

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Türk Dili Bilim Dalı

**HEIKKI PAASONEN'İN CSUVAS SZÓJEGYZÉK ADLI SÖZLÜĞÜ
ÜZERİNE SÖZLÜK BİLİMSEL VE KÖKEN BİLİMSEL BİR
İNCELEME**

Vildan ÇAKMAK

Doktora Tezi

Ankara, 2024

HEIKKI PAASONEN'İN CSUVAS SZÓJEGYZÉK ADLI SÖZLÜĞÜ ÜZERİNE SÖZLÜK
BİLİMSEL VE KÖKEN BİLİMSEL BİR İNCELEME

Vildan ÇAKMAK

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Türk Dili Bilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2024

KABUL VE ONAY

Vildan akmak tarafından hazırlanan ‘‘Heikki Paasonen’in Csuvas Szójegyzék Adlı Sözlüğü Üzerine Sözlük Bilimsel ve Köken Bilimsel Bir İnceleme’’ başlıklı bu çalışma, 24.10.2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Feyzi Ersoy (Başkan)

Prof. Dr. Emine Yılmaz (Danışman)

Prof. Dr. Oğuzhan Durmuş (Üye)

Doç. Dr. Sinan Güzel (Üye)

Doç. Dr. Duygu Özge Gürkan (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “*Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ..... ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

...../...../.....

Vildan ÇAKMAK

1 “*Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*”

- (1) *Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.*
- (2) *Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internette paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.*
- (3) *Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir *.*
Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.
* Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, **Prof. Dr. Emine YILMAZ** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Vildan ÇAKMAK

TEŞEKKÜR

Yüksek eğitimim sırasında ilk Çuvaşça derslerimize o zamanlar çok zorlandığım başlangıç düzeyinde metinlerle başlamıştık. Bugün Çuvaşça üzerine hazırlamış olduğum doktora tezimin son cümlelerini yazıyorum. Arada gösterdiğim gelişimi, yüksek lisanstan beri birlikte çalıştığım, bütün akademik hayatım boyunca bana her açıdan destek olan değerli danışman hocam Prof. Dr. Emine Yılmaz'a borçluyum. Kendisine ne kadar teşekkür etsem azdır. Tez dönemi boyunca hem akademik bilgileriyle hem de ulaşılması zor kaynakları benimle paylaşarak çalışmama yardımcı olan değerli hocam Doç. Dr. Sinan Güzel'e; tezim üzerine yönlendirme ve önerileriyle akademik bilgilerini benimle paylaşan değerli hocalarım Prof. Dr. Oğuzhan Durmuş'a, Prof. Dr. Feyzi Ersoy'a, Prof. Dr. Bülent Bayram'a, Doç. Dr. Duygu Özge Gürkan'a, Dr. Öğretim Üyesi İbrahim Arıkan'a ve Doç. Dr. Fatma Binnur Erdağı Doğuer'e yürekten teşekkür ederim.

Bütün eğitim hayatım boyunca desteklerini benden esirgemeyen, beni asla yalnız bırakmayan, bana benden çok güvenen, en tükenmiş hissettiğim zamanlarda beni motive eden anne ve babama, abim ve kız kardeşime, yengeme, biricik yeğenime; kararsız kaldığım birçok noktada fikirlerini aldığım, lisans eğitimimden beri umutsuz anlarımda beni motive edip devam etmemi sağlayan değerli arkadaşlarım Doğa Aydın, Gizem Korkut, İrem Çakır ve Yağmur Öztürk'e teşekkür ederim.

Son olarak çalışmam için burs desteği sağlayan Türk Dil Kurumuna teşekkür ederim.

ÖZET

ÇAKMAK, Vildan. *Heikki Paasonen'in Csuvas Szójegyzék Adlı Sözlüğü Üzerine Sözlük Bilimsel ve Köken Bilimsel Bir İnceleme*, Doktora Tezi, Ankara, 2024.

Csuvas Szójegyzék, 1908 yılında Heikki Paasonen tarafından hazırlanmış Çuvaşça-Macarca-Almanca üç dilli ve kısmen etimolojik bir sözlüktür. Bu sözlük, içerdiği etimolojik ve folklorik malzemeyle Türkoloji ve Altayistik çalışmaları açısından büyük önem taşımaktadır. Sözlüğün 1950'de Türk Dil Kurumunca yayımlanmış olan çevirisi, çeviriyazı sorunları, dönemin baskı olanaklarının yetersizliği, birçok eksiklik ve hata sebebiyle bugün bilimsel çalışmalarda kullanılmayacak durumdadır. Bundan yola çıkarak bu çalışmada *Csuvas Szójegyzék*'in Çuvaşça-Macarca-Almanca aslına uygun, aslındaki hata ve eksiklikleri de gideren, kullanımı kolaylaştırılmış yeni bir Türkçe çevirisini hazırlamak amaçlanmıştır.

Çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Heikki Paasonen'in hayatı, alan gezileri ve eserlerinden söz edilmiştir. İkinci bölümde *Csuvas Szójegyzék*'in, 1950 yılında Türk Dil Kurumunca yapılan çevirisinin ve yeni Türkçe çevirisinin özellikleri karşılaştırmalı olarak ele alınmış, aynı zamanda çalışmamızın yönteminden söz edilmiştir. Üçüncü ve son bölümde *Csuvas Szójegyzék*'in yeni Türkçe çevirisi yer almaktadır.

Bu tez çalışması, Türk Dil Kurumu desteğiyle hazırlanmıştır.

Anahtar Sözcükler

Çuvaşça, Heikki Paasonen, *Csuvas Szójegyzék*, sözlük, çeviri, etimoloji.

ABSTRACT

ÇAKMAK, Vildan. *A Lexicographical and Etymological Investigation on Heikki Paasonen's Dictionary Csuvas Szójegyzék*, Ph.D. Dissertation, Ankara, 2024.

Csuvas Szójegyzék is a Chuvash-Hungarian-German trilingual and partially etymological dictionary prepared by Heikki Paasonen in 1908. This dictionary is of great importance for Turkology and Altaic studies in terms of the etymological and folkloric material it contains. The translation of the dictionary published by the Turkish Language Association in 1950 cannot be used in scientific studies today due to transcription problems, inadequate printing facilities of the time, and many deficiencies and errors. Based on this, this study aims to prepare a new Turkish translation of *Csuvas Szójegyzék* that is true to the Chuvash-Hungarian-German original, eliminates the errors and deficiencies in the original, and makes it easier to use.

The study consists of three main sections. The first section discusses Heikki Paasonen's life, field trips, and works. The second section compares the features of *Csuvas Szójegyzék's* translation made by the Turkish Language Association in 1950 and the new Turkish translation, and also discusses the method of our study. The third and final section includes *Csuvas Szójegyzék's* new Turkish translation. This thesis was prepared with the support of the Turkish Language Association.

Key Words

Chuvash, Heikki Paasonen, *Csuvas Szójegyzék*, dictionary, translation, etymology.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR DİZİNİ	x
TABLolar DİZİNİ	xx
ŞEKİLLER DİZİNİ	xxi
GİRİŞ	1
1.BÖLÜM: HEİKKİ PAASONEN	3
1.1. HEİKKİ PAASONEN'İN HAYATI	3
1.2. HEİKKİ PAASONEN'İN ALAN GEZİLERİ	5
1.2.1. Mordvinceye İlişkin Alan Gezileri.....	6
1.2.2. Macaristan Gezisi.....	18
1.2.3. Türk Dillerine İlişkin Alan Gezileri.....	18
1.2.4. Mariceye İlişkin Alan Gezileri.....	24
1.2.5. Hantıcaya (Ostyakça) İlişkin Alan Gezisi.....	26
1.3. HEİKKİ PAASONEN'İN ESERLERİ	30
2. BÖLÜM: CSUVAS SZÓJEGYZÉK	57
2.1. CSUVAS SZÓJEGYZÉK'İN İLK YAYIMI	57
2.1.1. <i>Csuvas Szójegyzék</i> 'in Kitap Formatındaki Bölümleri.....	58
2.1.1.1. Ön Söz Bölümü.....	59
2.1.1.2. Kısaltmalar ve Kaynaklar Bölümü.....	61
2.1.1.3. Sözlük Bölümü.....	73
2.1.1.3.1. Sözlüğün Kaynak Dili ve Sözlükteki Madde Başları.....	73
2.1.1.3.2. Sözlükteki Madde Başlarının Tanımları.....	77
2.1.1.3.3. Sözlükteki Köken Bilgisi Verileri.....	81
2.1.1.3.4. Sözlükteki Örnekler ve Bunların Çevirileri.....	86
2.1.1.3.5. Sözlükte Kullanılan Çeviri Yazı.....	87

2.1.1.4. Dizin Bölümü.....	95
2.1.1.5. Etimolojik Eklemeler Bölümü.....	96
2.1.1.6. Düzeltmeler Bölümü.....	97
2.1.2. <i>Csuvas Szójegyzék</i> 'in Önemi.....	97
2.2. CSUVAS SZÓJEGYZÉK'İN 1974 TARİHLİ TIPKIBASIMI.....	99
2.3. CSUVAS SZÓJEGYZÉK'İN TÜRK DİL KURUMU TARAFINDAN YAPILAN ÇEVİRİSİ.....	103
2.3.1. <i>Csuvas Szójegyzék</i> 'in Türk Dil Kurumu Kütüphanesinde Bulunan Etüdü: <i>Çuvaş Lúgatçesi Etüt/115</i>	108
2.3.2. <i>Csuvas Szójegyzék</i> 'in Türk Dil Kurumu Tarafından Yapılan 1950 Baskısı: <i>Çuvaş Sözlüğü</i>	111
2.3.2.1. <i>Çuvaş Sözlüğü</i> 'ndeki Sorunlar ve Eksiklikler.....	112
2.3.2.1.1. <i>Çuvaş Sözlüğü</i> 'ndeki Kısaltmalar.....	112
2.3.2.1.2. <i>Çuvaş Sözlüğü</i> 'ndeki Madde Başları.....	116
2.3.2.1.3. <i>Çuvaş Sözlüğü</i> 'ndeki Madde Başlarının Tanımları.....	121
2.3.2.1.4. <i>Çuvaş Sözlüğü</i> 'ndeki Örnekler ve Bunların Çevirileri.....	123
2.3.2.1.5. <i>Çuvaş Sözlüğü</i> 'ndeki Çeviri Yazı.....	124
2.3.2.1.6. <i>Çuvaş Sözlüğü</i> 'ndeki Diğer Eksiklikler.....	131
2.4. CSUVAS SZÓJEGYZÉK'İN YENİ TÜRKÇE ÇEVİRİSİYLE İLGİLİ İLKELE ve YÖNTEM SORUNLARI.....	132
2.4.1. <i>Csuvas Szójegyzék</i> 'in Yeni Türkçe Çevirisindeki Kısaltmalar.....	132
2.4.2. <i>Csuvas Szójegyzék</i> 'in Yeni Türkçe Çevirisindeki Madde Baş Düzeni.....	141
2.4.3. <i>Csuvas Szójegyzék</i> 'in Yeni Türkçe Çevirisindeki Madde Başlarının Tanımları.....	145
2.4.4. <i>Csuvas Szójegyzék</i> 'in Yeni Türkçe Çevirisindeki Köken Bilgisi Verileri.....	148
2.4.5. <i>Csuvas Szójegyzék</i> 'in Yeni Türkçe Çevirisindeki Örnekler ve Bunların Çevirileri.....	153
2.4.6. <i>Csuvas Szójegyzék</i> 'in Yeni Türkçe Çevirisinde Kullanılan Çeviri Yazı.....	154
2.4.7. <i>Csuvas Szójegyzék</i> 'in Yeni Türkçe Çevirideki Diğer Ekleme ve Düzeltmeler.....	160
3. BÖLÜM: CSUVAS SZÓJEGYZÉK YENİ ÇEVİRİSİ.....	163
SONUÇ	558

KAYNAKÇA.....	562
EK 1. ORJİNALLİK RAPORU.....	579
EK 2. ETİK KURUL MUAFİYET FORMU.....	581

KISALTMALAR DİZİNİ

AA	Ana Altayca
a.a.y.e.	addan ad yapım eki
a.e.y.e.	addan eylem yapım eki
a.g.e.	adı geçen eser
ağ.	ağız
AK	Ana Korece
Alm.	Almanca
Alt.	Altayca
Ar.	Arapça
ASam.	Ana Samoyetçe
AT	Ana Türkçe
ATM	Ana Tunguzca-Mançuca
ay.	aynı
Azb.	Azerbaycan Türkçesi
Bar.	Baraba ağzı
Başk.	Başkurtça
bel.-yön.	belirtme durum ekli biçimi
Belt.	Beltir ağzı
bk.	bakınız
Blk.	Balkarca
bot.	botanik
Bur.	Buryatça
CC	Codex Cumanicus (Paasonen'in hangi yayını kullandığı belirsizdir)
Çağ.	Çağatayca
çoğ.	çoğul

Çuv.	Çuvaşça
DT	Doğu Türkçesi
e.a.y.e.	eylemden ad yapım eki
EBT	Eski Batı Türkçesi
EÇuv.	Eski Çuvaşça
EDT	Eski Doğu Türkçesi
e.e.y.e.	eylemden eylem yapım eki
EMord.	Erza Mordvincesi
enkl.	enklitik
ET	Eski Türkçe
ETat.	Eski Tatarca
ettirgen.	ettirgen ekli biçim
Evenk.	Evenkice
Far.	Farsça
Fin.	Fince
folk.	folklor
FUF	<i>Finnisch-ugrische Forschungen</i>
Gag.	Gagavuzca
geç.	geçmiş zaman
Grek.	Grekçe
GT	Genel Türkçe
hak.	hakkında
Hak.	Hakasça
Hant.	Hantıca (Ostyakça)
Hint.	Hintçe
HiveT	Hive Türkçesi
Hlç.	Halaçça

Hlh.	Halha Moğolcası
ilg.	ilgi durumu
İng.	İngilizce
iter.	yineleme
JSFOu	<i>Journal de la Société Finno-Ougrienne/Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja</i>
Kaç.	Kaça ağzı
Kalm.	Kalmukça
Kar.	Kırım Karaycası
kd.	konuşma dilinde
Kıpç.	Kıpçakça
Kırg.	Kırgızca
Kkalp.	Karakalpakça
Kmk.	Kumukça
Komi.	Komice
Kor.	Korece
Koyb.	Koybal ağzı
Krm.	Kırım ağzı
krş.	karşılaştırmız
KSz.	<i>Keleti Szemle</i>
Kum.	Kuman ağzı
Kumd.	Kumandu ağzı
Kūr.	Kurdak Lehçesi
Kurm.	Kurmış ağzı
küç.	küçültme ekli
Küer.	Küerik ağzı
Kzk.	Kazakça

Lat.	Latince
Leb.	Lebed ağzı
LKar.	Lutsk Karaycası
Lúk.	Luka İncili
Mac.	Macarca
Manç.	Mançuca
Mar.	Marice
Mark.	Markos İncili
Máté	Matta İncili
MÇuv.	Modern Çuvaşça
md.	maddesi
MişBüg.	Samara vilâyeti, Bügülme kazasının batı tarafında oturan Mişer-Tatarlarının ağzı (Paasonen'in kendi notlarına göre).
MişN	Nijniy-Novgorod vilâyeti Sergaç kazasındaki Mişer-Tatarlarının ağzı (Paasonen'in kendi notlarına göre).
MMord.	Mokşa Mordvincesi
Mo.	Moğolca
Mord.	Mordvince
MSFOu	<i>Mémoires de la Société Finno-Ougrienne/Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia</i>
MTat.	Modern Tatarca
Nog.	Nogayca
NyK	<i>Nyelvtudományi Közlemények</i>
OÇuv.	Orta Çuvaşça
OMo.	Orta Moğolca
Orh.	Orhon Türkçesi
Oset.	Osetçe
Osm.	Osmanlıca

OT	Orta Türkçe
Oyr.	Oyratça (Türk dili)
ör.	örneğin
Özb.	Özbekçe
Ru.	Rusça
Sag.	Sagay ağzı
Sansk.	Sanskritçe
Sart.	Sartça
Sep.	Szeperkino köyü
Slav.	Slavca
Soy.	Soyon ağzı (Tuvaca)
Sp.	Spassk kazası (Kazan vilâyeti)
SUyg.	Sarı Uygurca
Şor.	Şor ağzı
Tar.	Tarançi ağzı
Tara.	Tara ağzı
Tat.	Tatarca
TatSp.	Kazan vilâyeti, Spaski kazasındaki Yurtkulı adlı Tatar köylerinin ağzı (Paasonen'in kendi notlarına göre).
Tel.	Teleütçe
TKar.	Trakay Karaycası
Trkm.	Türkmençe
Tob.	Tobol ağzı
Tuba.	Tuba ağzı, Karaorman Tatarlarının ağzı
TT	Türkiye Türkçesi
Tung.	Tunguzca
Tuv.	Tuvaca

Tü.	Türkçe
Tüm.	Tümen-Tatar ağzı
Udm.	Udmurtça
Uyg.	Uygurca
vb.	ve benzeri
VB	Volga Bulgarcası
vd.	ve diğer
vulg.	halk dili
yans.	yansıma sözcük
YUyg.	Yeni Uygurca
ZDMG	<i>Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft</i>

Eser Kısaltmaları¹

ÁKE	Munkácsi, B. (1901). <i>Árja és kaukázusi elemek a finn–magyar nyelvekben</i> (C I) <i>Magyar Szójegyzék s Bevezetésül: a Kérdés Története</i> . Budapest: Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia.
AltV	Verbitskiy, V. Í. (1884). <i>Slovar' altayskago i aladagskago nareçiy tyurkskago yazıka</i> . Kazan: Tipografiya V. M. Klyuçnikova, Bol'shaya Prolomnaya Ulitsa, Sob. Dom'.
ANLT	Scherner, B. (1977). <i>Arabische Und Neupersische Lehnwörter im Tschuwaschischen Versuch einer Chronologie ihrer Lautveränderungen</i> . Akademie der Wissenschaften und der Literatur Veröffentlichungen der Orientalischen Kommission Band XXIX. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
Aşm.	Aşmarin, N. Í. (1994-2000). <i>Slovar' çuvaşskogo yazıka-Çıvaş şimahışem kñeki</i> (C I-XVII). Çeboksarı: İzdatel'stvo Russika.

¹ Burada yer alan künyeler aynı zamanda çalışmanın *Kaynaklar* kısmında da yer almaktadır. Bunun sebebi, çalışmada atıfın bazen kısaltma yoluyla değil, yazar veya eser adıyla yapılmasıdır. Kaynaklar kısmında künyeden sonra kısaltma da tekrar belirtilmiştir.

- AşmBÇuv. Aşmarin, N. İ. (1902). *Bolgarı i çuvaşı*. Kazan: Tipo Litografiya İmperatorskago Universiteta.
- AşmMater. Aşmarin, N. İ. (1898). *Materialı dlya issledovaniya çuvaşskago yazıka*. Kazan: Tipolitografiya İmperatorskago Universiteta.
- BaşkK Katarinsky, V. V. (1899). *Başkirsko-russkiy slovar'*. Orenburg: Tipo Litografiya B. Breslina.
- Bud. Budagov, L. Z. (1869-1871). *Sravnitel'nyy slovar' turetsko-tatarskih nareçiy, so vklyuçeniem upotrebitel'neyşih slov arabskih i persidskih i s nerevodom na russkiy yazık* (C I-II). Sankt Peterburg: Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk.
- BuryC Castrén, M. A. (1857). *M. Alexander Castrén's Versuch einer Burjätischen Sprachlehre Nebst Wörterverzeichnissen aus den Tatarischen Mundarten des Minussinschen Kreises* (Herausgegeben von Anton Schiefner). St. Petersburg: Buchdruckerei Wissenschaften.
- CHF Agyagási, K. (2019). *Chuvash Historical Phonetics. An areal linguistics study. With an Appendix on the Role of Proto-Mari in the History of Chuvash Vocalism*. Turcologica 117. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- CsSz. Paasonen, H. (1908). *Csuvas Szójegyzék*. NyK, 37, 38 melléklete. Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Kiadása.
- ÇağKún. Kúnos, I. (1902). *Šejx Sulejman Efendi's Čagataj-Osmanisches Wörterbuch*. A Magyar Néprazji Társaság Keleti Szakosztályának Kiadványai I. Budapest.
- ÇağVámb. Vámbéry, H. (1867). *Čagataische Sprachstudien Enthaltend Grammatikalischen Umriss, Chrestomathie und Wörterbuch der Čagataischen Sprache*. Leipzig: F. A. Brockhaus.
- ÇRS Andreyev, İ. A. & Gorşkov A. E. vd. (1985). *Çuvaşsko-russkiy slovar'*. Moskva: İzdatel'stvo Russkiy Yazık.
- ÇS Paasonen, H. (1950). *Çuvaş Sözlüğü*. İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi.
- ÇSB Yılmaz, E. (baskıda). *Çuvaşça Çok Zamanlı Ses Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Dal. Dal, V. İ. (1882). *Tolkoviy slovar' jivogo velikorusskogo yazıka* (C III-IV). S.-Peterburg, Moskva: İzdanie Knigoprodavtsa-Tipografa M. O. Vol'fa.

- DLT Ercilasun, A. B. & Akkoyunlu Z. (2014). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- EDAL Starostin, S. & Dybo A. & Mudrak O. (2003). *Etymological Dictionary of the Altaic Languages*. Leiden, Boston: Brill.
- Etüt/115 Paasonen, H. (Tarihsiz). *Çuvaş Lûgatçesi* (Çeviren: Orkun, H. N.).
- ESTY Ahmet'yanov, R. G. (2015a, 2015b). *Etimologičeskiy slovar' tatarskogo yazıka* (Cilt I-II). Kazan: İzdatel'stvo Magarif-Vakit.
- ESTYa. Sevortyan, E. V. (1974). *Etimologičeskiy slovar' tyurkskih yazıkov I*. Moskva: İzdatel'stvo Nauka.
- EWb. Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae, 171. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Fed. Fedotov, M. R. (1996a, 1996b). *Etimologičeskiy slovar' çuvaşskogo yazıka* (C I-II). Çeboksarı: Çuvaşskiy Gosudarstvennyy İnstitut Gumanitarnih Nauk.
- Gomb. Gombocz, Z. (1906). Csúvas Szójegyzék. *NyK*, 35 (1-2), 1-23; 141-164.
- Gomb. Tör. Gombocz, Z. (1908). *Honfoglalás előtti török jövevényszavaink*. A Magyar Nyelvtudományi Tarsaság Kiadványai 7. szám. Budapest: Kiadja a Magyar Nyelvtudományi Tarsaság.
- Grönb. Grønbech, V. (1902). *Forstudier Til Tyrkisk Lydhistorie*. København: Lehmann Og Stages Boghandel.
- Horn Horn, P. (1893). *Grundriss der neupersischen Etymologie*. Sammlung Indogermanischer Wörterbücher, 4. Strassburg: Verlag von Karl J. Trübner.
- KalmJ Jülg, B. (1866). *Die märchen des Siddhi-Kür: Kalmükischer Text mit Deutscher Übersetzung und einem Kalmükisch-Deutschen Wörterbuch*. Leipzig: F. A. Brockhaus.
- KoybK Katanov, N. F. (1886). Castrén's Koibalisch-deutsches wörterverzeichnis und sprachproben des koibalischen dialectes neu transscribiert. *Mélanges asiatiques tirés du Bulletin de l'Académie impériale des sciences de St.-Petersbourg*, 9 (2). 92-205.
- Kow. Kowalewski, J. É. (1844). *Dictionnaire Mongol-Russe-Français* (C I-III). Kasan: Imprimerie de l'Université.

- KzkK *Kirgizsko-russkiy slovar'* (1897). Orenburg. veya *Russko-kirgizskiy slovar'*. (1899).
- LÇ Şeyh Süleyman Efendi-i Buhârî (1882). *Lugat-i Çağatay ve Türkî-i Osmânî*. İstanbul: Mihrân Matbaası.
- Leks. Tenişev, E. R. & Blagova G. F. vd. (2001). *Sravnitel'no-istoričeskaya grammatika tyurkskih yazıkov, Leksika*. Moskova: Nauka.
- Magn. Magnitskiy, V. K. (1881). *Materialı k ob'yasneniyu staroy çuvaşskoy veri*. Kazan: Tipografiya İmperatorskago Universiteta.
- MoG Golstunsky, K. F. (1895). *Mongol'sko-russkiy slovar', sostavlenniy professorom S.-Peterburgskago Universiteta K. F. Golstunskim* (C I). St. Peterburg.
- OsmBM Barbier de Meynard, A. C. (1880-86). *Dictionnaire Turc-Français: supplément aux dictionnaires publiés jusqu'a ce jour* (C I-II). Paris: Libraire de la Société Asiatique de l'École des langues orientales vivantes.
- P. de C. Pavet de Courteille, M. (1870). *Dictionnaire turk-oriental: destiné principalement à faciliter la lecture des ouvrages de Bâber, d'Aboul Gâzi et de Mir-Ali-Chir-Nevâi*. Paris: Imprimé par Ordre de l'empereur a l'imprimerie Impériale.
- R Radloff, W. (1893-1911). *Versuch eines Wörterbuches der Türk Dialekte, Opit slovarya tyurkskih nareçiy* (C I). Sanktpeterburg: Prodaktsya u Komisionerov İmperatorskoy Akademii Nauk.
- Razsk. *Razskazı iz Russkoy İstorii na Çuvaşskom Yazıke* (C I) (1882). Kazan.
- RPhon. Radloff, W. (1882). *Phonetik der Nördlichen Türk-Sprachen*. Leipzig: T. O. Weigel's Verlag.
- Sboyev Sboyev, V. A. (1865). *Çuvaşi v bitovom, istoričeskom i repigioznom otnoşeniyah. ih proishojdeniye, yazık, obryadı, pover'ya, predaniya i pr.* Moskva: Tipografiya S. Orlova.
- s-laute Paasonen, H. (1918). *Die finnisch-ugrischen s-laute*. MSFOu, 41. Helsinki: Société Finno-Ougrienne.
- TatB Gábor, B. (1876). *Kazáni tatár nyelvtanulmányok* (C II) *Kazáni tatár szótár*. Budapest: A. M. T. Akadémia Könyvkiadó Hivatalában.

- TatO Ostroumov, N. (1892). *Tatarsko-russkiy slovar'*. Kazan: Tipografiya İmperatorskago Universiteta.
- TatV Voskresenskiy, A. A. (1894). *Russko-tatarskiy slovar', s predisloviem o proiznoşenii i etimologiçeskih izmeneniyah tatarskih slov*. Kazan: Tipo-Litografiya Universiteta.
- TobGig. Giganov, İ. (1804). *Slovar rossiysko-tatarskiy, sobranniy tobolskom glavnom narodnom uçilişçe uçitelem tatarskogo yazıka İ. Giganovım i mullami Yurtovskimi*. SanktPeterburg: Pri İmperatorskoy Akademii Nauk.
- TTAS Safina, E. İ. & Sabitova, İ. İ. vd. (2015-2021). *Tatar teleneş aňlatmalı süzlege* (C I, V, VI). Kazan: Tehsi.
- Uçebn. *Pervonaçal'nyı uçebnik russkago yazıka dlya çuvaş* (1898). Kazan: Tipografiya İmperatorskago Universiteta.
- UrKat. Katanov, N. F. (1903). *Opt izsledovaniya uryanhayskago yazıka, s ukazaniyem glavneyşih rodstvennih otnoşeniy ego k drugim yazıkam tyurkskago kornya* (C II). Kazan: Tipo-Litografiya İmperatorskago Universiteta.
- YakB Böhtlingk, O. (1851). *Über die Sprache der Jakuten. Theil 2. Jakutisch-deutsches Wörterbuch*. St. Petersburg: Buchdruckerei der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.
- Yeg. Yegorov, V. G. (1964). *Etimologiçeskiy slovar' çuvaşskogo yazıka*. Çeboksarı: Çuvaşskoe Knijnoe İzdatel'stvo.
- Zenk. Zenker, J. T. (1866-76). *Dictionnaire Turc-Arabe-Persan* (C I-II). Leipzig: Wilhelm Engelmann, Libraire-Éditeur.

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1. Paasonen'in CsSz.'te kullandığı kısaltmalar ve açılımları.....	66
Tablo 2. Paasonen'in CsSz.'te Çuvaşça sözcükler için kullanmış olduğu çeviri yazı işaretleri.....	90
Tablo 3. Paasonen'in CsSz.'te diğer Türk dillerinden sözcükler için kullanmış olduğu çeviri yazı işaretleri.....	93
Tablo 4. CsSz.'teki Çuvaşça sözcüklerde kullanılan çeviri yazı işaretlerine karşılık ÇS'nde kullanılan karşılıklar.....	128
Tablo 5. CsSz.'teki diğer Türk dillerinden sözcüklerde kullanılan çeviri yazı işaretlerine karşılık ÇS'nde kullanılan karşılıklar.....	130
Tablo 6. CsSz.'teki kısaltmalara karşılık sözlüğün yeni Türkçe çeviride kullanılan kısaltmalar ve açılımları	134

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Paasonen'in Mordvin Bölgesindeki Alan Gezilerinde İzlediği Rota	14
Şekil 2. <i>Csuvas Szójegyzék</i> 'teki <i>aça</i> maddesi	63
Şekil 3. József Budenz'in <i>Mordvin közlések</i> adlı çalışmasına ait kısaltmalar listesi.....	63
Şekil 4. Ármín Vámbéry'in <i>Magyar és Török-Tatár Szóegyzések</i> adlı çalışmasına ait kısaltmalar listesi.....	63
Şekil 5. Zoltán Gombocz'un <i>Csuvas Szójegyzék</i> adlı çalışmasının kısaltmalar bölümü.....	64
Şekil 6. CsSz.'ten iki örnek madde.....	70
Şekil 7. CsSz.'teki <i>tʏdâr</i> maddesi.....	73
Şekil 8. CsSz.'teki <i>târâχ</i> maddesi.....	74
Şekil 9. CsSz.'teki <i>târâlâχ</i> maddesi.....	74
Şekil 10. CsSz.'teki <i>kâlen.DžE</i> ve onun alt maddesi.....	74
Şekil 11. CsSz.'teki <i>jat</i> maddesi ve onun alt maddeleri.....	74
Şekil 12. CsSz.'teki <i>sæk-</i> maddesi ve onun alt maddeleri.....	75
Şekil 13. CsSz.'teki <i>syt-</i> ve ondan sonra yer alan maddeler.....	75
Şekil 14. CsSz.'teki <i>teDel</i> maddesi ve onun alt maddeleri.....	75
Şekil 15. CsSz.'teki <i>andra-</i> maddesi.....	76
Şekil 16. CsSz.'teki <i>aŋgardĭ</i> maddesi.....	76
Şekil 17. CsSz.'teki <i>avân</i> maddesi ve onun alt maddesi.....	76
Şekil 18. CsSz.'teki <i>χʏBâ¹</i> ve <i>χʏBâ²</i> maddeleri.....	77
Şekil 19. CsSz.'teki <i>χak</i> maddeleri.....	77
Şekil 20. CsSz.'teki <i>âvâs</i> maddesi.....	77
Şekil 21. CsSz.'teki <i>agar</i> maddesi.....	78
Şekil 22. CsSz.'teki <i>arba</i> ve <i>arbalâχ</i> onun alt maddesi.....	78
Şekil 23. CsSz.'teki <i>âvâs-kâmbi</i> alt maddesi.....	78
Şekil 24. CsSz.'teki <i>stapan</i> maddesi.....	79
Şekil 25. CsSz.'ten iki örnek madde.....	79

Şekil 26. CsSz.'teki <i>t's̄atre-</i> ve <i>t's̄âgât-kyrâk</i> maddeleri.....	79
Şekil 27. CsSz.'teki <i>an-</i> ve onun alt maddesi.....	79
Şekil 28. CsSz.'teki <i>azat</i> maddesi.....	80
Şekil 29. CsSz.'teki <i>amak</i> maddesi.....	80
Şekil 30. CsSz.'teki <i>jysta</i> maddesi.....	80
Şekil 31. CsSz.'teki <i>šâlbârma</i> maddesi ve onun alt maddeleri.....	80
Şekil 32. CsSz.'teki <i>Maləm-huza</i> maddesi.....	80
Şekil 33. CsSz.'teki <i>çajar</i> maddesi.....	81
Şekil 34. CsSz.'teki <i>lajêç</i> maddesi.....	82
Şekil 35. CsSz.'teki <i>kiremet</i> maddesi.....	83
Şekil 36. CsSz.'teki <i>janavar</i> maddesi.....	83
Şekil 37. CsSz.'teki <i>jaga</i> maddesi ve onun alt maddeleri.....	83
Şekil 38. CsSz.'teki <i>janaç</i> maddesi.....	84
Şekil 39. CsSz.'teki <i>âsla</i> maddesi.....	84
Şekil 40. CsSz.'teki <i>ajlâm</i> maddesi.....	84
Şekil 41. CsSz.'teki <i>alza</i> maddesi.....	85
Şekil 42. CsSz.'teki <i>iltlegen</i> maddesi.....	85
Şekil 43. CsSz.'teki <i>itle-</i> maddesi.....	85
Şekil 44. CsSz.'teki <i>çargam</i> maddesi.....	85
Şekil 45. CsSz.'teki <i>çar</i> maddesi.....	85
Şekil 46. CsSz.'teki <i>aptrj</i> maddesi.....	85
Şekil 47. CsSz.'teki <i>adê</i> maddesi ve onun alt maddesi.....	86
Şekil 48. CsSz.'teki <i>ajak</i> maddesi.....	86
Şekil 49. CsSz.'teki <i>andêç</i> maddesi.....	86
Şekil 50. CsSz.'teki <i>janvârâ-</i> , <i>janvra-</i> maddesi.....	86
Şekil 51. CsSz.'teki <i>agê</i> maddesi.....	87
Şekil 52. CsSz.'teki <i>andâ-</i> maddesi.....	87

Şekil 53. Paasonen'in CsSz.'te kullanmış olduğu çeviri yazı dizgesinin Latin ve Kiril alfabesindeki karşılıkları.....	89
Şekil 54. CsSz.'teki <i>Szómutató</i> [Macarca Dizin] bölümünden örnek bir kısım.....	96
Şekil 55. CsSz.'teki <i>Német Szómutató</i> [Almanca Dizin] bölümünden örnek bir kısım.....	96
Şekil 56. CsSz.'teki <i>Pótlék Az Etymologiai Részhez</i> [Etimoloji Kısımlarına Ek] bölümünden bir kısım.....	97
Şekil 57. CsSz.'teki <i>Javítandók</i> [Düzeltilmeler] bölümünden bir kısım.....	97
Şekil 58. ÇS'nde bulunan <i>Sözlüğün Tercümesinde ve Ashında Kullanılan Çevriyazı</i> başlıklı şema.....	112
Şekil 59. ÇS'ndeki Yanlış-doğru cetveli.....	112
Şekil 60. ÇS'nde Kısaltmalar bölümü.....	113
Şekil 61. CsSz.'teki <i>a,ǫ́a</i> maddesi.....	113
Şekil 62. ÇS'ndeki <i>aç'</i> a maddesi.....	113
Şekil 63. CsSz.'teki <i>aşkal, şkal</i> maddesi.....	114
Şekil 64. ÇS'ndeki <i>aşkal, şkal</i> maddesi.....	114
Şekil 65. CsSz.'teki <i>ivêl</i> maddesi.....	114
Şekil 66. ÇS'ndeki <i>ivêl</i> maddesi.....	115
Şekil 67. CsSz.'teki <i>âyye</i> maddesi.....	115
Şekil 68. ÇS'ndeki <i>âyye</i> maddesi.....	115
Şekil 69. CsSz.'teki <i>kâzija</i> maddesi.....	115
Şekil 70. ÇS'ndeki <i>kâzija</i> maddesi.....	115
Şekil 71. CsSz.'teki <i>kaşkâr</i> maddesi.....	116
Şekil 72. ÇS'ndeki <i>kaşkâr</i> maddesi.....	116
Şekil 73. ÇS'nden madde başı örnekleri.....	117
Şekil 74. ÇS'nden madde başı örnekleri.....	117
Şekil 75. ÇS'nden madde başı örnekleri.....	117
Şekil 76. CsSz.'teki <i>emêl</i> maddesi ve onun alt maddeleri.....	118
Şekil 77. ÇS'ndeki <i>emêl</i> ve <i>emêl'ê</i> maddeleri.....	118

Şekil 78. CsSz.'teki <i>sâv-ar'ni</i> ve <i>sâv-ujâḫ</i> maddeleri.....	118
Şekil 79. ÇS'ndeki <i>sâv-ar'ni</i> ve <i>s'av-uyâḫ</i> maddeleri.....	118
Şekil 80. CsSz.'teki <i>śu¹</i> , <i>śu²</i> ve <i>śu³</i> maddeleri.....	119
Şekil 81. ÇS'ndeki <i>s'u¹</i> ve <i>s'u²</i> maddeleri.....	119
Şekil 82. ÇS'ndeki <i>s'ə</i> ve onun alt maddeleri.....	119
Şekil 83. ÇS'ndeki <i>sət</i> ve <i>sədə</i> maddeleri.....	120
Şekil 84. ÇS'ndeki <i>əmət</i> ve onun alt maddesi <i>əmätlen</i>	120
Şekil 85. CsSz.'te <i>avâr</i> ve <i>avâr-</i> maddeleri.....	120
Şekil 86. ÇS'nde <i>avər</i> ve <i>avâr-</i> maddeleri.....	120
Şekil 87. CsSz.'teki <i>jaksək</i> maddesi.....	121
Şekil 88. ÇS'ndeki <i>yaksək</i> maddesi.....	121
Şekil 89. CsSz.'teki <i>śinze</i> maddesi.....	121
Şekil 90. ÇS'ndeki <i>s'inze</i> maddesi.....	122
Şekil 91. CsSz.'teki <i>sâmarða</i> maddesi.....	122
Şekil 92. ÇS'ndeki <i>samarða</i> maddesi.....	122
Şekil 93. CsSz.'teki <i>sâmâr-ḫullî</i> maddesi.....	122
Şekil 94. ÇS'ndeki <i>s'amər-höllî</i> maddesi.....	122
Şekil 95. CsSz.'teki <i>šâr.ðžâk</i> maddesi.....	122
Şekil 96. ÇS'ndeki <i>şarç'ək</i> maddesi.....	123
Şekil 97. CsSz.'teki <i>abâršša</i> maddesi.....	123
Şekil 98. ÇS'ndeki <i>aḫaršša</i> maddesi.....	123
Şekil 99. CsSz.'teki <i>sivə-jenə</i> maddesi.....	123
Şekil 100. ÇS'ndeki <i>sivə-yenə</i> maddesi.....	123
Şekil 101. CsSz.'teki <i>kərege</i> maddesi.....	124
Şekil 102. ÇS'ndeki <i>kərege</i> maddesi.....	124
Şekil 103. CsSz.'teki <i>amin</i> maddesi.....	124
Şekil 104. ÇS'ndeki <i>amin</i> maddesi.....	124

Şekil 105. CsSz.'teki çeviri yazı işaretlerine karşılık ÇS'nde kullanılan işaretleri gösteren şema.....	127
Şekil 106. CsSz.'te <i>śadârdat-</i> maddesi.....	131
Şekil 107. ÇS'nde <i>śaḍarḍat-</i> maddesi.....	131
Şekil 108. CsSz.'te <i>pâzara</i> maddesi.....	131
Şekil 109. ÇS'nde <i>pəzara</i> maddesi.....	131
Şekil 110. CsSz.'te <i>karmaš-</i> maddesi.....	138
Şekil 111. ÇS'nde <i>karmaş-</i> maddesi.....	138
Şekil 112. CsSz.'te <i>jur-</i> maddesi.....	139
Şekil 113. CsSz.'te <i>ḡarâlbāt-</i> maddesi.....	139
Şekil 114. CsSz.'te <i>ḡavžak</i> maddesi.....	139
Şekil 115. ÇS'nde <i>yør-</i> maddesi.....	140
Şekil 116. ÇS'nde <i>ḡarələdat-</i> maddesi.....	140
Şekil 117. ÇS'nde <i>uyâr-</i> maddesi.....	140
Şekil 118. ÇS'nde <i>uyər-</i> maddesi.....	141
Şekil 119. CsSz.'te <i>sip-</i> , <i>sibâ</i> ve <i>sip-</i> maddeleri.....	142
Şekil 120. ÇS'nde <i>sıḡə</i> , <i>sıp-</i> ve <i>sıp-</i> maddeleri.....	142
Şekil 121. CsSz.'teki <i>śu¹</i> , <i>śu²</i> ve <i>śu³</i> maddeleri.....	143
Şekil 122. CsSz.'teki <i>śula</i> maddesi.....	144
Şekil 123. ÇS'ndeki <i>s'u¹</i> ve <i>s'u²</i> maddeleri.....	144
Şekil 124. ÇS'ndeki <i>s'ə</i> ve onun alt maddeleri.....	144
Şekil 125. ÇS'ndeki <i>s'ula</i> maddesi.....	144
Şekil 126. CsSz.'teki <i>īrḡan</i> maddesi ve onun alt maddeleri.....	145
Şekil 127. CsSz.'te <i>əškə</i> maddesi.....	146
Şekil 128. ÇS'nde <i>əškə</i> maddesi.....	146
Şekil 129. CsSz.'te <i>šâlla-</i> maddesi.....	147
Şekil 130. ÇS'nde <i>şâlla-</i> maddesi.....	147

Şekil 131. CsSz.'te <i>tagant't'si</i> maddesi.....	147
Şekil 132. ÇS'nde <i>tagant'çi-</i> maddesi.....	147
Şekil 133. CsSz.'teki <i>syxa-kaleḡa</i> maddesi.....	147
Şekil 134. ÇS'ndeki <i>səḥa-kaleḡa</i> maddesi.....	148
Şekil 135. CsSz.'te <i>siv.ǰž'a</i> maddesi.....	148
Şekil 136. ÇS'nde <i>s'ivç'a</i> maddesi.....	148
Şekil 137. ÇS'nde <i>hü</i> maddesi.....	149
Şekil 138. CsSz.'te <i>aj</i> maddesi.....	149
Şekil 139. CsSz.'te <i>pâχ-</i> maddesi.....	150
Şekil 140. CsSz.'te <i>jəlbən.ǰž'ək</i> maddesi.....	150
Şekil 141. CsSz.'te <i>aga</i> maddesi ve onun alt maddeleri.....	152
Şekil 142. CsSz.'te <i>ajvan</i> maddesi.....	152
Şekil 143. CsSz.'te <i>sâna-</i> maddesi.....	153
Şekil 144. CsSz.'te <i>sârχân-</i> maddesi.....	153
Şekil 145. ÇS'nde <i>sərḥən-</i> maddesi.....	154
Şekil 146. CsSz.'te <i>kapla-</i> maddesi.....	160
Şekil 147. ÇS'nde <i>kapla-</i> maddesi.....	160
Şekil 148. CsSz.'te <i>χupla-</i> maddesi.....	160
Şekil 149. CsSz.'te <i>andra-</i> maddesi ve <i>andrat-</i> alt maddesi.....	161
Şekil 150. CsSz.'te <i>jurâ</i> maddesi.....	161
Şekil 151. ÇS'nde <i>yørâ</i> maddesi.....	161
Şekil 152. CsSz.'te <i>avâr</i> maddesi.....	162

GİRİŞ

Heikki Paasonen, Finlandiyalı bir Fin-Ugor dilleri uzmanıdır. Ancak akademik çalışmalarını yalnızca Fin-Ugor dilleriyle sınırlamamış; Türkolojiye de çok büyük katkıları olmuştur. Toplam beş yılını verdiği alan gezileri sırasında birincil amacı, Mordvin folklor ve dilini araştırmak, bunlardan çeşitli metinler toplamak olan Paasonen; Mariler, Hantılar, Tatarlar ve Çuvaşlar arasında da bulunarak bu halkların da dil ve folklorları üzerine veri toplamıştır. Çalışmamızın konusunu oluşturan *Csuvas Szójegyzék* de Paasonen'in Çuvaşlar arasında gerçekleştirdiği alan gezilerinin ürünlerinden biridir. 1907 ve 1908 yıllarında önce parçalar hâlinde *Nyelvtudományi Közlemények* dergisinin 37. ve 38. sayılarının eki olarak yayımlanan bu Çuvaşça sözlük, 1974'te András Róna-Tas'ın ön sözüyle *Tschuwaschisches Wörterverzeichnis* adıyla tıpkıbasım olarak tekrar yayımlanır. 1950 yılındaysa sözlüğün Türk Dil Kurumunca yapılan Türkçe çevirisi yayımlanır.

Paasonen, *Csuvas Szójegyzék*'in malzemesinin büyük bir kısmını; 1900 yılı başlarında Samara'nın Buguruslan ilçesinin kuzeybatısındaki Novoye Yakuşkino ve başka komşu köylerle 1901'de Kazan'ın Spassk ilçesinin güneyindeki Yerephino köyünde bulunup bu bölgelerdeki Anatri ağzına bağlı birer ağız konuşan Çuvaşlar arasında kaydetmiştir. Ancak alan gezilerinde yalnızca veri toplamakla kalmamış, hem bu sırada hem de daha öncesinde Çuvaşça üzerine ortaya koyulmuş literatürü de incelemiştir. Böylece sözlüğünü, yazılı kaynaklarla destekleyip geliştirmiştir.

Csuvas Szójegyzék'te sözcüklerin tanımları, çoğunlukla Macarca ve Almanca karşılanmış, ancak bazen Rusça ve hatta Fince de tanımlamada kullanılmıştır. Ayrıca Paasonen'in Çuvaşçanın yazılı kaynaklarından elde ettiği farklı tanımlar da sözlüğe eklenmiştir. Tanımlar, bazen oldukça ayrıntılı olabilmekte ve Çuvaş folkloruna ait önemli ayrıntılar içermektedir. Sözcüklerin bağlamlarını göstermek için verilen örneklerin de büyük bir kısmı, yine Çuvaş folklorunun birer ürünü olup Paasonen tarafından kaydedilen halk şarkısı, masal, bilmece, atasözü, büyü metni, dua gibi metinlerdir. Bunlara ek olarak yine Tatarlar üzerine alan gezileri sayesinde elde etmiş olduğu bilgilere de dayanarak Çuvaşça sözcüklerin Tatarca ve diğer Türk dillerinden denkliklerini de oldukça başarılı bir şekilde ortaya koymuş, yabancı kökenli sözcüklerin de büyük bir kısmını göstermiştir. Bu nedenle *Csuvas Szójegyzék* Türkoloji çalışmaları için büyük önem taşımaktadır.

Sözlüğün 1950 yılında Türk Dil Kurumunca yapılan çevirisi, birçok eksiklik ve hata içermektedir. Özellikle bu çeviride kullanılan çeviri yazı, sözlüğün kullanımını oldukça güçleştirmektedir. Bu nedenle bugün bilimsel çalışmalarda kullanılamaz. Bundan yola çıkarak

sözlüğün aslına olabildiğince bağlı, ondaki eksiklikleri tamamlayan ve hatalarını gideren yeni bir Türkçe çevirisinin yapılması bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde Heikki Paasonen'in yaşamından söz edilmiş; Mordvince, Türk dilleri, Marice ve Hantıca üzerine alan gezileri ayrı başlıklar altında verilmiş ve kronolojik olarak eserleri üzerinde durulmuştur. Önemli eserlerinden bazılarında da ilgili kısımda söz edilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde öncelikle *Csuvas Szójegyzék*'in ilk yayımı üzerinde durulmuş ve sözlük; *Ön Söz, Kısaltmalar ve Kaynaklar, Sözlük, Dizin, Etimolojik Eklmeler, Düzeltmeler* ana başlıkları altında tanıtılmaya çalışılmıştır. *Sözlük* kısmında *Csuvas Szójegyzék*, sözlükteki madde başları ve kaynak dil, madde başlarının tanımları, köken bilgisi verileri, örnekler ve bunların çevirileri, çeviri yazı gibi alt başlıklar altında örnek görsellerle tanıtılmış ve sözlükteki eksikliklere de bu başlıklarda değinilmiştir. Ardından sözlüğün 1974 tarihli tıpkıbasımı hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra sözlüğün 1950 yılında Türk Dil Kurumunca yapılan çevirisinin ele alındığı bölüm yer almaktadır. Burada öncelikle sözlüğün çevirisini hazırlayan süreçten ve sözlüğün Türk Dil Kurumu Kütüphanesinde bulunan Türkçeye çevirisi tamamlanmamış etüdünden söz edilmiştir. Ardından 1950 yılında yayımlanan Türkçe çevirinin, sözlüğün aslıyla karşılaştırmalı olarak eksik ve sorunlu yönleri üzerinde kısaltmalar, madde başları, madde başlarının tanımları, örnekler ve çevirileri, çeviri yazı başlıkları altında durulmuştur. Sözlüğün Türk Dil Kurumunca yapılan çevirisinin, söz edilen başlıklar dışında kalan eksiklik ve sorunları da değerlendirildikten sonra bu tez çalışmasında kullanılan yöntemden söz edilmiştir. Söz konusu belirtilen yöntemle hazırlanan yeni çeviri, çalışmanın üçüncü ve son bölümünü oluşturmaktadır.

1. BÖLÜM

HEIKKI PAASONEN

Bu bölümde, Heikki Paasonen'in hayatı, alan gezileri ve eserleri üzerinde durulacaktır. Alan gezileri, *Mordvinceye İlişkin Alan Gezileri*, *Macaristan'a İlişkin Gezisi*, *Türk Dillerine İlişkin Alan Gezileri*, *Mariceye İlişkin Alan Gezileri* ve son olarak *Hantıçaya (Ostyakça) İlişkin Alan Gezileri* başlıkları altında ayrı ayrı ele alınacaktır. Bölümde son olarak Heikki Paasonen'in eserleri hakkında genel bir değerlendirme yapıp önemli eserlerden bazıları hakkında tanıtıcı bilgiler verilecektir.

1.1. HEIKKI PAASONEN'İN HAYATI

Heikki Paasonen, 2 Ocak 1865'te bir tüccar olan babası Anders Paasonen ve annesi Fredrika Matiskainen'in tek çocuğu olarak Doğu Finlandiya'da bulunan Mikkeli'de dünyaya gelmiştir. Paasonen, okulda oldukça başarı göstermiş, 1881'de Mikkeli'de bir İsveç lisesinden oldukça erken bir yaşta mezun olarak Helsinki Üniversitesine kaydolmuştur. 1888'de yüksek lisans eğitimi tamamlayarak felsefe adayı derecesi kazanan Paasonen (Kannisto, 1942, s. 25; Ravila, 1965, s. 2; Salo, 2010, s. 57), 1893'te *Mordvinische Lautlehre* adlı teziyle doktorasını² almıştır (Kannisto, 1942, s. 25; Salo, 2010, s. 57; Güzel, 2021, s. 31).

Paasonen, üniversitede de yoğun bir şekilde çalışmış, Latince, Yunanca, Almanca ve Rusçanın yanı sıra İbranicenin temellerini öğrenmiş; felsefeye ek olarak tarih eğitimi almıştır (Salo, 2010, s. 57). Tezini savunmasının hemen ardından Haziran 1893'te Fin-Ugor dil bilimi doçentliğine atanan Paasonen (Kannisto, 1942, s. 25; Ravila, 1965, s. 2; Salo, 2010, s. 57), 1893'te bir lisede Latince ve Yunanca okutmanlığı pozisyonlarına yönelik öğretmenlik sınavlarını da kazanmıştır (Ravila, 1965, s. 2). Birkaç yıl İsveç'teki bir lisenin üst sınıflarında Fince öğretmeni olarak çalışmıştır (Salo, 2010, s. 58; Güzel, 2021, s. 31). 1889-1890 yıllarında ilk bilimsel alan gezisini, Fin-Ugor Cemiyetinin [Suomalais-Ugrilainen Seura]³ desteğiyle Mordvin topraklarına düzenlemiştir. Paasonen, aynı zamanda bu cemiyette önemli pozisyonlarda bulunmuş, 1892-93 yıllarında bu cemiyette ikinci sekreter olarak, ardından kapsamlı alan gezilerinin başladığı 1898

² Ravila, Paasonen'in 1893'te lisansüstü eğitimini tamamlamak için tezini savunduğunu, doktor unvanını ise 1894'te aldığını belirtir (1965, s. 2).

³ 1883'te Otto Donner tarafından kurulmuş, temel olarak Fin-Ugor dilleri üzerine araştırmaları teşvik ve destekleme amacı güden bu topluluk hakkında Timo Salminen'in *Aatteen tiede Suomalais-Ugrilainen Seura 1883-2008* (2008) adlı eserine bakılabilir.

yılına kadar birinci sekreter olarak görev yapmıştır⁴. 1898-1902 yıllarında Helsinki Üniversitesi Herman Rosenberg bursuyla büyük bir alan gezisi daha düzenleyen Paasonen, 1907'de cemiyetin ikinci başkan yardımcılığına terfi etmiştir. Setälä, Otto Donner'ın vefatından sonra cemiyetin başkanı olunca Paasonen, ilk başkan yardımcısı olarak seçilmiştir (Ravila, 1965, s. 2; Güzel, 2021, s. 31).

1902'de okul yönetim kurulunda dil öğretimi başmüfettişi olan Paasonen'in buradaki görevi uzun sürmemiş (Ravila, 1965, s. 2), çünkü 1904'te Fin-Ugor dili çalışmaları profesörü olarak üniversiteye atanmıştır (Kannisto, 1942, s. 25)⁵. Paasonen, profesörlük görevine resmî olarak 15 Ekim 1904'te başlamış, açılış dersini *Missä oli suomalais-ugrilaisten kansain alkukoti? Kielessiä osviittoja* [Fin-Ugor halklarının asıl vatanı neresiydi? Dilsel kanıtlar]⁶ adlı sunumuyla yapmıştır (Salo, 2010, s. 58). Ölümüne kadar 15 yıl profesörlük yapan araştırmacı, alan araştırmalarının bir kazanımı olarak Vespe, Estonca, Mordvince, Marice, Macarca ve Hantıca üzerine dersler vermiş, Samoyed dillerine değinmiştir. Paasonen ayrıca Fin-Ugor dillerinin fonetik tarihi, Mordvinlerin tarihi ve etnografyası, Doğu Fin-Ugor halklarının din, kült ve büyü üzerine inanışları, Fin-Ugor halklarının tarih öncesi dönemi ve bu halkların komşu halklarla ilişkileri hakkında da dersler vermiştir (Salo, 2010, s. 58; Güzel, 2021, s. 31).

Birinci Dünya Savaşının sonlarına doğru Paasonen, diplomatik bir görev için altı aylığına Macaristan'da bulunmuştur. Bir Macar olan eşi sebebiyle Macaristan'a her zaman bir bağlılığı olmuş, Dünya Savaşı yıllarında Rusya'daki Macar savaş esirleri için de çok çalışmıştır (Ravila, 1965, s. 2). Hungaroloji bilimiyle çok yakın bağlar kurmuş ve Macar Bilimler Akademisinin onursal üyesi olmuştur (Róna-Tas, 1974, s. 1^x).

Paasonen, çalışmalarını sağlığına zarar verecek derecede ciddiye alan biriydi. Kan dolaşımı sorunları vardı. Alan gezileri sırasında sağlığı giderek olumsuz etkilendi (Salo, 2010, s. 57, 58). 8 Ağustos 1919'da henüz 54 yaşındayken uzun ve acı verici bir hastalık sonucu hayatını kaybetti (Ravila, 1965, s. 2; Güzel, 2021, s. 32).

⁴ 1897 şubat ayında Fin-Ugor cemiyeti toplantısında E. N. Setälä, Hantıları (Ostyaklar) ve dillerini incelemek üzere bir araştırmacı gönderileceğini duyurmuştur. Aynı araştırmacı belki de Mansileri (Vogullar) incelemeye de gidecektir. Bu durum adeta bir rekabet ortamı yaratmış, Paasonen'in aynı yıllık toplantıda cemiyetin sekreterliğinden istifa edip yönetim kurulundan ayrılmasının sebebi olarak da bu durum gösterilmiştir (Salminen, 2008, s. 61).

⁵ 1901'de Arvid Genetz senatör olunca üniversitedeki profesörlük kadrosu boşalmıştır. Onun kadrosu için Wichmann ve Paasonen aday olarak görülmüştür. Paasonen, o sırada Sibiry'a da olduğundan tereddüt etmiştir. Aynı sıralarda, daha önce Carl Synnerberg'in bulunduğu okul yönetim kurulu dil öğretimi başmüfettişlik görevi boşalmıştır. Paasonen, bu göreve başvurmuş ve 1902'de bu göreve atanmıştır. Profesörlüğe ise hem Paasonen hem de Wichmann başvurmuştur. Setälä, bu kadroyu Wichmann'ın almasını istemiş ve üniversite yönetim kurulu Wichmann'ı profesörlük kadrosuna atamış olsa da Paasonen, buna itiraz etmiş, sonunda kadroya kendisi atanmıştır (Salminen, 2008, s. 87-88).

⁶ Paasonen'in bu sunumu, ölümünden sonra 1923 yılında Almanca olarak yayımlanmıştır: Paasonen, Heikki (1923) Beiträge zur aufhellung der frage nach der urheimat der finnisch-ugrischen völker. Antrittsvorlesung.-*Turun suomalaisen yliopiston julkaisu* B 1:5. Turku. 19 s. (Kahla, 1965, s. 8).

1.2. HEİKKİ PAASONEN'İN ALAN GEZİLERİ

Paasonen, 1889-90 ve 1898-1902 yıllarında iki ayrı zaman diliminde farklı bölgelere alan gezileri düzenlemiştir. Bunlardan ilkinin Fin-Ugor Cemiyetinin desteğiyle; ikincisini Helsinki Üniversitesinin Herman Rosenberg bursuyla gerçekleştirmiştir. Görevi, esasen Mordvin dili ve kültürünü araştırmak, bununla ilgili malzeme toplamak olan Paasonen, 1898-1902 yıllarını kapsayan ikinci gezisinde Marice, Hantıca, Tatarca ve Çuvaşçayı da kapsayacak şekilde çalışmış, bu dillerin tümünden hem sözlük hem de folklor malzemesi toplamıştır. Ne yazık ki hayattayken bu malzemenin çok az bir kısmını yayımlayabilmiştir (Heikkelä, 1965, s. 4). Geriye kalan tüm materyal, farklı zamanlarda başka araştırmacılar tarafından düzenlenerek yayımlanmıştır. Yani Paasonen, akademik ilgisini Ural dilleriyle sınırlamayan, Türkoloji'ye de çok önemli katkıları olmuş çok yönlü bir bilim insanı olmuştur. Düzenlediği alan gezilerinde Mişer Tatarcası ve Çuvaşçaya dair oldukça önemli ve benzersiz bir dil malzemesi kaydetmeyi başarmıştır (Güzel, 2021, s. 33).

Eserleriyle ilgili kısımdan da görüleceği gibi Paasonen, toplam beş yılını alan bu gezilerden muazzam bir dil ve folklor malzemesiyle dönmüştür. Özellikle Mordvin bölgelerine düzenlediği gezilerden elde ettiği koleksiyon, her türlü folklorik malzemeyi içeriyordu: destansı balat tarzı şarkılar, lirik şarkılar, ağıtlar, düğün şarkıları, düğün, cenaze, kurban, anma törenleri hakkında bilgiler, ölü için ağıtlar, askere uğurlananlara ağıtlar, dualar, büyü sözler, alametler, bilmeceler, atasözleri, masallar vb. Böylece Paasonen, folklorde unutulmaya yüz tutmuş, toplanabilecek her şeyi toplamıştır (Heikkelä, 1965, s. 6-7).

Sinan Güzel'in de belirttiği üzere Paasonen'in alan gezileri, özellikle de Mordvinler üzerine düzenledikleri, oldukça düzensiz ve hareketli bir görünüm arz etmektedir. Güzel; araştırmacının, alan gezilerini düzenlediği coğrafyadaki dillerin tümünü tanıma ve araştırma isteğinin her ne kadar geniş bir koleksiyon elde etmiş olmasını sağlasa da pek çok projesini tamamlayamamasına neden olduğunu ifade etmektedir. Paasonen'in eserleriyle ilgili kısımdan görüleceği üzere, araştırmacı oldukça erken bir yaşta hayatını kaybettiği için alan gezilerinden elde edilen çoğu malzeme başka araştırmacılar tarafından yayımlanmıştır. Güzel, araştırmacının alan gezisi düzenlediği coğrafyadaki dil çeşitliliğinin Paasonen'i cezbedtiğini ve bunun da bir çalışmayı tamamlamadan diğerine başlamasına sebep olduğunu ifade etmektedir (2021, s. 34).

Bilindiği kadarıyla Paasonen, seyahat günlüğü tutmamıştır (Kannisto, 1942, s. 27; Güzel, 2021, s. 41). Ancak seyahatleri hakkında cemiyeti bilgilendirme amaçlı yazdığı raporlar veya farklı kişilere yazdığı mektuplar vardır. Mektuplar, büyük ihtimalle farklı alıcıların çeşitli arşivlerinde bulunmaktadır (Salo, 2010, s. 76). Onun Fin-Ugor Cemiyetine yazdığı raporlar ve alan

gezilerinin bir ürünü olan (hayattayken yayımlayabildiği) eserlerinin ön sözlerinden değerli bilgiler elde edilebilmektedir. Biz de bu bölümü oluştururken çoğunlukla Paasonen'in ilk seyahat fonunu aldığı ve bünyesinde önemli pozisyonlarda bulunduğu, Fin-Ugor Cemiyetinin *JSFOu* adlı dergisindeki yıllık raporları, Paasonen'in bu dergiye yazılmış seyahat raporlarını, yine burs aldığı Helsinki Üniversitesine yazmış olduğu raporları, bu geziler sonunda ortaya koyduğu eserlerin ön sözlerinde verdiği bilgileri dikkate aldık. Yani çoğunlukla alan gezilerini doğrudan Paasonen'den, birinci ağızdan aktardık. Çünkü Paasonen, alan gezisi tecrübelerini bu raporlarında oldukça ayrıntılı bir biçimde anlatmıştır ve Paasonen üzerine çalışmaları olan araştırmacılar da çoğunlukla bu rapor ve eser ön sözlerini kullanmışlardır. Bunun yanında Paasonen hakkında başka çalışmaları da elbette göz önünde bulundurduk. Paasonen'in bu gezilerini düzenli bir biçimde sunmak adına burada yöntemsel olarak ve özellikle kullanılan kaynaklar noktasında bir referans olarak Paasonen üzerine bağımsız bir çalışma yapmış olan Sinan Güzel'in *Heikki Paasonen ve Çuvaşça Masal Derlemeleri* (2021) (s. 11-54) adlı eserini takip ettik. Yalnızca oradakinden farklı olarak Paasonen'in eserleri hakkındaki tanıtıcı bilgileri, Paasonen'in eserler kaynakçasının verildiği yerde künyeden hemen sonra verdik.

1.2.1. Mordvinceye İlişkin Alan Gezileri

Fin-Ugor Cemiyeti; *JSFOu* dergisinin 6. sayısında (1889) duyurdukları 1888 yılına ait yıllık raporda 1887'de Volga Finleri arasında kapsamlı bir dil araştırması gerçekleştirilebilmesi için John Abercromby'den bağış aldıklarını, Nijniy-Novgorod, Simbirsk ve Penza oblastlarından Mordvince sözcüklerin derlenmesi için ödenecek bütçeyi duyurmaya karar verdiklerini, bu işe uygun bir kişinin yakında gönderileceğini duyurmuştur⁷ (*Vuosikertomus* 2, s. 147).

Cemiyet, Mordvin topraklarına yapılacak bu gezi için seçilen kişiye 2.000 Marklık bir ödenek verecektir. Seçilecek araştırmacı; beş yaz, dört kış ayı olmak üzere toplam dokuz ay bu destekle bölgede bulunarak Fince sözcük listesi de içeren Mordvince-Almanca bir sözlük hazırlayacaktır. Koleksiyoncu, özellikle kurban ve diğer geleneklere ait sözcük dağarcığına dikkat etmeliydi. Cemiyetin bursiyerlere verdiği en temel görev, sözlük malzemesi derlemeleriydi. Buna ek

⁷ Mariler üzerine alan araştırması, Volmari Porkka ve Arvid Genetz tarafından yapılmaya başlamıştır. Bu nedenle hibe özellikle Mordvince çalışmaları için ilan edilmiştir (Ravila, 1965, s. 3). O sırada farklı bölgelerde Fin-Ugor Cemiyeti tarafından desteklenerek alan gezisi düzenleyen birçok araştırmacı vardı O. Heikel, 1883-1884'te Volga bölgesine iki etnolojik ve arkeolojik gezi düzenlemiştir. Kaarle Jaakkola İsveç'teki Lapon bölgesine 1884-1885 arasında ve Wolmari Porkka da Mari bölgesine 1885-1886 arasında giden ilk bursiyerlerdendir. Yrjö Wichmann da önemli eserlerini, cemiyetin desteğiyle 1891 yılında gittiği Udmurt bölgesine düzenlediği geziler sonucu elde etmiştir (Salminen, 2008, s. 29, 33). Paasonen'in ilk gezisine çıktığı sıralarda cemiyetten bursiyer olarak çeşitli Ugor halkları bölgelerinde alan gezisi yapan araştırmacılar olduğu için Mordvin bölgesine gidecek araştırmacılar adına cemiyet bağış almıştır. Cemiyetin hibesini alarak gerçekleştirilen diğer alan gezileri için bk. Salminen, 2008, s. 26-36.

olarak bursiyerler, tüm folkloru, halk şiir ve hikâyelerini, dinî kavramlarla ilgili bilgileri ve yaşam tarzlarını çok geniş bir şekilde toplamayı kendilerine görev edindiler. Onlara rehberlik eden modernleşme ve adaptasyon (Ruslaştırma) sebebiyle dillerin ve kültürlerin kaybolmasıydı. Böylece bursiyerler Fin-Ugor halklarının ve dolayısıyla Finlilerin kültürel mirasını kurtarmış olacaktı. Başlangıçta bu bursla kimse ilgilenmemiştir (Salminen, 2008, s. 31, 33). Ancak bu göreve sonradan Paasonen, gönüllü oldu. Sinan Güzel'in belirttiği üzere, Paasonen'in söz konusu gezilere katılmasında Otto Donner'in çok etkisi olmuştur. Paasonen'in bu görev için oldukça hevesli olması Donner'in çok hoşuna gitmiştir. Böylece araştırmacı, 1889-1890 yıllarını kapsayacak ilk alan gezisine çıkmıştır. Ayrıca Paasonen'in alan gezilerindeki başarısı kariyerinde de ona yeni kapılar açmış ve Helsinki Üniversitesinde öğretim görevlisi olmasını hızlandırmıştır (Güzel, 2021, s. 32). *JSFOu* dergisinin 8. sayısında (1890) verilen 1889 yıllık raporu (*Suomalain-ugrilaisen*, 1890, s. 143-144) ve Paasonen'in aynı dergide yer alan Mordvin halkları arasında yaptığı araştırmaları aktardığı 7 Eylül 1889 tarihli seyahat raporu Paasonen'in bu ilk gezisinin bir özetidir.

Cemiyetten aldığı bursla dil ve etnografya materyalleri toplamak amacıyla Mordvin topraklarına gönderilen Paasonen, 21 Şubat 1889'da Helsinki'den ayrılıp bir süre Moskova'da kalmıştır. Moskova'daki kütüphanelerde Mordvinler hakkında araştırma yaptıktan sonra 10 Mart'ta Mokşa Mordvincesi konuşulan bir bölge olan Penza oblastındaki Narovçat bölgesine 29 km. uzaklıktaki Al'kino adlı Mordvin köyüne gitmiştir (Paasonen, 1890, s. 138). Paasonen, burada küçük, temiz bir kulübede kalmış, ancak çalışma alanı olarak burayı uzun süre kullanmamış, daha sonra başka bir yere geçmiştir. Bölgede bir yabancı varlığı, ilk kez gittiği her yerde yerli halk tarafından şüpheyle karşılandığı için araştırmacı hakkında bazı söylentiler çıkmış, onun topraklarını bölmeye veya almaya gelen biri olduğunu düşünmüşlerdir. Paasonen'in bölge halkının eski inançları sürdürüp sürdürmediğine dair soruları karşısında, onun bu inanışa bağlı kalanları Sibirya'ya süreceğine inanmışlardır. Onun deccal veya çarın oğlu olduğu da bu söylentilerdendir ve bunlar o kadar ileriye varmıştır ki başka bir köyden, Petersburg'daki askerliği sırasında çarın oğlunu gören eski bir askeri, Paasonen'in çarın oğlu olup olmadığını doğrulaması için göndermişlerdir. Paasonen öğle ve akşam yemeklerinde bir papaz kılığında Mordvin ailelere ziyarette bulunmuş, işlerinin bu şekilde hızlanacağını düşünmüştür. Esasen bunlar, beklenen tepkilerdir çünkü Paasonen halk inanışları, mitoloji gibi konularda da bilgi topluyordu (Kannisto, 1942, s. 27-28; Güzel, 2021, s. 35). Bu ilk tepkiler sonrası, Paasonen, gittiği yerlerde çok dostane bir biçimde karşılanmış, daha sonradan gittiği Erza Mordvinleri köyünde odasını kiraladığı ailenin güvenini 'bir yabancı için hiç de kolay olmamasına rağmen'

kısa sürede kazandığını aktarmıştır⁸ (Paasonen, 1891, s. XI). Paasonen Al'kino'da üç ay titiz bir biçimde çalıştıktan sonra haziran ayı ortalarına denk gelen alan gezisinin dördüncü ayında Penza oblastının İnsarskiy bölgesinde bulunan, dillerini ve geleneklerini iyi korumuş Staroye Pşenevo adlı başka bir Mokşa Mordvin köyüne gitmiş ve üç ay da burada geçirmiştir. Paasonen burada, ilk gittiği yer olan Narovçat bölgesinde neredeyse tamamen ortadan kalkmış olan kurban geleneklerinin devam ettiğini görmüştür. Böylece altı aydan fazla bir süre Mokşa Mordvincesi üzerinde çalışmıştır.

Paasonen'in araştırma bölgesine girince ilk işi, Mordvincenin seslerini öğrenmek olmuş ve bu Mordvince üzerine ilk çalışması olduğundan gerçek amacı olan sözlük derlemesine biraz geç başlayabilmiştir. Araştırmacı, alan gezisinde topladığı sözlük malzemesinin yanı sıra masal, halk şarkısı, farklı türlerden düğün şarkıları ve çok sayıda atasözüyle bilmece gibi folklor ürünlerini de kaydetmiştir. Ayrıca yılın farklı zamanlarında gerçekleştirilen kurban törenlerinin birçoğuna katılarak buralarda okunan dua sözü veya bir hastalıktan kurtulmak için söylenen büyümlü sözler, Mordvin mitolojisine ışık tutacak anlatılar gibi inanışla ilgili veriler de kaydetmiştir. Paasonen, Mokşa Mordvincesiyle yazılmış İncillerden bazılarını da inceleme fırsatı bulmuştur.

Paasonen, raporunda son olarak Mokşa Mordvincesine dair çalışmalarını birkaç hafta içinde tamamladıktan sonra Simbirsk'teki Ardatov şehrinde bulunan bir köye yerleşip Erza Mordvinleri üzerine incelemelerde bulunmak istediğini belirtmiştir. Ayrıca kurban geleneği Hlıstovka ve yakınlarındaki başka köylerde korunduğu için oralara gitmeyi planladığını ve cemiyetin kendisinden o bölgede dokuz ay kalmasını istediğini, Mokşa Mordvincesi üzerine olan çalışmaları sebebiyle Erza Mordvincesi konuşulan bölgedeki işlerini daha kolay halledebileceği için yeni yıl başında ülkesine dönebileceğini ifade etmiştir (Paasonen, 1890, s. 138-142). Paasonen, bu planına uymuştur. 1889 eylülünde V. Mainof'un Prens Tjuştjan'a ait olduğu düşünülen uzun ve epik bir halk şarkısını kayıt altına aldığı halk şairi Tikhon Basilsikov'u bulmak istemiş, bu sebeple Penza oblastındaki Krasnoslobodsk bölgesindeki Mamalayevo köyüne de gitmiştir. Ancak bu ozan çoktan ölmüştür. Yerel halktan kimse de bu şarkıyı bilmemektedir. Bununla birlikte Paasonen, o halk şairinin ablasından başka şarkılar derlemiştir ve bunlar içinde Prens Tjuştjan'a ait başka şarkılar vardır (Paasonen, 1891, s. VIII; Salo, 2010, s. 61; Güzel, 2021, s. 35).

⁸ Paasonen, *Proben der Mordwinischen Volksliteratur, I, Erzjanischer Theil* adlı eserinde derlediği şarkıların çoğunu bu aileye borçlu olduğunu ön sözde belirtmiş ve bu aile sayesinde derleme işinin kolaylaştığını aktarmıştır. Artayev adlı bu ailenin kızı, Paasonen'in şarkı derlemeleri için köyün şarkılarını en iyi bilen kişileri Paasonen'in odasına toplayarak şarkı koleksiyonunu oluşturmasına yardımcı olmuştur. Başlangıçta dile yeterince hakimiyeti yokken bu işi tercümanıyla yapmış, söylenen sözcükleri sürekli yüksek sesle tekrarlatarak doğru bir şekilde kaydetmeye çalışmıştır. Söyleyenlere gerekli sayıda bu şarkıları tekrar ettirerek kaydetmiştir (1891, s. XI-XII).

Paasonen, Mokşalar arasında kaldığı süre içerisinde, yapılan bir konuşmayı belirli bir ölçüde takip edebilecek ve kendisine söylenenleri engelsiz bir biçimde kaydedebilecek kadar bu dili öğrenmiştir. Penza oblastının Narovçat, İnsarskiy ve Krasnolobodsk bölgelerinde, Mokşalar arasında yaklaşık yedi ay geçirdikten sonra, 1889 yılının ekim ayında Erza Mordvinlerinin yoğun olduğu Simbirsk'in bir parçası olan Ardatov'a gitmiştir. Hlıstovka köyünde bir süre kaldıktan sonra Paasonen, *Proben der Mordwinischen Volkslitteratur, I, Erzjanischer Theil* adlı eserinde bulunan şarkıların neredeyse tamamını kaydettiği başka bir büyük Erza köyü olan Maresevo adlı köye geçmiştir. Burada kaldığı sürede birkaç hafta içerisinde Mokşa Mordvinesinde kazandığı beceriyi, Erza Mordvinesi için de kazanmış⁹, Maresevo'da kaldığı yaklaşık dört aylık sürede bu becerisini mükemmelleştirmiştir. Paasonen, burada Artayev adlı bir Erza ailesinin odasını kiralamış, bu aile kendisine derlemelerinde çok yardımcı olmuştur (Paasonen, 1891, s. X-XI).

Paasonen, *JSFOu* dergisinin 10. sayısında yer alan Fin-Ugor Cemiyetine yazdığı 1890 yılına ait raporunda yaklaşık on bir ay süren yolculuğunu şubat ayında tamamladığını duyurmuştur. Paasonen, bu ilk gezisinden muazzam bir dil ve folklor malzemesiyle dönmüştür. Gidiş amacı, esasen sözlük malzemesi toplamak olan Paasonen bununla kalmamış, dilbilgisi notları almış, pek çok masal, şarkı, ağıt, bilmece, atasözü ve kurban duası gibi folklor ürünleri derlemiştir (*Suomalais-Ugrilaisen*, 1892, s. 247). Mordvince metinlerin literatürdeki eksikliği ve halk dilinde hâlâ yaşayan ancak Ruslaşmanın giderek yaygınlaşması sebebiyle yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan folklor ürünlerini yazıya geçirme düşüncesi Paasonen için çıkış noktası olmuştur. Ayrıca Paasonen, folklor metinleri olmadan dile dair gerçek anlamda bir fikir edinmenin mümkün olmadığını düşünmüştür (Paasonen, 1891, s. VII).

Paasonen, önceki gezisinden topladığı malzemeyi düzenlemek ve tamamlamak için haziran 1890'da Mordvin topraklarına tekrar gelmiştir (Ravila, 1965, s. 3; Güzel, 2021, s. 36). Bu gelişinde ilk olarak kuzeybatı kesiminde Rus kaynaklarına göre Kareyalı bir nüfusun bulunduğu Kaluga ilçesini ziyaret etmiş, ancak orada eskiden varsa bile artık bu nüfustan hiçbir iz kalmadığını görmüştür. Oradan Tambov oblastına giden Paasonen, edindiği bilgilere göre şehrin çevresinde veya oblastın güney kesimlerinde Mordvin nüfusu bulunması gerekirken orada hiç Mordvin bulunmadığını öğrenmiş, ancak Mordvince yer adlarının eskiden bu bölgede Mordvinlerin yaşadığının bir kanıtı olarak görmüştür. Bu nedenle Paasonen, oblastın kuzey ve çoğunlukla da doğu kesimlerinde yoğun Mordvin nüfusunun olduğunu öğrendiği Şatsk şehrine gitmeyi planlamıştır. Ancak Paasonen, buranın da tamamen Ruslardan oluştuğunu öğrenmiştir.

⁹ Paasonen, Erza ve Mokşa Mordvincelerinin birbirlerinden çok farklı olduğunu, öyle ki bir Erza ve Mokşa'nın birbirlerini anlayamadıklarını kaydetmiştir (1891, s. XI). Bu nedenle Mokşa Mordvinesini oldukça iyi bir seviyede öğrenmiş olsa da bu bilgisini, Erza Mordvinesi konuşulan bölgede kullanamamıştır.

Paasonen, bu ikinci Mordovya gezisinde Mordvinleri ancak Spassk bölgesindeki Vad nehrinin kıyısında sekiz köylük bir idari bölgede bulmuştur. Burada Selişe adlı bir köye yerleşen Paasonen; şarkı, dualar, masallar ve yeni sözcükler kaydetmiştir. Paasonen ayrıca Mokşa nehri kıyısındaki Kadom adı verilen kasabanın kuzeyinde bulunan ve genel Erza Mordvinesinden hem sözcük dağarcığı hem de gramer açısından oldukça farklı olan bir ağız konuşan Erza köylerinin ağızları üzerine incelemelerde bulunmuştur. Araştırmacı, bu köyde yaklaşık iki ay kaldıktan sonra Spassk'ın doğu kısmına, Kazlodka adlı bir Erza köyüne gitmiş, ağustos ayının başında ülkesine dönmüştür (*Suomalais-Ugrilaisen*, 1892, s. 247-248).

Mordvin bölgesiyle bu ilk temastan sonra Paasonen, Mordvinler üzerine ikinci ve aynı zamanda da başka halkları da kapsayacak dört yıllık uzun alan gezisine, 1898 yılında Helsinki Üniversitesinin vermiş olduğu Herman Rosenberg bursuyla çıkmıştır. İlk alan gezilerinden ikincisine kadarki arada geçen uzun boşluğun çeşitli sebepleri vardır. İlki, Paasonen'in 1893 yılının yaz aylarında dil eğitimi için Macaristan'a gitmiş olmasıdır. Daha sonra tekrar alan gezilerine başlamadan önce Macaristan'a 1897 yılının yaz aylarında da gitmiştir. Ayrıca o sıralarda Paasonen'in Petersburg Üniversitesine profesör olarak atanmasına yönelik adımlar atılmış ve Paasonen, bu atama için bir ön görüşme yapmıştır. Fin Ugor Cemiyetindeki rekabet ortamı sebebiyle de cemiyetin sağladığı burstan mahrum kalarak sekreterlik görevinden istifa etmiştir. Daha sonra sunduğu projeyle yukarıda adı geçen Hermann Rosenberg bursunu kazanarak tekrar alan incelemelerine dönmüştür (Salo, 2014, s. 64-65; Güzel, 2021, s. 36).

Araştırmacının bu büyük alan gezisi çok önemlidir. Çünkü dört yılı kapsayan bu büyük alan gezisinde sadece Mordvin bölgelerinde değil, Tatar, Çuvaş, Mari ve Hantı halklarının bölgelerinde de bulundu. Çuvaşça ve Tatarcaya ilk temaslarını da bu yolculuğa başladığı 13 Eylül 1898'de Kazan'a gelmesiyle oldu (Güzel, 2021, s. 36).

Paasonen'in Fin-Ugor Cemiyetini bilgilendirme amaçlı kaleme aldığı raporunda 1898'in 3 Temmuz'unda Finlandiya'dan ayrıldığını, özel işleri sebebiyle gezisini Macaristan üzerinden gerçekleştirdiğini, sağlık sorunları sebebiyle 9 Eylül'e kadar orada kaldığını belirtmiştir. Daha sonra ilk durağı, 13 Eylül'de vardığı Kazan olmuştur. Paasonen, Kazan'da yabancılar için kurulan, ulusal bir okulun öğretmen ve öğrencileri aracılığıyla seyahatini planlamış ve Mordvincenin henüz temas etmediği ağızları hakkında bilgi toplamaya çalışmıştır. 20 Eylül'de Volga nehri boyunca Samara'ya doğru yola çıkan Paasonen, oradan da aynı adı taşıyan ilçenin kuzeydoğu kısmına doğru ilerlemiş, burada etnolojik haritaya göre büyük bir Mordvin yerleşim yeri bulmayı hedeflemiştir. Araştırmacı, 23 Eylül'de Buguruslan'ın İsaklı adlı Mordvin köyüne varmış ve burada yerleşmiştir. Buranın bir iş merkezi olması, Paasonen'e hem Buguruslan'ın kuzeybatı kesiminin hem de yakınlardaki Bügülme'nin batı kesiminin Mordvin halklarını

tanınması için fırsat sunmuştur. Büyük iş merkezlerinden uzak bu bölgede, geleneklerini ve dillerini iyi korumuş Mordvin halkıyla karşılaşacağını düşünen Paasonen, hayal kırıklığına uğramamıştır. Benzerine başka hiçbir yerde rastlamadığını belirttiği halk şarkılarını derleyen Paasonen, burada dört buçuk ay kadar kalmıştır. Burada kaldığı sürenin uzamasında bir yandan sözlük malzemesini de düzenliyor olmasının etkisi vardır. Paasonen söz konusu yörede en yaygın olarak konuşulan Erza Mordvincesi ağzının, 1890'da Simbirsk'in Ardatov şehrinde incelediği ağızdan ve son on yılda Kazan'da yayımlanan kitapçıklarda yer alan Erza-Mordvincesi kitabı dilinden önemli ölçüde farklı olmadığını tespit etmiş ve buradaki dikkat çekici fonetik, morfolojik, leksik özelliklerden de raporunda söz etmiştir. Araştırmacı, Buguruslan ve Bügülme'de gezdiği on iki farklı köyde hem sözlük malzemesini hem de okuma yazma bilen Mordvinlerin yardımıyla folklor malzemesini önemli ölçüde artırmıştır. Ayrıca günlük dilde unutulmaya yüz tutmuş birçok eski sözcüğü, dua metni, kurban geleneği, düğün şarkısı, Noel şarkısı, ağıt gibi önceki gezilerinden de topladığı türden folklor ürünü türünden birçok veriyi de önceki gezilerindekinden çok daha eksiksiz bir biçimde kaydetmiştir. Söz konusu bölgede topladığı tüm metinlerin Erza Mordvincesine ait olduğunu belirten araştırmacı, bölgede sadece üç köyde Mokşaların yaşadığını, onların da bölgede yoğun olarak bulunan Erza Mordvincesinden etkilendiğini ve burada her iki Mordvincenin bir karışımının meydana geldiğini tespit etmiştir.

Araştırmacı, yıl sonunda farklı bir Erza ağzının konuşulduğu haberini aldığı için İsaklı'dan Samara'nın kuzey kesimine taşınmış, orada Stepnaya Şental, Graçevka ve Novaya Karmala adlı köylerde yaşayan Erzaların ağzının İsaklı'dakiyle aynı olduğunu fark ettiği için bir buçuk hafta bu yerlerde kalmış ve iyi şarkı söyleyen yaşlı bir adamdan derleme yapmıştır. Ardından, Samara-Ufa demiryolu bölgesine gitmiş, burada da çok az kaldıktan sonra çok farklı iki ağız konuşulduğunu öğrendiği Tukşum köyüne gitmiş ancak buranın halkının da daha önce derleme yapmış olduğu Penza oblastının Krasnoslobodsk bölgesinden 40 yıl önce geldiklerini öğrendiği için burada kalmamıştır. Oradan Proleyka adında bir köye daha uğramış ve buradaki ağızla ilgili vurgu, gramer gibi konularda notlar alıp yeni sözcükler kaydetmiştir. Ancak bu son iki yerde çok az bir süre kalmış, daha sonra Orenburg oblastının batı kesimine gitmiştir. Paasonen, bu oblastta giden sahil yolu yakınında büyük bir Mordvin yerleşim yeri olduğunu öğrenmiştir. Orada Aleksandrovka ve Platovka adlı Mokşa köylerini tespit eden Paasonen, buranın seyahatleri içindeki en Ruslaşmış yer olduğunu, milli folklorun ve kıyafetlerin neredeyse tamamen ortadan kalktığını kaydetmiştir. Bu nedenle burada çok az bir süre kalmış ve elindeki haritada işaretlenmiş diğer Mordvin bölgelerinin tamamen Ruslaşmış olduğu bilgisini güvenilir bir kaynaktan aldığı için 31 Ocak'ta tekrar batıya gitmenin iyi olacağına karar vermiştir. 2 Şubat'ta Saratov oblastının Kuznetsk bölgesine varan Paasonen, burada yetkililerden ve

Mordvinlerden Saratov'un az bilinen Mordvin bölgeleri hakkında genel bilgi almıştır. Oradan ilk olarak Hvalınsk bölgesinin kuzey kesimine seyahat eden araştırmacı; burada tamamen Mordvin köylerinden (Baranovo Volostu) oluşan bir yer bulunduğunu, çoğu Erza Mordvinlerinden oluşan bu bölgede az sayıda Mokşarın da bulunduğunu tespit ederek oradaki iki Mordvince arasında var olan farklılıklarını incelemiştir. Bayevka adlı bir köye de uğradıktan sonra araştırmacı, burada bir köylüyle bir buçuk hafta içinde söz varlığı ve gramer incelemesi yapıp dil örnekleri topladıktan sonra 17 Şubat'ta Kuznetsk bölgesinin Naskaftım adlı köyüne taşınmıştır. Paasonen'in buradan edindiği bilgiye göre bölgede dört Mokşa köyü vardı: Mordovskiy Kameşkir (doğuda), Pıksankino (güneyde), Staraya Yeksarka ve Suçkino (kuzeybatıda). Paasonen, Mokşa Mordvinesinin en iyi Staraya Yeksarka ve Suçkino köylerinde korunduğunu tespit etmiş ve neredeyse iki hafta boyunca orada inceleme yapmıştır.

Araştırmacı, 6 Mart'ta neredeyse dilleri tamamen Rusçalaşmış ve folkloru yok olmak üzere olsa da geleneksel kıyafetlerle konut tipini iyi korumuş Mordvinlerin bulunduğu Penza'daki on iki köye ve batıdaki Karsayevka köyüne gitmek için yola çıkmıştır. Paasonen, buralarda da yeni sözcük ve şarkılar derlemiştir. Burada iki haftadan fazla çalıştıktan sonra araştırmacı, 17 Mart'ta dilsel ve tarihsel açıdan önemli bir Erza Mordvinesesi konuşulduğunu duyduğu Simbirsk'in Alatır şehrine gitmiştir. Bu köylerden biri olan Atratı'da söz varlığı ve dil bilgisi incelemeleri yapmış ayrıca ağıt, şarkı, şiir, bilmece, masal derlemiştir. Ancak çok Ruslaştırılmış bir bölge olduğundan folklor örneklerinin az olduğunu belirtmiştir.

28 Mart'ta araştırmacı, Nijniy Novgorod'a gitmek için Alatır'dan ayrılmış ve Sergatsi bölgesinin birkaç köyünde durmuştur. Arzamas şehrine giderken Çukalı köyünden geçmiş ancak daha sonra rotasını, önce Sergatsi'nin güneybatısında bulunan birkaç Mordvin köyüne oradan da Arzamas'daki Velikiy Vrag adlı büyük Mordvin köyüne çevirmiş, bu son yerde kalmıştır. Paasonen, Nijniy Novgorod'daki Erza Mordvinesinin çok fazla Rus etkisinde kaldığını tespit etmiş, bununla birlikte buradan da az da olsa dil ve folklor verileri toplayabilmiştir. Araştırmacı, 8 Nisan'da Mordvince üzerine olan çalışmasını bitirmiştir. Böylece Paasonen Mordvin bölgesinde yedi Mordvin ağzına ait (beşi Erza, ikisi Mokşa) söz varlığı ve grameri inceleyerek malzeme toplamıştır (Paasonen, 1900a, s. 1-11).

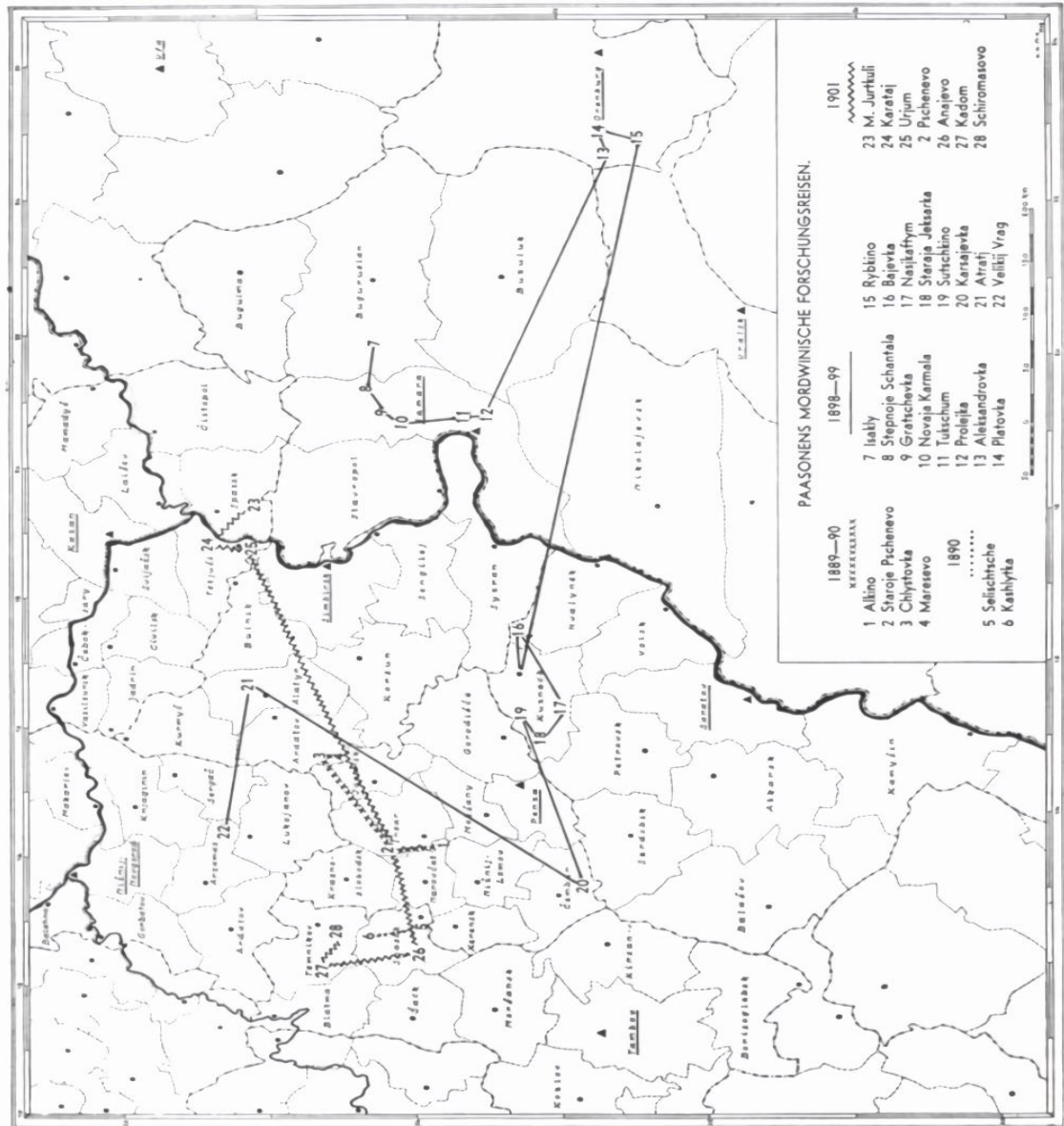
Araştırmacı, Mari, Türk ve Hantı dilleri üzerine gerçekleştirdiği gezilerden sonra Mordvin bölgesine tekrar dönmüştür. Planlarına göre Hantıca üzerine çalışmalarına devam etmek isteyen Paasonen, üniversitede açılan profesörlük kadrosu için ülkesine dönmek zorunda kalmış, 14 Temmuz 1901'de çalışma alanına geri dönmüştür. Ancak çalışmalarına Hantıca üzerine değil, üniversite yönetim kurulunun bursunu 1 Eylül 1902'ye kadar bir yıllığına uzatmasıyla Mordvin bölgesinde devam etme kararı almıştır. Bu kararında Hantıca'yı araştıracağı bölgenin elverişsiz

mevsim koşulları etkili olmuştur. Paasonen, böylece Kazan'daki Mokşalar üzerine araştırmalarına devam etmeye gitmiştir.

İlk olarak Spassk'ın güney kesiminde 22 Temmuz'dan 13 Ağustos'a kadar yaklaşık dört hafta çalışmıştır. Burada Mordovskiye Yurtkuli adı verilen köyde ve onun üç mezrasında bulunmuştur. Ancak söz ettiği sürenin yaklaşık dört gününü aynı bölgede yaşayan Tatar ve Çuvaşçanın ağızları hakkında bilgi edinerek geçirmiştir, çünkü buradaki varyantların diğerlerinden farklı olduğunu fark etmiştir. Burada edindiği bilgilerden Tatarskiye Yurtkuli adı verilen köyde konuşulan Tatar ağzının fonetiğiyle ilgili bilgileri “Zur Tatarischen Dialektenkunde” adlı çalışmasında vermiştir. Söz konusu yerde çalışmalarını tamamladıktan sonra ilk olarak Volga'nın batı yakasındaki Teteş şehrinde yaşayan, özellikle Rusça literatürde ilgi odağı olan ve kökenleri hakkında farklı görüşler olan Karatay-Mordvinleri'ni ziyaret etmeye karar vermiştir. Karatayların ana köyü olan Mordovskiye Karatay'da onların kökenlerini çözümleyecek kadar yeterli bilgi topladıktan sonra Paasonen, Urım adı verilen köydeki Mokşaları incelemeye gitmiştir. Bunun sebebi, araştırmacının buradaki Mokşaların yabancı etkilerden Spassk'taki Mokşalara göre daha uzak olduklarını öğrenmiş olmasıdır. Adı geçen köydeki çalışması, 2 Eylül'e kadar sürmüş ve araştırmacı buradaki Mordvincenin, aynı kökten olmasına rağmen Spassk'taki Mokşa Mordvinesinden oldukça farklı olduğunu görmüştür. Ardından araştırmacı, çalışmalarını düzenlemek amacıyla daha önce de bulunduğu Staroye Pşenevo adlı bir köye taşınmıştır. İki haftadan fazla bir süre burada çalıştıktan sonra Tambov'un kuzeybatısındaki Kadom yakınlarında yaşayan Erzalara yönelmiştir. Ancak yolda Spaaski bölgesine bağlı Anayevo adlı bir Mokşa köyünde bir günlüğüne bazı verilerini kontrol etmek için durmuştur. 24 Eylül'de Kadom'a varan araştırmacı, buradaki Erzaların muhtemelen çok uzun süredir izole bir biçimde yaşadıklarından konuştukları Mordvincenin genel Erza Mordvinesinden oldukça farklı bir görünümde olduğunu kaydetmiştir. Şiromasovo adlı bir köye yerleştikten sonra Paasonen, orada ve yakın köylerde yaşayanların yardımlarıyla, Mordvince sözcük listelerini ve gramerini incelemiş, ayrıca iyi korunmuş düğün şarkısı, ağıt gibi folklorik bazı ürünleri kaydetmiştir. Paasonen, 17 Mayıs 1902 tarihli raporunda üniversitenin vermiş olduğu seyahat bursuyla toplam sekiz vilayette yaptığı Mordvince araştırmalarının bu köyle sonlandığını belirtmiştir. Araştırmacı böylece Mordvincenin en önemli noktalarının artık bilindiğini ve folklorun en iyi şekilde muhafaza edildiği bölgelerdeki Mordvin folklorunun, kısmen yazma konusunda yetenekli Mordvinlerin yardımıyla, kurtarıldığını ifade etmiştir. Paasonen'in tüm Mordvin bölgesinde temas etmediği sadece iki bölge kalmıştı: Saratov'daki Petrovsk'un Erza Mordvin bölgesi ve Tambov'daki Temnikov'un Mokşa Mordvin bölgesi. Ancak araştırmacı bu boşlukların bile yakında doldurulacağını; çünkü yaz boyunca, Fin-Ugor Cemiyetinin sağladığı fonlarla adı geçen bölgelerde koleksiyon

toplamak üzere iki Mordvyalı okul öğretmenini işe almayı başardığını belirtmiştir. 14 Ekim’de bu köyden ayrılan Paasonen, 17’sinde Kazan’a varmıştır (Paasonen, 1903b, s. 18-22). Aşağıda Paasonen’in Mordvin köylerine yaptığı alan gezilerine dair Paavo Ravila’nın hazırladığı (1938, s. XI) haritayı paylaşıyoruz:

Şekil 1. Paasonen’in Mordvin Bölgesindeki Alan Gezilerinde İzlediği Rota

Paasonen, bilimsel alan gezilerinin en uzun kısmını Mordvin topraklarında geçirdi, dolayısıyla koleksiyonunun en büyük materyalini de bu bölgeden topladı. Onun bu bölgeden elde ettiği malzeme takdire şayan derecede büyüktür. Elbette bu çalışmada kendisine yardım eden yerli Mordvin dil bilimcilerin emeği de büyüktü. Ne yazık ki bunların çok az bir kısmını kendisi yayımlayabildi. Ölümünden sonra Mordvin koleksiyonu, Fin Ugor Cemiyetinin çeşitli araştırmacıları tarafından düzenlenerek yayımlandı (Güzel, 2021, s. 41-42).

Elbette Paasonen, Mordvinler üzerine olan bu zorlu ve zaman alan gezilerini yaparken yerli halkın yanı sıra yerli dilbilimci ve öğretmenlerden veri toplama, dil hocalığı, bölgeyle ilgili bilgi sağlama vb. birçok konuda yardım görmüş, kendisine yerel dil bilimcilerden oluşan asistanlar edinmiştir (Güzel, 2021, s. 41).

Derneğin araştırma bursu sahiplerinden öncelikli isteği dilsel malzeme toplamalarıydı, folklorik malzemenin toplanması ise çoğunlukla yerli koleksiyoncular tarafından yapılıyordu (Salminen, 2010, s. 263). Paasonen'e de folklorik malzeme toplamasında yardımcı olan birçok yerli vardı ve bu kişiler Paasonen tarafından yönlendiriliyordu. Alan gezilerini bitirip memleketine döndüğünde bile Fin-Ugor Cemiyetinin mali desteği ve bu yerlilerin malzeme toplama faaliyetleriyle koleksiyon toplamaya devam etti (Heikkelä, 1965, s. 9). *Mordwinische Volksdichtung*'un V.-VIII. ciltleri, bu yerli derleyicilerin topladığı materyallere dayanmaktadır. Bu materyallerden bazıları yanlışlıkla V.'den önceki ciltlerde de yayımlanmıştır.

Paasonen'in kendisine yardımcı olan yerli Mordvinlerden 26 Temmuz 1899'da yazdığı ve Cemiyet'e 9 Eylül 1899 tarihinde yapılan toplantıda sunulan raporlarda (Kertomus [Suomalais-Ugrilaisen] Seuran mordvalaisten stipendiaattien keräysmatkain tuloksista [Fin-Ugor] Cemiyetinin Mordvin bursiyerlerinin derleme gezilerinin sonuçlarına ilişkin rapor)) söz etmiştir. Paasonen, burada cemiyetin Mordvin folklorunu toplamada kendisine yardımcı olarak bursiyelere sağladığı fonla Samara, Bügülme, Buguruslan birimlerinde, Saratov'un kuzey kesimleri, Hvalınsk ve Petrovski'de, Penza oblastına bağlı Gorodişçe şehirlerinde bu koleksiyonların toplanması işini yönettiğini belirtir. Bu bursiyer koleksiyonculardan ve aynı zamanda Paasonen'e dil hocalığı yapan İgnati Zorin ve Andrei Şuvalov'la bir devlet okulu öğretmeni olan İvan Şkolynikov ilk söz edilen bölgelerde koleksiyon toplamışlardır.

İgnati Zorin, Buguruslan'ın Vetshkanovo köyünden 30 yaşında bir Erza-Mordviniydi. Paasonen'e Samara'da dört buçuk ay hem dil öğretmenliği hem de koleksiyon toplayıcılığı yapan Zorin, 24 Ocak 1899'da Samara'nın Stepnaya Şentalı adlı köyünde derneğin bursiyeri olarak çalışmaya başlamıştır. Zorin, orada bir süre dua türünden derleme yaptıktan sonra Bügülme'nin Bagana adlı köyüne gitmiştir. Zorin de bu bölgede derleme sırasında Paasonen gibi halk tarafından şüpheye karşılanmıştır. Bu nedenle Zorin, Bagana köyünü ziyaret ettiğinde eli boş dönmüştür. Paasonen, komşu köy Surkino'dan Şentalı'ya başka bir Mordvin göndermiş ve bu kişi birkaç büyü derlese de oldukça hızlı bir şekilde dönmüş ve tekrar bölgeye gitmemiştir. Daha sonra Paasonen, Zorin'i cemiyet adına bir kez daha oraya gönderir. Bu girişim, tamamen sonuçsuz kalmasa da orada geçirdiği dokuz gün boyunca sadece bir tüccar ve onun karısından nispeten iyi korunmuş kurban töreni geleneğiyle ilgili bilgiler ve dualar kaydetmiştir. Zorin, ayrıca Samara'da Seledba adlı bir köydeki terziden bazı şarkı ve büyüler

kaydetmiştir. Ancak bu köyde, yerli bir polis yöre halkının ikazları üzerine Zorin'in burada yerleşmesine engel olmuş, kayıtlarına el koymuştur. Zorin, kayıtlarını geri alabilse de bölgeden ayrılmak zorunda kalmış, ardından memleketinden güneye, Buguruslan'a doğru yola çıkmış, yolda da Erzalardan şarkılar toplamıştır. 10 gün içinde Buguruslan'a ulaşan Zorin, oradan döndükten sonra memleketinde yeni şarkı, dua ve büyüler toplamıştır. Bu şarkıların bazıları tek örnek ve oldukça uzundur. Zorin, böylece şarkı, ağıt, dua ve büyü türünde birçok malzeme toplamış, bu iş bir buçuk ayını almıştır. Zorin, 26 Temmuz'da Buguruslan'ın doğu kesimine doğru koleksiyon toplamaya çıkmış, yaklaşık dört hafta burada kalarak 8 köyde derleme yapmıştır. Sayıca çok fazla olmasa da bu derlemeler önemlidir ve büyü, şarkıyla çeşitli dualar içerir. Zorin eylül ayında da kendi köyünden eski şarkılar, düğün şarkıları ve ağıtlar, büyü, dualar içeren kurban töreni hakkında anlatılar bulunan bir koleksiyon elde etmiştir (Paasonen 1900b, s. 1-4, 16). Ayrıca atasözü, bilmece ve Mordvince yemin sözleri içeren metinler de toplamıştır (Paasonen, 1901a, s. 4). Zorin, cemiyetin fon sağladığı ve en çok malzeme toplayan yerlilerin önde gelenidir ve malzemesi, 1899, 1900, 1903, 1904, 1905, 1910, 1911 yıllarına ait olup *Mordwinische Volksdichtung*'un V ve VI numaralı ciltlerinde yayımlanmıştır (Salo, 2010, s. 80). Cemiyet, Zorin'i 1899, 1900 ve 1903 yıllarında bursla desteklemiştir (Salminen, 2008, s. 263-264).

Andrei Şuvalov, Saratov blastının Hvalınsk idaresine bağlı Bayevka köyünden elli yaşında bir Erza yerlisiydi. Şuvalov, Paasonen'i 19 Şubat'ta Kuznetsk'e bağlı Naskaftım köyüne bıraktıktan sonra masrafları cemiyet tarafından karşılanarak derleme yapmak için Petrovski ilçesine Uza kıyısındaki Erza köylerine folklor ürünleri toplamaya gitmiştir. Şuvalov, bu yere zaten aşinaydı ve birçok köyde tanıdığı vardı. Bu durum, Paasonen'e umut verse de bu bölgede de insanların güvenini kazanmak gerçekten zordu ve bunu, Şuvalov'la birlikte Naskaftım köyünde tecrübe etmişlerdi. Bu nedenle Şuvalov'un yolculuğu başarılı olamadı ve Petrovski bölgesindeki köylerde birkaç haftasını boşa geçirdi. O da diğer koleksiyonerlerin başına geldiği gibi halk tarafından "deccal" gibi görüldü. Şuvalov'un daha önceki gezilerinden tanıdığı, bölgenin en iyi uzmanlarından biri olan kişi de o sırada başka bir yerdeydi. Memleketinden döndükten sonra Şuvalov, kendi köyünde, Hvalınsk'ın kuzey kesiminde ve diğer başka uzak köyde çalışmıştır. Koleksiyonunda şarkılar, düğün şarkıları, ağıtlar, kurban duaları, büyülü sözler ve masal bulunur (Paasonen, 1900b, s. 4-5). Bunlar, *Mordwinische Volksdichtung*'un VII. cildinde yayımlanmıştır. 1899 cemiyetin bursiyeri olmuştur (Salminen, 2006, s. 263).

İvan Şkolyinikov da Paasonen'e koleksiyon oluşturan bir halk okulu öğretmenidir. Şkolyinikov, Penza oblastının Gorodişçe biriminden toplam 13 farklı köyden folklor ürünleri toplamış ve buna yaklaşık olarak üç buçuk ayını harcamıştır. Onun koleksiyonu, 55 şarkı, 25 büyü, 4 kısa dua, 5 düğün şarkısı ve ağıt, az sayıda bilmece ve atasözü içerir (Paasonen, 1900b, s. 16). Üç

ciltlik koleksiyonuyla en büyük koleksiyonu toplayan üçüncü kişidir. Bunlardan ilki, 1899 yazında Gorodişçe’de Erzalardan topladığı düğün şarkıları, şarkılar ve duaların yanı sıra, 1902 yazında Petrovsky’den topladığı şarkılar ve birkaç masal ve bunlarla ilgili açıklamalar içermektedir. Bunların çevirileri yoktur. İkinci ciltte Gorodişçe’den derlenmiş şarkılar ve az sayıda büyü sözler; üçüncü ciltte ise 1899 yılında Gorodişçe’den derlenmiş birkaç masal ve kurban töreni anlatımı yer almaktadır (Heikkelä, 1965, s. 10). Bunlar, *Mordwinische Volksdichtung*’un VII. cildinde yayımlanmıştır. Cemiyetin 1900, 1902, 1903 yıllarında bursiyeri olmuştur (Salminen, 2008, s. 263).

Buguruslan’ın Novaya Surkina adlı köyünden Andrey Leontyev, Paasonen’e bir prens hakkında birkaç büyü ve şarkı toplamıştır (Paasonen, 1901a, s. 5). Leontyev’in topladığı malzemenin *Mordwinische Volksdichtung*’un hangi cildinde yayımlandığı belirsizdir (Salo, 2010, s. 85).

Bir devlet okulu öğretmeni olan Roman Fyodoroviç Uçayev, 1912’de Saratov’daki köylülerden malzeme toplamıştır (Salo, 2010, s. 81). Bu malzeme, *Mordwinische Volksdichtung*’un VIII. cildinde yayımlanmıştır. 1910, 1912 ve 1913 yıllarında cemiyetin bursiyeri olarak bu işi yapmıştır (Salminen, 2008, s. 264). Uçayev’in koleksiyonu, büyük kısmı kayıp görünse de en kapsamlı ikinci koleksiyondur. Metinlerin Rusça çevirileri de vardır (Heikkelä, 1965, s. 10).

Bir öğretmen, bilim insanı, halk şiiri derleyicisi olan Makar Yevseyeviç Yevseyev (1864-1931), Simbirsk’in Buinsk biriminde bulunan Maliye Karmalı köyündendi. Yevseyev, 1892 yılında (Salo, 2010, s. 83) Buinsk, Saransk ve Ufa’nın bir birimi olan Belebey’den 41 Erza Mordvin halk şarkısı göndermiştir. Paasonen’e gönderdiği şarkıların çoğu *Erzań Morot* koleksiyonunda zaten yayımlanmıştır (Heikkelä, 1965, s. 11). Ancak yine de bunlar, *Mordwinische Volksdichtung*’un VII. cildinde de yer alır.

Mihail Taraikin, 1902’den itibaren (Salo, 2010, s. 84) Tambov oblastı, Temnikov birimindeki Şokşa köyünden Erza halkının, şarkılarının ve masallarının en küçük koleksiyonunu üretmiştir, çevirileri yoktur (Heikkelä, 1965, s. 11). Materyali, MV’nin VII. cildinde yayımlanmıştır.

Halk okulu öğretmeni olan Sergei Çigin tarafından 1902 yazında toplanan Mokşa halk şiiri materyali de Taraikin’inkiyle aynı ilçe ve bölgeden gelmektedir; şarkı, düğün töreniyle ilgili bilgiler ve büyü vb. başka materyal içermektedir. Çevirileri yoktur (Heikkelä, 1965, s. 11). Bunlar, MV’nin VIII. cildinde yayımlanmıştır. Sergei Çigin, 1902 ve 1903’te derneğin bursunu almıştır (Salminen, 2008, s. 263).

Vladimir Savkin’in koleksiyonu, 1908’de Penza’da (İnsar veya Krasnoslobodsk bölgeleri) Vertelim adlı bir köyden toplanan Mokşa halk şarkılarını içermektedir. Bazılarının Rusça çevirileri de vardır. Savkin’in koleksiyonlarında da eksiklikler vardır (Heikkelä, 1965, s. 11).

Çünkü mitolojik alıntılar, orijinalleri eksik olan kurban törenlerine ve dualara atıfta bulunur. Savknin'in materyali MV'nin VIII. cildinde yayımlanmıştır (Salo, 2010, s. 85).

1892'de cemiyetin bursunu alan Stepan Sirikin (Salminen, 2008, 263), Penza'nın İnsar ilçesine bağlı Staroye Pşenevo köyündendi. Sirikin, MV'nin IV. cildinde Paasonen tarafından transkripsiyonu yapılmış olan Mokşa sözcükleri ve halk şiiri koleksiyonlarını gönderdi (Salo, 2010, s. 85).

1.2.2. Macaristan Gezisi

Paasonen'in Macaristan seyahati, alan gezisinden çok dil öğrenme amaçlıdır. 1893 yazında öğretim görevlisi olarak atanan Paasonen, Macarca öğrenmek için Macaristan'a bir seyahat yaptı. Bu gezi, onun için ayrıca önemliydi çünkü ertesi yıl evleneceği Mária Josefina Charlotta Palásthı Paskay adında genç bir Macar kızla burada tanıştı (Kannisto, 1942, s. 26). Paasonen, başlangıçta eşinin Rusya'da kendisiyle birlikte çalışmasını istiyordu ama eşi, ara sıra alan gezilerine katılsa da araştırmacı olmaya pek niyeti yoktu. Böylece eşi, sadece pratik düzenlemelerde Paasonen'e yardımcı oldu. En büyük iki çocukları, 1895 doğumlu kızları Irma ve ondan üç yaş küçük oğulları Aladár, alan gezilerinde onlara eşlik etti. 1902'de ikizleri İlonna Anna ve Arvid doğdu. Aladár'ın kızı Aino Paasonen, kendi Macar-Fin ailelerinin öyküsü olan *Äänettömyyden Toinen Puoli* (1989) adlı kitabı yazdı (Salo, 2010, s. 64).

Paasonen, 1898 Temmuz ayı başlarında Rusya'ya doğru uzun bir araştırma gezisi için çıktığında önce Macaristan üzerinden geçerek yaklaşık iki ay orada kaldı. Ailesi de o sırada Budapeşte'deydi. Paasonen, burada iki ay kaldıktan sonra eylül ayında tekrar Rusya'ya gitti. Eşi ve en küçüğü daha dört aylık iki çocuğu henüz Macaristan'daydı. Ardından onlar da sonraki nisan ayında Paasonen'in yanına geldi. Paasonen, onları Samara'da karşıladı ve oğlunu da ilk kez burada gördü (Kannisto, 1942, s. 31).

1889 ve 1890 yıllarında Mordvin bölgesine düzenlediği alan gezisinden sonra 1893'te Fin Ugor Cemiyeti tarafından Macarlar ve Macarca üzerine bilgi edinmesi ve dil eğitimi alması için Macaristan'a gönderilen araştırmacı, bu dili öğrendikten sonra Helsinki Üniversitesinde Macarca dersleri vermiş, ayrıca Macarcanın etimolojik sözlüğüne katkı olarak yayımladığı makaleleri başta olmak üzere Macarca üzerine de birçok yayın yapmıştır (Güzel, 2021, s. 58).

1.2.3. Türk Dillerine İlişkin Alan Gezileri

Paasonen'in Türk dillerine ilk teması, Helsinki Üniversitesi tarafından verilen Herman

Rosenberg bursuyla çıktığı ve dört yıl süren ikinci alan gezileri sırasında olmuştur. Sinan Güzel'in belirttiği üzere; araştırmacının Orta-İdil bölgesinde gerçekleştirmiş olduğu alan gezileri sırasında Mordvin ve Marilerle iç içe yaşayan Tatarlar ve Çuvaşlar hakkında da gözlem yapma fırsatı bularak daha bu iki Türk dili üzerine bir alan gezisi yapmamışken 1897'de *Die türkischen Lehnwörter im Mordwinischen* gibi bir çalışma ortaya koyup Mordvinedeki Türkçe kopyaları tespit edebilmesi gerçekten dikkat çekicidir. Ayrıca henüz bu Türk dilleri üzerine alan gezilerini gerçekleştirmeden önce okuduğu kaynaklardan hareketle değerlendirmede bulunabilecek kadar Çuvaşçaya hâkim olmuştur (2021, s. 58).

Mordvinceye ilişkin alan gezileri kısmında belirttiğimiz gibi Paasonen, Mordvin dil ve folkloruna dair veri toplamak için Samara oblastında Buguruslan'a ve ayrıca Nijniy Novgorod'a da gitmiştir. 8 Nisan 1899'da Mordvince üzere çalışmasını tamamlayan Paasonen, İsaklı'nın yakınında yaşayan Tatar ve Çuvaşların dillerini incelemek için bu iki Türk dilini öğrenmeye başlamıştır (Kannisto, 1942, s. 33).

1886'da yayımlanmış bir makaleden Nijniy Novgorod psikoposu (Dimitriy Semenov-Rudnev) Damaskin'in, Çariçe II. Katerina'nın isteği üzerine hazırlamış olduğu Tatarca-Çuvaşça-Mordvince-Marice sözlüğü duyan ve bu sözlüğün Nijniy Novgorod'daki ilahiyat okulunun kütüphanesinde el yazması nüshası bulunduğunu öğrenen araştırmacı, orada bulunduğu sürede bu fırsatı da değerlendirmek istemiştir. Paasonen 1785 tarihli bu sözlüğün, o zamana kadarki sözlüklerden çok daha fazla sözcük içeriyor olduğunu düşünerek bu sözlüğü, ayrıntılı bir biçimde incelemiştir. Kendisi, hâlihazırda Mordvinceyi etraflıca inceleyerek bir söz varlığı derlemesi yapmış olduğundan bu sözlük, ona Mordvince için çok fazla yeni bir veri sunmamıştır. Ancak sözlüğün, Mariceyle ilgili bölümünden birçok kısmı ilerleyen zamanlarda yapacağı Marice çalışmalarında faydalı olacağını düşündüğü için kopyalamıştır. Paasonen ayrıca bu sözlüğün Tatarca ve Çuvaşça kısmını da rahatlıkla incelemiş, bu sayede Maricedeki Türkçe kopyalar hakkında gözlem yapmıştır. Toplamda bu sözlüğü üç hafta boyunca inceleyen araştırmacı, sözlüğün başka bölümlerinden de kopyalar alarak 28 Nisan'da Kazan'a geçer ve oradan 9 Mayıs'ta Sergiyevsk bölgesi yakınlarındaki Samara'nın Buguruslan ilçesindeki ikamet edeceği yere gider. Paasonen burada Mordvince sözlüğü baskıya hazırlama ve aynı zamanda Çuvaşça ve Tatarca öğrenmeyi planlamıştır (Paasonen, 1900a, s. 11-13)¹⁰.

¹⁰ Paasonen'in 15 Mayıs 1899 tarihinde üniversite yönetim kuruluna yazmış olduğu seyahat raporu burada sonlanıyor. Bir sonraki raporları, tespit edebildiğimiz kadarıyla 1 Nisan 1900, 11 Nisan 1901 ve 17 Mayıs 1902 tarihli, yine üniversite yönetim kuruluna yazılan raporlardır. Bahsedilen son raporları, 1900 ve 1902 yılları arasındaki seyahatlerini kapsamaktadır. Bu raporlar birleştirilerek 1903 yılında *JSFOu* dergisinde basılmıştır. Paasonen'in çalışmalarıyla ilgili bölümden tam künyeye bk. Devamındaki bilgileri, adı geçen raporlarından elde ettik.

Paasonen, Sergiyevsk yakınlarındaki Samara'nın Buguruslan ilçesine bağlı Sernıya Vodı¹¹ adlı köye yerleştikten sonra burada bahar ve yaz aylarını yani neredeyse dört ayını Mordvince sözlüğü düzenleyerek geçirmiştir. Bu düzenleme sırasında araştırmacı, alan gezisi sırasında ve öncesinde toplanan geniş folklor koleksiyonlarının yanı sıra Rusya'da basılmış Mordvin edebiyatını da incelemiştir. Bununla birlikte, 1899 ilkbaharı ve yazında Fin-Ugor Cemiyeti'nin sağladığı fonlarla Samara, Saratov ve Penza'dan elde ettiği yeni folklorik materyalleri kontrol edip büyük ölçüde yazıya dökmüştür.

Raporunda belirttiğine göre Paasonen, eylül ayında bir buçuk ay boyunca Tatarca öğrenmek için çalışmıştır. Araştırmacı, bu sırada yerel Tatar yerleşimine, önceki sonbahar ve kışın dört ayını geçirdiği İsaklı köyüne de yaklaşmıştır. Paasonen dil araştırmasına başarılı bir biçimde başlayabilmek için Kazan Tatarcasını biraz tanıdıktan sonra, yakınlardaki Bügülme birimindeki Nijniyaya Çegodayka¹² adlı köyden kendine bir dil öğretmeni tutmuştur. Buradaki Tatarların kısmen Mişerler ve kısmen de gerçek Tatarlar olduğunu tespit eden araştırmacı; daha doğuda hem Buguruslan hem de Bügülme'de Başkurtların da olduğunu kaydetmiştir. Araştırmacı çalışmasında Mişer ağzını esas aldığı, çünkü *Die türkischen Lehnwörter im Mordwinischen* adlı çalışmasında da gösterdiği gibi, Mordvinede bulunan Tatar kökenli sözcüklerin neredeyse her zaman bu ağızdan kopyalandığını belirtmiştir. Paasonen ayrıca kısa bir sürede buradaki Mişer ağzının batı bölgelerinde kullanılan Mişer ağızlarıyla (Nijniy-Novgorod'daki gibi) aynı olmadığını, ancak batıdaki Mişer ağzıyla Kazan Tatar ağzının farklılık gösterdiği ana noktaları koruduğunu ve çoğunlukla Kazan Tatar ağzına yaklaştığını kaydetmiştir. Örneğin bu Mişer ağzında Kazan Tatar ağzında olduğu gibi, Nijniy Novgorod'daki Mişer ağzında /c/ ve /o/ seslerine karşılık gelen /ç/ ve /u/ sesleri vardır. Sadece bir noktada her iki Mişer ağzı Kazan Tatar ağzının aksine konumlanır. O da Kazan Tatar ağzındaki /iÿ/ ses grubunun bu ikisinde /iÿw/ olmasıdır¹³. Ayrıca buradaki Mişer ağzının söz varlığında aynı yerde bulunan çok sayıdaki

¹¹ Bu sırada Paasonen'in ailesi de Macaristan'dan yanına gelmiştir. Paasonen, adı geçen bu köyde Macaristan'da başladığı romatizma tedavisine devam etmiştir. Buradaki kükürtlü su ona iyi gelmiştir (Kannisto, 1942, s. 31).

¹² Paasonen, Samara valiliği Bügülme bölgesinin batısından ve buradaki Nijniyaya Çegodayka ve Verhniya Çegodayka adlı köylerle diğer köylerdeki Mişerlerin ağzıyla yazıya geçirdiği birçok şarkı derlemiş ve bunları *Tatarische Lieder* (1901) adlı eserinde yayımlamıştır. Çok kısa bir bölümü hariç, bu şarkıların tümü 1899 sonbaharında kendisine bir ay tercümanlık yapan Mubarrekşa adlı genç bir adam tarafından Paasonen'e okunmuş ve söylenmiştir.

¹³ Paasonen, *Tatarische Lieder* adlı çalışmasının ön sözünde Bügülme bölgesindeki Sofinka'dan şarkılar kaydettiğini, buranın yakınlarındaki büyük Kirligaç köyünden birkaç Tatarla zaman geçirme fırsatı bulduğunu belirtmiş ve adı geçen köyün sakinlerinin kendilerini Mişer olarak görmediklerini, ağızlarının da oradaki Mişer ve Kazan-Tatar ağzından fonetik olarak farklı olduğunu tespit etmiştir. Ancak bu kadar kısa bir sürede bu ağzı, doğru bir şekilde kopya edebileceğine güvenmediğinden, topladığı şarkıları daha sonra V. Çegodayka köyünden genç, okuryazar bir Tatarın yardımıyla bildiği Mişer ağzında çeviri yazıya dökmeyi tercih etmiştir. Bu kişi, araştırmacıya kendi köyünden bir koleksiyon da toplayıp getirmiştir. Paasonen, 70 kısa şarkı, ona yakın balattan oluşan bu koleksiyonun, yukarıda adı geçen tercümanından kaydettiği bir takım masal, bilmece ve atasözleriyle birlikte ikinci ciltte çıkacağını belirtmiştir. Ayrıca ikinci cilt olarak kastettiği eserde, inceleme fırsatı bulduğu Mişer ağzından fonetik olarak önemli ölçüde farklı olan bu Mişer ağzından ve temel fonetik özelliklerini *Die Türkischen Lehnwörter im Mordwinischen*

Çuvaşlar sebebiyle Çuvaşça etkisi fark etmiştir. Paasonen, böylece bir aydan fazla bir süre Mişer ağzını araştırmış, yalnızca halk ağzından derlenmiş metinlerin dilin güvenilir ve net bir genel resmini verdiğini düşündüğünden ve o zamana kadar Tatar dilinde bu tür metinlerin çok azının yayımlanmış olduğu gerçeğini de göz önünde bulundurarak, bu kısa zamanda mümkün olduğunca metin toplamaya çalışmıştır. Bunlar arasında “yır” adı verilen ve genelde dördlükten oluşan kısa şarkılar, beyitler, masal ve bilmece gibi türler vardır. Ayrıca dil öğretmeniyle birlikte N. P. Ostroumov’un *Tatarsko-russkiy slovar’* (1892) sözlüğünü incelemiş, özellikle ortak sözcükleri kontrol ederek bu dilin fonetik özellikleri hakkında bilgi sahibi olmuştur. Bu sözlüğü inceleyerek topladığı metinlerden ve ayrıca N. P. Ostroumov veya G. Bálint’te¹⁴ bulunmayan yüzlerce yeni sözcükten oluşan bir koleksiyon biriktirmiştir. Paasonen, Tatarca üzerine olan bu çalışmalarını yine Türkçe kökenli bir dil olan ancak yoğun Tatar etkisine girmiş Çuvaşça hakkında yapacağı çalışmalar için bir hazırlık olarak görmüştür.

Paasonen, edebi kaynaklar, Rusya’da basılmış metinler, sözcük listeleri ve N. İ. Aşmarin’in *Materialı dlya izslédovaniya çuvaşskago yazıka* (1898) adlı grameri yardımıyla Çuvaşça hakkında da bilgi sahibi olmaya başlamıştır. Bir buçuk ay da Çuvaşça üzerine okumalar yapan Paasonen, bağımsız çalışmasına ocak ayı başında başlamıştır. Paasonen, raporunda Çuvaşçanın yukarı ve aşağı olmak üzere iki ağza ayrıldığını belirtmiş ve bu iki ağız arasındaki farkın Erza ve Mokşa Mordvincelerinde olduğu gibi büyük olmadığını ifade etmiştir. Aşmarin’in kitabından Çuvaşçanın yukarı ve aşağı ağızlarının nerelerde konuşulduğuna¹⁵ dair bilgi edinen araştırmacı, bu gramerin esasen Çuvaşçanın aşağı ağzına dayandığını, ancak Aşmarin’in diğer ağzı da çalışmasında dikkate aldığını belirtir. Paasonen ayrıca raporunda Zolotnitsky’in yukarı ağza dayanan *Kornevoy Çuvaşsko-russkiy slovar’, sravnennyı s yazıkami i nareçiyami raznih narodov tyurskogo, fınskogo i drugih plemen* (1875) adlı sözlüğünün hem yetersiz hem de transkripsiyon açısından yanlış olduğunu belirtmiştir. Rusya’da yayımlanan az sayıdaki folklorik materyalin çoğunlukla yukarı ağzı konuşan Çuvaşlardan toplandığını, son yıllarda Kazan ve Simbirsk’te yayımlanan, çoğunlukla dinî tercüme olmak üzere Çuvaşçanın nispeten zengin edebiyatının aşağı ağza dayandığını belirten araştırmacı, bulunduğu bölgenin Çuvaşlarının, gözlemlerine göre, Çuvaşça “kitabi dili” olarak görünen ve aşağı ağza benzeyen

---

adlı eserinde vermiş olduğu N. Novgorod’daki Mişerlerin ağızlarından da bahsedeceğinden söz eder (Paasonen, 1901b, s. I-III). Paasonen’in ikinci ciltte yayımlayacağını belirttiği bu koleksiyon *Mischärtatarische Volksdichtung*’da yer alanlar olabilir. İlgili eserin ön sözünü yazan Karahka buradaki şarkıların dilinde yabancı sözcük biçimlerinin bulunduğunu ve yerel dillerden sapan bir şarkı diline sahip olduğunu belirtir (1953, s. 3). Ancak maalesef bu çalışmasını kendisi yayımlayamadığı için bu planlarını da gerçekleştirilememiştir.

¹⁴ (1876). *Kazáni tatár nyelvtanulmányok. II. Kazáni tatár szótár*. Budapest.

¹⁵ Aşmarin, söz konusu eserinde Çuvaşçanın yukarı ağzının Kazan vilayetinin kuzey kesimlerinde (Tsvilsk, Yadrinsk, Kozmodemyansk ve kısmen Çeboksarı) ve Simbirsk vilayetinin Kurmuş kesiminde; aşağı ağzının ise Kurmuş kesimi hariç Simbirsk vilayeti, Samara, Saratov, Orenburg ve Ufa’nın yanı sıra Kazan vilayeti kesimlerinden Çistopol (Çistay), Spassk, Sviyajsk (Zöye), Tetyuş (Teteş) ve Çeboksarı’nın bir kısmında konuşulduğunu kaydetmiştir (1898, s. IV).

bir ağız konuştuklarını belirtmiştir.

Paasonen uzun bir araştırmadan sonra, Buguruslan'daki Novoye Yakuşkino adlı bir köyden kendisine nitelikli bir dil öğretmeni bulmuş; ocak ayının başında Çuvaşçanın bu ağını incelemeye koyulmuştur. Araştırmacı, bu köyün ve çevresindeki birkaç köyün halkının küçük bir kısmının pagan olarak adlandırıldığını kaydetmiştir. Paasonen, çalışmasını esas olarak hem sözlük hem de şimdiye kadar dil bilimcilerin hiçbirinin yayımlamadığı Çuvaşça hakkındaki yerel metinleri toplamaya yönlendirdiğini belirtir. Araştırmacı, yerli Çuvaşların ulusal gelenek ve göreneklerini diğer birçok bölgeye göre daha iyi koruduğu göz önüne alındığında, koleksiyonlarının etnografik yönünün de göz ardı edilemeyeceğini belirtir. Paasonen, raporunda 76 şarkı topladığını belirtmiş, ayrıca Çuvaş ve Tatar şiirleriyle şarkılarının bazı özelliklerine değinmiştir. Bunun yanında 155 bilmece ve 77 atasözü, 4 parça masal, 21 büyü söz, Pagan Çuvaşlara ait cenaze, anma törenleri duaları ve şarkıları, ağıt, düğün metinleri, herhangi bir zamanda okunan dualar, kurban duaları gibi folklor ürünlerini de kaydetmiştir. Araştırmacı, Mordvin ve Mari büyü sözlerinin Çuvaşlarınkine tamamen benzediğini belirtmiş, ayrıca normalde her kutlamada farklı tanrılara yapılan birkaç dizi dua bulunurken Çuvaşlarda bunun çok daha fazla olduğunu tespit etmiştir. Paasonen, düğün geleneklerinin ise Mordvinler ve Çuvaşlar arasında farklı olduğunu, ayrıca iki topluluk arasındaki evlilik oranının da çok nadir olduğunu saptamıştır.

Paasonen, sözcükleri toplarken Zolotnitsky'in Çuvaşçanın yukarı ağını kapsayan *Kornevoy çuvaşsko-russkiy slovar', sravnenniy s yazıkami i nareçiyami raznih narodov tyurskogo, finskogo i drugih plemen* (1875) adlı sözlüğünü, Kazan Misyoner Cemiyeti'nin Çuvaşlar için Rusça ders kitabını (*Pervonaçalyiny uçebnik russkago yazıka dlya çuvaş*) (1898), N. P. Ostroumov'un *Tatarsko-russkiy slovar'* sözlüğünü (1892), J. Budenz'in Orman ve Dağ Marileri sözlüğünü (*Erdei- és hegyi-cseremis szótár = Vocabularium çeremissicum utriusque dialecti*) (1866) ve kendisine ait Mordvince ve Tatarca koleksiyonları göz önünde bulundurmuştur. Ayrıca Çuvaşça üzerine bazı basılı literatürü de incelemiş; bundan ve kendi topladığı metinlerden dolayı bu dil üzerine bilgisini de oldukça geliştirmiştir. Paasonen, oluşturduğu bu Çuvaşça sözcük listesinin hesaplamalarına göre en az 2.100 temel kelime içerdiğini ve buna yansıma sözcüklerle Rusça kökenli alıntı sözcüklerin dâhil olmadığını belirtir. Daha ayrıntılı, daha geniş etimolojik karşılaştırmalar için yeterli zamanı olmadığını belirten araştırmacı, buna karşın her zaman Çuvaşça sözcüğün Tatarcadaki fonetik eşdeğerini gösterdiğini ifade eder. Böylece, Çuvaşçanın etimolojik sözlüğü için oldukça fazla hazır materyali olduğunu belirten Paasonen; yaklaşık 1.300 Çuvaşça kök sözcüğün, yani elindeki koleksiyonun %62'sinin fonetik eşdeğerlerini kaydettiğini ve bunların birçoğunun Tatarca eşdeğerinden çok az sapma gösterdiğini belirtir. Paasonen, geriye kalan %38'lik kısmın da diğer Türk dilleriyle

karşılaştırılarak kontrol edildiğinde azalacağını düşündüğünü ifade etmiştir. Tatarcadaki pek çok sözcüğün etimolojik karşılığını da daha ayrıntılı tespit edebileceğini düşünen araştırmacı, bu çalışma için yeterli zamanı olmadığını ve yerli Tatar ağzının Çuvaş unsurlarından tamamen arınmış gibi görünmediğinden bu bölgede buna uygun bir fırsat da olmadığını ifade eder. Tatar ve Çuvaş dillerini daha yakından tanınması ve gezi sırasında Mordvince kelime koleksiyonunun artması, *Die türkischen Lehnwörter im Mordwinischen* adlı çalışmasında listelediği, Mordvin dilinde Türkçe kökenli çok sayıda yeni ödünç kelimeyi tespit etmesine de imkân vermiş, 50 Tatarcadan ve 20 Çuvaşçadan olmak üzere 70 ödünç sözcük saptamıştır. Paasonen, diğer Doğu Fin dilleriyle Macarcadaki Çuvaşça kökenli alıntı sözcüklerin, hem Fin-Ugor hem de Çuvaşça ve Türk dillerinin karmaşık fonetik tarihine ışık tutacağını düşündüğünü ifade etmiştir.

Paasonen, 1 Nisan 1900 tarihli bu raporunu, Mayıs ayının bir kısmını hazırlık olarak Mari dili çalışmaya ayırdığını ve birkaç gün içinde Ufa'nın Birsk şehrindeki Marileri ziyaret edeceğini belirterek bitirir (Paasonen, 1903b, s. 1-7).

1900 yılının başlarında gerçekleştirmiş olduğu bu alan gezisinde Çuvaşçanın Anatri ağzını Samara'nın Buguruslan ilçesinin kuzeybatı kesimindeki Novoye Yakuşkino ve diğer komşu köylerde yaşayan Çuvaşlar arasında üç ay boyunca inceleme fırsatı bulmuş, bu esnada tercümanlığını yerli, okuma yazma bilen yaklaşık 25 yaşında bir Çuvaş köylüsü yapmıştır. Bu zamanın çoğunu Çuvaş folklor ürünleri toplamakla geçiren araştırmacı, yaklaşık 10 formalık materyal elde etmiş, çalışmaları sırasında sözcük malzemesini de artırmış, bunların düzenlenmesinde ağırlıklı olarak N. İ. Zolotnitsky'in *Kornevoy çuvaşsko-russkiy slovar', sravnenniy s yazıkami i nareçiyami raznih narodov tyurskogo, finskogo i drugih plemen* (1875), ilk üç İncilin Çuvaşça çevirisini, *Razskazı iz russkoy istorii na çuvaşskom yazıke I* [Rus tarihinden Çuvaşça öyküler] ve *Pervonaçalyniy uçebnik russkago yazıka dlya çuvaş* [Çuvaşlar için Rus dilinin ilk ders kitabı] adlı kitapçıklarla, G. Bálint *Kazáni tatár nyelvtanulmányok. II. Kazáni tatár szótár* (1876) ve N. P. Ostroumov'un *Tatarsko-russkiy slovar'* (1892) adlı sözlüklerini göz önünde bulundurmuştur (Paasonen, 1908, s. 11).

Paasonen'in Çuvaşlar ve Tatarlarla tek teması bu bölgelerle sınırlı kalmamıştır. Bir buçuk yıl sonra esasen Mordvince incelemeleri için bulunduğu Spassk bölgesinde de bu iki topluluğa rastlamıştır. Spassk bölgesinin güney kesiminde 1901'de 22 Temmuz'dan 13 Ağustos'a kadar yaklaşık dört hafta çalışmış, burada Mordovskiye Yurtkuli adı verilen köyde ve onun üç mezrasında bulunmuştur. Ancak dört haftanın dört gününü aynı bölgede yaşayan Tatar ve Çuvaşların ağızları hakkında bilgi edinerek geçirmiştir, çünkü buradaki varyantların diğerlerinden farklı olduğunu fark etmiştir. Burada edindiği bilgilerden Tatarskiye Yurtkuli adı verilen köyde konuşulan Tatar ağzının fonetiğiyle ilgili bilgileri “Zur Tatarischen

Dialektenkunde” adlı çalışmasında vermiştir. Ayrıca bu çalışmanın konusu olan Çuvaşça sözlüğünde Spassk’tan topladığı Çuvaşça varyantları da belirtmiştir. Araştırmacı, buradaki Çuvaşların ağızlarının da yine Anatri ağzına ait olduğunu, ancak öncekinden ünlüler bakımından farklı olduğunu tespit etmiş, özellikle bu ağızda sözlüğünde <ə> ve <ö> işaretleriyle gösterdiği seslerin korunmuş olmasını dikkat çekici bulmuştur. Araştırmacı, bu ağızda ayrıca <ε> ile işaretlediği sestten başka bir /e/ sesi daha olduğunu, ancak bunun <ε> ile işaretlediğinden çok az farklılık gösterdiğinden kısa sürede bu ikisini tam olarak ayırt edemediğini belirtir. Paasonen ayrıca oradaki Yerepkino adlı köyden bir Çuvaşla Zolotnitsky’in yukarıda adı geçen sözlüğünün önemli bir kısmını incelemiştir (Paasonen, 1903b, s. 19; Paasonen, 1908, s. 111).

Paasonen’in Çuvaşçaya olan ilgisi başta Fin Ugor Cemiyetince hoş karşılanmasa da bu sonradan cemiyetin bir projesi hâline gelmiş ve cemiyetin o dönemki başkanı Otto Donner’dan destek görmüştür. Düzenlediği alan gezisi sayesinde Çuvaş dil ve folkloruna ait büyük bir koleksiyon ortaya koymuştur (Güzel, 2021, s. 64). Çalışmamızın konusunu oluşturan *Csuvas Szójegyzék*’i 1907 ve 1908 yılında iki parça hâlinde kendisi yayımlayabilmiştir. Ancak sözlüğündeki sözcükleri de desteklemek için bolca yararlandığı Çuvaşlara ait folklor malzemesi, ölümünden sonra M. Räsänen ve E. Karahka tarafından *Gebräuche und Volksdichtung der Tschuwassen* adıyla 1949’da yayımlanabilmiştir. Bu eserdeki Çuvaşça masallar, Sinan Güzel tarafından *Heikki Paasonen ve Çuvaşça Masal Derlemeleri* (2021) adıyla Türkçeye aktarılmış, Paasonen’in hayatı, sanatı ve eserlerinden oluşan ayrıntılı bir girişle birlikte yayımlanmıştır. Tatar folkloru ve Tatarca üzerine topladığı koleksiyondan ise yalnızca birkaç küçük makalesi kendisi tarafından yayımlanabilmiştir. *Michärtatarische Volksdichtung*, E. Karahka tarafından 1953’te, *Tatarisches Dialektwörterverzeichnis* ise I. Kecskeméti tarafından 1965’te yayımlanmıştır.

1.2.4. Mariceye İlişkin Alan Gezileri

Paasonen, 1898-1902 yıllarını kapsayan büyük alan gezisinde Orta-İdil’de yaşayan çeşitli halklara ve bu halkların diline ilgi duymuştur. Mariler de araştırmacının dillerini ve geleneklerini merak ettiği bir topluluktur. Bu nedenle Mariler üzerine de bir alan gezisi düzenledi (Kannisto, 1942, s. 26; Güzel, 2021, s. 48). Paasonen’in, 1 Nisan 1900 tarihli raporundan aktardığımız gibi araştırmacı, Tatarca ve Çuvaşça üzerine olan çalışmalarını tamamladıktan sonra Marice üzerine yapacağı çalışmaları için Mayıs ayının bir kısmını bu dil üzerine araştırma yaparak geçirmiş ve Nisan ayında Ufa’nın Birska şehrinde bulunan Marileri ziyaret etmeyi planladığını belirtmiştir.

Paasonen, 11 Nisan 1901 tarihli raporunda bu planını gerçekleştirmek üzere 1900 yılının nisan ayının başlarında Birska'ya gittiğini ve burada toplam üç ay boyunca Mariler ve Marice üzerine çalıştığını belirtmektedir. Araştırmacı, burada Birska'nın yaklaşık 40 km. kuzeyinde bulunan Çurayeva adlı büyük bir Mari köyüne yerleşmiştir. Paasonen; bu köydeki ağızda bulunan ünlü uyumunu dikkat çekici bulmuş, bu açıdan söz edilen ağzın Dağ Maricesine yakın olduğunu düşünmüştür. Böylece incelemiş olduğu Mari ağzının ünlü uyumunun erken Maricedeki varlığına işaret ettiği gibi önemli çıkarımlarda da bulunmuştur. Ayrıca bu ağızda bulunan Tatarca etkileri gözlemlemiştir.

Paasonen'in buradaki öncelikli amacı, mümkün olduğunca eksiksiz ve doğru bir söz varlığı toplamak olmuştur. Bunu yaparken basılı sözlük ve katalogları, J. Budenz'in *Orman ve Dağ Marileri Sözlüğü*'nü (*Erdei- és hegyi-cseremis szótár = Vocabularium čeremissicum utriusque dialecti*) (1866), Damaskin'in sözlüğünden kopyaladığı Marice kısmı ve yeni toplamış olduğu Çuvaşça sözcük listesini kullanmış, ayrıca Çuvaşçanın Marice üzerindeki etkisini de gözleme olanağı bulmuştur. Elindeki eski sözlüklerde genellikle iyi bir biçimde tanımlanmamış olan sözcüklerin anlamlarını doğru bir şekilde tanımlamak için, sadece yerli dil hocasından değil, aynı zamanda Çurayeva köyündeki halk okulu öğretmeninden de yardım almış, topladığı metinlerle sözcük listelerini doğrulayıp artırmıştır.

Marice folklor koleksiyonu içerisinde, lirik şarkılar, masallar, kurban duaları, büyü sözler, atasözü ve bilmeceler bulunur. Araştırmacı, evlilik ve düğün gelenekleri hakkında detaylı bilgi edinerek karşılaştırmalı bir araştırma için Mordvin, Çuvaş ve Marilerden materyaller toplamıştır. Genel olarak Birska bölgesinin orta ve doğu kesimlerinin yanı sıra Çurayeva volostunda da Marilerin eski pagan inançlarına sadık kaldıklarını belirten araştırmacı, bu bölgelerdeki Marilerde din değiştirmenin pek yaygın olmadığını ve onları çevreleyen Tatarların bu anlamda koruyucu işlev gördüklerini düşünmüştür. Paasonen, bu bölgedeki her köyün kendi kurban törenlerinin olmasının yanı sıra Temmuz ayı başlarında başlayan ve iki hafta süren *küsö* adı verilen ortak ve büyük bir kurban festivali kutladıklarını görmüştür. Araştırmacı ayrıca *molla* adı verilen din adamları hakkında da önemli tespitlerde bulunmuş, bu mollaların kurban törenlerindeki rollerinden de söz etmiştir. Kurbanla ilgili bu kutlamaların çoğu Paasonen'in orada bulunduğu zamana denk gelmiştir ve araştırmacı, başka herhangi bir yerde bu kadar iyi korunmuş bir biçimde rastlayamayacağı bu geleneklerle ilgili kısa gözlemler yapabileceği fırsatı bulmuştur.

Paasonen, 15 Temmuz 1900'de son çalışma alanı olan Hantılar ve Hantıca üzerine yapacağı gezi için Birska'dan ayrılmıştır (Paasonen, 1903b, s. 8-10).

Paasonen, Marilerin karakterleri ve gelenekleriyle ilgili oldukça olumlu bir tablo çizmiş, onları

iyi huylu, suç işlemeyen, öldürmeyen, çalmayan bir halk olarak tanımlamıştır. Bölgedeki neredeyse tüm suçların az sayıda orada yaşamakta olan Rus ve Tatarlar tarafından işlendiğini aktaran araştırmacı, Marilerin Ruslara göre daha az içki içtiklerini, sadece genel anma kutlamalarında içkiyi fazla kaçırdıklarını ve nadiren de olsa o zaman suç işlediklerini belirtmiştir (Kannisto, 1942, s. 35-36; Güzel, 2021, s. 49).

Paasonen, Mariler üzerine yaptığı üç aylık kısa sürede yerli asistanlarının da yardımıyla oldukça önemli bir malzeme toplamış, fakat bunları yayımlama fırsatı bulamamıştır. Yukarıda araştırmacının kendi ağzında da aktarıldığı üzere İdil'deki yerel diller üstüne karşılaştırma bir çalışma yapmayı planlayan Paasonen, Mari folklor ürünleri ve gelenekleri üzerine de önemli bir koleksiyon toplamıştır. Derleme yaptığı yerlerdeki kurban ayinlerinde okunan duaların uzunluğu, hatta bahar ayının gelişine dair olan bir duanın 25 dakika sürmesi araştırmacının topladığı malzemenin boyutunu ortaya koyar (Salo, 2010, s. 71; Güzel, 2021, s. 48-49). Marilere ilişkin gezilerinden elde ettiği malzeme, Paavo Siro tarafından metinler ve sözlük olarak yayımlanmıştır (Güzel, 2021, s. 50).

1.2.5. Hantıcaya (Ostyakça) İlişkin Alan Gezisi

1897 Şubat ayındaki cemiyet toplantısında E. N. Setälä, Hantılar ve Hantıca (Ostyak ve Ostyakça olarak da bilinir) üzerine çalışacak bir araştırmacı gönderme konusunu gündeme getirmiştir. Aynı araştırmacı, belki Mansice ve Mansileri (Vogulca ve Vogullar olarak da bilinir) de incelemeye gönderilecektir. Bu pozisyon için adeta bir yarış yapılmıştır. Kasım 1897'de Heikki Paasonen, Hantıcanın incelenmesini de içeren bir planla üniversiteye hibe başvurusunda bulunmuştur. Toplam on yedi ay süren bu planda Hantıca öğrenmek, şiirlerini derlemek ve etnografyalarını öğrenmek vardı. Paasonen'in bu başvurusu sonuç vermemiştir¹⁶. Ancak 1898 Nisan ayında Helsinki Üniversitesinin Herman Rosenberg bursunu kazanmıştır (Salminen, 2008, s. 61). Bu bursla çıkmış olduğu büyük alan gezisinde Paasonen, Hantılar üzerinde de çalışmıştır.

Hantıca ve Hantılar üzerine yapacağı çalışma için 15 Temmuz 1900'de Birsks'ten ayrılan

¹⁶ Buna karşın cemiyet, 1898 kışında Etnolog U. T. Sirelius'un Hantı bölgesi için yapmış olduğu başvuruyu kabul etmiş ve K. F. Karjalainen de nisan ayı sonunda Hantılar üzerine çalışmak için burs almıştır. Paasonen'in Karjalainen'i destekleyen Setälä'yle ilişkileri bu olaydan sonra bir süre bozulmuştur. Karjalainen, Paasonen'le bir yarışa girmiş, Setälä, Paasonen'e engeller çıkararak Karjalainen'in önünü açmaya çalışmıştır. Paasonen, Hantıca üzerine düzgün bir çalışma için iki veya üç burslunun tüm Hantı bölgesinde sekiz yıllık uzun bir araştırma yapması gerektiğine inanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Salminen, 2006, s. 61-71. Cemiyet bölgeye kendi bursiyeri olan K. F. Karjalainen'i göndermiş olduğundan Paasonen'in de aynı yerde incelemede bulunması çoğu kişi tarafından gereksiz görülmüştü. Ancak Otto Donner, bölgede birden fazla araştırmacının bulunmasını gerekli gördüğünden Paasonen'i desteklemiştir (Donner, 1926, s. V)

Paasonen, öncelikle bir sağlık sorunu sebebiyle Kazan'a gitmek zorunda kalmış, bu nedenle 27 Temmuz'a kadar Tobolsk'a ulaşamamıştır. Kazan'da bir süre özellikle Sibiryalı halklarının edebiyatıyla ilgili birçok kaynağa sahip olan etnoloji müzesinde birkaç gün çalışmıştır. 1 Ağustos'ta bir gemiyle İrtiş nehrine doğru yolcuğuna devam etmiştir. Paasonen'in ilk durağı Demyanskoye adlı köy olmuştur. İrtiş'in bir kolu olan Konda nehri yakınlarında Kamenskiya Yurtı adlı köyden bir Hantı (Ostyak) ile tanışan Paasonen, Hantıca öğrenmenin çok zor olduğunu işittiğinden bu köylüyle birlikte Konda dolaylarında konuşulan Hantıca'yı incelemeye karar vermiştir. Bunun için neredeyse iki ayını Demyanskoye'de geçiren araştırmacı, Eylül ayının sonunda Hantıların yaşam tarzını ve en azından İrtiş'de konuşulan ağızlarını incelemek için İrtiş kıyısındaki Tsingalyuskiya Yurtı adlı Hantı köyüne bir buçuk hafta süren bir gezi yapmıştır. Paasonen, burada kendisine dil öğretmenliği yapan kişinin aynı zamanda masal uzmanı olduğunu öğrenince ondan yazabileceği kadar çok metin istemiş, ekim ayı başında bu öğretmenle birlikte Surgut'a taşınmaya karar vermiştir (Paasonen, 1903b, s. 10-11).

Fin-Ugor Cemiyetinin bölgeye Hantı ve Hantıca araştırması için gönderdiği Kustaa Fredrik Karjalainen, Paasonen'den birkaç gün önce Surgut'a gelmişti ve bütün yaz orada kalacaktı. Bir hemşerisiyle aynı yerde bulunmak Paasonen'i memnun etmiş, Karjalainen'le birlikte bazen en sevdiği etkinlik olan avlanmaya gitmişlerdir. Paasonen, ayrıca bu bölgenin üçüncü bir araştırmacının varlığına bile elverişli olduğunu düşünüyordu. Paasonen'in buradaki çalışması beklediğinden çok daha yavaş ilerlemiş sadece ilk birkaç haftasını Hantıcanın seslerini birbirinden ayırmak için harcamış, eğer bunu yapamazsa asıl işi yapmanın imkânsız olduğunu düşünmüştür (Kannisto, 1942, s. 37-38, 40). Bu nedenle araştırmacının çalışmaları planladığından çok daha fazla, şubat ayı sonuna kadar yani neredeyse yedi ay kadar sürmüştür. Sonuç olarak bir dil bilgisi taslağı ve kapsamlı bir sözlük ortaya çıkmıştır. Paasonen bunları hazırlarken A. Ahlqvist'in *Wogulischer Wörterverzeichnis* (1891)¹⁷ ve M. Szilasi'nin *Vogul szójegyzék* (1896) adlı Mansi (Vogul) dili sözlükleri gibi başka çalışmaları da göz önünde bulundurmıştır. Paasonen, buradaki işinin yavaş ilerlemesinin sebebi olarak şu nedenleri sayar: kendisine zaten yabancı olan diğer diller üzerindeki benzer çalışmalarını da tamamlamaya çalışması, kendisine yardımcı olan dil bilimcinin akademik yetersizliği, yazma işinde aldığı yardımın azlığı, Hantıcanın fonetik zorluğu (Paasonen, 1903b, s. 11).

Paasonen'in Surgut'ta kendisini pek de rahat hissetmediği eşine ve meslektaşlarına yazmış olduğu mektuplardan anlaşılmaktadır. Buradaki soğuk hava ve karanlık onun sınırlarını adeta teste tabi tutmuştur. Araştırmacı, bazen soğuktan dışarı çıkamadıklarını, sınırdan ve memleket

¹⁷ M. Salo, Paasonen'in buna ek olarak A. Ahlqvist'in 1894 tarihli *Wogulische sprachtexte nebst entwurf einer wogulischen grammatik aus dem nachklasse des verfassers* (Yrjö Wichmann tarafından yayımlanmıştır) adlı eserini de kullanmış olabileceğini belirtir (2010, s. 72).

hasretinden uykularının kaçtığını yazmıştır. Buna rağmen yine de dinç bir biçimde gündüzleri çalışmalarına devam etmiştir. Eşine göndermiş olduğu mektuplarda yol bu kadar uzun ve zor olmasa en azından birkaç haftalığına eve dönmenin kendisine iyi geleceğini yazmıştır. Buradaki Rusların yaşantısı da Paasonen'i rahatsız etmiştir. Rus kültürünün buradaki yerlilere yalnızca yıkım getireceğini düşünerek giderleri sürekli artan, Rus tüccarlara sürekli borcu olan, mallarını kendi bölgelerinin dışında satamayan ve bunun da fiyatı tüccarlar tarafından belirlendiği bu yerli halk için üzülmüştür. Paasonen, huzursuz hâli sebebiyle sık sık düzenlenen davetlerden bazılarında katılamamış olması ona yönelik bir nefret oluşmasına sebep olmuştur. Ancak yine de bazı davetler Paasonen ve Karjalainen için son derece ilgi çekiciydi. Oradaki bir tüccar, Hantıların komşu köyde Ayı Festivali kutladıklarını öğrenmiş ve iki araştırmacıyı buraya davet etmişti. Paasonen, bu festivali oldukça eğlenceli bulmuş ve bu festivalde melodramatik gösterilere tanık olmuştur (Kannisto, 1942, s. 39-42; Güzel, 2021, s. 53).

Paasonen, şubat ayı sonunda Konda dolaylarında konuşulan Hantıca üzerine incelemesini bitirmiş, Ob'un güneydeki bir kolu olan Yugan boyunca yaşayan Hantıların dilini incelemeye başlamıştır. Paasonen burada konuşulan Hantıcayla Konda dolaylarında konuşulan Hantıca arasında fonetik, vurgu vb. açılardan inanılmaz derecede farklılık olduğunu, öyle ki bu bölgelerden iki Hantının birbirini anlayamayadığını tespit etmiştir. Yugan dolaylarında konuşulan Hantıcanın fonetiği, araştırmacıyı oldukça zorlamış, gerçek çalışmasına başlamadan önce sadece çeviri yazı için pratik yapmak bile uzun zamanını almıştır. İlk çalışmasında topladığı Konda dolaylarında konuşulan Hantıcanın söz varlığını inceleyen Paasonen, Yugan dolaylarındaki Hantıca üzerine çalışmalarının ne kadar süreceğini bilmediğini, bunun büyük ölçüde toplanacak metin miktarına bağlı olduğunu belirtir. Hantıca gibi zor bir dilden az miktarda metnin bile kaydedilmesinin çok zaman alacağını ve metinler olmadan bir dilbilimcinin çalışması zayıf bir temele dayanacağını düşünen araştırmacı, ayrıca Hantı folklorunun belgelenmesinin önemine dikkat çeker. Folklor ürünlerinin hem Yugan'daki Hantılarda hem de Surgut yakınlarındaki Ob boyunca yaşayan Hantılarda çokça mevcut olduğunu belirten Paasonen, yaz sonunda Surgut'un doğu kesiminde, Ob nehrinin yüksek kesimlerinde yaşayan ve Surgut çevresindeki Hantıların bile zar zor anladığı Hantı varyantını öğrenmeyi umduğunu belirtmiştir.

Paasonen, uzak Vah Nehri bölgelerindeki Hantıların dillerini ve folklorlarını, Surgut'taki diğer yerlerden daha orijinal bir biçimde korunduğu ve bunların konuştuğu Hantıcanın Surgut'taki diğer değişkelerden çok farklı olduğunu, ancak bu kadar uzun ve zahmetli bir yolculuğa pek zamanı olmadığını düşünmüştür. Ayrıca araştırmacı, Konda dolaylarında konuşulan değişikde Tatarca alıntı sözcükler de tespit ettiğini, bunların Yugan çevresindeki değişiklerde bulunandan sayıca daha fazla olduğunu belirterek 11 Nisan 1901 tarihli raporunu sonlandırır (Paasonen,

1903b, s. 11-18).

Paasonen, 11 Nisan 1901 tarihli raporunu yazdığında yaklaşık sekiz aydır Hanticayı inceliyordu; bunun son bir buçuk ayı Surgut'ta bulunan Ob'un bir kolu olan Yugan boyunca yaşayan Hantıların konuştuğu değişkeydi. Paasonen'in buradaki çalışması, mayıs sonuna kadar devam etmiştir. Burada fırsat buldukça çeşitli metinler de kaydetmiştir. Ob nehrindeki buzlar eridiğinde, son seyahat raporunda bahsettiği çalışma planına göre Paasonen, Yugan'ın yurtlarını ve Ob boyunca yaşayan yakındaki Hantılardan folklor ürünleri toplamak ve çalıştığı değişke hakkında daha fazla bilgi edinmek için geziye hazırlanmaya başlamıştır. Ancak bu planı gerçekleştirmemiştir. Çünkü mayıs ayının sonunda, Fin-Ugor dili çalışmaları bölümünde profesörlük pozisyonunun boşalacağına dair bir mektup almıştır. Bu pozisyonun başvuru süresinin uzunluğunu bilmediğinden, Surgut'tan Finlandiya'ya dönmeye karar vermiştir. Bu nedenle 5 Haziran'da Tomsk'a gelmiş, oradan da 9 Haziran'da Finlandiya'ya doğru yola çıkmış ve 18 Haziran'da Finlandiya'ya ulaşmıştır. Özel işleri ve psikolojik gerginliği sebebiyle ülkesinde bir ay kadar kalan Paasonen, 14 Temmuz'da çalışma alanına geri dönmüştür.

Programına göre araştırmacının bursluluk yılının sonuna yani eylül ayına kadar Doğu Avrupa'da eğitimine devam etmesi gerekmektedir. Eğer çalışmasına devam etmek için Sibiryaya dönmüş olsaydı, yaz ve sonbaharın büyük bir kısmını seyahat ederek geçirecekti, çünkü bir önceki yaz İrtiş ve Ob nehirlerinde düzenli tekne gezileri olmadığından tekneyle seyahat etme fırsatını belki haftalarca beklemek zorunda kalacaktı. Bu yüzden yaz ve sonbaharın geri kalanını, üniversite yönetim kurulunun 1 Eylül 1902'ye kadar yani bir yıllığına ve özellikle de Mordvince çalışmaları için uzattığı bursu kullanarak hâlâ yapması gereken Mordvin bölgesi gezisini tamamlamak için alan gezisi yaparak geçirmeye karar vermiştir (Paasonen, 1903b, s. 18-19).

Yukarıda belirttiğimiz gibi, Paasonen, cemiyetin bu bölge için verdiği bursu alamamış, Helsinki Üniversitesinin Hermann Rosenberg fonuyla bu seyahatini gerçekleştirmişti. Buna karşın cemiyetin bölgeye göndermiş olduğu kendi bursiyeri vardı. Paasonen'in bu bölgedeki araştırmaları bırakmasının bir nedeni olarak da bu durum gösterilir. Paasonen'in bölgedeki araştırmaları için ayırdığı sürenin ağustosuna kadar olması da bölgeyle ilgili kalan planlarından vazgeçmek zorunda kalmasına neden olmuştur. Bu nedenle Kuzey Hantılarını görme planından tamamen vazgeçmesi gerekmiştir. Ancak yine de Paasonen'in Mansilerin (Vogullar) dillerini birkaç haftalığına olsa da tanımak istemesi, onun araştırmaya olan coşkusunu göstermesi açısından anlamlıdır (Kannisto, 1942, s. 42). Ayrıca Paasonen, Hanticaya yönelik çalışma yapmanın zorluğunu anlamış ve buradaki alan çalışmanın neredeyse sekiz yıl süreceğini düşünmüştü (Güzel, 2021, s. 53).

Şunu da belirtmek gerekir ki Fin-Ugor Cemiyeti bölgeye kendi bursiyeri olan K. F. Karjalainen'i göndermiş olduğundan Paasonen'in de aynı yerde incelemede bulunması çoğu kişi tarafından gereksiz görülmüştür. Ancak Otto Donner, bölgede birden fazla araştırmacının bulunmasını gerekli gördüğünden Paasonen'i desteklemiştir (Donner, 1926, s. V). Muhtemelen bunda Donner'in bu dilin zorluğunu biliyor olması etkili olmuştur. Çünkü Paasonen, ona yazdığı mektuplarda bu dilin zorluğundan sık sık söz etmiştir. 22 Aralık 1900'de Surgut'tan Otto Donner'e gönderdiği mektupta çalışmalarının uzun sürmesinin nedeni olarak bu dilin incelediği diğer tüm dillerden daha zor olmasını, dil hocasının yetersizliğini ve bu hocanın çok fazla Rusça bilmemesini göstermiştir. Konda dolaylarındaki Hantıca değişkesini öğrenmek için en az altı aya daha ihtiyacı olduğunu, ancak seyahat programının buna engel olduğunu, geriye kalan zamanında (6-7 ay) Surgut'taki değişkeyi incelemeyi planladığını, kuzey Hantılarını incelemeye vakti yetmeyeceğini yazmıştır. Kısıtlı zamana rağmen Paasonen, yine de çoğunlukla folklorik malzemeye dayanan birçok sözlük materyali toplamayı başarmıştır. Özellikle Konda dolaylarında konuşulan Hantıca değişkesi hakkında bölgede cemiyetin bursiyeri olarak bulunan Karjalainen'den çok daha fazla bilgi ve materyal elde etmiştir (Donner, 1926, s. IX, XI).

Paasonen, Hantılar üzerine düzenlediği alan gezilerinden elde ettiği malzemenin "Über die türkischen lehnwörter im ostjakischen" (1902) adlı makalesindekiler dışında hiçbirini yayımlayamadı. Bu bölgeden elde ettiği çeşitli malzeme, Kai Donner ve Edith Vértes tarafından yayımlandı.

1.3. HEİKKİ PAASONEN'İN ESERLERİ

Ne yazık ki Paasonen, alan gezilerinde topladığı bu muhteşem malzemenin yalnızca bir kısmını kendisi yayımlayabilmiştir¹⁸. Geriye kalan materyali Fin Ugor cemiyetinin görevlendirmeleriyle farklı araştırmacılar tarafından düzenlenip yayımlanmıştır (Güzel, 2021, s. 42).

1919'da vefatının ardından geriye kalan materyal koleksiyonu, satış yoluyla Kai Donner'e, yerli Mordvinlerin topladığı koleksiyon ise cemiyete geçmiştir. 1935'te Kai Donner'in vefatından sonra eşi bu koleksiyonları, Fin-Ugor Cemiyetine bağışlamış, cemiyet de bu koleksiyonları farklı araştırmacıların yardımıyla yayımlamaya başlamıştır (Ravila, 1938, s. XVIII-XIX; Ravila, 1965, s. 8; Siro, 1939, s. VIII; Karahka, 1949, s. IV; Salo, 2010, s. 78-79). İlgili yerlerde eserin

¹⁸ Paasonen, hayattayken de sık sık koleksiyonlarının kaderi hakkında endişelenmiştir. Bu yazdığı mektuplardan açıkça görülmektedir. Otto Donner'e Sibiry Surgut'tan 18 Mayıs 1901'de yazmış olduğu mektupta çalışmalarının kesintiye uğrayacağını düşündüğünde üzüldüğünü, bu yoğun çalışmasıyla biriktirdiği zengin materyali nasıl düzenleyip yayımlayacağını ve kendileri toplamadıkları hâlde koleksiyonunu başkalarının yayımlamasının o kişiler için oldukça zor bir görev olacağını yazmıştır (Donner, 1926, s. III-IV).

altında tanıtıcı bilgiler verirken düzenleyen ve yayımlayan isimlerden de söz ettik.

Paasonen, pek çok farklı tür ve alanda eser ortaya koydu. Çok yönlü bir bilim insanı olduğundan Türkoloji'ye çok büyük katkılar sunan araştırmacının asıl yoğunlaştığı alan, Fin-Ugor dilleriydi. Ravila, Paasonen'in Finlerin uzak akraba dilleri konusunda uzman, etimolog ve fonetik tarih araştırmacısı olarak zamanının ilk örneği olduğunu belirtmiştir. Kısa yaşamında adını her zaman Fin Ugor araştırmalarının büyük isimleri arasında tutacak işler başarmıştır (1965, s.7, 8).

Eserleri, alan gezilerinden topladığı folklor ürünlerine dair çalışmalarıyla yine alan gezilerinden topladığı söz varlığından hazırlamış olduğu sözlükler olarak iki temel başlıkta toplanabilir. Bilindiği gibi sözlük hazırlamak çok zor ve zahmetlidir, bu nedenle genellikle bir komisyon işidir. Ancak Paasonen bunu tek başına yapabilmiş (elbette sözlüklerinin temellerini dayandırdığı folklor metinlerini toplamada kendisine yardımcı olan yerlileri unutmamak gerekir), hepsini kendisi yayımlayamasa da Mordvince, Doğu Marice, Hantıca, Tatar ağızları ve Çuvaşçaya ait sözlükler ortaya koymayı başaramıştır. Dönemini de düşündüğümüzde yaptığı işe hayran olmamak gerçekten çok zordur. 54 yıllık kısa bir ömre bu kadar değerli çalışmalar sığdırabilmesi gerçekten takdire şayandır.

Topladığı materyalle belki de bugün çoktan unutulmuş birçok folklor ürününü, geleneklerini ve belki de artık kullanılmayan sözcükleri kaydetmiştir. Bir mektubunda Mordvinlerin şarkılarının, bazı yerlerde çoktan olduğu gibi yakında susacağını, gençlerin sadece Rus şarkıları söylediğini, kaydettiği kurban dualarının birçoğunun yalnızca tek yaşlı bir adamın hatıralarından kalanlardan elde ettiğini ve yakında bunların onunla beraber mezara gideceklerini yazmıştır (Kannisto, 1942, s. 45). Bu cümleler, Sinan Güzel'in belirttiği üzere esasen onun bir asır önce bile ne kadar öngörülü olduğunu gösteriyordu. Çünkü I. Dünya Savaşı sonrası yerel dilleri konuşanlar önce tamamen iki dilli oldu. Ardından sadece Rusça konuşmaya mecbur bırakıldılar (2021, s. 47). Ayrıca savaş sonrası, Paasonen'in araştırdığı halkların yerleşim alanlarına Rusların uzun bir süre yabancı bir araştırmacının girmesine de izin vermediklerini de unutmamak gerekir. Ancak o zaman Paasonen'in bilim dünyası için neleri kurtardığı tam olarak anlaşılabilir (Kannisto, 1942, s. 45).

Heikkelä'nin belirttiği üzere Paasonen'in o zamanlar yetersiz olan araçlarla -o dönemde çok fazla metin, sözlük ve dil bilgisi eseri yoktu- bu kadar çeşitli dillerde araştırma yapmak için gereken dil becerilerini edinebilmesi ve o zamanlar ne Fin-Ugor dilleri ne de Türk dilleri için birleşik bir çeviri yazı sistemi henüz mevcut olmasa da bunları tatmin edici bir şekilde işaretleyebilmesi de gerçekten şaşılacak şeydir. Bu alan gezileri sonrası Paasonen, kendisine yabancı alanlarda bile değerli ve kalıcı eserler yaratmayı başarmıştır (Heikkelä, 1965, s. 4).

Paasonen, ayrıca alan araştırması yapmış olduğu dillerdeki Türkçe kopya sözcüklere de özel ilgi

göstermiştir. Mordvinedeki Türkçe kopyaları oldukça başarılı bir şekilde ortaya koymuştur. Ravila; Paasonen'in bu çalışması hakkında her ne kadar Mordvincenin söz varlığına dair bilgiler büyük ölçüde artmış olsa ve yeni alıntılar tespit edilmiş ve edilmeye devam ediyor olsa da Paasonen'in alıntılarının doğası ve kökenlerine ilişkin açıklamalarının hâlâ yol gösterici olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Udmurtça (Votyakça), Hantıca (Ostyakça) ve Macarcada bulunan Türkçe kökenli kelimelerin aydınlatılmasına da değerli eklemeler yapmıştır (1965, s. 6). Üstelik Paasonen'in Mordvinedeki Türkçe alıntıları başarıyla göstermesi, henüz Tatarlar ve Çuvaşlar üzerine bir alan gezisi yapmadan önce bile onun bu iki dil hakkında bilgi sahibi olduğunu kanıtlar (Güzel, 2021, s. 44).

Araştırmacının, etimolojik katkılarını da unutmamak gerekir. Özellikle bizim çalışmamızın konusunu oluşturan ve aşağıda da bu konu çerçevesinde daha ayrıntılı bir biçimde değineceğimiz *Csuvas Szójegyzék* (1908) adlı eserinde verdiği etimolojiler bir asrın üstünde bir zaman geçmesine rağmen hâlâ büyük ölçüde geçerlidir ve kendisinden sonraki önemli çalışmalara da temel olmuştur.

Martti Kahla, 1965 yılında *JSFOu* dergisinin 66. sayısında (s. 3-10) Paasonen'in yayınlarını listelemiştir; Sinan Güzel, *Heikki Paasonen ve Çuvaşça Masal Derlemeleri* (2021) adlı yayınında bu listeyi güncelleyerek paylaşmıştır (s. 71-80). Biz de Paasonen'in yayın listesini, söz edilen bu iki kaynaktan alıntılarla aşağıda paylaştık. Ayrıca künye bilgisinin altında, Paasonen'in eserlerinden bazılarıyla ilgili tanıtıcı bilgilere de yer verdik.

1889

- *Lauseopillisia havaintoja verbin ja konjunktionein alalta* [Fiil ve Bağlaçların Kullanıma İlişkin Sözdizimsel (Bağlamda) Gözlemler]. Vähäisiä kirjelmä, 7. Helsingissä: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjapainossa.

1890

- Erza-Mordwinisches Lied. *JSFOu*, 8, 135-137.

Erza Mordvincesi bir şarkı ve Almanca karşılığını içeren kısa bir yazıdır.

- *Lauseopillisia havaintoja verbin ja konjunktionein alalta* [Syntaktische Beobachtungen über den Gebrauch des Verbs und- der Konjunktionen/Fiil ve Bağlaçların Kullanıma İlişkin Sözdizimsel (Bağlamda) Gözlemler]. *Suomi*, 3 (3), 185-225.

- Matkakertomus Mordvalaisten maalta [Mordvinlere Düzenlenen Geziler Hakkında Rapor]. *JSFOu*, 8, 138-142.

Paasonen'in 7 Eylül 1889 tarihli, Mordvin bölgesindeki seyahati hakkındaki seyahat raporudur.

1891

- *Proben der mordwinischen Volksliteratur. Erster Band. Erzjanischer Theil. Erstes Heft. Erzjanische Lieder.* JSFO, 9. Helsingissä: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjapainossa.

Paasonen'in Mordvin bölgesinde 1889-1890 yıllarında Penza, Simbirsk ve Tambov valiliklerinde yapmış olduğu iki alan gezisinden topladığı folklorik malzemeye dayanır. Bu gezilerdeki amacı esasen sözlük malzemesi toplamak olan araştırmacı, halk dilinde hâlâ yaşayan ancak Ruslaşmanın giderek yaygınlaşmasıyla yok olma tehlikesindeki şarkı, büyümlü söz, dua, bilmece, atasözü ve masal gibi folklor ürünlerini de toplamaya çalışmıştır. Çalışmada önce metnin Erza Mordvincesi biçimi ardından Almanca karşılığına yer verilir. Araştırmacı, bu malzemenin çok büyük bir kısmını Maresevo adlı büyük bir Erza Mordvin köyünde elde etmiştir. Paasonen, bu malzemenin tasnifini Erzaların kendilerinin ayırdığı kategorilere göre yapmıştır (Paasonen, 1891, s. VII, X, XIV).

1893

- *Mordvinische Lautlehre.* Academische Abhandlung. Helsingfors.

Paasonen'in doktora tezi olan ve Mordvin bölgesindeki ilk alan gezilerinin bir ürünü olan çalışmadır. 123 sayfalık bu tez, daha sonra 1903 yılında ufak değişikliklerle yayımlanmıştır (Salo, 2010, s. 79). Araştırmacının alan araştırmaları sırasında derlemiş metinlerin esasında yazılan bir ses bilgisi çalışmasıdır (Güzel, 2021, s. 43). Paasonen, 1903 yılında yapılan baskının ön sözünde planının, başlangıçta Fince-Mordvince fonolojisi üzerine karşılaştırmalı bir çalışma ve bir de etimolojik sözlük olduğunu, ancak devam eden gezileriyle en azından çalışmasını sözlüksel olarak geliştirmek istediği için bu planı uygulamayı birkaç yıl geciktirdiğini ifade eder. 1898-1902 yıllarında dört yıllık gezisi sırasında, diğer şeylerin yanı sıra, Mordvinler arasında pek çok yeni materyal topladıktan sonra, Fin-Ugor dilinin tamamını hedefleyen diğer araştırmalar da ilgisini çekmiştir. Bu nedenle başlangıçtaki planından vazgeçen Paasonen (Paasonen, 1903a, s. V) *Mordvinische Lautlehre* adlı çalışmasını, *MSFOu* dergisinin 22. sayısında yayımlanmıştır. Adından anlaşılacağı üzere Mordvincenin ses bilgisi üzerine olan bu eserde, transkripsiyonla ilgili kısa bilgiler verildikten sonra ikinci bölümde sırasıyla önce Mordvincenin ünsüzleri, ardından ünlüleri ele alınmıştır. Bu bölümde sesler kendi içlerinde bölümlenerek (ünsüzler için nazallar, akıcılar vb.; ünlüler için ilk hece ünlüleri, ilk heceden sonraki hecelerdeki ünlüler vb.) farklı başlıklar altında incelenmiştir. Eserin üçüncü bölümünde vurgu ele alınmıştır. Ravila, konu üzerine sonradan yapılan araştırmaların hep Paasonen'in bu eseri üzerine inşa edilmek zorunda kaldığını, bu çalışmanın hâlâ yaşayan bilimsel bir eser olduğunu ve Mordvince üzerine çalışan tek bir araştırmacının bile bu eserin üzerine çıkamadığını ifade ederek (1965, s. 5) eserin önemini vurgulamıştır.

1894

- Proben der mordwinischen Volksliteratur. Erster Band. Erzjanischer Theil. Zweites Heft. Erzjanische zaubersprüche, opfergebete, räthsel, sprichwörter und märchen. *JSFOu*, 12₁.

Yukarıda değindiğimiz, 1891 yılında yayımlanan *Proben der mordwinischen Volksliteratur. Erster Band. Erzjanischer Theil. Erstes Heft. Erzjanische Lieder* adlı eserin devamı olan bu çalışmada Erza Mordvinesine ait büyü sözlere, kurban duaları, bilmeceler, atasözü ve masallar bulunur. Bu metinlerin çoğu yine Paasonen tarafından Simbirsk'e bağlı Artov'un Maresevo köyünden derlenmiştir. Çalışmada Erza Mordvinesesi metinler Almanca karşılıklarıyla verilmektedir.

1896

- Kielellisiä lisiä suomalaisten sivistyshistoriaan. [Finlerin Eğitim Tarihine Dilsel Katkılar]. *Suomi*, III (13).

Paasonen'in yeni etimolojilere ek olarak çok sayıda Fince ve Mordvince sözcük karşılaştırması verdiği önemli bir çalışmasıdır (Güzel, 2021, s. 57). Ravila, ilgili çalışmanın Fin-Volga döneminin doğru bir resmini verdiğini belirterek çalışmanın değerine dikkat çekmiştir (1965, s. 5).

- *Kielellisiä lisiä suomalaisten sivistyshistoriaan*. [Finlerin Eğitim Tarihine Dilsel Katkılar]. Vähäisiä kirjelmä, 24. Helsingissä: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjapainon Osakeyhtiö.

1897

- Die türkischen Lehnwörter im Mordwinischen. *JSFOu*, 15₂.

Bu çalışmada Paasonen, Mordvinedeki Türkçe kökenli ödünç sözcükleri Çuvaşçadan ödünçlenmiş sözcükler, Tatarcadan ödünçlenmiş sözcükler, kökeni kesin olarak belirlenemeyen Türkçe ödünç sözcükler biçiminde üç bölüme ayırır. Araştırmacı, bu başlıklar altında Mordvinedeki ödünç sözcüğün ses koşullarına göre tasnifinin gerekçelerini açıklar. Çalışmanın sonunda ise Mordvinedeki Türkçe kökenli ödünç sözcüklerin alfabetik sırayla yer aldığı bir sözlük bölümü yer alır. Paasonen bu çalışmasında Mordvinede Türkçe kökenli 193 sözcük tespit etmiştir. Ravila, Paasonen'in bu çalışması hakkında her ne kadar Mordvencenin söz varlığına dair bilgiler büyük ölçüde artmış olsa ve yeni alıntılar tespit edilmiş ve edilmeye devam ediyor olsa da Paasonen'in alıntıların doğası ve kökenlerine ilişkin açıklamalarının hâlâ yol gösterici olduğunu belirtir (1965, s. 6). Sinan Güzel, araştırmacının henüz Çuvaşça ve Tatarcaya ilişkin alan gezileri düzenlemeden Mordvinedeki Türkçe ödünç sözcükleri bu kadar

başarılı bir şekilde ortaya koymasının Paasonen'in bu iki dil hakkında bilgi sahibi olduğunun bir kanıtı olarak görmektedir (2021, s. 43-44).

- Indogermán eredetű-e a Volga folyónak legrégebbs ismeretes mordvin neve? [Volga'nın bilinen en eski Mordvince adı Hint-Alman kökenli midir?]. *NyK*, 27 (1), 121-123.

Paasonen'in Volga nehrinin Mordvince karşılığı olan Erza Mordvencesi *rav*, *ravo* ve Mokşa Mordvencesi *rava* sözcüklerinin kökenini tartıştığı kısa bir yazıdır.

- Itäsuomalaisten kansain runoudesta [Doğu Fin Halklarının Halk Şiiri Üzerine]. *Valvoja*, 17, 65-78, 127-140.
- Runomittaisia loihtuja ja rukouksia mordvalaisilla [Mordvinlerde Hece Ölçülü Büyü Sözleri ve Duaları]. *JSFOu*, 15₃, 4-5.

Finceye aktarılmış Mordvince bir duadan oluşan kısa bir yazıdır. Çalışmada bu duanın, Paasonen tarafından Fin Ugor Cemiyetine iletildiği ve Sırıkın adında Mordvin bir köylü tarafından gönderilen büyü söz ve dua metinlerinden biri olduğu belirtilmiştir. Yedi hecelik dizelerden oluşan bu duanın Finceye sekiz hecelik dizelere karşılık geldiği ve söz edilen diğer metinlerle birlikte Fin-Mordvin ortak dönemindeki düzenli bir hece ölçüsüne ve büyü sözlerin varlığına işaret eden tek kanıt olduğu ifade edilmiştir.

1899

- Paasonen, H., Cannelin K., Kallio A. H. & Hahnsson J. A. *Ruotsalais-suomalainen sanakirja* [Schwedisch-finnisches Wörterbuch/İsveççe-Fince Sözlük]. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 93.

1900

- Matkakertomus mordvalaisten maalta [Mordvinlere düzenlenen alan gezisi hakkında rapor]. *JSFOu*, 17₃.

Paasonen'in 15 Mayıs 1899 tarihinde üniversite yönetim kuruluna yazmış olduğu Mordvin bölgesindeki alan gezisi hakkındaki seyahat raporudur.

- Kertomus Suomalais-Ugrilaisen Seuran mordvalaisten stipendiaattien keräysmatkain tuloksista [Fin-Ugor Cemiyetinin Mordvin bursiyerlerinin derleme gezilerinin sonuçlarına ilişkin rapor] I-II. *JSFOu*, 18₄.

Paasonen, alan derlemeleri sırasında yerli halkın yanında yerli dilbilimcilerden, öğretmenlerden hem veri toplama hem dil hocalığı yapma gibi konularda pek çok yardım görmüştür. Bu raporlarda Paasonen'in, Fin-Ugor Cemiyetinin fonuyla Mordvince alan gezileri sırasında

kendisine yardımcı olan asistanlarından ve onların topladığı malzemeleri sunduğu raporlardır. “Paasonen’e Alan Gezileri Sırasında Yardımcı Olan Kişiler” bölümünde bu rapordan yararlandığımız için burada ayrıntılı bir şekilde ele almayacağız. Paasonen, raporda cemiyet adına derleme yapan kişilerin elde ettiği metinlerden örnekler de paylaşmış ve bu metinlerin önemli noktalarına çeşitli açılardan dikkat çekmiştir. Bu raporlar, alan derlemesinin zorluğu, zahmetli bir iş oluşu hakkında verdiği bilgilerle de dikkat çekicidir.

1901

- Beiträge zur Kenntnis der Religion und des Cultus der Tscheremissen. *KSz.*, 2, 30-38, 122-133, 198-210.

Yine Paasonen’in alan gezilerinin bir ürünüdür ve araştırmacının 1900 yılının bahar ve yaz ayları olmak üzere Birs’te üç ay Marilerle kaldığı sürede elde ettiği verilere dayanmaktadır. Oradaki asıl görevi, Doğu Mari ağzını incelemek olan Paasonen, bununla kalmayarak bölge halkının kültürleri ve dinleri üzerine de mümkün olduğunca bilgi edinmeye çalışmıştır. Bu çalışmalarını, Çurayeva ve çevresiyle sınırlamak zorunda kalan Paasonen, orada kaldığı sürede Çurayeva’nın tüm köylerinde kutlanan *küsö* adlı bir kurban festivaline denk gelir. Buradaki halkın güvenini kolayca kazanan araştırmacı, bazen rahiplerle konuşarak bu kurban festivalinde bulunmuş ve çok değerli bilgiler edinmiştir. Çurayeva volostunda bulunan toplam 24 Mari köyünde genel olarak yerlilerin dinlerine sadık kalıp din değiştirmediklerini gözlemleyen Paasonen, yine de Marilerin Tatarlarla birlikte yaşadıkları köylerde giyim kuşam ve dilde güçlü bir Tatar etkisi olduğunu görmüştür. Ancak Müslüman Tatar komşuların etkilerinin Marilerin dinî görüşlerinde hissedilse de bunun o kadar büyük bir etki olmadığını ve kolayca ayırt edilebileceğini belirtmiştir. Paasonen, *küsö* adlı bu kurban festivalinin volosttaki tüm köylerde ufak farklılıklarla kutlanmasını dikkat çekici bulmuştur. Böylece araştırmacı, çalışmasında öncelikle Mordvin din adamlarıyla ilgili bilgi verir. Ardından *küsö* adlı kurban festivali hakkında ayrıntılı bilgiler verir. Bunun dışında çalışmada Mordvinlerde her köyde bireysel olarak kutlanan kurban bayramları, diğer festivaller, Tanrılar da ele alınmıştır (bk. Paasonen, 1901c, s. 30-38, 122-133, 198-210).

- Tatarische Lieder. *JSFOu*, 19₂.

Paasonen’in ölmeden önce yayımlayabildiği, Türkoloji materyallerinden biri olan bu eserin 10 Aralık 1900 yılında Surgut’ta yazılan ön sözünde Paasonen, Doğu Rusya’daki Tatarlarının (Kazan Tatarları) zengin edebiyatının, onların ulusal dillerinin gerçek resmini vermeye uygun olmadığını, çünkü çok fazla yabancı unsurlar içerdiğini belirtip çalışmasının önemine dikkat çeker. Bu çalışmadaki şarkıların tamamı, Samara’nın Bügölme biriminin batı kesimlerinden ve oradaki N. Çegodayka ve V. Çegodayka adlı köyleriyle diğer köylerde yaşayan Mişerlerin

ağzlarından toplanarak çeviri yazı edilmiştir. Çalışmadaki 296-321 numaraları arasındaki şarkılar dışında tamamı, 1899 yılının sonbaharında bir ay boyunca Paasonen'e tercümanlık yapan N. Çegodayka köyünden Muberrakşa adlı bir genç tarafından okunmuş veya söylenmiştir. 296-321 arasındaki şarkılar ise Paasonen tarafından Bügülme bölgesindeki Sofinka'da kaydedilmiştir. Paasonen buranın yakınlarındaki büyük Kirligaç köyünden birkaç Tatarla zaman geçirme fırsatı bulmuştur. Araştırmacı, adı geçen köyün sakinlerinin kendilerini Mişer olarak görmediklerini ve bu grubun oradaki Mişer ve Kazan-Tatar ağzından fonetik olarak farklı bir ağız konuştuklarını tespit etmiş, ancak bu kadar kısa bir sürede bu ağızı, doğru bir şekilde kopya edebileceğine güvenmediğinden, bu şarkıları daha sonra Ocak 1900'de İsaklı köyünde kendisini ziyarete gelen ve Paasonen'e kendi köyünden kaydettiği küçük bir folklor koleksiyonunu da veren V. Çegodayka köyünden genç, okuryazar bir Tatarın yardımıyla bildiği Mişer ağzında çeviri yazıya dökmeyi tercih etmiştir. Paasonen, 70 kısa şarkı, ona yakın balattan oluşan bu koleksiyonun, yukarıda adı geçen tercümanından kaydettiği bir takım masal, bilmece ve atasözleriyle birlikte ikinci ciltte çıkacağını belirtmiştir. Ayrıca ikinci cilt olarak kastettiği eserde, inceleme fırsatı bulduğu Mişer ağzlarından fonetik özellikleriyle önemli ölçüde farklı olan bu Mişer ağzından ve temel fonetik özelliklerini *Die Türkischen Lehnwörter im Mordwinischen* adlı eserinde vermiş olduğu N. Novgorod'daki Mişerlerin ağzından da bahsedeceğinden söz eder¹⁹. Bu çalışmasında kullandığı çeviri yazıdan da söz eden Paasonen, çalışma basıldığında basım yerinden uzakta olduğundan müdahale etmenin zor olacağını düşünerek nispeten kaba bir çeviri yazı kullanmayı tercih ettiğini belirtmiştir (Paasonen, 1901b, s. I-III). Böylece kullandığı çeviri yazı işaretlerini Radloff'un *Phonetik der nördlichen Türksprachen* (1882) adlı eserindeki biçimlerle de karşılaştırmalı olarak ses değerlerini belirterek ele almıştır. Eserde bu uzun ön söz bölümünden sonra Tatarca şarkılar yer almakta, çeviri yazılı metinden sonra Almanca çevirileri verilmektedir. Şarkılar *yırlar* ve *beyîler* olmak üzere ikiye ayrılarak verilmiştir.

- Kertomus Suomalais-Ugrilaisen Seuran mordvalaisten stipendiaattien keräysmatkain tuloksista [Fin-Ugor Cemiyetinin Mordvin bursiyerlerinin derleme gezilerinin sonuçlarına ilişkin rapor] III. *JSFOu*, 19₃, 5-6.

1902

- Etymologische streifzüge 1-5. *FUF*, 2 (3), 184-191.

¹⁹ Paasonen'in ikinci ciltte yayımlayacağını belirttiği bu koleksiyon *Mischärtatarische Volksdichtung*'da yer alanlar olabilir. İlgili eserin ön sözünü yazan Karahka buradaki şarkıların dilinde yabancı sözcük biçimlerinin bulunduğunu ve yerel dillerden sapan bir şarkı diline sahip olduğunu belirtir (1953, s. 3). Ancak maalesef bu çalışmasını kendisi yayımlayamadığı için bu planlarını da gerçekleştirilememiştir.

Macarca, Udmurtça, Fince çeşitli sözcüklerin etimolojik izlerini takip ettiği bir çalışmasıdır.

- Zur tatarischen Dialektenkunde. *KSz.*, III, 45-54.

Paasonen'in Kazan vilayetinin Spassk ilçesinin güney kesiminde yerel Mokşa-Mordvin ağızını incelerken, aynı zamanda Tatarskiye Yurtkuli vb. köylerdeki yerleşik Tatarların dilleriyle de ilgilendiği belirterek bu ağzın G. Bálint, N. P. Ostroumov ve W. Radloff'un eserlerinde görülen Kazan ağzından çok da farklı olmadığından, bu ağzın ana fonetik özelliklerinin ünlüler ve ünsüzler üzerinden sunduğu bir yazıdır. Sonunda dil örnekleri olarak *beyñ* adı verilen üç şarkı da yer alır.

- Ungarisch-türkische Etymologien. *KSz.* III, 232-244.

Macarca on iki sözcüğün kökenini, Türkçeye bağdaştırarak açıkladığı bir çalışmasıdır.

- Votyák-török szóegyeztetések [Votyakça-Türkçe Söz Karşılıkları]. *NyK*, 32 (3), 257-270.

Udmurtçadaki (Votyakça) Türkçe kökenli sözcükler üzerine bir çalışmasıdır.

- Über die türkischen lehnwörter im ostjakischen. *FUF*, 2 (2), 81-137.

Adından da anlaşılacağı üzere Hantıcadaki (Ostyakça) Türkçe kopyalar üzerinde durulan bu çalışmada, öncelikle bu dildeki ünlü ve ünsüzlerin ses değerlerine kısaca değindikten sonra Türkçenin ünlü ve ünsüzlerinin Ostyakçadaki temsilleri üzerinde örneklerle durularak bu bağlamda kopya sözcükler gösterilmiştir. Bu inceleme sonunda araştırmacı, Ostyakçadaki Türkçe kökenli sözcüklerin çoğunun fonetik açıdan bakıldığında İrtiş-Tatar ağzına ait olduğunu belirtir. Çalışmanın sonunda bu sözcüklerin bir sözlüğüne de yer veren Paasonen, toplam 144 Ostyakça sözcüğü, Türkçe köke dayandırmıştır.

- Berichtigung. *FUF*, 2 (3), 121.

Bir üstteki yazısı hakkında kısa bir düzeltme yazısıdır.

1903

- Die sogenannten Karataj-mordwinen oder Karatajen. *JSFOu*, 21.

Paasonen'in Mordvinler üzerine alan gezileri sırasında bulunduğu Karataimordvala'nın Karatay köyünde yaptığı derlemelere dayanan bu çalışma oldukça önem arz etmektedir (2021, s. 38-39). Çünkü Paasonen, bu çalışmada Karatayların Tatarlaşmış Mordvinler olduğunu ortaya koymuştur (Eren, 1998, s. 243). Paasonen, bu çalışmada öncelikle Mordvin, Erza ve Mokşa adları üzerinde durur. Daha sonra Karatay sorununun tarihi, günümüzde ve öncesinde Karatay sakinleri başlıkları altında bu halkla ilgili bilgiler verir. Karatayların dilleriyle ilgili bölümde araştırmacı, 1901 yazında Mordovskiye Karatay adlı köyde tercümanı Anna İvanovna Osipovna

ve kardeşi Osip tarafından kendisine okunan şarkıları ve Almanca tercümelerini verir. Ardından fonetikle ilgili bölümde önce ünsüzleri, sonra ünsüzleri ele alır. Çalışmada son olarak köken açıklamalarının da bulunabileceği sözcük bilgisi bölümü yer alır.

- Matkakertomuksia vuosilta 1900-1902 [1900-1902 yılları arasındaki seyahat raporları]. *JSFOu*, 21₅.

Paasonen'in 1900-1902 yılları arasında gerçekleştirdiği alan gezilerinin raporudur.

- *Mordvinische lautlehre*. MSFOu, 22. Helsingfors: Druckerei der Finnischen Litteraturgesellschaft.

Paasonen'in 1893 tarihli doktora tezinin yeniden basımıdır.

1904

- Syrj. *suryim* 'tod' und die frage Von den finnisch-ugrischen *s*-lauten. *FUF*, 3, 110-116.
- Ung. *kígyó* "Schlange". *KSz.*, V, 158-159.

1906

- Der name der stadt Kasan, *FUF*, 6, 111-114.
- Die finnischen pronominalstämme *jo-* und *e-*. *FUF*, 6, 114-117.
- Über den ursprünglichen anlaut des finnischen demonstrativpronomens *se*. *FUF*, 6, 211-212.
- Streitige etymologien. 1. Fi. *pinta* 'oberfläche, äussere haut'. 2. Mord. *tši, ši* 'sonne; tag'. 3. Fi. *ota* 'aculeus, cuspis'. *FUF*, 6, 120, 238-241.
- Über die benennung des roggens im syrjänisch-wotjakischen und im mordwinischen. *JSFOu*, 23₂₄.

1907

- A finn és a cseremisiz isten-névröl [Fince ve Marice Tanrı adları hakkında]. *NyK*, 37 (1-2), 14-21.
- Alkuperäisestä *-pk-*sta on suomessa tullut *-kk-* [Fincede *-kk-* olan öncül *-pk-*]. *Virittäjä*, 11, 4-5.
- Magyar *jós, jivas, javos*. *NyK*, 37 (4), 335-336.
- Mikä on *jumala*-sanana alkumerkitys ja alkuperä? [*Jumala* 'Tanrı' sözcüğünün temel anlamı ve kökeni nedir?]. *Aika*, 1, 186-194.
- Äidinkielen puolesta [Ana dil için]. *Aika*, 1, 349-358.

- Csuvas Szójegyzék [Çuvaşça Sözcük Listesi]. *NyK*, 37 (1-2, *Melléklet*), 1-48.
- Csuvas Szójegyzék [Çuvaşça Sözcük Listesi]. *NyK*, 37 (3, *Melléklet*), 49-96.
- Csuvas Szójegyzék [Çuvaşça Sözcük Listesi]. *NyK*, 37 (4, *Melléklet*), 97-144.

1908

- Csuvas Szójegyzék [Çuvaşça Sözcük Listesi]. *NyK*, 38 (1-2, *Melléklet*), 145-192.
- Csuvas Szójegyzék [Çuvaşça Sözcük Listesi]. *NyK*, 38 (3, *Melléklet*), (2 + III-VII + 1) 193-244.
- *Csuvas Szójegyzék (Vocabularium linguae Çuvaşicae)* [Çuvaşça Sözcük Listesi]. *NyK* 37-38 Melléklete. Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Kiadása.
- Adalék a finnugor ő-hang történetéhez [Fin-Ugor ő-sesinin tarihine katkılar]. *NyK*, 38 (1-2), 190-192.
- Adalékok a magyar nyelv szöfejtő szótárához [Macarcanın etimolojik sözlüğüne katkılar] 14. *Bogyó* “bacca”. 15. *Mogyoró* “haselnuss”. *NyK*, 38 (3), 267-272.
- Kielentutkijain lausuntoja keinotekoisesta yleiskielestä [Yapay bir dünya dili hakkında dil bilimcilerin açıklamaları]. *Aika*, 2, 163-167.
- Suomensukuisten kansain alkuperäinen käsitys sielusta [Fin-Ugor halklarının orijinal ruh kavramı]. *Aika*, 2, 901-909.
- Zur frage von der urverwandtschaft der finnisch-ugrischen und in-doeuropäischen sprachen. *FUF*, 7, 13-31.

1909

- Adalékok a magyar nyelv szöfejtő szótárához. [Macarcanın etimolojik sözlüğüne katkılar] 17. *Íz* “fene; rákfene”. 18. *Ég* “aër; coelum”. 19. *M. hó* “mensis”. *NyK*, 39 (3), 346-348.
- Zur frage von den finnisch-ugrischen s-lauten im wortanlaut. *FUF*, 8, 66-71.
- Verlorenes arisches sprachgut im mordwinischen. *FUF*, 8, 72-74.
- Ein vorarisches lehnwort im mordwinischen. *FUF*, 8, 75-77.
- Über ein altes arisches lehnwort. *FUF*, 9, 120-122.
- Eräs liettualaisperäinen sivistyssana [Litvanca kökenli bir kültür sözcüğü]. *Suomalaisen Tiedeakatemia Esitelmät ja Pöytäkirjat*, 1, 16-17.
- *Mordwinische Chrestomathie mit Glossar und grammatikalischem Abriss*. Apuneuvoja

suomalais-ugrilaisten kielten opintoja varten, 4. Helsingfors: Suomalais-Ugrilainen Seura.

1953 yılında ikinci kez yayımlanacak bu eserin içerisinde bulunan Mordvince seçme metinlerin çoğunu, Paasonen'in Mordvinler üzerine düzenlediği alan gezilerinde topladığı ve Fin-Ugor Cemiyeti adına Mordvin folkloru üzerine materyal toplayan yerli, okuryazar Mordvinler tarafından toplanıp Paasonen'in çeviri yazı ettiği el yazısı kopyalara dayanmaktadır (Paasonen, 1909, s. I). Çalışmanın ilk bölümünde gramerle ilgili bir bölüm bulunur ve Erza Mordvencesiyle Mokşa Mordvencesinin karşılaştırmalı ele alındığı bir kısımdır. İkinci bölüm, Erza Mordvencesi bilmece, atasözü, masal, büyü sözü, kurban duası ve geleneği, ağıtlar, düğün şarkıları ve şarkılar içerir. Üçüncü bölüm ise Mokşa Mordvencesi bilmece, atasözü, masal, kurban duası ve geleneği, büyü söz, kadının ölen kocası için ağıtı, masal gibi metinler içerir. Metin ve geleneklerin derlendikleri yerlerde metin sonunda verilmiştir. Mordvince öğretme materyali olduğundan metinlerin çevirileri yoktur. Çalışmanın son bölümü ise sözlüktür.

- Toisen varaesimiehen, prof. H. Paasosen puhe Seuran esimielielle, senaattori O. Donnerille Suomalais-Ugrilaisen seuran vuosikokouksessa 2/12 1908 [İkinci başkan yardımcısı Prof. H. Paasonen'in Fin-Ugor Topluluğu'nun 2/12 1908'deki yıllık toplantısında Dernek Başkanı Senatör O. Donner'le yaptığı konuşma]. *JSFOu*, 26₆, 1-2.

- Über die ursprünglichen seelenvorstellungen bei den finnisch-ugrischen völkern und die benennungen der seele in ihren sprachen. *JSFOu*, 26₄.

1910

- Über den versbau des mordwinischen volksliedes. *FUF*, 10, 153-192.

1911

- Adalék a fgr. δ -hang történetéhez [Fin-Ugor δ -sesinin tarihine katkılar]. *NyK*, 40 (3), 353-354.

- Adalékok a magyar nyelv szófejtő szótárához [Macarcanın etimolojik sözlüğüne katkılar] 20. *Lomb* "frons". 21. *Újj* "digitus" es *hüvelyk* "pollex". *NyK*, 40 (3), 354-356.

1912

- Adalékok a magyar nyelv szófejtő szótárához [Macarcanın etimolojik sözlüğüne katkılar] 31. *Hab.* 32. *Fül.* 33. *Fél* "latus, pars; dimidium, dimidius". 34. *Tű* (*tő*). 35. *Töm* (*tem*). *NyK*, 41 (3), 377-380.

- *Hagyma*. *Magyar Nyelvőr*, 41, 35-36.

- Zur geschichte des Finn.-ugr. $\check{s}$ -lautes. *FUF*, 12, 300-306.

- Beiträge zur finnischugrisch-samojedischen Lautgeschichte. *KSz.*, 13 (3), 225-277.

1913

- A magyar ablativus-rag eredete [Macarcada ablatif ekinin tarihi üzerine]. *Magyar Nyelvőr*, 42, 5-7.
- A magyar nyelv régi török jövevényszavai [Macarcaki eski Türkçe ödünç sözcükler]. *NyK*, 42 (1-2), 36-68.
- Eine sammlung im gebiet mordwinischer volkskunde. *FUF*, 13, *Anzeiger*, 15-26.
- Fi. *pellava* 'lein'. *JSFOu*, 30₂₂.
- Beiträge zur finnischugrisch-samojedischen Lautgeschichte II. *KSz.*, 14 (1-2), 20-74.

1914

- Beiträge zur finnischugrisch-samojedischen Lautgeschichte III. *KSz.*, 14 (3), 249-281.
- (-1915). Beiträge zur finnischugrisch-samojedischen Lautgeschichte IV. *KSz.*, 15 (1-3), 78-134.
- (-1915). Ein protobulgarisches Wort im Altkirchenslavischen. *Wörter und Sachen*, 6, 143-144.
- *Gyermék*. *Magyar Nyelvőr*, 43, 277-278.
- Helsinki Tietosanakirja-Osakeyhtiö (1914). Mordvalaiset [Mordvinler]. *Tietosanakirja*, 6 (s. 692-699). Helsingissä: Kustanososakeyhtiö otavan kirjapaino.
- Helsinki Tietosanakirja-Osakeyhtiö (1914). Mordvalaisten mytologia [Mordvin Mitolojisi]. *Tietosanakirja*, 6 (s. 699-701). Helsingissä: Kustanososakeyhtiö otavan kirjapaino.
- Helsinki Tietosanakirja-Osakeyhtiö (1914). Mordvan kieli ja kirjallisuus [Mordvin Dili ve Edebiyatı]. *Tietosanakirja*, 6 (s. 701-705). Helsinki: Tietosanakirja-Osakeyhtiö. Helsingissä: Kustanososakeyhtiö otavan kirjapaino.
- Mythologisches, etymologisches. *JSFOu*, 35₁₁.

1915

- Erään sanaselityksen johdosta [Bir Sözcüğün Açıklaması Vesilesiyle]. *Virittäjä*, 19, 58-60.
- (-1916). Beiträge zur finnischugrisch-samojedischen Lautgeschichte V. *KSz.*, 16 (1-3), 1-66.

1916

- (-1917). Beiträge zur finnischugrisch-samojedischen Lautgeschichte VI. *KSz.*, 17 (1-3), 1-111.
- Lisiä suomen passiivin muodon selvittämiseen [Fincede edilgenliğin açıklanışına katkılar].

Virittäjä, 20, 31-34.

- *Muistopuhe Professori, Senaattori Arvid Oskar Gustav Genetz'istä* [Profesör, Senatör Arvid Oskar Gustav Genetz için Anma Yazısı]. Öfersigt af Finska Vetenskaps-societetens förhandlingar Bd. 58. 1915-16 Afd. C. Helsingfors: Helsingfors Centraltryckeri.

1917

- Eräs liettualaisperäinen sana länsisuomalaisissa kielissä [Batı Fin dillerinde Litvanca kökenli bir kelime]. *Virittäjä*, 21, 11-13.
- Suomen tulosijojen *n*-pääteestä [Fince lativ durumundaki *n*-eki üzerine]. *Virittäjä*, 21, 27-29.
- Alkuper. *str*- ja *štr*-yhtymän edustus länsisuomalaisissa kielissä [Batı Fin dillerinde *str* ve *štr* ünsüz gruplarının temsili]. *Virittäjä*, 21, 66-67.
- Vieläkin *kehrä* sanasta [Yine *kehrä* 'makara, tekerlek' sözcüğü hakkında]. *Virittäjä*, 21, 111-112.
- Sur quelques mots relatifs à l'agriculture empruntés par les langues finno-ougriennes au proto-arden ou à l'aryen ancien [Fin-Ugor dillerinin Proto-Arden veya Aryan'dan ödünç aldığı tarımla ilgili bazı kelimeler hakkında]. *JSFOu*, 34₃.

1918

- *Die finnisch-ugrischen s-laute*. MSFOu, 41. Helsinki: Société Finno-Ougrienne.

Paasonen, başlangıçta tüm Fin-Ugor ıslıklı (sibilant) ve hışırtılı (affricative) ünsüzlerini birleştirecek bir çalışma ortaya koymak istemiştir. Çalışmanın sürdüğü sırada, çalışmanın kapsamı buna izin vermese de ilgili seslere yönelik genel bir bakışın bunların başarılı bir biçimde ele alınması için gerekli olduğu inancıyla materyal toplamaya devam etmiştir. Ancak bu kez de tipografik nedenlerle böyle bir çalışmayı yayımlamanın mümkün olmadığını öğrenmiştir. Bu nedenle çalışmasının sadece /s/ sesiyle ilgili bölümünü yayımlamakla yetindiğini, kalan kısmını daha sonra bir dizin ve tam kısaltmalar listesiyle yayımlamayı planladığını belirtmiştir (1908, Vorwort). Maalesef bu planını 1919'da öldüğü için gerçekleştirememiştir. Bu çalışma; Paasonen'in Fin-Ugor dillerini hedefleyen, sağlam etimolojileri olan, iyi düşünülmüş, doğru malzemeye dayanan ilk büyük çalışmasıydı (Ravila, 1965, s. 6). Paasonen, bu çalışmasında Fin-Ugor dillerindeki ıslıklı seslerin Fincekinden çok daha orijinal olduklarını belirtmiştir. Bu açıdan bir dil bilimci, etimolog ve fonetik tarih araştırmacısı olarak zamanının ilk örneği olduğunu ortaya koymuştur (Salo, 2010, s. 88; Güzel, 2021, s. 57-58).

- Finnorszàg jövöje [Finlandiya'nın geleceği]. *Budapesti Szemle*, 174, 346-360.

1923

- *Beiträge zur aufhellung der frage nach der urheimat der finnisch-ugrischen völker. Antrittsvorlesung.* Turun suomalaisen yliopiston julkaisu, Sarja B, 1: 5. Turku: Turun yliopisto.

1926

- *H. Paasonens Ostjakisches Wörterbuch nach den Dialekten an der Konda und am Jugan* (Zusammengestellt, Neu transskribiert und herausgegeben: K. Donner). Lexica Societatis Fenno-agricae II. Helsingfors: Soci  t   Finno-Ougrienne.

Söz konusu eser, Paasonen'in hem   ğrencisi ve hem de çok yakın arkadaşı olan Kai Donner tarafından yayımlanmıştır. Eserdeki malzeme, Paasonen'in Ağustos 1900'den 1901 yılının mayıs ayı sonuna kadar bulunmuş olduğu Sibiry'a da topladığı Hantıca (Ostyakça) koleksiyonun bir kısmıdır. Donner, sözlüğün malzemesinin editörlüğünü 1920'de devralmıştır. Donner'in bu görevi   stlenişinde kendisinin de Hantı bölgesine ve onların dillerine aşına olması, babası Otto Donner'in Paasonen'i bu alan gezisinden vazgeçmemesi için sürekli desteklemesi ve Paasonen'in kendisinin hem yakın bir arkadaşı hem de hocası olması etkili olmuştur (Donner, 1926, s. V). Kai Donner, eserin   n sözünde Paasonen'in Sibiry'a gezisini ve çalışmalarını, çalışma yöntemini anlattıktan sonra transkripsiyon konusu ve sözlüğü düzenlediği süreci anlatmıştır. Sözlüğün sonunda Almanca bir dizin ve kısa bir katkılar bölümü de yer almaktadır.

1938

- *Mordwinische Volksdichtung I. Band* (Gesammelt: H. Paasonen; Herausgegeben und   bersetzt: P. Ravila). MSFOu, 77. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

Paasonen'in, Mordvinlere düzenlediği gezilerde bursiyer yerli Mordvinlerin de yardımıyla topladığı büyük malzemenin bir sonucu olan bu eser, 1938-1981 yılları arasında toplam 4057 sayfa ve VIII. cilt olarak *MSFOu* dergisinin 77, 81, 84, 91, 161, 162, 176 ve 178 sayılarında Paavo Ravila, Kaino Heikkil   ve Martti Kahla tarafından yayımlanmıştır (Salo, 2010, s. 78; Güzel, 2021, s. 47). Heikkel  , MV hakkında Paasonen'in bu halk ürünleri dizisinin etnografik ve etnolojik anlamda ölçülemez derecede zengin bir hazine olduğunu ve gelecek nesiller için   eviri yazımın doğruluğu ve güvenirliği sebebiyle dilsel olarak yeterli araştırma materyali sağlayacağını, modern anlamda dil biliminin gereksinimlerini karşılayan ilk Mordvin metinleri koleksiyonu olduğu belirtir (1965, s. 9). Paasonen 1919'da öldüğünde, yayınlanmamış halk şiiri koleksiyonları tercüme edilmemişti (Güzel, 2021, s. 45), çünkü muhtemelen Mordvinceyi akıcı bir şekilde konuşabildiği için bunları istediği zaman tercüme edebileceğini düşünmüştü. Paasonen yerli bursiyerlerin topladığı malzemeyi, cemiyet arşivine; kendi malzemesini ise Kai

Donner'e devretti. 1932'de Donner ve cemiyet, Mordvinler üzerine çalışmış Paavo Ravila'nın bu materyalleri yayımlayabilecek uygun kişi olduğuna karar vermiştir. Çünkü Ravila, kısa da olsa bölgede bulunmuş, 1929'da Mordin bölgesine kısa bir alan gezisi yapmıştı ve Mordvinlere aşına bir araştırmacıydı. Metinlerin tam olarak Ravila'nın eline geçmesi 1935 yılında mümkün olmuştur. Ravila başlangıçta, Kai Donner'in ölümünden sonra eşi Greta Donner, her şeyi cemiyete bağışlayana kadar el yazmalarının kopyalarını kullanmıştır (Ravila, 1938, s. XVIII-XIX; Salo, 2010, s. 78-79). Ravila, bu işi tek başına yapamayacağını kısa sürede anlamıştır. Çünkü ortada çok büyük bir materyal vardır. Bu nedenle Ravila, Prof. Dr. Arturi Kannisto'yla anlaşarak Fin-Ugor Cemiyetinden kendisine yardımcı olacak asistanlar talep etmiştir. Cemiyet, bunu kabul etmiş ve 1935 yılının nisan ayında çeşitli bağışlarla Turku Üniversitesinde bu amaçla küçük bir enstitü kurmuş ve başlangıçta kendisine üç asistan verilmiştir. Bu isimler, Heikki Aikio, Kaino Heikkilä ve Pentti Tilvis'dir. Tilvis, metinlerin Almanca tercümelerini hazırlamıştır. Ancak 1937'de bu görevden ayrılmak zorunda kalmıştır. Daha sonra Almanca tercümenin kontrolünü Turku Üniversitesi Almanca doktorlarından Erich Kunze yapmıştır (Ravila, 1938, s. XIX-XX). Martti Kahla, tüm folklor materyalini ayıklayarak 4552 sayfa ve 10 cilt kadar bir yayın planlamıştır (Güzel, 2021, s. 46). Böylece tüm materyal, 1889-1912 arasında birleştirilmiş ve 1891-1981 arasında da yayımlanmıştır. Koleksiyonda sadece Paasonen ve bursiyer, yerli Mordvinlerin topladığı folklorik malzeme yer almaz. Aynı zamanda Arvid Genetz ve Severi Nyman tarafından 1889 Ağustos ayında Samara'nın Yegorovka adlı köyünde kaydedilen şarkılar gibi o dönem aynı bölgede alan gezisi yapmış araştırmacıların da materyallerini içerir (Salo, 2010, s. 78). Çalışmanın I. cildi Paavo Ravila'nın ön sözüyle başlar. Ravila, *Mordwinische Volksdichtung*'un yayımlanma sürecinin yanı sıra burada, Paasonen'in hayatı ve bilimsel özgeçmişi hakkında değerli bilgiler vermiş ve onun karmaşık Mordvin toprakları gezisini haritaya dökmüştür (Ravila, 1938, s. VII-XVIII). Ön sözden sonra derleme yapılan köylerin listesi ve derlenen metnin numarası bulunur. Ardından *Balladernartige Lieder der Ersänen* başlığı altında toplam 132 şarkı, Almanca tercümeleriyle verilmiştir.

1939

- *Tscheremissische Texte* (Gesammelt: H. Paasonen; Herausgegeben: P. Siro). MSFOu, 78. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

Mordvin folkloru koleksiyonunda olduğu gibi Paasonen, 1919'da vefat ettiğinde Marice koleksiyonu da işleminden geçmeden ve büyük ölçüde tercüme edilmeden kalmıştır. Paasonen'in çoğu koleksiyonu gibi Marilere ait koleksiyon da onun ölümünden sonra Kai Donner'e geçmiştir. Daha sonra devletin de desteğiyle Fin-Ugor Cemiyeti, Fin dil bilimcilerin koleksiyonlarını yayımlamaya başlamıştır. 1935'te Kai Donner'in vefatıyla Paasonen'in

koleksiyonları Fin-Ugor Cemiyetinin eline geçince, Marice metinlerin düzenlenip yayımlanması için de bir araştırmacıya ihtiyaç duyulmuş ve bu göreve Paavo Siro uygun görülmüştür. Paavo Siro, bu görev için önce Dr. Ö. Beke kişisel rehberliğiyle Mari dilini öğrenmiştir (Siro, 1939, s. VIII). Siro, çalışmanın ön sözünde Paasonen'in Mariler üzerine düzenlediği alan gezisi ve bu geziden çıkardığı çalışmalarından söz etmiş ve yayının yöntemi hakkında bilgiler vermiştir. Çalışmanın yayımlanmasında Siro, Prof. Dr. Arturi Kannisto'dan tavsiyeler almış, Prof. Dr. G. J. Ramstedt gibi önemli birçok isimden yardım görmüş, metinlerin Finceden Almancaya tercümelerini Hedwig Atilla gerçekleştirmiştir (Siro, 1939, s. VII-XVI). Marice folklor metinleri içeren bu çalışmada, sırasıyla *märchen* (5 adet), *gebete* (6 adet), *zaubersprüche* (8 adet), *sprichwörter* (66 adet), *rätsel* (44 adet), *lieder* (252 adet) türünden metinler ve Almanca tercüme yer alır. Ardından Paasonen'in makale olarak da yayınladığı "Beiträge zur Kenntnis der Religion und des Kultus der Tscheremissen" kısmı bulunmaktadır. Çalışmada son olarak *Anhang. Märchen von einem unbekanntem Aufzeichner* adlı kısımda 2 masalın Mordvince biçimleri (hem kiril hem latin harfli) ve Almanca tercüme yer almaktadır.

- *Mordwinische Volksdichtung II. Band* (Gesammelt: H. Paasonen; Herausgegeben und übersetzt: P. Ravila). MSFOu, 81. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

Mordwinische Volksdichtung'un II. cildinin ön sözünü de yine Paavo Ravila kaleme almıştır. Ön sözden sonra derleme yapılan köylerin listesi ve derlenen metnin numarası bulunur. Ardından sırasıyla çeşitli şarkılarla düğün ve cenaze törenleriyle ilgili Erza şarkı ve anlatılarının yer aldığı *Ersänischen Liedern verschiedenen Inhalt* ve *Hochzeit und Bestattung bei den Ersänen nebst zugehörigen Liedern* bölümleri yer alır. Bu iki bölüm tamamen Paasonen tarafından derlenmiştir. Ancak II. ciltte başka araştırmacıların da koleksiyonu yer alıyor. Bunlar, A. Genetz ve seyahat arkadaşı Severi Nyman (Nuormaa) tarafından Samara'daki bir Erza köyü olan Yegorovka'da kaydedilmiş 28 şarkıdır (Ravila, 1939, Vorwort).

1941

- *Mordwinische Volksdichtung III. Band* (Gesammelt: H. Paasonen; Herausgegeben und übersetzt: P. Ravila). MSFOu, 84. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

Bu cildinde yayımlayıcısı ve düzenleyicisi olan Paavo Ravila'nın çalışmanın ön sözünde belirttiğine göre *Mordwinische Volksdichtung*'un III. cildinin yayımlanması, Finlandiya Bağımsızlık Savaşı (1939-1940) sebebiyle ertelenmek zorunda kalmıştır. Çünkü editör ve çalışanların bu süreçte başka görevleri ortaya çıkmıştır. Bu ciltte, bizzat Paasonen tarafından derlenmiş Erza Mordvinesesi folklor metinleri birleştirilmiştir (Ravila, 1941, s. VI). Çalışmada ön sözden sonra diğer ciltlerde olduğu gibi derleme yapılan köylerin listesi ve buradan derlenmiş metnin numarası yer alır. Daha sonra sırasıyla kurban duaları, büyü sözleri ve

masalların yer aldığı *Ersänische Opfergebete, Ersänische Zaubersprüche, Ersänische Märchen* bölümlerinde metinler Almanca tercümelereyle birlikte verilir.

1947

- *Mordwinische Volksdichtung IV. Band* (Gesammelt: H. Paasonen; Herausgegeben und übersetzt: P. Ravila). MSFOu, 91. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

Çalışmanın III. cildinin açıklamasında söz edildiği gibi savaş sebebiyle IV. cilt uzun bir süre sonra ancak 1947 yılında yayımlanabilmiştir. Ne yazık ki savaş sırasında 1941’de *Mordwinische Volksdichtung*’un yayımlanmaya başlamasından itibaren Paavo Ravila’ya asistanlık yapan Heikki Aikio, hayatını kaybetmiş; Dr. Erich Kunze de Finlandiya’yı terk etmek zorunda kalmıştır (Ravila, 1947, Vorwort). Çalışmada ön sözden sonra diğer ciltlerde olduğu gibi derleme yapılan köylerin listesi ve buradan derlenmiş metnin numarası yer alır. Ardından sırasıyla çeşitli içerikli şarkılar, düğün şarkıları ve ağıtlar, bilmeceler, atasözleri, sembol ve tabiler, kurban duaları, büyü sözleri ve masalların yer aldığı *Mokschanische Lieder verschiedenen Inhalts, Hochzeits- und Klagelieder, Rätsel, Sprichwörter, Wahrzeichen und Traumdeutungen, Opfergebete und Zaubersprüche, Märchen* başlıklı bölümlerde, Mokşa Mordvincesi metin ve Almanca tercümelere yer alır.

1948

- *H. Paasonens Ost-tscheremissisches Wörterbuch* (Bearbeitet und herausgegeben: P. Siro). Lexica Societatis Fenno-Ugricae, 11. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

Paasonen’in Mariler üzerine nisan ayının başından 15 Temmuz 1900’e kadar Çurayeva adlı büyük Mari köyünde yapmış olduğu alan gezilerinde topladığı materyale dayanan *Ost-tscheremissisches Wörterbuch*, yine alan gezilerinin bir ürünü olan *Tscheremissische Texte* gibi P. Siro tarafından düzenlenip yayımlanmıştır. Ayrıca M. Räsänen, tüm malzemeyi kontrol etmiş ve alıntı sözcükler için eklemeler yapmış, bunlar sözlükte ayrıca belirtilmiştir. Almanca tercümelere ise J. G. Sütterlin ve H. Atilla gerçekleştirmiştir. Paasonen’in sözlüğün malzemesi olan sözcük koleksiyonunu fişlere kaydetmişti ve fişlerde çoğu kez sadece sözcük değil, örnekler, birleştiği başka sözcükler ve türevleri de içermekteydi. Dahası, notlarda çoğu zaman etimolojik referansların yanı sıra diğer basılı ve basılmamış kaynaklardan da birçok okuma bulunur. Materyal, ayrıca *Tscheremissische Texte* ile desteklendiğinden çalışmada parantez içerisinde *Tscheremissische Texte*’de geçen sayfa ve satır numaralara da atıfta bulunulmuştur. Ayrıca çeviri yazıda oradakiyle aynıdır. Paasonen, fonetik ölçüde birbirinden önemli ölçüde farklılık gösteren iki ağızı bizzat tanımlamış ve bu iki ağızdaki biçimleri, notlarında dik bir çizgiyle ayırarak göstermiştir. Bu gösterimi, Siro da korumuştur. Paasonen elyazmasında

genellikle Marice sözcükleri, Finceye çevirmiştir. Nadiren Rusça çeviriler ve İsveççe açıklamalar da bulunmaktadır. Paasonen, çevirilerinde çok sayıda Fince ve Rusçanın ağızlarından sözcükler kullandığından özellikle bu durumlarda ve çoğu zaman diğer durumlarda da verilen Almanca çevirinin doğru olup olmadığını bilmenin zor olduğunu belirten Siro, okuyucunun editör tarafından sağlanan Almanca çeviriyi kolayca kontrol edebilmesini sağlamak amacıyla çoğu durumda Paasonen'in kendi çevirilerini koruduklarını belirtmektedir. Örneklerde de aynı yöntemi izlemişlerdir. Eğer örneğin anlamı hiç verilmemişse bu yine *Tscheremissische Texte*'den sağlanmış, orada bulunmuyorsa da boş bırakılmıştır. Paasonen'in notlarında literatürden aldığı metinleri kısaltmalarla verdiğini, ancak bu kısaltmaların açıklamalarının tamamen yetersiz olduğunu belirtir. Kısaltmalar için uğraşsa da bazılarını açıklığa kavuşturamadığını ifade eder (Siro, 1948, s. V-VIII). Sözlükte kısaltmalar ve kaynaklardan sonra metin bölümü son olarak da Almanca dizin yer alır. Madde başlarının anlamının Fince ve Almanca olarak karşılandığı bu sözlükte, yer yer Türkçe verilere de karşılaştırma amacıyla başvurulmuştur (Güzel, 2021, s. 51).

1949

- *Gebräuche und Volksdichtung der Tschuwassen* (Gesammelt: H. Paasonen; Herausgegeben: E. Karahka und M. Räsänen). MSFOu, 94. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

Paasonen, alan gezilerinden elde ettiği materyallerden genellikle iki ana başlıkta eserler meydana getirmiştir. Bunlar, derleme yapılan dilin sözlüğü ve folklorik malzemesinin bulunduğu çalışmalardır. Çuvaşça için de durum aynı olmuştur. Bizim çalışmamız olan Çuvaşça sözlüğünün materyalinin bir kısmı, bu çalışmanın içerisinde de yer alan folklorik malzemedir ve bu malzeme, bilmece, atasözü, masal, şarkı türünden materyallerle gelenek, görenek vb. folklorik dayanan ürünlerdir. Yani tek derleme ancak iki farklı türden eserler meydana koymuştur. Konu üzerine çalışması bulunan Sinan Güzel, bu eserin malzemesinin, Paasonen'in Samara'nın Buguruslan ilçesindeki Novoye Yakuşkino köyünde yaptığı derlemelere dayandığını, araştırmacının, burada sadece dil malzemesi toplamakla kalmayıp bölgedeki Çuvaşların gelenek ve göreneklerine ilişkin çok önemli gözlemlerde bulunduğunu ifade eder. Paasonen, geleneksel Çuvaş dinine mensup bu köyle onun çevre köylerinde Çuvaşların ibadetleri, düğün ve cenaze törenlerini oldukça kaydetmiştir (2021, s. 69). Bu çalışma, Paasonen'in ölümünden sonra Eino Karahka ve Martti Räsänen tarafından yayımlanabilmiştir. Paasonen, *Csuvas Szójegyzék*'in ön sözünde belirttiği üzere 1898-1902 yıllarında Helsinki Üniversitesi adına çeşitli Fin-Ugor ve Türk halkları üzerine yaptığım, dört yıl süren dil bilimi araştırma gezileri sırasında, 1900 yılının başlarında Çuvaşçanın Anatri ağzını Samara'nın Buguruslan ilçesinin kuzeybatı kesimindeki Novoye Yakuşkino ve diğer komşu köylerde yaşayan Çuvaşlar arasında üç ay boyunca inceleme

fırsatı olmuş ve bu zamanın çoğunu Çuvaş folklorunu toplamakla geçirmiştir. Paasonen, bu derlemeden elinde henüz yayımlanmamış yaklaşık 10 formalık materyali olduğunu belirtir (1908, s. 111). Bu 10 forma aşağı yukarı 160 sayfaya tekabül ediyor. İşte *Gebräuche und Volksdichtung der Tschuwassen* adlı eserin malzemesi de Paasonen'in Çuvaşça sözlüğünün ön sözünde belirttiği 10 formalık yayımlanmamış materyal olmalı. Paasonen, bu gezisinde muazzam bir folklorik malzeme elde etmiştir. Bunların çoğunu sözlüğünde de madde başı sözcüğe örnek olarak vermek amacıyla kullanmıştır. Sözlük incelendiğine görülecektir ki bu folklorik malzeme gerçekten takdire şayandır. Bazı yiyeceklerin yapılarındaki tarifinden, düğünle ilgili geleneklere, masallardan bilmecelelere, şarkılardan atasözlerine, Çuvaşların dinî tasavvurlarına kadar birçok folklor malzemesi bulunur. Bunların sayılarını, Türk dilleri üzerine alan gezileri kısmında verdiğimiz için burada tekrarlamayacağız. Paasonen'in ölümünden sonra tüm koleksiyonu gibi Çuvaş koleksiyonu da Kai Donner'in eline geçti, 1935'te onun ölümüyle Fin-Ugor Cemiyetine bağışlandı. Cemiyet, bu koleksiyonları düzenleyip yeniden yayımlamaya başladığında geriye kalan Çuvaş materyali de 1937 sonbaharında E. Karahka ve M. Räsänen'e emanet edildi. Savaş sebebiyle eserin düzenlenmesi kesintiye uğramış, savaştan sonra 1947 yılının sonlarında Räsänen tarafından standartlaştırılmış bir biçimde düzenlenmesine devam edilmiştir. Räsänen, çalışmanın ön sözünde belirttiği kadarıyla bu işin beklediğinden zor çıktığını, önceki editörün yurt dışında olduğunu, cemiyetin eski başkanı A. Kannisto'nun hayatını kaybettiğini, cemiyetin arşivlerinin savaş sırasında tahliye edilip henüz düzenlenmemiş olduğunu yazar. Bazı materyaller tahliye sırasında hasar da görmüştür. Räsänen, zaman içinde tüm materyali üç farklı yerden toplayarak çalışmaya başlamıştır. Ancak başlangıçta Paasonen'in orijinal el yazmaları, çevirileri ve notları Räsänen'in eline geçmediği için geleneklerle ilgili bölümü, orijinaliyle karşılaştırılamamıştır. Ayrıca çeviri yazı konusunda da bazı zorluklar yaşamışlardır. Ayrıca okur yazar olmasına rağmen Paasonen'e Çuvaşça materyal toplayan Dormidontov adlı Çuvaş'ın yazısının çoğu yerde tutarsız ve belirsiz olması da çalışmayı yayımlayanlar için bir zorluk olmuştur. Metinler düzenlenirken Paasonen'in buradaki materyallerle desteklenen Çuvaşça sözlüğü takip edilmiştir. Çalışmada yer alan bazı masallar, Paasonen'in dil örnekleri toplaması için görevlendirmesi üzerine Dormidontov adlı bir Çuvaş tarafından kaydedilmiştir (Karahka, 1949, s. IV-VI).

1949 yılında yayımlanmış çalışmanın ön sözünde yayımlayıcıların ikisinin de yani hem Eino Karahka'nın hem de Martti Räsänen'in ön sözleri bulunmaktadır. Ön sözün ardından ilk olarak *Gebräuche* başlığı altında *Brautwerbungs- und Hochzeits-Gebräuche* arabaluculuk ve düğün gelenekleri yer alır. Burada örnek metinlerle de desteklenerek Çuvaşların düğün gelenekleri ayrıntılı bir biçimde anlatılır. Bu bölüm, damadın ailesindeki ve gelinin ailesindeki düğün, evden ayrılma gibi alt başlıklar da içerir. Geleneklerle ilgili ikinci kısımda, *Sterbe- und*

bestattungsgebräuche başlığı altında ölüm ve defin gelenekleri ele alınır. Ardından *Andere Feiertagsgebräuche* başlığı altında diğer kutlama gelenekleri yer alır. Bu kısımda kurban bayramı gibi Çuvaşlara özgü çeşitli kutlamalar hakkında bilgi verilir. Çalışmanın ikinci bölümünde Almanca çevirileriyle birlikte verilen Çuvaş bilmeceleri yer almaktadır. Çalışmanın üçüncü bölümünde masallar; son bölümü ise şarkılar üzerinedir. Bunlarda da Çuvaşça metni Almanca tercüme takip eder. Çalışmada toplam 154 bilmece, 37 masal ve 66 şarkı bulunur (Güzel, 2021, s. 70-71). Çalışmanın masallar bölümü, Doç. Dr. Sinan Güzel tarafından ilk kez 2019 yılında *Heikki Paasonen ve Çuvaşça Masal Derlemeleri* adıyla Paradigma tarafından yayımlanmıştır. Ardından Türk Dil Kurumu yayınları arasında 2021’de yayımlanmıştır. Bu çalışma, *Csuvas Szójegyzék*’in Türk Dil Kurumu tarafından yapılan *Çuvaş Sözlüğü* adlı çeviri yayını bir kenara bırakılırsa (çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde belirtileceği üzere bu çeviriyi, bugün bilimsel amaçla kullanmak mümkün değildir) Paasonen’in bir eseri üzerine yapılan bağımsız ilk bilimsel yayın olma özelliğini taşımaktadır. Çalışmamızın başta Paasonen’in hayatı, bilimsel gezileri ve eserleri konusunda olmak üzere hemen her aşamasında temel bir referans kitabı olarak kullandığımız bu değerli çalışmada Paasonen’in yaşamı, bilimsel öz geçmişi, alan gezileri, eserleri hakkındaki ayrıntılı bir *Giriş* bölümünden sonra, çalışmanın amacı, malzemesi, yöntemi, Paasonen’in çeviri yazı gibi konular ele alınmıştır. Ardından *Gebräuche und Volksdichtung der Tschuwassen* içerisinde yer alan masallar üzerine ilgili metinlerden örneklerle desteklenen bir dil bilgisi incelemesi bölümü bulunur. Çalışmada metinlerdeki ağız söz varlığı ve Çuvaş halk kültürüne ilişkin unsurlarla son olarak masalların sırasıyla latin harfli çeviri yazı, Türkçeye aktarımları ve kiril harfli modern Çuvaşça yazımları bulunur. Paasonen’in bir eseri üzerine ilk Türkçe bilimsel eser olmasının yanı sıra Paasonen’i etraflıca tanıtan Türkçe literatürdeki ilk yayın olması açısından da önemlidir. Ayrıca yazar, *Csuvas Szójegyzék*’in Türk Dil Kurumunca yapılan çevirisi hakkında fikirlerini sunarak bu sözlüğün Türkçe versiyonun yeniden yayıma hazırlanmasının faydalı olacağına dikkat çekmiştir (bk. Güzel, 2021, s. 67).

1950

- *Çuvaş Sözlüğü*. İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi.

1908 yılında yayımlanan *Csuvas Szójegyzék* adlı sözlüğün Türk Dil Kurumunca yapılan çevirisidir. Aşağıda ayrıntılı bir biçimde değerlendirilecektir.

1953

- *Michärtatarische Volksdichtung* (Gesammelt: H. Paasonen; Übersetzt und herausgegeben: E. Karahka). MSFOu, 105. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

Çalışmanın materyali, Samara'nın Bügülme biriminde yaşayan ve Mişer olarak anılan yerlilerin ağzına ait 21 masal ve anlatıyı içerir. Bunlar 1899 sonbaharında Paasonen'in Tatarca tercümanı olarak görev yapan Muberrakşa adlı bir gencin ağzından yazılmıştır. Bu metinlerin dili N. ve V. Çegodayka köylerinin ağzıdır. Şarkılar kısmındaki dokuz şarkı ise muhtemelen Paasonen'in Tatarische Lieder'in ön sözünde söz ettiği, V. Çegodayka'daki köy mollası tarafından birkaç yıldır eğitilen genç okur yazar bir Tatarın yardımıyla yazıya geçirilen şarkılardır. Bu genç söz edilen şarkıları Paasonen adına toplayıp İsaklı köyüne getirmiştir. Kısmen halk şiiri sayılabilecek bu şarkıların dili, yerel dile yabancı sözcük biçimlerinin ve belirli kurallara göre ikame edilen bazı ses özelliklerinin yer aldığı, yerel dilden sapan yapay bir “şarkı dili”dir. Ancak şarkıların çoğunun halk türküleri olduğu ve muhtemelen gerçek olayları yansıttığı görülür (Karahka, 1953, s. 3). Çalışmada Eino Karahka'nın ön sözünden sonra sırasıyla Tatarca masallar ve şarkılar bölümü, Almanca tercümesiyle birlikte verilmiştir.

- *Mordwinische Chrestomathie mit Glossar und grammatikalischem Abriss. Zweite Auflage.* Apuneuvoja suomalais-ugrilaisten kielten opintoja varten, 4. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

1962

- Tatarische Lieder (Bearbeiten und herausgeben: I. Kecskeméti). *JSFOu*, 634.

1965

- Ostjakische grammatikalische Aufzeichnungen nach den Dialekten an der Konda und am Jugan von H. Paasonen (Bearbeitet, neu transkribiert und herausgegeben von E. Vértes). *JSFOu*, 662.

Sinan Güzel, Paasonen'in Hantıca dil malzemesini esas alan bu yayının, ilgili malzemeyi 1962 yılında Finlandiya ve Macaristan arasında imzalanan kültür anlaşması sebebiyle Helsinki'de bulunan Edith Vértes'in teslim alarak işlemeyle ortaya çıktığını belirtmektedir. Çalışmada Yugan ve Konda bölgelerindeki lehçelerin dil özellikleri oldukça ayrıntılı bir biçimde sunulmuştur (Güzel, 2021, s. 55-56). Çalışmada ön sözün ardından sırasıyla Konda ve Yugan ağzı morfolojik olarak çoğunlukla paradigmlar hâlinde ele alınmıştır. Çalışmanın sonunda paradigmlar dizini de yer almaktadır.

- H. Paasonen's Tatarisches Dialektwörterverzeichnis (Herausgegeben: I. Kecskeméti). *JSFOu*, 663.

I. Kecskeméti, yayıma hazırladığı çalışmanın ön sözünde söz konusu çalışmayla ilgili olarak 1964 yılının sonbaharında G. J. Ramstedt'in mülkündeki Fin Ugor Cemiyeti arşivinde yaklaşık beş yüz broşür bulunduğunu, sonradan bunların Paasonen'in yayıma hazırlamayı düşündüğü,

Tatarca ağız sözlüğünün kayıtları olduğunu anladığını ifade eder (1965, s. 3). Çalışmada ön söz ve kısaltmalar listesinden sonra sözlük bölümü yer almış, Tatarca sözler Almanca olarak karşılanmakta zaman zaman Rusça anlamlar da verilmiştir (Güzel, 2021, s. 62).

1974

- *Tschuwaschisches Wörterverzeichnis* (Eingeleitet: A. Róna-Tas). *Studia Uralo-Altaica*, 4. Szeged: Universitas Szegediensis de Attila József Nominata.

1977

- *Mordwinische Volksdichtung V. Band* (Gesammelt: I. Zorin; Durchgesehen und Transkribiert: H. Paasonen; Übersetzt: K. Heikkilä und P. Ravila; Herausgegeben: M. Kahla). MSFOu, 161. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

Mordwinische Volksdichtung'un V. cildindeki Mordvince malzeme, Paasonen tarafından gözden geçirilip çeviri yazı yapılmış, Fin-Ugor Cemiyeti adına İgnatij Zorin tarafından toplanmıştır. Çalışmanın içindeki metinlerin çevirileri ise Kaino Heikkilä ve Paavo Ravila tarafından yapılmış, Martti Kahla tarafından yayımlanmıştır. Bu ciltteki Erza Mordvincesi malzemenin tümü, İgnatij Zorin'in 1899, 1900, 1904, 1905, 1910 yıllarında toplamış olduğu koleksiyonuna dayanmaktadır. Bunun yanında bazı şarkıların tarih kısmı eksik olduğundan 1903 ve 1911 yıllarında topladığı şarkıların da kaydedilmiş olması mümkündür. Çalışmanın yöntemi ve uygulaması kısmen P. Ravila'ya aittir ve çevirisini K. Heikkilä 1943'te tamamlamıştır. Bu cildin Mordvince metin kısmı 1950'lerin sonlarına doğru dizgiye tabi tutulurken, Almanca tercümesi hâlâ son dil testinden geçmekteydi. Kaino Heikkilä (1971) ve Paavo Ravila'nın (1974) ölümlerinden sonra Fin-Ugor Cemiyeti, M. Kahla'ya "Çiftçi Bursiyerler" in (Fin-Ugor Cemiyeti adına derleme yapan yerli Mordvinler) koleksiyonlarının yayınlanması görevini vermiştir. Bu görev, Mordvince metinlerin Almanca çeviriyle daha dikkatli bir şekilde karşılaştırılmasını ve ayrıca her ikisinin de düzeltilmesini gerektirmiştir (Kahla, 1977a, s. V-VI). Çalışmada önce derleme yapılan köylerin ve derlenen materyalin numarasının bir listesi bulunur. Ardından *Ersänische Lieder verschiedenen Inhalts* başlıklı bölümde 70 Erza Mordvincesi şarkının metni ve Almanca tercümeleri verilir.

- *Mordwinische Volksdichtung VI. Band* (Gesammelt: I. Zorin; Durchgesehen und Transkribiert: H. Paasonen; Übersetzt: K. Heikkilä und P. Ravila; Herausgegeben: M. Kahla). MSFOu, 162. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

V. cildin bir eki olarak aynı kadro tarafından yayımlanan VI. ciltteki Erza Mordvincesi şarkıların çoğu, İgnatij Zorin'in 1899 ve 1900 tarihlerinde topladığı malzemeye dayanmaktadır. Ancak birçok metinde tarih eksiktir (Kahla, 1977b, s. V). Ön sözden sonra köylerin ve o köyden

derlenen malzemenin numarasının bulunduğu liste yer alır. Bunun hemen ardından derleme yapılan köylerden biri olan Bagana'nın şifacılarıyla ilgili bir rehber bulunur. Sonrasında Zorin'in orijinal notlarında görülen ve açıklanmaya ihtiyaç duyulmuş bazı sözcükler verilir. Bunlar, Zorin'in notlarında olduğu gibi Rusça olarak verilmiş, Almanca çevirileri de eklenmiştir. Daha sonra *Eine mythologische Mitteilung Zorins an Paasonen* başlıklı yerde Zorin, St. Baytermiş köyünden Alça-Ata adlı birinden öğrenmiş olduğu bir Mordvin kurban ritüeli hakkındaki bilgileri Paasonen'e aktardığı kısa bir yazı bulunuyor. Ardından *Einige Briefe Zorins an Paasonen* kısmında Zorin'in Paasonen'e yazılmış 26 Eylül 1903 ve 3 Mayıs 1904'te iki kısa mektubun orijinalleri ve Almanca tercümeleri verilir. Bu mektuplardan ilkinde Zorin, Paasonen'e yaz boyu kaydetmiş olduğu şarkı ve büyüleri gönderdiğini belirterek Paasonen ve ailesine iyi dilekler sunmuştur. İkinci mektupta, Zorin, Paasonen'e kış boyunca biriktirmiş olduğu Erza şarkılarıyla sözcüklerinden oluşan üç defter gönderdiğini yazmıştır. Zorin'in mektuplarından sonra Paasonen'in Fin-Ugor Cemiyetine 21 Ekim 1905'te yaptığı Fince bir başvuru metni yer alıyor. Bu başvurunun içeriği, Paasonen'in kendisine dil öğretmenliği yapan ve daha önce de cemiyete birçok kez halk şiiri örnekleri göndermiş olan Erza Mordvini İgnatij Zorin'in Samara'nın Buguruslan biriminden gönderdiği koleksiyonla ilgilidir. Paasonen, bu koleksiyonda toplam yaklaşık 740 satırlık şarkı, ağıt, dua gibi folklor ürünlerinin bulunduğunu belirtir ve bu zengin malzemenin toplayıcısının ödüllendirilmesinin gerektiği fikrini cemiyetle paylaşır. Çalışmanın ana bölümünde işte bu malzemeler, yani Erza Mordvinlerine ait şarkılar, ağıtlar, dualar, bilmece ve atasözleri, Erzaların çeşitli tören ve kutlamaların anlatımı gibi folklorik ürün ve bilgiler oluşturur. Diğer ciltlerde olduğu gibi Erza Mordvincesi metni Almanca tercüme takip eder.

1980

- *Mordwinische Volksdichtung VII. Band* (Gesammelt: M. Evsev'ev, I. Şkolnikov, A. Şuvalov, M. Tarajkin; Durchgesehen und Transkribiert: H. Paasonen; Übersetzt: K. Heikkilä; Herausgegeben: M. Kahla). MSFOu, 176. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

Mordwinische Volksdichtung'un VII cildindeki Mordvince malzeme, Paasonen tarafından gözden geçirilip çeviri yazı edilmiş, Fin-Ugor Cemiyeti adına Makariy Yevseyev, İvan Şkolnikov, Andrey Şuvalov ve Mihail Taraykin tarafından toplanmıştır. Çalışmanın içindeki metinlerin çevirileri ise Kaino Heikkilä tarafından yapılmış ve Martti Kahla tarafından yayımlanmıştır. M. Kahla tarafından kaleme alınan ön söz, VII. ve VIII. cildin ön sözü olarak belirtilmiştir. Ön sözde belirtildiği kadarıyla VII. ve VIII. ciltler MV'nin son ciltleridir. Bu son iki cilt, cemiyetin teşvikiyle folklor ürünleri toplayan Mordvinlerin 1892, 1899, 1902 ve 1912 yıllarındaki materyallerine dayanmaktadır. VII. cilt sadece Erza Mordvinlere ait materyali

içerirken VIII. cilt hem Erza, hem de Mokşa Mordvincesi materyaller içerir. Ayrıca ön sözde belirtildiğine göre MV'nin I.'den VI.'ya kadar olan ciltlerinde yayımlanmış metinlerden bazılarının da bu son iki ciltte yer alabileceği, ayrıca bu materyalin Mordvincenin büyük ağız sözlüğüne de dâhil edileceği belirtilmektedir (Kahla, 1980, s. VII). Çalışmada ön sözden sonraki ilk bölümde çeşitli içeriklerde Erza şarkıları bulunur. Bunlar, Makariy Yevseyev'in 1892'de Malye Karmalı (Simbirsk oblasti), Koçkurovo, Novaya Pırma (Penza oblasti), Sulli (Ufa oblasti) adlı köylerden topladığı malzemeye dayanır. Çalışmanın ikinci bölümündeki Erza Mordvincesi materyal, İvan Maksimoviç Şkolnikov tarafından 1899 ve 1902 yazlarında Saratov, Penza ve Ulyanovsk oblastlarında çok geniş bir alanı kapsayacak biçimde, birçok köyde toplanmıştır. Bu malzeme, ağıtlar, nedimelerin söylediği şarkılar, anma ve cenaze töreninde edilen bir dua, çeşitli şarkılar gibi türlerden oluşur. Bu bölümdeki şarkılardan sonra sadece halk şiirinde geçen, günlük konuşmada hiç kullanılmayan kelimeler ve günlük konuşmada nadiren kullanılan kelimeler hakkında kısa bir sözlük vardır. Ardından ağıtlar ve şarkılar devam eder. Daha sonra masal türünde metinler ve bir kurban festivali hakkında bilgilerle iyileştirici etkisi olduğu düşünülen büyümlü sözlerle ilgili bir kısım vardır. Çalışmanın üçüncü bölümündeki Erza Mordvincesi malzeme Andreyev Şuvalov tarafından 1899'da Ulyanovsk ve Penza oblastlarında bulunan çeşitli köylerden toplanmış olup kurban duaları, büyümlü sözler, masallar, ağıtlar, alay şarkıları ve düğün şarkıları gibi türler ve kurban festivali hakkında bilgiler içerir. Dördüncü bölüm, 1902'de Mihail Taraykin tarafından Tambov oblastındaki Şokşa adlı köyden şarkı, masal büyümlü sözler ve bilmece türünden malzeme içerir.

- *H. Paasonens Südostjakische Textsammlungen. Band I* (Neu Transkribiert, bearbeitet, übersetzt und herausgegeben E. Vértes). MSFOu, 172. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

Paasonen'in Hantıca alan gezilerinden toplamış olduğu bir diğer malzemenin ürünü olan bu çalışma, *MSFOu* serisinin 172, 173, 174 ve 175. sayılarında 1980 yılında basılmış olup toplam 1135 sayfadan oluşan büyük bir yayındır. Çalışma Hantıcanın Konda bölgesinde yaşayan iki ayrı icracıya ait şarkılardan oluşur. Çalışmayı yayıma hazırlayan Edith Vértes'in de eserde birçok katkısı bulunmaktadır (Salo, 2010, 86; Güzel, 2021, s. 56).

- *H. Paasonens Südostjakische Textsammlungen. Band II* (Neu Transkribiert, bearbeitet, übersetzt und herausgegeben E. Vértes). MSFOu, 173. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

- *H. Paasonens Südostjakische Textsammlungen. Band III* (Neu Transkribiert, bearbeitet, übersetzt und herausgegeben E. Vértes). MSFOu, 174. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

- *H. Paasonens Südostjakische Textsammlungen. Band IV* (Neu Transkribiert, bearbeitet, übersetzt und herausgegeben E. Vértes). MSFOu, 175. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

1981

- *Mordwinische Volksdichtung. Band VIII* (Gesammelt: R. Uçayev, S. Çigin, V. Savkin; Durchgesehen: H. Paasonen; Übersetzt: K. Heikkilä; Herausgegeben: M. Kahla). MSFOu, 178. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

Mordwinische Volksdichtung'un VIII. cildindeki Mordvince malzeme, Fin-Ugor Cemiyeti adına Roman Uçayev, Sergey Çigin ve Vladimir Savkin tarafından toplanmış ve Paasonen tarafından gözden geçirilmiştir. Çalışmanın içindeki metinlerin çevirileri ve çeviri yazımı ise Kaino Heikkilä tarafından yapılmış, Martti Kahla tarafından yayımlanmıştır. Çalışmanın ön sözü VII. ciltte yazıldığı için bu ciltte yer almaz. Bu ciltte hem Erza hem de Mokşa Mordvincesi malzeme bulunmaktadır. Çalışmanın birinci bölümü, Erza Mordvincesi malzeme içerir ve 1912'de Roman Fedoroviç Uçayev tarafından Saratov oblastında bulunan Petrovsk bölgesinden toplanmış, köy adı belirtilmemiştir. Bu kısımda düğün, çeşitli kurban ve cenaze törenleriyle ilgili materyaller, toplayıcının Rusça çevirisi ve ona ek olarak Almanca çeviriyle birlikte verilir. İkinci bölüm, Mokşa materyalleri içerir ve 1902 yazında Sergey Çigin tarafından Tambov oblastındaki Atyurevo, Baraşevo, Kişal ve Piçepolonka köylerinde toplanmış olup şarkılar, kurban hakkında bazı bilgiler, büyü sözleri, kurban festivalleri hakkında bilgi, ağıtlar, anma kutlamaları hakkında bilgi ve bir atasözü içerir. Çalışmanın son bölümü de yine Mokşa malzemesi içerir ve 1908'de Vladimir Savkin tarafından 1908'de Staroşaygovskogo rayonundaki Vertelim ve Temyaşevo köylerinden toplanmış olup şarkılar içerir.

1990

- *H. Paasonens Mordwinisches Wörterbuch. Band I (A-J)* (Zusammengestellt: K. Heikkilä; Bearbeiten und herausgegeben: M. Kahla). Lexica Societatis Fenno-Ugricae, 23-1. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

Paasonen araştırma gezilerinde Mordvincenin standarttan sapan ağızlarını da tespit etmeye çalışmıştır (Heikkilä, 1965, s. 5). Paasonen'in kayıt altına aldığı Mordvince dil malzemesi, yaklaşık 100.000 sözcük fişinden oluşan büyük bir koleksiyondur. Bu nedenle 1990-1999 yılları arasında ve ancak onun ölümünden sonra yayımlanabildi. Çalışmanın 1990-1996 arasında yayımlanan ve 2703 sayfa tutan I-IV. ciltlerindeki malzeme K. Heikkilä ve M. Kahla tarafından işlendi. 1998-1999 arasında yayımlanan V. ve VI. ciltleri ise 833 sayfalık Almanca ve Rusça iki büyük dizin içermektedir. İlgili sözlüğün hazırlanışında görev alan bilim insanlarının çoğu sözlüğün yayımlanışını görememişlerdir. Sadece Martti Kahla bu projede 18 yıl bulunmuştur ve tüm bunlar, çalışmanın nasıl bir incelikle hazırlandığının kanıtıdır (Salo,

2010, s. 78; Güzel, 2021, s. 47-48). Mordvin lehçelerinin büyük sözlüğü olan bu materyal, çevrimiçi kullanıma da açıktır. Ancak hâlâ güncellenmeye devam ettiği için tam değildir²⁰.

1992

- *H. Paasonens Mordwinisches Wörterbuch. Band II (K-M)* (Zusammengestellt: K. Heikkellä; Bearbeiten und herausgegeben: M. Kahla). Lexica Societatis Fenno-Ugricae, 23-2. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

1994

- *H. Paasonens Mordwinisches Wörterbuch. Band III (N-R)* (Zusammengestellt: K. Heikkellä; Bearbeiten und herausgegeben: M. Kahla). Lexica Societatis Fenno-Ugricae, 23-3. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

1996

- *H. Paasonens Mordwinisches Wörterbuch. Band IV (S-Z)* (Zusammengestellt: K. Heikkellä; Bearbeiten und herausgegeben: M. Kahla). Lexica Societatis Fenno-Ugricae, 23-4. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

1998

- *H. Paasonens Mordwinisches Wörterbuch. Band V: Russischer Index* (Zusammengestellt: K. Heikkellä; Bearbeiten und herausgegeben: M. Kahla). Lexica Societatis Fenno-Ugricae, 23-5. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

1999

- *H. Paasonens Mordwinisches Wörterbuch. Band VI: Deutscher Index* (Zusammengestellt: K. Heikkellä; Bearbeiten und herausgegeben: M. Kahla). Lexica Societatis Fenno-Ugricae, 23-6. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

2001

- *H. Paasonens surgutostjakische Textsammlungen am jugan* (Neu transkribiert, bearbeitet, übersetzt und mit Kommentaren versehen: E. Vértes). MSFOu, 240. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

Paasonen'in Surgut'ta derlemiş olduğu dil malzemesine dayanan bu çalışmada araştırmacının el yazısı metinleri, Edith Vértes tarafından yeni çeviri yazımıyla basılmış olup metinlerin Almanca çevirilerine de yer verilmiştir (Güzel, 2021, s. 56).

²⁰ <https://www.mv.helsinki.fi/home/rueter/PaasonenMW.shtml>.

2. BÖLÜM

CSUVAS SZÓJEGYZÉK

Bu bölümde ilk olarak sözlüğün ilk yayımı; *Ön Söz, Kısaltmalar ve Kaynaklar, Sözlük, Dizin, Etimolojik Eklemeler, Düzeltilmeler* ana başlıkları altında tanıtılmıştır. *Sözlük* kısmında; *Csuvas Szójegyzék*'teki madde başları ve sözlüğün kaynak dili, madde başlarının tanımları, köken bilgisi verileri, örnekler ve bunların çevirileri, çeviri yazı hakkında bilgi verilmiştir. Bunu yaparken sözlükten örnek görseller eklenmiş ve ilgili yerlerde sözlüğün eksikliklerine de değinilmiştir. Ardından sözlüğün 1974 tarihli tıpkıbasımı üzerine durulmuştur. Daha sonra sözlüğün Türk Dil Kurumunca yapılan 1950 tarihli çevirisinin ele alındığı bölüm bulunmaktadır. Burada öncelikle sözlüğün Türkçeye çevrilme sürecinden ve sözlüğün Türk Dil Kurumu Kütüphanesindeki Türkçe çevirisi tamamlanmamış etüdünden söz edilmiştir. Ardından *Csuvas Szójegyzék*'in 1950 yılında yayımlanan Türkçe çevirisi, sözlüğün aslıyla karşılaştırmalı olarak kısaltmalar, madde başları, madde başlarının tanımları, örnekler ve çevirileri, çeviri yazı başlıkları altında ele alınmıştır. Bu başlıklar altında sözlüğün Türkçe çevirisindeki sorunlar ve eksiklikler değerlendirilmiştir. Bu bölümde son olarak bu tez çalışmasında uygulanan yöntemden bahsedilmiş; sözlüğün orijinali ve Türk Dil Kurumunca yapılan çeviri göz önünde bulundurularak yeni yayının mevcut sorunları nasıl çözümlendiği belirtilmiştir.

2. 1. CSUVAS SZÓJEGYZÉK'İN İLK YAYIMI

Heikki Paasonen'in hayattayken yayımlayabildiği sözlük türünden tek eseri olan²¹ *Csuvas Szójegyzék* [Çuvaşça Sözcük Listesi], ilk kez 1907 ve 1908 yıllarında *Nyelvtudományi Közlemények* adlı Macarca derginin 37. ve 38. sayılarının *Ek* [melléklet] bölümü olarak parçalar hâlinde yayımlanmıştır. Bu parçaların düzeni maddeler hâlinde şu şekildedir:

²¹ Önceki bölümde belirtildiği gibi Paasonen'in alan gezilerine dayanan koleksiyonun çoğu, 1919'da onun vefatından sonra başka araştırmacılar tarafından yayımlanabilmiştir. Kendilerinin derlemediği bu materyalleri yayımlarken araştırmacılar çeşitli zorluklarla karşılaşmış, bunları yayımlanan eserlerin ön sözlerinde belirtmişlerdir. Bu zorluğu Paasonen'de hayattayken ön görmüştü. Otto Donner'e yazmış olduğu mektupta kendileri toplamadıkları hâlde koleksiyonunu başkalarının yayımlamasının o kişiler için oldukça zor bir görev olacağını yazmıştır (Donner, 1926, s. III-IV). Ölümünden sonra geriye kalan materyal üzerinde düzeltme fırsatı bulamamış olması, metinlere müdahale edememiş olması kalan eserlerin yayımlanmasında araştırmacılara türlü zorluklar vermiştir. Yukarıda da belirtildiği üzere kendisi akıcı bir şekilde Mordvince bildiği için tercümeyle sonraya bırakmıştı, Maricedeki koleksiyonunda da durum aynıydı. Bu nedenle Paasonen'in ölümünden sonra yayımlanan koleksiyonlarında özellikle çeviri noktasında araştırmacılar oldukça zorlanmıştır. Örneğin, Paasonen'in Mordvinlere düzenlediği alan gezilerine dayanan koleksiyonun bir ürünü olan *Mordwinische Volksdichtung*'un düzenleyicisi ve yayımlanmasına hazırlan Paavo Ravila, III. cildin ön sözünde özellikle büyümlü sözlerin çevirisinde, bunları Almancaya tam bir eşdeğer olarak çevirmekte zorluk çektiklerini aktarır (1941, s. VI).

- Derginin 1907 tarihli 37. cildinin 1-2. fasiküllerinin *Ek* bölümünde (1-3 forma) ilk olarak <a>, <ε>, <ə>, <â>, <î>, <î̇>, <j>, <χ> harfleriyle başlayan Çuvaşça madde başları 1-48 sayfaları arasındadır ve *aj* sözcüğüyle başlayıp *χum* sözcüğüyle sona erer.
- Derginin 1907 tarihli 37. cildinin 3. fasikül Ek bölümünde (4-6 forma) <χ>, <k>, <ł>, <m>, <n>, <p> harfleriyle başlayan Çuvaşça madde başları 49-96 sayfaları arasındadır ve *χumχan-* sözcüğüyle başlayıp *pərgen.đžək* sözcüğüyle sona erer.
- Derginin 1907 tarihli 37. cildinin 4. fasikül *Ek* bölümünde (7-9 forma) <p>, <r>, <s>, <ś>, <š> harfleriyle başlayan Çuvaşça madde başları 97-144 sayfaları arasındadır ve *pərləχen* sözcüğüyle başlayıp *šaklat-* sözcüğüyle sona erer.
- Derginin 1908 tarihli 38. cildinin 1-2. fasiküllerinin *Ek* bölümünde (10-12 forma) <š>, <t>, <ṫ>, <u> harfleriyle başlayan Çuvaşça madde başları 145-192 sayfaları arasındadır ve *šaklattar-* sözcüğüyle başlayıp *uəłdək* sözcüğüyle sona erer.
- Derginin 1908 tarihli 38. cildinin 3. fasikül *Ek* bölümünde (13-15 forma) sözlüğün kapak sayfası, ön söz [elöszó], kısaltmalar [rövidítések], <u>, <ü>, <v> harfleriyle başlayan Çuvaşça madde başları (*uəłdək* sözcüğüyle başlayıp sözlüğün son maddesi olan *vu.đžəχ* sözcüğüyle sona erer), *Macarca Dizin* [Szómutató], *Almanca Dizin* [Német Szómutató], *Etimoloji Kısımına Ek* [Pótlék Az Etymologiai Részhez] ve *Düzeltemeler* [Javítandók] 193-244 s. bulunmaktadır. Son parçada bulunan bu kapak sayfasında sözlüğün adı *Vocabularium Linguae Čuvaščae-Csuvas Szójegyzék* [Çuvaşça Söz Varlığı-Çuvaşça Sözcük Listesi] biçiminde geçmekte ve *Nyelvtudományi Közlemények* dergisinin 37. ve 38. sayılarının eki ibaresi yer almaktadır.

Sözlüğün günümüzde tek parça hâlinde bulunan 1908 tarihli baskısı, bu parçaların birleştirilmesi ve bölümlerin yeniden sıralanmasıyla oluşturulmuştur. Bu çalışmada da sözlüğün 1908 tarihli baskısından yararlanılmıştır.

Literatürde Türkologların ve Fin-Ugor dilleri üzerine çalışan araştırmacıların yararlanabileceği eksiksiz bir Çuvaşça sözlük bulunmayışı, H. Paasonen'in söz konusu sözlüğü hazırlama amacı olmuştur (bk. Paasonen, 1908, s. iv).

2.1.1. *Csuvas Szójegyzék*'in Kitap Formantındaki Bölümleri

Sözlükte kapak ve iç kapaktan sonraki bölümlerin düzeni şu şekildedir:

- s. ııı-v.'te yazarın *Macarca* olarak yazdığı ön söz [elöszó] bulunur.
- s. vı-vıı'de *Kısaltmalar* [Rövidítések] ve kaynaklar bölümü yer alır.
- Eserin ana kısmı olan sözlük bölümünde sırasıyla <a> (s. 1-10), <ε> (s. 10-11), <ə> (s.

11-13), <â> (s. 13-16), <i> (s. 16-18), <ĵ> (s. 18-20), <j> (s. 20-32), <χ> (s. 33-55), <k> (s. 55-80), <ł> (s. 80-84), <m> (s. 84-89), <n> (s. 90-92), <p> (s. 92-112), <r> (s. 112), <s> (s. 112-129), <ś> (s. 129-144), <ş> (s. 144-154), <ı> (s. 155-177), <tś> (s. 177-190), <u> (s. 190-195), <ü> (s. 195-197), <v> (s. 197-204) harfleriyle başlayan Çuvaşça madde başları bulunur.

- s. 205-223'te *Macarca Dizin* [Szómutató] bulunur.
- s. 224-240'ta *Almanca Dizin* [Német Szómutató] bulunur.
- s. 241-242'de *Etimoloji Kısımına Ek* [Pótlék Az Etymologiai Részhez] bulunur.
- s. 243-244'te *Düzeltemeler* [Javítandók] bulunur.

2.1.1.1. Ön Söz Bölümü

Sözlüğün, III. ve V. sayfalarında H. Paasonen'in Macarca olarak yazdığı; sözlüğün kapsamını, sözlüğün malzemesini nereden elde ettiğini, bu malzemeyi nasıl düzenleyip işlediğini, çalışmasının literatüre katkısını, amacını, hedeflenen kullanıcı kitlesini, sözlüğü hazırlarken tercih ettiği çeviri yazı sistemi ve sözlükteki köken bilgisiyle ilgili ilkelerden söz ettiği bir ön söz bulunmaktadır. Ön sözün Macarca aslı ve çevirisine²² aşağıda yer verilmiştir.

ÉLŐSZÓ

Négy-évi nyelvtudományi tanulmányutam alatt, melyet az 1898-1902. években a helsingforsi egyetem megbízásából különféle finnugor és török népekhez tettem, az 1900. év elején alkalmam volt három hónapig a csuvas nyelv anatri-dialektusát tanulmányozni a szamarai kormányzóság buguruszlani kerületének északnyugati részében Novoje Jakuskinóban és más szomszéd falvakban lakó csuvasoknál, hol egy odavaló, írni és olvasni tudó, kb. 25 éves paraszt szolgált nekem tolmácsul*. Ezen idő nagy részét a csuvas folklore gyűjtésével töltöttem, melyből kb. 10 ívnyi (még kiadatlan) anyagom van. É munka közben természetesen meggyarapodott a szógyűjteményem is, a melynek szerkesztésénél különben főképpen ZOLOTNICKIJ csuvas szótárát, a három első evangéliom csuvas fordítását, *Razskazy iz Russkoj istorii na čuvašskom jazykě I.* és a *Pervonačalnyj učebnik russkago jazyka dlja čuvaš* című könyvecskéket, valamint BALINT és OSTROUMOV *kazáni tatár szótár*ait tartottam szem előtt. Másfél évvel később, 1901 szeptember havában megismerkedtem felületesen még a kazáni kormányzóság szpasszki kerületének déli részében lakó csuvasoknak szintén az anatri-dialektushoz tartozó nyelvével, egy ottani Jeräpkino nevű falubeli paraszttal két nap alatt áttanulmányozván ZOLOTNICKIJ csuvas szótárának lényeges részét. Ezen nyelvjárás a vokalizmusban részben eltér az előbbitől. Főképpen az érdekes, hogy az *ə*-t és az *ĕ*-t megőrizte; azonkívül, úgy látszik, az *ε* mellett *e*-je is van, a mely azonban oly keveset különbözik az *ε*-től, hogy én oly rövid idő alatt nem tudtam pontosan megkülömböztetni ezen hangokat, a miért is jobbnak találtam mind a kettőt *ε*-vel jelölni.

Ezen két nyelvjárásból készült szójegyzékembe fölvettem még azokat az első csuvas tolmácsom előtt ismeretlen szavakat és szóalakokat, melyeket a főtnevezett *Učebnik*ban találtam.

Magától érthető, hogy jelen, oly rövid idő alatt készült szógyűjteményem nem tekinthető tökéletesnek. Mégis remélni bátorkodom, hogy egvelőre, teljesebb csuvas szótár hiányában, némi hasznát vehetik a turkológusok, valamint a finnugor nyelvek kutatói is.

A csuvas nyelv hangjelölésében a *Finnisch-ugrische Forschungen* átirását követtem; mindamellert *ə*-t

²² Ön sözün çevirisi, orijinali ve Türk Dil Kurumunca yapılan çeviriye göre yeniden düzenlenerek tarafımızca yapılmıştır.

* Csuvas tanulmányaimról tüzetesebben szoltam egy finn nyelven írt cikkben *SUS.Aik., XXI.5.*

és *ö*-t használtam nagyon rövid (redukált), zárt, hanyag ajakműködéssel képzett *o*- és *ö*-hangok jelölésére, a mely hangok a kazáni-tatárban is előfordulnak mint a köztörök *u* és *ü* hangok megfelelői.***) Megjegyzem még, -minthogy AŠMARINnál a nyílt és a zárt *u*-hangok nincsenek megkülönböztetve- hogy az *y*, a nyílt *u*-nak a jele, a mely az anatri-dialektusban rendszeren a virjal-dialektus *o*-jának felel meg, és hogy az irodalmi források átírásában antiqua *u*-t használtam, minthogy nekem lehetetlen volt teljes biztossággal meghatározni, melyik hangról: a nyílt vagy a zárt *u*-ról van-e szó.

A csuvas jésítés és annak jelölése szorol még magyarázatra. A mindig egyformán erősen palatalizált *š*, *ž*, *tš*, *dž* hangok mellett a többi mássalhangzóknál is némi jésítés vehető észre, mikor az ill. szótag sonansául valamely palatalis magánhangzó szolgál (kivéve az *i*-t). Ezen rendszeres jésítés - typographikus okokból- nincsen megjelölve. Azonban ha a jésített mássalhangzó olyan szótagban fordul elő, melynek sonansául valamely gutturalis magánhangzó szolgál, akkor a szokott ' jellel van ellátva. Ha ellenkezőleg néha -orosz eredetű szavakban- a mássalhangzónál palatális magánhangzó után a jésítés hiányzik, arra szójegyzékemben az ill. szónál zárjel között figyelmeztettem. vö. *SUS.Aik.*, XIX₂, III-V. 1.

Egyöntetőség kedvéért az előttem ismert tatár szavakat is átírtam a *FUF*. jeleivel akkor is, midőn nyomtatott forrásokat idéztem, úgyszintén RADLOFF és KATANOV stb. újabb szótárírók adatait a többi török nyelvekből is; a *č*-t (o: *tš*) és *ž*-t (o: *dž*) mégis megtartottam. A BÁLINTnál előforduló *ü*-t, melynek hangértékével nem vagyok egészen tisztában, *äu*-val helyettesíttem.

Az alapszavaknál, a melyek alá származékaik be vannak sorozva, rendszeren idézve vannak kazáni-tatár, ill. miser megfelelőik; ha pedig az ill. szó a tatárból nem ismeretes, valamely más török nyelvet idéztem, valamint különben sokszor akkor is, ha a tatárban szintén található. Így csak a csuvas nyelv török eredetű szókészletét akartam megállapítani, a későbbi tatár hatást külön el nem választva. A perzsa és az arab eredetű szavaknál -többnyire ZENKER szerint- idéztem a perzsa és az arab alakot; néha, különösen mikor az ill. szónak ilyen eredete már a korábbi csuvas vagy tatár szótárakban meg van jelölve, csak a per. (=perzsa) vagy ar. (=arab) megjelölést használtam. Az orosz eredetű szavaknál az orosz szó mellett a megfelelő kazáni-tatár alak is megvan, ha az ill. jövevényszó ebből a nyelvből is ismeretes. Hogy közvetlenül az oroszból vagy a tatár nyelv közvetítésével került-e a csuvasba, azt nem mindig könnyű eldönteni.

Tudvalevőleg a csuvasban néhány finnugor eredetű jövevényszó is található. Jóllehet, azt hiszem, némely új ilyen adatot is észrevettem, ezen etymológiákat itt mégis teljesen mellőztem, minthogy ez az idegen hatás még alaposabb és részletes kutatásra szorul. Egy pár olyan esetben, mikor az ill. szó a kazáni-tatárban is található, az idézett tatár szó előtt = jelt használtam.

Nagy hálával tartozom SZINNYEI JÓZSEF és GOMBOCZ ZOLTÁN tanár uraknak, a kik szívesek voltak a korrektúránál sok tekintetben segítségemre lenni.

Kangasala (Finnország) 1908 szeptember 14-én.

PAASONEN H.

ÖN SÖZ

1898-1902 yıllarında Helsinki Üniversitesi adına çeşitli Fin-Ugor ve Türk halkları üzerine yaptığım, dört yıl süren dil bilimi araştırma gezilerim sırasında, 1900 yılının başlarında Çuvaş dilinin Anatri ağzını Samara'nın Buguruslan ilçesinin kuzeybatı kesimindeki Novoye Yakuşino ve diğer komşu köylerde yaşayan Çuvaşlar arasında üç ay boyunca inceleme fırsatım oldu, bu esnada tercümanlığımı yerli, okuma yazma bilen yaklaşık 25 yaşında bir Çuvaş köylüsü yaptım*. Bu zamanın çoğunu Çuvaş folklorunu toplamakla geçirdim, bundan elimde yaklaşık 10 formalık (henüz yayımlanmamış) materyalim var. Çalışmam sırasında tabii sözcük malzemem de arttı, bunların düzenlenmesinde ağırlıklı olarak Zolotnitsky'nin Çuvaş Sözlüğünü, ilk üç İncilin Çuvaşça çevirisini, *Razskazı iz Russkoy İstorii na Çuvaşskom Yazıke I* [Rus tarihinden Çuvaşça öyküler] ve *Pervonaçal'nyı Uçebnik Russkago Yazıka dlya Çuvaş* [Çuvaşlar için Rus dilinin ilk ders kitabı] adlı kitapçıklar ve bunların yanı sıra Bálint ve Ostroumov'un *Kazan Tatarcası sözlüklerini* göz önünde bulundurdum. Bir buçuk yıl sonra, 1901 yılının Eylül ayında Kazan vilayetinin Spassk kazasının güney kesiminde yaşayan ağızları da yine Anatri ağzına ait olan Çuvaş halkını yüzeysel olarak tanıdım, orada bulunan Yerepkino adlı köyden bir köylüyle iki gün içinde Zolonitskiy'in Çuvaşça sözlüğünün önemli bir bölümünü derinlemesine inceledim. Bu ağız ünlüler bakımından öncekinden kısmen farklıdır. Özellikle *ø* ve *ö* seslerinin korunmuş olması ilgi çekicidir; bunun yanı sıra, öyle görünüyor ki, *ε* ile birlikte bir *e* sesi de vardır, ancak *ε* sesinden o kadar az farklılık gösterir ki bu kadar kısa sürede bu iki sesi tam olarak ayırt edemedim, bu yüzden her ikisini de *ε* ile işaret etmeyi daha uygun buldum.

** AŠMARIN magyarázata (*Mater. dlja izsl. čuv jazyka* 8-12 k.), hogy a csuvasban az ill. *o*-hang 'rövid nyílt *o*' az ill. *ö*-hang 'rövid nyílt *ö*' volna, nem helyes.

* Çuvaşça çalışmalarımdan *JSFOu*, 215'de Fince yazılan makalemde daha ayrıntılı bir biçimde bahsetmişim.

Bu iki ağza ait sözlüğüme, yukarıda adı geçem *Učebnik*'te bulduğum, ilk Çuvaşça tercümanımın bilmediği sözcükleri ve birleşik sözcükleri de aldım.

Bu kadar kısa bir sürede hazırlamış olduğum sözcük malzemenin mükemmel sayılamayacağını söylememe gerek yok. Yine de, daha eksiksiz bir Çuvaşça sözlük bulunmadığından Türkologların ve Fin-Ugor dilleri üzerine çalışan araştırmacıların şimdilik bu eserden yararlanabileceklerini düşünüyorum.

Çuvaşçanın seslerini göstermek için *Finnisch-ugrische Forschungen*'in çeviri yazı dizgesini kullandım. Ancak çok kısa (azaltılmış), kapalı gevşek dudak hareketliyle oluşan *o* ve *ö* seslerini işaretlemek için *ø* ve *ø'*yi kullandım, ki bu sesler Kazan Tatarcasında da, genel Türkçenin *u* ve *ü* seslerinin karşılığı olarak geçmektedir**. Şunu da belirtmek isterim ki, -Aşmarin'de açık ve kapalı *u*-sesleri ayırt edilmemiştir- *u*-sesi Anatri ağzında çoğunlukla Viryal ağzının *o*-sesine karşılık gelen *u*-sesinin işaretidir, *u*-sesinin açık mı yoksa kapalı mı olduğunu kesin olarak belirlemem olanaksız olduğundan, edebi kaynakların çeviri yazımında *ü* 'yu kullandım.

Çuvaşçadaki yumuşatma ve onun işaretlenişinin de açıklanmaya ihtiyacı vardır. Her zaman eşit derecede palatalize edilen *ś*, *ž*, *t'š*, *Dž* seslerine ek olarak, diğer ünsüzlerde de söz konusu hecenin ünlüsü (*j* hariç) bir palatal ünlü ise biraz yumuşatma hissedilebilir. Düzenli bir biçimde oluşan yumuşama -basımla ilgili olarak- işaretlenememiştir. Bununla birlikte eğer yumuşatılmış ünsüz, ünlüsü boğazsıl olan bir hecede geçiyorsa, genellikle kullanılan ' işaretiyle gösterilmiştir. Öte yandan -Rusça kökenli sözcüklerde- palatal ünlüden sonraki ünsüzde yumuşatma yoksa, sözlüğümde parantez arasında bunu belirttim. krş. için bk. *JSFOu*, 192, III-V.

Tutarlılık olması adına bildiğim, Radloff ve Katanov vb. sözlük yazarlarının basılı kaynaklarından almış olduğum Tatarca sözcüklerin ve diğer güncel Türk dillerinden sözcüklerin yazımında da *FUF*'in işaretlerini kullandım; yalnız *ç*'yi (ç: *t'š*) ve *ç*'yi (ç: *dž*) korudum. Bálint'te geçen ve ses değerinden tam olarak emin olamadığım *iu* 'yı, *äu* ile değiştirdim.

Türevlerin de sıralandığı, kök sözcükler için, çoğunlukla bunların Kazan Tatarcası ve Mişer Tatarcası karşılıkları da verilmiştir; eğer sözcük Tatarcada bilinmiyorsa veya Tatarcada bulunuyor olsa da çoğu kez başka bir Türk dillerine de çokça atıfta bulundum. Böylece daha sonraki Tatar etkisini ayırmadan sadece Çuvaşçanın Türkçe kökenli söz varlığını ortaya koymak istedim. Farsça ve Arapça kökenli sözcükler için -çoğunlukla Zenker'e göre- bunların Farsça ve Arapça biçimlerini de aktardım; bazen, özellikle de söz konusu sözcüğün bu türden bir kökeni varsa daha eski Çuvaşça veya Tatarca sözlüklerde zaten belirtilmişse, sadece per. (=Farsça) veya Ar. (=Arapça) kısaltmalarını kullandım. Rusça kökenli sözcükler söz konusu olduğunda Rusça biçime ek olarak, eğer söz konusu olan yabancı kökenli sözcük bu dilde de biliniyorsa, karşılık gelen Kazan Tatar biçimi de kaydedilmiştir. Bir sözcüğün doğrudan doğruya Rusçadan mı yoksa Tatarca aracılığıyla mı Çuvaşçaya geçtiğine karar vermek her zaman kolay değildir.

Bilindiği üzere Çuvaşçada birkaç Fin-Ugor kökenli sözcük de bulunmaktadır. Bu türden yeni bazı veriler fark ettiğimi düşünsem de bu yabancı etkinin daha kapsamlı ve ayrıntılı bir araştırmaya ihtiyacı olduğundan bu etimolojileri burada tamamen göz ardı ettim. Söz konusu sözcüğün Kazan Tatarcasında da bulunduğu birkaç durumda tanık olarak gösterilen Tatarca sözcüğün önüne = işaretini koydum.

Düzeltilmeler sırasında bana pek çok konuda yardımcı olma nezaketini gösteren Prof. József Szinnyei ve Zoltán Gombocz'a çok teşekkür ederim.
Kangasala (Finlandiya) 1908 Eylül 14.

H. Paasonen

2.1.1.2. Kısaltmalar ve Kaynaklar Bölümü

Eserde ön sözden sonra VI. ve VII. sayfalarda *Kısaltmalar* [Rövidítések] bölümü bulunmaktadır. Bu bölümde kısaltmalarla birlikte eserde çoğunlukla kullanılan kaynaklar da sunulmuştur. Ancak ne verilen kısaltmalar ne de kaynaklar, Paasonen'in sözlüğünde kullandıklarının tümünü kapsamaktadır. İkisi de oldukça eksik verilmiştir. Paasonen'in burada verdiği kısaltmalar ve kaynaklar aşağıdaki gibidir:

altV. = V. VERBICKIJ, Slovarj altajskago i aladagskago narëčij türkskago jazyka. Kazan, 1884.

** Aşmarin'in (bk. *Mater. dlya İzsl. Čuv. Yazıka* 8, 12) *o* sesi 'kısa açık *o*' ve *ö* sesi 'kısa açık *ö*' şeklindeki açıklaması doğru değildir.

- ASM. = N. I. AŞMARIN, Materialy dlja izslédovaniya čuvaşskago jazyka. Kazan, 1898.
 AsmBCs. = N. I. AŞMARIN, Bolgary i čuvaşi. Kazan, 1902. (Különnyomat az Izvēstija Obščestva archeol., istor. i etnogr. pri Kazanskom univers. czímü folyóirat XVIII. kötetéből.)
 baskK. = V. KATARINSKIJ, Baškirsko-russkij slovarj. Orenburg, 1899.
 BUDAG. = L. BUDAGOV, Sravniteljnyj slovarj turecko-tatarskich narččij. St.-Pétersbourg, 1869-71.
 csagKún. = Šejx Sulejman Efendi's čagataj-osmanisches wörterbuch. Bearb. v. I. KÚNOS. Budapest, 1901.
 csagVámb. = HERMANN VÁMBÉRY, Čagataische sprachstudien. Leipzig 1867.
 GOMB. = GOMBOCZ ZOLTÁN, Csuvaacs szójegyzék. Nyelvtudományi Közlemények. XXXVI.
 GRÖNB. = VILH. GRÖNBECH, Forstudier til tyrkisk lydhistorie. Kjöbenhavn, 1902.
 jak. = O. BÖHTLINGK, Über die sprache der jakuten; jakutisch-deutsches wörterbuch. St-Petersburg, 1851.
 kazB. = BÁLINT GÁBOR, Kazáni tatár nyelvtanulmányok. II. Kazáni tatár szótár. Budapest, 1876.
 kazO. = N. OSTROUMOV, Tatarsko-russkij slovarj. Kazan, 1892.
 kazSzp. = kazáni kormányzóság szpasszki kerületéhez tartozó Jurtkuli nevű tatár falvak nyelvjárása (saját följegyzéseim szerint) [Kazan viláyeti, Spaski kazasındaki Jurtkuli adlı Tatar köylerinin ağzı (kendi notlarımına göre)].
 kazV. = A. VOSKRESENSKIJ, Russko-tatarsij slovarj. Kazan, 1894.
 KirgK. kirgK. = Kirgizsko-russkij slovarj. Orenburg, 1897 (ill. Russko-kirgizskij slovarj. Orenburg, 1899).
 MAGN. = V. MAGNICKIJ, Materialy k objasneniju staroj čuvaşskoj věry. Kazan, 1881.
 misBug. = szamarai kormányzóság buguljmai kerülete nyugati részében lakó miser-tatárok nyelvjárása (saját följegyzéseim szerint) [Samara viláyeti, Bügülme kazasının batı tarafında oturan Mişer-Tatarlarının ağzı (kendi notlarımına göre)].
 misN. = nižnij-novgorodi kormányzóság sergači kerületében lakó miser-tatárok nyelvjárása (saját följegyzéseim szerint) [Nižnij-Novgorod viláyeti Sergaç kazasındaki Mişer-Tatarlarının ağzı (kendi notlarımına göre)].
 oszmB.-M. = BARBIER DE MEYNARD, Dictionnaire turc-français. Paris, 1880-81.
 R. (ill. RADL.) = W. RADLOFF, Versuch eines wörterbuches der türk-dialekte. St.-Pétersbourg, 1893.
 RADL., Phon. = W. RADLOFF, Phonetik der nördlichen türk-sprachen. Leipzig, 1883.
 Razsk. I. = Razskazy iz Russkoj istorii na čuvaşskom jazykě. I. Kazan, 1882.
 SZBOJEV = V. SBOJEV, Čuvaşi. Moskva, 1865.²³
 tobGig. = GIGANOV, Slovarj rossijsko-tatarskij. St.-Pétersbourg, 1804.
 ur. = N. KATANOV, Opyt izslédovaniya uränchajskago jazyka. Kazan, 1903.
 Ucsebn. = Pervonačaljnij učebnik russkago jazyka dlja čuvaş. Izdanie pätoje Pravoslavnago Missionerskago Obščestva. Vypusk pervyj. Kazan, 1898.
 Zenk. = TH. ZENKER, Dictionnaire turc-arabe-persan. Leipzig, 1866-76.
 ZOL. = N. ZOLOTNICKJ, Kornevoj čuvaşsko-russkij slovarj. Kazan, 1875.

Bu listeye ön sözde önce açık olarak yazılan *Finnisch-ugrische Forschungen* (s. 1v), daha sonra *FUF*. kısaltmasıyla birlikte *per.* (=persza) “Farsça”, *ar.* (=arab) “Arapça” (s. v) de eklenebilir. Yani yalnızca toplamda 31 adet kısaltmanın açılımına çalışmada yer verilmiştir. *ar.* ve *per.* kısaltmaları hariç tutulursa bunların tamamı belirli eserlere atıfta bulunmak için kullanılır.

Yukarıdaki listeden de görüleceği üzere kısaltmaların tümü belirli eserlere atıfta bulunmaktadır. Paasonen dil adlarını kısaltırken bunu, genellikle sözcüğü hangi kaynaktan aldığını da belirtecek şekilde yapmıştır. Örneğin metin içinde görülen bir *altR.* kısaltması, belirtilen sözcüğün Radloff'un sözlüğünden alınan Altayca bir sözcük olduğunu ifade eder. Dolayısıyla Paasonen'in sözlüğünü kullanırken karşımıza, *altR.*, *telR.* vb. türden birçok kısaltma çıkabilir. Elbette Paasonen bunların hepsini, kısaltmalar listesinde ayrıca belirtme gereği duymamış, yukarıda da

²³ Kaynağın tam künyesi şu şekildedir: Sbojev, Vasiliy Afanas'yeviç (1865). *Čuvaşi v bitovom, istoričeskom i repigioznom otnoşeniyah. İh proishojdeniye, yazık, obryadı, pover'ya, predaniya i pr.* Moskva.

gösterildiği gibi yalnızca *R.* (veya *RADL.*) kısaltmasıyla kastettiği eseri belirtmiştir. Daha iyi açıklamak için sözlüğün ilk sayfasından (Paasonen, 1908, s. 1) bir maddeye bakalım:

Şekil 2. CsSz.'teki *aça* maddesi.

aça, l. pəjaya [kaz. etc. *R. aça* älterer bruder, onkel].

Görüldüğü üzere *kaz.etc.R.* kısaltması bulunmaktadır. Bu durum, kısaltmanın devamında verilen *aça* sözcüğünün Radloff'un sözlüğünden alınan Tatarca bir sözcük olduğunu belirtir. *etc.* kısaltmasıyla kastedilen burada verilmese de başka Türk dillerinde de sözcüğün *aça* biçiminde bulunduğudır. Sözcük, Radloff'ta *Tel., Kir., Kas., KKir., Ad., Tar., Sag., Koib., Bar., Kur., Tob., Kom., Osm., Dsch.* kısaltmalarıyla *aça* biçiminde verilir (1893, s. 143). Paasonen, bu kısaltmaların tümünü sözlüğüne almamış, bu bilgiyi *etc.* kısaltmasıyla sağlamıştır.

Elbette Paasonen'in sözlükte kullanmış olduğu kısaltmalar, yukarıda verilenlerle sınırlı değildir. Eserde verilen tüm kısaltmalar yerine bu tür bir gösterimin benimsenmesini, aynı dergide yayımlanan diğer (ve çoğunlukla sözlük niteliğindeki) çalışmalarda da görürüz. *Nyelvtudományi Közlemények* dergisinin 1862'de yayımlanan ilk sayısından bugüne kadar incelediğimiz ve tespit ettiğimiz kadarıyla, kısaltmaların genellikle sözlük niteliği taşıyan eserlerdeki gösterimiyle ilgili bu durum dergiye özgüdür. Aşağıda birkaç örnek gösterime yer vereceğiz.

Şekil 3. József Budenz'in *Mordvin közlések* adlı çalışmasına ait kısaltmalar listesi

R Ö V I D Í T É S E K az idézö betükön kivül (A. = Ahlqvist, R. = Reguly, W. = Wiedemann, E. = Erza-mordvin mesék és dalok, a fentebbi I. közlésben, M. = Moksa mese és dalok, a II. közlésben; O. = Ornatov moksa grammatikája; S. = a Pallasféle Pétervári hasonlító szótár) — még csak ezek fordúlnak elé: (*dim.*) = forma diminutiva; (*fr.*) = forma frequentativa; (*inch.*) = f. inchoativa; (*mt.*) = f. momentanea; (*pl.*) = pluralis.

(Budenz, 1866, s. 154).

Şekil 4. Ármín Vámbéry'in *Magyar és Török-Tatár Szóegyezések* adlı çalışmasına ait kısaltmalar listesi

R Ö V I D Í T É S E K.

A török-tatár nyelv egyes szójárásai így vannak felhozva :

- ujg. = ujur a sajtó alatt lévő Kudatku Bilikhoz csatolt ujur szógyűjtemény nyomán.
- cs. = csagataj „Čagataische Sprachstudien“ czimü munkám alapján.
- osz. = oszmanli-török leginkább személyes tapasztalataim után.
- jak. = jakut Boethling után.
- csuv. = csuvasz Budenz József barátom magány kéziratából.

(Vámbéry, 1870, s. 124).

Şekil 5. Zoltán Gombocz'un *Csuvas Szójegyzék* adlı çalışmasının kısaltmalar bölümü

Rövidítések: A. = ASMARIN || M. = MUNKÁCSI B. Csuvas nyelvészeti jegyzetek NyK. 21 : 1. || Z. = Корневой чувашско-русский словарь. Составленъ Н. И. Золотницкимъ. Казань, 1875. || an. = anatri csuvas | buj. = bujini cs. | burn. = burnasi cs. | cseb. = csebokszari cs. | jadr. = jadrini cs. | kozm. kozmodemjanszki cs. | kurm. = kurmysi cs. | mkar. = malokaracsini cs. | morg. = morgausi cs. | olg. = olgasini cs. | sib. = sibacsevszki cs. | sox. = Soxron-jale cs. | toid. = toiderekassovi cs. | virj. = virjal cs. A többi rövidítést l. NyK. 35 : 244—247.

(Gombocz, 1906, s. 2).

Yukarıdaki görsellerden de görüldüğü üzere, Z. Gombocz da aynı gösterimi tercih etmiştir ve onun da eserinde esasen kısaltmalar listesinden daha fazla kısaltma bulunmaktadır. Hatta diğer kısaltmalar için atıfta bulunulan eser de Paasonen'dekiyle aynıdır ve Z. Gombocz'un kendisine ait başka bir çalışmadır.

Yukarıda verdiğimiz örnekler çoğaltılabilir ancak burada yer tutmaması açısından daha fazlasına yer vermeyeceğiz. Zira söz konusu dergi 1862'de yayımlanmaya başlayan ve günümüzde de bunu sürdüren, pek çok sayısı bulunan bir dergidir. Ancak dergide sözlük formatındaki eserlerde bu durumun standart bir gösterim olduğu anlaşılmaktadır. Derginin ilk yıllarına ait yazım kurallarına dair herhangi bir kaynağa ulaşamadığımız için bu çıkarıma, yalnızca yukarıdaki örnekler üzerinden de gösterdiğimiz üzere kendi incelemelerimiz sonucu ulaşabildik. *Nyelvtudományi Közlemények*, bir dilbilim dergisi olduğu için muhtemelen derginin kendisine ait, temel kısaltmalar için bir liste bulunuyordu ve bu nedenle eserlerde ayrıca gösterilmiyordu. Derginin güncel sayfasından ulaştığımız ve dergiye gönderilecek yazılarda uyulacak kurallar hakkındaki belgede²⁴ Leipzig listesinde yer almayan kısaltmaların dergiye gönderilecek çalışmanın sonunda literatürden hemen önce verilmesi gerektiği belirtilmektedir. Sözü edilen liste de (The Leipzig Glossing Rules) aynı yerde bağlantı olarak verilmiştir. Bu listenin dilbilim alanında hazırlanacak çalışmalarda kullanılacak bazı kuralları (dil bilgisel notasyon vb. hak.) ve dil bilimi terimleriyle ilgili küçük bir kısaltmalar sözlüğünü de ek olarak içeren, standartlaşmayı amaçlayan bir listedir. *The Leipzig Glossing Rules*, verilen bağlantıda da belirtildiği üzere Bernard Comrie, Martin Haspelmath ve Balthasar Bickel tarafından hazırlanmıştır²⁵. Yani derginin o yıllarında kısaltmalarla ilgili olarak bu listeye göre bir yazım kuralları benimsenmiş olamaz. Ancak buna benzer bir yöntemle o dönemlerde de derginin bağlı kaldığı genel kısaltmalar listesi olabilir.

²⁴ http://archive.nyud.hu/Nyelvtudományi_Közlemények/szerzoink_figyelmebe.pdf (Son erişim tarihi: 08/05/2024, saat: 06:26).

²⁵ <https://www.eva.mpg.de/lingua/pdf/Glossing-Rules.pdf> (Son erişim tarihi: 08/05/2024, saat: 06:26).

Kısaltmalar listesinin bu şekilde eksik ve kısaca verilmesinin bir diğer sebebi belki de Paasonen için daha kişiselleştirilerek açıklanabilir. Bilindiği gibi çalışmamızın konusu olan Çuvaşça sözlüğün malzemesi de Paasonen'in, çoğu çalışması gibi alan araştırma gezilerine dayanıyordu. Alan gezilerinden zaten çok az bir kısmını kendisi yayımlayabilmişti ve çalışmamızın konusu olan Çuvaşça sözlüğü de bunlardan biriydi. Alan gezileri yaparken bir yandan önceki malzemeleri de düzenleyip yayıma hazırlamaya çalışıyordu. Bu nedenle kısaltmaları uzun bir listeye vermemesinin sebebi kısıtlı zamanın neden olduğu bir tercih de olabilir. Paasonen'in Paavo Siro tarafından 1948'de yayımlanan *Ost-tscheremissisches Wörterbuch* adlı sözlüğünün ön sözünde Siro, Paasonen'in Marice el yazması sözcük fişlerinden düzenleyerek yayıma hazırladığı bu çalışmadaki kısaltmalar hakkında bize benzer bilgiler aktarıyor. Paasonen, adı geçen Marice sözlüğün malzemesinde kullandığı literatürden alınan örneklere kısaltmalarla atıfta bulunmuştur. Ancak bu kısaltmaların açıklaması çoğu zaman eksik ve yetersizdir. Siro, bu kısaltmaları deşifre etmek için elinden geldiğini yaptığını, çoğu zaman bunda başarılı olsa da bazen kısaltmaların açıklamalarını hiçbir şekilde bulamadığını belirtmiştir (Siro, 1948, s. VII).

Paasonen'in kısaltmalar ve kaynaklar listesine geri dönelim. Verdiği bu küçük listenin hemen sonunda, sözlükteki diğer kısaltmalar için *Nyelvtudományi Közlemények* dergisinin 35. sayısının 244-247 sayfalarına ve W. Radloff'un *Versuch eines wörterbuches der türk-dialekte* adlı sözlüğüne bakılması gerektiğini belirtmiştir (1908, s. vii). Radloff'un adı geçen sözlüğünün ilk cildinde (1893) xvi ve xviii sayfalarında kısaltmalar bölümü bulunmakta, burada sırasıyla kısaltmaya, kısaltmanın Almanca ve Rusça açılımına yer verilmektedir. Paasonen'in kısaltmalar için gönderme yapmış olduğu ilk kaynak ise adı geçen dergide Zoltán Gombocz tarafından yazılmış *Az altaji nyelvek hangtörténetéhez* [Altay Dillerinin Ses Tarihi Üzerine] (s. 241-247) adlı yazının *A források és rövidítések jegyzéke* [Kaynaklar ve Kısaltmalar Listesi] bölümüdür.

Paasonen'in, sözlüğünde kullandığı kısaltmalar, esasen bu gönderme yapılan iki kaynaktan daha fazladır. Ancak yukarıda da belirtildiği üzere bunlardan yalnızca 31 tanesinin açılımına çalışmada yer verilmiştir. Ek olarak Paasonen'in Radloff'tan aldığını belirttiği örnek sözcüklerin başındaki bazı kısaltmalar, Radloff tarafından da kısaltmalar listesinde verilmemiştir. Örneğin Paasonen'de geçen *kūrR.* içinde bulunan *kūr.* kısaltması, Radloff'un sözlüğünde kullanılan bir kısaltma olmasına karşın Radloff tarafından da kısaltmalar listesinde verilmemiştir. Bu kadar hacimli bir eserde Radloff'un bazı kısaltmaları gözden kaçırması gayet doğaldır. Dahası, Paasonen sözlüğünde bazen aynı ifade için farklı kısaltmalar kullanmıştır. Örneğin, *csagKún.* kısaltmasıyla kendisinin de belirttiği gibi İ. Kúnos'un (1901) *Šejx Sulejman Efendi's Čagataj-Osmanisches Wörterbuch* adlı esere atıfta bulunurken, bazen bu esere atıfta bulunmak için *csagKún.* yerine *csagK.* kısaltmasını (1908, s. 24) kullanmıştır.

Paasonen, sözlüğünde kısaltmaları, bir sözcüğü nereden derlediğini, bir sözcüğü hangi yazılı kaynaktan aldığını, sözcüğün hangi dile ait olduğunu, morfolojik yapısını belirtmek veya sözcükler arası gönderimlerde bulunmak gibi birçok amaçla kullanmıştır. Özellikle sözcükler arasında gönderimler için kullanılan *vö.* “karşılaştırınız”, *l.* “bakınız” gibi kısaltmalar, hem sözcüklerin kökenleri hem tanımları açısından büyük önem taşımaktadır.

Paasonen’in sözlüğünde kullandığı kısaltmalar, ön sözde dâhil olmak üzere, aşağıdaki tabloda listelenmiştir. Paasonen’in çalışmasında kullanıp kısaltmalarla birlikte vermiş olduğu kaynaklar listesinde yer almayan kaynaklar da tabloda gösterilmiştir. Sözlük, temel olarak Almanca ve Macarca yazıldığı için kısaltmalar da genellikle bu iki dil üzerinden yapılmıştır. Aşağıdaki listede sözlükteki kısaltmaların hangi dilden olduğu başlarında *Mac.* (Macarca), *Alm.* (Almanca) biçiminde belirtilmiştir. Ancak bazı kısaltmaların hangi dilden oluşturulduğu tespit etmek her zaman mümkün değildir. Örneğin *onomat.* kısaltması, Almanca *onomatopoesie* sözcüğünden veya Latince *onomatopoeia* sözcüğünden oluşturulmuş olabilir.

Yukarıda belirtilen durumdaki gibi *kazB.*, *altR.* vb. kısaltmalar, Paasonen tarafından kısaltmalar listesinde verildiği için aşağıda ayrıca tek tek verilmemiştir²⁶. Ancak bunun dışında bir dil için belirli bir kaynağa atıfta bulunan kısaltmalar eğer Paasonen’in listesinde yoksa aşağıda da verilmiştir. Listede verilen bazı kısaltmalar, Paasonen’in sözcüklerin anlamlarını açıklarken bir kereye mahsus kullandığı kısaltmalardır. Ancak biz yine de aşağıda bunları da belirttik.

Tablo 1. Paasonen’in *Csuvas Szójegyzék*’te kullandığı kısaltmalar ve açılımları

Kısaltma (ilk geçtiği sayfa)	Açılım/Türkçesi
kb.	Mac. <i>körülbelül</i> “yaklaşık”
SUS.Aik.	<i>Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja/Journal de la Société Finno-Ougrienne</i>
ill.	Mac. <i>illetve</i> “ve, veya; sırasıyla”
vö.	Mac. <i>vesd össze</i> “karşılaştırınız”
l.	Mac. <i>lát</i> “bakınız”
Mater. dlya izsl. čuv. jazyka	Aşmarin, N. İ. (1898). <i>Materialy dlya izsledovaniya čuvaşskago yazıka</i> . Kazan: Tipolitografiya İmperatorskago Universiteta.
Szp.	Mac. <i>Szpasszki</i> “Spaski kazası (Kazan vilâyeti)”
id.	aynı
v.	Mac. <i>vagy</i> “veya”
onomat.	onomatopeik, yansıma sözcük
tel.	Teleütçe
kirg.	Kazakça
kaz.	Kazan ağzı (Tatarca)
etc.	vb.
alt.	Altayca
ad.	Azerbaycan Türkçesi
oszm	Mac. <i>Oszmán-Török</i> “Osmanlıca”
folkl.	folklor
bar	Baraba ağzı

²⁶ Kısaltmalar listesinden görüleceği üzere, Paasonen, sözlükte yer alan *altR.*, *telR.*, *sorR.* vb. biçimde tüm kısaltmaları tek tek listesine almamıştır. Bunun yerine sadece *R.* kısaltmasının açıklamasını vermiştir.

tal. mese	Mac. <i>találós mese</i> “bilmece”
interj.	Alm. <i>interjektion</i> “ünlem”
pl.	Mac. <i>például</i> “örneğin”
csag.	Çağatayca
szart.	Sartça
küär.	Küerik ağzı
ujg.	Uygurca
kom.	Kuman ağzı
vulg.	halk dili
elav.	Mac. <i>elavult</i> “kullanımdan düşmüş, eski”
u.dgl.	Alm. <i>und dergleichen</i> “ve bunun gibi, vb.”
kkirg.	Kara-Kırgız ağzı (bugünkü Kırgızca)
krm.	Kırım ağzı
kas.	Kazan ağzı (bugünkü Tatarca). Hatalı olarak kaz. kısaltması yerine verilmiştir.
sor.	Şor ağzı
leb.	Lebed ağzı
kcs.	Kaça ağzı
szag.	Sagay ağzı
demin.	küçültme ekli
kar.	Kırım Karaycası
Tara.	Tara ağzı
inf.	mastar
orenb. szót.	Mac. <i>Orenburg szótar</i> “Orenburg Sözlüğü”. Kısaltmalar listesinde bulunan <i>kirgK.</i> olarak verilen eser yani <i>Kirgizsko-russkij slovarj</i> (1897). Orenburg (veya <i>Russko-kirgizskij slovarj</i> (1899). Orenburg) kastedilmektedir.
köz-tör.	Mac. <i>közepes török</i> “Orta Türkçe”
kojb.	Koybal ağzı
or.	Mac. <i>Orosz</i> “Rusça”
kel.-nyelvjár.	Mac. <i>keleti-nyelvjárás</i> “Doğu ağzı”
postpos. c. acc.-dat.	belirtme-yönelme durumu sontakısı
közm.	Mac. <i>közmondás</i> “atasözü”
plur.	çoğul
mongG.	Golstunsky, K. F. (1895). <i>Mongol'sko-russkij slovar', sostavlennij professorom S.-Peterburgskago Universiteta K. F. Golstunskim</i> (C I). St. Peterburg.
tar.	Tarançı ağzı
adj. u. adv.	Alm. <i>adverb und adjektiv</i> “zarf ve sıfat”
OT.	Doğu Türkçesi
HORN	Horn, P. (1893). <i>Grundriss der neupersischen Etymologie</i> . Sammlung Indogermanischer Wörterbücher IV. Strassburg: Verlag von Karl J. Trübner.
kojk.	Hatalı olarak kojb. yerine verilmiştir (Paasonen, 1908, s. 243).
gen.	ilgi durumu
tob.	Tobol ağzı
tr.	geçişli
kar.T.	Trakay Karaycası
s.v.	... sözcüğünün altında, ... ifadesinin altında
bot.	botanik
od.	Alm. <i>oder</i> “veya”
mordM.	Mokşa Mordvincesi
mordE.	Erza Mordvincesi
finn.	Fince
dial.	ağız
u.	Alm. <i>und</i> “ve”
türk.	Türkçe
Máté	Matta İncili (Paasonen'in hangi kaynağı kullandığı belirsizdir)
intr.	geçişsiz
tat.	Tatarca
csuv.	Çuvaşça
v.	Alm. <i>von</i> “hakkında”
kar.L.	Lutsk Karaycası
ó-török	Mac. <i>ókor/ófelnémet török</i> “Orhon Türkçesi”
kel.-tör	Mac. <i>keleti-török</i> “Doğu Türkçesi”

überh.	Alm. "hakkında, için"
u.s.w.	Alm. <i>und so weiter</i> "vb."
z.b.	Alm. <i>zum beispiel</i> "örneğin"
altVerb.	Verbitskiy, V. İ. (1884). <i>Slovar' altayskago i aladagskago nareçiy tyurkskago yazıka</i> . Kazan: Tipografiya V. M. Klyuçnikova, Bol'shaya Prolomnaya Ulitsa, Sob. Dom'. (Paasonen, <i>Kısaltmalar</i> listesinde altV. olarak vermiştir)
tub.	Tuba ağzı, Karaorman Tatarlarının ağzı
csakKún.	Hatalı olarak csagKún yerine verilmiştir (Paasonen, 1908, s. 243).
encl.	enklitik
Mark.	Markos İncili (Paasonen'in hangi kaynağı kullandığı belirsizdir)
csagK.	Kúnos, I. (1902). <i>Šejx Sulejman Efendi's Čagataj-Osmanisches Wörterbuch</i> . A Magyar Néprajzi Társaság Keleti Szakosztályának Kiadványai I. Budapest. (Paasonen kısaltmalar listesinde csagKún. olarak vermiştir. Bu çalışma ilk olarak 1900, 1901, 1902 yıllarında parçalar hâlinde <i>Keleti Szemle</i> adlı derginin I., II. ve III. sayılarında yayımlanmış, Paasonen de kısaltmalar listesinde tarihini 1901 olarak vermiştir).
Vámb.	Vámbéry, H. (1867). <i>Čagataische Sprachstudien Enthaltend Grammatikalischen Umriss, Chrestomathie und Wörterbuch der Čagataischen Sprache</i> . Leipzig: F. A. Brockhaus. (Paasonen kısaltmalar listesinde csagVámb. olarak vermiştir)
szoj.	Soyon ağzı (bugünkü Tuvaca)
stb.	Mac. <i>és a többi</i> "ve diğerleri, vb."
bezw.	Alm. <i>beziehungweise</i> "yani"
belt.	Beltir Ağzı
caus.	ettirgen
u.a.	Alm. <i>unter andere</i> "vd., vb."
bask	Baskurtça
mong.	Moğolca
contr.	zit
mongK.	Halha Moğolcası
burjC.	Castrén, M. A. (1857). <i>Versuch einer Burjätischen Sprachlehre Nebst Wörterverzeichnissen aus den Tatarischen Mundarten des Minussinschen Kreises</i> (Herausgegeben von Anton Schiefner). St. Petersburg: Buchdruckerei der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.
kalmJ.	Jülg, B. (1866). <i>Die märchen des Siddhi-Kür: Kalmükischer Text mit Deutscher Übersetzung und einem Kalmükisch-Deutschen Wörterbuch</i> . Leipzig: F. A. Brockhaus.
ném.	Mac. <i>német</i> "Almanca"
urspr.	Alm. <i>ursprung</i> "köken"
KLUGE, Etym. Wörterb.	Kluge, Friedrich. <i>Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache</i> (İlk kez 1883 yılında yayımlanan bu sözlüğün çok sayıda baskısı vardır. Ancak Paasonen tarafından belirtilmez).
kumd.	Kumandu ağzı
P. de C.	Pavet de Courteille, M. (1870). <i>Dictionnaire turk-oriental: destiné principalement à faciliter la lecture des ouvrages de Bâber, d'Aboul Gâzi et de Mir-Ali-Chir-Nevâi</i> . Paris: Imprimé par Ordre de l'empereur a l'imprimerie Impériale.
tüm.	Tümen-Tatar ağzı
khin.-tör.	Hive Türkçesi
orkh.	Orhon Türkçesi
kojbK.	Katanov, N. F. (1886). <i>Castrén's Koibalisch-deutsches wörterverzeichnis und sprachproben des koibalischen dialectes neu transscribiert. Mélanges asiatiques tirés du Bulletin de l'Académie impériale des sciences de St.-Petersbourg, IX (2)</i> . 92-205.
ungef.	Alm. <i>ungefähr</i> "yaklaşık"
Tuba.	Tuba ağzı, Karaorman Tatarlarının ağzı
MUNKÁCSI ÁKE.	Munkácsi, B. (1901). <i>Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben (C I) Magyar Szójegyzék s Bevezetésül: a Kérdés Története</i> . Budapest: Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia.
csagV.	Vámbéry, H. (1867). <i>Čagataische Sprachstudien Enthaltend Grammatikalischen Umriss, Chrestomathie und Wörterbuch der Čagataischen Sprache</i> . Leipzig: F. A. Brockhaus. (Paasonen kısaltmalar listesinde csagVámb. olarak vermiştir)
Szep.	Szeperkino köyü
accuss.	belirtme durumu
ó-tör.	Mac. <i>ókor/ ófelnémet török</i> "Orhon Türkçesi"
intrans.	geçişsiz
trans.	geçişli
partic. fut. negat. des verbi	olumsuz gelecek zaman sıfat-fiili

defect.	
DAL	Dal, V. İ. (1882). <i>Tolkoviy slovar' jivogo velikoruskogo yazıka</i> (C III-IV). S.-Peterburg, Moskva: İzdanie Knigoprodavtsa-Tipografa M. O. Vol'fa.
Bud.	Budagov, L. Z. (1869-1871). <i>Sravnitel'nyy slovar' turetsko-tatarskih nareçiy, so vklıuçeniem upotrebitel'nyx slov arabskih i persidskih i s nerevodom na russkiy yazık</i> (C I-II). Sankt Peterburg: Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk. (Paasonen'in kısaltmalar listesinde BUDAG. olarak bulunur)
gouv.	Alm. gouvernement "vilayeti"
birt.	Mac. <i>birtokos</i> "iyelik"
ter.	Mac. <i>terület</i> "bölge"
valósz.	Mac. <i>valószínűleg</i> "muhtemelen"
kasB.	Hatalı olarak kazB. yerine verilmiştir.
Lúk.	Luka İncili (Paasonen'in hangi kaynağı kullandığı belirsizdir)
præter.	geçmiş zaman
tkp.	Mac. <i>tulajdonképpen</i> "aşlında"
vgl.	Alm <i>vergleiche</i> "karşılaştır"
kmd.	Hatalı olarak kumd. yerine verilmiştir.
postpos.	sontaki
Codex Cuman.	Codex Cumanicus
russ.	Rusça
gewöhnl.	Alm. <i>gewöhnlich</i> "genelde"
v. impers.	kişisiz fiil
resp.	Alm. <i>respektive</i> "veya"
ibid.	adı geçen eser
Zeitschr. d. Morgenl. Ges.	<i>Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft</i>
u.drgl.	Hatalı olarak u.dgl. yerine verilmiştir.
Die finn.-ugr. s-laute	Paasonen, H. (1918). <i>Die finnisch-ugrischen s-laute</i> . MSFOu, 41. Helsinki: Sociéte Finno-Ougrienne.
infin.	mastar-bitişsiz
Троиц.	Ru. Троицын день "üçleme günü"
v.d.	Alm. <i>von der</i> "hakkında"
св.	Ru. <i>святой</i> "aziz"
и пр.	Ru. <i>и прочие</i> "ve benzeri"
3. szem.-raggal	3. kişi iyelik ekiyle
Budag.	Bud. kısaltmasındaki eserle aynı
ANDERSON Wandl.	Anderson, N. (1893). <i>Wandlungen der anlautenden dentalen spirans im ostjakischen. Ein beitrage zur ugrofinnischen lautlehre</i> . St.-Petersbourg: Commissionnaires de l'académie Imperiale des Sciences.
mord.	Mordvince
türk. gebr.	Alm. <i>Türkisch gebrauch</i> "Türklerdeki kullanımda"
d.i.	Alm. <i>das ist</i> "yani, demek ki, başka deyişle"
3. szem.-rágu alak	3. kişi iyelik eki
poss.-suff. der 3. pers.	3. kişi iyelik eki
poss.-suffix. der 3. pers. sing.	3. tekil kişi iyelik eki
Gomb. Tör. jöv. szav.	Gombocz, Z. (1908). <i>Honfoglalás előtti török jövevényiszavaink</i> . A Magyar Nyelvtudományi Tarsaság Kiadványai 7. szám. Budapest: Kiadja a Magyar Nyelvtudományi Tarsaság.
bes.	Alm. <i>besonderes</i> "özellikle"
iter.	sıklık, yineleme
cser.	Çeremişçe/Marice
kür.	Kurdak ağzı
verb. reicpr.	işteş fiil
frequ.	sıklık
kel. dial.	Mac. <i>keleti-dialektus</i> "Doğu ağzları"
kurm.	Kurmuş ağzı
genit.	ilgi
C.Cum, CCum.	Codex Cumanicus (Paasonen'in hangi yayını kullandığı belirsizdir)
Kow.	Kowalewski, J. É. (1844). <i>Dictionnaire Mongol-Russe-Français</i> (C I-III). Kasan: Imprimerie

	de l'Université.
nog.	Nogayca
al.	Mac. <i>alulról</i> "aşağıdan"
föl.	Mac. <i>fölülről</i> "yukarıdan"

Yukarıdaki listeden görüldüğü üzere, kısaltmalar genellikle belirli eserlerden alınmış sözcüklerin hangi dile ve hangi kaynağa ait olduklarını işaretleyen kısaltmalardır. Bunun dışında çoğunlukla gramer terimlerinin kısaltmaları bulunur: *postpos.* "sontaki" vb. Kısaltmaların çok az bir kısmı da tanımlar içerisinde kullanılmıştır: *gouv.* (<*gouvernement*) "vilayet", *cv.* (Ru. *святой*) "aziz" gibi. Sonuncu gruptaki kısaltmalar, sözlükte nadiren bulunur. Örn. *cv.* kısaltması, sözlükte yalnızca bir kez geçer. Bunun sebebi bu kısaltmanın geçtiği tanımı, Paasonen'in başka bir eserden aynen almış olmasıdır. Yine tablo 1'den görüleceği üzere bazen esasen aynı esere atıfta bulunan ama farklı biçimlerde verilmiş kısaltmalar bulunduğu görülüyor. Üstelik bunlar sayıca oldukça fazladır. Örneğin *csakK.* ve *csagKún.* kısaltmaları, esasen aynı esere atıfta bulunan kısaltmalardır veya Rusça için hem Macarcadan *orosz* sözcüğünden *or.* kısaltması hem de *russ.* kısaltması kullanılır.

Son olarak sözlükle ilgili burada anmayı uygun bulduğumuz bir durum var. Paasonen, sözlükte Çuvaşça sözcüğün ikinci kez geçtiği yerlerde, sözcüğü açık yazmak yerine, sözcüğün ilk harfinden sonra nokta koyarak kısaltma yoluna gitmiştir.

Şekil 6. CsSz.'ten iki örnek madde başı

<p><i>ajal</i>: <i>a.-jɛn</i> alsó rész, alul való rész v. oldal   der untere teil, das unterhalb befindliche; <i>ɟʉzanɛn ajal-jɛn, dʒɛn</i> Kazan városa alatti vidékről.</p> <p><i>anɖratməş</i> zavarba ejtő, zavaró   derjenige, der in verlegenheit bringt, verwirrt: <i>a., salatməş, kəlt tyrtməş, tülɛtməş.</i> — <i>səm tapni</i> (tal. mese).</p>

(Paasonen, 1908, s.1, 5).

Yukarıdaki örneklerden de görüldüğü üzere ilk görselde *ajal* [ajal] maddesinde sözcüğün geçtiği bağlamı belirten *ajal-yen* [a.-jɛn] söz grubundaki *ajal*, *a.* şeklinde kısaltılarak yazılmıştır. Durum ikinci görseldeki *anɖratməş* [anɖratməş] için de aynıdır. Bu durum, Paasonen'in başka eserlerinde de görülüyor. Paasonen'in Mordvince koleksiyonunun bir ürünü olan *Mordwinische Volksdichtung*'u yayına hazırlayan Paolo Ravila çalışmanın ön sözünde Paasonen'in, bir kelime tekrarlandığında, onu orijinal el yazmasına kısaltılmış bir biçimde, genellikle ilk sesi yazarak dâhil ettiğini belirtir (1938, s. XXI). Paasonen'in Mariler üzerine yaptığı alan gezisinin bir ürünü olan ve Paavo Siro tarafından 1948'de yayımlanan *Ost-scheremissisches Wörterbuch*'un ön sözünde de belirtildiği üzere orada da durum aynıdır (Siro, 1948, s. VIII). Bu, muhtemelen Paasonen'in, alan gezisi derlemeleri sırasında pratik olması

açısından benimsediği bir gösterimdir ve sözlüğün basılı hâline de bu gösterimi taşımıştır. Bu nedenle bunlar, kısaltmalar bölümüne dâhil edilmemiştir. Çünkü ilgili madde içerisinde yer aldıklarından zaten neyin kastedildiği açıktır.

Paasonen'in sözlükte kullandığı kaynaklara gelince bunlar, yukarıda da belirtildiği üzere sözlükte kısaltmalarla birlikte sunulmuştur (Paasonen, 1908, s. VI-VII). Çünkü ikisi hariç Paasonen tarafından açılımı verilen tüm kısaltmalar belirli bir esere atıfta bulunmak için kullanılmıştır (bk. tablo 1). Burada Paasonen'in sözlüğünde kullandığı kaynaklar konusunda genel bir değerlendirme yapmak istiyoruz.

Çalışmanın oldukça erken bir dönemde, 1908'de yapılmış olması sebebiyle Paasonen'e hem Çuvaşça hem de Genel Türkçe konusunda kaynaklık edebilecek çok az çalışmanın mevcut olduğunu anlamalı ve *Csuvas Szójegyzék*'i buna göre değerlendirmeliyiz. Genel olarak o yıllarda yani 1908 ve öncesinde Türkoloji kaynakları son derece sınırlıydı. *Dîvânu Lugâti't-Türk* henüz bulunmamıştı. Orhon Yazıtları'nın keşfinin üzerinden ise çok zaman geçmediğinden bu konudaki mevcut yayınlar hatalı okumalar içeriyordu. Çuvaşça için de durum aynıydı. Paasonen'in de yararlanmış olduğu İ. N. Zolotnitsky'in *Kornevoy çuvaşsko-russkiy slovar', sravnenniy s yazıkami i nareçiyami raznih narodov tyurskogo, finskogo i drugih plemen* (1875) ve Z. Gombocz'un *Csuvas Szójegyzék* (1906) adlı sözlükleri bir kenara bırakılırsa Çuvaşçanın söz varlığını ele alan çalışmalar, sözcük listelerinden ibaretti. Bu sözcük listesi ve sözlüklerin başlangıcı 18. yy.'a dayandırabilir (Bayram, 2019a, s. 38). Bilindiği gibi, Çuvaşçaya ait yazılı kaynaklar, 18. yüzyıldan öncesine götürülemez de Çuvaşçanın dil tarihi içerisinde değerlendirilebileceğimiz Tuna Bulgarcasına ait 10. yy. ve öncesine ait belgelerle, Volga Bulgarcasına ait 13.-14. yy.'dan kalma yazıtlar bulunmaktadır (Tekin, 1987, s. 11). 14. ve 18. yy.'lar arasında Çuvaşça için herhangi bir metin bulunmayışını, Oğuzhan Durmuş, Moğol istilasıyla ilişkilendirerek 1236'da İdil Bulgar Devleti'nin Batuhan önderliğindeki Moğolların istilasıyla varsa Çuvaşlara ait eserlerin yok olduğunu belirtir. Ayrıca istila sırasında okuma yazma bilen aydınların öldürülmesi veya bir eser oluşturulabilecek uygun koşulların da yine bu istila sebebiyle yok olması nedeniyle uzun süre herhangi bir çalışma ortaya koyulamamıştır (2022, s. 32-33).

Araştırmacılar söz edilen Çuvaşça sözcük listeleri, sözlükler, gramer, çeviriler vb. birçok türden eser gibi ortaya çıkışındaki temel motivasyonun Rusların ele geçirdikleri bölgelerdeki misyonerlik faaliyeti olduğunu, bu dönemdeki Çuvaşça eserlerin de çoğunun bu amaçla ortaya koyulduğunu belirtmişlerdir. Oğuzhan Durmuş, 18. yy. Çuvaşçasına ait sözcük listeleri, sözlükler ve başka türden metinlerdeki dil malzemelerinin, Çuvaşçanın doğal seyri doğrultusunda oluşturulmuş metinler olmadığını ve bu malzemelerin ortaya çıkışında 1725'te

Rusya Bilimler Akademisinin kurulmasıyla düzenlenmeye başlanan araştırma gezileriyle Çuvaşları Hristiyanlaştırma çalışması olarak tercüme faaliyetlerinin rol oynadığını belirtir (2022, s. 33). Rusların misyonerlik faaliyetlerini, bölgedeki yerel halkın ana dilinde yapmak istemesi, Çarlık yönetiminin uzun bir zaman deneyip istediği kadar başarılı olamadığı azınlık halkların Hristiyanlaştırılması çalışmalarında izlenen yeni bir politika olmuştur (Güzel, 2015b, s. 11; Bayram, 2019a, s. 38, 39; Durmuş, 2022, s. 36). Ruslar, ele geçirdikleri yeni toprakların zenginliklerden istifade etmek ve bu bölgelerde yaşayan halkları daha yakından tanımak için de alan gezisi faaliyetlerini gerçekleştirmişlerdir (Güzel, 2015a, s. 101-102; Durmuş, 2022, s. 33). Böylece 18. yy.'da burada teker teker ele alamayacağımız kadar çok Çuvaşça sözcük listesi ortaya koyulmuştur. Birinci bölümde bahsettiğimiz üzere bunlardan birinden Damaskin'in 1785 tarihli Tatarca-Çuvaşça-Mordvince-Marice sözlüğünden Paasonen de yararlanmış²⁷. Bu sözcük listelerini, tek tek veya toplu olarak konu edinen birçok çalışma bulunmaktadır. Çuvaşça sözlükleri ele alan çalışmalarda da bu sözcük listeleri hakkında bilgiler mevcuttur. Türkiye'de bu konu üzerine kapsayıcı bir çalışma bulunmaktadır. Oğuzhan Durmuş, *18. Yüzyılda Çuvaşçanın Söz Varlığı* (2022) adlı çalışmasında bu sözcük listelerinin büyük bir bölümüne değinmiş ve bu yüzyıla ait diğer türden metinlerden de hareketle 18. yy. Çuvaşçasının dil malzemesini, bir sözlük olarak sunmuştur. Durmuş'un ayrıca P. J. von Strahlenberg'in Çuvaşça sözcük listesine ilişkin bir makalesi de bulunur (bk. Durmuş, 2009b). Sinan Güzel'in Johann Gottlieb Georgi'nin Çuvaşlara ve Çuvaşçaya ait notlarına değindiği bağımsız bir çalışması bulunmaktadır (bk. Güzel, 2015a). Bülent Bayram, Çuvaşça sözcükleri ele aldığı makalesinde bu sözcük listelerine de değinmiştir (bk. Bayram, 2019a). Türkiye dışında Klára Agyagási'nin *O Šesti Çuvaşskih Glossariyah XVIII Veka* (1985) 18. yy.'a ait 6 Çuvaşça sözcük listesini ele aldığı bir çalışması başlıca sayılabilir. Adı sayılan çalışmalar, bu konu üzerine yapılmış çalışmalar hakkında da ayrıntılı bir literatür sunmaktadır. Bu nedenle burada bunların hepsine tek tek değinilmemiştir.

Yukarıda özetlenen durum diğer Türk dillerinin kaynakları için de geçerliydi. Onlar için de kaynaklar sınırlıydı. Bu nedenle Paasonen'in sözlüğünde kullandığı kaynaklar oldukça kısıtlıdır. Buna karşın günümüzde hâlâ değerini koruyan bir çalışma ortaya koymayı başarmıştır. Özellikle Çuvaşça sözcükler için verdiği etimolojik denkliklerin neredeyse tamamı bugün hâlâ geçerlidir ve bunu, o dönem Çuvaşça Genel Türkçe için yeterli etimoloji kaynaklarının olmadığı bir dönemde yapmıştır.

²⁷ Damaskin'in sözlüğü, *Csuvas Szójegyzék*'te alıntılanmamıştır. Birinci bölümde söz ettiğimiz üzere Paasonen, Damaskin'in Tatarca-Çuvaşça-Mordvince-Marice sözlüğünü incelemiş ancak Mordvince konusunda bu sözlük ona yeni bir bilgi sunmamıştır. Sözlüğü, Türk dilleri ve Marice üzerine yapacağı çalışmalarına bir hazırlık olması açısından üç hafta boyunca incelemiş, bu sözlükteki verilerden Maricedeki Türkçe kopyalar üzerine gözlem yapma fırsatı da bulmuştur.

2.1.1.3. Sözlük Bölümü

Bu bölümde *Csuvas Szójegyzék*'in sözlük bölümünün çeşitli özellikleri üzerinde, sözlükten örneklerle birlikte durulacaktır.

2.1.1.3.1. Sözlüğün Kaynak Dili ve Sözlükteki Madde Başları

Sözlükte sırasıyla <a> (s. 1-10), <ε> (s. 10-11), <ə> (s. 11-13), <â> (s. 13-16), <i> (s. 16-18), <j> (s. 18-20), <j> (s. 20-32), <χ> (s. 33-55), <k> (s. 55-80), <l> (s. 80-84), <m> (s. 84-89), <n> (s. 90-92), <p> (s. 92- 112), <r> (s. 112), <s> (s. 112-129), <ś> (s. 129-144), <š> (s. 144-154), <t> (s. 155-177), <t'š> (s. 177-190), <u> (s. 190-195), <ü> (s. 195-197), <v> (s. 197-204) harfleriyle başlayan Çuvaşça madde başları bulunmaktadır.

Csuvas Szójegyzék'teki madde başları bugün Çuvaş yazı dilinin de temelini oluşturan Anatri ağzına dayanmaktadır. Paasonen, 1900 yılının başlarında Çuvaşçanın Anatri ağzını Samara'nın Buguruslan ilçesinin kuzeybatı kesimindeki Novoye Yakuşkino ve diğer komşu köylerde²⁸ yaşayan Çuvaşlar arasında üç ay boyunca inceleme fırsatı bularak çok sayıda folklor ve dil malzemesi toplamış, daha sonra bu malzemeyi çeşitli basılı eserlere göre düzenleyip zenginleştirmiştir (Paasonen, 1908, s. 111). Bu ilk incelemesinden bir buçuk yıl sonra Spassk bölgesinde de Çuvaşça üzerine çalışmış, buradaki Çuvaşların da yine Anatri ağzına ait bir ağız konuştuğunu, ancak öncekinden ünlüler bakımından farklı olduğunu tespit etmiştir (Paasonen, 1903b, s. 19; Paasonen, 1908, s. 111). Paasonen, Spassk bölgesinden elde etmiş olduğu bu Çuvaşça verileri de madde başından hemen sonra *Szp.* kısaltmasıyla göstermiş, böylece eğer iki biçim arasında bir farklılık varsa buna dikkat çekmek istemiştir. Nadiren de olsa Spassk bölgesinden kaydedilen sözcüklerin madde başı olarak verildiği durumlar da bulunur. Ayrıca bazen yazılı kaynaklardan alıntıladığı maddeler de bulunmaktadır. Daha az sıklıkta da olsa yine aynı bölgede bulunan Dva Klyuç, Adelekovo, Seperkino ve Sungut adlı çevre komşu köylerdeki biçim ve anlamsal farklılıkları da sözlüğüne eklemiştir.

Şekil 7. CsSz.'teki *tudâr* maddesi

tudâr, Szp. id., (Dva Klyuça faluban) *tuttâr* kendö | *tuch*;
vö. GOMB. *tudâr*.

(Paasonen, 1908, s. 175).

²⁸ Paasonen'in Türk dilleri üzerine gerçekleştirmiş olduğu alan gezilerine dair bilgiler ne yazık ki Mordvinler üzerine düzenledikleri kadar ayrıntılı değildir. Burada söz ettiği diğer komşu köyler, sözlük içerisinde zaman zaman Çuvaşça sözcükler için farklı anlam ve biçimleri göstermek için atıfta bulunduğu Dva Klyuç, Adelekovo, Seperkino ve Sungut adlı köylerdir.

Şekil 8. CsSz.’teki *târâχ* maddesi

târâχ, Szp. *toroχ* hosszában, mentében | entlang, вдоль, по;
vö. ASM. 221; vö. GOMB.

(Paasonen, 1908, s. 167).

Şekil 9. CsSz.’teki *târâlâχ* maddesi

târâlâχ egészség | gesundheit; *əžes-šivən, džēn t. par!* [kazB.
tārälək lebendigkeit, leben].

(Paasonen, 1908, s. 167).

Şekil 7’de görüldüğü üzere madde başı italik olarak verildikten sonra *Szp. id.* kısaltmasıyla madde başının Spassk bölgesindeki biçiminin aynı olduğu belirtilmiş, Dva Klyuça köyünde ise *tuttâr* olarak farklı bir biçimde bulunduğu belirtilmiştir. Bu durum, sözlüğün geneline hâkimdir ve neredeyse tüm madde başlarının Spassk bölgesinde kullanılan biçimleri aynı ise *id.* kısaltmasıyla; farklıysa bu biçimin verilmesiyle gösterilir. Örneğin Şekil 8’de madde başı olan *târâχ* sözcüğünün Spassk bölgesindeki biçimi farklı olduğu için ayrıca belirtilmiştir. Bununla birlikte Şekil 9’daki gibi Spassk bölgesinden biçimlerin hiç gösterilmediği örnekler de vardır.

Sözlükte ayrıca ana madde başına bağlı ve onun birer türevi olan alt madde başları bulunmaktadır, bunlar ayrıca sözcüklerin etimolojilerine de ışık tutarak ana madde başından daha girintili bir biçimde verilirler. Alt madde başları, ana madde başının bir ekle türetilmiş biçimi olabileceği gibi şekil 10’daki gibi ana madde başı olan sözcüğün ve başka bir sözcüğün birleşmesinden oluşan birleşik bir sözcük de olabilir.

Şekil 10. CsSz.’teki *kâlen, džē* ve onun alt maddesi

kâlen, džē üveg; üvegpalaczk | glas; glasflasche, стекло; бутылка [ор. *сткляница* glasgefäss].
kâlen, džē-kurgā pohár | trinkglas, стаканъ.

(Paasonen, 1908, s. 63).

Şekil 11. CsSz.’teki *jat* maddesi ve onun alt maddeleri

jat, Szp. id. név; férfinép | name; einwohner männlichen geschlechts, «seele», душа; vö. GOMB. [kaz. *at*].
jatla-, Szp. id. szidni | schelten, schimpfen, бранить.
jatlaš- egymást szidni | einander schelten.
jatsâr névtelen | namenlos; *j. purnε* gyűrűs ujj | ring-finger, безъимянный палець.

(Paasonen, 1908, s. 22).

Şekil 11’den görüleceği üzere *jat* “ad, isim; erkekler, erkek nüfus, ruh, can” maddesine bağlı *jatla-* “azarlamak, paylamak, ayıplamak, sövmek”, *jatlaš-* “birbirini azarlamak, birbirine sövmek, sövüşmek” ve *jatsâr* “adsız, isimsiz” maddeleri *jat* sözcüğünün birer türevleri olduğu

için girintili olarak onun altında konumlandırılmışlardır. Ancak sözlükte bu gösterimin bazen hatalı olarak verildiği örnekler görülmektedir.

Şekil 12. CsSz.’teki *sək-* maddesi ve onun alt maddeleri

sək- bökni, döfni | (mit den hörnern) stossen, бодать [misBug. *sək-* coire cum femina].
səGEGEn döfös | stössig.
səkmε-sava Ucebn. 100. рубанокъ (gyalu-féle | schlicht-hobel).
səGε varsa (füzfából) | kleine (weidene) fischreuse [kazO. *sökä* перета, веренька, верши, kazR. *sökö* id.; vö. altV. *sügen* рыболовная морда, сплетенная изъ таловыхъ прутьевъ].

(Paasonen, 1908, s. 117).

Şekil 12’de görüldüğü gibi *sək-* “tos vurmak (boynuzlarla), boynuzlamak, dürtmek” eyleminin bir türevi olan *səGEGEn* “toslayıcı, toslayan, saldırgan”, bir alt madde başı olarak girintilenmesi gerekirken madde başı gibi verilmiştir. Eğer *səGEGEn* bir alt madde başı değil de madde başı olsaydı *səGε* “(söğütten yapılmış) küçük balık tutma sepeti” madde başından sonra verilmesi gerekirdi. Ayrıca *səGEGEn*’in bir alt maddesi gibi görünen *səkmε-sava* da esasen *sək-* madde başının bir alt maddesidir.

Şekil 13. CsSz.’teki *syt-* ve ondan sonra yer alan maddeler

syt-, Szp. id. eladni | verkaufen; *sūdān* il- megvenni | kaufen [kaz. *sat-*].
sūdā eladó áru | die zu verkaufende waare; *sūdās* *syt-tāma* *zaklā latsa par!*
sūdāna: s.-šāmmi farcsik esont | steissbein.
sūdān kocsonya | gallerte [or. *судень*].

(Paasonen, 1908, s. 128).

Yine şekil 13’te görüleceği üzere esasen *syt-* “satmak” eyleminin bir alt maddesi olan *sūdā* “satılacak mallar” maddesi, bir madde başı gibi verilmiş, girintilenmemiştir. Ancak alt madde başı değil de madde başı olsaydı *sūdān* “pelte, etli jöle” maddesi altında yer alırdı. Sözlükte bunun tam tersi durumlar olduğu da görülür.

Şekil 14. CsSz.’teki *tεDel* maddesi ve onun alt maddeleri

tεrt szükség, hiány | not, mangel, нужда [kazB. *därt* schmerz, kummer < per.].
tεrtlen- szükséget v. hiányt szenvedni | in not sein, mangel leiden; *vəzəm vara śirma çərrən, dže idvəš-siməzəzəm śərsirlizəm śizε tεrtlenzε purānnā*.
tεDel, Szp. *dél*, Ucebn. 65. *tεDelə* háló | netz; vö. GOMB.
tεDel-kandri hálókötél | netzstrick.
tεDel-tšül hálónehezék, süllyesztökő | stein am fischernetze.

(Paasonen, 1908, s. 160).

Şekil 14’te görüleceği üzere esasen ayrı bir madde başı olarak verilmesi gereken *teDel* “ağ” ve onun alt maddeleri olan *teDel-kandri* “ağ halatı, ağ ipi”, *teDel-t’şyl* “balık ağında taş, ağ ağırlığı, batırma taşı” maddeleri *tert* “ihtiyaç, sıkıntı, zorluk, muhtaçlık” madde başının bir alt maddesi gibi girintilenmiştir. Oysa *teDel* girintilenmemeliydi. Bu tip standart dışı gösterimler muhtemelen birer dizgi hatası olmalıdır.

Şekil 15’te görüleceği üzere sözlükteki madde başlarının çoğu kez Çuvaşçanın farklı yazılı kaynaklarındaki farklı yazımları da ayrıca gösterilmiştir. Örneğin alttaki görselde *andra-* maddesinin *Uçebn.* kısaltmasıyla verilen kaynakta *anêra-* biçiminde geçtiği belirtilmiştir.

Şekil 15. CsSz.’teki *andra-* maddesi

andra-, Szp., Uçebn. 131. *anêra-* megzavarodni, megdöb-benni | verworren werden, den kopf verlieren, обезумѣть; vö. GOMB. [kazR. *anrai-* dumm, töricht werden, misBug. *anêra-* den kopf verlieren].

(Paasonen, 1908, s. 5).

Sözlükte bazı madde başlarının iki kez geçtiği görülür. Bu sözcüklerin kökenleriyle ilişkili bir durumdur ve özellikle köken olarak iki sözcüğün bir birleşimi sonucu çeşitli biçimsesbilgisel değişimlerle meydana gelmiş olanlarında görülür. Örneğin şekil 16’da görülen *anğardi* maddesi, öncelikle madde başı olarak verilmiş, burada *l.* (<Macarca *lát*) “bakımız” kısaltmasıyla köken olarak bağlantılı görüldüğü, bu birleşimin ilk ögesini oluşturan *avêñ* maddesi altında alt madde başı olarak verilmiştir (bk. Şekil 17).

Şekil 16. CsSz.’teki *anğardi* maddesi

anğardi, l. *avêñ*.

(Paasonen, 1908, s. 5).

Şekil 17. CsSz.’teki *avêñ* maddesi ve onun alt maddesi

avêñ, Szp. id. póznákból épült emelvény a gabona szárítására | konisches gerüst von stangen zum trocknen des getreides; vö. GOMB. [or. *овишэ*].

anğardi, Szp. id. (*avêñ*+*karda*) bekerített pajtatér | der umgehegte platz, wo sich die dreschteme befindet, ГҮМНО.

(Paasonen, 1908, s. 9).

Sözlükte eş sesli sözcükler, şekil 18’deki gibi üslü sayıyla numaralandırılarak maddelendirilir. Ancak şekil 19’daki gibi bu kural sık sık atlanmış, eş sesli sözcüklerin maddeleri numaralandırılarak birbirinden ayrılmamıştır.

Şekil 18. CsSz. 'teki $\chi\upsilon\beta\hat{\alpha}^1$ ve $\chi\upsilon\beta\hat{\alpha}^2$ maddeleri

$\chi\upsilon\beta\hat{\alpha}^1$ fedél, fedő | deckel; *ar. ǝʕa χυppi lādafedél* | kisten-deckel; *tšürε.ǝʕε χυppi* ablaktábla | fensterladen; vö. $\chi\upsilon\beta\alpha\chi^3$ [kaz. etc. R. *kabak* deckel].

$\chi\upsilon\beta\hat{\alpha}^2$ kéreg, héj | rinde, kruste, schale; schorf (auf einer wunde); *jāvās-χυppi* fakéreg; *χυrân-χυppi* nyírfa külső kérge (a belső kéreg neve: *χυrân-χυrî*); *šarâk-χυppi* répa héja; *šâmarDa-χυppi* tojás héja; *mâjâr-χυppi* mogyoró héja; *pulâ-χυppi* halpikkely | fischschuppen; vö. GOMB. *χop* [kaz. krm. tob. kirg. tel. kom. oszmR. *kabâk* rinde, schale; (oszm.) schorf].

(Paasonen, 1908, s. 50).

Şekil 19. CsSz. 'teki χak maddeleri

χak , Szp. id. ár; dij, fizetés | preis; lohn; *ku mæn χaga t̄arat?* ez mibe kerül? [kaz. *kak*, misBug. $\chi ak < ar.$].

$\chi ak\hat{l}â$ drága | teuer.

$\chi ak\hat{l}âlan-$ megdrágulni | teurer werden.

$\chi ak\hat{l}âlat-$ megdrágítani | teurer machen.

χak betoldás (ruhában) | keil, einschiebsel (in einem kleide),

КЛИНЪ ВЪ ОДЕЖДѢ.

(Paasonen, 1908, s. 33).

Paasonen'in sözlüğünde yer alan bazı sözcükler, gözlemlediğimiz kadarıyla başka hiçbir Çuvaşça sözlükte bulunmamaktadır. Bunlar; özellikle "kadın edep yeri" anlamındaki *kapša* ve *pæste*; "erkek üreme organı" anlamındaki *tümek* (Paasonen, 1908, s. 58, 97, 176) gibi biyolojik terminolojiye ait sözcüklerdir. Sözlük, bu açıdan büyük bir önem taşımakta bugün belki de artık kullanılmayan söz varlığını da ortaya koymaktadır.

2.1.1.3.2. Sözlükteki Madde Başlarının Tanımları

Csuvas Sójegyzék'te Çuvaşça madde başlarının tanımları, çoğunlukla Macarca ve Almanca verilmiştir.

Şekil 20. CsSz. 'teki $\hat{a}v\hat{a}s$ maddesi

$\hat{a}v\hat{a}s$, Szp. id. nyárfa | espe; vö. GOMB. [kazB. *usak*, tobR. *ausak*, szag. kojb. kesR. *os* espe, pappel].

(Paasonen, 1908, s. 15).

Şekil 20'de görüldüğü gibi sözlükte $\hat{a}v\hat{a}s$ maddesi, Macarca ve Almanca tanımlanmıştır. Tanım, önce Macarca verilmiş ve | işaretiyle Almanca tanımdan ayrılmıştır. Genellikle şekil 20'de de görüldüğü gibi sözlükte Macarca ve Almanca tanımlar, birbirini tamamlar bütünlüktedir. Ancak

bazen Macarca tanımın Almancadan daha ayrıntılı olduğu görülür.

Şekil 21. CsSz.’teki *agar* maddesi

agar : a. *jätti* (folkl.) erős termetű eb, pisze-, nem hegyes-orrú, mint az orosz agár (борзая собака); nem nagyon sebes, de erősebb a farkasnál; ez a fajta most már nem létezik | hund von kräftigem körpferbau, die schnauze stumpf, nicht spitzig, wie die des russischen windhundes; nicht besonders schnell im laufen, aber so stark, dass er den wolf bewältigen kann; *agar jätti* *εmBe tylatnâ* (meséből) hajszolták ötet agarakkal; *agar jätt-tâm ašša pirat, ajkki vidar çavél p̄çat*. — *šara šyna* (tal. mese) agaram gázol, oldalán keresztül néz a nap. — teherszán (hársfakéreg nélkül való szán) [barR. *igär* etc. vö. FUF. II, 113.].

(Paasonen, 1908, s. 2).

Şekil 21’deki *agar* maddesi için verilen Macarca tanımın Almancasından farklı olduğu ve Almanca tanımında olmayan bilgiler içerdiği görülmektedir. Macarca tanımdaki *ez a fajta most már nem létezik* “bu türün nesli tükenmiştir” ifadesi, Almancasında eksiktir. Elbette Almanca tanımın Macarca tanımdan daha fazla bilgi içerdiği maddeler de bulunmaktadır.

Şekil 22. CsSz.’teki *arva* ve *arbalâç* onun alt maddesi

arva, Szp. id. polyva | spreu, мякина; vö. Gomb. [kaz. *ärbä*].
arbalâç polyvatartó | spreuhürde, мякинница.

(Paasonen, 1908, s. 6).

Sözlüğün genelinde tanımlar, Macarca ve Almanca olmasına karşın bazen Rusça tanıma da yer verildiği görülür. Böylece bir sözcüğün üç farklı dilde aynı anda tanımlandığı da olur. Şekil 22’de görüleceği üzere Rusça tanım, Macarca ve Almanca tanım gibi | işareti yerine Almancasından sonra virgülle ayrılarak verilir. Genellikle Rusça tanım da Macarca ve Almanca tanımla eşit derecede açıklayıcıdır. Ancak bazen Paasonen’in yazılı kaynaklardan yararlanarak vermiş olduğu Rusça tanımların Macarca ve Almanca tanımdan daha ayrıntılı bir tanım olduğu görülür. Örneğin şekil 23’te *âvâs-kâmvi* alt maddesinin Macarca ve Almanca tanımları “bir tür mantar” anlamında yüzeysel olarak verilirken *Uçebn.*’ten alıntılanarak verilen “подосиновик” tanımını daha spesifik bir mantar türüne işaret eder. Ayrıca görüldüğü gibi, sözcüklerin yazılı kaynaklardaki anlamlarını da çoğu kez ayrıca belirtmiştir.

Şekil 23. CsSz.’teki *âvâs-kâmvi* alt maddesi

âvâs-kâmvi valamely gomba | irgend ein pilz, (Uçebn. 86.)
ПОДОСИНОВИКЪ.

(Paasonen, 1908, s. 15).

Şekil 24. CsSz.'teki *stapan* maddesi

stapan : s.-рус' bot. «татарникъ», «татарская голова».
(Paasonen, 1908, s. 124).

Sözlükte bazen şekil 24'te olduğu gibi tanımın sadece Rusça verildiği örnekler bulunmaktadır. Sözlükte bazen tanım yerine şekil 25'teki gibi sözcükler arasında gönderme yapıldığı da olur. Böyle durumlarda genellikle *l.* “bakınız” kısaltması veya = işareti kullanılır ve tanım, gönderme yapılan maddede verilir.

Şekil 25. CsSz.'ten iki örnek madde

хух-kəpsi bot. = *хухә.*
kəgərt, *l. kügərt.*

(Paasonen, 1908, s. 48, 62).

Sözlükte özellikle bir eylemin ettirgenlik eki almış türevi olan eylemlerin tanımları uzunca verilmek yerine yalnızca “ettirgenlikli biçim” anlamında kullanılan *caus.* kısaltmasıyla verilir. Örneğin şekil 26'da verilen *t'sätret-* alt maddesi, *t'sätre-* maddesinin ettirgenlik eki almış bir türevi olduğundan yalnızca *caus.* kısaltmasıyla verilmiştir. Şekil 26'da verilen *t'sägät-kurâk* maddesi, sözlükte tanımı verilmeyen örneklerden biridir. Yalnızca bir botanik terimi olduğunu belirten *bot.* kısaltmasıyla birlikte verilmiştir.

Şekil 26. CsSz.'teki *t'sätre-* ve *t'sägät-kurâk* maddeleri

t'sätre-, Szp. id. rezketni, rengeni, ingani | zittern, beben,
дрожать [kaz. oszm. etc. R. *titrä-*, misBug. *täträ-*].
t'sätret- *caus.* (Ucsebn. 150. тРЯСТИ [СТОЛЪ]).
t'sägät-kurâk bot.

(Paasonen, 1908, s. 183).

Sözlükte tanımı; çok kez tek başına değil, bir bağlam içerisinde verilen maddeler de bulunmaktadır. Bu şekilde tanımlanan sözcükler, eş dizimliliğine göre birleşik sözcük içerisinde verilerek tanımlanabileceği gibi bir cümle içerisinde verilerek de tanımlanabilir. Örneğin şekil 27'de bulunan *an-* “inmek, alçalmak, batmak” eyleminin alt maddesi olan *anâs* sözcüğü, *çəvel-anâs*, *çəvel-anâsə* birleşik sözcükleri içerisinde verilerek anlamlandırılmıştır. Şekil 28'de ise *azat* maddesinin *əna a. çušnə* cümlesi içerisinde verilerek tanımlandığını görüyoruz.

Şekil 27. CsSz.'teki *an-* ve onun alt maddesi

an-, Szp. id. leereszkedni, leszállni | sich hinunterlassen
absteigen [kaz. etc. R. *in-*, kazB., kazO. *iy-*].
anâs : *çəvel-anâs*, *çəvel-anâsə* nyugat | west.

(Paasonen, 1908, s. 4).

Şekil 28. CsSz.'teki *azat* maddesi

azat: ḁna a. χυίνḁ púpos lett | er wurde buckelig.

(Paasonen, 1908, s. 7).

Sözlükte bazı maddelerin tanımları konusunda şüphe varsa (?) işaretiyle gösterilmiştir. Şekil 29'da gösterilen *amak* maddesinde bu tür maddelerden biridir.

Şekil 29. *Csuvas Szójegyzék*'teki *amak* maddesi

amak: tīdan a. valamely betegség, (?) nyavalyatörés, görcs | (?) epilepsie, krampf (MAGN. 112. лихорадка; Зол. гнетъ болѣзнь [krmR. *ämäk* arbeit, mühe, sorge, pflege; kazR., barR. *imgäk* schwierigkeit, sorge, not, mühe].

(Paasonen, 1908, s. 4).

Az da olsa bazı maddelerin tanımları, şekil 30'da görüleceği üzere Fince olarak da verilmiştir. Bazı maddeler ise şekil 32'de görüleceği üzere yalnızca Fince verilir.

Şekil 30. CsSz.'teki *justa* maddesi

justa ТЫЖИКЪ (= finn *pirpa*).

(Paasonen, 1908, s. 32).

Şekil 31. CsSz.'teki *šaldārma* maddesi ve onun alt maddeleri

šaldārma (onomat.) = finn *kangaslokki*.
šaldārma-igertšši = finn *kangaslokinkehrä* (pyörä).
šaldārma-kandri = finn *niisinuora*.

(Paasonen, 1908, s. 149).

Şekil 32 ve 33'te görüleceği üzere bazı maddelerin tanımları, Çuvaşça olarak daverilmiştir. Örneğin şekil 32'de *Maləm-huža* maddesinde, “cennetteki tüm azizlerin başı” olarak Türkçeye çevrilebilecek Macarca *az összes szentek főnöke a paradicsomban* ve Almanca *das oberhaupt aller heiligen im paradies* tanımlarına ek olarak parantez içerisinde Çuvaşça *švetoya tuhnī švetoja tuχnḁ šinzenē pāχagan χuža* “aziz olanları gözetken kimse” tanımı verilmiştir. Şekil 33'teki *χajar* maddesinde ise “kötü, şer, kötülük; insanları öfkeliendiren ve onları kavga etmeye iten kötü ruh” şeklinde Türkçeye çevirebileceğimiz Macarca *gonosz, rossz; gonosz szellem, ki az embereket összeharagítja és pörölteti* ve Almanca *das böse; ein böser geist, der die menschen zürnen und streiten macht* tanımlarına ek olarak Çuvaşça *šinna šilenderegen vārštargan* “insanı öfkeliendiren kavga ettiren” tanımı verilmiştir.

Şekil 32. CsSz.'teki *Maləm-huža* maddesi

Maləm-χuža az összes szentek főnöke a paradicsomban | das oberhaupt aller heiligen im paradies («*švetoja tuχnḁ šinzenē pāχagan χuža*»); vö. MAGN. 68., ASM. BCs. 20., 21.

(Paasonen, 1908, s. 84).

Şekil 33. CsSz.’teki *çajar* maddesi

çajar, Szp. id. gonosz, rossz; gonosz szellem, ki az embereket összeharagítja és pörölteti («*šinna šilenderegen vdrstargan*») | das böse; ein böser geist, der die menschen zürnen und streiten macht; *εj irê ç.*, *çajarândan çâdarândan ezð siçla* (imából) ó, te jó gonosz-szellem, védj (te bennünket) minden rossztól! *agð, sirε, çajarzem, ykša parappâr* (imából) ime, nektek, gonosz szellemek, pénzt adunk; vö. GOMR. [misBug. *çajar, çajâr* < ar.].

(Paasonen, 1908, s. 33).

Yukarıdaki şekillerden görüleceği üzere Paasonen, eylem türünden sözcükleri – işaretiyle vermiştir. Nadiren de olsa bazen bu durumun atlandığı ismin fiil, fiilin isim gibi – işaretiyle veya – olmaksızın verildiği örnekler de bulunur.

Paasonen, sözcüklerin çeşitli anlamlarını ayırmak için ; işaretini kullanmıştır (bk. şekil 33). Ayrıca Paasonen’in sözcüklerin tanımlarını bazen oldukça ayrıntılı bir biçimde vermesi, Çuvaş folkloruna dair son derece önemli bilgileri ortaya koymaktadır.

2.1.1.3.3. Sözlükteki Köken Bilgisi Verileri

Csuvas Szójegyzék, dönemi düşünüldüğünde çok ciddi etimolojik veriler sunmaktadır. Sözlüğün yayımlanma tarihi olan 1908’de hem Çuvaşçanın hem de Genel Türkçenin kaynakları oldukça sınırlıdır. Çuvaşça sözcüklerle köken olarak ilişkili gördüğü, başta Tatarca olmak üzere diğer Türk dilleri ve Türk dillerinin tarihsel dönemlerinden sözcükler için Paasonen’in kullanabileceği derli toplu neredeyse tek kaynak, W. Radloff’un *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte I-IV* (1893-1911) adlı sözlüğüydü. Bunun yanında Paasonen, kaynaklar kısmında da gösterildiği üzere yalnızca bir Türk dilini konu edinen çalışmalardan da yararlanmıştı. Bu kadar kısıtlı kaynaklarla ortaya koymuş olduğu sözlüğünde Çuvaşça sözcüklerin diğer Türk dillerindeki denkliklerini oldukça başarılı bir biçimde vermiş, birleşik yapıları bazı sözcüklerin etimolojilerini de aynı şekilde doğru açıklamıştır. Bu çalışmayı hazırlarken biz de *Csuvas Szójegyzék*’teki hemen her sözcüğün etimolojilerini güncel kaynaklara dayanarak dipnotlarda yeniden değerlendirdik. Bu nedenle rahatlıkla söyleyebiliriz ki *Csuvas Szójegyzék*, hem Genel Türkçe hem de Çuvaşça için her türlü kaynağın zengin olduğu dönemlerde ortaya koyulan V. G. Yegorov’un *Etimologiçeskiy slovar’ çuvaşskago yazıka* (1964) ve M. R. Fedotov’un *Etimologiçeskiy slovar’ çuvaşskago yazıka I-II* (1996) adlı etimolojik sözlükleriyle kıyaslandığında çok büyük bir eksiklik taşımaz. Adı geçen iki kaynakla *Csuvas Szójegyzék* arasındaki temel farklılığın yalnızca Çuvaşçadaki Fin-Ugor kökenli sözcüklerin etimolojilerinin eksikliği olduğunu söyleyebiliriz. Paasonen, bu türden yeni bazı veriler fark etmiş, ancak bu

yabancı etkinin daha kapsamlı ve ayrıntılı bir araştırmaya ihtiyacı olduğundan bu etimolojileri çalışmasında tamamen göz ardı etmiştir (bk. Paasonen, 1908, s. v). Esasen Paasonen'in köken bilimsel açıdan hiçbir bilgi vermediği durumlarda bile bu sözcüklerin etimolojilerine dair bir çıkarım yapmak mümkündür. Bu durum; bir denklik verilmeyen sözcüklerin kökenlerini, Fin-Ugor dillerinde aramamız gerektiğine dair çok ciddi bir ipucudur. Çalışmamızda da dipnotlarla sözcüklerin kökenlerini verirken kökenine dair hiçbir bilgi verilmeyen sözcüklerin çoğunlukla Fin-Ugor dillerinden ödünçlenmiş olduklarını gördük. Çok iyi bir Fin-Ugor dilleri araştırmacısı olan Paasonen'in Çuvaşçadaki Fin-Ugor kökenli ödünç sözcükleri tespit edememiş olması düşünülemez. Ön sözde de belirttiği üzere Paasonen, bu anlamda yeni veriler fark etmiş, ancak daha kapsamlı bir araştırma yapmadan bunları sözlüğüne almak istememiş, tutarlılık olması adına Çuvaşçadaki Fin-Ugor kökenli sözcüklerin hiçbirini göstermemiştir. Kaldı ki alan gezileri düzenlediği bölgelerin dillerindeki kopya sözcükler üzerinde durarak Fin-Ugor dillerindeki Türkçe kopyaları oldukça başarılı bir şekilde göstermiş, "Die türkischen Lehnwörter im Mordwinischen" (1897), "Über die türkischen lehnwörter im ostjakischen" (1902), "Votyák-török szóegyztetések" (1902) gibi birçok çalışma ortaya koymuştur.

Paasonen'in *Csuvas Szójegyzék*'te sözcüklerin kökenleri noktasında izlediği yöntemi kendi ağzından, yukarıda çevirisine yer verdiğimiz ön söz kısmından alıntılanarak aktaralım:

"Türevlerin de sıralandığı, kök sözcükler için, çoğunlukla bunların Kazan Tatarcası ve Mişer Tatarcası karşılıkları da verilmiştir; eğer sözcük Tatarcada bilinmiyorsa veya Tatarcada bulunuyor olsa da çoğu kez başka bir Türk dillerine de çokça atıfta bulundum. Böylece daha sonraki Tatar etkisini ayırmadan sadece Çuvaşçanın Türkçe kökenli söz varlığını ortaya koymak istedim. Farsça ve Arapça kökenli sözcükler için -çoğunlukla Zenker'e göre- bunların Farsça ve Arapça biçimlerini de aktardım; bazen, özellikle de söz konusu sözcüğün bu türden bir kökeni varsa daha eski Çuvaşça veya Tatarca sözlüklerde zaten belirtilmişse, sadece per. (=Farsça) veya Ar. (=Arapça) kısaltmalarını kullandım. Rusça kökenli sözcükler söz konusu olduğunda Rusça biçime ek olarak, eğer söz konusu olan yabancı kökenli sözcük bu dilde de bilinmiyorsa, karşılık gelen Kazan Tatar biçimi de kaydedilmiştir. Bir sözcüğün doğrudan doğruya Rusçadan mı yoksa Tatarca aracılığıyla mı Çuvaşçaya geçtiğine karar vermek her zaman kolay değildir. Bilindiği üzere Çuvaşçada birkaç Fin-Ugor kökenli sözcük de bulunmaktadır. Bu türden yeni bazı veriler fark ettiğimi düşünsem de bu yabancı etkinin daha kapsamlı ve ayrıntılı bir araştırmaya ihtiyacı olduğundan bu etimolojileri burada tamamen göz ardı ettim. Söz konusu sözcüğün Kazan Tatarcasında da bulunduğu birkaç durumda tanık olarak gösterilen Tatarca sözcüğün önüne = işaretini koydum" (Paasonen, 1908, s. v).

Şimdi sözlükten örneklerle Paasonen'in sözcüklerin kökenlerine dair bilgileri nasıl verdiği üzerinde duralım.

Şekil 34. CsSz.'teki *lajêχ* maddesi

lajêχ jó | gut; vö. GOMB. [oszm., krm. kazR. *lajêk* passend, angemessen < ar. *lāik* würdig, geeignet, tauglich Zenk. 790.].
(Paasonen, 1908, s. 80).

Şekil 34'te görüleceği üzere Paasonen, *lajêχ* "iyi, güzel" sözcüğünün Osmanlıca, Kırım ağzı ve Tatarca denkliklerini, W. Radloff'un *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte I-IV* (1893-1911) adlı sözlüğünden tanımlayarak vermiş ve Arapçadan geçtiğini < ar. biçiminde

göstermiştir. Arapça biçimi ise ön sözde belirttiği gibi (bk. 1908, s. v) J. T. Zenker'in *Dictionnaire Turc-Arabe-Persan* (1866-76) adlı sözlüğünden tanıklamıştır.

Şekil 35. CsSz.'teki *kirəmet* maddesi

kirəmet 1. gonosz szellem | ein böser geist; 2. = *kirəmet-ləx*; vö. GOMB. [kazR. *kirämät* die heilkraft; das glückbringende; ein geist, den die tschuwaschen und die getauften tataren verehren < ar.].

(Paasonen, 1908, s. 73).

Şekil 35'te görüleceği ve Paasonen'in ön sözde belirttiği üzere Arapça veya Farsça kökenli bir sözcüğün kökeni, daha eski Çuvaşça veya Tatarca sözlüklerde çoğunlukla zaten belirtildiğinden, sadece per. (=Farsça) veya ar. (=Arapça) kısaltmalarını kullanmış (Paasonen, 1908, s. v), bazen bunların Arapça veya Farsça biçimlerini yazmamıştır. Şekil 36'da görüldüğü üzere, Farsça kökenli sözcükleri de Paasonen genellikle Zenker'in yukarıda adı geçen sözlüğünden tanımlamış, daha az sıklıkta ise bunların Paul Horn'a ait *Grundriss der neupersischen Etymologie* (1893) adlı sözlüğündeki biçimlerine de atıfta bulunmuştur.

Şekil 36. CsSz.'teki *janavar* maddesi

janavar csak imádságokban használt szó; tolmácsom véleménye szerint ,szegény, szegényke = *məskən*, a lóról mondva | wird nur in den gebetsformeln von dem pferde gebraucht; nach der meinung meines dolmetschers gleichbedeutend mit *məskən*, also ,das arme (pferd)': *janavarnə vəj-χəvatnə par* adjál erőt a szegénykének (a szegény lónak)! | gieb dem armen (pferde) kräfte! [perZenk. *žānawār*, *žānver* tier (im allgemeinen), insbesondere wildes, schädliches oder hässliches tier, schwein, eber; vö. HORN 413. sz.; ASM. XXII. kaz. *janauar*].

(Paasonen, 1908, s. 21).

2.1.1.3.1'de belirtildiği gibi ana madde başlarına bağlı olarak verilen ve ana madde başının yapım eki almış bir türevi veya ana madde başı ve başka bir sözcükle birleşik bir sözcük oluşturan alt madde başları da esasen sözlükteki köken bilgisi gösterimlerinden biridir. Şekil 37'de görüldüğü üzere, *jaga* "düz, düzgün, pürüzsüz" ana maddesinin alt maddeleri, *jaga-kəm̄ba* "bir mantar türü", *jagal-* "düzelmek, düzleşmek, pürüzsüzleşmek" sözcükleridir. Bunlardan *jaga-kəm̄ba* ana madde başını içeren birleşik bir sözcükken *jagal-* yapım eki olarak türetilmiş biçimlerdir.

Şekil 37. CsSz.'teki *jaga* maddesi ve onun alt maddeleri

jaga sima | glatt; *jap-jaga* egészen sima | ganz glatt.
jaga-kəm̄ba Усебн. 86. сыроѣжка (gomba-féle | art pilz).
jagal- (el)simulni | glatt werden.

(Paasonen, 1908, s. 20).

Bu türden bir gösterimde sözcüklerin morfolojileri dizilimle gösterilmiş olur ve onların kökenlerine işaret eder. Ancak yine de bazı sözcüklerin türemiş biçimlerinin morfolojik çözümlemesi de çeşitli kısaltmalarla yapılabilir. Örneğin *pitt'e* maddesi altında girintili verilen *pitt'ézə* maddesi, sadece demin. kısaltmasıyla “küçültme ekli biçim” kast edilerek verilmiş (Paasonen, 1908, s. 105) böylece hem sözcüğün anlamı hem de yapısı ortaya koyulmuştur.

Hemen her Çuvaşça sözcüğün genellikle Tatarca ve buna ek olarak diğer Türk dillerindeki denklikleri çeşitli kaynaklardan ve bunun yanı sıra Paasonen'in Tatarca üzerine olan alan gezilerinde elde ettiği sözcük listelerinden tanıklanarak verilmiştir. Örneğin şekil 38'de Çuvaşça *janaç* “çene” sözcüğünün Tatarca için W. Radloff'un *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte I-IV* (1893-1911) adlı sözlüğüyle N. Ostroumov'un *Tatarsko-russkiy slovar'* (1892) adlı sözlüklerinden tanıklanmış denkliği, ardından *MisBug.* kısaltmasıyla Paasonen tarafından Samara vilâyeti, Bügülme kazasının batı tarafında oturan Mişer-Tatarlarının ağızından kaydedilmiş denkliği, son olarak ise yine Radloff'un adı geçen sözlüğünden tanıklanmış Kumanca, Çağatayca ve Osmanlıca denklikleri verilmiştir.

Şekil 38. CsSz.'teki *janaç* maddesi

janaç áll | kinn [kazR., kazO. *əjäk*, misBug. *ijäk*, kom. csagR. *änäk*, oszmR. *änäk*].

(Paasonen, 1908, s. 21).

Rusça kökenli sözcüklere gelince; yine ön sözde belirttiği üzere Paasonen (bk. 1908, s. v), bunların Rusça biçimlerini vermekle kalmamış şekil 39'da görüleceği üzere eğer sözcük Tatarcada da bulunuyorsa oradaki biçimini de kaydetmiştir.

Şekil 39. CsSz.'teki *əsla* maddesi

əsla malátalé, sörmust | bierwürze [or. *eyclo*; vö. kazV. *sosla*].

(Paasonen, 1908, s. 15).

Sözlükte sözcüklerin kökenleriyle ilgili bir başka yöntem, ilişkili görülen maddeye gönderme yapmaktır. Örneğin şekil 40'ta Çuvaşça *ajlâm* “çukur, ova, düzlük, vadi” sözcüğünün kökeninin *aj* “alt, aşağı, aşağıda bulunan” ile ilişkili görülmüş bu nedenle vö. (<Macarca *vesd össze*) “karşılaştırınız” kısaltmasıyla *aj* maddesine gönderimde bulunulmuştur.

Şekil 40. CsSz.'teki *ajlâm* maddesi

ajlâm mélyedés, völgy | niederung, thal; vö. *aj*.

(Paasonen, 1908, s. 1).

Sözlükte kökeni şüpheli görülen sözcükler, ? işaretiyle gösterilmiştir. Örneğin şekil 41'de *alza* “tek parmaklı yün eldiven” sözcüğü, köken bakımından *alâ* “el” ile ilişkili görülerek onunla

karşılaştırılmış, ancak bunun şüpheli olduğu ? işaretiyle belirtilmiştir.

Şekil 41. CsSz.'teki *alza* maddesi

alza ujjatlan gyapjúkesztyű | wollener fausthandschuh, ва-
режка [vö. ? *alâ* kéz].

(Paasonen, 1908, s. 3).

Sözlükte *l.* (<Macarca *lát*) “bakınız” kısaltmasıyla da köken için maddeler arası gönderimde bulunulur. Örneğin şekil 42’de verilen *iltleġen* maddesi, şekil 43’te gösterilen *itle-* maddesinin alt maddesi olarak yani ondan türeyen bir sözcük olarak verilmiş, bu nedenle *itle-* maddesine atıfta bulunarak gösterilmiştir.

Şekil 42. CsSz.'teki *iltleġen* maddesi

iltleġen, *l. itle.*

(Paasonen, 1908, s. 16).

Şekil 43. CsSz.'teki *itle-* ve onun alt maddesi

itle-, Szp. id. hallgatni, szót fogadni | horchen, anhören ;
gehorchen [vö. kazR. *işot-*, kazB., kazO. *aşot-*].
iltleġen szófogadó, engedelmes | gehorsam.

(Paasonen, 1908, s. 18).

Bazı birleşik sözcüklerden oluşan madde başlarının kökenleri de yine göndermelerle birleşimin ilk ögesini oluşturan maddeye atıfta bulunarak açıklanmıştır. Örneğin şekil 44’te verilen *ġargam* maddesinde *ġar* maddesine atıfta bulunulmuş, şekil 45’te ise görüleceği üzere *ġar* maddesinin içinde *ġargam* sözcüğü, *ġar+kam* biçiminde açıklanmıştır. Bu gösterim, şekil 45’teki gibi madde içerisinde verilebileceği gibi şekil 46 ve 47’deki gibi birleşimin ilk ögesini oluşturan sözcüğün maddesi altında alt madde başı olarak da verilebilir.

Şekil 44. CsSz.'teki *ġargam* maddesi

ġargam, *l. ġar.*

(Paasonen, 1908, s. 34).

Şekil 45. CsSz.'teki *ġar* maddesi

ġar: *ġarBâr* minden, mindenki | jeder, ein jeder; *ġargam*
(*ġar+kam*) minden, mindenki | jeder, ein jeder [kazB. *är* jeder <
per.; kazB. *är-bär*, kazSzp. *ġär-bär*, misBug. *ġär-bär*, *är-bär* ein
jeder].

(Paasonen, 1908, s. 34).

Şekil 46. CsSz.'teki *aptri* maddesi

aptri Szp., *aptâri* Ucsebn. *l. adâ.*

(Paasonen, 1908, s. 5).

Şekil 47. CsSz.’teki *adê* maddesi ve onun alt maddesi

adê, Szp. id. csizma | stiefel; vö. ГOMB. [kaz. *itək*].
atpêri, Szp. *aptri*, Ucsebn. 38. *aptêri* (*adê+γ.êra*) ár |
 pfriemen, шило.
 (Paasonen, 1908, s. 8).

Sözlüğün sonunda Paasonen tarafından sonradan eklenmiş ve s. 241-242’de bulunan *Etimoloji Kısımlarına Ek* [Pótlék Az Etymologiai Részhez] bölümünde 34 etimolojik ekleme yapılmıştır.

2.1.1.3.4. Sözlükteki Örnekler ve Bunların Çevirileri

Sözlükte bazı maddelerin bir bağlam içerisinde gösterilebilmesi için çeşitli örnekler verilmiştir. Bu örnekler, kısa yapılar olabileceği gibi cümle biçiminde de bulunabilir ve italik olarak verilir. Şekil 48’de görüleceği üzere *ajak* “yan, taraf” maddesi için *ajakra* “uzakta”, *ajakran* “uzaktan”, *ajakri* “uzaktaki” örnekleri verilmiştir. Şekil 49’daki maddenin örnekleri ise birer cümledir.

Şekil 48. CsSz.’teki *ajak* maddesi

ajak, Szp. id. oldal | seite, vö. ГOMB.; *ajakra* messze | in
 der ferne; *ajakran* messziröl | aus der ferne; *ajakri* messze
 eső, távoli | entfernt.
 (Paasonen, 1908, s. 1).

Şekil 49. CsSz.’teki *andêχ* maddesi

andêχ- éhinségben lenni, nyomorogni | vor hunger ver-
 schmachten, in äusserster not sein; *ku jêDê andêχattä sürēt ezen*
kutya kiéheztetve ballag; vâl andêχsa sítne ő nagy nyomorú-
ságba jutott [kaz. *intək*-].
 (Paasonen, 1908, s. 4).

Paasonen’in sözlükte vermiş olduğu örneklerin çoğu, onun alan gezileri sırasında elde ettiği folklorik malzemeye dayanmaktadır. Bunlar; bilmece, masal, halk şarkısı, düğün şarkısı, dua, büyü metni, atasözü gibi metinlerdir. Bu açıdan sözlük, muhteşem bir folklorik malzeme içerir. Şekil 50’de madde başı *janDêra-*, *janDra-* “çınlamak, tınlamak, yankılanmak, gürültü yapmak, çalmak” eylemi için verilen örneğin *tal. mese* (<Macarca *találós mese*) kısaltmasıyla işaretlenen bir bilmece olduğu görülmektedir. Bu örneğin çevirisinde bilmecenin cevabı da verilmiştir.

Şekil 50. CsSz.’teki *janDêra-*, *janDra-* maddesi

janDêra-, *janDra-*, Ucsebn. 135. (inf.) *janêras* csengeni, pen-
 geni, hangzani, visszahangzani | schallen, klingen, hell lauten,
 wiederhallen; Ucsebn. 135. звенѣть; *kêvagat kêškêrat, sîran jan-*
Dêrat. — *tšan sassi* (tal. mese) a kacsá kvákog, a part vissz-
 hangzik. — a harangozás; vö. ГOMB. [kazB. *janêr-*, misBug. *jan-*
êra- schallen].
 (Paasonen, 1908, s. 21).

Sözlükteki örneklerin çevirilerine gelince bunlar da tıpkı madde başlarının tanımları gibi Macarca çeviriden | işaretiyle ayrılan Almanca çeviriyle birlikte verilebilir. Ancak örneğin çevirisinin şekil 50 ve 51'deki gibi sadece Macarca da verilebilir. Nadiren de olsa bazen örneklerin Rusça çevirileri de bulunur. Şekil 51'de *agâ* maddesinin örneği olarak verilen *ak tūrâ* yapısının çevirisinin Macarca yanında Rusça verildiği de görülür.

Şekil 51. CsSz.'teki *agâ* maddesi

agâ, Szp. *ak* ime! | *da*, *siehe da!* *вотъ!* *agâ*, *sirε*, *χajar-
zem*, *υksâ parappâr* ime, *nektek*, *gonosz szellemek*, *pénzt adunk*;
ak tūrâ (Szp.) *Isten bizony!* *ейъ Bory!* — *Vö. GOMB.* [*vö. jak.
ägäi* *wohlan!* *ägä* *interj. der verwunderung*].

(Paasonen, 1908, s. 2).

Sözlükte az da olsa çevirisi hiç verilmeyen örnekler bulunur. Şekil 52'de görüleceği üzere *anda-* “gözetlemek, kötü bir amaçla beklemek, izlemek, pusuda beklemek” eyleminin örneği olan *vâl sana χəneme andaza târat'* cümlesinin çevirisi verilmemiştir.

Şekil 52. CsSz.'teki *anda-* maddesi

anda- *lesni*, *rossz szándékkal várni* | *aufpassen*, *lauern*; *vâl
sana χəneme andaza târat'* [*kazR. aŋdâ-* *lauern*, *verfolgen*, *kazV.
andâ-* *грозить*].

(Paasonen, 1908, s. 4).

2.1.1.3.5. Sözlükte Kullanılan Çeviri Yazı

Paasonen'in *Csuvas Szójegyzék*'te Çuvaşçanın seslerini göstermek için kullandığı çeviri yazıyla ilgili bilgiler oldukça kısadır. Sözlüğün çeviri yazısıyla ilgili bilgiler ön sözde şu şekilde geçer:

“Çuvaşçanın seslerini göstermek için *Finnisch-ugrische Forschungen*'in çeviri yazı dizgesini kullandım. Ancak çok kısa (azaltılmış), kapalı gevşek dudak hareketliyle oluşan *o* ve *ö* seslerini işaretlemek için *ø* ve *ø'*yi kullandım, ki bu sesler Kazan Tatarcasında da Genel Türkçenin *u* ve *ü* seslerinin karşılığı olarak geçmektedir. Şunu da belirtmek isterim ki, -Aşmarin'de açık ve kapalı *u* sesleri ayırt edilmemiştir- *u*-sesi Anatri ağızında çoğunlukla Viryal ağızının *o*-sesine karşılık gelen *u*-sesinin işaretidir, *u*-sesinin açık mı yoksa kapalı mı olduğunu kesin olarak belirlemem olanaksız olduğundan, edebi kaynakların çeviri yazımında düz *u*'yu kullandım. Çuvaşçadaki yumuşatma ve onun işaretlenişinin de açıklanmaya ihtiyacı vardır. Her zaman eşit derecede palatalize edilen *ś*, *ź*, *t'ś*, *D'ź* seslerine ek olarak, diğer ünsüzlerde de söz konusu hecenin ünlüsü (*j* hariç) bir palatal ünlü ise biraz yumuşatma hissedilebilir. Düzenli bir biçimde oluşan yumuşama -basımla ilgili olarak işaretlenememiştir. Bununla birlikte eğer yumuşatılmış ünsüz, ünlüsü boğazsıl olan bir hecede geçiyorsa, genellikle kullanılan ' işaretiyle gösterilmiştir. Öte yandan -Rusça kökenli sözcüklerde-palatal ünlüden sonraki ünsüzde yumuşatma yoksa, sözlüğümde parantez arasında bunu belirttim. krs. için *JSFOu*, 192, III-V. bk. Tutarlılık olması adına bildiğim, Radloff ve Katanov vb. sözlük yazarlarının basılı kaynaklarından almış olduğum Tatarca sözcüklerin ve diğer güncel Türk dillerinden sözcüklerin yazımında da *Finnisch-ugrische Forschungen*'in işaretlerini kullandım; yalnız *č'*yi (ç: *t'ś*) ve *ž'*yi (ç: *d'ź*) korudum. Bálint'te geçen ve ses değerinden tam olarak emin olamadığım *iu'* yı, *äu* ile değiştirdim” (Paasonen, 1908, s. iv-v).

Paasonen'in sözlüğünde kullandığını belirttiği *FUF* transkripsiyonu, *Finnisch-ugrische Forschungen* adlı derginin 1901 yılındaki ilk sayısının birinci fasikülünde yayımlanan E. N. Setälä'nin "Über die transskription der finnisch-ugrischen sprachen. Historik und vorschläge" (s. 15-52) adlı makalesine dayanmaktadır. Adı geçen bu yazısıyla Setälä, bugün hala ufak değişiklik ve eklemelerle kullanılan Ural Fonetik alfabesinin (UPA) temelini atmıştır²⁹. Bu çeviri yazı sistemi, yalnızca Fin-Ugor dillerinin çeviri yazısında değil; Z. Gombocz *Csuvas Szójegyzék* (1906) (bk. Gombocz, 1906, s. 1); Yrjö Wichmann *Die Tschuwassischen Lehnwörter in den Permischen Sprachen* (1903) (bk. Wichmann, 1903, s. xvii) adlı sözlüklerinden ve bu çalışmanın konusunu oluşturan sözlükten de anlaşılacağı üzere bu araştırmacıların Türk dilleriyle ilgili çalışmalarında Türkçenin seslerini işaretlemek için de kullanılmıştır.

E. N. Setälä, yukarıda adı geçen makalesinde, Fin-Ugor dilleri araştırmaları için standartlaşmış bir transkripsiyon sistemi oluşturulmasının gerekliliğine dikkat çeker. Buna bağlı olarak yazısında ilk olarak Fin-Ugor dilleri için daha önceden kullanılan transkripsiyon sistemlerinden söz eder. Daha sonra kendi tekliflerini sıraladığı bölüme yer verir. Setälä, iki farklı transkripsiyon sistemi önerisinde bulunmuştur. Bunlardan ilki, ince bir transkripsiyon yani fonetik transkripsiyon sistemidir (Die feinere transskription (lautschrift) (bk. Setälä, 1901, s. 32-46) ve oldukça ayrıntılı bir çeviri yazı dizgesi sunar. Diğeri ise daha kaba bir transkripsiyon sistemidir (Die gröbere transskription (bezw. citatschrift) ve ilkinde göre daha basit bir çeviri yazı dizgesi sunar (bk. Setälä, 1901, s. 46).

Paasonen, sözlükte yer tutmaması açısından, kullandığı çeviri yazıyla ilgili ayrıca bir bölüm vermemiş, yalnızca kullandığı çeviri yazı dizgesinin ana hatlarını ön sözde belirterek *FUF*'in çeviri yazı sistemine atıfta bulunmakla yetinmiştir. Paasonen'in kullandığı çeviri yazı sisteminin Setälä'nin adı geçen makalesinde önerilenden bazı farklılıklar gösterdiğini de belirtmek gerekir. Örneğin; Setälä'nin ince yani fonetik transkripsiyon için belirlediği genel ilkelerin beşincisinde Latin alfabesinin küçük harflerinin italik olarak kullanılması (bk. Setälä, 1901, s. 34-35) önerilirken Paasonen'de italik değil düz yazılan bir <u> karakteri bulunur. Ön sözde de işaret ettiği üzere kendisi bu işareti, açık mı yoksa kapalı mı olduğunu kesin olarak belirlenmesinin olanaksız olduğu, edebi kaynakların çeviri yazımında kullanmıştır (bk. Paasonen, 1908, s. 1v). Ancak Setälä'nin aynı sayfalarda işaret ettiği gibi belirlenen ilkeler çerçevesinde kullanılacak çeviri yazının yetersiz kaldığı durumlarda ek karakterlerden de yararlanabileceği belirtildiğinden bunlar birer aykırılık sayılmaz. Burada amacımız, Paasonen'in çeviri yazı dizgesini, Setälä'nin önerdiği sistemle karşılaştırmak olmadığından bu kadarıyla yetiniyoruz. Bu

²⁹ <https://www.sgr.fi/uudetsivut/collections/show/7/fuf56>

konuda son olarak dikkat çekilebilecek bir nokta sözlüğün 1974 tarihli tıpkıbasımına András Róna-Tas tarafından eklenen ön sözde de belirtildiği üzere (bk. Róna-Tas, 1974, s. 5^x) Paasonen'in, alışlagelmiş (ve daha basit) Fin-Ugor transkripsiyonu kullandığıdır. Setälä'nin adı geçen makalesinde önerdiği, ünsüz ve ünlülerin çeviri yazısında kullanılacak karakterleri tablo olarak verdiği s. 41 ve 42'de bu durum çok net bir biçimde görülmektedir.

Paasonen'in *Csuvas Szójegyzék*'te kullanmış olduğu çeviri yazı dizgesi, sözlüğün 1974'teki tıpkıbasımına András Róna-Tas tarafından eklenen ön sözde Paasonen'deki, Latin alfabesindeki ve Kiril alfabesindeki biçimleriyle tablolaştırılarak sunulmuştur (bk. Róna-Tas, 1974, s. 6^x).

Şekil 53. Paasonen'in CsSz.'te kullanmış olduğu çeviri yazı dizgesinin Latin ve Kiril alfabesindeki karşılıkları

P.	L.	K.
a	a	а
é	e	е /im Anlaut э/
ä	ë	ë
ö	ö	ö
ö	ä	ä
ö	ö	ö
i	i	и
í	í	и
j	y	й / я, е, ю im Anlaut vor
x	x	х а, е, u /
k	k	к
l	l	л
m	m	м
n	n	н
o	o	о
p, B	p	п
r	r	р
s, z	s	с
š, ž	š	ç
š, ž	ž	ш
t, D	t	т
tš, dš	č	ч
ü	u	у
u	u	у
ü	ü	ÿ
v	v	в

Róna-Tas'ın verdiği bu tablonun yalnızca Çuvaşça sözcüklerin çeviri yazısında kullanılan karakterleri içerdiği, Paasonen'in ise esasen sözlükte diğer Türk dillerinden örneklerin yazımında da tutarlılık olması için *FUF*'in çeviri yazı dizgesini kullandığını fakat buna ek olarak diğer Türk dillerinden örneklerde <č> ve <ž> işaretlerini koruduğunu belirtmek gerekir (bk. Paasonen, 1908, s. iv-v). Ayrıca Róna-Tas'ın vermiş olduğu tabloda, sözlükte Çuvaşça sözcüklerin yazımında kullanılan işaretlerden bazılarının da eksik olduğu görülmektedir. Bu nedenle aşağıda András Róna-Tas tarafından oluşturulan tabloya yer vermekle birlikte, Paasonen'in *Csuvas Szójegyzék*'te kullanmış olduğu çeviri yazı işaretlerini ayrıca da vereceğiz.

Tablo 2. Paasonen'in CsSz.'te Çuvaşça sözcükler için kullanmış olduğu çeviri yazı işaretleri

CsSz.'te Çuvaşça Sözcüklerin Yazımında Kullanılan Çeviri Yazı İşaretleri	
Ünlüler için	Ünsüzler için
<i>a</i>	<i>B</i>
<i>ε</i>	<i>φ</i>
<i>ə</i>	<i>Dž</i>
<i>â</i>	<i>tš, tš', ttš, ttš'</i>
<i>i</i>	<i>D</i>
<i>ĭ</i>	<i>Ď</i>
<i>ĭ</i>	<i>G</i>
<i>ø</i>	<i>Г (sadece Spassk'tan kaydedilen örneklerde)</i>
<i>ö</i>	<i>Х</i>
<i>u</i>	<i>Х</i>
<i>u</i>	<i>k</i>
<i>ü</i>	<i>k'</i>
<i>â</i>	<i>l</i>
<i>ə</i>	<i>l'</i>
	<i>m</i>
	<i>n</i>
	<i>ŋ</i>
	<i>n'</i>
	<i>p</i>
	<i>r</i>
	<i>r'</i>
	<i>s</i>
	<i>ś</i>
	<i>š</i>
	<i>z</i>
	<i>ž</i>
	<i>ž</i>
	<i>t</i>
	<i>t'</i>
	<i>v</i>
	<i>j</i>

Yukarıdaki tabloda verilen işaretler, Paasonen'in yalnızca kendi kaydetmiş olduğu Çuvaşça sözcük ve örnekler için kullanılan çeviri yazı işaretlerini kapsamaktadır. Ayrıca Çuvaşçanın başka yazılı kaynaklarından tanımlayıp vermiş olduğu madde başlarında kullandığı, açık mı kapalı mı olduğunu tam olarak bilmediğinden, *FUF* çeviri yazısının genel kuralının dışına çıkarak italik olarak değil düz verdiği bir u işareti bulunmaktadır.

Paasonen, Çuvaşça için yazılı kaynaklara atıfta bulunarak verdiği örnek sözcük ve cümlelerde de yine *FUF*'in çeviri yazı işaretlerini, yani genel itibarıyla yukarıdaki işaretleri kullanmıştır. Örneğin CsSz.'te *ASM.*, *AsmBCs.*, *MAGN.*, *Ucsebn.*, *ZOL.*, *Razsk.* kısaltmalarıyla verilen kaynaklardaki örnekler, bu kaynaklarda Kiril temelli bir çeviri yazıyla kaydedilmiş olmalarına karşın Paasonen bunlardan almış olduğu örnekleri de *FUF* çeviri yazı dizgesiyle vermiştir. Bu genel bir gösterimdir ancak standarttan sapmalar olabilir. Örneğin *MAGN.* kısaltmasıyla Vasiliy Konstantinoviç Magnitskiy'in *Materialı k Obyasneniyu Staroy Çuvaşskoy Veri* (1881) adlı eserinden almış olduğu *xaï nÿpen* (Magnitskiy, 1881, s. 64) örneğini, kendi çeviri yazısıyla *çaj pürän* biçiminde vermişken (Paasonen, 1908, s. 33) Magnitskiy'de olan biçimiyle yani Kiril

harfli olarak aynen verdiği durumlar da vardır: *хурбань* (Magnitskiy, 1881, s. 91) ve *хурбань* (Paasonen, 1908, s. 43) gibi. Aynı durum, Çuvaşça için kullandığı diğer yazılı kaynaklardan almış olduğu örneklerde de görülebilir.

Atıfta bulunduğu kaynaklardan tanımlamış olduğu Çuvaşça sözcük ve örneklerde yukarıdaki tabloda verilenlerden farklı çeviri yazı işaretleri görülebilir. Örneğin yine *ZOL* kısaltmasıyla verdiği *χoχ-* (Paasonen, 1908, s. 48), *Zolotnitsky*'de *χoχ-* biçiminde geçer (1875, s. 97). *χoχ-* yazımındaki *<o>* işareti, Paasonen'in sözlüğünde kendi kaydettiği Çuvaşça sözcüklerde kullanmadığı bir işaret olup sözcüğü aldığı kaynaktakine uygun olması açısından kullanılmıştır. Bu işaretin kendi kaydettiği sözcüklerde olmaması doğaldır, çünkü *Zolotnitsky*'in sözlüğü yukarı ağızı temel alır ve orada */o/* sesi bulunur. Ancak Paasonen'in sözlüğü Anatri ağızını esas alır. Paasonen'in de tespit ettiği ve birinci bölümde raporundan alıntılararak aktardığımız gibi o dönem Rusya'daki az sayıdaki Çuvaşça yayınlar da genellikle yukarı ağızı temel alır. Bu nedenle *<o>* işareti, başka bir kaynaktan alıntılanan bir örnekte geçiyorsa Paasonen, bunu sözlüğünde göstermiştir.

GOMB. kısaltmasıyla *Z. Gombocz*'un *Csuvascs Szójegyzék* (1906) adlı sözlüğünden verilen biçimlere gelelim. *Gombocz* da ufak farklılıklarla Paasonen gibi *FUF* çeviri yazı dizgesini kullandığından Paasonen, *Gombocz*'dan aldığı örnekleri kendi sözlüğünde alıntılarırken bir değişiklik yapmamıştır. Çünkü zaten bazı işaretler farklı da olsa *Gombocz*'da da *FUF* çeviri yazı dizgesi kullanılmıştır. Ancak Paasonen'in özellikle *Gombocz*'da da yumuşatma için kullanılan *'* işaretinin yazımını bazen göz ardı ettiği görülebilir. Bunun dışında onun yazımına sadık kalmıştır.

Paasonen'in yazılı kaynaklardan aldığı Çuvaşça sözcüklerin yazımıyla ilgili ön sözde vermiş olduğu tek bilgi, */u/* sesinin Anatri ağızında çoğunlukla *Viryal* ağızının */o/* sesine karşılık gelen */u/* sesinin işareti olduğu ve edebi kaynaklardan aldığı sözcüklerdeki */u/* sesinin açık mı yoksa kapalı mı olduğunu kesin olarak belirlemek olanaksız olduğundan, bunların çeviri yazısında *<u>* işaretini kullandığıdır (Paasonen, 1908, s. 1v). Yani madde başında düz bir *<u>* işareti içeren sözcük görürsek bu ilgili sözcüğün hemen yanında bir kısaltmayla belirtilen yazılı kaynaktan alındığını gösterir. Ancak Paasonen'de bir de herhangi bir aksan işareti barındırmayan fakat italik yazılan bir *<u>* işareti vardır ama bunun niteliği hakkında hiçbir bilgi verilmez.

Paasonen'in Çuvaşça sözcüklerin çeviri yazısında yanlışlıkla kullandığı ve daha sonra *Düzeltilmeler* bölümünde düzeltilmesi gerektiğini belirttiği ve sözlükte genellikle bir iki kez görülen çeviri yazı işaretleri de vardır: *<e>* (s. 11), *<ŕ>* (s. 18), *<3>* (s. 25), *<b>* (s. 48), *<e>* (s. 64), *<ŕ>* (s. 66), *<t's>* (s. 81), *<t't's>* (s. 104), *<ŕ>* (s. 104), *<D'z>* (s. 105), *<t't's>* (s. 138), *<ŕ>* (s.

187). Bunlar sırasıyla <â>, <î>, <ε>, <â>, <B>, <ə>, <t's>, <t't's>, <š>, <Đž>, <t't's>, <i> işaretleri yerine yanlış kullanımlardır ve *Düzeltilmeler* bölümünde Paasonen tarafından düzeltilmişlerdir (1908, s. 243-244). Yalnızca <ʃ> ve <î> ile ilgili düzeltmeyi Paasonen, vermemiş, bu tarafımızca tespit edilmiştir. <ə> (Paasonen, 1908, s. 123) ise herhangi bir işaret yerine kullanılmayan, yanlışlıkla verilen bir işaret olup yine *Düzeltilmeler* kısmında Paasonen, tarafından belirtilmiştir (bk. Paasonen, 1908, s. 244). Bunların tümü, dizgi kaynaklı yapılmış hatalardır.

Yalnız <b> işaretinin sözlükteki Çuvaşça sözcüklerdeki yazımıyla ilgili özel bir durum söz konusudur. Bu karakter, Paasonen tarafından kaydedilen sözcük ve örneklerde bulunmaz. Ancak yine Çuvaşçanın başka yazılı kaynaklarından aldığı örneklerde karşımıza çıkar. Örneğin *ZOL*. kısaltmasıyla Zolotnitsky'in sözlüğünden verdiği *kibār* (Paasonen, 1908, s. 47) Zolotnitsky'de *кубарь* olarak yazılmıştır (1875, s. 99). Bu nedenle Paasonen, tarafından korunmuştur. Yani sözlüğün tümünde Paasonen'in Çuvaşçanın başka yazılı kaynaklarından aldığı sözcüklerdeki Çuvaşça sözcük ve örnekleri de dâhil edersek ortaya yukarıda verilenden daha büyük bir tablo çıkıyor.

Her ne kadar örneğin *GOMB*. kısaltmasıyla alıntılanan biçimler; Gombocz'un sözlüğündekiyle ortalama olarak aynı biçimler olsa da Kiril harfli çeviri yazı kullanan kaynaklardan alıntılanarak kendi çeviri yazısına göre verdiği biçimlerin de bulunması, bunu tutarlılık adına yapmasına rağmen sözlükte bazı tutarsızlıklara neden olmuştur. Örneğin, Paasonen, çok kısa (azaltılmış), kapalı dudak hareketiyle oluşan /o/ ve /ö/ seslerini, <ə> ve <ö> ile işaretlediğini ve bu işaretlerle gösterdiği seslerin, Kazan Tatarcasında da Genel Türkçenin /u/ ve /ü/ seslerinin karşılığı olarak geçtiğini belirtir. Aşmarin'in *Materialı dlya izsledovaniya çuvaşskago yazıka* (1898) adlı eserinde /o/ ve /ö/ seslerini kısa ve açık şekilde nitelendirmesini yanlış bulmuştur (Paasonen, 1908, s. iv). Bu nedenle Aşmarin'de kısa ve açık /ö/ sesini işaret eden <ö̃> işaretine (Aşmarin, 1898, s. 8, 12) karşılık Paasonen, oradan aldığı örnekleri sözlüğünde çok kısa (azaltılmış), kapalı dudak hareketiyle oluşan /ö/ sesini göstermek için kullandığı <ö> işaretleriyle vermiştir. Aşmarin'de <ö̃> ile yazılan ve CsSz.'te atıfta bulunulan bir sözcük yoktur. Ancak örneğin Aşmarin'den alıntılanadığı *нӧӱкӧӱ* (Aşmarin, 1898, s. 12) sözcüğünü, *pöškön-* (Paasonen, 1908, s. 97) olarak yazmıştır. Yani aslında kendi görüşüne göre düzelterek vermiştir.

Şimdi tutarsızlığın ortaya çıktığı duruma bakalım. Yukarıda belirttiğimiz üzere Gombocz'dan aldığı örnekleri kendi yazımıyla değil, ordaki gibi vermiştir. Çünkü Gombocz da Paasonen'kilerden farklılıkları olsa da *FUF* çeviri yazısını kullanmıştır. Gombocz, sözlüğünün başında Aşmarin'in kullandığı işaretlere karşılık kendisinin kullandığı işaretleri = kullanarak vermiştir. Z. Gombocz'un sözlüğünde <ə> ve <ö̃> olarak verilen işaretler, kendisinin belirttiği

üzere N. İ. Aşmarin'deki (1898) <ö> ve <ö̇> (kısa, açık /o/ ve /ö/ sesleri) işaretlerine eşittir (Gombocz, 1906, s. 1, 2). Paasonen, *GOMB.* kısaltmalı sözcükleri aynen aldığından Gombocz'un <o> ve <ȯ> işaretlerini korumuştur. Örneğin *GOMB.* kısaltmasıyla verdiği p^oö^o sözcüğü (Paasonen, 1908, s. 97), Gombocz'da da birebir aynı şekildedir (bk. Gombocz, 1906, s. 144). Böylece *GOMB.*'da <o> ve <ȯ> = *ASM.*'de <ö> ve <ö̇> (bk. Gombocz, 1906, s. 1-2); buna karşın *GOMB.*'da <o> ve <ȯ> = Paasonen'de o ve ö; ama *ASM.*'de <ö̇> = Paasonen'de <ö> gibi bir ikilik ortaya çıkar. Yani aslında *ASM.*'de <ö̇> = Paasonen'de <ö> ise *GOMB.*'da <o> ve <ȯ> gösterimi de Paasonen'de <ö> ve <ö̇> olarak gösterilip bir standartlaşma sağlanabilirdi. Ayrıca yukarıda belirttiğimiz gibi bazen Kiril temelli bir çeviri yazı kullanan başka Çuvaşça kaynaklardan alıntıladığı sözcükleri, kendi çeviri yazısıyla vermeyi atlamıştır.

Yukarıdaki tabloyla ilgili son olarak belirtilmesi gereken yumuşatmanın Paasonen tarafından ' işaretiyle gösterildiğidir. Yumuşatmayla ilgili olarak ön sözde Çuvaşçada yumuşatma ve onun işaretlerinin açıklanması gerektiğini, her zaman eşit derecede palatalize edilen ve <ś>, <ź>, <t'ś>, <D'ź> işaretleriyle gösterilen seslere ek olarak, diğer ünsüzlerde de söz konusu hecenin ünlüsü (j hariç) bir palatal ünlü ise biraz yumuşatmanın hissedilebileceğini belirtmiştir. Ancak düzenli bir biçimde oluşan yumuşamayı basımla ilgili sebeplerden dolayı işaretleyememiş, eğer yumuşatılmış ünsüz, ünlüsü boğazsıl olan bir hecede geçiyorsa bunu, genellikle kullanılan ' işaretiyle gösterdiğini belirtmiştir. Ayrıca Rusça kökenli sözcüklerde palatal ünlüden sonraki ünsüzde yumuşatma yoksa, parantez arasında bunu da belirtmiştir (Paasonen, 1908, s. 1v). Yukarıda sayılanlar dışında sözlükte Çuvaşça sözcüklerin gösteriminde kullanılan çeviri yazı işaretleri genellikle tutarlıdır.

Paasonen'in Tatarca ve özellikle Mişer Tatarcası için kendi kaydetmiş olduğu örnek sözcüklerle birlikte başka yazılı kaynaklardan alıntılanarak kullanmış olduğu diğer Türk dillerinden örneklere gelince Paasonen, bunları da *FUF*'in çeviri yazı dizgesiyle vermiştir. Kendisi bu durumu ön sözde belirterek yalnızca <č> ve <ž> işaretlerinin yazımına sadık kaldığını ifade eder (bk. Paasonen, 1908, s. 1v-v).

Paasonen'in Türk dilleri için verdiği örneklerdeki çeviri yazıyla ilgili durum, çok daha karışık bir görünüm arz eder. Bu karışıklık, hem Paasonen'in kendi gösteriminden hem de sözcükleri alıntıladığı kaynaklardaki çeviri yazı sistemlerinden kaynaklanır. Her ne kadar Paasonen, sözcükleri alıntıladığı kaynaklardaki gösterim yerine *FUF* çeviri yazı dizgesini kullanmasındaki sebebi tutarlılık olarak gösterse de tıpkı Çuvaşça sözcüklerin yazımıyla ilgili yukarıda söz ettiğimiz gibi Türk dilleri için verdiği çeviri yazıda da bir takım tutarsızlıklar vardır.

Tablo 3. Paasonen'in CsSz.'te diğer Türk dillerinden sözcükler için kullanmış olduğu çeviri yazı işaretleri

CsSz.'te Çuvaşça Dışındaki Türk Dillerinden Sözcüklerin Yazımında Kullanılan Çeviri Yazı İşaretleri	
Ünlüler için	Ünsüzler için
<i>a</i>	<i>b</i>
<i>ā</i>	<i>ǰ</i>
<i>â</i>	<i>č</i>
<i>ä</i>	<i>d</i>
<i>ā</i>	<i>d'</i>
<i>ā</i>	<i>g</i>
<i>e</i>	<i>γ</i>
<i>ē</i>	<i>h</i>
<i>ə</i>	<i>χ</i>
<i>ê</i>	<i>k</i>
<i>i</i>	<i>l</i>
<i>j</i> (Sadece Mişer Tatarcasından sözcüklerde)	<i>l'</i> (Sadece Mişer Tatarcası sözcüklerde)
<i>ī</i> (uzun <i>i</i>)	<i>m</i>
<i>y</i> (Yakutça sözcüklerin yazımında <i>ı</i>)	<i>n</i>
<i>ȳ</i> (Yakutça sözcüklerin yazımında uzun <i>ı</i>)	<i>ñ</i> (Sadece Spassk bölgesi Tatarcası ve Mişer Tatarcasında)
<i>ø</i>	<i>η</i>
<i>o</i>	<i>p</i>
<i>ō</i>	<i>r</i>
<i>ö</i>	<i>s</i>
<i>ë</i>	<i>ś</i> (Sadece Spassk bölgesi Tatarcasında)
<i>ō</i>	<i>š</i>
<i>u</i>	<i>t</i>
<i>ū</i>	<i>i</i> (ünlü yanı, ünlüler arası, söz sonunda <i>y</i>)
<i>u</i>	<i>j</i>
<i>ū</i>	<i>v</i>
<i>ü</i>	<i>w</i>
<i>°</i> (Sadece Mişer Tatarcası sözcüklerde)	<i>u</i> (ünlü yanı, ünlüler arası, söz sonunda)
	<i>ü</i> (ünlü yanı, ünlüler arası, söz sonunda)
	<i>y</i> (Tatarca sözcüklerin bazılarında ünlü yanı <i>w</i> değerindeki <i>u</i> işareti yerine)
	<i>z</i>

Yukarıdaki tabloya Paasonen'in Tatarca için verdiği ve kendi alan gezilerinden elde ettiği sözcüklerin yazımı da dâhildir.

Yukarıdaki tablo dışında Çuvaşça sözcüklerde olduğu gibi Türk dillerinden verdiği örneklerde de dizgi kaynaklı yanlış kullanılan karakterler vardır ve bunların da sayısı bir ikiyi geçmeyen yani tekrarlanmayan yanlış gösterimlerdir. Örneğin <*v*> (s. 3), <*a*> yerine yanlış bir kullanımdır çünkü Paasonen, bu işaretin geçtiği örneği, Radloff'tan tanımlamıştır ve sözcük orada Paasonen'de de aynen verilen <*a*> işaretiyle gösterilmiştir. Yine <*ı*> işareti (s. 4), <*i*> yerine yanlış bir gösterimdir. <*ε*> (s. 16), <*ɔ*> (s. 30) işaretleri de yanlış işaretlemelerdir. Çünkü bunlar da normalde Paasonen'in Türk dillerinden sözcüklerin yazımında kullanmadığı işaretlerdir ve sözcükleri alıntıladığı kaynaklardaki biçimlere karşılık benimsediği işaretler göz önünde bulundurulunca kolayca anlaşılabilir.

Şimdi sözlükte diğer Türk dillerinden alıntılanan sözcüklerdeki gösterimlerle ilgili karışıklığa gelelim. Paasonen'in diğer Türk dillerinden sözcükleri alıntıladığı kaynakların bazıları Kiril temelli çeviri yazı kullanırken bazıları Latin temelli çeviri yazı işaretleri kullanmışlardır.

Örneğin Paasonen tarafından çokça alıntılanan Radloff'un sözlüğü, Kiril temelli çeviri yazıya sahiptir. Bálint Gábor'un *Kazáni tatár nyelvtanulmányok. II. Kazáni tatár szótár* (1876) adlı sözlüğü hariç Tatarca için kullandığı sözlüklerde de durum aynıdır. Paasonen, tüm bu kaynaklardan alıntılacağı sözcükleri de *FUF*'in çeviri yazı işaretlerine göre vermiştir. Ancak bu kaynakların bazıları, zaten çok eski olduklarından hem kendileri problemlidir hem de Paasonen'in tutarlılık yakalamak isterken bazı işaretleri, aynı sesler için kullanmış olması onun amacının tam tersine bir durum yaratmıştır.

Yukarıda anlatılanları örneklerle açıklayalım. Sözlükte s. 24'te *jev.ĐžĚ* maddesinde verilen Tatarca örneklere bakalım. Burada *kazR.* kısaltmasıyla *jaučĚ* şeklinde verilen sözcük, Radloff'ta *jayчы* (1905, s. 19) olarak geçer. Aynı yerde *kazO.* kısaltmasıyla *žayčĚ* biçiminde verilen örnek Ostroumov'da *жачы* (1892, s. 74a) olarak geçer. İkisinde de Kiril temelli yazımın olduğunu ve <y> işaretinin kullanıldığını görüyoruz. Ancak Paasonen, bir örnekte bunu <y> olarak verirken diğerinde <u> olarak vermiştir. Sözlükte s. 25'te *jak.* kısaltmasıyla *yŋyr* biçiminde verilen sözcüğü ele alalım. Kısaltmalarla ilgili bölümde belirttiğimiz üzere, Paasonen *jak.* kısaltmasıyla Böthlingk'in sözlüğünden aldığı örnekleri vermiştir. *yŋyr*, Böthlingk'te *ыһыр* (1851, s. 30a) olarak yazılmıştır. Yani Paasonen, <ы> için de Yakutça sözcüklerde <y> işaretini kullanmıştır. <i> işaretinin kullanımında da benzer sorunlar oluşmaktadır. Örneğin Radloff'tan alıntılacağı örnek sözcüklerde bu işaret ünlüler arası, ünlü yanı bazı durumlarda <y> sesi için kullanılır. Paasonen, Radloff'taki gösterimi korumak için bunu aynen vermiştir. <i> işareti aynı zamanda ünlü işareti olarak da kullanılmıştır.

En büyük problem; Çağatayca sözcükler için tercih etmiş olduğu kaynakla ilgilidir. Bunun için Ignaz Kúnos'un *Šejx Sulejman Efendi's Čagataj-Osmanisches Wörterbuch* adlı çalışmasını kullanmıştır. Bu çalışmanın Şeyh Süleyman Efendi'nin *Lügat-i Čağatay ve Türkî-i Osmâni* (1881) adlı sözlüğüyle karşılaştırıldığında problemleri olduğu anlaşılır. Örneğin, Paasonen'de *csagKún.* kısaltmasıyla *gavšak* olarak verilen örnek (1908, s. 35), Ignaz Kúnos'da da aynı yazımdadır (bk. 1902, s. 68). Ancak bu sözcüğün yazımı, Şeyh Süleyman Efendi'de *كوشك* (1881, s. 271a) yani *gevšek* biçimindedir. Halbuki Ignaz Kúnos'da ve onu izleyen Paasonen'de art damaksıl olarak verilmiştir. O hâlde <a> işaretini <e> yerine de kullanmış oluyor. Elbette bu sözcüğü alıntılacağı kaynakla ilgili bir problem olsa da Paasonen'in bu sözcükleri de *FUF* çeviri yazı dizgesiyle verme amacının tam dışına çıkarak bir tutarsızlık yaratıyor.

2.1.1.4. Dizin Bölümü

Csuvas Szójegyzék'te sözlük bölümünün bitiminde s. 205-223 sayfaları arasında *Szómutató*

[Macarca Dizin], s. 224-240 sayfaları arasında ise *Német Szómutató* [Almanca Dizin] bölümleri bulunmaktadır (bk. şekil 54 ve 55).

Şekil 54. *Csuvas Szójegyzék*'teki *Szómutató* [Macarca Dizin] bölümünden örnek bir kısım

- SZÓMUTATÓ.		
(A számok a lapot jelentik. Az összetételek az előtag, az igekötős igék az igeszó alatt vannak csoportosítva.)		
A	akar: —at 17, —ni 126. akasztani 129, 194, föl— 155. akasztófa 155. al: —á 1, —att 1, —fel 78, —kar 173, —ul 1, 4.	—ám öcsöcse 75, —jegy 174, —méh 52, —méh- sejtje 25, —rozs 18. anyós 49. apácza 84. apadni 177, le — 177.
ablak 58, 190. —tábla 58, 190, —üveg 58, 190. abrak 102.		
(Paasonen, 1908, s. 205).		

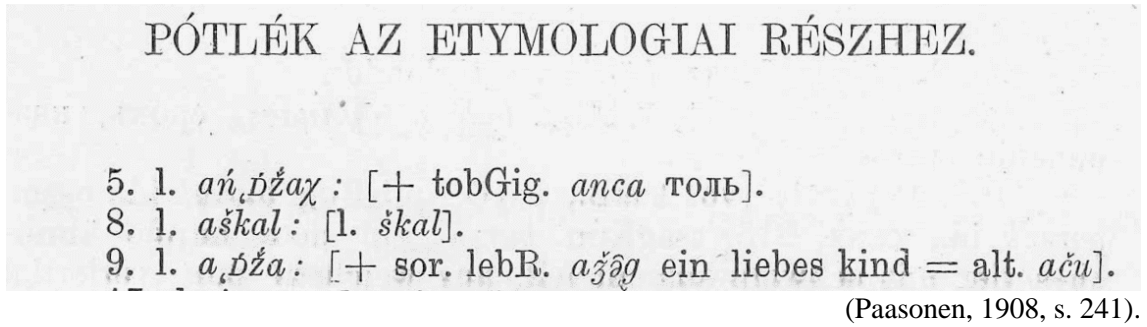
Şekil 55. *Csuvas Szójegyzék*'teki *Német Szómutató* [Almanca Dizin] bölümünden örnek bir kısım

NÉMET SZÓMUTATÓ.		
A	109, —fangs 104, —ge- legenheit 134, —höhe 161, 171, —satz (des bodenbrettes) 52, —statt 203, —ständig 44, 187, —ständigkeit 170, —teil 197, —trieb: aus eige- nem a. 86, 161, —ver- wandter 51.	ben 147, —schweifend 7, 22, —sehen (das) 119, —stehend (v. den augen) 42, —wuchs 87. aussen (das a. befindliche, von aussen) 172, —seite 177. ausser 109. axt 108.
aas 202. ab gabe 75, 93, —gestan- den werden 118, 167, —hang 178, —hängig 198, —satz (am stiefel) 63, —schied nehmen		
(Paasonen, 1908, s. 223).		

2.1.1.5. Etimolojik Eklemeler Bölümü

Yukarıda da söz edildiği üzere *Csuvas Szójegyzék* ilk olarak *Nyelvtudományi Közlemények* dergisinin 37. ve 38. sayılarının eki olarak parçalar hâlinde yayımlanmış olduğundan Paasonen, çalışmasının son parçasına etimolojik eklemeler ve düzeltmeler bölümü koymuştur. Bu eklemelerden ilki *Pótlék Az Etymologiai Részhez* [Etimoloji Kısımlarına Ek] başlıklı bölümdür (bk. şekil 56) ve s. 241-242'de yer alan iki sayfalık 34 etimoloji eklemesi bulunmaktadır. Paasonen, bu kısımda ilk olarak etimolojik ekleme yapılan sözcüğün geçtiği sayfayı ve hangi sözcük olduğunu belirtmiş, ardından sözlük içinde kullandığı formata uygun olarak etimolojik eklemesini yapmıştır.

Şekil 56. *Csuvas Szójegyzék*'teki *Pótlék Az Etymologiai Részhez* [Etimoloji Kısımlarına Ek] bölümünden bir kısım

2.1.1.6. Düzeltmeler Bölümü

Yukarıda belirtildiği üzere *Csuvas Szójegyzék* ilk olarak *Nyelvtudományi Közlemények* dergisinin 37. ve 38. sayılarının eki olarak parçalar hâlinde yayımlanmış olduğundan Paasonen, çalışmasının son parçasına etimolojik eklemeler ve düzeltmeler bölümü koymuştur. S. 243-244 arasında bulunan iki sayfalık *Javítandók* [Düzeltilmeler] başlıklı bölümde Paasonen, sırasıyla *sayfa* [lap], *satır* [sor], *eserdeki biçim* [helyett], *olması gereken biçim* [olvasandó] şeklinde bölümlendirerek düzeltmelerini göstermiştir. Satır bilgisinin yukarıdan veya aşağıdan olduğu da ayrıca belirtilmiştir (bk. şekil 57). Bu kısımda toplam 56 düzeltme bulunmaktadır. Düzeltmeler, çoğunlukla sözcüklerin yazımındaki dizgi hatalarının giderilmesi üzerinedir.

Şekil 57. *Csuvas Szójegyzék*'teki *Javítandók* [Düzeltilmeler] bölümünden bir kısım

Javítandók.

Lap	sor	helyett	olvasandó
5.	26. főlülról	<i>apla</i> , Szp.	<i>apla</i> , Szp. id.
9.	14. alulról	<i>kojkR.</i>	<i>kojbR.</i>
11.	12. föl.	<i>sangn</i>	<i>sanân</i>
18.	1. »	<i>ivâs</i>	<i>ivâs</i>
23.	5. »	<i>javâstar-</i>	<i>javâstar-</i>
24.	13. al.	<i>absehen</i>	<i>abscheu</i>

(Paasonen, 1908, s. 243).

2.1.2. *Csuvas Szójegyzék*'in Önemi

Yukarıda bölümlerde parçalar hâlinde ele alındığı üzere *Csuvas Szójegyzék*; içerdiği sözcük malzemesi, bu sözcüklerin tanımlanışı, bağlam göstermek için verilen folklor metinlerinden parçaları, sadece Çuvaşça için değil Tatarca için de farklı ağız verilerini içermesi, yapılan

etimoloji denemeleri gibi birçok açıdan sadece Türkoloji çalışmaları için değil, Altayistik için de önem taşımaktadır.

Çuvaşça üzerine çalışan araştırmacılar, *Csuvas Szójegyzék*'in önemine de çeşitli çalışmalarında dikkat çekmişlerdir. András Róna-Tas; Paasonen'in sözlüğünde yer alan etimolojilerin çoğunun bugün için de geçerli olduğunu belirtir. Ayrıca ona göre Paasonen'in sözcük malzemesi, Yegorov'un etimolojik sözlüğünden daha zengin ve bazı yerlerde de etimolojik açıklamaları onunkilerden daha doğrudur. Bu nedenle *Csuvas Szójegyzék*, Çuvaşça etimoloji araştırmaları için de bir referans kitabı olmaya devam etmektedir. *Csuvas Szójegyzék*; Aşmarin'in büyük Çuvaşça sözlüğü, Räsänen'in etimolojik sözlüğü gibi başka büyük çalışmalara da kaynaklık etmiştir. Paasonen'in kendi notlarından verdiği Kazan ve Mişer Tatarcası sözcüklerle *Csuvas Szójegyzék*, Tatar ağız bilimi için de bir hazinedir ve hâlâ değerini korumaktadır (1974, s. 2^x-5^x).

Çuvaş sözlükçüsü M. İ. Skvortsov; Paasonen'in sözlüğünün günümüzün en katı sözlükbilimsel ölçütlere göre bir örnek teşkil ettiğini belirtir. Skvortsov, bu sözlüğün içerdiği sözcük sayısının çokluğu yanında Çuvaşçanın farklı ağızlarının özelliklerini de doğru bir biçimde yansıtmasıyla önem taşıdığını ifade eder. Ayrıca Çuvaşça için neredeyse ilk kez Paasonen, sözlük girişlerinde yapay olarak oluşturulmuş değil, alan derlemesiyle kaydedilmiş veya folklor metinlerinden alınmış bağlamsal açıklayıcı örneklere yer vermiştir (2013, s. 27-28).

Csuvas Szójegyzék üzerine yaptığımız incelemeler sonucunda biz de sözlüğün önemiyle ilgili şu bilgileri ekleyebiliriz. Róna-Tas'ın da belirttiği gibi Paasonen'in sözlüğünde verdiği etimolojik açıklamaların birçoğu bugün hâlâ geçerlidir ve Türkoloji kaynaklarının bu kadar sınırlı olduğu bir dönemde ortaya koyulmuş olması dikkate değerdir. Sözlükte etimolojiine dair herhangi bir bilgi verilmeyen çok az sayıda sözcük bulunmaktadır. Bunların da büyük bir bölümü Çuvaşçanın söz varlığındaki Fin-Ugor kökenli kelimelerdir. Aslında Paasonen, ön sözde Çuvaşçanın söz varlığındaki Fin-Ugor kökenli sözcükleri, daha detaylı bir çalışma yapmak istediğinden söz konusu çalışmada göstermediğini belirtir. Bu da etimolojisi verilmeyen sözcüğün büyük ihtimalle Fin-Ugor kökenli olduğu konusunda bize kaynaklık eder. Sözlükteki madde başlarının etimolojilerini çalışmamızda biz de dipnotlarla gösterdik. Karşılaştırıldığında görülecektir ki *Csuvas Szójegyzék*'te bir asır önce verilen bu etimolojik denemeler bugün hâlâ geçerlidir.

Sözcüklerin tanımları, çoğunlukla olabildiğince ayrıntılı verilmiştir ve bu açıdan Çuvaş mutfağı, Çuvaş giyim-kuşamı, Çuvaş ritüelleri gibi birçok konuda bir başvuru kaynağıdır. Sözcüklerin bağlamlarını gösteren örnek cümle veya yapıların genellikle bilmece, atasözü, halk şarkısı, masal gibi folklor ürünlerinden olmasıyla ve bizzat Paasonen tarafından derlenmiş olmalarıyla halkbilim çalışmaları için de önem taşır. Bunun yanında *Csuvas Szójegyzék*'te başka hiçbir

sözlükte rastlayamadığımız sözcüklerin de kaydedildiği görülmüştür. Bugün belki de çoktan unutulmuş sözcükler, az sayıda da olsa bu sözlükte listelenmiştir.

Çuvaşça sözcüklerin farklı ağız biçimlerinin de kaydedilmesi açısından birçok araştırmacının dikkat çektiği gibi *Csuvas Szójegyzék*, Çuvaşça ağız bilimi için de oldukça önemlidir. Ayrıca etimolojik denemeler kısmında Tatarca için verilen sözcüklerin büyük bir bölümü de yine Paasonen tarafından Tatarlar arasında yaptığı alan gezilerinde kaydedilmiştir. Bu nedenle Tatarcanın ağız bilimi için de önem taşır.

Dönemin baskı ve matbaa kısıtlılığından kaynaklanan dizgi hataları dikkate alınmazsa Paasonen'in *Csuvas Szójegyzék*'te kullandığı çeviri yazının tutarlılığı da dikkate değerdir.

2.2. CSUVAS SZÓJEGYZÉK'İN 1974 TARİHLİ TIPKIBASIMI

Csuvas Szójegyzék, 1974 yılında *Tschuwaschisches Wörterverzeichnis* adıyla *Studia Uralo-Altica* dergisinin 4. sayısında, o zamanki adıyla Atilla József Szeged Üniversitesi (günümüzde Szeged Üniversitesi) tarafından Szeged'de tıpkıbasım olarak yeniden yayımlanmıştır. Yeni baskının iç kapaklarında yer alan bilgilere göre bu baskının yürütücülüğünü, P. Hajdú ve A. Róna-Tas, editörlüğünü ise T. Janurik yapmıştır. Ayrıca bu baskıda, ilk baskının kapak sayfasından önce s. 1^x-7^x'de András Róna-Tas tarafından Almanca yazılmış ön söz bulunmaktadır. Bu ön sözün orijinali ve tarafımızca yapılan çevirisi aşağıda verilmiştir:

EINLEITUNG

Das *tschuwaschische Wörterverzeichnis* von Heikki Paasonen war 1908 als Beiheft der ungarischen Zeitschrift *Nyelvtudományi Közlemények* erschienen und wurde bald eine bibliographische Seltenheit. Obwohl eine türkische Übersetzung vom Türk Dil Kurumu in Istanbul ausgegeben wurde /H. Paasonen, *Çuvaş Sözlüğü*, Istanbul 1950, 218 S./, in der die tschuwaschischen Wörter mit einer der neuen türkischen Rechtschreibung angepassten Umschrift wiedergegeben wurden, hat das Original seinen Wert bis heute nicht verloren.

H. Paasonen war 1865 in Ost-Finnland geboren. Nach seiner Studienzeit wurde er 1839 Dozent der finno-ugrischen Sprachwissenschaft an der Universität von Helsinki. 1904 übernahm er als Ordinarius die Leitung des Lehrstuhls. Er hatte sehr enge Beziehungen zu der ungarischen Wissenschaft, wurde Ehrenmitglied der Ungarischen Akademie der Wissenschaften und verbrachte eine längere Zeit in Ungarn als Diplomat seines Landes. Seine Gattin war ungarischer Herkunft. Paasonen starb 1919.

Mit der Unterstützung der Finnisch-ugrischen Gesellschaft hat er zwei wichtige Forschungsreisen unternommen. Während seiner zweiten Forschungsreise, in den ersten drei Monaten des Jahres 1900, hat er tschuwaschisches Sprachmaterial samt ethnographischen und folkloristischen Materialien gesammelt. Der grösste Teil seines Materials stammt von der Mundart des Dorfes Novoe Jakuškino /ehemaliger Kreis Buguruslan, Gouvernement Samara, jetzt Sergievskij Rayon, Kujbiševkij oblast/, und seiner Umgebung. Diese Mundart gehört zu dem Anatri oder niedertschuwaschischen Dialekt, der auch der tschuwaschischen Literatursprache zugrunde liegt. Im September 1901 konnte Paasonen seine Aufzeichnungen mit einigen Wörtern dem ehemaligen Spassker Kreis ergänzen. Das letztgenannte Material stammt von einem Gewährsmann aus dem Dorfe Jeräpkino /heute Jerjapkino, Oktjabrskij Rayon, Tatarische Autonome Republik/. Diese Mundart ist darum wichtig, weil sie die vierfache Phonemopposition der reduzierten Vokale /ä: ē: ō: ǫ:/ bewahrt hat, in dieser Hinsicht also dem Virjal oder obertschuwaschischen Dialekt rahesteht. Die eigenen Aufzeichnungen von Paasonen wurden von einigen schriftlichen Quellen ergänzt /siehe S. VI-VII/.

Prinzipiell wurde das Material von Paasonen in den *Thesaurus der tschuwaschischen Sprache*

aufgenommen /*Čuvaš sämaxësen këneki, Thesaurus linguae Tschuwaschorum*. Herausgegeben von N. I. Ašmarin und seinen Mitarbeitern bzw. seinem Nachfolger N. A. Rezkov I-XVII, Kazan'-Čeboksary 1928-1950/. Paasonens Arbeit wird im Literaturverzeichnis /Bd. XVII, S. 452/ zitiert und auch Novoe Jakuškino kommt in der Liste der Abkürzungen /a.a. O.S. 417/ vor. Doch sind oft wichtige Angaben von Paasonens Wörterverzeichnis ausser Acht gelassen. So z. B. Bd. XV, S. 8 werden s. v. täxlan "olovo, olovjannyj; svinec, olovjannye monety, famil'noe prozvišče" viele Beispiele zitiert, aber keines von Paasonen, der neben täxlan auch die Form töxlan angeführt hat und zwar von Sp/assk/. Die labiale Aussprache des Vokals der ersten Silbe ist entscheidend für die Etymologie des Wortes. Solche Fälle kommen oft vor. Natürlich kann auch das umgekehrte vorkommen. Ašmarin erwähnt z. B. neben täx- "nasekat', kovat' mel'ničnyj zernov" auch die Form töx-, welche bei Paasonen fehlt.

Die tschuwaschischen Mundarten des oblast' Kujbišev /nicht zu verwechseln mit dem Kreis Kujbišev, wo das ehemalige Bolgari liegt/ sind sehr mangelhaft erforscht. Am besten kennen wir die Umgangssprache in der Gegend von Ibrajkino /siehe L. P. Sergeev, *Iz nabljudenij nad ibrajkinskom govorum čuvaškogo jazyka. Pohvistnevskij rajon Kujbiševskoj oblasti: Materialy po čuvašskoj dialektologii Bd. II*, 1963 S. 162-179/. Diese war ursprünglich eine virjal-Mundart, hat aber die labialen reduzierten Vokale schon verloren, wobei die okanie noch nachspürbar war. In der von Paasonen zitierten Mundart von Sp/assk/ war das virjalische o schon in jedem Fall zu u geworden.

Novoe Jakuškino wird auch in der Abkürzungsliste des dialektologischen Wörterbuches von L. P. Sergeev zitiert /*Dialektologičeskij slovar' čuvaškogo jazyka*, Čeboksary 1968, S. 101; eine umgearbeitete Redaktion wurde als *Slovar' čuvašskih narodnyh govorov, Fonetičeskie dialektizmy in Materialy po čuvašskoj dialektologii, Bd. IV*, S. 45-166 herausgegeben; da wird N. Jakuškino S. 163 angegeben/. Soweit ich es feststellen konnte, ist das nur eine Wiederholung von Ašmarin und das Wörterbuch von Sergeev enthält kein selbstständiges Material von N. Jakuškino.

Über seinen Wert für die tschuwaschische Dialektologie hinaus ist das Wörterverzeichnis von Paasonen auch für die etymologischen Forschungen sehr lehrreich. Paasonen zitiert in den meisten Fällen die kasantatarischen bzw. mischertatarischen Parallelen und gibt zahlreiche Hinweise auf verwandte oder für verwandt gehaltene Wörter anderer türkischen Sprechern. In einigen Fällen verweist er taich auf das vermutliche arabische oder persische Original. Viele seiner Etymologien sind bis heute stichhaltig, und da sein Wortmaterial reicher ist als das des etymologischen Wörterbuches von Jegorov /*Etimologičeskij slovar' čuvaškogo jazyka*, Čeboksary 1964 S. 356/ - abgesehen davon, dass seine etymologischen Hinweise hie und da richtiger sind als die von Jegorov, - bleibt Paasonens Arbeit ein Nachschlagwerk auch für die Biologische Forschung.

M. Räsänen hat in seinem *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen* natürlich auch Paasonens Material bearbeitet, doch ist nicht das ganze Paasonensche Material in den Versuch aufgenommen worden. Wo das jedoch geschehen ist, dort ist selbstverständlich meistens Räsänens Arbeit, der ausser Ašmarins Wortmaterial auch eigene Aufzeichnungen, und Korrekturen zu Paasonen enthält, zu bevorzugen.

Wie oben gesagt, Paasonen zitiert kasan- und mischertatarische Wörter und diese meistens aus seinen eigenen Aufzeichnungen. Darum ist das Werk von Paasonen auch für die tatarische Dialektologie eine Fundgrube, und verlor seinen Wert auch nach der Publikation des neuen *Tatar teleney dialektologik sizlege* /Kazan' 1969, 644 S./ nicht, wo es allerdings nicht zitiert wird. Das tatarische Material liegt jetzt in der Bearbeitung von I. Keckeméti /*JSFOU, LXVI*, S. 1-47/ vor, der auch das Tschuwaschische Wörterverzeichnis exzerpiert hat.

Noch einige Worte zu der Umschrift von Paasonen. Paasonen benutzte die übliche /und einfachere/ finno-ugrischen Transkription. In der letzteren Zeit werden aber die tschuwaschischen Wörter in einer von der kyrillischen Schrift transliterierten Form zitiert, weil die tschuwaschisch kyrillische Rechtschreibung eine phonematische ist. Im folgenden führe ich die Entsprechungen zwischen den Systemen von Paasonen /P/ und der üblichen lateinischen /L/ bzw. kyrillischen /K/ Orthographie auf:

P.	L.	K.
a	a	a
ε	e	e /im Anlaut ə/
ə	ě	ě
ö	õ	ě°
ê	ă	ă
ø	õ	ă°
i	i	и
ı	ï	ы
j	y	й /я, е, ю im Anlaut vor a, e, u/
χ	x	х
k	k	к
l	l	л
m	m	м

n	n	Н
o	o	О
p, B	p	П
r	r	Р
s, z	s	С
ś, ź	ś	Щ
š, ž	š	Ш
t, D	t	Т
tś, Dź	č	Ч
u	u	У
u	u	У
ü	ü	Ӧ
v	v	В

Da die mediae lenes und die fortes nur Allophone derselben Phoneme sind, genügt es immer die entsprechenden stimmlosen Konsonanten zu schreiben- was allerdings den Anfängern beim Lesen erhebliche Schwierigkeiten macht. Anders ist es mit Paasonens zwei *u* Zeichen. Paasonen hat bemerkt, dass Ašmarin /in: *Materialy dlja izsledovanija čuvaškogo jazyka*, Kazan' 1898/, die beiden *u* Laute voneinander nicht unterscheidet, obwohl der Unterschied zwischen dem offenen *u* und dem mehr geschlossenen *u* wesentlich ist. Dem offenen *u*-Leut entspricht im Virjal /nicht aber in Šp/assk/ / immer der *o*-Laut, dem geschlossenen *u* meistens der *u*-Leut. Dieses geschlossene *u* ist also seinem Wesen und seiner Herkunft nach von dem offenen *u* verschieden. In den Fällen in denen dem geschlossenen *u* von Paasonen ein virjalisches *o* gegenüber steht /z. B. P: *tuj* "Hochzeit", *tula*- "beissen", *šul* "Träne" usw./, hat man den Verdacht, dass wir es mit einem Schreib- oder Druckfehler zu tun haben.

A. Róna-Tas

ÖN SÖZ

Heikki Paasonen'in *Çuvaşça Sözcük Listesi* [Tschuwaschische Wörterverzeichnis] 1908 yılında Macarca bir dergi olan *Nyelvtudományi Közlemények*'in eki olarak yayımlandı ve kısa süre içinde az rastlanır bir kaynak hâline geldi. İstanbul'da Türk Dil Kurumu tarafından Çuvaşça sözcüklerin yeni Türkçe imlâya uyarlanmış bir transkripsiyonla çevrildiği Türkçe tercümesi yayınlanmış olsa da (H. Paasonen, *Çuvaş Sözlüğü*, İstanbul 1950, 218 s.), orijinali günümüze kadar değerini kaybetmemiştir.

H. Paasonen, 1865'te Doğu Finlandiya'da doğdu. Öğreniminin ardından 1893'te³⁰ Helsinki Üniversitesinde Fin-Ugor dilbilimi alanında doçent oldu. 1904 yılında ise profesör olarak kürsünün yönetimini devraldı. Onun Hungaroloji bilimiyle çok yakın bağları vardı, Macar Bilimler Akademisinin onursal üyesi olmuş ve ülkesinin diplomatı olarak uzun süre Macaristan'da bulunmuştu. Eşi Macar kökenliydi. Paasonen 1919 yılında öldü.

Fin-Ugor Cemiyetinin desteğiyle iki önemli araştırma gezisine çıktı. 1900 yılının ilk üç ayında gerçekleştirdiği ikinci araştırma gezisinde, etnografik ve folklorik materyallerde dâhil olmak üzere Çuvaşça malzeme topladı. Materyalinin çoğu Novoye Yakuşkino köyünün (önceden Buguruslan ilçesi, Samara vilayeti, şimdi Sergievskiy rayonu, Kuybişev oblasti) ve dolaylarının ağzındadır. Bu ağız, Çuvaş edebî dilinin de temeli olan Anatri veya Aşağı Çuvaş ağzına aittir. Eylül 1901'de Paasonen, notlarına eski Spassk kazasından da sözcükler ekledi. Son söz edilen malzeme Yerepkino köyünden (bugün Yeryapkino, Oktyabrskiy rayonu, Tatar Özerk Cumhuriyeti) bir kaynak kişiden elde edilmiştir. Bu ağız önemlidir, çünkü azaltılmış ünlülerin (ä, ě, ö, õ) dörtlü fonemik karışıklığını korumuştur, bu bakımdan Viryal veya Yukarı Çuvaş ağzına yakındır. Paasonen'in kendi notları bazı yazılı kaynaklarla desteklenmiştir (bk. s. VI-VII).

Esas itibarıyla Paasonen'in materyali, *Thesaurus der tschuwaschischen Sprache (Çıvaş Şimahişen Kñeki, Thesaurus linguae Tschuwaschorum)*. N. İ. Aşmarin ve onun çalışma arkadaşı daha doğrusu halefi N. A. Rezyukov tarafından yayımlandı I-XVII, Kazan'-Çeboksarı 1928-1950) adlı çalışmaya dâhil edilmiştir. Paasonen'in çalışmasına bibliyografyada (C XVII, s. 452³¹) atıfta bulunulmakta ve Novoye Yakuşkino da kısaltmalar listesinde (kısaltmaların açıklamaları s. 417) yer almaktadır. Bununla birlikte, Paasonen'in sözlüğündeki önemli bilgiler sıklıkla göz ardı edilir. Örneğin C XV, s. 8'de bulunan *tihlan* [tāxlan] "kalay, kalay alaşımı; kurşun, kalaydan demir para, aile lakabı" maddesinde birçok örnek verilmiştir, ancak bunlardan hiçbiri Paasonen'den değildir, Paasonen *tihlan* [tāxlan] yanında, Sp/assk'tan *tohlan* [tōxlan] biçimine de yer verir. İlk hecedeki ünlünün dudak telaffuzu, sözcüğün etimolojisi için çok önemlidir. Bu tür durumlar sıklıkla görülür. Elbette bunun

³⁰ Tarih burada hatalı olarak 1839 şeklinde yer almaktadır (bk. Róna-Tas, 1974, s. 1^x). Metinde düzeltilerek verilmiştir.

³¹ s. 429'da yer alıyor.

tersi de olabilir. Örneğin Aşmarin *tih-* [tǎx-] “kertmek, değirmen taşı dövmek” biçimine ek olarak Paasonen’de eksik olan *toh-* [tǒx-] biçiminden de söz eder.

Kuybişev oblastının (eski Bulgarların bulunduğu Kuybişev bölgesiyle karıştırılmamalıdır) Çuvaşçanın ağızları yeterince iyi araştırılmamıştır. İbraykino bölgesindeki (bk. L. P. Sergeyev, *Iz nablyudeny nad ibraykinskom govorom çuvaşskogo yazıka. Pohvistnevskiy rayon Kuybişevskoy oblasti: Materialy po çuvaşskoy dialektologii C II*, 1963 s. 162-179) günlük konuşma dilini en iyi şekilde biliyoruz. Bu aslında bir Viryal ağızıydı, ancak *o*-söyleyiş³² hâlâ izlenebilirken, azaltılmış dudak ünlüleri çoktan kaybolmuştu. Paasonen tarafından alıntılanan Sp/assk/ ağızında, Viryal *o* zaten her durumda *u* olmuştu.

Novoye Yakuşkino ayrıca L. P. Sergeyev’e ait ağız sözlüğünün kısaltmalar listesinde de yer almaktadır (*Dialektolojiçeskiy slovar’ çuvaşskogo yazıka*, Çeboksarı 1968, s. 101; revize edilmiş bir biçimde *Slovar’ çuvaşskih narodih govorov. Fonetičeskiye dialektizmi in Materialı po çuvaşskoy dialektologii* adıyla yayımlanmıştır, C IV, s. 45-166; burada N. Yakuşkino s. 163’te belirtilmiştir). Anladığım kadarıyla, bu sadece Aşmarin’in bir tekrarıdır ve Sergeyev’in sözlüğü, N. Yakuşkino’ya ait bağımsız bir materyal içermiyor.

Paasonen’in sözcük listesi, Çuvaş ağız bilimi açısından taşıdığı değerini yanı sıra etimolojik araştırmalar için de oldukça öğreticidir. Çoğu durumda Paasonen, Kazan Tatarcası veya Mişer Tatarcası denklere atıfta bulunur ve diğer Türk dillerinden ilişkili veya ilişkili olduğu düşünülen çok sayıda sözcüğe işaret eder. Bazı durumlarda, sözcüğün olası Arapça veya Farsça orijinaline de atıfta bulunur. Etimolojilerinin çoğu bugün için de geçerlidir ve sözcük malzemesi Yegorov’un etimolojik sözlüğünden (*Etimolojiçeskiy slovar’ çuvaşskogo yazıka*, Çeboksarı 1964 s. 356) daha zengin olduğu için -bazı yerlerde etimolojik açıklamalarının Yegorov’ununkinden daha doğru olmasının yanı sıra- Paasonen’in çalışması Çuvaşça etimoloji araştırmaları için de bir referans kitabı olmaya devam etmektedir.

M. Räsänen *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen* adlı eserinde elbette Paasonen’in materyalini de işledi, ancak Paasonen’in materyalinin tamamı bu esere dâhil edilmedi. Bununla birlikte Räsänen’in, Aşmarin’in sözcük malzemesinin yanı sıra kendi notlarını ve Paasonen’e yaptığı düzeltmeleri içeren bu çalışması elbette tercih edilebilir.

Yukarıda da belirtildiği gibi Paasonen, Kazan ve Mişer Tatarcası sözcüklere atıfta bulunur ve bunlar çoğunlukla kendi notlarındandır. Bu nedenle Paasonen’in çalışması Tatar ağız bilimi için de bir hazinedir ve yeni *Tatar Teleney Dialektologik Süzlege* (Kazan 1969, 644 s.) adlı eserin yayınlanmasından sonra bile değerini kaybetmemiştir, ancak orada Paasonen’e atıfta bulunulmamıştır. Bugün Çuvaşça Sözcük Listesinde de alıntılanmış Tatarca materyaller I. Keckseméti’nin (*JSFOu*, 66, s. 1-47) uyarlamasında mevcuttur.

Paasonen’in harf çevirisi hakkında birkaç söz daha gerekirse, Paasonen alışlagelmiş (ve daha basit) Fin-Ugor transkripsiyonunu kullanmıştır. Ancak son zamanlarda, Çuvaşça sözcükler Kiril alfabesinden çevrilmiş bir biçimde alıntılanmaktadır, çünkü Çuvaşça Kiril yazımı sesbirimseldir. Aşağıda, Paasonen’in (P) yazı sistemiyle alışlagelmiş Latince (L) veya Kiril (K) imlasını listeliyorum:

P.	L.	K.
a	a	a
ε	e	e /ön seste ə/
ə	ě	ě
ö	ǒ	ě°
ê	ǎ	ǎ
ø	ǒ	ǎ°
i	i	и
ı	ĩ	ы
j	y	й /a, e, u önünde я, е, ю/
ç	x	x
k	k	k
l	l	л
m	m	м
n	n	н
o	o	o
p, b	p	п
r	r	р
s, z	s	с
ś, ź	ś	ç
š, ž	š	ш

³² Yazar, burada *okanie* terimini kullanıyor (bk. Rona-Tas, 1974, s. 3^x).

t, D	t	T
tʃ, Dž	č	ч
ұ	u	y
u	u	y
ü	ü	ÿ
v	v	B

Orta konumdaki yumuşak ünsüzler ve sert ünsüzler yalnızca aynı fonemlerin alafonları olduğundan, karşılık gelen ötümsüz ünsüzü yazmak her zaman yeterlidir -ancak bu, yeni başlayanlar için okurken ciddi zorluklara neden olur. Paasonen'in iki *u* işaretinde ise durum farklıdır. Paasonen, açık *y* ile daha kapalı *u* arasındaki farkın önemli olmasına rağmen, Aşmarin'in (içinde: *Materialı dlya izsledovaniya çuvaşskogo yazıka*, Kazan' 1898) iki *u* sesini birbirinden ayırmadığını fark etmiştir. Viryal'de (Ama Sp/assk/'ta değil) açık *y* sesi her zaman *o* sesine, kapalı *u* sesi çoğunlukla *u* sesine karşılık gelir. Bu kapalı *u*, karakteristiği ve kaynağı bakımından açık *y* sesinden farklıdır. Paasonen'in kapalı *u* sesinin karşısında bir Viryal *o* sesi olduğu durumlarda (örn. P: *tuy* [tuy] “dügün”, *tula-* [tula-] “ısırmak”; *şul* [şul] “yaş” vs.), bir yazım veya basım hatasıyla karşı karşıya olduğumuzdan şüpheleniyoruz.

A. Róna-Tas

2.3. CSUVAS SZÓJEGYZÉK'İN TÜRK DİL KURUMU TARAFINDAN YAPILAN ÇEVİRİSİ

Sözlüğün, Türk Dil Kurumu tarafından yapılan çevirisine geçmeden önce sözlüğün çevirisini hazırlayan süreçten söz etmek gerekir.

Türk dil devrimi çalışmalarına hız kazandıran Türk Dil Kurumunun, 12 Temmuz 1932'de Türk Dili Tetkik Cemiyeti adıyla kurulmasının ardından 26 Eylül-5 Ekim 1932 tarihleri arasında I. Türk Dil Kurultayı toplanmıştır. Cemiyetin bünyesinde Linguistik-Filoloji, Etimoloji, Dil Bilgisi-Söz Dizimi, Sözlük, Terim, Derleme, Yayın gibi çeşitli iş ve çalışma kolları oluşturulmuştur (*TDTC Nizamnamesi*, 1933, s. 435-436)³³. Cemiyetin çalışma programında ise Türkçenin Sümer, Eti, Hint-Avrupa, Sami dilleriyle karşılaştırılması, Türkçenin tarihi ve karşılaştırmalı gramerinin yazılması, Türk lehçelerindeki sözcüklerin derlenmesiyle hazırlanacak lehçeler sözlüğü, Türkçe sözlük ve Türkçe terimler sözlüğü, Doğu'da ve Batı'da Türk diline ait çıkmış eserlerin toplanması ve bunların gerekli olanlarının Türkçeye çevrilmesi, bu tür eserlerin yayımı gibi maddeler yer alır (*Çalışma Programı*, 1933, s. 456).

Cemiyetin, Türkçenin bir gramerinin yazılması, sözlüğünün hazırlanması, yeni terim ve sözcükler türetilmesi gibi birçok noktada diğer Türk lehçelerinin gramerleri, sözlükleri gibi başka kaynaklara ihtiyacı vardı. I. Türk Dil Kurultayı boyunca katılımcılar, bu duruma türlü

³³ Birinci Türk Dili Kurultayı Tezler, Müzakere Zabıtları, 1933 yılında Devlet Matbaası'nda T.C. Maarif Vekâleti tarafından; İkinci Türk Dili Kurultayı Müzakere Zabıtları ve Tezleri ise *Türk Dili-Türk Dili Tetkik Cemiyeti Bülteninin* (12. sayıda *Türk Dili Araştırma Kurumu Bülteni*; 13. sayıda ise *Türk Dil Kurumu Bülteni* adını almıştır) 8.-9. (Eylül 1934), 11. (Haziran 1935), 12. (Haziran 1935) ve 14. (Aralık, 1935; yayımlanma tarihi 1936) sayılarında yayımlanmıştır. Üçüncü Türk Dil Kurultayı tutanakları ise *Üçüncü Türk Dil Kurultayı 1936 Tezler Müzakere Zabıtları* adıyla yine Devlet Basımevinde 1937 yılında Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmıştır. Adı geçen yayınlar kurultaylardaki karşılıklı konuşma, soru cevap, rapor vb. kurultayda yapılan tüm konuşmaları içerdiğinden bu tip, başlıksız bir kısma atıfta bulunduğumuzda doğrudan tüm eseri kastederek yayıncıya atıfta bulduk.

konferanslarında, dikkat çekmişlerdir. Ragıp Hulûsi Özdem, kurultayda sunmuş olduğu tezinde girişilen dil ıslahı işinde her şeyden önce Türk lehçeleri hazinesine başvurulması gerektiğini, Radloff'un *Türk Lehçeleri Sözlüğü*'nün Yakutça ve Çuvaşça sözcüklere yer vermediği için bu açıdan yetersiz kaldığını belirterek Pekarskiy'in Yakutça-Rusça sözlüğünün önemini vurgulamıştır (1933, s. 165). Böylece genel lehçe sözlüklerinin yanında tek bir lehçeyi hedef alan sözlüklerin de gerekli olduğu anlaşıldı.

I. ve II. Türk Dil Kurultaylarında Çuvaşça üzerine de yoğun bir ilgi olduğu görülüyor. Katılımcılar, bu iki kurultayda sunmuş oldukları tezlerinde, Çuvaşçadan çokça söz etmişlerdir. Bu ilginin Çuvaşça (ve Yakutçanın) taşıdığı eskicil özelliklerden ileri geldiği söylenebilir. I. Türk Dil Kurultayının geneline hâkim olan Türkçenin özellikle Sümerce, Hint-Avrupa, Sâmî dilleri, Ârî dilleriyle karşılaştırmasına ve Türkçenin bu dillerden daha eski olduğuna, bu dilleri etkilediğine dayanan tezlere yönelik Yusuf Ziya Özer, Avrupa dillercilerinin Hint-Avrupa dillerinin kökenini tam olarak tespit edememelerinin sebebini, onların Turan dilleriyle ilgilenmemiş olmalarına bağlamıştır. Bu amaçla Özer, Hint-Avrupa dilleriyle Türkçeyi yakınlaştırmaya çalışmış ve Çuvaşça örneklere de yer vermiştir (T.C. Maarif Vekâleti, 1933, s. 142, 146). Samih Rifat Bey, genel olarak bazı Türkçe köklerin Hint-Avrupa ve Samî dillerindeki çeşitli sözcüklerin köklerini oluşturduğuna değinerek Türkçenin asliliğine ve eskiliğine kanıtlarını sunduğu "Türkçenin Ârî ve Samî Lisanlarla Mukayesesi" adlı tezinde Sanskritçe *kasri* "at ve aslan yelesi" sözcüğünün, Batılı araştırmacıların Çuvaşça *kisaria* (esasen *kîsre*) "kısırak" sözcüğüyle ilişkisini kabul ettiklerini belirtmiştir (1933, s. 61). II. Türk Kurultayında Naim Hâzım Onat, Arapçanın Türkçeden alınan sözcüklerle şekillendiğini, hatta hemen hemen Türkçeden doğduğunu iddia ettiği tezinde, Çuvaşça sözcüklerden de yararlanmış, böylece bazı Arapça sözcükleri Türkçeye yaklaştırmıştır (1936, s. 1-103). Bu örnekler çoğaltılabilir. Özetle, I. ve II. Türk Dil Kurultayındaki tezlerde Çuvaşçaya Türkçenin eskiliğini kanıtlama, Türk dillerinin diğer dillere kaynaklık ettiğini gösterme gibi noktalarda başvurulduğunu görüyoruz. Bu durum, III. Türk Dil Kurultayı tezlerinde de sürmüştür, orada da aynı amaçla fakat Güneş Dil Teorisi çerçevesinde şekillenmiştir. Çuvaşça ve Yakutçanın eskicil özellikleri, Güneş Dil Teorisine tam anlamıyla kaynaklık etmiştir.

İşte Çuvaşça ve Yakutça başta olmak üzere Türk lehçelerinin söz varlığının tespit edilmesindeki temel motivasyon kaynağı buydu: Türkçedeki yabancı sözcükler yerine Türkçelerini bulma veya türetme, Güneş Dil Teorisine uygun olarak Türkçede kalan yabancı sözcükleri Türkçe olarak açıklayabilme. Nizamnamede cemiyetin amacının okunup tartışıldığı maddede Nizamname Encümeni Reisi Celâl Sahir, bütün sözcüklerin yerine Türkçe kökenlilerinin bulunup konulmasının cemiyetin tek hedefi olduğunu belirtir. Ancak bunlar için derinlemesine bir araştırma yapmak istediklerinin de altını çizer (T.C. Maarif Vekâleti, 1933, s. 437). 24-31

Ağustos 1936 tarihlerinde toplanan III. Türk Dil Kurultayında Türk Dil Kurumu'nun 1934-1936 tarihleri arasındaki çalışmaları üzerine kurumun Genel Sekreteri İbrahim Necmi Dilmen tarafından okunan Genel Sekreterliğin raporunda Çuvaş ve Yakut lehçeleri lügatlerinin sunduğu malzemenin Türkçede eskiden beri yabancı kökenli sanılan sözcüklerin asıl kaynağının yeniden sorgulanmasını gerektirdiği ifade edilir. Yine aynı yerde Türkçeye tercüme edilen Pekarskiy'in *Yakut Dili Lügati*, Zolotnitsky'in ve Paasonen'in Çuvaş sözlükleri, Verbitskiy'in *Altay-Aladağ Lehçeleri Lügati* gibi eserlerde Hint-Avrupa veya Afro-Asyatik sanılan yüzlerce sözcüğün köklerine dair kanıtlara rastlandığı belirtilir (*TDK'nun 1934, 1937*, s. 9-11). Falih Rıfkı Atay'ın *Çankaya* adlı eserinde yer alan şu satırlar da bu durumu iyi bir biçimde açıklamaktadır:

“Bir gün ‘hüküm’ kelimesi üstünde durmuştuk. Terimler arasındaki ‘yargı’ dışında bu kelimenin Türkçede kalmasından başka çare yoktu. Fakat bir türlü münakaşanın sonunu getiremiyorduk. Dağıldıktan sonra dostum Abdülkadir yanıma geldi. ... -Görüyorum ki, pek sıkılıyorsunuz, dedi. Siz bana güçlük çektiğiniz kelimeleri söyleyiniz. Biz Türkçe asla vardırabiliriz, dedi. -İşte ‘hüküm’ kelimesi, dedim. -Yarıma kadar müsaade ediniz. Ertesi gün bazı lehçelerde ‘ök’ün “akıl” manasına geldiğine, bunun birtakım lehçelerde ‘uk’ şeklini aldığına ve Yakutçada ‘um’ eki ile kelime yapılabildiğine dair vesikalar getirdi. Toplantı açılınca ben: -Hüküm kelimesi Türkçedir, dedim. Çünkü ‘ük-üm’ meseleyi halletmekte idi. Akşamları komisyonun çalışmalarını Atatürk'e götürürdüm. Bu yakıştırma ile böyle ehemmiyetli bir kelime kazanmaklığımızdan pek memnun kaldı. İstiyordu ki, Türkçede mümkün olduğu kadar çok kelime bırakalım, ancak bu kelimelerin Türkçe olduğunu da izah edebilelim” (2022, s. 553).

Yukarıdaki satırlardan anlaşıldığı üzere, Türkçenin ağızlarından yapılan derlemelerin veya yazılı eser taramalarının yabancı kökenli bir sözcüğe Türkçe karşılık bulma veya karşılık türetmede yetersiz kaldığı noktalarda Türk lehçelerinin söz varlığı ve hatta morfolojileri çözüm sunuyordu. Aynı yol, hiçbir karşılık bulunamadığı veya türetilmediği için Türkçede bırakılmış yabancı kökenli sözcüklerin etimolojik olarak Türkçe açıklanabilmesi için de izlenmiştir. *Belleten* sözcüğü üzerine hazırlanan etüt de bu konuya ışık tutar. *Türk Dili-Türk Dil Kurumu Bülteni* dergisinin adının derginin 21. sayısından itibaren *Türk Dili Türkçe-Fransızca Belleten* adıyla yayımlandığını görüyoruz. Derginin 21. sayısında *belleten* sözcüğü üzerine bir etüt bulunmaktadır. Bu etütte derginin adının ilgili sayıya kadar Fransızca *bulletin* sözcüğünün Türkçe okuyuş ve söyleyişe uygun olarak *bülten* biçiminde kullanıldığı, Türk Tarih Kurumunun dergisi için de Atatürk'ün bir ad bulunması için bu Fransızca *bulletin* sözcüğünün incelenmesini istediği belirtilmektedir. Öncelikle Türk Tarih Kurumunun belleteninde yayımlanan bu etüdü, Türk Dili dergisinde de aynen yayımlamışlardır. Bu etütte, *belleten* sözcüğünün Güneş Dil Teorisine göre etimolojik analizi yer almakta, Çuvaşça da dâhil olmak üzere diğer Türk dillerinden sözcüklerle bu etimoloji desteklenmeye çalışılmaktadır. Sözcüğün kökündeki *bel* kısmının Türkçede *belle-*, *bellet-*, *belli* (Çuvaşça *palli*) gibi sözcüklerde de yaşaması bu etimolojinin temellerini oluşturmuştur. Etüt sonucunda Fransızca *bulletin* sözcüğünün kaynağının Türkçe *belleten* olduğu belirtilmektedir (“Belleten Sözü”, 1937, s. 3-9). Anlaşılacağı üzere, ilgili sayıya kadar derginin adında yer alan Fransızca kökenli *bülten* sözcüğünün yerini

belleten almış ve Fransızca *bulletin* sözcüğünün de zaten Türkçe kökenli olduğu belirtilmiştir.

Son olarak Atatürk'ün Yakutçayla birlikte³⁴ Çuvaşçaya olan özel ilgisinden söz etmek gerekir. Çünkü bu da çalışmamızın konusunu oluşturan sözlüğün çevirisini hazırlayan nedenler biridir. Anıtkabir Derneği Yayınları arasında çıkan *Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar "Altını Çizdiği Satırları, Özel İşaretleri, Uyarıları, Düştüğü Notlar ve Kitap İçerisindeki Özel Yazıları ile"* adlı tam 24. cilt tutan listede Paasonen'in sözlüğü yer almasa da Atatürk'ün, Türkçeye çevirisi Türk Dil Kurumunca yapılan N. İ. Zolotnitsky'in *Çuvaş Söz Kökleri Lügati* (Envanter No: 76) ve S. A. Uhaney'in *Çuvaş Grameri Özeti* (Envanter No: 708) adlı çalışmaları okumuş olduğu görülmektedir. Atatürk, bu iki eseri okurken üzerine notlar da almış bazı yerlerin altını çizmiştir (Anıtkabir Derneği, 2001, s. 285-299, 373-375). Atatürk, özellikle Zolotnitsky'in sözlüğünde hemen her sayfada birçok sözcüğü işaretlemiştir.

Peki Atatürk, Paasonen'in sözlüğünü de okumuş muydu? Yukarıda belirttiğimiz üzere *Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar* adlı yayında Paasonen'in sözlüğü yer almıyor. Adı geçen çalışma oldukça kapsamlı ve bütüncül bir çalışmadır. Eğer Atatürk, Paasonen'in sözlüğünü okuyup işaretleme yapmış olsaydı muhtemelen bu kaynakta bulunurdu.

Osman Fikri Sertkaya, pek çok başka eserle birlikte *Yakut Dili Lügati*'nin ve *Çuvaş Sözlüğü*'nün Türkçeye çevrilmesinin, Atatürk'ün isteği olduğunu dile getirmektedir (2001, s. 558-559). Buradan yola çıkarak Atatürk'ün Paasonen'in sözlüğünden mutlaka haberi olduğunu söyleyebiliriz. Bize göre, Atatürk'ün Paasonen'in sözlüğünü inceleyip de herhangi bir işaretleme yapmamış olması mümkün değildir. Çünkü Paasonen'de Zolotnitsky'de verileden daha çok sözcük vardı ve bunların diğer Türk dillerindeki denklikleri de çoğu kez verilmişti. Atatürk'ün diğer Çuvaşça kaynakları, Türk Dil Kurumunca yapılan çevirilerden okuduğu yukarıda belirtilmişti. Belki de Paasonen'in sözlüğünün Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan çevirisi henüz tamamlanmadığı için Atatürk, bu sözlüğü detaylıca inceleyip üzerinde notlar alacak veya işaretlemeler yapacak fırsatı bulamamıştır.

Sözlüğün çeviri ve yayın süreciyle ilgili karmaşık ve tutarsız bilgiler var. Aynı durum Zolotnitsky'in sözlüğü için de geçerli. Aşağıda süreci paylaşıyoruz.

Türk Dili dergisinin Nisan 1936 tarihli 16. sayısında 1936 kışı sonlarında kurumun çalışmaları hakkında bilgi verildiği yerde İ. N. Zolotnitsky'in *Çuvaş Söz Kökleri Lügati* ve bunun ek kısmının Türkçeye çevrildiği, Paasonen'in Macarca *Çuvaş Lügati* adlı eserin ise çevirisinin sürdüğü belirtilmektedir. Pekarskiy'in *Yakut Dili Lügati* ve Verbitskiy'in *Altay-Aladağ Türk*

³⁴ *Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar* adlı çalışmada Atatürk'ün Pekarskiy'e ait 12. ciltlik *Yakut Dili Lügati*'nin tümünü okuduğu kaydedilmiştir. Atatürk'ün bu eseri, okurken notlar aldığı, bazı yerlerin altını çizdiği görülmektedir (Anıtkabir Derneği, 2001, s. 411-493, 2001a, s. 1-152).

Lehçeleri Sözlüğü de çevrilen lehçe sözlüklerinden bazılarıdır (1936 Kışı, 1936, s. 6).

24-31 Ağustos 1936 tarihinde gerçekleştirilen III. Türk Dil Kurultayında ise Türk Dil Kurumu'nun 1934-1936 çalışmaları üzerine Genel Sekreterliğin raporunda İbrahim Necmi Dilmen tarafından da Çuvaşçayla ilgili çeviri çalışmaları hakkında bilgi vermiştir. Bu raporda tercüme kolunun başuzmanı Prof. Dr. Abdulkadir İnan gözetiminde Zolotnitsky'in *Çuvaşça Sözlüğü*'nün tercüme edildiği, bu eserin ek kısmının tercümesinin ise devam ettiği belirtilir³⁵. Ayrıca S. A. Uhantey'in *Çuvaşça Grameri*, B. Munkacsi'nin *Çuvaş Filolojisine Ait Notlar*, Paasonen'in *Çuvaşça Sözlüğü*'nün Hüseyin Namık Orkun tarafından tercüme edildiği ifade edilmektedir (TDK'nun 1934, 1937, s. 16-17).

Türk Dili (Türkçe-Fransızca Belleten) dergisinin 1938 Şubat ayında yayımlanan 27-28. sayılarındaki kurum çalışmalarıyla ilgili raporda Paasonen'in sözlüğü, Zolotnitsky'in sözlüğüyle birlikte "şimdiye kadar tercüme edilmiş olan Türk lehçe lügatleri" arasında bulunmakta ve hazırlanacak büyük Türk lehçeler lügatinin kaynakları arasında yer almaktadır (*Kurum Çalışmaları*, 1938, s. 33-34).

Türk Dili (Türkçe-Fransızca Belleten) dergisinin 1938 Ekim ayında yayımlanan 31-32. sayılarında yer alan Türk Dil Kurumunun Kuruluşundan Beri Çalışmaları Hakkında Rapor'da Uhantey'in *Çuvaş Grameri*'nin, Zolotnitsky'in *Çuvaş Söz Kökleri Lügati*'nin Rusçadan; Paasonen'in *Çuvaş Lügati*'nin ve Munkacsi'nin *Çuvaş Filolojisine Ait Notlar* adlı eserlerin ise Macarcadan Türkçeye çevrildiği belirtilmiştir (Türk Dil, 1938, s. 45-46).

10 Ağustos 1942-14 Ağustos 1942 tarihlerinde toplanan IV. Türk Dil Kurultayında İbrahim Necmi Dilmen tarafından okunan Genel Sekreterlik raporunda Türk lehçe lügatlerinden yapılan tercümelerden söz edilmiş ve bunların, III. Türk Dil Kurultayında tamamlandığı bildirilen Yakut, Çuvaş, Altay-Aladağ, Kumuk ve Balkar, Başkurt ve Çağatay lügatleriyle birlikte fişlenerek büyük Türk lehçeleri sözlüğü kaynakları arasına alınacağı ifade edilmektedir (*Genel Sekreterlik*, 1943, s. 13). O hâlde Paasonen'in sözlüğünün çevirisi, en azından III. Türk Dil Kurultayının düzenlendiği 1936 yılına kadar tamamlanmıştı.

26-30 Kasım 1945'te toplanan V. Türk Dil Kurultayında okunan Genel Sekreterlik raporunda Paasonen'in sözlüğü hakkında fonetiği oldukça karışık olan bu Çuvaşça sözlüğün, o yıl içinde kurulan "Türk Diyalektleri Çeviri Yazı Sistemi"ne göre yeniden yazdırıldıktan sonra baskıya verileceği ilan edilmiştir (*Genel Sekreterlik*, 1946, s. 16-17). 19-23 Aralık 1949'da toplanan VI.

³⁵ Yukarıda belirtildiği üzere *Türk Dili* dergisinin Nisan 1936 tarihli 16. sayısında 1936 kışı sonlarında kurumun çalışmaları hakkında bilgi verilen yerde Zolotnitsky'in sözlüğünün ek kısmının da çevrildiği belirtilmekte ancak III. Türk Dil Kurultayında bu sözlüğün ek kısmının çevirisinin sürdüğü belirtilmektedir. İlk açıklama belki de sözlüğün ek kısmının tamamlanmaya çok yakın olması sebebiyle o şekilde yapılmıştır.

Türk Dil Kurultayında verilen raporda büyük Türk diyalektleri sözlüğü için Çuvaş Sözlüğünün çevrilmesine karar verilerek bu tercümeye başlandığı, yarısından fazlasının basıldığı belirtilmektedir (*Genel Yazmanın*, 1950, s. 22). Ancak burada, Çuvaş Sözlüğü için diğer raporların aksine yazar adı belirtilmiyor. Ayrıca tercüme yeni başlandığı belirtiliyor. Esasen diğer raporlara göre hem Zolotnitsky'in hem de Paasonen'in Çuvaşça sözlüklerinin çevirisi, 1936'da çoktan tamamlanmıştı. Bu nedenle burada bir tutarsızlık var gibi gözüküyor. Yine VI. Türk Dil Kurultayı raporunda Çuvaşça sözlüğün yarısından fazlasının basıldığı belirtiliyor. Ancak 1950'de yayımlanan formatı dışında sözlüğün basılmış yarım bir formatı bulunmuyor. Aşağıda ayrıntılı bir biçimde söz edeceğimiz üzere yalnızca Paasonen'in sözlüğünün Türk Dil Kurumu Kütüphanesinde etüt olarak yer alan ve *k* harfine kadar Türkçeye aktarılmış daktiloyla yazılmış bir formatı var. Ancak bu etüdün de tarihi belirtilmiyor.

Paasonen'in sözlüğü dışında Çuvaşça üzerine yapılan çevirilerin hiçbiri yayımlanmamıştır. N. İ. Zolotnitsky'in sözlüğü, *Çuvaş Söz Kökleri Lûgatı: Türk, Fin ve Diğer Milletler ve Kabileler Dil ve Lehçeleriyle Mukayese Edilmiş* adıyla Etüt/8 ve Etüt/8-a olarak; B. Munkacsi'nin *Çuvaş Filolojisine Ait Notlar* adlı eseri Etüt/23 ve Etüt/23-a olarak Türk Dil Kurumu Kütüphanesinde bulunmaktadır. Zolotnitsky sözlüğünün çevirmeni Hamdi Toker; Munkacsi'nin çalışmasının çevirmeni ise Hüseyin Namık Orkun olarak kayıtlıdır. Paasonen'in sözlüğü ise 1950 yılında *Çuvaş Sözlüğü* adıyla yayımlanmıştır. Ayrıca sözlüğün yine Türk Dil Kurumu Kütüphanesinde bulunan ve yayımlanmış baskıdan birtakım farklılıkları olan bir etüdü vardır.

2.3.1. *Csuvas Szójegyzék*'in Türk Dil Kurumu Kütüphanesinde Bulunan Etüdü: *Çuvaş Lûgatçesi*-Etüt/115

Csuvas Szójegyzék'in Türk Dil Kurumu tarafından yapılan 1950 tarihli baskısı dışında bir de Türk Dil Kurumu Kütüphanesinde bulunan, yayımlanmamış, Etüt/115 olarak kayıtlı bir etüdü bulunmaktadır. Tarihle ilgili hiçbir bilgi bulunmayan bu etüdün çevirmenleri, kütüphanenin çevrimiçi kataloğunda Hüseyin Namık Orkun ve Abdulkadir İnan olarak kaydedilmiştir. Etüt olduğu için herhangi bir biçimde kopyalanması, çoğaltılması veya görüntü alınması yasak olan bu kopya, 1950 tarihli baskıdan birtakım farklılıklar göstermektedir. Ayrıca bu etütte sözlüğün <k> harfine kadar çevrildiği görülmektedir. Kütüphane görevlileri, bu etüdün ikinci bir cildinin olup olmadığını sorduğumda benim için kütüphane deposunu kontrol ettiler, ancak orada bu etüdün başka bir cildine ulaşamadılar. Eğer bir devamı varsa da bu, Türk Dil Kurumu Kütüphanesinde yer almamaktadır. Etüt olduğu için herhangi bir şekilde kopyalanması yasak olan bu çalışmayı, kütüphanedeki incelemelerimiz doğrultusunda tanıtmaya çalışacağız.

Çuvaş Lûgatçesi adıyla kaydedilmiş bu etüt, Paasonen'in ön sözünün Türkçe çevirisiyle başlamaktadır. Etütte yer alan ön söz çevirisi, sözlüğün kurum tarafından yayımlanan baskısından sözcük kullanım tercihleri bakımından farklılık gösterse de bu çok büyük bir değişiklik arz etmez. Etütte ön sözün çevirisinden sonraki sayfada “*Çuvaş Lûgatçesi* Yazan: Paasonen, Macarcadan Çeviren: Hüseyin Namık Orkun” ibaresi yer alır ve hemen ardından *ay* “alt, aşağı” maddesiyle sözlüğün çevirisine başlanır. Bu etüdün kurumun yayımladığı çeviriden en önemli farklılığı madde başlarının sırasının orijinalindekiyle aynı olmasıdır. Aşağıda söz edileceği üzere Türk Dil Kurumu tarafından 1950’de yayımlanan çevirisindeyse madde başı sıralaması Türkçenin alfabesine uygun olarak değiştirilmiştir. Yukarıda belirttiğimiz üzere *Csuvas Szójegyzék*’te bir türev olan madde başları girintiliyken söz konusu etütte hiçbir maddenin girintili olmadığı görülür. Tüm alt madde başları, ayrı bir madde başı gibi verilmiştir. Örneğin sözlüğün orijinalinde *ay* [aj] “alt, aşağı” maddesi altında girintili olarak verilen *ayal* [ajal] “alt kısım, aşağı taraf” (Paasonen, 1908, s. 1) bu etütte bağımsız bir madde başıdır (Etüt/115, s. 1). Ayrıca bazı maddelerin etütte unutulduğu da görülüyor. Örneğin sözlüğün orijinalinde *ayak* [ajak] “yan” maddesinin alt maddesi olan *ayak-pırçı* [ajak-pər.Ǿzi] “kaburga kemiği, eğe” (Paasonen, 1908, s. 1) burada yer almaz (Etüt/115, s. 1). Etüdün bazı yerlerinde unutulmuş bu maddelerin el yazısıyla eklendiği görülür. Örneğin *ala* [ala] “(büyük) elek” maddesinin alt maddesi olan *ala-şiltir* [ala-şêlǾr] (Paasonen, 1908, s. 3) etütte unutulduğundan el yazısıyla siyah bir kalemle eklenmiştir (Etüt/115, s. 3).

Etüt/115 ve *Csuvas Szójegyzék*’in 1950’de kurumca yayımlanan çevirisi arasındaki farklılıklardan biri de sözcüklerin tanımlarının ve örneklerin çevirisidir. Örneğin yukarıda da değinilen *alĭ* [alê] “el” sözcüğünün alt maddesi olan *alĭ-hĭyri* [alê-ħêjri] “fenkő | wetzstein” olarak tanımlanmış (Paasonen, 1908, s. 3), etütte “sivri taş” (Etüt/115, s. 3) ve 1950’de yayımlanan çevirideyse “bileyi taşı” (Paasonen, 1950, s. 3) olarak çevrilmiştir. *Ayvan* [ajvan] “ostoba, oktalan | dumm, enfältig” (Paasonen, 1908, s. 1) maddesi, etütte “ahmak, akılsız” olarak (Etüt/115, s. 1) 1950’deki yayında “aptal” olarak (Paasonen, 1950, s. 9) çevrilmiştir. Aynı şekilde bu maddenin örneği olan *pirĭn a. killĭmĭre ilt* [pirĕn a. kĕllĕmĕrĕ ilt] “halljad a mi oktalan imánkat!” (Paasonen, 1908, s. 1) etütte “bizim akılsızca duamızı işliyor musun?” biçimindeyken (Etüt/115, s. 1) 1950’deki yayında “bizim samimi duamızı işit!” (Paasonen, 1950, s. 9) biçimindedir. Bununla birlikte Etüt/115’in çeviriler noktasında 1950’deki baskıdan çok daha başarılı olduğunu söylemek gerekir. Örneğin *agar: a. jĕttiĭ* (folkl.) “erős termetű eb, pisze-, nem hegyesorrú, mint az orosz agár (борзая собака); nem nagyon sebes, de erősebb a farkasnál; ez a fajta most már nem létezik | hund von kräftigem körperbau, die schnauze stumpf, nicht spitzig, wie die des russischen windhundes; nicht besonders schnell im laufen, aber so stark, dass er den wolf bewältigen kann” (Paasonen, 1908, s. 2) maddesi, etütte

“kuvvetli vücutlu köpek, rus zağarı gibi sivri burunlu değil, pek çok koşmaz, fakat kurttan kuvvetlidir; bu cins bugün artık mevcut değildir” (Etüt/115, s. 2) biçimindeyken 1950’de yayımlanan baskıda “sağlam yapılı bir köpek, burnu rus av köpeklerinde olduğu kadar sivri değil; pek süratli değilse de kurdu yenebilecek kadar kuvvetlidir” şeklindedir (Paasonen, 1950, s. 1). Görüldüğü gibi 1950’deki yayında tanımın son kısmı eksikken etütte tamdır.

Etüt/115, çeviri yazı bakımından da 1950’deki baskıdan ayrılır. El yazısıyla eklenen kısımlar dışında, daktilo yazısı olan bölümlerde hiçbir özel karakter yoktur. Örneğin yukarıda bahsedilen *agar* maddesi (Paasonen, 1908, s. 2), etütte *agar* biçimindeyken (Etüt/115, s. 2), 1950’deki baskıda *ağar* (Paasonen, 1950, s. 1) biçimindedir. Ancak etütte el yazısıyla eklenen kısımlarda özel çeviri yazı karakterleri bulunur. Örneğin yukarıda da söz ettiğimiz *ala-šiltir* [ala-šêlɔ̃r] (Paasonen, 1908, s. 3) maddesi, etüde *ala-sıldir* biçiminde el yazısıyla eklenmiştir ve /s/ sesinin <s> işaretiyle verilmesi dışında 1950’de Türk Dil Kurumu tarafından verilen *ala-sêldır* (Paasonen, 1950, s. 3) biçimine kıyasla çok daha anlaşılır ve doğrudur. Örneğin Paasonen’de <ə> işaretiyle gösterilen /i/ sesi, etütte basitçe <i>, Paasonen’de <â> işaretiyle gösterilen /i/ sesi ise basitçe <i> işaretiyle gösterilmiştir. Etütte yer yer sözcüklerin yazımları üzerinde düzeltmeler yapılmıştır: ıvılık^h gibi (Etüt/115, s. 18). Ne yazık ki bu eklemelerin ve düzeltmelerin ne zaman ve kim tarafından yapıldığı belirsizdir. Ancak bize göre bu düzeltmeler çok daha sonra ve belli ki Çuvaşça üzerine bilgili birisi tarafından yapılmıştır.

Etütte imlayla ilgili düzeltmeler de bulunur. Örneğin s. 26’da yer alan *yara* maddesinin örneğinin Türkçe çevirisi üzerinde şöyle bir düzeltme yapılmıştır: “^Ruslar ve Bulgarlar bütün gün vuruşdular”. s. 46’da yer alan başka bir düzeltme şu şekildedir: *hirhü eski*^{ekşi}.

Yukarıda söz edildiği üzere etütte, sözlüğün orijinalindeki madde başı sırası korunmuştur. Bu nedenle etütte sırasıyla <a>, <e>, <i> (ə), <i> (â), <i>, <i> (i), <y>, <h> (χ), <k> harfleriyle başlayan maddeler yer alır ve parantez içerisindeki işaretler sözlüğün orijinalindeki işaretleri belirtmekte olup etüt üzerine sonradan eklenmiştir. Etüt, yukarıda da belirtildiği üzere tam değildir.

Etüt/115’te bazı atıf ve etimolojiler de atlanmış, bunlardan bazıları el yazısıyla eklenmiştir. Örneğin *amak* maddesinde verilen *Magn. 112. лухорадка* (Paasonen, 1908, s. 4) kısmı etütte daktilo yazısı kısımda eksik olup kırmızı kalemle yazılmış el yazısıyla eklenmiştir (Etüt/115, s. 4). Etütte özellikle s. 7-10 arası bu tür eklemelerle doludur. Etütte *i* harfli madde başları kırmızı daktilo ve eklemeler de kırmızı el yazısıyla yazılmıştır (Etüt/115, s. 13). Etütte bazı yerlerde örnek cümleler eksiktir. Örneğin s. 6’daki *abırşsa* “zavallı, zavallılık” maddesinin örnek cümlesinin olmadığı görülüyor.

Etüdün geneline bakıldığında sözcüklerin anlam ve örnekleri dışındaki noktaların genellikle

sonradan eklendiği görülüyor. Bu da gösterir ki Etüt/115 muhtemelen *Csuvas Szójegyzék*'in 1950'de kurumca yayımlanan çevirinin ilk taslak metnidir. Tüm eksikliklerine rağmen, hem çeviri yazı hem de çevirilerin sözlüğün orijinaline daha sadık olması açısından esasen 1950'deki baskıdan daha başarılıdır.

2.3.2. *Csuvas Szójegyzék*'in Türk Dil Kurumu Tarafından Yapılan 1950 Baskısı: *Çuvaş Sözlüğü*

Csuvas Szójegyzék'in (buradan sonra CsSz.) Türk Dil Kurumu tarafından yapılan çevirisi, *Çuvaş Sözlüğü* (buradan sonra ÇS) adıyla 1950 yılında İstanbul'da İbrahim Horoz Basımevinde yayımlanmıştır. Sözlüğün kapağında "Türk Dil Kurumu çevirmenleri tarafından dilimize çevrilmiştir" ibaresi yer alır ve sözlüğün Türkçeye çevrilme gerekçesi ön sözden önceki sayfada şu şekilde belirtilir:

"Dilimize çevirdiğimiz *Çuvaş Sözlüğü*'nün aslı Fin dilci ve folklorcularından Prof. H. Paasonen tarafından 1908'de Peşte'de *Csuvas Szójegyzék* başlığıyla yayınlanmıştır. Çuvaş Türkçesi, Türk diyalektleri arasında özel ve önemli bir yer tuttuğu için, bu diyalektin mukayeseli Türkoloji araştırmalarında faydalı olabileceği düşünülerek bu sözlük tercüme ettirilmiştir ve basılmıştır. Aslında Çuvaşça kelimeler Macarca ve Almanca karşılanmıştır. Bu tercümede, Kurumun Türk diyalektleri için kabul ettiği çeviri yazı sistemi kullanılmıştır."

Bu ibareden sonraki sayfalarda Paasonen'in *Csuvas Szójegyzék*'te Macarca olarak yazmış olduğu ön söz metninin (1908, s. 111-v) *Müellifin Önsözü* başlığıyla verilen Türkçe çevirisi bulunur (Paasonen, 1950, s. IV-VI). CsSz.'te s. v1-v11'de bulunan kısaltmalar bölümü de ÇS'nde s. VII-VIII'de yer alır. Daha sonra *Sözlüğün Tercümesinde ve Aslında Kullanılan Çevriyazı* başlığıyla şu çeviri yazı dizgesi verilmiştir:

Şekil 58. ÇS'nde bulunan *Sözlüğün Tercümesinde ve Aslında Kullanılan Çevriyazı* başlıklı şema

Türk diyelekleri çevreyazısı	e	ə	ə	ı	i	e	ë	b	ɓ	ç'	ç'	ğ	
Paasonen'in kullandığı çevriyazı	ε	ê	ə	ı	ı	u	ë	β	B	D'Z	t'š'	D'	
Türk diyelekleri çevreyazısı	ġ	ġ	ġ	h	j	l'	n'	ŋ	r'	ś	ş	t'	z'
Paasonen'in kullandığı çevriyazı	r	G	γ	χ	ž	l'	n'	ŋ	r'	s'	š	t'	z

Bu şemadan sonra ÇS'nde s. 1-218 sayfaları arasında *Csuvas Szójegyzék*'in çevirisi yer alır. Bu kısımdan aşağıda ayrıntılı olarak söz edeceğimiz için burada ayrıca durmuyoruz. ÇS'nde son olarak *Yanlış-doğru cetveli* bulunur. Bu cetvelin sözlüğün orijinaliyle hiçbir ilişkisi yoktur ve

tamamen Türk Dil Kurumu tarafından yapılan çeviri yayınıyla ilgili düzeltmelerdir. Ancak orijinalinde Paasonen'in eklediğine benzer bir düzende sayfa, satır, yanlış biçim ve olması gereken biçim şeklinde verilmiş olup imlayla ilgili düzeltmelerdir (bk. şekil 59).

Şekil 59. ÇS'ndeki Yanlış-doğru cetveli

<u>Yanlış - doğru cetveli</u>			
<u>Sahife</u>	<u>Satır</u>	<u>Yanlış</u>	<u>Doğru</u>
1	2 y	kəraymašt	kəraymašt'
1	13 a	Adel	Adəl
1	13 a	İdil	İdəl
1	11 a	Bak	bak

ÇS, bugün bilimsel çalışmalarda kullanılmayacak kadar ciddi eksiklikler ve hatalar içermektedir. Özellikle Paasonen'in sözlüğün orijinalinde kullandığı çeviri yazı işaretlerine karşılık Türkçe çevirisinde benimsenen işaretler, anlaşılabilirlikten oldukça uzak ve Çuvaşça uzmanı olmayan araştırmacıları yanıltabilecek biçimdedir. Aşağıda daha ayrıntılı bir biçimde üzerine duracağımız bu gibi sebeplerden dolayı Çuvaşça üzerine çalışan araştırmacılar, 1950 yayınındaki özellikle çeviri yazının sebep olduğu güçlüklerle dikkat çekmiş ve sözlüğün Türkçe olarak yeni bir çevirisinin yapılması gerekliliğine çeşitli çalışmalarında dikkat çekmişlerdir (bk. Yılmaz, 1999, s. 131; Yılmaz, 2004, s. 3238, 3240-3242; Güzel, 2021, s. 65-67).

2.3.2.1. Çuvaş Sözlüğü'ndeki Sorunlar ve Eksiklikler

ÇS, bir çeviri çalışmasıdır. Aşağıda da ele alacağımız üzere Paasonen'de çevirisi verilmeyen bazı madde başı örneklerinin çevirileri üzerine yapılan ufak eklemeler dışında, sözlüğün orijinaline yapılmış herhangi bir katkı bulunmaz. Aksine sözlüğün orijinalinde bulunduğu hâlde ÇS'nde unutulmuş birçok nokta mevcuttur. Ayrıca sözlükte birçok dizgi hatası vardır. Bunların bazıları, ÇS'nin sonundaki Yanlış-Doğru Cetveli'nde düzeltilmiş olsa da esasen orada verilenden çok daha fazla hata söz konusudur. Bu başlıkta ÇS'ndeki sorun ve eksiklikler sözlüğün orijinaliyle karşılaştırılarak verilecektir. Dizgi kaynaklı problemlere de ayrı bir başlıkta değil, ilgili yerlerde değinilecektir. Nitekim dizgi kaynaklı problemler çoğunlukla çeviri yazı işaretlerinin kullanımı noktasındadır.

2.3.2.1.1. Çuvaş Sözlüğü'ndeki Kısaltmalar

2.1.1.2'de ele aldığımız üzere CsSz.'te birçok kısaltma kullanılmıştır. Paasonen, bunların çok az

bir kısmını çalışmasının kısaltmalar bölümünde vermiştir. ÇS'nde ise Paasonen'in CsSz.'te kullandığı kısaltmalara hiçbir ekleme yapılmamış, bu liste s. VII-VIII'de yalnızca kaynaklardan bazılarının adlarının Türkçeye çevrilmesiyle birlikte olduğu gibi verilmiştir (bk. şekil 60).

Şekil 60. ÇS'nde Kısaltmalar bölümü

KISALTMALAR	VIII
Alt. V. = V. Verbitskiy, Slovar altayskago i aladagskago nareçiya türskago yazıka. (= Türk dilinin Altay ve Aladağ lehçe lügati) Kazan 1884.	Kaz. V. = A. Voskresenskiy, Russko-tatarskiy slovar (Rus-ça-tatarca Sözlük) Kazan, 1894.
Aşm. = N. I. Aşmerin, Materiali dlya izsledovaniya çuvaşskago yazıka. (Çuvaş dilinin tetkiki için malzeme) Kazan, 1898.	Kırg. K. = Kırgızsko-russkiy slovar Orenburg, 1899.
Aşm. BCs. = N. I. Aşmerin, Bolgarı i çuvaşı, (= Bulgarlar ve Çuvaşlar) Kazan, 1902. (Izvestiya Obşestva arheol., istor. i etnogr. pri Kazanskom univers. adlı mecmuanın XVIII inci cildinden ayrı basım.)	Orenburg, 1897 (Russko-kırgızski slovar Orenburg, 1899).
Başk. K. = V. Katarinskiy, Başkirsko-russkiy slovar (= Başkırtça-Rusça Sözlük) Orenburg, 1899.	Magn. = V. Magnitskiy, Materiali k obyasneniyu staroy çuvaşskoy veri (= Eski çuvaş dilinin izahı için malzeme) Kazan, 1881.
Budag. = L. Budagov, Sravnitelny slovar turetsko-tatarskih nareçiy. (= Türk - Tatar lehçelerinin mukayeseli sözlüğü) St. Petersburg, 1869-71.	Miş. Bug. = Samara vilayeti, Bügülme kazasının batı tara. fında oturan Mişer-tatarları lehçesi (kendi notlarına göre).
Çaq. Kun. = Şeyh Süleyman Efendi's çagataj - osmanisches wörterbuch. Bearb. v. I. Kunos, BP. 1901.	Miş. N. = Nijniy-Novgorod vilayeti Sergaç kazasında oturan Mişer-tatarları lehçesi (kendi notlarına göre).
Çag. Vámb. = Hermann Yámbéry, Çagataische Sprachstudien. Leipzig. 1867.	Osm. B.M. = Barbier de Meynard, Dictionnaire turc-français, Paris, 1880-81.
Gomb. = Gombocz Zoltán, Csuvas szójegyzék. NyK. XXXVI.	R. (yahut Radl.) = W. Radloff, Versuch eines wörterbuches der türk- dialecte, St.- Petersburg, 1893.
Grönb. = Vilh. Grönbech, Forstudier til tyrkisk lydhistorie, Kjöbenhavn 1902.	Radl. Phon. = W. Radloff, Phonetik der nördlichen türk-sprachen, Leipzig, 1883.
KazB. = Bálint Gábor, Kazáni - tatár nyelvtanulmányok, II. Kazáni tatar szótár, (= Kazan Tat. dili üzerinde tetkikler) Bp. 1876.	Razsk. I. = Razskazi iz russkoy istorii na çuvaşskom yazıka I. (= Çuvaş dilinde Rus tarihinden hikâyeler) Kazan, 1882.
Kaz. O. = N. Ostroumov, Tatarso-russkiy slovar, (= Tatarca-Rusça Sözlük) Kazan, 1892.	Sbojev = V. Sbojev, Çuvaşı, (= Çuvaşlar) Moskova 1865.
Kaz. Sp. = Kazan vilayeti, Spaski kazasında Yurtkubı adlı tatar köylerinin lehçeleri (kendi notlarına göre).	Tob. Gig. = Giganov, Slovar rossiysko-tatarskiy, (= Rusça-Tatarca Sözlük). St.- Petersburg, 1804.
	Ur. = N. Katanov, Opit izsledovaniya uránhaaskago yazıka (= Uranha dilinin tetkik tecrübeleri) Kazan 1903.
	Uçebn. = Pervonaçalny uçebnik russkago yazıka dlya çuvaş; Izdaniye pyatoye Pravoslavnago Missionerskago Obşestva Vipusk perviy. (= Çuvaşlar için Rus dilinin ilk ders kitabı. Beşinci basım. Birinci fasıkül). Kazan, 1898.
	Yak. = O. Böhtlingk, Über die sprache der jakuten; jakutisch-deutsches wörterbuch, St.- Petersburg, 1851.
	Zenk. = Th. Zenker, Dictionnaire turc-arabe-persen, Leipzig 1866-76.
	Zol. = N. Zolotnitskiy, Kornevoy çuvaşsko - russkiy slovar (= Çuvaşça - Rusça Sözlük) Kazan, 1875.
	Diger kısaltmalar için bakınız: Nyelvtudományi Közlemények (NyK.) XXXV, 244 — 247 ve Radloff.

Aslında CsSz.'te yukarıdakiler dışında kullanılan kısaltmalar, ÇS'nde sözlüğün çevirisi kısmında ya bazen aynen bırakılsa da bazen bunlara Türkçe karşılık gelen kısaltmalar kullanıldığı görülür. Ancak bunlar arasında bir tutarlılık bulunmaz.

Şekil 61. CsSz.'teki *a.đža* maddesi

a.đža, Szp. id. gyeremek; ifjú, fiatal ember | kind; bursch, jüngling; *a.đža-pđ.đža*, *a.đža-ptša* gyermekek | kinder; *a.đžan-a.đži unoka* | enkel, enkelin; vö. Gomb. (vö. mongG. *açi* le petit-fils, le neveu).

(Paasonen, 1908, s. 9).

Şekil 62. ÇS'ndeki *aç'a* maddesi

aç'a, Sp. id. çocuk : delikanlı ; aç'a - pəç'a, aç'a - pç'a çoluk çocuk; aç'an - aç'i torun, yegen. krş. Gomb. (bak Mog. G. açi torun, yegen).

(Paasonen, 1950, s. 1).

Örneğin şekil 61'de görülen maddede sözlüğün orijinalinde "aynı" anlamında kullanılan *id.* kısaltmasına Türkçe karşılık gelen bir kısaltma kullanılmamış, olduğu gibi bırakılmıştır (bk. şekil 62). Şekil 63'te ise *aşkal*, *şkal* [aşkal, şkal] maddesinin örneğinin bir atasözü olduğu, Macarca *közmondás* "atasözü" sözcüğünden kısaltılmış *közm.* kısaltmasıyla belirtilmiş, şekil

64'te görüleceği üzere ÇS'nde de buna karşılık olarak *at. s.* kısaltması kullanılmıştır. Bu Paasonen'deki kısaltmaya karşılık Türkçeden yapılmış kısaltma örneklerindedir.

Şekil 63. CsSz.'teki *aşkal, şkal* maddesi

aşkal, şkal (postpos. c. acc.-dat.) szerint, példánál fogva | gemäss, nach; *mana, sire şkal vâlda pəzəl'đžə* az én példámtól, a ti példátoktól ő is elromlott; *s'avna-şkal uymağa tuşsa kajân* az ő példájánál fogva te tökfilkó leszel; *s'üps'əne şkal çvəbəl'đži tıBənnə* (közm.); vö. ASM. 210.

(Paasonen, 1908, s. 8).

Şekil 64. ÇS'ndeki *aşkal, şkal* maddesi

aşkal, şkal [acc.- datifle kullanılan sontakı] -göre; -bakarak; *mana, sire şkal vâlda pəzəl'ç'ə bana bakarak, size bakarak, o da bozuldu; s'avna-şkal ohmağa tuşsa kayən ona bakarak sen dahi ahmak olacaksın; s'üps'əne şkal həbəl'c'i təbənnə* (at. s.); bak Aşm. 210.

(Paasonen, 1950, s. 7).

Şekil 65'te CsSz.'teki *ivəl* [iyəl] maddesinde Gombocz'un sözlüğünde bulunan biçime atıfta bulunmak için *s.v.* kısaltması kullanıldığı görülüyor. Latince *sub verbo* "sözcüğünün altında, ifadesinin altında"³⁶ yapısından bir kısaltma olan *s.v.*, sözlük veya ansiklopedilerdeki bir maddeye atıfta bulunmak için kullanılır. Burada da Paasonen, madde başı olarak verdiği *ivəl* biçimi, Gombocz'da madde başı olarak değil, *əvəl* maddesi içerisinde geçtiğinden (bk. Gombocz, 1906, s. 6) *s.v.* kısaltmasını kullanmıştır. Şekil 66'da görüleceği üzere ÇS'nde bu kısaltma *v.s.* biçiminde korunmaya çalışılmış, ancak bu kez de hatalı verilmiştir. Yanlış verilen biçim, genellikle *ve saire* yapısına karşılık kullanılan *vs.* gibi anlaşılabilir. Şekil 68'e bakıldığında bu kez şekil 67'de kullanılan aynı kısaltma *s.v.*'nin ÇS'nde açık olarak "maddesi" biçiminde yazıldığı görülüyor. ÇS'nde bazen de şekil 70'deki gibi CsSz.'te bulunan kısaltmanın (bk. şekil 69) hiç verilmediği görülür. Bazen de bu kısaltma Paasonen'de olduğu gibi *s.v.* biçiminde aynen verilir. Görüldüğü gibi Paasonen'de *s.v.* biçiminde kullanılan kısaltmanın ÇS'nde *v.s.*, *s.v.* şeklinde kısaltma olarak veya açık yazılarak ya da hiç yazılmayarak tutarsızca verilmiştir.

Şekil 65. CsSz.'teki *ivəl* maddesi

ivəl, Szp. id. fiú | sohn; vö. GOMB. s. v. *əvəl*; [kaz. *ul*, oszm. *ujgR. oşul*].

(Paasonen, 1908, s. 19).

³⁶ <https://www.oed.com/information/understanding-entries/abbreviations/?tl=true> (Son erişim tarihi: 01.07.2024, saat 21:48).

Şekil 66. ÇS’ndeki *ıvəl* maddesi

ıvəl, Sp. id. oğul; bak. Gomb. v.s. əvəl [Kaz. ul, Osm. Uyg. oğul].

(Paasonen, 1950, s. 53).

Şekil 67. CsSz.’teki *əyye* maddesi

əjjε valamely gonosz szellem; ha a gyermek sokáig betegeskedik és nem fejlődik, ezen szellem az oka | ein böser geist; *vəl a,đžana đ. jernə*; vö. GOMB. s. v. *ijε* [kaz. *əjä, ijə*].

(Paasonen, 1908, s. 13).

Şekil 68. ÇS’ndeki *əyye* maddesi

əyye kötü bir ruh; *vəl aç’ana əyye yernə*; krş. Gomb. = *ıye* maddesi [Kaz. *ıye, iyı*].

(Paasonen, 1950, s. 27).

Şekil 69. CsSz.’teki *kəziya* maddesi

kəziya, Ucebñ. 63. *kəzəja*, Szp. *kəsjə* czinege | meise, kohlmeise, синица; vö. GOMB. s. v. *kəziya* [onomat. (?); vö. telR. *kučujak* ein kleiner vogel, sperling, altV. *kučujak, kučəjak* id.].

(Paasonen, 1908, s. 69).

Şekil 70. ÇS’ndeki *kəziya* maddesi

kəziya, Ucebñ. 63 *kəzəya*, Sp. *kəsyə arıkuşu*; krş. Gomb. *kəziya* (onomat.?) [krş. Tel. R. *kuçuyak ufak bir kuş*; Alt. V. *kuçuyak, kuçiyak* id.].

(Paasonen, 1950, s. 68).

CsSz.’teki kısaltmaların bazılarının ÇS’nde açık yazıldığı da görülür. Örneğin Paasonen’in CsSz.’te “bilmece” için kullandığı *tal. mese* kısaltması (<Macarca *találós mese*) ÇS’nde daima tutarlı bir şekilde bilmece olarak yazılmıştır. Bu durum, tutarlılık gösterdiği için herhangi bir sorun teşkil etmez, bu nedenle sadece bilgilendirme amaçlı yer veriyoruz.

ÇS’nde kısaltmalarla ilgili en büyük sorunlardan biri de çok eski başka yayınlarda da görüldüğü gibi Paasonen’in *kkirg.* kısaltmasıyla bugünkü Kırgızca’yı, *kirg.* kısaltmasıyla ise bugünkü Kazakçayı kastetmesi, bunun da ÇS’nde aynı şekilde sürdürülmüş olmasıdır. Buna ek olarak bu iki kısaltmanın aynı yerde geçtiği örneklerde ÇS’nin çoğu kez bunların ikisini birleştirerek verdiği de görülür. Örneğin şekil 71’de gösterildiği üzere CsSz.’te *kirgR.* ve *kkirgR.* kısaltmalarıyla verilen sözcükler farklı iken şekil 72’de görüleceği gibi ÇS’nde ikisi birleştirilmiş ve sadece ilk örnek yazılmıştır.

Şekil 71. CsSz.'teki *kaškâr* maddesi

kaškâr, Szp. id. farkas | wolf [kirgR. *kaskâr*, kkirgR. *karş-kâr*, barR. *karşkur*].

(Paasonen, 1908, s. 68).

Şekil 72. ÇS'ndeki *kaşkər* maddesi

kaşkər kurt [Kir. R. *kaskər*, Bar. R. *karşkur*].

(Paasonen, 1950, s. 62).

CsSz.'te olduğu gibi ÇS'nde de kısaltmaların tümünü gösteren bir liste bulunmamaktadır. Sözlüğün orijinalinde de az da olsa görülen kısaltmalar konusundaki tutarsızlık, ÇS'nde de görülür. Her ne kadar ÇS'nde kısaltmaların bazılarında Türkçe karşılıklar türetilmiş olsa da bunların tutarsız görünümü ve topluca sözlük başında sunulmamış olmaları ciddi bir kullanım zorluğu yaratmaktadır. Ayrıca Paasonen'in kullandığı kaynakların bir kısmı da yine kısaltmalar hâlinde metin içinde verildiğinden ÇS sözlüğün orijinalinde kullanılan literatürün gösterilmesi açısından da eksiktir.

2.3.2.1.2. *Çuvaş Sözlüğü*'ndeki Madde Başları

2.1.1.3.1.'de söz edildiği üzere CsSz.'teki madde başı düzeni <a>, <e>, <a>, <â>, <i>, <j>, <j>, <ç>, <k>, <l>, <m>, <n>, <p>, <r>, <s>, <ş>, <ş>, <t>, <t'ş>, <u (y)>, <ü>, <v> şeklindeyken ÇS'nde Türkçenin alfabetik sıralamasına uygun olarak bu düzen <a>, <t'ş>, <e>, <a>, <â>, <ç>, <j>, <i>, <k>, <l>, <m>, <n>, <p>, <r>, <s>, <ş>, <ş>, <t>, <u> ve <(y)>, <ü>, <v>, <j> dizilimini almıştır. ÇS'nün madde başı sıralaması maddelerin başında verilen işaretlere göre şu şekildedir: <A> (s. 1-10), <Ç> (s. 10-23), <E> (s. 23-24), <F> (s. 24-27), <F> (s. 27-29), <H> (s. 29-52), <I> (s. 52-54), <I> (s. 54-56), <K> (s. 56-82), <L> (s. 82-85), <M> (s. 86-92), <N> (s. 92-94), <P> (s. 94-116), <R> (s. 116), <S> (s. 116-133), <S'> (s. 133-150), <Ş> (s. 150-162), <T> (s. 162-188), *U* ve <ø> (s. 188-194), <Ü> (s. 194-196), <V> (s. 196-204), <Y> (s. 204-218). Bunlar, ÇS'nde madde başlarının başladığı sesin işaretini temsil eden başlıklandırmalar olup altlarında yer alan madde başlarını yeterince iyi temsil etmeyen gösterimlerdir. Örneğin <Ç> ile başlıklandırılan yerde madde başlarının <ç'> ve <ç> ile gösterildiğini görüyoruz (bk. şekil 73). Şekil 74'te <H> ile başlıklandırılan madde başlarının içinde ise <h> ile birlikte <h> ile başlayan bir biçim de görülüyor. <S'> ile başlıklandırılan madde başlarının başladığı yerde ise hem <S> hem <ş> hem de <s'> ile başlayan maddelerin olduğu görülüyor (bk. şekil 75). Şekil 73, 74 ve 75'teki maddeler, CsSz.'te sırasıyla <t'ş>, <ç> ve <ş> ile başlayan maddelere karşılık gelirler ve çeviri yazı bölümünde de söz edileceği üzere

ÇS'nde <ç'>, <h> ve <ś> ile gösterilmekle beraber dizgi hatası kaynaklı şekillerde gösterilen tutarsızlıklar mevcuttur. Yine çeviri yazı bölümünde ele alınacağı üzere madde başlarının gösterimindeki bir diğer tutarsızlık, ÇS'nde CsSz.'teki <ç> işaretine karşılık kullanılan sesin şekil 74'teki gibi <h> değil, <h> olmasıdır. Yani ÇS'nde CsSz.'teki işaretlere karşılık kullanıldığı belirtilen biçimle bir tutarsızlık söz konusudur.

Şekil 73. ÇS'nden madde başı örnekleri

ç'eret sıra (rusça чередъ, очередь); [krş. Kaz. B. çirat, Kaz. R. çirat.]
çerkke küçük bardak, kadeh [rusça чарка].

(Paasonen, 1950, s. 13).

Şekil 74. ÇS'nden madde başı örnekleri

hər - (ateşte) kızmak [Kaz. kız-].
 hərt - kızdırmak, yakmak; manən kəğər hərdet içim yanıyor,
 midem kazınıyor.
 hərü kızgın.
hərel - kızarmak; krş. hər -, hərlə.

(Paasonen, 1950, s. 39).

Şekil 75. ÇS'nden madde başı örnekleri

Səbər Sibirya [Kaz. V. Səbər; rusçası: Сибирь].
şədes (inf.), Uçebn. 50 kaybolmak (= şəhalas); krş. Aşm. şət yolunu şaşırmaq (= ağaş; Kaz. adaş) [? Yak. sūt-kaybolmaq, sönmek].
şəkle-, Sp. sökle- kaldırmak; şəkleze pıras taşımak [Kaz. B. yökle- yüklemek; Kom. Osm. Çağ. yük- id.; Osm. Uyg. Alt. vb. R. yük].
 şəkem, Sp. söklem yük; bak. Maté XXIII. 4.
şəle-, Sp. şəle- dikmek [Kaz. B. yöyle-, Kaz. Osm. O. cöyle-, Miş. Büg. yüle-].
s'əlen, Sp. sölən yılan; həra şəlen (kara yılan) engerek; hərən-puşlə şəlen bir nevi zehirli yılan; tıy-şəlen id.; çəbar sələn alaca yılan [Kaz. B. yılan].

(Paasonen, 1950, s. 139).

ÇS'nde madde başlarının dizilimi Türkçenin alfabetik sırasına göredir. Örneğin CsSz.'te ilk madde başı *aj* iken (bk. Paasonen, 1908, s.1) ÇS'nde ilk madde *ağərşsa* maddesidir (Paasonen, 1950, s. 1) ki bu CsSz.'te *abârşša* olarak verilen sözcük olup s. 5'te yer alır. ÇS'nde ana madde

başlarına bağlı alt madde başlarının dizilimi genel olarak orijinaline uygundur. Ancak tıpkı sözlüğün orijinalinde olduğu gibi ÇS’nde de bazı alt madde başlarının yanlışlıkla madde başı gibi verildiği durumlar vardır. Örneğin şekil 76’da CsSz.’te *emel* maddesinin alt maddeleri olarak verilen *emelle-* ve *emelzə*’den ikincisinin ÇS’nde alt madde başı değil de ana madde başı gibi verildiği görülür (bk. şekil 77).

Şekil 76. CsSz.’teki *emel* maddesi ve onun alt maddeleri

emel, Uçsebn. 103. *emel*, *amal*, *amal* varázsszer (melylyel gyógyítanak vagy kárt tesznek) | zaubermittel (mit dem man heilt oder beschädigt); Uçsebn. 103. лѣкарство; vö. *mel* [kaz. *ämäl* < ar.].
emelle- varázsszerrel gyógyítani vagy károsítani | durch ein zaubermittel heilen oder beschädigen; *väl vilnə pələttšə, əna jyməš emellenə.*
emelzə varázsló, táltos | zauberer, zauberin; Uçsebn. 103. лѣкаръ.

(Paasonen, 1908, s. 10).

Şekil 77. ÇS’ndeki *emel* ve *emelzə* maddeleri

emel, Uçsebn. 103. *emel*, *amal*, *amal* insana şifa yahut zarar veren büyü; Uçsebn. 103 ilâç; bak *mel* [Kaz. *emel* < ar.].
emelle - büyü ile şifa veya zarar vermek; *väl vilnə pələttšə, əna yəməš emellenə.*
emelzə büyücü; Uçsebn. 103 hekim.

(Paasonen, 1950, s. 25).

ÇS’nde bunun tam tersi hataların da yapıldığı görülür. Yani esasen ayrı bir madde başı iken sözcüğün alt madde başı gibi verildiği olur. Örneğin şekil 78’de görüleceği üzere CsSz.’te *səv-ar’ni* ve *səv-ujəχ* maddeleri birbirinden bağımsız maddeler iken ÇS’nde bunlardan ikincisi birincisinin alt maddesi, yani birincisinden bir türev gibi girintili verilmiştir (bk. şekil 79).

Şekil 78. CsSz.’teki *səv-ar’ni* ve *səv-ujəχ* maddeleri

səv-ar’ni, l. *s’u*.³
səv-ujəχ, l. *s’u*.¹

(Paasonen, 1908, s. 135).

Şekil 79. ÇS’ndeki *səv-ar’ni* ve *s’əv-uyəh* maddeleri

səv-ar’ni, bak. *s’u*.³.
s’əv-uyəh, bak *s’u*.¹.

(Paasonen, 1950, s. 139).

ÇS’nde madde başlarının dizilimiyle birlikte CsSz.’te Paasonen’in eş yazımlı farklı anlamlı sözcükleri birbirinden ayırmak için kullanmış olduğu numaralandırma sisteminin de bozulduğu görülüyor. Şekil 78’de görüleceği üzere CsSz.’te Paasonen, *səv-ar’ni* ve *səv-ujəχ* maddelerinin

anlamları için sırasıyla $\acute{s}u^3$ ve $\acute{s}u^1$ maddelerine atıfta bulunmuştur. Şekil 80’de görüleceği üzere bu iki sözcük, $\acute{s}u^1$ ve $\acute{s}u^3$ maddelerinin alt maddesi olarak geçmekte ve orada açıklanmaktadır. Şekil 79’da gösterildiği gibi ÇS’nde de bu bilgiler aynen verilmiştir. Ancak şekil 81’e gelindiğinde ÇS’ndeki $s'u^1$ maddesinin CsSz.’te $\acute{s}u^2$ maddesine, $s'u^2$ maddesinin ise CsSz.’te $\acute{s}u^3$ maddesine karşılık geldiği; CsSz.’te $\acute{s}u^1$ maddesinin ise ÇS’nde çeviri yazının farklılaştırılması sebebiyle şekil 82’de gösterilen $s'ə$ biçimine dönüştüğü ve diğerlerinden ayrı bir sayfada verildiği görülüyor. Madde başı dizilimi değiştirilirken bu tip gönderimlere dikkat edilmediğinden okuyucu, $s'u^1$ maddesine yönlendiriliyor. Bu da ilgili sözcüğe bakan kişinin hem sözcüğün kökeni hem de anlamını tespit etmesi açısından ciddi probleme yol açmaktadır. Çünkü $\acute{s}\acute{a}v-uj\acute{a}\chi$, CsSz.’te $\acute{s}u^1$ “yaz” sözcüğünün altında verilen “beşinci ay” anlamında bir yapı olup ÇS’nde verilen $s'u^1$ maddesiyle hiçbir ilgisi yoktur. Zaten okuyucu, bu gönderimden yola çıkarsa bile ilgili sözcüğe ulaşamayacaktır, çünkü sözcük gönderimde bulunulan yerde değildir.

Şekil 80. CsSz.’teki $\acute{s}u^1$, $\acute{s}u^2$ ve $\acute{s}u^3$ maddeleri.

$\acute{s}u^1$ Uçsebn. 77. $\acute{n}\acute{y}\acute{a}r$ (nyár | sommer) [kazB. $j\acute{a}j$, jaj id.].
 $\acute{s}u^2$ $\acute{s}u^1$, Szp. id. nyáron; nyár | im sommer; sommer.
 $\acute{s}\acute{a}v-uj\acute{a}\chi$ az ötödik hónap | der fünfte monat.
 $\acute{s}u^2$ l. $uj\acute{s}u$ [kazB. $j\acute{a}j\acute{a}$ bogen, krm. csag. oszmR. jai id., alt. kom. ujt. etc. R. ja id.].
 $\acute{s}u^3$ Szp. id. vaj, zsír, (kender)olaj | butter, fett, hanföl; vö.
 GOMB. [oszmR. jar , ujtR. jak , alt. telR. $j\acute{u}$ fett, öl].
 $\acute{s}\acute{a}v-ar'ni$ farsang(hét) | fasching(swoche), масляница; vö.
 MAGN. 101.

(Paasonen, 1908, s. 139).

Şekil 81. ÇS’ndeki $s'u^1$ ve $s'u^2$ maddeleri

$s'u^1$, bak $\acute{e}ksu$ [Kaz. B. yeye, yay, Krm. Çağ. Osm. R. yay id. Alt. Kom. Uyg. v.b. R. ya id.].
 $s'u^2$, Sp. id. yağ krş. Gomb. [Osm. R. yağ, Uyg. R. yak, Alt. Tel. R. yū].
 $\acute{s}\acute{a}v-ar'ni$ hristiyan peşhizinden önceki hafta (yağlı haftası).
 bak Magn. 101.

(Paasonen, 1950, s. 148).

Şekil 82. ÇS’ndeki $s'ə$ ve onun alt maddeleri

$s'ə$ Uçsebn. 77. yaz [Kaz. B. yay, yey id.].
 $s'ula$, Sp. id. yazın.
 $\acute{s}\acute{a}v-uy\acute{a}\chi$ beşinci ay.

(Paasonen, 1950, s. 145).

Ancak bazı maddelerin diziliminde CsSz.’teki hatanın ÇS’nde giderildiği durumlar da vardır. Örneğin yukarıda şekil 13’te gösterilen, syt - “satmak” eyleminin bir alt maddesi olan $sud\acute{a}$

“satılacak mallar” sözcüğünün, bir madde başı gibi yani girinti yapılmadan verildiğini ancak esasen alt madde başı değil de madde başı olsaydı *sydän* “pelte, etli jöle” maddesi altında yer alması gerektiğini belirtmiştik. Bu hatanın ÇS’nde giderildiğini ve *sydâ* maddesinin olması gerektiği yere, yani *syt-* eyleminin altına taşındığını görüyoruz (bk. şekil 83).

Şekil 83. ÇS’ndeki *sət* ve *sədə* maddeleri

sət- Sp. id. *satmak*; *sədən* il- *satın almak* [Kaz. *sat-*].
sədə satılık mal; *sədəs sətəma həkə latsa parl*

(Paasonen, 1950, s. 132).

CsSz.’te ilgili maddenin eylem olup olmadığı – işaretiyle düzenli bir biçimde gösterilmesine karşın ÇS’nde yine dizgi kaynaklı bunun bazı madde başlarında gösterilmediği görülmektedir. Örneğin şekil 84’te *əmətlen* olarak verilen sözcük, bir eylemdir. Bu nedenle Paasonen’in yaptığı gibi – işaretiyle gösterilmesi gerekmektedir. Ancak bu durumun tam tersi olduğu yani esasen CsSz.’te madde başının eylem olmadığı hâlde – işaretiyle birlikte verildiği veya eylem olduğu hâlde – olmaksızın verildiği nadir durumlarda ÇS’nde hatanın giderildiği örnekler de vardır.

Şekil 84. ÇS’ndeki *əmət* ve onun alt maddesi *əmətlen*

əmətlen *ümitlenmek.*

(Paasonen, 1950, s. 28).

ÇS’nde bazı madde başlarının hiç verilmediği durumlar da vardır. Örneğin şekil 85’te görüleceği üzere CsSz.’te iki eş sesli *avâr* maddesi bulunurken ÇS’nde bunlardan yalnızca birinin bulunduğu şekil 86’da görülmektedir.

Şekil 85. CsSz.’te *avâr* ve *avâr-* maddeleri

avâr nyél | schaft, stiel, heft, griff [szag. *kojkR. ěgir hõ-ckerig, bucklig, krumm, ur. õr кривої, изогнутый; кривизна, извилина, krm. sor. etc. R. ägri gebogen, krumm, schief*].

avâr folyó v. tó fenekén levõ gödör | tiefe stelle, grube in einem fluss od. see, омутъ [vö. csag. etc. R. ägir- drehen, wenden, csagR. ägrik wasserwirbel; vö. *avârla-*].

avâr-, Szp. id. örölni | mahlen; vö. GOMB. [kazO. *äüär-* drehen, wenden, alt. etc. R. äbir- id.; vö. *jarâm*].

(Paasonen, 1908, s. 9).

Şekil 86. ÇS’nde *avər* ve *avâr-* maddeleri

avər *ırmak içinde çukur, girdap* [bak Çag. vb. R. *egir-çevirmek, Çag. R. egrik girdap; bak avârla-*].

avər-, Sp. id. öğütmek; krş. Gomb. [Kaz. *ewır- çevirmek, Alt. vb. R. ebir- id.; krş. Çuv. yarəm*].

(Paasonen, 1950, s. 8).

2.3.2.1.3. *Çuvaş Sözlüğü*'nde Madde Başlarının Tanımları

2.1.1.3.2'de ele alındığı gibi Paasonen, CsSz.'te sözcüklerin tanımlarını Macarca ve Almanca olarak verdiği ve bazı durumlarda Macarca tanımın Almancasından daha ayrıntılı olduğu görülür. ÇS'nde ise buna dikkat edilmediği, yani Paasonen'in Macarca ve Almanca olarak vermiş olduğu tanımların bütüncül bir şekilde Türkçeye çevrilmediği görülür. Örneğin şekil 87'de verilen *jəksək* maddesinde Paasonen, Macarca tanımında Almanca tanımında yer almayan *fölkiáltás, mikor valami kellemetlen dolog, kár történi* “nahoş, zararlı bir durum olduğunda kullanılan ünlem” bilgisini vermiş; şekil 88'de görüleceği üzere ÇS'nde tanımın çevirisi sadece Almancası temel alınarak yapıldığı için bu kısım hiç verilmemiştir.

Şekil 87. CsSz.'teki *jəksək* maddesi

jəksək, Szp. id. ördög vigyen! vigyen el az iz! ezer mennykö! (fölkiáltás, mikor valami kellemetlen dolog, kár történi) | potz tausend! hol's der teufel! (vö. Zol. *jəksək* гадъ, гадина) [vö. ? altV. *jeksin-* гнушаться, брезговать, *jek* мерзость; бѣсъ, вредъ, altR. *jäksən-* vor etwas absehen haben; beim anblick einer sache zusammenschauern, zurückfahren, barR. *jiksən-* erschrecken (intr.)].

(Paasonen, 1908, s. 24).

Şekil 88. ÇS'ndeki *yəksək* maddesi

yəksək, Sp. id. *tü! lanet olsun!* (bak Zol. *yəksək* iğrenç, alçak) [? Alt. V. *yeksin-* iğrenmek; *yek* necis, zarar, şeytan; Alt. R. *yeksən-* (bir şeyi görünce) irkilmek; Bar. R. *yiksən-ürkmek*].

(Paasonen, 1950, s. 212).

Ayrıca CsSz.'te hem Macarca hem Almanca tanım aynı düzeyde ayrıntılı olsa da ÇS'nde tanımın tam verilmediği örnekler mevcuttur. Bazı sözcük tanımlarının da ÇS'nde yanlış verildiği görülür. Örneğin CsSz.'te şekil 89'daki maddede Paasonen, Macarca *mely alatt mezei munkát végezni nem szabad* ve Almanca *die ganze zeit ruht die feldarbeit* ibareleriyle *şinze* adı verilen bayram boyunca tarım işlerinin durduğunu belirtirken ÇS'nde “bütün bu bayram günleri zarfında tarım işleri devam ediyor” çevirisi yapılmıştır (bk. şekil 90).

Şekil 89. CsSz.'teki *şinze* maddesi

şinze pünkösdtáji ünnep, mely 1—3 hétig tart és mely alatt mezei munkát végezni nem szabad; hozzá tartozik az *ü. d'zük* nevű áldozás is | ein fest um die pfingsten, welches 1—3 wochen lang mit allerlei spielen samt einem *ü. d'zük* genannten opfer gefeiert wird; die ganze zeit ruht die feldarbeit.

(Paasonen, 1908, s. 137).

Şekil 90. ÇS'ndeki *s'inz'e* maddesi

s'inz'e ekanimi selâse yortusuna yakın bir zamanda başlayarak türlü oyunlarla ve üçük denilen kurbanla 1—3 hafta tesit edilen bir bayram; bütün bu bayram günleri zarfında tarım işleri devam ediyor.

(Paasonen, 1950, s. 144).

Bazı durumlarda ÇS'nde anlam ayrımlarına dikkat edilmemiştir. Örneğin şekil 91'de görüleceği üzere Paasonen, madde başı sözcüğün tanımını, sırasıyla Macarca ve Almanca *tojás; here | ei; hode* yani “yumurta; testis” olarak vermiş, anlam farklılığını noktalı virgülle ayırarak göstermiştir. Ancak şekil 92'den görüleceği üzere ÇS'nde sözcüğünün tanımının yalnızca “yumurta” olarak yapılmış ve anlam ayrımı korunmamıştır.

Şekil 91. CsSz.'teki *şâmarða* maddesi

şâmarða, Szp. id. tojás; here | ei; hode; vö. GOMB. [oszmR. jumurta; vö. kazR. jömorká, bar. kom. esagR. jumurtka].

(Paasonen, 1908, s. 134).

Şekil 92. ÇS'ndeki *şəmarða* maddesi

şəmarða, Sp. id. yumurta; bak. Gomb. [Kaz. R. yömərka, Bar. Kom. Çağ. R. yumurtka; Osm. R. yumurta id].

(Paasonen, 1950, s. 138).

Bazı örneklerde ÇS'nde sözcüğün anlamının hiç verilmediği görülür. Örneğin şekil 93'te Paasonen, *şâmâr-çullî* maddesinin tanımını, Macarca olarak vermiştir. Şekil 94'te görüldüğü üzere ÇS'nde bu anlam hiç verilmemiştir.

Şekil 93. CsSz.'teki *şâmâr-çullî* maddesi

şâmâr-çullî (bot.) valamely növény, melyet a şâmâr-ü. dźűk nevű áldozásnál használnak.

(Paasonen, 1908, s. 135).

Şekil 94. ÇS'ndeki *s'əmər-həllî* maddesi

s'əmər-həllî (bot.)

(Paasonen, 1950, s. 138).

Bazı durumlarda şekil 95 ve 96'da görüleceği üzere ÇS'nde anlamın hiç Türkçeye çevrilmediği, sözlüğün aslında verildiği dilde olduğu da görülür.

Şekil 95. CsSz.'teki *şâr.dźâk* maddesi

şâr.dźâk fingersträhnen.

(Paasonen, 1908, s. 152).

Şekil 96. ÇS'ndeki *şərc'ək* maddesi

şərc'ək Fingersträhnchen.

(Paasonen, 1950, s. 157).

CsSz.'ten farklı olarak ÇS'nde sözcüklerin düz, tanımların ise italik yazı stilinde yazılmış olması da oldukça kafa karıştırıcıdır (krş. şekil 91 ve 92).

2.3.2.1.4. *Çuvaş Sözlüğü*'nde Örnekler ve Bunların Çevirileri

2.1.1.3.4'te ele alındığı üzere Paasonen, CsSz.'te madde başlarını bir bağlam içerisinde göstermek amacıyla örnek cümle veya yapılar kullanmıştır. Bunların çevirilerini de genellikle Macarca veya Almanca olmak üzere iki farklı dilde veya sadece Macarca ya da Macarca, Rusça vermiştir. Ancak CsSz.'te çevirisi hiç verilmeyen örnekler de mevcuttur. Bunların çok az bir kısmının çevirileri ÇS'ne eklenmiştir ancak çoğunun çevirisi, ÇS'nde de yer almaz. Örneğin şekil 97'te CsSz.'te *a. tertlenze süret irləħne kuyrajmašt'* örneğinin çevirisinin vermediği görülüyor. Bu durum, şekil 98'de görüldüğü üzere ÇS'nde de aynıdır.

Şekil 97. CsSz.'teki *abâršša* maddesi

abâršša szegény, szegényke (szánakozólag) | der, die arme (= məskən); a., tertlenze süret, irləħne kuyrajmašt'!

(Paasonen, 1908, s. 5).

Şekil 98. ÇS'ndeki *aḫərşša* maddesi

aḫərşša zavallı (= məskən); aḫərşša, tertlenze süret, irləħne kuyrajmašt'!

(Paasonen, 1950, s. 1).

Bazı durumlarda örneğin çevirisi, Paasonen tarafından verilse de ÇS'nde bu çeviriye yer verilmediği görülür. Örneğin şekil 99'daki *kaj sivə-jenelle* örneğinin çevirisi, Macarca olarak verilmiş, ancak şekil 100'de görüleceği üzere ÇS'nde bu çeviri tamamen atlanmıştır.

Şekil 99. CsSz.'teki *sivə-jənə* maddesi

sivə-jənə észak | norden; kaj sivə-jənelle menj észak felé!

(Paasonen, 1908, s. 123).

Şekil 100. ÇS'ndeki *sivə-yenə* maddesi

sivə-yenə kuzey; kay sivə-yənelle.

(Paasonen, 1950, s. 129).

ÇS’nde bazen örnek cümle çevirisinin yanlış verildiği görülmektedir. Örneğin şekil 101’de verilen *kərege xuşşine larêr* örnek cümlesi için Paasonen, *üljetek az ünnepi asztalhoz!* çevirisini vermiştir. Ancak şekil 102’de gösterildiği üzere ÇS’nde bu cümle, “bayram sofrasına oturmaz!” olarak çevrilmiştir. Olması gereken çeviriye “bayram sofrasına oturun!” biçimindedir.

Şekil 101. CsSz.’teki *kərege* maddesi

kərege ünnepi asztal, ünnepi alkalommal dusan teritett asztal | festlicher tisch, reichlich beladener tisch an einem gastmal; vö. Mark. XII, 39.; pi. bžəgər juxat, kəreğər tylat hordótok folyik, ünnepi asztaltok telik; kərege xuşşine larêr üljetek az ünnepi asztalhoz! [krm. csagR. körägä ein gefäss, aus dem man den wein nimmt; eine bank, auf die man während des mahles die langhalsigen weinkrüge stellt; (krm.) schale; vö. ZENK. 770].

(Paasonen, 1908, s. 64).

Şekil 102. ÇS’ndeki *kərege* maddesi

kərege zengin sofrə, ziyafet sofrası; bak Mark. XII, 39.. piçəğər yəhat’, kəreğər təlat’ fıçınız akıyor, bayram sofrası doluyor; kərege həşşine lərər bayram sofrasına oturmaz! [Çag. R. körege şarap kâsesi, yemek zamanında üzerine şarap kâseleri konan iskemle; Krm. R. körege bardak; bak Zenk. 770.]

(Paasonen, 1950, s. 70).

Nadir de olsa Paasonen’in çeviri vermediği örneklerin ÇS’nde eklendiği de görülür. Örneğin şekil 103’teki görselde *ajvan kəlləmərə xuş kərza xəbəl il! amin, şirlax* örneğinin çevirisini vermediği görülüyor. Ancak şekil 104’e gelindiğinde ÇS’nde bu örnek cümlenin anlamının “kurbanlık hayvanımızı hoş görüp kabul et, amin, yarlıka!” olarak çevrildiği görülüyor.

Şekil 103. CsSz.’teki *amin* maddesi

amin a pogányvallású imádságok végen használt szó | wird am ende der heidnischen gebete gebraucht; ajvan kəlləmərə xuş kərza xəbəl il! amin, şirlax! [kaz. amin < ar.].

(Paasonen, 1908, s. 4).

Şekil 104. ÇS’ndeki *amin* maddesi

amin eski dinden kalma duaların sonunda kullanılır; ayvan kəlləmərə həş kərza xəbəl il! amin, şirlax! kurbanlık hayvanımızı hoş görüp kabul et, amin, yarlıka! [Kaz. amin < ar.].

(Paasonen, 1950, s. 4).

2.3.2.1.5. Çuvaş Sözlüğü’ndeki Çeviri Yazı

ÇS’ndeki en büyük sorun sözlüğün orijinalindekilere karşılık kullanılan çeviri yazı işaretleri

sebebiyle ortaya çıkmaktadır. Bu durum, daha önce çalışmalarında *Csuvas Szójegyzék*'e değinen araştırmacıların da dikkatini çekmiş ve ilgili çalışmalarında ÇS'ndeki çeviri yazı işaretleri üzerine değerlendirmelerde bulunmuşlardır (bk. Yılmaz, 2004; Güzel, 2021).

Emine Yılmaz, “Türkiye Türkolojisinde Çuvaşça Araştırmalarının Sorunları” (2004) adlı yazısında Türkçe yayınlarda özellikle Çuvaşça sözcüklerin yazımı konusunda görülen yanlış ve farklılıkların temel nedeninin ÇS'nin uzun bir süreliğine Türkiye'de Çuvaşça için kullanılan neredeyse tek sözlük olması olduğunu belirtir. Bu durum, özellikle kaynak olarak yalnızca ÇS'ni kullanan ve hem oradaki hem de sözlüğün orijinalindeki işaretlerin gerçek ses değerlerini bilmeyen yani Çuvaşça uzmanı olmayan araştırmacıların çalışmalarında kendisini göstermektedir. Yılmaz, adı geçen yazısında Türkçe yayınlardaki Çuvaşça sözcüklerin yazımında görülen hataları birçok örnek üzerinden ele almıştır. Özetle; Türkiye'de Çuvaşça uzmanı olmayan araştırmacıların yayınlarındaki Çuvaşça sözcüklerin yazımında özellikle Çuvaşçanın karakteristik sesleri olan ve bugün Kiril temelli Çuvaş alfabesinde <ă>, <ě> ve <ç> olarak gösterilen işaretleri içeren sözcüklerin yazımının hatalı olduğunu, sadece bu özel işaretleri gerektirmeyen sözcüklerden bazılarının doğru yazıldığını söyleyebiliriz. Özellikle <ă>, <ě> işaretleri söz konusu olduğunda bunlar genellikle /a/ ve /e/ seslerine yakın sanılıp üzerindeki yaylar konulmaksızın verildiklerinde ciddi bir problem ortaya çıkmaktadır çünkü bu ikisinin ses değerinin /a/ ve /e/ seslerinininkiyle ilişkisi yoktur (Yılmaz, 2004, s. 3238, 3240-3247). Ancak biz burada özellikle ve sadece Paasonen sözlüğünün Türkçe çevirisini temel alan çalışmalardaki hatalardan bazılarına değinmek istiyoruz. Bu yayınlardan ikisi, Osman Özer tarafından 1995 ve 1999 yıllarında yapılmış yayınlardır. İkincisi üzerine Emine Yılmaz, adı geçen çalışmada değerlendirmeleri zaten yapmıştır (bk. Yılmaz, 2004, s. 3238, 3245-3246). Yılmaz'ın belirttiği üzere Özer'in tıpkı 1999 yılındaki “Anadolu Ağızlarının Altayistik Açından Değerlendirilmesi” adlı yazısı gibi 1995'te yapmış olduğu “Ana Altayca ve Çuvaşça ile Zazaca Arasındaki Dil Benzerlikleri Üzerine Bir Deneme” adlı yazısında da verilen Çuvaşça örneklerin neredeyse tümü, hatalı olarak yazılmıştır. Bunun sebebi, Özer'in ilgili çalışmada yalnızca Paasonen sözlüğünün Türkçe çevirisini kullanmış olması (bk. Özer, 1995, s. 295), sözlüğün orijinalinde dahi çeviri yazı işaretleri alışılmışın dışında ve Çuvaşça uzmanı olmayan araştırmacıları yanıltabilecek biçimdeyken sözlüğün Türkçe çevirisinde Türk Dil Kurumu tarafından orijinalindekilere karşılık kullanılan işaretlerin anlaşılabilirliğinin daha da zorlaştırılmasıdır. Yine Yılmaz'ın işaret ettiği üzere 1999'daki diğer yazısı gibi (2004, s. 3238) başka yönlerden de eleştirilebilecek bu çalışmada Özer, Çuvaşça ve Zazacada ortak olduğunu düşündüğü 104 kelimenin listesini vermiş ve bu listedeki Çuvaşça sözcükleri ÇS'nden almıştır. Özer, bu 104 sözcükten yalnızca 31 tanesi doğru yazabilmiştir. Doğru yazılan sözcükler, Yılmaz'ın önceden tespit ettiği üzere Çuvaşçanın /i/, /ĩ/ ve /s/ gibi karakteristik seslerini

gösteren işaretlerin bulunmadığı kelimelerdir: *şakka*- “vurmak” gibi. Buna karşın örneğin Özer’in Çuv. *aher*- “bağırarak” olarak verdiği sözcük (1995, s. 295) esasen Paasonen’de *aχâr*- (1908, s. 2), sözlüğün Türk Dil Kurumu tarafından yapılan çevirisinde ise *ahər*- (1950, s. 2) biçimlerinde bulunur. Doğru ve standart çeviri yazı yapılmış biçimiye *ahîr*-’dır. Paasonen, bu sözcükte geçen ve bugün Kiril temelli Çuvaş alfabesinde <ă> ile gösterilen sesi sözlüğünde <â> ile vermiş, sözlüğün Türkçe çevirisinde de buna karşılık <ə> işareti kullanılmıştır ve Türkiye’de Çuvaşça uzmanlarının yayınlarında bu işaret, <î> ile gösterilir. Yani Özer’in verdiği gibi /e/ sesiyle hiçbir ilgisi yoktur. Bu nedenle sözlüğün her iki baskısını da kullanırken özellikle çeviri yazı konusunda özel bir dikkat gerekmektedir. Yukarıdaki örnekten de görüleceği üzere, bu işaretin gerçek ses değerini bilmeyen araştırmacılar, işareti daha basit ve benzer başka bir işarete değiştirerek vermektedir. Özer’in yazısı, oldukça eski tarihli olduğu ve o dönemler genellikle Paasonen’in sözlüğünün Türkçe çevirisi kullanıldığı için bu durum nispeten normal görülebilir. Ancak günümüzde hâlâ, üstelik Çuvaşça üzerine Türkçe yayınların en zengin olduğu dönemdeyken, bu tip hatalar sürdürülmektedir. 2023 yılında yapılmış bir yayına bakalım. N. F. Şenarlan ve B. Kasımoğlu Dönmez “Art ve Eş Zamanlılık Bağlamında Oğul ve Oğlan” adlı yazılarında Paasonen’in sözlüğünün Türkçe çevirisini kullanmışlardır. Bu nedenle verdikleri az sayıda Çuvaşça örneklerin tümü neredeyse yanlış olmuştur. Örneğin Paasonen’in sözlüğün orijinalinde *a.đža*, *a.đža-pâ.đža*, *a.đžan-a.đži* olarak verdiği (1908, s. 9) sözcükleri, Şenarlan ve Kasımoğlu sözlüğün Türkçe çevirisinden aldıklarını belirterek oraya atıfta bulunmuşlardır. Ancak esasen sözlüğün Türkçe çevirisindekinden de farklı bir biçimde bu sözcükleri, *aca*, *aca paca*, *acan-aci* olarak vermişlerdir (Şenarlan ve Dönmez, 2023, s. 871). Sözlüğün Türkçe çevirisinde bunlar sırasıyla *aç’a*, *aç’a-pəç’a*, *aç’a-aç’i* olarak gösterilirler (Paasonen, 1950, s. 1). Paasonen’de /c/ sesini karşılayan <đž> işareti, /ç/ sesini karşılayan <tš> işaretinin tonlu biçimi olup sözlüğün Türkçe çevirisinde <ç’> işaretiyle gösterilmiştir. Araştırmacıların Paasonen’deki *a.đža* olan ve sözlüğün Türkçe çevirisinde *aç’a* olarak görülen sözcüğü, *aca* biçiminde vermeleri hatalıdır çünkü bu sözcük standart yazımda *aça* biçiminde yazılır ve yalnızca sözcüğün sesletimi söz konusu olduğunda ünlüler arası tonlulaşma sebebiyle *aCa* biçiminde yazılabilir. Yine *aca paca* biçiminde verdikleri yazımdaki *paca* Paasonen’de *pâ.đža* ve sözlüğün Türkçe çevirisinde *pəç’a* olarak geçmekte olup bunun da standart yazımı *pīça* şeklindedir. İki araştırmacının ilgili çalışmalarında kullandığı diğer Çuvaşça sözcükler, onların yazımıyla “erkek” ve “oğul” anlamındaki *ar* ve *ival* sözcükleridir (Şenarlan ve Dönmez, 2023, s. 872). Araştırmacılar, bu iki sözcüğü de ÇS’nden tanıkladıklarını belirtmişlerdir. *Ar* sözcüğünün yazımı, hem CsSz. hem de ÇS’ne göre doğrudur çünkü hiçbir özel işaret içermiyor. Şimdi onların yazımıyla *ival* sözcüğüne bakalım. Bu Paasonen’de *ivâl* olarak (Paasonen, 1908, s. 19) ve sözlüğün Türkçe çevirisinde *ivəl* olarak (Paasonen, 1950, s. 53) geçer ve

araştırmacıların verdiği *ival* biçiminin ne sözlüğün orijinaliyle ne de Türkçe çevirisindeki biçimle hiçbir ilişkisi yoktur. Bu sözcüğün standart yazımı ise *ıvıl* şeklinde yapılabilir.

Yukarıda verdiğimiz örneklerin esasen araştırmacıların kendi yazımları olduğu ve bu Çuvaşça sözcükleri tanıkladıkları kaynak olarak atıfta buldukları ÇS'nden farklı biçimler olduğu görülüyor. Her ne kadar Paasonen sözlüğünün Türkçe çevirisinin çeviri yazı açısından da eleştirilecek yanları aşağıda değinileceği üzere fazlaca olsa da yukarıdaki örneklerde hataların bu çeviriden ziyade araştırmacılardan kaynaklandığını söylemek gerekir. Yani ÇS çeviri yazı açısından kusursuz olsa bile araştırmacılar; Çuvaşça sözcükleri, oraya atıfta buldukları hâlde istedikleri gibi standart olmayan bir biçimde yazdıkları için bu hatalar yine de görülecektir. Eğer atıfta buldukları kaynaktaki biçimleri doğrudan almış olsalardı bir nebze verdikleri örnekler kabul edilebilirdi. Çünkü her ne kadar Paasonen'dekilere karşılık sözlüğün Türkçe çevirisinde kullanılan işaretler çoğunlukla karmaşık, tutarsız ve yetersiz olsa da en azından Paasonen'de hangi işarete karşılık kullanıldığı çevirinin başında verilen şemadan tespit edilebilir. Ancak yukarıda iki farklı yazı üzerinden gösterdiğimiz üzere araştırmacılar genellikle ÇS'ndeki yazılışları kendilerince değiştirerek vermiş, CsSz.'te <â> ve ÇS'nde <ə> olarak verilen /i/ sesini kimisi <e>, kimisi <a> olarak yazmıştır.

Şimdi ÇS'ndeki çeviri yazıya dönelim. ÇS'nde yukarıda da belirtildiği üzere Paasonen'in CsSz.'te kullandığı işaretlere, yani *FUF* çeviri yazı işaretlerine karşılık Türk Dil Kurumunun Türk diyalektleri için kabul ettiği çeviri yazı sistemi kullanılmıştır. Bu çeviri yazı sistemi, ÇS'nde *Kısaltmalar* bölümünden sonraki sayfada bir şemayla verilmiştir. Burada da şemayı tekrar alıntılalım.

Şekil 105. CsSz.'teki çeviri yazı işaretlerine karşılık ÇS'nde kullanılan işaretleri gösteren şema

Türk diyelekleri çevreyazısı	e	ə	ə	ı	ı	e	ö	b	b	ç'	ç'	d	
Paasonen'in kul- landığı çevriyazı	ε	â	ə	ı	ı	u	ö	β	B	D'Z	t's'	D'	
Türk diyelekleri çevreyazısı	ğ	ğ	ğ	h	j	l'	n'	η	r'	ś	ş	t'	z'
Paasonen'in kul- landığı çevriyazı	r	G	γ	χ	ž	l'	n'	η	r'	s'	š	t'	z

Bu karşılıklar listesinin eleştirilecek çok yanı vardır. Şemada verilen işaretler bile ÇS'nde kullanılanlarla örtüşmez. Örneğin. CsSz.'teki <χ> işaretine karşılık ÇS'nde düzenli olarak <h>, dizgi hatalı durumlarda ise <h> kullanılmasına karşın tabloda <h> işaretinin kullanıldığı

belirtiliyor.

Şemada Paasonen'in kullandığı çeviri yazı için verilen <β> işareti, esasen Paasonen'in kendi kaydettiği sözcüklerde geçen bir işaret değildir. Bu işaret, CsSz.'te sadece bir kez *GOMB*. kısaltmasıyla verilen *tšibär* sözcüğünde geçer (Paasonen, 1908, s. 187). Bu da yukarıda belirttiğimiz üzere sözcüğün Gombocz'un sözlüğünden aynen alındığını ve Paasonen tarafından yeniden çeviri yazıyla gösterilmediği anlamına gelir. Yani bu sözcük, Paasonen tarafından kaydedilmemiştir. Atıfta bulunularak Gombocz'un sözlüğünden verilmiştir. Gombocz'un da Paasonen gibi bazı farklılıklar içerse de *FUF* çeviri yazı dizgesini kullandığını belirtmiştik. Bunlar; Paasonen'de de bazı dizgi hataları hariç aynen verilmiştir. CsSz.'teki diğer çeviri yazı işaretleri bu şemada verilmezken sözlükte yalnızca bir kez o da atıfta bulunulan bir kaynağa ait sözcükte <β> işareti, şemaya eklenmiştir.

Şemada Paasonen'in kullandığı işaretler de düzgün gösterilmemiştir. Örneğin Paasonen'de <ç> biçiminde bir işaret yoktur <č> vardır. Ayrıca bu listede CsSz.'te Çuvaşça sözcüklerin yazımında ve Paasonen'in diğer Türk dilleri için yazılı kaynaklardan aldığı örneklerde kullanılan çeviri yazı işaretlerine karşılık benimsenen işaretler karışık verilmiştir. Örneğin <γ> işareti, Paasonen'in Çuvaşça sözcüklerde kullandığı bir işaret değildir. CsSz.'te ne Çuvaşça sözcüklerin yazımında ne de diğer Türk dillerinden örneklerin yazımında <ç> işareti de yoktur. Bu şemada CsSz.'teki tüm çeviri yazı işaretleri de yer almaz.

CsSz.'tekilere karşılık ÇS'nde benimsenen bu işaretlerin çok küçük bir kısmı uygun olsa da çoğu, genel kullanıcıya hitap etmeyecek bir görünüm arz eder. Yukarıda belirtildiği üzere ÇS'ndeki çeviri yazı üzerine daha önce Emine Yılmaz (2004) ve Sinan Güzel (2021) tarafından değerlendirmelerde bulunulmuştur. İlgili yerlerde onların da değerlendirmelerine yer verilecektir. Şimdi ÇS'nde benimsenen işaretlerle ilgili sorunlu kısımlara CsSz.'teki işaretler için verdiğimiz tablolar üzerinden karşılaştırmalı olarak değinelim. ÇS'ndeki gösterimle ilgili kısımda muhtemelen dizgi kaynaklı tutarsız ve ikili kullanımlar olduğu görülecektir. Ancak bunlar, dizgi hatası olarak gözden gelinemeyecek kadar çok kez yapılan ve sözlüğün kullanımı oldukça zorlaştıran tutarsızlıklardır. Bunların tümü, ÇS taranarak aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 4. CsSz.'teki Çuvaşça sözcüklerde kullanılan çeviri yazı işaretlerine karşılık ÇS'nde kullanılan karşılıklar

Ünlüler için (CsSz.)	Ünlüler için (ÇS)	Ünsüzler için (CsSz.)	Ünsüzler için (ÇS)
<i>a</i>	<i>a, ā</i>	<i>B</i>	<i>ḃ, b</i>
<i>ε</i>	<i>e, ə</i>	<i>φ</i>	-
<i>ə</i>	<i>ə</i>	<i>Ḍž</i>	<i>ç', c</i>
<i>â</i>	<i>ə, e, ə</i>	<i>tš/tš'/tš'/tš'</i>	<i>ç', ç/ç, ç'/t'ç', t'ç, t'ç, t'ç', tt'ş, tç, t'c'/t'ç</i>
<i>i</i>	<i>i</i>	<i>D</i>	<i>d, d</i>
<i>ı</i>	<i>ı</i>	<i>Ḍ</i>	<i>d', d'</i>

<i>i</i>	<i>ī, i</i>	<i>g</i>	<i>ḡ, ḡ, ḡ</i>
<i>ø</i>	<i>ø</i>	<i>Γ</i>	<i>ḡ, ḡ, ḡ, ḡ, ḡ</i>
<i>ö</i>	<i>ö</i>	<i>χ</i>	<i>h, h</i>
<i>u</i>	<i>u</i>	<i>χ</i>	<i>h</i>
<i>u</i>	<i>ø, ö, o, ø'</i>	<i>k</i>	<i>k</i>
<i>u</i>	<i>ø, o, ū</i>	<i>k</i>	<i>k, k'</i>
<i>ü</i>	<i>ü, ö</i>	<i>l</i>	<i>l</i>
<i>ä</i>	-	<i>l'</i>	<i>l', l</i>
<i>ø</i>	-	<i>m</i>	<i>m</i>
		<i>n</i>	<i>n</i>
		<i>η</i>	<i>η</i>
		<i>n'</i>	<i>n', n</i>
		<i>p</i>	<i>p</i>
		<i>r</i>	<i>r</i>
		<i>r'</i>	<i>r'</i>
		<i>s</i>	<i>s</i>
		<i>ś</i>	<i>s', s, ś</i>
		<i>š</i>	<i>š, s</i>
		<i>z</i>	<i>z, z</i>
		<i>ž</i>	<i>ž', ž', ś, ž</i>
		<i>ž</i>	<i>ž, j</i>
		<i>t</i>	<i>t</i>
		<i>t'</i>	<i>t'</i>
		<i>v</i>	<i>v</i>
		<i>j</i>	<i>y</i>

Yukarıdaki tablo aslında durumu ortaya yeterince iyi koymaktadır. Dizgi kaynaklı problemlerle birlikte ÇS'nde CsSz.'teki Çuvaşça sözcüklerde kullanılan çeviri yazı işaretlerine karşılık birçok farklı işaret kullanıldığı görülüyor. Tabloda da verildiği üzere CsSz.'teki <ttś> işaretine karşılık ÇS'nde tam yedi farklı işaret tespit ettik: CsSz. *igerttśi* (s. 39), ÇS *igert'ç'i* (s. 38); CsSz. *jurattśā* (s. 19), ÇS *yərət'ç,ə* (s. 53); CsSz. *kuttśeneś* (s. 79), ÇS *kut'çeneś* (s. 80); CsSz. *tumâzânttśâ* (s. 129) (CsSz.'te de hatalı yazımdır. *tumâzânttśâ* olmalı), ÇS *tumâzan'tt'şə* (s. 134); CsSz. *igerttśi* (s. 149), ÇS *igert'ç'i* (s. 155); CsSz. *pulttśā* (s. 169), ÇS *poltçə* (s. 179); CsSz. *jurattśā* (s. 188), ÇS *yərət'c'ə* (s. 21). Görüldüğü gibi bazen aynı sözcükte bile farklı yazımlar söz konusudur. <a> gibi basit bir işaretle bile zaman zaman yazım farklılıkları görülür. Ayrıca CsSz.'teki bazı işaretlerin gösteriminin korunurken bazı işaretlere karşılık olarak da aynı gösterimin tercih edilmesi de yine karışıklığa yol açmaktadır. Örneğin CsSz.'teki <ø> işareti, ÇS'nde korunmuş ve <ø> ile temsil edilmiştir. Buna karşılık <ø> işareti, ÇS'nde şekil 105'ten görüleceği üzere CsSz.'teki <u> işareti yerine de kullanılmıştır. Dahası birçok dizgi hatası sebebiyle <ø> işaretinin CsSz.'teki düz <u> işareti için de kullanıldığı görülecektir. CsSz. *ak-køš* (s. 2), ÇS *ak køš* (s. 2); CsSz. *ajdur* (s. 1), ÇS *aydər* (s. 9); CsSz. *jurlâ* (s. 32), ÇS *yərlə* (s. 217) gibi. Bazı işaretlerin ise hiç verilmediği de görülür.

Dizgi kaynaklı tutarsızlıklar bir yana ÇS'nde CsSz.'tekilere karşılık benimsenen işaretlerin uygunluğu da tartışılmıştır. Sinan Güzel, Paasonen'deki <χ> işaretine karşılık ÇS'nde <h> ve Paasonen'deki <j> işaretine karşılık <y> işaretlerinin kullanılmasını yerinde bulmuştur. Ancak Paasonen'deki <ə> ve <â> işaretlerine karşılık ÇS'nde <ə> ve <ə> işaretlerinin kullanılmasını

anlaşılabilirlikten uzak olarak değerlendirmiştir (2021, s. 67). ÇS'nde CsSz.'teki <ə> ve <â> işaretlerine karşılık neredeyse çaprazlama bir gösterimin benimsendiği görülüyor. Bunun yerine bu ikisi korunsaydı belki daha tutarlı bir gösterim sağlanabilirdi.

Emine Yılmaz ise <ĥ> işaretinin gırtlak /h/'sini değil soluk sesi olan /h/'yi gösterdiği için <h> ile; Paasonen'de <ø> ve <u> olarak verilen işaretlerin ise (buna yazılı kaynaklardan aldığı örneklerde kullandığı düz <u> işareti de eklenebilir) Anatri ağzına dayanan modern Çuvaşçada bir tane /u/ bulunduğundan her ikisinin de <u> olarak yazılması gerektiğini belirtir (2004, s. 3241). Özellikle CsSz.'te <t't's̄> ile gösterilen ve /çç/ ünsüz çiftini ifade eden işarete karşılık ÇS'nde yedi farklı görünümde olmasının yanı sıra bunun işaretin ses değerinden oldukça alakasız bir gösterimle <t'ç'>, <t'ç,>, <t'ç'>, <t'ç'>, <tt's̄>, <tç>, <t'c'> gibi biçimlerde verilmesi çok yanlıştır.

Şimdi ÇS'nde CsSz.'te diğer Türk dillerinden örnekler için kullanılan çeviri yazı işaretlerine bakalım.

Tablo 5. CsSz.'teki diğer Türk dillerinden sözcüklerde kullanılan çeviri yazı işaretlerine karşılık ÇS'nde kullanılan karşılıklar

Ünlüler için (CsSz.)	Ünlüler için (ÇS)	Ünsüzler için (CsSz.)	Ünsüzler için (ÇS)
<i>a</i>	<i>a, a</i>	<i>b</i>	<i>b</i>
<i>ā</i>	<i>ā</i>	<i>ž</i>	<i>c</i>
<i>á</i>	<i>á, a</i>	<i>č</i>	<i>ç, ċ</i>
<i>ä</i>	<i>e</i>	<i>d</i>	<i>d</i>
<i>ä</i>	<i>e</i>	<i>d'</i>	<i>d'</i>
<i>ā</i>	<i>e</i>	<i>g</i>	<i>g</i>
<i>e</i>	<i>ē</i>	<i>γ</i>	<i>g, g, ğ</i>
<i>ē</i>	<i>ē</i>	<i>h</i>	<i>h</i>
<i>ə</i>	<i>ə, ĭ</i>	<i>χ</i>	<i>h</i>
<i>â</i>	<i>i, ə</i>	<i>k</i>	<i>k, bazen art ünlülülerde k̄</i>
<i>i</i>	<i>i</i>	<i>l</i>	<i>l</i>
<i>ï</i> (Sadece Mişer Tatarcasından sözcüklerde)	<i>ï</i>	<i>l'</i> (Sadece Mişer Tatarcası sözcüklerde)	<i>l'</i>
<i>ī</i> (uzun <i>i</i>)	<i>ī, i, ī, j̄</i>	<i>m</i>	<i>m</i>
<i>y</i> (Yakutça sözcüklerin yazımında <i>ı</i>)	<i>ı</i>	<i>n</i>	<i>n</i>
<i>ȳ</i> (Yakutça sözcüklerin yazımında uzun <i>ı</i>)	<i>ī</i>	<i>n'</i> (Sadece Spassk bölgesi Tatarcası ve Mişer Tatarcasında)	<i>n'</i>
<i>ø</i>	<i>ø</i>	<i>η</i>	<i>η</i>
<i>o</i>	<i>o</i>	<i>p</i>	<i>p</i>
<i>ō</i>	<i>ō</i>	<i>r</i>	<i>r</i>
<i>ö</i>	<i>ö</i>	<i>s</i>	<i>s</i>
<i>ō̄</i>	<i>ō̄</i>	<i>ś</i> (Sadece Spassk bölgesi Tatarcasında)	<i>ś</i>
<i>ö</i>	<i>ö</i>	<i>š</i>	<i>ş</i>
<i>u</i>	<i>u</i>	<i>t</i>	<i>t</i>
<i>ū</i>	<i>u</i>	<i>i</i> (ünlü yanı, ünlüler arası, söz sonunda <i>y</i>)	<i>y, ğ</i>
<i>u</i>	-	<i>j</i>	<i>y</i>
<i>ū</i>	<i>ū</i>	<i>v</i>	<i>v</i>
<i>ü</i>	<i>ü</i>	<i>w</i>	<i>w</i>

° (Sadece Mişer Tatarcası sözcüklerde)	-	<i>u</i> (ünlü yanı, ünlüler arası, söz sonunda)	<i>w, u, v</i>
		<i>ü</i> (ünlü yanı, ünlüler arası, söz sonunda)	<i>w, v, u, ü</i>
		<i>y</i> (Tatarca sözcüklerin bazılarında ünlü yanı <i>w</i> değerindeki <i>u</i> işareti yerine)	<i>w</i>
		<i>z</i>	<i>z</i>

Tablodan görüleceği üzere ÇS'nde diğer Türk dillerinden verilen sözcüklerin yazımında kullanılan çeviri yazı işaretlerinde de tutarlılık yoktur ve CsSz.'teki tek bir işarete karşılık çoğu durumda iki veya üç farklı işaret kullanılmıştır. Aynı zamanda CsSz.'te farklı işaretlere karşılık bazen tek işaretin kullanıldığı da görülür.

2.3.2.1.6. Çuvaş Sözlüğü'ndeki Diğer Eksiklikler

2.1.1.3.3'te ele alındığı üzere Paasonen, CsSz.'te madde başı sözcüklerin birçoğunun kökenini de göstermiş, eğer sözcük Türkçe kökenliyse çoğu kez sözcüğün diğer Türk dillerinden denkliklerine de yer vermiştir. ÇS'nde bazen sözcüğün kökenine ışık tutan bu verilerin atlandığı görülür. Örneğin şekil 106'da Osmanlıca *çatârda-* sözcüğünün şekil 107'de görüleceği üzere ÇS'nde tamamen atlandığı görülüyor.

Şekil 106. CsSz.'te *şadârdat-* maddesi

şadârdat- recsegni (pl. rossz szék, gyenge jég), pattogni (pl. égö fa) | krachen, knistern, prasseln [onomat. vö. kazB. *şatârda-* poltern, rasseln; oszm. *çatârda-* brechen, knirschen].

(Paasonen, 1908, s. 130).

Şekil 107. ÇS'nde *şadêrdat-* maddesi

şadêrdat- (onomat.) *çatırdamak* [Kaz. B. *şatırda-* id.].

(Paasonen, 1950, s. 134).

Yine sözlüğün orijinalinde verilen bazı ek bilgilerin ÇS'nde olmadığı görülüyor. Örneğin şekil 108'deki maddede Paasonen, sözcüğün çeviri yazısıyla ilgili parantez içerisinde ek bir bilgi vermesine rağmen, bunun şekil 109'da gösterildiği üzere ÇS'nde verilmediği görülüyor.

Şekil 108. CsSz.'te *pâzara* maddesi

pâzara, Szp. *pâsara* (â zöngétlen) görény | iltis, хорекъ (Mustela putorius); vö. Zol. *psara* сурокъ.

(Paasonen, 1908, s. 101).

Şekil 109. ÇS'nde *pəzara* maddesi

pəzara, Sp. *pəsara* kakım (Mustela putorius); bak Zol. *psara* dağ sıçanı.

(Paasonen, 1950, s. 102).

ÇS'nde bulunan ve yukarıda genel bir görünümünü vermeye çalıştığımız bu eksiklik ve hatalar, bugün sözlüğün Türkçe çevirisini kullanışsız kılmaktadır.

2.4. CSUVAS SZÓJEGYZÉK'İN YENİ TÜRKÇE ÇEVİRİSİYLE İLGİLİ İLKELER ve YÖNTEM SORUNLARI

Heikki Paasonen'in *Csuvas Szójegyzék* (1908) adlı sözlüğü, her ne kadar ilk yayımlanışının üzerinden bir asır geçmiş olsa da bugün hâlâ kullanılabilecek düzeyde geçerliliğini koruyan bir çalışmadır. Paasonen'in alan gezilerinin bir ürünü olan bu çalışması, hem ağız bilimi için ve hem etimolojik hem de folklorik açıdan muazzam bir malzeme sunmaktadır. Başka herhangi bir Çuvaşça kaynakta rastlamadığımız ve belki de bugün unutulmuş sözcükleri kayıt altına almış, sözcükleri bir bağlam içinde göstermek için kullandığı örneklerin çoğunu da yine alan gezilerinde derlediği folklorik malzemelerden vermiştir. Ayrıca Çuvaşça sözcüklerin kökenlerini, dönemindeki kaynak azlığına rağmen oldukça başarılı ve doğru bir biçimde göstermiştir. Paasonen'in CsSz.'te yine alan gezilerinin bir ürünü olan Mişer Tatarcası ve Kazan Tatarcası sözcükleri de vermesi, sadece Çuvaşça için değil, András Róna-Tas'ın da işaret ettiği gibi Tatar ağız bilimi için de oldukça değerlidir (1974, s. 5^x).

Yukarıda ele aldığımız üzere sözlüğün Türk Dil Kurumu tarafından 1950'de yayımlanan çevirisinin içerdiği birçok eksiklik ve hata, bugün araştırmacıların bu sözlükten tam anlamıyla yararlanamamasına sebep olmaktadır. Bu nedenle CsSz.'in orijinaline sadık ve onu tamamlayıcı Türkçe bir çevirisini yapmak bu tez çalışmasının amacı olmuştur. Bu bölümde sözlüğün yeni çevirisini hazırlarken izlediğimiz yöntemler üzerinde durulacaktır.

2.4.1. Csuvas Szójegyzék'in Yeni Türkçe Çevirisindeki Kısaltmalar

Paasonen'in CsSz.'te kullanmış olduğu kısaltmalarla ilgili durum, 2.1.1.2'de ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştı. Orada da belirtildiği üzere; Paasonen, CsSz.'te kullandığı kısaltmalardan çok az bir kısmını, çalışmasının *Kısaltmalar* [Rövidítések] bölümünde yararlandığı kaynaklarla birlikte vermiştir. Ancak sözlükte bu kısaltmalardan yalnızca 31 tanesinin açılımı bulunmaktadır. Bunlardan 28 tanesi, kısaltmalar bölümünde yer alırken üç tanesi ön söz bölümünde önce açık sonra kısaltma olarak verilmiştir. Diğer kısaltmalar için farklı iki esere gönderimde bulunulsa da esasen sözlükte yer alan kısaltmalar, atıfta bulunulan bu iki kaynaktakinden de daha fazladır. Ayrıca bazı kısaltmaların açılımları, atıfta bulunulan eserlerde

de bulunmaktadır. 2.1.1.2’de verilen tabloda Paasonen’in çalışmasında kullandığı tüm kısaltmaları, sözlüğü tarayarak tespit etmiş, kendisinin verdiklerini dışarıda bırakarak ilk kez geçtikleri sayfa ve açılımlarıyla listelemiştik. Söz edilen tabloda CsSz.’te tespit ettiğimiz 170 adet kısaltma bulunmaktadır ve bunlardan bazıları, birbiri yerine yanlış kullanımlar veya esasen aynı açılımı ifade eden farklı kısaltmalar olup tabloda açılım kısmında belirtilmişlerdir. Paasonen’in sözlüğünde kullanmış olduğu tüm kısaltmaların açılımı, eksiksiz tespit edilmiştir.

2.3.2.1.1’de ele aldığımız gibi sözlüğün Türkçe yayınında Paasonen’in CsSz.’te kullandığı kısaltmalara hiçbir ekleme yapılmamış; bu liste, ÇS’nde s. VII-VIII’de yalnızca kaynaklardan bazılarının adlarının Türkçeye çevrilmesiyle birlikte olduğu gibi verilmiştir. Paasonen’in kullanmış olduğu kısaltmalara karşılık ÇS’nde bazen Türkçe karşılık gelen kısaltmalar kullanılmış olsa da bunların bir tutarlık göstermediği, bazen kısaltmanın Türkçe karşılık verilmeksizin Paasonen’de olduğu gibi bırakıldığı, bazen kısaltmanın hiç verilmediği, bazense açık verildiği gözlemlenmiştir. Yani kısaltmaların yazımıyla ilgili ÇS’nde hiçbir standart yoktur. Ayrıca Paasonen’in bugünkü Kırgızca için kullandığı *kkirg.* kısaltmasıyla bugünkü Kazakça için kullandığı *kirg.* kısaltması da ÇS’nde olduğu gibi bırakılmış, bunlara ait örnek sözcükler aynı madde içerisinde yer aldığına çoğu kez birleştirilerek bir tanesi verilmiş, böylece Kazakça ve Kırgızcaya ait farklı örnekler de birbiri içerisinde geçmiştir. Üstelik Paasonen’dekilere karşılık Türkçeden yapılan kısaltılanların da hiçbir listesi verilmemiştir.

Kısaltmalar, hem sözlüğün kullanımı kolaylaştırması açısından hem de farklı işlevleri sebebiyle büyük önem arz etmekte bu nedenle tümü, bir liste olarak sunulmalıdır. Paasonen, sözlüğünde kısaltmaları; sözcüğü nereden derlediğini, sözcüğü hangi yazılı kaynaktan aldığını, sözcüğün hangi dile ait olduğunu, morfolojik yapısını belirtmek veya genellikle köken açıklaması için sözcükler arası gönderimlerde bulunmak gibi çeşitli amaçlarla kullanmıştır. Bu nedenle kısaltmalar, büyük önem taşımakta ve bunların, eksiksiz olarak sunulması gerekmektedir.

Yukarıda sayılan problemleri ortadan kaldırmak için bu çalışmada, sözlükteki tüm kısaltmalar tespit edilerek aynı açılımı ifade eden farklı kısaltmalar için tek karşılık kullanılmıştır. Ayrıca Paasonen’in kısaltmalarla ilgili yöntemi de korunmuştur. Yukarıda Paasonen’in dil adlarını kısaltırken bunu, genellikle sözcüğü hangi kaynaktan aldığını da belirtecek şekilde yaptığını belirtmiştik. Bu doğrultuda sözlüğün orijinalinde bulunan *altR.* gibi bir kısaltma, belirtilen sözcüğün Radloff’un sözlüğünden alınan Altayca bir sözcük olduğunu ifade eder. Bu çalışmada da söz edilen gösterim korunmuş, yalnızca Paasonen’in kısaltmalarına karşılık gelen Türkçe kısaltmalar noktasında değişikliğe gidilmiştir. Yine yukarıda belirttiğimiz üzere Paasonen, maddelerin tanımlarını verirken de bazı kısaltmalar kullanmıştır. Örneğin *kb.* kısaltması, sözlükte Macarca tanımlar içerisinde Macarca *körülbelül* sözcüğünden kısaltılmış olarak

“yaklaşık” anlamında kullanılır. Bu tip bazı kısaltmaları, çalışmamızda açık olarak yazmayı tercih ettik. Paasonen’in sözcüklerin tanımlarını verirken kullandığı “geçişsiz” ve “geçişli” anlamlarındaki *intrans.*, *trans.* ve *tr.* kısaltmaları ise Türkçe tanımlar için gerekli görülmediğinden bu çalışmada kullanılmamıştır. Ayrıca Paasonen’in CsSz.’in sonunda verdiği düzeltmeler kısmında kullanılan *al.* ve *föl.* kısaltmaları da çalışmamızda bu düzeltmeler metin içine çekildiğinden kullanılmamıştır.

Tablo 6’da Paasonen’deki kısaltmalara karşılık olarak bizim, sözlüğün yeni Türkçe çevirisinde kullanmış olduğumuz karşılıklar listelenmiştir. Aşağıdaki listede *altR.*, *kazR.* tipi kısaltmalar, tek tek verilmemiştir. Sözlüğün yeni Türkçe çevirisinde açık yazılan veya kullanılmayan kısaltmalar da belirtilmiştir. Paasonen’in aynı açılımı ifade eden farklı kısaltmalar için kullandığı *BUDAG.*, *Bud.* veya *Budag.* tipi kısaltmalarla Almandan veya Macarcadan yapılmış aynı açılıma sahip kısaltmalarda tabloda yan yana verilmiştir. Bu tip kısaltmalar için bütünlüyci olması adına sözlüğün yeni Türkçe çevirisinde tek karşılık kullanılmıştır.

Tablo 6. CsSz.’teki kısaltmalara karşılık sözlüğün yeni Türkçe çevirisinde (bu çalışmada) kullanılan kısaltmalar ve açılımları

Paasonen’de	Sözlüğün Yeni Türkçe Çevirisinde (Bu çalışmada)	Türkçe açılımı
altV./altVerb.	AltV	Verbitskiy, V. İ. (1884). <i>Slovar’ altayskago i aladagskago nareçiy tyurkskago yazıka</i> . Kazan: Tipografiya V. M. Klyuçnikova, Bol’shaya Prolomnaya Ulitsa, Sob. Dom’.
ASM./Mater. dlya izsl. çuv. jazyka	AşmMater.	Aşmarin, N. İ. (1898). <i>Materialı dlya izsledovaniya çuvaşskago yazıka</i> . Kazan: Tipolitografiya İmperatorskago Universiteta.
AsmBCs.	AşmBÇuv.	Aşmarin, N. İ. (1902). <i>Bolgarı i çuvaşi</i> . Kazan: Tipo Litografiya İmperatorskago Universiteta.
baskK.	BaşkK	Katarinsky, V. V. (1899). <i>Başkirsko-russkiy slovar’</i> . Orenburg: Tipo Litografiya B. Breslina.
BUDAG./Bud./Budag.	Bud.	Budagov, L. Z. (1869-1871). <i>Sravnitel’nyy slovar’ turetsko-tatarskih nareçiy, so vlyuçeniem upotrebitel’neyşih slov arabskih i persidskih i s nerevodom na russkiy yazık (C I-II)</i> . Sankt Peterburg: Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk.
csagKún./csagK./csakKún.	ÇağKún.	Kúnos, I. (1902). <i>Şejx Sulejman Efendi’s Çagataj-Osmanisches Wörterbuch</i> . A Magyar Néprajzi Társaság Keleti Szakosztályának Kiadványai I. Budapest. (Bu çalışma ilk olarak 1900, 1901, 1902 yıllarında parçalar hâlinde <i>Keleti Szemle</i> adlı derginin I., II. ve III. sayılarında yayımlanmış, Paasonen de kısaltmalar listesinde tarihini 1901 olarak vermiştir).
csagVámb./Vámb./csagV.	ÇağVámb.	Vámbéry, H. (1867). <i>Çagataische Sprachstudien Enthaltend Grammatikalischen Umriss, Chrestomathie und Wörterbuch der Çagataischen Sprache</i> . Leipzig: F. A. Brockhaus.
GOMB.	Gomb.	Gombocz, Zoltán (1906). “Csuvas Szójegyzék”, <i>NyK</i> , 35, 1-23; 141-164.
GRÖNB.	Grönb.	Grönbech, V. (1902). <i>Forstudier Til Tyrkisk Lydhistorie</i> . København: Lehmann Og Stages Boghandel.
jak.	YakB	Böhtlingk, O. (1851). <i>Über die Sprache der Jakuten. Theil 2. Jakutisch-deutsches Wörterbuch</i> . St. Petersburg: Buchdruckerei der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.
kazB./kasB.	TatB	Gábor, B. (1876). <i>Kazáni tatár nyelvtanulmányok (C II) Kazáni tatár szótár</i> . Budapest: A. M. T. Akadémia Könyvkiadó Hivatalában.
kazO.	TatO	Ostroumov, N. (1892). <i>Tatarsko-russkiy slovar’</i> . Kazan: Tipografiya

		İmperatorskago Universiteta.
kazSzp.	TatSp.	kazáni kormányzóság szpasszki kerületéhez tartozó Jurtkuli nevű tatár falvak nyelvjárása (saját följegyzéseim szerint) [Kazan viláyeti, Spaski kazasındaki Yurtkuli adlı Tatar köylerinin ağzı (Paasonen'in kendi notlarına göre)].
kazV.	TatV	Voskresenskiy, A. A. (1894). <i>Russko-tatarskiy slovar', s predisloviem o proiznoşenii i etimologičeskih izmeneniyah tatarskih slov.</i> Kazan: Tipolitoğrafiya Universiteta.
KirgK./kirgK./ore nb. szót.	KzkK	<i>Kirgizsko-russkiy slovar'</i> . (1897). Orenburg. <i>Russko-kirgizskiy slovar'</i> . (1899). Orenburg.
MAGN.	Magn.	Magnitskiy, V. K. (1881). Materialı k ob'yasneniyu staroy čuvaşskoy veri. Kazan: Tipografiya İmperatorskago Universiteta.
misBug.	MişBüg.	szamarai kormányzóság buguljmai kerülete nyugati részében lakó miser-tatórok nyelvjárása (saját följegyzéseim szerint) [Samara viláyeti, Bügülme kazasının batı tarafında oturan Mişer-Tatarlarının ağzı (Paasonen'in kendi notlarına göre)].
misN.	MişN	nižnij-novgorodi kormányzóság sergaçi kerületében lakó miser-tatórok nyelvjárása (saját följegyzéseim szerint) [Nižnij-Novgorod viláyeti Sergaç kazasındaki Mişer-Tatarlarının ağzı (Paasonen'in kendi notlarına göre)].
oszmB.-M.	OsmBM	Barbier de Meynard, A. C. (1880-86). <i>Dictionnaire Turc-Français: supplément aux dictionnaires publiés jusqu'a ce jour</i> (C I-II). Paris: Libraire de la Société Asiatique de l'École des langues orientales vivantes.
R./RADL.	R	Radloff, W. (1893-1911). <i>Versuch eines Wörterbuches der Türk Dialekte, Oput slovarya tyurkskih narečiy</i> (C I-IV). Sanktpeterburg: Prodatksya u Komisionerov İmperatorskoy Akademii Nauk.
RADL., Phon.	RPhon.	Radloff, W. (1882). <i>Phonetik der Nördlichen Türk-Sprachen.</i> Leipzig: T. O. Weigel's Verlag.
Razsk. I.	Razsk. I.	<i>Razskazi iz russkoy istorii na čuvaşskom yazıke I</i> (1882). Kazan.
SZBOJEV	Sbojev	Sbojev, V. A. (1865). <i>Čuvaşi v bitovom, istoričeskom i repigioznom otnoşeniyah. İh proişojdeniye, yazık, obryadı, pover'ya, predaniya i pr.</i> Moskva: Tipografiya S. Orlova.
tobGig.	TobGig.	Giganov, İ. (1804). <i>Slovar rossiysko-tatarskiy, sobranniy tobolskom glavnom narodnom uçilişçe učitelem tatarskogo yazıka İ. Giganovim i mullami Yurtovskimi.</i> SanktPeterburg: Pri İmperatorskoy Akademii Nauk.
ur.	UrKat.	Katanov, N. F. (1903). <i>Oput izsledovaniya uryanhayskago yazıka, s ukazaniyem glavneyşih rodstvennih otnoşeniy ego k drugim yazıkam tyurkskago kornya</i> (C II). Kazan: Tipolitoğrafiya İmperatorskago Universiteta.
Ucsebn.	Uçebn.	<i>Pervonaçal'nyy uçebnik russkago yazıka dlya čuvaş</i> (1898). Kazan: Tipografiya İmperatorskago Universiteta.
Zenk.	Zenk.	Zenker, J. T. (1866-76). <i>Dictionnaire Turc-Arabe-Persan</i> (C I-II). Leipzig: Wilhelm Engelmann, Libraire-Éditeur.
ZOL.	Zol.	Zolotnitsky, N. İ. (1875). <i>Kornevoy čuvaşsko-russkiy slovar, sravnenniy s yazıkami, narečiyami raznih narodov tyurksogo, finskago i drugih plemen.</i> Kazan: Tipografiya İmperatorskago Universiteta.
FUF.	FUF	<i>Finnisch-ugrische Forschungen</i>
per.	Far.	Farsça
ar.	Ar.	Arapça
kb./ungwef.	Açık yazılmıştır.	Mac. <i>körülbelül</i> /Alm. <i>ungefähr</i> "yaklaşık"
SUS.Aik.	JSFOu	<i>Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja/Journal de la Société Finno-Ougrienne</i>
ill.	Açık yazılmıştır.	Mac. <i>illetve</i> "ve, veya; sırasıyla"
vö./vgl.	krş.	Mac. <i>vesd össze</i> /Alm <i>vergleiche</i> "karşılaştırınız"
l.	bk.	Mac. <i>lát</i> "bakınız"
Szp.	Sp.	Mac. <i>Szpasszki</i> "Spassk kazası (Kazan viláyeti)"
id.	ay.	aynı
onomat.	yans.	yansıma sözcük
tel.	Tel.	Teleütçe
kirg.	Kzk.	Kazakça
alt.	Alt.	Altayca

ad.	Azb.	Azerbaycan Türkçesi
oszm.	Osm.	Mac. <i>Oszmán-Török</i> “Osmanlıca”
folkl.	folkl.	folklor
bar.	Bar.	Baraba ağzı
tal. mese	Açık yazılmıştır.	Mac. <i>találós mese</i> “bilmece”
interj.	Açık yazılmıştır.	Alm. <i>interjektion</i> “ünlem”
pl./z.b.	ör.	Mac. <i>például</i> /Alm. <i>zum Beispiel</i> “örneğin”
csag.	Çağ.	Çağatayca
szart.	Sart.	Sartça
küär.	Küer.	Küerik ağzı
ujg.	Uyg.	Uygurca
kom.	Kum.	Kuman ağzı
vulg.	vulg.	halk dili
elav.	Açık yazılmıştır.	Mac. <i>elavult</i> “eski”
kkirg.	Kirg.	Kara-Kırgız ağzı (bugünkü Kırgızca)
krm.	Krm.	Kırım ağzı
kaz./kas./tat.	Tat.	Kazan ağzı (bugünkü Tatarca)
sor.	Şor.	Şor ağzı
leb.	Leb.	Lebed ağzı
kcs.	Kaç.	Kaçça ağzı
szag.	Sag.	Sagay ağzı
demin.	küç.	küçültme ekli
kar.	Kar.	Kırım Karaycası
Tara.	Tara.	Tara ağzı
inf.	Açık yazılmıştır.	mastar
köz-tör.	OT	Mac. <i>közepes török</i> “Orta Türkçe”
kojb./kojk.	Koyb.	Koybal ağzı
or./russ.	Ru.	Rusça
kel.-nyelvjár./kel. dial.	Açık yazılmıştır.	Mac. <i>keleti-nyelvjárás/keleti-dialektus</i> “Doğu ağızları”
postpos. c. acc.-dat.	Açık yazılmıştır.	belirtme-yönelme durumu sontakısı
közm.	Açık yazılmıştır.	Mac. <i>közmondás</i> “atasözü”
plur.	çoğ.	çoğul
mongG.	MoG	Golstunsky, K. F. (1895). <i>Mongol'sko-russkiy slovar', sostavlenniy professorom S.-Peterburgskago Universiteta K. F. Golstunskim</i> (C I). St. Peterburg.
tar.	Tar.	Tarançı ağzı
adj. u. adv.	Açık yazılmıştır.	zarf ve sıfat
OT./kel.-tör.	DT	Alm. <i>osttürkisch</i> /Mac. <i>keleti-török</i> “Doğu Türkçesi”
HORN	Horn	Horn, P. (1893). <i>Grundriss der neupersischen Etymologie</i> . Sammlung Indogermanischer Wörterbücher IV. Strassburg: Verlag von Karl J. Trübner.
gen./genit.	ilg.	ilgi durumu
tob.	Tob.	Tobol ağzı
kar.T.	TKar.	Trakay Karaycası
s.v.	md.	sözcüğünün altında, ifadesinin altında
bot.	bot.	botanik
v./od./resp.	Açık yazılmıştır.	Mac. <i>vagy</i> /Alm. <i>oder/respektive</i> “veya”
mordM.	MMord.	Mokşa Mordvincesi
mordE.	EMord.	Erza Mordvincesi
finn.	Fin.	Fince
dial.	ağ.	ağız
u.	Açık yazılmıştır.	Alm. <i>und</i> “ve”
türk.	Açık yazılmıştır.	Türkçe
Máté	Máté	Matta İncili (Paasonen'in hangi kaynağı kullandığı belirsizdir)
intr./intrans.	Kullanılmamıştır.	geçişsiz
csuv.	Çuv.	Çuvaşça
v./v.d./überh.	hak.	Alm. <i>von/von der</i> “hakkında”
kar. L.	LKar.	Lutsk Karaycası
etc./stb./u.s.w./u.a./u.dgl./u.drgl./и	vb., vd.	Mac. <i>és a többi</i> /Alm. <i>und so weiter/unter andere/und dergleichen</i> /Ru. <i>и прочие</i> “ve benzeri, ve diğer”

pp.		
tub.	Tuba.	Tuba ağzı, Karaorman Tatarlarının ağzı
encl.	enkl.	enklitik
Mark.	Mark.	Markos İncili (Paasonen'in hangi kaynağı kullandığı belirsizdir)
soj.	Soy.	Soyon ağzı (bugünkü Tuvaca)
bezw.	Açık yazılmıştır.	Alm. <i>beziehungsweise</i> "yani"
belt.	Belt.	Beltir Ağzı
caus.	ettirgen.	ettirgen ekli biçim
bask.	Başk.	Başkurtça
mong.	Mo.	Moğolca
contr.	Açık yazılmıştır.	zıt
mongK.	Hlh.	Halha Moğolcası
burjC.	BuryC	Castrén, M. A. (1857). <i>Versuch einer Burjätischen Sprachlehre Nebst Wörterverzeichnissen aus den Tatarischen Mundarten des Minussinschen Kreises</i> (Herausgegeben von Anton Schiefner). St. Petersburg: Buchdruckerei der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.
kalmJ.	KalmJ	Jülg, B. (1866). <i>Die märchen des Siddhi-Kür: Kalmükischer Text mit Deutscher Übersetzung und einem Kalmükisch-Deutschen Wörterbuch</i> . Leipzig: F. A. Brockhaus.
ném.	Alm.	Mac. <i>német</i> "Almanca"
urspr.	Açık yazılmıştır.	Alm. <i>ursprung</i> "köken"
KLUGE, Etym. Wörterb.	Açık yazılmıştır.	Kluge, Friedrich. <i>Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache</i> (Paasonen'in hangi baskıyı kullandığı belli değildir).
kumd./kmd.	Kumd.	Kumandu ağzı
P. de C.	P. de C.	Pavet de Courteille, M. (1870). <i>Dictionnaire turk-oriental: destiné principalement à faciliter la lecture des ouvrages de Bâber, d'Aboul Gâzi et de Mir-Ali-Chir-Nevâi</i> . Paris: Imprimé par Ordre de l'empereur a l'imprimerie Impériale.
tüm.	Tüm.	Tümen-Tatar ağzı
khin.-tör.	HiveT	Hive Türkçesi
orkh./ó-tör./ó-török	Orh.	Orhon Türkçesi
kojbK.	KoybK	Katanov, N. F. (1886). Castrén's Koibalisch-deutsches wörterverzeichnis und sprachproben des koibalischen dialectes neu transscribiert. <i>Mélanges asiatiques tirés du Bulletin de l'Académie impériale des sciences de St.-Petersbourg</i> , IX (2). 92-205.
Tuba.	Tuba.	Tuba ağzı, Karaorman Tatarlarının ağzı
MUNKÁCSI ÁKE.	ÁKE	Munkácsi, B. (1901). <i>Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben</i> (C I) <i>Magyar Szójegyzék s Bevezetésül: a Kérdés Története</i> . Budapest: Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia.
Szep.	Sep.	Szeperkino köyü
accuss.	bel.-yön.	belirtme durum ekli biçimi
trans./tr.	Kullanılmamıştır.	geçişli
partic. fut. negat. des verbi defect.	Açık yazılmıştır.	olumsuz gelecek zaman sıfat-fiili
DAL	Dal	Dal, V. İ. (1882). <i>Tolkovy slovar' jivogo velikoruszkogo yazıka</i> (C III-IV). S.-Peterburg, Moskva: İzdanie Knigoprodavtsa-Tipografa M. O. Vol'fa.
gouv.	Açık yazılmıştır.	Alm. <i>gouvernement</i> "vilayeti"
birt.	Açık yazılmıştır.	Mac. <i>birtokos</i> "iyelik"
ter.	Açık yazılmıştır.	Mac. <i>terület</i> "bölge"
valósz.	Açık yazılmıştır.	Mac. <i>valószínűleg</i> "muhtemelen"
Lúk.	Lúk.	Luka İncili (Paasonen'in hangi kaynağı kullandığı belirsizdir)
præter.	geç.	geçmiş zaman
tkp.	Açık yazılmıştır.	Mac. <i>tulajdonképpen</i> "aslında"
postpos.	Açık yazılmıştır.	sontaki
Codex Cuman./C.Cum./CCum.	CC	Codex Cumanicus (Paasonen'in hangi yayını kullandığı belirsizdir)
gewöhnl.	Açık yazılmıştır.	Alm. <i>gewöhnlich</i> "genelde"

v. impers.	Açık yazılmıştır.	kişisiz fiil
ibid.	a.g.e.	adı geçen eser
Zeitschr. d. Morgenl. Ges.	ZDMG	<i>Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft</i>
Die finn.-ugr. s-laute	s-laute	Paasonen, H. (1918). <i>Die finnisch-ugrischen s-laute</i> . MSFOu, 41. Helsinki: Société Finno-Ougrienne.
infin.	Açık yazılmıştır.	mastar-bitişsiz
Троиц.	Açık yazılmıştır.	Ru. Троицын день “üçleme günü”
св.	Açık yazılmıştır.	Ru. <i>святой</i> “aziz”
3. szem.-raggal	Açık yazılmıştır.	3. kişi iyelik ekiyle
Anderson Wandl.	Wandl.	Anderson, N. (1893). <i>Wandlungen der anlautenden dentalen spirans im ostjakischen. Ein beitrag zur ugrofinnischen lautlehre</i> . St.-Petersbourg: Commissionnaires de l’académie Imperiale des Sciences.
mord.	Mord.	Mordvince
türk. gebr.	Açık yazılmıştır.	Alm. <i>Türkisch gebrauch</i> “Türklerdeki kullanımda”
d.i.	Açık yazılmıştır.	Alm. <i>das ist</i> “yani, demek ki, başka deyişle”
3. szem.-rágu alak/mit poss.-suff. der 3. pers.	Açık yazılmıştır.	3. kişi iyelik ekli
poss.-suffix. der 3. pers. sing.	Açık yazılmıştır.	3. tekil kişi iyelik ekli
Gomb. Tör. jöv. szav.	Gomb. Tör.	Gombocz, Z. (1908). <i>Honfoglalás előtti török jövevényiszavaink</i> . A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 7. szám. Budapest: Kiadja a Magyar Nyelvtudományi Társaság.
bes.	Açık yazılmıştır.	Alm. <i>besonderes</i> “özellikle”
iter.	iter.	yineleme
cser.	Mar.	Çeremişçe/Marice
kür.	Kür.	Kurdak Lehçesi
verb. reicpr.	Açık yazılmıştır.	işteş fiil
frequ.	Açık yazılmıştır.	sıklık
kurm.	Kurm.	Kurmuş ağzı
Kow.	Kow.	Kowalewski, J. É. (1844). <i>Dictionnaire Mongol-Russe-Français</i> (C I-III). Kasan: Imprimerie de l’Université.
nog.	Nog.	Nogayca
al.	Kullanılmamıştır.	Mac. <i>aluló</i> “aşağıdan”
föl.	Kullanılmamıştır.	Mac. <i>fölülöl</i> “yukarıdan”

Kısaltmalarla ilgili durumu; örneklerle özetleyelim:

Şekil 110. CsSz.’te *karmaš-* maddesi

karmaš- vmi után nyúlni | sich nach etwas ausstrecken [tel. tar. kkirg. csagR. *karmaš-* sich packen, sich gegenseitig fassen; vö. kaz. tar. kom. kirg. tel. altR. *karma-* packen, ergreifen, fassen; (tel. kom.) tasten, tappen, kaz. kom. krmR. *karmala-* umhergreifen, umhertasten].

(Paasonen, 1908, s. 59).

Şekil 111. ÇS’nde *karmaš-* maddesi

karmaš- bir şeyi almak için uzanmak Tel. Tar. Kır. Çağ. R. *karmaš-* birbirini yakalamak, tutuşmak; [kar. Kaz. Tar. Kom. Kır. Tel. Alt. R. *karma-* tutmak, yakalamak; Tel. Kom. *karma-* elle yakalamak; [Kaz. Kom. Krm. R. *karmala-* elle etrafını yoklamak].

(Paasonen, 1950, s. 61).

Şekil 110’da görüldüğü üzere Paasonen, *karmaš-* maddesinde *kkirg.* kısaltmasıyla bugünkü

Kırgızcadan; *kirg.* kısaltmasıyla ise bugünkü Kazakçadan madde başı sözcüğe denk biçimleri vermiştir. Şekil 111’de ise ÇS’nde her ikisinin de *Kır.* biçiminde temsil edildiği ve sözlüğün orijinalinde *kkirg.* ve *kirg.* şeklinde olan iki farklı kısaltmanın birbirine karıştırıldığı görülüyor. Ayrıca bunların, tıpkı yukarıdaki örnekte olduğu gibi sözlüğün orijinalinde bugünkü Tatarca için kullanılan ve ÇS’nde *Kaz.* olarak temsil edilen *kaz.* kısaltmasıyla aynı maddede geçtikleri yerde, kısaltmalar için herhangi bir liste verilmediğinden okuyucunun birini Kazakça diğerini Kırgızca olarak algılaması kuvvetle muhtemeldir. Aşağıda ise sözlüğün yeni Türkçe çevirisindeki yani bu çalışmadaki biçimi bulunmaktadır ve sözlüğün orijinalinde bulunan kısaltmaların tümü, bunlara belirlenen karşılıklarla eksiksiz temsil edilmiştir:

karmaş- [karmaş-] “bir şeye uzanmak” (Tel. Tar. Kırg. ÇağR [karmaş-] “birbirini tutmak, yakalamak”; krş. Tat. Tar. Kum. Kzk. Tel. AltR [karma-] “tutmak, ele geçirmek, yakalamak”; Tel. Kum. “elle yoklamak, el yordamıyla bakmak”, Tat. Kum. KrmR [karmala-] “etrafa el uzatmak, etrafı elle yoklamak”)

Şekil 112, 113 ve 114’te CsSz.’te Ignaz Kúnos’un *Šejx Sulejman Efendi’s Čagataj-Osmanisches Wörterbuch* (1902)³⁷ adlı eserinden alınan örnekleri belirtmek için *csakKún.*, *csagK.*, *csagKún.* kısaltmalarının kullanıldığı görülüyor. Bunlardan *csakKún.*; *csagKún.* yerine yanlış bir kullanım olup sözlüğün sonunda Paasonen tarafından eklenen düzeltmeler kısmında da belirtilir (Paasonen, 1908, s. 243). Ancak *csagK.* için herhangi bir açıklama bulunmaz.

Şekil 112. CsSz.’te *jur-* maddesi

jur-, Szp. id. forró fazékban kását (*mimər, tinçələ*) keverni | brei in einem kochenden topf umrühren; Зол. мѣситъ, кваситъ [telR. *jūra-* kneten, komR. *jūr-* id., tar. tub. leb. oszmR. *juçur-* id., *csakKún.* *joçur-* kneten, mischen, oszmZen. *jogur-* id.].

(Paasonen, 1908, s. 31).

Şekil 113. CsSz.’te *çarêlbat-* maddesi

çarêlbat- Szp. hortyogni | schnarchen [onomat. vö. kazR. *çârêlda-* id., misN. *çorolda-* id., *csagK.* *çurulda-* id.; oszmR. *çarêltê-* ein fortgesetztes geräusch].

(Paasonen, 1908, s. 34).

Şekil 114. CsSz.’te *çavžak* maddesi

çavžak, Szp. id. gyenge; félénk | schwach; furchtsam, schüchtern [csagKún. *gavšak* weich, sanft, leer; oszmR. *gävšäk* weich, mürbe, locker, schlaff].

(Paasonen, 1908, s. 35).

³⁷ Bu çalışma ilk olarak 1900, 1901, 1902 yıllarında parçalar hâlinde *Keleti Szemle* adlı derginin I., II. ve III. sayılarında yayımlanmış, Paasonen de kısaltmalar listesinde tarihini 1901 olarak vermiştir (bk. Paasonen, 1908, s. vi).

Şekil 115. ÇS’nde *yör-* maddesi

yör-, Sp. id. kaynayan kapta lapa karıştırmak; Zol. yoğurmak, ekşitmek [Tel. R. yūra- yoğurmak; Kom. R. yūr- id., Tar. Tuba, Leb. R. yuğur- id.; Çağ. Kun. yoğur- karıştırmak, yoğurmak; Osm. Zenk. yogur- id.].

(Paasonen, 1950, s. 216).

Şekil 116. ÇS’nde *harəldat-* maddesi

harəldat -, Sp. horlamak (uykuda) [onomat. krş. Kaz. R. ğərəlda- id., Miş. N. ğərəlda- id., Çağ. hurulda- id., Osm. R. harəltə devamlı gürültü].

(Paasonen, 1950, s. 31).

Şekil 112’de CsSz.’te *csakKün.* olarak verilen kısaltma için ÇS’nde şekil 115’ten de görüleceği üzere *Çağ.Kun.* kısaltması kullanılmıştır. Ancak şekil 113’te CsSz.’te *csagK.* olarak verilen kısaltmaya karşılık yine ÇS’nde *Çağ.Kun.* olarak verilmeliyken şekil 116’dan görüleceği üzere yalnızca *Çağ.* olarak verildiği görülüyor. Yani sözlüğün orijinalinde Çağatayca sözcüğün alındığı kaynağa kısaltmayla yapılan atıf, ÇS’nde göz ardı edilmiştir. Sözlüğün yeni Türkçe çevirisindeyse CsSz.’te; *csakKün.*, *csagK.*, *csagKün.* biçiminde üç şekilde verilen ancak esasen aynı esere atıfta bulunan kısaltmalar için *ÇağKün.* kısaltması kullanılarak tutarsızlıklar ortadan kaldırılmıştır. Ayrıca ÇS’ndeki gibi sözcüğün alındığı kaynağa atıfta bulunmak gibi önemli bir işlev üstlenen kısaltmaların hiçbiri atlanmamıştır. ÇS’nde şekil 116’da görüleceği üzere bazı kısaltmaların da Paasonen’de olduğu gibi bırakıldığı, Türkçe karşılık bir kısaltma kullanılmadığı durumlara karşılık sözlüğün yeni Türkçe çevirisinde yani bu çalışmada tüm kısaltmalara Türkçe karşılık kısaltmalar belirlenmiştir. Örneğin şekil 113’teki *onomat.* kısaltmasına karşılık yeni çeviride *yans.* kısaltması tercih edilmiştir. Bunlar tablo 6’da listelenmiştir.

Şekil 117’de Paasonen, madde başı olarak verdiği *uyâr-* eylemi Z. Gombocz’un sözlüğünde *urâχ-* maddesinin altında bulunduğundan Latince *sub verbo* “sözcüğünün altında, ifadesinin altında” yapısını karşılayan *s.v.* kısaltmasını kullanmıştır. 2.3.2.1.1’de de ele aldığımız üzere ÇS’nde bu kısaltma; bazen *s.v.* olarak verilmiş, bazen *maddesi* biçiminde açık olarak yazılmış, bazen hiç yazılmamış, bazen de şekil 118’deki gibi *v.s.* şeklinde verilmiştir. Bu da ciddi bir hata olarak karşımıza çıkmaktadır çünkü bu kısaltma genellikle *ve saire* yapısı için kullanıldığından yanlış anlaşılma elverişlidir. Sözlüğün yeni Türkçe çevirisinde ÇS’ndeki bu tutarsızlığa karşılık *md.* kısaltması kullanılmış, kısaltmalarla ilgili bu tip durumlara dikkat edilmiştir.

Şekil 117. ÇS’nde *uyâr-* maddesi

uyâr-, Szp. id. elválasztani, elosztani; rajzani (méhek) | scheiden, verteilen; schwärmen (von bienen); vö. GOMB. s. v. *urâχ* [kaz. *ajâr-*].

(Paasonen, 1908, s. 190).

Şekil 118. ÇS'nde *uyər-* maddesi

uyər-, *Sp. id. ayırmak; (oğul arıları) kovarı terk etmek; bak*
Gomb. v.s. urəh [Kaz. ayır-].

(Paasonen, 1950, s. 194).

2.4.2. Csuzas Szójegyzék'in Yeni Türkçe Çevirisindeki Madde Baş Düzeni

2.1.1.3.1'de ele alındığı gibi CsSz.'te madde başı sıralaması <a>, <ε>, <ə>, <â>, <i>, <j>, <ç>, <k>, <l>, <m>, <n>, <p>, <r>, <s>, <ş>, <t>, <t'ş>, <u>, <ü>, <v> biçimindedir. Sözlükte ana maddelere bağlı ve girintili verilen alt madde başları da bulunmaktadır. Bu alt maddeler, ana madde başından türeyen veya ana madde başını içeren birleşik sözcükler olabilirler ve türevleri göstermesi bakımından sözcüklerin kökenlerine de işaret ederler. Bu genel düzenin sözlükte bazen muhtemelen dizgiden kaynaklı olarak bozulduğu, örneğin ana madde başı sözcüğün girintili olarak bir alt madde başı gibi verildiği veya bunun tam tersi yönde alt madde başının ana madde başı gibi girintilenmeden verildiği görülür. Eş sesli sözcüklerin bulunduğu maddeler, CsSz.'te bazen üslü sayıyla numaralandırılmış bazense bu tamamen göz ardı edilerek numaralandırılmaksızın verilmiştir.

ÇS'nde ise 2.3.2.1.2'de söz edildiği gibi sözlüğün orijinalindeki madde başı sıralaması değiştirilerek Türkçenin alfabetik sıralamasına uygun olarak bu düzen <a>, <t'ş>, <ε>, <ə>, <â>, <ç>, <j>, <i>, <k>, <l>, <m>, <n>, <p>, <r>, <s>, <ş>, <t>, <u> ve <(y)>, <ü>, <v>, <j> dizilimini almış ve ÇS'ndeki çeviri yazıya göre şu sırayla verilmiştir: <A>, <Ç>, <E>, <F>, <İ>, <H>, <I>, <J>, <K>, <L>, <M>, <N>, <P>, <R>, <S>, <S'>, <Ş>, <T>, U ve <θ>, <Ü>, <V>, <Y>. Bu dizilimin, ÇS'nde madde başlarının başladığı sesin işaretini temsil eden başlıklarımlar olduğu ve başlıkla altında yer alan maddelerden bazılarının ilk sesinin işaretinin uyuşmadığı, örneğin <S'> ile başlıklarımlan madde başlarının başladığı yerde hem <s> hem <ş> hem de <s'> ile başlayan maddelerin olduğu örnekler üzerinden gösterilmişti. Başka bir tutarsızlık ise CsSz.'tekilere karşılık ÇS'nde kullanılan işaretlerin verildiği, girişteki şemada <ç>'ye karşılık <h> gösterilirken sözlük içerisinde bunun yerine <h> kullanılmasıdır. ÇS'nde ana ve alt madde başlarının genel düzeni, CsSz.'le uyumludur ve bazen sözlüğün orijinalinde ana ve alt madde başlarının dizilimiyle ilgili hatalar giderilmiştir. Buna karşın tıpkı sözlüğün orijinalinde olduğu gibi ÇS'nde de yer yer ana madde başının hatalı olarak alt madde başı gibi veya alt madde başının ana madde başı gibi verildiği durumlar vardır. Ayrıca ÇS'nde çeviri yazının değiştirilmesine bağlı olarak numaralandırmayla birbirinden ayrılan eş sesli sözcüklerin sıralamasının da bozulduğu, ancak bu durumun sözlüğün geneline tutarlı bir biçimde yansıtılmadığı için maddeler arası gönderimlerde ciddi hatalara yol açtığı

görülmektedir. CsSz.'te bazı maddelerin tamamen yanlış yazıldığı durumlar da vardır.

Sözlüğün orijinalindeki alfabetik dizilim, özellikle maddeler arası gönderimler için önem taşımaktadır. Ayrıca alt madde başlarının doğru şekilde verilmesi de sözcüklerin kökenleri açısından önem arz eder. Bu nedenle orijinaline uygun ve orijinalindeki dizgi hatalarını giderecek bir biçimde yapılmalıdır. Sözlüğün yeni Türkçe çevirisinde Paasonen'in sözlüğün orijinalinde izlediği alfabetik sıralamaya sadık kalınmış, madde başlarının veya alt madde başlarının dizilimiyle ilgili tespit edilen hatalar, dipnotlarla belirtilerek giderilmiştir. Ayrıca eş sesli sözcüklerden oluşan ve hem CsSz.'te hem ÇS'nde numaralandırılması unutulmuş maddelerin tümü numaralandırılmıştır. Madde başlarıyla ilgili durumu, örnekle özetleyelim.

Şekil 119. CsSz.'te *sip-*, *sıβ̄* ve *sıp-* maddeleri

sip-, Szp. id. összekötni (pl. elszakadt zsinórt), hozzákötni, hozzávarrni, hozzáillesztteni, megtoldani | zusammenbinden, anbinden, zu etwas binden, annähen, anstücken [kaz. etc. R. *sap-* ansetzen; *baş sapkan itək* ein stiefel mit einer kappe; *sənəğuk sabar ol* (ujg.) er setzt das zerbrochene zusammen].

sıβ̄, Szp. id. csukló, íz | gelenk, суставъ, колѣнцо; *vut-sippi* Ücsebn. 57. полѣно, плаха (fahasáb | holzscheit); vö. *sar-zıppi*; vö. *sıp-* [vö. ? csagR. *sapak* stiel, stengel, kaz. kirk. tobR. *sabak* knopföse, die öse am ohrringe].

sıp-, Szp. id. hörpenti, hörpölni, kanállal enni | schlürfen, mit löffel essen, хлебать [oszmR. *säp-* einschlürfen, ein-saugen, trinken, schlürfend trinken; vö. csagKún. *sipkar-* schlürfend trinken].

(Paasonen, 1908, s. 123).

Şekil 120. ÇS'nde *sıβ̄*, *sıp-* ve *sıp-* maddeleri

sıβ̄, Sp. id. mafsäl; *sap*; vət-sippi Ücsebn. 57 odun parçası, kütük: *krş. sar-zıppi*; *krş. sıp-* [Çağ. R. *sapak sap*, *ot sapı*; Kaz. Kır. Tob. R. *sabak düğme kulpu*, *küpe çengeli*].

sığən- Sp. bak söhen-

sıβ̄ ihtiyatlı (adv.) [Kaz. B. sak id.].

sıβ̄la- saklamak, muhafaza etmek.

sıβ̄lə ihtiyatlı.

sıldəm, Sp. id. sağ; *sıldəm alə sağ el*.

sıləm Sp., bk. sıvləm.

sıp-, Sp. id. bağlayarak birleştirmek, raptetmek, ulamak [Kaz. v.b. R. *sap-* raptetmek; *baş sapkan itək yeni yüz geçirilmiş çizme*; *sənəğuk sabar ol* (Uyg.) o kırığı rapteder].

sıp-, Sp. id. (kaşıklı) höpürdeterek yemek [Osm. R. *sep-* höpürdeterek içmek; Çağ. Kun. *sipkar-* id.].

sıptar- kaşıkla yedirmek.

(Paasonen, 1950, s. 126).

Sözlüğün yeni Türkçe çevirisinde *sıp-*, *sıpı* ve *sıp-* maddeleri şu şekilde verilmiştir:

sıp- I [sɨp-], Sp. ay. “bağlamak, birleştirmek, raptetmek (ör. kopmuş ipi), iliştiirmek, eklemek, dikmek” (Tat. vd. R [sap-] “eklemek”; [baş sapkan itək] “üstü eklemeli çizme”; [sânêyuk sabar ol] Uyg. “o kırıkları bir araya getiriyor”)

sıpı [sɨbâ], Sp. ay. “oynak, mafsal, boğum, eklem”; *vut-sıppi* [vut-sıppi] Uçebn. 57 “odun, kütük”; krş. *sar-sıppi* [sar-zıppi]; krş. *sıp- I* [sɨp-] (krş. ? ÇağR [sapak] “sap, tutamaç”, Tat. Kzk. TobR [sabah] “düğme deliği, küpe deliği”)

sıp- II [sɨp-], Sp. ay. “höpürdetmek, höpürdeterek içmek, kaşıkla yemek, içmek” (OsmR [sâp-] “höpürdeterek içmek, emmek, içmek, süzerek içmek”; krş. ÇağKún. [sıpkar-] “süzerek içmek”)

Şekil 119’da görüldüğü gibi CsSz.’te *sıbâ* maddesi, eş sesli *sıp-* maddelerinin ortasında verilmiştir. Burada, *sıbâ* maddesinin ilk *sıp-* maddesinin altında girintilenmemesinin bir dizgi hatası olduğu açıktır. Aksi takdirde bu sözcük, sözlüğün genel düzeni göz önüne alındığında ilk *sıp-* maddesinden önce verilir. Şekil 120’de ÇS’nde, CsSz.’teki *sıbâ* maddesinin sözlüğün orijinalinekinde karşılık benimsenen alfabetik düzene göre *sıbâ* biçiminde farklı bir yerde konumlandırıldığı görülüyor. İki *sıp-* maddesi ise *sıp-* biçiminde alt alta verilmiştir. Ayrıca hem CsSz.’te hem de ÇS’nde eş sesli *sıp-* maddelerinin numaralandırılmaksızın verildiği görülüyor. Sözlüğün yeni Türkçe çevirisinde bu dizgi hatası giderilerek girintili olması gereken madde girintilenmiş, ayrıca eş sesli maddeler numaralandırılmıştır. Ayrıca CsSz.’te ve ÇS’nde bunun tersi durumda olan yani ana madde başı olması gerekirken girintili olarak alt madde başı gibi verilen sözcüklerle ilgili de düzeltmeler yapılmıştır.

ÇS’nde çeviri yazının değiştirilmesi sebebiyle CsSz.’te numaralandırılarak birbirinden ayrılan eş sesli sözcüklerin de sıralamasının değiştirildiği, ancak bunun sözlüğün geneline uyarlanmadığı için sözcüklerin hem etimolojileri hem de tanımları konusunda ciddi sorunlara yol açtığından söz edilmişti. Şimdi yine örneklerle bu problemi açıklayarak sözlüğün yeni Türkçe çevirisinde buna nasıl çözüm getirdiğimizi gösterelim. Şekil 121’de CsSz.’te eş sesli *śu* maddelerinin numaralandırılarak birbirinden ayrıldığı görülüyor. Şekil 122’de bulunan *śula* maddesinde *śu¹* maddesine gönderimde bulunmuştur ve yine şekil 121’den görüleceği üzere *śula*, *śu¹* maddesi altında ondan türeyen bir biçim olarak girintilenmiştir.

Şekil 121. CsSz.’teki *śu¹*, *śu²* ve *śu³* maddeleri

śu¹ Uçebn. 77. нѣто (nyár | sommer) [kazB. *jäj*, *jaj* id.].
śula, Szp. id. nyáron; nyár | im sommer; sommer.
śâv-ujêx az ötodik hónap | der fünfte monat.
śu² l. *ujksu* [kazB. *jäjä* bogen, krm. csag. oszmR. *jai* id.,
alt. kom. uig. etc. R. *ja* id.].
śu³ Szp. id. vaj. zsír, (kender)olaj | butter, fett, hanföl; vö.
GOMB. [oszmR. *jaγ*, uigR. *jak*, alt. telR. *jü* fett, öl].

(Paasonen, 1908, s. 139).

Şekil 122. CsSz.’teki *śula* maddesi

śula, l. *śu*.¹

(Paasonen, 1950, s. 140).

Şekil 123 ve 124’e gelindiğinde ÇS’nde sözlüğün orijinalinde art arda verilen bu maddelerin çeviri yazıya bağlı olarak bölündüğü, ancak şekil 125’te verildiği üzere *śula* maddesindeki gönderimin değiştirilmediği görülmektedir. Bu okuyucu yanlış yönlendirmektedir. Doğru gönderimin madde başının çeviri yazısının değiştirilmesine bağlı olarak şekil 124’te verilen *ś’ø* sözcüğüne yapılması gerekirdi. Oysa *śula* maddesinde yapılan atıfta bu durum atlandığı için “yay” anlamındaki *ś’u*¹ maddesine atıfta bulunulmuştur.

Şekil 123. ÇS’ndeki *ś’u*¹ ve *ś’u*² maddeleri

*ś’u*¹, bak *ekśu* [Kaz. B. yeye, yay, Krm. Çağ. Osm. R. yay id. Alt. Kum. Uyg. v.b. R. ya id.].
*ś’u*², Sp. id. yağ krş. Gomb. [Osm. R. yağ, Uyg. R. yak, Alt. Tel. R. yū].

(Paasonen, 1950, s. 148).

Şekil 124. ÇS’ndeki *ś’ø* ve onun alt maddeleri

ś’ø Uçebn. 77. yaz [Kaz. B. yay, yey id.].
ś’ula, Sp. id. yazın.

(Paasonen, 1950, s. 145).

Şekil 125. ÇS’ndeki *ś’ula* maddesi

ś’ula, bak *ś’u*¹

(Paasonen, 1950, s. 149).

Sözlüğün yeni Türkçe çevirisinde ise Paasonen’deki madde başı sıralaması değiştirilmediğinden böyle bir sorun yoktur:

śu I [śu¹] Uçebn. 77 “yaz” (TatB [jäj, jaj] ay.)

śula [śula], Sp. ay. “yazın; yaz”

śiv-uyih [śiv-ujêχ] “beşinci ay”

śu II [śu²], bk. *ukśu* [ukśu] (TatB [jäjä] “yay”, Krm. Çağ. Osm. [jai] ay., Alt. Kum. Uyg. vd. R [ja] ay.)

śu III [śu³], Sp. ay. “yağ, sadeyağ, kendir yağı”; krş. Gomb. (OsmR [jay], UygR [jak], Alt. Tel. [jū] “yağ”)

śula [śula], bk. *śu I* [śu¹]

Son olarak hem CsSz.'te hem de ÇS'nde madde başı sözcüğün türü isimken – işaretiyle bir fiil gibi verildiği veya bunun tam tersi yani sözcük bir fiilken – olmaksızın verildiği dizgi kaynaklı hatalar da sözlüğün yeni Türkçe çevirisinde giderilmiştir.

Şekil 126. CsSz.'teki *írġan* maddesi ve onun alt maddeleri

írġan-, Szp. id. sovány | mager [vö. kazR. arâk mager].
írġanlan- soványodni | mager werden, abmagern.
írġanlandar soványítani | abmagern lassen, mager machen.

(Paasonen, 1908, s. 19).

Örneğin şekil 126'da verilen örnekte *írġan* sözcüğü bir isimken – işaretiyle verildiği görülüyor. Aynı şekilde bu sözcüğün alt maddesi olan *írġanlandar* sözcüğü bir eylemken – işareti olmaksızın verilmiştir. CsSz.'teki bu hata ÇS'nde giderilse de (Paasonen, 1950, s. 53), CsSz.'te hatasız olsa da ÇS'nde hatalı verildiği örnekler bulunur (bk. şekil 83 ve 84). Bu tip dizgi hataları da sözlüğün yeni Türkçe çevirisinde giderilmiştir.

ÇS'nde CsSz.'teki bazı maddelerin de tamamen atlandığı yani hiç verilmediği yukarıda söz edilmişti. Sözlüğün yeni Türkçe çevirisinde CsSz.'teki tüm maddeler eksiksiz verilmiştir.

Madde başlarının yazı stiline gelince Paasonen, bunları tüm diğer örnek sözcük, cümle veya yapılar da olduğu gibi italik vermiştir. ÇS'nde ve bu tez çalışmasındaysa düz ve kalın yazı stilinde verilmiştir. Paasonen'in CsSz.'te edebi kaynaklardan aldığı örneklerde /u/ sesinin açık mı yoksa kapalı mı olduğunu kesin olarak belirleyemediği için düz yazı stilinde verdiği <u> işaretini ise sözlüğün yeni Türkçe çevirisindeki madde başlarında Paasonen'in yazımını verdiğimiz yerde biz italik olarak verdik. ÇS'nde ise alt madde başlarının sadece düz olarak verilmesi, buna karşın tanımın italik verilmesi, yöntemsel açıdan oldukça sorunludur. Çünkü bu tür gösterimde madde başı önceki satırın devamı gibi görünmektedir (bk. şekil 124).

2.4.3. *Csuvas Szógyzék*'in Yeni Türkçe Çevirisindeki Madde Başlarının Tanımları

2.1.1.3.2'de ele alındığı üzere Paasonen, CsSz.'te sözcüklerin tanımlarını genellikle Macarca ve Almanca olarak vermiş; daha az sıklıkta ise Macarca, Almanca, Rusça veya bu dillerden yalnızca birinde vermiştir. Sözlükte verilen çok dilli tanımlamalarda genellikle tanımlamalar aynı düzeyde ayrıntılı olsa da bazen bunlardan birinin diğerinden daha ayrıntılı olduğu görülmüştür. Örneğin Macarca tanım, Almancasında olmayan bilgiler içerebilir veya Macarca ve Almanca tanım daha yüzeyselken Rusça tanım daha spesifik bir tanım olabilir.

ÇS'nde ise 2.3.2.1.3'te üzerinde durduğumuz gibi bu önemli ayrıntıların atlandığı, çoğu kez tanımın Almanca kısım üzerinden çevrildiği için yüzeysel olarak verildiği tespit edilmiştir. Yine

ilgili başlık altında verdiğimiz örneklerden görüleceği üzere özellikle folklor hakkında oldukça ayrıntılı bilgiler veren bu tanımların eksiksiz ve bütüncül bir biçimde yapılması son derece önemlidir. Bununla birlikte ÇS’nde bazen sözcüklerin tanımlarının da yanlış verildiği, Paasonen’in sözlüğün orijinalinde ; işaretiyle ayırarak vermiş olduğu anlam ayrımına hemen hiç dikkat edilmediği, tanımın bazen hiç verilmediği durumlar da vardır.

Bizim çalışmamızdaysa Paasonen’in sözlüğün orijinalinde vermiş olduğu tüm tanımlar, aslına sadık ve bütüncül bir biçimde, ayrıntılar atlanmaksızın Türkçeye çevrilmiştir. Şimdi örneklerle madde başlarının tanımlanmasıyla ilgili buraya kadar aktardıklarımızı özetleyelim.

Şekil 127. CsSz.’te *əşkə* maddesi

əşkə ünnep, lakoma; a pogányvallású csuvasoknál egy három napig tartó ünnep, melyet a mezei munka befejezte után tartanak | fest, schmaus, gastmahl; *əşkə-şigə əzəşşə* lakomát tartanak (krm. oszm. kar. T. R. *ički*, csagR. *ičkü* trank; trink-gelage].

(Paasonen, 1908, s. 12).

Şekil 128. ÇS’nde *əşkə* maddesi

əşkə ziyafet; əşkə-şigə əzəşşə düğün yapıyorlar [Krm. Osm. Kar. T. R. ički, ÇağR. ičkü].

(Paasonen, 1950, s. 29).

Şekil 127’de görüleceği üzere Macarca tanım, Almanca tanımdan daha ayrıntılı olup *a pogányvallású csuvasoknál egy három napig tartó ünnep, melyet a mezei munka befejezte után tartanak* “Pagan Çuvaşlarda tarla işleri tamamlandıktan sonra yapılan ve üç gün süren bayram” ifadesi, Almanca tanımda yoktur. Şekil 128’de ÇS’nde anlamın basitçe “ziyafet” biçiminde verildiği, önemli bilgilerin atlandığı görülüyor. Sözlüğün yeni Türkçe çevirisinde ise hem Macarca hem Almanca tanım göz önünde bulundurulmuştur:

ışkı [əşkə] “bayram, şenlik, ziyafet, şölen; Pagan Çuvaşlarda tarla işleri tamamlandıktan sonra yapılan ve üç gün süren bayram”; *ışkî-şiki işşşî* [əścə-şigə əzəşşə] “bayram yapıyorlar” (Krm. Osm. TKarR [ički], ÇağR [ičkü] “içki; içkili sofr”)

Paasonen, sözcüğün tanımını Macarca ve Almanca olarak eşit düzeyde ayrıntılı verse de ÇS’nde yine tanımın eksik verildiği durumlar da vardır. Sözlüğün yeni Türkçe çevirisinde ise sözlüğün orijinalindeki tanımlar, ayrıntılarıyla birlikte Türkçeye çevrilmiş, böylece sözlüğün orijinalinde yer alan özellikle Çuvaşların folkloru hakkında Paasonen’in alan araştırması gezilerinden elde ettiği önemli bilgiler okuyucuya aktarılmıştır.

ÇS’nde bazen tanımlar, Türkçeye hatalı olarak çevrilmiştir. Örneğin şekil 129’da tanımın Almanca kısmında verilen *in eine säge* kısmı, şekil 130’da görüleceği üzere ÇS’nde *masalda*

olarak çevrilmiştir.

Şekil 129. CsSz.’te *šälla-* maddesi

šälla- fogakat ráspolyozni | zähne einfeilen (in eine säge),
зубрить.

(Paasonen, 1908, s. 148).

Şekil 130. ÇS’nde *şälla-* maddesi

şälla- diş bilemek (masalda).

(Paasonen, 1950, s. 155).

Halbuki *in eine säge* “bir testereye” olarak çevrilmelidir. Sözlüğün yeni Türkçe çevirisinde verilen doğru biçim şu şekildedir:

şilla- [šälla-] “(bir testereye) diş açmak, çentiklemek”

Sözlüğün orijinalinde tanımı verilmeyen örnekler de vardır. Örneğin CsSz.’te *t’šägât-kurâk* (Paasonen, 1908, s. 183) sözcüğünün tanımı verilmemiştir ve ÇS’nde de eklenmemiştir (Paasonen, 1950, s. 14). Sözlüğün yeni Türkçe çevirisinde sözcüğün anlamı, başka Çuvaşça sözlüklerden tespit edilerek dipnotla eklenmiştir. Bunun yanında sözlüğün aslında yer alsa bile ÇS’nde tanımı verilmeyen örnekler de vardır.

Şekil 131. CsSz.’te *tagant’šši* maddesi

tagant’šši hinta (állványnyal) | grössere schaukel (mit
böcken).

(Paasonen, 1908, s. 156).

Şekil 132. ÇS’nde *tagant’çi-* maddesi

tagant’çi.

(Paasonen, 1950, s. 163).

Örneğin şekil 131’de verilen *tagant’šši* maddesinde Paasonen, sözcüğün tanımını vermesine rağmen şekil 132’de görüldüğü üzere ÇS’nde tanım, hiç vermilmemiştir. Sözlüğün yeni Türkçe çevirisinde tanımların hiçbiri atlanmamış, tümü Türkçeye çevrilmiştir:

takanççi [tagant’šši] “(ayaklı) büyük salıncak”

Bazı durumlarda ÇS’nde tanımların Türkçeye hiç çevrilmeden olduğu gibi verildiğinden de söz edilmişti (krş. şekil 133 ve 134).

Şekil 133. CsSz.’teki *suħa-kalegə* maddesi

suħa-kalegə pflugstürze, полица.

(Paasonen, 1908, s. 125).

Şekil 134. ÇS’ndeki *soħa-kaleġə* maddesi

soħa-kaleġə. pflugstürze.

(Paasonen, 1950, s. 129).

Sözlüğün yeni Türkçe çevirisinde ise tüm tanımlar, eksiksiz Türkçeye çevrilmiştir:

suha-kaleki [suħa-kalɛġə] “pulluk demiri, pulluk tutağı”

Paasonen’in sözcüklerin farklı anlamlarını tanımlarken ; işaretiyle farklı anlamları birbirinden ayırdığından yukarıda bahsetmiştik. ÇS’nde ise bu durum bazen göz ardı edildip farklı anlamlar birleştirilerek bu ayırım ortadan kalkmıştır. Şekil 135 ve 136’da bu durum söz konusudur.

Şekil 135. CsSz.’te *šiv.ǰžə* maddesi

šiv.ǰžə, Szp. id. éles; él | scharf; schneide; vö. GOMB. šitšə
[ujgR. *jidik, jidi*, komR. *jiti* scharf, barR. *jidäü* id., jak. *syt̃y* id.].

(Paasonen, 1908, s. 138).

Şekil 136. ÇS’nde *s’ivç’ə* maddesi

s’ivç’ə, Sp. id. siuri, keskin; bak Gomb. s’itšə [Uyg. R. yidik,
yidi Kom. R. yiti, Bar. R. yidev, Yak. sity id.].

(Paasonen, 1950, s. 145).

Sözlüğün yeni Türkçe çevirisinde ise CsSz.’e sadık bir biçimde farklı anlamlar ; işaretiyle ayrılarak eksiksiz verilmiştir:

šivçi [šiv.ǰžə], Sp. ay. “keskin; ağız, keskin taraf”; krş. Gomb. [šitšə] (UygR [jidik, jidi], KumR [jiti] “keskin”, BarR [jidäü] ay., YakB [syt̃y] ay.)

2.4.4. *Csuvas Szójegyzék*’in Yeni Türkçe Çevirisindeki Köken Bilgisi Verileri

2.1.1.3.3’te ele aldığımız gibi Paasonen, CsSz.’te dönemdeki kaynak azlığına rağmen sözcüklerin etimolojilerini oldukça doğru bir biçimde göstermeyi başarmış, Çuvaşçanın söz varlığındaki kopya sözcükleri de ortaya koymuştur. Ayrıca ön sözde belirttiği üzere Çuvaşçanın söz varlığında bulunan Fin-Ugor kökenli sözcüklerle ilgili yeni veriler tespit etmiş olsa da bunlar daha detaylı bir çalışma istediğinden bu türden verileri tamamen göz ardı etmiştir (Paasonen, 1908, s. v). Paasonen’in sözlüğünde sözcüklerin kökenlerini verme sistemi, kopya sözcüklerin kaynak dilindeki ana biçimlerinin gösterilmesi veya yalnızca kaynak dilinin gösterilmesi; eğer sözcük Türkçe kökenli ise ana biçim verilerek değil, ilişkili görülen diğer Türk dillerinden denkliklerin sıralanması şeklindedir. Bunun yanında maddeler arası gönderimler ve ana madde başlarına bağlı türev olan alt madde başları da yine sözcüğün kökeni

hakkında bilgi verir. Sözlükte etimolojisine dair hiçbir bilgi verilmeyen sözcükler de bulunmaktadır ve bunlar, genellikle kendisinin ön sözde belirttiği üzere çalışmada göz ardı ettiği Fin-Ugor kökenli sözcüklerdir.

ÇS'nde Paasonen'in etimolojilerine eklemeye yapılmamıştır. Yalnızca bir yerde Paasonen'deki *hü* maddesiyle ilgili bir çevirmen notu bulunmaktadır (bk. şekil 137). Dahası yukarıda örneklerle ele aldığımız üzere ÇS'nde kısaltmaların eksik veya hatalı verilmesinden ya da alfabetik dizilimin değiştirilmesinden kaynaklanan sorunlar, sözlüğün orijinalinde bir sözcüğün etimolojisine ışık tutan çoğu noktanın atlanmasına yol açmıştır.

Şekil 137. ÇS'nde *hü* maddesi

hü, Sp. id.; Uçebn. h̄və, h̄m (elbisede) koyun [krş. Kaz. R. kuyən, Şor R. koyən, Osm. R. koyun; Radlof II, 527. koydə şeklindedir müracaat ediniz].
bu kelime Radlofta şu şekilde kaydedilmiştir: kojın (Şor kojın+i) = koin, koidı „etek, kucak“ Bu koydı kelimesini Radlof alfabetik sırasında göstermemiştir. Bu kelimeyi Osmanlıca koy ile karşılaştırırsak (koy+dı yani koy-nu) 'dan teşekkül ettiği hatıra gelir (Çevirenin notu).*

(Paasonen, 1950, s. 51).

Sözlüğün yeni Türkçe çevirisinin yapıldığı bu çalışmada hemen tüm sözcüklerin etimolojileri dipnotlarda tartışılmıştır. Sözcüğün kökenine dair Paasonen açıklama vermiş olsa da biz yine de güncel kaynaklardan elde ettiğimiz bilgileri dipnotla belirttik. Böylece hem sözlüğün orijinalinde Paasonen'in etimolojisi hakkında hiçbir bilgi vermediği sözcükler için bu eksiklik giderilmiş, hem de Paasonen tarafından kökenine değinilen ancak sonraki yıllarda farklı biçimlerde sözcükler varsa bunlar sunulmuştur.

Çalışmamızda köken belirtirken kullandığımız temel yöntem, sözcüğün geldiği ana biçimi göstermek ve varsa Türkiye Türkçesinden, Eski Türkçeden veya başka bir Altay dilinden denkliliğini vermek şeklindedir. Çoğu zaman sözcüğün ana biçimini vermenin yanı sıra farklı bir görüş varsa bu da belirtilmiştir. Bunun yanında Çuvaşçada türemiş yapıların çeşitli morfofonolojik değişimler nedeniyle çözümlenmesi bazen zor olduğundan bunların da etimolojileri verilmiştir. Ayrıca sözcüklerin kökenleri hakkında varsa kendi fikirlerimiz de belirtilmiştir. Bu noktada kökenine hiçbir kaynakta değinilmeyen sözcüklerin bazılarında da ilk kez bu çalışmada ışık tutulmuştur. Örnekler üzerinden gösterelim.

Şekil 138. CsSz.'te *aj* maddesi

- aj, Szp. id. alj | das untere, das unten befindliche; şor ajnε a föld alá, şor ajən, d̄žε a föld alatt, şor ajən, d̄žεn a föld alul; pirən ajra alattunk.

(Paasonen, 1950, s. 1).

Şekil 138’de sözlüğün ilk maddesi olan *aj* sözcüğü için herhangi bir köken açıklaması verilmediği görülüyor. Ancak sonraki yıllarda Çuvaşça *aj* sözcüğünün kökenine değinen araştırmacılar olmuştur. Sözlüğün yeni Türkçe çevirisinde sözcüğün etimolojisi, madde başının hemen yanına dipnot eklenerek verilmiştir. Burada öncelikle sözcük için tasarlanmış ana biçim verilmiş, ardından sözcük Türk dillerinde bulunmadığından Tunguzca denkliği verilmiş, sözcüğün kökenine dair farklı görüşler de dile getirilmiştir:

< *ey “aşağı, alt kısım” = Tung. *eje, әйә* “alt kısım; akıntı” (EWb., s. 38a; Fed. I, s. 28, EDAL, s. 1029). EDAL’da Türk dilleri içerisinde yalnızca Çuvaşçada *ay* biçiminde doğrulanan buna karşın diğer Altay dillerinde denklikleri bulunan bir sözcük olarak kaydedilmiştir: AK **nãri-* “aşağı inmek”; ATM **ñia-* “alt, aşağı, kıyıya yakın” ve AA *ñjaji (~-e) “alt taraf, aşağı taraf” (s. 189, 1029, 1030). Bunlara ek olarak semantik açıdan örtüşmeleri sebebiyle Vámbéry, Çuv. *ay* “alt, aşağı”, *ayalti* “aşağıdaki” ve *aylím* “ova” sözcüklerini; Osm. *alt, alçak* “alt, altta bulunan” gibi verilerle karşılaştırmıştır (1878, s. 13). Ancak esasen TT *alt* sözcüğüyle karşılaştırılan Çuvaşça biçim, *ultí* “köşebent” sözcüğüdür. Räsänen, *alt* sözcüğünün etimolojisine değindiği kısımda Çuv. *ultí* denkliğine yer vermemiştir ancak *kol* “kol” sözcüğünün etimolojisi altında Çuv. *ultí*’nin anlamını “koltuk altı” biçiminde vermiş ve *χoldâ olarak yeniden yapılandırmıştır (1969, s. 14ab, 276b). EDAL’a göre bu Çuvaşça biçim büyük ihtimalle *koltuk altı “koltuk altı çukuru, köşebent” bileşiğine gitmektedir (s. 285).

Şekil 139. CsSz.’te *pâχ-* maddesi

pâχ-, Szp. id. *nézni*; *örködni, ápolni, gondozi* | *betrachten*; *überwachen, warten, pflegen*; vö. GOMB. [kaz. oszm. *bak-*].
(Paasonen, 1908, s. 99).

Şekil 139’da gösterilen Paasonen’in Çuvaşçanın Türkçe kökenli söz varlığından sözcüklerin kökenleri çalışmamızda bunların geldiği ana biçimle Türkiye Türkçesi³⁸ veya Eski Türkçe denkliklerinin verilmesi şeklindedir.

<< **bak-* (ÇSB; EDAL, s. 323; CHF, s. 231) = TT *bak-* ay.

Paasonen tarafından etimolojisine dair hiçbir bilgi verilmeyen, başka bir kaynakta da etimolojisi hakkında bilgiye erişemediğimiz sözcüklerde eğer kendi fikrimiz varsa bunlar eklenmiştir.

Şekil 140. CsSz.’te *jəlbən,đžək* maddesi

jəlbən,đžək: *ynên kužə j.* az ő szeme vörösnek látszik és csurog | *seine augen sind errötet und triefen.*

(Paasonen, 1908, s. 24).

³⁸ TT için verilen örnekler, <https://sozluk.gov.tr/> uzantısından çevrimiçi olarak elde edilmiştir.

Örneğin şekil 140'ta tanımı, bir bağlam içerisinde *jəlwən.ǰǰək: ʔnân kuǰə j.* “onun gözleri kızarık ve yaşlı” olarak verilen *yǰpǰnçık* sözcüğü hakkında Paasonen, etimolojik bilgi vermez. Dahası başka bir kaynakta da sözcüğün kökenine dair açıklama bulunmaz. Biz, sözcüğün kökeni hakkındaki kendi düşüncelerimizi bu çalışmada şu şekilde ekledik:

ÇRS'de *yǰpǰnçık* sözcüğüyle birlikte, bu sözcükle kökteş olabileceğini düşündüğümüz *yǰpǰr-* “ıslanmak, çamurlaşmak; iltihaplanmak, cerahat bağlamak; gülümsemek, sırtmak”, *yǰpǰrǰn-* ay., *yǰpǰnter-* “ıslatmak, çamurlu yapmak, kirletmek; iltihaplandırmak; (dudakları bir gülümsemeyele) genişletmek, sırtmak”, *yǰpǰrt-* ay. biçimleri kaydedilmiştir (s. 127a). Ayrıca Aşmarin, *yǰpǰnçık* sözcüğüyle birlikte *yǰpǰr-* “sebepsiz gülmek”, *yǰpǰrǰn-* “ıslanmak, sulanmak, (apse hak.) baş vermek, irin toplamak”, *yǰpǰrǰn-* ay., *yǰpǰnter-* = *yǰklenter-* “iğrençleşmek” (Aşm. V, s. 62, 122) sözcüklerini kaydetmiştir. *Yǰpǰnter-* ve *yǰpǰrt-* biçimlerinin ettirgenlik yapısında olmaları anlamları sebebiyle açık olduğundan bu biçimlerin sonundaki *-ter-* ve *-t-* eklerinin ettirgenlik ekleri olduğu açıktır. Dolayısıyla *yǰpǰnçık* sözcüğündeki *-çık* eki, bir eylemden ad yapım eki *yǰpǰn-* de bir eylem gövdesi olmalıdır. Bu gövdenin Çuv. *yǰpe* “ıslak, nemli, yaş” köküne dayandığı açıktır. Muhtemelen eklenme sırası bir metatezle *yǰpe* kökünden türemiş bu sözcük, *yǰpǰn-* biçimini almıştır. O hâlde *yǰpe*'yi ayırdığımızda, geriye eylem yapan bir *+lǰn-* parçası kalmaktadır. *yǰpǰr-* biçimini, *yǰpǰrǰn-* ve *yǰpǰrt-* sözcükleriyle karşılaştırdığımızda bu sözcüklerin sonunda bulunan *-ǰn-* ve *-t-* eklerinin de sırasıyla eylemden eylem türeten dönüşlülük ve ettirgenlik ekleri olduğu görülmektedir. O hâlde; *yǰpǰr-* eyleminde de *yǰpǰn-* biçiminde olduğu gibi *yǰpe* “ıslak, nemli, yaş” kökü ve *+lǰr-* parçası bulunmaktadır. Ne var ki Çuvaşçada addan eylem türeten *+lǰn-* ve *+lǰr-* ekleri yoktur. Bu nedenle bu iki parçayı da çözümlenmeliyiz. Bizce bu yapılardaki ilk ek, addan ad yapan *+lǰ (~TT +IX)* eki, ikinciler ise sırasıyla addan eylem yapan *+n-* ve *+r-* ekleri olmalıdır. Dolayısıyla bizce sözcük şu şekilde gelişmiştir: < *yǰpe* “ıslak, nemli, yaş” + *+lǰ* (a.a.y.e.) + *+n-* (a.e.y.e.) + *-çık* (e.a.y.e.).

Bunun yanında bir sözcüğün etimolojisi hakkında önceki açıklamaların dışında bir fikrimiz varsa bu da ek olarak belirtilmiştir.

Çuvaşçada sözcüklerin eklenme sebebiyle geçirdiği morfofonolojik değişimler zaman zaman sözcüğün morfolojisinin çözümlenmesini zorlaştırabilmektedir. Paasonen'in bir maddenin ekli veya birleşik formdaki biçimleri ilgili madde altında girintili olarak vererek esasen sözcüğün kökenine işaret ettiğinden yukarıda söz etmiştik. Şekil 141'de verilen *aga* “saban” maddesinin altında yer alan üçüncü yapıda da durum bu şekildedir. Ancak Paasonen, bunların morfolojik yapılarını açıklamamıştır. Özellikle üçüncü sıradaki *aga-tıra.ǰǰə* “sabanın sapı”, morfofonolojik bir değişim gösterdiği için çözümlenmelidir. Çünkü üçüncü tekil iyelik eki

almasından dolayı birleşimin ikinci ögesi olan *turat* sözcüğünün son sesinde üçüncü tekil iyelik eki önünde $t > \ç$ değişimi meydana gelmiştir.

Şekil 141. CsSz.’te *aga* maddesi ve onun alt maddeleri

aga, Szp. id. eke | pflug, сабањъ [vö. *ak-*].
aga-kus' = *aga*.
aga-pus', Szp. *aga-pužə* eke | pflug, плугъ.
aga-tyra.ǰžə ekeszarv | pflugsterz.

(Paasonen, 1908, s. 2).

Bu tip sözcüklerin etimolojileri de çalışmamızda şu şekilde verilmiştir:

< *aka* “saban” + *turat* “dal, kol” + *ĩ* (3. tekil iyelik eki), bk. *aka* ve *turat*.

Çuvaşçanın söz varlığındaki kopya sözcüklere gelince Paasonen, Fin-Ugor kökenliler dışında bunları zaten başarılı bir biçimde göstermiştir. Özellikle Arapça, Farsça ve Rusçadan kopyalanmış sözcüklerin gösterimleri neredeyse hatasızdır. Ancak bilindiği gibi Çuvaşçanın söz varlığında birçok Tatarca kopya da bulunur ve dahası çoğu Arapça, Farsça veya bir kısım Rusça sözcük de Çuvaşçaya Tatarca kanalıyla geçmiştir. Paasonen, Arapça, Farsça veya Rusça kökenli sözcükleri ele alırken çoğu kez Tatarcadaki denkliklerini de vermiştir. Ancak < işaretini kullanmamış olması, Çuvaşça sözcüğün geçiş kanalının açıkça gösterilememesine sebep olmuştur. Yani verilen Tatarca biçimin bir denklik olarak mı verildiği yoksa Çuvaşça sözcüğün kaynağı mı olduğu açık değildir. Örneğin şekil 139’da verilen *ajvan* sözcüğünün Arapça kökenli olduğu belirtilmiş ve Tatarca biçimi de verilmiştir. Kendisinin ön sözde belirttiği üzere (Paasonen, 1908, s. v) sözcüğün Arapça kökenli olduğu herkesçe bilindiğinden ve başka Çuvaşça ve Tatarca sözlüklerde Arapça biçimi zaten verildiğinden kendisi tekrar Arapça biçimi vermemiştir. Biz sözlüğün yeni Türkçe çevirisinde bu eksikleri de tamamladık.

Şekil 142. CsSz.’te *ajvan* maddesi

ajvan, Szp. id. ostoba, oktalan | dumm, einfältig; *pirən a. kalləməre ilt halljad a mi oktalan imānkat!* [kazB. *kajban, çajban*, misBug., misN. *çajwan* haustier < ar. *ħajwān* leben; be-
 lebtes wesen, (last)tier; dummer mensch, tölpel Zenk. 398.]

(Paasonen, 1908, s. 1).

Şekil 142’de görüldüğü üzere *ajvan* sözcüğünün Arapça kökenli olduğu belirtilmiş buna karşın Tatarca ve Mişer Tatarcası biçimleri de verilmiştir. Çalışmamızda sözcüğün Çuvaşçaya geçiş kanalını belirtmek için şu gösterim tercih edilerek dipnotla eklenmiştir:

< Tat. ağ. *aywan “hayvan; kafasız” < Far. *ħaywān* “canlı; hayvan; aptal” < Ar. *ħayawān* حيوان “hayvan” (ANLT, s. 110).

Şekil 143'te de görüleceği üzere Paasonen, çoğu sözcüğün Tatarca denklğini vermiştir. Ancak yukarıda belirttiğimiz üzere bunları, birer denklik olarak mı verdiği yoksa söz konusu Çuvaşça sözcüğün kaynağı olarak mı verdiği < işareti kullanmamasından dolayı açık değildir.

Şekil 143. CsSz.'te *sâna-* maddesi

sâna- megvizsgálni, megpróbálni | prüfen, untersuchen, versuchen [kaz. *sâna-*].

(Paasonen, 1908, s. 119).

Çuvaşçanın söz varlığındaki Tatarca kopyalar çalışmamızda şu şekilde gösterilmiştir:

< Tat. *sina-* “sınamak, denemek” (ÇSB; ESTY II, s. 190b).

Çalışmamızda Çuvaşçadaki tüm kopya sözcükler için benzer yöntem izlenmiştir. Sonuç olarak bu çalışmada etimolojisine dair hiçbir bilgi tespit edilemeyen çok az sayıda sözcük vardır.

2.4.5. *Csuvas Szójegyzék*'in Yeni Türkçe Çevirisindeki Örnekler ve Bunların Çevirileri

2.1.1.3.4'te Paasonen'in sözcüklerin tanımlarını bağlam içerisinde göstermek amacıyla vermiş olduğu örneklerden söz edilmişti. Bu örnekler genellikle birer cümle formatında olup Paasonen'in alan gezilerinden derlemiş olduğu atasözü, bilmece, şarkı, büyü metni, dua, masal gibi folklorik materyali de içermektedir. Bu örneklerin çevirileri ise tıpkı tanımlarda olduğu gibi Macar ve Almanca olarak verilebileceği gibi bazen yalnızca tek bir dilde de verilebilir. Ancak bazı örneklerin çevirilerinin hiç verilmediği de görülmüştür.

2.3.2.1.4'te ele alındığı üzere ÇS'nde ise çevirisi Paasonen tarafından verilmeyen örneklerin çok az bir kısmının çevirisi eklenmiş olsa çoğunun orada da eksik olduğu görülür. ÇS'nde bazen Paasonen'in örneğin çevirisini verdiği örneklerin çevirisinin tamamen atlandığı örnekler de bulunur. Ayrıca bazı örneklerin çevirisi de yanlış yapılmıştır.

Sözlükteki örneklerin çoğu; aynı zamanda bir folklor materyali olduğu için oldukça önemlidir. Bu nedenle sözlüğün yeni Türkçe çevirisinde Paasonen'in maddeler için verdiği örneklerin tümü, eksiksiz bir şekilde çevirmeye çalışılmıştır. Şimdi hem sözlüğün orijinalinde hem de ÇS'nde bulunan eksikliklerden yola çıkarak çalışmamızdaki biçimleri göstereyim.

Şekil 144. CsSz.'te *sârçân-* maddesi

sârçân- elszivárogni, kicsurogni | durchsickern, ausfliessen, lecken; *kırğa şân.đžen šiv sârçânat'* [vö. kaz. kirgR. *sark-* (kaz.) tropfenweise abfliessen, durchsickern; (kirg.) bis zum letzten tropfen ausgegossen werden; kirgR. *soruk-* abfliessen (vom wasser, von einem nassen gegenstande)].

(Paasonen, 1908, s. 120).

Şekil 145. ÇS’nde *sərḥən-* maddesi

sərḥən- akmak, sızmak; kərgə şənç’en şiv sərḥənat’ [Kaz. R. sark- damla damla sızmak; Kır R. sark- son damlasına kadar akmak; Kır R. soruk- (ıslak bir şeyden sızmak)].

(Paasonen, 1950, s. 123).

Şekil 144’te görüleceği üzere Paasonen, madde başı içerisindeki *ku vitre sâḫanat’*; *ku vitreren şiv sâḫanat’* örneğinin çevirisini vermemiştir. Şekil 145’e gelindiğinde örnek cümlelerin çevirisinin ÇS’nde de verilmediği görülür. Sözlüğün yeni Türkçe çevirisinde bu eksiklik kapatılmış ve cümlelerin çevirisi şu şekilde eklenmiştir: “bu kova akıyor; bu kovadan su akıyor”.

CsSz.’te örneğin çevirisi verilse bile bunun bazen ÇS’nde yer almadığından söz edilmişti. Çalışmamızdaysa tümü, eksiksiz Türkçeye çevrilmiştir. Bunun yanında ÇS’nde bazı örneklerin çevirileri de Türkçeye hatalı olarak çevrilmiştir. Her iki durum için de örnekler yukarıda ele alındığından burada yinelenmeyecektir. Bu çalışmada sözlükteki örnek cümlelerin çevirisi yapılırken bu tip durumlara dikkat edilmiştir.

2.4.6. *Csuvas Szójegyzék*’in Yeni Türkçe Çevirisinde Kullanılan Çeviri Yazı

Hem CsSz.’in hem de ÇS’nin kullanımını en çok güçleştiren nokta, bunların çeviri yazı sistemidir. Bu nedenle her ikisi de dikkatsiz bir kullanımda bunlara atıfta bulunularak verilen sözcüklerin yanlış çeviri yazıyla gösterilmesine sebep olur. Burada öncelikle CsSz.’te ve ÇS’nde Çuvaşça sözcüklerin çeviri yazılarının gösterilişiyle ilgili sorunlu ve eksik yönlere değinip bizim bu çalışmada tercih ettiğimiz yöntemi anlatacak ardından aynı adımları, diğer Türk dillerinden örneklerin çeviri yazıları konusunda da izleyeceğiz.

2.1.1.3.5’te belirtildiği üzere Paasonen, sözlüğünde Çuvaşça sözcüklerde *FUF* çeviri yazı sistemini kullanmıştır. Kendi kaydettikleri dışında başka Çuvaşça kaynaklardan aldığı sözcüklerin yazımında da genellikle bu çeviri yazı işaretlerini kullanmıştır. Şimdi CsSz.’te Çuvaşça sözcüklerin çeviri yazısıyla ilgili sözlüğün kullanımı güçleştiren noktalara maddeler hâlinde değinelim.

1) Paasonen’in kullandığı çeviri yazı sistemi, alışlagelmiş ve daha basit Fin-Ugor transkripsiyonudur (Róna-Tas, 1974, s. 5ⁿ). Çünkü esasen *FUF* çeviri yazı sistemi, çok ayrıntılı bir sistemdir. Fakat yine de tercih edilen bu çeviri yazı sisteminin kullanıcılar için birçok zorluğu vardır. Çuvaşça uzmanları, bu sözlükten rahatça yararlanabilir. Ancak diğer

araştırmacılar için sözlüğü doğru bir biçimde kullanmak, son derece güçtür. Çünkü sözlükte kullanılan çeviri yazıyla ilgili olarak ön sözde verilen kısa açıklamalar dışında hiçbir bilgi bulunmaz. Paasonen, Çuvaşça sözcüklerde tonsuz ünsüzlerin iki ünlü arasında ya da /r/, /l/, /n/ komşuluğunda tonlulaşmasını göstermiştir. Bunlar, bugün Çuvaşçanın standart yazımında gösterilmez. A. Róna-Tas'ın belirttiği gibi, “orta konumdaki yumuşak ünsüzler ve sert ünsüzler yalnızca aynı fonemlerin alafonları olduğundan, karşılık gelen tonsuz ünsüzü yazmak her zaman yeterlidir -şüphesiz bu, yeni başlayanlar için okurken ciddi zorluklara neden olur” (1974, s. 7^x). Bu gibi durumlar, sözlüğün aslının genel okuyucu tarafından tercih edilmemesine ve her açıdan ciddi derecede sorunlar barındıran ÇS'ne yönelmelerine sebep olur.

2) Sözlükte Çuvaşça sözcüklerin çeviri yazısı, genel itibariyle tutarlı olsa da az sayıda dizgi hatası da bulunur. Bunların bir kısmı, Paasonen tarafından sözlüğün sonunda düzeltilse de bir kısmı unutulmuştur. Bu nedenle okuyucu, sözlükte bir iki kez görülen alışılmadık çeviri yazı işaretleriyle karşılaşabilir.

3) Paasonen, diğer Çuvaşça çalışmalara atıfta bulunarak verdiği sözcüklerde de *FUF*'in çeviri yazı işaretlerini kullanmıştır. Sözlükte *ASM.*, *AsmBCs.*, *MAGN.*, *Ucsebn.*, *ZOL.*, *Razsk.* kısaltmasıyla vererek bu kaynaklardan aldığı sözcükleri, *FUF* çeviri yazısıyla vermiştir. Normalde bu kısaltmayla verilen kaynaklarda Çuvaşça sözcükler, Kiril temelli çeviri yazıyla gösterilmiştir. Ancak bu gösterim, bir tutarlılık göstermemekte ve bazen alıntılanan sözcükler orijinal kaynaklarındaki gibi aynen verilirken bazen *FUF* çeviri yazı işaretleriyle verilirler. Örneğin *MAGN.* kısaltmasıyla Vasiliy Konstantinoviç Magnitskiy'in *Materialı k obyasneniyu ataroy çuvaşskoy veri* (1881) adlı eserinden almış olduğu *кодынла* (Magnitskiy, 1881, s. 160) örneğini, kendi çeviri yazısıyla *kodânlâ* biçiminde vermişken (Paasonen, 1908, s. 33) Magnitskiy'de olan biçimiyle yani Kiril harfli olarak aynen verdiği durumlar da vardır: *ача нушэ* (Magnitskiy, 1881, s. 140) ve *ача нушэ* (Paasonen, 1908, s. 91) gibi. Ancak bundan daha önemlisi, Paasonen'in *ASM.* ve *GOMB.* kısaltmalarıyla verdiği örneklerdeki, ilk bakışta fark edilmeyecek tutarsızlıktır. *GOMB.* kısaltmasıyla Z. Gombocz'un sözlüğünden verilen sözcükler, yumuşatma işaretindeki hatalar bir kenara bırakılırsa Gombocz'un da *FUF* çeviri yazı sistemi kullanması sebebiyle aynen verilmiştir. *ASM.* kısaltmasıyla verilenlere gelince; Paasonen, Aşmarin'in bu kısaltmayla atıfta bulunduğu *Materialı dlya izsledovaniya çuvaşskago yazıka* (1898) adlı eserinde <ö> ve <ö̃> ile gösterilen /o/ ve /ö/ seslerinin kısa ve açık şeklinde nitelendirmesini (bk. Aşmarin, 1898, s. 8, 12) yanlış bulmuştur (bk. Paasonen, 1908, s. 1v). Bu nedenle ondan aldığı örneklerde <ö̃> işareti geçiyorsa sözlüğünde çok kısa (azaltılmış), kapalı dudak hareketiyle oluşan /ö/ sesi için kullandığı <ö> işaretlerini kullanmıştır. *нӧӧӧӧ* (Aşmarin, 1898, s. 49) sözcüğünü, *pövör* (Paasonen, 1908, s. 111) gibi. Görülüyor ki Paasonen, Aşmarin'in görüşünü yanlış bularak ondan aldığı örnekleri, kendi çeviri yazısında düzelterek

vermiştir. Ama bu düzeltmeyi, alıntılacağı diğer sözcüklere uygulamamıştır. Örneğin *GOMB.* kısaltmalı sözcükler Gombocz'un sözlüğünde de aynıdır. Oradaki çeviri yazı da *FUF* çeviri yazısıdır ancak Gombocz, sözlüğünün çeviri yazısıyla ilgili kısmında kullandığı *FUF* işaretlerinin Kiril temelli bir çeviri yazı kullanan Aşmarin'de hangi işarete karşılık kullandığını belirtmiştir: <^> = *ASM.* <ö> (kısa açık /o/) veya <^̂> = *ASM.* <ö̂> (kısa açık /ö/) gibi (tümü için bk. Gombocz, 1906, s. 1, 2). Paasonen, *GOMB.* kısaltmalı alıntılacağı sözcükleri aynen aldığından Gombocz'un <^> ve <^̂> işaretlerini korumuştur. Böylece *GOMB.*'da <^> ve <^̂> = *ASM.*'de <ö> ve <ö̂> (bk. Gombocz, 1906, s. 1-2); buna karşın *GOMB.*'da <^> ve <^̂> = Paasonen'de <^> ve <^̂>, ama *ASM.*'de <ö̂> = Paasonen'de <ö̂> durumu görülür. Yani yaptığı değişikliği, tutarlı bir biçimde yansıtmadığı görülür. Bu da belirttiğimiz üzere ilk bakışta fark edilmeyen bir tutarsızlık doğurur. Her çalışmanın kendine özgü bir çeviri yazı vardır. Bunların tümünü tutarlı şekilde kapsayıcı bir çeviri yazı belirlemek gerçekten çok zordur. Bu nedenle bu tip hataların olması gayet doğaldır.

CsSz.'in alışılmadık çeviri yazı sistemi, genel okuyucuyu ÇS'ne yani sözlüğün Türkçe çevirisini kullanmaya sevk etmektedir. Ancak durum, orada esasen daha karmaşıktır. 2.3.2.1.5'te ayrıntılı olarak ele aldığımız üzere ÇS'nde Paasonen'in çeviri yazı işaretlerine karşılık Türk Dil Kurumunun Türk diyalektleri için kabul ettiği çeviri yazı sistemi kullanılmıştır. ÇS'nün çeviri yazı konusundaki sorunları noktaları, maddeler hâlinde şu şekilde özetlenebilir.

1) Her şeyden önce ÇS'nde *Kısaltmalar* bölümünden hemen sonra verilen CsSz.'teki çeviri yazı işaretlerine karşılık ÇS'nde kullanılan işaretleri gösteren şema (bk. şekil 105) eksik ve hatalıdır. Bu nedenle bu şema iyi bir yönlendirme yapmamaktadır. Şemada verilen işaretler, ÇS'nde kullanılanlarla örtüşmemektedir. Örneğin tabloda CsSz.'teki <χ>'ye karşılık <ĥ> kullanıldığı belirtilir. Ancak aslında ÇS'nde düzenli olarak <ĥ>, dizgi hatalı olarak da <h> kullanılır. Şemada Paasonen'in kullandığı çeviri yazı işareti olarak verilen <β>, aslında Paasonen'in kendi kaydettiği sözcüklerde değil Z. Gombocz'dan aldığı bir sözcükte geçer. Şemada Paasonen'in kullandığı çeviri yazı işaretlerinde <ẓ> verilir. Ancak Paasonen'de böyle bir işaret yoktur, <ẓ> vardır. Ayrıca şemada CsSz.'te Çuvaşça sözcüklerin yazımında ve Paasonen'in diğer Türk dilleri için yazılı kaynaklardan aldığı örneklerde kullanılan çeviri yazı işaretlerine karşılık benimsenen işaretler karışık verilmiştir. Örneğin <γ>, Paasonen'in Türk dillerinden verdiği örneklerde kullanılır. Bu şemada CsSz.'teki tüm çeviri yazı işaretleri de yer almaz.

2) Paasonen'dekilere karşılık ÇS'nde benimsenen işaretler, iyi bir temsil oluşturmamaktadır. Bu nedenle Çuvaşça uzmanı olmayan araştırmacılar, 2.3.2.1.5'te de örneklerle ele aldığımız gibi buraya atıfta bulunarak aldıkları sözcükleri çok yanlış bir biçimde vermektedir. Hatta bazen verdikleri biçimin ne CsSz. ne de ÇS'ndekiyle bir ilgisi yoktur. Örneğin CsSz.'teki <ə> ve <â>

işaretlerine karşılık ÇS'nde <ə> ve <ə> işaretlerinin kullanılması anlaşılabilirlikten uzaktır (Güzel, 2021, s. 67). Özellikle CsSz.'te /çç/ ünsüz çiftini ifade eden <t't's's> işaretine karşılık ÇS'nde yedi farklı işaret olmasının yanı sıra bunun işaretin ses değerinden oldukça alakasız bir gösterimle <t'ç'>, <t'ç',>, <t'ç'>, <t'ç'>, <tt'ş'>, <tç'>, <t'c'> gibi biçimlerde verilmesi çok yanlıştır.

3) Tablo 4'ten açıkça görüleceği üzere ÇS'nde dizgi kaynaklı olarak CsSz.'teki işaretlere karşılık bazen sayısı yediyi bulan farklı işaretlerin kullanıldığı görülür ki bu da kullanımı oldukça zorlaştırır.

Tüm bunlardan yola çıkarak sözlüğün yeni Türkçe çevirisini yaptığımız bu çalışmada genel kullanıcının Çuvaşça sözcükleri doğru bir biçimde çalışmalarında kullanılabilmesi amaçlanmıştır. Bu nedenle Paasonen'in kaydettiği ve yazılı kaynaklardan da eklemeler yaptığı Çuvaşça madde başlarıyla sözcüklerin bağlamlarını gösteren örneklerde ve standart Çuvaşça biçimleri gösterdiğinden *Uçebn.* kısaltmasıyla verilen sözcüklerde, Standart Çuvaşçanın alfabesindeki harflere karşılık Latin temelli ve Türkçe yayınlarda genellikle kullanılan çeviri yazı sistemi tercih edilmiştir. Bununla birlikte Paasonen'in çeviri yazımını da [] içerisinde aynen verilerek korunmuştur. CsSz.'teki çeviri yazı işaretlerine karşılık kullandığımız çeviri yazı işaretleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 7. Sözlüğün yeni Türkçe çevirisinde kullanılan çeviri yazı işaretleri

CsSz.'te Çuvaşça Sözcüklerin Yazımında Kullanılan Çeviri Yazı İşaretleri		Sözlüğün Yeni Türkçe Çevirisinde Çuvaşça Sözcüklerde Kullanılan Çeviri Yazı İşaretleri	
Ünlüler için	Ünsüzler için	Ünlüler için	Ünsüzler için
<i>a</i>	<i>B</i>	<i>a</i>	<i>p</i>
<i>ε</i>	<i>φ</i>	<i>e</i>	<i>φ</i>
<i>ə</i>	<i>.Dž</i>	<i>ī</i>	<i>ç</i>
<i>â</i>	<i>t's', t's'/t's', t's'</i>	<i>ĩ</i>	<i>ç/çç</i>
<i>i</i>	<i>D</i>	<i>i</i>	<i>t</i>
<i>ĭ</i>	<i>G</i>	<i>ı</i>	<i>k</i>
<i>ĭ</i>	<i>Γ</i>	<i>i</i>	-
<i>ø</i>	<i>χ</i>	<i>ø</i>	<i>h</i>
<i>ö</i>	<i>k</i>	<i>ö</i>	<i>k</i>
<i>u</i>	<i>l</i>	<i>u</i>	<i>l</i>
<i>u</i>	<i>m</i>	<i>u</i>	<i>m</i>
<i>u</i> (sadece yazılı kaynaklardan alınan örneklerde)	<i>n</i>	<i>u</i>	<i>n</i>
<i>ü</i>	<i>η</i>	<i>ü</i>	<i>n</i>
<i>â</i>	<i>p</i>	<i>ĩ</i>	<i>p</i>
<i>ə</i>	<i>r</i>	<i>ĩ</i>	<i>r</i>
	<i>s</i>		<i>s</i>
	<i>ś</i>		<i>ś</i>
	<i>š</i>		<i>š</i>
	<i>z</i>		<i>z</i>
	<i>ž</i>		<i>š</i>
	<i>ž</i>		<i>š</i>
	<i>t</i>		<i>t</i>
	<i>v</i>		<i>v</i>
	<i>j</i>		<i>y</i>

Tablodan görüleceği üzere Çuvaşçanın standart yazımında /l/, /n/, /r/ komşuluğu ve ünlüler arası tonlu ünsüz yerine bunların tonsuzları yazıldığı için sözlüğün yeni Türkçe çevirisinde de bunların tonsuz karşılıkları kullanılmıştır. Standart Çuvaşçada karşılığını bulamadığım CsSz.'te sadece bir kez *tɔga* (Paasonen, 1908, s. 176) sözcüğünde geçen <φ> işareti aynen bırakılmıştır³⁹. <θ> ve <ö> işaretleri madde başı bir sözcükte geçiyorsa, Standart Çuvaşça biçimleri verdiğimiz için bunlar yerine <u> ve <i> işaretleri kullanılmıştır. Diğer durumlarda örneğin Spassk biçimlerinde bunlar aynen verilmiş yani korunmuştur. Aynı durum <r> için de geçerlidir. Paasonen'deki üç <u>, <u> ve <u> için Standart Çuvaşçada sadece <u> kullanıldığından bu çalışmada da hepsi için <u> kullanılmıştır.

Yumuşatma işaretinin bulunduğu sözcüklerin gösteriminde M. İ. Skvortsov'un redaktörlüğünde hazırlanan *Çuvaşsko-russkiy slovar'* [Çuvaşça-Rusça Sözlük] (1982) ve B. Bayram'ın *Çuvaş Türkçesi Sözlüğü* (2019a) adlı sözlükleri tercih edilmiştir. Geniş-şimdiki zamanın çekiminde ortaya çıkan yumuşatma daima gösterilmiştir.

Paasonen'in verdiği tüm çeviri yazı, yukarıda belirtildiği üzere [] içerisinde aynen korunmuştur. Belirttiğimiz gibi sadece madde başı ve *Uçebn.* kısaltmasıyla verilen sözcüklerde, madde başlarının bağlamalarını gösteren örneklerde yukarıdaki çeviri yazıyı kullandık. Bunun dışındaki tüm biçimleri [] içerisinde aynen verdik. Paasonen'in başka kaynaklara atıfta bulunarak verdiği Çuvaşça sözcüklerin de gösterimi [] içerisinde aynen verilmiştir. Bunlara karşı herhangi bir çeviri yazı yapılmamıştır. Paasonen, bunlardan Kiril temelli bir çeviri yazıyla verilenlerin bir kısmını *FUF* çeviri yazısıyla yeniden verdiğinden ve bunda da birtakım tutarsızlıktan oluştuğundan yukarıda söz etmiştik. Bu nedenle Paasonen'in başka kaynaklara atıfta bulunarak verdiği sözcüklerde sadece onun yazımını [] içerisinde verdik ve aynı zamanda dipnotla sözcüğün orijinal kaynağındaki biçimini de ekledik. Buraya kadar anlatılanları bir örnek üzerinden gösterelim.

ışke [əśke] (krş. AşmMater. 239 [əś, əśke⁴⁰] “ya, elbette, ki, değil mi”; *ukśu nummay işke; imma ilmestñ?* [ukśu nummaj əśke; əmma ilmestən?] “paran çok ya; neden almadın?” (Tat. [iç] < Far.)

CsSz.'te Paasonen'in Tatarca ve Mişer Tatarcası için kendi kaydettiği örneklerle birlikte başka kaynaklara atıfta bulunarak verdiği diğer Türk dillerinden sözcüklerin yazımında da <ç> ve <ğ> işaretleri dışında *FUF* çeviri yazısını kullandığımızı 2.1.1.3.5'te belirtmiştik. CsSz.'te diğer Türk

³⁹ *FUF*'da bu işaret, <β> ile birlikte *labiale* kategorisinde *enge, bilabiale* olarak geçer. Ayrıca bu işaretin Modern Yunancadakiyle yaklaşık aynı ses değerine sahip olduğu belirtilir (Setälä, 1901, s. 37, 41). Aşmarin *tɔga* sözcüğünü, Paasonen'e atıfta bulunarak sözlüğüne *mnpka* biçiminde kaydetmiştir (Aşm. XV, s. 110).

⁴⁰ AşmMater. *ěç, ěçke*.

dilleri için kullanılan tüm çeviri yazı işaretlerini tablo 3'te sunduk. Oradan da görüleceği üzere CsSz.'te diğer Türk dillerinden sözcüklerin yazımındaki çeviri yazı, oldukça karmaşık bir görünümündedir. CsSz.'te diğer Türk dillerine ait sözcüklerin çeviri yazısıyla ilgili kullanım güçlüğü yaratan noktalar maddeler hâlinde şu şekildedir:

1) Tıpkı Çuvaşça sözcüklerin çeviri yazısında olduğu gibi diğer Türk dillerinden başka kaynaklara atıfta bulunarak verdiği sözcüklerin yazımlarında da dizgi kaynaklı olarak bazı işaretler yanlış verilmiştir. Bunlar, az sayıda yapılan hatalar olsa da sözlüğün kullanımını güçleştirmektedir. Bu sözcüklerin, orijinal kaynaklarına bakıldığında bunların CsSz.'te yapılmış dizgi hatası kaynaklı değişiklikler olduğu kolayca anlaşılabilir.

2) Tablo 3'ten de görüleceği üzere CsSz.'te diğer Türk dillerinden sözcüklerin yazımında bazen bir işaret, içinde geçtiği sözcüğün hangi Türk dilinden olduğuna göre değişik sesleri ifade edebilmekte bu da bir karışıklığa yol açmaktadır. Örneğin kazR. *jaučâ* ve kazO. *žayčâ* olarak verilen sözcükler (Paasonen, 1908, s. 24) sırasıyla orijinal kaynaklarında *jayчы* (Radloff, 1905, s. 19) ve *жайчы* (Ostroumov, 1892, s. 74a) olarak geçerler. İkisinde de Kiril temelli çeviri yazıda <y> işareti kullanılırken Paasonen'in bir örnekte bunu <y> olarak diğerinde <u> olarak verdiği görülür. Ayrıca CsSz.'te <y> işareti, Yakutça sözcüklerde <i> yerine de kullanılır. Bu durum, elbette CsSz.'te kullanılan kaynakların kendi çeviri yazılarıyla da ilgili bir durumdur. Örneğin Radloff'un sözlüğünden alınan sözcüklerde <i> işareti; <i> ünlüsü; ünlü yanında <y> ünsüzü; Çağatayca sözcüklerde ise hem <i> hem de <ı> ünlüsü yerine kullanılabilen, CsSz.'te de Radloff'taki gibi hepsi <i> işaretiyle temsil edilmektedir.

3) CsSz.'in çok erken tarihli bir sözlük olduğunu, bu nedenle orada kullanılan kaynakların kısıtlı olduğunu belirtmiştik. Bunun yanı sıra sözlükte kullanılan çalışmaların da kendi hataları vardır. Özellikle CsSz.'te Çağatayca sözcükler için kullanılan Ignaz Kúnos'un *Šejx Sulejman Efendi's Čagataj-Osmanisches Wörterbuch* adlı çalışması çok hatalı okuyuşlar içerir.

2.3.2.1.5'te ele alındığı ve tablo 5'ten de görüleceği üzere ÇS'nde diğer Türk dillerinden verilen sözcüklerin yazımında kullanılan çeviri yazı işaretleri oldukça tutarsız ve karmaşık bir görünümündedir. Tıpkı Çuvaşça sözcükler için belirlenen çeviri yazı işaretlerinde olduğu gibi bunlarda da CsSz.'teki tek bir işarete karşılık çoğu durumda iki veya üç farklı işaret kullanılmıştır. ÇS'nde bunun tam tersi olduğu yani CsSz.'teki farklı işaretlere karşılık bazen tek işaretin kullanıldığı da görülür: CsSz. <ä̇>, <ä>, <ǟ> = ÇS <e> gibi.

Tüm bunlardan yola çıkarak sözlüğün yeni Türkçe çevirisini yaptığımız bu çalışmada diğer Türk dillerinden verilen sözcüklerde Paasonen'in bunlarda kullandığı çeviri yazı işaretlerine karşılık yeni bir çeviri yazı belirlemenin anlamsız olduğunu düşündük. Çünkü CsSz.'e kaynaklık eden eski tarihli bu çalışmaların kendileri de eksiklik ve hatalı okuyuşlar içerirler. Bu

nedenle çok eski ve bazen de hatalı olan bu sözcükleri tekrar çeviri yazıyla vermek yerine [] içerisinde Paasonen'in yazımını aynen verdik.

ataş [adaš] “adaş” (TatR [adaš⁴¹])

Eğer Paasonen'in yazımı verilen kaynaktakiyle aynıysa yer tutmaması adına bunlar verilmemiştir. Örneğin çoğu zaman bazı hatalar hariç Gomb. kısaltmalı örnekler, orijinal kaynağındakiyle aynıdır. Bu nedenle bunlar, eğer bir farklılık söz konusu değilse dipnotla verilmemiştir.

2.4.7. *Csuvas Szójegyzék*'in Yeni Türkçe Çevirisindeki Diğer Ekleme ve Düzeltmeler

Sözlüğün orijinalinde muhtemelen dizgi kaynaklı yapılan ve Türk Dil Kurumu çevirisinde de düzeltilmeyen hatalar bulunmaktadır. Bunlardan çok az bir kısmı sözlüğün sonunda Paasonen tarafından da düzeltmelerle ilgili bir kısım verilerek düzeltilmiştir. Ancak esasen sözlükte bundan fazla hata bulunur. Sözlüğün yeni Türkçe çevirisinde bu tür hatalar giderilmiştir. Örnekler üzerinden açıklayalım.

Şekil 146. CsSz.'te *kapla-* maddesi

kapla- beárnyékolni | das licht versperren, beschatten; *an kaplaza tār mana ne árnyékolj be engem! vö. xapla-* [kaz. tob. oszmR. *kapla-*].

(Paasonen, 1908, s. 58).

Şekil 147. ÇS'ndeki *kapla-* maddesi

kapla- ışığı örtmek, gölgelendirmek; *an kaplaza tār mana bana gölge etme; krş. hapla -* [Kaz. Tob. Osm. R. *kapla-*].

(Paasonen, 1950, s. 59).

Şekil 146'da görüldüğü üzere Paasonen *kapla-* maddesini *xapla-* maddesiyle karşılaştırmaktadır. Ancak sözlükte *xapla-* şeklinde bir madde yoktur. Burada karşılaştırma için verilen madde *xapla-* değil *xupla-* maddesi olmalıydı. Nitekim ilgili *xupla-* maddesi de sözlükte *kapla-* maddesiyle karşılaştırılmaktadır:

Şekil 148. CsSz.'te *xupla-* maddesi

xupla- fedéllel ellátni, befedni, elfedni | zudecken, verdecken, deckeln; vö. *kapla-* [kaz. tob. oszmR. *kapla-* zudecken, bedecken, verdecken; (kaz.) das licht versperren, beschatten].

(Paasonen, 1908, s. 50).

⁴¹ TatR *adau* 1893: 484

Bu yanlışlığın ÇS’nde de sürdürüldüğü şekil 147’den görülmektedir. Çalışmamızda bu durum metin içinde düzeltilmiştir. Paasonen’deki yazımlar da bu çalışmada [] içerisinde aynen verildiğinden ana biçim oradan anlaşılmaktadır. Ancak durum yine de dipnotla belirtilmiştir:

kapla- [kapla-] “gölgelemek, ışığı engellemek”; *an kaplasa tîr mana* [an kaplaza tîr mana] “bana gölge etme!”, krş. *hupla-* [çapla-⁴²] (Tat. Tob. OsmR [kapla-])

CsSz.’te bazı sözcüklerin yazımında da dizgi hataları bulunmaktadır. Örneğin şekil 149’da verilen *andrat-* alt madde başı Paasonen’in çeviri yazısına göre *andrat-* şeklinde olmalıdır.

Şekil 149. CsSz.’te *andra-* maddesi ve *andrat-* alt maddesi

andra-, Szp., Učsebn. 131. *anâra-* megzavarodni, megdöbbenni | verworren werden, den kopf verlieren, обезумѣть; vö. GOMB. [kazR. *anrai-* dumm, töricht werden, misBug. *ançâra-* den kopf verlieren].
andrat- megzavarni, megdöbbenteni | verwirren, verlegen machen; *mana* ερεχ, *sərəm andratrə* engem (fejemet) a pálinka, a széngáz megzavart; *vâl mana ijda ijda andratrə* ő engem kéréseivel zavarba hozott.

(Paasonen, 1908, s. 5).

Bu tip durumlarla ilgili düzeltmeler dipnotlarla eklenmiştir.

antrat- [andrat-⁴³] “afallatmak, şok etmek, sersemletmek, kafasını karıştırmak”; *mana ereh, sîrîm antratrî* [mana ερεχ, *sərəm andratrə*] “beni (kafamı) içki, duman sersemletti”, *vîl mana iyta iyta antratrî* [vâl mana ijta ijta *andratrə*] “o beni soru sora sora afallattı”

Paasonen’in etimoloji için veya başka amaçlarla yazılı kaynaklara dayanarak verdiği gerek Çuvaşça, gerek Türkçe gerekse diğer dillerden sözcüklerle ilgili bir takım dizgi hatası olduğu düşünülen hatalar da yine metin içinde giderilerek dipnotlarda açıklanmıştır.

Şekil 150. CsSz.’te *jurê* maddesi

jurê, Szp. id. dal, ének | lied [kazR. *jêr*].

(Paasonen, 1908, s. 31).

Şekil 151. ÇS’nde *yərə* maddesi

yərə, Sp. id. şarkı, türkü, ır [Kaz. R. yır].

(Paasonen, 1950, s. 217).

Örneğin şekil 150’de Paasonen, Çuvaşça *jurê* sözcüğüne denklik olarak verdiği *jêr* sözcüğünü *kazR.* kısaltmasıyla işaretlemiştir. Bu durum, şekil 151’de görüleceği üzere ÇS’nde de aynıdır.

⁴² Sözlüğün orijinalinde *hapla-* madde başı yer almaz. *çypla-* yerine dizgi hatasıdır.

⁴³ *andra-* olmalı.

Bu gösterim, yukarıda da ele aldığımız üzere sözcüğün Radloff'un sözlüğünden tanıklanmış Tatarca bir sözcük olduğunu ifade eder. Ancak Paasonen'in *jâr* olarak verdiği ve Radloff'un sözlüğünde *ɣɪp* biçiminde geçen sözcük, Tatarca değil *Bar., Ad., Kom.* olarak işaretlemiştir (1905, s. 473). Yani sözcüğün Baraba Tatarcası, Azerbaycan Türkçesi ve Kuman ağzındaki biçiminin *ɣɪr* olduğu kast edilir. Sözcüğün Radloff'ta Tatarca için verilen şekli *ɣɪp* biçimindedir (1911, s. 120). Burada bir hata olmalı. Bu durum dipnotla belirtilmiştir:

yurî [jūrâ], Sp. ay. “yır, şarkı, türkü” (TatR [jâr⁴⁴]).

Birçok örnekte Paasonen'in atıfta bulunduğu kaynakta geçen sözcüğün biçimiyle Paasonen'deki biçimi farklıdır. Bu da yine dizgi hatası kaynaklı yapılan yazım yanlışları olmalıdır.

Şekil 152. CsSz.'te *avâr* maddesi

avâr nyél | schaft, stiel, heft, griff [szag. kojkr. *egir* hõ-
ckerig, bucklig, krumm, ur. *õr* кривой, изогнутый; кривизна,
извилина, krm. sor. etc. R. *ägri* gebogen, krumm, schief].

(Paasonen, 1908, s. 9).

Örneğin şekil 152'de verilen *õr* sözcüğü, *ur.* kısaltmasıyla atıfta bulunan kaynakta yani N. Katanov'un *Opit İzsledovaniya Uryanhayskago Yazıka* (1903) adlı eserinde *ār* biçimindedir (Katanov, 1903, s. 1118b). Çalışmamızda, bu durum Paasonen'in yazımının yanında dipnotla belirtilmiştir:

avîr I [avâr] “sap, kol, tutamaç” (Sag. KoybR [egir] “eğri büğrü, kavisli, bükük”, UrKat. [õr⁴⁵] “eğri, kavisli; eğrilik, büküntü”, Krm. Şor. vd. R [ägri] “eğri, bükük, eğik”)

Paasonen'in sözlüğün sonuna eklediği, sözcüklerin etimolojilerine dair bilgi verilen kısımlara yapılan eklemeleri içeren *Pótlék Az Etymologiai Részhez* (Paasonen, 1908, s. 241-242) başlıklı yerde bulunan bilgiler, Paasonen'in yönlendirmeleri doğrultusunda metin içlerine çekilmiştir. Paasonen, bu kısımda bazı ibarelerin silinmesi gerektiğini de belirtmiş, ancak çalışmamızda veri silmemek adına bunlar bırakılarak dipnotla belirtilmiştir.

⁴⁴ Radloff'ta *ɣɪp* biçiminde geçen sözcüğü Radloff, Tatarca değil *Bar., Ad., Kom.* olarak işaretlemiştir (1905: 473). Paasonen'de kısaltma yanlış verilmiş olmalı. Sözcüğün Radloff'ta Tatarca için verilen şekli *ɣɪp* biçimindedir (1911: 120).

⁴⁵ UrKat.'ta *ār* biçimindedir (1903, s. 1118b). Paasonen'de yanlış yazılmış olmalı (1908, s. 9).

3. BÖLÜM

CSUVAS SZÓJEGYZÉK'İN YENİ TÜRKÇE ÇEVİRİSİ

Bu bölümde *Csuvas Szójegyzék*'in sözlük bölümünün, 2.4'te belirtilen yöntemlere göre hazırlanmış yeni Türkçe çevirisi yer almaktadır.

a [a]

ay [aj]⁴⁶, Sp. ay. “alt, aşağı, aşağıda bulunan”; *śir ayne* [śer ajne] “yer altına”, *śir ayınçe* [śer ajən.ǫ́že] “yer altında”, *śir ayınçen* [śer ajən.ǫ́žen] “yer altından”, *pir in ayra* [pirən ajra] “bizim altımızda”

ayal: a.-yen [ajal: a.-jen]⁴⁷ “alt kısım, aşağı taraf, altta bulunan”; *husanin ayal-yençen* [χuzanən ajal-jen.ǫ́žen] “Kazan şehrinin aşağı tarafından”

ayak [ajak]⁴⁸, Sp. ay. “yan, taraf”, krş. Gomb.; *ayakra* [ajakra] “uzakta”, *ayakran* [ajakran] “uzaktan”, *ayakri* [ajakri] “uzaktaki”

ayak-pırçı [ajak-pər.ǫ́zi]⁴⁹ “kaburga kemiği, eğe”

ayıp [ajəp]⁵⁰, Sp. ay. “ayıp, hata, kabahat, kusur, suç” (TatB [ajəp, ajəb⁵¹] < Ar.)

ayıpla- [ajəpla-]⁵² “ayıplamak, suçlamak”

ayıplan- [ajəplan-]⁵³ “ayıplanmak, kabahatli bulunmak, suçlanmak”

⁴⁶ < *ey “aşağı, alt kısım” = Tung. *eje, əjə* “alt kısım; akıntı” (EWb., s. 38a; Fed. I, s. 28, EDAL, s. 1029). EDAL’da Türk dilleri içerisinde yalnızca Çuvaşçada *ay* biçiminde doğrulanana buna karşın diğer Altay dillerinde denklikleri bulunan bir sözcük olarak kaydedilmiştir: AK *nəri- “aşağı inmek”; ATM *ñia- “alt, aşağı, kıyıya yakın” ve AA *ñaji (~-e) “alt taraf, aşağı taraf” (s. 189, 1029, 1030). Bunlara ek olarak semantik açıdan örtüşmeleri sebebiyle Vámbéry, Çuv. *ay* “alt, aşağı”, *ayalti* “aşağıdaki” ve *aylim* “ova” sözcüklerini; Osm. *alt*, *alçak* “alt, altta bulunan” gibi verilerle karşılaştırmıştır (1878, s. 13). Ancak esasen TT *alt* sözcüğüyle karşılaştırılan Çuvaşça denklik, *ultı* “köşebent” sözcüğüdür. Räsänen *alt* sözcüğünün etimolojisine değindiği kısımda Çuv. *ultı* denkliğine yer vermemiştir ancak *kol* “kol” sözcüğünün etimolojisi altında Çuv. *ultı*’nin anlamını “koltuk altı” biçiminde vermiş ve *χolbə olarak yeniden yapılandırmıştır (1969, s. 14ab, 276b). EDAL’a göre bu Çuvaşça biçim büyük ihtimalle *koltuk altı “koltuk altı çukuru, köşebent” bileşiğine gitmektedir (s. 285).

⁴⁷ < *ayal* “alt, aşağı” + *yen* “yan, yön, taraf, yaka”, bk. *yen*. Ramstedt, Çuvaşça +*Alla* ekinde söz ederken *ayal* sözcüğüne de değinmiştir. Ramstedt’e göre bu eki, yönelme durum eki +*A* ve yön gösterme bildiren +*lla* ekinin bir birleşimi olarak değil, yönelme durum eki ve Çuv. *al(i)* “el”~Tü. *el* (<*elig*) sözcüğünün bir birleşimi olarak açıklamak gerekmektedir. Buna göre örneğin Çuv. *killele* “eve doğru” sözcüğünün yapısında bir yönelme eki ve Çuv. *al* “el” sözcüğü bulunmaktadır ve *ayal* “alt”, *mal* “ön, ilk”, *şiyel* “üst, üst kısım, yüzey”, *kayal* “arka” (<*ey-el, *öñ-el, *yeg-el, *ke-el) vb. sözcüklerin yapısındaki -*al* da işte bu Çuv. *al*~Tü. *el* “el” sözcüğüdür. Ramstedt, bu varsayımını desteklemek amacıyla Finceden şu örnekleri vermiştir: Fin. *käsin* (< *käsi* “el”); *sinne käsin* “oraya”, *siälta käsin* “oradan” (1952, s. 52). Fedotov da ve *m-al* “ön, ön kısım, önde bulunan”, *si-y-el* “üst, yukarı vb.” gibi sözcüklerin Çuv. *al(i)* “el” ile oluşmuş birleşik kelimeler olduğunu belirterek Çuv. *ayal* sözcüğünün kökenini *ay* “aşağı, alt taraf” + *al(i)* “el” olarak açıklamıştır (1996a, s. 79). Bununla birlikte birçok araştırmacı, *ayal*, *şiyel*, *kayal* (kalıplaşmış bir biçimde), *mal*, *şal* sözcüklerinin yapısında bir addan ad yapım eki olan ve nesnelere çeşitli noktalarına işaret etme, yön gösterme, yer bildirme gibi işlevlere sahip +*Al* ekiyle türetildiğini ifade etmişlerdir (Aşmarin, 1898, s. 108; Rezyukov, 1959, s. 96; Yılmaz, 2002, s. 117; Pavlov, 2014, s. 139; Ersoy, 2017, s. 69). Levitskaya, durum eklerini incelediği bölüm sonunda *Kalan Durum Ekleri* başlığı altında -*l* biçiminde verdiği ekin *mal*, *val* “ön” < *oñ*, *öñ* “ön”+*al*, *şiyel* “üst” < *şi* “üst kısım” + *el* gibi bazı zarf yapılarında korunduğunu belirtmiş ve *ayal* “alt” sözcüğünü de bu yapılara örnek olarak vermiştir. Ona göre de *ayal* sözcüğü *ay* “alt kısım” + *al* ekiyle oluşturulmuştur. Levitskaya, bu yapılardaki +*Al* ekinin -*a* (yönelme durumu eki) + -*l* (konum bildiren bir durum eki) birleşimiyle oluştuğunu belirtmektedir. Ayrıca Maricede de biçim ve anlam bakımından benzer yapıların bulunduğuna işaret eder: *üləl* “alt, aşağı”, ama *ül-nö* “altta”, *ülan* “altta”, *ülək(ö)* “alta” vb. Bunun dışında Hant. *tal-ta* “oradan” (ama *ta-ta* “burada”) vb. örneklerin de konum bildiren -*l* durum ekine atfedilebileceğini ifade eder (1976, s. 28). Fedotov da +*Al* ekiyle türetilen sözcüklerin bulunma ve ayrılma durum eki olarak yer zarfları hâline geldiklerini belirtmiş ve *ayal* sözcüğünü de bunlara örnek olarak vermiştir (Fedotov, 1986, s. 9). Ancak Fedotov, yukarıda da belirtildiği gibi daha sonraki yıllara ait olan etimolojik sözlüğünde farklı bir köken bilgisi açıklamaları yapmıştır.

⁴⁸ << *eyekü “kaburga, göğüs kemiği” (EDAL, s. 1141) = ET *äyäkü* ~ *äyägü* “kaburga kemiği, göğüs kafesi; yan, kenar, taraf; tekerlek parmağı” (Wilkens, 2021, s. 132a).

⁴⁹ < *ayak* “yan, taraf” + *pırçı* “tane”+ *i* (3. tekil kişi iyelik eki), bk. *ayak* ve *pırçı*.

⁵⁰ < Tat. *ayıp* “hata, suç, ayıp” < Ar. *ayb* “suç, hata; rezillik; zaafiyet; ayıp” (ANLT, s. 108).

⁵¹ TatB *ajıp*, *ajib* 1876: 4

⁵² < *ayıp* “ayıp, hata, kabahat, suç, kusur” + +*la-* (a.e.y.e.), bk. *ayıp* mb.

ayıplı [ajəplə]⁵⁴ “ayıplı, kabahatli, kusurlu, suçlu”

ayır [ajər]⁵⁵, Sp. [əjər] “aygır” (TatB [ajər⁵⁶])

ayhır- [ajəhır-]⁵⁷ “çoşkun bir biçimde kişnemek, ses çıkarmak, yüksek sesle çığırarak” (yans. krş. Tel. KırgR⁵⁸ [aikər⁵⁹] “çığırarak kovalamak”, AltV ay.)

aylīm [ajlēm]⁶⁰ “çukur, ova, düzlük, vadi”; krş. ay [aj]

aytur I [ajdūr]⁶¹ “arkası açık, arkalıksız at arabası” (= *kutsır* [kutsər])

aytur II [ajdūr]⁶² (*ay+turī* [aj+türə]) “yüce Tanrım!, Allahım” (krş. Tat. vd. R [ai⁶³] “şaşkınlık bildiren ünlem”; Alt. “hayvanları güderken çıkarılan ses”; Azb. “geçmişteki güzel günler hatırlanırken kullanılan ünlem”)

ayvan [ajvan]⁶⁴, Sp. ay. “aptal, akılsız, saf”; *pirin a. killimire ilt* [pirən a. kəlləmərə ilt] “bizim saf duamızı işit!” (TatB [kajban, çajban⁶⁵], MişBüg., MişN [çajwan] “evcil hayvan” < Ar. [hajwān⁶⁶] “hayat; canlı varlık, (yük) hayvanı; aptal, budala” Zenk. 398)

aha [aça]⁶⁷, bk. *piyaha* [pəjaça] (Tat. vd. R [aça⁶⁸] “abi, amca, dayı”)

ahah [açaç]⁶⁹ “hakiki inci” (TatB, TatR [akək⁷⁰] “kırmızı akik”, TatO “kırmızı akik”; TatR [açaç⁷¹] “kırmızı akik” < Ar.)

ahal’, ahaleh [açal’, açaləç]⁷², Sp. [aral’] “boşuna, sebepsiz, şakadan, boş yere, yararsız; bedava, ücretsiz”; *a. kalaś-* [a. kalaś-] “gevezelik etmek, boş konuşmak”; *a. çul* [a. tʃul] “doğal, sıradan taş”; *a. kun* [a. kün] “hafta içi, iş günü”

⁵³ < *ayip* “ayıp, hata, kabahat, suç, kusur” + *-lan-* (a.e.y.e.), bk. *ayip* mb.

⁵⁴ < *ayip* “ayıp, hata, kabahat, suç, kusur” + *-li* (a.a.y.e.), bk. *ayip* mb.

⁵⁵ < Tat. *aygır* “aygır” (< GT; bk. EWb., s. 6a).

⁵⁶ TatB *ajyr* 1876: 4

⁵⁷ < *ay* “korku, acı, sevinç, şaşkınlık vb. hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 25c) + *-hır-* (a.e.y.e.).

⁵⁸ CsSz. 'te gönderme *kirgR* biçimindedir (s. 1). Ancak Paasonen'in burada verdiği sözcük, Radloff'ta *Kir.* değil, *Kkir.* olarak işaretlenmiştir yani bugünkü Kırgızcaya aittir (Radloff, 1893, s. 13). Bu nedenle burada Radloff'ta *Kkir.* kısaltmasına karşılık gelen bugünkü Kırgızca'yı belirtmek için kullandığımız *Kırg.* kısaltması kullanılmıştır.

⁵⁹ Tel. KırgR *aikırp-* 1893: 13

⁶⁰ < *ayal* “alt kısım” + *im* (a.a.y.e.), bk. *ayal*. Araştırmacılar, Çuv. *aylīm* sözcüğünün kökenini, Çuv. *ay* “alt” sözcüğüne dayandırmakla yetinmiş, sözcüğün yapısındaki *-līm* kısmına dair bir açıklama yapmamıştır (EWb., s. 38a; Fed. I, s. 28, 29). Pavlov, addan türetilmiş adlar başlığı altında *Ad* + *-am (-em)*, *-im (-im)* tipi türetim içerisinde *aylīm* “alçak yer, çukurluk” sözcüğünün, *ayal* “aşağı, alt kısım” sözcüğüne *-im (-im)* ekinin getirilmesiyle oluştuğunu belirtmiştir. Pavlov, *aylīm* sözcüğünün yapısında bulunduğunu belirttiği bu ekin üretkenliğini kaybettiğini, bu ekle türetilen adların mekân bildirdiklerini ifade etmiştir. Pavlov, aynı eki adlardan türetilmiş sıfatlar başlığı altında da ele almış ve “alçak” anlamındaki *aylīm* sözcüğünün *ayal* “aşağı, alçak yer” sözcüğüne bu ekin eklenmesiyle oluştuğunu ifade etmiştir (2014, s. 139, 148).

⁶¹ < Ru. *odër* “at arabası (ekin demeti arabası?)” (Aşm. I, s. 33; Fed. I, s. 30).

⁶² < *ay* “korku, acı, sevinç, şaşkınlık vb. hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 25c) + *turī* “tanrı”, bk. *turī*.

⁶³ Tat. vd. R *ai* 1893: 1

⁶⁴ < Tat. ağ. **aywan* “hayvan; kafasız” < Far. *haywān* “canlı; hayvan; aptal” < Ar. *hayawān* حيوان “hayvan” (ANLT, s. 110).

⁶⁵ TatB *kajban, çajban* 1876: 41, 72

⁶⁶ ArZenk. حيوان *hajwān* 1886: 398

⁶⁷ < Tat. *ağa* “ağa”.

⁶⁸ Tat vd. R *aşa* 1893: 143

⁶⁹ < Tat. *açak* “akik” << Ar. عقيق *akik* “kırmızı akik” (ANLT, s. 101).

⁷⁰ TatB *akik* 1876: 2, TatR *akık* 1893: 98

⁷¹ R *axak* 1893: 131

ahĩltat- [aχ̣ǎlbət-]⁷³ “yüksek sesle gülmek, kahkaha atmak”; *ahĩltatsa kulat*’ [aχ̣ǎlbatsa kũlat] “yüksek sesle gülüyor”; (yans. krş. TatO [ajγǎlda-⁷⁴])

ahĩr [aχ̣ǎr]⁷⁵, Sp. ay. “kesinlikle, muhakkak, muhtemelen, herhâlde”; *a. tĩnçe pĩret pul*’ [a. tǎn.ǒže pǎdet pul] “herhâlde dünyanın sonu yaklaşıyor” (TatB [akǎrǎ⁷⁶] “muhakkak”; TatR [aχ̣ǎr⁷⁷] “mutlaka, muhakkak” < Ar.)

ahĩr- [aχ̣ǎr-]⁷⁸ “böğürmek, kükremek, bağırmak, haykırmak” (Tat. [akǎr-])

ahlat- [aχ̣lat-]⁷⁹ “inlemek” (Uçebn. 132 “of çekmek”) (yans. krş. Tat. OsmR [aχ̣⁸⁰] “rahatsızlık, üzüntü, şaşkınlık ünlemi”)

ak [ak]⁸¹, Sp. bk. *akĩ* [agǎ]

ak- [ak-]⁸², Sp. ay. “ekmek” (TatR [ik-⁸³] “çift sürmek”, OsmR [äk-⁸⁴] “ekmek, dikmek”)

aka [aga]⁸⁵, Sp. ay. “saban, pulluk” (krş. [ak-])

aka-kuş [aga-kuş]⁸⁶ = *aka* [aga]

aka-puş [aga-puş]⁸⁷, Sp. [aga-pužǎ] “saban, pulluk”

aka-turaçĩ [aga-tũra.ǒžǎ]⁸⁸ “saban kolu, saban sapı”

aka-uyĩh [aga-ujǎh]⁸⁹ “dördüncü ay”

akar: **a. yĩtti** [agar: **a. jǎtti]**⁹⁰ “(folk.) güçlü, sağlam yapılı köpek türü, burnu yukarıya doğru kalkık, küttür, Rus tazılarınıniki kadar sivri değildir; çok hızlı koşamaz, ancak kurtla baş

⁷² < Çuv. *ähäl < ? Tat. *ākäll* “daha az, çok az, ufak” < Ar. *akall* “daha az, daha küçük” (ANLT, s. 102). Çuv. *ahaleh* < *ahal*’+*eh* (a.a.y.e.). Fedotov, *ahal*’ sözcüğünü; Tat. ağ. *ahal*’ “boşuna; bedava; keyfi; kolaylıkla”, yazılı Mo., Hlh. *egel* “basit, sıradan” ve ET *igil* “basit” (?) sözcükleriyle karşılaştırmaktadır (1996a, s. 71). EDAL’da ise yazılı Mo., Hlh. *egel* “alçak, eğitimsiz, iyi olmayan” ve ET *egil* “bayağı, sıradan, alt sınıftan” sözcükleriyle karşılaştırılan Çuvaşça biçim esasen *iksĩl-* ve *yĩksĩk* sözcükleridir (s. 498, 187).

⁷³ < *ah* “acı, korku, sevinç vb. hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 47c) + *+il* (a.a.y.e.) + *+tat-* (a.e.y.e.).

⁷⁴ TatO *aiğylda-* 1892: 6b

⁷⁵ < Tat. *axĩr* “sonuç; son; sonra; elbette, muhakkak”, (*axĩri* “sonra, sonunda”) < Ar. *āxir* “son; sonuç, çıkarım” (ANLT, s. 103). Paasonen ve Scherner’in aksine Fedotov ve Yegorov eş sesli *ahĩr* sözcüğünün kökenini, ayrı ayrı açıklamışlardır. Buna göre; Çuv. *ahĩr* “muhtemel, her hâlde, olmalı ki; olsa gerek (varsayım)” sözcüğü, Çuvaşçaya Tatarcadan kopyalanmıştır. Fedotov, Tat., Azb. *ahĩr* “ne de olsa; muhtemel” denklüklerini, Radloff’tan tanıklamıştır (Fedotov, 1996a, s. 72). Radloff’ta sözcük köken olarak Ar. *āxir* sözcüğüne dayandırılmıştır (1893, s. 132). Buna karşın Yegorov, Tat. *akĩri* “muhtemelen, olsa gerek”, Trkm. *ahĩrin* “ne de olsa”, Özb. *ahĩr* “ne de olsa, muhtemelen” gibi denklükleri bulunan sözcüğün, Far. *ahĩr* “ne de olsa, ki” kökenli olabileceğini belirtir (1964, s. 37). Çuv. *ahĩr saman* “kıyamet günü, dünyanın sonu” bileşiminde geçen ve *ahĩr* sözcüğünü ise Yegorov ve Fedotov, Ar. *āxir* “ondan sonraki; geç, son; bitiş; sonuç; sonra; nihayet” sözcüğüne dayandırmışlardır (1964, s. 37; 1996a, s. 72).

⁷⁶ TatB *akĩri*, *akĩri* 1876: 2

⁷⁷ TatR *axĩp* 1893: 132

⁷⁸ < *a* “şaşkınlık, acı vb. hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 19a) + *+hĩr-* (a.e.y.e.).

⁷⁹ < *ah* “acı, korku, sevinç vb. hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 47c) + *+lat-* (a.e.y.e.).

⁸⁰ Tat. OsmR *ax* 1893, s. 131

⁸¹ bk. *akĩ*.

⁸² < **ek-* (ÇSB; EDAL, s. 1132) = TT *ek-* “ekmek”.

⁸³ TatR *ik-* 1893: 1416

⁸⁴ OsmR *äk-* 1893: 674-675

⁸⁵ < *ak-* “ekmek” + *-a* (e.a.y.e.), bk. *ak-*.

⁸⁶ < *aka* “saban” + *kuş* “göz”, bk. *aka* ve *kuş*.

⁸⁷ < *aka* “saban” + *puş* “baş”, bk. *aka* ve *puş*.

⁸⁸ < *aka* “saban” + *turat* “dal, kol” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *aka* ve *turat*.

⁸⁹ < *aka* “saban” + *uyĩh* “ay”, bk. *aka* ve *uyĩh*.

edebilecek kadar da güçlüdür; nesli tükenmiştir”; *akar yittisempe tulatnĭ* [agar jĕttiizembe tulatnĕ] (masaldan) “tazılara ısırttılar”; *akar yittim ašša⁹¹ pirat’, aykki vitĭr hĭvel pĭhat’*. - *šara šuna* [agar jĕttĕm ašša pirat’, ajkki vidĕr xĕvel pĕxat’. - *šara šuna*] “(bilmece) tazım bata çıka yürüyor, yan taraftan güneş bakıyor. -yük kızağı (ıhlamur ağacı kabuğuyla kaplanmamış kızak)” (BarR [igär⁹²] vb. krş. FUF, 2, 113)

akĭ [aġĕ]⁹³, Sp. [ak] “işte!, bak!” *akĭ, sire, hayarsem, ukša parappĭr* [aġĕ, sire, xajarzem, ukša parappĕr] “işte, kötü ruhlar, size para veriyoruz”; *ak turĭ* [ak turĕ] Sp. “vallahı!” - krş. Gomb. (krş. YakB [ägäi] “peki!”, [äyă⁹⁴] “şaşıрма ünl.”)

akış: a-makış [aġĕš: a-maġĕš] “harika, acayip, garip, alışılmadık, olağanüstü, müthiş, korkunç”; *a.-m. hĭtsĭrlannĭ* [a.-m. xĕtsĕrlannĕ] “(ör. hastalık sebebiyle) biçimsizleşti”, *a.-m. kilet, naçal’nik pul’* [a.-m. kilet na.t’sal’nik pul] “büyük bir gürültü ve tantanayla geliyor, müdür (patron) olmalı”, *a.-m. vĭršaššĭ* [a.-m. vĕrzaššĕ] “büyük bir gürültüyle kavga ediyorlar”, *a.-m. hitre tumlansa kilnĭ* [a.-m. xitre tumlanza kilnĕ] “muhteşem kıyafetlerle geldi”

akka [akka]⁹⁵ “(folk.) büyük kız kardeş, abla”; krş. *mĭn akka; hunyaka* [mĕn akka; xunaga]; krş. Gomb. (krş. Çağ. SartR [ägäçi⁹⁶] “büyük kız kardeş”, YakB [ägäs⁹⁷] ay.)

⁹⁰ < *akar* + *yĭtĭ* “köpek” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *yĭtĭ*. Çuv. *akar* < *eger/*eker = Tat. *iger* “av köpeği” (FUF II, s. 113-114; EWb., s. 38b; EDAL, s. 1030)

⁹¹ Bu sözcük, CsSz.’te *ašša* biçiminde yazılmıştır (s. 2). Yaptığımız düzeltme ise bilmecenin Aşmarin’in sözlüğündeki yazımına dayanmaktadır. Aşmarin’de *auca* biçimindedir (Aşm. I, s.88).

⁹² BarR *izäp* 1893: 1425

⁹³ Çuv. *akĭ* “işte!, bak!” sözcüğünün etimolojisi konusunda pek çok görüş bulunmaktadır. Ramstedt, sözcüğün, < *av + *kĭ* < *avĭ* “işte” << *e-gü (Mo. *e-gü-nü*, ilgi durumu *en-e* “bu”) biçiminde geliştiğini düşünmüştür (1922, s. 17). Ramstedt başka bir eserinde şu köken açıklamasını sunar: Çuv. *avĭ, akĭ* < *av-ki; esasen < **ä-gü, egü-ki* (1952, s. 74). Poppe, Çuv. *akĭ* sözcüğünün *ekü biçimine geri götürülebileceğini, bu yapıdaki *kü*’nün ise bir işaret zamiri olduğunu belirtmiştir. Poppe, ayrıca Çuv. *šak* ve *šakĭ* “bu” sözcüklerini *akĭ* ile karşılaştırmış, *šakĭ* sözcüğünün *çekü biçimine geri götürülebileceğini ve buradaki **çe-* ile *ekü’deki **e-* arasındaki ilişkinin Mo. *inagsi* “burada” ve *çinagsi* “orada” sözcükleri arasında da bulunduğunu ifade etmiştir (1974, s. 142, 143). Adamović, Fin-Ugor dillerinde Mord. *e-te* “bu” (*te* “bu”), *e-se* “o” (*se* “o”), *éka, ek* “bu, işte!”; Mac. *e-z* “bu”, *i-tt* “burada” vb. örneklerinde karşımıza çıkan ve işaret zamirinin anlamını değiştirmeyen bir işaret edici *e-* ögesinin aynı biçimde Çuvaşçada da bulunduğunu belirtir. Fin-Ugor dillerine özgü bu işaret edici *e-* ögesi, Çuvaşçada yerine göre *a* ve *e* olarak karşımıza çıkabilmektedir: Çuv. *akĭ, ak, avĭ, av, apla, epĭ* vb. Bu doğrultuda Adamović’e göre; Çuv. *akĭ, ak* “burada!”, söz edilen işaret edici *e-* ögesiyle *-kĭ* ekinin birleşimidir ve Mordvince yaşayan Volga Fincesi *éka, ek* “işte!” biçimine geri döner. Adamović, *ak* biçimini ise Çuvaşçada */i/* sesinin sık sık düşmesiyle açıklar ve aynı durumun Mord. *ek* sözcüğünde de görüldüğünü, bu nedenle Çuv. *ak*’ın, Mord. *ek* sözcüğünden kopyalanmış olabileceğinin de göz ardı edilemeyeceğini belirtir (1984, s. 6). Fedotov ise Mord. *ek(a)* “bak” sözcüğünün Rusça kökenli olduğunu belirtir. Ona göre; Mord. *eka/ek*, Ru. *эка* sözcüğüyle anlam ve biçim açısından örtüşmekte bu nedenle Fin-Ugor sözcük malzemesi kanıtlayıcılıktan uzak kalmaktadır (1996a, s. 30). Araştırmacılar; sözcüğün yapısındaki ikinci ögeyi, Çuv. *ku* “bu” zamiriyle birleştirme eğilimindedir. Bunun için bk. *ku*.

⁹⁴ YakB *äzäi, äšä* 1851: 14a.

⁹⁵ << *akä (CHF, s. 136) = ET *eke* “abla, kız kardeş” (Wilkens, 2021, s. 102b). Yegorov, Çuv. *akka* sözcüğünü, TT *ağa* “ağa, abi” ve onun diğer Türk dillerindeki biçimleriyle karşılaştırmıştır (1964, s. 23-24). Buna karşın bu iki sözcük için farklı ana biçimler öneren çalışmalar da vardır (bk. EWb., s. 13a.; Leks., s. 291; EDAL, s. 281, 282). E. R. Tenişev vd. *akä “baba; abi, abla, erkek kardeş; yaşça büyük akraba; yaşlı adam; yaşlı; dede; amca” ve *ağa “abi; amca; baba; ağa -yaşlılara saygılı hitap şekli; toprak sahibi” şeklinde iki farklı ana biçim altında ele almış olsa da bunların anlam benzerliklerine dikkat çekerek *ağa* sözcüğünün, *akä*’nın ikincil bir şekli gibi görüldüğünü belirtmişlerdir (2001, s. 291).

⁹⁶ Çağ. SartR *äzäçi* 1893: 697

⁹⁷ YakB *aşac* 1851: 2a

akkış [akkâş]⁹⁸, Sp. ay. “kuğu” (Tat. [ak-köş])

al: al val’li [al: al-val’li]⁹⁹ “böbrek”

al- [al-]¹⁰⁰ “(saban adı verilen aletle) tarla sürmek”

ala [ala]¹⁰¹, Sp. ay. “(büyük) elek” (Tat. [iläk])

ala-şiltir [ala-şöldêr]¹⁰² “Ülker, Süreyya”

alla- [alla-]¹⁰³ “elemek” (Tat. [ilä-], Tel. KüerR [älχä-¹⁰⁴])

alî [alî]¹⁰⁵, Sp. ay. “el”; krş. Gomb. (UygR ÇağR [älik¹⁰⁶], Osm. vd. R [äl¹⁰⁷])

alî-hıyri [alî-χêjri]¹⁰⁸ “bileği taşı”

alîk [alîk]¹⁰⁹, Sp. ay. “kapı” (Tat. [işäk])

alîk-ayî [alîk-ajê]¹¹⁰ “eşik”

alîk-patî [alîk-padê]¹¹¹, Sp. “eşik”

alikkîm: a. salamalik tav sire [alikkâm: a. salamalik tav sire]¹¹² “düğünün yürütülüşünü üstlenen kişinin (*tuy-puş* [tuj-puş]) selamlama sözü” (TatO (170.1) [alâjküm; as-salâmu a.¹¹³] “selamet sizinle olsun!” (selamlama sözü), MişN [sal’am alikkâm] ay. < Ar.)

alhas- [alχas-]¹¹⁴ “yaramazlık etmek, muziplik etmek, muzırlık yapmak”

alka [alga]¹¹⁵ (eski) “evli kadınların taktıkları, cam boncuk, sikke ve pusküllerden oluşan bir göğüs süsü; tokalar yardımıyla *ilen* [ilen] adlı kıyafetin üstüne tutturulur”; krş. *hîlhalki* [χêlχalçî]; krş. Gomb. (Tat. [plka¹¹⁶] “küpe”, OsmR [halka] “halka”, [bojun halkasê¹¹⁷] “kolye” < Ar. [hâlaka], vulg. [halka¹¹⁸] “(özellikle metalden) halka, zincirin halkası” Zenk. 394)

⁹⁸ < Tat. *ağkoş* ay. (Yeg., s. 23; ANLT, s. 16).

⁹⁹ < *al* “böbrek” + *val’* “parça, kısım” + *i* (3. tekil iyelik eki). bk. *valî, val’*.

¹⁰⁰ << **äl-* (EDAL, s. 502) = TT *eş-* “eşmek”.

¹⁰¹ << *elgek (ÇSB) = TT *elek* ay.

¹⁰² < *ala* “elek” + *şiltir* “yıldız”, bk. *ala* ve *şiltir*.

¹⁰³ << **älgä-* (CHF, s. 63) = TT *ele-* “elemek”. Yegorov’a göre; Çuv. *ala-* “elemek” eyleminin ağızlarda kullanılan biçimi olan *alla-* “elemek” eylemi, eş yazımlı *ala* “elek” ve *ala-* “elemek” sözcüklerinin çift anlamlılığını kaldırmak için ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan *alala-* biçimindeki iki aynı heceden biri olarak *-la* düşmüş ve // çift sesleşmiştir: < **alala-* < *ala* “elek” + *la-* (a.e.y.e.) (1964, s. 24).

¹⁰⁴ Tat. *ilä-* 1893: 1477; Tel. KüerR *äljä-* 1893: 821

¹⁰⁵ << *elig (ÇSB) = TT *el* ay.

¹⁰⁶ Uyg. ÇağR *älik* 1893: 815

¹⁰⁷ Osm. vd. R *äl* 1893: 806-808

¹⁰⁸ < *alî* “el” + *hıyra* “bileği taşı” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *alî* ve *hıyra*.

¹⁰⁹ << *elik (ÇSB) = TT *eşik* “eşik”.

¹¹⁰ < *alîk* “kapı” + *ay* “alt” + *î* (3. tekil kişi iyelik eki), bk. *alîk* ve *ay*.

¹¹¹ < *alîk* “kapı” + *pat* “yan” + *î* (3. tekil kişi iyelik eki), bk. *alîk* ve *pat*.

¹¹² < Tat. *älâykum sälam << Ar. *wa-’alaykumu-’s-salâmu* “selamet sizin üzerinize olsun!” (ANLT, s. 112).

¹¹³ TatO *ac-sälâmu alâyıküüm* 1892: 170a

¹¹⁴ < Tat. *alğas-* “yaramazlık yapmak; kaptırmak, kapılmak, heyecanlanmak; telaşlanmak” (ESTY I, s. 91ab). Fedotov, etimolojisi net olmayan bu sözcüğü Çuvaşça olarak açıklar. Ona göre; Çuv. *alhas-* eyleminin kökünde ET *al* “aldatma, hile, yol, akıllıca tavsiye”, *äl* “kurnazlık, hile” sözcüğü bulunmaktadır (1996a, s. 38). Ancak Çuvaşçada ET *al* “hile” sözcüğünün *al* biçiminde bulunması ses bilgisel kurallar sebebiyle mümkün değildir. ET *al* “hile” sözcüğünü, Çuv. *ultala-* “aldatmak” sözcüğünün kökünde aramak gerekir. Ayrıca Çuvaşçada +*hAs-* biçiminde bir addan eylem yapım eki yoktur. Bu nedenle sözcüğün Çuvaşçaya Tatarcadan kopyalanmış olduğu açıktır.

¹¹⁵ < Tat. *alqa* “küpe” < Ar. *حلقة* *halqa* “halka; bir zincirdeki bağlantı; çember; insan çemberi” (ANLT, s. 115).

¹¹⁶ CsSz.’teki *plka* biçimi (s. 3) hata olmalı. Sözcük, Radloff’ta *alka* (1893, s. 389) biçimindedir.

allī [allô]¹¹⁹, Sp. ay. “elli” (Tat. [illə])

alpastī [albastô]¹²⁰ “kötü bir insanın, bir büyücünün, intihar eden bir kimsenin veya fazla içki içmekten vb. ölen bir kişinin ruhu, hastalık ve kötü rüyalara neden olur” (Tat. [albastô])

alsa [alza]¹²² “tek parmaklı yün eldiven” (krş. ? *alī* [alô] “el”)

alsa-tulī [alza-tұл] ¹²³ “tek parmaklı deri eldiven”

alt- [alt-]¹²⁴, Sp. ay. “eşmek, kazmak, kazılamak, oymak” (krş. TatR [iš-¹²⁵] “kürek çekmek”, Tel. Alt. Kum. Osm. vd. R [äš-¹²⁶] “kürek çekmek”; Çağ. Osm. Azb. “kazmak, eşmek, eşelemek”)

altır [albôr]¹²⁷, Sp. ay. “büyük, yuvarlak, ahşap kepçe”

altır-şiltır [albôr-şêlbôr]¹²⁸ “Büyükayı takımıyıldızı”

ama [ama]¹²⁹, Sp. ay. “(hayvanlar hak.) dişi; ana, anne”; *yîti-ami* [jêdê-amî] “dişi köpek”; *ama-hur*, *hur-ami* [ama-çur, çur-amî] “dişi kaz”; *ikî amanîn piləkşer aça, purte pîr yatlı. -ura-çîrnisem* [icə amanêñ piləkşer a.đža, pürde pər jatlı. -ura-tşêrnizem] “(bilmece) iki annenin de beşer çocuğu var, hepsi de adaş. -ayak tırnakları” (KırgR [emä¹³⁰] “yaşlı”)

amak: tıtan a. [amak: tıtan a.]¹³¹ “bir hastalık, (?) epilepsi, (?) sara, kramp, kasıncı” (Magn. 112 “ateş”; Zol. “ağır hastalık”) (KrmR [ämäk¹³²] “iş, emek, zahmet, bakım”; TatR BarR [imgäk¹³³] “güçlük, zahmet, sıkıntı, emek”)

aman- [aman-]¹³⁴, Sp. ay. “incinmek, yaralanmak, kırılmak, hasara uğramak” (Tat. [imgän-])

amin [amin]¹³⁵ “Pagan dualarının sonunda kullanılan söz”; *ayvan kîllîmîre huş kursa havîl il! amin, şırlah!* [ajvan kəlləmərə çuş kürza çabêl il! amin, şırlax!]¹³⁶ “(bizim) saf duamızı hoş görüp kabul et! bağışla, amin!” (Tat. [amin] < Ar.)

an: an-puśsi [an: an-puśsi]¹³⁷ (Uçebn. 5) “omuz” (Tat. [iñ], TatO¹³⁸, AşmMater. 136 [əjən¹³⁹])

¹¹⁷ OsmR *halaka*, *бојун halakası* 1905: 1757

¹¹⁸ Zenk. *خالقة halaka*, vulg. *halaka* 1866: 394a

¹¹⁹ << *ällig (CHF, s. 65) = TT *elli* ay.

¹²⁰ *albastô* olmalı.

¹²¹ < Tat. *albasti* “evde yaşayan kötü bir ruh; (bir insan hak.) canavar” (Fed. I, s. 36).

¹²² < *al(i)* “el” + +*sa* (a.a.y.e), bk. *alī*.

¹²³ < *alsa* “eldiven” + *tul* “diş” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *alsa* ve *tul*.

¹²⁴ < *al-* “tarla sürmek” + *-t-* (e.e.y.e; ettirgenlik), bk. *al-*.

¹²⁵ TatR *iu-* 1893: 1549-1550

¹²⁶ Tel. Alt. Kum. Osm. vd. R *äu-* 1893: 904

¹²⁷ < *alt-* “eşmek, kazmak, kazılamak, oymak” + *-ir* (e.a.y.e.), bk. *alt-*.

¹²⁸ < *altır* “büyük, yuvarlak ahşap kepçe” + *şiltır* “yıldız”, bk. *altır* ve *şiltır*.

¹²⁹ << *eme = Tü. ağ. *eme* “yaşlı kadın” (EDAL, s. 504) veya << *ämäg (CHF, s. 137).

¹³⁰ KırgR *emä* 1893: 946

¹³¹ << *ämgak (CHF, s. 63) = TT *emek* “emek”. Çuv. *tıtan* < *tu-* “tutmak, yakalamak” + *-an* (e.a.y.e.), bk. *tit-*.

¹³² KrmR *ämäk* 1893: 947

¹³³ TatR BarR *imgäk* 1893: 1575

¹³⁴ << **ämgan-* (CHF, s. 63) = ET *emgen-* “acı çekmek” (Wilkins, 2021, s. 106a).

¹³⁵ < Tat. *amin* “amin” < Ar. أمين *āmin* ay.

¹³⁶ CsSz.’te bu duanın çevirisine yer vermemiştir (s. 4). ÇS’nde çevirisi “kurbanlık hayvanımızı hoş görüp kabul et, amin, yarlıka!” biçimindedir (s. 4).

¹³⁷ < *an* “genişlik, en” + *puś* “baş” + *i* (3. tekil iyelik eki). Yegorov, sözcüğün Çuv. *an* “genişlik” sözcüğüyle ilişkili görmüş ve sözcüğün “insan vücudunda genişliğin başladığı yer” olarak anlamlandırılabilceğini ifade etmiştir. Ayrıca

an [an]¹⁴⁰, Sp. ay. “-mA, olumsuzluk”

an- [an-]¹⁴¹, Sp. ay. “inmek, alçalmak, batmak” (Tat. vd. R [in-¹⁴²], TatB, TatO [in-¹⁴³])

anıš: **hıvel-anıš, hıvel-anıšı** [anôš: **çəvəl-anôš, çəvəl-anôžə**]¹⁴⁴ “batı”

ana [ana]¹⁴⁵, Sp. ay. “ekilebilir toprak parçası, tarlada iki karık arası yüksek kısım, ekim yastığı, çitle çevrili otlak”; krş. Gomb. (ÇağR [aņiz] “nadasa bırakılan toprak, geniş boş alan”, [äņiz]¹⁴⁶) “anıız”, OsmR [aņêz, anêz]¹⁴⁷ [“anıız”]

Çuv. *an-puší* sözcüğünü, Tat., Başk. *inbaş*, Kmk. *inbaş* gibi Türkçe biçimlerle karşılaştırmıştır (1964, s. 26). Bu birleşikteki ilk öge olan *an* sözcüğünü, ET *ägin, äjın* “omuz” sözcüğüyle birleştiren açıklamalar da bulunmaktadır (EWb., s. 37a; Leks., s. 239). Doerfer, /eg/ ses grubunun Çuvaşçada *av* olduğunu, bu nedenle eğer Çuv. *an* sözcüğü ET *ägin* sözcüğüyle bağlantılı olsaydı sözcüğün Çuvaşçada **avın* veya **avım* biçimlerinde bulunacağını belirtir. Doerfer, ayrıca Yegorov’un sözcüğü, Çuv. *an* “genişlik, en” ile birleştirmesinin mantıklı olsa da bu ikisinin birbirlerinden farklı sözcükler oldukları için kabul edilemeyeceğini belirtir. Şor. *egin baş* gibi GT *en baş*’a değil, *egin baş*’a giden biçimler de bunun kanıtıdır. Doerfer, ayrıca Çuv. *an-puší* sözcüğünün kaynağının Tat. *inbaş, inbaş* gibi eski biçimler de olabileceğini ifade eder (2015, s. 152). Emine Yılmaz’a göre; ET *egin* “omuz” sözcüğünün Çuvaşçada *an* biçiminde bulunması mümkündür, çünkü Çuvaşçada ünlüler arası /g/>/v/ değişimi kadar /g/>Ø/ değişimi de kuraldır (baskıda). EDAL’da Çuv. *an*, TT *en* “en” gibi denklilerle birlikte AT **en* biçiminden getirilir (s. 507). Birleşimin ikinci ögesi için bk. *puš*.

¹³⁸ TatO *ur* 1892: 95

¹³⁹ AşmMater. *ajeñ* 1898: 136

¹⁴⁰ Aşmarin, Türk dilleriyle açıklanamayan Çuvaşça emir kipi olumsuzluk parçacığı *an* gibi bazı sözcüklerin Çuvaşçanın Fin dilleriyle bir ilişkisi olduğuna işaret ettiğini belirtir ve sözcüğü, Udm. *en* “değil (2. kişi emir kipi olumsuzluk)”: *en kuštı* “koşma”, *en isa* “dokunma” biçimlerine yaklaştırır (1898, s. xxiv, 64, 317). Yrjö Wichman, emir kipindeki eylemleri olumsuzlaştıran Çuv. *an* sözcüğünü; Udm. *en* (2. tekil veya çoğul kişi), Komi. *en, in* (2. tekil kişi) “değil (emir kipindeki olumsuzluk eylemi)” ile karşılaştırır (1903, s. 148). Yegorov da yalnızca emir kipinde olumsuzlayıcı olarak kullanılan ve Türk dillerinde karşılığı bulunmayan *an* sözcüğün *ana* biçiminin yalnızca Udmurtça ve Komicede *en* biçiminde yaşadığını belirtir: Udm. *en vera*~Çuv. *an kala* “konuşma” gibi. Yegorov, Çuvaşların bu sözcüğü, eski zamanlarda birlikte yaşadıkları Udmurtlardan almış olabileceğini belirtir. Hatta Udmurtların küçük bir kısmı, Çuvaşların bir parçası hâline gelip daha sonra Çuvaşçada bu özelliğin yayılmasına katkıda bulunmuş olabilirler (1964, s. 26, 27). Ramstedt, emir kipi eklerinden söz ettiği bölümde Çuv. *an* sözcüğünü de bu kategoride değerlendirmiş ve sözcüğü, **eñ*’den ve onu da **e-* olumsuzluk fiilinden getirmiştir (1952, s. 83). Sanjeyev’e göre; olumsuzluk edatı *an* (< **e-n*), Çuvaşçayı tipolojik olarak Türk dilleri ailesinden uzaklaştırırken Moğol, Mançu-Tunguz ve Fin-Ugor dillerine yaklaştırır. Çuv. *an*; Mo. *e-se* “değil” sözcüğüyle birlikte **e-* *ana* biçimine geri götürülebilir ve eğer bu parçacığın Çuvaşçaya Altay dışı komşu bir dilden kopyalanmış olma ihtimali dışarıda bırakılırsa Fin-Ugor dillerinde Çuv. *an* sözcüğüne karşılık gelen yapılar, bu sözcüğün Çuvaşçada korunmasını sağlamıştır (1965, s. 80). Fedotov, Çuvaşça ve Perm dillerindeki bu olumsuzlayıcı sözcüğün ses ve anlam açısından benzerliklerinin açık olduğunu, bunun tesadüf olamayacağını ve bu nedenle şu iki çözümlemeden birinin kabul edilmesi gerektiğini belirtir: ya Udmurt veya Komilerin ataları, EÇuv. *jen* (> Çuv. *an*) sözcüğünü ödünç aldılar ya da ortaçağ Çuvaşları, Perm dilindeki **en* sözcüğünü benimsediler. Fedotov ayrıca, Bulgarların Permiyen dillerine yoğun olarak nüfuz ettikleri eski çağlarda, EÇuv. **en* (> Çuv. *an*) sözcüğünün Perm dilleri tarafından kopyalanmış olabileceğini, Modern Komicede düzinelerce ve Udmurtçada yüzlerce Eski Çuvaşça sözcüğün varlığının bunu doğruladığını belirtmektedir (1996a, s. 45). Talat Tekin, *Divânu Lugâti’t-Türk*’te Oğuzca olarak *eng* “yok, değil”, *eng eng* “yok yok!, değil değil!” edatının bugün Çuvaşçada *an* biçiminde yaşadığını, olumsuz emir çekimlerini oluşturduğunu belirtir. Tekin ayrıca, OT *eng*, Çuv. *an* olumsuzluk edatlarının Tunguzca ve Evenkice olumsuzluk edatı *engil* “imkansız! olamaz!” biçimiyle aynı olabileceğini belirtmiştir (2023, s. 210). EDAL’da tek örneği Çuvaşçada bulunan *an* sözcüğü için AT **en* “değil (yasaklayıcı parçacık)” biçimi tasarlanmıştır. Buna karşın Çuv. *an* sözcüğünün, diğer Altay dillerinin sunduğu kanıtlar nedeniyle arkaik bir biçim olduğu belirtilmiştir. Ayrıca EDAL’a göre, *Divânu Lugâti’t-Türk*’teki *añ* “hayır” ünlemi, tek örnek sözcüktür ve yalnızca *añ añ* ikilemesinde görülmektedir. Bu nedenle düzenli olarak Çuv. *an* sözcüğüne karşılık geliyor olamaz. Muhtemelen *Divânu Lugâti’t-Türk*’teki bu biçim yansıma kökenlidir (s. 300, 301).

¹⁴¹ << **en-* (ÇSB) = TT *in-* ay.

¹⁴² Tat. vd. R ay. *ih-* 1893: 1439

¹⁴³ TatB *iñ* 1876: 22; TatO *ur* 1892: 95

¹⁴⁴ < *hıvel* “güneş” + *an-* + *-ış* (e.a.y.e.) ve < *hıvel* “güneş” + *an-* + *-ış* (e.a.y.e.) + *ı* (3. tekil iyelik eki), bk. *hıvel* ve *an-*.

¹⁴⁵ Räsänen Çuv. *ana* sözcüğünün gelişimini şu şekilde gösterir: < **äñ-äk* < **än* “en” biçiminden getirir (1969, s. 45a). Yegorov ve Fedotov da sözcüğü, Çuv. *an* “en, genişlik” ile ilişkilendirirler (1964, s. 27; 1996a, s. 45). Bu doğrultuda sözcüğün aldığı eki de addan ad yapım eki olarak değerlendirmeliyiz.

anasla- [anasla-]¹⁴⁸, Sp. ay. “esnemek” (Zol.’a göre Tat. [inäslä-¹⁴⁹] ?)

anatalla [anaballa]¹⁵⁰ “aşağıya doğru, suyun aktığı yöne doğru, akıntı yönüne” (krş. *an-* [an-])

anatra [anatra]¹⁵¹ “altta, aşağıda”; *anatrata Tayrukta, tura Mayruk* [anatrada Tajrukta, tura Majruk] “aşağıda Tayruk oturur, dağda (yukarıda) Mayruk” (halk şarkısından) (krş. *an-* [an-])

anatri [anatri]¹⁵² “alttaki, altta bulunan, aşağıdaki, aşağıda bulunan”

anıra- [anêra-]¹⁵³, bk. *antra-* [andra-]

ani [ani]¹⁵⁴ “kaynana”; krş. *anne* [aňne] (AltR [änäi]¹⁵⁵ “anne, yaşlı kadın, genel anlamda kadın”, Sag. KoybR [enäi]¹⁵⁶ “yaşlı kadın, eş, karı”)

anne [aňne]¹⁵⁷, Sp. ay. “anne”; krş. *ani* [ani] (Alt. Tel. Şor. LebR [änä]¹⁵⁸ “anne”, Kzk. Sag. KaçR [enä]¹⁵⁹ ay.)

anneşi [aňneşä]¹⁶⁰ küç.

anta- [anda-]¹⁶¹ “gözetlemek, kötü bir amaçla beklemek, izlemek, pusuda beklemek”; *vîl sana hîneme antasa tîrat* [vêl sana çeneme andaza târat]¹⁶² “o seni dövmek için pusuda bekliyor” (TatR [aňdê-¹⁶³] “beklemek, pusuda beklemek, takip etmek”, TatV [andê-¹⁶⁴] “tehdit etmek”)

antih- [andêχ-]¹⁶⁵ “açlık çekmek, açlıktan ölecek olmak, sefalet çekmek, çok muhtaç olmak”; *ku yîti antihat te sûret* [ku jêðê andêχat tâ sûret] “bu köpek açlık çekerek dolaşüyor”; *vîl antihsa sitnî* [vêl andêχsa sitnê] “o sefalete düştü” (Tat. [intêk-])

antîrlîh [andêrlêχ]¹⁶⁶ “1. dizginin boyun altındaki kayışı, atların boynunun altına tutturulan dizgin kayışı (= *yîven antîrlîhî* [= jøven andêrlêχê]); 2. kadınların ve kızların başlıklarda

¹⁴⁶ ÇağR *aňiz, äňiz* 1893: 185, 712. Paasonen’deki yanlış yazım olmalı.

¹⁴⁷ OsmR *aňыз, аңыз* 1893: 185, 233

¹⁴⁸ < *anas* “esneme” (ÇRS, s. 34b) + *-la-* (a.e.y.e.). Yegorov ve Fedotov, sözcüğü *anas* “esneme” maddesi altında türemiş biçim olarak vermektedir. İki araştırmacıya göre; Çuv. *anas* sözcüğü ise göçüşme sonucu meydana gelmiştir: < *asna < *esne. Yegorov ayrıca sözcüğün “ağız geniş bir şekilde açık, derin nefes alıp verme” anlamındaki yansıma kökenli bir temelden türetilmiş olabileceğini belirtir (1964, s. 27; 1996a, s. 45).

¹⁴⁹ Zol *инаяля-* 1875: 5

¹⁵⁰ < *anat* “alt, aşağı, alt kısım” + *+alla* (yön gösterme durum eki). Birçok araştırmacı, bu sözcüğün gövdesi olan Çuv. *anat* sözcüğünü, Çuv. *an-* “inmek” eyleminden türemiş olarak değerlendirmişlerdir (Yeg., s. 27; EWb., s. 43; Fed. I, s. 46). Bu durumda; Çuv. *anat* sözcüğünü de *an-* “inmek” + *-at* (e.a.y.e.) olarak açıklamalıyız.

¹⁵¹ < *anat* “alt, aşağı, alt kısım” + *+ra* (bulunma durum eki).

¹⁵² < *anat* “alt, aşağı, alt kısım” + *+ri* (a.a.y.e.).

¹⁵³ < Tat. *aňğura* “ahmak, aptal” (ANLT, s. 21; Fed. I, s. 48).

¹⁵⁴ < *ana* “anne” + *+y* (seslenme eki).

¹⁵⁵ AltR *änäi* 1893: 730

¹⁵⁶ Sag. KoybR *enäi* 1893: 730

¹⁵⁷ < *ana/*eňe “anne” (EDAL, s. 510) = TT *ana, anne* ay.

¹⁵⁸ Alt. Tel. Şor. LebR *änä* 1893: 729

¹⁵⁹ Kzk. Sag. KaçR *enä* 1893: 730

¹⁶⁰ < *anne* “anne” + *+şî* (a.a.y.e.), bk. *anne*.

¹⁶¹ < Tat. *aňdı-* “pusuya yatmak (av için)” (ESTY I, s. 99a).

¹⁶² Çevirisi, CsSz.’te (s. 4) ve ÇS’nde (s. 4) bulunmamaktadır.

¹⁶³ TatR *aňды-* 1893: 195

¹⁶⁴ TatV *анды-* 1894: 51

¹⁶⁵ << **intik-* “nefes nefese kalmak” = Başk. *intik-* “yorulmak” (EDAL, s. 620).

¹⁶⁶ < *antîr* “bilinmeyen bir sözcük, muhtemelen bir aksesuar adı” + *+lîh* (a.a.y.e.). Aşmarin, *antîrlîh* sözcüğünü, *antîr maddesinin altında vererek *antîr* sözcüğünün Çuvaşçada artık kullanılmayan ve bilinen bir anlamı bulunmayan

bulunan, gümüş sikkelerle süslü ve çene altından tutturulan bant (= *huşpu antîrlîhî, tuhya-antîrlîhî* [= *χυşpu andêrlêχə, tuχja-andêrlêχə*])”

ansîr [anzâr]¹⁶⁷, Sp. ay. “ensiz, dar, sıkı, sınırlı” (Tat. [iñsəz])

ansîrlan- [anzêrlan-]¹⁶⁸ “ensizleşmek, daralmak, darlaşmak”

ansîrlat- [anzêrlat-]¹⁶⁹ “ensizleştirmek, daraltmak”

anşîrt [anzêrt], bk. *inşîrt* [ênzêrt]

antra- [andra-], Sp., Uçebn. 131 *anîra-* [anêra-¹⁷⁰] “afallamak, sersemlemek, kafası karışmak, şuurunu kaybetmek”; krş. Gomb. (TatR [aņrai-¹⁷¹] “aptallaşmak, ahmaklaşmak”, MişBüg. [aņγêra-] “aklı başından gitmek”)

antrat- [andrat-¹⁷²]¹⁷³ “afallatmak, sersemletmek, kafasını karıştırmak”; *mana erēh, sîrîm antratrî* [mana erēχ, sêrēm andratrê] “beni (kafamı) içki, duman sersemletti”; *vîl mana ıyta ıyta antratrî* [vêl mana ijta ijta andratrê] “o beni soru sora sora afallattı”

antratmış [andratmêş]¹⁷⁴ “şaşırtıcı, kafa karıştırmak”; *a., salatmîş, kîlt turtmîş, tületmîş. -sîm tapni* [a., salatmêş, kêlt turtmêş, tületmêş. -sêim tapnî]¹⁷⁵ “(bilmece) karıştırmış, dağıtmış, biraz çekmiş, düğümletmiş. -yün tarama makinesi”

ançah [ań.ǫzax]¹⁷⁶, Sp. ay. “ancak, yalnız”; krş. Gomb. (OsmR, AzbR, KrmR [ançak¹⁷⁷] “ancak, yalnız, sadece”, TobGig. [anca¹⁷⁸] “anca”)

ançik [ań.ǫzêk]¹⁷⁹, Sp. ay. “it, köpek”; Zol. 5 “enik, encik, köpek yavrusu” (OsmR [änžäk¹⁸⁰] “(hayvanlar için) yavru”)

ankarti [ańgarǫj]¹⁸¹, bk. *avîn* [avên]

apırşsa [abêrşsa]¹⁸² “fakir, talihsiz, sefil, zavallı (acıyarak)” (= *mîskîn* [= *mêskên*]); *a., tertlense sûret ırlîhne kuraymast!* [a. tertlenze sûret ırlêχne kuraĵmašt¹⁸³]¹⁸⁴ “zavallı(lar), dertlenip duruyor (onun) rahmetini göremiyorlar!”

belirsiz bir sözcük olarak nitelendirmiştir. Yine *antîr* gövdesinden türemiş olarak verdiği *antîrlî* sözcüğünü de “*antîr* adı verilen bilinmeyen bir nesneyle süslenmiş” olarak tanımlamıştır (Aşm. I, s. 257).

¹⁶⁷ < *an* “en, genişlik” (ÇRS, s. 33) + *+sîr* (a.a.y.e.). Çuv. *an* “en” için bk. *an-puśśi*.

¹⁶⁸ < *ansîr* “ensiz, dar, sıkı, sınırlı” + *+lan-* (a.e.y.e.), bk. *ansîr*.

¹⁶⁹ < *ansîr* “ensiz, dar, sıkı, sınırlı” + *+lat-* (a.e.y.e.), bk. *ansîr*.

¹⁷⁰ Uçebn. *anêra-* 1898: 131

¹⁷¹ TatR *aņrai-* 1893: 189

¹⁷² *andra-* olmalı.

¹⁷³ < *antra-* “afallamak, sersemlemek, kafası karışmak, şuurunu kaybetmek” + *-t-* (e.e.y.e.; ettirgenlik).

¹⁷⁴ < *antrat-* “afallatmak, sersemletmek, kafasını karıştırmak” + *-mîş* (e.a.y.e.), bk. *antrat-*.

¹⁷⁵ Çevirisi, CsSz.’te (s. 5) ve ÇS’nde (s. 5) bulunmamaktadır. *Gebräuche und Volksdichtung der Tschuwassen*’de çevirisi, “derjenige, der verwirrt, zerstreut, ein wenig zieht, einen Knoten machen lässt. -Der Wollschläger (Werkzeug)” olarak verilmiştir (1949, s. 93).

¹⁷⁶ < Tat. *ançak* “ancak, yalnız, ama” (Poppe, 1927, s. 165).

¹⁷⁷ Osm. Azb. KrmR *ançak* 1893: 242

¹⁷⁸ TobGig. *ançak*, انچاك 1804: 606

¹⁷⁹ < Tat. *ençik* “enik” (Poppe, 1927, s. 165).

¹⁸⁰ OsmR *änžäk* 1893: 747

¹⁸¹ < *avîn* “ekin kurutmak için direklerden kurulan konik şekilde bir yapı” + *karta* “çit, alan” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *avîn*.

apla [apla]¹⁸⁵, Sp. ay.¹⁸⁶ “böyle, bunun gibi”

appa [appa]¹⁸⁷, Sp. ay. “abla; babamın veya annemin küçük kız kardeşi”; *pisîk a.* [pizâk a.] “en büyük abla”; *mîn a.* [mîn a.] “babamın veya annemin en büyük kız kardeşi” (Tat. Kzk. vd. R [apa]¹⁸⁸ “abla, teyze”, Krm. KarR [äpä]¹⁸⁹ ay., TaraR [äbā]¹⁹⁰ “annenin küçük kız kardeşi; abla”)

aptîra-, **aptra-** [aptâra-, aptra-]¹⁹¹, Sp. ay. “şaşırmak, ne yapacağını bilememek, akli gitmek” (TatB [aptâra-, aptra-]¹⁹²)

aptîratas [aptâratas]¹⁹³ (matar) Uçebn. 131 “rahatını kaçırmak”

aptri [aptri], Sp. [aptîri] Uçebn. bk. *atî* [adê]

ar [ar]¹⁹⁴ “(folk.) er, erkek, koca; erkek çocuk, oğlan” (Tat. [ir])

arşın [arşîn], Sp. [arşîn (ar+şîn)] “erkek, koca”; krş. Gomb.

ar-şurri [ar-şurri]¹⁹⁵ “dişi orman ruhu (dev cüsseli; büyük göğüslerini omuzlarının üzerinden sırtına atar, orada iki erkek çocuk onları emer); bir erkek gibi davranan kadın”

aran [aran]¹⁹⁶, Sp. ay. *aran-aran* [aran-aran] “güçlülükle, zorlukla”; *a.-a. sûret* [a.-a. sûret] “güç bela yürüyor” (Tat. [aran])

araslan [araslan]¹⁹⁷, Uçebn. *arîslan* [arêslan] “aslan” (Tat. [arêslan])

¹⁸² Aşmarin şüpheyle yaklaşıyor olsa da sözcüğün *أوارم* biçimiyle karşılaştırılmasını önermiştir (Aşm. I, s. 280). Ancak karşılaştırma amacıyla verdiği biçimin, Arapça mı Farça mı olduğu belli değildir. Scherner, burada muhtemelen bir baskı hatası olduğunu, *ç* yerine, *ç* harfinin olması gerektiğini ve bu sözcüğün Far. *أوارم* *awâra* “yurtsuz, avare” olması gerektiğini belirtir. Scherner, ayrıca Aşmarin’in bu sözcüğün etimolojisine şüpheli yaklaştığını, çünkü Arapça-Farça -w- sesinin Çuvaşçada -v- olarak bulunduğunu belirtir. Scherner’e göre sözcüğün Çuvaşçadaki gelişimi şu şekilde olmuştur: Ru. *oboryš* (*oboryšen*) (ilg. *oboryšnja*) “elverişsiz, iskarta” >> Çuv. *apirşa~apirşša* “talihsiz, sefil”. Ancak Scherner bunu bir itirazla kabul etmektedir. Rusça vurguya bağlı olarak Çuv. *î* yerine, Çuv. *u* gelmeli ve sözcük *apurşa biçiminde olmalıydı (1977, s. 118). Yegorov, sözcüğü yansıma kökenli Kzk. *abirc-* “koşuşmak, endişelenmek, kafası karışmak”, *abircu* “oraya buraya koşma, telaş”, *abir-cubir* “oraya buraya koşma, acele acele koşma”, *abircılan-* “telaşlanmak” gibi biçimlerle karşılaştırmaktadır (1964, s. 29, 30). Fedotov, sözcüğün Kıpçak koluna ait bir Türk dilinden kopya olduğunu belirtmektedir (1996a, s. 52)

¹⁸³ *қыражмаст'* olmalı.

¹⁸⁴ Çevirisi, CsSz.’te (s. 5) ve ÇS’nde (s. 1) bulunmamaktadır.

¹⁸⁵ Ramstedt, Çuv. *apla* sözcüğünü, aynı eserde farklı şekillerde açıklar. Bu açıklamalar birincisi *ägükep* “örnek” + *-layu*; ikincisi *a* (<*e, Mo. *egün* “bunlar” + *kep* “model, örnek” + *-layu* şeklindedir (1952, s. 74, 78). Poppe ise *a* < *e (eski gösterme adılı, krş. Mo. *e-ne* “bu”) + *kep* “biçim, model” + *-layu* biçiminde açıklamaktadır (1974, s. 145). Adamović’e göre; Çuv. *apla* “böyle” sözcüğü, araç eki *-pla* ve işaret edici *a (< *e) ögesinden oluşmuştur. Adamović buna kanıt olarak da *apla* sözcüğünde de bulunduğunu iddia ettiği, Mordvince kökenli işaret edici *e ögesinin, Mordvince durum eklerini de alabilmesini sunar: *é-sa* “orada” < *e* + bulunma durum eki *-sa* (1984, s. 7).

¹⁸⁶ CsSz.’te burada id. kısaltılması bulunmamaktadır (s. 5). Paasonen, daha sonra *Düzeltilmesi Gerekenler* [Javitandök] bölümünde burada id. kısaltmasının eklenmesi gerektiğini belirtmiştir (1908, s. 243).

¹⁸⁷ << *äpä (CHF, s. 137) = TT ağ. *apa* “abla”.

¹⁸⁸ Tat. Kzk. vd. R *ana* 1893: 612

¹⁸⁹ Krm. KarR *änä* 1893: 919

¹⁹⁰ TaraR *äbā* 1893: 926

¹⁹¹ < Tat. *aptîra-*, *aptra-* “kafası karışmak; kaybolmak; acele etmek” (ESTY I, s. 100b).

¹⁹² TatB *aptîra-*, *aptra-* 1876: 9

¹⁹³ < *aptîra-* “şaşırmak, ne yapacağını bilememek, akli gitmek, şuurunu kaybetmek” + *-t-* (e.e.y.e.; ettirgenlik) + *-as* (matar eki), bk. *aptîra-*.

¹⁹⁴ << *er (ÇSB) = TT *er* “er”.

¹⁹⁵ < *ar* “er, erkek, koca; erkek çocuk, oğlan” + *şur* yarı, yarım” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *ar* ve *şur*.

¹⁹⁶ Araştırmacılar sözcüğü, Uyg. *aran-aran*, Alt. *aray*, Kırg. *araj*, Mo. *aray* gibi aynı anlamdaki varyantlarla karşılaştırmıştır (bk. Yeg., s. 30; EWb. 23a).

¹⁹⁷ < Tat. *arîslan* ay. (Yeg. s. 31, 32; Fed. I, s. 56).

arım [arâm]¹⁹⁸, Sp. ay. “eş, hanım, kadın, karı”; krş. Gomb. (Krm. OsmR [harâm¹⁹⁹] “hare; haremde yaşayan eşler ve kız evlatlar; kadın, eş”; ArZenk. 386 [haram²⁰⁰] “kutsal kabul edilen yer; sıradan veya yabancı kimselerin girmesine izin verilmeyen yer; kadınlara has oda; bir ailedeki kadınlar; kadın veya cariyeye; krş. Zol. 137, AşmMater. 141)

arım: a. uti [arâm: a. udj]²⁰¹, Sp. Uçebn. 29 *erim* [erâm²⁰²] “pelin otu” (Tat. [ärəm])

arkan- [argan-]²⁰³ “dolaşmak, dolanmak, karışmak, birbirine girmek, dağılmak”; *şip arkançî* [şip argań.ǰǰə] “iplik dolaştı” (krş. YakB [ir²⁰⁴] “dolanmak”; ÇağR [ärgän-²⁰⁵] “toplanmak, birleştirilmek”)

¹⁹⁸ Çuv. *arım* sözcüğünü, kopya bir sözcük olarak ya da Çuvaşça olarak değerlendiren birçok açıklama bulunmaktadır. Zolotnitskiy’e göre sözcük en yakın /x/ sesinin düşmesiyle Ar. *xaram* sözcüğüne götürülebilir. Bununla birlikte Zolotnitskiy; Çuv. *arım*’ın, Mo. *xatun*, Tat. *katın*, Türkçe *kadın* biçimleriyle de birleştirilebileceğini, söz başında /x/, /k/ seslerinin düşmesi; /t/, /d/ seslerinin Çuvaşçada /r/’ye ve /n/ sesinin /m/’ye değişmesiyle son biçimini almış olabileceğini düşünür (1875, s. 137). Ramstedt, *erim biçiminden gelen Çuv. *arım* sözcüğünün, yapısında gramatikal cinsiyet eki olan *-im* barındırdığını düşünmektedir. Bu gramatikal cinsiyet ekini ise köken olarak Mo. *em-e* “kadın” veya Monguor dilindeki *imo* “kadın, hanım” sözcüğüne yaklaştırmaktadır (1952, s. 60). Yegorov; sözcüğün, Arapça kökene bağlanmasını reddeder. Ayrıca Zolotnitskiy’in yaptığı gibi bunu Mo. *xatun*, Türkçe *kadın* sözcüklerine yaklaştırmak da imkânsızdır. Çünkü Çuvaşçada /r/ sesine karşılık gelen runik yazıdaki *t(d)*, *xatun*, *katın* sözcüklerindeki *t*’den tamamen farklı bir işarete sahiptir. Yegorov’a göre; Çuvaşçada *arım* “erkek” gibi *arım* “kadın” sözcüğü de eski çağlarda ortaya çıkmıştır ve *ar* “erkek, koca” ile *ama* “kadın, anne” sözcüklerinin bir araya gelmesiyle oluşmuştur (1964, s. 31). Scherner’e göre; Arapça sözcüklerin ikinci hecesindeki /a/ sesi, Çuvaşçada her zaman tam bir ünlüyle temsil edildiğinden Çuv. *arım* “kadın” sözcüğünün, Ar. *harām*’dan gelmiş olması pek mümkün değildir. Nitekim Ar. *harām* “yasaklı; kutsal; eş; tapınak” sözcüğü, Tat. *xārām* “hare; yasaklı, harem” sözcüğü üzerinden Çuvaşçaya *harām* “boş, boş yere” biçiminde geçmiştir. Buna karşın Scherner, Çuv. *arım*’ın başka bir Arapça sözcikle açıklanabileceğini savunur. Bu sözcük, Türkistan Arapları tarafından günümüzde hâlâ “kadın” anlamında kullanılan Ar. *harām* “kutsal, dokunulmaz yer; hare; kadın aile üyeleri; (eş)” sözcüğüdür ve Çuvaşçada gelişimi şu şekilde olmuştur: Çuv. *arım* < *arim < Ar. *harām*. Diğer modern Türk dillerinde olduğu gibi, yerli “pagan” kadın tanımlamasının yerini bu Arapça sözcük almıştır (1977, s. 57). Fedotov, Çuv. *arım*’ın eski Çuvaş edebiyatı eserlerinde *avrum* “kadın eş” biçiminde kayıtlı olduğunu, daha modern bir biçim *arım*’ın ise şu şekilde geliştiğini düşünmektedir: *ev (~ET *eb/ef/ev/üy/üv* “ev, oba”) + *-ra/-re* (bulunma durum eki) + *-im* (aitlik eki) > **evrim>avrım>arım* (1996a, s. 57).

¹⁹⁹ Krm. OsmR *hapām* 1905: 1750

²⁰⁰ Zenk. حرم *harām*

²⁰¹ < *arım* “pelin” (ÇRS, s. 39c) + *ut* “ot” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *ut*. E. R. Tenişev vd. “pelin otu” tematik başlığı altında *yabşan, *ermen biçimleriyle birlikte *erem ana biçimini tasarlamış ve *erem için Çuv., Tat., Başk. *erim* sözcüklerini örnek vermiştir. Onlara göre bu sözcüğün diğer Altay dillerindeki denkliklerinin, Hlh. *erem*, Bur. *ürmedehen*, Mo. *erme-i* “pelin” biçimlerinde olması sözcüğün “pelin otu” anlamındaki *ermen biçimi gibi bir Moğolizm ögesi olduğu kanıtlanmaktadır. Bu durumda Türk dillerindeki bu biçimler, Batı Mo. *ermen veya Doğu Mo. *erem sözcüklerinden kopyadır. Çünkü Türklerde “pelin otu” anlamında kullanılan evrensel sözcük, *yabşan sözcüğüdür ve bölgesel olarak da *ermen (Orta Asya) ve *erem (Volga) bulunur (2001, s. 133). EDAL’da AT *erēn “pelin otu” biçimi tasarlanmış ve yalnızca Kzk. *izen* ve Çuv. *arım* sözcükleri örnek olarak verilmiştir. Tat. *erim*, Hak. *irben* “yabani kekik”, Yak. *erbesin* “kaba ot çeşitlerinin adı” sözcükleri ise Mo. *erme* “pelin otu” biçiminden kopya olarak gösterilmiştir (s. 251). Ancak Räsänen’e göre Kzk. *izen* “varsayımsal bir bozkır bitkisi” tamamen farklı bir sözcük olup Kazakçada “pelin otu” anlamındaki sözcük, Koyb. *erbän*, Yak. *ärbä-sin* gibi Mo. *ärmä*, *erbej* “nane, kekik” sözcüklerinden kopyalanan *ermän* biçimidir (1969, s. 48a). WOT’a göre Çuv. *arım*, nispeten geç Tatarca kopya sözcük olarak belgelennmiştir (s. 982).

²⁰² Uçebn. *epēm*.

²⁰³ Çuv. *arkan-* yalnızca Fedotov’ta *arka-* “(lif, yün) karıştırmak” eyleminin türemiş biçimleri içerisinde verilmiştir. Fedotov, bunun kökenini ise TT *ör-* “örmek” ve ona denk biçimlere yaklaştırmıştır (1996a, s. 58). Bir alt madde başındaki *arkat-* “dolaştırmak, karıştırmak” da göz önünde bulundurulduğunda bu sözcüğün yapısında bir *-n-* dönüşlülük eki olduğu anlaşılmaktadır. Bize göre bu sözcüğün gelişimi şu şekilde olmuştur: Çuv. *arkan-* < *avir-* “evirmek, çevirmek, döndürmek” + *-ka-* (e.e.y.e.) + *-n-* (e.e.y.e.; dönüşlülük). Çuv. *avir-* sözcüğü bugün Çuvaşçada “öğütme” anlamında kullanılsa da başlangıçta bu eylemin “çevirmek, döndürmek” anlamlarında da kullanıldığı Yegorov ve Fedotov’da kaydedilmiştir (1964, s. 32; 1996a, s. 58). Eklenme sırasında *avir-* eyleminin *ar-* biçimini aldığı, Çuv. *arman* “değirmen” (< *avir-* + *-man*) örneğinden iyi biliyoruz. Ayrıca hem *avir-* “evirmek, çevirmek,

arkat- [argat-]²⁰⁶ “dolaştırmak, karıştırmak”

arkî [argâ]²⁰⁷ “gömleğin alt kısmı; paltonun ön kısmı”; Uçebn. 21 “etek” (Kzk. TelR [irgâ]²⁰⁸) “çadır iskeletinin alt kısmı” Kzk.; “kapı eşiği” Tel., KzkR [ergâ-²⁰⁹] “çadır iskeletinin kapıdaki kısmı”; KzkK [erge] “keçe çadır iskeletinin alt kısmı”)

arla- [arla-], Sp. bk. *avîrla-* [avêrla-]

arlan [arlan]²¹⁰, Sp. “köstebek, kör sıçan” (Tat. [ärlän])

arman [arman]²¹¹, bk. *avîr-* [avêr-]

arpa [arba]²¹², Sp. ay. “başak kabuğu, başak kalıntısı”; krş. Gomb. (Tat. [ärbä])

arpalîh [arbalâh]²¹³ “başak kabuğu, kalıntısı muhafaza edilen yer”

arpus [arbus] “karpuz” (Ru. *арбуз*)

arşî: kürşî-arşî [aržê: küržê- aržê]²¹⁴ “komşular, konu komşu” (krş. OT [arê] “diğer taraftaki, diğer taraf”, Kzk. Koyb. SagR [ar²¹⁵] “öteki” Kzk.; Koyb. Sag. “diğer tarafta”)

döndürmek” eyleminin kendisi, hem de aldığı *-ka-* eki, eklendiği eyleme yineleme, pekiştirme anlamı katması (Levitskaya, s. 1976, s. 170) semantik açıdan *arkan-* biçimiyle örtüşmektedir.

²⁰⁴ *ir-* olmalı. YakB *ip-* 1851: 37a

²⁰⁵ ÇağR *äpëän-* 1893: 785

²⁰⁶ Fedotov, *arkan-* gibi *arkat-* sözcüğünü de *arka-* “(yün, lif) karıştırmak” sözcüğünün türemiş biçimi olarak ele almıştır (1996a, s. 58). Hem semantik hem de morfolojik açıdan *arkan-* “dolaşmak, dolanmak, karışmak, birbirine girmek, dağılmak” maddesiyle karşılaştırıldığında *arkat-* sözcüğünün yapısında da bir *-t-* ettirgenlik eki olduğu açıktır. Bizce bu sözcüğün gelişimi şu şekilde olmuştur: Çuv. *arkat-* < *avîr-* “evirmek, çevirmek, döndürmek” + *-ka-* (e.e.y.e.) + *-t-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), krş. *arkan-*.

²⁰⁷ Yegorov ve Fedotov; Çuv. *arkî/arik* sözcüğünü, TT *etek*, Alt., Tuv. *edek* “etek” gibi başka Türkçe denkliliklerle karşılaştırmıştır (1964, s. 30, 31; 1996a, s. 56). Hasan Eren’e göre bu birleştirme doğru değildir. Çünkü Eski Türkçe *-t-* sesinden gelen *-t-*, Çuvaşçada korunmuştur, buna karşın Eski Türkçe *-d-* sesinin, Çuvaşçada *-r-* olarak bulunduğu iyi bilinmektedir: ET *adaq-*Çuv. *ura* “ayak” gibi. Eren, *etek* sözcüğünün bütün Türk dillerinde *etek* veya *itek* biçiminde bulunduğunu, Alt., Tel., Şor. *edek* gibi *-d-* sesi içeren biçimlerin ikincil olduğunu ifade eder. Bu nedenle Çuv. *arik/arkî* ve Tü. *etek* ilişkilendirilemez (1972, s. 242). Räsänen, Çuv. *arkî* sözcüğünü, Kzk. *ergä, irgä* “çadırın kapıya yakın kısmı”, Tel. *irgä* “kapı eşiği”, Çağ. *irgänä* “çadıra ait bir şey” ile kökteş saymıştır (1969, s. 47a). EDAL’da AT *erge “çadırın kapıya yakın kısmı; kapı eşiği; basamak” ana biçimi altında Çuv. *arkî* sözcüğüyle birlikte OT *irgene* “çadıra ait bir şey”, Kırg. *ergilçek*, Kzk. *erge, irge* “çadırın kapıya yakın kısmı”; Hak. *irkän* “kapı eşiği”, Yak. *ergene, ergine* “basamak” vb. biçimleri verilmiştir (s. 517).

²⁰⁸ Kzk. TelR *ipä* 1893: 1468

²⁰⁹ KzkR *epä* 1893: 784

²¹⁰ Yegorov, sözcüğün etimolojisinin belirsiz olduğunu ancak belki de *er* “toprak” ve *lan* “hayvan” sözcüklerin birleşmesiyle *erlen* “yeraltı hayvanı” yapısının ortaya çıkmış olabileceğini belirtmiştir (1964, s. 32). Bunun dışında araştırmacılar, sözcüğü, kökteş saydıkları Tel., Alt., *ärlän* “hamster”, Tob. *irlän* “köstebek” gibi biçimlere yaklaştırmakla yetinmişlerdir (Yeg., s. 32; EWb., s. 48b, 49a; Fed. I, s. 58).

²¹¹ bk. *avîr-*, *arman*.

²¹² Araştırmacılar sözcüğü, Tat. *erbe* “saman çöpü, başak kalıntısı, kuyruk”, *erbelik* “başak kalıntısı konan yer, saman için harman yerinde yapılan kapalı yer” biçimlerine yaklaştırmıştır (Yeg., s. 32; EWb., s. 47a; Fed. I, s. 59).

²¹³ < *arpa* “başak kabuğu, kalıntısı” + *+lih* (a.a.y.e.), bk. *arpa*.

²¹⁴ “komşular, konu komşu” anlamındaki *kürşî-arşî* yapısında geçen *arşî* sözcüğünü Paasonen, Doğu Türkçesi *arı* “diğer taraftaki, diğer taraf”, Kazakçada “öteki” ve Koybal ve Sagay ağızlarında “diğer tarafta” anlamlarında kullanılan *ar* sözcüğüne yaklaştırmıştır. Ancak, Çuv. *arşî* biçiminde */ş/* sesi bulunmamaktadır. Bu nedenle bizce Paasonen’in verdiği Türkçe denkliliklerle birleştirilemez. Paasonen dışında bu yapının ikinci ögesi olan *arşî* sözcüğünün kökenine değinilen başka bir kaynak tespit edemedik. Ancak araştırmacılar, ilk öge konumundaki *kürşî* “komşu” sözcüğünün Çuvaşçaya Tat. *kürşî* “komşu” sözcüğünden geçtiği konusunda hemfikirdir (Räsänen, 1969, s. 293b; Fedotov, 1996a, s. 325; Yılmaz, baskıda). *Arşî*’nin da */ş/* sesinden dolayı kopya olduğu açıktır. ESTYa V’de Tatarcanın ağızları için kaydedilen *күрші-аршы* (1997, s. 119) biçiminden doğrudan Çuvaşçaya kopyalanmıştır. Biz de sözcüğü, Tatarcanın diyalektlerinde *күрше-аршы* “konu komşu” olarak tespit ettik (Bayazitova vd., 2009, s. 357a). Tatarca biçim belki de Tat. *arğış* “onur konuğu, saygıdeğer misafir” (Sabitova vd., 2015, s. 205c) sözcüğüyle köken olarak ilişkili olabilir.

arça [ar.ǫ́ǰa]²¹⁶, Sp. ay. “sandık, kutu (kapağı açılabilir, kancalıdır)”; krş. *ırśa* [ırǰa]; krş. Gomb. (Tat. [ǰǰǰǰ])

as [as]²¹⁷ “bellek, hafıza; akıl, us, zekâ” (TatB [is²¹⁸] “hafıza, zihin, akıl”)

asġn- [azġn-]²¹⁹ “anımsamak, hatırlamak; anmak, anma töreni düzenlemek; dua etmek, yalvarmak”

asġnni [azġnni]²²⁰ “anma töreni”

assġr [assġr]²²¹ “akılsız, saçma, izansız, deli”

astu- (as+tu-) [astu- (as+tu-)] “dikkatli olmak”

as- [as-]²²² “azmak, bozulmak, şımarmak, aşırılık göstermek, ahlaksızlaşmak; çıldırmak, çok sinirlenmek, kudurmak, delirmek”; *vġl vġhġġ ġ vġhġġ ġp(e) asat*’ [vġl vġġġ.ǫ́ǰǰ vġġġ.ǫ́ǰǰ(ε) azat] “o zaman zaman çok öfkelenir”; krş. AşmMater. 61 [as-²²³] “çok öfkelenmek”; Zol. 7 [aza-²²⁴] “çıldırmak, kudurmak” (Tat. Kzk. vd. R [az-²²⁵] “yolunu kaybetmek, kaybolmak; ayartılmak, bozulmak”)

askġn [askġn]²²⁶ “uçarı, hovarda, azgın, ahlaksız”

astar- [astar-]²²⁷ “baştan çıkarmak, ayartmak, yoldan çıkarmak, teşvik etmek”

as: [az:]

asanne [azaġnġ]²²⁸ “(baba tarafından) nine, büyükanne, babaanne”

asatte [azat'te]²²⁹ “(baba tarafından) dede, büyükbaba”; *mġn asatte* [mġn azat'te] “büyük dede

asamśġ, a. śġn [azamǰġ, a. śġn]²³⁰ “büyücü, efsuncu, sihirbaz” (? TatR [azanġġ] “ezan okuyan, müezzin”, [azan²³¹] “namaza çağrı, ezan” < Ar.; krş. AşmBÇuv. 120)

²¹⁵ Kzk. Koyb. SagR ap 1893: 243

²¹⁶ < Tat. *erşe* “ağaç kabuğundan kapaklı kutu” (Räsänen, 1920, s. 116).

²¹⁷ < *es “hafıza, akıl” = Tat. *is* ay. (EDAL, s. 521).

²¹⁸ TatB *is* 1876: 23

²¹⁹ < *as* “bellek, hafıza; akıl, us, zekâ” + *ġn-* (a.e.y.e.), bk. *as*.

²²⁰ < *asġn-* “anımsamak, hatırlamak; anmak, anma töreni düzenlemek; dua etmek, yalvarmak, yakarmak” + *-nġ* (geçmiş zaman ortacı) + *ġ* (3. tekil iyelik eki), bk. *asġn-*.

²²¹ < *as* “bellek, hafıza; akıl, us, zekâ” + *ġr* (a.a.y.e.), bk. *as*.

²²² < Tat. *az-* “yoldan çıkmak, azmak; sinirlenmek; aşırılık yapmak” (ESTY I, s. 80a).

²²³ AşmMater. *ac-*

²²⁴ Zol. *aza-*

²²⁵ Tat. Kzk. vd. R az 1893: 556

²²⁶ < *as-* “azmak, bozulmak, şımarmak, aşırılık göstermek, ahlaksızlaşmak; çıldırmak, çok sinirlenmek, kudurmak, delirmek” + *-kġn* (e.a.y.e.), bk. *as-*.

²²⁷ < *as-* “azmak, bozulmak, şımarmak, aşırılık göstermek, ahlaksızlaşmak; çıldırmak, çok sinirlenmek, kudurmak, delirmek” + *-tar-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *as-*.

²²⁸ Yegorov, bu sözcüğü, *asġ* “büyük” + *atte* “baba” ile birlikte *asġ* “büyük” + *anne* “anne” biçiminde açıklamış, buna kanıt olarak da sözcüğün diğer Türk dillerinde aynı yapıyla oluşturulduğunu sunmuştur: Uyg. *çon ana*, Kırg. *çon ene*, TT *büyük anne* vb. (1964, s. 33, 34). Räsänen ise Çuv. *asġ*, *asatte* ve *asanne* sözcüklerini, *as-li* “büyük, asil”, *as-atte* “büyük baba”, *as-anne* “büyük anne” biçimlerinde bölümleyerek vermiş, bu *as* kökünü ise Uyg., OT vd. *äs-ki* “eski”, Tat. *iskġ*. Çağ. *äs-li* “büyük, güçlü” gibi biçimlerle karşılaştırmıştır (1969, s. 50b).

²²⁹ bk. *asanne*.

asamśah [azamźax]²³² ay.

asamat: a. kīperri [azamat: a. kəberri]²³³ “gökkuşağı (= *saramat-kīperri* [= *saramat-kəberri*])”

asap [azap]²³⁴, Sp. ay. “acı, azap, eziyet, ıstırap” (Tat. vd. R [azap²³⁵] < Ar.)

asap-erni [azap-erni]²³⁶ “Çile haftası, Kutsal hafta”

asaplan- [azaplan-]²³⁷ “acı çekmek, azap çekmek, eziyet çekmek”

asaplantar- [azaplanđar-]²³⁸ “açı çektirmek, azap vermek”

asar-piser: a.-p. śil kilet [azar-pizer: a.-p. śil kilet]²³⁹ “şiddetli bir rüzgâr esiyor”; *a.-p. alhasat*’ [a.-p. alħazat] “çok fazla gürültü yapıyor, çok yaramazlık yapıyor”; krş. AşmMater. 115 [azar-pizer²⁴⁰] “kötü ruhlar, fırtına”

asat: ĩna a. huśnī²⁴¹ [azat: ĕna a. ħuśnə] “kambur oldu”

²³⁰ Räsänen sözcüğü, Ar. *ađān* “ezan” sözcüğünden getirmektedir (1969, s. 33a). Aşmarin, sözcüğün Tat. *azança* “müezzin” sözcüğüne yaklaşılabileceğini düşünmüştür (Aşm. I, s. 96). Yegorov’a göre ise bu sözcük, Ar. *azan* “ezan” sözcüğünden değil, عَزِيمَة “büyü, efsun” sözcüğünün çoğulu عَزَائِم (azaimu) biçiminden gelmektedir. Yegorov, ayrıca Far. *ezayem han* “büyücü, ruh kovan, ruh çağırان kişi” yapısındaki *xan* yerine Çuvaşçada *-śi, -iś* eklerinin bulunduğunu belirtir (1964, s. 33). Scherner de bugün *asaym>asam* “büyücülük, büyü sanatı” ve *asaymıś>asamıś* “büyücü” formlarında kısaltılmış hâlde kullanılan bu sözcüklerden *asamıś* sözcüğünü şu şekilde açıklamaktadır: <*asam* + *iś* (meslek yapım eki). Bu sözcüğün yapısında bulunan *asam* için ise şu bilgileri verir: Çuv. *asaym (*asaymıś* “büyücü” ve *asaymıśla* “büyücü gibi” sözcüklerinin kökü) < Tat. *azayum (~*azayim) << Ar. ‘*azā*’im “efsunlar, beddualar” (1977, s. 47). Fedotov Çuv. *asamıś/asamıśi* sözcüğünü, Tat. *azan-çı* “müezzin” sözcüğüne geri götürmektedir. Ona göre; Ar. *azan* sözcüğü, Çuvaşçada anlamsal bir değişime uğradı ve *asam* (<) “büyü” ve *asamıś/asamıśi* “büyücü(ler)” anlamında kullanılmaya başlandı (1996a, s. 62). İkinci sözcük için bk. *śin*.

²³¹ TatR *азанчы, азан* 1893: 560

²³² < *asamıśi* “büyücü, efsuncu, sihirbaz” + *ah* (a.a.y.e.), bk. *asamıśi*.

²³³ < *asamat* + *kīper* “köprü” + *i* (3. tekil iyelik eki). Yegorov, Çuv. *salamat kīperī, salavat kīperī, asamat kīperī* (*kīperri*), *samavat kīperri* gibi çeşitli biçimlerde kullanılan bu yapı için farklı çözümler yapmıştır. *Samavat kīperri* biçimindeki yapının ilk ögesinin muhtemelen Ar. سَمَاء “sema, gökyüzü” sözcüğünün çoğulu olan سَمَوَات (samavat) sözcüğünden geldiğini, dolayısıyla da *samavat kīperri* yapısının “gökyüzü köprüsü” şeklinde açıklanabileceğini belirtmiştir. *Salamat kīperri* yapısının ise Ar.-Far. *salamat* “selamet, esenlik, kurtuluş, barış” sözcüğünden gelmiş olabileceğini belirtir ve bunu şu şekilde açıklar: Talmud ve Müslüman efsanelerine göre Nuh, gemiden ayrılırken Tanrı’ya bir kurban sunarak gelecekte tufan olmayacağına dair söz almıştır. Bu vaadin alameti olarak yağmurdan sonra gökte gökkuşağının belirmesi, bunun bir sel yağmuru değil, bereket ve refah yağmuru olduğuna işaret eder. Yegorov, *asamat* biçiminin kökenini ise, Far. عَظِيم (āzim) “büyük, ulu” veya عَزَمَت (āzāmāt) “büyüklük, ihtişam; görkemli” sözcüğüne bağlar ve *asamat kīperri* sözcüğünü “görkemli köprü” biçiminde anlamlandırır (1964, s. 176). Aşmarin de *salamat, salavat, saramat, asamat* biçimlerinin tümünün, Ar. *salavat* “dua, hayır duası” sözcüğünden geldiğini, Çuvaşçada sözcüğün anlamının değiştiğini belirtir (Aşm. XI, s. 29). Sözcüğün ikinci ögesi için bk. *kīper*.

²³⁴ < Tat. ağ. *azap “azap, acı; işkence” < Ar. عَذَاب ‘*ađāb* “acı, azap, işkence; ceza” (ANLT, s. 120).

²³⁵ Tat. vd. R *azan* 1893: 563

²³⁶ < *asap* “acı, azap, eziyet, ıstırap” + *erne* “hafta” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *asap* ve *erne*.

²³⁷ < *asap* “acı, azap, eziyet, ıstırap” + *lan-* (a.e.y.e.), bk. *asap*.

²³⁸ < *asaplan-* “acı çekmek, azap çekmek, eziyet çekmek” + *-tar-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *asaplan-*.

²³⁹ Yegorov, sözcüğün ilk ögesini, EMord. *azor* “sahip”, *azars*’ “kudurmuş, deli”; MMord. *azır* “hükümdar, efendi”; Udm. *uzır* “efendi, Tanrı” sözcüklerine yaklaştırmıştır. Yegorov, bu sözcüklerin Hint-İran unsuru olarak kabul edilmesi gerektiğini; *asura* sözcüğünün, eski Hint dilinde -Vedalar’da- “efendi” anlamında kullanıldığını ve Avesta’da da aynı anlamda olduğunu belirtir: *Ahuro-Mazda* “bilge efendi” gibi. Daha sonra *asura* kelimesi, asıl anlamını yitirmiş ve örneğin Farsçada *azar* biçiminde “azar, hakaret; üzüntü, keder” anlamlarında kullanılmaya başlanmıştır. Bu sözcük, Türk dillerine de Farsçadan girmiştir. İki lemedeki ikinci ögeyi ise Yegorov, Far. *bizar* “isteksiz” ile açıklar (1964, s. 34). Fedotov, sözcüğün ilk ögesini, Far. اَزَار *āzār* “azar, hakaret, üzüntü, mahcubiyet; hastalık; keder” sözcüğüne yaklaştırmış ve Çuv. *asar-piser* sözcüğünün Tat. *azar-bizer*’den kopyalanmış olduğunu belirtmiştir (1996a, s. 63).

²⁴⁰ AşmMater. *acap-nucep*

asav [azav]²⁴² “savunma dişi, köpek dişi” (TatR [azū²⁴³] “köpek dişi, savunma dişi, azı dişi”; MişBüg. [azaw] “azı dişleri”)

asırha- [azərxa-]²⁴⁴ “bulmak, keşfetmek, kestirmek, bir sonuç çıkarmak, hükmetmek, çözmek”

aslī [aslō]²⁴⁵ “büyük; üst düzey, kıdemli, önde gelen”; *şak pürtre kam a.?* [şak pürtre kam a.?] “bu evde (baş) efendi kim?”; *a.tipī* [a. tibō] “Büyük Perhiz” (krş. Grönb. 68)

aslati (aslī+ati) [asladi (aslō+adi)]²⁴⁶, Sp. ay. “gök gürlmesi”; *a. avitat'* [a. avēdat'] “gök gürlüyor”

aslīlas [aslōlas]²⁴⁷ (matar) Uçebn. 132 “şarkıyla methetmek”

aslīlan- [aslōlan-]²⁴⁸ “büyümek, genişlemek”

aslīlat- [aslōlat-]²⁴⁹ “büyütmek, genişletmek”

aslīk [aslōk]²⁵⁰, Sp. ay. “kuru ot ambarı, samanlık” (TatR [ašlōk] “tahıl”; [a. kēlātē²⁵¹] “tahıl kileri”; ÇağR [ašlik²⁵²] “tahıl ambarı”)

aśa [aźa]²⁵³, Sp. ay. “(hayvanlar hak.) erkek; baba”; *a.-hur, hur-aśi* [a.-çur, çur-aźi] “erkek kaz”, *a. avtat'* [a. avdat'] “gök gürlüyor” krş. AşmMater. 101 (Tel. Alt. ÇağR [ača²⁵⁴] “büyük

²⁴¹ Paasonen'de *azat*: *āna a. χuśnā* (1908, s. 7) ancak *asat*: *īna a. huśnī* [*azat*: *āna a. χuśnā*] olmalıydı. Yanlış yazım olmalı.

²⁴² < MişBüg. *azaw*. Räsänen, *azı* “azı dişi” sözcüğünün etimolojisini ele aldığı maddede Çuvaşça için *ora biçimini tasarlamıştır. Buna kanıt olarak da Maricede, Çuvaşça bir kopya olarak bulunan *ora-pij* sözcüğünü gösterir (1969, s. 33a). Fedotov'a göre; Çuv. *asav* için *ora biçiminin tasarlanması, Yazılı Mo. *araya*, Mo. *araa* “köpek dişi”, Manç. *argan* (< *argan) “köpek dişi” etimolojisini doğrulamaktadır. Bu doğrultuda Çuv. *asav* ve Mar. *azu*'nun Türkçe kökenli olduğu anlaşılmaktadır (1996a, s. 62). Çuv. *asav* biçimi, muhtemelen Çuvaşçaya Tatarcadan kopyalanmıştır. Daha sonra bu kopya da Mariceye *azu* olarak geçmiştir. Ancak yine Maricede bulunan *ora pij* “köpek dişi” sözcüğü de Räsänen'in tasarladığı Çuv. *ora biçiminden kopyalanmıştır (Fedotov, 1990, s. 170). EDAL'da AT *arig “köpek dişi” biçimi altında Çuvaşça için verilen varsayımsal sözcük, *ora şeklindedir (s. 316).

²⁴³ TatR *az̄y* 1893: 572

²⁴⁴ < *as* “bellek, hafıza; akıl, us, zekâ” + *irha-* (a.e.y.e.), bk. *as*.

²⁴⁵ Yegorov, sözcüğü, TT *asil* “kök, temel, başlangıç, kaynak; gerçek, sahte olmayan; soy (metal); ana, temel” ve buna denk biçimlere yaklaştırmıştır. Ona göre; Çuv. *aslī*, muhtemelen Ar. اصل “kök, temel, başlangıç, kaynak” ve Ar. اصلی “asli, esas, temel, ilk, birincil, gerçek” sözcüklerinden gelmiştir (1964, s. 35). Räsänen, bir *ās-ā kökü tasarlamış, Çuv. *aslī* sözcüğünü de Şor. *āzā* “eskiden”, Sag., Koyb. *ezā* “şimdi” ve TT *ās-ki* “eski” sözcüğüyle birlikte bu tasarladığı ana biçim altında *as-lī* biçiminde vermiştir. Bu *as* kökünü de Uyg., OT vd. *ās-ki* “eski”, Kmk. *eski*, Tat. *iskī*, Çağ. *ās-li* “büyük, güçlü”, Krm., Kar. *āsli* “büyük, yetişkin” gibi biçimlerle karşılaştırmıştır (1969, s. 49b, 50b). Fedotov, Räsänen'in görüşünü paylaşarak sözcüğü, aynı Türkçe denklilere yaklaştırmakta ve *as* “hafıza” + *lī* (a.a.y.e.) olarak açıklamaktadır (1996a, s. 63, 64).

²⁴⁶ Yegorov, *aslati avitat'* “gök gürlüyor” cümlesinin harfi harfine “büyükbaba şarkı söylüyor” anlamına geldiğini belirterek sözcüğü, *aslī* “büyük” + *ati* “benim babam” biçiminde açıklamaktadır (1964, s. 35).

²⁴⁷ < *aslī* “büyük; üst düzey, kıdemli, önde gelen” + *la-* (a.e.y.e.) + *-as* (matar eki), bk. *aslī*.

²⁴⁸ < *aslī* “büyük; üst düzey, kıdemli, önde gelen” + *lan-* (a.e.y.e.), bk. *aslī*.

²⁴⁹ < *aslī* “büyük; üst düzey, kıdemli, önde gelen” + *lat-* (a.e.y.e.), bk. *aslī*.

²⁵⁰ < Tat. *aşlık* “zahire” (ÇSB). Fedotov, sözcüğün yapısında bir *+lik* eki bulunduğunu düşünmüş, ancak geriye kalan *as* kökü için doyurucu bir açıklama bulamadığını, ama bu *as* kökünün Sag., Koyb., Kzk. *es-* “esmek”, Tel., Leb., Küer., Tü., Çağ., Azb., Uyg. *ās-* “(harman) ayıklamak, savurmak” sözcüğüne yaklaştırılabileceğini söylemiştir (1996a, s. 64). Bu etimoloji kabul edilemez. Çünkü eğer sözcüğün yapısında bir *+lik* eki varsayarsak geriye kalan kök bir isim kökü olmalıdır. Çünkü *+lik*, addan ad yapım ekidir. Fedotov ise bu kökü bir eylemle karşılaştırmıştır.

²⁵¹ TatR *ашлык, ашлык киләмї* 1893: 603

²⁵² ÇağR *aulik* 1893: 603

²⁵³ << *āčā (CHF, s. 53) = ET *eçi-ēçi* “abi; küçük erkek kardeş” (Wilkens, 2021, s. 95b, 250b).

²⁵⁴ Tel. Alt. ÇağR *ača* 1893: 502

erkek kardeş, amca”; Alt. “babacık”; Çağ. “anne, yaşlı kadın”, AltV [aça²⁵⁵] “baba”, OsmR [äžä²⁵⁶] “ihtiyar”)

aşa-çulı [aşa-t'şulə]²⁵⁷ “gök taşı, şimşek taşı”; krş. Gomb.

aşlık [aşlık]²⁵⁸ “(gömleğin üst kısmındaki) gömlek astarı” (Tat. [əçlök])

aş [aş]²⁵⁹, Sp. ay. “et” (Tat. [aş] “aş, yemek”)

aş- [aş-]²⁶⁰ “(suda) bata çıka yürümek”; *vil sırma urlı ašsa*²⁶¹ *kašrī* [vêl šırma ırlê ašša kašrê] “o nehri bata çıka geçti” (R Doğu Lehçelerinde [aş-²⁶²] “bir şeyin üstünden geçmek”, TatR [aş-²⁶³] “yukarı çıkmak, yükselmek”)

aşak [aşak]²⁶⁴ “eşek” (Tat. [išk])

aşik [aşık]²⁶⁵ “ıhlamur ağacı liflerinden dokunmuş at battaniyesi” (Zol. “hasır”, krş. Magn. 202)

aşilli [aşilli], Uçebn. 21 *alışilli* [aləžilli²⁶⁶] (*alī+şilli*) [(alê+şêllê)] “havlu” (Tat. [sölgö])

aşkal, şkal [aşkal, şkal]²⁶⁷ (belirtme-yönelme durumuyla kullanılan sontaki) “göre, bakarak, uyarınca, gereğince”; *mana, sire şkal vil ta*²⁶⁸ *pışilçī* [mana, sire şkal vêlba pêžêl'Đžê] “bana, size bakarak o da bozuldu”; *šavna-şkal uhmaha tuhsa kayın* [šavna-şkal uχmaχa tuχsa kajên] “buna bakarak aklımı kaybedeceksin”; *šüpšine*²⁶⁹ *şkal hupilçī tupinnī* [šüpšone şkal χubêl'Đžī tubênnê]²⁷⁰ “(atasözü) teknesine göre kapağı bulunmuş”; krş. AşmMater. 210; bk. *şkal* [şkal]

aşkın- [aşkın-]²⁷¹, Sp. ay. “yaramazlık etmek”

aştar- [aştar-]²⁷², Sp. ay. “atlarla harman dövmek”; *avın* [avên] veya *tırī aštarat'* [tîrê aštarat']²⁷³ “ekin demeti veya tahıl dövmek”

²⁵⁵ AltV *aya* 1884: 32b

²⁵⁶ OsmR *äüä* 1893: 865

²⁵⁷ < *aşa* + *çul* “taş” + *ī* (3. tekil iyelik eki), bk. *aşa* ve *çul*.

²⁵⁸ Yegorov, sözcüğün Tat. *aşlık* ve *içlik* sözcüklerinin etkisiyle *ışlık* < *içlik* (iş “iç”) biçiminde geliştiğini düşünmektedir (1964, s. 36).

²⁵⁹ < Tat. *aş* “aş, gıda; misafir yemeği” (EWb., s. 29b)

²⁶⁰ < Tat. *aş-* “yükselmek, aşmak” (EWb., s. 30a).

²⁶¹ CsSz.’teki *ašsa* [ašša] (s. 8) yazım hatası olmalı.

²⁶² R Doğu Lehçelerinde *au-* 1893: 586

²⁶³ TatR *au-* 1893: 586

²⁶⁴ < Tat. *išek* “eşek” (EWb., s. 51a). Scherner’e göre; sözcük Çuvaşçaya iki kez farklı biçimlerde Tatarcadan kopyalanmıştır: Çuv. *išek* “eşek” < Modern Tat. *išk* ay. < ETat. *ašak “eşek” > OÇuv. *ašak > Modern Çuv. *ašak* ay. (1977, s. 38).

²⁶⁵ Räsänen, sözcüğün Eski Tatarca bir kopya olduğunu düşünmektedir: Kzk. *eşik* “çadırın kapısını kaplayan örtü”, Tat. *işik* “kapı”~Çuv. *alík* ay. (1920, s. 116). Scherner de sözcüğü bir kopya kabul eder: Çuv. *aşik* << Trkm. *eşik* “giysi”, GT *eşik “battaniye” (1977, s. 12).

²⁶⁶ Uçebn. *alışilla*

²⁶⁷ Aşmarin’e göre; Çuvaşçaya Ar. شکل *şekl* “şekil, benzerlik” sözcüğünün çoğulu olan اشكال *eškāl* sözcüğünden girmiştir ve Tatarcada *şikili* “gibi” biçimindedir (1898, s. 210). Räsänen ise *aşkal, şkal* yapılarını; Çağ., Azb., Krm., YUyg., Tar. *oχša-* “benzemek, andırmak”, Tat. *oχša-* ay. eylemleriyle ilişkili görmüştür (1969, s. 358b).

²⁶⁸ CsSz.’te sesletimi göstermek için birleşik yazılmıştır (s. 8). Bağlaç olduğu için ayrı yazılmalıdır.

²⁶⁹ CsSz.’te *šüpšone* yani *šüpšine* biçimindedir (s. 8) ancak *šüpšine* olmalı.

²⁷⁰ Çevirisi, CsSz.’te (s. 8) ve ÇS’nde (s. 7) bulunmamaktadır.

²⁷¹ < Tat. *aşkın-* “acele etmek; kudurmak; öfkelenmek” (ESTY I, s. 117b).

²⁷² < *aş-* “(suda) bata çıka yürümek” + *-tar-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *aş-*.

at- [at-]²⁷⁴ “dolanmak, dolaşmak, karışmak”

attar- [attar-]²⁷⁵ “dolaştırmak, karıştırmak”

atya [aba]²⁷⁶ çoğ. *at ĩr* [adər], Sp. “haydi!, haydi gidelim!” krş. Gomb. (TatR [aida²⁷⁷] “teşvik bildiren ünlem”)

ataş [adaş]²⁷⁸ “adaş” (TatR [adaş²⁷⁹])

ataş- [adaş-]²⁸⁰ “kaybolmak, yolunu şaşırarak; (bir hastalıkta) saçma sapan konuşmak, sayıklamak”; *epi ĩner vĭrmanta ataşrĭm* [εβə əner vĕrmanda adaşrĕm] “ben dün ormanda kayboldum” (Tat. [adaş-])

atı [adê]²⁸¹, Sp. ay. “çizme”; krş. Gomb. (Tat. [itək])

atpĭri [atpĕri]²⁸², Sp. [aptri], Uçebn. 38 *aptĭri* [aptĕri²⁸³] (*atĭ+pĭra*) [(adê+pĕra)] “biz, çuvaldız”

Atıl [Adêl], Sp. ay. “İdil Nehri”; *Şuri A.* [Şurê A.] “Kama Nehri” (Tat. [İdêl])

ati [adi]²⁸⁴ “kayınpeder, kaynata”; *ku manĭn a.* [ku manĕn a.] “bu benim kayınpederim”; *kil, ati!* [kil, adi!] “gel, baba!” – krş. *atte* [at'te]; *aslati* [aslati]

atkı [atkê] Sp. [a.-kürêk] bot. “bir tür bitki” (krş. Zol. [attêk²⁸⁵] “eğrelti otu”)

atma [atma]²⁸⁶ “balık ağı, kepçesi (balıkçı onu kıyıdan su içinde çeker)”

atpĭri [atpĕri]²⁸⁷, bk. *atĭ* [adê]

atte [at'te]²⁸⁸, Sp. ay. “baba”; krş. Gomb. (krş. TatR [ätä²⁸⁹] “babacık (çocuk sözü)”)

²⁷³ Çevirisi, CsSz.'te (s. 8) ve ÇS'nde (s. 7) bulunmamaktadır.

²⁷⁴ Aşmarin'e göre *at-*, TT *et-* “etmek, yapmak” eylemiyle kökteş olabilir. Aşmarin, bu sözcüğün şu atasözünde geçtiğini belirtir: *atsan, atĭ pulat'*; *pussa, puşmak pulat'*, *teşĭi*. Ancak bunun çevirisine sözlüğünde yer vermemiştir (Aşm. II, s. 129). Fedotov bu atasözünün en azından *atsan, atĭ pulat'* kısmının Çuvaşlar için neredeyse anlaşılabilir olduğunu, ancak “eğer dikersen, yaparsan” (*at-san*), “çizme olacak” *atĭ pulat'* şeklinde anlamlandırılabilirliğini belirtir. Atasözünün ikinci kısmı ise yünün keçeleştirilmesiyle elde edilen keçe çizme yapımını ifade etmektedir. Fedotov, Pritsak'ın bu atasözü için “yaparsan (=dikersen) çizme olur, yürürsen keçe çizme olur” biçiminde tercüme ettiğini aktarmakta ve buna katıldığını belirtmektedir (1996a, s. 67). Sözcük, EDAL'da da AT **ĕr-* “hazırlamak, yapmak” maddesi altında TT *et-* “etmek” ve bu eylemin diğer Türk dillerindeki denklikleriyle verilmiştir (s. 522).

²⁷⁵ < *at-* “dolanmak, dolaşmak, karışmak, karışık hâle gelmek” + *-tar-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *at-*.

²⁷⁶ Yegorov, Türk dillerinde Tat. *eyde*, Kırg., Kzk., Alt. *ayda*, Trkm. *hayda*, TT *haydi*, SUyg. *ayde* gibi biçimleri bulunan sözcüğün *ay +de* “ay de” biçiminde açıklandığını aktarmaktadır (1964, s. 22).

²⁷⁷ TatR *aida* 1893: 49

²⁷⁸ < Tat. *adaş* ay. (Yeg., s. 36; Fed. I, s. 68).

²⁷⁹ TatR *adaş* 1893: 484

²⁸⁰ < Tat. *adaş-* “yolunu kaybetmek, azmak” (Fed. I, s. 68).

²⁸¹ << *ĕtik “bot, çizme” (EWb., s. 52; ÇSB; EDAL, s. 1129) = TT *edik* “bir tür konçlu ayakkabı”.

²⁸² < *atĭ* “çizme” + *pĭra* “burgu” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *atĭ* ve *pĭra*.

²⁸³ Uçebn. *anmăpu*

²⁸⁴ Fedotov; sözcüğü, GT *ata* sözcüğüyle ilişkili görmektedir (1996a, s. 70). Yong-Song Li, *ati* biçimini, Çuv. *atte* “baba” sözcüğünün ağızlarında kullanılan seslenme biçimi olarak kaydetmiştir (1999, s. 111). E. R. Tenişev vd. *ata ana biçimi altında, pek çok Türk dilinde *ata* biçiminde bulunan sözcüğün, Alt., Tuv., Hak. gibi Sibiryâ dillerinde ünlüler arası ötümlüleşmeyle *ada*, Çuvaşcadaysa ünsüz ikizleşmesi ve *-a>-e* değişimiyle *atte* biçiminde olduğunu belirtirler. *Ati* biçimiye, *atte* sözcüğündeki *-e* sesinin yukarı ağızda daha da daralıp *-i* sesine dönüşmesiyle oluşmuştur (2001, s. 304). Levitskaya'ya göre Viryal ağızında bulunan *api*, *ati*, *yisni* sözcüklerinin yapısında +*y* seslenme eki kalıplaşmış olarak bulunmaktadır: *api* (< *apa* + *y*), *ati* (< *ata* + *y*), *yisni* (< *yisna* + *y*) (1976, s. 16).

²⁸⁵ Zol. *амтык* 1875: 7

²⁸⁶ Araştırmacılar; sözcüğü, Tat. *yetme* “ağ, balık ağı”, Başk. *yetme* “balık kepçesi” sözcükleriyle ilişkili görmüştür (Yeg., s. 36; Fed. I, s. 70).

²⁸⁷ bk. *atĭ*, *atpĭri*.

atteŝi [at'teʒə]²⁹⁰ küç.

aça [a.đʒa]²⁹¹, Sp. ay. “çocuk; delikanlı, genç erkek”; *aça-piça, aça-pça* [a.đʒa-pê.đʒa, a.đʒa-ptʃa] “çocuklar, çoluk çocuk”; *açan-açi* [a.đʒan-a.đʒi] “torun”; krş. Gomb. (MoG [açi] “torun, yeğen”, Şor. LebR [aʒəg²⁹²] “sevimli çocuk” = Alt. [açu])

açaş [a.đʒaʃ]²⁹³ “en sevilen, sevgili, tatlım, canım”; krş. ? *aça* [a.đʒa]

açaşla- [a.đʒaʃla-]²⁹⁴ “sevmek, okşamak, okşayarak sevmek, şımartmak, nazlı büyütme”

açıltaş [a.đʒəlbaʃ]²⁹⁵ “şap” (Tat. [ačū-taʃ, äčə-taʃ])

av- [av-]²⁹⁶, Sp. ay. “bükme, eğme, kıvrım”; krş. Gomb. (Tat. [əj-]; OsmR [äi-²⁹⁷], TarR [äg-²⁹⁸])

avın- [avân-]²⁹⁹ “bükülmek, eğilmek, kıvrılmak”

avınçık [avân.đʒək]³⁰⁰ “bükülebilir, eğrilebilir, kıvrılabilir, esnek”

aval [aval]³⁰¹, Sp. ay. “evvelce, eskiden, önceden”; krş. Gomb. (TatB [äüläe³⁰²] < Ar.)

avalhi [avalçi]³⁰³ “evvelki, eski, önceki”

avalhille [avalçillē]³⁰⁴ “bir zamanlarki, eski adetlere göre, eskiye ait”

avan [avan]³⁰⁵, Sp. ay. “iyi, güzel, hoş (sıfat ve zarf olarak)”; *avan-i, sıvı-i?* [avanı, sıvı?] “iyi misin, sağlıklı mısın?” (? Çağ. OsmR [abadan³⁰⁶] “bayındır”; Osm. “elverişli, uygun; iyi”, Kzk.

²⁸⁸ Yegorov ve Fedotov; sözcüğü, TT *ata* “ata, baba” sözcüğüyle ilişkili görmüştür (1996a, s. 70). E. R. Tenişev vd. *ata ana biçimi altında, Türk dillerinin çoğunda *ata* olarak bulunan sözcüğün, Alt., Tuv., Hak. gibi Sibiryâ dillerinde ünlüler arası ötümlüleşmeyle *ada*, Çuvaşçadaysa ünsüz ikizleşmesi ve *-a>-e* değişimiyle *atte* biçiminde olduğunu belirtirler. *Ati* biçimiyle *atte* sözcüğündeki *-e* sesinin yukarı ağızda daha da daralıp *-i* sesine dönüşmesiyle oluşmuştur (s. 304).

²⁸⁹ TatR *ämä* 1893: 839

²⁹⁰ < *atte* “baba” + *şi* (a.a.y.e.), bk. *atte*.

²⁹¹ Yegorov; sözcüğü, Sag. *aça* “abi”, *açazı* “amca”, Alt. *açı* “küçük erkek kardeş, yeğen, kuzen”, Tuv. *aça* “baba”, Uyğ. *aça*, Kırg. *ece* “abla”, Kzk. *ece* “nene” ve Yazılı Mo. *açi*, Kalm. *aç* “erkek torun”, Modern Mo. *aç*, Bur. *açi hübüün, aşi hübüün* “erkek torun, yeğen” vb. biçimlerle ilişkili görmüştür (1964, s. 37). Fedotov, Çuv. *aça* sözcüğünün diğer Türk dillerinde anlam açısından doğrudan bir karşılığının olmadığını belirtmiş, sözcüğü ET *eçi* “abi, amca (?)”, *eçä* “abla”, *aça* “akraba” sözcükleriyle karşılaştırmıştır (1996a, s. 74).

²⁹² Şor. LebR *amyä* 1893: 522

²⁹³ < *aça* “çocuk” + *ş* (a.a.y.e.), bk. *aça*.

²⁹⁴ < *açaş* “en sevilen, sevgili, tatlım, canım” + *-la-* (a.e.y.e.), bk. *açaş*.

²⁹⁵ Fedotov, Çuv. *açıltaş*’ı, Tat. *açutaş* “şap” (< *açu* “acı, ekşi” + *taş* “taş”) ile karşılaştırıp, Çuvaşça biçimin neden *-l-* sesini barındırdığını, Çuvaşça biçimde Tat. *taş* “taş” sözcüğüne karşılık gelen Çuv. *çul* “taş” sözcüğünün gizli olarak bulunup bulunmadığını sorgulamıştır (1996a, s. 74, 75).

²⁹⁶ << * *äg-* (CHF, s. 67) = TT *eğ-* “eğmek”.

²⁹⁷ OsmR *äi-* 1893: 658

²⁹⁸ TarR *äz-* 1893: 694

²⁹⁹ < *av-* “bükme, eğme, kıvrım” + *-in-* (e.e.y.e.; dönüşlülük), bk. *av-*.

³⁰⁰ < *avın-* “bükülmek, eğilmek, kıvrılmak” + *-çik* (e.a.y.e.), bk. *avın-*.

³⁰¹ < Çuv. *äwwäl < Tat. *äwwäl* “eski, evvel; evvela; başlangıç” < Ar. *أول* *awwal* “ilk; başlangıç” (ANLT, s. 96).

³⁰² TatB *äüläe* 1876: 14

³⁰³ < *aval* “evvelce, eskiden, önceden” + *-hi* (a.a.y.e.), bk. *aval*.

³⁰⁴ < *avalhi* “evvelki, eski, önceki” + *-lle* (yön gösterme durum eki), bk. *avalhi*.

³⁰⁵ Yegorov, Çuv. *avan*’ı, Çağ. *awunçak* “oyalanma, vakit geçirme”, *awun-*, *avin-* “bir şeyler yapmak, zaman harcamak”, Tuv. *avangır* “becerikli, çabuk”, Kırg. *abıdan* “tamamen, pek, gayet” gibi biçimlerle ilişkilendirmiş ve ayrıca Far. آبادان (*abadan*) “bayındır; çiçekli, mamur” sözcüğüyle karşılaştırmıştır (1964, s. 19). Fedotov; *awunçak* tipi sözcüklerin ET *avin-* “vakit geçirmek; avunmak, sevinmek; baştan çıkmak; bir şeye kapılmak; bağlanmak, dost olmak” > ET *avinç* “teselli, neşe; huzur; eğilim, ilgi; alışkanlık, bağlılık” sözcüğünden türediğine şüphe olmadığını, ancak sözcüğü, Kırg. *abıdan* sözcüğüyle ilişkilendirmenin şüpheli olduğunu belirtir. Ona göre Çuv. *avan* sözcüğünün

Çağ. DT [abdan³⁰⁷] “sağlam, sert, kuvvetli, çok, pek”, TarR [obdan³⁰⁸] “güzel, iyi, mükemmel”; ÇağKún. [abadan (abdan)³⁰⁹] “güzel, iyi; bayındır; güçlü, gösterişli, hoş” < Far., krş. Horn 4.³¹⁰)
avî [avâ]³¹¹ “işte!, orada, bak orada!”

avunta (avî+unta) [avûnda (avâ+ûnda)]³¹² “işte orada!”

avîn [avân], Sp. ay. “ekin kurutmak için direklerden kurulan konik yapı”; krş. Gomb. (Ru. овинъ)

ankarti [aŋcardî], Sp. ay. (avîn+karta [avân+karda]) “çitle çevrili ambar, harman yerinin bulunduğu kapalı alan, harman yeri”

avîr I [avâr]³¹³ “sap, kol, tutamaç” (Sag. KoybR³¹⁴ [egir³¹⁵] “eğri büğrü, kavisli, bükük”, UrKat. [ôr³¹⁶] “eğri, kavisli; eğrilik, büküntü”, Krm. Şor. vd. R [âgri³¹⁷] “eğri, bükük, eğik”)

avîr II [avâr]³¹⁸ “nehir veya gölün dibindeki çukur, derin yer, girdap” (krş. Çağ. vd. R [âgir³¹⁹] “çevirmek, döndürmek”, ÇağR [âgrik³²⁰] “girdap”; krş. avîrla- [avârla-])

karşılaştırılabileceği asıl biçimler Tü. /m/-Çuv. /v/ denkliğinden dolayı şunlardır: Kzk. *aman: koş, aman bolınsız!* “sağlıklı ol!”, Kırg. *aman: mal, man amanbı?* “sığırların ve ruhların sağlığı iyi mi”. Kırg. *amanbı*’nın da anlam ve biçim açısından Çuv. *avan-i* (birinin nasıl olduğunu sorma veya selamlaşma sözü) yapısına karşılık gelir (1996a, s. 25). Fedotov, ayrıca Tat. ağ. *avan* “iyi” sözcüğünün yanında Kzk., Tat., Krm., TT, Azb. vd. *aman* = Ar. *أمان* “sağlıklı, iyi; güvenlik, koruma, aman dileme” (Aşm. I, s. 643) biçimlerini denklik olarak vermiştir. Scherner’e göre ise Ar. *امان amān*, Çuvaşçaya *haman* olarak geçmiştir: Çuv. *haman* “sağlam, dayanıklı; sağlıklı” <? Tat. *aman* “sağlıklı; sağ salım; başışlama” < Ar. *امان amān* “güvenlik; sakinlik, huzur; koruma; aman; müdafaa etme”. Scherner’e göre; bu etimolojiye yapılabilecek tek itiraz *h-* protezinin Çuvaşçada çok nadir olmasıdır: ör. Far. *ambār* “ambar” >> Çuv. *ampar-hampar* ay. Ancak Çuv. *haman*’ın yanında **aman* biçimi yoktur. Çuv. *avan* “iyi” sözcüğünü ise **aman* “sağlıklı; iyi” sözcüğünün bir varyantı olarak düşünmek risklidir. Çuvaşçada *aman* biçiminin *haman* olmasının sebebi, Çuv. *aman-* “yaralanmak” sözcüğünün bulunuyor olmasıdır (1977, s. 144).

³⁰⁶ Çağ. OsmR *абадан* 1893: 624

³⁰⁷ Kzk. Çağ. DT *абадан* (Radloff, 1893, s. 634).

³⁰⁸ TarR *обдан* 1893: 1164

³⁰⁹ ÇağKún. ay. 1902: 3

³¹⁰ Horn *ābād* 1893: 2

³¹¹ Ramstedt’e göre; *avî* << **e-gü* (Mo. *e-gü-nü*, ilgi durumu *en-e* “bu”) biçiminden gelişmiştir (1922, s. 17). Başka bir eserinde şu köken açıklamasını sunar: Çuv. *avî, akî* < **av-ki*; esasen < **ä-gü, egü-ki* (1952, s. 74). Poppe’ye göre, *avî* < **egü* ana biçiminden gelir ve Mo. *egü-ber* “aracılığıyla” yapısındaki *egü-/egün-* gövdelerine denk gelir (1974; s. 142). Adamović’e göre Çuv. *avî* sözcüğünün ilk bileşeni işaret edici **a-* ögesidir. İşaret edici **a-* ögesi hakkında *akî* maddesinin etimolojisinden söz ettiğimiz yerde ayrıntılı bir şekilde bilgi verdiğimiz için burada yeniden ele almayacağız. Adamović’e göre bu yapıdaki ikinci kısım, yine işaret edici işleve sahip başka bir Çuvaşça sözcük grubu **vî*’dir. **vî* ögesi, bağımsız bir kelime olarak değil, bazı gösterici bileşiklerin son bileşeni olarak karşımıza çıkar: *avî, av, şavî*, gibi. **vî*, konuşan kişiden belli bir uzaklıkta olan bir şeyi belirtme işlevine sahiptir. Bu doğrultuda Çuv. *avî* “orada!”, işaret edici *a* ve işaret edici *vî* ögelerinin birleşiminden oluşmaktadır. Aynı zamanda Çuvaşçada *avî*’nin kısaltılmış biçimi *av* da bulunur. Çuv. **vî*, Volga Fincsesinden gelmektedir: MMord. *va, vága, vov* “işte!”, *náva* “işte!, orada!” ve EMord. *va* “işte!”, *tevaté* “işte bu” (ağ. *téwe, tuwa* ay.). Çuvaşçada olduğu gibi Volga-Fincesi *va* da konuşmacıdan belli bir mesafede olan şeyi belirtir. Benzer şekilde, ikisi de son ek konumunda olmalarıyla büyük ölçüde örtüşür. Bununla birlikte, Volga-Fincesi *va*’nın Çuvaşçaya tek başına mı yoksa diğer işaret edicilerle birlikte mi kopyalandığı belirsizdir. Ancak ikinci ihtimal daha kuvvetlidir, çünkü bu gösterimi içeren Çuv. *avî* ve *şavî*, tamamen Fin-Ugorca bileşenlerinden oluşmaktadır. Eğer *avî*, Fin-Ugorca *a* ve *va*’dan oluşuyorsa, o zaman iki işaret edicinin birleşiminin Çuvaşçada ortaya çıkmış olması pek mümkün değildir. Daha ziyade Volga Fincesi **e-ve* “işte!, orada!” Çuvaşçaya girmiş, başlangıçta **evî* biçimi oluşmuş (bundan kısaltarak ağız biçimi olan *ev* oluşmuştur) ve daha sonra çoğu ağızda fonetik olarak *avî* biçimine dönüşmüştür (1984, s. 4).

³¹² < *avî* “işte!, orada, bak orada!” + *un* (*vîl* “o” zamirinin çekim gövdesi) + *ta* (bulunma durum eki), bk. *avî* ve *vîl*.

³¹³ Yegorov ve Fedotov, sözcüğü Çuv. *av-* “eğmek, bükmek” eylemine götürmektedir (1964, s. 20; 1996a, s. 27).

³¹⁴ CsSz.’te kojkr biçiminde yanlış yazılmıştır (s. 9). Paasonen daha sonra *Düzeltilmesi Gerekenler* [Javitandók] bölümünde bu kısaltmanın kojbr biçiminde düzeltilmesi gerektiğini belirtmiştir (1908, s. 243).

³¹⁵ Sag. KoybR *ezip* 1893: 700

³¹⁶ UrKat. *ār* 1903: 1118b. CsSz.’te yanlış yazılmış olmalı (s. 9).

³¹⁷ Krm. Şor. vd. R *āzpi* 1893: 704

avİR- [avâr-]³²¹, Sp. ay. “öğütmek”; krş. Gomb. (TatO [äüer-³²²] “çevirmek, döndürmek”, Alt. vd. R [äbir-³²³] ay.; krş. *yarīm* [jarēm])

avİrt- [avârt-]³²⁴ “öğütmek”

arman [arman], Sp. ay. (< *avİrman [< *avârman]) “değirmen”; *şİv-armanî* [şİv-armanə] “su değirmeni”; *şİl-armanî* [şİl-armanə] “yel değirmeni”; *al-armanî* [al-armanə] “el değirmeni”; krş. Gomb.

arman-tıtakan [arman-tıpacan] “değirmenci”

avİrla- I [avârla-]³²⁵, Sp. Uçebn. 132 *arlar-* [arla-³²⁶] “eğirmek” (Tat. [ærlä-] ay., BarR [İrlä-³²⁷]; krş. Tar. Kum. Çağ. Osm. vd. R [ägir-³²⁸] “çevirmek, döndürmek” Çağ.; “eğirmek”)

avİrla- II [avârla-]³²⁹, Sp. ay. “(silahı) doldurmak” (krş. ? YakB [İt-³³⁰] ay.; krş. Grönb. 45)

avİs- [avâs-]³³¹ “savurmak, (kıрма tahılı) çalkalamak, tahılı tekne içinde savurarak ayıklamak”; krş. Gomb. (Tel. Uyg. OsmR [äs-³³²] “ayıklamak, elemek, (tahıl) savurmak”, Sag. Koyb. KzkR [es-³³³] “savurmak”)

avİt- [avât-]³³⁴, Sp. ay. “horoz ötmek; guguk kuşu ses çıkarmak, guguklamak; gürlmek”; *aslati avİtat* [aslati avâdat] “gök gürlüyor”; YakB [ät-³³⁵] “konuşmak, açıklamak, anlatmak;

³¹⁸ Räsänen, Çuv. *avİR* “derin yer, nehir veya göldeki çukur” sözcüğünü, diğer tüm denkliliklerle birlikte *äg-* “bükmek” (~Çuv. *av-*) eyleminden getirmiştir (1969, s. 37b, 38a). Yegorov ve Fedotov sözcüğü, Çuv. *avİR-* eylemiyle ilişkilendirmişlerdir (1964, s. 20; 1996a, s. 27). Klára Agyagási, sözcüğü *ägirik ana biçiminden getirir ve EDT *egrik* “eğrilmiş, bükülmüş herhangi bir şey” biçimini denklilik olarak verir (2019, s. 68).

³¹⁹ Çağ. vd. R *äzip-* 1893: 700

³²⁰ ÇağR *äzipik* 1893: 705

³²¹ Yegorov’a göre Çuv. *avİR-* başlangıçta “evirmek, çevirmek, döndürmek” anlamlarına sahipti. Ancak daha sonra “öğütmek”, yani “bir el değirmenin (al *armanî*) taşını döndürmek” anlamında kullanılmaya başlandı (1964, s. 20). Räsänen sözcüğü, TT *evİR-* “evirmek, çevirmek” ve bu eylemin diğer Türk dillerindeki denkliliğiyle ilişkili görmüştür (1969, s. 34b). Fedotov da onunla aynı görüştedir (1996a, s. 27). Emine Yılmaz, Çuv. *avİR-* “öğütmek” eylemini, **ebİR-*; Çuv. *avİR-* “eğirmek” eylemini ise **egİR-* biçimlerinden getirmektedir (baskıda). EDAL’da da Çuv. *avİR-* “çevirmek” < **ebİR-*; Çuv. *avİR-la-* ise **egİR-* “bükmek, döndürmek” biçiminden getirilir (s. 496, 601).

³²² TatO *äyep* 1892: 26a-b

³²³ Alt. vd. R *äbİp* 1893: 931

³²⁴ < *avİR-* “öğütmek” + *-t-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *avİR-*.

³²⁵ < *avİR-* “eğirmek” + *-la-* (e.e.y.e.; sıklık). Räsänen Çuv. *avİR-* eylemini, *ägÜR-* < *äg-* “eğmek” biçiminden getirir (1969, s. 37b). Emine Yılmaz, Çuv. *avİR-* “eğirmek” eylemini **egİR-* biçiminden getirmektedir (baskıda). EDAL’a göre; Çuv. *avİR-la-*, **egİR-* “bükmek, döndürmek” biçimine geri döner (s. 496).

³²⁶ Uçebn. *arlar*

³²⁷ BarR *İplä-* 1893: 1469

³²⁸ Tar. Kum. Çağ. Osm. vd. R *äzip-* 1893: 700

³²⁹ Aşmarin, sözcüğün **agİzla-* (*auz-la*) ? اوز~آغز “silah ağzı” biçiminden gelip gelmediğini sorgulamıştır (Aşm. I, s. 54). Yegorov, eski olarak işaretlediği Tü. *avRula-* “(yay) germek”, *avRul-* “bükmek, eğilmek” sözcüklerini Çuv. *avİrla-* ile ilgili görmüştür (1964, s. 20). Fedotov; Aşmarin’in görüşünü tekrarlamıştır (1996a, s. 27).

³³⁰ YakB *İm-* 1851: 35a

³³¹ << **ös-* (ÇSB). Yegorov ve Fedotov, Çuv. *avİs-*’ı; ET *es-* “esmek; yaymak, savurmak” Tat. *is-*, TT, Nog. *es-* “esmek” vb. eylemleriyle ilişkili görmüşlerdir (1964, s. 20; 1996a, s. 28). Räsänen’de de Çuv. *avİs-* eylemi; soru işaretli olarak OT *äs-* “esmek”, Çağ. vd. *äs-* “esmek, üfürmek; ayıklamak, savurmak”, Kzk., Sag., Koyb. *es-*, Trkm. *övis-* “esmek” sözcükleriyle beraber değerlendirilmiştir (1969, s. 49). EDAL’da ise Çuv. *avİs-*, AT **ebi-s-* “esmek, üfürmek” maddesi altında ele alınmış ve kökteş olarak Azb. *äs-*, Trkm. *övİs-*, *ös-*, Hlç. *häp(i)s-*, *häS-* “esmek” eylemleri verilmiştir (s. 489).

³³² Tel. Uyg. OsmR *äc-* 1893: 872

³³³ Sag. Koyb. KzkR *ec-* 1893: 872

³³⁴ << **öt-* (ÇSB; CHF, s. 109) = DLT *öt-* “ötmek” (s. 792).

gürlemek”; Krm. OsmR [öt-] “şarkı söylemek, ötmek, şakımak, cıvıldamak, çene çalmak, ses yapmak”; [χoros ötar] “horoz öter”; [gök ötar³³⁶] “gök gürler”)

avtan [avdan]³³⁷, Sp. ay. “horoz”; krş. Gomb.

avlan- [avlan-]³³⁸, Sp. ay. “evlenmek, bir hanımı eş olarak almak”; krş. Gomb. (Tat. [öjlän-], MişBüg. [ülän-], OsmR [ävlän-³³⁹])

avlantar- [avlandar-]³⁴⁰ “evlendirmek”

avriş- [avrîş-]³⁴¹ “eğrilmek, eğilmek (ör. tahta), çarpılmak, bükülmek” (krş. Sag. KoybR [egir³⁴²] “eğri büğrü, kavisli, bükük, düz olmayan”, Sag. Koyb. KaçR [egâr³⁴³] “eğri, bükülmüş, kavisli”, Krm. Şor. vd. R [âgri³⁴⁴] “eğri, bükük, çarpık”

avtan [avdan], bk. *avît-* [avêt-]

avtî [avdî]³⁴⁵ “tekne yapmak için kullanılan keski benzeri kazıma demiri, yontma kalemi”

e [ɛ]

elek [ɛlek]³⁴⁶, Sp. ay. “iftira, dedikodu” (Tat. [äläk])

elekle- [ɛlekle-]³⁴⁷ “iftira etmek, karalamak, dedikodu yapmak”

elekşî [ɛlekşâ]³⁴⁸ “iftiracı, karalayan”

elî [ɛlî] “veya, ya da” (Ru. *или*)

elle [ɛlle]³⁴⁹ “acaba, veya belki, belki de, yoksa”; *mîñşîñ yurlaymastîr? e. kurki sayrata ay tivet-i? [mænžæn jurlajmastîr? ɛ. kurgî sajradâ aj tivedî?]*³⁵⁰ “Neden şarkı söyleyemiyorsunuz? Yoksa bardağı...” (Tat. [ällä])

emel [ɛmɛl]³⁵¹, Uçebn. 103 *emel, amal*, *amal* [ɛmɛl, amal, amal³⁵²] “(iyileştirmek veya zarar vermek için kullanılan) büyümlü madde”; Uçebn. 103 “ilaç”; krş. *mel* [mɛl] (Tat. [ämäl] < Ar.)

³³⁵ YakB *äm-* 1851: 14a

³³⁶ Krm. OsmR *öm-*, *xopoc ömâp*, *žök ömâp* 1893: 1263

³³⁷ < *avît-* “horoz ötmek; guguk kuşu ses çıkarmak, guguklamak; gürllemek” + *-an* (e.a.y.e.), bk. *avît-*.

³³⁸ << **eblen-* < *eb “ev” (ÇSB) = TT *evlen-* ay.

³³⁹ OsmR *äelän-* 1893: 943

³⁴⁰ < *avlan-* “evlenmek” + *-tar-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *avlan-*.

³⁴¹ < *avîr-* “öğütme” + *-îş-* (e.e.y.e.; işteşlik), bk. *avîr-*.

³⁴² Sag. KoybR *ezip-* 1893: 700

³⁴³ Sag. Koyb. KaçR *ežâp-* 1893: 695

³⁴⁴ Krm. Şor. vd. R *äzpi* 1893: 704

³⁴⁵ Räsänen Çuv. *avtî* sözcüğünü, Uyg., OT *ägdü* “kıvrık bıçak”, Yak. *iet* “yumuşak demirden yapılmış, neredeyse halka şeklinde bükülmüş ve ahşap eşyaları oymak için kullanılan bir bıçak” sözcükleriyle birlikte değerlendirmiş ve bu sözcüklerin **äg-*, Çuv. *av-* “bükme” eyleminden geldiğini belirtmiştir (1969, s. 37a). EDAL’da ise Çuv. *avtî*, Uyg. *egdü*, Trkm. *egdi*, Kirg. *iydi*, Yak. *iät* vb. sözcükleriyle birlikte AT *eg-dü “kıvrık bıçak” biçimi altında verilmiştir (s. 1159).

³⁴⁶ < Tat. *elek* (EWb., s. 40a; ÇSB) < Ar. هلاك *halāk* “helak, ölüm” (Yeg., s. 345; EWb., s. 40a).

³⁴⁷ < *elek* “iftira, dedikodu” + *+le-* (a.e.y.e.), bk. *elek*.

³⁴⁸ < *elek* “iftira, dedikodu” + *şî* (a.a.y.e.), bk. *elek*.

³⁴⁹ < Tat. *ällä* “ne ... ne ..., herhangi biri; belki” < Ar. ‘*alla* “belki” (ANLT, s. 96). Räsänen de sözcüğün Çuvaşçaya Tat. *ällä* “ay! (onaylamama ünlemi) gerçekten mi? (şaşkınlık); kuşku, belirsizlik (soru parçacığıyla)” sözcüğünden geçtiğini düşünmektedir (1969, s.40b).

³⁵⁰ Çevirisi CsSz.’te (s. 10) ve ÇS’nde (s. 24) bulunmamaktadır.

³⁵¹ < Tat. *ämäl* “ilaç; hile, düzen” < Ar. عمل *amal* “edim, eylem; iş; eylem şekli” (ANLT, s. 131).

emelle- [emelle-]³⁵³ “büyülü bir maddeyle iyileştirmek veya zarar vermek”; *vīl vilnī puliččī, ina yumīs emellenī* [vəl vilnə pulətʰšə, əna juməs emellenə]³⁵⁴ “o ölecekti, onu büyücü iyileştirdi”

emelšī [emelzā]³⁵⁵ “büyücü, şaman, şifacı”; Uçebn. 103 “hekim”

epī [ɛβə]³⁵⁶, ilg. *manīn* [manən] vb. “ben”

epi: **epi-karçık** [ɛβi: ɛ.-kar.ɔʒək]³⁵⁷ “ebe” (TatO [äbəj]³⁵⁸)

³⁵² Uçebn. *амалъ, амал, емел*

³⁵³ < *emel* “(iyileştirmek veya zarar vermek için kullanılan) büyümlü madde” + *+le-* (a.e.y.e.), bk. *emel*.

³⁵⁴ Çevirisi, CsSz.’te (s. 10) ve ÇS’nde (s. 24) bulunmamaktadır.

³⁵⁵ < *emel* “(iyileştirmek veya zarar vermek için kullanılan) büyümlü madde” + *+šī* (a.a.y.e.), bk. *emel*.

³⁵⁶ Çuvaşça zamirler, *epī* “ben”, *esī* “sen”, *epīr* “biz”, *esīr* “siz” başlarındaki *e-* ögesi dışında Genel Türkçe zamirlerle büyük benzerlik göstermektedir. *e-* ögesine dair genel kanı; bunun işaret edici bir parçacık olduğudur. Araştırmacılar genellikle Çuvaşça zamirler için benzer çözümler sunmuştur. Ramstedt’e göre, Altay dillerinin tekil zamirleri, Tü., Mo., Tung. **min* “ben”, Mo. **tin*, Tü., Tung. **sin* “sen”, Tü., Mo., Tung., Kor. **in* “o” biçimlerindedir. Türkçede vurgu, gösterme ve pekiştirmeye bağlı olarak *min*’den gelen *men* kullanılırken Çuvaşçada aynı işlevde *e-* protezi bulunur (1952, s. 68). Andreyev, *epīr* “biz”, *esīr* “siz” şeklindeki çoğul zamirlerde bulunan *-r* ekini çokluk bildiren bir ek olarak niteler ve bu ekin, Genel Türkçede *-z* olarak bulunduğunu belirtir. Zamirlerin başında bulunan *e-* ögesine gelince Andreyev’e göre bu, eski bir işaret parçacığıdır. Andreyev, bu ögenin kökeninin ise Türkçe kökenli değil farklı bir kökenden olmasının mümkün olduğunu belirterek Komicede de işaret zamirleriyle zamirlerin başında *e-* “işte!, burada!” bulunmasına dikkat çeker. Ayrıca Çuvaşçada *e* parçacığının *e ttram-i!* “işte yakaladım” gibi cümlelerde “işte, burada” anlamında bir kullanımının da olduğunu, belki de zamirlerdeki *e* parçacığı, zamirlerin anlamını güçlendirerek onları daha spesifik hâle getirdiğini belirtir (1957b, s. 125). Aşmarin, Çuvaşça zamirlerin başında bulunan *e-* ögesini genelden biraz farklı açıklar. Andreyev, Levitskaya ve Durmuş; Aşmarin’in bu ögeyi, Çuv. *av* “işte” sözcüğünün zamirle birleşmesi olarak açıkladığını aktarmaktadırlar (1957b, s. 125; 1976, s. 29; 2009a, s. 295). Poppe, Çuvaşça kişi zamirlerinin başında bulunan *e-* ögesinin zamire ve çekimde kaybolduğu için köke de ait olmadığını, bu *e-* seslerinin işaret edici bir edat olduğunun kabul edilebileceğini, söz sonundaki *īl* sesinin ise vurgusuz bir */i/* sesine gittiğini belirtir. Böylece *epīr*’nin yalın gövdesi olarak **bi* biçimi ortaya çıkar. Çuv. *epir* “biz” ve *esir* “siz” zamirlerinde ise çokluk belirten *-r* bulunmaktadır ve bu zamirler Türkçede *biz* < **bi+z*, *siz* < *si+z* zamirlerine karşılık gelir. Çuvaşça zamirlerde bulunan ünlünün Türkçedeki gibi *e* değil, *i* olması Çuvaşça zamirleri, Moğolca zamirlere yaklaştırmaktadır: Mo. *bi* “ben”, *çi* “sen” gibi (1974, s. 141, 142). Levitskaya’ya göre *epī* < *e- *bi* biçiminde oluşmuştur ve *e-* belirsiz, işaret edici bir unsurdur. buradaki **bi* ise GT **ben~*men~*min* ve *biz* < *bi-z* zamirlerindeki **be~*bi* kökleriyle aynıdır. *Esī* “sen” zamirinin yapısı da *epī* ile aynıdır ve ondan analogi yoluyla oluşmuştur. Çokluk biçimleri olan *epīr* “biz” ve *esīr* “siz” ise Levitskaya tarafından *e-pī-r* ve *e-sī-r* olarak çözümlenir. Levitskaya, bu yapılarıdaki *-r*, GT *biz*, *siz* zamirlerindeki *-z*’ye karşılık geldiğini ve çoğu araştırmacı tarafından çokluk veya sayı belirttiğini ifade eder (1976, s. 29-31). Adamović’e göre Çuv. *epī* “ben”, *esī* “sen”, *epir* “biz” ve *esir* “siz” zamirlerinin ilk ögesi Fin-Ugorca kökenli işaret edici *e* ögesidir. Çoğul biçimleri olan *e-pir* “biz” ve *e-sir* “siz”, Tü. *biz* ve *siz* zamirlerine geri döndüğü için tekil biçim olan *e-pī*’nin ikinci kısmı da Tü. *ben* ve *sen*’den ayrı düşünülemez. *Ben*, *sen* ve *e-pī*, *e-sī* zamirlerinin gelişimi, **e-bin* ve **e-sin* biçimindeki *-n*’nin durum ekleriyle eklenme sırasında yanlış çözümlenmesiyle veya başındaki ünlünün düşmesiyle olmuştur. *Ben*, *sen* > *bin*, *sin*’deki ünlü değişimini ise çoğul biçim *biz* ve *siz*’in etkisine bağlar (1984, s. 7). Oğuzhan Durmuş ve Sinan Güzel, Fedotov’un Çuvaşça zamirlerdeki *e-* protezinin Altay dillerinde de bulunabileceğini ifade ederek Mo. *e-ne* “bu” ve *e-de* “bunlar” örneklerini verdiğini, ayrıca Macarca, Fince, Komice, Udmurtça gibi Ural dillerinde de bu göstericinin *e-* ve *i-* biçimlerinde bulunduğunu belirttiğini aktarmaktadırlar (2009a, s. 220; 2012, s. 296). Emine Yılmaz, Çuvaşçada tekil birinci ve ikinci kişi zamirleri *epī* ve *esī*’nin *pi* ve *si* ögelerinin Eski ve Genel Türkçe *ben* (~*men*) ve *sen* biçimleriyle karşılaştırılabileceğini, ayrıca *pi* ve *si* zamirlerinin diğer Altay dillerinde de bulunduğunu belirtir: Mo. *bi* “ben”, *çi* < *ti* “sen” = Manç. *bi* “ben”, *si* “sen” gibi. Ayrıca Çuvaşça zamirler, *i* ünlüsü taşımaları açısından Moğolca ve Mançuca biçimlere daha yakındırlar. Yılmaz, ön sesteki *e-*’yi ise diğer Türk dillerinde bulunmayan işaret edici bir öge olarak niteler (2002, s. 30). Oğuzhan Durmuş, işaret edici *e-* ögesinin Altay veya Fin-Ugor kökenli olması üzerine olan görüşlerdeki karşılaştırmalarının hepsinin işaret zamirleriyle yapılmasına dikkat çekerek bu türden kullanımın Türk lehçelerinde de rastlanabilen bir durum olduğunu belirtecek Çağ. *uşbu*, *uşol*; Tü. *işbu* vb. örnekleri verir. Gösterici olarak anlamı kuvvelendirmek için bu tür işaret edici ögelerin hemen her dilde bulunabileceğini belirten Durmuş, üzerinde durulması gereken esas konunun bu işaret edicilerin zamirlerde yer alıp alamayacağı veya analogi yoluyla ortaya çıkıp çıkmadığıdır (2009a, s. 220). Feyzi Ersoy, Mehmet Ölmez’in runik yazıda baştaki ünlülerin yazılmamasına ve son zamanlarda *siz* yerine *esiz* okuyuşlarının da bulunduğunu belirttiğini aktararak zamirlerin belirtme ve vurguya ihtiyaç duyan türden sözcükler olmasından kaynaklı Çuvaşça zamirleri başındaki *e-* ögesinin bulunuyor olabileceğine dikkat çeker (2017, s. 270).

³⁵⁷ İlk sözcük Türkçe *ebe* sözcüğüyle aynı olmalı. İkincisi için bk. *karçık*.

epir [ɛbir]³⁵⁹, ilg. *pirîn* [pirən] vb. “biz”; krş. Gomb.

eppin [ɛppin], “evet, peki!, pekala!, hayhay, iyi!, öyleyse!, o hâlde, o zaman, şu hâlde”; *layîh tu!*; *eppin tîvîp!* [lajêχ tu!; ɛppin tîvêp!] “güzelce yap!; peki yapacağım!”; *esîr eppin kilîrha!* [ɛzər ɛppin kilərχa!] “siz gelin öyleyse!” krş. Gomb.

ereh [ɛrɛχ]³⁶⁰, Sp. ay. Uçebn. 26 *ereh, ereke* [ɛrɛχ, ɛrɛkɛ³⁶¹] “rakı”; krş. Gomb. (Tat. [arakê])

ereh-kurîki [ɛrɛχ-kurîkɛ]³⁶² bot. “papatya”

ereşmen [ɛrɛşmɛn]³⁶³ “örümcek”; krş. Gomb. (krş. Tat. [ürməküc], Çağ. OsmR [örümçäk³⁶⁴], UrKat. [ärəmçək³⁶⁵])

ereşmen-karti [ɛrɛşmɛn-kardj]³⁶⁶ “örümcek ağı”

erîm [ɛrəm]³⁶⁷, bk. *arîm(-uti)* [arêṁ(-udî)]

erne [ɛrne]³⁶⁸, Sp. ay. “hafta” (Tat. [atna] < Far.)

erne-kun [ɛrne-kun] “cuma günü”

esî [ɛzə]³⁶⁹, ilg. *sanîn* [sanɛn³⁷⁰] vb. “sen”

esir [ɛzir]³⁷¹, ilg. *sirîn* [sirən] vb. “siz”, krş. Gomb.

esrel, esrelî [ɛsrɛl, ɛsrɛlɛ]³⁷² “(temsilen) ölüm”; krş. Gomb. (TatO [yazrai³⁷³] < Ar.)

etem [ɛdɛm]³⁷⁴ “adam, insan, insanoğlu” (Tat. [ädäm] < Ar.)

İ [ə]

îlik [əlɛk]³⁷⁵, Sp. ay. “bir zamanlar, eskiden, önce, önceden”; krş. Gomb. (Tat. [əlɛkə])

îlikhi [əlɛkχi]³⁷⁶ “bir zamanlarki, eski, önceki”

îlker [əlɛr]³⁷⁷, Uçebn. 68 “Ülker, Süreyya” (Şor. Leb. Sag. KoybR [ülgär³⁷⁸])

îlkî [əlɛ] “(ör. terzide, kunduracıda) kalıp, model, numune, örnek” (Tat. [ölğö])

îlkîr- [əlɛr-]³⁷⁹ “başarmak, erişmek, ulaşmak, yetişmek; olgunlaşmak, olmak” (Tat. [ölğör-])

³⁵⁸ TatO *äbeü* 1892: 1

³⁵⁹ bk. *epî*.

³⁶⁰ < Tat. *araki* “votka, şarap” < Ar. *a'rāk* عراق “rakı” (Ceylan, 1996, s. 122).

³⁶¹ Uçebn. *epex, epeke*

³⁶² < *ereh* “rakı” + *kurîk* “ot” + *î* (3. tekil iyelik eki), bk. *ereh* ve *kurîk*.

³⁶³ < *ereş* “bezeme, örme, giyim” (< **er-* “örmek, dokumak”) + +*men* (a.a.y.e.) (Yeg., s. 346).

³⁶⁴ Çağ. OsmR *öpyümüak* 1893: 1226

³⁶⁵ UrKat *äpîmüjk* 1903: 1113

³⁶⁶ < *ereşmen* “örümcek” + *karta* “ağ” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *ereşmen*.

³⁶⁷ bk. *arîm(-uti)*

³⁶⁸ << Far. *ädîna* أدینه “cuma” (ANLT, s. 85).

³⁶⁹ bk. *epî*.

³⁷⁰ Sözcük, CsSz.’te *sanen* biçiminde verilmiştir (s. 11). Paasonen daha sonra *Düzeltilmesi Gerekenler* bölümünde olması gereken biçimi *sanên* (1908, s. 243) olarak vermiştir.

³⁷¹ bk. *epîr*.

³⁷² < *esreyîl* < Tat. kd. *Äzra’il “ölüm meleği” << Ar. *’Izrâ*’il عزرائيل “Azrail” (ANLT, s. 138).

³⁷³ TatO *zaspau* 1892: 56a

³⁷⁴ < Tat. *ädäm* “adam, insan” << Ar. *ädäm* آدم “insanoğlu” (ANLT, s. 139).

³⁷⁵ < *ilk (ÇSB); << *ilik (EDAL, s. 582; CHF, s. 167) = TT *ilk* “ilk”.

³⁷⁶ < *îlik* “bir zamanlar, eskiden, önce, önceden” + +*hi* (a.a.y.e.), bk. *îlik*.

³⁷⁷ << *ülker (ÇSB) = TT *Ülker* ay.

³⁷⁸ Şor. Leb. Sag. KoybR *ülzöp* 1893: 1853

īm- [ə̄m-]³⁸⁰, Sp. [ə̄m-] “emmek, içine çekmek”; krş. Gomb. (Tat. [im-])

īmirt- [ə̄mər̄t-]³⁸¹ “emzirmek”

īmīr [ə̄mər̄]³⁸², Sp. [ə̄mör̄] “ömür, hayat, yaşam, yaşantı”; krş. Gomb. (Tat. [γumər̄] < Ar.)

īmīt [ə̄mət̄]³⁸³, Sp. [ə̄möt̄] “beklenti, ümit” (Tat. [ə̄möt̄] < Far.)

īmītlen- [ə̄mət̄len-]³⁸⁴ “ummak, ümit etmek”

īmītsīr [ə̄mə̄tsər̄]³⁸⁵³⁸⁶ “açgözlü, haris, doymaz, tamahkâr”

īn- [ə̄n-]³⁸⁷ “alevsiz yanmak, kavrulmak, yanmak, güneşte kavrulmak; donmak, donda zarar görmek, solmak, (bitkiler hak.) soğuktan zarar görmek” (Tel. Tar. UygR [ȫn-³⁸⁸] “solmak” Tel.; Tar. “(renk hak.) solmak, sönmek”; Uyg. “renği atmak”, Tob. Tat. TaraR [ǖn-³⁸⁹] “solmak, rengini kaybetmek”)

īnīk [ə̄nək̄]³⁹⁰, Sp. ay. *ī. šīr̄ši* [ə̄. šēr̄zi] “yanık kokusu”

īnt- [ə̄nt-]³⁹¹ “alazlamak, aleve tutmak, yakmak”

īne [ə̄nɛ]³⁹², Sp. ay. “inek”; krş. Gomb. (Tel. Kzk. Tob. UygR [inäk³⁹³], YakB [ynaχ³⁹⁴])

īnen- [ə̄nen-]³⁹⁵ “inanmak”; *an īnen ina, vīl suyat*’ [an ə̄nen ə̄na, vəl sujat] “inanma ona, o yalan söylüyor”; krş. Gomb. (TatO [inan-³⁹⁶], ÇağR [inan-³⁹⁷], OsmR [ə̄nan-³⁹⁸])

īner [ə̄nɛr̄]³⁹⁹, Sp. ay. “dün”; krş. Gomb. (TatB, TatO [ə̄nər̄⁴⁰⁰] “alaca karanlık”, AltR [ījir⁴⁰¹] “akşam kızılığ, alaca karanlık, akşam”)

īnerhi [ə̄nɛr̄çi]⁴⁰² “dünkü”

īner- [ə̄nɛr̄-]⁴⁰³, Sp. ay. “(bir enstrümanı) ayarlamak, akort etmek”

³⁷⁹ < Tat. *ə̄lgör̄-* “tamamlanmak, yetişmek, olgunlaşmak” (EWb., s. 520b; ESTY II, s. 90).

³⁸⁰ < **em-* (ÇSB; EDAL, s. 586) = TT *em-* ay.

³⁸¹ < *īm-* “emmek, içine çekmek” + *-ir̄* (e.e.y.e.; ettirgenlik) + *-t-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *īm-*.

³⁸² < Tat. ağ. **ömēr̄* < Tat. *γömēr̄* ay. < Ar. *‘umr* “yaşam, hayat süresi” (ANLT, s. 44).

³⁸³ < Tat. *ömīt̄* ay. < Far. *umēt̄* *أُمُوت* “umut” (ANLT, s. 85).

³⁸⁴ < *īmīt̄* “beklenti, umut, ümit” + *+len-* (a.e.y.e.), bk. *īmīt̄*.

³⁸⁵ < *īmīt̄* “beklenti, umut, ümit” + *+sīr̄* (a.a.y.e.), bk. *īmīt̄*.

³⁸⁶ CsSz.’te bu madde girintili değildir (s. 11). Ancak aynı kökten olduklarından burada girintili verilmiştir.

³⁸⁷ << **iḡ-* (CHF, s. 167).

³⁸⁸ Tel. Tar. UygR *ȫn-* 1893: 1203

³⁸⁹ Tob. Tat. TaraR *ǖn-* 1893: 1814

³⁹⁰ < *īn-* “alevsiz yanmak, kavrulmak, yanmak, güneşte kavrulmak; donmak, donda zarar görmek, solmak, (bitkiler hak.) soğuktan zarar görmek” + *-ik̄* (e.a.y.e.), bk. *īn-*.

³⁹¹ < *īn-* “alevsiz yanmak, kavrulmak, yanmak, güneşte kavrulmak; donmak, donda zarar görmek, solmak, (bitkiler hak.) soğuktan zarar görmek” + *t-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *īn-*.

³⁹² << *iḡek (*in-gek) (EWb., s. 172a; ÇSB; EDAL, s. 619) = TT *inek* ay.

³⁹³ Tel. Kzk. Tob. UygR *inäk* 1893: 1442

³⁹⁴ YakB *ынах* 1851: 31a

³⁹⁵ << **inan-* (CHF, s. 167) = TT *inan-* ay.

³⁹⁶ TatO *инан-* 1892: 95

³⁹⁷ ÇağR *inan-* 1893: 1440

³⁹⁸ OsmR *ынан* 1893: 1361

³⁹⁹ << *iḡir (ÇSB); << *iḡır “alacakaranlık” (EDAL, s. 587); << *iḡer (CHF, s. 167) = DLT *iḡir* “alaca karanlık” (s. 666).

⁴⁰⁰ TatB *eñer* 1876: 18, TatO *ə̄nɛr* 1892: 242b

⁴⁰¹ AltR *ījip-* 1893: 1442

⁴⁰² < *īner* “dün” + *+hi* (a.a.y.e.), bk. *īner*.

İNSE [ənze]⁴⁰⁴, Sp. ay. “ense, boyun” (Tob. TatR [iŋsə⁴⁰⁵] “ense”, MişBüg. [iŋzä] “memenin omuz ve meme başı arasında kalan kısmı”

İNTİ [əndə]⁴⁰⁶, “artık, daha, şimdi, şu anda”; *kay i.* [kaj ə.] “git artık!”; *hñvel anç i i.* [χəvəl an.ǰə ə.] “güneş battı artık” (Tat. [ində] ay., ÇağKún. [imdi⁴⁰⁷] “şimdi”)

İNCİ [ən.ǰə]⁴⁰⁸ “inci” (TatV [ənǰə⁴⁰⁹], TatB [ənǰü⁴¹⁰])

İRETİ, İRETLİ: İ. PİTİ-YUSMANİ [əretlə, ʔretlə: ə. pəðə-jusmanə]⁴¹¹ “ilkbahar ekimi bittikten sonra ve sonbaharın sonlarında Aziz Nicholas gününden önce adak amacıyla yemekli olarak kutlanan aile bayramı” (krş. Ru. *рядь*)

İRETTE [ərettə], bk. *ürette* [ürettə]

İRİH- [ərx-]⁴¹² “ürkmek, kudurmak, sinirlenmek, korkmak, çekinmek” (Tat. [örök-])

İRİHTER- [ərxter-]⁴¹³ “ürkütme, korkutma”

İRÇE- [ər.ǰə-]⁴¹⁴ “üremek, çoğalmak” (Tat. [ürçə-])

İRÇET- [ər.ǰət-]⁴¹⁵ “üretme, çoğaltma”

İSİKLE- [əzəkle-]⁴¹⁶ “hıçkırarak ağlamak, hüngür hüngür ağlamak” (yans. krş. Alt. Tel. Kzk. vd. R [öksö-⁴¹⁷] ay.)

İŞ [əş]⁴¹⁸, Sp. ay. “iş, emek, çalışma, hizmet, olay, dava” [Tat. [əş]]

İŞLE- [əşle-]⁴¹⁹ “işlemek, çalışmak, uğraşmak, iş yapmak”

İŞÇEN [əş.tʃən]⁴²⁰ “işçi, emekçi, çalışan, gayretli, hamarat”

⁴⁰³ < *in “ün, ses” + *er-* (a.e.y.e.).

⁴⁰⁴ < Tat. *iŋse* ay. (EWb., s. 45b).

⁴⁰⁵ Tob. TatR *iŋcä* 1893: 1434

⁴⁰⁶ Yegorov’a göre sözcük iki parçadan *in+ti* (pekiştirici) şeklinde oluşmuştur (1964, s. 65). EDAL’da sözcük AT *em “şimdi” kökü altında verilmiştir (s. 586). E. R. Tenişev vd. sözcüğü, **em-** kökü altında vermiş ve bu sözcüğün genellikle **-ti* zarf ekiyle birlikte kullandığı, bunun doğrultuda sözcüğün kökünün “modern” anlamında bir sıfat olarak ele alınabileceği belirtmektedir (2001, s. 83)

⁴⁰⁷ ÇağKún. ay. 1902: 86

⁴⁰⁸ < Tat. *ənǰə* < Çin. *žen-ǰu* (EWb., s. 203b).

⁴⁰⁹ TatV *энже* 1894: 64a

⁴¹⁰ TatB *enǰü* 1876: 19

⁴¹¹ < *iret* “sıra, dizi, saf” + *li* (a.a.y.e.). Çuv. *iret* “sıra, dizi” < Ru. *ряд* “sıra, saf, dizi”.

⁴¹² << **ürk-* (ÇSB) = TT *ürk-* ay.

⁴¹³ < *irih-* “ürkmek, ürpermek, kudurmak, sinirlenmek, korkmak, çekinmek” + *-ter-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *irih-*.

⁴¹⁴ Yegorov; Tat. *ür-*, Başk. *üre-* “kök vermek, filizlenmek” gibi köklere dayanarak *irçe-* eyleminin *ür-*, *ör-* kökünden geldiğini belirtmiş ve sözcüğün muhtemelen Çuv. *iru* “soy, nesil” ve *urug* (?) sözcükleriyle ilgili olduğunu düşünmüş ayrıca Mo. *ürjih* “çoğalmak”; *ür* “hububat, tohum; fetus” sözcükleriyle karşılaştırmıştır (1964, s. 66). Räsänen; sözcüğü, Kzk. *örşü-*, Tat. *ürçü-*, “büyümek, çoğalmak, artmak” eylemleriyle birlikte **ör-çü-* köküne bağlamış, bunu da *ör* “yüksek yer” sözcüğünden getirmiştir (1969, s. 374a). Fedotov da sözcüğün **ir-/*ür-* eylem kökünden *-çe-* ekiyle türetildiğini düşünmektedir (1996a, s. 157). Metin Yılmaz, *irçe-* “üremek, çoğalmak” eylemini Çuv. *ir~TT er* “er” sözcüğüne bağlamıştır (1996, s. 130). Ancak bilindiği gibi TT *er* sözcüğü Çuvaşçada *ar* biçimindedir. Biz bu sözcüğü, Çuvaşçada eylem eklerini incelediğimiz çalışmamızda ele almıştık (bk. Çakmak, 2018, s. 45). Burada da özetlemek gerekirse bize göre; bu sözcük, Çuvaşçada artık bulunmayan *ir sözcüğünden addan eylem yapım eki +*çe-* ile türetilmiştir. Nitekim Moğolcada da Çuv. *irçe-* eyleminin denkliği olarak *ürji-* “çoğalmak” eylemi, Mo. *üre* “torun” sözcüğünden türemiştir (Ujjiyediin, 1998, s. 57).

⁴¹⁵ < *irçe-* “üremek, çoğalmak” + *-t-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *irçe-*.

⁴¹⁶ Aşmarin’e göre, yansıma sözcük türeten +*ik* ekiyle oluşmuş *ışik* tabanından +*le-* ekiyle türetilmiştir (1928, s. 38).

⁴¹⁷ Alt. Tel. Kzk. vd. R *ökcö-* 1893: 1188

⁴¹⁸ << *ilç (ÇSB; CHF, s. 167); << *ilç (EDAL, s. 585) = TT *iş* ay.

⁴¹⁹ < *ış* “iş, emek, çalışma, hizmet, olay, dava” + *le-* (a.e.y.e.), bk. *ış*.

ış- [ə́s-]⁴²¹, Sp. ay. “içmek” (Tat. [əç-])

ışkî [ə́skə]⁴²² “bayram, şenlik, ziyafet, şölen; Pagan Çuvaşlarda tarla işleri tamamlandıktan sonra yapılan ve üç gün süren bayram”; *ışkî-sikî یشهسی* [ə́sgə-şigə ə́zeşsə] “bayram yapıyorlar” (Krm. Osm. TKarR [içki], ÇağR [içkü]⁴²³ “içki; içkili sofr”) ”

ışkî-kun [ə́skə-kun]⁴²⁴ “dinî bayram”

ışer- [ə́zer-]⁴²⁵, Uçebn. 23 *vışir-* [və́zer-⁴²⁶] “açmak, ayırmak, çözmek, serbest bırakmak, kurtarmak, düğme açmak, salmak” (krş. ? YakB [ösül]⁴²⁷ “açmak, çözmek”)

ışrîn- [ə́srən-]⁴²⁸ “salınmak, bırakılmak, serbest bırakılmak, ayrılmak, açılmak, çözülmek”

ışke [ə́skə]⁴²⁹ (krş. AşmMater. 239 [ə́s, ə́skə⁴³⁰] “ya, elbette, ki, değil mi”; *ukşu nummay işke; imma ilmestın?* [ukşu nummaj ə́skə; imma ilmestın?] “paran çok ya; neden almadın?” (Tat. [iç] < Far.)

ışkirt [ə́skərt]⁴³¹, Uçebn. 51 *ışkirt* [şəkərt⁴³¹] “büyük, uzun ekin yığı” (Ru. *скурдъ*)

ışkirtle- [ə́skərtle-]⁴³² “ekin yığınlarını üst üste koymak, yığmak”

ışen- [ə́žen-] “tükenmek, çok yorulmak, kuvvetten düşmek, bitkinleşmek” (MişBüg. [öşän-] “zayıflamak (hayvanlar hak.)”; krş. OsmR [üşän-⁴³³] “üşenmek, tembel olmak”; krş. TatR [üşän⁴³⁴] “tembel”)

ışenter- [ə́žen-ter-]⁴³⁵ “yormak, yüklenmek, çok çalıştırmak, yıpratmak”

ışik [ə́žək], Sp. bk. *ışik* [ə́žək]

ışne [ə́şne]⁴³⁶ “(büyük, geniş) çimenli alan, tarla, kır, çayır, yüksekte bulunan çimenlik, orman içinde açıklık yer”; krş. *uşlaŋkî* [uşlaŋçə] (Tat. [əşna] “ormandan açılma saha”)

⁴²⁰ < *ış* “iş, emek, çalışma, hizmet, olay, dava” + *çen* (a.a.y.e.), bk. *ış*.

⁴²¹ << **iç-* “içmek” (ÇSB; EDAL, s. 1141; CHF, s. 167) = TT *iç-* ay.

⁴²² < *ış-* “içmek” + *-kî* (e.a.y.e.), bk. *ış-*.

⁴²³ Krm. Osm. TKarR *ıçki*, ÇağR *ıçkı* 1893: 1519

⁴²⁴ < *ışkî* “bayram, şenlik, ziyafet, şölen; Pagan Çuvaşlarda tarla işleri tamamlandıktan sonra yapılan ve üç gün süren bayram” + *kun* “gün”, bk. *ışkî* ve *kun*.

⁴²⁵ Etimolojik sözlüklerde rastlayamadığımız bu sözcük, Çuv. *vışer-* “açmak, bırakmak, çözmek” sözcüğünün bir ağız varyantıdır: *vışert-* “ayırmak, bağını çözmek”~*vışert-* ay. (Durmuş, 2011, s. 132). Nitekim Paasonen de sözcüğün Uçebnik’te geçen biçimi olarak *vışir-* sözcüğümü vermiştir. Ayrıca Aşmarin de sözlüğünde *ışer-* maddesini, *vışer-* ile karşılaştırmaktadır (Aşm. IV, s. 150). *Vışer-* maddesi, Paasonen’de bulunmadığı ve biz, bu sözcüğü *ışer-* ile aynı sözcük olarak gördüğümüz için bu sözcüğün etimolojisinden burada bahsedeceğiz. Yegorov’a göre *vışer-* “açmak, bırakmak, çözmek” sözcüğü *vış-* “uçmak” eylemi ve *-er-* ekinin birleşmesiyle oluşmuştur (1964, s. 53). Fedotov ise sözcüğün *vış* “uç” sözcüğünden *+er-* eki türediğini düşünmektedir (1996a, s. 119, 120).

⁴²⁶ Uçebn. *өёçеpec*

⁴²⁷ CsSz.’te *ösül* (s. 12). Ancak *ösül-* olmalı. YakB *öçyl-* 1851: 38b.

⁴²⁸ < *vışer-* “açmak, ayırmak, bırakmak, çözmek” + *-rîn-* (e.e.y.e.; dönüşlülük), bk. *ışer-*.

⁴²⁹ < Çuv. *ış* “ki, ne de olsa, doğrusu” + *ke* (bir a.a.y.e. veya pekiştirici parçacık olabilir). Çuv. *ış* “ki, ne de olsa, doğrusu” < Tat. *iç* “ki, ya” < Far. *هیچ* *hiç* “hiç” (Aşmarin, 1898, s. 239; EWb., s. 160a; ESTY I, s. 312a).

⁴³⁰ AşmMater. *ёç, ёçке*

⁴³¹ Uçebn. *çёкёрт*

⁴³² < *ışkirt* “büyük, uzun ekin yığı” + *+le-* (a.e.y.e.), bk. *ışkirt*.

⁴³³ OsmR *üşän-* 1893: 1904

⁴³⁴ TatR *üşän* 1893: 1904

⁴³⁵ < *ışen-* “tükenmek, çok yorulmak, kuvvetten düşmek, bitkinleşmek” + *-ter-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *ışen-*.

İ [â]

İyih [âjχχ]⁴³⁷, Sp. [âjχâ] “uyku”; *İyhim kilet* [âjχâm kilet] “uykum geliyor”; krş. Gomb. (Tat. [jøkø], OsmR [ujuku⁴³⁸], Tel. Alt. KzkR [uiku⁴³⁹])

İyhila- [âjχâla-]⁴⁴⁰ “uyuklamak”

İyir [âjêr]⁴⁴¹, Sp. bk. *ayêr* [ayîr]

İyye [âjje]⁴⁴² “kötü bir ruh; eğer bir çocuk uzun süre hasta kalır ve iyileşemezse, bu ruh yüzündendir”; *vîl açana İ. yernî* [vêl a.âžana ê. jernê]⁴⁴³ “bu çocuğa İyye musallat oldu”; krş. Gomb. [ijε] md. (Tat. [əjä, ijə])

İyye-kurik [âjje-kurêk] “bot. çiçeği gelinciğinkine benzer bir bitki”

İyyi [âjji]⁴⁴⁴, Sp. Uçebn. 100 *iyî* [ijə⁴⁴⁵] “keski, oyma kalemi”

İlav [âlav]⁴⁴⁶, Sp. *lav* [lav] “önüne atlar koşulmuş arabayla ulaşım sağlama, kiralık atlarla götürme veya taşıma, at arabasıyla taşıma”; *manîn yapalāsene turttarma İlava kîrşetni?* [manêñ jabalazene turttarma êlava kêrşetni?] “benim eşyalarımı (atla) taşır mısınız?” *mana unta ise kayma İlava kîrşetni?* [mana uñda ize kajma êlava kêrşetni?] “beni oraya (atlarla) taşır mısınız?” krş. Gomb. (TatB [lau⁴⁴⁷], TatR [olâu⁴⁴⁸], MişBüg. [êlaw], KzkR [ulau⁴⁴⁹])

İlavşî, lavşî [âlavžə, lavêžə]⁴⁵⁰ “kiralık taşımacı, önüne at koşulmuş arabayı veya kiralık atları süren kişi; sürücü, faytoncu”

İlih- [âlêχ-]⁴⁵¹ “(ör. dağa, ikinci kata) çıkmak, tırmanmak” (? krş. Tat. [ølø], TarR [uluk] “ulu, yüce”; [su uluk kâldî⁴⁵²] Tar. “su yükseldi”)

İman [êman], Uçebn. 88 ay., Sp. [uman] “yağmur kurdu, yer solucanı, toprak solucanı”; krş. Gomb.

⁴³⁶ < Tat. *ışna* “kıraç” (ÇSB).

⁴³⁷ << GT *uyku* (Ceylan, 1996, s. 128a).

⁴³⁸ OsmR *yjyky* 1893: 1834

⁴³⁹ Tel. Alt. KzkR *yiky* 1893: 1595

⁴⁴⁰ < *İyhî* “uyku” + *+la-* (a.a.y.e.), bk. *İyhî*.

⁴⁴¹ << *adgır (ÇSB) = TT *aygır* “aygır”.

⁴⁴² < Tat. *iyä, İyâ* “ev-vb. ruhu” (EWb., s. 169b; ESTY I, s. 319).

⁴⁴³ Çevirisi, CsSz.’te (s. 13) ve ÇS’nde (s. 27) bulunmamaktadır.

⁴⁴⁴ Araştırmacılar sözcüğün, GT *ōy-~oy-~uy-* “oymak” eylemiyle ilişkili olduğu konusunda hemfikirdir (Yeg., s. 39; EWb., s. 359a; Fed. I, s. 81).

⁴⁴⁵ Uçebn. *uüë*

⁴⁴⁶ << *ulak (ÇSB) = TT *ulaq* “haberci”.

⁴⁴⁷ TatB *lau* 1876: 173

⁴⁴⁸ TatR *өлөу* 1893: 1322

⁴⁴⁹ KzkR *улау* 1893: 1678

⁴⁵⁰ < *İlav* “önüne atlar koşulmuş arabayla ulaşım sağlama, kiralık atlarla götürme veya taşıma, at arabasıyla taşıma” + *+şî* (a.a.y.e.). < *lav ay.* + *+İş* (a.a.y.e.) + *+şî* (a.a.y.e.).

⁴⁵¹ Bu sözcük Çuv. *ulih-* “çıkmak, kalkmak, yükselmek” sözcüğünün varyantıdır (Aşm., C IV, s. 38; Durmuş, 2011, s. 122). Fedotov, Çuv. *ulih-* sözcüğünü, aynı anlamdaki Çuv. *uh-/oh-* “çıkmak, kalkmak, yükselmek” eylemiyle ilişkili olduğunu ve bu eylemin de ET *ay-* “yükselmek, çıkmak”, Tü. *ağ-* “yükselmek, kalkmak” sözcükleriyle karşılaştırılabileceğini ifade etmiştir. Fedotov; Çuv. *ulih-* biçimini açıklamanın zor olduğunu, bu sözcükteki *ul* tabanının, Evenk. *ala-, alan-* “bir dağı geçmek, aşmak”; *alan* “dağ geçidi” sözcükleriyle karşılaştırılabileceğini ve ET *aş-* “aşmak, geçmek, üstünden gitmek” eylemine yaklaştırılabileceğini belirtir (1996a, s. 277).

⁴⁵² TarR *улык, cy улык кәлдi* 1893: 1693

īmīr [ə̄mā̄r]⁴⁵³ “(hava hak.) sakin, oldukça sıcak ve bulutlu”; *śantalīk ī. tīrat*’ [śandalāk ə̄. tātāt]⁴⁵⁴ “hava sakin, oldukça sıcak ve bulutlu duruyor” (Alt. Tel. Sag. Koyb. KüerR [amār⁴⁵⁵] “huzur, barış, dinlenme, istirahat”, UrKat. [amār⁴⁵⁶] “rahat, barış, huzur”)

īmīrt [ə̄mā̄rt]⁴⁵⁷, Sp. [ə̄mōrt: ə̄. kajək], Sp. [ə̄.-k.] “kartal” (krş. AşmBÇuv. 64, 65 [amōrt-kajək⁴⁵⁸] ay.)

īmīrt- [ə̄mā̄rt-]⁴⁵⁹ “birini arkada bırakmak, önüne geçmek, üstün gelmek, birinden önce yapmak”; *īmīrtmalla çupīr* [ə̄mā̄rtmalla tšūbēr] “öne geçmeli koşun!” (OsmZenk. 137 [öñret-⁴⁶⁰] “önde olmak, önde gitmek, sollamak, geride bırakmak”)

īmma [ə̄mma]⁴⁶¹ “neden?, niçin?”

īmra [ə̄mra]⁴⁶², Sp. [ə̄mər] (?) “(hayvanlarda) döş, göğüs” (krş. Zol. [umra⁴⁶³] “atın uyluğu”) (Tat. TaraR [umrau⁴⁶⁴] “(hayvanlarda) göğüs”)

⁴⁵³ Fedotov; sözcüğün, ET *amal, aml, amul* “sakin, dingin, sessiz, uysal, yumuşak”; *amrıl-, amrul-* “sakin olmak, huzur bulmak” ve Yazılı Mo. *amur* “dinginlik, barış, huzur”; Mo. *amar* “sakin, huzurlu, rahat; kolay”; Bur. *amar* “sakin, huzurlu, rahat; kolay”, *amar-* “dinginleşmek, sakin olmak”; Evenk. *am’r-* (< Mo.) “uzanmak, dinlenmek”; Manç. *amura-* (< Mo.) “dinlenmek, duraklamak” sözcükleriyle karşılaştırılabileceğini düşünmüştür (1996a, s. 82).

⁴⁵⁴ Çevirisi, CsSz.’te (s. 13) ve ÇS’nde (s. 25) bulunmamaktadır.

⁴⁵⁵ Alt. Tel. Sag. Koyb. KüerR *амыр* 1893: 654

⁴⁵⁶ UrKat. *амыр* 1903: 1096a

⁴⁵⁷ Aşmarin, Çuv. *īmirt-kayik* birleşimindeki *īmirt* sözcüğünü, *hīmīr* “kahverengi”, *Hīmartka* “bir köy adı”, *īmirtlan-* “öne geçmek” sözcüklerinin modern Çuvaşça biçimi olarak ele almış ve Çuvaşçada söz başı /h/ sesinin bazen düştüğünü belirterek bu sözcüklerin üç temel kökten gelişebileceğini düşünmüştür: **hīmīr*, **hīmīrt*, **hīmart*. Ona göre ilk iki biçim, Tat. *koñgir* “konu, kestane rengi”, *koñgirt* ay. sözcükleriyle de örtüşmektedir. Ancak *īmirt* sözcüğü, **hīmīrt*’tan getirilirse *īmirt-kayik* birleşiminde ikinci ögedeki 3. tekil iyelik ekinin açıklanması gerekir. Eğer *īmirt*, bir sıfatla iyelik eki alması uygunsuz olacaktır. Ayrıca ağız biçimi olan *amīrt*’taki /a/ sesi de *īmirt* biçiminin ikincil olduğunu göstermektedir. Aşmarin’e göre; zamanla *īmirt* sözcüğünün anlamı unutulup bir isim olarak görülmüş böylece *īmirt-kayik* birleşimindeki ikinci sözcük, iyelik eki alabilmiştir (1902, s. 63-64). Aşmarin, bu görüşünü sürdürmemiş, daha sonraki yıllarda hazırladığı sözlüğünde o da Çuv. *īmirt*’ı, Far. *سيمرغ* sözcüğüne dayandırmış, söz başındaki /s/ sesinin düştüğünü belirtmiştir (Aşm. I, s. 200, 201). Yegorov *īmirt-kayik* “kartal” birleşimindeki ilk sözcük *īmirt*’ın Doğu’daki mitolojik kuş *simurg*’a (<si “köpek”, *murg* “kuş”) kadar uzandığını belirtir. Ona göre de; buradaki /s/ sesi, Çuvaşcadaki bazı sözcüklerde olduğu gibi düşmüştür ve bu sözcük, Sarmatça veya Bulgarca mirasıdır (1964, s. 40). Räsänen de Uyg. *simurka* “büyük bir kuş” sözcüğüyle birlikte Çuv. *īmirt*’ı, Far. *simurg*’dan getirir ancak Çuvaşça biçime şüphleyle yaklaşır (1969, s. 417a). Scherner, sözcüğün Far. *سيمرغ simurg* “akbaba, griffon” biçiminde geliştiğini düşünür. Ancak sözcüğün GT *añgirt* “kırmızımsı bir ördek türü” sözcüğünden gelmiş olabileceğini de belirtir, bu “kızılımsı su kuşu”nun Çuvaşlar arasında nasıl “kartal” olabileceğini sorgular. Ona göre; Aşmarin’in Çuv. *īmirt*’ı, Far. *simurg* sözcüğüne yaklaştırma sebebi, Çuvaşçada söz başı /s/ sesinin bazen düşmesi ve mitolojide her iki sözcüğün anlamının benzer olmasıdır. Ancak yalnızca birkaç örnek üzerinden böyle bir benzerliğin kurulamayacağını düşünür (1977, s. 126). Fedotov da Çuv. *īmirt*’ın, Far. *simurg* *سيمرغ* “Elburz dağlarında yaşadığı iddia edilen devasa kuş” sözcüğünden geldiğini belirtir ve Çuvaşçada söz başı /s/ sesinin düştüğü başka örneklerle bunu kanıtlamaya çalışır (1996a, s. 83).

⁴⁵⁸ AşmBÇuv. *amārt-kayık*

⁴⁵⁹ Çuv. *īmirt-* “arkada bırakmak, önüne geçmek, üstün gelmek, birinden önce yapmak” sözcüğünün etimolojisi hakkında herhangi bir bilgi saptayamadık. Bizce bu sözcük; Çuv. *mal* “ön taraf” sözcüğünde de bulunan, Çuvaşçada tek başına bulunmayan “ön” anlamındaki *im* köküne dayanmaktadır. Nitekim Paasonen de *īmirt-* eylemiyle Osm. *öñret-* “önde olmak, önde gitmek, sollamak, geride bırakmak” eylemini ilişkili görmüştür. Çuv. *mal* etimolojisinden ilgili madde altında ayrıntılı olarak söz edeceğimiz için burada ele almıyoruz ancak burada özetle araştırmacıların Çuv. *mal* sözcüğünün tabanını, **öñ* “ön” (~TT *ön* ay.) ana biçimine dayandırdığını söyleyebiliriz. Bize göre; Çuv. *īmirt-*, Çuv. *īmīr* “(hayvanlarda) döş, göğüs” köküne dayanır ki bu sözcük Paasonen’de *īmra* olarak geçer. Üzerine addan eylem yapan *+t-* eki almıştır. Bu çözümleme, Paasonen’in verdiği Osm. *öñret-* biçimiyle de uyuşur.

⁴⁶⁰ OsmZenk. *اوڭرتمک öñretmek*

⁴⁶¹ Sözcüğün yapısında bulunan *ma* parçası, Çuv. *ma* “neden, niçin, niye” (Aşm. VIII, s. 151) olmalı.

⁴⁶² Bu sözcük, Çuv. *īmīr* “(hayvanlarda) döş, göğüs” sözcüğünün bir varyantıdır. Yegorov, Çuv. *īmra*’yı, *um* “ön” kökünden getirmektedir (1964, s. 40). Fedotov, sözcüğün denkliği olarak Kzk. *omrau* “ön; atın döşü; göğüs”, Tel. *omruu* “ön; atın döşü” ve Mo. *omruu* “(atta) göğüs kemiği”, Kalm. *omrun* “göğüs; (dağda) çıkıntı”, *omrūn/omru*

ımsan- [ə̇mzan-]⁴⁶⁵ “çekememek, imrenmek, kıskanmak”

ın [ə̇n]⁴⁶⁶ “bellek, hafıza; akıl, zekâ, anlayış” (Tat. AzbR [aṅ⁴⁶⁷] “ıdrak, zekâ, anlayış”; Azb. “hatıra”)

ınla-, ınlan- [ə̇nla-, ə̇nlan-]⁴⁶⁸ “anlamak, idrak etmek, kavramak”

ınlantar- [ə̇nlanṁar-]⁴⁶⁹ “anlatmak, açıklamak”

ınlı [ə̇nlə̇]⁴⁷⁰ “hafızası iyi olan, belleği kuvvetli; akıllı, anlayışlı, becerikli, yetenekli”

ınsır: **ı. pusa ük-** [ə̇nzər: ə̇. puzə̇ ük-]⁴⁷¹ “bayılmak, kendinden geçmek”

ınsırtran [ə̇nzərtran]⁴⁷² “aniden, birden, beklenmeden”

ın- [ə̇n-]⁴⁷³ “becermek, ulaşmak, başarmak, olmak, gelişmek, büyümek”; *manın iş inş pırat* [manə̇n ə̇s ə̇nza pırat] “benim işim iyi gidiyor” (Tat. TaraR [uṅ-⁴⁷⁴])

ıntar- [ə̇nṁar-]⁴⁷⁵ “başarılı kılmak, işe yaramasını sağlamak, başarı getirmek”

ınşirt, anşirt [ə̇nzə̇rt, anzə̇rt]⁴⁷⁶ “birinin kavga eden veya tartışan kimselerin yakınında bulunmasından kaynaklanan hastalık; belirtisi baş ağrısı ve kusmadır”; krş. Magn. 142

ıntih- [ə̇nṁə̇ḡ-]⁴⁷⁷ “ant içmek” (Tat. [ant, and] “ant, yemin”)

“atlarda ve sığırlarda göğüs kafesi” gibi biçimlere yaklaştırarak bu örneklerin TT *omuz* sözcüğündeki zetasizmin aksine Çuvaş-Moğol rotasizmini doğruladığını belirtir (1996a, s. 82, 83). Yegorov ise TT *omuz* “omuz” biçiminin Yunanca *ὄμος* “omuz” sözcüğünden geçtiğini düşünmektedir (1964, s. 40). EDAL’da Çuv. *imür*, AT **omur* “omuz” ana biçimi altında, TT *omuz* gibi denkliliklerle birlikte verilmiştir (s. 1052). Talat Tekin, Çuv. *imür* “göğüs, döş” ve TT *omuz* “omuz” sözcüklerini, **omur* biçiminden getirmektedir (2023, s. 24). Klára Agyagási, sözcüğün Eski Batı Türkçesi biçimini **öjür* (~EDT *öjre* “önde, ileriye”) olarak vermiştir (2019, s. 168).

⁴⁶³ Zol. *ympa* 1875: 22a

⁴⁶⁴ Tat. TaraR *ympay* 1893: 1794

⁴⁶⁵ Yegorov, sözcüğü Yak. *ım-sın-* “açgözlülük etmek, çok istemek”, Kırg., Kzk. *aṅsa-* “susamak, bitap düşmek; şiddetle istemek”, Alt. *umzan-* “dilemek, niyet etmek”, Çağ. *umsun-* “ummak”, Osm. *umsan-* “ummak” gibi eylemlerle ilişkili görmüş ve bu eylemlerin kökünü, ET *ım* “istek” sözcüğüne dayandırmıştır. Bu doğrultuda, Çuv. *ım* eylemini şu şekilde açıklar: < *ımsa* + *n-* < **im* + *sa-* < **im* (1964, s. 40). Fedotov ise Yegorov’la aynı Türkçe örnekleri verse de Yegorov’un aksine bu sözcüklerin tabanını, *ım-* “ummak, umutlanmak” eylemine dayandırmış ve morfolojik çözümlmelerini *ım-* “ummak, umutlanmak” + *sa-* + *-n-* biçiminde yapmıştır (1996a, s. 83).

⁴⁶⁶ < **āṅ* “akıl, zeka” (ÇSB; EDAL, s. 511); TT *anla-* ay.

⁴⁶⁷ Tat. AzbR *aḡ* 1893: 183

⁴⁶⁸ < *ın* “bellek, hafıza; akıl, zekâ, anlayış” + *la-* (a.e.y.e.) ve < *ın* “bellek, hafıza; akıl, zekâ, anlayış” + *lan-* (a.e.y.e.), bk. *ın*.

⁴⁶⁹ < *ınlan-* “anlamak, idrak etmek, kavramak” + *-tar-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *ınla-, ınlan-*.

⁴⁷⁰ < *ın* “bellek, hafıza; akıl, zekâ, anlayış” + *lı* (a.a.y.e.), bk. *ın*.

⁴⁷¹ < *ın* “bellek, hafıza; akıl, zekâ, anlayış” + *sır* (a.a.y.e.), bk. *ın*.

⁴⁷² Yegorov ve Fedotov Çuv. *ınsırtran* “aniden, birden, beklenmeden” sözcüğünü, *ınsır* “bilinçsiz, hafızası zayıf” tabanından getirmekte ve *-t-* sesinin türeme bir ses olduğunu belirtmektedirler (1964, s. 41; 1996a, s. 84). Ancak Çuvaşçada zaten *ınsirt* “beklenmedik şekilde, ani; tesadüfi” (Aşm. IV, s. 51) bulunur. Ayrıca *ınsırtran* sözcüğünün anlamı *ınsır*’ın anlamıyla uyusmamaktadır. Bu nedenle anlamını değiştiren bir ek almış olmalıdır. Bizce *ınsırtran* biçiminde bulunan *-t-*; bir türeme olarak değil, addan ad yapım eki olarak değerlendirilmelidir. Bu doğrultuda sözcüğü şu şekilde çözümleriz: < *ınsır* “bilinçsiz, hafızası zayıf” + *tt* (a.a.y.e. veya interfiks) + *ran* (çıkma durumu eki). bk. *ınsır*.

⁴⁷³ << **oṅ-* (ÇSB) = TT *on-* “onmak”.

⁴⁷⁴ Tat. TaraR *yḡ-* 1893: 1623

⁴⁷⁵ < *ın-* “becermek, ulaşmak, başarmak, olmak, gelişmek, büyümek” + *-tar-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *ın-*.

⁴⁷⁶ Yegorov, Çuv. *ınşirt* sözcüğünün, Trkm. *ıncıt-* “ıncıtmek”, *ıncıtma* “ıncıtme” vb. biçimlerle ilişkili görmüştür (1964, s. 41). Fedotov da onunla aynı şekilde Osm. *inci-* “hafif zarar görmek; çekmek, ağrısı olmak”, *ıncıt-* “ıncıtmek, acıtmak”, Azb. *ınçi-* “darılmak; incinmek”, *ınçit-* “ıncıtmek; gücendirmek; endişelendirmek; sıkılmak” eylemleriyle ilişkili görmüş ve ET *ınçık/ınçak* “inleme, yakınma”, *ınçıkla-* “üzülmek, inlemek” sözcükleriyle karşılaştırarak Çuv. *ınşirt* biçimindeki *-r-* sesini türeme ses olarak nitelendirmiştir (1996a, s. 85).

ĩnkaylĩ [əŋgajlõ]⁴⁷⁸ “elverişli, kullanışlı, münasip, uygun” (krş. TatB [uŋaj, əŋaj⁴⁷⁹] ay.)

ĩram, uram [əram, ʊram]⁴⁸⁰, Sp. [ʊram] “cadde, dar yol, sokak” (Tat. [uram])

ĩratlan-, ĩratlan- [əratlan-, ʔratlan-]⁴⁸¹ “sevinmek, mutlu olmak, neşelenmek” (krş. Ru. *радъ* “memnun”)

ĩrat’ne [ʔrat’ne] “hısım akraba, akrabalar” (Ru. *родня*)

ĩrskal [ərskal]⁴⁸² “talih, mutluluk” (Tat. [rêskal] < Ar.)

ĩrskallĩ [ərskallõ]⁴⁸³ “talihli, mutlu”

ĩrşa [ərzã] “tahılın küflenmesine neden olan külleme” (Ru. *ржа*; krş. MişN [ərzã])

ĩru [əru]⁴⁸⁴ “boy, kabile, soy, sülale, kuşak, nesil”; *p ĩr payne hurĩntaş-ĩrupa ĩşme-şime par!* [pər pajne ɣurəndaş-əruva əsməşime par!]⁴⁸⁵ “bir kısmını kardeş-akrabayla içecek yiyeceğe ver!” (TatB, TatO [rũ⁴⁸⁶], KzkR [urũ⁴⁸⁷])

ĩs [əs]⁴⁸⁸, Sp. [əs] “akıl, zekâ; öğüt, tavsiye” (krş. Razsk. I, 141); *ĩs par-* [əs par-] “akıl vermek, öğütlemek” (Kum. Uyg. OsmR [us⁴⁸⁹])

ĩslĩ [əslõ]⁴⁹⁰ “akıllı, anlayışlı, zeki”

ĩssĩr [əssər]⁴⁹¹ “akılsız, anlayışsız, budala”

ĩs- [əs-]⁴⁹², Sp. [əs-] “çekmek, daldırarak almak; boşaltmak, dökmek, doldurmak, (fiçıdan içeceği) çıkarmak” (TatB [səs-⁴⁹³] “kazandan servis etmek, tencereden yemeği dökmek, (yemeği) boşaltmak”; AltV [sus-⁴⁹⁴] “daldırıp almak; kepçeyle çıkarmak, kepçeyle dökmek”

⁴⁷⁷ << **antuk-* (ÇSB) = ET *antuk-* “ant içmek, yemin etmek, tövbe etmek” (Wilkens, 2021, s. 52b).

⁴⁷⁸ < Tat. *uŋajlĩ* “uygun; rahat; elverişli” (ANLT, s. 21).

⁴⁷⁹ TatB *uŋaj, ĩŋaj* 1876: 33

⁴⁸⁰ < Tat. *uram* “sokak” (ESTY II, s. 351a).

⁴⁸¹ < *ĩrat* “memnuniyetle, sevinçle” (< Ru. *радъ* “hoşnut, memnun”) + *lan-* (a.e.y.e.).

⁴⁸² < Tat. *riskal* ay. (ÇSB). Fedotov farklı bir etimoloji sunmaktadır. Ona göre Ar. رزج “geçim kaynağı; ücret; talih, nasip” sözcüğü Tatarca ve Başkurtça tarafından *rizik* biçiminde kopyalanmış ve bu dillerden de Çuvaşçaya *risik* “talih, kader” olarak geçmiştir. İşte Çuv. *ĩrskal* sözcüğünün kökünde de bu sözcük bulunur. Bu doğrultuda Fedotov sözcüğü şu şekilde çözümler: < ĩ + *risk* + *al*. /ĩ/ sesi protezdır, *risk* köktür. Ancak Fedotov, sondaki *al* parçasını açıklayamaz ve bunun Ar. *Allah* sözcüğü olabileceğini sorgular. Çuv. *ĩrška* “neyse ki, şansıma” sözcüğünü ise Fedotov, *ĩ+risk+a* (yönelme durumu eki) biçiminde çözümlenmiştir (1996a, s. 87, 88). Räsänen; Çuv. *ĩrška* sözcüğünü, *ĩrisk-a* (yönelme durumu eki) (< Ar. *rizq*) biçiminde çözümlenmiştir (1969, s. 389b). Ancak *ĩrskal*, bu şekilde çözümlenirse bizce sondaki *al* parçası başka bir sözcükle değil bir addan ad yapım eki olarak açıklanmalıdır.

⁴⁸³ < *ĩrskal* “baht, talih, mutluluk” + *ĩlĩ* (a.a.y.e.), bk. *ĩrskal*.

⁴⁸⁴ Yegorov, ET *urĩ* “evlat”, Özb. *uruğ*, Kırg. *uruk*, Kzk. *urık*, *ru* “(tahıl) tohum, döl (sperm); nesil, kuşak, soy”, Çağ. *uruk* “boy, kabile, koloni” vb. sözcükleriyle ilişkili görmüş ve Mo. *urag* “akraba, hısım, yakın” sözcüğüyle karşılaştırmıştır. Ayrıca L. A. Pokrovskaya’nın *urug* sözcüğünün anlamsal değişiminin “tahıl tanesi, tohum” > “boy, kabile” > “akraba, nesil, hısım, kuşak” biçiminde sunduğunu aktarır (1964, s. 42). Fedotov da onunla aynı görüşü paylaşmaktadır (1996a, s. 88). Bilindiği gibi Yegorov ve Fedotov’un Türk dillerinden denklik olarak verdikleri “tohum, tane” ve mecaz anlamıyla “uruk, soy, kabile” anlamındaki *uruğ* sözcüğünün Çuvaşçadaki kurallı biçimi *vĩrĩ* “tohum” sözcüğüdür (bk. *vĩrĩ*). Bu nedenle Yong-Song Li; Çuv. *ĩru* sözcüğünün, Tat. *iruğ* “soy”, Tat. ağ. *iru* “akraba” sözcüklerinden geçtiğini düşünmektedir (1999, s. 56, 57). Ahmet’yanov da Çuv. *ĩru* sözcüğünü Tat. *iru, oru* “akraba, hısım; akrabalar” sözcüğünden bir alıntı olarak görmektedir (2015b, s. 506a).

⁴⁸⁵ Çevirisi CsSz.’te (s. 14) ve ÇS’nde (s. 26) bulunmamaktadır.

⁴⁸⁶ TatB *rũ* 1876: 173, TatO *pby* 1892: 165

⁴⁸⁷ KzkR *yp̄* 1893: 1658

⁴⁸⁸ << *us “akıl, idrak” (EDAL, s. 1190) = TT *us* “akıl”.

⁴⁸⁹ Kum. Uyg. OsmR *yc* 1893: 1741

⁴⁹⁰ < *ĩs* “akıl, zekâ; öğüt, tavsiye” + *ĩlĩ* (a.a.y.e.), bk. *ĩs*.

⁴⁹¹ < *ĩs* “akıl, zekâ; öğüt, tavsiye” + *ĩsĩr* (a.a.y.e.), bk. *ĩs*.

iskiči [âskâ.ǰžâ]⁴⁹⁵ “un küreği, tahıl veya unu almak ya da dökmek için kullanılan küçük, uzun kürek (kepçe)” (TatB [söskêç⁴⁹⁶], MişBüg. [sösköç])

isa [âza]⁴⁹⁷ “dokuma mekiği” (TatB [susa, sosa⁴⁹⁸])

isan [âzan]⁴⁹⁹, Sp. [əzan] “kara orman tavuğu”; *hir* ĩ. [χir-ê.] “çil” (Tat. TobR [usan⁵⁰⁰])

isat- [âzat-]⁵⁰¹, Sp. [əzat-] “eşlik etmek, geçirmek, uğurlamak” (TatB [əzat-⁵⁰²])

isla [âsla] “malt suyu, bira şırası, bira mayası” (Ru. *сусло*; krş. TatV [sösla⁵⁰³])

ista [âsta]⁵⁰⁴, Sp. [əsta] “usta, uzman, sanatçı, sanatkâr” (TatB [əsta⁵⁰⁵] < Far.)

ista-plat'nik [âsta-plat'nik] “marangoz” (Ru. *плотникъ*)

ista [âsta]⁵⁰⁶ “nerede?”

ış [âş]⁵⁰⁷, Sp. [əş] “iç, iç kısım”; *tumtir* işi [tumdır êžâ] “elbise astarı”; krş. Gomb. (Tat. [əç])

ışi [âşâ]⁵⁰⁸, Sp. [əžə] “sıcak”; *ışirah* [êžəraç] “oldukça sıcak”; krş. Gomb. (Tat. [əssə], OsmR [əssə⁵⁰⁹], ÇağKún. [isiγ], UygR [izik⁵¹⁰], Tel. AltR [üzü⁵¹¹])

⁴⁹² << **sus-* “daldırıp almak” (EDAL, s. 1284); DLT *susık* “kova” (s. 836). Scherner, sözcüğü Tatarca bir kopya olarak değerlendirir: Çuv. *ıs-* “daldırıp almak” << Tat. *sos-* ay. (1977, s. 126).

⁴⁹³ TatB *sos-* 1876: 140

⁴⁹⁴ AltV *сyc-* 1884: 311a

⁴⁹⁵ < *ıs-* “çekmek, daldırarak almak; boşaltmak, dökmek, doldurmak, (fiçidan içeceği) çıkarmak” + *kiçi* (a.a.y.e.), bk. *ıs-*. Scherner, *iskič* varyantı da olan bu sözcüğü, Tatarca bir kopya saymaktadır: Çuv. *iskič* “daldırma kabı; kürek; kepçe” < Çuv. *siskič (~*siskis* “büyük kepçe (balıkçılık için)) < Tat. *soskiç* “daldırma kabı, kepçe” (1977, s. 126). +*kiç* eki, Tatarca bir kopyadır. Bu nedenle sözcük Çuv. *ıs-* kökünden türetilmiş olabileceği gibi kopya da olabilir.

⁴⁹⁶ TatB *soskiç* 1876: 140

⁴⁹⁷ Räsänen bu sözcüğü, *sus-* “daldırıp almak” eylemine dayandırmaktadır. Çuv.< biçimi *ıs-* + Ru. ağ. *цывца* “dokuma makarası” biçiminde açıklar (1969, s. 434a).

⁴⁹⁸ TatB *sosa, susa* 1876: 140

⁴⁹⁹ < Tat. *usan* “orman tavuğu”, Bar. *uzan* (EWb., s. 517a).

⁵⁰⁰ Tat. TobR *уcan* 1893: 1744

⁵⁰¹ Fedotov, Çuv. *isan-* “gönderilmek, geçirilmek” ve *isat-* “eşlik etmek, geçirmek, uğurlamak” eylemleri için bir **isa-* kökü tasarlamış ve bunu da GT *uza-*~Tat. *oza-* (*ozat-* eylemindeki) “(ör. misafiri) göndermek, geçirmek; eşlik etmek” sözcüğünden kopya kabul etmiştir (1996a, s. 90). Ahmet’yanov da Çuv. *isat-* eylemini, Tat. *ozat-* “eşlik etmek, (misafiri) uğurlamak” ve GT *uza-t-* “uzatmak, geciktirmek; eşlik etmek” sözcüklerinden kopya olarak göstermektedir (2015b, s. 74b).

⁵⁰² TatB ay. 1876: 28

⁵⁰³ TatV *сосла* 1894: 321

⁵⁰⁴ Çuv. *ista* < Tat. *osta* < Far. *ustā* (< *ustād* استاذ) “usta; becerikli” (ANLT, s. 50; ESTY II, s. 81b).

⁵⁰⁵ TatB ay. 1876: 28

⁵⁰⁶ Yegorov, Başk. *qayza*, Kırg., Kzk., KKalp., Nog., Alt. *qayda*, “nerede, nereye” gibi Gene Türkçe biçimlere dayanarak bu sözcüklerin tümünün kökünde “ne” anlamındaki *qay* (Çuv. *hay, hayhi* “adı geçen, aynısı” sözcükleriyle karşılaştırır) sözcüğünün bulunduğunu belirterek Çuv. *ista*’nın Özb. *kayerda*, YUyg. *keyerde* gibi *hay* ve *şir* “alan, yer” sözcüklerinden oluşan karışık bir yapıyı temsil ettiğini belirtir. Ona göre; bu sözcük şu şekilde gelişmiştir: Çuv. *ista* < *hišta* < *hişta* < *hişirta* < *hay širte* (1964, s. 44). Adamović, sözcüğün Çuv. *ista* < *hišta* < *kišta* (GT *qaysida* “nerede”) biçiminde geliştiğini düşünmektedir (1989, s. 181). Fedotov edebi dilde kullanılan Çuv. *ista*’nın yanı sıra ağızlarda kullanılan ve Tü. *qayda* sözcüğüne karşılık gelen *hišta/kišta* biçimlerini de göz önünde bulundurarak bu yapılarıdaki +*ta* bulunma durumu ekinin çıkarıldığında geriye kök olarak *hiš/kiš* (Çuv. -*š*-Tü. -*y*-)~Kırg., Kzk. ağızlarında bağımsız bir biçimde kullanılan *qay* sözcüğünün kaldığını belirtmektedir. Fedotov, Yegorov’un etimolojisini ise Çuvaşçada *hay širte* değil *hayhi širte* “bahsedilen yerde” biçimi bulunduğu için kabul edilemez bulmaktadır (1996a, s. 92, 93).

⁵⁰⁷ << *iç (Yılmaz, 2002, s. 71); << *iç (EDAL, s. 579) = TT *iç* ay.

⁵⁰⁸ << *isiğ (ÇSB; CHF, s. 65) = TT *ısı* “ısı”.

⁵⁰⁹ OsmR *ыссы* 1893: 1534

⁵¹⁰ UygR *изик* 1893: 1539

⁵¹¹ Tel. AltR *үзү* 1893: 1894

ışık [əʒək]⁵¹², Uçebn. 121 *ışih* [əʒəχ⁵¹³], Sp. [əʒək] “sığ, derin olmayan; sığ yer, sıklık”; *ī. śīr* [ə. śər] “sığ yer, sıklık”

ışti [əʒti]⁵¹⁴ “tarlada yardım etme amacıyla para almadan çalışan komşulara ikram etmek üzere evden tarlaya götürülen hazır yiyecekler” (TatO [əʒtəj⁵¹⁵], MişBüg. [ʒti] “iyice pişmiş, haşlanmış bezelye”, MişN [əʒti] “lahana”)

itir [əv̄ər]⁵¹⁶ “misk sıçanı, misk faresi, bizam sıçanı, desman”

iv- [əv-], bk. *u-* [u-]

iv̄i [əv̄ə]⁵¹⁷, Sp. ay. “kav”

iv̄ilih: **ī.-kīmpa** [əv̄ələχ: ə.-kəm̄ba]⁵¹⁸ “kav yapılan ağaç mantarı”

iv̄is I [əv̄əs]⁵¹⁹, Sp. ay. “kavak ağacı, titrek kavak”; krş. Gomb. (TatB [usak⁵²⁰], TobR [ausak⁵²¹], Sag. Koyb. KaçR [os⁵²²] “titrek kavak, kavak ağacı”)

iv̄is-kīmpi [əv̄əs-kəm̄bi]⁵²³ “bir tür mantar”, (Uçebn. 86) “titrek kavak mantarı”

⁵¹² Fedotov, Tü. *uşak* “çocuk, erkek çocuk; hizmetçi” ve ona denk Türkçe biçimlere yaklaştırmıştır (1996a, s. 95). Bu durumda ancak kopya olabilir. Klára Agyagási ise sözcüğü, *sik (*sık*) biçiminden getirir (2019, s. 56).

⁵¹³ Uçebn. *ăuăx*

⁵¹⁴ < Ru. *уш* “lahana çorbası” (Fed. I, s. 96).

⁵¹⁵ TatO *əumeü* 1892: 244a

⁵¹⁶ Aşmarin, Yegorov ve Fedotov; Çuv. *itir*’ı şüpheli de olsa Hint-Avrupa kökenli olabileceğini düşünmüşler ve şu sözcüklerle ilişkili görmüşlerdir: Slav. *водо*, Mac. *vidra*, Alm. *otter* “su samuru”, Grek. *ὕδρα* “su yılanı, hidra”, Lat. *lutra* < *udra vb. (1902, s. 112; 1964, s. 44; 1996a, s. 93). Räsänen, bu görüşlere ek olarak Çuv. *itir*’ı Yak. *kütär* “tarla sincabı, köstebek”, Mo. *küderi* “misk keçisi, misk geyiği” sözcükleriyle bir görmüştür. Ayrıca ona göre Çuv. *itir*; Mar. *üðər* ve *üðər* “köstebek” ile de ilişkilendirilebilir (1920, s. 234). K. Rédei ve A. Róna-Tas; sözcüğün Udmurtçadan kopyalanmış olabileceğini düşünmüşlerdir: Çuv. *itir* < ? Udm. *udor* “kunduz”. Perm dilindeki biçimler ise Orta İranca kökenli olabilir. Örneğin Udm. *udor* ve *vudor -dr-* kombinasyonu içeren bir İran formundan (Avesta *udrō*, Pehlevi *udrag*, Eski Hintçe *udrah* “su samuru” gibi) geliyor olabilir: (1982, s. 160-161).

⁵¹⁷ Räsänen, bu sözcük için *ū kökü tasarlamış ve Mo., Bur. *ūla* “kav” sözcüğünü de Çuvaşça biçimin denkliği olarak görmüştür (1969, s. 508a). Yegorov ve Fedotov; Çuv. *iv̄i* sözcüğünü, TT *ķav* “kav” ve onun diğer Türk dillerindeki denklilerine yaklaştırmış; ayrıca Mo. *uul* “kav”, Bur. *uula* sözcükleriyle karşılaştırmıştır. Yegorov, bu örneklerden yola çıkarak sözcüğün bazı dillerde “ovmak, sürtmek” (Çuv. *iv̄-*) anlamına gelen bir sözcükten, bazılarında ise “kuru, solmuş” anlamındaki bir sözcükten türediğini düşünmüştür. Fedotov ise Çuv. *iv̄(i)* < **hiv̄(i)* < **kv̄(i)* gelişiminin varsayabileceğini belirtmiştir (1964, s. 39; 1996a, s. 60). András Róna-Tas, Çuv. *iv̄i* sözcüğünün Fin-Ugor kökenli olduğunu düşünür: Çuv. *iv̄i* “kav” < *uyu* < *huyu* < EÇuv. *puyū* < ASam. *puyā* “kav” (1988, s. 746). Adamović; bu sözcüğü, Çuvaşçada /k/ sesinin düştüğü örneklerden saymış ve GT *ķav*’dan “kav” getirmiştir (1989, s. 181). Ancak Emine Yılmaz’a göre bu birleştirme yanlıştır (baskıda). EDAL’da AT *ugu “kav” biçiminin altında yalnızca Çuv. *iv̄i* verilmekte, diğer Altay dillerinden denklik olarak olarsa Yazılı Mo. *uyula*, Hlh. *ül*, Bur. *ūla* “mantar” gibi biçimler sıralanmaktadır (s. 1179).

⁵¹⁸ < *iv̄i* “kav” + *lih* (a.a.y.e.) + *kīmpa* “mantar”, bk. *iv̄* ve *kīmpa*.

⁵¹⁹ Yegorov, Çuv. *iv̄is* “titrek kavak” sözcüğünün denkliği olarak Alt., Hak. *os*, Tat. *usak*, Başk. *uçak*, Alt. *apsak* “titrek kavak” biçimlerini vermekte, ayrıca Eski Ru. *abse*, Eski Yüksek Alm. *aspa* “titrek kavak” sözcükleriyle karşılaştırmaktadır. Ayrıca bu sözcüğün Türkçe kökenli olduğunu belirtir (1964, s. 39). Räsänen, bu sözcük için bir **ab(u)s(-ak)* ana biçimi tasarlamış, Alt., Tel., Leb. *apsak*, Başk. *ud-ak*, Tat. *us-ak*, Tob. *ausak*, Hak., Sag., Koyb., Kaç. *os* “titrek kavak” vb. sözcüklerini de bu ana biçim altında vermiş, ayrıca Hint-Avrupa *asp* biçimiyle karşılaştırmıştır (1969, s. 3a). Fasmer, Çuv. *iv̄is* sözcüğünün bir Doğu Hint Avrupa dilinden erken dönemde kopyalanmış olduğunu düşünür (1987a, s. 159). İ. İ. Şeravaşidze, Tat. *usak*, Tel. *apsak*, Hak. *os*, Çuv. *iv̄is* “kavak, titrek kavak” vb. sözcüklerinin Hint-Avrupa *osp* (*//ops*) “titrek kavak; kavak” (Ru. *осина*, Eski İng. *æspe* vb.) dilinden geldiğini belirtmekte ancak bunun Farsça veya Toharca değil, oldukça erken dönemde başka bir Hint-Avrupa dilinden kopyalandığını düşünmektedir (1989, s. 84), Fedotov da Çuv. *iv̄is*’ı benzer Türkçe ve Hint Avrupa dillerinden biçimlerle karşılaştırmış; bunların Ru. *ocuna* ile ilgili olduğunu belirtmiştir (1996a, s. 81).

⁵²⁰ TatB ay. 1876: 34

⁵²¹ TobR *aycak* 1893: 82

⁵²² Sag. Koyb. KaçR *oc* 1893: 1137

⁵²³ < *iv̄is* “kavak ağacı, titrek kavak” + *kīmpa* “mantar” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *iv̄is* ve *kīmpa*.

İvīs-kīrīs [âvâs-kârâs]⁵²⁴ “bir tür mantar”, (Uçebn. 86) “Russula cinsinden mantar”

İvīs II [âvâs]⁵²⁵, Sp. ay. “balmumu”; (krş. *vus* [vus]) (TatB [bal-auêz⁵²⁶])

İvīs: İ.-yivīsī [âvâš: â.-jâvâžâ]⁵²⁷ “bir tür çalı; *kīpçankī* [kâp.t̚šâŋgâ] adlı çalıyı andırır, ancak meyveleri farklıdır, benekli yaban mersinini andırır, yenmez”

i [i]

İyī [ijə], Sp. bk. *İyyi* [əjji]

İkel [igəl]⁵²⁸, Sp. ay. “meşe palamudu”; *çirış-*, *hir-ikelli* [t̚šêrâš-, χīrê-igelli] “çam kozalağı”; krş. Gomb. (Tat. [ākālə, ākālā])

İkerçī [igər.ðžâ]⁵²⁹ “bir tür akıtma, krep, pankek”; krş. Gomb. (= MişN [igərcā] “bir tür erişte (*salma*’nın farklı bir çeşidi hak.)”)

İkken [ikkən]⁵³⁰ “anlaşılan, öyle geliyor ki, görünüşe göre, imiş”; *vīl çīnah çiper i*. [vəl t̚šânaχ t̚šīber⁵³¹ i.] “o, gerçekten çok güzel görünüyor” (Tat. [ikän])

İkkī, İk, İkī [ikkə, İk, İgə]⁵³² “iki” (Tat. [ikə])

⁵²⁴ < *İvīs* “kavak ağacı, titrek kavak” + *kīrīs* “süt mantarı, biberlice”, bk. *İvīs* ve *kīrīs*.

⁵²⁵ Yegorov, Çuv. *İvīs* sözcüğüyle ilişkili gördüğü *avus* “balmumu” biçiminin ilk olarak *Dīvānu Lugāti't-Türk*'te Bulgarca bir sözcük olarak bulunduğunu, diğer Türk dillerinde ise yalnızca birleşik yapıdaki bir kelimenin bir parçası olarak karşımıza çıktığını belirtir: Tat., Nog. *balavız*, Kzk., Başk. *balauz* “balmumu” (*bal* “bal”, *auz* modern Türk dillerinde “ağız” anlamında kullanılsa da görünüşe göre burada “balmumu”). Ona göre; *Dīvānu Lugāti't-Türk*'te Bulgarca olarak işaretlenen *avus* biçiminin ise Doğu Slavcasında bulunan *бock* sözcüğüne yaklaştırılabileceği ifade etmektedir (1964, s. 39). Räsänen ve Fedotov da Çuv. *İvīs*'i aynı Türkçe biçimlere yaklaşıtırlar. Ayrıca Fedotov; Yegorov'un Bulgarca *avus*'u Doğu Slavca *бock* sözcüğüne yaklaştırmasına ek olarak sözcüğü, Alm. *wachs* ve İng. *wax* “balmumu” biçimleriyle ilişkili görmüştür (1969, s. 32b; 1996a, s. 80). Agyagási, sözcüğü, *avis biçiminden getirir (2019, s. 231).

⁵²⁶ TatB *balauiz* 1876: 155

⁵²⁷ < *İvīs* “çalı adı” + *yivīsī* “ağaç” + *ī* (3. tekil iyelik eki), bk. *yivīs*. Yegorov, sözcüğü *Dīvānu Lugāti't-Türk*'te geçen *İş* “yabani saz” sözcüğüyle ilişkili görmüştür (1964, s. 39). Biz, bu sözcüğü DLT'de *İş* “ağaç, dal ve boynuzların içi” biçiminde tespit ettik (s. 791).

⁵²⁸ Yegorov, Çuv. *ikel*'i, Paasonen gibi Tat. *ekele* “meşe pamudu” sözcüğüyle ilişkili görmüş, diğer Türk dillerinde bununla ilgili bir sözcük bulunmadığını belirterek Alm. *Eichel* “meşe palamudu” biçimiyle karşılaştırmıştır (1964, s. 77). Räsänen sözcüğün, Alm. *eichel* sözcüğüyle benzerliğinin şüphesiz tesadüf olduğunu belirtmiş ve sözcüğü Mo. *akali biçimine yaklaştırmıştır (1920, s. 125). Ancak sonraki yıllarda o da sözcüğü, Tat. *ākālā* “çeşitli meyve türlerini koruncakları”, *ākālī* “meşe palamudu” sözcükleriyle ilişkili görmüştür (1969, s. 38a). Fedotov, Yegorov'un görüşünü paylaşmış ve bu sözcüğün Hint-Avrupa kökenli olabileceğini vurgulamıştır (1996a, s. 191).

⁵²⁹ << *egerçe < Mo. *eg*, *ege* “ekşi”(egede “ekşime”) = Miş. *igərcā* “bir tür erişte”; Mo. *agarça* ay. (Räsänen, 1920, s. 125; EWb., s. 38a).

⁵³⁰ Levitskaya, sözcüğü *er-* “olmak” eyleminin Çuvaşçadaki görünümünden söz ettiği yerde ele almakta ve sözcüğü Tatarcaya geri götürmektedir (1976, s. 59). Oğuzhan Durmuş, geçmiş zaman sıfat fiilinin ET *er-* eyleminin birleşmesiyle Tatarcada *iken* biçimini alan bu yapının Çuvaşçaya Tatarcadan geçtiğini düşünmektedir. Bunun kanıtı olarak da -*GAn* sıfat fiilinin Tatarcada geçmiş zaman anlamında kullanılırken Çuvaşçada şimdiki zaman sıfat fiili olarak kullanılmasını sunar. Tatarcadan geçen bu sözcük, Çuvaşçada ünsüz ikizleşmesiyle *ikken* biçimini almıştır (2009a, s. 180, s. 181). Sinan Güzel'e göre de Çuv. *ikken*; *er-* cevheri fiiline {-*kAn*} sıfat fiilinin eklenmesiyle oluşmuştur ve TT, Tat., Başk. *iken* biçiminin ikizleşmiş şekliyle aynıdır. *Er-* eyleminin Çuvaşçada birleşik çekimlerde ve {-*çī*} ve {-*çī*} gibi yapılar dışında, başka kullanımlarda kök hâlinde bulunmadığını belirten Güzel, Çuv. *ikken* yapısında ise *er-* eyleminin *i-* biçiminde açıkça görünmesinin bu biçimin Çuvaşçaya komşu bir Kıpçak dilinden kopyalandığını akla getirdiğini belirtir. Güzel, ayrıca Batı Türkçesinde {-*ken*} biçim biriminin ana yardımcı fiil üzerinde kullanılarak zaman içinde işlev değiştirerek zarf-fiil olarak kullanılmaya başlandığını (TT *gelir iken* gibi), Kıpçak ve Karluk grubundaki Türk yazı dillerindeyse bu biçim birimin *er-* fiiliyle birlikte geçmiş zaman bildirdiğini, Çuvaşçadaki şimdiki-geniş zaman bildiren {-*AkAn*} ekiyle *ikken* yapısının zaman açısından örtüşmedikleri için kopya bir biçim olma ihtimalinin kuvvetlendiğini belirtmektedir. Bu doğrultuda sözcüğün Çuvaşçaya, Tat. ~ Başk. *iken* biçiminden geçtiğini ifade eder (2012, s. 246, 247).

⁵³¹ CsSz.'te *t̚šīber* (s. 16). Ancak *t̚šīber* olmalı.

ikkimiş [ikkəməş]⁵³³ “ikinci”

iksİL- [iksəl-]⁵³⁴ “eksilmek, azalmak”; *şiv iksilçî* [şiv iksəl.ǫǫ] “su çekildi” (Osm. KrmR [äksil-⁵³⁵] ay.)

iksİT- [iksət-]⁵³⁶ “eksiltmek, azaltmak” (Kum. OsmR [äksit-⁵³⁷] ay.)

iksü [iksü], Uçebn. 103 bk. *yıksü* [jöksü⁵³⁸]

il- [il-]⁵³⁹, Sp. ay. “almak”; krş. Gomb. (Tat. [al-])

ilem [iləm]⁵⁴⁰ “güzellik, göz alıcılık”; krş. Gomb. (Tat. [iläm])

ilemlet- [ilemlet-]⁵⁴¹ “güzelleştirmek, bezemek, süslemek”

ilemlİ [ilemlə]⁵⁴² “güzel, hoş, süslü”; küç. *ilemlişke* [ilemləşke]

ilen- [ilən-]⁵⁴³ “alışmak, bağlanmak” (Tat. [əjälän-], MişBüg. [ijälän-])

ilİrt- [ilərt-]⁵⁴⁴ “ayartmak, baştan çıkarmak, kandırmak, çekmek”

iltleken [iltleɣɛn] bk. itle- [itle⁵⁴⁵]

im [im]⁵⁴⁶ “em, ilaç”; *i. ilse kiltim* [i. izε⁵⁴⁷ kıldəm] “ilaç getirdim” (Tat. [im])

im-yum [im-jum]⁵⁴⁸ “iyileştirici büyümlü sözler, hastalıkları tedavi etmek için büyü ifadeleri”; *im-yum kala-* [im-jum kala-] “büyü yapmak”

⁵³² << *iki (ÇSB) = TT *iki* ay.

⁵³³ < *ikkî* “2” + +*mış* (a.a.y.e.), bk. *ikkî*.

⁵³⁴ < GT *eksil-* ay. (ÇSB). Agyagási, sözcüğü, **eksil-* biçiminden getirir (2019, s. 140).

⁵³⁵ Osm. KrmR *äkcil-* 1893: 689

⁵³⁶ < GT *eksit-* ay.

⁵³⁷ Kum. OsmR *äkcim-* 1893: 689

⁵³⁸ Uçebn. *ukçý*.

⁵³⁹ << **al-* (CHF, s. 120) = TT *al-* “almak”.

⁵⁴⁰ < Tat. *ilem* ay. (EWb., s. 169a, 170b).

⁵⁴¹ < *ilem* “güzellik, göz alıcılık” + +*let-* (a.e.y.e.), bk. *ilem*.

⁵⁴² < *ilem* “güzellik, göz alıcılık” + +*lî* (a.a.y.e.), bk. *ilem*.

⁵⁴³ Yegorov; sözcüğü, ET, OT, Kırg., Kzk., Özb. *iylen-*, Azb. *iliş-* “bağlanmak, alışmak, tutunmak, yapışmak”; Uyg. *ilin-* “yapışmak, bağlanmak”, Başk. *eyeleş-*, Tat. *iyelen-* “alışmak, alışkanlık edinmek” sözcükleriyle ilişkili görmüştür. Ona göre; *ilen-*, ET, Kırg., Alt., Kzk. vd. *il-* “takmak, ilişirmek” eyleminin dönüşlülük eki almış hâlidir. Başkurtça ve Tatarca biçimlerinse *eye*, *iy* “iye” adından geldiğini belirtir (1964, s. 68). Fedotov da Çuv. *ilen-* eylemini, Tel. *ilen-* “alışmak, bağlanmak”, Alt., Tel., Kzk., Kırg., Uyg., Çağ., Osm. vd. *ilin-* (*il-* + *-in*) “takılmak, asılmak; ilişik olmak” eylemleriyle ilişkilendirmiştir (1996a, s. 165).

⁵⁴⁴ Yegorov; sözcüğü, Başk. *ılık-tur-*, Kzk. *eliktir-* “çekmek, cebzetmek” eylemleriyle ilişkilendirmiştir (1964, s. 68, 69).

⁵⁴⁵ CsSz.’te (s. 16) – konulmamıştır.

⁵⁴⁶ < Tat. *im* ay. (EWb., s. 41b; ESTY I, s. 301a).

⁵⁴⁷ *ilce* olmalı.

⁵⁴⁸ Zolotnitskiy; *yumış*, *yumşî*, *yumşî* sözcüklerindeki *yum* kökünü, Tü. *kam* “şaman” sözcüğüyle birleştirmiş ve sözcüğün bu biçime Çuvaşçada söz başı /k/>/y/ değişmesi sonucu geliştiğini belirtmiştir. Zolotnitskiy, Çuv. *yumşî*, *yumşî* yapılarındaki +*şî*, +*şî* eklerinin, sözcüğe üreten veya yapan anlamı verdiğini ifade eder. Böylece ses değişmelerine bağlı olarak Alt. *kam*, Çuv. *yom*, Yak. *oyon*, *oyun*, Tung. *şam* ve Permce *pam* “büyük büyücü, yüzbaşı” sözcüklerinin bir ve aynı olduğunun düşünülebileceğini belirtir. Son olarak Mar. *moşan* (мужан) sözcüğünün *ş* ve *m* seslerinin yer değiştirmesiyle oluştuğunu, *şaman* sözcüğünden ortaya çıkan bu tür sözcüklerin tüm dil ve lehçelerde nadir olmadığını ekler (1875, s. 163, 164). Bu çalışmadaki *yum* maddesinden de görüleceği üzere, Paasonen de Çuv. *yum* sözcüğünü GT *kam* sözcüğüyle birleştirmiştir. Bernát Munkácsi, Paasonen’deki *im-yum* “iyileştirici büyü sözleri” (*im-yum kala-* “büyü yapmak”) açıklaması doğruysa Çuv. *yum* sözcüğünün “büyü” (*im* = GT *äm*, *em* “ilaç”), *yumış* ve *yumışî* sözcüklerinin “büyücü” anlamına geldiğini belirterek bu açıklamaya şu şekilde karşı çıkmaktadır: Her şeyden önce *kam*’ın Altay Tatar lehçelerinde ve Uygurcada “büyücü, şaman” anlamına gelmesine rağmen, buna karşılık gelen Çuvaşça kelime, “büyü aleti; büyü sözleri” anlamlarındadır. Ayrıca Güney Mansi. *im-yom*, *yim-yom*

imle- [imlɛ-]⁵⁴⁹ “iyileştirmek, tedavi etmek”

im-şam [im-şam]⁵⁵⁰ “türlü iyileştirme araçları, ilaçlar”

imış [iməş]⁵⁵¹ “anlattıklarına göre, diyorlar ki, güya, söylendiğine göre, imiş” (Tat. [iməş])

“ilaç” sözcüklerindeki gibi Udm. *em-yum* sözcüğünün “iyileştirici büyüler” değil, “ilaç” anlamındadır. Ona göre bu veriler; Paasonen’in *im-yum* sözcüğünü “şifa büyüleri” biçiminde anlamlandırmaya yalnızca *im-yum kala-* “*im-yum* sözleri söylemek, iyileştirme amacıyla okumak” ifadesinden ulaştığı varsayımını da doğrular. Bu ifadedeki ismin mutlaka “büyü sözleri” değil, aynı Udmurtça ve Mansicedeki gibi “ilaç” anlamına da gelebileceğini, bu doğrultuda *im-yum kala-* ifadesinin “iyileştirici madde, ilaç söylemek” biçiminde de anlamlandırılabilirliğini söyler. Munkácsi, Güney Mansicede “ilaç” anlamındaki bir başka sözcüğün *tēr-pum* olduğunu, *tēr*’in “ilaç” ve *pum*’un “ot” anlamlarına geldiğini, GT *ot* sözcüğünün Osmanlıcada da “ilaç” anlamında kullanıldığını, bu nedenle Çuv. *im-yum* biçiminin *im-žum* (Viryal *im-žom*) “otlardan yapılan ilaç” sözcüğünün ağız biçiminden başka bir şey olamayacağını, buradaki son parçanın ise şüphesiz Çuv. *šum, šom* “ot” olduğunu belirtir. Çuvaşçada söz başı /y/ sesinin her durumda /s/ sesine değişmediğini, bazı durumlarda (Çuv. *yen* “yan” ama *šum, šumñ* “yanında” gibi) ikili kullanımlar olduğunu, Aşmarin’in de bu birleşimdeki ikinci ögeyi ünlü farklılığıyla *im-şam* ve *im-yam* biçimlerinde vermesinin bu görüşünü doğruladığını belirtir. Munkácsi, son olarak Çuv. *yum* sözcüğünü, GT *kam* “büyücü” ile birleştiren açıklamalara göre *yumš, yumš* sözcüklerinde bulunan meslek yapım ekinin Uyg., Çağ. *bögü* “büyücü” biçimlerinde olduğu gibi temel sözcüğünün kendisi zaten “büyücü” anlamında olduğundan gereksiz bir analogi olduğunu belirtir (1902, s. 483, 484). Németh, sözcüğü, Tat. *k-~Çuv. y-~Yak. ç-~Mo. c-, ç-~Manç. s-~Tung. ś, s, ş* denkliklerine kanıt olarak sunmaktadır. Ona göre, GT *kam* “şaman” ve Çuv. *im-yum* “iyileştirici büyü sözleri”, *yumš* “büyücü” sözcüklerinde bulunan *yum, Mañç. sama, saman* ve Tung. *šama* vd. “şaman” sözcüklerine bu denklikler sebebiyle eşittir (1913-14, s. 245). Ramstedt, Çuv. *yum* sözcüğünü, Mo. *dom* “büyülü söz” sözcüğüyle ilişkili görmüştür (1922, s. 20, 21). Judith Szalontai-Dmitrieva, Çuvaşçada *yu-* ses grubunun düzenli olarak /ā/ önünde /k/ sesinden (*kār>yur* “kar” gibi) geliştiğini belirterek Çuv. *yum* < *kām* gelişimini akla yatkın bulur. Ancak eğer Çuv. *yumš* sözcüğünün kökü, *kām* biçiminden geliyorsa o hâlde *yum* “büyücü” anlamında olmalıdır ve bu durumda da +*š* eki gereksiz bir ek olur. Szalontai, Çuv. +*š*, +*š*, +*š* eklerinin Çuvaşçada faili belirten bir kök sözcükten türetim yapma işlevinin bulunmadığını belirtir. Szalontai, bu durumda tespit edebildiği tek örneğin Karaimce *kam* ve *kamçı* “şaman” sözcükleri olduğunu ve bu örneklerin de muhtemelen Çuv. *yumš* gibi analogi yoluyla ortaya çıktığını, ancak bu durumda Çuv. *yum* sözcüğünün “büyücü, şaman” anlamına gelmesinin beklendiğini ifade eder. *Yum* sözcüğünün Çuvaşçada çok nadir de olsa görüldüğünü, Aşmarin’de *yum yumla-* “büyülemek, büyü yapmak” şeklinde bağımsız bir yapı olarak ağızlarda ise çoğunlukla bir birleşimin ikinci kısmı olarak karşımıza çıktığını belirtir: *im-yam* “zehirli içecek, sihirli iksir”, *im-yum* “sıvı ilaç” gibi. Bu nedenle Szalontai, *yum*’un *kām* sözcüğüyle hiçbir ortak yanı olmadığını ve belki de Çuvaşçaya Mişer-Tatar tipi bir lehçeden kopyalanan bir sözcük olabileceğini de düşünür. Szalontai, sözcüğü Tatarcanın ağız sözlüklerinde tespit etmiştir: *im-yom* “sihirli sözlerle iyileştirme”. Ayrıca Tatarca bir kopya olan Çuv. *yumah* “masal, efsane” sözcüğünün de Tat. ağ. *yomağ* “masal, bilemece” sözcüğüyle aynı kelime grubuna dâhil olduğunu, bu sözcüğün Moğolcada da *domoy* “efsane, masal; şaka, alay” biçiminde bulunduğunu, bunun da Mo. *dom* “hastalık veya felaketlerden kurtulmak için yapılan büyü veya tören; sihirli formül veya tedavi” sözcüğünden türediğini ve Mo. *dom* sözcüğünün de Tat. *yom* ve Tatarca bir kopya olan Çuv. *yum* sözcüklerine karşılık geldiğini belirtir. Böylece Mo. *dom-Çuv. yum* “büyü, büyücülük” denkliğini veren Szalontai, Türk dillerinde bağımsız olarak ortaya çıkan *dom>tom* ay. ve *em-dom* ve *em-tom* sözcüklerinin büyük ihtimale Moğolcadan kopyalandığını belirtmektedir. Tuv. *dom* “hastalığa karşı büyü, sihirli iksir”; Hak. *tom* “ilaç”; Yak. *tom* “ilaç, sihirli alet”; Trkm. *em-dem* “büyüyle iyileştirme”, *em-yom* ay.; Kırg. *em-dom* “her türlü büyü”; Yak. *em-tom* “büyülü iksir”; *im-tom, im-om, im-yom* “büyü” vb. Böylece Tat. *yomçı* sözcüğünün Mo. *domçı*’nin karşılığı kabul edilebileceğini ve bu biçimin Çuvaşçaya kopyalandıktan sonra *yumš* biçimini aldığını, aynı sürecin Tat. ağ. *yomağ* “bilemece” > Çuv. *yumah* “masal” sözcüğünde de karşımıza çıktığını belirtir. Sonuç olarak Çuv. *yumš* sözcüğünün Tü. *kamçı*’ya karşılık gelmediğini; bundan ziyade Eski Türkçe kökenli bir Tatarca kopya olduğunu, tüm bunlar dikkate alındığında *kam* ve *yumš* sözcüklerinin birbirinden bağımsız olarak düşünülmesi gerektiğini ve Çuvaşçada bu sözcüğün “büyücü doktor, halk hekimi” anlamlarına geldiğini belirtir (1982, s. 171-176). Fedotov, Çuv. *yum* sözcüğünün Mariceden kopyalandığını düşünmüştür: Çuv. *yum* < ? Mar. *yumo, yımı* “Tanrı”/Fin. *jumala* “Tanrı” (1996a, s. 485). Mustafa Levent Yener; Çuvaşça ve Ortak Türkçe *yum* sözcüklerinin anlam, türev ve kökenini ayrıntılı bir biçimde ele aldığı çalışmasında sözcüğün etimolojisine dair yorumları da değerlendirmiştir. Ona göre *yum*, Mo. *dom* sözcüğünden gelmektedir. Sözcüğün Çuvaşçada karakteristik *y>š* değişimine uğramaması noktasında gelebilecek itirazlara karşılıksa Yener, bu değişimin daha yeniceil olduğunu belirtir. Bu sözcük, /y/>/s/ değişimine uğramamış olarak ya eski biçimini korumaktadır veya Tatarca, Başkurtça gibi bir Türk dilinden ödünçlenmiştir. Ancak sözcük, Moğolca kökenlidir (2012, s. 205). Emine Yılmaz da *yum, yumš* sözcüklerinde söz başı /s/ değil /y/ sesinin bulunmasının bu sözcüklerin Çuvaşçaya Tatarcadan kopyalanmış olduğunu gösterdiğini belirtmektedir (baskıda).

⁵⁴⁹ < *im* “em, ilaç” + +*le-* (a.e.y.e.), bk. *im*.

⁵⁵⁰ bk. *im-yum*. Räsänen, *im-şam* birleşiminde bulunan *şam* parçasının Ar. *samm* “ecza” sözcüğünden geldiğini düşünmektedir. *Şam*’ı ise Uyg. *sam* “ilaç, cıva”, OT *sam*: *äm-sam* “em” sözcükleriyle ilişkili görür (1969, s. 399a).

⁵⁵¹ < Tat. (GT) *imış* ay. (Durmuş, 2009a, s. 182; Güzel, 2012, s. 249-250).

inše [inʒɛ]⁵⁵², Sp. ay. “uzak, uzakta, uzağa (nerede?, nereye?)”; *inšetre* [inʒɛtrɛ] “uzakta (nerede?)”, *inšetren* [inʒɛtrɛn] “uzaktan”; krş. Gomb.

inšetri [inʒɛtri]⁵⁵³ “uzaktaki”

inke [iŋɔɛ]⁵⁵⁴, Sp. [jəŋɔɛ] “yenge, benim erkek kardeşlerimin karıları; amcamın veya dayımın karısı; (hitap olarak) benden büyük evli bir kadın”; krş. Gomb. (TatB [jiŋɛ⁵⁵⁵], TatO [ʒiŋgä⁵⁵⁶])

inkeşi [iŋɔɛʒə]⁵⁵⁷ küç.

inke: i-arım [iŋɔɛ: i. arəm] “dul kadın (= *tīlīh-arīm* [= tēlēχ-arēm])”; *i. a. ileken, yeple imri irtet-şi* [i. a. ilɛɣɛn, jɛplɛ əmri irdɛt-ši] “(halk şarkısından) dul kadın alanın, ömrü nasıl geçer?” = önceki md.

inkek [iŋɔɛk]⁵⁵⁸, Sp. ay. “sefillik, felaket, bela, kaza, sıkıntı” (Tat. BarR [imgäk⁵⁵⁹])

ir [ir]⁵⁶⁰, Sp. ay. “sabah, sabahları; sabahleyin erken, sabahın erkeninde” (Osm. ÇağR [är⁵⁶¹]) “sabahın erken vaktinde”; krş. Tat. Tob. BarR [irtä⁵⁶²] “sabahları, erken; sabah”)

ireh [irɛh]⁵⁶³ “sabahleyin erken, sabahın erkeninde”

irhi [irχi]⁵⁶⁴ “sabahki, sabaha ait”; *i. tīm* [i. tām] “sabah donu”

irhine [irχənɛ]⁵⁶⁵ “sabah, sabahleyin”

irhinehi [irχənɛχi]⁵⁶⁶ = *irhi* [irχi]

irtereh [irdɛrɛχ]⁵⁶⁷ “erken, erkenden”

irİK [irək]⁵⁶⁸, Sp. ay. “irade, bağımsızlık, özgürlük, serbestlik; geniş, bol, ferah”; *irİke tuhnİ* [irəɣɛ tuχnə] “özgür oldu”; *i. pürt* [i. pürt] “geniş oda”; *irİK!* [irək!] “serbest!” (Tat. [irək])

irİklİh [irəkləχ]⁵⁶⁹ “bağımsızlık, özgürlük”

irİksİR [irəksər]⁵⁷⁰ “istemeyerek, zorunlu, iradesi dışında”; *i. kunta purnat* [i. kʉnda pʉrnat] “burada istemeden yaşıyor”

⁵⁵² Yegorov, Çuv. *inše* sözcüğünü, Özb. *ança* “çok, oldukça fazla, pek fazla”, Kırg. *ança* “pek fazla” sözcükleriyle birleştirmiştir (1964, s. 70). Fedotov da sözcüğü aynı Türkçe biçimlere yaklaştırmış ve *an* (< *ol*) + *ça* biçiminde açıklamıştır (1996a, s. 169).

⁵⁵³ < *inše* “uzak, uzakta, uzağa” + *t* (interfiks?) + *ri* (a.a.y.e.), bk. *inše*.

⁵⁵⁴ < Tat. *ciŋge* “gelin” (EWb. 198a; ESTY I, s. 273b).

⁵⁵⁵ CsSz.’te *jiŋe* (s. 16). Ancak Paasonen’in yazımına göre *jiŋä* olmalıydı. Hata olmalı. TatB *jiŋä* 1876: 82

⁵⁵⁶ TatO *жунгя, жунгю* 1892: 76

⁵⁵⁷ < *inke* “yenge, benim erkek kardeşlerimin karıları; amcamın veya dayımın karısı; (hitap olarak) benden büyük evli bir kadın” + *ši* (a.a.y.e.), bk. *inke*.

⁵⁵⁸ < Tat. *imgək* “zorluk, darlık” (EWb., s. 42b; ESTY I, s. 301b).

⁵⁵⁹ Tat. BarR *imgäk* 1893: 1575

⁵⁶⁰ < *ēr* (EWb., s. 46a; ÇSB) = TT *er* “erken”.

⁵⁶¹ Osm. ÇağR *är* 1893: 754

⁵⁶² Tat. Tob. BarR *ipmä* 1893: 1469

⁵⁶³ < *ir* “sabah, sabahları; sabahleyin erken, sabahın erkeninde” + *eh* (a.a.y.e.), bk. *ir*.

⁵⁶⁴ < *ir* “sabah, sabahları; sabahleyin erken, sabahın erkeninde” + *hi* (a.a.y.e.), bk. *ir*.

⁵⁶⁵ < *irhi* “sabahki, sabaha ait” + *i* (3. tekil iyelik eki) + *ne* (belirtme-yönelme durumu eki), bk. *irhi*.

⁵⁶⁶ < *irhine* “sabah, sabahleyin” + *hi* (a.a.y.e.), bk. *irhine*.

⁵⁶⁷ < *ir* “sabah, sabahları; sabahleyin erken, sabahın erkeninde” + *tereh* (a.a.y.e.), bk. *ir*.

⁵⁶⁸ < Tat. *irİK* “irade, özgürlük” (ÇSB; ESTY I, s. 309b).

⁵⁶⁹ < *irİK* “irade, bağımsızlık, özgürlük, serbestlik; geniş, bol, ferah” + *lİh* (a.a.y.e.), bk. *irİK*.

⁵⁷⁰ < *irİK* “irade, bağımsızlık, özgürlük, serbestlik; geniş, bol, ferah” + *sİR* (a.a.y.e.), bk. *irİK*.

irİL- [irəl-]⁵⁷¹, Sp. [irlə-] “erimek, çözünmek”; *unĭn kušĭ irĭlse süret* [unĕn kužə irəlze süret] “onun gözünden yaş akıyor” (krş. Tat. [ərə-] ay.)

irİlter- [irəldər-]⁵⁷² “eritmek”

irİlçik [irəl.ɔʒək]⁵⁷³: *unĭn kušĭ i.* [unĕn kužə i.] “onun gözünden yaşlı”

irsİR [irzər]⁵⁷⁴ “pis, kirli, lekeli, pasaklı, tiksindirici” (Uçebn. 124 “iğrenç”) (krş. TatR [ār] “utanma, ar” < Ar.; [ārsəz] “arsız, küstah, (giyimi) düzensiz, edepsiz”, [ārsizlik]⁵⁷⁵ ɔ ārsəzlək] “arsızlık, edepsizlik, kılıksızlık”); ? krş. *harsĭr* [ħarzər]

irsİrlen- [irzərlən-]⁵⁷⁶ “kirlenmek, lekelenmek, pislenmek”

irsİrlenter- [irzərləndər-]⁵⁷⁷ “batırmak, kirletmek, lekelemek, bulaştırmak, pisletmek”

irt- [irt-]⁵⁷⁸, Sp. ay. “yanından ayrılmak veya geçip gitmek, geçmek; (zaman hak.) geçmek”; krş. Gomb. (Tel. Alt. KrmR [ärt-⁵⁷⁹])

irtter- [irttər-]⁵⁸⁰ ettirgen.: *epir ĭšnĭ šinĭ virĭnne turri irtterse patĭr-i* [ɛbir əsnə šinə vĭrĕnne turtĭ irttərze padərĭ] “Tanrı yediğimizin içtiğimizin yerine daha fazlasını versin”

irtİN- [irdən-]⁵⁸¹ “kaprisli olmak, şımarık olmak, kötü olmak, yaramazlık yapmak”

irtİnter- [irdəndər-]⁵⁸² “şımartmak, yüz vermek”

ismarsa [ismarza]⁵⁸³ (krş. AşmMater. VII, 237 [ismaza⁵⁸⁴]) “bari, en azından, yine de, bile (değil)”; *iki ĭvĭš ĭytrĭmta i. pĭr ĭvĭšta pamarĭ* [igə ĭvĕš⁵⁸⁵ ĭjtrĕmda i. pər ĭvĕšta pamarə] “iki avuç istedim ama yine de bir avuç vermedi”; *i. pĭr ĭvĭš ta pusan par* [i. pər ĭvĕš ta pužan par] “en azından bir avuç ver” (Tat. [içmasa])

isvİs [isvəs] “kireç” (Ru. *известь*)

iş- I [iš-]⁵⁸⁶ “yıkamak, bozmak, yerle bir etmek, parçalarına ayırmak, sökmek” (TatR [iš-⁵⁸⁷])

işİL- [ižəl-]⁵⁸⁸ “yıkılmak, göçmek, çökmek”

⁵⁷¹ Räsänen’e göre sözcüğün köktü, Tatarcadan kopyadır: Çuv. *irĭ-l-* < Tat. *ĭrĭ-* “erimek” (1969, s. 47b). Klára Agyagási’ye göre **eril-* biçiminden gelmektedir (2019, s. 140).

⁵⁷² < *irİL-* “erimek, çözünmek” + *-ter-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *irİL-*.

⁵⁷³ < *irİL-* “erimek, çözünmek” + *-çĭk* (e.a.y.e.), bk. *irİL-*.

⁵⁷⁴ < **ir* + *+sĭr* (a.a.y.e.). Çuv. **ir* < **yr* < Ar. *ār* عار “ayıp, utanç; alçaklık” (ANLT, s. 28, 148).

⁵⁷⁵ TatR *āp, āpçĭz, āpçĭzlik* 1893: 754, 797

⁵⁷⁶ < *irsİR* “pis, kirli, lekeli, pasaklı, tiksindirici” + *+len-* (a.e.y.e.), bk. *irsİR*.

⁵⁷⁷ < *irsİrlen-* “kirlenmek, lekelenmek, pislenmek” + *-ter-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *irsİrlen-*.

⁵⁷⁸ < ? **ert-* veya **irt-* “geçmek” (EWb., s. 49a) = ET *ert-* “geçmek, geçip gitmek” (Wilkens, 2021, s. 119ab).

⁵⁷⁹ Tel. Alt. KrmR *āpm-* 1893: 789

⁵⁸⁰ < *irt-* “yanından ayrılmak veya geçip gitmek, geçmek; (zaman hak.) geçmek” + *-ter-* (e.e.y.e.), bk. *irt-*.

⁵⁸¹ < *irt-* “geçmek, aşmak, itaatsizlik etmek” + *-İN-* (e.e.y.e.; dönüşlülük), bk. *irt-*.

⁵⁸² < *irtİN-* “kaprisli olmak, şımarık olmak, kötü olmak, yaramazlık yapmak” + *-ter-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *irtİN-*.

⁵⁸³ Yegorov; sözcüğü, Tat. *içmasa, içmasam, hiç bulmasa*, Tü. *hiç olmazsa* “hiç olmazsa; bile” gibi yapılardan yola çıkarak sözcüğü *hiç bulmasa* biçiminden getirir, bu yapılardaki *iç, hiç, his* vd. sözcüklerin de Far. هیچ “hiç” sözcüğünden geldiğini belirtmiştir (1964, s. 72). Fedotov da onunla aynı görüştedir (1996a, s. 174). Räsänen; sözcüğü, Far. hiğ’ten getirmekte ve Çuvaşça sözcüğü, *is-mar-za* biçiminde çözümlemektedir (1969, s. 160a).

⁵⁸⁴ Aşm *ucmaca*

⁵⁸⁵ CsSz.’te *ĭvĕš* olarak verilmiştir (s. 18). Paasonen daha sonra *Düzeltilmesi Gerekenler* [Javítandók] bölümünde olması gereken biçimi, *ĭvĕš* şeklinde vermiştir (1908, s. 243).

⁵⁸⁶ < Tat. *iş-* “parçalamak, yıkmak” (EWb., s. 51a).

⁵⁸⁷ TatR *iu-* 1893: 1549

iş- II [iş-]⁵⁸⁹, Sp. ay. “yüzmek”; *kimpe i.* [kimβe i.] “kayıkla gitmek”; *kışmenpe i.* [kəřmenβe⁵⁹⁰ i.] “(dümen kürekleriyle) kürek çekmek, (bir kayığı) arka tarafta bulunan bir kürekle hareket ettirmek”; krş. Gomb. (Tat. [iş-], Osm. Alt. ÇağR [äř-⁵⁹¹] “kürek çekmek”)

itir- [idər-] “(asıl sağımdan önce meme uçlarını çekerek) sütü dışarı çekmek” (krş. AltV (467 bk.) [ij-: ijip berip jat] “akıtıyor (inek sütü)”; [ijip perbej jat⁵⁹²] “(inek, sütü) akıtmıyor”)

itle- [itlɛ-]⁵⁹³, Sp. ay. “dinlemek, işitmek; söz dinlemek, itaat etmek” (krş. TatR [iřət-⁵⁹⁴], TatB, TatO [əřət-⁵⁹⁵])

iltleken [iltlɛgɛn]⁵⁹⁶ “itaatkâr, söz dinleyen”

ı [i]

ıyt- [ijit-]⁵⁹⁷, Sp. ay. “sormak, rica etmek” (TatB [äjıt-⁵⁹⁸] “ifade etmek, söylemek”, Alt. Kzk. vd. R [ait-⁵⁹⁹] “söylemek, konuşmak”, YakB [yjyt-⁶⁰⁰] “sormak”)

ihıla [iχəla-]⁶⁰¹, Sp. ay. “(yans.) hıçkırık”

ihra [iχra]⁶⁰² “(yabani) sarımsak”

ilhan- [ilχan-]⁶⁰³, Sp. ay. “ilenmek, beddua etmek, lanetlemek” (krş. Tel. AltR [alka-⁶⁰⁴] “hayır duası etmek”, Koyb. vd. R [alɣa-⁶⁰⁵] ay., YakB [alɣā⁶⁰⁶] ay.)

iltün [ilttän]⁶⁰⁷, Sp. ay. “altın” (Tat. [altän])

matlan- [inatlan-]⁶⁰⁸ “sevgiyle davranmak, okşamak, okşayarak sevmek, sevmek”; *vışem savınsa matlansa purnasısı* [vəzɛm savənza inatlanza purnasısə] “çok sevgi dolu ve sevecen bir

⁵⁸⁸ < *iş-* “yıkamak, bozmak, yerle bir etmek, parçalarına ayırmak, sökmek, tahrip etmek” + *-il-* (e.e.y.e.; edilgenlik), bk. *iş-*.

⁵⁸⁹ < Tat. *iş-* “kürek çekmek”.

⁵⁹⁰ *kəřmenβe* olmalıydı.

⁵⁹¹ Osm. Alt. ÇağR *äuu-* 1893: 904

⁵⁹² AltV *Iü: Iüin bəpın jam; Iüin bəpəü jam* 1884: 469

⁵⁹³ < *ilt-* “işitmek” + *-le-* (e.e.y.e.; sıklık). Çuv. *ilt-* < **elid-* (ÇSB) = TT *işit-* “işitmek”.

⁵⁹⁴ TatR *iuüm-* 1893: 1553

⁵⁹⁵ TatB *eşet-* 1876: 18, TatO *əuɛm-* 1892: 244a

⁵⁹⁶ < *itle-* “dinlemek, işitmek; söz dinlemek, itaat etmek” + *-eken* (şimdiki zaman ortacı), bk. *itle-*.

⁵⁹⁷ << **ayıt-* (ÇSB) = ET *ayıt-* “sormak, bilgi almak, danışmak; izin istemek; söylemek; anlatmak; rica etmek” (Wilkens, 2021, s. 89b).

⁵⁹⁸ TatB ay. 1876: 15

⁵⁹⁹ Alt. Kzk. vd. R *aim-* 1893: 43

⁶⁰⁰ YakB *ıjyt-* 1851: 31b

⁶⁰¹ < *ihı “yansıma söz” + *+la-* (a.e.y.e.).

⁶⁰² < Ru. *ıχpɔn* (?) (Yeg., s. 345).

⁶⁰³ Yegorov; Çuvaşça sözcüğü, İbni Mühenna sözlüğünde geçen *alkın-* “yok olmak, bitmek” ve buna tamamen zıt anlamdaki ET *alka-*, Alt. *alğa-* “hayır duası etmek, iyi şeyler dilemek” eylemleriyle ilişkilendirir (1964, s. 343). Räsänen de Çuv. *ilha-n-* eylemini; Uyg. *alka-* “övmek”, Tel. *alka-* hayır duası etmek”; Uyg. vd. *alkış* “hayır duası” ay. vb. sözcükleriyle ilgili görmüştür (1969, s. 17b). Fedotov da sözcüğü, ET *alkın-/alkın-* “kaybolmak, bitmek; ölmek, yok olmak” (<*alk-* “mahvetmek, yok etmek”); Uyg. *alk-* “zayıf düşürmek”; Kzk., Kırg. *alkın-* (*alk-* + *-n*) “yalpalamak, nefesi tutulmak; yorulmak, zayıflamak; dinlenmek” eylemleriyle ilişkili görmüştür (1996b, s. 472). EDAL’da ET *alka-* “kutsamak, hayır duası etmek”, *alkış* “kutsama, iyi dua” gibi sözcüklerle birlikte AT **alkı-* ana biçimi altında yer alır (s. 1154).

⁶⁰⁴ Tel. AltR *alka-* 1893: 389

⁶⁰⁵ Koyb. vd. R *alɣa-* 1893: 392

⁶⁰⁶ CsSz.’te (s. 18) – işaretiyle verilmemiştir. YakB *alɣā-* 1851: 10b

⁶⁰⁷ << *altun (ÇSB; CHF, s. 80). = TT *altun* ay.

ilişki içinde yaşıyorlar, birbirlerini çok seviyorlar”; *ïne pîruşne inatlat*’ [əne pêruşne inatlat¹] “inek buzağıyı sever, okşar (ör. yalayarak)”]; krş. AşmBÇuv. 122

ıra [jra]⁶⁰⁹ “girinti, kertik, oluk, oyuk” (krş. TatV [êr-] “oluk açmak”, [êrşau⁶¹⁰] “oluk”, TatO [êrma-] “oluk açmak”, [êrmau⁶¹¹] “direkte oluk”, Tel. BarR [êr-⁶¹²] “yarmak”

iran [jran]⁶¹³, Sp. ay. “yarın”; *irantan tepîr kun* [jrandan tɛvɛr kɯn] “yarından sonraki gün” (Tat. Krm. Uyg. OsmR [jarê⁶¹⁴] “yarın”) (krş. ? *ir* [ir])⁶¹⁵

iranhi [jrançi]⁶¹⁶ “yarınki”

ıraş [jraş], Sp. ay. “çavdar” (Tat. [arêş], Ru. *рожь*)

ıraş-amîşî [jraş-amêşê]⁶¹⁷ “çavdar mahmuzu”

ıraş-pîtri [jraş-pətri] (Uçebn. 65) “kaya balığı (Gobio fluviatilis)”

irat- [jrat-]⁶¹⁸, Sp. ay. “ağrımak, acımak, sancımak”; *manîⁿ puş iratat*’ [manêⁿ puş iradat¹] “benim başım ağrıyor” (TatB [auêrt-⁶¹⁹], TatR [aurt-⁶²⁰])

iratni [jratni]⁶²¹ “ağrı, acı, sancı”

ırî [jre]⁶²², Sp. ay. “iyi”; krş. AşmBÇuv. 122 (Tat. vd. R [arû⁶²³] “arı, temiz, iyi”; Alt. “kutsal”)

ırlîh [jrelêç]⁶²⁴, Uçebn. 113 *ırlîh* [jrelêç⁶²⁵] “iyilik”

ırlîhli [jrelêçlê]⁶²⁶ “iyiliksever”

ırhan [jrxan-⁶²⁷]⁶²⁸ Sp. ay. “arık, zayıf” (krş. TatR [arêk⁶²⁹] “arık, cılız”)

⁶⁰⁸ Aşmarin, *inatla-* “okşamak”, *inatlan-* “okşayarak sevmek” eylemlerinin tabanını, Ar. عنایة *ināya(t)* “çaba, özen, iyilik” sözcüğüne dayandırmaktadır (1902, s. 122)

⁶⁰⁹ < *ir-* “oymak, oluk açmak” + *-a* (e.a.y.e.).

⁶¹⁰ TatV *ыр, ыршай* 1894: 191a

⁶¹¹ TatO *ырма-, ырмау* 1892: 240b

⁶¹² Tel. BarR *ыр-* 1893: 1365

⁶¹³ << *yar-in “sabahleyin; yarın; gelecek yıl” (EDAL, s. 1028) = TT *yarın* “yarın”. Räsänen, Çuv. *iran*, TT *yarın* vd. sözcükleri *yar-*, *yaru-*, *yarı-* “ışınmak, parıldamak” eylemlerinden getirir (1969, s. 190a). EDAL’a göre; bu hem fonetik nedenlerden dolayı şüphelidir (Eski Türkçede *yaru-* “parlamak”, ancak *yarın* “sabah” kelimesi vardır) hem de dış delillerden dolayı şüphelidir.

⁶¹⁴ Tat. Krm. Uyg. OsmR *jarын* 1905: 123

⁶¹⁵ Paasonen, etimolojik eklemeler yaptığı kısımda (krş. ? *ir* [ir]) ibaresinin silinmesi gerektiğini belirtmiştir (1908, s. 241).

⁶¹⁶ < *iran* “yarın” + *+hi* (a.a.y.e.), bk. *iran*.

⁶¹⁷ < *ıraş* “çavdar” + *ama* “anne” + *+işi* (kalıplaşmış 3. tekil iyelik eki), bk. *ıraş*.

⁶¹⁸ << **âğır-* (ÇSB); << **agrat-* (CHF, s. 63) = TT *âğır-* “ağrımak”, *âğır-* “ağrıtmak”.

⁶¹⁹ TatB *auirt-* 1876: 2

⁶²⁰ TatR *aypm-* 1893: 73

⁶²¹ < *irat-* “ağrımak, acımak, sancımak” + *-ni* (geçmiş zaman ortacı) + *+i* (3. tekil iyelik eki), bk. *irat-*.

⁶²² Räsänen ve Fedotov; sözcüğü, ET *arığ* “temiz, arı” sözcüğüne yaklaştırmıştır (1969, s. 25b; 1996b, s. 474). EDAL’da da TT *arı* gibi Türkçe biçimlerle birlikte AT **arı-* ana biçim altında verilir (s. 519). WOT yazarları; sözcüğün *arığ* sözcüğüyle ilgili olabileceğini, “temiz”den “iyi”ye anlam kaymasının ise Farsça bir alıntı olan Çuv. *tasa* sözcüğünün etkisiyle olabileceği belirtir (s. 80). Klára Agyagási, sözcüğü *edgü (= TT *iyi*) ana biçiminden getirir (2019, s. 63).

⁶²³ Tat. vd. R *ap̄y* 1893: 282

⁶²⁴ < *ırî* “iyi” + *+lîh* (a.a.y.e.), bk. *ırî*.

⁶²⁵ Uçebn. *ырăлăх*

⁶²⁶ < *ırlîh* “iyilik” + *+lî* (a.a.y.e.), bk. *ırlîh*.

⁶²⁷ CsSz.’te *jrxan-* biçimindedir (s. 19). Ancak isim olduğu için – olmaksızın verilmelidir.

ırhanlan- [ırhanlan-]⁶³⁰ “zayıflamak”

ırhanlantar- [ırhanlantar]⁶³¹⁶³² “zayıflatmak”

ırśa [ırza]⁶³³, Sp. ay. “ıhlamur kabuklarının birbirine dikilmesiyle yapılmış, kare veya yuvarlak sepet”; krş. *arça* [ar.ǰza] (Tat. [äržä])

ıt, itah [it, idaç]⁶³⁴: *itah ukśa pulmasan pır śırıte yurıççı* [idaç ukśa pulmazan pır śerəde jurət'tśə] “eğer para yoksa bir yüzük de iyi olur”; *hura çıkış vışet sülelle*; *ıt süle kayıççen kursa yulır!* *śakı tıvanın Savaterın yupi irtse pırat*; *itah ırteççen kursa yulır!* [çura tśəəś vəzət sülelle; it süle kajit'tśen kırza julır! śacə tıvanın Savaderən jubi irtse pırat; idaç ırđet'tśen kırza julır!] “kara kırlangıç yukarıya doğru uçar; yukarıda kaybolana kadar, ona bakmaya devam edin! şu bizim akrabadan Savater’in anma günü geçiyor; geçip gidene kadar bakmaya devam edin!” (krş. Zol. 12 [idaç] “çok, gayet”: [i. kirlə bulmazan⁶³⁵] “eğer gerçekten gerekli olmasa”)

ıtakla- [idakla-]⁶³⁶, Sp. ay. Uçebn. 155 *itala-* [idala-⁶³⁷] “kucaklamak, sarılmak”

ıtam [idam]⁶³⁸ “kucak”

ıtı [idə]⁶³⁹ “tek sayı”; *ıt tıkel?* [it təkel?] “tek mi, çift mi?” krş. Gomb. (krş. ? *itti* [ittı])

ıtla [itla]⁶⁴⁰, Sp. ay. “çok, gayet, pek, oldukça”; *ı. nummay* [i. nummaj] “aşırı, çok fazla, gereğinden fazla”; krş. Gomb. (*ıt-* [it-]: krş. ? TatB [aktək⁶⁴¹]; ? TelR [adak⁶⁴²] “sonuncu, en kötü, en ufak, bir şey seçildikten sonra geriye kalan”)

ıtları [itları]⁶⁴³: *ıtları-kun* [itları-kun] “salı günü”

⁶²⁸ Fedotov’a göre; *ır-* + *-han* (e.a.y.e.) biçiminde oluşmuştur (1986, s. 29). Agyagəsi, sözcük için **arıkan* (~EDT *aruk*, *ārok* “yorgun, bitkin; az yemekten zayıf, sıksa”) ana biçimini tasarlamıştır (2019, s. 120).

⁶²⁹ TatR *apyk* 1893: 268

⁶³⁰ < *ırhan* “arık, cılız, zayıf” + *+lan-* (a.e.y.e.), bk. *ırhan*.

⁶³¹ CsSz.’te *ırhanlantar* biçimindedir (s. 19). Ancak eylem olduğu için – işaretliyle verilmeli.

⁶³² < *ırhanlan-* “zayıflamak” + *-tar-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *ırhanlan-*.

⁶³³ Räsänen, OT *arçı* “eyer yastığı, at çantası”, Sag. *arça* “geline verilen hediye: içki, tereyağı, et”, Çağ. *arca* “kasa, sandık, kutu”, Başk. *erye*, Tat. *erce* “ıhlamur kabuğundan sepet”, Yak. *arca* “büyük sepet” gibi denklikleri olan bu sözcüğün, şüphesiz de olsa Moğolcadan geçmiş olabileceğini düşünmüş, ancak Moğolca için kaynak sözcük vermemiştir (1969, s. 24b).

⁶³⁴ Çuv. *itah* << **artak* (CHF, s. 120) = TT *artık* “artık”.

⁶³⁵ Zol. *ıdax*, *ıdax kurlə bolmazan*

⁶³⁶ Räsänen *ıtam* “kucak”, *itala-* “kucaklamak” sözcükleriyle birlikte *ıtakla-* eylemi için bir **alda* kökü tasarlamış ve bu sözcükleri *ıda-m*, *ıda-la-*, *ıdak-la-* biçimlerinde çözümleyerek Mo. *alda* “kulaç”, *alda-la-* “kulaçla ölçmek” sözcükleriyle karşılaştırmıştır (1969, s. 17a). Ayrıca krş. *ıtam*.

⁶³⁷ Uçebn. *ımatlac*

⁶³⁸ Yegorov; sözcüğü, SUyg. *atkıım* “elle tutma; bir miktar” sözcüğüyle ilişkili görmüştür (1964, s. 344). Räsänen *itala-*, *ıtakla-* “kucaklamak” eylemleriyle birlikte *ıtam* için bir **alda* kökü tasarlamış ve bu sözcükleri *ıda-m*, *ıda-la-*, *ıdak-la-* biçimlerinde çözümleyerek Mo. *alda* “kulaç”, *alda-la-* “kulaçla ölçmek” sözcükleriyle karşılaştırmıştır (1969, s. 17a). EDAL’da TT *atım* “bir atım, bir çimdik” gibi denkliklerle birlikte AT **atım* “avuç dolusu, bir çimdik” ana biçimine geri götürülmüş, verilen tüm Türkçe türevlerin “tutunmak, kavramak” ve “kavrama, bir avuç” (Çuvaşça için “kucak dolusu”) anlamlarına gelen birincil bir **at-* köküne işaret ettiği belirtilmektedir. Ayrıca aynı kökten türev olarak verilen AT **at(kı-)* “bir şeye bağlanmış, tutunmuş, yapışmış” (~TT *atkı* “atkı; yaba; bir tür ayakkabı bağcığı” gibi) (s. 1128) EDAL’da yer verilmese de Çuv. *ıtakla-* eyleminin köküne işaret ediyor olabilir.

⁶³⁹ << **artuk* (EWb., s. 27b; CHF, s. 120). = TT *artık* “artık”.

⁶⁴⁰ < *ıt* “çok fazla” + *+la* (a.a.y.e.), bk. *ıt*, *ıtah*.

⁶⁴¹ TatB *aktık* 1876: 2

⁶⁴² TelR *adak* 1893: 478

rtlaşşı [ştlaşşı]⁶⁴⁴ “aşırı, çok, fazla, gereğinden fazla”

rtti [ştti], Sp. ay. “başka, diğer” (krş. *utla* [ştla]; anlam için krş. EMord. [l'ija], MMord. [il'ε] “başka”, EMord. [l'ijadoms], MMord. [il'adōms⁶⁴⁵] “artmak”)

rvil [řvël]⁶⁴⁶, Sp. ay. “oğul”; krş. Gomb. [ëvêl] md.; (Tat. [ul], Osm. UygR [oğul⁶⁴⁷])

rvîn- [şvîn-]⁶⁴⁸, Sp. ay. “yorulmak”; krş. Gomb. (? Alt. TelR [jain-⁶⁴⁹] “özlemek, gayret göstermek, çabalamak, çalışmak”, Alt. Leb. TelR [jaina-⁶⁵⁰] “didinmek, çabalamak, özlemek, çekmek”; başkaca Grönb. 77)

rvîš [řvîš]⁶⁵¹, Sp. [řvžə], Uçebn. 5 *rvîš, ušî* [řvîš, úžê⁶⁵²] “avuç, bir avuç, avuç dolusu”; *vîl ilnî p řîr rvîšî šîniš* [vêl ilnə pər řvêžə šêniš] “o bir avuç dolusu un aldı”; krş. Gomb. (TatB [uêč, uč⁶⁵³], TatR [ūč⁶⁵⁴])

rvîšla- [řvîšla-]⁶⁵⁵ “avuçla almak, avuçlamak”

rvîš-tupanî [řvîš-tupanê]⁶⁵⁶ “avuç içi, aya”

rvît- [şvît-]⁶⁵⁷, Sp. ay. “atmak, fırlatmak, savurmak” (Tat. [at-])

y [j]

yah [jaj]⁶⁵⁸ “yan, taraf”; *yîti yahîinne an pîr, vîl širtî* [jêdê jajêinne an pîr, vêl šîrdê] “köpeğin yakınına gitme, o ısıracak” (Tat. [jak])

yahîn [jajê]⁶⁵⁹ “yaklaşık olarak, aşağı yukarı, çevresinde, etrafında”; *sanîñ ukšu nummay-i?; manite yahîn pur* [sanêñ ũkšu nummaji?; manide jajêñ pur] “senin paran çok mu?; yaklaşık bir rublem var” (TatR [jakê⁶⁶⁰] “yakın”)

yahîti [jajêti]⁶⁶¹ Uçebn. 56 “sarıçam (Pinus sylvestris)”

yaka [jaga]⁶⁶² “düz, düzgün, pürüzsüz, kaygan”; *yap-yaka* [jap-jaga] “dümdüz”

⁶⁴³ < *utla* “çok, gayet, pek, oldukça” + *+ri* (a.a.y.e.), bk. *utla*. Räsänen, *utlari-kun, utlari-kun* birleşiklerindeki bu sözcüğü, Tü. *at* “at”, Çuv. *ut* sözcüğüyle ilişkilendirmiştir (1969, s. 30b).

⁶⁴⁴ < *utla* “çok, gayet, pek, oldukça” + *+şî* (a.a.y.e.), bk. *utla*.

⁶⁴⁵ Paasonen – işaretiyle vermemiştir (1908, s. 19). Ancak verilen anlamdan dolayı bunlar, fiil olmalıdır.

⁶⁴⁶ << *oğul (ÇSB; EDAL, s. 612; CHF, s. 68) = TT *oğul* ay.

⁶⁴⁷ Osm. UygR *oşyl* 1893: 1015

⁶⁴⁸ Yegorov, sözcüğü Kzk. *ilgan-* “çok yorulmak” eylemiyle ilişkili görmüştür (1964, s. 342). Räsänen, yalnızca Çuvaşçada *rvîn-*, *öv-en-*, *in-* “yorulmak” biçimlerinde bulunduğunu belirttiği bu sözcük için bir **ob-* kökü tasarlamıştır (1969, s. 356a). Fedotov, Yegorov’a gönderme yaparak sözcüğün *rvîn-* yanında *ilîn-* biçiminin de bulunduğuna dikkat çeker (1996b, s. 468).

⁶⁴⁹ Alt. TelR *jain* 1905: 10

⁶⁵⁰ Alt. Leb. TelR *jaina-* 1905: 10

⁶⁵¹ << *abuç (ÇSB) = TT *avuç* ay.

⁶⁵² Uçebn. *ıvâç* ve *yçâ*.

⁶⁵³ TatB *uîč, uč* 1876: 32

⁶⁵⁴ TatR *ŷu* 1893: 1720

⁶⁵⁵ < *rvîš* “avuç” + *+la-* (a.e.y.e.), bk. *rvîš*.

⁶⁵⁶ < *rvîš* “avuç” + *tupan* “taban” + *î* (3. tekil iyelik eki), bk. *rvîš* ve *tupan*.

⁶⁵⁷ << **at-* (EDAL, s. 1127); << **ağut-* (CHF, s. 67) = TT *at-* “atmak”.

⁶⁵⁸ < Tat. *yak* “taraf, yöre, bölge” (Poppe, 1927, s. 159).

⁶⁵⁹ < Tat. *yakın* “yakın” (Poppe, 1927, s. 159; ANLT, s. 86; Yılmaz, 2002, s. 69).

⁶⁶⁰ TatR *jakın* 1905: 27

⁶⁶¹ < Ova Mar. *yakte*, Dağlık Mar. *yektu* “çam” (Yeg., s. 355; EWb., s. 122b; Fedotov, 1990, s. 322).

yaka-kĩmpa [jaça-kôm̃ba]⁶⁶³ Uçebn. 86 “Russula türü, bir mantar türü”

yakal-[jaçal-]⁶⁶⁴ “düzelmek, düzleşmek, pürüzsüzleşmek”

yakat-[jaçat-]⁶⁶⁵ “düzeltmek, düzleştirmek, pürüzsüzleştirmek”

yakalt: y. sik-[jaçalt: j. sik-] “yukarıya zıplamak, sıçramak”; *yakalt-yakalt sikse pırat*’ [jaçalt-jaçalt sikse pırat] “sıçraya sıçraya gidiyor”

yakalttin: laşa y. (-y.) sikse pırat’ [jaçalttin: laşa j. (-j.) sikse pırat] “at dörtlünela gidiyor”; *y. sikse tarmaşkîn şur(î) kuyan çıppi mar epir* [j. sikse tarmaşkên şur(ê) kujan tşèppi mar ebir]⁶⁶⁶ (bir düğün şarkısından) “sıçraya sıçraya koşmak için beyaz tavşan yavrusu değiliz biz”

yaklaka: y. şın [jaklaça: j. şın]⁶⁶⁷ “kavalye, centilmen, bopstil, züppe” (Zol. [jaklaça⁶⁶⁸] “düz, pürüzsüz, kaygan” (krş. ? AltV [jalaya⁶⁶⁹] “(ağaçlar hak.) uzun bacaklı, pürüzsüz (dalsız)”)

yaklaşka [jaklaşka]⁶⁷⁰, Sp. “düz, düzgün, pürüzsüz”; krş. *yaklaka* [yaklaça]

yal [jal]⁶⁷¹, Sp. ay. “köy”; krş. Gomb. (TatR [il⁶⁷²] “köy sakinleri, mahalle, köy”; OsmR [äl⁶⁷³] “ülke, diyar”, Alt. Tel. LebR [äl⁶⁷⁴] “kendi halkı, kendi soyu”; ? Tat. vd. R [aul⁶⁷⁵], Şor. Sag. KoybR [äl⁶⁷⁶], KüerR [ayäl⁶⁷⁷] “köy”)

yalşî [jalşî]⁶⁷⁸ küç.

yal-pürten [jal-pürden] “bir ruh; köyde dolaşır ve girdiği eve beraberinde hastalık getirir”

yalan, yalanah [jalan, jalanax]⁶⁷⁹, Sp. ay. “devamlı, hep, her zaman, sürekli” (Tat. [jalan])

⁶⁶² Räsänen ve Fedotov, sözcüğü, Tar., Çağ. *eke-* “testereyle kesmek, eğeyle temizlemek, törpülemek”; Tel., Alt. *ege-* “testereyle kesmek, testereyle temizlemek”; Sag., Koyb., Kaç., Kzk. *ège-* “testereyle kesmek”; Tat., Bar., Tob., Sag. *ige-* “testereyle kesmek” sözcüklerine yaklaştırmışlardır (1969, s. 38b; 1996b, s. 496, 497). Räsänen; bu eylemler için **êke-* kökü, Osm. *eğē*, Trkm. *ige* “eğē” vb. sözcükler için bir *êkeg* kökü tasarlamış, Çuv. *yaka* sözcüğünü de ikinci grubun içinde vermiştir.

⁶⁶³ < *yaka* “düz, düzgün, pürüzsüz, kaygan” + *kĩmpa* “mantar”, bk. *yaka* ve *kĩmpa*.

⁶⁶⁴ < *yaka* “düz, düzgün, pürüzsüz, kaygan” + +l- (a.e.y.e.), bk. *yaka*.

⁶⁶⁵ < *yaka* “düz, düzgün, pürüzsüz, kaygan” + +t- (a.e.y.e.), bk. *yaka*.

⁶⁶⁶ Çevirisi CsSz.’te (s. 20) ve ÇS’nde (s. 204) bulunmamaktadır.

⁶⁶⁷ Fedotov, sözcüğü Paasonen’e atıfta bulunarak *yaka* “düz, düzgün, pürüzsüz, kaygan” karşılaştırmıştır (1996b, s. 496, 497).

⁶⁶⁸ Zol. *яклача* 1875: 9a

⁶⁶⁹ AltV *жалагай* 1884: 71b

⁶⁷⁰ Fedotov, *yaklaşka* sözcüğünü, *yaka* “düz, pürüzsüz” sözcüğünden türemiş olarak görmüştür (1996b, s. 496).

⁶⁷¹ << *ēl (EWb., s. 39b; ÇSB) = TT *il* “il, şehir”.

⁶⁷² TatR *il* 1893: 1461

⁶⁷³ OsmR *äl* 1893: 804

⁶⁷⁴ Alt. Tel. LebR *äl* 1893: 804

⁶⁷⁵ TatR *ayl* 1893: 74

⁶⁷⁶ Şor. Sag. KoybR *äl* 1893: 350

⁶⁷⁷ KüerR *аҗыл* 1893: 163

⁶⁷⁸ < *yal* “köy” + +*şî* (a.a.y.e.), bk. *yal*.

⁶⁷⁹ < Tat. *yalan* “devamlı, sürekli” (Poppe, 1927, s. 159; EWb., s. 181b; ESTY II, s. 537b). Çuv. *yalanah* < *yalan* “daima, devamlı, hep, her zaman, sürekli” + +*ah* (a.a.y.e.; pekiştirme).

yalav [jalav]⁶⁸⁰ “bayrak (hasat şenliklerinde (Ru. *помочь*) bu amaçla bayağı bir başörtüsü (*surpan* [şurpan]) kullanılır)”; krş. *yil̄i* [jəl̄i] (ÇağR [jalau⁶⁸¹] “bayrak”; krş. TatR, TatO [jalau⁶⁸²] “elbisede bağ”, TobGig. [jalau⁶⁸³] (*ялавъ*) “bayrak”)

yalt [jalt] = *yakalt* [yagalt]

yaltıra-, yaltra- [jalbêra-, jalbra-]⁶⁸⁴, Sp. ay. “parlamak, ışık saçmak” (krş. TatB [jaltêr-⁶⁸⁵])

yaltırma [jalbêрма]⁶⁸⁶ “uzunca, köşeli cam boncuk”

yam [jam] “çukur” (Ru. *яма*)

yamışık, yamşik [jaməžək, jamžək], Sp. ay. “posta arabası sürücüsü, postacı”; krş. Gomb. (Ru. *ямуцикъ*; krş. TatV [žämšək⁶⁸⁷])

yamşik-sul̄i [jamžək-sul̄ə]⁶⁸⁸ “posta yolu”

yanah I [janaç]⁶⁸⁹ “çene” (TatR, TatO [əjäk⁶⁹⁰], MişBüg. [ijäk], Kum. ÇağR [änäk⁶⁹¹], OsmR [änäk⁶⁹²])

yanah-ayı [janaç-ajə]⁶⁹³ Sp. “çene”

yanah-şimmi [janaç-šëmmi]⁶⁹⁴ “çene kemiği, mandibula, alt çene kemiği”

yanah II [janaç]⁶⁹⁵, Sp. ay. “kapı dikmesi, kapı sövesi”; *al̄ik-yanahi* [al̄ək-janaçi] ay. (Tat. BarR [jaçak⁶⁹⁶] ay.)

yanavar [janavar]⁶⁹⁷ “yalnızca at hakkındaki dualarda geçen bir sözcük; tercümanımın düşüncesine göre zavallı, zavallılık anlamındaki *m̄isk̄in* [m̄əsken] sözcüğüyle eş anlamlıdır yani ata atıfta bulunarak ‚zavallı (at)‘ anlamına gelir”; *yavarne v̄y-hıvatne par* [janavarne v̄j-çêvat'ne par] “zavallıcılara (zavallı ata) güç kuvvet ver!” (FarZenk. [žānawār, žānwer⁶⁹⁸] “(genel olarak) hayvan, özellikle vahşi, zararlı veya çirkin hayvan, domuz, yaban domuzu”; krş. Horn 413. söz.⁶⁹⁹; AşmMater. XXII Tat. [janauar⁷⁰⁰])

⁶⁸⁰ < Tat. *yalau* “bayrak” (Poppe, 1927, s. 159).

⁶⁸¹ ÇağR *jalay* 1905: 155

⁶⁸² TatR *jalay* 1905: 155, TatO *жалая* 1892: 67b

⁶⁸³ TobGig. *ялавъ*, ʒ̄l̄ı 1804: 640

⁶⁸⁴ < *yal* “yanıp sönen ışık, parıltı hak. yansıma söz” (Aşm. IV, s. 177) + *tt* (a.a.y.e.) + *tr̄* (a.a.y.e.) + *ta-* (a.e.y.e.). Poppe, Tatarcadan kopya olduğunu düşünür: < Tat. *yaltur-* ay. (1927, s. 160).

⁶⁸⁵ TatB *jaltır-* 1876: 78

⁶⁸⁶ < *yal* “yanıp sönen ışık, parıltı hak. yansıma söz” (Aşm. IV, s. 177) + *tt* (a.a.y.e.) + *tr̄* (a.a.y.e.) + *ma* (a.a.y.e.).

⁶⁸⁷ TatV *жямуиек* 1894: 369b

⁶⁸⁸ < *yamşik* “posta arabası sürücüsü, postacı” + *sul̄* “yol” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *yamşik* ve *sul̄*.

⁶⁸⁹ << *ējek (ÇSB) = ET *ejek* ay. (Wilkens, 2021, s. 109a).

⁶⁹⁰ TatR *ijäk* 1893: 1579, TatO *эяк* 1892: 244b

⁶⁹¹ Kum. ÇağR *änäk* 1893: 711

⁶⁹² OsmR *änäk* 1893: 731

⁶⁹³ < *yanah* “çene” + *ay* “alt, aşağı, altta bulunan” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *yanah I* ve *ay*.

⁶⁹⁴ < *yanah* “çene” + *şim̄i* “kemik” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *yanah I* ve *şim̄i*.

⁶⁹⁵ < Tat. *jaçak* “kapı dikmesi” (Poppe, 1927, s. 160; EWb., s. 45b; ANLT, s.13).

⁶⁹⁶ Tat. BarR *jaçak* 1905: 59

⁶⁹⁷ < Tat. *yanıvar*, *yanwar* “hayvan” < Far. (Poppe, 1927, s. 160).

⁶⁹⁸ FarZenk. *جانور*, *جانوار* *gānawār*, *gānwer* 1866: 346b

⁶⁹⁹ Horn *jan*, *jänver* 1893: 93

⁷⁰⁰ AşmMater. *janauar*

yantî [jandê]⁷⁰¹, Sp. ay. “hazır”; krş. Gomb.

yantîla- [jandêla-]⁷⁰² “yapmak, hazırlamak”

yantîra-, yantra- [jandêra-, jandra-]⁷⁰³, Uçebn. 135 (master) *yanîras* [janêras⁷⁰⁴] “çınlamak, tınlamak, yankılanmak, yankı yapmak, gürültü yapmak, yüksek ses çıkarmak, çalmak”; Uçebn. 135 “çınlamak”; *kîvakal kîşkîrat’, sîran yantîrat’*. -*çan sassi* [kêvagal kêşkêrat’, sîran jandêrat’. -t’şan sassî] “(bilmece) ördek vaklıyor, kıyı yankılanıyor. –çan sesi”; krş. Gomb. (TatB [jañêr⁷⁰⁵], MişBüg. [jañêra-] “yankılanmak”)

yankîr: y. uyar [jañgêr: j. ujar] “oldukça aydınlık hava, çok açık hava”

yap [jap], bk. *yaka* [jaga] (OsmR [jâp (jap)⁷⁰⁶] “anlamı güçlendirmek için ye (ya) ile başlayan sıfatların önüne gelen bir hece”)

yapala [jabala]⁷⁰⁷, Sp. ay. “şey, nesne, cisim, eşya, mal”

yapîltik [jabêlêk], Sp ay. “küçük yel değirmeni (çocuk oyuncuğu)” (krş. Osm. [jâp⁷⁰⁸] “sıçraya sıçraya koşmak”, [jâpâlâk] “sıçrayan, hızlı koşan”)

yapîr [jabêr], bk. *yîpîr-yapîr* [jêbêr-jabêr]

yapşar [japşar] “eli açık, cömert”

yar [jar] “düz, dümdüz, doğrusal, düz bir çizgide, direkt, doğru çizgide”; y. *śîvî* [j. śəvə] “düz dikiş”; *pîr y. śurîlsa kaynî* [pêr j. śurêlza kajnê] “buz düz bir çizgide çatladı”; y. *śîr* [j. śîr] “dümdüz çiz, düz bir çizgi!” (Alt. Kum. vd. R [î⁷⁰⁹])

yar- [jar-]⁷¹⁰, Sp. ay. “bırakmak, göndermek, koymak, salmak, yollamak”; *hallap* y. [çallap j.] “masal söylemek”; krş. Gomb. (Şor. Koyb. Kaç. SagR [ês-⁷¹¹], UygR [êt-⁷¹²], YakB [ýt-⁷¹³])

yara: y. *kunîn*, y. *kuna* [jara: j.-kûnê, j.-kûna]⁷¹⁴ “bütün gün”; *yara-kunîn tîrşşîne epî vîrtsata kanman* [jara-kûnê tîrşşêne ebə vîrtsada kanman] “bütün gün yatıp da dinlenemedim”;

⁷⁰¹ << *ānut (Tekin, 2023, s. 264); ET *anuk* “hazır”; *anut-* “hazırlamak, pişirmek, yapmak” (Wilkens, 2021, s. 53a, 54a).

⁷⁰² < *yantî* “hazır” + *+la-* (a.e.y.e.), bk. *yantî*.

⁷⁰³ < *yan* “tıkırdama, çınlama vb. yankılanan ses hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 646a) + *+t* (a.a.y.e.) + *+îr* (a.a.y.e.) + *+a-* (a.e.y.e.).

⁷⁰⁴ Uçebn. *ianîpac*

⁷⁰⁵ TatB *jañîr-* 1876: 74

⁷⁰⁶ OsmR *jan, jân* 1905: 258, 384

⁷⁰⁷ Yegorov, sözcüğü Mo. *yama* “şey” sözcüğüyle karşılaştırmış, Çuvaşça biçimin, *yama* sözcüğünün eşlik durumu olan *yamala* biçiminden /m/ sesinin /p/ sesine değişmesiyle ortaya çıkmış olabileceğini belirtmiştir (1964, s. 354). Fedotov, sözcüğü Kırg. *cabalaq* “eşya; hazırlama” ile karşılaştırmıştır (1996b, s. 502).

⁷⁰⁸ CsSz.’te (s. 21) – verilmemiştir. Ayrıca kısaltmada belirtilmemiş ancak verdiği anlamdan Rafloff’tan tanıklandığı açıktır: OsmR *jân-, jänäläk* 1905: 384

⁷⁰⁹ Alt. Kum. vd. R [î 1893: 1407

⁷¹⁰ << **îd-* (EWb., s. 164a; ÇSB; EDAL, s. 611) = ET *îd--îd-* “göndermek, yollamak, çıkarmak” (Wilkens, 2021, s. 286, 294).

⁷¹¹ Şor. Koyb. Kaç. SagR *êc-* 1893: 1385

⁷¹² UygR *êtm-* 1893: 1380

⁷¹³ YakB *êtm-* 1851: 30a

⁷¹⁴ Talat Tekin, *yar-* “göndermek” eylemiyle ilişkili görerek sözcüğü < *îd-a* biçiminden getirmiştir (1995, s. 139).

viršsempe bolgarsem yara-kuna viršsah irtterni [viršzêmbε bolgarzem jara-kuna vêršsaχ irtterne] “Ruslarla Bulgarlar bütün gün savaştı” (Razsk. I, 19)

yarapa [jaraba], Sp. ay. “püskül, saçak; kadınların ve kızların başlıklarından (*huşpu, tuhya* [χuşpu, tuχja]), alınlarına ve şakaklarına sarkan, cam boncuklardan ve gümüş sikkelerden yapılan süs eşyalarının, takıların adı”; krş. *şerepe* [şereβε]

yarım: y. yışi [jarêm: j. jışi] “çıkırık, iplik değirmeni” (=TatB [äüernä⁷¹⁵], Ru. *воробы*, Fin. *kerinpuut*); *y. yışi tivî* [j. jışi tævæ] “çıkırığın alt kısmı, ayağı” (krş. ? TatO [äüer-⁷¹⁶] “evirmek, çevirmek”, Alt. TelR [äbir-⁷¹⁷] ay.; krş. *avîr-* [avêr-])

yarîn- [jarên-]⁷¹⁸ “ırgalanmak, salınmak, sallanmak, yalpalanmak”; *kukkuk yarînsa avîtat* [kukkuχ jarênza avêdat] “guguk kuşu iki yana sallanarak ötüyor”

yarîncik [jarên.ôžêk]⁷¹⁹ Uçebn. 67, “salıncak”

yarlık [jarlêk]⁷²⁰ “makbuz, belge” (MişN [jarlêk] “yafta, etiket”, Ru. *ярлык* ay., Alt. vd. R [jarlêk⁷²¹] “ilan, emir”, OsmR [jarlêγ⁷²²] “padişah fermanı”)

yarma [jarma] “boyunduruk, esaret” (Ru. *ярмо*)

yarminke [jarminkke] “fuar, panayı” (Ru. ağ. *ярманка*)

yasar [yazar]⁷²³, Sp. ay. “ahlaksız, hovarda, uçarı” (krş. ? Tat. Kum. OsmR [jaz-⁷²⁴] “doğru yoldan ayrılmak, günaha girmek, hata yapmak”)

yasar-kuriki, kurk’ [jazar-kurêga, -kurk’]⁷²⁵ “atkuyruğu (otu) (*Equisetum*)”

yasar-şini [yazar-şêni]⁷²⁶ “İspanyol sineği”; krş. Magn. 155

yasmik [jasmêk]⁷²⁷, Sp. ay. “mercimek” (Tat. [jasmêk])

yaşka [jaška]⁷²⁸, Sp. ay. “çorba”; *kupîsta-yaşki* [kuvêsta-jaški] “lahana çorbası”; krş. Gomb.

yaştaka [jaštaça]⁷²⁹, Sp. ay. “sırım gibi, ince, uzun ve düz”

yat [jat]⁷³⁰, Sp. ay. “ad, isim; erkekler, erkek nüfus, ruh, can”; krş. Gomb. (Tat. [at])

yatla- [jatla-]⁷³¹, Sp. ay. “azarlamak, paylamak, ayıplamak, sövmek”

⁷¹⁵ TatB *äüernä* 1876: 14

⁷¹⁶ TatO *äyep-* 1892: 26a

⁷¹⁷ Alt. TelR *äbîp-* 1893: 931

⁷¹⁸ << **irğa-n-* (Tekin, 2023, s. 265) = TT *ırğala-* “sallamak”.

⁷¹⁹ < *yarîn-* “ırgalanmak, salınmak, sallanmak, yalpalanmak” + *-çik* (e.a.y.e.), bk. *yarîn-*.

⁷²⁰ < MişN *yarlık* “yafta, etiket” (Poppe, 1927, s. 160).

⁷²¹ Alt. vd. R *ярлык* 1905: 141

⁷²² OsmR *ярлык* 1905: 142

⁷²³ < Tat. *yaz-* “yanılmak, şaşırarak, sapmak, kaçırmak”, *yazık* “suç, günah” (Poppe, 1927, s. 160).

⁷²⁴ Tat. Kum OsmR *jaz-* 1905: 226

⁷²⁵ < *yasar* “ahlaksız, hovarda, uçarı” + *kurik* “ot” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *yasar* ve *kurik*.

⁷²⁶ < *yasar* “ahlaksız, hovarda, uçarı” + *şina* “sinek” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *yasar* ve *şina*.

⁷²⁷ < Tat. *yasmik* “mercimek” (Poppe, 1927, s. 160; ANLT, s. 36, ÇSB; ESTY II, s. 561a).

⁷²⁸ < *yaş (< Far. اش (aş) “çorba, türlü, yemek”) + *+ka* (Yeg., s. 355; Fed. II, s. 506, 507).

⁷²⁹ Fedotov, *yaş/yaşî* “genç, körpe” sözcüğüne atıfta bulunarak sözcüğü, *yaştak/yaştah* “derli toplu, dümdüz” + *+a* biçiminde açıklamaktadır (1990, s. 288; 1996b, s. 507).

⁷³⁰ << *āt “ad” (Ligeti, 1938, s. 195; EWb., s. 30b; ÇSB; EDAL, s. 1140) = TT *ad* ay.

⁷³¹ < *yat* “ad, isim; erkekler, erkek nüfus, ruh, can” + *+la-* (a.e.y.e.), bk. *yat*.

yatlaş- [jatlaş-]⁷³² “birbirini azarlamak, birbirine sövmek”

yatsır [jatsâr]⁷³³ “adsız, isimsiz”; *y. purne* [j. purne] “adsız parmak, yüzük parmağı”

yav- [jav-], Sp. ay. “bükmek, örmek”; krş. Gomb.

yavkalan- [javgalan-]⁷³⁴ “kıvrıla kıvrıla gitmek, yilankavi gitmek, zikzak çizmek, kıvrılmak, dönüp durmak”

yaviş- [javêş-]⁷³⁵ “yapışmak, musallat olmak, bağlanmak, biriyle ilgilenmek, biriyle ilişki içinde olmak”; *vîl mana yavişrî* [vêl mana javêşrê] “o bana bağlandı”; *Trahvinpe Natal’yi yavişsa purnasî* [Traχvinpe Natal’ji javêşsa purnasî] “Trahvin ve Natal’yi’nin çok iyi bir ilişkisi var”; krş. *šivîš-* [šjvêš-] (Tat. [jabêš-])

yaviştar- [javêştar-]⁷³⁶ “bağlamak, birleştirmek”

ye I [jɛ]⁷³⁷ “veya, ya da; acaba”; *ye – ye* [jɛ – jɛ] “ya ... ya ...” (Tat. [jä] ay. Far. [jā⁷³⁸] “veya” Zenk. 945)

ye II [jɛ] “ya, hadi (öyleyse), şimdi (öyleyse), o zaman”; *ye, kayar-i ĩntî?* [jɛ, kajari ɛndə?] “hadi öyleyse gidelim mi şimdi?” *ye, pîsmîl turî* [jɛ, pəsməl turê]⁷³⁹ (duaların başında) “ya, bismillah Tanrı” (Tat. [jä] “ya, hadi”, [jägəz] “hadi!” OsmZenk. [ja, je⁷⁴⁰] “soru başlangıcında kullanılan edat: ya”; krş. ArZenk. [jā⁷⁴¹] “Arapçada vokatif edatıdır, Farsça ve Türkçedeysen Allah sözcüğüyle mukaddes görülen, saygı duyulan kimselerin adları önüne gelir”)

Yeyik [Jejək]⁷⁴² “Ural nehri; Uralsk şehri”; *Yeyik hulli* [Jejək χullî] “Uralsk” (TatB [Jajêk⁷⁴³])

yeyü [jejü]⁷⁴⁴ “su baskını, taşkın; nehirde sığ ve geniş yer”; *şirma y. kaynî* [şirma j. kajnê] “nehir taşı” (MişBüg. [jäjü] “nehirde sığ ve geniş yer”; krş. AltR [jajêk⁷⁴⁵] “su yüzeyi, su baskını”; TatB [jäj-⁷⁴⁶] “yaymak”)

yel: yel-tum hayarî [jel: jɛl tɔm χajarê]⁷⁴⁷ “rüzgârın neden olduğu bir hastalık” (Tat. [jil] “rüzgâr”; krş. *šil* [šil])

yem: y. yeşil [jem: j. jɛžəl]⁷⁴⁸ “yemyeşil” (TatO [žäm žäšəl⁷⁴⁹] ay., OsmZenk. [jem] “sıfatlardan önce anlamı pekiştiren parçacık: [j. jeşil⁷⁵⁰] yemyeşil”)

⁷³² < *yat* “ad, isim; erkekler, erkek nüfus, ruh, can” + *laş-* (a.e.y.e.), bk. *yat*.

⁷³³ < *yat* “ad, isim; erkekler, erkek nüfus, ruh, can” + *sır* (a.a.y.e.), bk. *yat*.

⁷³⁴ < *yav-* “bükmek, örmek” + *-kala-* (e.e.y.e.; sıklık) + *-n-* (e.e.y.e.; dönüşlülük), bk. *yav-*.

⁷³⁵ < Tat. *yabiş-* “yapışmak”, krş. Çuv. *šipîš-*.

⁷³⁶ < *yaviş-* “yapışmak, musallat olmak, bağlanmak, biriyle ilgilenmek, biriyle ilişki içinde olmak” + *-tar-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *yaviş-*.

⁷³⁷ < Tat. *yä* ay. < Far. *yā* “veya” (Poppe, 1927, s. 160; ANLT, s. 89).

⁷³⁸ Zenk. *yä*

⁷³⁹ Çevirisi, CsSz.’te (s. 23) ve ÇS’nde (s. 207) bulunmamaktadır.

⁷⁴⁰ OsmZenk. *yä ja, yä je* 1876: 945c

⁷⁴¹ ArZenk. *yä jä* 1876: 945b

⁷⁴² < Tat. *Yayik* “Ural (nehri)” (Poppe, 1927, s. 160; ANLT, s. 164).

⁷⁴³ TatB *Jajik* 1876: 74

⁷⁴⁴ < Tat. *yeyü* “yayılma” (Poppe, 1927, s. 160).

⁷⁴⁵ AltR *jajik* 1905: 75

⁷⁴⁶ TatB ay. 1876: 79

⁷⁴⁷ < Tat. *yil* “rüzgar”.

yen [jɛn]⁷⁵¹, Sp. ay. “yan, yön, taraf, yaka”; krş. Gomb. (Tat. Alt. OsmR [jan⁷⁵²] “yan”)

yenne: aptıranı y. nimin kala pılmesır suyeştertım [jɛnnɛ: aptəranə j. nimən kala pəlməzər suještərdəm]⁷⁵³ “şaşırdım ne diyeceğimi bilemediğim için yalan söyledim”; krş. Razsk. I 43; krş. ? *yen* [jɛn]

yençik [jɛn.ɔʒək]⁷⁵⁴ “kadınlarda kemerden sarkan süslü kese” (TatB [jančək⁷⁵⁵], MişBüg. [jänčək])

yeple [jɛplɛ]⁷⁵⁶, Sp. ay. “nasıl?, ne gibi?, ne kadar?”

yeplesker [jɛplɛskɛr]⁷⁵⁷ “hangi?, nasıl?, nasıl bir?, ne?, ne tür?”

yer- [jɛr-]⁷⁵⁸ “birine katılmak, bir araya gelmek”; *man laşana yut laşa yerçi* [man lažana juʔ laža jɛr.ɔʒə] “benim atıma yabancı bir at katıldı”; *vıl şuka yerçi* [vəl şuğa jɛr.ɔʒə] “o yoksullaştı”; *usal yernisem [uzal jernizem]* Máté IV, 24. “iblis tarafından ele geçirilmiş olanlar” (TatR [ijär-⁷⁵⁹] “takip etmek, taklit etmek, birinden sonra bir şey yapmak”, TatB [əjär-⁷⁶⁰] “takip etmek, peşinde olmak, taklit etmek”, Tob. KrmR [iär-⁷⁶¹] “ulaşmak, erişmek, yetmek, yetişmek”; Tob. “eşlik etmek, birinin beraberinde gitmek”, OsmR [är-⁷⁶²] “ulaşmak, erişmek”)

⁷⁴⁸ < Tat. *yeşil* “yeşil” (Poppe, 1927, s. 160; ANLT, s. 13).

⁷⁴⁹ TatO *жям жяшил* 1892: 89b

⁷⁵⁰ OsmZenک. يم يشل *jem jeşil* 1876: 967c

⁷⁵¹ < Tat. *yan* “yan” (Yılmaz, 2002, s. 70), krş. *şum*.

⁷⁵² Tat. Alt. OsmR *jan* 1905: 78

⁷⁵³ < *yen* “yan, yön, taraf, yaka” + *e* (belirtme-yönelme durum eki), bk. *yen*.

⁷⁵⁴ < Tat. *yançik* “para kesesi”, MişBüg. *yençik* ay. (Poppe, 1927, s. 160).

⁷⁵⁵ TatB *jançik* 1876: 75

⁷⁵⁶ Ramstedt, *yeple*’yi şu şekilde açıklar: Çuv. *yeple* < *ye-* “bir şey” + *kep* “model” + *le/+la* eki (< +*layu*) (1952, s. 78). Poppe, *yeple*’nin *apla* “öyle, böyle” ve *şapla* “böyle, öyle” sözcükleriyle paralellik gösterdiğini, Ramstedt’in *apla*’yı, *egükep “numune, örnek” + *-layu* eki biçiminde açıklamasına karşın kendisinin bu yapıyı *a* < *e (eski gösterme adılı, krş. Mo. *e-ne* “bu”) + *kep* “biçim, model” + *-layu* biçiminde açıkladığını, buna göre *şapla*’nın **çe+kep+layu* şeklinde gelişmiş olabileceğini, *yeple* soru sözcüğünün ikinci yarısının da aynı şekilde **kep+layu* biçiminde oluşmuş olacağını belirtmektedir. Ancak ona göre *ye* bir soru sözcüğüne de götürülebilir. Söz başı /y/ sesinin Çuvaşçada ya bir kopyaya, ya geç *y-* türemesine ya da izleyen bir ön ünlüyle birlikte **i-* sesine gittiğini belirten Poppe, bu durumda burada, Türk dillerine yabancı bir *i soru zamirinin varsayılması gerektiğini belirtmektedir (1974, s. 145, 146). Levitskaya, *yeple*’yi şu şekilde açıklamıştır: *ye + *-pe* (araç durum eki) + *-le* (birlektelik) (1976, s. 36). Adamović’e göre; Çuv. *apla* “böyle, bunun gibi” sözcüğü, Çuvaşça araç eki *-pla* ve işaret edici *a (< *e) ögesinden oluşmuştur. Adamović buna kanıt olarak da *apla* sözcüğünde de bulunan Mordvince kökenli işaret edici *e ögesi, durum eklerini de alabilmesini sunar: *é-sa* “orada” < *e* + bulunma durum eki *-sa* (1984, s. 7).

⁷⁵⁷ < *yeple* “nasıl?, ne gibi?, ne kadar?” + *+sker* (a.a.y.e.), bk. *yeple*.

⁷⁵⁸ Yegorov, sözcüğü, ET, Çağ. *eger-*, Kırg. *eer-*, Trkm. *eyer-*, Başk. *eyir-*, Tat. *iyer-* “bağlanmak, takip etmek, peşinden gitmek” vb. eylemlere yaklaştırmıştır. Ayrıca Çuv. *erkın* “aşık, sevgili”; *ert-* (ettirgen biçim) sözcüklerini de bu kökten türemiş olarak değerlendirmiştir (1964, s. 61, 62). Fedotov, sözcüğü Osm. *er-* “ermek, başarmak, elde etmek”; Tob., Krm. *yer-* “başarmak, erişmek (Krm.); eşlik etmek, birlikte gitmek (Tob.)”, Tat. *iyer-* “takip etmek; taklit etmek”, Başk. *eyir-* “takip etmek, peşinden gitmek; biriyle ilişkiye girmek” eylemleriyle ilişkili görmüş ve sözcüğün Çuvaşçaya söz başında *y-* bulunduran bir Türk dilinden geçmiş olduğunu belirtir (1996a, s. 143, 144). Räsänen ve Ahmet’yanov; sözcüğü, Tat. *iyer-/iyer-* “birini takip etmek” sözcüğünden kopya kabul ederler (1969, s. 36a; 2015a, s. 320a). EDAL’da ET *eder-* “izlemek, takip etmek”, Tat. *iyer-* ay. vb. ve Çuv. *yer-* eylemiyle birlikte AT **eder-* ana biçimi altında verilmiştir (s. 580).

⁷⁵⁹ TatR *ijäp-* 1893: 1579

⁷⁶⁰ TatB *ejär-* 1876: 17

⁷⁶¹ Tob. KrmR *iäp-* 1893: 1412

⁷⁶² OsmR *äp-* 1893: 755

yerripe [jɛrriβɛ]⁷⁶³ “ağır ağır, yavaş yavaş”

yerške [jɛrʃkɛ]⁷⁶⁴ “aşık, sevgili, yar; nikahsız eş, odalık (kısa bir süre önce Novoye Yakuşkino köyünde, bir koca, evde kanunen eşi olan karısı dışında, bir başkasını, önceki kocası tarafından kapı dışarı edilen yabancı bir kadını tuttu)” (krş. Tat. Krm. Azb. OsmR [jar⁷⁶⁵] “yar” < Far.)

yert- [jɛrt-]⁷⁶⁶ “(bir kişiyi veya hayvanı) getirmek, yanına alıp götürmek, yol açmak”; krş. Máté XII, 45

yeś- [jɛś-]⁷⁶⁷ “alıp götürmek, taşımak, yerinden uzaklaştırmak”

yeşer- [jɛʒɛr-]⁷⁶⁸ “yeşermek” (TatB [jäšär-⁷⁶⁹])

yeşil [jɛʒəl]⁷⁷⁰ “yeşil”; *yem-y.* [jɛm-j.] “yemyeşil” (TatB [jäšəl⁷⁷¹])

yetre [jɛtrɛ] Uçebn. 92 “fişek saçması, saçma” (TatR [jädrä⁷⁷²] < Ru. ядро)

yevçe [jɛv.ɔʒɛ]⁷⁷³ “(kız) isteyen, görücü, dünürücü, arabulucu, çöpçatan” (TatR [jaučə⁷⁷⁴] “dünürücü”, TatO [ʒayčə⁷⁷⁵] “arabulucu, çöpçatan”)

yevirlı [jɛvɛrlɔ]⁷⁷⁶ “andıran, aynı, benzer, gibi, eşit”; *vıl aşşı y.* [vəl aššə j.] “o babasına benzer”; krş. Máté XI 16

yevirlıh = yevirlı; vıl sın san y. [jɛvɛrləχ= jɛvɛrlə; vəl şın san j.]⁷⁷⁷ “o adam sana benzer”

yıke [jəgɛ]⁷⁷⁸, Sp. ay. “iğ” (TarR [jig⁷⁷⁹] Tel. Alt. Leb. Kırg. OsmR [ik⁷⁸⁰])

yıke-hüre [jəgɛ-χüre]⁷⁸¹ “fare, sıçan”

⁷⁶³ Aşmarin, *yerrı* maddesinde bu sözcüğün araç durum ekli biçimde *yerrıpe* olarak kullanıldığını belirtir (Aşm. IV, s. 287). Dolayısıyla sözcüğün kökü olan *yerrı* “ağır, yavaş” anlamında bir sözcük olmalıdır.

⁷⁶⁴ Räsänen, sözcüğü Tatarcadan kopya kabul etmektedir: Tat. *yār* “sevgili; arkadaş, yoldaş”, Tat. *yar-aş-ka* (> Çuv. *yerške* “sevgili”) < Far. *yār* (1969, s. 188b). Fedotov, sözcüğün Çuv. *yer-* “katılmak, bir araya gelmek” eyleminden -*ške* ekiyle türetilmiş olabileceği varsayımının mantıklı olsa da -*ške* ekinin Çuvaşçada isim köklerine eklendiğini belirtir. Sözcüğün kökünü, Fedotov da Räsänen gibi Far. *yār* يار “arkadaş; yar, sevgili” olarak görmektedir (1996a, s. 144). Buna karşın daha önceki yıllara ait bir eserinde kendisi de addan ad yapan +*ške* ekinden bahsettiği yerde Çuv. *yerške* sözcüğünün Tatarca dengi olarak Räsänen’le aynı sözcüğü vermiştir (Fedotov, 1986, s. 17).

⁷⁶⁵ Tat. Krm. Azb. OsmR *jap* 1905: 101

⁷⁶⁶ < Tat. *iyert-* “izlettirmek” (EWb., s. 36a). Çuvaşça olarak da açıklanabilir: < *yer-* “birine katılmak, biriyle birleşmek, bir araya gelmek” + *-t-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *yer-*.

⁷⁶⁷ Sözcük, Räsänen’de Çuv. *leś-* eyleminin bir varyantı olarak geçmekte ve **ileç-* biçiminden getirilmektedir. Ayrıca Çağ. *elt-* “götürmek”, Uyg. *ilt-*, *ilit-*, OT *ilet-* “götürmek; el koymak”, Tat. *ilt-* “götürmek”, Yak. *elt-*, *ilt-* “taşımak, götürmek” vd. eylemler için Çuv. *leś-* ve *yeś-* eylemleriyle birlikte **el-t-* ve **el-ç-* kökleri tasarlamıştır (1969, s. 41a). EDAL’da da AT **el-t-*, -*ç-* “getirmek, iletmek; götürmek, taşımak, göndermek” ana biçiminin altında yukarıda sayılan Türkçe denkliliklerle birlikte Çuv. *yeś-*, *leś-* “götürmek, taşımak, göndermek” eylemine yer verilmiştir (s. 582).

⁷⁶⁸ < Tat. *yeşer-* “yeşermek” (Poppe, 1927, s. 160).

⁷⁶⁹ TatB ay. 1876: 79

⁷⁷⁰ < Tat. *yäšəl* “yeşil” (ANLT, s. 13).

⁷⁷¹ TatB *jäšəl* 1876: 79

⁷⁷² TatR *jädpä* 1905: 376

⁷⁷³ < Tat. *yauçı* “arabulucu, çöpçatan” (Poppe, 1927, s. 160; EWb., s. 176a).

⁷⁷⁴ TatR *jayçı* 1905: 19

⁷⁷⁵ TatO *жаучы* 1892: 74a

⁷⁷⁶ < *yevır* “görünüm, biçim; benzer, gibi” (CRS, s. 98a) + *lı* (a.a.y.e.).

⁷⁷⁷ < *yevır* “görünüm, biçim; benzer, gibi” (CRS, s. 98a) + *lıh* (a.a.y.e.).

⁷⁷⁸ << *ik* (EWb., s. 170a) = TT *iğ* ay.

⁷⁷⁹ TarR *jiz* 1905: 509

⁷⁸⁰ Tel. Alt. Leb. Kırg. OsmR *ik* 1893: 1415

yıkev [jəgɛv]⁷⁸² “büyük eğe” (TatB [igäu⁷⁸³], ÇağKún. [ikak⁷⁸⁴])

yıkılte- [jəgəldɛ-]⁷⁸⁵ “kıskırtmak, tahrik etmek, alay etmek, cezbetmek, çekmek”

yıkır [jəgər]⁷⁸⁶, Sp. ay. “çift, ikiz”; y. *tikel?* [j. təgəl?] “çift mi tek mi?”, y. *aça* [j. a.ǰǰa] “ikiz çocuk”; y. *mıyır* [j. mǰǰər] “bitişik büyümüş, kaynaşmış fındık”; y. *ıvış* [j. ıvǰş] “iki avuç” (Tat. [igəz])

yıkreş [jəkrɛş]⁷⁸⁷ “ikiz”; *yıkreş in hırahhi, yıkreşren piri vilni* [jəkrɛşən χǰraχχi, jəkrɛşrən pəri vilnə] “ikizlerden biri öldü”

yıkıt [jəgət]⁷⁸⁸ (folk.) “delikanlı, genç adam, yiğit”; krş. Gomb. (MişBüg. [jəgət], TatO [ǰəgət⁷⁸⁹])

yıksık [jəksək]⁷⁹⁰, Sp. ay. “şeytan görsün!, hay aksi şeytan!, lanet olsun!, Allah kahretsin!, Allah belanı versin! (nahış, zararlı bir durum olduğunda kullanılan ünlem)” (krş. Zol. [jǰksək⁷⁹¹] “alçak, çirkef, iğrenç”) (krş. ? AltV [jeksın-] “iğrenmek, tiksilmek”, *yek* [jek⁷⁹²] “tiksinç, menfur; şeytan, cin, iblis”, AltR [jǰksən-⁷⁹³] “bir şeyden tiksilmek, iğrenmek; bir şeyi görünce ürpermek, irkilmek”, BarR [jıksən-⁷⁹⁴] “ürkmek”

yıksü [jəksü]⁷⁹⁵, Uçebn. 103 *ıksü* [ıksü⁷⁹⁶] “hıçkırık”; *ına y. titat'* [ǰna j. tıdat] “onu hıçkırık tuttu” (krş. Alt. TelR [ǰksǰ-⁷⁹⁷] “hıçkırık”

yıksüle- [jəksüle-]⁷⁹⁸ “hıçkırık”

⁷⁸¹ < *yıke* “iğ” + *hüre* “kuyruk”, bk. *yıke* ve *hüre*.

⁷⁸² << *ıkegü (Tekin, 1995, s. 140) = TT *eğe* “eğe”.

⁷⁸³ TatB ay. 1876: 22

⁷⁸⁴ ÇağKún ay. 1902: 82

⁷⁸⁵ < *yık* (~Bar. *yık* “iğrenç”, Çağ. *yek* “kötü ruh, şeytan”) + *-ıl-* + *-te-* krş. *yıksık* (*yık* + *sık*) (Fed. I, s. 191).

⁷⁸⁶ << *ekir (EWb., s. 39a); << **ǰkir*² (ÇSB) = TT *ikiz* ay.

⁷⁸⁷ < *yıkır* “çift” + *+eş* (a.a.y.e.), bk. *yıkır*.

⁷⁸⁸ < Tat. *yıgır* “genç, delikanlı” (Poppe, 1927, s. 160; ANLT, s. 37).

⁷⁸⁹ TatO *ıgezet* 1892: 74a

⁷⁹⁰ Aşmarin, sözcüğü şu şekilde açıklamıştır: *yık* “alçak” + *sık*- “tos vurmak” > *yıksık* “acıması alçak” (Aşm. V, s. 120). Nikolskiy, sözcüğü, *yık* “iğrenç; zarar; alçak” köküne dayandırmıştır (1919, s. 73). Yegorov, sözcüğü, TT *eksik* “eksik; yetersiz” ve onun diğer Türk dillerindeki denkliklerine yaklaştırmıştır. Çuvaşça biçimin belki de *yık* “şeytan” (Altun Yarıuk) kökünden gelmiş olabileceğini düşünen Yegorov, diğer Türk dillerinde sözcüğün “eksilmek, azalmak” eyleminden türetildiğini belirtir (1964, s. 77, 78). Räsänen; sözcüğü, Tel., Küer. *yek-si-n-* “tiksinmek, istememek”, Leb. *yeksin*, Şor. *çeskin*, *çiksin*; Soy. *çeslek* “kötü ruh” biçimleriyle ilişkili görmüş ve bunların hepsini < *yek* < *yǰ-* “yemek” köküne dayandırmıştır (1969, s. 195b). Fedotov da sözcüğü, Çuv. *yık* “küfür” sözcüğüyle ilişkilendirmiş ve *yık* + *sık* biçiminde çözümlemiştir. Ayrıca sözcüğü, köken olarak ET, Tel., Uyg., Çağ. *yek* “kötü ruh; şeytan” gibi biçimlere yaklaştırmıştır. Ayrıca Yegorov’un sözcüğü, TT *eksik* gibi biçimlere dayandırmasını, bunlar anlam bakımından Çuv. *ıksıl-* “eksilmek, azalmak” eylemine karşılık geldiği için ikna edici bulmamaktadır (1996a, s. 191, 193). Klára Agyagási, sözcüğü, *ıksük (~TT *eksik*) ana biçiminden getirmektedir (2019, s. 152).

⁷⁹¹ Zol. *ıyıkсык* 1875: 16a

⁷⁹² AltV *jeksın-*, *jek* 1884: 87a

⁷⁹³ AltR *jǰksın-* 1905: 319

⁷⁹⁴ BarR *jıksın-* 1905: 509

⁷⁹⁵ Yegorov, YUyg. *hekik* “hıçkırık”; Kzk. *ıoksu* “bulantı” sözcüklerine yaklaştırmış ve bu sözcüklerin yansıma sözcükler olduğunu belirtmiştir (1964, s. 78). Ancak her ikisi de fonetik olarak uygun örnekler değildir. Ancak yansıma kökenli olması muhtemeldir. Fedotov, Çuvaşça biçime uygun olarak kabul edilebilecek daha güvenilir Türkçe denklikler bulunduğunu belirtmiştir: Koyb., Kaç. *yékse-* (*yék* + *-se*) = Alt., Küer., Tel. *yeksin-* (*yek* + *-si-* + *-n*) “tiksinmek”; Alt., Leb. *yeksin-* = *yeksin-* “tiksinmek” (1996a, s. 194).

⁷⁹⁶ Uçebn. *ıksıǰ*

⁷⁹⁷ Alt. TelR *ıyıkсы-* 1893: 1356

yılme [jəlmɛ] “karaağaç” (TatR [əlmä⁷⁹⁹] < Ru. *ильма*)

yılınçık: unın kuşı y. [jəlbən.ɔʒək: ʉnən kuʒə j.]⁸⁰⁰ “onun gözü kızarık ve yaşlı”

yıltır [jəlbər]⁸⁰¹, Sp. ay. “kar ayakkabısı, kar pateni” (krş. Alt. Leb. KüerR [jəl-⁸⁰²] “kayıp gitmek, (kaygan zeminde) kaymak, buzda sürmek, dolaşmak”; AltV [jəl-⁸⁰³] “sürünmek, hareket etmek, kayak yapmak”; Zol. 15 Tat. [jildərya⁸⁰⁴])

yıltır-püşkeni [jəlbər-püşkenə]⁸⁰⁵ “kar ayakkabısının kayışı, bağı”

yım [jəm]⁸⁰⁶, Sp. ay. “keten pantolon”

yıner [jəner]⁸⁰⁷, Sp. ay. “eyer”; krş. Gomb. (Tat. [əjər], OsmR [əjər⁸⁰⁸], TarR [əgär⁸⁰⁹], YakB [yɲyr⁸¹⁰]; krş. TelR [iɲirgä⁸¹¹] “eyer örtüsü”)

yınerle- [jənerle-]⁸¹² “(atı) eyerlemek”

yınerçik [jəner.ɔʒək]⁸¹³ “at koşumunun yastığı”; krş. Gomb. md. [jənər⁸¹⁴] (TatB [əɲərçək⁸¹⁵], ay. KumR [jəɲərçək⁸¹⁶] “semer”)

⁷⁹⁸ < *yıksü* “hıçkırık” + *+le-* (a.e.y.e.), bk. *yıksü*.

⁷⁹⁹ TatR *ilmä* 1893: 1583

⁸⁰⁰ *yılınçık* sözcüğüyle, kökteş olabileceğini düşündüğümüz *yılır-* “ıslanmak; sümüklenmek, mukuslanmak; gevşemek; yangılanmak, iltihaplanmak; yaşarmak; gülümsemek, sırtmak”, *yılırın-* ay., *yılınter-* “ıslatmak, nemlendirmek, çamurlaştırmak; iltihaplandırmak, irinlendirmek; geniş geniş gülmek, sırtmak”, *yılirt-* ay. biçimleri kaydedilmiştir (Bayram, 2019b, s. 227b). Ayrıca Aşmarin, *yılınçık* sözcüğüyle birlikte *yılır-* “sebepsiz gülmek”, *yılırın-* “ıslanmak, sulanmak, baş vermek, irin toplamak (apse hak.)”, *yılırın-* ay., *yılınter-* = *yıklenet-* “iğrenç olmak” (Aşm. V, s. 62, 122) sözcüklerini kaydetmiştir. *Yılınter-* ve *yılirt-* biçimlerinin ettirgenlik yapısında olmaları anlamları sebebiyle açık olduğundan bu biçimlerin sonundaki *-ter-* ve *-t-* eklerinin ettirgenlik ekleri olduğu açıktır. Dolayısıyla *yılınçık* sözcüğündeki *-çik* eki, bir eylemden ad yapım eki *yılın-* de bir eylem gövdesi olmalıdır. Bu gövdenin Çuv. *yıpe* “ıslak, nemli, yaş” köküne dayandığı açıktır. Muhtemelen eklenme sırası bir metatezle *yıpe* kökünden türemiş bu sözcük, *yılın-* biçimini almıştır. O hâlde *yıpe*’yi ayırdığımızda, geriye eylem yapan bir *+lın-* parçası kalmaktadır. *yılır-* biçimini, *yılırın-* ve *yılirt-* sözcükleriyle karşılaştığımızda bu sözcüklerin sonunda bulunan *-ın-* ve *-t-* eklerinin de sırasıyla eylemden eylem türeten dönüşlülük ve ettirgenlik ekleri olduğu görülmektedir. O hâlde; *yılır-* eyleminde de *yılın-* biçiminde olduğu gibi *yıpe* “ıslak, nemli, yaş” kökü ve *+lın-* parçası bulunmaktadır. Ne var ki Çuvaşçada addan eylem türeten *+lın-* ve *+lın-* ekleri yoktur. Bu nedenle bu iki parçayı da çözümlmeliyiz. Bizce bu yapılarıdaki ilk ek, addan ad yapan *+lın-* (~TT +lX) eki, ikinciler ise sırasıyla addan eylem yapan *+n-* ve *+r-* ekleri olmalıdır. Dolayısıyla bizce sözcük şu şekilde gelişmiştir: < *yıpe* “ıslak, nemli, yaş” + *+lın-* (a.a.y.e.) + *+n-* (a.e.y.e.) + *-çik* (e.a.y.e.). Ancak *yılın-* “gözyaşı” (Bayram, 2019a, s. 227a) sözcüğüne *+pın-* (a.e.y.e.) ekinin eklenmesiyle de oluşmuş olabilir. Ayrıca bk. *yıpe*.

⁸⁰¹ Yegorov; sözcüğün iki Marice sözcüğün birleşiminden oluştuğunu düşünmektedir: *yal* “bacak” ve *tar* “kayak, kızak” ve buradan da *yıltır* “bacak kızıağı, kayak” (1964, s. 78). Fedotov sözcüğü, Tat. *yıldır-ğa* “kayak” ile karşılaştırmakla birlikte belki de sözcüğün Mar. **yolter* (< *yol* “bacak” + *ter* “kayak, kızak”) yani “bacak kızıağı, kayağı” biçiminden gelmiş olabileceğini düşünmektedir (1996a, s. 195).

⁸⁰² Alt. Leb. KüerR *jəyl-* 1905: 481

⁸⁰³ AltV *jəyl-* 1884: 107b

⁸⁰⁴ Zol. *juлдырға*

⁸⁰⁵ < *yıltır* “kar ayakkabısı, kar pateni” + *püşken* “kar ayakkabısındaki ayağı saran kayış” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *yıltır* ve *püşken*.

⁸⁰⁶ << **üm* = Uyg. *üm* “şalvar, don” (Tekin, 2023, s. 267).

⁸⁰⁷ << *ıjır* (EWb., s. 166a); << **ıjır* = Yak. *ıjır*, *ıjır* ay. (Tekin, 2023, s. 266)

⁸⁰⁸ OsmR *əjəp* 1893: 721

⁸⁰⁹ TarR *əgəp* 1893: 695

⁸¹⁰ YakB *ыңыр* 1851: 30a

⁸¹¹ TelR *ıjırğä* 1893: 1432

⁸¹² < *yıner* “eyer” + *+le-* (a.e.y.e.), bk. *yıner*.

⁸¹³ < *yıner* “eyer” + *+çik* (a.a.y.e.), bk. *yıner*. Räsänen’e göre; << Mo. *jangir-çag* “semer” (1969, s. 166a).

⁸¹⁴ Gomb. *jəner* 1906: 8. CsSz.’te *jənər* (s. 25), Paasonen, daha sonra *Düzeltilmeler* bölümünde sözcüğün *jəner* şeklinde düzeltilmesi gerektiğini belirtmiştir (1908, s. 243). Ancak Paasonen, sözlükte Gomb. kısaltmalı biçimleri aynen verdiği için *jəner* olmalıydı.

yǎnı [jǎnə]⁸¹⁷, Sp. ay. “kap, kılıf, kın”; *hıš-yǎnı* [χəs-jǎnı] “kılıç kını”; *sıš-ı-yǎnı* [səzə-jǎnı] “bıçak kını” (Tat. [kǎn])

yǎnke [jǎŋɕɛ]⁸¹⁸, Sp. bk. *inke* [iŋɕɛ]

yǎp [jǎp]⁸¹⁹, Sp. ay. “iğne”; krş. Gomb.

yǎp-kuś [jǎp-kuś]⁸²⁰ “iğne deliği”

yǎplı: y. **hulı** [jǎplə: j. χulǎ]⁸²¹ “kuşburnu çalısı”; krş. Máté XXVII, 29

yǎp-vǎrrı [jǎp-vǎrrı]⁸²² “kız böceği”; krş. TatV [ǎjnǎ burǎ]⁸²³ “kız böceği”

yǎpe [jǎβɛ]⁸²⁴, Sp. ay. “ıslak, nemli, yaş”; Uçebn. 71 “kötü hava”; *yǎp-yǎpe* [jǎp-jǎβɛ] “ıpıslak, sırlıslak”; krş. Gomb. (krş. TatB [jǎüǎš]⁸²⁵, TatO [žǎüǎš]⁸²⁶, MişBüg. [jüwǎš] “ıslak, nemli”; TatO [žǎp-žǎüǎš]⁸²⁷ “ıpıslak”; TelR [d’ibik]⁸²⁸, LebR [jibiy]⁸²⁹, Alt. BarR [jibü]⁸³⁰ “ıslak, nemli”; TatB [jǎb-⁸³¹] “ıslanmak, nemlenmek”

yǎpen- [jǎβɛn-]⁸³² “ıslanmak, nemlenmek”

yǎpet- [jǎβɛt-]⁸³³ “ıslatmak, nemlendirmek”

yǎphü [jǎpχü] “ince yağmur, çisen”; y. *śıvat* [j. śǎvat] “yağmur çiseliyor” (krş. ? YakB [kybaχ]⁸³⁴ “küçük toz tanesi; çisen, ince yağın kar”)

yǎpkın: y. **hura** [jǎpkǎn: j. χura]⁸³⁵ “kapkara, simsiyah”; y. *hura laşa* [j. χura laşa] “(kuzgun rengi) kara at”

⁸¹⁵ TatB *inǎčak* 1876: 20

⁸¹⁶ KumR *jıñıyırçak* 1905: 473

⁸¹⁷ << *kım (ÇSB; CHF, s. 75) = TT *kın* ay.

⁸¹⁸ < Tat. *žıngǎ* “gelin” (EWb., s. 198a).

⁸¹⁹ Yegorov; sözcüğü açıklamak için Başk., Tat. *ıne karağı* “kız böceği”; Kırg. *ıynelik*, Kzk., KKalp. *ınelik* ay. sözcüklerini örnek vermiş ve Türklerin bu böceğin uzun ince karnını, iğne olarak tasavvur ettiklerini belirtmiştir (1964, s. 79). Fedotov; sözcüğü, Tel. *yebe* “bıçak demiri; demir ok ucu”, Koyb. *yebe* “ok” biçimlerine yaklaştırmıştır (1996a, s. 196).

⁸²⁰ < *yǎp* “iğne” + *kuś* “göz”, bk. *yǎp* ve *kuś*.

⁸²¹ < *yǎp* “iğne” + *+lı* (a.a.y.e.) + *hulı* “uzun filiz, sürgün, dal, çubuk”, bk. *yǎp* ve *hulı*.

⁸²² < *yǎp* “iğne” + *vǎrrı* “hırsız” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *yǎp* ve *vǎrrı* I.

⁸²³ TatV *ǎjnǎ burǎ* 1894: 318b

⁸²⁴ Yegorov; sözcüğü, Başk. *yǎp-ı*, Tat. *cǎp-ı* “ıslanmak, yumuşamak” gibi diğer Türkçe denklilere yaklaştırmıştır (1964, s. 79). Räsänen’e göre Tat. *yǎp-* “ıslanmak” eyleminden kopyalanmıştır (1969, s. 202a). Fedotov ise sözcüğü, ET *yaba* “ıslak, nemli”; Başk. *yǎp-ı* “ıslanmak, sulanmak, nemlenmek, yumuşamak”; Başk. *yǎp-ı* “ıslanmak, nemlenmek; su çekmek, suyla yumuşamak”; Başk. *yǎp-ı* “ıslatmak, suya batırmak, suyla yumuşatmak” vb. eylemlere yaklaştırmış ve ayrıca Mo. *depte-* “su çekmek” sözcüğüyle karşılaştırmıştır (1996a, s. 197). Ahmet’yanov da sözcüğün Tatarcanın ağızlarında bulunan *yǎp-ı* sözcüğünden kopyalandığını düşünmektedir (2015a, s. 264b).

⁸²⁵ TatB *jıeı* 1876: 80

⁸²⁶ TatO *jeııı* 1892: 74b

⁸²⁷ TatO *jeııı-jeııı* 1892: 74b

⁸²⁸ TelR *jıbık* 1905: 532

⁸²⁹ LebR *jıbıı* 1905: 532

⁸³⁰ Alt. BarR *jıbıı* 1905: 532

⁸³¹ TatB *jeb-* 1876: 80

⁸³² < *yǎpe* “ıslak, nemli, yaş” + *+n-* (a.e.y.e.), bk. *yǎpe*.

⁸³³ < *yǎpe* “ıslak, nemli, yaş” + *+t-* (a.e.y.e.), bk. *yǎpe*.

⁸³⁴ YakB *kybaχ* 1851: 63b

⁸³⁵ Fedotov, sözcüğün Tat. *kuıın* “kivılcım”, *kuıınlan-* “kivılcımlanmak, kivılcım çıkarmak” sözcüklerine karşılık geldiğini düşünmektedir (1996a, s. 197).

yıpsə I [jəpsə]⁸³⁶ “kiriş, çatı kirişi” (? TarR (III, 627 bk.) [jəpsi⁸³⁷] “iki kirişin birleştiği nokta, birleşim yeri”)

yıpsə II [jəpsə]⁸³⁸ “ağ iğnesi”

yıpsə III [jəpsə]⁸³⁹ “kraliçe arı hücre”

yır I [jər]⁸⁴⁰ “iz; çizgi, çizik, şerit, kenar”; krş. Gomb. (Tat. [əz])

yırle- [jərlə-]⁸⁴¹ “izlemek, gözetlemek”

yırlı [jərlə]⁸⁴² “çizgili”

yır II [jər]⁸⁴³ “(dualarda) can, ruh (*çun* [tʃʊn] “can, ruh” sözcüğüne paralel bir kelime olarak birlikte kullanılır); *ey, turı, tasa yır ĩmpe, tasa çunımpa ... asınatıp* [εj, tʊrə, tʌzə jərəmbe, tʌzə tʃʊnəmbə ... azənədəp] “ey, tanrım, temiz ruhumla, temiz canımla ... dua ediyorum”

yır: şurt-yır [jər: şurt-jər] “avlulu bir ev ve ona dâhil her şey, ev ve avlu” (OsmZenk. [jüre] “yöre, bir yerin yakın çevresi”, [evin jüresi⁸⁴⁴] “evi çevreleyen avlu”)

yır- I [jər-]⁸⁴⁵, Sp. ay. “(sessizce) ağlamak” (? YakB [ȳta, ytybyn⁸⁴⁶] “ağlamak”; krş. Çuv. *yır ĩh* [jərəx] = YakB [ytyk⁸⁴⁷])

yırü [jərü]⁸⁴⁸ “ağlama”

yır- II [jər-]⁸⁴⁹ “sırtmak, (dişini) göstermek, ağlamak”; *şılna an yır* [şəlna an jər] “dişini gösterme!” (krş. ?? SagR [əzai-⁸⁵⁰] “gülümsemek”; ?? KırgR [əržai-⁸⁵¹] “dişlerini göstermek”, YakB [yržai⁸⁵²] “(zayıf vücudun kemikleri hak.) çıkık olmak; (bir yara hak.) aralanmak, açılmak”)

⁸³⁶ bk. *yıpsə II*.

⁸³⁷ TarR *jānci* 1905: 627

⁸³⁸ Yegorov, Paasonen’de iki ayrı madde olarak verilen (*yıpsə I ve II*) sözcükleri tek maddede ele almıştır. Ona göre diğer Türk dillerinde bu sözcüklerle ilişkilendirilebilecek biçimler bulunmaz. Bu nedenle sözcüğü, Mar. *yıpsə* “enterlin; ağ örmek için iğne; çıkıntılı parça, kargı, mızrak” sözcüğüyle karşılaştırmıştır (1964, s. 79). Fedotov sözcüğün, *yıp* “iğne” sözcüğüne addan ad yapım eki +*se* ekinin eklenmesiyle oluştuğunu belirtmektedir (1986, s. 13). Ayrıca sözcüğü, Alt., Tel., Leb. *yepse-* “hazırlamak, silahla donatmak”; Tel. *yebe* “bıçak ağzı, demir ok ucu, ok”; Koyb. *yēbe* “ok”; Kaç. *yöbö* “ok” sözcükleriyle ilişkili görmüş; sözcüğün Mariceye de Çuvaşçadan geçtiğini belirtmiştir (1996a, s. 197).

⁸³⁹ Yegorov, sözcüğü, Türk dillerine Ar. قَفَص “kafes; sepet, hasır” sözcüğünden geçmiş olan TT *kafes* “kafes” ve ona denk biçimlerle ilişkilendirir, ayrıca Latince *capsa* “kasa” ile karşılaştırır (1969, s. 79).

⁸⁴⁰ << *yır (EWb., s. 175b; Tekin, 2023, s. 267; ÇSB) = TT *iz* ay.

⁸⁴¹ < *yır* “iz; çizgi, çizik, şerit, kenar” + +*le-* (a.e.y.e.), bk. *yır I*.

⁸⁴² < *yır* “iz; çizgi, çizik, şerit, kenar” + +*li* (a.a.y.e.), bk. *yır I*.

⁸⁴³ Räsänen sözcüğü, Uyg. *üzüt* “şeytan; ruh, can”, *özüt* ay., Çağ., SUyg., Sag. vd. *üzüt* sözcükleriyle ilişkilendirmiş, bu biçimleri ise *üz-* “kopmak, parçalanmak” eyleminden getirmiştir (1969, s. 525a).

⁸⁴⁴ OsmZenk. *evin jüresi* 1876: 972a

⁸⁴⁵ Yegorov sözcüğü, Özb. *gırya* “(gelinin) ağlama(sı), hıçkırarak ağlama (ölü için yas tutma)” sözcüğüyle ilişkili görmüş ve Far. *gırye* “ağlama” sözcüğüyle karşılaştırmıştır (1964, s. 79). Muhtemelen *yır- II* eylemiyle aynı kökten, zamanla birbirine tamamen zıt iki anlam gelişmiş olmalı, bk. *yır- II*.

⁸⁴⁶ CsSz.’te (s. 26) – işaretiyle verilmemiştir. YakB *ымā-, ымыбын-* 1851: 30a

⁸⁴⁷ YakB *ытык* 1851: 30b

⁸⁴⁸ < *yır-* “(sessizce) ağlamak” + -*ü* (e.a.y.e.), bk. *yır- I*.

⁸⁴⁹ << *yır-; Kırg. *ırcay-*, Hak. *ırcay-* ay. (< Mo. *ırcayi-* “sırtmak”) (Tekin, 2023, s. 266).

⁸⁵⁰ SagR *ызai-* 1893: 1397

⁸⁵¹ KırgR *ырүai-* 1893: 1373

⁸⁵² CsSz.’te (s. 26) – işaretiyle verilmemiştir. YakB *ырүai-* 1851: 32b

yîrîh [jærəχ]⁸⁵³, Sp. ay. “kötü bir ruh”, krş. Zol. 150 (Sag. Koyb. KaçR [êzêk⁸⁵⁴] “Tanrıya adanmış, kurban etmek üzere ayrılmış; kurban”; Alt. vd. R [êjêk⁸⁵⁵] “kurban için seçilmiş”, UygR [êdêk⁸⁵⁶] “Tanrı tarafından tayin edilen kader; (Tanrı tarafından) gönderilmiş, kutsanmış; Orh. [êdêγ] “kurban” (R 296), YakB [ytyk⁸⁵⁷] “saygıdeğer, saygı duyulan; kutsal”)

yîrîlçe [jærəl.óžɛ] “ağırşak, iğ diski, iğ çemberi (iğün ucundaki)”

yîrîn- [jærən-]⁸⁵⁸, Sp. ay. “iğrenmek, tiksirmek”; *an yîrîn untan* [an jærən ɯndan] “ondan iğrenme!” (TatB [jirän-⁸⁵⁹])

yîrke I [jærgɛ]⁸⁶⁰, Sp. ay. “sıra, dizi, satır; düzen, sistem, usul; ahşap bir binanın ayrı giriş sıraları, taban girişi, bir düzlemde döşenmiş giriş sıraları” (Tat. *nirge* [nirgä]; KzkR *irge* [irgä⁸⁶¹] “çadırın iskeletinin alt kısmı”; LKar. [järgä⁸⁶²], AltR [järgä⁸⁶³] “sıra”)

yîrke II [jærgɛ]⁸⁶⁴ “adet, gelenek, tören”; *şin vilîne pıarnî y.* [şin viləne pıarnê j.] “cenaze töreni”; krş. önceki md.

yîrkeli [jærgɛlə]⁸⁶⁵, Uçebn. 124 *yîrkellî* [jærgɛllə⁸⁶⁶] “akıllıca, makul”

yîrke- [jærgɛ-] “acele etmek, aceleyle ve dikkatsizce hareket etmek”

yîrkîn [jærgən] “dikkatsizce veya nedensiz aceleci davranan (kimse)”

yîs [jəs]⁸⁶⁷, Sp. ay. “sarı bakır, pirinç” (TatB [jiz⁸⁶⁸])

yîšem: *y. şırlı* [jəzəm: j. şırlı]⁸⁶⁹, Uçebn. 31 *yîşim-ş.* [jəzəm-ş.⁸⁷⁰] “ufak üzüm, kuru üzüm, kuş üzümü” (TatB [jözöm⁸⁷¹])

yîtem [jəðem]⁸⁷², Sp. ay. “harman yeri” (Tat. [idän] “döşeme”)

yîtem-uyîhî, -uyîh' [jəðem-ujəχê, -ujəχ']⁸⁷³ “dokuzuncu ay”

yîtes [jəðes]⁸⁷⁴, Sp. ay. “kuşların lades kemiği” (TatR [jäädč⁸⁷⁵])

⁸⁵³ << *ıduḳ (Tekin, 2023, s. 266; ÇSB) = ET *ıduḳ-ıdoḳ* “kutsal, mukaddes” (Wilkens, 2021, s. 286b, 287b).

⁸⁵⁴ Sag. Koyb. KaçR *ызык* 1893: 1397

⁸⁵⁵ Alt. vd. R *ызык* 1893: 1359

⁸⁵⁶ UygR *ыдык* 1893: 1381

⁸⁵⁷ YakB *ытык* 1851: 30b

⁸⁵⁸ < Tat. *yiren-* ay. (Poppe, 1927, s. 160).

⁸⁵⁹ TatB ay. 1876: 84

⁸⁶⁰ < Tü., krş. LKar. *yerge* “sıra” = Mo. *jerge* “dizi, sıra, tür, derece” (Poppe, 1927, s. 160).

⁸⁶¹ KzkR *ipgä* 1893: 1468

⁸⁶² LKar. *järgä* 1905: 341

⁸⁶³ AltR *jäpŋä* 1905: 341

⁸⁶⁴ bk. *yîrke I*.

⁸⁶⁵ < *yîrke* “adet, gelenek, merasim, tören” + *li* (a.a.y.e.), bk. *yîrke*.

⁸⁶⁶ Uçebn. *йёркеллэ*

⁸⁶⁷ < Tat *yiz* (Poppe, 1927, s. 160).

⁸⁶⁸ TatB ay. 1876: 83

⁸⁶⁹ < Tat *yüzüm* “üzüm” (Poppe, 1927, s. 160).

⁸⁷⁰ Uçebn. *йёçём çырли*

⁸⁷¹ TatB ay. 1876: 87

⁸⁷² Yegorov, Räsänen ve Fedotov; sözcüğü, Tat. *iden*, Başk. *izen* “zemin” sözcüklerine, Tob. *urtun*, *irtin* “harman yeri”, Çağ. *eden* “çadırın alt kısmı” vb. sözcüklerine yaklaştırmıştır (1964, s. 80; 1969, s. 167a; 1996a, s. 201).

⁸⁷³ < *yîtem* “harman yeri” + *uyîh* “ay” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *yîtem* ve *uyîh*.

yītīn [jəðən]⁸⁷⁶, Sp. ay. “keten”; krş. Gomb. (TatB [jitən⁸⁷⁷])

yītīr [jəðər]⁸⁷⁸, Sp. ay. “çamaşır dövme tahtası veya oklava, merdane”

yīven [jəvən]⁸⁷⁹, Sp. ay. “(kayıştan) gem, yular, dizgin”; krş. Gomb. (TatB [jögän⁸⁸⁰])

yīh [jəχ]⁸⁸¹ “tohum, sperm, döl”; *irtne kaś manīn yīh kar ī* [irtne kaś manēn yəχ karə] “dün gece boşaldım” (krş. Zol. 120 “soy”; Raszk. I, 1 ay.) (AltR [uk⁸⁸²] “soy, nesil, sülale”)

yīhīr- [jəχār-]⁸⁸³, Máté XXII, 3 [jīχār-] “çağırmaq, seslenmek, davet etmek”; *īna tuya yīhīr* [ēna tuja jəχār] “onu düğüne çağır”; *yītta yīhīrat* [jētta jəχār] “köpeği çağırıyor”; krş. Gomb. [jārār-]

yīla [jəla]⁸⁸⁴, Sp. ay. “adet, alışkanlık, gelenek, tören” (MişBüg. [jola], TatO [žola⁸⁸⁵])

⁸⁷⁴ < Tat. *yedeç* “kuşların göğüs kemiği” < Far. *yād ast* (EWb., s. 177b); < *yedes < Tat. *yades << Far. *yād ast* “aklımda, hatırımda” (ANLT, s. 50).

⁸⁷⁵ TatR *jädäç* 1905: 371

⁸⁷⁶ < Tat. *yītīn* ay. (Poppe, 1927, s. 160). Yegorov; sözcüğü, TT *keten* “keten” ve onun diğer Türk dillerindeki denkliklerine yaklaştırmıştır. Yegorov, bu Türkçe biçimlerden yola çıkarak Genel Türkçe /k/ sesinin Çuvaşçada zaman zaman /y/ sesine karşılık geldiğini belirtmiş, ayrıca Çuv. *katan pīr* “keten bez” birleşimindeki *katan* sözcüğünün daha sonraki bir zamanda ortaya çıkmış olabileceğini ifade etmiştir. Yegorov, ayrıca Türklerin *keten* sözcüğünü, hangi dil veya dillerden aldığını kesin olarak söylemenin zor olduğunu, bu sözcüklerin Ar. كَتَان ve Far. كَتَان “keten”, Ar. الكتان “keten kumaş” biçimlerinde bulunduğunu belirtir (1964, s. 82). Fedotov da sözcüğün Türkçe denkliği olarak TT *keten* = Ar. كَتَان “keten” sözcüğünü vermiştir (1996a, s. 202).

⁸⁷⁷ TatB *jiten* 1876: 83

⁸⁷⁸ Yegorov; sözcüğü, Yak. *yedeter* “çırpıcı” biçimine yaklaştırmış, Mar. *yıtır*, *utır* ve Far. *cendere* “oklava” sözcükleriyle karşılaştırmıştır (1964, s. 81). Räsänen; Çuv. *yīr* le birlikte Osm. *cendere* “kumaşı parlatmak için kullanılan makine” sözcüğünü, Far. *candara* “oklava, merdane”~Sansk. *yantra* “makine” biçimlerinden getirmektedir (1969, s. 125b). Fedotov da Räsänen’in görüşünü tekrarlamıştır (1996a, s. 202).

⁸⁷⁹ Benzing, sözcüğü, Tat. *yögen* sözcüğünden bir kopya olarak ele almış ve bu sözcüğün Tatarcadan Çuvaşçaya geç kopyalanan sözcüklerde de *g>v* değişiminin uzun süre etkili olduğunu kanıtladığını, daha yeni kopya sözcüklerde ise **y/*g* seslerinin korunduğunu belirtmiştir (1959, s. 712). Onun bu görüşü, Scherner tarafından eleştirilmiştir. Scherner’e göre bu sözcük, Tatarcadan alınmış sözcüklerde /g/>/v/ değişiminin hâlâ gerçekleştiğini kanıtlamamaktadır. Genel Türkçe *-g-, Tatarcada -y- olduğundan (Tat. *töyēn* “düğüm” < GT *tügün gibi) Tat. *yögän*, *yügän biçiminden geliyor olamaz. Bu doğrultuda Scherner, Çuv. *yīven* “dizgin” için şu iki olasılığı belirlemiştir: ya *yīven*, Çuvaşçada söz başı *y->ś-* değişiminin bittiği daha geç bir kopya olarak Tü. *yüygen, *yüwen (> OÇuv. *yüwen) biçimlerinden gelmektedir ya da sonradan Çuvaşçada söz başı /y/ sesinin ortaya çıktığı bir *üyen, *uyan (krş. Osm., Trkm. *uyan*, Kıpç. ايان) biçimlerinden gelmektedir (1977, s. 20). Emine Yılmaz; Tatarcada söz içi -g- foneminin, birincil dudak ünlülerinin arasında -y- fonemine değişmesinin (ET *tügün* “düğüm” > Tat. *töyīn* gibi) yanında bir düz, bir dudak ünlüsü arasında ve iki düz ünlü arasında ise korunduğunu (ET *kögen “çakal eriği ağacı” > Tat. *kügen* gibi) bu nedenle Çuv. *yīven* sözcüğünün Tat. *yögen*’den geldiği söylenebilir. Yılmaz, ayrıca Scherner’in görüşlerine şu şekilde karşı çıkmıştır: Tü. *yüygen herhangi bir yerde belgelenmemiştir, Türkmence ve Anadolu ağzlarında bulunan *oyan*, *uyan* sözcükleri başka Türk dillerinde yoktur, bu biçimler Moğolca kopyalar (Mo. *uyağa(n)* “at bağlamaya yarayan kazık; hayvanı bağlamak için kullanılan ip”) olabilir, yani *yügen* ve *uyan*, *oyan* farklı sözcüklerdir (baskıda). Talat Tekin, Çuv. *yīven* sözcüğünün, kesinlikle Tat. *yögen* sözcüğünden kopya olduğu görüşündedir (2023, s. 124).

⁸⁸⁰ TatB ay. 1876: 86

⁸⁸¹ << *ūk = Alt. *uk* “boy, aşiret; aile, soy sop” (Tekin, 2023, s. 266).

⁸⁸² AltR *yk* 1893: 1605

⁸⁸³ Yegorov; sözcüğü, TT. *çağır-*, Alt. *kıyır-*, Yak. *ıgır-* “çağırmaq, bağırmaq” gibi eylemlere yaklaştırmıştır. Yegorov’a göre *yīhīr-* eylemi, *śuhīr-* eylemiyle aynı kökene sahiptir. Ancak bu iki sözcük farklı zamanlarda ortaya çıkmıştır (1964, s. 83). Räsänen; sözcüğü, Tel. vd. *kıyır-* “bağırmaq”, Trkm., Koyb. *kıgır-*, Uyg., Osm. *kıyır-* “bağırmaq” eylemleriyle ilişkili görmüştür (1969, s. 261a-b). Adamović; sözcüğün, Genel Türkçe *k-* sesine karşılık Çuvaşçada *y-* bulunduran örneklerden kabul ederek GT *kıgır-* = Çuv. *yīhīr-* “bağırmaq” eşitliğini vermiştir (1989, s. 181). Fedotov ise *yīhīr-* eylemini, yansıma köklere dayanan ET *kıqır-* “bağırmaq”; Osm. *kıgırmaq* “bağırmaq, çağırmaq” vd. eylemlerine yaklaştırmıştır (1996a, s. 189). Emine Yılmaz, sözcüğün kökenini şu şekilde göstermektedir: < **ihīr-* < **hīhīr-* < **kīqır-* (baskıda). Talat Tekin, sözcüğün başındaki /y/ sesini türeme olarak kabul etmektedir: < **yıqır-* < *(*k*)*īqır-* (2023, s. 265).

⁸⁸⁴ < Tat *yola* “adet, gelenek, görenek” (Poppe, 1927, s. 160; EWb., s. 206; ANLT, s. 159).

yılasır [jêlazâr]⁸⁸⁶ “değişken, sebatsız”

yılı [jêlê]⁸⁸⁷, Sp. ay. “ilmek, düğüm; (birbirine bağlamak için giysiler üzerinde) ilmik”; krş. Gomb.; krş. ? *yalav* [jalav] (TatR [jalau⁸⁸⁸] “(kıyafetlerde) bağ”)

yılla- [jêlla-]⁸⁸⁹, Uçebn. 23 “iliklemek, düğmelemek”

yilih- [jêlêχ-]⁸⁹⁰ “bıkmak, usanmak, yorulmak”; *epi yilihrim sırma* [εβə jêlêχrêm sîrma] “ben yazmaktan sıkıldım”; *epi yilihrim pıltan* [εβə jêlêχrêm pıltan] “ben baldan bıktım” (MişBüg. [jalêk-] ay., Bar. TobR [jalêk-⁸⁹¹] “tembelleşmek, bıkmak”)

yilihtar- [jêlêχtar-]⁸⁹² “biktirmek, usandırmak”

yilin- [jêlân-]⁸⁹³ “dilemek, yalvarmak, rica etmek” (TatB [jalân-⁸⁹⁴])

yilt, yiltah: y. işse yatım [jêlt, jêlbaχ: j. əśśε jadôm] “bir yudumda içtim”; *yîlî aş-tatîkne y. sîtsa yaçî* [jêdê aş-tadêkne j. sêtsa ja.džə] “köpek et parçasını birden yutuverdi”; *sîsîm yilt-yilt sîset* [sîzəm jêlt-jêlt sîzet] “şimşek parıl parıl parıldıyor”

yiltirtat- [jêlbêrdat-]⁸⁹⁵ “parlamak, ışıldamak”; krş. Gomb. (TatB [jaltâr-⁸⁹⁶])

yim: yim-yim hura [jêm: jêm-jêm χura] “kapkara, simsiyah”

yimik [jêmêk]⁸⁹⁷, Sp. ay. “küçük kız kardeş”; krş. Gomb.

yimikî [jêmêkî]⁸⁹⁸ küç.

yimra [jêmra] “söğüt, ak söğüt”

yimran [jêmran]⁸⁹⁹ “gelengi, yer sincabı, tarla sincabı” (TatR [jêmrân⁹⁰⁰] “yer sincabı”; ÇağR [jumran⁹⁰¹] “köstebek”, TelR [jêmran, juburan⁹⁰²] “(toprakta yaşayan) küçük bir bozkır hayvanı, Spermaphylus”, LebR [jêbêran⁹⁰³] ay., ÇağKún. [jümren⁹⁰⁴] “fare, sıçan”, MişBüg. MişN [semoran] “gelengi”)

yiniş [jêñêş]⁹⁰⁵ “yanlış, hata, yanlışlık” (TatB [jañêş⁹⁰⁶])

⁸⁸⁵ TatO *жоло* 1892: 79b

⁸⁸⁶ < *yîla* “adet, alışkanlık, gelenek, tören” + *sîr* (a.a.y.e.), bk. *yîla*.

⁸⁸⁷ << *îlgük (Tekin, 2023, s. 266; ÇSB) = TT *ilik* “ilik”.

⁸⁸⁸ TatR *jalay* 1893: 155

⁸⁸⁹ < *yîli* “ilmek, düğüm; (birbirine bağlamak için giysiler üzerinde) ilmik” + *la-* (a.e.y.e.), bk. *yîli*.

⁸⁹⁰ < MişBüg. *yalık-* id. (Poppe, 1927, s. 160).

⁸⁹¹ Bar. TobR *жалык-* 1905: 165

⁸⁹² < *yilih-* “bıkmak, usanmak, yorulmak” + *-tar-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *yilih-*.

⁸⁹³ < Tat. *yalın-* ay. (Poppe, 1927, s. 160).

⁸⁹⁴ TatB *jalîn-* 1876: 78

⁸⁹⁵ < *yîlt* “ani hareket hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 120c) + *îr* (a.a.y.e.) + *+tat-* (a.e.y.e.), bk. *yîlt*.

⁸⁹⁶ TatB *jaltîr-* 1876: 78

⁸⁹⁷ Ramstedt, sözcüğü *ķum, ķuma* “genç kadın” sözcüklerinden getirir (1922, s. 20).

⁸⁹⁸ < *yimik* “küçük kız kardeş” + *şî* (a.a.y.e.), bk. *yimik*.

⁸⁹⁹ < Tat. *yomran* “tarla sincabı” (Poppe, 1927, s. 160; EWb., s. 210b; ANLT, s. 41).

⁹⁰⁰ TatR *жөмрөн* 1905: 465

⁹⁰¹ ÇağR *жумрон* 1905: 583

⁹⁰² TelR *жымран* 1905: 500, *жубуран* 1905: 569

⁹⁰³ LebR’de *жыбыран* 1905: 499

⁹⁰⁴ ÇağKún. ay. 1902: 111

⁹⁰⁵ < Tat. *yañış* “yanlış, hata” (Poppe, 1927, s. 160; EWb., s. 186b).

⁹⁰⁶ TatB *jañîş* 1876: 74

- yiniş- I [jânêş-]**⁹⁰⁷, Uçebn. 135 *yuniş-* [junêş-⁹⁰⁸] “yanılmak, yanlış yapmak” (TatB [jañêş-⁹⁰⁹])
- yiniş- II [jânêş-]** “inildemek, mızırardanmak, alçak sesle inlemek veya sızlamak”, Uçebn. 135 “sızlanmak, cıyaklamak”
- yıpan- [jêban-]⁹¹⁰ Sp. ay. “sakinleşmek, yatışmak, dinmek, avunmak” (TatB [jêuan-⁹¹¹], MişBüg. [jêban-])**
- yıpat- [jêbat-]⁹¹², Sp. ay. “sakinleştirmek, yatıştırmak, avutmak; çekmek, cezbetmek” (TatB [jêuat-, juat-⁹¹³], MişBüg. [jêbat-])**
- yıpiltat- [jêbêlba-⁹¹⁴]⁹¹⁵ “yaltaklanmak, kuyruk sallamak, yağcılık yapmak”; *yitî yıpiltatat’ hüripe* [jêdê jêbêlbatat’ çüribe] “köpek yaltaklanarak kuyruğunu sallıyor”**
- yıpılçık** [jêbêlçık]⁹¹⁶ “dalkavuk, pohpohçu, yaltakçı”
- yıpir-yapir:** y.-y. **kırse karî şitıkne şışı [jêbêr-jabêr: j.-j. kərze karə šêdêkne šêzi]**⁹¹⁷ “tüydü, fare deliğe kaçtı”; y.-y. *hıparsa karî* [j.-j. çêbarza karə] “çabucak tırmandı”: AşmMater. 115 “çarçabuk” (krş. OsmR [jöpär⁹¹⁸] “koşmak, uçmak, rüzgâr gibi hareket etmek”)
- yıpirtat- [jêbêrdat-]⁹¹⁹ “tıpış tıpış yürümek, küçük adımlarla çabuk yürümek veya koşmak”**
- yıpşık** [jêpşêk]⁹²⁰ “ince yağın yağmur, çisen”; y. *şivat’* [j. šêvat’] “(yağmur) çiseliyor” (TatB [jêpşêk⁹²¹])
- yıran** [jêran]⁹²², Sp. ay. “iki köyün toprakları arasındaki sınır karığı veya sınır çizgisi; (bitki) yatağı, evlek”; *ana-yıranî* [ana-jêranê] “tarla veya ekilebilir alanlar arasındaki sınır çizgisi”; krş. Gomb. (TatB [êzan⁹²³] “sınır çizgisi”)
- yırana** [jêrana]⁹²⁴ “üzengi” (TatB [özeñgê⁹²⁵])
- yisiltat- [jêzêlbat-]⁹²⁶ “(ör. ıslak odun) zayıf bir alevle yanmak, tütme”**

⁹⁰⁷ < Tat *yañış-* “yanılmak” (Poppe, 1927, s. 160; EWb., s. 186b).

⁹⁰⁸ Uçebn. *üññııac*

⁹⁰⁹ TatB *jañış-* 1876: 74

⁹¹⁰ < MişBüg. *yoban-*, Tat. *yuvan-* “avunmak” (Poppe, 1927, s. 161).

⁹¹¹ TatB *jüan-* 1876: 80

⁹¹² < MişBüg. *yobat-*, Tat. *yuwat-* “avutmak” (Poppe, 1927, s. 161).

⁹¹³ TatB *jüuat-, juat-* 1876: 80

⁹¹⁴ CsSz.’te *jêbêlba-* (s. 27) biçimindedir. Ancak Paasonen, sözlüğün *Düzeltilmeler* bölümünde bu sözcüğün olması gereken biçimini *jêbêlbat-* olarak vermiştir (1908, s. 243).

⁹¹⁵ < *yip* “hızlı hareket hak. yansımaya söz” (ÇRS, s. 122b) + *+il* (a.a.y.e.) + *+tat-* (a.e.y.e.).

⁹¹⁶ < *yip* “hızlı hareket hak. yansımaya söz” (ÇRS, s. 122b) + *+il* (a.a.y.e.) + *+çik* (a.a.y.e.).

⁹¹⁷ < *yip* “hızlı hareket hak. yansımaya söz” (ÇRS, s. 122b) + *+ir* (a.a.y.e.).

⁹¹⁸ OsmR *jänäp* 1905: 384

⁹¹⁹ < *yip* “hızlı hareket hak. yansımaya söz” (ÇRS, s. 122b) + *+ir* (a.a.y.e.) + *+tat-* (a.e.y.e.).

⁹²⁰ < Tat. *yipşik* “erime havası” (Poppe, 1927, s. 161).

⁹²¹ TatB *jepşek, jebşek* 1876: 80

⁹²² << *ıran (ÇSB; Tekin, 2023, s. 265; CHF, s. 105) = Tat. *ızan* “sınır çizgisi”.

⁹²³ TatB *ızan* 1876: 21

⁹²⁴ << *ıreñü (Tekin, 2023, s. 267; ÇSB, s. 170) = TT *üzengi*.

⁹²⁵ TatB *özänge* 1876: 30

⁹²⁶ < *yis* “güçsüz yanan ateş hak. yansımaya söz” (ÇRS, s. 124b) + *+il* (a.a.y.e.) + *+tat-* (a.e.y.e.), krş. *yisirlan-*.

yışırlan-: vut yışırlansa tırat' [jêzêrlan-: vut jêzêrlanza târat']⁹²⁷ “ateş kötü yanıyor, tütüyor”; *şantalık yışırlansa tırat'* [şandalêk yêzêrlanza târat'] “(sis veya kar fırtınası nedeniyle) uzak görülemediğinde söylenir”; krş. Máté XII 20

yışiltat- [jêşêlbat-]⁹²⁸ “(ör. karınca yuvasındaki karıncalar) kaynamak, çok kalabalık ve hareketli olmak; kıvrılmak, kıvrıla kıvrıla gitmek, yıllankavi gitmek, dönüp durmak”

yışkîn [jêşkân]⁹²⁹ “çamur, balçık, mil” (BaşkK [juşkân]⁹³⁰) “semaver kireci (çay makinesindeki tortu)”, TobR [jüşkûn]⁹³¹ “küf, pas”)

yît- [jêt-]⁹³², Sp. ay. “kaldırmak” (Uçebn. 135 “kaldırmak”, 89 “sürüklemek, taşımak”; Zol. 15 “götürmek, sürüklemek, taşımak”); *yîtsa pır-* [jêtsa pır-] “götürmek, taşımak”; *manîn arîm hırîm yîtrî* [manên arêm hîrêm jêtrê] “karım hamile kaldı” (krş. ? TatR [êt-⁹³³] “itmek, kakmak”)

yîti [jêdê]⁹³⁴, Sp., Uçebn. 46 *yîti* [jêdê]⁹³⁵ “it, köpek”; krş. Gomb. [jêdê] (Tat. [êt])

yîti-pulli, yît-pulli [jêdê-pullî, jêt-pullî]⁹³⁶ “kurbağa yavrusu, kurbağa kurtçuğu, iribaş”

yiti-pırışı [jêdê-pırîzi], Uçebn. 29 “tarla sarmaşığı”

yîva I [jêva]⁹³⁷, Sp. ay. “(kuş) yuva(sı)”; krş. Gomb. (TatB [êja, uja]⁹³⁸)

yîva II [jêva]⁹³⁹ “buğday unundan yapılan, küçük, mayasız hamur işi” (? ÇağR, DTZenk. [java]⁹⁴⁰) “yağda pişmiş ekmek”; ? krş. ÇağR [juvalak]⁹⁴¹ “yuvarlak; küre, top”, OsmZenk. [juwalak] “top, yumak vb. yuvarlak nesnelere hak.”, [juwala-⁹⁴²] “döndürmek, yuvarlamak”

yîvala-[jêvala-]⁹⁴³, Sp. ay. “yuvarlamak”; krş. Máté. XII, 1 (OsmZenk. [juwala-⁹⁴⁴] “döndürmek, yuvarlamak”, ÇağR [juvala-⁹⁴⁵] ay.)

⁹²⁷ Fedotov, sözcüğü *yıs*: *yıs-pıs* “kötü koku” maddesi ele altında almış ve *yıs* + *ır* + *lan-* biçiminde çözümlenmiştir. Kök durumundaki *yıs* sözcüğünü ise TT *is* “is” ve onun diğer Türk dillerindeki biçimlerine yaklaştırmıştır (1996a, s. 186, 187). Aşmarin’de ise *yıs-pıs* maddesi, *yıs* “güçsüz yanan ateş hak. yansıma söz” maddesinin altında geçmektedir (Aşm. V, s. 96, 97). Talat Tekin, bu ikilemedeki *yıs* sözcüğünün < *yıs < *ıs biçiminde gelişmiş protezli bir biçim olduğunu düşünmektedir (2023, s. 265). Bize göre şu şekilde oluşmuştur: < *yıs* “güçsüz yanan ateş hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 124b) + *+ır* (a.a.y.e.) + *+lan-* (a.e.y.e.).

⁹²⁸ < *yış* “huşurtu hak. yansıma söz” (Aşm. IV, s. 106) + *+il* (a.a.y.e.) + *+tat-* (a.e.y.e.).

⁹²⁹ < Tat. *yoşkın* “başçık, çamur” (Poppe, 1927, s. 161).

⁹³⁰ BaşkK *йушкын* 1899: 106a

⁹³¹ TobR *жүшкүн* 1905: 567

⁹³² Yegorov; sözcüğü, Trkm. *it-* “taşımak”, TT *it-* “itmek” (1964, s. 76); Räsänen, OT *it-* “itmek”, Çağ. *it-*, Tat. *it-*, Trkm. *iter-*, *itele-* ay., SUyg. *işt-*, *işit-* “dürtmek” (1969, s. 174b); Fedotov, ET *yüd-/yüd-* “yüklenmek, üstlenmek” eylemlerine yaklaştırmıştır (1996a, s. 187). Klára Agyagási; sözcüğü, **it-* biçiminden getirir (2019, s. 152).

⁹³³ TatR *im-* 1893: 1583

⁹³⁴ << *it (Tekin, 2023, s. 265; ÇSB) = TT *it* ay.

⁹³⁵ Uçebn. *йымă*

⁹³⁶ < *yîti* “it, köpek” + *pulî* “balık” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *yîti* ve *pulî*.

⁹³⁷ << *üya (Tekin, 2023, s. 266; ÇSB) = TT *yuva* “yuva”. Scherner’e göre GT *uya “yuva” sözcüğünden kopyadır (1977, s. 22)

⁹³⁸ TatB *oja, aja* 1876: 27

⁹³⁹ < Tat. *yuaça* “küçük krep” < *yua-* (Poppe, 1927, s. 161).

⁹⁴⁰ ÇağR *java* 1905: 290, DTZenk. *جاولو java* 1876: 957b

⁹⁴¹ ÇağR *жувалак* 1905: 571

⁹⁴² OsmZenk. *جوالاق juwalak*, *جوالاماق juwalamak* 1876: 970b

⁹⁴³ < Tü., Çağ. *yuvala-* ay. (Poppe, 1927, s. 161).

⁹⁴⁴ OsmZenk. *جوالاماق juwalamak* 1876: 970b

⁹⁴⁵ ÇağR *жувала-* 1905: 571

yivalan-[jêvalan-]⁹⁴⁶ “yuvarlanmak”

yivan-[jêvan-]⁹⁴⁷, Sp. ay. “(ör. bir kızak, kayık) devrilmek, düşmek, yıkılmak, altı üstüne gelmek, baş aşağı gelmek” (OsmZenk. [juwan-⁹⁴⁸] “döndürmek, yuvarlamak”)

yivantar-[jêvantar-]⁹⁴⁹ “devirmek, düşürmek, yıkmak”

yivaş [jêvaš]⁹⁵⁰, Sp. ay. “sakin, uysal, yumuşak huylu, nazik”, Uçebn. 71 *yîpîş* [jêbêš⁹⁵¹], (TatB [jêuaš⁹⁵²] “yavaş”, MişBüg. [jêbaš])

yivaşlan-[jêvaşlan-]⁹⁵³ “dinginleşmek, sakinleşmek, yatışmak, yumuşamak”

yivaşlıh [jêvaşlîh]⁹⁵⁴ “sakinlik, uysallık, yumuşak huyluluk”

yivî [jêvî]⁹⁵⁵, Uçebn. 117 “sık, gür, koyu, yoğun” (krş. ? TobR [jâji⁹⁵⁶] “kesif”)

yivîr [jêvîr]⁹⁵⁷, Sp., Uçebn. 117 *yivîr* [jîvîr⁹⁵⁸] “ağır; gebe, hamile, yüklü”; *unîn arîmî y. şîn* [unên arêmə j. şîn] “onun karısı hamile”; krş. Gomb. (TatB [auêr⁹⁵⁹])

yivîş [jêvîş]⁹⁶⁰, Sp., Uçebn. *yivîş* [jîvîş⁹⁶¹] “ağaç”; krş. Gomb. (Tat. [ağaç], UygR [jêğaç⁹⁶²])

yisna [jîsna]⁹⁶³, Sp. ay. “ablamın kocası, enişte” (TatB [jiznâ⁹⁶⁴])

yisnaşî [jîsnaşî]⁹⁶⁵ küç.

yış [jîş]⁹⁶⁶, Sp. ay. *kil-yış*, *kil-yışî* [kil-jîş, kil-jîžə] “aile, aile üyeleri, ev halkı, hane”; *yal-yış* [jal-jîş] “köylüler, köy halkı”; krş. Zol. 123 (? Tat. [iş] “eş, yoldaş”)

yışın- [jîžîn-]⁹⁶⁷ “almak, elde etmek, benimsemek, kabullenmek, kendine mal etmek”

yışlı [jîşlî]⁹⁶⁸ “pek çok, çok sayıda”; *ku yalta vil'ih y.* [ku jalda vil'êh j.] “bu köyde çok hayvan var, sürü büyük”; *vîsem y. šemyelî purnaššî* [vəzem j. šemjelə purnaššə] “onların büyük bir ailesi var”

yışlılan- [jîşlîlan-]⁹⁶⁹ “artmak, çoğalmak”

⁹⁴⁶ < *yivala-* “yuvarlamak” + *-n-* (e.e.y.e.; dönüşlülük), bk. *yivala-*.

⁹⁴⁷ < Tü., Osm. *yuvan-* “dönmek, yuvarlanmak” (Poppe, 1927, s. 161).

⁹⁴⁸ OsmZenk. *يوانمك* *juwanmak* 1876: 970b

⁹⁴⁹ < *yivan-* “devrilmek, düşmek, yıkılmak, altı üstüne gelmek, baş aşağı gelmek (ör. bir kızak, kayık)” + *-tar-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *yivan-*.

⁹⁵⁰ < Tat. *yivaş* “sakin, uysal” (Poppe, 1927, s. 161; ANLT, s. 41).

⁹⁵¹ Uçebn. *üânâu*

⁹⁵² TatB *jîuaš* 1876: 80

⁹⁵³ < *yivaş* “sakin, uysal, yumuşak huylu, nazik” + *+lan-* (a.e.y.e.), bk. *yivaş*.

⁹⁵⁴ < *yivaş* “sakin, uysal, yumuşak huylu, nazik” + *+lîh* (a.a.y.e.), bk. *yivaş*.

⁹⁵⁵ << *koyuğ (ÇSB; EDAL, s. 734) = TT *koyu* ay.

⁹⁵⁶ TobR ay. 1905: 326

⁹⁵⁷ << *āgır (ÇSB; CHF, s. 67) = TT *ağır* ay.

⁹⁵⁸ Uçebn. *üyêp*

⁹⁵⁹ TatB *auîr* 1876: 1

⁹⁶⁰ << *ğaç (ÇSB; Tekin, 2023, s. 265) = TT *ağaç* ay.

⁹⁶¹ *jêbêš* olmalı. Uçebn. *üyêç* 1898: 47

⁹⁶² UygR *جىغач* 1905: 469

⁹⁶³ < Tat. *yizna* ay. (Poppe, 1927, s. 161).

⁹⁶⁴ TatB ay. 1876: 83

⁹⁶⁵ < *yisna* “ablamın kocası, enişte” + *+şî* (a.a.y.e.), bk. *yisna*.

⁹⁶⁶ << *ēş (EWb., s. 50b) = TT *eş* ay.

⁹⁶⁷ < *yış* + *+în-* (a.e.y.e.), bk. *yış*.

⁹⁶⁸ < *yış* + *+lî-* (a.a.y.e.), bk. *yış*.

- yışi: haklı-y. [jıŝŝi: ɣaklâ-j.]**⁹⁷⁰ “pahalı, değerli, kıymetli”; *yün-y. [jün-j.]* “ucuz”
- yıtı [jıɔ̄],** Sp. bk. *yıtı* [jɔ̄ɔ̄]
- yıvır [jıvâr],** Sp. bk. *yıvır* [jɔ̄vâr]
- yıvıs [jıvâs],** Sp. bk. *yıvıs* [jɔ̄vâs]
- yu: yu kay- [ju: ju kaj-]** “birden harekete geçmek, birden gidivermek, ansızın ayrılmak”; *yu kil-* [ju kil-] “birden gelivermek”
- yuh- [juɣ-]**⁹⁷¹ “akmak” (Tat. [ak-])
- yuhan [juɣan]**⁹⁷² “kanlı çıban”
- yuhım [juɣâm]**⁹⁷³ “çok güçlü, hızlı akan, süratli (akıntı)”
- yuhtar- [juɣtar-]**⁹⁷⁴ “akıtmak, boşaltmak, dökmek” (Uçebn. 136 “akıtmak, boşaltmak”, 53 “dökmek”)
- yuka [juɣa]** “kar fırtınası, tipi”; *y. hıvalat’ [j. ɣêvalat’]* “kar fırtınası oluyor” (Ru. *вьюга*)
- yul- [juł-]**⁹⁷⁵, Sp. ay. “kalmak”; krş. Gomb. (Tat. [kal-])
- yulaŝki [jułaŝki]**⁹⁷⁶ “son, sonuncu, geri kalan”
- yulan [jułan]**⁹⁷⁷, Sp. ay. *y.-ut* [j.-ut] “binek atı”; *y. utpa sûret* [j. utpa sûret] “ata biniyor” (AltV [jalaŋ] “binek hayvanı”, [jalaŋa bar-⁹⁷⁸] “ata binmek”)
- yulhav [jułɣav]**⁹⁷⁹, Sp. [jułrav] “tembel, üşengeç, uyuşuk, miskin”; *yulhava yalan uyav* [jułɣava jalan ujav] “tembele her zaman tatildir” (TatB [jalkau⁹⁸⁰])
- yultaŝ [jułdaŝ]**⁹⁸¹, Sp. ay. “yoldaş, arkadaŝ” (TatB [juldaŝ⁹⁸²] “yoldaŝ”)
- yum: im-y. [juım: im-j.]**⁹⁸³ “iyileştirici sihirli sözler”; *im-y. kala-* [im-j. kala-] “iyileştirici büyü sözlerini söylemek, büyü yapmak” (Tel. Alt. Leb. Şor. Sag. KoyBR [kam⁹⁸⁴] “şaman”)
- yumıs [juımâs]**⁹⁸⁵, Sp. [juımâzə] “büyücü, efsuncu”
- yumah [juımaɣ]**⁹⁸⁶, Sp. ay. “bilmece”; *y. yar-* [j. jar-] “bilmece sormak”; Uçebn. 109 “masal”; *tupmalli, viltmalli y. [tupmalli, vêtmalli j.]* “bilmece” (TatR [jømâk⁹⁸⁷], TobR [jumak⁹⁸⁸] “masal”, AltV [êmak⁹⁸⁹] ay.)

⁹⁶⁹ < *yıŝli* “pek çok, çok sayıda” + *+lan-* (a.e.y.e.), bk. *yıŝli*.

⁹⁷⁰ < *yış* + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *yış*.

⁹⁷¹ << **âk-* (EWb., s. 12b; ÇSB; CHF, s. 74) = TT *ak-* ay.

⁹⁷² < *yuh-* “akmak” + *-an* (e.a.y.e.), bk. *yuh-*.

⁹⁷³ < *yuh-* “akmak” + *-ım* (e.a.y.e.), bk. *yuh-*.

⁹⁷⁴ < *yuh-* “akmak” + *-tar-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *yuh-*.

⁹⁷⁵ << **kal-* (Ligeti, 1938, s. 195; EWb., s. 224a; ÇSB; CHF, s. 75) = TT *kal-* ay.

⁹⁷⁶ < *yul-* “kalmak” + *-aş* (e.a.y.e.) + *+ki* (a.a.y.e.), bk. *yul-*.

⁹⁷⁷ < Tü.; Alt. *yalaŋ* “binek hayvanı” (Poppe, 1927, s. 161).

⁹⁷⁸ AltV *jalaŋ, jalaŋ, jalaŋa bar* 1884: 72a

⁹⁷⁹ < Tat. *yalkau* “miskin, tembel, uyuşuk” (Poppe, 1927, s. 160; EWb., s. 183a).

⁹⁸⁰ TatB ay. 1876: 78

⁹⁸¹ < Tat. *yuldaŝ* “yoldaş” (Poppe, 1927, s. 161; ANLT, s. 42).

⁹⁸² TatB *juldaŝ* 1876: 88

⁹⁸³ bk. *im-yum*.

⁹⁸⁴ Tel. Alt. Leb. Şor. Sag. KoyBR *kam* 1899: 476

⁹⁸⁵ bk. *im-yum*.

yuman [jʊman]⁹⁹⁰, Sp. ay. “meşe ağacı” (Tat. [imän])

yun [jʊn]⁹⁹¹, Sp. ay. “kan” (Tat. [kan])

yun-kun [jʊn-kʊn]⁹⁹² “çarşamba”

yunlî [jʊnlî]⁹⁹³ “kanlı”

yun-şulî, yun-tımar [jʊn-şulə, jʊn-tımar]⁹⁹⁴ “damar”

yuna- [jʊna-]⁹⁹⁵ “tehdit etmek, tehlikeli bir durum yaratmak” (Tat. Kum. BarR [janə-⁹⁹⁶] “tehdit etmek” vb.; KumR [jana-⁹⁹⁷] “tehdit etmek”)

yunaşar [jʊnaşar]⁹⁹⁸, Sp. ay. “yan yana, aynı hizada, tek sırada” (TatR [jänäşä⁹⁹⁹] “yanında”; krş. TatB [jänäş¹⁰⁰⁰] “bitişik”, TelR [janaş¹⁰⁰¹] “yakın, birinin yanında bulunan”)

yupa [jʊpa]¹⁰⁰², Sp. ay. “direk, sütun”; y. *tu-* [j. tu-] “ölümden sonra 40. günde ölen kişi için anma töreni düzenlemek; sonra mezarının başına bir sütun dikilir” (Kzk. Şor. Küer. Sag. KoybR [obā¹⁰⁰³], BarR [oba¹⁰⁰⁴] “küme, tümsek, yığın, höyük, kurgan”; Sag. “kurgan üzerindeki taş”, Alt. TelR [obo¹⁰⁰⁵] “yığın, ot yığını, kurgan”)

yupalan-: hîvel yupalannî [jʊbalan-: xəvəl jʊbalannî]¹⁰⁰⁶ “güneş buluta yansıyarak göründü”

yupa-pallî [jʊpa-pallî]¹⁰⁰⁷ “cenaze töreninde mezar höyüğünün üzerine dikilmiş, bir insan figürünü betimleyen kabaca oyulmuş düz bir tahta (erkekler için meşe ağacından,

⁹⁸⁶ < Tat *yomaq* “bilmece” (Poppe, 1927, s. 161), krş. *im-yum*.

⁹⁸⁷ TatR *jəmək* 1905: 463

⁹⁸⁸ TobR *jymak* 1905: 574

⁹⁸⁹ AltV *ымак* 1884: 457b

⁹⁹⁰ Araştırmacılar, sözcüğü; Tat., Başk., Trkm. *imen* “meşe” vb. sözcüklerine yaklaştırmışlardır (Yeg., s. 348; EWb., s. 42a; Fed. II, s. 485).

⁹⁹¹ << *kān (Ligeti, 1938, s. 195; EWb., s. 230a; ÇSB; CHF, s. 75) = TT *kan* ay.

⁹⁹² < *yun* “kan” + *kun* “gün”, bk. *yun* ve *kun*.

⁹⁹³ < *yun* “kan” + *lî* (a.a.y.e.), bk. *yun*.

⁹⁹⁴ < *yun* “kan” + *şul* “yol” + *i* (3. tekil iyelik eki); < *yun* “kan” + *tımar* “damar”, bk. *yun*, *şul* ve *tımar*.

⁹⁹⁵ < Tat. *yani-* ay. (Poppe, 1927, s. 161; ANLT, s. 11); < Tat., Başk. *yan-* “tehdit etmek” (EWb., s. 184b).

⁹⁹⁶ Tat. Kum. BarR *яаны-* 1905: 85

⁹⁹⁷ KumR *jana-* 1905: 81

⁹⁹⁸ < *yanaşar*; Tat. *yeneşe* “yanında, yakınında” < *yan* “yan” (Poppe, 1927, s. 161); < Tat. *yeneş* “bitişik”, *yeneş-e* “yanında” (EWb., s. 184b).

⁹⁹⁹ TatR *jänäüä* 1905: 329

¹⁰⁰⁰ TatB ay. 1876: 80

¹⁰⁰¹ TelR *janau* 1905: 83

¹⁰⁰² Yegorov ve Fedotov; sözcüğü, Yazılı Mo. *obuğan*, Bur.-Mo. *oboo* “höyük, kurgan; yığın, küme; sınır işareti”, *obon* “dinî törenlerin yapıldığı tepe”, Kalm. *oba* “kurgan”, Manç. *obo* (< Mo.) “tepe, höyük (dağın tepesinde)” (1964, s. 349; 1996b, s. 488, 489); Räsänen, Kum. *oba* “tepe”, Kzk., Şor., Küer., Sag., Koyb. *obā* “yığın, tepe, höyük, kurgan”, Bar. *oba*, Tel. *obō*, Şor., Sag., Koyb., Kaç. *oma* “kurgan, kurgan taşı”, Hak. *obā* “kurgan taşı, dağ ruhunun şerefine yapılan bir yığın kurban taşı” (1969, s. 356a) sözcüklerine yaklaştırmışlardır.

¹⁰⁰³ Kzk. Şor. Küer. Sag. KoybR *obā* 1893: 1557

¹⁰⁰⁴ BarR’de *obā* 1893: 1557

¹⁰⁰⁵ CsSz.’te (s. 30) *obo* biçimindedir. Ancak Paasonen, *Düzeltilmeler* bölümünde sözcüğün *obō* biçiminde olması gerektiğini belirtmiştir (1908, s. 243). Alt. TelR *obō* 1893:1159.

¹⁰⁰⁶ < *yupa* “direk, sütun” + *lan-* (a.e.y.e.), bk. *yupa*.

¹⁰⁰⁷ < *yupa* “direk, sütun” + *pallî* “işaret, belirti, alamet, gösterge, nişan, iz” + *î* (3. tekil iyelik eki), bk. *yupa* ve *pallî*.

kadınlar için ihlamur ağacından yapılır); bu tahtaların dikildikten sonra yerin üstündeki kısmı yaklaşık olarak bir arşındır”

yupa-tuni [jʊba-tuni]¹⁰⁰⁸ “*yup-uyih̄* [jʊb-ujêχə] adlı ayda yani ekim ayında ölümün gerçekleştiği haftanın aynı gününde düzenlenen anma töreni”

yup-uyih̄, -uyih̄' [jʊb-ujêχə, -ujêχ]¹⁰⁰⁹ “onuncu ay”

yupah [jʊbaχ]¹⁰¹⁰ “bir senelik tay”; krş. Magn. 233 (Alt. Tel. [jabaya¹⁰¹¹] “iki senelik tay”, OsmZenk. [japak, jabag, japag¹⁰¹²] “hâlâ emen tay”)

yupî [jʊbê]¹⁰¹³ “kol, dal, dallanma, kollara ayrılma”; *sîl-yuppi* [sêl-juppi] “yol ayrımı, yolun çatalandığı yer, yan yol, kavşak”, *senik yuppisem* [senək juppizem] “saman atılan çatalın dişleri” (TatR [jâp¹⁰¹⁴] “bölünmüş, çatal”, OsmZenk. [jaba¹⁰¹⁵] “büyük çatal”)

yupîlî, yuplî [jʊbêlê, juplê]¹⁰¹⁶, Sp. [juplê] “çatallı, dallı, dallanmış”; krş. Gomb. [jopl'ə]

yur [jʊr]¹⁰¹⁷, Sp. ay. “kar”; *y. sîvat'* [j. sêvat'] “kar yağıyor” (Tat. [kar])

yurlî [jʊrlê]¹⁰¹⁸ “karlı”; *y. sîmîr* [j. sêmêr] “kar yağışı, kar yağması”

yur: y.-var- [jʊr: j.-var]¹⁰¹⁹ “özellikle dinî perhizli günlerde yenmemesi gereken et, tereyağı, yumurta, süt ve de bal gibi yiyecekler”; krş. Razsk. I 4 (? UygR [jor¹⁰²⁰] “lapa, yulaf lapası”)

yur-varlî [jʊr-varlê]¹⁰²¹ “oruçluyken yenmeyen, et, süt ürünü”

yur- [jʊr-]¹⁰²², Sp. ay. “kaynar tencerede lapayı (*mimîr, tinkelî* [mimêr, tiŋçələ] karıştırmak”; Zol. “yoğurmak, ekşitmek” (TelR [jūra¹⁰²³] “yoğurmak”, KumR [jūr-¹⁰²⁴] ay., Tar. Tuba. Leb. OsmR [juyrur-¹⁰²⁵] ay. ÇağKún.¹⁰²⁶ [joyrur-¹⁰²⁷] “yoğurmak, karıştırmak”, OsmZenk. [yogur-¹⁰²⁸] ay.)

¹⁰⁰⁸ < *yupa* “direk, sütun” + *tu-* “yapmak” + *-ni* (e.a.y.e.), bk. *yupa* ve *tu*.

¹⁰⁰⁹ < *yupa* “direk, sütun” + *uyih̄* “ay” + *î* (3. tekil iyelik eki), bk. *yupa* ve *uyih̄*.

¹⁰¹⁰ < Tü., Osm. *yapak* “henüz emen tay” (Poppe, 1927, s. 161); < Tat. *yabağa* “hayvanların ilkbaharda tüylerini dökerken kaybettikleri yün” (ANLT, s. 17, 18).

¹⁰¹¹ Alt. TelR *jabāṣa* 1905: 275

¹⁰¹² OsmZenk. يباغ, يباغ, يباغ *japak, jabag, japag* 1876: 946a

¹⁰¹³ < Tat. *yep* “çatallanma, çatal” (Poppe, 1927, s. 161).

¹⁰¹⁴ TatR *jân* 1905: 384

¹⁰¹⁵ OsmZenk. يبا *jaba* 1876: 946a

¹⁰¹⁶ < *yupî* “kol, dal, dallanma, kollara ayrılma” + *+lî* (a.a.y.e.), bk. *yupî*.

¹⁰¹⁷ << *kâr (Ligeti, 1938, s. 195; ÇSB; CHF, s. 75) = TT *kar* ay.

¹⁰¹⁸ < *yur* “kar” + *+lî* (a.a.y.e.), bk. *yur*.

¹⁰¹⁹ Ramstedt, sözcüğü, *karî (Tü. *kazı* “karın yağı”, Mo. *karbiḡ* “karın yağı”) ana biçiminden getirmiştir (1922, s. 20). Poppe ise sözcüğün şu şekilde geliştiğini düşünmüştür: < *χur < **k'ar* < **kar'* “yağ” = Oyr. *kazı* “yağ, kaz yağı”, Sag. *kazı* “atların karın yağı” (1960, s. 17). Bu birleştirmeler, Räsänen ve Fedotov'da da tekrarlanmıştır (1969, s. 243b; 1996b, s. 490, 491). Emine Yılmaz, sözcüğün yalnızca *yur-var* ikilemesinde geçmesi sebebiyle anlam açısından Poppe ve Ramstedt'in birleştirmelerinin uygun olmadığı görüşündedir (baskıda).

¹⁰²⁰ UygR *jop* 1905: 420

¹⁰²¹ < *yur-var* “özellikle dinî perhizli günlerde yenmemesi gereken: et, tereyağı, yumurta, süt ve de bal gibi yiyecekler” + *+lî* (a.a.y.e.), bk. *yur-var*.

¹⁰²² < Tü., Kum. *yūr-* “yoğurmak” (Poppe, 1927, s. 161).

¹⁰²³ TelR *j̄jpa-* 1905: 546

¹⁰²⁴ KumR *j̄j̄p-* 1905: 546

¹⁰²⁵ Tar. Tuba. Leb. OsmR *jyḡyp-* 1905: 542

yura- [jura-]¹⁰²⁹, Sp. ay. “beğenmek, hoşlanmak, iyi olmak, uygun olmak, yaramak”; krş. Gomb. (TatR [jara-¹⁰³⁰])

yurı, yurıha [jura, juraxa] “iyi!, olur!, peki!, kabul!”

yurat- [jurat-]¹⁰³¹, Sp. ay. “hoşlanmak, sevmek” (TatR [jarat-¹⁰³²])

yurıhlı [jurəxlə]¹⁰³³ “uygun, elverişli, kullanışlı, işe yarar”; *vattisem kalani: vurınlı; patşa kalani: yurıhlı* [vattizem kalani: vurınlə; patşa kalani: jurəxlə]¹⁰³⁴ “yaşlıların söylediği sözler, atasözleri: yerindedir; padişah sözleri: yararlıdır”; krş. *yura-* [jura-]

yurı [jurə]¹⁰³⁵, Sp. ay. “yır, şarkı, türkü” (TatR [jər¹⁰³⁶])

yurla- [jurla-] “şarkı, türkü söylemek”

yuri [jurı]¹⁰³⁷, Sp. [juri] “kasten, bilerek; boşuna, sebepsiz, nafile, şakadan, yalancıkdan”; *y. kiltim* [j. kildəm] “bilerek geldim”; *y. tumastip* [j. tumastêp] “nafile bunu yapmayacağım”; *y. kalamastip, çın kalatip* [j. kalamastêp, tşên kalatêp] “şakacıktan değil, (ama) cidden söylüyorum” (TatB [jurəi¹⁰³⁸] “kasten, şakadan”; MişBüg. [jurı] ay.)

yurlı [jurlə]¹⁰³⁹ Uçebn. 17 “fakir, yoksul, sefil” (TatR [jarlə¹⁰⁴⁰])

yurt- [jurt-]¹⁰⁴¹, Sp. ay. “tırıs gitmek, kısa adımlarla yürümek, tırıs koşmak” (TatR [jurt-¹⁰⁴²])

yurttar- [jurttar-]¹⁰⁴³ “tırıs yürütmek, tırıs sürmek”

yus [juş]¹⁰⁴⁴, Sp. ay. “kakım, as, ermin”; *şışi-yusi* [ššži-juzə] “gelincik” (Tat. [as])

yusan-: yusansa süret [juzan-: juzanza süret]¹⁰⁴⁵ “süslü giyiniyor, şık giyiniyor” (krş. Gomb. [juzav]) (Tar. ÇağR [jasan-¹⁰⁴⁶], Alt. LebR [jazan-¹⁰⁴⁷] “süslenmek”)

¹⁰²⁶ CsSz.’te csakKún. olarak verilmiştir (s. 31) ancak Paasonen, kısaltmanın olması gereken biçimini *Düzeltilmeler* bölümünde csagKún. olarak düzeltmiştir (1908, s. 243).

¹⁰²⁷ ÇağKún. *joğurmak* 1902: 107

¹⁰²⁸ OsmZenk. *يوغرمق* *yoğurmak* 1876: 973b

¹⁰²⁹ < Tat. *yara-* “yakışmak, yaraşmak, hoşuna gitmek” (Poppe, 1927, s. 161).

¹⁰³⁰ TatR *japa-* 1905: 104

¹⁰³¹ < Tat. *yarat-* “uygun görmek, hoşlanmak” (Poppe, 1927, s. 161). Çuv. olarak da açıklanabilir: < *yara-* “beğenmek, hoşlanmak, iyi olmak, uygun olmak, yaramak” + *-t-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *yara-*.

¹⁰³² TatR *japam-* 1905: 111

¹⁰³³ < *yurıh* “yararlılık” (< Tat *yaraş* ay.) + *+lī* (a.a.y.e.).

¹⁰³⁴ Çevirisi, CsSz.’te (s. 31) ve ÇS’nde (s. 217) bulunmamaktadır.

¹⁰³⁵ < Tat. *yır* “şarkı” (Poppe, 1927, s. 161); << *ır “şarkı” (Tekin, 2023, s. 265; ÇSB) = TT *yır* ay.

¹⁰³⁶ Radloff; *juyp* sözcüğünü, *Tat.* değil *Bar. Ad. Kom* olarak işaretlemiştir (1905, s. 473). Paasonen’de kısaltma yanlış verilmiş olmalı. Sözcüğün Radloff’ta *Tat.* ile verilen şekli *juyp* biçimindedir (1911, s. 120).

¹⁰³⁷ < Tat. *yurıy* “kasten, şakacıktan” (Poppe, 1927, s. 161); < Miş. *yurı*, *Tat. yurıy* “kasten, şakacıktan” (EWb., s. 207a).

¹⁰³⁸ TatB *jurıj* 1876: 88

¹⁰³⁹ < Tat. *jarlı* “yoksul” (Poppe, 1927, s. 161).

¹⁰⁴⁰ TatR *jarly* 1905: 141

¹⁰⁴¹ < Tat. *yurt-* “tırıs gitmek” (Poppe, 1927, s. 161)

¹⁰⁴² TatR *juypm-* 1905: 549

¹⁰⁴³ < *yurt-* “tırıs gitmek, kısa adımlarla yürümek, tırıs koşmak” + *-tar-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *yurt-*.

¹⁰⁴⁴ << *ās “kakım” (Ligeti, 1938, s. 195; EWb., s. 28b; Tekin, 2023, s. 265; ÇSB; CHF, s. 104) = DLT *ās-āz* “as, kakım” (s. 559, 567)

¹⁰⁴⁵ < Tat. *yasan-* “süslenmek” (Poppe, 1927, s. 161; ANLT, s. 11).

¹⁰⁴⁶ Tar. ÇağR *jasan-* 1905: 217

¹⁰⁴⁷ Alt. LebR *jazan* 1905: 228

yusavlî [juzavlâ]¹⁰⁴⁸ “zarif, süslü, temiz giyimli” (krş. AşmMater. 48 [juzalêχ < juzavlêχ¹⁰⁴⁹] “kıyafet, giyim, süs” (krş. Tat. vd. R [jasa-¹⁰⁵⁰] “yapmak”; Çağ. “bezemek, süslemek”, Tat. [jasau¹⁰⁵¹] “işleme”; krş. *yusan-* [juzan-])

yusman [juşman]¹⁰⁵² “mayasız buğday unu hamurundan pişmiş, tereyağlı, ince, küçük pide (kurban için), *îretlî pîŭi-yusmanî* [əretlə pəðə-juşmanə] adlı aile bayramı için bunlardan 11 tane hazırlanır”

yusta [juşta] “bir çocuk oyunu” (= Fin. *pirpa*)

yuşka [juşka] “(ısının dağılmaması için) baca kapağı” (Ru. *вьюшка*)

yut [juŭt]¹⁰⁵³, Sp. ay. “yabancı, bilinmedik, tanınmayan” (Tat. [jat])

yüle: (tutar) y. süret [jüle: (tuðar) j. süret]¹⁰⁵⁴ “(Tatar) kemersiz gezer”; *vîl piləkne y. yanî* [vəl piləkne j. janə]¹⁰⁵⁵ “o kemerini çözdü”

yün [jün]¹⁰⁵⁶, Sp. ay. “ucuz”; krş. Gomb. (=MişBüg., MişN [jün] ay., Tat. [jün], bk. AşmMater. 98)

yüneş- [jüneş-] “refaha ermek, varsillaşmak, hâli vakti yerinde veya zengin, iyi olmak”; *vîl ilik şuk purînnî, halî pirtak yüneşrî* [vəl ələk şuk pırənnə, χalə pərdak jüneşrə]¹⁰⁵⁷ “o önceleri yoksulluk içinde yaşıyordu, şimdi durumu biraz düzeldi”

yüple- [jüple-]¹⁰⁵⁸ “anlamak, kavramak, idrak etmek, görmek” (= *inla-* [ənlə-]); *vîl kalanîna yüplementî* [vəl kalanəna jüpleməndə] “o söyleneni anlamadı” (TatB [jüblä-¹⁰⁵⁹] “etraflıca, iyice (tekrar tekrar) düşünmek”, TatO [žüplä-¹⁰⁶⁰] “iyice düşünmek, tartışmak”)

yürek [jürek] “çıkırcık, makara, iplik bobini” (Ru. *вьюрокъ*)

yüś- [jüs-]¹⁰⁶¹, Sp. ay. “ekşimek; mayalanmak” (Tat. [äçə-])

yüśit- [jüzət-]¹⁰⁶² “ekşitmek, fermente etmek, tuzlu suda bekletmek”

yüśî [jüzə]¹⁰⁶³, Sp. “ekşi, acı, yakıcı, keskin”; Uçebn. 26 “kvas”; krş. Gomb. (Tat. [äçə], TatR [äçi¹⁰⁶⁴], MişBüg. [ačə])

¹⁰⁴⁸ < *yusav* “tertip, düzen, zarif” (< Tat. *yasau* “düzenleme” < *yasa-* “yapmak, etmek” (Poppe, 1927, s. 161) + *-î* (a.a.y.e.).

¹⁰⁴⁹ AşmMater. *üyсалăх, үйсавлăх*

¹⁰⁵⁰ Tat. vd. R *jaca-* 1905: 214

¹⁰⁵¹ CsSz.’te burada Tatarca için kullanılan *kaz.* kısaltması bulunmuyor (s. 32). Ancak buradaki anlam, Radloff’ta Tatarca *jacay* (1905, s. 215) için verilen anlamdır. *Tat.* kısaltması eklenmezse sözcük Çağatayca için gibi anlaşılıyor. Bu nedenle çalışmada Tat. kısaltması eklenmiştir.

¹⁰⁵² < Mar. *юшман/Udm. юшман* (Fedotov, 1990, s. 321)

¹⁰⁵³ < Tat. *yat* “el, yabancı” (Poppe, 1927, s. 161).

¹⁰⁵⁴ Yegorov ve Fedotov sözcüğü, *yel* “yel, rüzgâr” (~Çuv. *śil*) sözcüğüne dayandırılırlar (1964, s. 81; 1996a, s. 203).

¹⁰⁵⁵ Çevirisi CsSz.’te (s. 32) ve ÇS’nde (s. 218) bulunmamaktadır.

¹⁰⁵⁶ < MişBüg., MişN *yün* ay.

¹⁰⁵⁷ Çevirisi CsSz.’te (s. 32) bulunmamaktadır. ÇS’nde ise “o önce yoksulluk içinde yaşadı, şimdi biraz düzeldi” (s. 218) biçimindedir.

¹⁰⁵⁸ < Tat. *yüblä-* “iyice düşünmek, düşünüp taşınmak” (Poppe, 1927, s. 162).

¹⁰⁵⁹ TatB ay. 1876: 88

¹⁰⁶⁰ TatO *жюпля-* 1892: 87a

¹⁰⁶¹ << **äçi-* (ÇSB; CHF, s. 104) = TT *acı-* “acımak”.

¹⁰⁶² < *yüś-* “ekşimek; mayalanmak” + *-î-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *yüś-*.

yüte- [jüde-]¹⁰⁶⁵ “yaşlılıktan el ayaktan düşmek, bunamak, zihinsel olarak yıpranmak” (TatB [jödä-¹⁰⁶⁶] “sıkılmak, rahatsız olmak; şaşırarak, afallamak”)

h [χ]

-ha [-χα]¹⁰⁶⁷ enkl.: *makîrsan makîrsanta çarîñî-ha* [macôrzana macôrzanda t'şarêñə-χα] “ağlar ağlar da susar”

hay [χaj]¹⁰⁶⁸, bk. *haypiren* [χajbireñ]

hayar [χajar]¹⁰⁶⁹, Sp. ay. “kötü, şer; insanları öfkeliendiren ve onları kavga etmeye iten kötü ruh (*şinna şilentereken vîrštarkan* [şinna şilenderengen vêrštargan]); *ey irî h., hayarîntan hitarîntan esî shla* [ej irê χ., χajarêndan χêdarêndan ezê sîχla] (duadan) “ey, iyi hayar, (bizi) tüm kötülüklerden korusun!”, *akî, sire, hayarsem, ukša parappîr* [acê, sire, χajarzem, ukša parappêr] “(duadan) işte, size, kötü ruhlar, para veriyoruz”; krş. Gomb. (MişBüg. [χajar, χajär] < Ar.)

hayar-şırlı [χajar-şırlî]¹⁰⁷⁰ bot. “*hayar* [χajar] adlı kötü ruhtan kaynaklanan hastalıkların iyileştirilmesine karşı kullanılan meyve”, Zol. 92 “bir tür yaban mersini”

hayman [χajman] (eski) “büyük, deriden yapılmış para kesesi, cüzdanı”; krş. Magn. 59 “cep”

haymanlat- [χajmanlat-]¹⁰⁷¹ “cüzdanı doldurmak”; *haymanlatsa mul tıtma par!* [χajmanlatsa muł tıtma par!]¹⁰⁷² (duadan) “cüzdanı parayla doldur mal ver!”

haypiren [χajbireñ]¹⁰⁷³ “kötü bir ruh”; krş. Magn. 64 [χaj pürän¹⁰⁷⁴] “tayin eden, hayat veren”

hayçi [χaj.đžê]¹⁰⁷⁵, Sp. ay. “makas”; krş. Gomb. (TatB [kajçê¹⁰⁷⁶])

hak I [χak]¹⁰⁷⁷, Sp. ay. “fiyat, bedel; maaş, ücret”; *ku mñ haka tîrat?* [ku mən χaca têrat?]
“bunun değeri nedir?” (Tat. [kak], MişBüg. [χak] < Ar.)

¹⁰⁶³ < *yüś-* “ekşimek; mayalanmak” + *-î* (e.a.y.e.), bk. *yüś-*. (veya << *āçig (ÇSB; CHF, s. 104) = TT *acı* “acı”).

¹⁰⁶⁴ TatR *äwî* 1893: 862

¹⁰⁶⁵ < Tat. *yüde-* “sıkıştırmak, korkmak, afallamak, şaşakalmak; bitkin olmak” (Poppe, 1927, s. 162).

¹⁰⁶⁶ TatB ay. 1876: 87

¹⁰⁶⁷ Räsänen söz konusu enklitiği, etimolojik sözlüğünde Çuv. *-h, -ah, -eh* pekiştiricileriyle birlikte *oka biçiminden getirmekte ve *(*o*)*ka* ana biçiminin altında Uyg. vd. *-oq, -ök, Yak. -oχ* “de, şimdi, kendisi; çok, bile, yine de”, Soy. *uk* “belirtilen, bahsedilen”~Mo. *uğ* “başlangıç, kaynak; ana parça, taban” sözcüklerine yaklaştırmıştır (1969, s. 359b). Burada Çuvaşça için tasarladığı *oka ana biçimi için gönderme yaptığı bir başka eserinden (bk. Räsänen, 1957, s. 39, 40) ve etimolojik sözlüğünden (bk. Räsänen, 1969, s. 511b) görüldüğü kadarıyla Räsänen, Çuvaşça dönüşlülük zamirlerinin kökünde bulunan *ha-* parçasıyla söz konusu enklitiği etimolojik olarak bir ve aynı saymaktadır. Ramstedt’in *-oq* enklitiğini Tü. *ök-öküş* “çok” sözcüğünden getiren açıklamasına karşın Räsänen, bu enklitiğin Özbekçe ve Oyratça *oq* ve Çuv. *aχ, eχ* (χ ile!) biçimlerine dayanarak art ünlülü biçimin asli olduğunu savunmuş ve bu ekin Uygurca ve Orta Türkçede zaten kök sözcüğün ünlüsüne göre ünlü uyumu içerisinde geldiğini belirtmiştir. Räsänen söz konusu enklitiğin Türk dillerindeki biçimlerine dair şu yapıları vermiştir: Uyg., Sag., Kaç., Koyb. *oq, ök, Özb. ak, yaq, naq*, Tat. *uq, ük* “kendisi”, Yak. *soğot-oχ, soğot-oχ* “çok yalnız” (1957, s. 248)

¹⁰⁶⁸ Yegorov ve Fedotov; sözcüğün, Ar. *حَيَاتٍ* “hayat; canlı” (TT *hayat* “hayat”) biçiminden geldiğini belirtmiştir (1964, s. 283; 1996b, s. 305).

¹⁰⁶⁹ < Tat. *ğayyar* “sahtekâr; kurnaz” < Ar. *‘ayyār* عَيْر “serseri; arsız” (ANLT, s. 70).

¹⁰⁷⁰ < *hayar* “kötü, şer, kötülük; insanları öfkeliendiren ve onları kavga etmeye iten kötü ruh” + *şırla* “meyve tanesi; çilek, tarla çileği” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *hayar* ve *şırla*.

¹⁰⁷¹ < *hayman* “büyük, deriden yapılmış para kesesi, cüzdanı” + *+lat-* (a.e.y.e.), bk. *hayman*.

¹⁰⁷² Çevirisi CsSz.’te (s. 33) ve ÇS’nde (s. 32) bulunmamaktadır.

¹⁰⁷³ < *hay* “hayat” + *pür-* “vermek” + *-en* (şimdiki zaman ortacı), bk. *hay* ve *pür-*.

¹⁰⁷⁴ Magn. *хай пүрөн*.

¹⁰⁷⁵ Tat. *каҗчы* “makas” (Poppe, 1927, s. 165; ANLT, s. 13).

¹⁰⁷⁶ TatB *kajçi* 1876: 40

haklı [χaklî]¹⁰⁷⁸ “pahalı, değerli, kıymetli”

haklılan- [χaklîlan-]¹⁰⁷⁹ “pahalılaştırmak, değerlenmek, kıymetlenmek”

haklılat- [χaklîlat-]¹⁰⁸⁰ “pahalılaştırmak, değerini artırmak, kıymetlendirmek”

hak II [χak]¹⁰⁸¹ “(giyside, kıyafette) üçgen ekleme, ilave parça”

hal [χal]¹⁰⁸², Sp. [χal] “güç, kuvvet, imkân, olanak”; krş. Gomb. [χalzêr¹⁰⁸³] (TatO [äl¹⁰⁸⁴], TatB [χal, χäl, ä¹⁰⁸⁵], MişBüg. [χal] < Ar.)

halî, hal' [χalə, χal']¹⁰⁸⁶, Sp. [χal'] “şimdi” (TatB, TatO, MişBüg. [älə¹⁰⁸⁷], KzkR [äli¹⁰⁸⁸] < Far.)

hal'hi [χal'çi]¹⁰⁸⁹ “şimdiki, bugünkü”

halih [χalêχ]¹⁰⁹⁰, Sp. ay. “halk, ulus, millet, ahali, nüfus, toplum” (Tat. [kalêk] < Ar.)

hallan- [χallan-] “hayrete düşmek, şaşmak” (OsmR [χal-län-¹⁰⁹¹] “aşırı heyecanlanmak, öfkelenmek; kendinden geçmek”, krş. Krm. veya OsmR [hal¹⁰⁹²] “heyecanlılık, huzursuzluk, kötü bir durum” < Ar.)

hallap [χallap]¹⁰⁹³, Sp. ay. Uçebn. 109 *halap* [χalap¹⁰⁹⁴] “masal, hikâye, fabl”; *h. yar-* [χ. jar-] “masal söylemek”; krş. Zol. “gevezelik, hikâye, uydurma”; Uçebn. 109 “konuşma, söz, nutuk”; *şin halapî şimahsençen pulat'* [şin χalabə sêmahsenĎžēn pulat'] “insan konuşması kelimelerden oluşur” (ArZenk. [kylâf¹⁰⁹⁵] “uyuşmazlık, anlaşmazlık; yalan; yanlış; hata”; krş. OsmR [χilaf¹⁰⁹⁶] “yalan”; anlam değişmesi için krş. ÇağR [arbay¹⁰⁹⁷] “yalan; masal, fabl”)

hallapşî [χallapşî]¹⁰⁹⁸ “(iyi) hikâyeci, masalçı, masal anlatıcısı”

halürtat- [χalbêrdat-]¹⁰⁹⁹ “(yans.) çok hızlı konuşmak”

¹⁰⁷⁷ < Tat. *hak* “gerçek; doğru; hak (Tanrının); ödeme; bedel” < Far. *hakḳ* “gerçek; doğru; hisse, ödeme” < Ar. *hakḳ* حَقَّ “gerçek; zorunluluk; doğru, hak” (ANLT, s. 96).

¹⁰⁷⁸ < *hak* “fiyat, bedel; maaş, ücret” + *+lî* (a.a.y.e.), bk. *hak*.

¹⁰⁷⁹ < *haklî* “pahalı, değerli, kıymetli” + *+lan-* (a.e.y.e.), bk. *haklî*.

¹⁰⁸⁰ < *haklî* “pahalı, değerli, kıymetli” + *+lat-* (a.e.y.e.), bk. *haklî*.

¹⁰⁸¹ Räsänen sözcüğü, Trkm. *ek* “ek parça, yama”, TT. *ek* “bağ, bağlantı; yara kenarı; yaka” sözcüklerine yaklaştırmıştır (1969, s. 153a).

¹⁰⁸² << Ar. *hāl* حَال “hal, durum; koşul; sağlık durumu” (Yeg., s. 284; Fed. II, s. 307; EWb., s. 153b).

¹⁰⁸³ Gomb. *χalzêr* s. 15

¹⁰⁸⁴ TatO *än* 1892: 11b

¹⁰⁸⁵ TatB ay. 1876: 72

¹⁰⁸⁶ < ETat. *heli (MTat. *elî* “şimdi”) < Ar. *hālî* [*hēlî] “hali hazırdaki, şimdiki; şimdi” (ANLT, s. 29, 56); < Ar.-Far. *هال* “şimdi, şuan, şimdiki zamanda, şimdilik” (Yeg., s. 284; Fed. II, s. 307).

¹⁰⁸⁷ TatB *äle* 1876: 17, TatO *ane* 1892: 13b

¹⁰⁸⁸ KzkR ay. 1893: 814

¹⁰⁸⁹ < *hal'* “şimdi” + *+hi* (a.a.y.e.), bk. *hal'*.

¹⁰⁹⁰ < Tat. *halîk* “halk, ulus” < Ar. *halḳ* خلق “yaratılış, yaratılmış, insan” (ANLT, s. 81; EWb., s. 154a).

¹⁰⁹¹ OsmR *hallän-* 1899: 1758

¹⁰⁹² Krm, OsmR *hal* 1899: 1753

¹⁰⁹³ < Ar. *hilâf* خلاف “çekişme, anlaşmazlık; mücadele” (EWb., s. 160b; Fed. II, s. 308).

¹⁰⁹⁴ Uçebn. *xanan*

¹⁰⁹⁵ CsSz.'te (s. 34) yanlış verilmiştir. ArZenk. *hylâf* 1876: 410c

¹⁰⁹⁶ OsmR *xilaḳ* 1899: 1728

¹⁰⁹⁷ ÇağR *apḳaṣ* 1893: 336

¹⁰⁹⁸ < *hallap* “masal, hikâye, fabl” + *+şî* (a.a.y.e.), bk. *hallap*.

¹⁰⁹⁹ < *halt* “tekrarlanan ses taklidi söz” (ÇRS, s. 534c) + *+îr* (a.a.y.e.) + *+tat-* (a.e.y.e.).

ham [χam]¹¹⁰⁰, Sp. ay. “kendim”; *hu* [χu], Sp. [χu] “kendin”; *hīy* [χêj], Sp. [χøj] “kendin”; *hamīr* [χamêr], Sp. ay. “kendimiz”; *hīvīr* [χêvêr] “kendiniz”; *hīysem* [χêjzem] “kendileri”; krş. Gomb.

hamlat- [χamlat-]¹¹⁰¹ “yavaş veya güçlkle havlamak”; yans. krş. OsmR [havla-¹¹⁰²] “havlamak”

hankırma [χaŋçêrma]¹¹⁰³ “attaki zil, çan, kızak çingırağı”; krş. Gomb. [koŋçêr] ay. (yans. krş. TatB [kêŋrau¹¹⁰⁴], MişBüg. [kêŋçêraw] ay.)

hapil: h. il- [χabêl. χ. il-]¹¹⁰⁵ “(tanrılar hak. söylenir) almak, kabul etmek” (TatR [kabêl] “kabul”; [k. al-¹¹⁰⁶] “almak, kabul etmek” < Ar.)

hapha [χapχa]¹¹⁰⁷, Sp. ay. “kapı, bahçe kapısı, büyük kapı, giriş kapısı”; krş. Gomb. (Tat. [kapka])

hapsin- [χapsêŋ-] “(bir şeye) can atmak, (bir şeyi) çok istemek, heves etmek”; *şin yapalana an hapsin* [şin javalana an χapsêŋ] “başkasının malına göz dikme!”, *şin yapaline hapsinassi* [şin javaline χapsêŋassi], Mark. VII, 22 “kıskaç göz”

har: harpīr [χar: χarvêr]¹¹⁰⁸ “her, herkes, her kim olursa olsun, her biri”; *harkam* [hargam] (*har+kam* [χar+kam]) “her, herkes, her kim olursa olsun, her biri” (TatB [är-¹¹⁰⁹] “her, her bir, her biri” < Far.; TatB [är-bêr¹¹¹⁰], TatSp. [χär-bêr], MişBüg. [χär-bêr, är-bêr] “her bir, her biri”)

haram: haram pīt- [χaram: χaram pêt-]¹¹¹¹ “boşa gitmek, kaybolmak, sonuçsuz kalmak”; *h.-ış* [χ.-êş] “boşuna, faydasız, yararsız iş (mezarlıktan döndükten sonra evdekiler sorar: *ışta karīr?* [êšta karêr?] ,neredeydiniz?’, geri dönenler şu cevabı verirler: *haram-ışe karīmīr* [χaram-êşe karêmêr] ,nafile bir işe gittik’; evdekiler şöyle söylerler: *ışır harama kaytīr* [êşêr χarama kajvêr]

¹¹⁰⁰ Çuvaşça dönüşlülük zamirlerinin **ha* köküne dayandığı ve üzerine iyelik ekleri olarak oluşturulduğu konusunda birçok araştırmacı fikir birliğindedir (bk. Levitskaya, 1976, s. 31; Yılmaz, 2002, s. 33; Durmuş, 2009a, s. 237; Güzel, 2012, s. 303; Ersoy, 2017, s. 291). Aşmarin, dönüşlülük zamirlerinin kökünün *hu* olduğunu belirtir. Ancak aynı eserde dönüşlülük zamirlerinin kökünün, Çuv. *ku* “bu” ile birleştirilip birleştirilemeyeceğini sorgulamıştır (1898, s. 51, 192). Ramstedt, *ham* “kendim”, *hu* “kendin”~ağ. *īha* ay., *hīy* “kendin”~ağ. *īka* biçimleri için **ok-um*, **ok-uy* (> **ok-uğ*), **ok-i*, krş. Tü. *ok* “şimdi, da/de, evet” biçimlerini tasarlamıştır (1922, s. 16). Räsänen Çuvaşça dönüşlülük zamirlerinin kökenini, Çuvaşça pekiştirme ekleri *-ah*, *-eh*, *-h*, *-ha*, *-he* ile aynı köke götürür. Buna göre; Çuv. *ham*, *hu*, *hīy* zamirlerini **oka* ana biçimine götürmekte ve Tü. *-ok*, *-ök* pekiştirme parçacıklarıyla eşitlemektedir (1969, s. 359b, 511b). Levitskaya, dönüşlülük zamirlerinin tümünün ortak olarak *ha-* köküne götürülebileceğini düşünür ve bu *ha-* kökünü de **īha* biçiminden getirir (1976, s. 31). Yılmaz, Çuvaşça dönüşlülük zamirlerinin tümünün geriye götürülebileceği ortak kökün *ha-* olduğunu bunun da ağızlardaki *īha* biçiminden geldiğinin söylenebileceğini belirtir (2002, s. 33). Durmuş da Çuvaşçadaki dönüşlülük zamirlerinin **ha* biçimine dayandığını belirtmektedir (2009a, s. 237). Feyzi Ersoy; Hiveteri’nin Çuvaşça zamirleri **ha* köküne dayandığını, bu kökü “baş” olarak anlamlandırıldığını aktarmaktadır (2017, s. 291).

¹¹⁰¹ < *ham* “havlama taklidi yansıma söz” (ÇRS, s. 535a) + *+lat-* (a.e.y.e.).

¹¹⁰² OsmR *havla-* 1899: 1779

¹¹⁰³ < *hankīr* “zil sesi hak. yansıma söz” (Aşm. XVI, s. 48) + *+ma* (a.a.y.e.).

¹¹⁰⁴ TatB *kīŋrau* 1876: 52

¹¹⁰⁵ < Tat. *ķabul* “kabul etme; huzura kabul” < Ar. *ķabūl* قَبُول “kabul, alım; onay” (ANLT, s. 80), bk. *il-*.

¹¹⁰⁶ TatR *ķabyl, ķabyl al-* 1899: 451

¹¹⁰⁷ < Tat. *ķapka* “kapı” (ANLT, s. 11).

¹¹⁰⁸ < Tat. *er-bīr, her-bīr* “her bir” (*her + bir* “bir”) < Far. *har; har-kes* هر كس (EWb., s. 159a).

¹¹⁰⁹ TatB ay. 1876: 16

¹¹¹⁰ TatB *är-ber* 1876: 16

¹¹¹¹ < Tat. *ķerem* “Harem; haram, kirli” < Ar. *ķaram* حرم “yasaklı; kutsal; eş, harem; tapınak” (ANLT, s. 57).

,işiniz nafile olsun!’)” (TatR [äräm¹¹¹²] “çok iyi, çok yazık; israf”; TatB [äräm] “faydasızlık, yararsızlık”; [ä. bulmak¹¹¹³] “boşa gitmek” < Ar.)

harĩtat- [χarēĩbat-]¹¹¹⁴, Sp. “horlamak, horuldamak” (yans. krş. TatR [γêrēĩlda-¹¹¹⁵] ay., MişN [γerēlda-] ay., ÇağKún. [χurulda-¹¹¹⁶] ay.; OsmR [χarēĩltê-¹¹¹⁷] “devamlı gürültü”)

harĩs [χarēs] “birden, aynı anda, birlikte”; *h. kışkĩraśśĩ* [χ. kōškêraśśē] “(hepsi) birden bağırırlar”, *saltaksem h. utaśśĩ* [saldaksem χ. ıtaśśē] “askerler (hepsi) birlikte adım atarlar”

harkam [χarçam], bk. *har* [χar]

harlat-, **harlattar-** [χarlat-, χarlattar-]¹¹¹⁸ yans. “hırlamak, mırıldamak, homurdanmak; horlamak”

harpĩr [χarvêr], bk. *har* [χar]

harsĩr [χarzêr]¹¹¹⁹, Sp. ay. “gayretli, çalışkan, çabalayan”; (krş. Zol. “kapisli, alingan, hiddetli”) (TatR [ār] “ar, utanç” < Ar.; [ārsəz] “arsız, utanmaz”; [ä. kəşə¹¹²⁰] “hiç utanmadan, her türlü kötü işi yapan kişi”)

harşa [χarşā]¹¹²¹, Sp. ay. *kuś-harşi* [kuś-χarzi] “kaş, göz yuvasının üst kenarı”; *kuś-harşi-tiki* [kuś-χarzi-təgē] “kaş (kılı)”

hastar [χastar]¹¹²² “yetenek, kabiliyet” (krş. TatO [kaštār-lə¹¹²³], MişBüg. [χaštār-lə] “dikkatli, özenli” < Ar.)

hastarlĩ [χastarlê]¹¹²⁴ “yetenekli, kabiliyetli”; krş. Razsk. I, 29

hastarsĩr [χastarzêr]¹¹²⁵ “yeteneksiz, kabiliyetsiz, beceriksiz”

haśmĩk [χaśmêk] “yeni gelinin kocasının evine geldiğinde *huşpu* [χuşpu] adı verilen başlığın üzerine yerleştirilen, birbirine şeker kellesi şeklinde dikilmiş basit başörtüsü (*surpan* [şurpan])”

haşka- [χaška-]¹¹²⁶ “hızlı, sık solumak, soluk soluğa kalmak”; yans. krş. Osm. [haşla-¹¹²⁷] ay. Zenk. 408

¹¹¹² TatR *äpäm* 1893: 759

¹¹¹³ TatB ay. 1876: 16

¹¹¹⁴ < *har* “horlama hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 536b) + *+il* (a.a.y.e.) + *+tat-* (a.e.y.e.).

¹¹¹⁵ TatR *şырылда-* 1899: 1541

¹¹¹⁶ ÇağKún. *χuruldamak* 1902: 80

¹¹¹⁷ CsSz.’te – işaretiyle verilmiştir (s. 34). Paasonen *Düzeltilmeler* bölümünde sözcüğün *χarēĩltê* olarak düzeltilmesi gerektiğini belirtmiştir (1908, s. 243). OsmR *харылымы* 1899: 1669.

¹¹¹⁸ < *har* “horlama hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 536b) + *+lat-* (a.e.y.e.); < *har* “horlama hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 536b) + *+lat-* (a.e.y.e.) + *-tar-* (e.e.y.e.; ettirgenlik).

¹¹¹⁹ < Tat. *γār “ar” < Ar. ‘*ār* عار “ar, utanç” + Çuv. +*şĩr* “-sız eki” (ANLT, s. 149).

¹¹²⁰ TatR *āp*, *āpcĩz*, *āpcĩz kĩui* 1893: 754, 797

¹¹²¹ Yegorov ve Fedotov; sözcüğü, TT *kaş* “kaş” ve onun Türk dillerindeki denkliklerine yaklaştırmışlardır (1964, s. 287; 1996b, s. 323). Räsänen ise sözcüğü, Bar. *kaşra* “gür (kaşlar hak.)”, Şor. *kaşrı* “kaş”, *köz kara-sı* ay. biçimleriyle ilişkili görmüştür (1969, s. 222b).

¹¹²² < Tat. *ħester* “bakım; özen” << Far. *ħ’āstār* “istemek, dilemek” (ANLT, s. 59).

¹¹²³ TatO *кастарле* 1892: 112b. Paasonen, bu sözcikle ilgili düzeltmeyi *Düzeltilmeler* bölümünde vermiş ve sözcüğün *kaštār-lə* biçiminde olması gerektiğini belirtmiştir (1908, s. 243).

¹¹²⁴ < *hastar* “yetenek, kabiliyet” + *+il* (a.a.y.e.), bk. *hastar*.

¹¹²⁵ < *hastar* “yetenek, kabiliyet” + *+şĩr* (a.a.y.e.), bk. *hastar*.

¹¹²⁶ < *haş* “hızlı soluk alma hak. yansıma söz” (Aşm. XVI, s. 75) + *+ka-* (a.e.y.e.).

hat' [χat'] "ya! işte!, bak! baksana!"

hatîr [χadər]¹¹²⁸, Sp. ay. "hazır" (TatR [āzîr¹¹²⁹], TatB [āzər, kazər¹¹³⁰], MişBüg. [āzər, χazər], TatSp. [χazər], MişN [ädər, χazər] < Ar.)

hatîrle- [χadərle-]¹¹³¹ "hazırlamak"

havas [χavas]¹¹³², Sp. ay. "sevinç, neşe, memnuniyet, istek, heves"; *epî unta h. kayîp* [εβə ɯnda χ. kajêp] "ben oraya hevesle giderim" (OsmR [häväs¹¹³³] "heves, arzu, aşırı istek" < Ar., TatO [äüäs¹¹³⁴] "güçlü bir şekilde arzulayan, hevesli, güçlü bir şekilde isteyen")

havas-hıpar [χavas-χıpar]¹¹³⁵ "iyi, sevinçli haber, müjde"

havaslan- [χavaslan-]¹¹³⁶ "sevinmek"; *epî kile tavîrînsan açasem havaslançış* [εβə kile tavêrânzan a.ðžazem χavaslan.ðžəš] "ben eve döndüğümde çocuklar sevindiler"

havhalan- [χavχalan-]¹¹³⁷ "hevesli olmak, gayretlenmek, heyecanlanmak, isteklenmek, gayretli, coşkulu, şevkli olmak" (krş. TatR [kauya¹¹³⁸] "gürültü, bağırtı", DT [χauya¹¹³⁹] "endişe, patırtı")

havşak [χavşak]¹¹⁴⁰, Sp. ay. "zayıf, güçsüz; korkak, ürkek, çekingen" (ÇağKún. [gavşak¹¹⁴¹] "yumuşak, mülayim, boş"; OsmR [gävşäk¹¹⁴²] "yumuşak, gevşek, bol, pörsük")

havşak-çireli [χavşak-t'žerelə]¹¹⁴³ "ürkek, korkak, yüreksiz, çekingen"

havşaklan- [χavşaklan-]¹¹⁴⁴ "zayıflamak, güçsüzleşmek"

hîl [χəl]¹¹⁴⁵, Sp. ay. "kış"; krş. Gomb. (Tat. [kôš])

hîlle [χəlle]¹¹⁴⁶ "kışın"

hîlih [χələχ]¹¹⁴⁷, Sp. ay. "(kuyruktan) at kılı; çalgı teli, kiriş" (krş. Tat. [kəl])

¹¹²⁷ OsmZenk. خشلماق *haslamak*

¹¹²⁸ < Tat. ağ. *hedîr "hazır" < Ar. *hādîr* حاضر ay. (ANLT, s. 5).

¹¹²⁹ TatR *āzîp* 1893: 895

¹¹³⁰ TatB *azer, kazer* 1876: 16

¹¹³¹ < *hatîr* "hazır" + +*le-* (a.e.y.e.), bk. *hatîr*.

¹¹³² < Tat. *hewes* "hevesli, istekli" < Far. *hawas* "heves; arzu, istek" < Ar. *hawas* هوس "aptallık; hayranlık" (ANLT, s. 32).

¹¹³³ OsmR *hävâc* 1899: 1792

¹¹³⁴ TatO *äŷâc* 1892: 26a

¹¹³⁵ < *havas* "sevinç, neşe, memnuniyet, istek, heves" + *hıpar* "haber", bk. *havas* ve *hıpar*.

¹¹³⁶ < *havas* "sevinç, neşe, memnuniyet, istek, heves" + +*lan-* (a.e.y.e.), bk. *havas*.

¹¹³⁷ Yegorov, *havhalan-* eylemini, "neşe; ilham; gayret" anlamındaki Çuv. *havha* sözcüğü altında vermiş ve bu sözcükleri, Tü. *hava* "arzu, heves, sevgi; zevk"; Tat. *havalan-* "havalanmak, kibirlenmek, böbürlenmek" biçimlerine (Ar. هَوَاةٌ "arzu, heves" veya هَوَى "sevgi, arzu, heves") yaklaştırmıştır. Yegorov'un GT *kaŷga* sözcüğüne yaklaştırdığı Çuvaşça biçimse eş sesli "gürültü, çığlık, kargaşa, endişe, karışıklık, anlaşmazlık, kavga" anlamındaki sözcüktür (1964, s. 283). Fedotov da *havhalan-* eyleminin kökü olarak bulunan Çuv. *havha* sözcüğünün anlamını, "söylenti, dedikodu; neşe" biçimlerinde vermiş ve sözcüğü, ET *hava* (Ar. هَوَى) "arzu, tutku, sevgi"; Tat. *hava* "tutku, heves, aşk" sözcükleriyle karşılaştırmıştır (1996b, s. 304).

¹¹³⁸ TatR *kayŷa* 1899: 50

¹¹³⁹ DT R *ŷayŷa* 1899: 97

¹¹⁴⁰ << Osm. *gevşek-k* "gevşek, gevşemiş" (EWb., s. 244a).

¹¹⁴¹ ÇağKún ay. 1902: 68, LÇ كوشك 1881: 271a

¹¹⁴² OsmR *žävüük* 1899: 1581

¹¹⁴³ < *havşak* "zayıf, güçsüz; korkak, ürkek, çekingen" + *çîre* "yürek, kalp" + +*li* (a.a.y.e.), bk. *havşak* ve *çîre*.

¹¹⁴⁴ < *havşak* "zayıf, güçsüz; korkak, ürkek, çekingen" + +*lan-* (a.e.y.e.), bk. *havşak* md

¹¹⁴⁵ << **kıl*² (ÇSB) = TT *kış* ay.

¹¹⁴⁶ < *hîl* "kış" + +*le* (a.a.y.e.), bk. *hîl*.

hīlhem [χəlxəm]¹¹⁴⁸ “kıvılcım, çakım” (krş. ? OsmR [kəγəlžəm] “kıvılcım; kırmızı kızgın kül”, [kəvəlžəm¹¹⁴⁹] “kıvılcım”)

hīn [χən]¹¹⁵⁰, Sp. ay. “acı, ıstırap, eziyet, sıkıntı, zor, dert, bela, hastalık”; krş. Gomb. (Tat., UygR [kəjən¹¹⁵¹] “ıstırap, ceza, dayak”)

hīne- [χənε-]¹¹⁵², Sp. ay. “dövmek, dayak atmak, kırbaçlamak, vurmak”; krş. Gomb. (Tat. [kəjna-], MişBüg. [kına-])

hīntir [χəndər] (folk.) “bilinmeyen kelime; görünüşe göre bir rengi belirtir”: *sarrīne paçin ... hīmīrrīne paçin, simīssīne paçin hīntirne paçin* [sarrēne pa.đžin ... χəmērēne pa.đžin, siməssəne pa.đžin χəndərne pa.đžin]¹¹⁵³

hīp [χəp] bk. *hīrlī* [χərlə] (Tat. [kōr])

hīpīrte- [χəbərde-]¹¹⁵⁴ “sevinmek, sevinç duymak” (TobR [kəbərta-¹¹⁵⁵] “kıpırdamak”)

hīpirtü [χəbərdu]¹¹⁵⁶ “sevinç, neşe”

hīr [χər]¹¹⁵⁷, Sp. ay. “kız, kız evlat”; krş. Gomb. (Tat. [kəz])

hīr-arīm [χər-arəm]¹¹⁵⁸ “karı, kadın”

hīr-yītakanni [χər-jəbaganni]¹¹⁵⁹ “*pusa-kaççi* [pūza-kat’tši¹¹⁶⁰] olarak adlandırılan ve geline refakat eden iki veya üç delikanlıdan biri (düğünde geline eşlik eden erkek); genellikle bu iş için gelinin abisi veya ablasının kocası seçilir”

hīr-şummi [χər-şummi]¹¹⁶¹ “(6 - 8) nedime, geline eşlik eden kız”

hīr-şiri [χər-şəri]¹¹⁶² “kızlar birası adlı bir tür akşam meclisi; eskiden Noel ve Epifani arasında yapılırdı”, krş. Zol. 227

hīr- [χər-]¹¹⁶³, Sp. ay. “kızmak, kızgınlaşmak (ör. demir)” (Tat. [kəz-])

hīrt- [χərt-]¹¹⁶⁴, Sp. ay. “kızdırmak, kızgınlaştırmak, yakmak”; *manīn kīkīr hīrtet* [manēn kəgər χərdet] “benim midem yanıyor”

hīrū [χərü]¹¹⁶⁵ “kızgın, ateşli, harareli”

¹¹⁴⁷ << *kıl¹ (ÇSB) = TT *kıl* ay.

¹¹⁴⁸ << *kīgūl-cim (?) = TT *kıvılcım* (ÇSB).

¹¹⁴⁹ OsmR *кыбылчымы, кыбылчымы* 1899: 707, 849

¹¹⁵⁰ << *kīñ “acı, ceza” (EWb., s. 264b) = ET *kıyn~kıy(in)* “ceza, eziyet, acı, dert, dayak” (Wilkins, 2021, s. 376a)

¹¹⁵¹ Tat. UygR *кыжын* 1899: 718

¹¹⁵² < *hīn* “acı, ıstırap, eziyet, sıkıntı, zor, dert, bela, hastalık” + +e- (a.e.y.e.), bk. *hīn*.

¹¹⁵³ Çevirisi CsSz.’te (1908, s. 36) ve ÇS’nde (1950, s. 39) bulunmamaktadır.

¹¹⁵⁴ < *hīpīr “yansıma söz” + +te- (a.e.y.e.).

¹¹⁵⁵ TobR *кыбырта-* 1899: 846

¹¹⁵⁶ < *hīpīrte-* “sevinmek, sevinç duymak” + -ü (e.a.y.e.), bk. *hīpīrte-*.

¹¹⁵⁷ << *kīr² “kız” (ÇSB) = TT *kız* ay.

¹¹⁵⁸ < *hīr* “kız” + *arīm* “eş, hanım, kadın, karı, zevce”, bk. < *hīr* ve *arīm*.

¹¹⁵⁹ < *hīr* “kız” + *yīr-* “kızdırmak, dayanmak” + -*akan* (şimdiki zaman ortacı) + *i* (3. tekil iyelik eki).

¹¹⁶⁰ *kat’tši* olmalı.

¹¹⁶¹ < *hīr* “kız” + *şum* “yan, bitişik” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *hīr* ve *şum*.

¹¹⁶² < *hīr* “kız” + *şum* “yan, bitişik” + *şira* “şıra, bira” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *hīr*.

¹¹⁶³ << *kīr’* “kızmak” (EWb., s. 269a) = TT *kız-* “kızmak”

¹¹⁶⁴ < *hīr-* “kızmak, kızgınlaşmak” + -*t-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *hīr-*.

hîrel- [χærɛl-]¹¹⁶⁶ “kızarmak, kırmızılaşmak, kıpkırmızı olmak” (krş. *hîr-*, *hîrlî* [χær-, χærlə])

hîren I [χærɛn]¹¹⁶⁷ “akbaba, çaylak kuşu” (krş. ŞorR [kêza¹¹⁶⁸] “fare akbabası, sıçan kapan”)

hîren II [χærɛn]¹¹⁶⁹ “acırga, bayır turpu, yaban turpu” (Ru. *хрънь*)

hîren-erni [χærɛn-ɛrni]¹¹⁷⁰ “Büyük Perhiz’in ilk haftası (o zaman *kvas* [Ru. *квас*] içine yaban turpu karıştırılır)”

hîres [hærɛs], Sp. ay. “haç, istavroz”; krş. Gomb. (Ru. *крестъ*)

hîreslî [χærɛslə]¹¹⁷¹ “vaftiz babası”

hîreslən- [χærɛslɛn-]¹¹⁷² = *hîrel-* [χærɛl-]

hîrî [χærə]¹¹⁷³, Sp. ay. “kenar (sayfa kenarı, marj), kıyı, sınır”; *şırma-hîrri* [şırma-χærri] “ırmak kıyısı”; *sînel-hîrri* [səɔɛl-χærri] “masa kenarı, köşesi”, krş. AşmMater. 225 (krş. TatB [kêrêj¹¹⁷⁴] “yan, kenar, kıyı”; R: Tat. Kum. LKar. TKarR [kêrêi] “kıyı”; [su kêrêjê¹¹⁷⁵] Tat. “ırmak kıyısı”; ŞorR [kêrêγ¹¹⁷⁶] “kıyı, kenar”; krş. OT [kêr¹¹⁷⁷] “köşe, kenar”; Tat. [östä,l kêrê¹¹⁷⁸] “masa kenarı, köşesi”; Doğu lehçelerinde “yüksek sahil, dağ sırtı”; - başkaca Grönb. 31, 94)

hîrîh [χærəχ]¹¹⁷⁹, Sp. ay. “kırk”; krş. Gomb. (Tat. [kêrêk])

hîrhen- [χærχɛn-]¹¹⁸⁰ “acımak, esirgemek, kıyamamak” (Tat. [kêzγan-])

hîrhi [χærχî]¹¹⁸¹ “yırtıcı bir kuş, şahin, atmaca (veya doğan) türü: fare avlar; bir yerde uçarken ciyak ciyak öterse, yağmurun habercisidir; o zaman ‘kuş su istiyor’ (*hîrhü şıv ıytat* [χærχü şıv ıjdat]) derler” (TatR [kêrêi¹¹⁸²] “atmaca, Falco nisus”, Kzk. TelR [kêrêi] “küçük bir atmaca

¹¹⁶⁵ < *hîr-* “kızmak, kızgınlaşmak” + *-ü* (e.a.y.e.), bk. *hîr-*.

¹¹⁶⁶ < *hîr-* “kızmak, kızgınlaşmak” + *-el-* (e.e.y.e.; edilgenlik), bk. *hîr-*.

¹¹⁶⁷ Räsänen de Paasonen gibi sözcüğü, Şor. *kıza* “fare akbabası” sözcüğüne yaklaştırmıştır. Räsänen ayrıca sözcüğün *kız-* “kızmak” eyleminden geliyor olabileceğini düşünmüştür (1969, s. 269b).

¹¹⁶⁸ ŞorR *кыза* 1899: 820

¹¹⁶⁹ Räsänen; Çuv. *hîren* “acırga, bayır turpu” sözcüğünü, Türkçe açıklamaya çalışmış, Osm. vd. *kız-ğın* “kızgın” sözcüğüyle birlikte **kîr-* “kızmak, kızarmak” eylemi altında vermiştir. Räsänen’e göre; sözcük Rusçaya da Çuvaşçadan geçmiştir (1969, s. 269a).

¹¹⁷⁰ < *hîren* “acırga, bayır turpu, yaban turpu” + *erne* “hafta” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *hîren* ve *erne*.

¹¹⁷¹ < *hîres* “haç, istavroz” + *+lî* (a.a.y.e.), bk. *hîres*.

¹¹⁷² *hîreslən-~hîremeslən-* “kızarmak” eyleminin bir varyantı olmalı: < *hîr-* “kızmak, kızgın hâle gelmek, kızgınlaşmak (ör. demir)” + *-e* (e.a.y.e.) + *+mes* (a.a.y.e.) + *+lən-* (a.e.y.e.), bk. *hîr-*.

¹¹⁷³ << **kîdîğ* (ÇSB; CHF, s. 66) = TT *kıyı* ay.

¹¹⁷⁴ TatB *kîrîj* 1876: 54

¹¹⁷⁵ Tat. Kum. LKar. TKarR *кырыи* 1899: 739, TatR *су кырыи* 1899: 739

¹¹⁷⁶ ŞorR *кыыџ* 1899: 741

¹¹⁷⁷ OTR *кып* 1899: 732

¹¹⁷⁸ TatR *өстөл кыры* 1899: 732

¹¹⁷⁹ << **kîrîk* (ÇSB; EDAL, s. 824) = TT *kırk* ay.

¹¹⁸⁰ Yegorov; sözcüğü, ET *kızğan-* “pişmanlık duymak”; Kırg., KKalp., Nog., Başk., Tat., Kum. *kızğan-*, Alt. *kışkan-*, Trkm. *ğışgan-* “üzülmek, pişmanlık duymak, sakınmak, gözetmek” (1964, s. 300); Fedotov, ET *kışğan-/kızğan-* “esirgemek, cimrilik etmek”; Alt., Tel. *kışkan-* “kısıltmak; esirgemek, cimrilik etmek” gibi biçimlerle ilişkilendirmişlerdir (1996b, s. 346, 347).

¹¹⁸¹ << **kîrkuγ* (ÇSB; CHF, s. 72); << **kîrguγ* (EDAL, s. 680) = DLT *kîrguγ* “atmaca” (s. 712)

¹¹⁸² TatR *кырыи* 1899: 750

türü”, ÇağR (Zenker) [kêrγê¹¹⁸³] “atmaca, yırtıcı bir kuş”; OsmR [kêrγai¹¹⁸⁴] “bir atmaca türü”, SagR [kêrγajak¹¹⁸⁵] “Falco apivorus”)

hîrhü [χirχü] “(süt, hamur) ekşimsi, ekşimiş, ekşi, kesilmiş” (TatR [kêrkü¹¹⁸⁶] “öfkeli; çok tuzlu, keskin, baharatlı, ekşi, acı”)

hîrhülen- [χərχülen-]¹¹⁸⁷ “ekşimek, acı tat bırakmak”

hîrhületer- [χərχülendər-]¹¹⁸⁸ ettirgen.

hîrlî: **puş-h.** [χərlə: puş-χ.] “baş aşağı, tepetakla, tepesi üstü, başı aşağı gelmek üzere”; *puş-h. ukrî* [puş-χ. ukrə] “baş aşağı, tepesi üstü düştü”; *puş-h. sakînsa tîrat*’ [puş-χ. śacênzə têrat] “baş aşağı, tepesi üstü asılı duruyor”

hîrlî [χərlə]¹¹⁸⁹, Sp. ay. “kızıl, kırmızı, al; kızıl saçlı”; *hîp-hîrlî* [χəp-χərlə] “ateş veya alev kırmızısı, kıpkırmızı, çok kırmızı”; krş. Gomb. (Tat. [kêzêl] “kızıl”; [kêp-kêzêl] “kıpkırmızı”)

hîrlîhen [χərləχən]¹¹⁹⁰ “kızamık” (krş. Tat. OsmR [kêzamêk¹¹⁹¹] ay., Kzkr [kêzêlša¹¹⁹²] ay.)

hîrlî-kuş [χərlə-kuş]¹¹⁹³ bot. ¹¹⁹⁴ “kızıl göz balığı”

hîrlîlen- [χərlələn-]¹¹⁹⁵ “kızarmak”

hîrlîlet- [χərlələt-]¹¹⁹⁶ “kızartmak”

hîrlyuti (hîrlî+utî) [χərl’udî (χərlə+udê)]¹¹⁹⁷ bot. “kökboya bitkisi”

hîrt: **h. surt** [χərt: χ. surt]¹¹⁹⁸ “ev cinleri, perileri, ruhları (karı koca, kadın ve erkek)”: *arlı arımlî; arşınni tulta kil pîhat*’, *arımî pürtre purnat*’ [arêl arêmlê; arzînnî tұлba kil pêxat’, arêmə

¹¹⁸³ TatR *кырҗаи* 1899: 752

¹¹⁸⁴ OsmR *кырҗаи* 1899: 750

¹¹⁸⁵ SagR *кырҗајак* 1899: 750

¹¹⁸⁶ TatR *кыркү* 1899: 749

¹¹⁸⁷ < *hîrhü* “ekşimsi, ekşimiş, ekşi, kesilmiş (süt, hamur)” + *len-* (a.e.y.e.), bk. *hîrhü*.

¹¹⁸⁸ < *hîrhülen-* “ekşimek, acı tat bırakmak” + *ter-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *hîrhülen-*.

¹¹⁸⁹ << *kırîl (ÇSB) = TT *kızıl* “kızıl”.

¹¹⁹⁰ < *hîrlî* “kızıl, kırmızı, al” + *hîn* “acı, eziyet, sıkıntı, zor, dert, bela, hastalık” (Yeg., s. 299), bk. *hîrlî* ve *hîn*.

¹¹⁹¹ Tat. OsmR *кызамык* 1899: 823

¹¹⁹² Kzkr *кызылша* 1899: 829

¹¹⁹³ *hîrlî* “kızıl, kırmızı, al” + *kuş* “göz”, bk. *hîrlî* ve *kuş*.

¹¹⁹⁴ CsSz.’te bu sözcük, *bot.* kısaltmasıyla botanik terimi olarak işaretlemiş (s. 37), bu durum ÇS’nde de takip edilmiş ve sözcüğün anlamını da “bir nevi bitki” olarak vermiştir (s. 40). Ancak Paasonen’in anlam olarak verdiği *сорожка* bir balık ismidir ve Aşmarin’de bu sözcüğün anlamını, *сорожка (рыба)* olarak verilmıştır, ayrıca bu balığın yassı olması, gözbebeğinin çevresinin kırmızı olması gibi özellikleri de sıralanmıştır (Aşm. XVII, s. 50).

¹¹⁹⁵ < *hîrlî* “kızıl, kırmızı, al” + *len-* (a.e.y.e.), bk. *hîrlî*.

¹¹⁹⁶ < *hîrlî* “kızıl, kırmızı, al” + *let-* (a.e.y.e.), bk. *hîrlî*.

¹¹⁹⁷ < *hîrlî* “kızıl, kırmızı, al” + *utî* “ot”, bk. *hîrlî* ve *utî*.

¹¹⁹⁸ Aşmarin bu yapıdaki *hîr* sözcüğünün cinsiyet belirttiğini, ikinci yapıdaki sözcüğün ise Çuvaşçada *sut* biçiminde de kullanılmasına ithafen Ar. *zat* “zat, kişi” sözcüğü olabileceğini düşünmüştür (1923, s. 126). Yegorov, Türk mitolojisinde Umay’a karşılık gelen bu yapıdaki *surt* sözcüğünün büyük bir ihtimalle Ar. *suret* “görünüş, suret, figür” sözcüğü olduğunu, *hîrt* kısmının ise Çuv. *hîr* “kız” sözcüğünden geldiğini, sonundaki /t/ sesinin ise bu birleşik yapıdaki ikinci sözcük konumunda bulunan *surt* sözcüğünün son sesinin asimile edici etkisiyle ortaya çıktığını düşünmektedir (1964, s. 299, 300). Fedotov, Yegorov’un açıklamasını alıntılamış, ancak sözcüğün etimolojisinin hâlen çözüm beklediğini belirterek belki Mar. *şirt* “ruh”, *şirt* “peri” verilerinin buna yardımcı olabileceğini öne sürmüştür (1996b, s. 346). Ancak kendisi daha önceki yıllara ait bir başka eserinde Maricedeki bu biçimleri, Çuvaşça birer kopya sayar (1990, s. 264).

pürtre purnat¹] “karı koca, erkek dışarıda eve bakıyor, kadın evin içinde, soba yanında oturuyor”; krş. Magn. 49 “Yaga Baba, Kikimora”, Magn. 68 “tanrıça”; Zol. 93 “Kikimora; Yaga Baba”

hīs-: kuś h. [χəs-: kuś χ.]¹¹⁹⁹ “(işaret olarak) gözlerini kısmak, birine göz kırpmak, gözlerini kırpıştırmak” (Tat. Kzk. Alt. Tel. vd. R [kâs-] “basmak, sıkmak, sıkıştırmak, sıkarak kapamak”; [kös kâstâ¹²⁰⁰] Tel. “gözlerini sıkarak kapadı, gözleriyle bir işaret yaptı”)

hīsīn- [χəzən-]¹²⁰¹, Sp. ay. “(ör. fare deliğe) kısılmak, saplanmak, sıkışmak, takılıp kalmak; zorlayarak girmek, ite kaka ilerlemek, sokulmak”; *un patne hīsīne hīsīne pīnī* [un patne həzəne həzəne pīnə]¹²⁰² “onun yanına ite kaka girdi” Mark. III, 10

hīskīçī [χəskə.đžə]¹²⁰³, Uçebn. 101 *hīskīš* [χəskəs¹²⁰⁴] “kısaç, kerpeten, pense” (Tat. [kâskâç])

hīster- [χəster-]¹²⁰⁵, Sp. ay. “kıştırmak, sıkıştırmak, basmak, bastırmak, ezmek”

hīsep [χəzəp]¹²⁰⁶, Sp. ay. “hesap, aritmetik; saygı, onur, şeref” (Tat. KzkR [isäp¹²⁰⁷] “sayma”, TatB [isäb¹²⁰⁸] “sayı, hesap; amaç; öğüt” < Ar.)

hīseple- [χəzəple-]¹²⁰⁹, Sp. ay., Uçebn. 152 *hiseple-* [χizeple-¹²¹⁰] “hesaplamak, saymak; saygı göstermek, saymak, değer vermek”

hīseplī [χəzəplə]¹²¹¹ “saygın, saygıdeğer, hatırı sayılır”

hīsīk [χəzək]¹²¹², Sp. ay. “kısık, dar, sıkı, az, kıt”; *h. kuś* [χ. kuś] “yarı kapalı göz”; krş. *hīs-* [χəs-] (TatR [kâsâk¹²¹³] “(çok sıkışık) basılmış”, TatO “dar”)

hīsīn- [χəzən-]¹²¹⁴, bk. *hīs-* [χəs-]

hīsīr [χəzər]¹²¹⁵, Sp. ay. “kısır, verimsiz, sağman olmayan; (kadın için) kısır, çocuğu olmayan” (Tat. Kzk. OsmR [kâsâr¹²¹⁶] “kısır” Osm.; “kısır, sağman olmayan” Tat. KzkR)

¹¹⁹⁹ << *kīs- (ÇSB; CHF, s. 70) = TT *kīs-* “kısmak”.

¹²⁰⁰ Tat. Kzk. Alt. Tel. vd. R *kısc-*, *kōc kıscıty* 1899: 801, 802

¹²⁰¹ < *hīs-* “kısmak” + *-īn-* (e.e.y.e.; edilgenlik), bk. *hīs-*.

¹²⁰² Bu cümlelerin çevirisi ÇS’te (s. 37) ve ÇS’nde (s. 40) bulunmamaktadır.

¹²⁰³ < *hīs-* “kısmak” + *-kīçī* (e.a.y.e.), bk. *hīs-*.

¹²⁰⁴ Uçebn. *xēckēç*

¹²⁰⁵ < *hīs-* “kısmak” + *-ter-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *hīs-*.

¹²⁰⁶ < Tat. *hīsap* ay. < Ar. *hīsāb* حساب “hesap; sayma” (ANLT, s. 32).

¹²⁰⁷ Tat. KzkR *icān* 1893: 1545

¹²⁰⁸ TatB ay. 1876: 24

¹²⁰⁹ < *hīsep* “hesap, aritmetik; saygı, onur, şeref” + *+le-* (a.e.y.e.), bk. *hīsep*.

¹²¹⁰ Uçebn. *xıcenlec*

¹²¹¹ < *hīsep* “hesap, aritmetik; saygı, onur, şeref” + *+lī-* (a.a.y.e.), bk. *hīsep*.

¹²¹² < *hīs-* “kısmak” + *-īk* (e.a.y.e.), bk. *hīs-*.

¹²¹³ TatR *kıscık* 1899: 805

¹²¹⁴ < *hīs-* “kısmak” + *-īn-* (e.e.y.e.), bk. *hīs-*.

¹²¹⁵ << *kısır (CHF, s. 72) = TT *kısır* “kısır, çocuğu olmayan”. Yegorov sözcüğü, şu şekilde açıklanabileceğini düşünmüştür: < *hīr* “kız” + *+sīr* “-sız, yoksunluk eki”, buradan “kızı, yani çocuğu olmayan” (1964, s. 300). Hasan Eren, Yegorov’un sözcüğü bu şekilde açıklamasına sadece Çuv. *hīrsīr* biçimi göz önünde tutulduğu için karşı çıkmıştır. Yegorov’un etimolojisine göre sözcük, Türk dillerinde *kızsız biçiminde olmalıdır ancak Türk dillerinde de *kısır* biçimi kullanılmaktadır. Bu sözcük TT, Trkm. vb. uzak Türk dillerine Çuvaşçadan geçmiş olamayacağına göre bu açıklama tüm Türk dilleri açısından kabul edilemez (1972, s. 261).

¹²¹⁶ Tat. Kzk. OsmR *kıscır* 1899: 805

hışırle- [χəzərle-] “sıkmak, sıkıştırmak, baskı yapmak, bastırmak, zorlamak”; krş. Máté V, 11 (krş. *hış-* [χəs-])

hış [χəś]¹²¹⁷, Sp. ay. “kılıç; dokuma tarağı”; krş. Gomb. (Tat. MişBüg. [kêlêč] “kılıç”; ayrıca TatV, MişBüg. “dokuma tarağı”)

hış-pulî [χəś-pulê] Uçebn. 65 “sazangillerden bir balık, kılıç balığı”

hış-timri [χəś-timri]¹²¹⁸ “(kaşık yapılan) demir sac, levha”

hıvel [χəvəl]¹²¹⁹, Sp. [χ^vvəl] “güneş”; krş. Gomb. (TatR [køjâš¹²²⁰])

hıvel-uri [χəvəl-urî]¹²²¹ “yalancı güneş (?)”; krş. *hıvel-yupi* [χəvəl-jubi]

hıvel-yupi [χəvəl-jubi]¹²²² “yalancı güneş (yukarıya doğru)”

hıvel-şarimîs [χəvəl-şarêmâś]¹²²³, Uçebn. 55 *hıvel şavîrînişî* [χəvəl şavêrnêś¹²²⁴] “ayçiçeği, gündöndü, günebakan”

hıvî [χəvə], bk. *hü* [χü]

hıy [χêj]¹²²⁵, Sp. [χøj], bk. *ham* [χam]

hıy- [χêj-]¹²²⁶, Sp. ay. “cesaret etmek” (Tat. [kêj-])

hıyulî [χêjulê]¹²²⁷, Sp. ay. “cesur”

hıyulîh [χêjulêχ]¹²²⁸ “cesaret”

hıyah [χêjaj]¹²²⁹, Sp. ay. “ayakotu, saz otu”; krş. Gomb. (Tat. KzkR [kêjak¹²³⁰] “uzun yaprakları olan bir bitki, saz otu, kamış otu (Alymus)”)

hıyakkîn [χêjakkêñ]¹²³¹ “yan, yanlamasına, yanı boyunca; yana, yana doğru, tarafa”; *vîl vîrtat* *h.* [vêl vîrtat' χ.¹²³²] “o yan yatıyor” (krş. Leb. Osm. ÇağR [kêi¹²³³] “kıyı, kenar”, Alt. Tel. Sag.

¹²¹⁷ << *kılıç* (ÇSB; CHF, s. 55) = TT *kılıç* ay.

¹²¹⁸ < *hış* “kılıç” + *timîr* “demir” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *hış* ve *timîr*.

¹²¹⁹ << *kuhal (EWb., s. 301b; ÇSB; CHF, s. 85) = TT *güneş* ay.

¹²²⁰ TatR *køjəu* 1899: 674

¹²²¹ < *hıvel* “güneş” + *ura* “ayak” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *hıvel* ve *ura*.

¹²²² < *hıvel* “güneş” + *yupa* “direk, sütun” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *hıvel* ve *yupa*.

¹²²³ < *hıvel* “güneş” + *şavîr-* “çevirmek, döndürmek” + *-în-* (e.e.y.e.; dönüşlülük) + *-îs* (e.a.y.e.), bk. *hıvel* ve *şavîr-*.

¹²²⁴ Uçebn. *хэвел шавърнишэ*

¹²²⁵ << *ok-i (Ramstedt, 1922, s. 16); < *ha + *i* (3. tekil iyelik eki) (Räsänen, 1957, s. 39), bk. *ham*.

¹²²⁶ < Tat. *kıy-* “cesaret etmek, cesaretli olmak” (EWb., s. 261b). Yegorov ve Fedotov, sözcüğü TT *kıy-* “kıymak, acımamak” ve onun diğer Türk dillerindeki denliklerine yaklaşıyor (1964, s. 289; 1996b, s. 218).

¹²²⁷ < *hıy-* “cesaret etmek” + *-u* (e.a.y.e.) + *+lî* (a.a.y.e.), bk. *hıy-*.

¹²²⁸ < *hıy-* “cesaret etmek” + *-u* (e.a.y.e.) + *+lîh* (a.a.y.e.), bk. *hıy-*.

¹²²⁹ < Tat. *kıyaj* “uzun yaprakları olan bir bitki, saz otu, kamış otu (Alymus)” (EWb., s. 262a; ESTY I, s. 527a).

¹²³⁰ Tat. KzkR *kyjak* 1899: 710

¹²³¹ Yegorov, sözcüğün büyük ihtimalle *hırah ayakkîn* “bir yandan” biçiminden geldiğini düşünmektedir. Ayrıca sözcüğü, Sag., Koyb. *kıya* “eğri, yan”; Hak. *hıyın* “yan, yana doğru”; *hıyır* “eğri, bükük” sözcükleriyle karşılaştırmıştır (1964, s. 296). Fedotov ise sözcüğü, Azb., Sag., Koyb. *kıya* “eğri, yan”; Bar., Kzk., Kırg., Tat., Uyg. *kıyık* “çarpık, eğri, düz olmayan (Tat.); giysi içine takılan üçgen parça (Kzk., Bar.); üçgen başörtüsü (Kzk.)”; Alt., Tel., Osm. *kıyın* “yan yan; kıyı boyunca”; Başk. *kıya* “yan; eğri, bükü” sözcüklerine yaklaştırmıştır (1996b, s. 338).

¹²³² *vîrtat'* olmalı.

¹²³³ Leb. Osm. ÇağR *kyi* 1899: 687

OsmR [kêjên¹²³⁴] “yanlamasına”; Osm. “kıyıda”, Tel. Koyb. vd. R [kêin] “yatık, eğri”; [k. çattâ¹²³⁵] Sag. “yan yattı”; krş. *hÿyu* [χêju])

hÿyar [χêjar]¹²³⁶, Sp. ay. “hıyar, salatalık”; *mÿn-hÿyar* [mêñ-χêjar] Uçebn. 54 “kabak, bal kabağı”; krş. Gomb. (Tat. [kêjar] < Ar.)

hÿyî [χêjê]¹²³⁷, Sp. ay. “(aydınlatma) kıymığı, çıra”; *şip-hÿyyi* [şip-χêjji] “çözgü iplikleri arasındaki tahtalar” (DT [kyjak] “rende; kıymık” Zenk. 730 (Vámb.), [kyjyk¹²³⁸] “kıymık”)

hÿylîh [χêjlêχ]¹²³⁹ “çıralık, çıra çöplerinin ayrıldığı odun, kütük”

hÿy-çikki, hÿçikki [χêj-t'şikki, χê.ð'žikki]¹²⁴⁰ “içine yanan çıra çöplerinin yerleştirildiği çatal biçimindeki demir”

hÿyîr [χêjêr]¹²⁴¹, Sp. ay. “kum” (Soy. Osm. KrmR [kair¹²⁴²] “ince kum, nehirlerin dibindeki kum, sığlık”; YakB [χajyr tās¹²⁴³] “kıрма taş, çakıl taşı”)

hÿyhi [χêjçi]¹²⁴⁴ “o, söz konusu, söylenen, adı geçen, bahsedilen”

hÿyma [χêjma]¹²⁴⁵, Sp. ay. “sütün koyu tabakası, kaymak, krema” (Tat. [kajmak])

hÿymalu: h.-ikerççi (?) [χêjmalu: χ.-igerççi]¹²⁴⁶ “kaymak, yumurta ve undan yapılan küçük bir pankek; ölü için düzenlenen yemek masasında yer alır; bir tavaya beş parça sığar”; krş. Magn. 159, 169

hÿymatlîh [χêjmatlêχ]¹²⁴⁷, Sp. ay.: “Evlenen genç çiftlerin, kendi köylerinden veya yabancı bir köyden, özel törenlerle kayınpeder vekili ve kaynana vekili (erkek eşler için) veya baba vekili ve anne vekili (kadın eşler için) edinmesi âdettendir. Bu durumu önceden belirledikten sonra, o kişilere hediye (gömlek vb. ve ayrıca meyve rakısı ve bira) götürürler. Bunlar da çocuklarını,

¹²³⁴ Alt. Tel. Sag. OsmR *kyjyn* 1899: 717

¹²³⁵ Tel. Koyb. vd. R *kyin, kyin çattmy* 1899: 694

¹²³⁶ < Tat. *kıyar* (< *hÿyar) << Far. *hÿyâr* خیار “hıyar” (EWb., s. 158; ANLT, s. 36)

¹²³⁷ Araştırmacılar sözcüğü, TT *kıy-* “kıymak, doğramak” ve onun diğer Türk dillerindeki biçimlerine yaklaşıtırı (Yeg. I, s. 289; Fed. II, s. 318; EWb., s. 261b).

¹²³⁸ DT Zenk. قیچاق *kyjak*, قیچک *kyjyk*

¹²³⁹ < *hÿyî* “(aydınlatma) kıymığı, çıra” + *lîh* (a.a.y.e.), bk. *hÿyî*.

¹²⁴⁰ < *hÿyî* “(aydınlatma) kıymığı, çıra” + *çiki* “yaba” + *î* (3. tekil iyelik eki), bk. *hÿyî*.

¹²⁴¹ < *çayır (ÇSB; CHF, s. 232) = DLT *çayır* “kum; yumuşak zeminli toprak” (s. 695).

¹²⁴² Soy. Osm. KrmR *kaip* 1899: 20

¹²⁴³ YakB *çajyr mât* 1851: 80b

¹²⁴⁴ Räsänen; sözcüğü, dönüşlülük zamirleri bölümünde ele almış ve *hay*, *hayhi* “o ki, bahsedilen” ile aynı sözcük olarak kabul etmiştir. Bu yapılarıdaki *+hi* ekini ise ilgi eki olarak ele almıştır. Sözcüğün kökü ise dönüşlülük ekinin 3. tekil kişi için kullanılan biçimidir (1957, s. 40). Benzinger, sözcüğün, *halî-hi “şimdiki” (<< Ar. *hâlâ*) veya dönüşlülük zamiri *hÿyî-hi* biçimlerinde oluşmuş olabileceğini düşünmüştür (1959, s. 736). Levitskaya, bu zamirin *hayhi* biçimine yer vererek onun benzer anlamdaki *hay* zamirinden türediğini, *hay* zamirinin ise belki de dikkati bir nesneye çekmek için kullanılan Tü. *ha* “ha, işte, bak” ünlemiyle karşılaştırılabileceğini düşünmüştür (1976, s. 34-35).

¹²⁴⁵ << *kañ-ak (EWb., s. 231b); < *kāñak (ÇSB s. 106) = TT *kaymak* “kaymak”.

¹²⁴⁶ < *hÿyma* “sütün koyu tabakası, kaymak, krema” + *ikerççi* “bir tür akıtma, krep, pankek” + *î* (3. tekil iyelik eki), bk. *hÿyma* ve *ikerççi*.

¹²⁴⁷ Yegorov, sözcüğü şu şekilde açıklamaktadır: < *hÿy* + *ama/ata* + *lîh*; *hÿy* + *ama* < *hun* + *ama*~TT. *çaynana*, Çuv. *hÿy*, SUyg. *kuu* “kayınpeder, genel olarak eşin akrabaları” (1964, s. 289). Fedotov ise sözcüğü, Tat. *kıyamatluk ata* (*ana*) “düşünde babalık (analık)”; Tat. ağ. *kıyamatluk* “düşünlerde yeni evlenen gençlerle bulunan kadın, genellikle hem gelinin refakatçisi hem de analığıdır”; Başk. *kıyamatluk eñiret* “sadık arkadaş”; *kıyamatluk babay* = *eñiretligemey* “düşünde babalık”; *eñiretligineye* “düşünde analık” biçimlerine yaklaştırmakla yetinmiştir (1996b, s. 320).

kendi akrabalarını şu sözleri söyleyerek davet etmeye gönderirler: *atır pirin pata, pirin pata upa-puş kilti!* [adər pirən pada, pirən pada uba-puş kilnə!] “haydi bize, bize ayı-başı geldi!”. Yeni evliler evin beyini ve hanımını bir sıraya oturturlar, yanlarında getirdikleri birayla dolu bir kaptan onlara içki ikram ederler, hediyeleri kollarına koyarlar ve önlerinde diz çökerler. Eve gitmeden önce onlara hediye olarak bir buzağı, bir kuzu ve bir kaz veya tavuk verilir. Bundan itibaren genç koca yaşlı adama *hıymatlîh-hunım* [χêjmatlêχ-χunəm] (*hıymatlîh-kayınpederim*), yaşlı kadına *hıymatlîh-ani* [χêjmatlêχ-ani] (*h.-kaynana*), karısıysa onlara *hıymatlîh-atte* [χêjmatlêχ-at'te] (*h.-baba*), ve de *hıymatlîh-anne* [χêjmatlêχ-añne] (*h.-anne*) der; onlarsa kocaya *kerü* [kerü] (damat), kadına *hırım* [χərəm] (kızım) derler” (TatO [kêjamatlêk¹²⁴⁸] “dünürcü, gelinin refakatçisi, düğünde analık yapan kadın”; krş. Zol. 140; krş. Krm. Uyg. Osm. AzbR [kêjamät¹²⁴⁹] “kıyamet günü ölümlerin dirilmesi” < Ar. [kyjāmet¹²⁵⁰] Zenk. 726 “kıyamet; yeniden diriliş”)

hıyra [hêjra]¹²⁵¹, Sp. ay. “bileği taşı”; *alî-hıyri* [alê-χêjri] “el bileği taşı”; *savra-hıyra* [savra-χêjra] “saplı yuvarlak bileği taşı” (Tat. [kajrak])

hıyra- [hêjra-]¹²⁵², Sp. ay. “bilemek, keskinleştirmek” (Tat. [kajra-])

hıysem [hêjzem]¹²⁵³, bk. *ham* [χam]

hıyu [hêju]¹²⁵⁴ “kadın gömleğinin omzuna dikilmiş kırmızı kurdele” (? Koyb. SagR [kêjêg¹²⁵⁵] “kıyı, kenar, süsleme”; krş. Kzk. BarR [kêjêk¹²⁵⁶] “elbiseye eklenen üçgen parça”; krş. *hıyakkîn* [χêjakkân])

¹²⁴⁸ TatO. *кыяматлык* 1892: 138b

¹²⁴⁹ Krm. Uyg. Osm. AzbR *кыямат* 1899: 714

¹²⁵⁰ Zenk. *كیامة* *kyjāmet*

¹²⁵¹ Yegorov, sözcüğü, YUyg., Kırg., Kzk., Nog., Tat., Başk. *kayrak*, Tuv. *hayırğa* “işlenmemiş taş blok” sözcüklerine yaklaştırmış, Mo. *hayrğa* “işlenmemiş bileği taşı” sözcüğüyle karşılaştırmıştır. Yegorov, bileme taşlarının sıkıştırılmış kumdan oluşan tortul bir kaya durumundaki kumtaşından yapıldığını belirterek bu biçimlerin Çuvaşçada *hıyır* olarak bulunan “kum” anlamındaki sözcükten türediğini belirtir ve Çuvaşçada sondaki /k/ sesinin düştüğünü ifade eder (1964, s. 289). Räsänen ve Fedotov da sözcüğü, aynı Türkçe sözcüklere yaklaştırr (1969, s. 222b, 223a; 1996b, s. 320).

¹²⁵² Araştırmacılar, sözcüğü YUyg. *kayri-*, Kırg., Kzk., KKalp. Nog., Tel., Şor., Tat., Başk. *kayra-*, Hak. *hayır-*, Azb. *ğayır-* “bilemek, keskinleştirmek” vd. eylemleriyle birleştirmiştir (1964, s. 290; 1969, s. 222b, 223a; 1996b, s. 320).

¹²⁵³ < *hıy* “kendisi” + *sem* (çoğul eki), bk. *ham* ve *hıy*.

¹²⁵⁴ Yegorov, *hıyu* sözcüğünü “kenar, şerit” anlamında vermiş, Kırg. *kıyu* “şerit”; Nog. *kıyuv* “süslü kenar, şerit”; Tat. *kayma* “kenar, şerit, süs”; Kzk. *kıyu*, Kırg. *kıyuu*, KKalp. *kıyuu* “kürk mantoların eteğine, yorganların kenarlarına eklenen parça” biçimlerine yaklaştırmış ayrıca bu yapıların *kıy-* “kıymak” eyleminden türediğini belirtmiştir. Yegorov’da ayrıca Paasonen’de verilen anlama uygun bir de *hıyî* “gömleğin her iki tarafına dikilen üçgen biçiminde parça” sözcüğü bulunmaktadır. Yegorov, bu biçimi ise Kırg., Bar. *kıyık* “giysi içine takılan üçgen parça”; Kırg., Kzk. *kıyık* “kıyık; kesilmiş parça; birleşim yeri”; Tüm. *kıyık* “parçacık”; Tuv. *kıyındağ* sözcüklerine yaklaştırmış yine *kıy-* “kıymak” eyleminden getirmiş ve ayrıca *hıyî* “kıymık” ve *hıyu* sözcükleriyle karşılaştırmıştır (1964, s. 289, 296). Räsänen sözcüğü, Kzk. *kay-* “etrafını çevrelemek”, Tel., Şor. *kāyu* “süsleme, giysilerin etek ucunu, (bir giysinin) kenarını çevirme”, Şor. *kāyig* ay. Kzk. *kıyık* “giysi içine takılmış üçgen parça” biçimlerine yaklaştırmıştır. Başka bir maddede ise sözcüğün Çuvaşçaya kopyalanmış bir biçim olabileceğini düşünmüştür: << ? Uyg. *kıdığ* “sınır”, OT *kıdığ* “kıyı, kenar”, Kum., Osm. *kıyı* “kıyı”, Çağ., Osm., Leb. *kıy* “kıyı, kenar”, Tob. *kıyü* “süsleme”, Sag., Koyb. *kıyig* “kıyı, kenar” (1969, s. 221a, 261a). Fedotov, sözcüğü Alt., Tel., Şor. *kaayı* “süsleme, (elbisenin) etrafını çevirme, giysinin eteğini kenarlama”; Tat. *kayır-* “iğneardı dikmek, elbisede iğneardı dikiş yapmak”; Şor. *kıyığla-* “süslemek”; Kumd. *kıyım* “giysinin eteğini kenarlama”; Tob. *kıyuu* “şerit”; Tat. *kayma* “şerit; çerçeveleme, kenar, kenar çekme (etek boyunca, giysi dikişleme vb.)”; Başk. *kayma* “şerit” biçimlerine yaklaştırmıştır (1996b, s. 338).

hīla [χ̌əla]¹²⁵⁷ “(atlar ve ördekler hak.) sarıya çalan açık kahverengi, kula, devenin yün rengi gibi” (TatB [kəla¹²⁵⁸])

hīlaś [χ̌əlaś]¹²⁵⁹, Sp. ay. “kulaç”; *alī-hīlaśī* [alē-χ̌əlaśə] “uzanmış kollarla ölçülen bir kulaç, uzatılmış ellerin orta parmaklarının uçları arasındaki mesafeye eşit ölçü birimi”; krş. Gomb. (TatR [kəlač¹²⁶⁰])

hīlat [χ̌əlat]¹²⁶¹ “bir tür yırtıcı kuş, fare avlayan çaylak kuşu, şahin (?)”; krş. Zol. [кулада] “sıçan kapan-yırtıcı kuş” (BarR [kuladê¹²⁶²] “akbaba”; ŞorR [kêladê¹²⁶³] “çaylak kuşu (fare akbabası)”)

hīlīp [χ̌əlīp]¹²⁶⁴, Sp. [χ̌əlep] “(ör. bir kapıda veya teknede, kovada [= fıçı kayışı]) kordon veya kayıştan kulp, sap, tutamak; (kızakta) çekme halatı” (Krm. OsmR [kulp¹²⁶⁵] “(bir kapta) kulp, tutamak, sap”, Kzk. TarR [kulup¹²⁶⁶] “(bir kapıda) kilit” < Ar. (-Osm.) Zenk. [kūlāb¹²⁶⁷] “kanca, kapı menteşesi”)

hīlha [χ̌əlha]¹²⁶⁸, Sp. [χ̌əlra] “kulak”; krş. Gomb. (TatR [kəlak¹²⁶⁹], YakB [kulgāχ¹²⁷⁰])

hīlhalki [χ̌əlhalki]¹²⁷¹ (*hīlha*+*alka* [χ̌əlha+alga]) “küpe” (krş. *alka* [alga])

hīlhasīr [χ̌əlhasīr]¹²⁷² “sağır, kulaksız”

hīlha-sunatti [χ̌əlha-sunatti]¹²⁷³ “kulak memesi”

hīltī [χ̌əlbē]¹²⁷⁴ “kolayca ufalanan, yumuşak, gevrek, gevşek, zayıf”; *h. sīr* [p. sōr¹²⁷⁴] “gevşek, gözenekli, yumuşak toprak”

hīltīlan- [χ̌əlbēlan-]¹²⁷⁵ “yumuşamak, gevşemek”

hīltīlat- [χ̌əlbēlat-]¹²⁷⁶ “yumuşatmak, gevşetmek”

¹²⁵⁵ Koyb. SagR *kyjyē* 1899: 717

¹²⁵⁶ Kzk. BarR *kyjyik* 1899: 715

¹²⁵⁷ << *kula (EDAL, s. 849) = TT *kula* “kula, at rengi”.

¹²⁵⁸ TatB *kola* 1876: 61

¹²⁵⁹ Araştırmacılar sözcüğü, TT *kulaç* “kulaç” ve ona denk Türkçe sözcüklere yaklaştırmıştır (Yeg., s. 290; EWb., s. 298a; Fed. II, s. 321).

¹²⁶⁰ TatR *kəlow* 1899: 680

¹²⁶¹ Araştırmacılar, sözcüğü, Özb. *kalhat* “çaylak kuşu”; Şor. *kaladı* “şahin”; Trkm. *kuladu*, Mo. *kuldu* “çaylak, fare avcısı”; Bar. *kaladı* “akbaba”, Mo. *kuladu* “doğan” gibi sözcüklere yaklaştırmışlardır (1964, s. 290; 1969, s. 298a; 1996b, s. 321, 322). EDAL’da Mo. *kuladu* sözcüğünün Türkçe denkliği olarak *kuş* sözcüğü verilmiştir (s. 851).

¹²⁶² BarR *кулады* 1899: 975

¹²⁶³ ŞorR *кылады* 1899: 769

¹²⁶⁴ < Ar. *kulp* قلوب “sap, kulp, kabza” (Yeg., s. 290; Fed. II, s. 322); < Ar. *kūlāb* “kanca, kapı menteşesi” (EWb., s. 299a).

¹²⁶⁵ Krm. OsmR *kyyn* 1899: 989

¹²⁶⁶ Kzk. TarR. *kyyn* 1899: 981

¹²⁶⁷ Zenk. قلوب *kūlāb* 1876: 720a

¹²⁶⁸ << *kulgak (ÇSB); << *kulkaç (EDAL, s. 847; CHF, s. 73) = TT *kulak* ay.

¹²⁶⁹ TatR *kəlow* 1899: 679

¹²⁷⁰ YakB *кулгач* 1851: 72a

¹²⁷¹ < *hīlha* “kulak” + *alka* “halka” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *hīlha* ve *alka*.

¹²⁷² < *hīlha* “kulak” + *sīr* (a.a.y.e.), bk. *hīlha*.

¹²⁷³ < *hīlha* “kulak” + *sunat* “kanat” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *hīlha* ve *sunat*.

¹²⁷⁴ Paasonen’de bu şekilde yer alıyor (1908, s. 40) ancak *χ.* olmalıydı.

¹²⁷⁵ < *hīltī* “kolayca ufalanan, yumuşak, gevrek, gevşek, zayıf” + *-lan-* (a.e.y.e.), bk. *hīltī*.

hılçık [χ̣əl.ɔ́ẓâk]¹²⁷⁷, Sp. ay. “kılçık, başak kılçığı, bitki kılçığı” (Tat. [kâlçâk])

hîma [χ̣əma]¹²⁷⁸, Sp. [χəma] “tahta, kalas; raf, levha, tabla, tahta levha”; krş. Gomb. (?¹²⁷⁹ TatR [kuna¹²⁸⁰] “hamurun açıldığı tahta, mutfak tahtası”, Kum. (CC) [kaŋa] “tahta”)

hîmaş [χ̣əmaş]¹²⁸¹, Sp. ay. “kırmızı, al renkli pamuklu kumaş” (TatR [kəmâç¹²⁸²], Ar. [qumâş])

hîmil [χ̣əmâl]¹²⁸³, Sp. [χəmâl] “büyüyen başak sapı, tahıl sapı”; *vırnî h.* [vırnê χ.] “biçilmiş sap, ekin anızı”; krş. Gomb. (Tat. [kamâl])

hîmîr [χ̣əmâr]¹²⁸⁴ “bir ineğin rengi hakkında söylenir: demir kır donlu at gibi”; krş. Magn. 151 *h.* (*kuś*) [χ. (kuś)] “kül rengi” 197 “kestane rengi”, Zol. 98 “kestane rengi, gri” (TatR, TatO, TatV [koŋyer¹²⁸⁵] “kumral”, MişBüg. [kuŋyâr] “mavimsi, maviye benzer”, Kzk. ÇağR [koŋur¹²⁸⁶] “sarıya çalan kahverengi; koyu renkli, kahverengi, koyu gri”)

hîmîr: unñ hurt h. pur [χ̣əmâr: unñ χurt χ. pur]¹²⁸⁷ “onun arıları ve balı var”; krş. Magn. 51 (Tat. TaraR [kuŋêz¹²⁸⁸] “böcek, mayıs böceği”, KzkR [koŋuz¹²⁸⁹] “böcek”, TKar. (Radloff) [komuz¹²⁹⁰] “böcek, kurt”, TelR [koŋıs¹²⁹¹] “böcek”)

hîmîrlî: vîl hurtlî hîmîrlî [χ̣əmârlâ: vâl χurtlâ χ̣əmârlâ]¹²⁹² ay.

hîmiş [χ̣əmâş]¹²⁹³, Sp. [χəmâş] “kamış, saz, hasır otu”; krş. Gomb. (Tat. Alt. vd. R [kamâş¹²⁹⁴])

hîmît [χ̣əmât], Sp. [χəmât] “hamut, boyunduruk”; krş. Gomb. (Ru. *хомутъ*); krş. Tat. BarR [kamât¹²⁹⁵] < Ru.)

hîmla [χ̣əmla]¹²⁹⁶, Sp. [χəmla] “şerbetçi otu” (Tat. [kəlmâk¹²⁹⁷], Bar. SagR [kumnak¹²⁹⁸])

¹²⁷⁶ < *hîltî* “kolayca ufalanan, yumuşak, gevrek, gevşek, zayıf” + *+lat-* (a.e.y.e.), bk. *hîltî*.

¹²⁷⁷ < Tat. *kılçık* ay. < *kıl* “kıl” (Poppe, 1927, s. 165; EWb., s. 262b; ANLT s. 36).

¹²⁷⁸ Araştırmacılar, sözcüğü, Blk. *kaŋa* “tahta parçası, blok, ahşap tepsi”, Kum. *kaŋa* “döşeme tahtası, tahta”, Tat. *kaŋa* “tahta”, Yak. *haŋha* “eyer takımı”, Tat., Tob. *kaŋga* “eyerin ahşap kemeri” sözcüklerine yaklaştırmış ve Mo. *kaŋga* “ağaç takoz” sözcüklerini denklik olarak vermişlerdir (1964, s. 292; 1969, s. 232a; 1996b, s. 324). Scherner ise çok farklı bir köken bilgisi sunar: SÇuv. *hîma* “tahta” < OÇuv. *xaŋa ay. << GT *kaŋa “tahta” (1977, s. 21).

¹²⁷⁹ Paasonen, etimolojik eklemeler bölümünde buradaki ? işaretinin silinmesi gerektiğini belirtmiştir (1908, s. 241).

¹²⁸⁰ TatR *күна* 1899: 909

¹²⁸¹ < Tat. *qōmaç* “kumaş” (ÇSB) < Ar. *qumâş* قُمَاش “kumaş” (Yeg., s. 291; Fed. I, s. 324; EWb., s. 300a).

¹²⁸² TatR *көмөч* 1899: 686

¹²⁸³ << **katıl*² (ÇSB) = TT *katış* ay.

¹²⁸⁴ << *koŋur (ÇSB; CHF, s. 72) = TT *konur* “esmer, açık kestane renginde”.

¹²⁸⁵ TatR *көңгөр* 1899: 674, TatO *конгор* 1892: 126a, TatV *конгор* 1894: 285b

¹²⁸⁶ Kzk. ÇağR *коңур* 1899: 522

¹²⁸⁷ << **koŋur*² (ÇSB) = DLT *koŋuz* “domuzlan, osurgan böceği (Brachynus crepitans)” (s. 728).

¹²⁸⁸ Tat. TaraR *күһыз* 1899: 900

¹²⁸⁹ KzkR *коңуз* 1899: 900

¹²⁹⁰ TKarR *комүз* 1899: 671

¹²⁹¹ TelR *коңыс* 1899: 522

¹²⁹² < *hîmîr* “arı” + *+lî* (a.a.y.e.), bk. *hîmîr*.

¹²⁹³ < Tat. *katış* “kamış, saz” (EWb., s. 230a).

¹²⁹⁴ Tat. Alt. vd. R *камыш* 1899: 487

¹²⁹⁵ Tat. BarR *камыт* 1899: 486

¹²⁹⁶ Yegorov ve Fedotov; sözcüğü, ET *qumlaq* “bir sarmaşık bitkisi adı”, Tat. *kolmaq*, Blk. *komalax*, Kzk. *kulmaq*, Alt. *kumdaq*, *qumunax* “şerbetçi otu” biçimlerine yaklaştırmıştır (1964, s. 292; 1996b, s. 326). Räsänen, sözcüğü, Osm. *kat* “dalga”, Çuv. *hum* ay.; OT *kat* “çalkantı” sözcükleriyle aynı maddede ele almış ve OT *kom-la-ḳ* “Kıpçak bölgesinde ballı içecek yapılan sarmaşık benzeri bir bitki; bu bitkiyi bir gemiye getirirseniz deniz kabarmaya başlar ve gemi batma tehlikesiyle karşılaşır”, Tat. *kolmaq* (metatezli), Bar., Sag. *kumnak* “şerbetçi otu”, Kumd. *kumunax*

hĩmla-sĩrli [χ̂m̂la-sĩrlĩ]¹²⁹⁹ “ahududu, ağaç çileği”; krş. Gomb.

hĩmla-sĩrli-yivĩsĩ [χ̂m̂la-sĩrlĩ-ĵv̂n̂sĩsĩ]¹³⁰⁰ “ahududu ağacı, ağaç çileği çalısı”

hĩmla- [χ̂m̂la-]¹³⁰¹ “kulunlamak, yavrulamak, tay doğurmak”; krş. Gomb. [χ̂m̂la-], krş. *hĩn* [χ̂n] (TatR [k̂l̂n̂n̂a- (k̂l̂n̂+la-)] “kulunlamak, yavrulamak, tay doğurmak”, [k̂l̂n̂¹³⁰²] “tay (bir yaşındaki)”) (bir yaşındaki)”)

hĩmpĩ [χ̂mp̂ĩ]¹³⁰³, Sp. [χ̂mp̂ŵ] “kese; idrar kesesi, mesane; kursak”; *pulĩ-hĩmpi* [p̂l̂ĩ-χ̂m̂p̂ĩ] “balık kesesi”; krş. *p̂isehe* [p̂ɛɛɛɛ]

hĩmsar- [χ̂m̂zar-] “(vurmak için değil, sadece korkutmak amacıyla) havaya yumruk savurmak”

hĩn [χ̂n]¹³⁰⁴ (folk.) “kulun, tay, at yavrusu”; *šĩnĩ šul irtsen ut husšĩn hĩnne yertse par!* [š̂n̂n̂ š̂l̂ irtsen ut χ̂ĩŝš̂n̂ χ̂n̂n̂e ĵertse par!]¹³⁰⁵ “yeni yıl geçince at yavrular” – krş. *hĩmla-* [χ̂m̂la-] (Tat. [k̂l̂n̂] ay.; krş. MişBüg. [k̂n̂] “vaktinden evvel doğmuş bir tay”)

hĩna [χ̂na]¹³⁰⁶, Sp. [χ̂na] “konuk, misafir”; *hĩnana kayar* [χ̂n̂n̂ana kajar] “haydi misafirlige gidelim”; *hĩna-v̂ĩrle* [χ̂n̂na-v̂r̂le] “misafirler” (Tat. [kunak])

hĩnĩh- [χ̂n̂n̂ĩχ̂-]¹³⁰⁷ “alışmak, alışkanlık kazanmak”; krş. Gomb. [χ̂n̂n̂ĩχ̂-] (Tat. [k̂n̂n̂k̂-]; krş. TatR [kan̂k̂-¹³⁰⁸] “birine bağlanmak, bir şeye çok düşkün olmak”; KzkR [kan̂k̂-¹³⁰⁹] “alışmak, sevmek”, OsmR [kan̂k̂-¹³¹⁰] “(köpekler ve av kuşları hak.) terbiye edilmiş olmak”)

hĩntĩla [χ̂n̂n̂d̂ĩla]¹³¹¹, Sp. ay., Uçebn. 89 *hĩnkĩla* [χ̂n̂nĝd̂ĩla¹³¹²] “tahtakurusu”; krş. Gomb. (Tat. [kandala])

hĩntĩla-kurĩkĩ [χ̂n̂n̂d̂ĩla-k̂ur̂ĩk̂ĩ]¹³¹³ bot.¹³¹⁴

“şerbetçi otu”, Küer. *k̂um̂nağ*, Şor. *k̂um̂nağ*, *k̂ıbınağ*, Tel. *k̂um̂dağ* ay. sözcüklerine yaklaştırmıştır (1969, s. 299a, b). EDAL’da Çuv. *hĩmla* ve diğer Türkçe denklıklar için verilen biçim AT **k̂um̂lağ* (s. 805) şeklindedir.

¹²⁹⁷ TatR *k̂l̂m̂ŵk* 1899: 681

¹²⁹⁸ Bar. SagR *k̂um̂nağ* 1899: 1050

¹²⁹⁹ < *hĩmla* “şerbetçi otu” + *šĩr̂la* “meyve tanesi; çilek, bahçe çileği” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *hĩmla* ve *šĩr̂la*.

¹³⁰⁰ < *hĩmla* “şerbetçi otu” + *šĩr̂la* “meyve tanesi; çilek, bahçe çileği” + *i* (3. tekil iyelik eki) + *yiv̂ŝ* “ağaç” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *hĩmla*, *šĩr̂la* ve *yiv̂ŝ*.

¹³⁰¹ < *hĩm* “kulun” + *la-* (a.e.y.e.), bk. *hĩn*.

¹³⁰² TatR *k̂l̂n̂n̂ŵ* (k̂l̂n̂+la-), *k̂l̂n̂* 1899: 680

¹³⁰³ Yegorov, Fedotov ve Räsänen; sözcüğü, Kırg., Kzk., KKalp. *k̂amp̂ay-* “kabarmak, şişmek, yükselmek” eylemleriyle ilişkili görmüştür. Yalnız Räsänen Çuvaşça biçimin bunlarla birleştirilebileceğine şüphyle yaklaştırmıştır (1964, s. 292; 1969, s. 229b; 1996b, s. 327).

¹³⁰⁴ Yegorov, *hĩm* “kulun” sözcüğünü, *hulun (*m*) biçiminden getirmiştir (1964, s. 291). Araştırmacılar sözcüğü, TT *k̂ulun* “altı aylığa kadar at veya eşek yavrusu” ile onun diğer Türk dillerindeki denklıklarıyla birleştirmektedir (Yeg., s. 291; EWb., s. 299a; Fed. II, s. 323, 324).

¹³⁰⁵ Çevirisi, CsSz.’te (s. 41) ve ÇS’nde (s. 34) bulunmamaktadır.

¹³⁰⁶ << **k̂onuk* (ÇSB); << **k̂onak* (CHF, s. 72) = TT *k̂onuk* ay.

¹³⁰⁷ Yegorov; sözcüğü, YUyg., Kırg. *k̂on̂ik-*, KKalp., Kzk., Hak. *k̂on̂ik-*, Tat., Başk. *k̂un̂ek-* “alışmak, adet edinmek, öğrenmek” eylemleriyle birleştirerek bu sözcüklerin *kun-*, *kün-*, *kön-* “kabul etmek” veya *kan-* “tatmin olmak” eylemlerinden türemiş olduğunu belirtmiştir (1964, s. 292). Fedotov da sözcüğü, aynı Türkçe sözcüklere yaklaştırmıştır (1996b, s. 328).

¹³⁰⁸ TatR *kan̂ık-* 1899: 115

¹³⁰⁹ KzkR *kan̂ık-* 1899: 115

¹³¹⁰ OsmR ay. 1899: 115

¹³¹¹ << **k̂amtala* = Kırg. *k̂antala*, Kzk., Tat., Özb., Trkm. vd. *k̂andala* “tahtakurusu” (EWb., s. 229).

¹³¹² Uçebn. *ĥn̂k̂ĩla*

hîntîla-patşi [χ̣əndəla-patşi]¹³¹⁵ “küçük, sert kabuklu bir böcek”

hîntîr [χ̣əndêr]¹³¹⁶ “1. Tatar bir seyyar satıcı sokakta tavşan postları vb. almak için bağırdığında, satacak bir şey yoksa şaka yollu ona: *hîntîr-tir pur!* [χ̣əndêr-tir pur], “*h.*-postu var” derler; 2. gömlek veya kürk manto eteğindeki kenar, süs (bandı)”, Uçebn. 21 “şerit”; krş. Gomb. (Tat. [kəndöz], MişBüg. [kandəs] “kunduz”)

hîntîr-amak [χ̣əndêr¹³¹⁷-amak]¹³¹⁸ “bir nevi karın ağrısı”

hîncîr [χ̣ən.ðžêr]¹³¹⁹ “(gözler hak. söylenir) dışarı doğru çıkık, patlak” (ÇağKún. [kəncêr]¹³²⁰ “şaşı gözlü”)

hîncîr-kuşli [χ̣ən.ðžêr-kuşli]¹³²¹ “gözleri fal taşı gibi açılmış veya gözlerini büyükçe açıp devirerek bakan, patlak gözlü”

hup [χəp], Sp. bk. *hup* [χup]

hîpar- [χəvar-]¹³²², Sp. [χəvar-] “yükselmek, kalkmak, tırmanmak, bir şey üzerine çıkmak; şişmek, kabarmak”; *tîim hîparat* [təðəm χəvarat] “duman yükseliyor”; *vîl hîparnî tu sine* [vəl χəvarnê tu sine] “o dağa tırmandı”; krş. Gomb. (Tat. KrmR [kabar-¹³²³])

hîpartma: şimarta-hîpartmi [χəbartma: şəmarða-χəbartmi]¹³²⁴ “bir hamur işi, yumurta ve sütün biraz tuz eklenerek tavada kızartılmasıyla yapılır” (TatR [kabartma]¹³²⁵ “mayasız hamurdan yapılan bir hamur işi”)

huparçî [χəvar.ðžê]¹³²⁶, Sp. “nasır”

hîpartu [χəvarðu]¹³²⁷ “karışık çavdar ve arpa veya buğday unundan pişirilmiş mayasız ekme”; krş. Zol. 99, Magn. 46

¹³¹³ < *hîntîla* “tahtakurusu” + *kurîk* “ot, çim, çimen” + *î* (3. tekil iyelik eki), bk. *hîntîla* ve *kurîk*.

¹³¹⁴ CsSz.’te bu sözcüğün anlamını verilmemiştir (s. 41). Anlamı, ÇRS’de *клоповник* biçiminde yani “bit otu” olarak geçmektedir (s. 545).

¹³¹⁵ < *hîntîla* “tahtakurusu” + *patşa* “padişah, hükümdar, kral, imparator” + *î* (3. tekil iyelik eki), bk. *hîntîla* ve *patşa*.

¹³¹⁶ << **kundur*² (ÇSB) = TT *kunduz* ay.

¹³¹⁷ *χ̣əndêr* olmalı.

¹³¹⁸ < *hîntîr* “kunduz” + *amak* “hastalık”, bk. *hîntîr*.

¹³¹⁹ Yegorov; sözcüğü, ET *kıyır* “şaşı”, Kzk., Krm. *kıyır* “eğik, eğri, bükük”, Kırg., Kum. *kıyır*, Tat. *kıyır*, YUyg. *kinğir* “şaşı; eğik”, Kum. *kınçır* “şaşı”, Osm. *kınçır* “eksik, kusurlu”, Çağ. *kinçir* “bir gözü olan, şaşı” vb. sözcükleriyle birleştirmişlerdir. Yegorov, bu biçimlerin ET *kıy* “şaşı” sözcüğünden türediğini belirtmiştir (1964, s. 293; 1969, s. 264; 1996b, s. 329, 330). *ç* = *ç* eşitliğinden dolayı Çuvaşçaya kopyalanmış bir sözcük olmalı. Ancak Tatarcada sözcüğün -ç-’li biçimi kullanılmadığından geçiş dili belirsizdir.

¹³²⁰ ÇağKún. *kîncîr* 1902: 129

¹³²¹ < *hîncîr* “(gözler hak. söylenir) dışarı doğru çıkık, patlak” + *kuş* “göz” + *+lî* (a.a.y.e.), bk. *hîncîr* ve *kuş*.

¹³²² << **kāpar-* (EWb., s. 233b; ÇSB); << **kopar-* (CHF, s. 72) = TT *kabar-* “kabarmak”.

¹³²³ Tat. KrmR *kabap-* 1899: 440

¹³²⁴ < *şimarta* “yumurta” + *hîpar-* “yükselmek, yükseğe çıkmak, kalkmak, tırmanmak, bir şey üzerine çıkmak; şişmek, kabarmak, kabarcık oluşmak” + *-t-* (e.e.y.e.; ettirgenlik) + *-ma* (e.a.y.e.) + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *şimarta* ve *hîpar-*.

¹³²⁵ TatR *kabapma* 1899: 443

¹³²⁶ < *hîpar-* “yükselmek, kalkmak, tırmanmak, bir şey üzerine çıkmak; şişmek, kabarmak” + *-t-* (e.e.y.e.; ettirgenlik) + *-î* (e.a.y.e.), bk. *hîpar-*.

¹³²⁷ < *hîpar-* “yükselmek, kalkmak, tırmanmak, bir şey üzerine çıkmak; şişmek, kabarmak” + *-t-* (e.e.y.e.; ettirgenlik) + *-u* (e.a.y.e.), bk. *hîpar-*.

hīpīt- [χ̣əḅə̄t-]¹³²⁸ “ayırmak, koparmak, çıkarmak, yırtmak, sökmek; soymak, yolmak, soyarak açmak, çıkarmak” (krş. Tat. TobR [kup-] “(yapışık olan yerden) kopmak, ayrılmak”, [kubar-¹³²⁹] “(bir yerden) kaldırmak, çıkarmak, koparmak”, TatB [kuptar-¹³³⁰] “soymak”)

hīpçik [χ̣əp.ṭʃ̣ək]¹³³¹, Sp. ay. “küçük kıskaç, maşa” (krş. Tat. Tel. Alt. Kzk. vd. R [kap-¹³³²] “kapmak, tutmak, elle yakalamak”, Tat. Tel Sag. Belt. Kaç. OsmR [kapčək¹³³³] “kese, kap”)

hīr: **h.-suran** [χ̣ə̄r: χ̣.-ṣuran]¹³³⁴ “eklem ağrısı”; krş. *hīr-suranlī* [χ̣ə̄r-ṣuranl̄ō] Máté IV, 24 “dermansız”; krş. *hīrīk* [χ̣ə̄rək] (Tat. [kərə¹³³⁵] “kuru”, Alt. vd. R [kuru¹³³⁶] ay., TobR [k. ṣə̄ylau¹³³⁷] “eklemlerde ağrı”)

hīr- [χ̣ə̄r-]¹³³⁸ “kurumak” (Tat. - [kərə̄-])

hīrt- [χ̣ə̄rt-]¹³³⁹ “kurutmak”

hīra- [χ̣ə̄ra-]¹³⁴⁰, Sp. [χ̣ə̄ra-] “korkmak, ürkmek” (Tat. [kurək-, kurk-])

hīrat- [χ̣ə̄rat-]¹³⁴¹ “korkutmak, ürktmek”

hīravšī, hīravšah [χ̣ə̄ravš̄ē, χ̣ə̄ravš̄əχ̣]¹³⁴² “korkak, ödle, ürkek”

hīrušī [χ̣ə̄ruš̄ē] “korkunç, dehşetli, müthiş, tehlikeli, ürktücü; krş. Máté VII, 27

hīrah [χ̣ə̄raχ̣]¹³⁴³, Sp. [χ̣ə̄raχ̣] “çift şeylerden biri, yarısı-, teki-”; *h. ura* [χ̣. ɯ̄ra] “ayaklardan biri”; *yīkreš̄ īn hīrahhi vilnī* [j̄ə̄kreš̄ə̄n χ̣ə̄raχ̣i vilnə̄] “ikizlerden birisi öldü”

hīrah-š̄imartālī [χ̣ə̄raχ̣-š̄ə̄mardal̄ē]¹³⁴⁴ “tek yumurtalı”

hīrīk [χ̣ə̄rək]¹³⁴⁵ “kuru”, krş. Gomb.; krş. *hīr* [χ̣ə̄r] (ÇağR [kuru¹³⁴⁶], UygR [kuruk¹³⁴⁷]; krş. Tat. [kərə̄])

hīrīm [χ̣ə̄rēm]¹³⁴⁸, Sp. [χ̣ə̄rēm] “kurum, is”; krş. Gomb. (Tat. [kərə̄m])

¹³²⁸ < *hīp-* “kopmak, ayrılmak” + *-īt-* (e.e.y.e.; ettirgenlik).

¹³²⁹ Tat. TobR *kyn-, kybap-* 1899: 1032, 1035

¹³³⁰ TatB ay. 1876: 66

¹³³¹ < *hīp-* “aniden ağzıyla almak, bir şeyi arkasından almak, ağzıyla, dişleriyle kapmak” + *-çik* (e.a.y.e.), bk. *hīp-*.

¹³³² Tat. Tel. Alt. Kzk. vd. R *kan-* 1899: 403

¹³³³ Tat. Tel Sag. Belt. Kaç. OsmR *kanчык* 1899: 429

¹³³⁴ < *hīr(ī)* “kuru” [<< *kūruğ (ÇSB); < *hīr-* “kurumak” + *-ī* (e.a.y.e.) = TT *ķuru* “kuru”] + *suran* “yara, bere”, bk. *hīr-* ve *suran*.

¹³³⁵ TatR *kəpə* 1899: 676

¹³³⁶ Alt. vd. R *ķypy* 1899: 926

¹³³⁷ TobR *ķypy сы̄глау* 1899: 927

¹³³⁸ << **kūr-* (EWb., s. 302a); << **kūrī-* (ÇSB; EDAL, s. 801); << **ķuru-* (CHF, s. 73) = TT *ķuru-* ay.

¹³³⁹ < *hīr-* “kurumak” + *-t-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *hīr-*.

¹³⁴⁰ << **ķorka-* (CHF, s. 123) = TT *ķork-* “korkmak”.

¹³⁴¹ < *hīra-* “korkmak, ürkmek” + *-at-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *hīra-*.

¹³⁴² < *hīra-* “korkmak, ürkmek” + *-v* (e.a.y.e.) + *+šī* (a.a.y.e.); < *hīra-* “korkmak, ürkmek” + *-v* (e.a.y.e.) + *+šī* (a.a.y.e.) + *+ah* (a.a.y.e.), bk. *hīra-*.

¹³⁴³ Fedotov, sözcük için diğer Altay dillerinden kanıtlar sunmuştur: Evenk. *gara* “dal; bir teknede kürek (ağaç budağından)”; Manç. *garga, gargan* “dal; kol, dal; tek, çift olmayan; basit”; Yazılı Mo. *gar* “el”; Kor. *kalle* “dallanma”; *karı-* “ayırmak” vb. (1996b, s. 332, 333).

¹³⁴⁴ < *hīrah* “çift şeylerden birisi, yarısı-, teki-” + *šimarta* “yumurta” + *+lī* (a.a.y.e.), bk. *hīrah* ve *šimarta*.

¹³⁴⁵ < *hīr-* “kurumak” + *-ik* (e.a.y.e.), bk. *hīr-*.

¹³⁴⁶ ÇağR *ķypȳ* 1899: 930

¹³⁴⁷ UygR *ķpyk* 1899: 929

¹³⁴⁸ << *ķurum (Ceylan, 1996, s. 124) = TT *ķurum* ay.

hırlat- [χ̂rlat-]¹³⁴⁹ “(köpek hak.) hırlamak” (yans. krş. Alt. Leb. Tel. Sag. Koyb. Tar. KūrR [k̂rla-¹³⁵⁰] “horlamak, boğuk ses çıkarmak”; Tob. “sesi kısık olmak, hırıldamak”)

hırman, kırman [χ̂rman, k̂rman]¹³⁵¹ “at arabası, bir tür sepetli araba, kuru ot veya saman arabası” (Far. [ḥarmen, ḥirmen]¹³⁵² “hasat, mahsul; tahıl yığını; harman yeri; tahıl ambarı; patoz, harman makinesi (dişli tekerlekleri olan bir araç)” Zenk. 406 > OsmR [χ̂rmān]¹³⁵³ “harman yeri, harman”, KrmR [χarman]¹³⁵⁴ “harman yeri, harman”)

hırmanlat-: hırmanlatsa kılte turttarsa kilet [χ̂rmanlat-: χ̂rmanlatsa k̂lɛ turttarza kilet]¹³⁵⁵ “ekin demeti dolu bir araba kullanıyor”

hırpan [χ̂rpan]¹³⁵⁶ “(insanların uzuvlarını kurutan) bir ruh”; *h., an tip̄it, an hirt!* [χ., an t̄iβɛt, an χ̂rt!]¹³⁵⁷ “h., kurutma, yakma!”– krş. Magn. 91 *хурбанъ* “kurban tanrısı”, Zol. 99 “kurban” (TatR [k̂rbān, k̂rmān]¹³⁵⁸ “kurban” < Ar.)

hırpik [χ̂rp̄ik]¹³⁵⁹ “kirpik”; *kuś-hırpikki* [kuś-χ̂rp̄ikk̄i], Uçebn. *kuś-hırpahhi* [kuś-χ̂rbahhi¹³⁶⁰] ay. (TatR [k̂rp̄ek]¹³⁶¹)

hırpu [χ̂rpu]¹³⁶² “şapka kuşağı, şapka kenarı”; krş. Gomb. (TatR [k̂rp̄ū]¹³⁶³ “şapkanın veya başlığın alt kenarı”)

hırt- [χ̂rt-]¹³⁶⁴ “azarlamak, paylamak”; krş. Máté V, 11 (krş. ŞorR [k̂rta-¹³⁶⁵] “kızdırmak, gücendirmek, taklit etmek, alay etmek”)

hırçik [χ̂r.ɔ̄ç̄ik]¹³⁶⁶, Sp. ay. “(atı temizlemek için) kaşağı”; krş. *hır-* [χ̂r-] (krş. Tat. Alt. vd. R [k̂r-¹³⁶⁷] “kazımak, sıyırıp çıkarmak, kazıyarak çıkarmak”, TatR [k̂r̄ȳɛç̄]¹³⁶⁸ “(atları temizlemek için) kaşağı”)

hırçikla- [χ̂r.ɔ̄ç̄ikla-]¹³⁶⁹ “(bir atı) kaşağılamak, tımar etmek”

hıs- [χ̂s-]¹³⁷⁰, Sp. [χ̂s-] “kusmak” (TatR [k̂s-¹³⁷¹])

¹³⁴⁹ < *hır* “hırlama hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 546a) + *+lat-* (a.e.y.e.).

¹³⁵⁰ Alt. Leb. Tel. Sag. Koyb. Tar. KūrR *кырла-* 1899: 753

¹³⁵¹ < Far. *ḥarmen, ḥirmen* حرمين (EWb., s. 156a).

¹³⁵² FarZenk. *حرمين ḥarmen, ḥirmen*

¹³⁵³ OsmR *хырман* 1899: 1722

¹³⁵⁴ KrmR *харман* 1899: 1673

¹³⁵⁵ < *hırman* “at arabası, bir tür sepetli araba, kuru ot veya saman arabası” + *+lat-* (a.e.y.e.), bk. *hırman*.

¹³⁵⁶ << Ar. *k̄urban* كُوربان “kurban, kurban edilen şey” (EWb., 302b; ANLT, s. 85; Fed. I, s. 333).

¹³⁵⁷ Çevirisi CsSz.’te (s. 43) ve ÇS’nde (s. 35) bulunmamaktadır.

¹³⁵⁸ TatR *көрбөн, көрмөн* 1899: 679

¹³⁵⁹ << *kirpik “kirpik” (EDAL, s. 707) = TT *kirpik* ay.

¹³⁶⁰ Uçebn. *куч хърпахху* 1898: 4

¹³⁶¹ TatR *қирпик* 1899, s. 1411

¹³⁶² Yegorov ve Fedotov, sözcüğü, Tat. *kırpu*, Başk. *kırpu* “şerit, süsleme, kenarlık; zih, alt taraf (şapka veya börtte)” (1964, s. 294; 1996b, s. 334) biçimleriyle birleştirmişlerdir.

¹³⁶³ TatR *кырп̄у* 1899: 762

¹³⁶⁴ << **kirt-* = EDT *kizart-* “kızartmak” (CHF, s. 155).

¹³⁶⁵ ŞorR *кырма-* 1899: 755

¹³⁶⁶ < Tat. *kırğıç* “kaşağı” < *kır-* “kazımak” (Poppe, 1927, s. 165).

¹³⁶⁷ Tat. Alt. vd. R *кыр-* 1899: 734

¹³⁶⁸ TatR *кырчыч* 1899: 751

¹³⁶⁹ < *hırçik* “kaşağı” + *+la-* (a.e.y.e.), bk. *hırçik*.

hīsik [χêzêk]¹³⁷² “kusmak”

hīs: **h. tu-** [χôs: χ. tu-]¹³⁷³ “tıslamak, ıslık gibi ses çıkarmak” (yans. krş. OsmR [kôs: k.-k gülmək¹³⁷⁴] “kıs kıs gülmek”)

hīsla- [χêsla-]¹³⁷⁵ ay.

hīsšan [χêššan]¹³⁷⁶, Sp. [χôzan], Uçebn. 17 *hīsān* [χêzan¹³⁷⁷] “ne zaman?” *kir ik hīsšanta* [kirək χêššanda] “her zaman, daima, ne zaman olursa”; krş. Gomb. [χêzan] (Tat. [kajčan, kačan])

hīšī, hīš [χêžə, hêš]¹³⁷⁸, Sp. [χêžə] “hangi, hangisi?”; *hīš çuhne, h. vīhūtra* [χêš t'šuyne, χ. vêχêtra] “bazen, zaman zaman”; krş. Gomb. (Tat. [kajsê] “hangi?”)

hīta [χêða]¹³⁷⁹, Sp. [χêða] “kız istemeye giden, dünür giden; vaftiz babası” (TatR [kêdâ¹³⁸⁰])

hītar [χêðar]¹³⁸¹ (dualarda) *hayar* [χajar] (“kötü, şer”) sözcüğüyle birlikte geçer: *ey, irī hayar, hayarīntan hītarīntan esī sıhla* [ej, irê χajar, χajarēndan χêðarēndan ezə sıχla] “ey, iyi kötü ruh, (bizi) tüm kötülüklerden korusun!” (TatB [katâr¹³⁸²] “tehlike”, UygR [kadar¹³⁸³] ay., KrmR *hadar* [χadar¹³⁸⁴] ay., OsmR [χatar¹³⁸⁵] ay. < Ar.)

hītar- [χêðar-]¹³⁸⁶ “kurtarmak” (UrKat. [kadar¹³⁸⁷] “güt, gözetle”; krş. TatR [køkâr-] “kurtarmak, salmak, çözmek”, [køkêl-¹³⁸⁸] “kurtulmak”)

hītil- [χêðêl-]¹³⁸⁹, Sp. [χêðêl-] “kurtulmak”; krş. Gomb. (Tat. [køkêl-])

hītir- [χêðêr-]¹³⁹⁰ “azarlamak, paylamak, sövmek”

hītlan- [χêðtlan-]¹³⁹¹ “kendini zahmete sokmak, yoğun çaba harcamak, (boşuna veya faydasız) uğraşmak, çaba göstermek”; *esī puyan; mīn hītlantīn?* [ezə pajan¹³⁹²; mən χêðtlanêdn?] “sen

¹³⁷⁰ << **kus-* “kusmak” (EDAL, s. 830; CHF, s. 73) = TT *kus-* ay.

¹³⁷¹ TatR *kêc-* 1899: 684

¹³⁷² < *hīs-* “kusmak” + *-ik* (e.a.y.e.), bk. *hīs-*

¹³⁷³ < *hīs “yansıma söz” + *tu-* “yapmak, etmek, kılmak, hazırlamak”, bk. *tu-*.

¹³⁷⁴ OsmR *kıs-kıs çylmāk* 1899: 801

¹³⁷⁵ < *hīs “yansıma söz” + *+la-* (a.a.y.e.).

¹³⁷⁶ < *kaçan “ne zaman” (Poppe, 1927, s. 156) = TT ağ. *kaçan* “ne zaman, ne vakit?”.

¹³⁷⁷ Uçebn. *xâçan*

¹³⁷⁸ < *kaçu-si < *kañu-si*; DLT *kaçu, kanu* “hangi, hani, nice” (ÇSB). Yegorov ve Fedotov, Çuvaşça biçimi *hīš-ī* < *hīš + *-šī-*GT *kaçu-sı* biçiminde açıklamışlardır (1964, s. 296; 1996b, s. 337, 338). Oğuzhan Durmuş’a göre bu zamirin ses yapısı, onun ET *ka soru unsuruyla akraba olabileceğini gösterir (2009a, s. 258).

¹³⁷⁹ < Tat. *kūda* “talip, dünür” (Poppe, 1927, s. 155).

¹³⁸⁰ TatR *kêðw* 1899: 683

¹³⁸¹ < Tat. *hêter* “tehlike; tehdit” < ETat. *hatar < Ar. *ħatar* خطر “önem; tehlikeli; risk” (ANLT, s. 15, 74).

¹³⁸² TatB ay. 1876: 42

¹³⁸³ UygR *kadap* 1899: 310

¹³⁸⁴ KrmR *xadap* 1899: 1684

¹³⁸⁵ OsmR *xatap* 1899: 1679

¹³⁸⁶ << **kutğar-* (CHF, s. 73) = TT *kurtar-* ay. Yegorov, Räsänen ve Fedotov; sözcüğün ET *kut* “kut, talih” (= Çuv. *hūt* “rahatlık, refah”) sözcüğüyle ilişkili olabileceğini düşünmüşlerdir (1964, s. 295, 296; 1969, s. 304a; 1996b, s. 336, 337).

¹³⁸⁷ UrKat. *kadap* 1903: 1125a

¹³⁸⁸ TatR *kômkoop-, komêl-* 1899: 682

¹³⁸⁹ << **kurtul-* (CHF, s. 73) = TT *kurtul-* ay., krş. *hītar-*.

¹³⁹⁰ Fedotov sözcüğü; TT *kudur-* “kudurmak” ve ona denk Türkçe biçimlere yaklaştırmıştır (1996b, s. 337).

¹³⁹¹ Bize göre; GT *katlan-* “katlanmak, sabretmek” biçiminden kopya sözcüktür. Çünkü TT *katlan-* “katlanmak” eylemi Çuvaşçada *hutlan-* “katlanmak” (< *hut* “kat”) olarak bulunmaktadır. Tat. *katlan-* eyleminin semantik açıdan

zenginsin; ne diye (boşuna) uğraştın?"; *ışsır hıtlanassi* [êssêr χêtlanassi] Márk, VII, 22 "delilik, çilgınlık"; krş. AşmMater. 289 "bir şeyle meşgul olmak"; krş. Razsk. I, 23, 24 (OsmR [kutlan-¹³⁹³] "beslenmek")

hıtli I [χêtlî]¹³⁹⁴ "kutlu, talihli, mutlu, mesut, başarılı": *payran h. pultır* [pajran χ. pılbêr] "bayram kutlu olsun!" (TatB [kêtlê] "kutlu, uğurlu, mutlu"; [kêtl¹³⁹⁵] "kut")

hıtli II [χêtlî]¹³⁹⁶ "temiz, derli toplu, düzgün, düzenli, güzel, rahat"; *hıtliırah sîle* [χêtlîraχ sêlê] "daha düzgün dik!" (krş. ?? ÇağKún. [kutsal-¹³⁹⁷] "bezenmek, kıyafetlerle kendini süslemek")

hıtsır [χêtsêr]¹³⁹⁸ "derli toplu olmayan, özensiz, isteksizce yapılan, kötü, pis, kirli"; *h. surnî* [χ. şırnê] "kötü bir biçimde yazdı, karaladı"

hıv-, hu- [χêv-, χu-]¹³⁹⁹ "sürmek, kovmak, kovalamak, takip etmek"; *husa kılar-* [χuza kêlar-] "sürmek, sürüklemek, dışarı atmak, kovmak"; (TatR [kû-¹⁴⁰⁰])

hıvala- [χêvala-]¹⁴⁰¹, Sp. ay. = *hıv-* [χêv-]

hutar- [χubar-]¹⁴⁰² ettirgen. "sürdürmek veya kovdurmak, kovalatmak"

hıva [χêva]¹⁴⁰³, Sp. ay. "söğüt" (Uçebn. 56), "sepetçi söğüdü" (Zol. 92); krş. *süşe* [şüze¹⁴⁰⁴] (UrKat. [kāk¹⁴⁰⁵] "söğüt", OsmR [kavak¹⁴⁰⁶] "kavak")

hıvan- [χêvan-]¹⁴⁰⁷ (folk.) "kıvanmak, sevinmek" (TatR [kuan-¹⁴⁰⁸])

hıvar- [χêvar-]¹⁴⁰⁹, Sp. ay. "(geride) bırakmak"; krş. Gomb.; krş. *hur-, hıv-* II [χır-, χıv-²] (bk. *hıv-* II [χıv-²])

hıvat [χêvat]¹⁴¹⁰ "kuvvet, güç, kudret"; krş. Gomb. (Tat. Kum. BarR [kuat¹⁴¹¹] < Ar.)

hıvatlan- [χêvatlan-]¹⁴¹² = *hıvatlılan-* [χêvatlılan-]

Çuvaşça biçimle örtüşen bir anlamını tespit edemedik ancak Başk. *katlan-* eyleminin "çabalamak, uğraşmak, didinmek" anlamları mevcuttur (bk. Özşahin, 2017, s. 338a). Muhtemelen Çuvaşçaya da Başk. *katlan-* biçiminden kopyalanmıştır.

¹³⁹² *Payan* "bugün" değil, *puyan* "zengin" sözcüğü olmalı.

¹³⁹³ OsmR *күтлан-* 1899: 996

¹³⁹⁴ < *hıt* "rahatlık, konfor; düzgün, düzenli; kut, mutluluk" + *+lı* (a.a.y.e.). Sözcüğün kökü durumundaki Çuv. *hıt*, Paasonen'in sözlüğünde yer almaz. Çuv. *hıt* << *kut (CHF, s. 128) = TT *kut* "kut, talih".

¹³⁹⁵ TatB *kot* 1876: 59

¹³⁹⁶ bk. *hıtli I*.

¹³⁹⁷ ÇağKún. ay. 1902: 139

¹³⁹⁸ < *hıt* "rahatlık, konfor; düzgün, düzenli; kut, mutluluk" + *+sır* (a.a.y.e.), bk. *hıtli I*.

¹³⁹⁹ << **kub-* (ÇSB); << **kob-* (EDAL, s. 560, 561) = TT *kov-* ay.

¹⁴⁰⁰ TatR *kıv-* 1899: 883

¹⁴⁰¹ < *hıv-, hu-* "sürmek, kovmak, kovalamak, takip etmek" + *-ala-* (e.e.y.e.; sıklık), bk. *hıv-, hu-*.

¹⁴⁰² < *hıv-, hu-* "sürmek, kovmak, kovalamak, takip etmek" + *-tar-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *hıv-, hu-*.

¹⁴⁰³ < *kabak* "kavak" (EWb., s. 215b; ÇSB; EDAL, s. 676) = TT *kavaç* "kavak".

¹⁴⁰⁴ CsSz.'te *şüzê* biçimindedir (s. 44). Ancak Paasonen, *Düzeltilmeler* kısmında *şüzê* biçiminde olması gerektiğini belirtmiştir (1908, s. 243).

¹⁴⁰⁵ UrKat. ay. 1903: 1129

¹⁴⁰⁶ OsmR *kavak* 1899: 463

¹⁴⁰⁷ << **kuban-* (ÇSB) = TT *kıvan-* "kıvanmak".

¹⁴⁰⁸ TatR *kıvan-* 1899: 885

¹⁴⁰⁹ < *hıv-* "koymak, bir yere bırakmak, yerleştirmek" + *-ar-* (e.e.y.e.; ettirgenlik) bk. *hıv-* II.

¹⁴¹⁰ < Far. *kuwwa* ~ *kuwwat* قوت ay. < Ar. *kuwwa* قوة "güç, kuvvet" (ANLT, s. 80).

¹⁴¹¹ Tat. Kum. BarR *kyam* 1899: 888

hīvatlī [χ̣əvatlō] ¹⁴¹³ “kuvvetli, güçlü, kudretli”

hīvatlīlan- [χ̣əvatlōlan-] ¹⁴¹⁴ “güçlenmek, kuvvetlenmek, artmak”

hīvatlīlat- [χ̣əvatlōlat-] ¹⁴¹⁵ “güçlendirmek, sağlamlaştırmak”

hīvatsīr [χ̣əvatsōr] ¹⁴¹⁶ “güçsüz, kuvvetsiz, zayıf”

hīvatsīrlan- [χ̣əvatsōrlan-] ¹⁴¹⁷ “güçsüzleşmek, zayıflamak, güçten düşmek”

hīvat'tir [χ̣əvat'tir] “daire, konaklama yeri, mesken”; krş. Gomb. (Ru. *квартира*, ağ. *хватура*)

hīvīl [χ̣əvōl] ¹⁴¹⁸, Sp. ay. “oyuk, kovuklu, içi boş, kof; (bir ağaçta) kovuk, oyukluk, boşluk” (TatO [kəuōs̃] ¹⁴¹⁹)

hīvīllī [χ̣əvōllō] ¹⁴²⁰ “kovuklu, oyuklu (daha fazla oyuğa sahip olan), boşluklu”

hīvīr [χ̣əvōr] ¹⁴²¹, bk. *ham* [χam]

hir [χir] ¹⁴²², Sp. ay. “kır, bozkır, step, tarla, alan, meydan, yer” (Tat. [kōr])

hir-īsan [χir-ōzan] “çil, dağ tavuğu”

hir-kaçaki [χir-ka.ōžaci] ¹⁴²³ “Scolopax gallinago, sürü hâlinde gezen bir çulluk türü” (Zol. 93 “sayga antilobu”)

hir-çihhi [χir-t'šəχxi] ¹⁴²⁴ “kara ağaçkakan”

hir- [χir-] ¹⁴²⁵ “(kaldıraç, manivela ile) yukarı çekmek, kaldırmak” (OsmR [kəvōr-] ¹⁴²⁶ “kıvırmak, bükmek, sarmak, bir yana doğru eğmek vb.”; Zenk. 730 “kıvırmak, yuvarlamak, eğmek, katlamak, bükmek vb.”)

hir-īn- [χirən-] ¹⁴²⁷ “eğilmek, eğrilmek, bükülmek”

hirkelen- [χircəlen-] ¹⁴²⁸ “vücudunu oraya buraya germek, ileri geri döndürmek, kıpırdayıp durmak”

¹⁴¹² < *hīvat* “kuvvet, güç, kudret” + *lan-* (a.e.y.e.), bk. *hīvat*.

¹⁴¹³ < *hīvat* “kuvvet, güç, kudret” + *lī* (a.a.y.e.), bk. *hīvat*.

¹⁴¹⁴ < *hīvatlī* “kuvvetli, güçlü, kudretli” + *lan-* (a.e.y.e.), bk. *hīvatlī*.

¹⁴¹⁵ < *hīvatlī* “kuvvetli, güçlü, kudretli” + *lat-* (a.e.y.e.), bk. *hīvatlī*.

¹⁴¹⁶ < *hīvat* “kuvvet, güç, kudret” + *sīr* (a.a.y.e.), bk. *hīvat*.

¹⁴¹⁷ < *hīvatsīr* “güçsüz, kuvvetsiz, zayıf” + *lan-* (a.e.y.e.), bk. *hīvatsīr*.

¹⁴¹⁸ << *koğul “kovuk, oyuk” (Poppe, 1927, s. 157; ÇSB; EDAL, s. 712) = DLT *koğuş* “oluk, kanal; değirmendeki su kanalı” (s. 725).

¹⁴¹⁹ TatO *кыуылу* 1892: 138a

¹⁴²⁰ < *hīvīl* “oyuk, kovuklu, içi boş, kof; kovuk, oyukluk, boşluk (ağacın)” + *lī* (a.a.y.e.), bk. *hīvīl*.

¹⁴²¹ < *ha-g-īr; -*g* < *η* (2. tekil kişi), -*īr* < *gīr* (2. çoğul kişi) iyelik ekleridir (Levitskaya, 1976, s. 31), bk. *ham*.

¹⁴²² << *kīr (ÇSB; EDAL, s. 767) = TT *kīr* “kır”.

¹⁴²³ < *hir* “kır, bozkır, step, tarla, alan, meydan, yer” + *kaçaka* “keçi” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *hir* ve *kaçaka*.

¹⁴²⁴ < *hir* “kır, bozkır, step, tarla, alan, meydan, yer” + *çihī* “tavuk” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *hir* ve *çihī* I.

¹⁴²⁵ Yegorov, sözcüğün Çuvaşçadaki “kırmak, kırıp geçirmek, yok etmek” anlamlarından yola çıkarak *hir-* eylemini, TT *kīr-* “kırmak, kırıp geçirmek” ve ona denk diğer Türkçe biçimlere yaklaştırmıştır (1964, s. 301). Fedotov’a göre bu birleştirme yanlıştır. Kendisi, *hir-* eylemini, Çuv. *hayīr-* “kaldırmak, açmak, değiştirmek” (~Tel., Kzk., Tat. *qayr-* “çevirmek, içini dışına çıkarmak, bükmek, eğmek”, Tat. *qayır-* “eğmek, bükmek; kızığın oklarını sıkmak; aletin ucunu takmak (çiviyi çıkarmak için keskiyi)” vb.) ile karşılaştırmaktadır (1996b, s. 349). Räsänen ise sözcüğün, Osm. *kıvr-* “kıvırmak, sarmak, katlamak”, *kıvr-a-* “kıvırmak, (kumaş hak.) buruşmak” eylemlerine yaklaşılabileceğini düşünmüştür (1969, s. 269).

¹⁴²⁶ OsmR *кыыр*- 1899: 848

¹⁴²⁷ < *hir-* “(kaldıraç, manivela ile) yukarı çekmek, kaldırmak” + *-īn-* (e.e.y.e.; dönüşlülük), bk. *hir-*.

hire: **h. hiriš turtiř** [χire: χ. χirəs turtōš]¹⁴²⁹ “kuvvet ölçümü, güç testi yapmak için yerde karşılıklı oturan iki kişinin tahta bir sopayı iki elleriyle kendilerine doğru çekmeleri” (krş. *hirš* [χirəs])

hirle- [χirle-]¹⁴³⁰ “(yans.) gürültü patırtı etmek, tantana yapmak”; *širttan çimat*, *šarī hirlet*. – *pir-tirtni* [širttan tšōmat, šarē χirlet. –pir-tirtni] “(bilmece) turna balığı suya dalıyor, ordu gürültü yapıyor. –dokuma” (krş. Alt. vd. R [kêrla-¹⁴³¹] “horlamak” vb.; krş. *hirlat-* [χêrlat-])

hiriš [χirəs]¹⁴³², Sp. ay. “karşı, zıt, aykırı, aksine”; Uçebn. 125 “inatçı, dik kafalı”; *h. pul-* [χ. pul-] “karşılaşmak, rastlaşmak”; *h. tır-* [χ. tîr-] “karşı çıkmak” (Tat. [karšō, karšō])

hiriš-vîrînni [χirəs-vîrēnni]¹⁴³³ “bazen rüzgâra karşı yürürken insanlara tesir eden, (ateşli) bir hastalık”

hiriš- [χirəs-]¹⁴³⁴ “bozulmak, mahvolmak, harap olmak”

hirlü [χirlü]¹⁴³⁵ “1. yay şeklindeki yün dövücü aletin kirişi; 2. kızakta bir parça” (krş. TatR [kərəš¹⁴³⁶] “kiriş, yay kirişi”, Alt. vd. R [kiriš], AltR [kêrêš¹⁴³⁷])

hirlü-şapkıcı [χirlü-şapkêđžō]¹⁴³⁸ “yün dövücü aletin kirişine vurulan dört kenarlı çentikli çubuk”

hiseple- [χizeple¹⁴³⁹], bk. *hišeple-* [χezeple-]

hitre [χitre]¹⁴⁴⁰, Sp. ay. “güzel, sevimli, tatlı, iyi, temiz, saf” (?? KırgR [kutra¹⁴⁴¹] “mükemmel, fevkalade”; ? Ru. *хумрыў* “kurnaz, hünerli”)

hitrelen- [χitrelen-]¹⁴⁴² “güzelleşmek, güzel olmak vb.”

¹⁴²⁸ < *hir-* “(kaldıraç, manivela ile) yukarı çekmek, kaldırmak” + *-kele-* (e.e.y.e.; sıklık) + *-n-* (e.e.y.e.; dönüşlülük), bk. *hir-*.

¹⁴²⁹ Muhtemelen ikinci birleşenden analogi yoluyla veya birinci sözcüğün eksiltilmesiyle oluşturulmuş bir sözcüktür. Tatarcadaki karşılığı, *Çuvaşça-Tatarca Sözlük*'te *ķara-ķarşı* olarak geçmektedir (Skvortsov, 1994, s. 32b). Ahmet'yanov, Tat. *ķara-ķarşı* “birbirine karşı, yüz yüze” sözcüğünün *ķarama ķarşı* biçiminden eksiltme yoluyla oluşturulduğu belirtmektedir (2015a, s. 368a). İkinci bileşen *hirš* “karşı, zıt” sözcüğü olmalı. bk. *hirš*.

¹⁴³⁰ < *hir “yansıma söz” + *+let-* (a.e.y.e.).

¹⁴³¹ Alt. vd. R *ķырла-* 1899: 753

¹⁴³² << *ķarilçı (ÇSB) = TT *ķarşı* ay.

¹⁴³³ < *hirš* “karşı, zıt, aykırı, aksine” + *vîrîn-* “geçmek, bulaşmak, tutulmak, sirayet etmek, bulaşmak (bir hastalık hak.) + *-nî* (geçmiş zaman ortacı) + *î* (3. tekil iyelik eki), bk. *hirš*.

¹⁴³⁴ Talat Tekin'e göre bu yapıdaki *-ç-* eki, bugün Çuvaşçada *-š-* biçiminde bulunan işteşlik ekinin eski biçimidir. Kök durumundaki eylemin ise basit şekli *Dîvânu Lugâti 't-Türk*'te *Yağı ķaru kiriş ķurdum* “düşmana karşı yay kurdum” cümlesinde geçen *ķaru* biçimidir ve bu sözcük, **ķar-* “karşı olmak, karşısında olmak, karşı durmak” eyleminden *-u* ekiyle yapılmış bir zarf fiildir. Bu nedenle kendisi, sözcüğün gelişimini şu şekilde göstermiştir: << **ķar-t-ç-* = Uyg. *ķariř-* “kabul etmemek, bozuşmak”, GT *ķarşı, ķarşu* “karşı” (= Çuv. *hirš* ay. < *hirš i < *ķarçı) (Tekin 2023, s. 202).

¹⁴³⁵ << *ķiril (EWb., s. 272) = TT *ķiriř* ay.

¹⁴³⁶ TatR *ķipiu* 1899: 1409

¹⁴³⁷ AltR *ķipiu, ķыиу* 1899: 744, 1358

¹⁴³⁸ < *hirlü* “1. yay şeklindeki yün dövücü aletin kirişi; 2. kızakta bir parça” + *şapkıcı* “dövmek, vurmak için alet” + *î* (3. tekil iyelik eki), bk. *hirlü* ve *şapkıcı*.

¹⁴³⁹ CsSz.'te (s. 45) – işaretiyle verilmemiştir.

¹⁴⁴⁰ Fedotov da Paasonen gibi sözcüğün Ru. *хумрыў* sözcüğünden olabileceğini düşünmüştür (1996b, s. 351).

¹⁴⁴¹ KırgR *кырма* 1899: 996

¹⁴⁴² < *hitre* “güzel, sevimli, tatlı, iyi, temiz, saf” + *+len-* (a.e.y.e.), bk. *hitre*.

hivse [χivzɛ] “dokuma tezgâhındaki silindir tahta (boyuna ipliklerin veya çözümlerin takılı olduğu)”

hivse-çavsi [χivzɛ-tʃavzi]¹⁴⁴³ = *tiratma* [têratma]

hilla- [χilla-], Sp. ay. “erkekler hak. sevişmek, cinsel ilişkide bulunmak” (? Tel. Leb. Koyb. Sag. TobR [kalê-¹⁴⁴⁴] “atlamak, sıçramak vb.”)

hillaş- [χillaş-]¹⁴⁴⁵ “çiftleşmek”

hip- [χip-]¹⁴⁴⁶ “aniden ağzıyla almak, bir şeyi arkasından almak, ağzıyla, dişleriyle kapmak”; *pulî viltana hipri* [pʉlê vêlɔana χiprê] “balık oltayı kaptı”; *yala vut hipri* [jala vʉt χiprê] “köyü alev aldı”; krş. *kap* [kap]; *hipçik* [χêp.tʃêk] (TatR [kap-¹⁴⁴⁷], TatB [kab-¹⁴⁴⁸])

hiptar- [χiptar-]¹⁴⁴⁹ ettirgen.; *vunik yuplî çm puşipa hiptarîpîr şuntarîpîr* [vʉnik jʉplê tʃm puʃêpa hiptarêbêr şʉndêrabêr¹⁴⁵⁰] “(masaldan) on iki dallı deri kamçıyla iyice dövdük, vurduk”

hıpala- [χıbala-]¹⁴⁵¹ Sp. ay. “ellemek, elle yoklamak, dokunmak” (TatR [kabala-¹⁴⁵²] ay.; “çok gayretlice bir şey yapmak, elleri ve ayakları istemsiz hareket etmeye başlamak”)

hıpalan- [χıbalan-]¹⁴⁵³ “acele etmek” (TatR [kabalán-¹⁴⁵⁴])

hıpar [χıbar]¹⁴⁵⁵ “haber, havadis, bilgi, söylenti, rivayet” (TatB [χabâr¹⁴⁵⁶] < Ar.)

hıpaşla- [χıpaşla-]¹⁴⁵⁷ “el yordamıyla aramak, bakmak, gelişigüzel aramak, yoklamak, araştırmak” (krş. *hıpala-* [χıbala-])

¹⁴⁴³ < *hivse* “dokuma tezgâhındaki silindir tahta (boyuna ipliklerin veya çözümlerin takılı olduğu)” + *çavsa* “direk” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *hivse* ve *çavsa*.

¹⁴⁴⁴ Tel. Leb. Koyb. Sag. TobR *kalı-* 1899: 239

¹⁴⁴⁵ < *hilla-* “erkekler için sevişmek, cinsel ilişkide bulunmak” + *-ş-* (e.e.y.e.; işteşlik), bk. *hilla-*.

¹⁴⁴⁶ << **kap-* (ÇSB; EDAL, s. 766) = TT *kap-* ay.

¹⁴⁴⁷ TatR *kan-* 1899: 403

¹⁴⁴⁸ TatB ay. 1876: 43

¹⁴⁴⁹ < *hip-* “aniden ağzıyla almak, bir şeyi arkasından almak, ağzıyla, dişleriyle kapmak” + *-tar-* (e.e.y.e.; ettirgenlik).

¹⁴⁵⁰ *şındarêbêr* olmalı.

¹⁴⁵¹ bk. *hıpalan-*.

¹⁴⁵² TatR *kabala-* 1899: 445

¹⁴⁵³ Yegorov ve Fedotov; sözcüğü, Tat. *kabala-* “dokunmak, elle yoklamak; gayretlice bir şey yapmak, elleri ve ayakları istemsiz hareket etmeye başlamak”; Tat., Başk. *kabalan-* “acele etmek, gayretle bir şey yapmak” sözcüklerine yaklaştırmışlardır (1964, s. 314; 1996b, s. 380, 381). Ahmet’yanov; Tat. *kabala-* eylemini, *kap-* “ağzıyla (dişleriyle) tutmak; yakalamak; kapmak”, ağ. “eliyle yakalamak, tutmak, kapmak” eyleminin türetilmiş sözcükler arasında vermiştir. Ayrıca *kabalan-* “acele etmek, çabuklaşmak” maddesinde, bu eylemin ağ. *kabala-*, *kabaşla-* eylemlerinin dönüşlülük almış biçimi olduğunu belirterek *kap-* eylemine atıfta bulunmuştur. *kaşla-* “dokunmak, hissetmek” maddesinde *kabaşla-*, *kabişla-* eylemlerinin Çuv. *hıpaşla-*’ya denk olduğunu belirtmiştir (2015a, s. 331b, 365b). Ahmet’yanov, *kabalan-* biçiminin *kap-* eyleminden sıklık ve dönüşlülük ekleriyle türetilmiş olduğunu belirtmektedir (2001, s. 83). Çuvaşçadaki duruma gelince, Çuv. *hıpala-* eylemi, aynı şekilde Çuvaşçada da *hip-* “aniden ağzıyla almak, ağzıyla kapmak” eylemine bir eylemden eylem yapım eki olan ve sıklık belirten *-ala-* ekinin gelmesiyle türetilmiş olabilir. Ancak Tatarca birer kopya da olabilirler. Çuv. *hıpaşla-* “el yordamıyla aramak, bakmak, yoklamak, araştırmak” eyleminin zaten içerdiği *-ş-* fonemi sebebiyle Tatarca bir kopya olduğu açıktır.

¹⁴⁵⁴ TatR *kabalan-* 1899: 446

¹⁴⁵⁵ << Ar. *habar* حَبْر “haber, bilgi, söylenti, mesaj” (Yeg., s. 314; EWb., s. 151a; ANLT, s. 28; Fed. II, s. 381).

¹⁴⁵⁶ TatB ay. 1876: 72

¹⁴⁵⁷ bk. *hıpalan-*.

hır- [χīr-]¹⁴⁵⁸, Sp. ay. “kazımak, rendelemek, tıraş etmek, kazıyarak çıkarmak, temizlemek”; Uçebn. 153 “kazımak, küremek”; Zol. 100 “kazımak; kesmek, tıraş etmek”; *tirışlık h.* [tirışlök χ.] “gübreyi kürekle kazımak, temizlemek”; krş. *hırçık* [χêr.Đžêk¹⁴⁵⁹] (TatR [kêr-¹⁴⁶⁰] “kazımak, kazıyıp çıkarmak”)

hurî [χīrê]¹⁴⁶¹, Sp. [χīr] “çam” (krş. ? Tat., Kzk., Tel., Leb. vd. R [karayai¹⁴⁶²] “çam”; Tat. “melez ağacı”, YakB [χaryja¹⁴⁶³] “çam”; UrKat. [kadê¹⁴⁶⁴] “çam”)

hurî kîmpi [χīrê kâm̄bi]¹⁴⁶⁵ Uçebn. 86 “bir mantar türü, çam mantarı”

hurîlîh [χīrlêχ]¹⁴⁶⁶ “çam ormanı, çamlık”

hurîm [χīrê̄m]¹⁴⁶⁷, Sp. ay. “karın, mide, göbek”; *ura-hurîmî* [ura-χīrê̄mê] “baldır”; krş. Gomb. (Tat. [karê̄n])

hurîmlîh [χīrê̄mlêχ]¹⁴⁶⁸, Uçebn. 43 “kolan”

hurîm-salîhî [χīrê̄m-salêχê]¹⁴⁶⁹, Uçebn. 43 *hurîm-sarlîh* [χīrê̄m-sarlêχ¹⁴⁷⁰] “(atlar için) kolan”

hısanî [χīzani] (*hisî+ana [*χīzê+ana]¹⁴⁷¹ “kasık kemiği üzerindeki kısım, kasık höyüğü, Venüs tepesi, karnın altındaki şişkin kısım” (krş. Tat. Krm. Osm. R [kasêk¹⁴⁷²] “gerilmiş, sıkı bağlanmış; vücudun kıvrım oluşturduğu her bir bölgesi, özellikle edep yerleriyle birlikte karnın altı bölgesi, Venüs tepesi, kasık”, OsmZenk. [kasêk¹⁴⁷³] “kasık kemiği, haya torbası, tüm edep yeri bölgesi hak.”)

hısma [χīsma]¹⁴⁷⁴ “ağaç öz suyu, usaresi” (krş. Osm. [kazmêk] “bir tür ekşimiş süt”)

¹⁴⁵⁸ << *kar²- (ÇSB) = TT *kaz-* ay.

¹⁴⁵⁹ *χêr.Đžêk* olmalı.

¹⁴⁶⁰ TatR *kıyp-* 1899: 734

¹⁴⁶¹ Yegorov ve Fedotov; sözcüğü, Tuv. *hadı*, Hak. *hara, hazı* “çam”, Yak. *hırıya* “ladın” sözcüklerine yaklaştırmıştır (1964, s. 314; 1996b, s. 381). Räsänen, varsayımsal *kadî biçimi altında Trkm. *kayn* “çam” (*kayn* “kayın” ile birleşir) sözcükleriyle birlikte Çuvaşça biçime yer verir (1969, s. 218a). Scherner sözcüğü, Çuvaşçada yalnızca Arapça, Farsça kopya sözcüklerde değil, komşu dillerden alınan sözcüklerde de *z>Çuv. r değişiminin bir göstergesi olarak kullanmış ve Mord. *kuz*, Mar. *kož* gibi biçimleri vererek Volga Bulgarlarının bölgenin yeni sakinleri olarak oradaki köklü Fin-Ugor halklarından “çam” anlamındaki bu sözcüğü kopyaladıklarını belirtmiştir (1977, s. 67). Róna-Tas, sözcüğün Ana Samoyetçe bir kopya olduğunu düşünmüştür: < AÇuv. *kadî < ASam. *kâât-âyê* “çam (Pinus sylvestris)”. Ayrıca Róna-Tas; Scherner’in sözcüğü, Fin-Ugor kökenli göstermesine karşın bunun fonetik sebeplerle mümkün olamayacağını belirtmiştir (1988, s. 745, 746).

¹⁴⁶² Tat. Kzk. Tel. Leb. vd. R *karayai* 1899: 151

¹⁴⁶³ YakB *χaryja* 1851: 81b

¹⁴⁶⁴ UrKat. *kadı* 1903: 1125

¹⁴⁶⁵ < *hurî* “çam” + *kîmpa* “mantar” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *hurî* ve *kîmpa*.

¹⁴⁶⁶ < *hurî* “çam” + *lîh* (a.a.y.e.), bk. *hurî*.

¹⁴⁶⁷ << *karın* (ÇSB; EDAL, s. 669; CHF, s. 71) = TT *karın* ay.

¹⁴⁶⁸ < *hurîm* “karın, mide, göbek” + *lîh* (a.a.y.e.), bk. *hurîm*.

¹⁴⁶⁹ < *hurîm* “karın, mide, göbek” + *sarlîh* “kolon” + *î* (3. tekil iyelik eki), bk. *hurîm* ve *sarlîh*.

¹⁴⁷⁰ Uçebn. *χыр̄мсарл̄х*

¹⁴⁷¹ Araştırmacılar ilk sözcüğü, Paasonen gibi TT *kasık* “kasık” ve onun diğer Türk dillerindeki denklikleriyle birleştirmişlerdir (Yeg., s. 315; EWb., s. 239a; Fed. II, s. 383).

¹⁴⁷² Tat. Krm. Osm. R *kasyk* 1899: 350

¹⁴⁷³ OsmZenk. *كاسق* *kasyk* 1876: 681

¹⁴⁷⁴ Yegorov ve Fedotov; sözcüğü, Çağ. *kasmak* “tencerede yemekten arta kalmış (yapışmış) kısım; yara irini”, Tat. *kasmak* “kaymak; kazımak, tencere dibindeki artıklar”, Kzk., KKalp. *kaspaq*, Kmk. *kasnaq* “kabın dibinde süttten

hısna [χisna]¹⁴⁷⁵, Sp. ay. “hazine” (Tat. KumR [kazna¹⁴⁷⁶], UygR [kazêna¹⁴⁷⁷] < Ar.)

hıs [χis]¹⁴⁷⁸, Sp. ay. “arka, art kısım, arkadaki, arkada bulunan, kış”; *pürt hısne* [pürt χisne] “evin arkasına”, *pürt hısınçe* [pürt χizən.ǰže] “evin arkasında”, *pürt hısınçen* [pürt χizən.ǰžen] “evin arkasından” (Krm. Osm. AzbR [kêç¹⁴⁷⁹] “kış”)

hıs- [χis-]¹⁴⁸⁰, Sp. ay. “kaşımak” (Tat. Krm. Tob. Kum. OsmR [kašê-¹⁴⁸¹] “ovmak, kazımak, aşındırmak; kaşımak, tırnakla ovmak”)

hısalan- [χizalan-]¹⁴⁸² “kaşımak”

hit- [χit-]¹⁴⁸³ “katılaşmak, sertleşmek, donmak”; Uçebn. 153 “cimrilik etmek, katılaşmak” (Tat. [kat-])

hitkan [χitkan]¹⁴⁸⁴ “cılız, zayıf, sıska, arık, kuru, kurak” (Tel. ÇağR [katkan¹⁴⁸⁵] “zayıf, sıska; (sıvılar hak.) sert, donmuş, katılaşmış”)

hitî [χitê]¹⁴⁸⁶, Sp. ay. “sert, katı; sağlam, dayanıklı; cimri, pinti, hasis”; *şikîr hitî* [šêçêr χitti¹⁴⁸⁷] “ekmek kabuğu” (Tat. [katê])

hit hura [χit χura] “geçen yılki kuru ot” (Zol. 100 “ayvadana, misk otu”)

hitlîh [χitlêχ]¹⁴⁸⁸, Uçebn. 13 *hitlîh* [χitêlêχ¹⁴⁸⁹] “cimrilik, pintilik”

hıv- I [χiv-¹]¹⁴⁹⁰ “dökmek, boşaltmak, doldurmak, koymak, döküm yapmak; (kıyafeti, şapkayı, çizmeyi) çıkarmak, soyunmak”; krş. Zol. “soyunmak”, Uçebn. 153 “çıkarmak”; *çan, şîrî h.*

kalan tortu” sözcükleriyle ilgili görmüştür (1964, s. 315; 1996b, s. 383). Räsänen, Osm. *kazmık* “bir çeşit fermente süt” sözcüğünü, şüpheli bir biçimde Çuvaşça sözcükle ilgili görmüştür (1969, s. 244a). Fedotov, Räsänen’in sözcüğü, Osm. *kazmık* biçimine yaklaştırmasını yanlış olarak değerlendirmiştir (1996b, s. 383).

¹⁴⁷⁵ Araştırmacılar sözcüğün Arapça kökenli olduğu konusunda fikir birliğinde olsa da verilen kaynak sözcük hakkında fikir ayrılıkları bulunmaktadır. Yegorov ve Fedotov, sözcüğün Çuvaşçaya Ar. *hezine* خزینه “hazine; kasa; devlet hazinesi” biçiminden geçtiğini belirtmektedir (1964, s. 315; 1996b, s. 384). Räsänen, sözcüğün Ar. *hazna* biçiminden kopyalandığını belirtir (1969, s. 158a). Scherner ise sözcüğün kaynak biçimi hakkında farklı düşünmektedir: < Ar. *hazna* خزينة “defne odası” (< İran. *gazna*, Far. *gazına* “ambar; depo; hazine”). Çuvaşçada bir de *hasine* “hazine”. Scherner, *hasine* biçiminin Tat. *hezine* “devlet hazinesi; nadir bulunan; hazine” sözcüğünden daha yeni bir kopya olduğunu düşünmektedir: < Tat. < Ar. *hazına* خزينة (< İran; krş. Far. *hazına* “harcama, masraf; defne odası”) (1977, s. 66). Emine Yılmaz ise sözcüğün kaynağını şu şekilde belirtmektedir: < Tat. *kazna* < Ar. *hazine* “devlet malının, parasının saklandığı yer” (baskıda).

¹⁴⁷⁶ Tat. KumR *kazna* 1899: 385

¹⁴⁷⁷ UygR *kazına* 1899: 378

¹⁴⁷⁸ << *kış (Ceylan, 1996, s.123) = TT *kış* “kış”.

¹⁴⁷⁹ Krm. Osm. AzbR *kış* 1899: 791

¹⁴⁸⁰ << *kaşçı- “kaşımak, kazımak” (Poppe, 1924, s. 780) = TT *kaşı*- ay.

¹⁴⁸¹ Tat. Krm. Tob. Kum. OsmR *kaşı*- 1899: 392

¹⁴⁸² < *hıs*- “kaşımak” + *-ala-* (e.e.y.e.; sıklık) + *-n-* (e.e.y.e.; dönüşlülük), bk. *hıs*-.

¹⁴⁸³ << **kat-* (ÇSB; CHF, s. 71) = ET *kat-* “sertleşmek, donmak, katılaşmak” (Wilkins, 2021, s. 341).

¹⁴⁸⁴ < *hit-* “katılaşmak, sertleşmek, donmak” + *-kan* (e.a.y.e.), bk. *hit*-.

¹⁴⁸⁵ Tel. ÇağR *katkan* 1899: 293

¹⁴⁸⁶ < *hit-* “katılaşmak, sertleşmek, donmak” + *-i* (e.a.y.e.), bk. *hit*-.

¹⁴⁸⁷ CsSz.’te *šêçêr* (s. 47), ancak Paasonen sözcüğün *šêçêr* biçiminde düzeltilmesi gerektiğini *Düzeltilmeler* bölümünde belirtmiştir (1908, s. 243).

¹⁴⁸⁸ < *hitî* “sert, katı; sağlam, dayanıklı; cimri, pinti, hasis” + *+lîh* (a.a.y.e.), bk. *hitî*.

¹⁴⁸⁹ Uçebn. *χymāñāx*

¹⁴⁹⁰ Yegorov; sözcüğü, TT. *koym-* “koymak, bırakmak; eklemek” eylemiyle birleştirmiştir (1964, s. 314). Räsänen, varsayımsal **kuδ-* biçiminin altında, Hak. *χus-*, Yak. *kut-* “serpmek, dökmek”, Sag., Koyb. *kus-* “dökmek, saçmak”, SUyg. *kuz-*, *koz-* “koymak, dökmek”, OT *kuj-* “dökmek”, Çağ., YUyg. vd. *kuj-* “(metal) dökmek; koymak, dökmek,

[tʃʰan, sɔrə χ.] “çan, yüzük dökmek” (TatB [kəj-¹⁴⁹¹] “dökmek, akıtmak, boşaltmak, düşürmek”, Alt. Kzk. vd. R [kui¹⁴⁹²] “(metal) dökmek; koymak, boşaltmak”, Sag. KoybR [kus-¹⁴⁹³] “dökmek, boşaltmak”, YakB [kut¹⁴⁹⁴] “dökmek, serpmek; sulamak”)

hiv̄in- [χiv̄ɔn-]¹⁴⁹⁵ “soyunmak, üstünü çıkarmak”

hiv- **II: kīper (kaśma) h. [χiv-²: kəβer (kaśma) χ.]¹⁴⁹⁶** “köprü inşa etmek, kurmak”, *yīr h.* [jəɾ χ.] “iz bırakmak”; krş. AşmMater. 365 [χiv-, χu-¹⁴⁹⁷] “koymak, bırakmak, yerleştirmek”, Zol. 99 [χiv-] “üstüne koymak”, [kibār χ.¹⁴⁹⁸] “köprü döşemek” krş. Gomb.; krş. *hur-* **I**, *hīvar-* [χur-¹, χêvar-] (TatB [kuj-¹⁴⁹⁹] “koymak, yerleştirmek, kurmak”, Alt. Koyb. Azb. vd. R [koi-¹⁵⁰⁰] “koymak, bırakmak; bırakmak, izin vermek vb.”, UygR [kot-¹⁵⁰¹] “koymak, yerleştirmek; kenara koymak, bırakmak, terk etmek”; krş. Krm. Osm. ÇağR [ko-¹⁵⁰²] “koymak, bırakmak, yerleştirmek; bırakmak, terk etmek”; krş. Grönb. 74, 92)

hiv̄ih [χiv̄êχ]¹⁵⁰³ “kepek, başak kalıntısı, kabuğu” (Tat. [kibäk])

hrañçus [χrañ.tʃuʃ] “Fransız” (Ru. *французъ*)

hresn-añne [χresn-añnɛ] “vaftiz annesi” (Ru. *крестная (мать)* “vaftiz annesi”)

hresn-at'te [χresn-at'tɛ] “vaftiz babası” (Ru. *крестный (отецъ)* “vaftiz babası”)

hu [χu], Sp. [χy], bk. *ham* [χam]

hu- [χu-], bk. *hiv-* [χêv-]

huyir [χujêr]¹⁵⁰⁴ “bir ağacın dış kabuğu”; *hurin-huyri* [χurêñ-χuyri] “kayın, huş ağacının iç kabuğu”, krş. Gomb. (Tat. [kajêrê, kajrê])

huyir-la- [χujêr-la-]¹⁵⁰⁵ “(sava adlı rendeye) kabuğu rendelemek”

huyhī [χujχê]¹⁵⁰⁶, Sp. [χujχê] “kaygı, tasa, üzüntü, keder, dert, sıkıntı” (Tat. [kajyê])

boşaltmak”, Tat. *kəj-* “koymak, dökmek” (> Çuv. *hiv-*) eylemlerini vermiş; Çuv. *hiv-* eylemini, Tatarca bir kopya olarak kabul etmiştir (1969, s. 296a). Fedotov; Yegorov’un sözcüğü, *koj-* ile birleştirmesine karşı çıkmış, ET *kod-/kōd-/koy-/kot-* “koymak; bırakmak; atmak; (iş) durdurmak” eylemiyle birleştirilebilecek asıl Çuvaşça sözcüğün *hur-* olduğunu belirtmiş, Räsänen’le aynı Türkçe denklikleri sıralamıştır (1996b, s. 379). EDAL’da sözcük **kud-* ana biçiminin altında ET *kud-* “(su) koymak”, TT *kuyu* “kuyu” gibi denkliklerle birlikte verilmiştir (s. 731). krş. *hur-*.

¹⁴⁹¹ TatB ay. 1876: 58

¹⁴⁹² CsSz.’te – işaretiyle verilmemiştir (s. 47). Alt. Kzk. vd. R *kvi-* 1899: 888

¹⁴⁹³ Sag. KoybR *kyc-* 1899: 1013

¹⁴⁹⁴ CsSz.’te – işaretiyle verilmemiştir (s. 47). YakB *кym-* 1851: 69b

¹⁴⁹⁵ < *hiv-* “dökmek, boşaltmak, doldurmak, koymak; (kıyafeti, şapkayı, çizmeyi) çıkarmak, soyunmak” + *-in-* (e.e.y.e.; dönüşlülük), bk. *hiv-*.

¹⁴⁹⁶ bk. *hiv-* I.

¹⁴⁹⁷ AşmMater. *хыѡ, ху*

¹⁴⁹⁸ Zol. *хыѡ-, киберь хыѡ*

¹⁴⁹⁹ TatB ay. 1876: 64

¹⁵⁰⁰ Alt. Koyb. Azb. vd. R *koi-* 1899: 501

¹⁵⁰¹ UygR *kom-* 1899: 605

¹⁵⁰² Krm. Osm. ÇağR *ko-* 1899: 498

¹⁵⁰³ Yegorov; sözcüğü, Hak. *hooḥ* “tahıl kabuğu”, Kum. *kuvuk* “kalbur kalıntısı”, Kmk. *kubik* “tahıl kabuğu” sözcükleriyle ilişkili görmüştür (1964, s. 314). Fedotov ise sözcüğü, Uyg. *kobuk* “kepek” (?), Krm., Kum. *kebek*, Tat. *kibek* “tahıl kabuğu, kepek” vb. sözcüklerine yaklaştırmıştır (1996b, s. 380).

¹⁵⁰⁴ << **kaḍur/kaḍır* (EWb., s. 218b; ÇSB) = ET *kaḍız* “kabuk, ağaç kabuğu, tarçın, tarçın kabuğu” (Wilkens, 2021, s. 318).

¹⁵⁰⁵ < *huyir* “bir ağacın dış kabuğu” + *+la-* (a.e.y.e.), bk. *huyir*.

huyhīlī [χujχêlê]¹⁵⁰⁷ “dertli, kederli, üzüntülü, üzgün, acıklı”; *h. śin, hıpar* [χ. śin, χj̄bar]¹⁵⁰⁸ “üzüntülü insan, acıklı haber”

huyhīr- [χujχêr-]¹⁵⁰⁹ “kaygılanmak, dertlenmek, kederlenmek, üzölmek” (Tat. [kajyêr-])

huhas [χuχas]¹⁵¹⁰ (matar), Uçebn. 153 “buharlaşmak, buğulaşmak”; krş. Zol. [χoχ-¹⁵¹¹] “eksilmek, azalmak, kurumak” (şor. SagR [kok-¹⁵¹²] “(su hak.) azalmak, eksilmek”)

huha [χuχa]¹⁵¹³ “keten, kendir döküntüsü, artığı” (krş. ? AltR [kok¹⁵¹⁴] “(kafadaki) kepek, uyuz, yara kabuğu, kışır”, AltV [kok] “yara kabuğu, uyuz; kül, toz”, AltV [kak, kakař¹⁵¹⁵] “(yumurta) kabuğu”; Alt. vd. R [kak¹⁵¹⁶] “kuru, sert”)

huhī [χuχê], Sp. [χurê] “yenilebilir bir bitki (sapı kekremsi tada sahiptir), Crepis”; *mayra-huhhi* [majra-χuχχi] “(çitle çevrili otlakta ve taşkın yatağında) yabancı turp”; Zol. [χoχ¹⁵¹⁷] “semer otu, hasır otu (typha), bir bitki” (TatR [kakê] “yenilebilir bir bitki”, [kukê¹⁵¹⁸] “bir tür bitki”; krş. TatO)

huh-kīpsi [χuχ-kəpsi]¹⁵¹⁹ bot. = *huhī* [χuχê]

hul [χul]¹⁵²⁰, Sp. ay. “kol; (hayvanlarda) ön ayak” (Tat. [kul])

hul-ay(i) [χul-aj(ə)]¹⁵²¹, Sp. [χul-χuřři] “koltuk altı, koltuk”

hul-lapatki [χul-labatki]¹⁵²²¹⁵²³ “kürek kemiği”

hul-puşşi [χul-puşşi]¹⁵²⁴ “omuz”

hula [χula]¹⁵²⁵, Sp. ay. “şehir” (Tat. [kala] < Ar.)

hulī [χulê] “uzun filiz, sürgün, dal, çubuk” (TatR [kəlyā¹⁵²⁶] “sırık”)

hulīm I [χulêm]¹⁵²⁷, Sp., Uçebn. *hulīn* [χulên¹⁵²⁸] “kalın”; krş. Gomb. (Tat. [kalên])

¹⁵⁰⁶ < Tat. *kayęı* “kayęı, tasa” (Poppe, 1927, s. 155; EWb., s. 217b, ANLT, s. 165).

¹⁵⁰⁷ < *huyhī* “kayęı, tasa, üzüntü, keder, dert, sıkıntı” + +*lī* (a.a.y.e.), bk. *huyhī*.

¹⁵⁰⁸ Çevirisi CsSz.’te bulunmamaktadır (s. 48). ÇS’nde “kayęılı adam, kayęı veren haber” olarak eklenmiştir (s. 51).

¹⁵⁰⁹ < *huyhī* “kayęı, tasa, üzüntü, keder, dert, sıkıntı” + +*r-* (a.e.y.e.), bk. *huyhī*.

¹⁵¹⁰ < *huh-* “buharlaşmak, buğulaşmak” + +*as* (e.a.y.e.). Fedotov; sözcüğü, ET *koķ-* “buharlaşmak, azalmak”, şor., Sag. *koķ-*, Kumd. *koķ-* “(su hak.) azalmak, eksilmek” eylemleriyle ilişkili görmüştür (1996b, s. 374).

¹⁵¹¹ Zol. *xox* 1875: 97

¹⁵¹² şor. SagR *kok-* 1899: 508

¹⁵¹³ Yegorov; sözcüğü, Hak. *hooh* “kabuk”, Yak. *haş* “kabuk” biçimlerine yaklaştırmış ve Mo. *kalga* “keten, kendir döküntüsü”, Bur.-Mo. *hoh* “atık, kalıntı, çöp” sözcükleriyle karşılaştırmıştır (1964, s. 312).

¹⁵¹⁴ AltR *kok* 1899: 507

¹⁵¹⁵ AltV *koķ, kak, kakau* 1884: 119, 139

¹⁵¹⁶ Alt. vd. R *kak* 1899: 56

¹⁵¹⁷ Zol. *xox* 1875: 97

¹⁵¹⁸ TatR *kakby, kyky* 1899: 60, 896

¹⁵¹⁹ < *huh* “yenilebilir bir bitki (sapı kekremsi tada sahiptir), Crepis”+ *kīpře* “bazı bitkilerin yenilebilir sapı (Heracleum türleri vb.), bk. *huh* ve *kīpře*.

¹⁵²⁰ << *kol (ÇSB; EDAL, s. 831); << *kōl (CHF, s. 72) = TT *kol* “kol”.

¹⁵²¹ < *hul* “kol; (hayvanlarda) ön ayak” + *ay* “alt, aşağı, aşağıda bulunan” + *ī* (3. tekil iyelik eki), bk. *hul* ve *ay*.

¹⁵²² CsSz.’te *labatki* olarak geçer (s. 48). Paasonen, *Düzeltmeler* bölümünde bu sözcüğü, *labatki* biçiminde düzeltmiştir (1908, s. 243).

¹⁵²³ < *hul* “kol; (hayvanlarda) ön ayak” + *lapatka* “kürek kemiği” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *hul*.

¹⁵²⁴ < *hul* “kol; (hayvanlarda) ön ayak” + *puş* “baş” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *hul* ve *puş*.

¹⁵²⁵ Scherner’e göre doğrudan veya dolaylı kopya olabilir: < Tat. *çala* “şehir; kale” < Ar. *şal’a* قلعة “kale” veya < Ar. *şal’a* “kale” (1977, s. 80).

¹⁵²⁶ TatR *kəlyə* 1899: 680

hulim II [χulâm]¹⁵²⁹, Sp. ay. “başlık parası, gelin için verilen para”, *hîr-hulimî* [χər-χulâmə] ay. (Tat. Sag. KoybR [kalâm¹⁵³⁰])

hullen [χul'len]¹⁵³¹ “yavaşça, ağır ağır, gitgide, usulca, sessizce” (zarf); Uçebn. 120 “yavaş, ağır”; *hullen hulleneh* [χul'len χul'leneχ] “yavaş yavaş, ağır ağır”

hultırmaçi [χulbêrma.ǔǔǔ]¹⁵³², Sp. [χulbêrmaš] “Çuvaş kadınlarının gömleklerinin omuz kısımlarında bulunan işlemeli veya dikili desen” (AzBR [kolturmaž¹⁵³³] “kaftanın açık olarak omuzdan aşağı sarkan veya omuz üstüne atılan kolları” (Zenker) “yaka, kesik, yen”, ÇağR [kolturmaç¹⁵³⁴] “yaka”, ÇağKún. [kolturmaž¹⁵³⁵] “giysi çakı, etek”)

hultırçi [χulbêr.ǔǔǔ]¹⁵³⁶, Sp. ay. “ipliğin makaraya sarılıp yumak yapıldığı masura makinesi, makaraya sarma için araç, makaranın hareket ettirildiği makine” (TatR [kaldêrça¹⁵³⁷] “iplik makarası”)

hum [χum]¹⁵³⁸ “dalga” (AltR AltV [kom¹⁵³⁹] ay., OsmZenk. [kum¹⁵⁴⁰] “hareketli dalga veya denizin çalkantısı”

humhan- [χumχan-]¹⁵⁴¹, Sp. [χəmran-] “dalgalanmak, çalkalanmak; sallanmak, kıvılcıdamak, ileri geri hareket etmek”

hun [χun]¹⁵⁴² “han”; sadece iki bilmecede bulunan bu sözcüğü, Çuvaşların kendileri anlamazlar: *hun hîrî hura kuşma şinçe larat'*. – *yîem-yupi* || *hun hîrin sarsıppi şitmeşt.* – *sulî* [χun χərə χura kuşma şin.ǔǔǔe larat'.- jətem-jubi || χun χərin sarzıppi şitmeşt. - sulî]¹⁵⁴³ “han kızı

¹⁵²⁷ << *kalıj (EDAL, s. 548); << *kalın (CHF, s. 71) = TT *kalın* “kalm”.

¹⁵²⁸ Uçebn. *χulân* 1898: 100

¹⁵²⁹ Yegorov, Fedotov ve Räsänen; sözcüğü, Tat., Kırg., Kzk. *kalın*, Çağ. *kalın*, *kalim*, TT *kalın*, Azb., Tat., Başk., Tuv. *kalım*, Yak. *kalım*, *halım*, Trkm. *galın*, Hak. *halım* “başlık parası” (1964, s. 303; 1969, s. 226b; 1996b, s. 354) sözcüklerine yaklaştırmışlardır. Emine Yılmaz, sözcüğün Çuvaşçaya Tatarcadan geçmiş eski bir kopya olduğunu düşünmektedir (baskıda). EDAL'da yukarıdaki Türkçe denkliklerle birlikte Çuv. *hulim* için *kalım ana biçimi tasarlanmıştır (s. 636).

¹⁵³⁰ Tat. Sag. KoybR *калым* 1899: 247

¹⁵³¹ Ramstedt, *hullen*'i Farsça bir kopya olarak değerlendirmiştir: < *həl'-len* < *hail-len* < *kail < Far. *kāhil* (1922, s. 9). Yegorov, sözcüğü, Başk. *hüllen* “cansız, isteksiz, tembel” sözcüğüne yaklaştırmıştır (1964, s. 303). Räsänen; sözcüğü, Ar.-Far. *kāhil*'den kopya kabul edilmiştir (1969, s. 220b). Fedotov, sözcüğü, Tat. *sullen*, Başk. *hullen* “yavaş, tembel, uyuşuk” sözcükleriyle karşılaştırmıştır (1996b, s. 356).

¹⁵³² < Tü., Az. *kolturmaç* “ceketin kesilmiş, aşağı sarkan kolu”, Çağ. *kolturmaç* “yaka” (Poppe, 1927, s. 165).

¹⁵³³ AzbR *колтурмаç* 1899: 598

¹⁵³⁴ ÇağR *колтурмаç* 1899: 598

¹⁵³⁵ ÇağKún. ay. 1902: 133

¹⁵³⁶ < Tat. *kaldırça* “iplik bobini” (Poppe, 1927, s. 165; ANLT, s. 11; EWb. s. 226a).

¹⁵³⁷ TatR *калдырча* 1899: 266

¹⁵³⁸ << *kōm (CHF, s. 72) = DLT *kōm* “su dalgası” (s. 726).

¹⁵³⁹ AltR *ком* 1899: 667, AltV *ком* 1884: 142b

¹⁵⁴⁰ OsmZenk. *قوم* *kum* 1876: 721b

¹⁵⁴¹ < *hum* “dalga” + *-la-* (a.e.y.e.), bk. *hum*. Rezyukov, bu sözcüğün yapısında addan eylem yapan *+hAn-* eki bulunduğunu belirtmektedir (1959, s. 133). Ancak Vildan Çakmak, sözcüğü, addan eylem yapan *-la-* eki türetilmiş olarak kabul etmekte ve sözcüğün, *humha-* biçimini sonradan aldığını düşünmektedir. Ayrıca bu sözcüğün GT **kumğa-* gibi bir biçimden kopya olarak da sayılabileceğini de belirtmiştir (2018, s. 68).

¹⁵⁴² << *kān (CHF, s. 75, 81) = TT *han*.

¹⁵⁴³ Çevirisi, CsSz.'te (s. 49) bulunmamaktadır. ÇS'nde “han kızı kara keçe üzerinde yatıyor” (s. 46) biçiminde eklenmiştir.

kara keçe üstünde oturuyor. - harmanın ortasındaki direk” || “han kızının kemeri yetişmez. – bilezik” (Tat. Kzk. Koyb. vd. R [kan¹⁵⁴⁴], Tel. Leb. Alt. [kân¹⁵⁴⁵])

hun’: **hunım** [χun: χunəm]¹⁵⁴⁶ “kaynatam, kayınbabam”, **hunü** [χunü] “kaynatan, kayınbabam”, **hunî** [χunə] “kaynatası, kayınbabası”; krş. Gomb. (Tat. [kajn: k.-ana] “kaynana, kayınvalide”, [k.-ata] “kaynata, kayınbaba”; krş. Koyb. vd. R [kazên¹⁵⁴⁷] “karı kocanın akrabaları”, Soy. UygR [kadên¹⁵⁴⁸] “kaynata, kayınbaba”)

hunyaka [χunaga]¹⁵⁴⁹ “karının ablası” (krş. *akka* [akka])

hunemim, **hunemü**, **hunemiş** ve **hunemişî** [χuneməm, χunemü, χuneməş v. χuneməşə]¹⁵⁵⁰ “benim vb. kaynanam”; krş. Gomb. (krş. *ama* [ama])

hunesü, **huneşşî** [χunezü, χunəşşə]¹⁵⁵¹ (Uçebn. 10 *huñaşşî* [χunəşşə¹⁵⁵²]) “senin kaynatan, onun kayınbabası” (krş. *aşa* [aşa])

hunçikam [χun.ðžəgam]¹⁵⁵³ “kayınbirader, kayın, karımın abisi, karımın büyük erkek kardeşi” (*hunçiku* [χun.ðžəgu¹⁵⁵⁴] “kayın, kayınbiraderin”, *hunçikış* [χun.ðžəgəş] “kayın, kayınbiraderi”); krş. Gomb., krş. Zol. 139 [χon-çikam, χon-ıçkam, χon-iskam¹⁵⁵⁵] ay.

¹⁵⁴⁴ Tat. Kzk. Koyb. vd. R *kan* 1899: 106

¹⁵⁴⁵ Tel. Alt. LebR *kân* 1899: 104

¹⁵⁴⁶ Poppe; sözcüğü, Çuvaşçada *-δ- sesinin -r- olması gerektiği için Türkçeden eski bir kopya saymıştır: < *χujn < qayın “kaynatam” < Osm., Alt. *qayın* “kadının akrabaları” = Mo. *qadum* “kocanın karısına göre akrabaları” (1927, s. 154, 155). Yegorov da sözcüğü Türkçe olarak açıklar: *hun* < *huyın* < *hayın* < *qayın*. Ona göre; -y- sesi, sondaki -n sesinin yumuşamasına sebep olmuştur (1964, s. 304). Räsänen, varsayımsal *kādın biçiminin altında diğer Türkçe denklilerle birlikte Çuvaşça biçime de yer vermiştir (1969, s. 218ab). Doerfer de Yegorov’un görüşünü onaylar ve “kayın” anlamındaki asıl Çuvaşça sözcüğün, Çuvaşçada yaşamadığını belirtir: < *huyın* < *huyin* < *hoyin* < *chayın* < Tat. *qayın* (< *kādın*) (2015, s. 153). Emine Yılmaz da sözcüğün *d>r değişimi bittikten sonra kopyalanan bir biçim olduğunu belirtmektedir: < *huyın < GT *qayın* < ET *kādın ay. (baskıda). *Hunım* biçimi ise birinci tekil iyelik eki içermektedir.

¹⁵⁴⁷ Koyb. vd. R *kazın* 1899: 377

¹⁵⁴⁸ Soy. UygR *kadın* 1899: 324

¹⁵⁴⁹ < *huñ* “kayın” + *akka* “büyük kız kardeş, abla”, bk. *huñ* ve *akka*.

¹⁵⁵⁰ < *huñ* “kayın” + *ama* “anne” + *im* (1. tekil iyelik eki); < *huñ* “kayın” + *ama* “anne” + *ü* (2. tekil iyelik eki); < *hun* “kayın” + *ama* “anne” + *ış* (3. tekil/çoğul iyelik eki); < *huñ* “kayın” + *ama* “anne” + *ışî* (3. tekil/çoğul iyelik eki). bk. *huñ* ve *ama*.

¹⁵⁵¹ < *huñ* “kayın” + *aşa* “baba” + *ü* (2. tekil iyelik eki); < *huñ* “kayın” + *aşa* “baba” + *ışî* (3. tekil/çoğul iyelik eki); bk. *huñ* ve *aşa*.

¹⁵⁵² Uçebn. *хуньашшӗ*

¹⁵⁵³ Yegorov, sözcüğü şu şekilde çözümlemiştir: < *hun* + *ışkey* + *agam* (1964, s. 304). Yegorov’un ikinci sözcük olarak verdiği *ışkey* Çuvaşçada “kayın, kayınbirader” anlamındadır. Üçüncü sözcük konusunda Yong-Song Li, Yegorov’u şekilde eleştirmiştir (1999, s. 282): Yegorov’un *hunçikam* maddesinde gönderme yapmış olduğu *hunyakam* yukarıda da söz ettiğimiz gibi *huñ* “kayın” + *akka* “abla” biçiminden gelmektedir. Buradaki *akka* sözcüğü, Çuvaşçada “abla” anlamındadır ve *eke biçiminden gelir, bk. *akka*. Oysa Yegorov *hunyaka* sözcüğünü, Alt., Kırg, Kzk., KKalp. *qayın ağa*, Tat. *qayınağa*, Trkm. *ğayınağa* gibi biçimlerle karşılaştırmıştır (1964, s. 304). İşte bu karşılaştırma Yong-Song Li tarafından hatalı bulunmaktadır. *Hunyakam* sözcüğündeki *aka*, Yong-Song Li’ye göre Türk dillerindeki *eke*; *hunçikam* sözcüğündeki *aka* ise Türk dillerinde kullanılan *aga-aka* vb. ile karşılaştırılmalıdır. Biz Yong-Song Li’nin görüşünü paylaşıyoruz. Muhtemelen buradaki *aka* sözcüğü Genel Türkçe bir kopyadır. Sondaki -m ise birinci tekil iyelik ekidir. *ışkey* sözcüğüne gelince, Yegorov, bu sözcüğün Türk dillerinde bulunmadığını ve muhtemelen Çuvaşçaya Fin (Permien) dillerinden girdiğini düşünmüştür: Udm. *is’kavın* (vın “küçük erkek kardeş”) “akraba”; *eksey* “çar”; Komi. *öksü* “prens” < Avest. *hşaya* “parlamak, üstün gücü olmak” (1964, s. 66, 67). Fedotov da sözcüğü, Udm. Güney ağ. *is’ka* “büyük görümce”, *is’kavın* “akraba”, *is’kan* “kız arkadaş; akraba”, *varmes’ka* “kayın”; Komi. *öksü* “prens”; Udm. *eksey* “çar” biçimlerle karşılaştırarak sözcüğün Çuvaşçaya Udmurtçadan geçmiş olabileceğinin göz ardı edilemeyeceğini belirtir (1996a, s. 160).

¹⁵⁵⁴ *χun.ðžəgu* olmalı.

¹⁵⁵⁵ Zol. *хоньчикам, хоньйчкам, хоньйскам*

(karının en büyük abisi), Zol. 14, 139 [iškej¹⁵⁵⁶] “kocanın en büyük abisi”, AşmMater. 140 [əşkəj¹⁵⁵⁷] ay. (“kocamdan yaşça daha büyük kaynım (kocamın erkek kardeşi)”)

hunar [χun̄ar] “fener” (Ru. *фонарь*)

hunav [χun̄av]¹⁵⁵⁸, Sp. ay. “filiz, sürgün, genç, küçük ağaç, fidan”; krş. Gomb.

huntili [χun̄d̄il̄i] “(eski; sadece dualarda) sevinç, neşe (?); =*h̄p̄ir̄teme* [=həbərɔmɛ] ‘sevinme’”; *hulana pırsan h. par!* [χulana pırzan χ. par!]¹⁵⁵⁹ “şehre varınca neşe ver!”

hup [χup̄], Sp. [χop̄: χ. χura] “kapkara, simsiyah” (R [kap¹⁵⁶⁰] bütün lehçelerde, “ka sesiyle başlayan sıfatlardan önce gelen kuvvetlendirici bir hece: kapkara, simsiyah”)

hup: tura-h. [χup̄: tura-χ.] “eğirme sırasında keten veya kenevir yumağının tutturulduğu iğ tarağı” (TatR [kaba¹⁵⁶¹])

hup: kuris-hup [χup̄: kūr̄s-χup̄], Sp. ay. “kabuğu soyulduktan sonra kalan ıhlamur kabuğunun dış tabakası; çatı kaplamada kullanılır” (bk. *hup̄i* II [χup̄ê²])

hup-kipsi [χup̄-kəpsi] “bot. Crepis”

hup-sipka [χup̄-səpka] “ıhlamur kabuğundan yapılmış beşik”

hup- [χup̄-]¹⁵⁶², Sp. ay. “kapamak, kilitlemek, örtmek” (Krm. OsmR [kapa-¹⁵⁶³] “kapamak, tıkamak, kuşatmak”; Krm. “kilitlemek”, ÇağR [kaba-¹⁵⁶⁴] “çevrelemek, kapamak, tıkamak, kuşatmak”)

hupin- [χup̄ən-]¹⁵⁶⁵ “kapanmak, kilitlemek”

huptar- [χuptar-]¹⁵⁶⁶ “kapattırmak”

hupah I [χup̄aχ¹]¹⁵⁶⁷, Sp. ay. “meyhane”; krş. Gomb. (Ru. *кабакъ*; krş. Tat. [kabak])

¹⁵⁵⁶ *iskej* olmalı. Zol. *uckeū ūckeū*

¹⁵⁵⁷ AşmMater. *əçkeū (əçkə)*

¹⁵⁵⁸ Fedotov, sözcüğü Tat. *ķunau* “sürgün, körpe filiz”, Tat. ağ. *ķuna* “ağacın körpe sürgünleri” biçimleriyle karşılaştırmıştır (1996b, s. 357).

¹⁵⁵⁹ Çevirisi, CsSz.’te bulunmamaktadır (s. 49). ÇS’nde ise “şehre gideceksen uğur ola!” (s. 47) şeklinde eklenmiştir.

¹⁵⁶⁰ R *kan* 1899: 403

¹⁵⁶¹ TatR *kaĉa* 1899: 434

¹⁵⁶² Yegorov ve Fedotov; sözcüğü, TT *ķapa-* “kapamak” ve onun diğer Türkçe denklikleriyle birleştirmişlerdir (1964, s. 305; 1996b, s. 359). Räsänen, sözcüğü varsayımsal **ķāp-* kökü altında Uyg. *ķap-* “kapamak, örtmek, durdurmak”; Osm. *ķapa-* “kapamak” gibi denkliklerle birlikte vermiştir (1969, s. 233b). EDAL’da AT **ķap-* ana biçimi altında Tü. *ķap-* “kapamak”, *ķapa-* ay., *ķapaķ* “kapak” gibi denkliklerle birlikte verilmiştir (s. 765).

¹⁵⁶³ Krm. OsmR *kana-* 1899: 405

¹⁵⁶⁴ ÇağR *kaĉa-* 1899: 435

¹⁵⁶⁵ < *hup-* “kapamak, kapatmak, kilitlemek, örtmek” + *-in-* (e.e.y.e; dönüşlülük), bk. *hup-*.

¹⁵⁶⁶ < *hup-* “kapamak, kapatmak, kilitlemek, örtmek” + *-tar-* (e.e.y.e; ettirgenlik), bk. *hup-*.

¹⁵⁶⁷ Fedotov; sözcüğü, Ru. *кабак* “meyhane” sözcüğünden kopya olarak verir (1996b, s. 359). Räsänen; sözcüğü, *ķā-paķ varsayımsal biçimi altında YUyg. *ķapaķ* “kabak”, OT, Çağ., Osm. vd. *ķabaķ* ay., Trkm. *ķābaķ* “büyük, yuvarlak kabak”, Tat. *ķabıy* “meyhane” sözcükleriyle birlikte vermiştir. *ķā-paķ* ana biçimini, Tü. *ķa* “sıvılar için kap” + ? *baķ* “su kabağı, su kabağı testisi” biçiminde açıklayan Räsänen, anlam değişimini şu şekilde göstermiştir: içki kabı olmak üzere kurutulmuş kabak > meyhane, içkili mekân. Räsänen ayrıca sözcüğün, Rusçaya da Tatarcadan geçtiğini belirtmiştir (1969, s. 233b). Ahmet’yanov; Tat. *ķabaķ* “meyhane, içki içme yeri”, ağ. “dükkan; kapı, avlu kapısı; çiftlik; bahçe; sınır çiti vb.” maddesinin altında Çuv. *hupah* “meyhane” sözcüğünün Rusçadan geldiğini belirtir. Ahmet’yanov, Tatarca sözcüğü açıklamak için ETat. *ķabaķ* “şehir kapısı” (<< ET *ķapağ, kapuğ* “kapı; giriş”) sözcüğünün *ķap* “kapak, kapaklı kap; kutu” sözcüğünden türediğini, genel olarak bu sözcüğün *küz kabağı* “göz kapağı” ile aynı olduğunu, eski kale kapılarının yukarı doğru harekette açıldığını, dolayısıyla sözcüğün anlamının

hupahsî [χυβαχ³â]¹⁵⁶⁸ “meyhaneci, ayyaş, sarhoş”

hupah II [χυβαχ²]¹⁵⁶⁹ “körpe deve diken, dulavrat otu”; *şuyttan hupahhi* [şujttan χυβαχ²i] “eğrelti otu” (Tat. Çağ. OsmR [kabak¹⁵⁷⁰] “kabak”; krş. [dün kabak boldu, bugün bojun uzattâ¹⁵⁷¹] Osm. “dün kabak gibi (bize) sarıldı, bugün başını dik tutuyor (atasöz)”)

hupah III: kuş-hupahhi [χυβαχ³: kuş-χυβαχ²i]¹⁵⁷² “göz kapağı”; krş. *hupî I* [χυβ¹â] (Tat. Kzk. Alt. vd. R [kabak¹⁵⁷³] “kapak”; [küs kabayâ¹⁵⁷⁴] “göz kapağı”)

hupî I [χυβ¹â]¹⁵⁷⁵ “kapak”; *arça huppi* [ar.ðža χυppi] “sandık kapağı”, *çüreçe huppi* [t³şüre.ðže χυppi] “pencere kepengi, panjur”; krş. *hupah III* [χυβαχ] (Tat. vd. R [kabak¹⁵⁷⁶] “kapak”)

hupî II [χυβ²â]¹⁵⁷⁷ “kabuk, kışır; (yara üzerinde) kabuk”; *yivîs-huppi* [jêvâs-χυppi] “ağaç kabuğu”, *hurîn-huppi* [χyrân-χυppi] “kayın, huş ağacının dış kabuğu (iç kabuğu: *hurîn-huyri* [χyrân-χuyri]), *şarîk-huppi* [şarâk-χυppi] “şalgam kabuğu”, *şîmarta-huppi* [şîmarda-χυppi] “yumurta kabuğu”, *mîyîr-huppi* [mêjêr-χυppi] “fındık kabuğu”, *pulî-huppi* [pûlê-χυppi] “balık pulu”; krş. Gomb. *hop* [χop] (Tat. Krm. Tob. Kzk. Tel. Kum. OsmR [kabâk¹⁵⁷⁸] “kabuk, kışır”; Osm. “yara kabuğu”)

hupîlça [χυβ¹â.ðža]¹⁵⁷⁹ “kapak” (krş. Krm. OsmR [kapa-¹⁵⁸⁰] “kapamak, kapatmak”, Tat. vd. [kabak¹⁵⁸¹] “kapak”)

“kale kapısı” olduğunu, daha sonra ise “genel kapı” ve ondan sonra da “kapalı, kapılı alan” anlamı kazandığını, son olarak da eskiden şehir kapısı yakınlarında satıcılar, dükkanlar bulunduğu için de “dükkan” anlamını kazandığını ve böylece Rusçadadaki “içki içme yeri” anlamını kazandığını belirtir (2005a, s. 331b). Ahmet Yanov, daha önceki yıllara ait başka bir çalışmasında ise sözcüğü *kap-* “kapamak” eyleminden getirmiş ve bugün kullanılan “meyhane” anlamının bugünkü dilde bulunmadığını bu anlamın Rusçadan geldiğini belirtmiştir (2001, s. 83).

¹⁵⁶⁸ < *hupah* “meyhane” + +*şî* (a.a.y.e.), bk. *hupah I*.

¹⁵⁶⁹ Aşmarin, bu sözcüğün *hupî* “taze ağaç kabuğu tabakası” sözcüğünden geldiğini yani sözcüğün “ağaç kabuğu tabakasına benzer büyük yapraklı ot” anlamına geldiğini kaydeder (Aşm. XVI, s. 174). Yegorov; sözcüğü, Başk., Tat., Nog. *qaban* “bal kabağı”, Kzk. *as qabaq*, Azb. *gabağ*, TT *qabaq* “bal kabağı; kabak”, Tat. *alı qavaq*, ağ. “dulavrat otu” biçimleriyle ilişkili görmüştür (1964, s. 305). Räsänen; sözcüğü, Alt. *qubaq* “dulavrat otu”, Sag. *qubaq* “şerbetçi otu sapı, çam kozalağı” sözcükleriyle ilişkili görmüştür (1969, s. 295b). Fedotov, bu sözcüğün kökeninin tam olarak açık olmadığını belirterek Yegorov’un sözcüğe denklik olarak verdiği diğer Türkçe biçimleri olası bulmadığını ifade eder. Kendisi; sözcüğü, daha güvenilir bulunduğu şu Türkçe denklilere yaklaştırır: Alt., Sag. *qubaq* “dulavrat otu (Alt.); şerbetçi otu veya çam kozalağı (Sag.)” (1996b, s. 359, 360).

¹⁵⁷⁰ Tat. Çağ. OsmR *kabak* 1899: 437

¹⁵⁷¹ OsmR *дын кабак болду бундын боюн узатты* 1899: 437

¹⁵⁷² Yegorov ve Fedotov; sözcüğü, TT *qapaq* “kapak” ve buna denk diğer Türkçe biçimlerle birleştirmiştir. Ayrıca sözcüğün Çuv. *hup-* eyleminden türediğini belirtmiştir (1964, s. 305; 1996b, s. 359). Räsänen; varsayımsal **kâp-* biçiminin altında, Çuv. *hup-* “kapamak, kapatmak”, *hupah* “göz kapağı”, *hupî* “kapak” sözcüklerini, Uyg. *kap-* “kapamak, kapatmak, örtmek, durdurmak”; Osm. *qapa-*; Uyg. *qapaq* “kapak”, Osm. *qapaq* “kapak”, Yak. *happaq* “çatı, kapak”; Uyg. *qabaq*, OT, Kırg., Tat., Tel. “göz kapağı” gibi Türkçe biçimlerle ilişkilendirmiştir (1969, s. 233b). Pavlov, sözcüğün *hupî* “kapak” sözcüğünden addan ad yapan +*ah* ekiyle türediğini belirtmektedir (2014, s. 139).

¹⁵⁷³ Tat. Kzk. Alt. vd. R *kabak* 1899: 435

¹⁵⁷⁴ TatR *қыс кабағы* 1899: 435

¹⁵⁷⁵ << **kâpaq* (ÇSB) = TT *qapaq* “kapak”.

¹⁵⁷⁶ Tat. vd. R *kabak* 1899: 435

¹⁵⁷⁷ << **kâpuq* (EWb., s. 234b, 235a; ÇSB) = TT *qabuq* “kabuk”.

¹⁵⁷⁸ Tat. Krm. Tob. Kzk. Tel. Kum. OsmR *кабык* 1899: 448

¹⁵⁷⁹ < *hupî* “kapak; kabuk” + +*lça* (a.a.y.e.) (Pavlov, 2014, s. 143).

¹⁵⁸⁰ Krm. OsmR *kana-* 1899: 405

¹⁵⁸¹ Tat. vd. R *kabak* 1899: 435

hupîr [χυβêr] “ihtiyaç, sıkıntı”; *hîn h. an par, h. şakîr an par!* [χən χ. an par, χ. şagêr an par!]¹⁵⁸² (dualarda) “acı, sıkıntı verme, büsbütün zaruret verme!” (krş. TelR [kabêr-¹⁵⁸³] “birleştirmek, sıkıştırmak, toplamak”)

hupîrla- [χυβêrla-]¹⁵⁸⁴ “sıkmak, (bir yere) sıkıştırmak, sıkıntı vermek, zorlamak”

hupîrlan-: **hupîrlansa vil-** [χυβêrlan-: χυβêrlanza vil-]¹⁵⁸⁵ “boğulmak, boğularak ölmek”; *hupîrlansa vîler-* [χυβêrlanza vêler-] “boğmak, boğarak öldürmek”

hupla- [χυpla-]¹⁵⁸⁶ “örtmek, kapamak, kaplamak”; krş. *kapla-* [kapla-] (Tat. Tob. OsmR [kapla-¹⁵⁸⁷] “kaplamak, örtmek, kapamak”; Tat. “ışığı engellemek, gölgelemek”)

huplan- [χυplan-]¹⁵⁸⁸ 1. *vut huplansa sünçî* [vut χυplanza sün.ðžə] “ateş söndü”; 2. “(yumurta hak.) bozulmak, kokmak”; krş. Razsk. I, 51

huplu [χυplu]¹⁵⁸⁹ “genellikle ekmek şeklinde içi et dolu hamur işi”

hur [χur]¹⁵⁹⁰ I, Sp. ay. “kaz”; krş. Gomb. (Tat. [kaz])

hur [χur]¹⁵⁹¹ II “iki arşın, iki dirsek (*çike* [t'šige])” (Zol. 95 “arşın”) (Bar. Alt. Kum. Uyg. vd. R [karê¹⁵⁹²] “kol” Uyg.; “üst kol” Bar. Tel. Alt.; “arşın, dirsek (uzunluk ölçüsü)”; AltV [karê¹⁵⁹³] “hayvan kolunun dirsekten tırnağa kadar olan bölümü; dirsek (ölçü)”) ”

hur [χur]¹⁵⁹⁴ III “ayıp, yüz karası, rezalet” (TatR [kur] “aşağı, hor; ayıplama”; [k. itmāk¹⁵⁹⁵] “utandırmak” < Far.)

hurla- [χurla-]¹⁵⁹⁶, Sp. ay. “sövmek, utandırmak, karalamak, horlamak, yermek, kötölemek” (Tat. [kurla-], MişBüg. [χurla-])

hurlîhlî: **h. yurlâssî** [χurlêχlê: χ. jurlâssê]¹⁵⁹⁷ “hüzünlü bir şekilde (?) şarkı söylüyorlar”

hur- I [χur-¹]¹⁵⁹⁸, Sp. ay. “koymak, yerleştirmek, bir yere bırakmak, yatırmak, düzenlemek, dikmek”; *yat h. [jat χ.]* “ad koymak”; krş. *hîvar-*, *hiv-* II [χêvar-, χiv-²] (bk. *hiv-* II [χiv-²])

¹⁵⁸² Çevirisi, CsSz.’te bulunmamaktadır (s. 50). ÇS’nde “bize dert, kaygı verme!” olarak eklenmiştir (s. 44).

¹⁵⁸³ TelR *кабыр*- 1899: 450

¹⁵⁸⁴ < *hupîr* “ihtiyaç, sıkıntı, zaruret” + *+la-* (a.e.y.e.).

¹⁵⁸⁵ < *hupîr* “ihtiyaç, sıkıntı, zaruret” + *+lan-* (a.e.y.e.).

¹⁵⁸⁶ Yegorov, *huplan-* eyleminin *hupî* sözcüğünden türediğini belirterek sözcüğü, YUyg. *kapli-*, Tat., Başk. *kapla-*, Tü. *kapar-*, Azb. *ğapa-* “kaplamak, kapatmak, kapamak, örtmek” eylemlerine yaklaştırmıştır (1969, s. 305). Fedotov; sözcüğü, *hup-* “kapamak” maddesinde altında türemiş biçim olarak vermiş ve *hupî* + *la-* biçiminde çözümlemiştir (1996b, s. 358). EDAL’da AT **kap-* ana biçimi altında verilmiştir (s. 765).

¹⁵⁸⁷ Tat. Tob. OsmR *kanla-* 1899: 422

¹⁵⁸⁸ < *hupla-* “örtmek, kapamak, kapatmak, kaplamak, kapakla örtmek” + *-n-* (e.e.y.e.; dönüşlülük), bk. *hupla-*.

¹⁵⁸⁹ Yegorov, sözcüğün kökenini *hupla-* eylemine dayandırmaktadır (1969, s. 305). Pavlov da sözcüğün *hupla-* “kaplamak” eyleminden, eylemden ad yapan *-U/-v* ekiyle türetildiğini belirtmektedir (2014, s. 130).

¹⁵⁹⁰ << **kâr* (EWb., s. 243a; ÇSB; EDAL, s. 532) = TT *kaz* ay.

¹⁵⁹¹ << **kar/karı* (WOT, s. 492-493; CHF, s. 71, 118) = ET *karı* “arşın, endaze (ölçü); kol karışı (Wilkins, 2021, s. 336b).

¹⁵⁹² Bar. Alt. Kum. Uyg. vd. R *karı* 1899: 167

¹⁵⁹³ AltV *кары* 1884: 134b

¹⁵⁹⁴ < Tat. *hur* “aşağılık, hor, alçak” < Far. ağ. **hor*, *h'ur* “hor, adi, alçak”, *hâr* حوار (ANLT, s. 60).

¹⁵⁹⁵ TatR *кыр, кыр иммак* 1899: 918, 919

¹⁵⁹⁶ < *hur* “ayıp, yüz karası, rezalet” + *+la-* (a.e.y.e.), bk. *hur* III.

¹⁵⁹⁷ < *hur* “ayıp, yüz karası, rezalet” + *+lih* (a.a.y.e.) + *+li* (a.a.y.e.), bk. *hur* III.

hur- II [χ_{ur}-²]¹⁵⁹⁹ “unu ahşap çırpma teliyle hamur teknesinde karıştırmak, yoğurmak (*çusta h.* [t^şusta χ.])”

hura [χ_{ura}]¹⁶⁰⁰, Sp. ay. “kara, siyah” (Tat. [kara])

hural- [χ_{ural}-]¹⁶⁰¹ “kararmak”

hurat- [χ_{urat}-]¹⁶⁰² “karartmak”

hura-pulî [χ_{ura}-p_{ul}ê] “yeşil sazan” (krş. Tat. [kara balêk] ay.)

hura-şırla [χ_{ura}-ş_{ırla}] “böğürtlen” (Uçebn. 31 “yaban mersini”)

hura-şırla-avri [χ_{ura}-ş_{ırla}-av_{ri}]¹⁶⁰³ “böğürtlen çalısı”

hura-tulî [χ_{ura}-t_{ul}ê] “kara buğday, esmer buğday”

hurah [χ_{uraχ}]¹⁶⁰⁴ “soyguncu, hırsız, haydut, çapulcu”; *vîrintan hurahîntan sıhla* [vêrêndan χ_{uraχ}êndan sıχla] “hırsızdan, hayduttan koru!” (TatR [karak¹⁶⁰⁵])

hural [χ_{ural}]¹⁶⁰⁶, Sp. ay. *h. tîr-* [χ. têr-] “nöbet tutmak, nöbet beklemek”; krş. Gomb. (TatB [karauêl, karaul¹⁶⁰⁷] “nöbet”, [k. ter-¹⁶⁰⁸] “nöbet tutmak”)

huralşî [χ_{uralş}ê]¹⁶⁰⁹¹⁶¹⁰ “nöbetçi, bekçi; koruma görevlisi, muhafız”

huraltî [χ_{uralb}ê]¹⁶¹¹ “bina, yapı” (TatB [kêraldê¹⁶¹²])

¹⁵⁹⁸ < **kod-* < *ko-* “koymak” (EWb., s. 274b; ÇSB; EDAL, s. 831); << **kōd-* (CHF, s. 72) = TT *koy-* ay. Räsänen ayrıca Çuv. *hur-* eylemini, Osm. *kur-* “kurmak” ve ona denk diğer Türkçe varyantlara yaklaştırmıştır (1969, s. 302a).
¹⁵⁹⁹ Räsänen sözcüğü varsayımsal *kað kökünün altında vermekte bizce ilgisiz başka türemiş biçimlerle ele almaktadır (1969, s. 217b). Örneğin; Çuv. *hur-lîh* “üzüntü”, Çuv. *hur* “ayıp, yüz karası, rezalet” sözcüğünden +*lih* addan ad yapım ekiyle türetilmiş olmasına karşın, Räsänen sözcüğü Çuv. *hur-* “unu çırpma teliyle karıştırmak” eylemiyle aynı varsayımsal köke götürmüştür. Yine aynı maddede verilen Çuv. *huyhî* “kaygı” sözcüğünün de bizce semantik açıdan bu eylemle bir bağlantısı yoktur.

¹⁶⁰⁰ << *qara (ÇSB; EDAL, s. 651; CHF, s. 71) = TT *qara* ay.

¹⁶⁰¹ < *hura* “kara, siyah” + +*l-* (a.e.y.e.), bk. *hura*.

¹⁶⁰² < *hura* “kara, siyah” + +*t-* (a.e.y.e.), bk. *hura*.

¹⁶⁰³ < *hura* “kara, siyah” + *şırla* “meyve tanesi; çilek, bahçe çileği” + *avîr* “çalı” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *hura, şırla* ve *avîr*.

¹⁶⁰⁴ << *qaraq (CHF, s. 71) = Tat. *qaraq* ay.

¹⁶⁰⁵ TatR *kapak* 1899: 147

¹⁶⁰⁶ < OMo. *qara'ul* “izleme” (Róna-Tas, 1982a, s. 110-111).

¹⁶⁰⁷ TatB *karauîl, karaul* 1876: 45

¹⁶⁰⁸ TatB *karauîl tormak* 1876: 45

¹⁶⁰⁹ CsSz.’te *çuralzê* olarak verilmiştir (s. 51). Ancak *çuralzê* olmalıydı.

¹⁶¹⁰ < *hural* “nöbet” + +*şî* (a.a.y.e.), bk. *hural*.

¹⁶¹¹ Yegorov; sözcüğü, Tat., Başk. *karaltı* “müştemilat” sözcüğüne yaklaştırmış ve Radloff’un bu yapıları *kara* + *altı* “kara + alt”, yani “ikincil bina, hizmet binası” biçiminde açıkladığını aktararak Çuvaşça biçimin TT *kur-* “kurmak, inşa etmek”; *kurul-* “kurulmak; yerleşmek, düzene sokulmak” eylemleri ve ona denk diğer Türkçe biçimlerle ilişkili olabileceğini düşünmüştür. Yegorov; ayrıca sözcüğü, KKalp. *qora* “ahır, ağıl, hayvancılık için çit”; *qarala-* “ahır yapmak, hayvanlar için çit yapmak” sözcükleriyle karşılaştırmıştır (1964, s. 307). Räsänen, *huraltî* sözcüğünü, Tat. *karaldı, karaltı* “yan bina” sözcüğüne yaklaştırmış ve Radloff’un Tatarca biçim için yukarıda belirtilen etimolojisine şüpheyle yaklaşmıştır. Räsänen ayrıca Tat. *kêraldı* sözcüğünün *kur-* “kurmak” eyleminden geldiği için başka kökenden olduğunu belirtmiştir. Ancak Tat. *kêr-al-dı* “bina” sözcüğünü de ilgili maddede yine Tat. *karaltı, karaldı* “yan bina” ile karşılaştırır (1969, s. 236a, 302a). Ayrıca bir başka eserinde Tat. *kêraldı* sözcüğünü denklik olarak vermiş, bunu da Tat. *kêra-* “toplamak, kurmak”, Kırg. vd. *qura-* ay. eyleminden getirmiştir (1920, s. 167). Fedotov; sözcüğü, Başk. *karalgı* “yardımcı ek binalar”, Tat. *karalgı* (*qara* + *altı*) “ek bina, hizmet binası, uzantı; yapı, bina; bahçe, arazi”, Tat. *karaldı* “uzantı, ek bina”; Kzk., Bar., Çağ. *qora* “(hayvancılık için) ahır (Kzk.); bahçe (Bar.)”, Tat. *qura, qora* “ahır” ve Kum., Uyg., Osm., Çağ. *qur-* “kurmak, düzenlemek, hazırlamak, koymak”, ET *kur-* “kurmak, inşa etmek; toplamak, savaşa hazırlamak; (yay, kiriş) kurmak”~Çuv. *hur-* “koymak, kurmak, yerleştirmek” eylemleriyle ilişkilendirmiştir (1996b, s. 364).

hurama [χurama]¹⁶¹³, Sp. ay. “karaağaç”; *şuna-hurami* [şuna-χurami] “(karaağaçtan yapılmış) kızağın iki tabanını bir arada tutan çapraz tahtalar” (Tat. [karama])

huran [χuran]¹⁶¹⁴, Sp. ay. “kazan” (Tat. [kazan])

huran-kukli [χuran-kukli]¹⁶¹⁵ “bir tür etli hamur işi”

huranlı: h. şapa [χuranlı: χ. şaba]¹⁶¹⁶ “kaplumbağa”

hurin [χurîn]¹⁶¹⁷ “kayın, huş” (Tat. [kajîn], Şor. Leb. Sag. Koyb. KaçR [kazîn]¹⁶¹⁸), SoyR [kadîn]¹⁶¹⁹), YakB [χatyη]¹⁶²⁰)

hurin-kimpi [χurîn-kımpı]¹⁶²¹ “bir mantar türü, kayın mantarı, huş mantarı”

hurinliħ [χurînliħ]¹⁶²² “kayınlık, kayın ormanı, huş ormanı”

hurin sırlı [χurîn sırlı]¹⁶²³ Uçebn. 31 “çilek”

hurin-şıvı [χurîn-şıvı]¹⁶²⁴ “kayın, huş özsuğu”

hurıntaş [χurînnaş]¹⁶²⁵, Sp. ay. “akraba” (TatB, TatO [karëndäš]¹⁶²⁶), TatSp., MişBüg. [χarëndäš] ay., Kzk. Sag. Koyb. vd. R [karëndäš]¹⁶²⁷) “erkek kardeş”)

hurlihan [χurlıħan]¹⁶²⁸ “frenk üzümü”; *hura h.* [χura χ.] “Ribes nigrum”, *hırlı h.* [χərlə χ.] “Ribes rubrum” (Tat. [karlıħan])

hurlihan-yıvıssı [χurlıħan-jävössı]¹⁶²⁹ “frenk üzümü çalısı”

hursa: uyran-hursi [χurza: ujrān-χurzi]¹⁶³⁰ “yayık tokmağı”; *tilı-hursi* [tılı-χurzi] “(keten, kendir kırma aletinde) kırma kolu, tokmak”

hursı [χurzâ]¹⁶³¹, Sp. ay., Uçebn. 92 *hurıs* [χurês]¹⁶³²) “çelik; (içeni sarhoş eden içkide, birada vb.) güç, sertlik, etki”; *kırekırsem aslı*, *hursır pısık* [kəreğərzem aslê, χurzêr pızık]¹⁶³³ (halk

¹⁶¹² TatB *koraldı* 1876: 60

¹⁶¹³ Yegorov; sözcüğü, Başk., Tat. *qarama* “karaağaç”, Alt. *qarama* “kızağın raylarını bağlayan karaağaçtan şeritler” sözcüklerine yaklaştırmış, Yak. *mas* “ağaç” biçimine dayanarak sözcüğün *hura* + *mas* “kara ağaç” şeklinde oluştuğunu, sondaki /s/ sesinin Çuvaşça, Başkurtça ve Tatarcada düştüğünü belirtmiştir. Nitekim TT *qara ağaç* sözcüğü de bunu doğrulamaktadır (1964, s. 307). Räsänen de sözcüğü; Tat., Tob., Tel. *qarama* “karaağaç” (<*qara* “siyah”) sözcüğüyle ilişkilendirir (1969, s. 236b).

¹⁶¹⁴ << *karğan “kazan” (Ramstedt, 1922, s. 18; ÇSB); << *kārgan (EWb., s. 243b)) = TT *kazan* “kazan”.

¹⁶¹⁵ < *huran* “kazan” + *kukil* “börek” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *huran*.

¹⁶¹⁶ < *huran* “kazan” + *lı* (a.a.y.e.) + *şapa* “kurbağa”, bk. *huran* ve *şapa*.

¹⁶¹⁷ << *kadıñ* (ÇSB; CHF, s. 71) = TT *kayın* ay.

¹⁶¹⁸ Şor. Leb. Sag. Koyb. KaçR *казың* 1899: 376

¹⁶¹⁹ SoyR *кадың* 1899: 222

¹⁶²⁰ YakB *хатың* 1851: 76b

¹⁶²¹ < *hurin* “kayın, huş” + *kımpa* “mantar” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *hurin* ve *kımpa*.

¹⁶²² < *hurin* “kayın, huş” + *lıħ* (a.a.y.e.), bk. *hurin*.

¹⁶²³ < *hurin* “kayın, huş” + *sırla* “meyve tanesi; çilek, bahçe çileği” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *hurin* ve *sırla*.

¹⁶²⁴ < *hurin* “kayın, huş” + *şıv* “su” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *hurin* ve *şıv*.

¹⁶²⁵ < TatR *qarındaş* “kardeş” (Poppe, 1927, s. 155; Yeg., s. 308; ANLT s. 39).

¹⁶²⁶ TatB *karëndäš* 1876: 45, TatO *карындаш* 1892: 111b

¹⁶²⁷ Kzk. Sag. Koyb. vd. R *карындаш* 1899: 173

¹⁶²⁸ Araştırmacılar sözcüğü, şu biçimlerle ilişkili görmüştür: Tat. *karlıħan*, Başk. *karlıħan* “frenk üzümü”, *qarağat* “siyah frenk üzümü”, Trkm. *karlıħan* “frenk üzümü”, Kzk. *karlıħan* “bektası üzümü”; Kırg., Başk. *qarağat* “yuvarlak pürüzsüz orman meyvesi” (Yegorov, 1964, s. 309; Räsänen, 1969, s. 238b; Fedotov, 1996b, s. 367).

¹⁶²⁹ < *hurlihan* “frenk üzümü” + *yıvıs* “ağaç” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *hurlihan* ve *yıvıs*.

¹⁶³⁰ < Tü. *gürzē < İran; Far. *gurz* گرز ~ *gurza* گرز “gürz, topuz; hükümdar asası” (ANLT, s. 145).

şarkısından) “bira çanaklarımız geniş, (içkimizin) etkisi büyük”, *hurširsemte hura, huršir pışk, ultı-uralı hurtın ay pılı pek* [çürzêrzemde çura, çürzêr pıřêk, ıldê-uralê çurdên aj pılê pek]¹⁶³⁴ (ay.) “çeliklerimiz kara, (içkimizin) etkisi büyük, bal arısının balı gibi” (Tat. [kêrêç])

hurt [çürt]¹⁶³⁵, Sp. ay. “kurt, solucan, börtü böcek; arı” (Tat. [kört])

hurtami [çürdami] (**hurt+ama** [çürt+ama])¹⁶³⁶ “ana arı, arı beyi”

hurt-kurikî [çürt-kürêgê]¹⁶³⁷ = *pil-kurikî* [pıl-kürêkê]

hurt-kuşî [çürt-kuşî]¹⁶³⁸ “deniz kabuğu (süs)”

hurtlan- [çürtlan-]¹⁶³⁹ “kurtlanmak”

hurt-pitlîhî [çürt-pitlêçê]¹⁶⁴⁰ “(arıcılar için koruyucu) tül başlık, arı ağı”

hurçika [çür.đžêga]¹⁶⁴¹, Sp. ay. “şahin, atmaca”; krş. Gomb. (Tat. [karêçya])

husah [çuzaç]¹⁶⁴² “bekâr, evlenmemiş, bekâr delikanlı; kısır, doğurgan olmayan, çocuğu olmayan”; Slav Kazak”; *h. laşa* [ç. laşa] Uçebn. 45 “iğdiş edilmiş at” (Tat. vd. R [kazak¹⁶⁴³])

husan [çuzan]¹⁶⁴⁴ “KKazan (şehir)” (Tat. [Kazan])

huskan- [çuşkan-]¹⁶⁴⁵, Sp. ay. “kımıldamak, kıpırdamak, hareketlenmek, hareket etmek; huzursuz olmak, şoke olmak, tedirgin veya dehşete düşmüş olmak, endişelenmek”; krş. Máté XXI, 10 (krş. TatB [kuzya-l-¹⁶⁴⁶] “hareket etmek”)

huskat- [çuşkat-]¹⁶⁴⁷, Sp. ay. “yerinden oynatmak, kıpırdatmak, harekete geçirmek” (TatB [kuzyat-¹⁶⁴⁸])

huş- I [çuş-], Sp. [çuş-] “kırmak, koparmak, parçalamak, yıkmak, bozmak”; krş. Gomb.

huşil- [çužêl-]¹⁶⁴⁹ “kırılmak, koparılmak, parçalanmak, yıkılmak, bozulmak”

huş- II [çuş-], Sp. [çuş-] “ıhlamur ağacı kabuğundan ayakkabı örmek, hasır ayakkabı örmek”

¹⁶³¹ << *kuruç (ÇSB); << *kurç (EDAL, s. 747) = ET *kurç* “katı, sert; çelik” (Wilkins, 2021, s. 424b).

¹⁶³² Uçebn. *xypâç*

¹⁶³³ Çevirisi CsSz.’te (s. 52) ve ÇS’nde (s. 49) bulunmamaktadır.

¹⁶³⁴ Çevirisi CsSz.’te (s. 52) ve ÇS’nde (s. 49) bulunmamaktadır.

¹⁶³⁵ << *kürt (EDAL, s. 808) = TT *kurt* ay.

¹⁶³⁶ < *hurt* “kurt, solucan, börtü böcek; arı” + *ama* “anne” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *hurt* ve *ama*.

¹⁶³⁷ < *hurt* “kurt, solucan, börtü böcek; arı” + *kurik* “ot, çim, çimen” + *î* (3. tekil iyelik eki), bk. *hurt* ve *ama*.

¹⁶³⁸ < *hurt* “kurt, solucan, börtü böcek; arı” + *kuş* “göz” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *hurt* ve *kuş*.

¹⁶³⁹ < *hurt* “kurt, solucan, börtü böcek; arı” + *lan-* (a.e.y.e.), bk. *hurt*.

¹⁶⁴⁰ < *hurt* “kurt, solucan, börtü böcek; arı” + *pitlîh* “örtü yapılan dokuma kumaş, kılıf kumaşı, kaplama kumaşı” + *î* (3. tekil iyelik eki), bk. *hurt* ve *pitlîh*.

¹⁶⁴¹ < Tat. *karçika* ay. (Poppe, 1927, s. 165; EWb. s. 237a).

¹⁶⁴² < Tat. *kazak* “Kazak (Slav); evli olmayan kişi, bekâr” (EWb., s. 243a).

¹⁶⁴³ Tat. vd. R *kazak* 1899: 364

¹⁶⁴⁴ < Tat. *Kazan* ay. (EWb., s. 243b; ANLT, s. 28).

¹⁶⁴⁵ < *huska-* “hareket etmek” + *-n-* (e.e.y.e.; dönüşlülük). Çuv. *huska-* << Tü.; Trkm. *közga-* “hareket etmek”, Çağ., Kzk. vd. *kožga-* “kımıldatmak; heyecanlandırmak”, (Osm.) “çok ses çıkarmak” vb. (EWb., s. 285a).

¹⁶⁴⁶ TatB *kuzyal-* 1876: 65

¹⁶⁴⁷ < *huska-* “hareket etmek” + *-t-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *huskan-*.

¹⁶⁴⁸ TatB *kuzyat-* 1876: 65

¹⁶⁴⁹ < *huş-* “kırmak, koparmak, kırıp ayırmak, parçalamak, yıkmak, bozmak” + *-il-* (e.e.y.e.; edilgenlik), bk. *huş-*.

huša [χuza]¹⁶⁵⁰, Sp. [χuza] “sahip, efendi, mal sahibi, ev sahibi”; krş. Gomb. (TatO [kəža, kuža¹⁶⁵¹], MişBüg. [kuža] ay. < Far.)

huša: kayık-h. [χuza: kajək-χ.] “vahşi hayvan, yırtıcı hayvan”; *vīrīran hurahran, kayīkīntan hušīntan esī sīhla* [vêrêran χuraxran, kajəgêndan χuzêndan ezə sīχla] (duadan) “hırsızdan soyguncudan, her türlü vahşi hayvandan sen korusun!”

huş: h. kursa hapil il [χuş: χ. kūrza χabəl il]¹⁶⁵² (dualarda) “hoş görerek kabul et!” (MişBüg. [χuş]; Krm. OsmR [χoş] “hoş, iyi, güzel, muteber”; [χoş görmək¹⁶⁵³] “hoş görmek, iyi kabul etmek” < Far. [hōš¹⁶⁵⁴] “hoş, iyi, güzel” Zenk. 415)

huş- [χuş-]¹⁶⁵⁵, Sp. ay. “emretmek, birini bir şey yapmakla görevlendirmek, bir şey yapmasını istemek, söylemek; eklemek, katmak, koymak” (Tat. [kuş-])

huşamat [χuşamət]¹⁶⁵⁶ “lakap, takma ad; soyadı, soy ismi, aile adı”; krş. Razsk. I, 35 (TatR [kuşamət] “lakap, takma ad” ([kuş-am+at]¹⁶⁵⁷))

huşik [χužək]¹⁶⁵⁸ “döşemenin ek parçası” (krş. Osm. ÇağR [koşuk¹⁶⁵⁹] “birleştirilmiş, bir araya getirilmiş”)

huşi I [χužə]¹⁶⁶⁰ “balıkçılar, tarla bekçisi, korucu vb. için sınırlardan veya çalı çırpıdan yapılmış, saman, kuru ot veya saz, kamışla örtülen kulübe” (TatR [kuš¹⁶⁶¹] “çadır, kulübe”, ÇağR [koš¹⁶⁶²] “bozkırda çokça bulunan çadırlar, ordugâh, ordu”, KırgR [koš¹⁶⁶³] “geçici olarak ikamet edilen çadır, tarla işçilerinin oturdukları küçük keçe çadır”, BaşkR [koš¹⁶⁶⁴] “kulübe, salaş”)

huşi II [χužə], Sp. ay. “açıklık, ara, aralık, uzaklık, süre, müddet”; *hul-huşi* [χul-χuşi] “koltuk altı”, *iki şırma huşi* [içə şırma χuşi] “iki ırmak arasındaki ada”, *iki tu huşi* [içə tu χuşi] “iki dağ arasında”, *pirin huşira* [pirən χuşi] “bizim aramızda”; krş. AşmMater. 224 (DT [kooš¹⁶⁶⁵] “aralık, yarık, çatlak, derin açıklık” Zenk. 723)

¹⁶⁵⁰ < Oçuv. *hāza < Eçuv. *haca < Far. hāca حواجه “bey; ev sahibi; hoca” (ANLT, s. 52, 60).

¹⁶⁵¹ TatO *кожа, кужа* 1892: 123a

¹⁶⁵² < Tat. *huş* “iyi; hoş” < Far. *hoş خوش < Erken Far. hāş “iyi, güzel; hoş” (ANLT, s. 60).

¹⁶⁵³ Krm. OsmR *хου, хου зёрмак* 1899: 1710, 1711

¹⁶⁵⁴ Zenk. خوش hōš

¹⁶⁵⁵ < Tat. *kuş-* “koşmak, yanına koymak; emretmek” (EWb., s. 283a, b).

¹⁶⁵⁶ Yegorov, sözcüğü, *huşim+at* biçiminde açıklamaktadır. İkinci öge *at* için ise Çuv. *yat* “ad” sözcüğüne gönderme yapmaktadır (1964, s. 312). İlk öge, *huş-* eyleminden, *-im* eylemden ad yapım ekiyle türemiş, “ekleme” anlamındaki sözcük olmalı. Semantik açıdan mantıklı olsa da sözcüğün, Tat. *kuşamat* “lakap” sözcüğünden kopya olduğu açıktır.

¹⁶⁵⁷ TatR *кышамат, кышам+ам* 1899: 1027

¹⁶⁵⁸ < *huş-* “eklemek, ilave etmek, katmak, koymak” + *-ik* (e.a.y.e.), bk. *huş-*.

¹⁶⁵⁹ Osm. ÇağR *кочук* 1899: 640

¹⁶⁶⁰ < Tat. *kuş* “çadır, kulübe” (EWb., s. 283b).

¹⁶⁶¹ TatR *кыу* 1899: 1024

¹⁶⁶² ÇağR *кочу* 1899: 635

¹⁶⁶³ KırgR *кочу* 1899: 635

¹⁶⁶⁴ BaşkR *кочу* 1899: 635

¹⁶⁶⁵ Zenk. قوش kooš

huşka [χuška]¹⁶⁶⁶, Sp. ay. “sakarlı (kafasında alınından burnuna beyaz bir çizgi olan), akıtmalı, alınında beyaz bir çizgi olan”; *šiltür-h.* [šêlbêr-χ.] “yıldızlı, yuvarlak beyaz noktalı (at), alınında beyaz nokta olan” (TatB [kaška¹⁶⁶⁷] “(atın alınında) solgunluk, beyaz nokta”, Tat. Bar. Şor. Kum. ÇağR [kaška¹⁶⁶⁸] “kel” Bar.; “kafadaki çıplak nokta (kel kısım); atların alınlarındaki solgunluk”)

huşpu [χuşpu]¹⁶⁶⁹ “evli kadınların başlığı”; krş. Zol. 236 (BaşkR [kaşmau¹⁶⁷⁰] “Başkurt kadınlarının boncuk ve madeni paralarla süslenmiş başlığı. Samara vilayetinin kuzeydoğu kesimindeki Erza-Mordvinleri arasında söz konusu Çuvaş başlığının adı *kaşpav* [kaşpav]’dır.”

hut I [χut]¹⁶⁷¹, Sp. ay. “kâğıt”; krş. Gomb. (Tat. Kzk. Tel. Şor. UygR [kat¹⁶⁷²] “yazı, el yazısı”; Şor. “kâğıt” < Ar.)

hut-şilen [χut-şelen] “uçurtma”

hut II [χut]¹⁶⁷³, Sp. [χut] “kat, tabaka, sıra, dizi; bina katı; yan, taraf, yön; kez, kere”; krş. Razsk. I, 34; *imma unñ hutne kñnestñ?* [êmma unên χut’ne kêmestên?] “neden onun yanında olmadın, neden onun tarafını tutmadın?”, *sismen hutran* [sismen χutran] “fark edilmeden, beklenmedik bir şekilde, aniden, birdenbire”; krş. Gomb. (Tat. vd. R [kat¹⁶⁷⁴])

hut- [χut-]¹⁶⁷⁵, Sp. ay. “ısıtmak, yakmak; ıslatmak, suya batırmak”; *vutî h., kîmaka h.* [vudê χ., kômaga χ.] “soba yakmak”, *munça h.* [mũñ.đža χ.] “banyoyu ısıtmak”, *kantîr h., kurîs h.* [kandêr χ., kūrês¹⁶⁷⁶ χ.] “kendir, ihlamur ağacı kabuğu ıslatmak”; krş. Gomb.

huta: kun h. [χupa: kun χ.]¹⁶⁷⁷ “gün boyu, bütün gün”; *şîr h.* [şêr χ.] “gece boyunca, tüm gece” (Tat. [kata: kön¹⁶⁷⁸ kata, tön kata] ay. krş. AşmMater. 223)

¹⁶⁶⁶ < Tat. *kaşka* “beyaz leke, akıtma” (Poppe, 1927, s. 155; ANLT s. 69, 70).

¹⁶⁶⁷ TatB *kaşka* 1876: 41

¹⁶⁶⁸ Tat. Bar. Şor. Kum. ÇağR *kauka* 1899: 394

¹⁶⁶⁹ < Tat. *kaşpau*, Başk. *kaşmau* “Başkurt kadınlarının boncuk ve madeni paralarla süslenmiş başlıkları” (< *kaş-bağ < *kaş “kaş” + *bâğ “bağ”) (EWb., s. 240b).

¹⁶⁷⁰ BaşkR *kaumay* 1899: 398

¹⁶⁷¹ << Ar. *ħaṭṭ* حَطَّ “hat; çizgi; el yazısı, yazı” (ANLT, s. 74; Yeg., s. 310; EWb., s. 157a; Fed. II, s. 371); < Tat. *ħat* “mektup” < Ar. *ħaṭṭ* حَطَّ “çizgi, satır, yazı” (Ceylan, 1996, s. 127).

¹⁶⁷² Tat. Kzk. Tel. Şor. UygR *kam* 1899: 276

¹⁶⁷³ Scherner, sözcüğü GT *kat* “kat” sözcüğünden kopya kabul eder (1977, s. 11). Emine Ceylan da “yine, tekrar; kat, misli” anlamlarındaki Çuv. *hut* sözcüğünün Tat. *kat* sözcüğünden kopyalandığını belirtmektedir (1996, s. 127). Sözcük, EDAL’da ve CHF’de *kat ana biçiminden getirilmektedir (s. 526; s. 71).

¹⁶⁷⁴ Tat. vd. R *kam* 1899: 274

¹⁶⁷⁵ Yegorov; sözcüğün, *küy-* (Kutadgu Bilig), *köy-* (Başk., Hak.) “yakmak” biçimlerine denk bir kökle ettirgenlik eki *-t-*’nin birleşmesiyle oluştuğunu düşünmektedir (1964, s. 311). Räsänen; sözcüğü, Çağ., Kzk., Alt., Tel. *kala-* “yakmak, tutuşturmak, yanmak, alevlenmek”; Yak. *halan* “sıcak” sözcükleriyle ilişkilendirmiş, Çuv. *hut-* eylemi için bir **holt-* ana biçimi tasarlamıştır (1969, s. 224a). Fedotov ise Alt., Tel., Kzk., Çağ. *kala-* “yanmak, tutuşturmak (Tel.); yakmak, tutuşturmak (Kzk., Çağ.); kuruması ve iyi yanması için gübreyi kazanın etrafına sırayla yerleştirmek; bir yığın hâlinde koymak”; Tuv. *halun* “ısı, sıcaklık” sözcüklerine yaklaştırmıştır (1996b, s. 272).

¹⁶⁷⁶ *Kūrês* “lif; ihlamur kabuğu” olmalı.

¹⁶⁷⁷ Räsänen ve Fedotov; Çuv. *huta*, sözcüğünü, *hut* “kat, tabaka, sıra, dizi; kat; yan, taraf, yön; defa, kez” maddesinde ele alarak köken açısından bağlantılı kabul etmişlerdir (1969, s. 241a; 1996b, s. 371, 372). bk. *hut* II. Yılmaz, sözcüğün *hut-* “katmak” eyleminden türediğini düşünmüştür (2002, s. 67).

¹⁶⁷⁸ Paasonen, sözcüğü *kön* biçiminde vermiş (1908, s. 53), ancak *Düzeltilmeler* bölümünde sözcüğün *kön* biçiminde düzeltilmesi gerektiğini belirtmiştir (1908, s. 243).

hutar- [χυðar-], bk. *hiv-* [χêv-]

hutaş [χυðaş]¹⁶⁷⁹, Sp. ay. “kese, küçük torba; kabuk”; *uksa-hutaşsi* [uksa-χυðaşsi] “cüzdan”, *pırşa-hutaşsi* [pêrşa-χυðaşsi] “bezelye kabuğu”

hutaşlı: **h. pırış** [χυðaşlı: χ. pêrêş]¹⁶⁸⁰ “İspanyol biberi, sivri biber”

hutır [χυðêr]¹⁶⁸¹ “çile, sarılmış iplik, yumak, iplik demeti”

hutır-yivîşsi, -yîşsi [χυðêr-jêvêşsi, -jîşsi]¹⁶⁸² “iplik çıkırığı, makara”

hutır- [χυðêr-]¹⁶⁸³ “çile sarmak, çıkırığa, makaraya iplik sarmak”; *hutır-hutırni* [χυðêr-χυðêrni] “çile sarma” (krş. ?? Tat. TelR [kat-¹⁶⁸⁴] “çevirmek, bükme (sicim)”, AltV [kat-¹⁶⁸⁵] “(ipliği) bükme; birini diğerine eklemek”, YakB [χat-¹⁶⁸⁶] “iplik bükme”)

hutış [χυðêş]¹⁶⁸⁷, Sp. ay. “karışmış, karılmış, karışım; karışık, birlikte” (Tat. [katêş])

hutışın- [χυðêşın-]¹⁶⁸⁸ “karışmak, karılmak; (bir ırmak, nehir hak.) dökülmek, akmak, katışmak; birleşmek, bedensel olarak katılmak; artmak, çoğalmak; (su hak.) kabarmak, yükselmek”; *pırşa şine tulı hutışınçî* [pêrşa şine tulê χυðêşın.ðžê] “bezelyenin içine buğday karıştı”, *Suk Atıl’a hutışınat* [Suk Adêla χυðêşınat] “Sok Nehri İdil’e dökülür”, *pirîn semye, vilîh hutışınçî* [pirên semje, vilêχ χυðêşın.ðžê] “bizim ailemiz, hayvanlarımız çoğaldı”, *şiv şırmara hutışınçî* [şiv şırmara χυðêşın.ðžê] “su ırmağa aktı”

hutış- [χυðêş-]¹⁶⁸⁹, Sp. ay. “birleşmek, (içine) karışmak, içine girmek”; *pirîn surîhsem şine kürşî surîhî hutîşrî* [pirên şurêşsem šêne küržê şurêχê χυðêşrê] “bizim koyunların içine komşunun koyunları karıştı” (Tat. [katêş-])

hutîştar- [χυðêştar-]¹⁶⁹⁰ “karmak, karıştırmak; eklemek, katmak”; krş. Máté XXVII, 34

hutlam [χutlam]¹⁶⁹¹ “kıırma, kıvrım, kat, kırışık, kırışıklık” (Tat. Krm. OsmR [katlama¹⁶⁹²] “katlama, kat yeri” Osm.)

¹⁶⁷⁹ *Hutaş*’ı; Kırg., Tat. *kalta* “deri çanta”, Alt. *kalta* “kese; deri cüzdan; cep”, Trkm. *halta* “baloncuk”, KKalp. *kalta* “çuval; heybe; cep” sözcükleriyle ilişkili gören Yegorov, Çuvaşça sözcüğün şu şekilde oluştuğunu düşünmüştür: *halta + eşitlik eki -*ça*: *haltaça*>*hultaş*>*hutaş*>*hutaş*. Yegorov sözcüğü ayrıca, ET *kat-* “katmak”, Kırg. *kat-* “katmak, eklemek”, Tob. *kata-* “sokmak” eylemleriyle karşılaştırmıştır (1964, s. 311). Räsänen; sözcüğü, Kzk., Tat., Alt., Tel. *kalta* “deri kese”, (Alt., Tel.) “çanta”, YUyg. *halta* “kese”, Çağ., YUyg., Tar. *halta* ay., “hediye”, Trkm. *halta* “çuval”; Kırg. *kaldıraç* “çanta”, Yak. *holtün, holtuon* “enfiye kutusu” sözcükleriyle ilişkili görmüş ve *hulta-ç “kese, küçük torba, kabuk” biçiminden getirmiş, ayrıca bu sözcüklerin Far. *halita* sözcüğünden kopyalandığını belirtmiştir (1969, s. 227b).

¹⁶⁸⁰ < *hutaş* “kese, küçük torba; kabuk” + +*lı* (a.a.y.e.) + *pırış* “biber”, bk. *huraş* ve *pırış*.

¹⁶⁸¹ Räsänen, Çağ., Tar. *kat-* “katmak, birleştirmek”, Tat., Tel. *kat-* “bükme”, Hak. *hat-* “karışmak; kıvrırmak”, Yak. *hat-* “iplik bükme” biçimlerini, Çuv. *hutır-* “çile sarmak” sözcükleriyle ilişkili görmüştür (1969, s. 241b).

¹⁶⁸² < *hutır* çile, sarılmış iplik, yumak, iplik demeti” + *yivîş* “ağaç” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *hutır* ve *yivîş*.

¹⁶⁸³ bk. *hutır*.

¹⁶⁸⁴ Tat. TelR *kam-* 1899: 277

¹⁶⁸⁵ AltV *kam-* 1884: 137a

¹⁶⁸⁶ YakB *xam-* 1851: 75b

¹⁶⁸⁷ < Tat. *katış* “katma, dâhil olma”.

¹⁶⁸⁸ < *hutış* “karışmış, karılmış, karışım; karışık, birlikte” + +*ın-* (a.e.y.e.), bk. *hutış*.

¹⁶⁸⁹ < Tat. *katış-* “birlikte katılmak”.

¹⁶⁹⁰ < *hutış-* “birleşmek, (içine) karışmak, içine girmek” + -*tar-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *hutış-*.

¹⁶⁹¹ < *hut* “kat, tabaka, sıra, dizi, saf; kat, bina katı; yan, taraf, yön; defa, kez, kere” + +*la-* (a.e.y.e.) + -*m* (e.a.y.e.), bk. *hut* II.

hutlamli [χutlamlô]¹⁶⁹³ “kırışik, kıvrımlı, buruşuk”

hutlan- [χutlan-]¹⁶⁹⁴ “eğilmek, eğrilmek, bükülmek, çarpıklaşmak, katlanmak, kıvrılmak”; *unin uri hutlansa tîrat*’ [unêñ urî χutlanza têrat] “onun bacakları çarpık”, *hutlanmalla peki* [χutlanmalla pεçə] “çakı veya katlanan cep bıçağı”; *hut* [χut] (Krm. OsmR [katlan-¹⁶⁹⁵] “katmanlardan oluşmak, katlanmak, kat kat olmak; katlanmak, büzülmek”)

hutlançik [χutlan.ɔʒək]¹⁶⁹⁶ “çarpık, eğri, bükük, kıvrımlı, kıvrılmış, engebeli”

hutlat- [χutlat-]¹⁶⁹⁷ “eğriltmek, bükmek, kıvrırmak” (krş. *hutlan-* [χutlan-])

hutlih [χutlêχ]¹⁶⁹⁸ “dar sokak, dar yol, yan sokak” (=tîkîrlîk [=têgêrlêk]) (krş. ? *hut* [χut])

hü [χü]¹⁶⁹⁹, Sp. ay., Uçebn. *h.ñi, hüm* [χevə¹⁷⁰⁰, χüm] “(giyside) koyun, göğüs, sine” (TatR [kujêñ¹⁷⁰¹], ŞorR [kojêñ¹⁷⁰²], OsmR [kojun¹⁷⁰³]; Radloff II, 527 [koidê¹⁷⁰⁴] biçimine de bakınız)

hükkü [χükkü] “düdük, kamış düdük (*pir-kêpsi* [pir-kepsi¹⁷⁰⁵] adı verilen bir bitkinin sapından yapılır)”

hüm [χüm] Uçebn., bk. *hü* [χü]

hüme [χümε]¹⁷⁰⁶ “kütükten, mertekten çit, duvar” (TatB [køjma¹⁷⁰⁷])

hüre [χüre]¹⁷⁰⁸, Sp. ay. “kuyruk”; krş. Gomb. (TatB [køjrêk, køjrek¹⁷⁰⁹], MişBüg. [køjörök, kurîk], SoyR [kuduruk¹⁷¹⁰], Şor. SagR [kuzruk¹⁷¹¹], YakB [kuturuk¹⁷¹²])

hütî [χüdə]¹⁷¹³, Sp. ay. “rüzgârdan mahfuz yer, rüzgâra korunaklı yer”; AşmMater. 126 “savunma, koruma”

hütlih [χütlêχ]¹⁷¹⁴ = *hütî* [χüdə]

¹⁶⁹² Tat. Krm. OsmR *катлама* 1899: 300

¹⁶⁹³ < *hutlam* “*kırma, kıvrım, kat, kırışik, kırışiklik*” + +lî (a.a.y.e.), bk. *hutlam*.

¹⁶⁹⁴ < *hut* “*kat, tabaka, sıra, dizi; bina katı; yan, taraf, yön; kez, kere*” + +la- (a.e.y.e.) + -n- (e.e.y.e.; dönüşlülük), bk. *hut* II.

¹⁶⁹⁵ Krm. OsmR *катлан-* 1899: 299

¹⁶⁹⁶ < *hutlan-* “*eğilmek, eğrilmek, bükülmek, çarpıklaşmak, katlanmak, kıvrılmak*” + -çik (e.a.y.e.), bk. *hutlan-*.

¹⁶⁹⁷ < *hut* “*kat, tabaka, katman, sıra, dizi; bina katı; yan, taraf, yön; kez, kere*” + +la- (a.e.y.e.) + -t- (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *hut* II.

¹⁶⁹⁸ ? << *hut* “*kat, tabaka, sıra, dizi, saf; kat, bina katı; yan, taraf, yön; defa, kez, kere*” + +lîh (a.a.y.e.), bk. *hut* II.

¹⁶⁹⁹ << *kōñ (EWb., s. 280a; ÇSB; CHF, s. 180); < *kōyn (EDAL, s. 830) = TT *qoyun* ay.

¹⁷⁰⁰ Uçebn. *xêšš* 1898: 5

¹⁷⁰¹ TatR *күжын* 1899: 903

¹⁷⁰² ŞorR *кожын* 1899: 527

¹⁷⁰³ OsmR *кожун* 1899: 528

¹⁷⁰⁴ R *коиды*.

¹⁷⁰⁵ Paasonen bu kısmın *kəpsi* ... *pir-kəpsi* biçiminde düzeltilmesi gerektiğini belirtmiştir (1908, s. 243).

¹⁷⁰⁶ < Tat. *қоыма* ay. (ÇSB).

¹⁷⁰⁷ TatB *койма* 1876: 58

¹⁷⁰⁸ << *қудурук (ÇSB); << *қудрак (CHF, s. 88) = TT *куйрук* ay.

¹⁷⁰⁹ TatB *којрик, којрок* 1876: 59

¹⁷¹⁰ SoyR *күдүрук* 1899: 1004

¹⁷¹¹ Şor. SagR *күзрук* 1899: 1022

¹⁷¹² YakB *күтрук* 1851: 69b

¹⁷¹³ Yegorov; sözcüğü, TT *куytu* “rüzgârdan korunaklı; karanlık; gözlerden uzak, تنها yer” sözcüğüne yaklaştırmıştır (1964, s. 313). Räsänen; sözcüğü, OT *kütü* “çatı” sözcüğüyle ilişkili görmüş ve bu sözcüğün **küt-* “korumak” eyleminden türediğini belirtmiştir (1969, s. 312b). Fedotov da Räsänen’in etimolojisini tekrarlayarak sözcüğü, Alt., Tel., Kzk., Uyg., Çağ. vd. *küt-* “korumak, gözetmek”, OT *kütü* “çatı” sözcüklerine yaklaştırmış, Yegorov’un açıklamasını şüpheli bulduğunu belirtmiştir (1996b, s. 378).

k [k]

kay [kaj]¹⁷¹⁵, Sp. ay. “arka, arkadaki, arkada bulunan”; Uçebn. 106 “arka, kış”; krş. Gomb. [kajran] (ÇağR [kät¹⁷¹⁶] “arka kısım, arkada”; krş. UygR [kädin¹⁷¹⁷] “arkada, sonra, arkasından”, Küer. ŞorR [kâzin¹⁷¹⁸] “arkada bulunan; arka taraf, kış; sonradan”, Sag. Koyb. KaçR [kezin¹⁷¹⁹] “arkada bulunan; arka kısım; arkasından, arkada”, KzkR [kein¹⁷²⁰] “arkada, ardından, sonradan”, ÇağR [käyin¹⁷²¹] “ardından, sonra”, Alt. vd. R [kīn¹⁷²²] “arka taraf; sonra; sonradan”, Bar. [käirä¹⁷²³] “geri”, KumR [käiri¹⁷²⁴] ay.; krş. UrKat. [kädä¹⁷²⁵] “arka taraf” < Mo. [gädä])

kayalla [kajalla]¹⁷²⁶ (Sp. [kajəlla]), *kal'l'a*, *kal'l'ah*, *kalla*, *kallah* [kal'l'a, kal'l'aχ, kalla, kallaχ] “arkaya, geri, geriye doğru; tekrar, yine, yeniden”; *kal'l'ah kilti* [kal'l'aχ kildə] “geri geldi”, *kayalla*, *kal'l'a pih-* [kajalla, kal'l'a pəχ-] “geriye bakmak”, krş. Gomb. [kal'leχ]

kallī: kallī-mallī [kal'lə: kal'lə-mal'lə] “öne arkaya, arkaya öne, ileri geri, geri ileri, ileriye geriye, oraya buraya, kararsız, tereddütlü”; *k.-m. kalaś-* [k.-m. kalaś-] “ileri geri konuşmak”, *k.-m. süre-* [k.-m. süre-] “ileri geri yürümek”; krş. Gomb. [kajla-majla]

kay- [kaj-]¹⁷²⁷, Sp. ay. “gitmek, ayrılmak”; *švī kayat'* [šəvə kajat'] “dikiş çözülüyor”; krş. Gomb.

kayaş: k.-sıra [kajaš: k.-səra] “fiçının dibinde kalan ekşi bira kalıntısı”; *k.-išla* [k.-əsla] “malt suyu veya bira şırası kalıntısı, bira imal etmek için uygun değildir, yalnızca yarım bira yapmak için kullanılabilir”

kayık [kajək]¹⁷²⁸, Sp. ay. “yabani hayvan, av hayvanı; yabani kuş”; *vışen-k.* [vəžen-k.] “yabani kuş”, *k.-hur* [k.-χur] “yabani kaz”, *k.-kivakal* [k.-kəvacal] “yabani ördek”, *ula-k.* [ula-k.] “alaca ağaçkakan”, *hura k.* [χura k.] “karatavuk”; krş. Gomb. (Tat. [kəjək])

kayık-hur-şulī [kajək-χur-şulə]¹⁷²⁹ “Samanyolu, Kehkeşan”

¹⁷¹⁴ < *hütī* “rüzgârdan mahfuz yer, rüzgâra korunaklı yer” + *līh* (a.a.y.e.), bk. *hütī*.

¹⁷¹⁵ << Tü.; Uyg. *kid* “son, arka”, OT *kid* “son, bir şeyin ucu”, Çağ. *ket* “arka kısım” (< *kaδ, kəd) (EWb., s. 296a).

¹⁷¹⁶ ÇağR *käm* 1899: 1125

¹⁷¹⁷ UygR *kädin* 1899: 1137

¹⁷¹⁸ Küer ŞorR *kâzin* 1899: 1176

¹⁷¹⁹ Sag. Koyb. KaçR *kezin* 1899: 1176

¹⁷²⁰ KzkR *kein* 1899: 1054

¹⁷²¹ ÇağR *käjin* 1899: 1073

¹⁷²² Alt. vd. R *kīn* 1899: 1344

¹⁷²³ BarR *käirä* 1899: 1054

¹⁷²⁴ KumR *käiri* 1899: 1054

¹⁷²⁵ UrKat. *kädä* 1903: 1163

¹⁷²⁶ < *kay* “arka, arkadaki, arkada bulunan” + *-alla* (yön gösterme durumu eki), bk. *kay*.

¹⁷²⁷ Yegorov; *kay-* eylemini, Kırg., Alt., Tel. *kay-* “geriye dönmek”, YUyg., Kırg., KKalp., Kzk., Nog., Alt., Başk., Tat. *kayt-* “geri gelmek” eylemlerine yaklaştırmıştır (1964, s. 85). Räsänen; sözcüğü, Marice (Mar. *kay-*, Ova Mar. *ke-* ay. ~ Fin. *key-*, *keve-* ay.) bir kopya olarak değerlendirmiştir (1969, s. 221a). Fedotov ise Tat., Başk. *kay-t-* “geri dönmek, geri gitmek”; ET *kay-* “arkasını dönmek, geriye dönmek” verilerine dayanarak bu kopyalamanın tam tersi yönde olduğunu, yani Maricede bulunan biçimlerin Çuvaşçadan kopyalandığını düşünmektedir (1996b, s. 211, 212).

¹⁷²⁸ << *keyik (ÇSB) = TT *geyik* “geyik”.

kayık-puś [kajôk-puś] Uçebn. 29 “yonca”

kayık-stan [kajôk-stań] “kuş kafesi”

kayu [kaju]¹⁷³⁰ “filizlenme, biçilmiş bir çayırdaki veya hasat edilmiş bir tarlada yeniden biten filiz, çimen veya ot”

kay,ulī: tırī k. řitnī [kajulô: tırê k. řôtnê]¹⁷³¹ “ekin (birinin sapı uzun, diğeri daha kısa biçimde) düzensiz bir biçimde çıkmış” (zıttı *kır* [kər])

kayura [kajura]¹⁷³² (? *kay+ura* [kaj+ura]) “sivri fare”

kahal [kaçal]¹⁷³³ “tembel, üşengeç, uyuşuk” (FarZenk. [kâhil¹⁷³⁴] “uyuşuk, aylak, miskin, güçsüz, yavaş”, KumR [kaçal¹⁷³⁵] “yavaş”)

kakay [kacaj]¹⁷³⁶ Uçebn. 24, krş. Magn. 175 “et”

kakala- [kacala-] “(tavuk) gıdıklamak, ötmek” (yans., krş. ÇağR, DT Zenk. [kakala-¹⁷³⁷] ay.)

kakiltat- [kacôlbat-]¹⁷³⁸ “(yans.) (kaz) gıdıklamak, vaktlamak” (krş. TatR [kakôlda-¹⁷³⁹])

kakır- [kacêr-] “geçirmek, (mideden) gaz çıkarmak” (TatO [kôkrâ-¹⁷⁴⁰], TatSp. [kikrâ-], MişBüg. [kik³râ-] ay., Tar. Kum. ÇağR [kâkir-¹⁷⁴¹])

kakka [kakka] “(çocuk sözü) kaka, dışkı, pislik”, (krş. OsmR [kaka] “pislik, kaka”)

kaklat- [kaklat-]¹⁷⁴² = *kakiltat-* [kacôlbat-]

kala- [kala-]¹⁷⁴³, Sp. ay. “konuşmak, demek, söylemek; (enstrüman) çalmak”; krş. Gomb. (Hlh. [kele-] “konuşmak”, BuryC. [kele-, xele-¹⁷⁴⁴] “söylemek”, KalmJ. [kele-¹⁷⁴⁵] “konuşmak, söylemek, bildirmek”)

kalaś- [kalaś-]¹⁷⁴⁶ “konuşmak, sohbet etmek”

¹⁷²⁹ < *kayık* “yabani hayvan, av hayvanı, avlanabilir hayvan; yabani kuş” + *hur* “kaz” + *şul* “yol” + *î* (3. tekil iyelik eki), bk. *kayık*, *hur* ve *şul*.

¹⁷³⁰ Yegorov, sözcüğün *kay* “arka; geç” + *utî* “ot” > *kayu* “sonradan, geç biten ot” biçiminde (1964, s. 96); Fedotov ise sözcüğün *kay* “arka” + *+u* biçiminde oluştuğunu düşünmektedir (1996a, s. 244).

¹⁷³¹ < *kayu* “filizlenme, biçilmiş bir çayırdaki veya hasat edilmiş bir tarlada yeniden biten filiz, çimen veya ot” + *+î* (a.a.y.e.), bk. *kayu*.

¹⁷³² Yegorov; sözcüğün, *kay* “arka” + *ura* “ayak” (yani bacakları ters çevrilmiş, arkaya doğru olan) sözcüklerinin birleşmesiyle oluştuğunu düşünmektedir. Bunun için diğer Türk dillerinden şu denklikleri sunmuştur: Alt. *tersek* < *terse ayak* “köstebek (yani ters bacaklı)”, Hak. *tisker azah* “köstebek” (*tisker* “ters tarafta, ters yönde”; *azah* “ayak”), Tat. *kuşayak*, Kırg. *koşayak*, Kzk. *kosayak* “cırboğa (yani çift bacak)” (1964, s. 96).

¹⁷³³ < Tat. ay. < Far. *kâhil* كاهل “beceriksiz, tembel, uyuşuk, yavaş, tembel” (Ramstedt, 1922, s. 9).

¹⁷³⁴ FarZenk. كاهل *kâhil* 1876: 735a

¹⁷³⁵ KumR *kaçal* 1899: 72

¹⁷³⁶ Yegorov; sözcüğü Mo. *gakay*, *gahay* “domuz” sözcüklerine geri götürerek başlangıçta Çuvaşların sözcüğü sadece “domuz eti” için kullanırken sonraları “sığır eti” anlamında da kullanmış olduklarını belirtir (1964, s. 85). Fedotov da sözcüğün Moğolca (Mo., Bur. *gahay* “domuz, yaban domuzu”) kökenli olduğunu ifade etmektedir (1996a, s. 213).

¹⁷³⁷ ÇağR *kakala-* 1899: 60, Zenk. قاقلامق *kakalamak* 1876: 682b

¹⁷³⁸ < *kak* “kaz sesi hak. yansıma söz” + *+îl* (a.a.y.e.) + *+tat-* (a.e.y.e.).

¹⁷³⁹ TatR *kakылда-* 1899: 61

¹⁷⁴⁰ TatO *kôkrâ* 1892: 124b

¹⁷⁴¹ Tar. Kum ÇağR *kâkir-* 1899: 1060

¹⁷⁴² < *kak* “kaz sesi hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 135c) + *+lat-* (a.e.y.e.).

¹⁷⁴³ << **kele-* (ÇSB; EDAL, s. 796); DLT *keleşü* “konuşma ve söz” (s. 701)

¹⁷⁴⁴ BuryC *kele- xele-* 1857: 111a

¹⁷⁴⁵ KalmJ ay. 1866: 179b

kalek [kalək]¹⁷⁴⁷, Sp. ay. “rafadan yumurta ve bal yenen, tahtadan kürek şeklinde bir kaşık”; *kvas-k.* [kvas-k.] “hamurun karıştırıldığı, bir tür küçük tahta kürek”; Tat. Şor. Tob. Kzk. BarR [kalak¹⁷⁴⁸] “karıştırma kaşığı; küçük kürek”)

kalım: k.-kunĭ, k.-kun’ [kalōm: k.-kūnə, k.-kūñ]¹⁷⁴⁹, Sp. ay. “kutsal haftada çarşamba günü” (Sp. “Paskalya günü”)

kalıp [kalōp]¹⁷⁵⁰ “kalıp, kundura kalıbı” (Tat. Alt. Osm. vd. R [kalōp¹⁷⁵¹] < Ar.)

kal’l’a, kal’l’ah, kalla, kallah; kal’lĭ [kal’l’a, kal’l’aχ, kalla, kallayχ; kal’lə] bk. *kay* [kaj]

kalmĭk [kalmĕk]¹⁷⁵² “Kalmuk” (TatR [kalmĕk¹⁷⁵³])

kalmĭk-şirçĭkĭ [kalmĕk-şĕr.đžĕgə]¹⁷⁵⁴ “bir nevi böcek, çayır çekirgesi”

kalpak [kalbak]¹⁷⁵⁵ “çocuk şapkası, çocuk başlığı” (Tat. [kalpak])

kalta [kalta]¹⁷⁵⁶, Sp. ay. “kertenkele” (Tat. [kältä], TatR [kältä] “kısa”, [k. žĕlan¹⁷⁵⁷] “kertenkele” < Far. [kelte¹⁷⁵⁸] “sakat, kısa”, Zenk. 757)

kalça [kal’đžā]¹⁷⁵⁹ “tohum filizi, filiz”; krş. Gomb. (MişBüg. [kälšä] “biçilmiş, hasat edilmiş bir tarlada yeniden biten filiz”; krş. ? OsmR [kölcä¹⁷⁶⁰] “yabani ot, zararlı ot”, ÇağKún. [külče¹⁷⁶¹] “hasat edilmiş tarla”)

kalçalan- [kal’đžalan-]¹⁷⁶² “çimlenmek, filizlenmek”

kalçalanĭr- [kal’đžalanĕr-]¹⁷⁶³ “çimlendirmek, filizlendirmek”

kam [kam]¹⁷⁶⁴ “kim?” krş. Gomb. (Tat. [kəm])

kan- [kan-]¹⁷⁶⁵, Sp. ay. “dinlenmek” (krş. KzkR [kenä-¹⁷⁶⁶] “memnun olmak, doymak, kanmak, iyi hissetmek”; anlamı için bk. Alm. *zufrieden*: *zufrieden* sözcüğünün temel anlamı ‘barış içinde, huzur içinde, güvende’ (Kluge, Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache)

¹⁷⁴⁶ < *kala-* “konuşmak, demek, söylemek; (enstrüman) çalmak” + *-ş-* (e.e.y.e.; işteşlik), bk. *kala-*.

¹⁷⁴⁷ < Tat. *kalak* “küçük kürek” (Poppe, 1927, s. 157; EWb., s. 225a).

¹⁷⁴⁸ Tat. Şor. Tob. Kzk. BarR *kanak* 1899: 227

¹⁷⁴⁹ < Fin.-Ugor.: Mar. *kolaş*/Udm. *kulun* “ölmek”/Komi. *kulom* “ölüm”/MMord. *kalma*/Mord. *kalmo* “mezar”/Mord. *kalmamas* “gömmek”/Fin. *kalma* vb. (Fedotov, 1990, s. 302).

¹⁷⁵⁰ < Tat. *kalıp* “form, model, kunduracı kalıbı” < Ar. *kalīb* قَالِبٌ “form; döküm şekli; kundura kalıbı; model” (Poppe, 1927, s. 157; ANLT, s. 81).

¹⁷⁵¹ Tat. Alt. OsmR *kalyp* 1899: 245

¹⁷⁵² < Tat. *kalmyk* “Kalmuk” (Poppe, 1927, s. 157).

¹⁷⁵³ TatR *калмык* 1899: 275

¹⁷⁵⁴ < *kalmĭk* “Kalmuk” + *şirçĭ* “çekirge” + *i* (3. tekil iyelik eki).

¹⁷⁵⁵ < Tat. *kalpak* “bir başlık” (Poppe, 1927, s. 157).

¹⁷⁵⁶ Yegorov; sözcüğü, Tat. *kelte*, Özb. *kaltakesak*, KKalp. *keskeldek*, Azb. *kertenkele* “kertenkele”, Kırg., Kzk. *kelte* “kısa” biçimleriyle ilgili görmüş ve bu sözcüklerin Far. كَالْتَا (kālta) “kısa, kuyuksuz” sözcüğünden geldiğini belirtmiştir (1964, s. 87).

¹⁷⁵⁷ TatR *kälmä, kälmä мылан* 1899: 1121

¹⁷⁵⁸ FarZenk. كَالْتَا *kelte*

¹⁷⁵⁹ < *kelçe*; MişBüg. *kelşe* “hasat edilen tarlada yeniden çim büyümesi” (Poppe, 1927, s. 165).

¹⁷⁶⁰ OsmR *kölcä* 1899: 1274

¹⁷⁶¹ ÇağKún. *külče* 1902: 140

¹⁷⁶² < *kalça* “tohum filizi, filiz” + *-lan-* (a.e.y.e.), bk. *kalça*.

¹⁷⁶³ < *kalçalan-* “çimlenmek, filizlenmek” + *-tĭr-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *kalçalan-*.

¹⁷⁶⁴ < *kem (Räsänen, 1957, s. 41; ÇSB) = TT *kim* ay.

kanaş [kanaş]¹⁷⁶⁷, Sp. ay. “anlaşma, uyuşma, uzlaşma” (Tat. [kiñäš] “tavsiye, meclis”)

kanaşla- [kanaşla-]¹⁷⁶⁸ “anlaşmak, fikir birliği etmek, sözleşmek, uzlaşmak”

kanışlîh, kanışlîh [kanəşləχ, kanəşləχ]¹⁷⁶⁹, Uçebn. 114 *kanışlîh* [kanəşləχ]¹⁷⁷⁰ “rahat, rahatlık, huzur, sakinlik, barış” (krş. *kan-* [kan-])

kanışlîhri [kanəşləχri]¹⁷⁷¹ “ölü, rahmetli”

kanışsîr [kanəşsær]¹⁷⁷² “rahatsız, huzursuz, endişeli”; *k.-sîn* [k.-şjn] “huzursuz adam” (krş. *kan-* [kan-])

kanışsîrlîh [kanəşsærliχ]¹⁷⁷³ Uçebn. 114 “rahatsızlık, huzursuzluk, endişe”

kanlî [kañlə]¹⁷⁷⁴ “rahat, sakin, huzurlu, kaygısız, telaşsız, sükûnetli, dingin”; *k. purnat* [k. purnat] “kaygısız yaşıyor”, *k. iyîh* [k. êjêχ] “rahat uyku” (krş. *kan-* [kan-])

kanlîh [kañləχ]¹⁷⁷⁵ “rahatlık, huzur, sakinlik, dinginlik”; *ina k. şuk kašta irte* [êna k. şuk kašta irte] “ona ne gece ne gündüz huzur yok” (krş. *kan-* [kan-])

kanlîhlî [kañləχlə]¹⁷⁷⁶ “rahat, sakin, huzurlu, telaşsız”

kansîr [kañzær]¹⁷⁷⁷ “rahatsız, konforsuz, kullanışsız, güç, sıkıntılı, zor, zahmetli”; *ku şul k., urapana yivîşsem şaklanaşsî* [ku şul k., urapana jêvêşsem şaklanaşsæ] “bu yol kullanışsız, ağaçlar arabaya takılıyor”, *ku sîel sinçe şırma k., sikkelenet* [ku sœdel şin.ðže şırma k. sikkelenet] “bu masa üstünde yazmak zor, (çünkü) sallanıyor”, *vîrmanta şüreme k., yur tarîh* [vêrmanda şüreme k., jür tarêh] “ormanda yürümek zor, (çünkü) kar derin” (krş. *kan-* [kan-])

kansîrle- [kañzærle-]¹⁷⁷⁸ “rahatsız etmek, sıkıntı vermek, engellemek, kösteklemek”; *pire tuy tuma an kansîrlîr* [pire tuj tuma an kañzærler] “düğün yapmamızı engellemeyin!”

kan’sîrlen-: kan’sîrlense şitnî [kañzærle-: kañzærle-: şitnæ] ¹⁷⁷⁹ “başı belaya girdi, zor duruma düştü”

kantîr [kandær]¹⁷⁸⁰, Sp. ay. “(tohum taşıyan) kendir, dişi kendir” (Tat. [kindær])

¹⁷⁶⁵ << *ken- (ÇSB) = TT *kan-* “kanmak”.

¹⁷⁶⁶ Kzkr *kenä-* 1899: 1075

¹⁷⁶⁷ < OÇuv. *keşes < ETat. *keşes < GT *keşes “öğüt” (ANLT, s. 21).

¹⁷⁶⁸ < *kanaş* “anlaşma, uyuşma, uzlaşma” + *la-* (a.e.y.e.), bk. *kanaş*.

¹⁷⁶⁹ < *kan-* “dinlenmek” + *-ış/-ış* (e.a.y.e.) + *lîh/lîh* (a.a.y.e.), bk. *kan-*.

¹⁷⁷⁰ Uçebn. *kanāçlāx*

¹⁷⁷¹ < *kanışlîh* “rahat, rahatlık, huzur, sakinlik, barış” + *ri* (a.a.y.e.), bk. *kanışlîh*.

¹⁷⁷² < *kan-* “dinlenmek” + *-ış* (e.a.y.e.) + *sîr* (a.a.y.e.), bk. *kan-*.

¹⁷⁷³ < *kanışsîr* “rahatsız, huzursuz, endişeli” + *lîh* (a.a.y.e.), bk. *kanışsîr*.

¹⁷⁷⁴ < *kan-* “dinlenmek” + *-î* (e.a.y.e.) + *lî* (a.a.y.e.), bk. *kan-*.

¹⁷⁷⁵ < *kan-* “dinlenmek” + *-î* (e.a.y.e.) + *lîh* (a.a.y.e.), bk. *kan-*.

¹⁷⁷⁶ < *kan’îlîh* “rahatlık, huzur, sakinlik, dinginlik” + *lî* (a.a.y.e.), bk. *kan’îlîh*.

¹⁷⁷⁷ < *kan-* “dinlenmek” + *-î* (e.a.y.e.) + *sîr* (a.a.y.e.), bk. *kan-*.

¹⁷⁷⁸ < *kansîr* “rahatsız, konforsuz, kullanışsız, güç, sıkıntılı, zor, zahmetli” + *le-* (a.e.y.e.), bk. *kansîr*.

¹⁷⁷⁹ < *kansîr* “rahatsız, konforsuz, kullanışsız, güç, sıkıntılı, zor, zahmetli” + *len-* (a.e.y.e.), bk. *kansîr*.

¹⁷⁸⁰ << *kendir (ÇSB; EDAL, s. 806) = TT *kendir* ay.

kantra [kandra]¹⁷⁸¹ “sicim, kordon, kalın ip; ıhlamur ağacı kabuğundan, hasır ayakkabının bağı”; *şıpata-kantri* [şəvada-kandri] “hasır ayakkabının bağı”, *yım-kantri* [jəm-kandri] “pantolonun ipi, bağcığı”, *çassi-kantri* [tʃassı-kandri] “köstek, saat zinciri” (Tat. [kindərä])

kap: **yiti şikira kap hıprı** [kap: jêdê şêgêra kap χiprə] “köpek aniden ekmeği kapıp ağzına attı”; krş. ? *hıp-* [χip-] (krş. ? TatB [kab-¹⁷⁸²] “ağzına koymak, yemek”, ? SagR [kep k. kenättin¹⁷⁸³] “birdenbire”)

kapan: **k.-sısna** [kavan: k.-sısna]¹⁷⁸⁴ “(masallarda) yaban domuzu” (Tat. [kaban (-dujyêzê)])

kapan [kavan]¹⁷⁸⁵, Sp. ay. “büyük (ekin veya saman, kuru ot) yığını (yuvarlak, konik uçlu), dokurcun, tınaz”; krş. Gomb. (Tat. [kibän])

kapır: **k. puhsa ilçi** [kavêr: k. puhsa il.đžə]¹⁷⁸⁶ “her şeyi birden, hırsla kaptı” (krş. *kap* [kap])

kapırkka: **k. etem** [kavêrkka: k. edem]¹⁷⁸⁷ “kendini öven, palavracı, atıp tutan, yüksekte atan”; krş. AşmBÇuv. 122 [kavêr¹⁷⁸⁸] ay. (krş. Ar. [kâbir¹⁷⁸⁹] “büyük, kebir” Zenk. 731)

kapırtat- [kavêrdat-]¹⁷⁹⁰ “övünmek, palavra sıkmak, atıp tutmak”; *laşipe kapırtatat* [laʒibe kavêrdat] “atıyla övünüyor”, *an kapırtat şuk-yapala sinçen* [an kavêrdat şuk-javala şin.đžen] “sahip olmadığın şeyle övünme!” (krş. *kapırkka* [kavêrkka]; krş. TatR [köpör¹⁷⁹¹] “gururlu”, [köpörlän-¹⁷⁹²] “gurur duymak, gururlanmak”, TatB [köpörlän-¹⁷⁹³] “göğsü kabarmak, böbürlenmek, kibirli olmak”)

kapkın [kapkân]¹⁷⁹⁴, Sp. [kapkan] “tilki kapanı ve buna benzer demir kapan, kısıkaç”; krş. Gomb. (TatR [kapkân¹⁷⁹⁵], TatV [kapkân¹⁷⁹⁶] *капканъ* md., TatB [kapkan¹⁷⁹⁷], Tat. Sag. Koyb. Kaç. ÇağR [kapkan¹⁷⁹⁸] (Ru. *капканъ*))

¹⁷⁸¹ < *kantir* “kendir” + +a (a.a.y.e.) (Yeg., s. 88; EWb., s. 252b).

¹⁷⁸² TatB *kab-* 1876: 43

¹⁷⁸³ SagR *kep kenättin* 1899: 1185

¹⁷⁸⁴ < Tat. *kaban* “yaban domuzu” (Poppe, 1927, s. 157).

¹⁷⁸⁵ << *kepen = Tat. *kiben* ay. (EWb., s. 254a). WOT’a göre: Çuv. *kapan* < Tat. *kiben* (s. 529, 1145).

¹⁷⁸⁶ < *kap* “hızlı bir eylem hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 141b) + +ır (a.a.y.e.), bk. *kap*.

¹⁷⁸⁷ < *kapır* “süslü, modaya uygun, züppe” + +ka (a.a.y.e.). Bu sözcüğün kökü olan, *kapır*’ı Yegorov, Mar. *kapır* (Dağlık), *kobra* (Ova) “züppe, iyi giyimli”; *kabırlan-*, *kobralan-* “hava atmak, gösteriş yapmak” biçimleriyle ilişkili görmüş ve sözcüğün Çuvaşçadaki gelişimini şu şekilde göstermiştir: Çuv. *kapır* < Mar. *kapır* < Çuv. *kapır*. Yani sözcük önce Çuvaşçadan Mariceye oradan tekrar Çuvaşçaya geçmiştir (1964, s. 89). Räsänen sözcüğü, Uyg. *kebez* “kibirli”, *kövez*, OT *kövez*, Kum. *kövez-lü* “moda düşkünü”, Kzk. *küyöz*, Tat. *köyez* ay. sözcükleriyle ilişkili görmüştür (1969, s. 244b). Fedotov; *kapırkka* sözcüğünü, köken olarak Ar. *كبر* *kibr* sözcüğüne dayandırır. Ancak aynı zamanda sözcüğü, *kapır* + *ka* biçiminde çözümler ve kök durumundaki *kapır* sözcüğünü, ET *kevez*, *küvez* “gururlu, kibirli”; *küvezlen-* “gururlu olmak, kibirli olmak”, Uyg. *kübes* “gurur”, *kübeslen-* “kibirli olmak, gururlanmak”, Tat. *köyez* “züppe; modaya düşkün” biçimlerine yaklaştırmıştır (1996a, s. 225, 226).

¹⁷⁸⁸ AşmBÇuv. *kapır* (кабыр)

¹⁷⁸⁹ Zenk. *كابر* *kâbir*

¹⁷⁹⁰ < *kapır* “süslü, modaya uygun, züppe” + +tat- (a.e.y.e.), bk. *kapırkka*.

¹⁷⁹¹ TatR *könör* 1899: 1337

¹⁷⁹² TatR *könörplön-* 1899: 1337

¹⁷⁹³ TatB *köpörlän-* 1876: 63

¹⁷⁹⁴ < Tat. *kapkın* “kapan”, Tat. *kapkan* ay. < Tat. *kap-* “karmak, tutmak” (Poppe, 1927, s. 157).

¹⁷⁹⁵ TatR *kapкын* 1899: 421

¹⁷⁹⁶ TatV *капкын* 1894: 100a

¹⁷⁹⁷ TatB *kapkan* 1876: 177

kapla [kapla]¹⁷⁹⁹ “öyle, böyle, şöyle, böylece, böylelikle, bu şekilde”

kapla- [kapla-]¹⁸⁰⁰ “gölgelemek, ışığı engellemek”; *an kaplasa tîr mana* [an kaplaza tîr mana] “bana gölge etme!”, krş. *hupla-* [ɣapla-¹⁸⁰¹] (Tat. Tob. OsmR [kapla-¹⁸⁰²])

kaplan- [kaplan-] “birikmek, bir yerde takılmak, sıkışıp kalmak, saplanmak”; *pîr-katkisem kîpere pırsa kaplannî* [pîr-katkizem kəbərə pîrza kaplannê] “köprüünün üzerinde buz yığınları birikti”, *hîşîk pıra kise kaplançî* [ɣêzêk pıra kize kaplań.đžê] “kusmuk boğaza takıldı” (BarR *keplen-* [kəplən-¹⁸⁰³] “bir şeye asılı, takılı kalmak”)

kapşa [kapşa], Sp. ay. “kadın edep yeri, kadın üreme organı, vulva”; krş. *pîste* [pəstə]

kaptîr [kaptîr] bk. *kîptîr* [kîptîr]

kaptırma [kaptırma]¹⁸⁰⁴ “çengel, kanca” Uçebn. 32; “kundura, kunduracı kalıbı” (TatR [kaptırma¹⁸⁰⁵])

kar- [kar-]¹⁸⁰⁶, Sp. ay. “açmak, sermek, yaymak, germek, çekmek, örtmek, kapamak”; *tetel k.* [tədəl k.] “(kurutmak için) ağı açıp sermek”, *çüreçe k.* [tşüre.đže k.] “pencereyi perdeyle kapamak”, *şivarna an kar* [şêvarna an kar] “ağzını açma!” (TatR [kir-¹⁸⁰⁷] “açmak, germek”)

karîm [karîm]¹⁸⁰⁸ “çiftleşmesi sırasında kara orman tavuğunu yakalamak için kullanılan at kılından yapılmış, birçok ilmekten oluşan bir tuzak”

karîn- [karîn-]¹⁸⁰⁹ “gerinmek, gerilmek, uzanmak, yayılmak”

karîntîk [karîntîk]¹⁸¹⁰ “(çerçevesiyle birlikte) pencere”; *k.-kusî* [k.-kuşə] “pencerenin cam levhası, pencere camı” (Tat. TobR, MişBüg. [karîntîk¹⁸¹¹] “pencere camı yerine kullanılan karın zarı”)

karkîçi [karkîçi]¹⁸¹² “küçük yabani hayvanların derilerini kurutmak için üzerine gerilmekte kullanılan, çift veya çatal şeklinde dallı odun parçası”

¹⁷⁹⁸ Tat. Sag. Koyb. Kaç. ÇağR *kankan* 1899: 420

¹⁷⁹⁹ Räsänen; Poppe'nin sözcüğü, < *kü-kepleyü biçiminden getirdiğini aktarmaktadır (1957, s. 37). Adamović, Çuv. *kapla* “öyle, böyle” ve *apla* “öyle, böyle” sözcüklerinin birbirleriyle olan morfolojik benzerliklerine dikkat çekerek *kapla* biçiminin bir *kî ön eki içerdiğini ve *kî-apla>*k-apla* biçiminde çözümlenebileceğini belirtir (1984, s. 8-9). Ayrıca bk. *apla*.

¹⁸⁰⁰ < Tat. *kapla-* ay. (Poppe, 1927, s. 157).

¹⁸⁰¹ CsSz.'te *hapla-* maddesi yoktur. Ancak oraya atıfta bulunulmuştur (s. 58). Bu yanlış ÇS'nde de sürdürülmüştür (s. 59). Ancak doğru atıf, *hupla-* maddesine olmalıdır.

¹⁸⁰² Tat. Tob. OsmR *kapla-* 1899: 422

¹⁸⁰³ BarR *känlän-* 1899: 1188

¹⁸⁰⁴ < Tat. *kaptırma* “kanca ve korça” (Poppe, 1927, s. 157).

¹⁸⁰⁵ TatR *кaптырма* 1899: 428

¹⁸⁰⁶ << **ker-* (ÇSB) = TT *ger-* “germek”.

¹⁸⁰⁷ TatR *kîp-* 1899: 1352

¹⁸⁰⁸ < *kar-* “açmak, sermek, yaymak, germek, çekmek, örtmek, kapamak” + *îm* (a.a.y.e.), bk. *kar-*.

¹⁸⁰⁹ < *kar-* “açmak, sermek, yaymak, germek, çekmek, örtmek, kapamak” + *-în-* (e.e.y.e.; dönüşlülük), bk. *kar-*.

¹⁸¹⁰ Poppe'ye göre sözcük, Tat. *karındık* “pencere camı yerine kullanılan mide derisi” sözcüğünden kopyalanmıştır. Çünkü köken açısından *karın* sözcüğünden gelmektedir ve “karın” anlamındaki sözcüğün Çuvaşça kurallı biçimi, *hîrîm*'dir (1927, s. 157).

¹⁸¹¹ Tat. TobR *карындык* 1899: 175

karu [karu]¹⁸¹³ “gergin, sıkı, sert”; *tilhepñe tut karurah* [tilɣɛβəne tɯt karuraɣ] “dizginleri daha sıkı tut!”

karappil [karappil]¹⁸¹⁴ “(altın veya şah) kartal” (krş. KumdR [karap¹⁸¹⁵] “balıkçıl kuşu”, AltV “altın kartal”; Nijni-Novgorod’da bulunan eski bir el yazması sözlüğe göre Tat. [karap] “kartal”)

karas I [karas] “sazangillerden bir tür balık” (Ru. *карась*)

karas II [karas]¹⁸¹⁶ “petek, bal peteği” (Tat. [käräz])

karasli: k. pıl [karaslô: k. pıl]¹⁸¹⁷ “petek balı, petekli bal”

karî [karî] “ağız kısmı aşağı doğru genişleyen keski gibi bir oyma aleti; sapın ucundan tahtaya bir çekiçle vurulur” (krş. Zol. [kara ɔ: karê, karêk¹⁸¹⁸] “oluk rendesi”) (krş. ? KumR [kârki¹⁸¹⁹] “balta, küçük balta”, KırgR [kerki¹⁸²⁰] “keser”, ÇağKún. [kerki¹⁸²¹] “büyük balta”)

karîk I [karêk], Sp. ay. “yaban horozu, yaban tavuğu, orman horozu, orman tavuğu” (DT P. de C., Zenk. 745 [kerek¹⁸²²] “bir tür bildircin”, ÇağKún. [kerek¹⁸²³] “bir kuş adı”)

karîk II [karêk] “yaşlı adam, kocamış erkek, ihtiyar”; *hîrîh şarîk pîr karîk, utmîl şulhi pîr karçîk* [ɣərəɣ şarêk pər karêk, ɯtmêl şulɣi pər kar.ðžêk]¹⁸²⁴ “kırk turp bir ihtiyar, altmış yaşında bir yaşlı kadın” (ÇağKún. [karêk¹⁸²⁵] “ihtiyar, kocamış”; krş. Tel. Kırg. vd. R [karê¹⁸²⁶] “eski, yaşlı (yaş olarak)”)

karîş [karêş]¹⁸²⁷, Sp. ay. “bildircin kılavuzu”

karlankî [karlaŋgê] “boğaz, gırtlak, yutak” (? yans. krş. OsmR [ɣêrtlak¹⁸²⁸] “gırtlak”)

¹⁸¹² Poppe, sözcüğün Tat. *kırğıç* “germe tahtası” biçiminden Çuvaşçaya kopyalandığını düşünmektedir (1927, s. 165). Ancak sözcük Çuvaşça olarak da açıklanabilir: < kar- “açmak, sermek, yaymak, germek, çekmek, örtmek, kapamak” + -kîçî (e.a.y.e.), bk. kar-. Elbette buradaki ek Tatarca bir kopyadır.

¹⁸¹³ < kar- “açmak, sermek, yaymak, germek, çekmek, örtmek, kapamak” + -u (e.a.y.e.), bk. kar-.

¹⁸¹⁴ Poppe, sözcüğün Türkçe bir kopya olduğunu düşünmektedir. Sözcüğü, Tat. *karap* “kartal” biçimiyle karşılaştırmış ve Çuv. *karappil* biçiminin *karap* ve *kartal* sözcüklerinin birleşmesiyle ortaya çıkmış olabileceğini belirtmiştir (1927, s. 157, 158).

¹⁸¹⁵ KumdR *kapān* 1899: 164

¹⁸¹⁶ Räsänen, sözcüğün Türk dillerine Fin-Ugor dillerinden, Fin-Ugor dillerine ise eski bir Hint-Avrupa dilinden (belki de eski İran dili) girdiğini düşünmektedir. Ona göre diğer bazı arıcılık terimleri gibi (Lat. *cera*, Yun. *κηρός* gibi) bu sözcük de Hint-Avrupa kökenlidir: Tat., Başk., Çuv. < Mar. *karas*, *karas*, *kereş* “bal peteği”, Udm. *karas*, Mord. *ker'es* < Eski İran dili *kāras (1920, s. 245). Yegorov ve Fedotov; sözcüğü, Başk., Tat. *kerez* “bal peteği” sözcükleriyle ilgili görmüş, bunun dışında Räsänen’in görüşünü tekrarlamışlardır (1964, s. 90; 1996a, s. 229). Emine Yılmaz sözcüğün Çuvaşçaya Tat. *kerez* sözcüğünden kopyalandığını belirtmektedir (baskıda).

¹⁸¹⁷ < *karas* “petek, bal peteği” + +lî (a.a.y.e.), bk. *karas*.

¹⁸¹⁸ Zol. *кара, карык* 1875: 32a

¹⁸¹⁹ KumR *kârki* 1899: 1100

¹⁸²⁰ KırgR *kerki* 1899: 1100

¹⁸²¹ ÇağKún. ay. 1902: 127, LÇ كركى 1881: 253a

¹⁸²² Zenk. كرك *kerek*

¹⁸²³ ÇağKún. ay. 1902: 127, LÇ كراك 1881: 253a

¹⁸²⁴ Çevirisi, CsSz.’te (s. 59) ve ÇS’nde (s. 60) bulunmamaktadır.

¹⁸²⁵ ÇağKún. *karîk* 1902: 121, LÇ قارىق 1881: 218a

¹⁸²⁶ Tel. Kırg. vd. R *кары* 1899: 167

¹⁸²⁷ < Ova Mari. *karui*, Dağlık Mar. *kârui* “bildircin kılavuzu” (Fedotov, 1990, s. 302). Yegorov, sözcüğün bu kuşun çıkardığı ve onun için karakteristik olan *kar-kar-kar* yansıma sözcüğünden türediğini düşünmektedir (1964, s. 90).

¹⁸²⁸ OsmR *хыртлак* 1899: 1720

karlav [karlav]¹⁸²⁹ “saban, pulluk temizleme aleti” (Ufa guberniyasında, Birsık bölgesinde oturan Marilerde *karlay*; oradaki Mari tercümana göre Ufa Tatarları da kullanırlar)

karlık [karlîk]¹⁸³⁰ “korkuluk, (bir köprü üzerinde veya dik bir kıyı üzerinde giden yolun yanında) parmaklık” (krş. ? *kar-* [kar-])

karmak [karmak]¹⁸³¹ “ör. ıslatılmış kendirin kıyıya çekildiği, ucu çivili veya kancalı bir sopa, çubuk” (TatR [karmak¹⁸³²] “çengel, kanca”)

karmani [karmani] Uçebn. 66 “armonika, bir müzik enstrümanı” (< Ru.)

karmaş- [karmaş-]¹⁸³³ “bir şeye uzanmak” (Tel. Tar. Kırg. ÇağR [karmaş-¹⁸³⁴] “birbirini tutmak, yakalamak”; krş. Tat. Tar. Kum. Kzk. Tel. AltR [karma-¹⁸³⁵] “tutmak, ele geçirmek, yakalamak”; Tel. Kum. “elle yoklamak, el yordamıyla bakmak”, Tat. Kum. KrmR [karmala-¹⁸³⁶] “etrafa el uzatmak, etrafı elle yoklamak”)

kart I [kart¹] “kart, iskambil kâğıdı”; *kartla vilya-* [kartla vj¹a-] “kart oynamak” (Ru. *карта*)

kart II [kart²]¹⁸³⁷ Sp. ay. “(kasten yapılmış) kertik, kerte, çentik; kırışık, kıvrım, buruşukluk” (TatR [kirt¹⁸³⁸] “üçgen şekilde kesim”; krş. MişBüg. [karta] “kırışık, kıvrım, buruşukluk”; krş. *karta I* [karda¹])

kartlan- [kartlan-]¹⁸³⁹ “buruşmak, kırışmak, üzerinde kıvrım oluşmak, kat oluşmak”

kart-patakki [kart-patakki]¹⁸⁴⁰ “(vergi toplayanlarda ve çobanlarda) çentikli, kerteli sopa, çubuk, çetele”

kart- [kart-]¹⁸⁴¹, Sp. ay. “kertmek, çentmek” (Tat. [kirt-])

kart, kartah: k. sik- [kart, kardeş: k. sik-] “(çok korkulduğunda) aniden sıçramak, yerinden fırlamak”

kartlaşka [kartlaşka]¹⁸⁴² “basamak, (merdiven) basamağı, iki kertik arasındaki kısım” (Zol. “alındaki kırışıklıklar”) (krş. *kart II* [kart²], *kart-* [kart-])

¹⁸²⁹ < Tat. *karlaw* “pulluk temizleme aleti” (ESTY I, s. 372b).

¹⁸³⁰ Poppe, sözcüğün Türkçe bir kopya olduğunu düşünmüş ve sözcüğü, Alt., Çağ. *karı* “kol, üst kol”, Kırg. *kar* ay. + *lık* (ek) biçimleriyle karşılaştırmıştır. Ona göre bu sözcüğün kökünde bulunan Çağ. *karı* “kabaca kolun omuzdan parmak uçlarına kadar olan uzunluğuna karşılık gelen uzunluk ölçüsü”, Mo. *gar* “el, kol” sözcüğüyle aynıdır ve bu sözcüklerin Çuvaşçadaki kurallı biçimi de *hur* biçiminde olduğundan bu sözcük bir kopyadır (1927, s. 158).

¹⁸³¹ < Tat. *karmaş* “kanca, olta iğnesi” (Poppe, 1927, s. 158; ANLT, s. 13).

¹⁸³² TatR *karmaş* 1899: 216

¹⁸³³ < Tat. *karmaş-* “birbirini tutmak” (Poppe, 1927, s. 158). Bize göre *kar-* “açmak, sermek, yaymak, germek, çekmek, örtmek, kapamak” eylemine, eylemden eylem türeten ve sıklık belirten *-maş-* ekinin eklenmesiyle türetilmiştir. Elbette bu ek, Tatarca bir ödünçlemedir (bk. Çakmak, 2018, s. 136).

¹⁸³⁴ Tel. Tar. Kırg. ÇağR *karmaş-* 1899: 218

¹⁸³⁵ Tat. Tar. Kum. Kzk. Tel. AltR *karma-* 1899: 216

¹⁸³⁶ Tat. Kum. KrmR *karmaş-* 1899: 218

¹⁸³⁷ << *kärtük (CHF, s. 138) = TT *kertik* “kertik, çentik”.

¹⁸³⁸ TatR *kirtm* 1899: 1363

¹⁸³⁹ < *kart* “(kasten yapılmış) kertik, kerte, çentik; kırışık, kıvrım, buruşukluk” + *-lan-* (a.e.y.e.), bk. *kart*.

¹⁸⁴⁰ < *kart* “(kasten yapılmış) kertik, kerte, çentik; kırışık, kıvrım, buruşukluk” + *patak* “sopa, baston, değnek, asa” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *kart*.

¹⁸⁴¹ << **kärt-* (CHF, s. 138) = TT *kert-* “kertmek”.

¹⁸⁴² < *kartlı* “kesikli, kıvrımlı, basamaklı, kademeli” + *-aşka* (a.a.y.e.) (Pavlov, 2014, s. 136).

karta I [karda¹]¹⁸⁴³ “(atıcılık için) hedef, nişan, kertikli işaret”; *kayık-hur kilet kartipe* [kajêk-çur kilet kardıbe] “yaban kazları kama biçimli bir sürüyle geliyorlar sürüyle” (Tat. TobR [kirtæk¹⁸⁴⁴] “kertik, çentik”, Alt. Osm. vd. R [kärtik¹⁸⁴⁵] “kertik, çentik”; krş. *kart* II [kart²])

karta II [karda²]¹⁸⁴⁶, Sp. ay. “hayvanlar için çitle çevrili yer”; krş. Gomb. (TatR [kirtä¹⁸⁴⁷] “sırık, direk, hudut, çit”)

karta kîmpi [karda kâmibi]¹⁸⁴⁸ Uçebn. 86 “mıhbaşı mantarı, çayır mantarı, sarı mantar”

kartalan-: uyih, hîvel kartalannî [kardalan-: ujêç, çəvəl kardalannê]¹⁸⁴⁹ “ayın, güneşin halesi var, ayın, güneşin çevresinde bir daire var”

kartaş [kardaş¹⁸⁵⁰] (*karta*+*ış*, *ış* < *ışi* [karda+âš, âš < âšə], krş. AşmMater. 114) “avlu” (krş. Máté XXVI, 58; [kardiş] Máté XXVI, 3)

kartaş-pîtti [kardaş-pâtî]¹⁸⁵¹ “çiftlik hayvanlarının yararına, iyi bir şekilde büyümeleri için evde yapılan bir kurban ritüeli”

karttus [karttus] “kasket” (Ru. *картузъ*)

karçık [kar.đžêk]¹⁸⁵², Sp. ay. “yaşlı kadın, kocakarı” (Tat. [karčêk])

karu [karu], bk. *kar-* [kar-]

kas- [kas-]¹⁸⁵³, Sp. ay. “kesmek, biçmek, doğramak”; *kassa şur-* [kassa şur-] “yarmak, parçalara ayırmak, kesmek”; krş. Gomb. (Tat. [kis-])

kasnî-salma [kasnê-salma]¹⁸⁵⁴ “bir tür erişte”

kasî [kazê]¹⁸⁵⁵ “köy sokağının bir tarafında bulunan bir dizi ev, yan yana evler grubu; köyün belli, ayrı bir bölümü, ayrı bir mahallesi, yerleşim yeri; karık, saban çizgisi, saban izi”; *aka kassi, suha kassi* [aga kassî, suça kassî] “karık, saban izi”, *kasî kasî pîlî kilet* [kazê kazê pələt kilet] “bulutlar öbek öbek geliyor”, *k.-k. şil vîret* [k.-k. şil vərət] “rüzgâr cereyan gibi esiyor” (krş. *kas-* [kas-]; krş. AşmMater. 125)

¹⁸⁴³ < *kart-* “kertmek, kertik açmak, çentmek” + *-a* (e.a.y.e.), bk. *kart-*.

¹⁸⁴⁴ Tat. TobR *kıpmık* 1899: 1363

¹⁸⁴⁵ Alt. Osm. vd. R *kāpmık* 1899: 1103

¹⁸⁴⁶ Yegorov ve Fedotov, sözcüğü, Tat. *kirte*, Başk. *kerte* “çit; duvar; ahır; bariyer, engel” (< *kir-* ~ *ker-* < ET *ker-* “germek, çit çekmek”) sözcükleriyle ilgili görmüş ve Çuv. *karta* sözcüğünün *kar-* “çit çekmek” eyleminden türediğini belirtmişlerdir (1964, s. 91; 1996a, s. 232).

¹⁸⁴⁷ TatR *kıpmä* 1899: 1363

¹⁸⁴⁸ < *karta* “hayvanlar için çitle çevrili yer” + *kîmpa* “mantar” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *karta* ve *kîmpa*.

¹⁸⁴⁹ < *karta* “hayvanlar için çitle çevrili yer” + *+lan-* (a.e.y.e.), bk. *karta*.

¹⁸⁵⁰ *kardeş* olmalı.

¹⁸⁵¹ < *kartaş* “avlu” + *pîti* “lapa, bulamaç” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *karta* ve *pîti*.

¹⁸⁵² < TatR *karçık* “yaşlı kadın” (Poppe, 1927, s. 158; ANLT s. 16).

¹⁸⁵³ < **kes-* (ÇSB; EDAL, s. 769) = TT *kes-* “kesmek”.

¹⁸⁵⁴ < *kas-* “kesmek, biçmek, doğramak” + *-nî* (geçmiş zaman ortacı) + *salma* “erişte veya kesilmiş hamur”, bk. *kas-* ve *salma*.

¹⁸⁵⁵ < *kas-* “kesmek, biçmek, doğramak” + *-i* (e.a.y.e.), bk. *kas-*.

kasık [kazâk]¹⁸⁵⁶, Sp. ay. “kıyılmış veya kesilmiş parça, kesik parça, dilim”; krş. *kas-* [kas-]; krş. *kışık* [kəsək] (Tat. [kisək])

kaska [kaska]¹⁸⁵⁷, Sp. ay. “(kesilmiş ağaç) kütüğü, (yarma) kütüğü”; krş. *kas-* [kas-] (Tat. [kiskä])

kaska-pukan [kaska-puġan]¹⁸⁵⁸ “tabure, iskemle, oturmak için kütük”

kasmik [kasmîk]¹⁸⁵⁹ “içinde tahıl, un ve benzerlerinin saklandığı ve aynı zamanda bira yapımında da kullanılan içi boş büyük bir tekne”; krş. Magn. 154 (Tat. [kismäk])

kaş [kaş]¹⁸⁶⁰, Sp. ay. “gece, akşam”; *kašta* [kašta] “akşam, akşamleyin”; krş. Gomb. (Tat. [kiç])

kaşhine [kaşxəne]¹⁸⁶¹ “akşam, akşamleyin”

kaş- [kaş-]¹⁸⁶², Sp. ay. “geçmek, aşmak, (bir şeyin üzerinden) geçip gitmek” (Tat. [kiç-])

kaşar- [kaşar-]¹⁸⁶³ “geçirmek, götürmek, (bir tarafa) taşımak; bağışlamak, affetmek, serbest bırakmak”

kaşma [kaşma]¹⁸⁶⁴ “yaya köprüsü, sırtık veya silindir tahtalardan yapılmış geçit, köprü”

kaşalık [kaşalîk]¹⁸⁶⁵ “ekim yastığının (*ana*, ekilebilir arazi parçası) hasatçılar tarafından sırayla yanlamasına atlanarak ilerlenirken sonradan bir seferde biçilen kısmı”; krş. *kaş-* [kaş-]

kaşan [kaşan]¹⁸⁶⁶ bilinmeyen bir sözcük; sadece şu bilmede karşımıza çıkar: *tüp tupansîr tupansîr, tulti vîkîr kaşansîr. –süs tüni* [tüp tũbanzêr tũbanzêr, tũldî vêġêr kaşanzêr. –süs tüni]¹⁸⁶⁷ “tabansız tabansız, dışarıdaki öküz arkasız. -kendir ezici”; tercümanıma göre bu kelime Kazan hükümetinin Teteş adlı bölgesinde ‘sırt, arka’ anlamına gelir”; krş. Magn. 119 ‘sırt, arka; kadın edep yeri’ (? ÇaġKún. [kaşan¹⁸⁶⁸] “arkada bulunan küçük kemikler”)

kaşık [kaşîk]¹⁸⁶⁹, Sp. ay. “kaşık” (Tat. [kaşîk])

kaşkîr [kaşkîr]¹⁸⁷⁰, Sp. ay. “kurt” (KzkR [kaskâr¹⁸⁷¹], KırgR [karşkâr¹⁸⁷²], BarR [karşkur¹⁸⁷³])

¹⁸⁵⁶ < *kas-* “kesmek, biçmek, doğramak” + *-ik* (e.a.y.e.), bk. *kas-*.

¹⁸⁵⁷ < *kas-* “kesmek, biçmek, doğramak” + *-ka* (e.a.y.e.), bk. *kas-*.

¹⁸⁵⁸ < *kas-* “kesmek, biçmek, doğramak” + *-ka* (e.a.y.e.) + *pukan* “ağaç kütüğü”, bk. *kas-* ve *pukan*.

¹⁸⁵⁹ < *kas-* “kesmek, kesim yapmak, biçmek, doğramak” + *-mik* (e.a.y.e.), bk. *kas-*.

¹⁸⁶⁰ << *kêç, *kêç (EWb., s. 245b) = TT *geç* “geç”, *gece* “gece”

¹⁸⁶¹ < *kaş* “gece, akşam” + *+hi* (a.a.y.e.) + *ne* (belirtme-yönelme durum eki), bk. *kaş*.

¹⁸⁶² << **keç-* (ÇSB) = TT *geç-* “geçmek”.

¹⁸⁶³ < *kaş-* “geçmek, aşmak, (bir şeyin üzerinden) geçip gitmek” + *-ar-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *kaş-*.

¹⁸⁶⁴ < *kaş-* “geçmek, aşmak, (bir şeyin üzerinden) geçip gitmek” + *-ma* (e.a.y.e.), bk. *kaş-*.

¹⁸⁶⁵ < *kaş-* “geçmek, aşmak, (bir şeyin üzerinden) geçip gitmek” + *-alîk* (e.a.y.e.) (Pavlov, 2014, s. 133), bk. *kaş-*.

¹⁸⁶⁶ Yegorov, ağızlarda “sırt” anlamında kullanılan bu sözcüğün *kay* “arka” ve *şan* “vücut” sözcüklerinin birleşimiyle meydana gelerek “vücudun arkası” anlamının ortaya çıktığını belirtmektedir (1964, s. 94).

¹⁸⁶⁷ Çevirisi CsSz.’te (s. 61) ve ÇS’nde (s. 63) bulunmamaktadır.

¹⁸⁶⁸ ÇaġKún. ay. 1902: 112, LÇ قاشان 1881: 214a

¹⁸⁶⁹ < Tat. *kaşık* ay. (Poppe, 1927, s. 158; ANLT, s. 70).

¹⁸⁷⁰ < Tat. *kaşkar* ay. (Poppe, 1927, s. 158; EWb., s. 239a).

¹⁸⁷¹ KzkR *kaşkyr* 1899: 354

¹⁸⁷² KırgR *kaşkyr* 1899: 212

¹⁸⁷³ BarR *kaşkyr* 1899: 212

kaşla- [kaşla-]¹⁸⁷⁴ (krş. AşmMater. 101 [kâşla-¹⁸⁷⁵]) “uğuldamak, hışırdamak”; *vırman kaşlat* [vırman kaşlat] “orman uğulduyor” (yans. krş. TatO [gözlâ-¹⁸⁷⁶] “uğuldamak, gürlüdemek, gürlütmek”)

kaşlitî [kaşlidə] (bot.) “tahıl içinde yetişen bir ot, tohumları fiğ bitkisinin tohumlarına benzer”

kaşni [kaşni] “her, hep, her biri, hepsi, herkes” (Ru. *каждый*, ağ. *каждный*)

kaşta [kaşta]¹⁸⁷⁷, Sp. ay. “enine, enlemesine kiriş”; *maçça-kaşti* [mat't'şa¹⁸⁷⁸-kaşti] “tavan kirişi, bir odanın tavanını tutmak için destek kirişi”, *kıper-kaşti* [kəber-kaşti] “taban, zemin, döşeme kirişi” (Tat. TümR [kiştâ¹⁸⁷⁹])

kaştîr [kaştîr], bk. *kıştîr* [kıştîr]

kaştîtat- [kaştîrdat-], bk. *kıştîrtat-* [kıştîrdat-]

kat- [kat-]¹⁸⁸⁰, Sp. ay. “kırmak, (bir parçayı) kırıp koparmak, kırıp ikiye ayırmak, ikiye bölmek” (TatO [kit-¹⁸⁸¹] ay. “bir parçayı kırmak, koparmak”, TatV [kit-¹⁸⁸²] “koparmak, kırmak”)

katîk [kadîk]¹⁸⁸³ “parça, kırılmış parça, (kopmuş) parça, kırık; kırılmış, çentikli, kırık kenarlı, eksik”: *k. purtî* [k. pırdê] “bir parçası eksik olan, kırık balta” (TatB [kitək¹⁸⁸⁴] “kırık”; [çülmäk kitəgə¹⁸⁸⁵] “çömlek parçası, kırık”)

katam: **k.-pir** [kadam: k.-pir] “ince keten bezi” (TatR [kitän¹⁸⁸⁶], Tel. AltR [kädän¹⁸⁸⁷], Krm. Kum. OsmR [kätän¹⁸⁸⁸] < Ar.)

katîrkas: **k.-yivîşsi** [kadêrgas: k. jêvêşsi] “yemişleri üvez ağacının kine benzeyen dikenli bir çalı, Parinari”; *k. şırlî* [k. şırlî] “bu ağacın yemişleri”

katka: **ula-katka** [katka: ula-katka] “alaca ağaçkakan”

katka [katka] “küçük tekne, kova, fıçı, gerdel” (Ru. *кадка*)

kat'ti [kat'ti] “(çocuk sözü) diş”

kaça [ka.đža]¹⁸⁸⁹ “bir kancanın ters hâli veya ters kanca, olta iğnesi”; *avtan-kaçi* [avdan-ka.đži] “horoz mahmuzu”, *takan-kaçi* [tagan-ka.đži] “nal üzerindeki mahmuz” (OsmR (Meyer 48) [kanža¹⁸⁹⁰] “kanca”, OsmZenk. [kanža, kanže¹⁸⁹¹] “kanca”)

¹⁸⁷⁴ < *kaş* “rüzgâr, orman vb. hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 154c) + *la-* (a.e.y.e.).

¹⁸⁷⁵ AşmMater. *кашла-*

¹⁸⁷⁶ TatO *дѣжля* 1892: 57a

¹⁸⁷⁷ Araştırmacılar, sözcüğü Tat., Başk. *keşte* “kitap vb. için raf, duvar tahtası”, Tat., Tüm. *kişte* “kiriş, kapı girişinin üst kısmı, enine çubuk” sözcüklerine yaklaştırmışlardır (Yeg., s. 96; EWb., s. 258b; Fed. I, s. 244).

¹⁸⁷⁸ *mat'ışa* olmalı.

¹⁸⁷⁹ Tat. TümR *kiimä* 1899: 1393

¹⁸⁸⁰ < **kät-* = EDT *ket-* “çentikleme, parçalamak” (CHF, s. 138).

¹⁸⁸¹ TatO *kim-* 1892: 122a

¹⁸⁸² TatV *kim-* 1894: 184b

¹⁸⁸³ < *kat-* “kırmak, (bir parçayı) kırıp koparmak, kırıp ikiye ayırmak, ikiye bölmek” + *-ik* (e.a.y.e.), bk. *kat-*.

¹⁸⁸⁴ TatB *kitek* 1876: 56

¹⁸⁸⁵ TatB *çülmäk kitege* 1876: 56

¹⁸⁸⁶ TatR *kimän* 1899: 1375

¹⁸⁸⁷ Tel. AltR *kädän* 1899: 1133

¹⁸⁸⁸ Krm. Kum. OsmR *kätän* 1899: 1129

kaça purne [ka.ǫ́ža purne], Sp. [ka.ǫ́zi-pürne] “serçe parmak”

kaçaka [ka.ǫ́žaca]¹⁸⁹², Sp. ay. “keçi”; *k.-taki* [k.-taçı] “teke”; krş. Gomb. (krş. TatR [käžä¹⁸⁹³] “keçi”, Tat. TobR [küzä¹⁸⁹⁴] “karaca”, TatB [küzä] “keçi”; [käžä: kâr käžäsə¹⁸⁹⁵] “dağ keçisi”, TatO MişN [küzä¹⁸⁹⁶], MişBüg. [käžä] “keçi”, Krm. Osm. ÇağR [käçi¹⁸⁹⁷] “keçi”, HiveT [käçki] ay.)

kaçika: yiti k., yit-k. [ka.ǫ́žəga: jəbə k., jət-k.]¹⁸⁹⁸ “köpekler”; krş. Magn. 53 (Tat. Tob. [kančək] “dişi köpek, kancık”, OsmR [kanžək¹⁸⁹⁹] ay.)

kaçirtattar- [ka.ǫ́žərdattar-]¹⁹⁰⁰ “(dişleri) gıcırdatmak”; *şılna an kaçirtattar* [şəlna an ka.ǫ́žərdattar] “dişlerini gıcırdatma!” krş. Mark. IX, 18 (yans. krş. OsmR [gəžərdat-¹⁹⁰¹] “hışırdatmak, gıcırdatmak”; [tişlərini-dä g-a¹⁹⁰²] “dişlerini gıcırdatıyor”; krş. OsmR [gəžərdat-¹⁹⁰³] “dişlerini gösterme”)

kaççi [kat'tšə¹⁹⁰⁴]¹⁹⁰⁵, Sp. ay. “nişanlı erkek, damat”

kavın [kavən]¹⁹⁰⁶ “kabak” (TatB [kauən¹⁹⁰⁷] “kavun”, Tat. Kzk. KumR [kaun¹⁹⁰⁸] “kavun”; Kzk. “karpuz”)

kavle- [kavlə-]¹⁹⁰⁹ “çiğnemek, sürekli gevelemek; geniş getirmek”; krş. Gomb. (OsmR [gävälä-¹⁹¹⁰] “gevelemek”; krş. [gäv-¹⁹¹¹] “geniş getirmek; damağıyla çiğnemek, zorlukla yemek

¹⁸⁸⁹ Yegorov ve Fedotov; sözcüğü, TT *küçük* ve onun diğer Türk dillerindeki denkliklerine yaklaştırmıştır (1996a, s. 241, 242).

¹⁸⁹⁰ OsmR *kañca* 1899: 128

¹⁸⁹¹ OsmZen. *كانجه* *kañga*, *kañge* 1876: 685b

¹⁸⁹² Araştırmacılar; sözcüğü, TT *keçi* ve onun diğer Türk dillerindeki denklikleriyle birleştirmektedir (Yeg., s. 95; EWb., s. 246a; Fed. I, s. 242). Yegorov, kaynak belirtmeksizin F. Korş’un Çuv. *kaçaka* biçiminin *kaça* “keçi” ve *taka* “teke” sözcüklerinin birleşmesiyle oluştuğunu ifade ettiğini aktarmaktadır (1964, s. 95). Ayrıca Fedotov ve Räsänen, sözcüğün *kaça* olarak kullanılan bir biçimi de olduğundan *kaçaka* sözcüğünde +*ka* eki bulunduğunu düşünmektedir (1964, s. 246a; 1996a, s. 242). András Róna-Tas, Mac. *kecske* “keçi” sözcüğünün kaynağının Çuv. *kaçaka* olduğunu ancak bu sözcüğün Çuvaşça için kesinlikle bir kopya sözcük olduğunu ve muhtemelen Tatarcadan alındığını, sözcüğün Orta Çuvaşçada da yaşamış olduğunu kanıtı olarak ise Tatarcada korunmuş olan *keşeke* “boynuz biçimli baston oyuncak” sözcüğünün gösterdiğini belirtmektedir (2015, s. 218).

¹⁸⁹³ TatR *käçä* 1899: 1149

¹⁸⁹⁴ Tat. TobR *küzä* 1899: 1171

¹⁸⁹⁵ TatB *küzä*; *käžä*: *kir käžäse* 1876: 48

¹⁸⁹⁶ TatO *кязя* 1892: 144a

¹⁸⁹⁷ Krm. Osm. ÇağR *käçi* 1899: 1145

¹⁸⁹⁸ Yegorov, sözcüğü Tat. *kaçkın* “kaçan”, Özb. *koçok* “mülteci, sığınmacı”, Alt. *kaçkın* “kaçan, kaçak; firari” (< *kaç*- “kaçmak”) sözcüklerine yaklaştırmıştır (1964, s. 95).

¹⁸⁹⁹ OsmR *kañçık* 1899: 130

¹⁹⁰⁰ < *kaçır* “gıcırta hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 154b) + *tat-* (a.e.y.e.) + *-tar-* (e.e.y.e.; ettirgenlik).

¹⁹⁰¹ OsmR *гычырдат-* 1899: 1618

¹⁹⁰² OsmR *mişläriñi-dä gıçırdama* 1899: 1618

¹⁹⁰³ OsmR *gıçıрда-* 1899: 1548

¹⁹⁰⁴ *kat'tšə* olmalı.

¹⁹⁰⁵ Yegorov; sözcüğü, TT *koca* “koca” sözcüğüne yaklaştırmış ayrıca Mar. *kaçe* “genç erkek, damat” sözcüğüyle karşılaştırmıştır (1964, s. 95). Fedotov, sözcüğün Ova Mar. *kaçe*, Dağlık Mar. *kace* “genç erkek; damat” biçimlerinden kopya olduğunu belirtir. Fedotov, ayrıca Yegorov’un sözcüğü, TT *koca* sözcüğüyle birleştirmesine ise bu sözcüğün Çuv. *huşa* (< Far.) sözcüğüne karşılık geldiğini belirterek karşı çıkar (1996a, s. 242).

¹⁹⁰⁶ < Tat. *kaun* “karpuz”, Tat. *kaun* “kavun” (Poppe, 1927, s. 158).

¹⁹⁰⁷ TatB *kauiñ* 1876: 39

¹⁹⁰⁸ Tat. Kzk. KumR *каун* 1899: 51

¹⁹⁰⁹ < **keble-* < **kēb-* (ÇSB); DLT *kew-* “ağızda çiğneyip yutmamak; (söz için) gevelemek” (s. 707); TT *gevele-* ay.

(yaşlılar hak. söylenir); [gäv¹⁹¹²] “geviş getirme”; krş. Çağ. DT R [käüşä-¹⁹¹³] “geviş getirmek” = Osm. [gävšä-] ay., Osm. [gäviš] ay. ([gäv+š]))

kepene [kɛvɛnɛ]¹⁹¹⁴ “bir ruh” (turī umiñçi, unīn tīvanī [tūrê umân, Džī, unân tâvanə] “tanrının huzurunda, önünde olan ve onunla akraba olan”); krş. Zol. 33, Magn. 64

kerven [kɛrvɛn] “iyi, mükemmel”; *k. sīn, laşa* [k. sīn, laža]¹⁹¹⁵ “iyi insan, iyi at”

kikirt [kəgərt], bk. *kükirt* [kügərt]

kikırçen [kəgər.ðžɛn] “bir tür su bitkisi, küçük dulavrat otu”; AşmMater. 367 “su dulavrat otu”; krş. Gomb.

kil [kəl]¹⁹¹⁶, Sp. [köl] “kül”; krş. Gomb. (Tat. [köl])

kile [kələ]¹⁹¹⁷ “topuk”; *ura-kili* [ura-kəli] “ayak topuğu”, *atī-kili* [adē¹⁹¹⁸-kəli] “çizme topuğu, ökçe, (bot veya ayakkabı üzerinde) topuk”

kile- [kələ-]¹⁹¹⁹ “istemek, dilemek, rica etmek, yalvarmak”; krş. Gomb. (Tat. [kələ-])

kilençe [kələn.ðžɛ] “cam; cam şişe” (Ru. *стекляница* “cam kap”)

kilençe-kurka [kələn.ðžɛ-kurğa] “cam bardak”

kiler- [kələr-]¹⁹²⁰ “iplikleri ağartmak için alkalili suya batırmak, küllü suyla yıkamak”

kiletke [kələtkɛ]¹⁹²¹ “ağaçtan idol, put (*haypiren* [χajbiren] ve *türkili* [türçəlli] adlı ruhları temsil eder; insan şeklindedir)”; krş. Razsk. I, 6

¹⁹¹⁰ OsmR *žävälä-* 1899: 1578

¹⁹¹¹ OsmR *žäv-* 1899: 1578

¹⁹¹² OsmR *žäv* 1899: 1578

¹⁹¹³ Çağ. DT R *käyüä-* 1899: 1058

¹⁹¹⁴ Räsänen, Aşmarin’de tespit ettiği *kepe* “şans tanrıçası” sözcüğüne dayanarak Paasonen’deki *kepe-ne* biçiminde yönelme-belirtme durum eki olduğunu belirtmiş ve bu sözcüğün Çuvaşçaya Mar. *keβäe* “gök”, Doğu Mar. *kaβa* ay. biçimlerinden kopyalandığını ifade etmiş, ayrıca Udm. *kaba-inmar* “kader tanrısı”; Fin. *kapo, kave* “bir tanrıça” sözcüklerini kanıtlarını sunmuştur (1969, s. 253b, 254a).

¹⁹¹⁵ Bu yapıların çevirisi CsSz.’te (s. 63) ve ÇS’nde (s. 62) bulunmamaktadır.

¹⁹¹⁶ < *kül (Poppe, 1927, s. 156; ÇSB; EDAL, s. 849; CHF, s. 148) = TT *kül* ay.

¹⁹¹⁷ Yegorov sözcüğü, Oset. *k’ele, sk’ele* “topuk, ayağı veya ayakkabının arka kısmı” sözcükleriyle karşılaştırmış, Bulgarların bu sözcüğü Osetlerin atalarından aldığını veya bunun tam tersi bir durum olduğunu belirtmiştir (1964, s. 104). Yegorov’daki bilgilere ek olarak Fedetov, sözcüğün Tatarcanın ağızlarında *kile* “topuk” biçiminde bulunduğunu belirtmiştir (1996a, s. 270).

¹⁹¹⁸ *avê* olmalı.

¹⁹¹⁹ Yegorov; sözcüğü, TT *dile-* ve onun diğer Türkçe denklıklarına yaklaştırmış; ayrıca Mo. *guyji kele-* “dilenmek”; ET *kol-* “istemek” biçimleriyle karşılaştırmıştır. Yegorov, bu eylemin diğer Türk dillerindeki “dil” anlamındaki sözcikle oluşturulurken Çuvaşça biçimin Tat. *kilye-*, Hak. *kile-* ve Mo. *kele(n), hel(en)* “dil” sözcüklerinin etkisi altında ortaya çıktığını düşünmüştür (1964, s. 104). Räsänen’e göre; Çuv. *kile-* “dilemek”, Tat. *kile-* eyleminden kopyalanmıştır. Ayrıca Räsänen, ilgili maddede sadece Krm., Tat. *kile-* “istemek”, Hak. *kile-* “istemek”; Tat. *keleü* “dinsel ritüel”, Çuv. *kil-i* “dua, kurban, dinsel ritüel” gibi sadece *k-* sesli örnekleri ele almıştır (1969, s. 270b). Fedotov; sözcüğe, Tunguz dillerinden de kanıtlar getirmiştir: Evenk. *geliee-*, Sol. *gelee-*, Even. *gelne-*, Oroç. *gele-* “sormak; talep etmek; istemek, dilemek vb.” (1996a, s. 271). Klára Agyagási, sözcüğü, **küle-* ana biçiminden getirmektedir (2019, s. 148).

¹⁹²⁰ < *kil* “kül” + *+er-* (a.e.y.e.), bk. *kil*.

¹⁹²¹ Yegorov; sözcüğü, YUyg. *kölenke*, Kırg. *kölökö*, Azb. *kölke*, Şor. *köletki* “gölge”, *kölet-* “gölge yapmak” biçimlerine yaklaştırmıştır (1969, s. 105). Bizce sözcük, Tat. *kületke* “gölge” (Öner, 2015, s. 238a) veya Başk. *kületke* “karaltı, silüet” (Özşahin, 2017, s. 307b) sözcüklerinden kopyalanmış olabilir. Çünkü Yegorov’un verdiği denklıklar, bugün TT *gölge* sözcüğünün diğer Türk dillerindeki denklıklarıdır. Bize göre bu sözcükle ilgili bir diğer ihtimal sözcüğün, Çuv. *kile-* “istemek, dilemek, rica etmek, yalvarmak” eylemiyle köken bakımından ilişkili olduğudur. Morfolojik olarak tam biçimde çözümleyemsek de Çuv. *kili* “dua; ibadet; adak, kurban; kurban edilen yerin, kurban

kīlī [kələ]¹⁹²² “dua; ibadet; adak, kurban; kurban edilen yerin, kurban yerinin ruhu”; *k. tu-* [k. tu-] “dua etmek”; krş. Magn. 64; krş. Gomb. *kīle-* [kələ-] (krş. TatR [kələ-¹⁹²³] “istemek, arzulamak; rica etmek; dua etmek”; [kəläu¹⁹²⁴] “dua, ibadet, dini ayin”)

kīl-tum-hayarī [kəl-tum-ħajarə] “kurban yeri ruhunun neden olduğu, bu ruhun tek başına veya başka ruhlarla oynadığı sırada onların meskenine giren kişiye bulaşan hastalık”

kīlīmśī [kələmzə]¹⁹²⁵ “dilenci” (krş. *kīlī* [kələ])

kīlt [kəlt] “biraz, birazcık, azıcık, çok az”; *k. parha* [k. parħa] “biraz ver!”, *k. ançah ükmerim* [k. ań.ǫǰaħ ükmərəm] “neredeysə düşüyordum”

kīlte [kələ]¹⁹²⁶, Sp. [kələ] “ekin demeti”; krş. Gomb. (Tat. [kəltä])

kīltirtet- [kələrdət-]¹⁹²⁷ “gök gürlmek; hindinin sesi hakkında da söylenir”; *aslati kīltirtet* [asladı¹⁹²⁸ kələrdədət] “gök gürlüyor” (krş. TatR [kəltörä-¹⁹²⁹] “gürlmek”, TatO [kəltörä-, kəltörä-¹⁹³⁰] ay., TarR [güldür¹⁹³¹] “gök gürlmesi”)

kīmīl [kəməl]¹⁹³², Sp. [kəmöl] “gümüş”; *çır(i)-kīmīl* [tʃər(ə)-kəməl] “cıva”; krş. Gomb. (Tat. [kəmöš])

kīmsirtet- [kəmzərdət-]¹⁹³³ “(yans.) gümbürdemek, gürlmek”, Uçebn. 72 “gürlmek”; *kīper kīmsirtet* [kəpər kəmzərdədət] “(üstünden geçtiklerinde) köprü gümbürdüyor”

kīmsirtetter- [kəmzərdəttər-]¹⁹³⁴ ettirgen.: *aslati kīmsirtetteret* [asladı kəmzərdəttərət] “gök gürlüyor”

kīneke [kənəkə] “kitap”; krş. Gomb. (Ru. книга)

kīnçele [kən.ǫǰələ]¹⁹³⁵ “eğirilmek üzere kemiğe sarılmış yün yumağı”; krş. AşmMater. 27 “çıkırık”; Magn. 256 “Rus eğirme tarağının yerini alan, eğirme yapılırken oturlan tahtaya tutturulmuş değnek” (= TatR [küçälä¹⁹³⁶] “(eğirilmiş) yün”)

---

yerinin ruhu” sözcüğünün *kīle-* eyleminden geldiği için Paasonen’in tanımıyla “ağaçtan idol, put” anlamındaki bu sözcüğün de *kīle-* eylemine yaklaştırılması anlamsal açıdan mümkün gözükmemektedir.

¹⁹²² < *kīle-* “istemek, dilemek, rica etmek, yalvarmak” + *-ī* (e.a.y.e.), bk. *kīle-*.

¹⁹²³ TatR *kīlā-* 1899: 1411

¹⁹²⁴ TatR *kīlāy* 1899: 1411

¹⁹²⁵ < *kīle-* “istemek, dilemek, rica etmek, yalvarmak” + *-im* (e.a.y.e.) + *+sī* (a.a.y.e.), bk. *kīle-*.

¹⁹²⁶ Yegorov ve Fedotov; sözcüğü, Başk., Tat. *költe*, Nog. *külte* “demet”, Kzk. *külte* “bir demet istiflenmiş ekin; toplanmış saç” sözcüklerine yaklaştırmış ve Türk dilleri için bu sözcüklerin *kül-* “bağlamak” eyleminden geliyor olabileceğini düşünmüştür (1964, s. 105; 1996a, s. 273). Räsänen’e göre; *kül-* “bağlamak” eyleminden türeyen Tat. *kəltä* “demet” Çuvaşçaya *kīlte* olarak kopyalanmıştır (1969, s. 308b).

¹⁹²⁷ < *kīltir* “gök gürltüsü vb. hak. yansıma söz” (Aşm. VII, s. 121) + *+tet-* (a.e.y.e.).

¹⁹²⁸ Paasonen *aslati* biçiminde düzeltilmesi gerektiğini belirtmiştir (1908, s. 243).

¹⁹²⁹ TatR *kəlmöpö-* 1899: 1333

¹⁹³⁰ TatO *kəlmöpřa, kəlmepřa* 1892: 125a

¹⁹³¹ TarR *çılđıp* 1899: 1643

¹⁹³² < **kümül*² (ÇSB) = TT *gümüş* ay.

¹⁹³³ < *kīmsir* “gürlme hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 169a) + *+tet-* (a.e.y.e.).

¹⁹³⁴ < *kīmsirtet-* “gümbürdemek, gürlmek” + *-ter-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *kīmsirtet-*.

¹⁹³⁵ Räsänen, sözcüğün Eski Ru. *kōdēlb* (> Fin. *kuontalo*) sözcüğünden eski bir kopya olduğunun anlaşıldığını, bu sözcüğün nazal unsurun Rusçada korunduğu bir zamanda Mariceye (ve belki Çuvaşçaya) geçtiğini, Çuv. *kīmpa*

kĩnçele-yivĩssi [kən.ǫ́ǰele-jǰvǰssĩ]¹⁹³⁷ “iğle ip eğiren kadının oturduğu tahta levha, bu tahtaya bağlı (yün yumağı bağlı olan) bir sıırıkla beraber bulunur”; krş. Gomb.

kĩnçele-kuçĩ [kən.ǫ́ǰele-ku.ǫ́ǰǰ]¹⁹³⁸ “iğle iğ eğiren kadının oturduğu tahta levha”

kĩpe [kǰǰǰ]¹⁹³⁹, Sp. ay. “gömlək, çamaşır”; krş. Gomb.; krş. ? *kipke* [kipkǰ] (? TatR [kǰǰǰ¹⁹⁴⁰], Kum. Tob. TaraR [kǰǰǰ¹⁹⁴¹] “zırh”, ÇağKún. [kǰǰǰ¹⁹⁴²] “zırhlı elbise”)

kĩper [kǰǰǰ]¹⁹⁴³, Sp. ay. “köprü” (Tat. [kǰǰǰ])

kĩpĩrlen- [kǰǰǰǰǰ-] “sıkışmak, sıkışıp kalmak, toplanmak veya yığılmak”; *şurĩh-kĩĩvĩ kĩpĩrlense tĩrat* [şurǰǰ-kǰǰǰǰ kǰǰǰǰǰǰ tĩrat] “koyun sürüsü birbirine sokulmuş duruyor”; krş. Razsk. I, 34

kĩpse [kǰǰǰǰ]¹⁹⁴⁴ “bazı bitkilerin (Heracleum türleri vb.) yenilebilir sapı”; *mayra-kĩpsi* [majra-kǰǰǰǰ] (bot.) “yabani turp”; *pir-kĩpsi* [pir-kǰǰǰǰ¹⁹⁴⁵] “(bot.) bir tür bitki”; krş. Gomb. (TatR [kǰǰǰǰ¹⁹⁴⁶] “sap, koçan, mantar gövdesi; yenilebilir bir yaz bitkisi”, [kǰǰǰǰ¹⁹⁴⁷] “gövde, sap”)

“mantar”, Tat. *gǰǰǰǰ*, *gǰǰǰǰ* (< Ru. *gǰǰǰǰ* ay.) sözcüklerinin de Rus-Çuvaş (Volga Bulgar) ilişkilerinin bu kadar erken bir dönemden itibaren kurulabileceğine tanıklık ettiğini belirtmektedir (1920, s. 246). Räsänen’in düşüncesi şu yöndedir: Tat. *kĩnçele*, *kũçele* “eğrilmiş yün”, Çuv. *kĩnçala*, *kĩnçele* “kıtık”, Ru. *кыпча́ла* < Mar. *kũncǰla*, *kǰn^dzala* < Eski Ru. *kǰǰǰǰ* (1969, s. 309a). Yegorov da sözcüğün doğu Slav dillerinden sondaki nazal ünlü kaybolmadan önce (yani 10. yy.’dan önce) kopyalandığını belirtmiştir: *кондель* [kǰǰǰǰǰ]>*kĩnçele*. Ayrıca sözcüğü, Fin. *kuontalo* “kıtık” ile karşılaştırmıştır (1964, s. 105). Fedotov sözcüğün, *kunça/konça* “dokuma ipliğı” sözcüğüne +*la*- ekinin eklenmesiyle oluştuğunu düşünmektedir. Ayrıca kendisi de Marice *kuncala* ve Çuv. *kun’çala* sözcüklerinin Eski Ru. *kudǰl’*, *kudǰlya* sözcüklerinden gelip gelmediğini sorgular (1990, s. 193). Klára Agyagási de sözcüğün Eski Ru. *kǰǰǰǰ* ‘el’ a “üstüğü” sözcüğünden kopya olarak kabul etmektedir (2019, s. 191).

¹⁹³⁶ TatR *кыпча́ла* 1899: 1492

¹⁹³⁷ < *kĩnçele* “eğirmek üzere kemiğe sarılmış yün yumağı” + *yivĩs* “ağaç” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *kĩnçele* ve *yivĩs*.

¹⁹³⁸ < *kĩnçele* “eğirmek üzere kemiğe sarılmış yün yumağı” + *kut* “arka, kıç” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *kĩnçele* ve *kut*.

¹⁹³⁹ Yegorov; sözcüğü, Çağ. *kap* “kap, yük hayvanlarının sırtına asılan çanta; torba”, TT *kap* “kap, kutu, dış kapak” vb., Alt., Şor. *kep*, Hak. *kip*, Tuv. *hep* “giysi, çamaşır, üniforma; form, şablon, örnek, kalıp”, Tuv. *hap* “torba, kese; kutu, kap”, Alt., Kzk., KKalp. *kip*, Nog., Tat. *kap* “çuval”, Tü. *kebe* “kepenek”, Tat. *kep* “giysi”, Çağ. *kũpe* “plaka zırh”, Tat. *kǰbe külmek* “zincir zırh”, Çağ. *kepek* “giysi, dış giysisi, çarşaf” biçimlerine yaklaştırmış ayrıca Mo. *keb* “form, örnek” sözcüğüyle karşılaştırmıştır. Yegorov, Kaşgarlı Mahmud’un sözlüğünde *kũbe* “zincir zırh (metal halkalardan yapılmış koruyucu gömlek)” biçiminde Bulgarca bir söz geçtiğini ekler. Yine bu etimolojilerini doğrulayıcı bir içimde 1945 yılında Bulgaristan’ın eski başkenti Preslav yakınlarında yapılan kazılarda üzerine “zincir zırh” anlamına gelen *kũpe* sözünün dört kez yazılı olduğu granit bir sütun bulunduğunu aktarır. Bu bilgiler ışığında Yegorov, *kũpe* üretiminin Bulgarlar arasında sadece Kuzey Kafkasya’da değil, daha sonra Volga bölgesinde de oldukça yaygın olduğunu ve eski çağlarda zincir zırhın Harezmi bölgesine Volga-Kama bölgesinden ithal edildiğinin bilindiğini, 13. yy.’dan bir Pers yazarının eserinde Azerbaycan’da giyilen bir tür kaftan, uzun erkek giysisi olarak *kaba* sözcüğünün bulunduğunu, ancak bu sözcüğün muhtemelen Farsça kökenli olduğunu ve Pehlevi dilinde *kapah* “pelerin” olarak bulunduğunu belirtir: Far. *kaba* “gömlək üstüne giyilen uzun erkek giysisi”, Oset. *kaba* “kadın giysisi” (1964, s. 105, 106). Fedotov; Çuv. *kĩpek* sözcüğünün *kĩpe*’nin bir varyantı olduğuna ve Çağ. *kipək* “üst giysisi” sözcüğüne karşılık geldiğini düşünmektedir. Fedotov ayrıca sözcüğü şu biçimlerle karşılaştırmıştır: Osm. *kepenek* “yağmurluk, kıslık Yeniçeri giysisi”, Kzk. *kebenek* “keçe kaftan”; Kum., Tob., Tar., Çağ. *kũbe* “zırh”, ET *kũbe*; *kũbe yarık* “metal zırh”, Tat. *kǰbe* “zırh”. Fedotov, Yegorov’un Çuvaşça biçimi ilişkilendirdiği *kap*, *kap*, *ğab* biçimlerinin, Çuv. *kĩpe* sözcüğüyle değil, Çuv. *hup(i)* ile birleştirilebileceği görüşündedir (1996a, s. 275). Klára Agyagási, sözcüğü *kũpe (~ EDT *kũpǰ* “küçük metal halka; zincir zırhı oluşturan metal halkalar”) ana biçiminden getirmektedir (2019, s. 148).

¹⁹⁴⁰ TatR *кǰǰǰ* 1899: 1338

¹⁹⁴¹ Kum. Tob. TaraR *кыпча́ла* 1899: 1517

¹⁹⁴² ÇağKún. ay. 1902: 136, LÇ ۱۸۸۱: 256a

¹⁹⁴³ << *kǰpǰǰ (ÇSB) = TT *kǰpǰǰ* ay.

¹⁹⁴⁴ < Tat. *kũpǰe* “namlu ağzı; boru; damar” (Ceylan, 1996, s. 134).

¹⁹⁴⁵ Paasonen *kǰpsĩ* ... *pir-kǰpsĩ* biçiminde düzeltilmesi gerektiğini belirtmiştir (1908, s. 243).

kıpşek [kəpʃek]¹⁹⁴⁸ “poyra, tekerlek göbeği” (TatR [kəpʃək] “tekerlek”, [k. bükənə¹⁹⁴⁹] “poyra”, TatV [kəpʃək]¹⁹⁵⁰ “poyra”)

kır [kər]¹⁹⁵¹, Sp. [kər] “güz, sonbahar”; *kır-kunne* [kər-kunne] “sonbaharda, güz gününde”; krş. Gomb. (Tat. [köz])

kır: tırī k. şitnī [kər: tırē k. şitnē]¹⁹⁵² “ekin eşit bir biçimde filizlendi” (zıttı *kayulī* [kajulō])

kır- [kər-]¹⁹⁵³, Sp. ay. “girmek”; krş. Gomb. (Tat. [kər-])

kır: kır-kır, kırkır [kər: kər-kər, kərgər] “(yans.) çağlama-gürleme-uğultu ses taklidi sözcük (ör. şelale, su akışı, ormanda esen rüzgâr, güçlü yanan ateş taklidi)” (krş. TatO [gərəldä-¹⁹⁵⁴] “gürültü etmek, gürüldemek”, OsmZenk. [görüldä-¹⁹⁵⁵] “gürültü yapmak, gürüldemek, gümbürdemek”)

kırle- [kərle-]¹⁹⁵⁶ “çağlamak, gürlmek, gürüldemek, uğuldamak”; *kırlese şunat* [kərleze şunat] “gürüldeyerek yanyor”

kıreke [kəreke]¹⁹⁵⁷ “bayram masası, bayram münasebetiyle zengin bir biçimde kurulmuş sofrta, bayram sofrası, misafir yemeğinde zengin yüklü sofrta”; krş. Mark. XII, 39.; *piçikır yuhat*, *kıreke tulat* [pi.ĐZƏGƏR juxat, kəreger tulat] “fiçımız akıyor, bayram sofranız doluyor”, *kıreke huşşine larır* [kəreke huşşine larēr] “bayram masasına oturun!” (Krm. ÇağR [körägä¹⁹⁵⁸] “şarap tutmak için kap; yemek sırasında uzun boyunlu şarap testilerinin konulduğu tabure”; Krm. “kâse, kadeh”; krş. Zenk. 770)

kıreke-tenkelli [kəreke-tenkelli]¹⁹⁵⁹ “iskemle, sandalye”

kıren [kəren]¹⁹⁶⁰ “koyu kahverengi, siyaha çalan kahve, koyu kumral, boz” (TatR [körən¹⁹⁶¹] “kahverengi (atlar hak.), boz, kula”, MişBüg. [körän] “koyu kahverengi ([jirän] sözcüğüyle ifade edilenden daha koyu bir renk)”)

¹⁹⁴⁶ TatR *kətiwō* 1899: 1338

¹⁹⁴⁷ TatR *kıniwā* 1899: 1517

¹⁹⁴⁸ < Tat. *körçek* “tekerlek” (ÇSB).

¹⁹⁴⁹ TatR *kəpʃək, kəpʃək bükənī* 1899: 1338

¹⁹⁵⁰ TatV *kəpʃək* 1894: 320a

¹⁹⁵¹ << *kır*² (ÇSB) = TT *güz* ay.

¹⁹⁵² Araştırmacılar, sözcüğü TT *gür* “gür” ve onun Türk dilinin tarihsel dönemleri ve çağdaş Türk dillerinde bulunan denklikleriyle birleştirmektedir (EWb., s. 309b, 310a; Fed. I, s. 277, 278).

¹⁹⁵³ << *kır- (EWb., s. 271) = TT *gir*- ay.

¹⁹⁵⁴ TatO *gereldä* 1892, 366b

¹⁹⁵⁵ OsmZenk. *گورلدمك görüldemek* 1876: 770b

¹⁹⁵⁶ < *kır* “çağlama-gürleme-uğultu ses taklidi sözcük (ör. şelale, su akışı, ormanda esen rüzgâr, güçlü yanan ateş taklidi)” + *+le-* (a.e.y.e.), bk. *kır*.

¹⁹⁵⁷ Yegorov ve Fedotov; sözcüğü, Başk. *köregi* “kımız için tahta küvet veya fiçi”, Kzk. *kerege* “çadırın kafesi; eğlence”, Özb. *kiregi* “çadırın kafesi”, Tat. *körege* “küçük fiçi” (1964, s. 107; 1996a, s. 278) sözcüklerine yaklaştırmışlardır.

¹⁹⁵⁸ Krm. ÇağR *köpözä* 1899: 1251

¹⁹⁵⁹ < *kıreke* “bayram masası, bayram münasebetiyle zengin bir biçimde kurulmuş sofrta, bayram sofrası, misafir yemeğinde zengin yüklü sofrta” + *tenkel* “(duvara sabitlenmemiş) bank, serbest duran sıra” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *kıreke* ve *tenkel*.

kīrepenke [kərəβeŋge] “kenevir tarağı” (Ru. *зребенка*)

kīrepenkke [kərəβeŋkke], Uçebn. 80 *kīrepenke* [kərəβeŋge¹⁹⁶²] “bir ağırlık ölçüsü birimi, pound, libre” (Ru. *зривенка* “bugünkü libreye eşit olan eski ağırlık ölçüsü”; krş. TatB [gräüänkä¹⁹⁶³], TatV [gräbänka¹⁹⁶⁴] “pound, libre”)

kīreşe [kərəşe]¹⁹⁶⁵ “kürek” (krş. TatB [köräök] “kürek”, [köräo-¹⁹⁶⁶] “küremek”)

kīreş- [kərəş-]¹⁹⁶⁷, Sp. ay. “güreşmek, çarpışmak, savaşmak” (Tat. *kūreş-* [köräş-])

kīret, kīreteh [kəret, kərədeχ] “açıkça, açık, aleni (?)”; *k. kura tırkaçah vîrî laşana ise karî* [k. kura târga.ǰžax vîrê lažana izē karē] “hırsız gözümün önünde atı alıp gitti”; krş. Razsk. I, 8: *vîrî-hurahsemte lîplannî, yut halîhsemte kīreteh pısmîrlama çarînnî* [vîrê-çuraxsemde lîplânnê, juţ çalêχsemde kərədeχ pısmîrlama t’şarênnê]¹⁹⁶⁸ “hırsızlar-soyguncular da durdu, yabancı halklar da baskıyı durdurdu”

kīrî [kərə]¹⁹⁶⁹ “sicim, kalın ip; dokuma tezgahında iplikleri kaldırmaya yarayan parça” (AltV [küzüg¹⁹⁷⁰] “dokuma tezgahında iplikleri kaldırmaya yarayan parça”)

kīrîk [kərək]¹⁹⁷¹, Sp. [körök] “kürk”; krş. Gomb. (Krm. Osm. ÇağR [kürk¹⁹⁷²] “kürk, kürklü giysiler”)

kīrîstlet- [kərəstlet-]¹⁹⁷³ “gürlemek, (tüfek) patlamak”

kīrîş- [kərəş-]¹⁹⁷⁴ “maaş için çalışmak, işe alınmak, işe girmek”; *vîl man pata tarşa kîrîşrî* [vêl man pada tarşa kərəşrē] “o bana çalışmaya başladı” (TatO [kərəş-¹⁹⁷⁵] ay. (“işe girmek”) < [kər-] “girmek”)

¹⁹⁶⁰ Yegorov; sözcüğü, Başk., Tat. *kören*, Kırg. *kürön*, Hak. *küreñ*, Tuv *hüren*, Yak. *küreng* “kahverengi, boz” biçimlerine yaklaştırmış ayrıca Mo. *küren*, *hüren* “kahverengi” sözcüğüyle karşılaştırmıştır (1964, s. 107). Räsänen, bu sözcüklerin Türk dillerine Mo. *küreñ* “koyu kahverengi” sözcüğünden geçtiğini düşünmektedir (1969, s. 310b).

¹⁹⁶¹ TatR *көрөн* 1899: 1329

¹⁹⁶² Uçebn. *kērepenke*

¹⁹⁶³ TatB *gräüänkä* 1876: 72

¹⁹⁶⁴ TatV *зребенка* 1894: 50a

¹⁹⁶⁵ Araştırmacılar; sözcüğü, TT *küre-* “küremek” ve *kürek* “kürek” sözcükleriyle birleştirmişlerdir (Yeg., s. 107; EWb., s. 310a, b; Fed. I, s. 280). EDAL’da sözcük **küre-* “küremek; kürek” ana biçiminin altında verilmiştir (s. 855). Klára Agyagási, sözcüğü **kürgekçe* (~ EDT *kürēk* “kürek”) ana biçiminden getirmektedir (2019, s. 55).

¹⁹⁶⁶ TatB *köräk, körä-* 1876: 63

¹⁹⁶⁷ < Tat. *köreş-* “çarpışmak, güreşmek” (EWb., s. 310b).

¹⁹⁶⁸ Çevirisi CsSz.’te (s. 65) ve ÇS’nde (s. 71) bulunmamaktadır. Ayrıca *lîplan-* olmalı.

¹⁹⁶⁹ Yegorov; sözcüğü, Kırg. *küzük*, Kzk. *kürü*, *küzüü*, Başk. *köröç* “ip” sözcüklerine yaklaştırmıştır (1964, s. 107, 108). Räsänen, OT *küzük* “dokumacı tezgâhında üst çözümleri, alttakilerden ayıran birbirine bağlı iplikler”, Kzk. *küzük*, Alt. *küzüg* “dokumacı direği; ip” sözcükleriyle ilgili görmüştür. Räsänen ayrıca Tat., Başk. *körö* sözcüklerinin Çuvaşçadan kopyalandığını belirtmiştir (1969, s. 312b, 313a). Fedotov, bunlara ek olarak sözcüğü ET *küzek/küzük* “dokumacı enstrümanı” sözcüğüne yaklaştırmıştır (1996a, s. 278).

¹⁹⁷⁰ AltV *күзүз* 1884: 192

¹⁹⁷¹ << GT *kürk* (ÇSB) veya << **kürk* (CHF, s. 148) = TT *kürk* ay.

¹⁹⁷² Krm. Osm. ÇağR *күрк* 1899: 1457

¹⁹⁷³ < *kîr* “çağlama-gürleme-uğultu ses taklidi sözcük (ör. şelale, su akışı, ormanda esen rüzgâr, güçlü yanan ateş taklidi)” + *+š* (a.a.y.e.) + *+t* (a.a.y.e.) + *+let-* (a.e.y.e.), bk. *kîr*.

¹⁹⁷⁴ < *kîr-* “girmek” + *-ş-* (e.e.y.e.; işteşlik), bk. *kîr-*.

¹⁹⁷⁵ TatO *кереш, кер* 1892: 116b

kırıkas [kərigası]¹⁹⁷⁶ “geçit, geçiş yeri, nehir geçidi” (=kaśsa süreken śir [kaśsa süregen śer] “geçip gidilen yer”)

kırle- [kərlə-]¹⁹⁷⁷ “gürültü yapmak, ses yapmak, gürlmek, gürlüdemek, uğuldamak”; krş. Gomb. [k'ri'lä-] (yans. krş. TatO [gərəldä-¹⁹⁷⁸] “gürüldemek, gürültü yapmak”)

kırpe [kərbə-] “yarma, bulgur” (Ru. *кпына*)

kırşe [kərzə] Uçebn. 65 “kaya balığı (Gobio fluviatilis)” (krş. ? Tat. [kər], Alt. [kir] “kir”)

kırt [kərt]¹⁹⁷⁹, Sp. [kört] “kürtün, kar yığını (büyük, duvarda)”; krş. *san* [san] (TatR [kört¹⁹⁸⁰])

kırt: k.-yitti [kərt: k.-jətti]¹⁹⁸¹ “çiftleşme zamanında dişi köpekle birlikte köpek veya köpekler”

kırtleş- [kərtleş-]¹⁹⁸² “etrafında koşmak, köpek çiftleşme için dişinin peşine düşmek, kızıışmak”

kırü [kərü]¹⁹⁸³, Sp. ay. “damat, güvey; enişte, küçük kız kardeşimin kocası” (krş. *yısna* [jjsna]); krş. Gomb. (TatR [kəjäü¹⁹⁸⁴], Orh. UygR [küdəgü¹⁹⁸⁵], KoybK. [küzö, küzā¹⁹⁸⁶], Şor. Sag. Koyb. KaçR [küzā¹⁹⁸⁷], YakB [kütüö¹⁹⁸⁸])

kırü-kaççi [kərü-kat't'şi]¹⁹⁸⁹ “damat, güvey”

kırü-şummi = pusa-kaççi [kərü-şummi = puza- kat't'şi]¹⁹⁹⁰ “damat tarafından”

kısem [kəzəm], bk. *ku* [ku]

kısen [kəzən], Sp. ay. “sedef, liken, uyuz (cilt hastalığı); (yara üzerinde) kabuk” (MişBüg. [közän] “liken”; krş. TatR [közäon¹⁹⁹¹], TatB [közän¹⁹⁹²] “kramp, kasınc”)

¹⁹⁷⁶ Birleşik bir sözcük olmalı. Birinci kısım *kır-* “girmek”, ikinci kısım ise *kaś-* “geçmek” eylemleriyle ilişkilendirilebilir.

¹⁹⁷⁷ < *kır* “çağlama-gürleme-uğultu ses taklidi sözcük (ör. şelale, su akışı, ormanda esen rüzgâr, güçlü yanan ateş taklidi)” + *le* (a.e.y.e.), bk. *kır*.

¹⁹⁷⁸ TatO *зепендә*- 1892: 57a

¹⁹⁷⁹ Yegorov; Başk., Tat. *қорт*, Kmk. *kürt*, Hak. *körtik*, ET *körtük* “rüzgârla oluşan kar yığını” sözcüklerini vererek Çuv. *kirt* sözcüğünün Genel Türkçe bir kopya olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Paasonen’de iki ayrı madde olarak yer alan *kirt* sözcüklerinden “çiftleşme zamanında dişi köpekle birlikte köpek veya köpekler” anlamındaki sözcüğü, Yegorov aynı maddede ele almış bu sözcüğün anlamını “ortalıkta (genellikle buz tabakası üstünde) koşuşturan kızıışmış köpekler” şeklinde vermiştir (1964, s. 108). Räsänen, sözcüğün Çuv. *kürt* biçimini vermiş ve Tat. *kört* “kar yığını” sözcüğünden kopya kabul etmiştir (1969, s. 311ab). Fedotov ise sözcüğü, Tat., Şor. *kürt* “yeni yağmış kar; kar yağışı; yoğun kar yığını”; Tat., Başk. *kört* “rüzgârla, sürüklenerek oluşan kar yığını”; ET *körtük* “çığ; kar yığını” sözcükleriyle ilgili görmüştür (1996a, s. 282).

¹⁹⁸⁰ TatR *köpm* 1899: 1330

¹⁹⁸¹ Räsänen, sözcüğü Mar. *kürdlaş-*, *kärtleş-* “çiftleşmek”, *kərt* “çift” biçimlerinden bir kopya kabul etmiştir (1920, s. 246). Yegorov ve Fedotov, bu görüşe karşı çıkmışlardır. bk. *kirt*.

¹⁹⁸² < *kirt* “çiftleşme zamanında dişi köpekle birlikte köpek veya köpekler” + *leş-* (a.e.y.e.), bk. *kirt*.

¹⁹⁸³ << *küdegü* “güvey, kayın, kız kardeşin kocası” (Poppe, 1927, s. 155; ÇSB) = TT *güvey* ay.

¹⁹⁸⁴ TatR *қijäy* 1899: 1406

¹⁹⁸⁵ Orh. UygR *қыдазъ* 1899: 1485

¹⁹⁸⁶ KoybK *қызö, қызö* 1886: 129

¹⁹⁸⁷ Şor. Sag. Koyb. KaçR *қызā* 1899: 1505

¹⁹⁸⁸ YakB *қымйö* 1851: 73a

¹⁹⁸⁹ < *kırü* “damat, güvey; enişte, küçük kız kardeşimin kocası” + *kaççi* “nişanlı erkek, damat” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *kırü* ve *kaççi*.

¹⁹⁹⁰ < *kırü* “damat, güvey; enişte, küçük kız kardeşimin kocası” + *şum* “yan” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *kırü* ve *şum*.

¹⁹⁹¹ TatR *көзөн* 1899: 1337

kışık: tatük-k. [kəzək: taðək-k.]¹⁹⁹³ “(ör. bir değnek, baston hak.) kırılmış parça”; krş. *kasık* [kazək] (Tat. [kisək])

kışke [kəskɛ]¹⁹⁹⁴, Sp. ay. “kısa, az” (Tat. [kəska])

kışkel- [kəskɛl-]¹⁹⁹⁵ “kısalmak, azalmak”

kışket- [kəskɛt-]¹⁹⁹⁶ “kısaltmak, azaltmak”

kışkī [kəskɛ]¹⁹⁹⁷: Uçebn. 36 *kuş-kışki* [kuş-kəski¹⁹⁹⁸] “ayna”; krş. *kuşkski* [kuşkski] (Tat. [közgö])

kışle [kəslɛ] “telli bir enstrüman (yaklaşık olarak 14 telli)” (Ru. *гитла*)

kışmen [kəsmɛn]¹⁹⁹⁹ “(dümen) palası, küreği, kürek” (KürR [kürsmän²⁰⁰⁰] “kürek”)

kışre [kəsrɛ]²⁰⁰¹, Sp. [kʰsrɛ²⁰⁰²] “kısarak”; krş. Gomb. (Osm. KzkR [kəsrak²⁰⁰³], LebR [kuzarak²⁰⁰⁴]; krş. ÇağKún. [kəsrəʒ²⁰⁰⁵])

kış [kəš]²⁰⁰⁶ “derhâl, hemen, şimdi, birden”; *kışha pirtak, vîl k. kilet* [kəʃa pərdak, vəl k. kilet] “bekle biraz, o hemen gelir!”

kışen- [kəzɛn-]²⁰⁰⁷, Sp. ay. “kişnemek” (krş. Tat. [kəšnə-])

kışī [kəzə]²⁰⁰⁸, Uçebn. 102 “uyuz” (TatO [kəçə²⁰⁰⁹], krş. TatR [kəçü²⁰¹⁰], MişBüg. [kəçü])

¹⁹⁹² TatB *közän* 1876: 63

¹⁹⁹³ < Tat. *kışık*.

¹⁹⁹⁴ < Tat. *kışka* “kısa” (ANLT, s. 36).

¹⁹⁹⁵ < *kışke* “kısa, az” + +l- (a.e.y.e.), bk. *kışke*.

¹⁹⁹⁶ < *kışke* “kısa, az” + +t- (a.e.y.e.), bk. *kışke*.

¹⁹⁹⁷ Fedotov, sözcüğü, ET *küzkü*, Kum., Kzk. *küzgü* “ayna”, Tat., Başk. *közgî* “ayna” gibi Türkçe denklilere yaklaştırmıştır (1996a, s. 284).

¹⁹⁹⁸ Uçebn. *kuş kışku*.

¹⁹⁹⁹ Yegorov, sözcüğün *kışmen* biçiminden geldiğini belirtmiş ve *kışe* sözcüğüyle karşılaştırmıştır. Ayrıca sözcüğü, Bar. *kürsmen* “kürek”, TT *kürek* “kürek”, *küre-* “kürümek” sözcüklerine yaklaştırmıştır (1964, s. 109). Räsänen, Kür. *kürsmen* “kürek”, Bar. *kürsmen* “kayık küreği” sözcükleriyle birlikte verdiği Çuvaşça biçimi ayrıca *küre-k* “kürek” sözcüğüyle karşılaştırmıştır (1969, s. 311a). Fedotov; sözcüğü, Yegorov’la aynı Türkçe sözcüklere yaklaştırarak Çuv. *kışmen/küşmen* sözcüğünü, *kürsmen* biçiminden getirmiş, -r- sesinin bu örnekte düştüğünü belirtmiştir (1996a, s. 284).

²⁰⁰⁰ KürR *қырсмән* 1899: 1463

²⁰⁰¹ Araştırmacılar sözcüğü, TT *kısarak* “kısarak” ve onun diğer Türk dillerindeki denklikleriyle ilişkili görmüştür (Yeg., s. 109; EWb., s. 268a; Fed. I, s. 285).

²⁰⁰² *kʰsrɛ* olmalı.

²⁰⁰³ Osm. KzkR *kyçpak* 1899: 812

²⁰⁰⁴ LebR *kyzapak* 1899: 1019

²⁰⁰⁵ ÇağKún. *kışraʒ* 1902: 131, LÇ قيسراج 1881: 247

²⁰⁰⁶ Fedotov sözcüğü, Tat. *köçke*, Başk. *köske* “zar zor, bir şekilde, neredeyse, hemen hemen” sözcüklerine yaklaştırmıştır (1996a, s. 285).

²⁰⁰⁷ << *kışene- “kişnemek” (Tekin, 2023, s. 44) = TT *kışne-* ay.

²⁰⁰⁸ Yegorov; sözcüğü, Başk. *kışu*, Tat. *kışu*, Kmk., *kışiv*, Azb. *kışime*, *ğışınma*, Gag. *gıcık*, Kzk., Nog., KKalp. *kışıma* “uyuz, kaşıntı” sözcükleriyle ilişkili görmüştür (1964, s. 110). Fedotov; sözcüğü, Tat. *kışu* “egzama, uyuz”, Başk. *kışu* “kabuk”; Tat. *kışıt-* “kaşımak”, Başk. *kışıt-* ay., ET *kışi-* “kaşımak” sözcüklerine yaklaştırmıştır (1996a, s. 286). Ayrıca her ikisi de Çuvaşça biçimi, Çuv. *hış-* “kaşımak” eyleminden getirmişlerdir. Klára Agyagási, sözcüğü *kışig (~ EDT *kışin-* “kaşınmak”) ana biçiminden getirmektedir (2019, s. 55).

²⁰⁰⁹ TatO *кычы* 1892: 138b

²⁰¹⁰ TatR *кычӱ* 1899: 795

kışın [kəzən]²⁰¹¹ “ufak, ufak tefek, küçük; genç, yaşça küçük” (krş. Tat. [kəçə] “küçük”, OsmR [kiçi²⁰¹²] ay., Tel. Tar. ÇağR [kiçik²⁰¹³] ay., Tel. AltR [kiçinäk²⁰¹⁴] ay., TubaR [kiçinäs²⁰¹⁵] “çok küçük”, UygR [kişik²⁰¹⁶] “küçük”)

kışnerni-kun [kəšnɛrni-kun]²⁰¹⁷, Uçebn. 78 *kışnɛrni kun* [kəzənɛrni kun²⁰¹⁸] “perşembe”

kışın-kırü [kəzən-kərü] “damadın arkadaşı, sağdıç, düğünde davetsiz misafirleri onlara bira ikram ederek ağırlar ve onlardan damada hediye olarak yapıp getirilmiş yüzükleri kabul eder”

kışınlen- [kəzənlen-]²⁰¹⁹ “küçültülmek, rütbesi düşürülmek”

kışınlet- [kəzənlet-]²⁰²⁰ “küçültmek, rütbesini düşürmek”

kışır [kəzər] (*ku+sır* [ku+sər]) “bu gece” (krş. Zol. [küzür²⁰²¹] “dün akşam, önceki gece”)

kışse [kəsse]²⁰²², Sp. ay. “keçe” (krş. Osm. AzbR [kiçä²⁰²³], Osm. ÇağR [käčä²⁰²⁴] ay., ÇağKún. [gič], [keçe²⁰²⁵] ay.)

kışse-çılha [kəsse-tʃılɣa] “keçe çizme”

kışık: kayık-k. [kəzək: kajək-k.]²⁰²⁶ “(dört ayaklılar ve kuşlarla birlikte) vahşi, yabani hayvanlar”; *kurayman kayıkran kışıkren!* [kırayman kajəkran kəşəkren!]²⁰²⁷ (duadan) “görememişler vahşi, yabani hayvanlardan!”

kıştek [kıştek]²⁰²⁸ “gömlükte koltuk altında bulunan üçgen bir yama” (MişBüg. [kəštək], MişN *kıştek* [kištək] ay. < Far. [hişte²⁰²⁹] “koltuk altındaki üçgen parça” Zenk. 408)

kīt- [kət-]²⁰³⁰, Sp. [köt-] “beklemek; (hayvan) gütmek, otlatmak”; krş. Gomb. (Tat. [köt-])

kītü [kədü]²⁰³¹, Sp. [ködü] “sürü”; krş. Gomb.

kītüşi [kədüzə]²⁰³² “güdücü, çoban”

²⁰¹¹ << *kiçük/kiçüg (EDAL, s. 787); << *kiçin (CHF, s. 55) = TT *küçük* ay.

²⁰¹² OsmR *kiçi* 1899: 1381

²⁰¹³ Tel. Tar. ÇağR *kiçik* 1899: 1381

²⁰¹⁴ Tel. AltR *kiçinäk* 1899: 1381

²⁰¹⁵ TubaR *kiçinäu* 1899: 1381

²⁰¹⁶ UygR *kişik* 1899: 1383

²⁰¹⁷ < *kışın* “çok küçük” + *erne* “hafta” + *i* (3. tekil iyelik eki) + *kun* “gün”, bk. *kışın*, *erne* ve *kun*.

²⁰¹⁸ Uçebn. *kəçənɛrni kun*.

²⁰¹⁹ < *kışın* “çok küçük” + *len-* (a.e.y.e.), bk. *kışın*.

²⁰²⁰ < *kışın* “çok küçük” + *let-* (a.e.y.e.), bk. *kışın*.

²⁰²¹ Zol. *күзүр* 1875: 39b

²⁰²² << *keçe (ÇSB s. 90) = TT *keçe* ay.

²⁰²³ Osm. AzbR *kiçä* 1899: 1379

²⁰²⁴ Osm. ÇağR *käčä* 1899: 1144

²⁰²⁵ ÇağKún. ay. 1902: 70, 126, LÇ كچ، كچ 1881: 252a, 272a

²⁰²⁶ Fedotov; sözcüğü, GT *kuş* “kuş” sözcüğüyle ilişkilendirmiştir (1996a, s. 289). Ancak kopya bir sözcük olmalı.

²⁰²⁷ Çevirisi, CsSz.’te (s. 66) ve ÇS’nde (s. 68) bulunmamaktadır.

²⁰²⁸ *kıştek* olmalı. < Tat. *kıştek* “koltuk altındaki üçgen yama” < Far. *hiştak* خشتک “yama, ekleme” (ANLT, s. 38).

²⁰²⁹ Zenk. *خشتک hişte*

²⁰³⁰ << *kīt- (EWb., s. 312a; ÇSB) = TT *güt-* “gütmek”.

²⁰³¹ < *kīt-* “beklemek; (hayvan) gütmek, otlatmak” + *-ü* (e.a.y.e.), bk. *kīt-*.

²⁰³² < *kīt-* “beklemek; (hayvan) gütmek, otlatmak” + *-ü* (e.a.y.e.) + *+sır*, bk. *kīt-*.

kītes [kəðes]²⁰³³, Sp. [kəðes] Uçebn. 100 *kītes* [kəðezə²⁰³⁴] “açı, köşe”

kītesli [kəðeslə]²⁰³⁵ “açılı, köşeli”: *viš-k.* [viš-k.] “üç köşeli”

kītmel [kətməl]²⁰³⁶ Uçebn. 31 “kırmızı yaban mersini, kekreyemiş” (=Başk. [kürtmäli²⁰³⁷] ay. ÁKE 425; krş. KumR [kärtmä²⁰³⁸] “armut” (CC 125), Nog.-Tat. [kürtmä] “yaban armudu”)

kīve [kəvä]²⁰³⁹, Sp. ay. “güve” (Tat. [köjä], MişBüg. [küwä])

kīvente [kəvendə]²⁰⁴⁰ “tokmak, çamaşır tokacı (giysi yıkamak için kullanılır)”; krş. *kisip*; *kartlı* *k.* [kizip; kartlê k.] “omuz boyunduruğu, su ağacı, su fiçisi taşımak için eğri sopa”; krş. Gomb. (TatB *kīyente* [köjäntä], MişBüg. *kīyente* [küwäntä]; krş. ? *kiv-* [kiv-])

kīvente(lī)-šiltir [kəvendə(lə)-šêldêr]²⁰⁴¹ “Orion, Avcı takım yıldızı”

kīvī [kəvə]²⁰⁴² “ezgi, melodi”; *yurī kīvī kalat* [jurê kəvvi kalat] “bir şarkının ezgisini çalıyor” (Tat. [köj], MişBüg. [kü])

kīvīš- [kəvəš-]²⁰⁴³ “kıskanmak”; *man arīm kīvīšet man šinçen* [man arēm kəvəšet man šin.đžen] “karım beni kıskanıyor”; *kīvīšni* [kəvəšni] Uçebn. 114 “kıskançlık” (krş. Grönb. 98)

kīkan [kəgan]²⁰⁴⁴ “kulp, (taşımak için) kaplardaki yay şeklindeki tutacak” (TatB [kügän²⁰⁴⁵] “menteşe plakası”, TatR “kapı menteşelerinin geçirildiği kanca”)

kīkar- [kəgar-]²⁰⁴⁶ “bağlamak”; krş. Máté XXI, 2 (krş. ? Alt. Tel. Kzk. ÇağR [kök²⁰⁴⁷] “dikiş”; Çağ. “çivi”, ÇağR [köklä-²⁰⁴⁸] “çivilemek, dikmek, teyellemek”)

kīkir [kəgär]²⁰⁴⁹ Sp. [kəgər] “göğüs”; krş. Gomb. (krş. Tat. [kükräk], Kzk. [kökräk]; krş. Uyg. Alt. KoybR [kögüs²⁰⁵⁰], OsmR [göküz, göjüz²⁰⁵¹]; krş. Grönb. 34)

²⁰³³ Räsänen, sözcüğün Mar. *kidej*, *kidej*, *kidij* “iki eklem arasındaki boşluk, organ, paravan, bölme, oda” biçimlerinden kopyalandığını düşünmektedir (1920, s. 247). Aşmarin sözcüğün Ru. *кымеу* biçiminden kopya olduğunu düşünmüştür (Aşm. VII, s. 317).

²⁰³⁴ Uçebn. *kēmecē*

²⁰³⁵ < *kītes* “açı, köşe” + *lī* (a.a.y.e.), bk. *kītes*.

²⁰³⁶ < Udm. *kudī-mul*’i “yaban mersini” (Wichmann, 1903, s. 149; Yeg., s. 111; Fed. I, s. 289; Rédei ve Róna-Tas; 1982, s. 163).

²⁰³⁷ Munkácsi ÁKE ay.

²⁰³⁸ KumR *kāpmmä* 1899: 1105

²⁰³⁹ < GT *kīye “güve” (ANLT, s. 22).

²⁰⁴⁰ Ramstedt, sözcüğün şu şekilde geliştiğini düşünmüştür: *kīv-ente* < *kiv-* “çamaşır dövmek, çamaşırı yumuşatmak” << **kōb-* (Mo. *gōbi-*, *gōbde-* “vurmak, itmek, dövmek”) (1922, s. 18). Daha sonraki yıllarda araştırmacılar bu görüşü yinelemişlerdir (bk. Poppe, 1960, s. 25; Yeg., s. 103, 104; EWb., s. 306a; Fed. I, s. 268). Farklı bir görüş, Scherner tarafından öne sürülmüştür: < Tat. *kōyente* “döşeme kirişi; biyel” < ETat. *kūyen-te << Far. *كوبان* *kōban* “demirci çekici” (ANLT, s. 156, 157).

²⁰⁴¹ < *kīyente* “tokmak, çamaşır tokacı (giysi yıkamak için kullanılır)” + *lī* (a.a.y.e.) + *šiltir* “yıldız”, bk. *kīyente* ve *šiltir*.

²⁰⁴² << *kōg (ÇSB) = ET *kōg-küg* “şarkı, melodi, nağme” (Wilkens, 2021, s. 399b; 437b)

²⁰⁴³ < **kīv-* “yanmak” (Yeg., s. 104) + *-š-* (e.e.y.e.; işteşlik).

²⁰⁴⁴ Räsänen; sözcüğü, OT, Osm. *kōken* “bsağılacak hayvan için bileklik”, Kum. *kogen*, Kzk. *kōgön* “genç kuzuların bağlandığı ip”, Tat. *kūgen* “sürgü kenedi”; Mo. *kōgene* “buzağı ve kuzuları bağlamak için ip” sözcüklerine yaklaştırmıştır (1969, s. 287b).

²⁰⁴⁵ TatB ay. 1876: 67

²⁰⁴⁶ < *kīk* “kök” + *ar-* (a.e.y.e.).

²⁰⁴⁷ Alt. Tel. Kzk. ÇağR *kōk* 1899: 1221

²⁰⁴⁸ ÇağR *kōklä-* 1899: 1226

²⁰⁴⁹ << **kōkür*² “göğüs” (ÇSB) = TT *gōgūs* ay.

kikîr-hîrtni [kêġâr-ġærtni]²⁰⁵² “mide ekşimesi, mide yanması”

kikîrlîh [kêġârîlêġ]²⁰⁵³ “gömlek altına boyuna takılarak giyilen, keten bezinden hazırlanan, süslenmiş, kadın göğüs önlüğü”

kikîrsîr [kêġârzâr]²⁰⁵⁴ “veremli, tüberkülozlu, akciğer hastası, ciğerleri zayıf olan”

kîkla- [kêkla-]²⁰⁵⁵ “kökünden sökmek, kökünden çıkarmak, kökten çekip çıkarmak” (ÇağR [köklä-²⁰⁵⁶] “saptaki (kök üzerindeki) buğdayı satmak ve parasını kullanmak”; krş. Krm. Uyg. Osm. AzbR [kök²⁰⁵⁷] “kök”)

kîkşîm [kêkşêġm], Sp. [køkşêġm] “tuvalet güğümü, bir tür testi, sürahi” (Ru. *кувшинъ*, ağ. *кувшинъ*)

kîlam, kîtam; kîlampit, kîtampit (k.+pit) [kêlam, kêdam; kêlambît, kêdambit (k.+pit)]²⁰⁵⁸ “yastık kılıfı olarak kullanılan beyaz ve mavi çizgili dokuma” (= MişBüg. [kêlambît] “bir tür dokuma”: *arşîn yarîm k.* [arşêġn jarêġm k.] “(bir türküde) bir buçuk arşîn k.”)

kîlar- [kêlar-]²⁰⁵⁹ “çekmek, çıkarmak, sökmek”; *sarî şarîk kîlarîp* [sarê şarêk kêlarêp] “havucu yerden çıkarıyorum”

kîlkan [kêlġan]²⁰⁶⁰ “(bot.) step otu, bozkırdaki tüylü sorguçotu” (MişBüg. [kêlġan] ay., krş. Alt. TelR [kêlġan²⁰⁶¹] “(başakta) ince çıkıntı”, Alt. Tel. LebR [kêlġa²⁰⁶²] “başak oluşturana kadar toprak filizlenen tahıl bitkileri”)

kîltırmaçî [kêlbêr.ûzê]²⁰⁶³, Uçebn. 66 *kîltırmaş* [kêlbêrmaş²⁰⁶⁴] “(yans.) pırlangıç, sesli topaç”

kîltırtat- [kêlbêrpat-]²⁰⁶⁵ “(yans.) güvercin için ötmek”

kîmaka [kêmaġa]²⁰⁶⁶, Sp. [kemaġa] “soba, ocak, fırın” (Tel. Alt. LebR [kâmägä²⁰⁶⁷], KırgR [kemägä²⁰⁶⁸] “ateş deliği, fırındaki gibi ateşin yakıldığı çukur; ocak”, ŞorR [kâbägä²⁰⁶⁹] “ocak, fırın, soba”, LebR [kêbägä²⁰⁷⁰] “soba, fırın, ocak”)

²⁰⁵⁰ Uyg. Alt. KoybR *көзүс* 1899: 1233

²⁰⁵¹ OsmR *دۆڭۆز, دۆڭۆز* 1899: 1587

²⁰⁵² < *kikîr*” göğüs” + *hîrt-* “kızdırmak, kızgınlaştırmak, yakmak” + *-ni* (e.a.y.e.), bk. *kikîr* ve *hîrt-*.

²⁰⁵³ < *kikîr*” göğüs” + *+lîh* (a.a.y.e.), bk. *kikîr*.

²⁰⁵⁴ < *kikîr*” göğüs” + *+sîr* (a.a.y.e.), bk. *kikîr*.

²⁰⁵⁵ < *kik* “kök” + *+la-* (a.e.y.e.). Çuv. *kik* “kök” < *kök (ÇSB; EDAL, s. 815; CHF, s. 143) = TT *kök* ay.

²⁰⁵⁶ ÇağR *көклä-* 1899: 1226

²⁰⁵⁷ Krm. Uyg. Osm. AzbR *көк* 1899: 1221

²⁰⁵⁸ Räsänen; Çuv. *kîlam* ve *kîtam* sözcüklerini, Türk dillerine Ar. *kattân* sözcüğünden geçen Kum., Osm., Krm. *keten* “keten”, Alt., Tel., Leb., Şor. *kedan*, Tat. *kiten* ay. sözcükleriyle birleştirmiştir (1969, s. 259a).

²⁰⁵⁹ << *kîler-* << **kilür-* “getirmek” (Ramstedt, 1922, s. 13); < *kil-* “gelmek” < **kel-* ay. (ÇSB).

²⁰⁶⁰ < Miş. *kılkan* ay. (Poppe, 1927, s. 158); < Tat. *kılġan* “sorguçotu” (EWb., s. 263b).

²⁰⁶¹ Alt. TelR *кылган* 1899: 780

²⁰⁶² Alt. Tel. LebR *кылга* 1899: 780

²⁰⁶³ < *kîltür* “dönen nesnelere hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 158b) + *+maçî* (a.a.y.e.).

²⁰⁶⁴ Uçebn. *кәлтәрмас*

²⁰⁶⁵ < *kikîr* “güvercin ötüşi hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 158b) + *+tat-* (a.e.y.e.).

²⁰⁶⁶ Poppe; sözcüğü, *kemekey “ocak” biçiminden getirir ve Tel., Leb. *kemege* “ateş deliği” sözcüklerine eşitler (1927, s. 156). Yegorov; Alt. *kemege*, Özb. *kumak* “kum sobası” sözcüklerine dayanarak Çuv. *kîmaka* sözcüğünü, Tü. *kum* “kum” + Yak. *ohok* “ocak” > *kumohok* > *kîmaka* biçiminde açıklar (1964, s. 98). Räsänen, Türk dillerine bu sözcüğün Ru. *каменка, камка* sözcüklerinden geçtiğini düşünmektedir (1969, s. 250b). Scherner de sözcüğün 7.-8. yy.’da Bulgarların Volga-Kama bölgesine yerleşmeleriyle Ruslarla mal alışverişinde bulunurken bugün Rusçada

kımaka-şitkī [k̄maga-ş̄ōōgə]²⁰⁷¹ “niş, fırın duvarındaki küçük delik”

kımaka-umī [k̄maga-umə]²⁰⁷² “köz çukuru (fırın) önü, fırın deliğinin, ateş çıkan yerin önündeki alan, platform”

kīmīllī [k̄māllī]²⁰⁷³ “iyi yürekli, nazik, lütufkâr, şefkatli, cana yakın, güler yüz gösteren, sevimli, hoş”; *ış-k* [âšâ-k] ay. (Tat. [kūjəl-lə], MişBüg. [kōjöl-lə])

kīmīllih [k̄māllīh]²⁰⁷⁴ Uçebn. 113 “iyilik, merhamet, lütuf, cömertlik, nezaket, iyi yüreklilik” (krş. TatR [kūjəl]²⁰⁷⁵ “gönül, kalp duygusu, iyilik”)

kīmīrçak [k̄mār.đzak]²⁰⁷⁶, bk. *kimīrçek* [kimār.đzak]²⁰⁷⁷

kīmīlsah [k̄mālzaħ]²⁰⁷⁸ = *kīmīllī* [k̄māllī]

kīmīs [k̄mās]²⁰⁷⁹ “kımız, kısrak sütü, fermente kısrak sütü” (Tat. [k̄māz])

kīmkan [k̄mkan]²⁰⁸⁰ “iki ağızlı asılabilir yıkama ibriği, güğümü” (TatR [komyān]²⁰⁸¹)

kīmpa [k̄mpa]²⁰⁸², Sp. [kəmpa] “mantar”; krş. Gomb. (TatB [gömbä²⁰⁸³], TatV [gömbä²⁰⁸⁴] “mantar”, TatR [gümbä²⁰⁸⁵], RPhon. 124 [gömbä²⁰⁸⁶])

kīmrik [k̄mrək]²⁰⁸⁷, Sp. [kəmrək] “(sönmüş, siyah) kömür” (krş. Tat. [kümər])

kīn [k̄n], bk. *kīvak* [k̄vak]

-kīna [-k̄na]²⁰⁸⁸ (folk.) “ancak, yalnız, sadece, sırf”; *yuhat’-kīna pīlīte yuhat’ pīlī; irtet-kīna imīrte irtet imīr* [jūyat’-k̄na pələtte jūyat’ pələt; irdet-k̄na əmərtə irdet əmər] “bulut yalnız akıp gidiyor akıp gidiyor bulut; ömür yalnız geçiyor geçiyor ömür”; krş. Razsk. I, 18 (Tat. [-k̄na])

gub’ka “mantar” olarak kullanılan eski Slavca **gomba* sözcüğünü de aldıklarını, dolayısıyla sözcüğün Eski Slavcadan Volga-Bulgarcasına oradan da Çuvaşçaya geçtiğini düşünür (1977, s. 83). Fedotov ise sözcüğün etimolojisini, ET *kōn-* “yakmak” eylemine götürür (1990, s. 192). Ahmet’yanov; sözcüğün, önce Tatarcadan Çuvaşçaya daha sonra yine Çuvaşçadan Tatarcaya geçtiğini düşünmektedir: Tat. *koṃaga* “taş fırın” < Çuv. *kımaka* < Tat. **kīmege* “fırın” (2015a, s. 434b).

²⁰⁶⁷ Tel. Alt. LebR *kāmāgā* 1899: 1206

²⁰⁶⁸ KırgR *kemāgā* 1899: 1206

²⁰⁶⁹ ŞorR *kābāgā* 1899: 1191

²⁰⁷⁰ LebR *kōbōgō* 1899: 1316

²⁰⁷¹ < *kımaka* “soba, ocak, fırın” + *şitk* “delik, boşluk; çukur, oyuk” + *ī* (3. tekil iyelik eki), bk. *kımaka* ve *şitk*.

²⁰⁷² < *kımaka* “soba, ocak, fırın” + *um* “ön” + *ī* (3. tekil iyelik eki), bk. *kımaka* ve *um*.

²⁰⁷³ < *kīmīl* “gönül” + *+lī* (a.a.y.e.); Çuv. *kīmīl* “gönül” << **kōjūl’* “gönül, yürek” (ÇSB) = TT *gönül* ay.

²⁰⁷⁴ < *kīmīl* “gönül” + *+līh* (a.a.y.e.); Çuv. *kīmīl* “gönül” << **kōjūl’* “gönül, yürek” (ÇSB) = TT *gönül* ay.

²⁰⁷⁵ TatR *kyjīl* 1899: 1428

²⁰⁷⁶ < Tat. *kimīrçek* ay. (Poppe, 1927, s. 165; EWb., s. 251b).

²⁰⁷⁷ Paasonen *kimār.Đzek* biçiminde düzeltilmesi gerektiğini belirtmiştir (1908, s. 243).

²⁰⁷⁸ < *kīmīl* “gönül” + *+śah* (a.a.y.e.).

²⁰⁷⁹ < Tat. *kımız* ay. (Poppe, 1927, s. 158).

²⁰⁸⁰ < Tat. *koṃgan* ay. (Poppe, 1927, s. 158; ESTY I, s. 436a).

²⁰⁸¹ TatR *kəṃṃon* 1899: 686

²⁰⁸² Räsänen; Çuv. *kīmpa* “mantar” sözcüğünün, Tat. *gömbä*, *gümbä* sözcükleriyle birlikte Ru. *go’ba* ay. sözcüğünden geçtiğini ve bu durumun, Rus-Çuvaş (Volga Bulgar) ilişkilerinin bu kadar erken bir dönemden itibaren kurulabileceğine tanıklık ettiğini belirtmektedir (1920, s. 246). Yegorov da sözcüğün Bulgar döneminde *yus* nazal sesinin hâlâ korunduğu bir dönemde doğu Slav dilindeki *konba* sözcüğünden kopyalandığını belirtmiştir (1964, s. 99). Klára Agyagási de sözcüğü **gōpa* “mantar” sözcüğünden kopya olarak gösterir (2019, s. 217).

²⁰⁸³ TatB *gömbä* 1876: 71

²⁰⁸⁴ TatV *gömbä* 1894: 50a

²⁰⁸⁵ TatR *gömbä* 1899: 1656

²⁰⁸⁶ RPhon. ay.

²⁰⁸⁷ << **kōmürük* (ÇSB; CHF, s. 143) = TT *kömür* ay.

kıntar- [kândar-] “uzatmak, germek, dik tutmak”; *allîne kîntarsa tîrat*’ [allêne kândarza târat] “elini uzatmış duruyor”; krş. *kuntar-* [kündar] (bk. *kun-* [kün-])

kîntîr: **k. anîşî** [kândâr: **k. anêzâ**]²⁰⁸⁹ Uçebn. 68 “güney, cenup, öğle, öğlen, öğle vakti”; krş. *kun* [kün] (TatR [këndöz²⁰⁹⁰] “gündüz, gündüzün”, Tar. Kzk. ÇağR [kündüz²⁰⁹¹] ay.; “gündüz vakti”, Tel. UygR [kündüs²⁰⁹²] “gündüz vakti”, OsmR [gündüz²⁰⁹³] “gündüz vakti”)

kîntîrla [kândârla]²⁰⁹⁴ “güney, öğle, öğlen, öğle vakti”; *îsta(lla) kîntîrla (yenî)?* [êsta(lla) kândârla (jenə)?] “güney hangi tarafta?” *kay kîntîrlanalla* [kaj kândârlanalla] veya *kîntîrla yenelle* [kândârla jenelle] “güneye doğru git!”

kîpîk [kâbâk]²⁰⁹⁵, Sp. [kəbək] “köpük, kabarcık”; krş. Gomb. (Tat. [kübək])

kîpîkla- [kâbâkla-]²⁰⁹⁶ “köpürmek, köpürmeye başlamak, köpüklü olmak”

kîpîş [kâbâş]²⁰⁹⁷ Uçebn. 116 “kolayca ufalanan, yumuşak, gevrek, sık olmayan, gözenekli, göz göz, gevşek”; krş. *kîpşak* [kâpşak]

kîpşak [kâpşak]²⁰⁹⁸ “kolay ufalanan, gevşek, gevrek”; krş. *kîpîş* [kâbâş] (TatR [kəpşäk, küpşäk²⁰⁹⁹])

kîpşanak [kâpşanak] = *kîpşankî* [kâpşanğê]

kîpşankî [kâpşanğê], Sp. [kəpşanğê] “bir tür siyah kabuklu kanatlı böcek, haşere, kın kanatlılar”, Uçebn. 89 “tespîh böceği (Oniscus scaber)”; krş. *kîvak-tarakkan*; *hurt-k.* [kâvak-tarakkan, çurt-k.] “her türlü kurt, solucan ve böcekler”

kîptaka [kâptağa] “alçak, dallı budaklı, dalları aşağı doğru sarkan ağaçtan bahsedilirken söylenir, çok sayıda sarkık dalı olan (ağaçlar hak.)”; *k. hurîn* [k. çurên] “kayın, huş ağacı”

kîptîr: **k. kaptîr ükrî** [kâptâr: **k. kaptâr ükrâ**]²¹⁰⁰ “(ör. yaşlı, güçsüz, zayıf bir kişi) aniden, birden, küt diye düştü, yere yığıldı”

²⁰⁸⁸ Räsänen; bu parçacığı, varsayımsal *kîna kökünün altında Osm. *kîya-kîya* “parça parça, bölük bölük”, Yak. *kîja* “çok az”, ET -*kîna*, -*kîne*, Uyg. -*kîna*, -*kîa*, -*kîya*, -*kîne*, -*kîye*, -*kîe* “pekiştirici, aynı zamanda küçültme ve sevgi ifadeleri kurmaya yarar”, OT -*kîya*, -*kîye* biçimleriyle birlikte ele almıştır (1969, s. 264b).

²⁰⁸⁹ << **kîntîr*² (ÇSB) = TT *gündüz* ay.

²⁰⁹⁰ TatR *kândöz* 1899: 1329

²⁰⁹¹ TaR Kzk. ÇağR *kündüz* 1899: 1446

²⁰⁹² Tel. UygR *kündüs* 1899: 1446

²⁰⁹³ OsmR *gündüz* 1899: 1637

²⁰⁹⁴ < *kîntîr* “güney, cenup, öğle, öğlen, öğle vakti” + *la* (a.a.y.e.), bk. *kîntîr*.

²⁰⁹⁵ << *köpük (CHF, s. 144) = TT *köpük* ay.

²⁰⁹⁶ < *kîpîk* “köpük, kabarcık” + *la-* (a.a.y.e.), bk. *kîpîk*.

²⁰⁹⁷ Yegorov; Çuv. *kîpîş* ve *kîpîška* sözcüklerini, Tat. *köpşek* “gevşek, çok yumuşak”, Kırg. *köpşök* ay., Hak. *kubur* “gevşek” biçimleriyle ilişkilendirmiş ve Çuvaşça sözcüğün *kîp (~ Hak. *kîp* “yumuşak, gevrek, kabarık”) kökünden geldiğini düşünmüştür (1964, s. 100). Räsänen; sözcüğü, Yak. *köp* “gevşek”, Hak. *kîp* “yumuşak, gevrek, kabarık”; Hak. *köb-în-* “şişmek, kabarmak”; Hak. *köb-ey* “yumuşak, kabarık” vb. sözcükleriyle birlikte ele almıştır. Ayrıca Çuv. *kîpşak* sözcüğünü de Alt., Tel. *köpşök* “kolayca kırılan”, Hak. *köpşek* “çiklik, şişik; gevrek; yumuşak”, Tat. *kîpşek* “yumuşak, gevrek, gevşek, kabarık” sözcükleriyle birlikte ele almış, aynı anlamda Çuv. *kîpşek* sözcüğünü Tatarca bir kopya olarak değerlendirmiştir (1969, s. 291ab). Fedotov; yukarıda sayılan Türkçe denkliliklerle birlikte Çuv. *kîpîş* ve *kîpşak* sözcüklerini, *köp-* “kabarmak” eyleminden türediğini düşünmüştür (1996a, s. 256).

²⁰⁹⁸ < Tat. *kîpşak* “gevşek”.

²⁰⁹⁹ TatR *kânuök*, *kînuäk* 1899: 1338, 1517

²¹⁰⁰ < *kîp* “hızlı, ani bir eylem hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 161a) + *tîr* (a.a.y.e.).

- kīpçankī** [kâptʃaŋçâ] “kırmızı meyveleri olan küçük bir ağaç, barut ağacı, cehri”
- kīrakla-** [kârakla-]²¹⁰¹, Uçebn. 63 *kīrakla-*, *kīraklat-* [kârakla-, kâraklat-²¹⁰²] “(yans.) (karga) gaklamak”
- kīranklat-** [kâraŋklat-]²¹⁰³ “(yans.) (kuzgunun sesi hak.) gaklamak, ses çıkarmak”
- kīrīs** [kârōs] “süt mantarı, biberlice” (Ru. *пыездь*; krş. TatO [görözdä²¹⁰⁴])
- kīrkīs** [kârçâs]²¹⁰⁵ “Kırgız” (TatV [kârçâz²¹⁰⁶])
- kīrkka** [kârkkâ]²¹⁰⁷, Sp. [kørkka] “hindi”; *k.-ası* [k.-azi] “erkek hindi”; *k.-ami* [k.-ami] “dişi hindi”; *hir-kīrkki* [çir-kârkki] “toy kuşu”; krş. Gomb. (TatB TatV [kurka²¹⁰⁸], MişBüg. [kürkä])
- kīrlaçı** [kârla.đžâ]²¹⁰⁹ “ilk ay”; *k.š.ñ k.* [kəžen k.] “13 ayı kapsayan bazı yıllarda, ikinci ay”; krş. Zol. 198 (TatR [kârlaç²¹¹⁰] “yılın en soğuk iki ayı”, KumdR [kârlaş²¹¹¹])
- kīрман** [kârman], bk. *hīрман* [çârman]
- kīrttiş-pulī** [kârttâš-pulâ]²¹¹², Uçebn. 65 *kīrttiş*, *kīriş* [kârttâš, kârâš²¹¹³] “Trakya levreği (Perca cernua)” (MişBüg. [kârtâš] ay., krş. Tat. [jârtâš, žârtâš] ay.)
- kīrçankī** [kâr.đžâŋçâ]²¹¹⁴ “uyuz hastalığı” (TatR [kørçâŋçâ²¹¹⁵] “kabuklanma, yara, cüzzam, uyuz”, TatO [kørçâŋçâ²¹¹⁶] “kabuk (vücuttaki yarada), uyuz, yara kabuğu”)
- kīsiya** [kâzija], Uçebn. 63 *kīsīya* [kâzēja²¹¹⁷], Sp. [kâsija] “iskete, baştankara kuşu”; krş. Gomb. md. [kâzija] (yans. ?; krş. TelR [kuçujak²¹¹⁸] “küçük bir kuş, serçe”, AltV [kuçujak, kuçâjak²¹¹⁹] ay.)
- kīsya** [kâsija], Uçebn. 20 *kīsye* [kâsije²¹²⁰] “cep”; krş. Gomb. [kâzija] (krş. TatR [käsä] “cep, elbisenin cebi”, [kisa²¹²¹] “içine ütü, makas vb. konan, deri terzi kesesi”, Kzk. OsmR [kisä²¹²²] “deri kese”; Osm. “para kesesi, cüzdan”, Krm. OsmR [käsä²¹²³] “kese, torba” < Far.)

²¹⁰¹ < *kīr* “kuş sesi hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 162a) + *+ak* (a.a.y.e.) + *+la-* (a.e.y.e.).

²¹⁰² Uçebn. *kârakлатас, kâраклас*

²¹⁰³ < *kīr* “kuş sesi hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 162a) + *+an* (a.a.y.e.) + *+k* (a.a.y.e.) + *+lat-* (a.e.y.e.).

²¹⁰⁴ TatO *зөрөздя* 1892: 57b

²¹⁰⁵ < Tat. *Кыргыз* ay. (Poppe, 1927, s. 158).

²¹⁰⁶ TatV *кыргыз* 1894: 102b

²¹⁰⁷ < *kīr* “kuş sesi hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 162a) + *+k* (a.a.y.e.) + *+ka* (a.a.y.e.).

²¹⁰⁸ TatB ay. 1876: 66, TatV ay. 1894: 93a

²¹⁰⁹ < Tat. *kırlaç* “yılın en soğuk iki ayı” (Poppe, 1927, s. 158).

²¹¹⁰ TatR *кырлач* 1899: 754

²¹¹¹ KumdR *кырлаш* 1899: 754

²¹¹² < MişBüg. *kīrttiş* ay.

²¹¹³ Uçebn. *kârttâш, kârâш*

²¹¹⁴ < Tat. *kīrçâŋçı* “uyuz, yara kabuğu” (Poppe, 1927, s. 158; ANLT, s. 41; EWb., s. 266a).

²¹¹⁵ TatR *көрчөңы* 1899: 678

²¹¹⁶ TatO *корчангы* 1892: 127a

²¹¹⁷ Uçebn. *kâsiya*.

²¹¹⁸ TelR *кучуяк* 1899: 1010

²¹¹⁹ AltV *кучуйаак, кучыйак* 1884: 157a

²¹²⁰ Uçebn. *kēsīe*

²¹²¹ TatR *kısä, kisa* 1899: 1385, 1413

²¹²² Kzk. OsmR *kisä* 1899: 1385

²¹²³ Krm. OsmR *käsä* 1899: 1159

kışal (ku+şul) [kəzal (ku+şul)], Sp. ay. “bu yıl”

kışalhi [kəzalɣi]²¹²⁴ “bu yılki”

kışıl [kəzəl]²¹²⁵ “çember, halka, (fıçı) çemberi”; *tırî kışîlî* [tîrê kəzələ] “yığın, tahıl, hububat yığını” (=TatO [köşöl]²¹²⁶) “(tahıldan) yığın”

kışkar [kəşkar]²¹²⁷ “ıhlamur ağacı kabuklarının birbirine dikilmesiyle yapılmış silindir, iplik sarıcı, sol kol bu silindirin içine sokulur ve ardından çevrilerek çıkırıktan yumağa iplik sarılır”; krş. Magn. 202 “iplik sarmak için kullanılan ağaç kabuğundan makara”

kışkar-uti [kəşkar-udı]²¹²⁸ “kuzukulağı”

kışkîr- [kəşkâr-]²¹²⁹, Sp. ay. “bağırarak, haykırmak, yüksek ses çıkarmak; kurbağa vıraklamak” (Tat. [kəčkâr-])

kışla- [kəşla-]²¹³⁰, Sp. ay. “kemirmek, ısırmak, dişlemek, çiğnemek”

kışman [kəşman], Sp. [kəşman] “turp”; *yüśî k.* [jüze k.] ay., *tutlî k.* [tutlê k.] “tarla şalgamı”; *hîrlî k.* [çərlê k.] Uçebn. 54 “pancar”

kışt: k. pîrtak parha [kəşt: k. pêrdak parça] “biraz, azıcık ver”; *epî k. pîrtak înlarîm* [εβə k. pêrdak ênlarêm] “ben biraz, azıcık anladım”; krş. Máté XXVI, 39 *k. ayakkarah kaysa* [k. ajakkarax kajza] “biraz öteye çekilerek”; Mark. XIV, 35

kıştîr [kəştîr]²¹³¹ “hışırtı taklidi sözcük”

kıştîrtat- [kəştîrdat-]²¹³² “hışırdamak, hışıldamak, çitirdamak (ör. saman, üzerinde yüründüğünde)”

kıştîrtattar- [kəştîrdattar-]²¹³³ ettirgen.

kıtakla-, kıtaklat- [kêdakla-, kêdaklat-]²¹³⁴ “(yans.) (tavuk kuluçkaya yattığında veya korktuğunda) gıdıklamak, gıt gıdak etmek” (Tat. [kêtakla-])

²¹²⁴ < *kışal* “bu yıl” + *hi* (a.a.y.e.), bk. *kışal*.

²¹²⁵ Räsänen; sözcüğün Mar. *kışıl, kışıl* ay. sözcüklerinden kopya olduğunu düşünmektedir (1969, s. 312a). Fedotov ise kopyalamanın Çuvaşçadan Mariceye yönünde olduğunu düşünür (1990, s. 193). Fedotov; sözcüğün, ET *kur-şa-* “kuşatmak, çevrelemek” gibi eyleminden *-r-* sesinin düşmesi sonucu oluştuğunu belirtir (1996a, s. 265, 266). Emine Yılmaz sözcüğün, Tatarcadan kopya olduğunu ifade eder (baskıda).

²¹²⁶ TatO *köşöl* 1892: 129a

²¹²⁷ Yegorov, aynı anlamdaki Mar. *kışkar* sözcüğünü vererek bu sözcüğü, Çuvaşçanın mı Mariceden yoksa Maricenin mi Çuvaşçadan kopyaladığının açık olmadığını belirtir (1964, s. 103). Fedotov sözcüğün Çuvaşçaya Mariceden geçtiğini düşünmektedir (1990, s. 304; 1996a, s. 266).

²¹²⁸ < *kışkar* “iplik sarıcı, ıhlamur ağacı kabuklarının birbirine dikilmesiyle yapılmış silindir, sol kol bu silindirin içine sokulur ve ardından çevrilerek çıkırıktan yumağa iplik sarılır” + *uti* “ot” + *î* (3. tekil iyelik eki), bk. *kışkar* ve *uti*.

²¹²⁹ < Tat. *kışkar-* “çığırarak, bağırarak, gıdıklamak, böğürmek” (Poppe, 1927, s. 158). Ancak biz, bu eylemin Çuv. *kış* “kuş kovmak için kullanılan veya hışırtı, gürültü hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 165a) ve yansıma sözcüklerden eylem türeten *+kîr-* ekiyle oluştuğunu düşünmekteyiz.

²¹³⁰ < *kış* “kuş kovmak için kullanılan veya hışırtı, gürültü hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 165a) + *la* (a.e.y.e.).

²¹³¹ < *kış* “kuş kovmak için kullanılan veya hışırtı, gürültü hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 165a) + *+* (a.a.y.e.) + *îr* (a.a.y.e.).

²¹³² < *kıştîr* “hışırtı taklidi sözcük” + *+* *tat-* (a.e.y.e.), bk. *kıştîr*.

²¹³³ < *kıştîrtat-* “hışırdamak, hışıldamak, çitirdamak (ör. saman, üzerinde yüründüğünde)” + *-tar-* (e.e.y.e.), bk. *kıştîrtat-*.

²¹³⁴ < *kît* “gıdıklama hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 163b) + *+* *ak* (a.a.y.e.) + *+* *la-/lat-* (a.e.y.e.).

kītam, kītampit [kêḍam, kêḍambit] = *kīlam, kīlampit* [kêlam, kêlambit]

kītart- [kêḍart-]²¹³⁵, Sp. ay. “göstermek, işaret etmek, sergilemek, doğrulanmak, teyit edilmek, anlatmak” (krş. Tat. [kür-] “görmek”; Tat. [kür-sät-] “göstermek”)

kītik [kêḍêk]²¹³⁶, Sp. ay. “gıdık, gıdıklanma” (Tat. [kêḍêk]²¹³⁷)

kītikla- [kêḍêkla-]²¹³⁸ “gıdıklamak”

kītiklî [kêḍêklî]²¹³⁹ “gıdıklanan”

kītirka [kêḍêrka] “dolanmış bir ipteki düğüm, ilmek”

kītirkan- [kêḍêrgan-]²¹⁴⁰ “karışmak, düğüm düğüm olmak”

kītirmaçî [kêḍêrma.ḍžê] “ihlamur kabuğundan makara, bobin” (=puşît-kışkarî [pužêḥ-kêşkarê]); *vilyakan k.* [vjl'agan k.] “oyuncak topaç”

kītiklet- [kêḍiklet-]²¹⁴¹ “(yans.) gıdaklamak” (=kītaklat- [kêḍaklat-])

kītkî [kêḍtkê]²¹⁴², Sp. [kêḍtkê] “karınca”; krş. Gomb.

kītkî-yîvi [kêḍtkê-jêvi]²¹⁴³ “karınca yuvası”

kītra [kêḍtra], Sp. [kêtra] “(kıvırcık) saç lülesi, bukle, saç kıvrımı; kıvırcık, kıvrık”; krş. Gomb. (Ru. *кудря* “saç kıvrımı, bukle”; *кудрявый* “kıvrık, kıvırcık”; krş. TatO [gödträ²¹⁴⁴], TatV [gödörä²¹⁴⁵] “saç kıvrımı, kıvırcık”, MişBüg. [kêḍträ] ay.)

kīçîk [kêḍžêk]²¹⁴⁶ “köpek” (TatR TatB TatO [kêçök²¹⁴⁷] “köpek yavrusu”, MişBüg. [kêçök], TatSp. [kêşök] ay., Tel. OsmR [küçük²¹⁴⁸], TelR [kuçuk²¹⁴⁹])

kīçîk: k. turt- [kêḍžêk: k. turt-] “birini işaret parmağıyla gizlice yanına çağırarak, çekmek”; ? = önceki md.

kīçîkî [kêḍžêgê]²¹⁵⁰, Sp., Uçebn. 57 *kīçîk* [kêḍžêk²¹⁵¹] “ağaç tomurcuğu” (TobR [küçük²¹⁵²] “yaprak tomurcuğu”)

kīçîkîlî: k. hîva [kêḍžêgêlî: k. hîva]²¹⁵³ “bir tür söğüt”

²¹³⁵ < *kur-* “görmek” + *-tar-* (e.e.y.e.; ettirgenlik) + *-t-* (e.e.y.e.; ettirgenlik); bk. *kur-*.

²¹³⁶ < Tat. *kütük* ay. (Poppe, 1927, s. 158).

²¹³⁷ Paasonen sözcüğün *kêḍêk* biçiminde düzeltilmesi gerektiğini belirtmiştir (1908, s. 243).

²¹³⁸ < *kītik* “gıdık, gıdıklanma” + *+la-* (a.e.y.e.), bk. *kītik*.

²¹³⁹ < *kītik* “gıdık, gıdıklanma” + *+lî* (a.a.y.e.), bk. *kītik*.

²¹⁴⁰ < *kītirka* “dolanmış bir ipteki düğüm, ilmek” + *+lan-* (a.e.y.e.).

²¹⁴¹ < *kīt* “gıdaklama hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 163b) + *+ik* (a.a.y.e.) + *+let-* (a.e.y.e.).

²¹⁴² < Dağlık Mar. *кыткы*; Ova Mar. *кытко* (Fedotov, 1990, s. 304).

²¹⁴³ < *kītkî* “karınca” + *yîva* “yuva” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *kītkî* ve *yîva*.

²¹⁴⁴ TatO *zödörya* 1892: 57a

²¹⁴⁵ TatV *zödörya* 1894: 116a

²¹⁴⁶ < Tat. *kêçök* ay. (Poppe, 1927, s. 167).

²¹⁴⁷ TatR *кêçök* 1899: 15, TatB *kêçök* 1876: 62, TatO *kêçök* 1892: 128b

²¹⁴⁸ Tel. OsmR *күчүк* 1899: 1494

²¹⁴⁹ TelR *кучук* 1899: 1010

²¹⁵⁰ < Tü., Tob. *kīçîk* “ağaç tomurcuğu” (Poppe, 1927, s. 167).

²¹⁵¹ Uçebn. *кêçök*

²¹⁵² TobR *күчүк* 1899: 1494

²¹⁵³ < *kīçîkî* “ağaç tomurcuğu” + *+lî* (a.a.y.e.) + *hîva* “söğüt”, bk. *kīçîkî* ve *hîva*.

kīçikī-prašnikī [kâ.ðž̌âçê-prašnikê]²¹⁵⁴ “Dallar Bayramı, Paskalya’dan önceki pazar günü, Mesih İsa’nın Yerus̄alim’e Giriş Bayramı”

kīçune (? ku+çuh-ne) [kâ.ðž̌unε (? ku+ťş̄uχ-nε)] “bu sırada, bu zamanda, o sırada”

kīçunehi [kâ.ðž̌unεχî]²¹⁵⁵ “şimdiki, bu zamandaki”

kīvaytī [kâvaydê]²¹⁵⁶ “ateşleyici, tutuşturucu malzeme (kuru dallar vb.)” (krş. ? Tat. [kōj-] “yanmak”)

kīvak [kâvak]²¹⁵⁷, Sp. ay. “mavi, gök, açık mavi, mavimsi, mavimsi kır, güvercin renkli; gri, kurşuni, boz, kül rengi, kır, ağarmış, ak”; *k. śin* [k. śin] “kır saçlı adam”; *k. laşa* [k. laža] “kır, boz at”; *kīn k.* [kân k.] “masmavi, gömgök”; krş. Gomb. (Tat. [kük])

kīvakar- [kâvacar-]²¹⁵⁸ “mavileşmek, gövermek, morarmak vb.; (büyüyen tahıllar hak.) küflenmek”

kīvak-huppi [kâvak-çuppi] “geceleri meydana gelen ani ışık fenomeni (kişileştirilmiş olarak)”; *tīnçetene śutatsa tīrakan turī* [tân.ðž̌εðene śudatsa tēracan turē²¹⁵⁹] “dünyaya ışık veren Tanrı”; krş. Magn., Zol. 33

kīvak-tarakkan [kâvak-tarakkan] “tespih böceği (Oniscus scaber)”; krş. *kīpşankī* [kâpşançê]

kīvak-çiye [kâvak-ťş̄ijε] = *kūken* [kūgen]

kīvakal [kâvacal]²¹⁶⁰, Sp. ay. “ördek”; krş. Gomb. (krş. YakB [kōyön²¹⁶¹] “erkek ördek”, Kırgr [kögöl²¹⁶²] “erkek ördek”)

kīvakarçin, kīvakarçin [kâvacarťťş̄in, kâvacar.ðž̌ân]²¹⁶³, Sp., Uçebn. 50 *kīvakarçin* [kâvacar.ðž̌ân²¹⁶⁴] “güvercin”; krş. Gomb. (TatR [kügärçēn²¹⁶⁵])

kīvaklat- [kâvaklat-]²¹⁶⁶ Uçebn. 91 “(yans.) kurbağa vaklamak, bağirmek”

kīvapa [kâvapa]²¹⁶⁷, Sp. ay. “göbek”; krş. Gomb. (krş. OsmR [göbäk²¹⁶⁸], KrmR [göbäk²¹⁶⁹], AzbR [gübäk²¹⁷⁰])

²¹⁵⁴ < *kīçikī* “ağaç tomurcuğu” + *prašnik* “bayram” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *kīçikī*.

²¹⁵⁵ < *kīçune* “bu sırada, bu zamanda, o sırada” + *hi* (a.a.y.e.), bk. *kīçune*.

²¹⁵⁶ Yegorov ve Fedotov da Paasonen gibi sözcüğü, TT *gōy-* “yakmak” ve onun diğer Türkçe denklıklarına yaklaşırlar (1996a, s. 245; 1964, s. 96).

²¹⁵⁷ << *kōk “gök, mavi” (ÇSB; CHF, s. 109) = TT *gōk* ay.

²¹⁵⁸ < *kīvak* “mavi” + *ar-* (a.e.y.e.), bk. *kīvak*.

²¹⁵⁹ Çevirisi CsSz.’te (s. 71) ve ÇS’nde (s. 68) bulunmamaktadır.

²¹⁶⁰ << *kōkel (ÇSB) = TT *gōvel* “yeşil başlı”.

²¹⁶¹ YakB *kōyōn* 1851: 57a

²¹⁶² Kırgr *kögöl* 1899: 1232

²¹⁶³ << *kōkerçin (ÇSB) = TT *güvercin* ay.

²¹⁶⁴ Uçebn. *kāvakarçān*

²¹⁶⁵ TatR *kygärçin* 1899: 1427

²¹⁶⁶ < *kīvak* “kurbağa sesi hak. yansımaya söz” (Aşm. VII, s. 91) + *lat-* (a.e.y.e.).

²¹⁶⁷ << *kōpek (ÇSB) = TT *göbek* ay.

²¹⁶⁸ OsmR *göbäk* 1899: 1612

²¹⁶⁹ KrmR *göbäk* 1899: 1613

²¹⁷⁰ AzbR *gübäk* 1899: 1651

kıvar [kâvar]²¹⁷¹, Sp. ay. “yanan kömür” (OsmR [kör²¹⁷²] “yanan kömür, kömür koru, kıvılcım”, OsmR [kor²¹⁷³] “yanan kömür”; krş. Sag. KoybR [kös²¹⁷⁴] “yanan kömür”; Koyb. “ışım”, ÇağR [koz²¹⁷⁵] “yanan kömür”, Alt. Tel. Leb. ŞorR [kos²¹⁷⁶] “yanan kömür”)

kiken [kiçen]²¹⁷⁷, Sp. ay. “çöpleme, Helleborus”

kikenek [kiçenək] “dulavrat otu, pıtrak, deve diken, Carduus (*kurşankı* [kırzaŋçō]’dan küçük)” (Tat. [tigänäk])

kikirik, avtan-kikirikki [kiçirik, avdan-kiçirikki] “horoz ibiği” (TatB [kikiriki²¹⁷⁸], MişBüg. [kikərik], TatV [kikrək²¹⁷⁹])

kil [kil]²¹⁸⁰ “ev”

kil-şurt [kil-şurt], bk. *şurt* [şurt]

kilış, kil-yiş, kil-yış, kil-ş, kil-jış, kil-jış²¹⁸¹ “aile, aile üyeleri, ev halkı, hane”

kil-hurçı [kil-çur.öçö]²¹⁸² “yaban arısı”

kil-karti [kil-karçı]²¹⁸³ “tüm ilintili yapılarla birlikte ev ve avlu, ev meydanı”

kil-puş [kil-puş] “ev sahibi, evin efendisi”

kil- [kil-]²¹⁸⁴, Sp. ay. “gelmek”; krş. Gomb. (Tat. [kil-])

kilış- [kilış-]²¹⁸⁵ “anlaşmak, sözleşmek, uyuşmak, uzlaşmak, kabullenmek, barışmak, uymak, uygun olmak”

kilışter- [kilışter-]²¹⁸⁶ “uyuşturmak, uzlaştırmak, kabullendirmek, barıştırmak”

kilî [kilî]²¹⁸⁷, Sp. ay. “büyük ağaç havan, büyük dibek, döveç”; krş. *kisip* [kizip] (TatR [kilî²¹⁸⁸], TobR [kilî²¹⁸⁹])

²¹⁷¹ << *kōr² (ÇSB) = TT köz ay.

²¹⁷² OsmR *köp* 1899: 548

²¹⁷³ OsmR *kop* 1899: 548

²¹⁷⁴ Sag. KoybR *köç* 1899: 1293

²¹⁷⁵ ÇağR *koz* 1899: 628

²¹⁷⁶ Alt. Tel Lob. ŞorR *koc* 1899: 621

²¹⁷⁷ Gombocz, sözcüğün Permiyen dillerinden kopya olabileceğini söyler: Udm. *kekon* “çöpleme”, Doğu Perm dili *kókan* ay. (1912, s. 101). Räsänen, Türk dillerinden yalnızca Çuvaşçada bulunan *kiken* sözcüğü için bir *keken biçimi varsayar (1969, s. 248a).

²¹⁷⁸ TatB ay. 1876: 55

²¹⁷⁹ TatV *kikrək* 1884: 50a

²¹⁸⁰ Räsänen, Çuv. *kil* “ev” biçimini, varsayımsal *kil sözcüğünün altında Osm. *gil* “aile, ev, habitat”, -*gil* “tarafından”; Yak. *küle* “evin önü, hol” sözcükleriyle birlikte ele almıştır (1969, s. 270a).

²¹⁸¹ < *kil* “ev” + *yış* “aile” + *ı* (3. tekil iyelik eki), bk. *kil* ve *yış*.

²¹⁸² < *kil* “ev” + *hurç* “arı” + *ı* (3. tekil iyelik eki), bk. *kil* ve *hurç*.

²¹⁸³ < *kil* “ev” + *karta* “çit” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *kil*.

²¹⁸⁴ < Tat. *kil-* ay. (EWb., s. 248b; ÇSB) veya << **kel-* (CHF, s. 141).

²¹⁸⁵ < Tat. *kiş-* “uymak, anlaşmak” (EWb., s. 248b).

²¹⁸⁶ < Tat *kişter-* “arabuluculuk yapmak” sözcüğünden kopya olabileceği gibi Çuvaşça olarak da açıklanabilir: < *kiş-* + *-ter-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *kiş-*.

²¹⁸⁷ < Tat., Başk. *kilî* “havan topacı” (EWb., s. 249b).

²¹⁸⁸ TatR *kilî* 1899: 1369

²¹⁸⁹ TobR *kilî* 1899: 1367

kiltî-şippi [kildə-şippi] “dokumanın bitmesinden sonra kesilen ek ipliklerin arta kalan kısmı, dokumacı zincirinin geri kalanı”

kimî [kimə]²¹⁹⁰, Sp. ay. “sandal, tekne, kayık”; *pisîk k.* [pizək k.] “gemi”; *vutlîk k.* [vutlək k.] Uçebn. “vapur, buharlı gemi” (Tat. [kimä])

kim-vuçahhi [kim-vu.ðžaxxi]²¹⁹¹ “meşale ışığında zıpkınla balık tutulurken teknenin içinde bulunan, içinde ateş yakılan demir kap, ocak”

kimîrçek [kimər.ðžək], Sp. ay., *kimîrçak* [kêmêr.ðžək] “kıkırdak” (Tat. [kimərçäk])

kin [kin]²¹⁹², Sp. ay. “gelin; küçük kardeşimin karısı, eşi”; krş. Gomb. (Tat. BarR [kilən²¹⁹³])

kinemey [kinəmɛj] (folk.) (*kin+ama* [kin+ama]) “yaşlı kadın, kocakarı (hitapta)”; krş. AşmMater. 141, 362 “babamın ağabeyinin karısı”; Zol. 34 “kocakarı, yabancı ihtiyar kadın, büyük amcanın veya dayımın karısı”; krş. Gomb.

kinen- [kinən-]²¹⁹⁴ Uçebn. 137 “zevk almak, zevklenmek, zevkine varmak, tadını çıkarmak, eğlenmek”; krş. Gomb. (Tat. [kinən-, kilən-])

kipik [kibik]²¹⁹⁵, Sp. [kibək]: *tirî kipikki* [tjê kibikki] “kepek, başak kabuğu (tahıldan ayrılmadan önce, taneyle birlikteyken)” (Tat. [kibäk])

kipke [kipkɛ] “üst gömleği, gömlek; kundak bezi, çocuk bezi (kullanılmış bir gömlekten vb.)”; krş. ? *kîpe* [kəpɛ]

kirek [kirək]²¹⁹⁶, Sp. [kirak: k. kamda] “herhangi biri, herhangi bir kişi, her kimse, kim olursa olsun”; *k. hişsan ta* [k. çêşsan·da], Uçebn. 17 *k. hişsan ta* [k. çêşan ta²¹⁹⁷] “her zaman, daima, hep”; krş. Gomb. (Tat. [kiräk])

kirelî [kirelə]²¹⁹⁸ “uygun, kullanışlı, iyi, amade, hazır, uysal, uslu, itaatkâr, faydalı, elverişli” (krş. TatR [kiräklə²¹⁹⁹] “gerekli, lüzumlu”)

kiresîr [kirezər] “yaramaz, uygun olmayan, kullanışsız, elverişsiz, yararsız, kötü, berbat, fena, dik kafalı, inatçı” (krş. *kirelî* [kirelə])

kiremet [kirəmet]²²⁰⁰ “1. kötü, habis bir ruh; 2. = *kiremetlîh* [kirəmetləx]”; krş. Gomb. (TatR [kirämät²²⁰¹] “şifa gücü, iyileştirici kuvvet; saadet, talih getiren; Çuvaşların ve Hristiyan Tatarların saygı gösterdiği bir ruh” < Ar.)

²¹⁹⁰ < GT *kemi, kimi* “gemi” (EWb., s. 251a); < *kemi (CHF, s. 141)

²¹⁹¹ < *kimî* “sandal, tekne, kayık” + *vuçah* “ocak” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *kimî ve vuçah*.

²¹⁹² << *kelin (ÇSB; CHF, s. 141) < *kel-* “gelmek” (WOT, s. 176) = TT *gelin* ay.

²¹⁹³ Tat. BarR *kilîn* 1899: 1369

²¹⁹⁴ < Tat. *kinen-* ay. (ÇSB).

²¹⁹⁵ << *kepek (ÇSB; CHF, s. 141) = TT *kepek* ay.

²¹⁹⁶ < Tat. *kirek* “gerek, ihtiyaç; hiç değilse, -sa da (*kirek kîm* “kim olursa”))” (ANLT, s. 106; ESTY I, s. 421a).

²¹⁹⁷ Uçebn. *k. xâşan ma*

²¹⁹⁸ Räsänen; sözcüğü, TT *gerek* ve onun diğer Türk dillerindeki denklikleriyle birlikte alarak sözcüğü *kir-lî* biçiminde çözümler (1969, s. 256a). Fedotov ise *kirelî/*kirellî ana biçimlerinden getirir (1996a, s. 298, 299). Ahmet’yanov; sözcüğün Tatarcadan (ETat. *kirewlî* (< *kerewli* < *keregli*) “gerekli”) kopya olduğunu belirtir (2015a, s. 421a).

²¹⁹⁹ TatR *kipäklî* 1899: 1355

kiremetlîh [kiremetləχ]²²⁰² “*kiremet* [kiremet] adlı ruhun bulunduğu yer”

kirîk [kirək]²²⁰³ “kirlilik (insan vücudunda)” (krş. Tar. Krm. Kum. Alt. Kzk. vd. R [kir²²⁰⁴] “kir, kirlilik”, TatR [kər²²⁰⁵] ay., YakB [kir²²⁰⁶] “kir; kirli ter”)

kirkke: tapak-kirkki [kirkkə: tabak²²⁰⁷-kirkki]²²⁰⁸, Sp. ay. “enfiye kutusu, tütün tabakası (kayın, huş ağacı kabuğundan yapılmış)”

kirli [kirlə] “gerekli, gerek, lüzumlu, lazım”; *mana ukśa k.* [mana ʊkśa k.] “bana para lazım, paraya ihtiyacım var”; krş. Gomb. (krş. Tat. [kiräklə] “gerekli”; krş. *kireli* [kirelə])

kirpet [kirbət] Uçebn. 52 “ıhlamur kabuğundan yapılmış sepet”

kirpîçi [kirbə.ǰə]²²⁰⁹ “kerpiç, tuğla” (Ru. *кирпич*; krş. Tat. [kirbəç])

kisip [kizip]²²¹⁰ “(tahılı ve keteni dövmek için kullanılan) tokmak, dövecek, havaneli”, krş. *kivente* [kəvəndə] (TatO [kilə-sab²²¹¹] ay. (“tokmak, dövecek”), TatV [kilə-sap²²¹²] “havaneli”, MişBüg. [kisa] ay.)

kisten I [kistən]²²¹³ “topuzlu baston, (demir başlı) sopa” (Tat. ÇağR [kistän²²¹⁴], Ru. *кистень* < Far.)

kisten II [kistən] “tabut” (= *tupik* [tʊbək]) (krş. YakB ? [kistiä] “gizlemek, saklamak”, [kistän²²¹⁵] “saklanmak; saklı olmak”, UygR [kislä-²²¹⁶], OsmR [kizlä-, gizlä-²²¹⁷] “gizlemek”, Azb. KumR [kizlän-²²¹⁸] “gizlenmek”, OsmR [gizli²²¹⁹] “gizli, saklı”)

kişir [kişər]²²²⁰ “havuç” (Tat. [kişər], ÇağVámb. [käšir²²²¹] < Far.)

Kittay-hir [Kittaj-χir] “Çin” (Ru. *кумаи*)

²²⁰⁰ < *kiremet* “Kiremet (put; putperest halk için kurban yeri); keramet” < Tat. *keremet* “keramet; Kiremet” < Far. *karāmat* كرامة ay. < Ar. *karāmat, karāma* كرامة “yücelik; cömertlik; haysiyet; (azizlerin gerçekleştirdiği) keramet” (ANLT, s. 124).

²²⁰¹ TatR *kipämäm* 1899: 1356

²²⁰² < *kiremet* “kötü, habis bir ruh” + *lîh* (a.a.y.e.), bk. *kiremet*.

²²⁰³ Araştırmacılar, Çuv. *kirîk* sözcüğü için *kir/*kîr ana biçimlerini tasarlamışlardır (ÇSB; EDAL, s. 791). Emine Ceylan sözcüğün Tat. *kîr* ay. sözcüğünden geçmiş olabileceğini belirtmektedir (1996, s. 132). Klára Agyagási ise sözcüğü, *kerik biçiminden getirir (2019, s. 141).

²²⁰⁴ Tar. Krm. Kum. Alt. Kzk. vd. R *kip* 1899: 1349

²²⁰⁵ TatR *kip* 1899: 1408

²²⁰⁶ YakB *kip* 1851: 67b

²²⁰⁷ *tabak* olmalı.

²²⁰⁸ Bizce; Ru. *табакерка* “tütün kutusu, enfiye kutusu” sözcüğünden bir kopyadır. Nitekim sözcüğün tek başına kullanımı tarafımızca tespit edilememiştir. *Tabak-kirkki* biçiminde *tabak* sözcüğüyle birlikte kullanılmaktadır.

²²⁰⁹ < Tat. *kirpîç* “kerpiç” (ANLT, s. 53).

²²¹⁰ < Tat. *kilə-sap* “havaneli” (EWb., s. 249b).

²²¹¹ TatO *киле сабы* 1892: 166b

²²¹² TatV’de *киле саб* 1894: 200a

²²¹³ < Tat. *kisten* “yayık yaymak için tokmak” < Far. (EWb., s. 272b).

²²¹⁴ ÇağR *kiçtän* 1899: 1388

²²¹⁵ Paasonen – fiil olduğu belirtmemiştir (1908, s. 73). YakB *kiçtiä, kiçtän*- 1851: 69a

²²¹⁶ UygR *kiçlä-* 1899: 1387

²²¹⁷ OsmR *kiçlä-, çizlä-* 1899: 1390, 1625

²²¹⁸ Azb. KumR *kiçläh-* 1899: 1390

²²¹⁹ OsmR *çizli* 1899: 1625

²²²⁰ < Tat. *kişîr* “havuç” < Far. *كشیر* (EWb., s. 258a).

²²²¹ ÇağVámb. *keşir* 1867: 326b

kiçeke [ki.ǫʒεgε] = “at arabasındaki harman dövme aleti” (Ru.)

kiçem [ki.ǫʒem]²²²² “utanma, utanç”; *mana unñ umiñçe k. pulçî* [mana unñ umñ.ǫʒε k. pul.ǫʒə] “ben onun karşısında utandım”; *k. tu-* [k. tu-] “utandırmak, kafa karıştırmak şaşırtmak”; krş. Uçebn. 113 “can sıkıntısı”, Zol. 35 “sıkıcı, hoşlanılmayacak tarzda, tuhaf”; krş. Gomb.

kiçemlen- [ki.ǫʒemlen-]²²²³ “(kendinden) utanmak” (= *namıslan-* [naməslan-])

kiçemlenter- [ki.ǫʒemlender-]²²²⁴ “utandırmak, rezil etmek”

kiv- [kiv-]²²²⁵ “kirli giysi veya çamaşırı iki çamaşır tokacı (*kivente* [kəvəndε]) adlı aletle dövmek, tokaçlamak, çamaşırı suya basmak”; *kipe-yım kivet* [kəvε-jəm kivet]²²²⁶ “çamaşır dövüyor”; krş. *kivente* [kəvəndε]

kivî [kivə]²²²⁷, Sp. ay. “(cansız nesnelere hak.) eski”; krş. *vati* [vadə]; - krş. Gomb.

kivşen [kivşen]²²²⁸, Sp. ay. “borç, ödünç olarak, veresiye”; *vîl paçî mana k. şîr manit* [vəl pa.ǫʒə mana k. manit] “o bana yüz ruble borç verdi” (Mo. [külüsün] “kiralama, ödeme, faiz” (Kow.), “ter; kira, ödeme, kira parası” (Schmidt))

klet [klet], Uçebn. 41 *kilet* [kəlet²²²⁹] “depo, ardiye, ambar, kiler” (Ru. *клет*)

²²²² Yegorov, sözcüğü Osm. *kiç* “dalgın” sözcüğüne yaklaştırmıştır (1964, s. 114).

²²²³ < *kiçem* “utanma, utanç” + *+len-* (a.e.y.e.), bk. *kiçem*.

²²²⁴ < *kiçemlen-* “(kendinden) utanmak” + *-ter-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *kiçemlen-*.

²²²⁵ << **köb-* (Mo. *göbi-*, *göbde-* “vurmak, itmek, dövmek”) (Ramstedt, 1922, s. 18).

²²²⁶ Çevirisi, CsSz.’te (s. 74) ve ÇS’nde (s. 75) bulunmamaktadır.

²²²⁷ << *keb (EWb., s. 244a); TT *gevrek*, *gevşek*.

²²²⁸ Gombocz, Mac. *kölcsön* “borç olarak, ödünç; ödünç alınmış şey” sözcüğünü ele alırken diğer Türk dillerinde tanıklanamayan Çuv. *kivşen* sözcüğünü, Mo. *külüsün* “ödeme, ödünç verilen paranın faizi”; *külüsüle-* “faizle borç vermek, ödünç vermek”; Bur. *çölhön* “ödeme, para verme, borç”; *çölösöl-*, *çölöhöl-* “kiralamak” sözcükleriyle birlikte ele almıştır (1912, s. 103). Ligeti, Çuv. *kivşen*’in Moğolca denkliği olan *kölüsün*, *kölesün* “ödeme, ödünç verilen paranın faizi” sözcüklerinin birer türev olduğunu ve bu sözcüklerin, *köli-*, *köle-* köklerine geri götürülebileceğini belirterek Çuvaşça sözcüğün yalın değil çekimli bir biçim olduğunu, “borç olarak” anlamından da bunun açık bir biçimde görüldüğünü, Maricede daha yeni bir kopya olarak bulunan *küs*, *küsə* “karşılıklı bir şey” sözcüğünün Çuvaşça için de rehberlik edebileceğini ifade eder. Bu doğrultuda sözcüğün sonunda bulunan /n/ sesinin zarf yapıcı bir ek olduğunu belirtir. Yani sözcüğün kökü, *kivşî veya *kivš olmalıdır. Ligeti, bu biçimlerdeki ilk ünlünün muhtemelen *ü* veya *ö* olduğunu, Mac. *kölcsön*’e dayanarak da sözcüğün Çuv. *küş, *köş* ve EÇuv. *küş, *köç köklerine ve oradan da *külçə, *külç ve zarf yapıcı *-n* ile birlikte *külçən* biçimlerine gidebileceğini düşünmüştür. Elde edilen son biçim Mo. *köli-*, *köle-* ile birebir örtüşmektedir (Çuv. *külçî* sözcüğünü isim kabul eden Ligeti, Çuv. **kül-* eylemini tasarlamıştır). Ligeti; Moğolca ve Çuvaşça biçimleri doğrulamak için *Divānu Lugāti’t-Türk*’te geçtiğini belirttiği *külüğ* “borç alma” sözcüğünü vermiştir (1935, s. 233-238). Räsänen; sözcüğü, OT *kül-üg* “borç alma” sözcüğüne yaklaştırmıştır (1969, s. 308b). WOT yazarları, Macarcaya kopyalanan bu sözcüğün Eski Batı Türkçesi biçimini şu şekilde tasarlamışlardır: *kölçen < **köl-+çə+n* ~ EDT *köli-* “borç almak”. Bunun için Çuv. *kivşen* dışında, ET *kölüg neğ* “ödünç alınan şey, ödünç”; OT *kölemen* “köle”; Trkm. *köle* “gayri meşru”, TT *köle* “köle; erkek hizmetçi”, *kölemen* “Kölemen”, *köle köşlük* “yoksulluk”; Gag. *köle* “hizmetçi” ve Mo. *kölüsün*, *kölesün* “ter, terleme, ödeme, ücret, maaş, kira, kiralama, masraf, fiyat, kar, komisyon”, *kölüsüçi* “işçi, kalfa”, *kölüre-*, *kölere-* “terlemek, ter dökmek” (> Yak. *kölösün* “ter, terleme, kir, emek; Dolg. *kölöhün* “ter”) verilerini sunmuşlar ayrıca bu listeye EDAL’da verilen denklilikleri (bk. s. 817) ve ET *köl* (~ *kül*) “eski bir Türk unvanı” sözcüğünü de dâhil etmişlerdir. Onlara göre; eğer Çuv. *kivşen* sözcüğünün yapısında addan zarf yapan +(A)n yapım eki (Türkçe araç eki +(X)n’a karşılık gelir: *yazın*, *kışın* vb.) bulunuyorsa sözcüğün son sesinin tam ünlülü bir biçim olması gerekecektir. Böylece bir **kivşe+An* biçimi varsaymak gerekir. Yukarıda da söz edildiği gibi Ligeti, bu sözcük için taban olarak bir **kül-/köl-* biçimi düşünmüştür. **köl-* veya **köli-* “ödünç almak” fiili bugüne kadar ortaya çıkmamış olsa da, Ligeti’nin daha önce de belirttiği gibi *Divānu Lugāti’t-Türk*’te *kölüg neğ* “ödünç alınan şey” ifadesi bulunur. Bu *kölüg* sözcüğü, şimdiye kadar tanıklanmamış **köl-* “borç almak veya vermek” eyleminden -(X)g ekiyle oluşturulmuş bir addır. Yazarlar, TT *köle* “köle” sözcüğünün de *köl-ge biçimine geri götürülebileceğini belirtirler. Böylece Çuv. *kivşen* de *köl-çA-n* olarak analiz edilebilir ki -çA burada bir eylemden ad yapım ekidir (s. 582, 583).

²²²⁹ Uçebn. *kələm*

kreple [krɛplɛ], Uçebn. 52 *kīreple* [kəreple²²³⁰] “bahçıvan tarağı, tırmık” (Ru. *грабли*)

kşa [kʂa] “evcil kuşları korkutup uzaklaştırmak veya kovmak için kullanılan ünlem, kışkırtılama”

ku [ku]²²³¹, Sp. [kʉ] çoğ. *kīsem* [kəzɛm] “bu, bunlar”; krş. *kīsal* [kōzal]

kunta [kʉnda]²²³², Sp. ay. “burada”

kuntan [kʉnda]²²³³, Sp. ay. “bundan”

kuy: k.-surīh [kuj: k.-sʉrīh]²²³⁴ “özel cins koyun, Ordinsky koyunu” (TatR [kui²²³⁵] “Kazak koyunu”)

kuyan [kujan]²²³⁶ “tavşan, *Lepus timidus*” (Tat. [kujan])

kuylan- [kujlan-]²²³⁷ Uçebn. 137 *kulyan-* [kul'an-²²³⁸] “kaygılanmak, üzölmek, dertlenmek, kederlenmek” (TatR [kōjälän-²²³⁹] “yılmak”, TatO [kōjölän-²²⁴⁰] “hüzönlönmek, kederlenmek”)

²²³⁰ Uçebn. *kēpenies*

²²³¹ Çoğöu araştırmacı, Çuv. *ku*'nun GT *bu* sözcüğüyle aynı olabileceğini düşünmüştür (bk. Ařmarin, 1898, s. 51; Levitskaya, 1976, s. 32-33). Bunun yanında farklı biçimleri de Çuv. *ku* sözcüğüyle ilişkilendiren araştırmacılar vardır. Ramstedt, Çuv. *ku* sözcüğünü, *kō ana biçiminden getirir ve Mo. *ene kü* “iřte bu”, *tere kü* “iřte o”, *mōn kü* “aynısı” yapılarındaki *kü* (*kō*?) ile birleştirir (1922, s. 13). Ayrıca Mo. *kü*'yü Tü. *kōr-* “görmek” eylemiyle ilişkilendirir (1952, s. 76). Yegorov; Çuv. *ku* sözcüğünü, TT *bu*, YUyg. *ko* “bu” vb. biçimlerle birleştirir (1964, s. 114). Räsänen de Çuv. *ku* sözcüğünü, GT *bu* “bu” ile birleştirmiştir. Ayrıca başka bir maddede Çuv. *ku* sözcüğünü, SUyg. *ko* “bu”, *ku* “řu” sözcükleriyle birlikte ele almış ve Mo. *kü* sözcüğüyle birleştirmiştir (1969, s. 85a, 273a). Adamović, Çuv. *akī* sözcüğünde bulunan ve bir ek olduğunu belirttiği *kī* parçacığını da ayrı bir başlık altında incelemiştir. Adamović, Çuv. *kapla* “öyle, böyle” ve *apla* “öyle, böyle” sözcüklerinin birbirleriyle olan morfolojik benzerliklerine dikkat çekerek *kapla* biçiminin bir *kī ön eki içerdiğini ve *kī-apla>*k-apla* biçiminde çözümlenebileceğini belirtir. Anlam aısından *kapla* ve *apla* sözcüklerinin büyük ölçüde örtüşmeleri sebebiyle *kī ön ekinin anlamı kesin olarak bu iki yapıdan çıkarılamamaktadır. Adamović, Çuv. *ku* “bu” işaret zamiri ve özellikle onun çoğöl biçimi olan *kī-sem*'in (ağ. *kī-sam*) akla *kī ön ekini getirdiğini, bunların durum ekli çekimlerinden bazı morfolojik sonuçlar çıkarılabileceğini belirtir. *Ku*'nun çekimi zamir iken, *kīsem*'in çekimi isimdir. Tekil *ku*'nun çekiminin büyük ölçüde *vīl* “o” ile örtüştüğünü belirten Adamović, ikisinin arasındaki tek farkın *ku* paradigmasının önüne aldığı bir *kī'ya sahip olduğu ve buradaki *ī*'nin da kısalması olduğunu belirtir: *ku* “bu”, *kunīn*, *kīna*, *kunta*, *kuntan*, *kunpa* ve *vīl* “o”, *unīn*, *īna*, *unta*, *untan*, *unpa*. Bu nedenle *ku* zamirinin çekimli biçimleri için *kī-unīn, *kī-īna, *kī-unta, *kī-untan, *kī-unpa öncü biçimlerinin varsayılması gerektiğini belirtir. Böylece ona göre *ku* zamirinin paradigması aslında *kī ve *un* sözcüklerinden oluşmaktadır. Yalın *ku* ise *kun-īn* ve *kun-ta* yerine *ku-nīn* ve *ku-nta* şeklinde yanlış çözümlenmeyle ortaya çıkmıştır. Bu yanlış çözümlenmeyle ortaya çıkan Çuv. *ku*, daha sonra Çuvařçada hiçbir izi olmayan Tü. *bu*'nun yerini almıştır. *kī'nin kökeni Çuvařcadaki diğer işaret ediciler kadar şeffaf değildir. Ne Türk dillerinde ne de Fin-Ugor dillerinde Çuv. *kī'nin doğrudan açıklanmasına yardımcı olacak işaret edici bir ek bulunmamaktadır. Mord. *seke* “tam o” (*se* “o”), *teke* “tam bu” (*te* “bu”), *nejke* “tam şimdi” (*nej* “şimdi”) yapılarındaki Fin-Ugor pekiştirme eki *-ke*, Çuv. *kī ile fonetik benzerlik gösterse de anlamsal ve söz dizimsel uyumsuzluktan dolayı bu fazlasıyla şüphelidir. Adamović, Çuv. *kī ön ekiyle en iyi uyum sağlayan yapının *akī* “burada!” olduğunu belirtir. *Akī*, Volga Fincesinden (Mord. *ēka* “iřte!”) alındıktan sonra Türkçe zamir kökü *an* ile birleşerek *akī-an yapısını oluşturmuş, daha sonra sırasıyla /i/ ve /a/ seslerini kaybetmiştir: *akan>*kan>*kun (1984, s. 8-9). Róna-Tas, Volga Bulgar kitabelerinde *kü* olarak okuduğu bu zamirin sözdizimsel işlevini, Eski ve Orta Türkçeyle çoėu çağdaş Türk dilinde görölen *ok/ök* edatıyla benzerlik göstermektedir ve *ok/ök* ikincil biçimler olup uzağı gösteren bir *ku ve daha yakına işaret eden bir *kü tasarlanmalıdır (Róna-Tas, 1986a, s. 97). Oğuzhan Durmuř, Adamović'in görüşüne karşılık Çuv. *ku* işaret zamirinin, Fin-Ugor kökenli olamayacağını, çünkü Volga Bulgar kitabelerinde de tanıklandığını ifade etmiştir. Durmuř, konuyla ilgili olarak M. Erdal'ın bu edatın *kü* olarak değil *kō* biçiminde okunması gerektiğini, Çuv. *kur-* “görmek” < **kōr-* gelişiminin buna kanıt sunduğunu belirttiğini aktarmaktadır (2009a, s. 242).

²²³² < *ku* “bu” + *-n-* (zampir *n*'si) + *ta* (bulunma durumu eki), bk. *ku*.

²²³³ < *ku* “bu” + *-n-* (zampir *n*'si) + *tan* (ayrılma durumu eki), bk. *ku*.

²²³⁴ < Tat. *kuy* “yağlı kuyruklu bir koyun” (Poppe, 1927, s. 159; EWb., s. 279b).

²²³⁵ TatR *kui* 1899: 888

²²³⁶ < Tat. *kuyan* “tavşan” (Poppe, 1927, s. 159; EWb., s. 275a; ANLT, s. 22; Fed. I, s. 302).

²²³⁷ < **küye-len-* < *küy* < *küg* “ağıt” (EWb., s. 307a).

²²³⁸ Uçebn. *куъанас*

kuk: k.-hurani [kuk: k.-çuranə] “ortasında çukur bulunan avuç içi boyutunda, küçük yuvarlak hamur işi, bu çukur içerisine arpa, tereyağı ve bir kurşun parçası konur, *yir ih* [jərəx] adı verilen ruhun kukla biçimindeki figürüyle birlikte ihlamur kabuğundan yapılmış bir sepette saklanır”

kukamay [kuçamaj] “hamam böceği büyüklüğünde, siyah benekli sarı renkli bir böcek (kım kanatlı böceklerden değil)”; krş. Uçebn. 88 “uğur böceği, altın böceği”)

kukil’ [kuçâl] ²²⁴¹ “bir tür etli hamur işi” (krş. *kukir*, *kuklek* [kuçêr, küklek]; krş. AşmMater. 298)

kukir [kuçêr] ²²⁴², Sp. ay. “eğri, eğik, bükük, çarpık; eğrilik, büküm, kıvrım, dolambaç, dönemeç”; *k. yivîs* [k. jêvêš] “eğri ağaç”; *şul-kukri* [şul-kükri] “yol dönemeci” (krş. TatB [kâkêrê ²²⁴³] “eğri, bükük”, TobR [kâkir ²²⁴⁴] “ateş, fırın kancası”)

kukirkka [kuçêrkka] ²²⁴⁵ “bir tür hamur işi”

kukir-kut [kuçêr-küt] “üvez sineği (*pivan*’dan [pêvan] daha küçük)”

kukir-makir [kuçêr-magêr] “dönemeçli, çok kıvrımlı, eğri büğrü”

kukir-miy [kuçêr-mêj] Uçebn. 62 “balıkçıl kuşu”

kukirt- [kuçêrt-] ²²⁴⁶ “eğriltmek, kıvrırmak, bükmek”

kukril- [kükrl-] ²²⁴⁷ “eğrilmek, kıvrılmak, bükülmek”

kukka [kükka] ²²⁴⁸ Sp. ay. “annenin küçük erkek kardeşi, anneden yaşça daha küçük dayı”; *pis k.* [pîs k.] “anneden yaşça daha büyük olan dayı”

kukkaşî [kükkaşê] ²²⁴⁹ küç.

kuk-amaj [kuç-amaj] ²²⁵⁰ “anneanne” (*manîn kukamay*, *sanîn kukamu*, *unîn kukamaşî* [manêñ kuçamaj, sanêñ kuçamu, ûnêñ kuçamažê] ²²⁵¹ “anneannem, anneannen, anneanesi”; krş. Gomb. [kocamî])

²²³⁹ TatR *kêjêlân*- 1899: 1326

²²⁴⁰ TatO *köjêlyan* 1892: 124b

²²⁴¹ Yegorov; sözcüğü, Azb. *gogal*, *köke* “küçük hamur kişi, poğaç”, Trkm. *köke* “çörek, bazlama” sözcüklerine yaklaştırmıştır (1964, s. 115).

²²⁴² Yegorov; sözcüğü, Tat. *kekri*, Başk. *kekri*, *kıngır*, Miş. *kıyır*, Kmk. *kıngır*, Alt. *kıyır* “kıvrık, bükük”, Alt. *koyrıq*, *koyrıq* “bükülmüş” sözcüklerine yaklaştırmıştır (1964, s. 115). Räsänen; sözcüğü, Tat. *kekri*, *keyri*, *kekire*, *kekiri* “eğri, bükülmüş”, Kzk. *keyri* “kötü, yaramaz”, Tel. *keyrik* sözcükleriyle birlikte ele almıştır (1969, s. 248ab).

²²⁴³ TatB *käkere* 1876: 48

²²⁴⁴ TobR *käkir* 1899: 1060

²²⁴⁵ < *kukir* “eğri, eğik, bükük, çarpık; eğrilik, büküm, kıvrım, dolambaç, dönemeç” + +ka (a.a.y.e.), bk. *kukir*.

²²⁴⁶ < *kukir* “eğri, eğik, bükük, çarpık; eğrilik, büküm, kıvrım, dolambaç, dönemeç” + +t- (a.e.y.e.), bk. *kukir*.

²²⁴⁷ < *kukir* “eğri, eğik, bükük, çarpık; eğrilik, büküm, kıvrım, dolambaç, dönemeç” + +il- (a.e.y.e.), bk. *kukir*.

²²⁴⁸ Yegorov; sözcüğü, *kik* + *aga* (*kik* “soy, kök”, *akka* “abla, teyze” eski zamanlarda “kocanın en büyük abisi, kocanın dayısı”) biçiminde açıklamaktadır (1964, s. 115). Fedotov da onunla aynı görüştedir: Çuv. *kukka* < *kik* + *aka* (= ET *aga/aka* “ağa, abi”) (1996a, s. 303).

²²⁴⁹ < *kukka* “dayı” + +şî (a.a.y.e.), bk. *kukka*.

²²⁵⁰ < *kik* “kök, soy” + *ama* “anne” + +y (seslenme eki) (Yeg., s. 115; Fed. I, s. 302).

²²⁵¹ Çevirisi, CsSz.’te (s. 75) ve ÇS’nde (s. 76) bulunmamaktadır.

kuk-aşey [kʉg-aʒej]²²⁵² “anne tarafından dede” (*manñ kukaşey, sanñ kukaşu, unñ kukaşşı* [manên kuğaʒej, sanên kuğaʒu, unên kuğaşşə])²²⁵³ “dedem, deden, dedesi”; krş. Gomb. [kogaži]

kukkuk [kʉkkʉk], Sp. ay. “guguk kuşu”; krş. Gomb. (krş. Tat. [kükə])

kukkukla- [kʉkkukla-]²²⁵⁴ Uçebn. 63 “guguk kuşu ötmek, guguklamak”

kuklek [kʉkʉlek]²²⁵⁵ “eğri, çarpık, bükük”; *pıçık piççen purni kuklek. -şışli* [pə.ðžək pitʃen purni kʉkʉlek. -şəşlə]²²⁵⁶ “(bilmece) küçük abinin parmağı eğri. -hasır ayakkabı örme bizi” (krş. *kukil*’, *kukir* [kʉgəlʹ, kʉgər])

kuklen- [kʉklən-] “eğilmek, eğrilmek; çömelmek, diz büküp oturmak”

kuklençik [kʉklən.ðžək]²²⁵⁷ “eğri, eğilmiş, çömelmiş”

kuklet- [kʉkʉlet-] “eğriltmek, eğritmek; aşağıya doğru eğmek, kıvırmak”

kukşa [kʉkʃa]²²⁵⁸, Sp. ay. “kel; kellik”; *k. puşlı* [k. puşlə]²²⁵⁹ “kel, dazlak kafalı”

kul- [kʉl-]²²⁶⁰ Sp. ay. “gülmek”; krş. Gomb. [kulʹ-] (Tat. [köl-])

kulî [kʉlî]²²⁶¹ “gülme, gülüş, kahkaha”

kulak [kʉlak] “balyoz, büyük çekiç (demirci tarafından kullanılır)” (Ru. *кулакъ*)

kulak [kulak] “bir tür malt çorbası” (Ru. *кулага*)

kulyan- [kʉlʹan-], bk. *kuylan-* [kujlan-]

kulanay [kʉlanaj]²²⁶² “vergi, harç” (krş. Alt. Tel. Leb. Şor. AzbR [kalan]²²⁶³ ay.)

kulat- [kulat-]²²⁶⁴ “(yans.) (güvercin hak.) kuğurmak, ötmek”

²²⁵² < *kik* “kök, soy” + *aşa* “baba” + +y (seslenme eki) (Fed. I, s. 302).

²²⁵³ Çevirisi, CsSz.’te (s. 75) ve ÇS’nde (s. 76) bulunmamaktadır.

²²⁵⁴ < *kukkuk* “guguk kuşu” + +la- (a.e.y.e.).

²²⁵⁵ Paasonen sözcüğü, *kukil*’ “bir tür etli hamur işi” sözcüğüyle karşılaştırıyor. Muhtemelen bu sözcüklerin köken açısından ilişkili olduğunu düşünmüştür. Sözcüğün yapısındaki önlük-artlık uyumsuzluğu da *kukil*’ sözcüğüne işaret ediyor.

²²⁵⁶ Çevirisi, CsSz.’te (s. 75) ve ÇS’nde (s. 76) bulunmamaktadır.

²²⁵⁷ < *kuklen-* “eğilmek, eğrilmek; çömelmek, diz büküp oturmak” + -çik (e.a.y.e.), bk. *kuklen-*.

²²⁵⁸ < Miş. *kukşa* “kel”.

²²⁵⁹ *puşlı* olmalı.

²²⁶⁰ < **kül-* (ÇSB) = TT *gül-* ay.

²²⁶¹ < *kul-* “gülmek” + -î (e.a.y.e.), bk. *kul-*.

²²⁶² Poppe; sözcüğün Türkçe bir kopya olduğunu düşünmüş ve Çağ., Alt., Şor. *kalan* “harç, vergi” sözcükleriyle karşılaştırmıştır (1927, s. 158). Aşmarin; sözcüğün kökenini, Ru. *головное* olarak verir (Aşm. VI, s. 274). Yegorov, Alt. *kalan* sözcüğüne dayanarak bu sözcüğün ilk kez 10.-13. yy.’lara ait Uygur hukuk metinlerinde “vergi” anlamına gelen bir sözcük olarak geçtiğini, 9.-14. yy. Uygur hukuk metinlerinde ise *kalan* için “tarımla uğraşan yerleşik nüfus üzerinden alınan devlet vergisi; ekili araziden alınan bir vergi” ifadelerinin geçtiğini aktarır. Yine Moğollar döneminde de ekili araziden alınan verginin ve askerlik hizmeti yapmak isteyenlerden alınan özel bir savaş vergisinin *kalan* olarak adlandırıldığını belirtir (1964, s. 116). Räsänen de Çağ., Azb., Alt. vd. *kalan* “harç, vergi” sözcüklerini vermiş, bu sözcüğü Çuv. *kulanay* sözcüğüyle karşılaştırmış ve Ru. *головной*’dan geliyor olabileceğini düşünmüştür (1969, s. 224a). Fedotov da sözcüğü Alt., Tel., Şor., Azb. *kalan* “harç, vergi”; ET *kalan* “temel vergi, kalan” sözcüklerini vermiş, ancak söz başı /k/ sesinin Çuvaşçada neden sürtünmeli *h-* olmadığını ve sondaki -ay kısmını nasıl ortaya çıktığını sorgulamıştır. Bu doğrultuda Fedotov, şu sonuçların çıkarılabileceğini belirtir: ya Ru. *главный* > Çuv. *куланай* şeklinde bir kopyalama oldu ya da sözcük, Tü. *k-* > Çuv. *h-* değişiminin sona ermesinden sonraki yıllarda Çuvaşçaya Tü. *kalan* sözcüğünden geçti. Ancak Ru. *главный* veya *головной* sözcükleriyle karışma hesaba katılmazsa sözcüğün sonundaki -ay’ı açıklamanın imkânsız olduğu ifade eder (1996a, s. 305).

²²⁶³ Alt. Tel. Leb. Şor. AzbR *kalan* 1899: 230

- kulata** [kʉlɑdɑ] “domuzların boynuna takılan çatal biçiminde tahta” (Ru. колода)
- kulatala-** [kʉlɑdɑlɑ-]²²⁶⁵ “(domuza) bu çatal biçimindeki tahtayı takmak”
- kulaç** [kʉlɑ.ɖʒ̥ɑ]²²⁶⁶ “beyaz ekmek, buğday ekmeği”; krş. Gomb. (Ru. калачь; krş. Tat. [kalaç])
- kullen** [kʉl'ɛn], bk. *kun* [kʉn]
- kulyukka** [kʉl'ukka] (Sep.) “evcil, ehlileştirilmiş güvercin”
- kum** [kʉm] “çocuğun vaftiz babası” (Ru. кумь)
- kum-** [kʉm-] “çözgüyü germek, arışı veya boyuna iplikleri kurmak, kumaş için gerekli iplikleri çekmek, iplikleri tezgâha koymak, kumaşın arışını hazırlamak” (krş. ? Çağ. DT R [çamla-²²⁶⁷] “çözmek, sarmak”)
- kumkiçi** [kumçɑ.ɖʒ̥ɑ]²²⁶⁸ Uçebn. 38 “bu işlemin yapıldığı tezgâh, çözgü çerçevesi”
- kuma** [kuma] “çocuğun vaftiz annesi” (Ru. кума)
- kumit** [kumît]²²⁶⁹ Uçebn. 52 “sepet” = *kuntĩ* [kʉnd̥ɑ]
- kumkka** [kʉmkka] “kesek, toparlak parça, toprak” (Ru. комокь)
- kummi** [kʉmmi]²²⁷⁰ (bel.-yön. *kummĩne* [kʉmm̥n̥e] “çözgü ipliği, temel ipliği”; *k. šippi* [k. šippi] ay. (krş. *kum-* [kʉm-])
- kun** [kʉn]²²⁷¹, Sp. ay. “gün”; krş. Gomb.; krş. *kĩntĩr*, *kĩntĩrɫɑ* [k̥n̥ɖ̥ɑr²²⁷², k̥n̥ɖ̥ɑrɫɑ] (Tat. [k̥n̥])
- kullen** [kʉl'ɛn]²²⁷³ “günde, her gün” (zarf); krş. Gomb.
- kullenhi** [kʉl'ɛnçi]²²⁷⁴ “günlük, her günkü” (sıfat)
- kun-** [kʉn-] “(ör. hamutu) düzeltmek, doğrultmak” (YakB [k̥n̥-] “doğrulamak; kalkmak, düzelmek; düzgün olmak”; krş. YakB [k̥n̥ö²²⁷⁵] “düz; dürüst”, TelR [k̥n̥ü] “doğru, düz”, [k.

²²⁶⁴ < *ku* “kuş sesi hak. yansıma söz” (Aşm. VI, s. 253) + *+lat-* (a.e.y.e.).

²²⁶⁵ < *kulata* “domuzların boynuna takılan çatal biçiminde tahta” + *+la-* (a.e.y.e.), bk. *kulata*.

²²⁶⁶ Poppe, sözcüğün Tatarcadan kopya olduğunu düşünmektedir: < Tat. *kalaç* ay. (1927, s. 158). Yegorov, Fedotov ve Scherner sözcüğün Rusça *калач* “yuvarlak ekmek, buğday ekmeği” biçiminden bir kopya olduğunu düşünmektedirler (1964, s. 116; 1977, s. 12; 1996a, s. 305).

²²⁶⁷ Çağ. DT R *çamla-* 1899: 1699

²²⁶⁸ < *kum-* “çözgüyü germek, arışı veya boyuna iplikleri kurmak, kumaş için gerekli iplikleri çekmek, iplikleri tezgâha koymak, kumaşın arışını hazırlamak” + *-kiçi* (e.a.y.e.).

²²⁶⁹ Yegorov, sözcüğün Türk dillerinde denkliğinin bulunmadığını ve Özb. *kunda* “kütük; kütükten oyulmuş havan” sözcüğünün tek başına güvenilir bir kanıt olmadığını, Çuv. *kuntĩ* sözcüğünün muhtemelen Fin-Ugor dillerinden (Mar. *komdo*, Udm. *kudĩ*, Komi. *kud*, Hant. *haynt* vd. “sepet, kutu”; Fin. *kontti* “huş ağacından kutu”) kopyalanmış bir sözcük olduğunu ifade eder (1964, s. 118). Fedotov ise esasen Fin-Ugor dillerine sözcüğün Çuvaşçadan geçtiğini düşünmekte ve Yegorov’un aksine sözcükle ilgili kusursuz Türkçe denklilerin bulunduğunu ifade etmektedir: Koyb., Leb. *komda* “kutu (Leb.); tabut, mezar (Koyb.)”; Tob., Başk. *kumta* “kutu, sandık” (1996a, s. 307, 308).

²²⁷⁰ Yegorov; sözcüğün, *kumĩ* “çözgü, arış” sözcüğüne 3. tekil iyelik ekinin eklenmesiyle oluştuğunu belirtmekte ve kökeninin bilinmediğini belirttiği bu sözcüğün belki de Ar. *قماش* *kumaş* sözcüğüne geri götürülebileceğini düşünür (1964, s. 117). Bizce, *kumĩ* “çözgü, arış” sözcüğü *kum-* eylemine gitmektedir. krş. *kum-*.

²²⁷¹ < **kũn* “gün” (Ramstedt, 1922, s. 13) = TT *gũn* ay. Sözcük, Volga Bulgarcasında *kũwen* *كُون* biçiminde olduğundan Talat Tekin, ana biçimi uzun ünlülü tasarlamıştır: VB *kũwen* “gün” < **kũwũn* < **kũwn* < **kũn*. Çuvaşça *kun* sözcüğününse **kũn* biçiminden geldiğini veya Tatarcadan Çuvaşçaya geçtiğini düşünmüştür (1988, s. 19).

²²⁷² Paasonen, *Düzeltilmeler* kısmında *k̥n̥D̥ɑr* olması gerektiğini belirtmiştir (1908, s. 243).

²²⁷³ < *kun* “gün” + *+la* (a.a.y.e.) + *+n* (a.a.y.e.), bk. *kun*.

²²⁷⁴ < *kun* “günde, her gün” + *+hi* (a.a.y.e.), bk. *kullen*.

²²⁷⁵ YakB *к̥n̥-*, *к̥n̥ö* 1851: 58a

jol²²⁷⁶] “düz, doğru yol”, Orh., Uyg. ÇağR [köni²²⁷⁷] “doğru, dürüst, adil”, UygR [könit-] “doğrultmak”, [könül-²²⁷⁸] “doğrultmak, düz olmak”)

kuntar- [kũndar-]²²⁷⁹ “doğrultmak, düzleştirmek, bükerek düzeltmek, düz yapmak”; krş. *kĩntar-* [kĩndar-]

kunī [kũnə]²²⁸⁰ “kolayca yarılabilen, bölünebilir, rahatlıkla parçalanabilen, ayrılabilen”; *payan iŝ kunī pıçı ĩ* [pajan əŝ kũnə pĩ.Đžə] “bugün iş kolaydı”; krş. Zol. [konə²²⁸¹] “sakin, uslu, yumuşak başlı” = *yĩvaŝ* [jəvaŝ] (krş. ?? Tat. [kün-] “bir şeye razı olmak, bir şeye meyletmek”)

kunta, kuntan [kũnda, kũndan] bk. *ku* [ku]

kuntī [kũndə]²²⁸² Uçebn. 52 *kumīt* [kumāt²²⁸³] “ıhlamur ağacı kabuğundan yapılmış sepet” (TobR [kumta²²⁸⁴] “küçük kutu”, Kzk. OsmR [kundak²²⁸⁵] “beşik”, Koyb. LebR [komda²²⁸⁶] “sandık, kutu” Leb.; “tabut, mezar” Koyb., AltV [komda, komdə²²⁸⁷] “sandık, kutu, tabut”, BaşkK. [kumta²²⁸⁸] “tabut, uzun sandık, kutu”)

kunça I [kuń.Đžə]²²⁸⁹ “konç”; *atĩ-kunçi* [adə-kuń.Đži] “çizme koncu”; *çılha-kunçi* [tʃılħa-kuń.Đži] “çorap koncu” (Tat. [kunəç])

kunça II, kunçak [kuń.Đžə, kuń.Đžək] = Fin. *kangasletti*; = ? önceki md.

kunçakla-, kunçala- [kuń.Đžəkla-, kuń.Đžəla-] = Fin. *letittää (kangasta), tehdä kangasletti*

kunkıra [kũŋgəra] “tekne, yalak, çamaşır teknesi, yem teknesi” (Zol. “tabla, oluk”)

kupa [kũpa]²²⁹⁰ Sp. ay. “büyük yığın, istif, öbek; kuru ot yığını, tınaz, dokurcun (bir arabaya iki tane sığar)”; krş. Gomb. (TatR [kübä²²⁹¹] “yabayla bir defada toplanabilecek kadar saman”, TatB [kübä²²⁹²] “küçük kuru ot yığını”)

kupala- [kũbala-]²²⁹³ “toplamak, toparlamak, yığmak, istiflemek”

²²⁷⁶ TelR *көнү, көнү жол* 1899: 1245

²²⁷⁷ Orh. Uyg. ÇağR *көни* 1899: 1243

²²⁷⁸ UygR *көнит-, көнүл-* 1899: 1245, 1246

²²⁷⁹ < *kun-* “(ör. hamutu) düzeltmek, doğrultmak” + *-tar-* (e.e.y.e.), bk. *kun-*.

²²⁸⁰ < *kun-* “(ör. hamutu) düzeltmek, doğrultmak” + *-i* (e.a.y.e.), bk. *kun-*.

²²⁸¹ Zol. *коне* 1875: 36b

²²⁸² bk. *kumīt*.

²²⁸³ Uçebn. *кумит*

²²⁸⁴ TobR *кумта* 1899: 1051

²²⁸⁵ Kzk. OsmR *кундак* 1899: 914

²²⁸⁶ Koyb. LebR *комда* 1899: 671

²²⁸⁷ AltV *комда, комды* 1884: 143a

²²⁸⁸ BaşkK *кумта* 1899: 156a

²²⁸⁹ < Tat. *kunıç* (Poppe, 1927, s. 158).

²²⁹⁰ Yegorov ve Fedotov; sözcüğü, Başk., Tat. *kübe*, Kzk. *köpene* “saman yığını” sözcüklerine yaklaştırmıştır. Ayrıca sözcüğün Ru. *куна* “yığınla nesne, küme, birikinti” biçimiyle de ilişkili olabileceğini düşünmüşlerdir (1964, s. 119; 1996a, s. 308, 309). Räsänen, varsayımsal *köpe biçimi altında Tat. *kübe* “yabayla tek seferde alınabilecek kadar saman”, Başk. *kübe*, Hak. *köpen* “saman yığını”, Hak. *çöpən* sözcükleriyle birlikte ele almıştır (1969, s. 291b).

²²⁹¹ TatR *күбä* 1899: 1518

²²⁹² TatB ay. 1876: 69

²²⁹³ < *kupa* “büyük yığın, istif, öbek; kuru ot yığını, tınaz, dokurcun (bir arabaya iki tane sığar)” + *+la-* (a.e.y.e.), bk. *kupa*.

kuparça [kūbar.ǫ́za]²²⁹⁴ “atın kalçası, beli; kış, kalça” (krş. Tat. Krm. Osm. ÇağR [kabar-²²⁹⁵] “kabarmak, yükselmek; şişmek, yoğunlaşmak, kabarcıklanmak”, OsmZenk. [kabar-²²⁹⁶] “kabarcık, şiş”, OsmR [kabarêk²²⁹⁷] “kabarcık; şiş”, [kabaržêk²²⁹⁸] “şiş, kabarcık”, YakB [χabyry] zarf “kabartıyla”, [χ. ystan²²⁹⁹] “kabarmak, şişmek”)

kupīs [kūbêš]²³⁰⁰, Sp. ay. “keman”; *hut-k.* [χut-k.] “akordeon”; krş. Gomb. (TatR, TatO [kubêz²³⁰¹], TatB [køböz²³⁰²])

kupīs-kalakanni [kūbêš-kalacanni]²³⁰³ “kemancı”

kupīsta, kupīsta [kūbêšta, kūbīsta], Sp. ay. “lahana” (Ru. *капуста*)

kupīsta-yīvi [kūbêšta-jêvi]²³⁰⁴ “içine lahana filizi ekilmiş topraklı tarh veya kutu”

kupsa [kupsa] “tüccar” (Ru. *купец*)

kur- [kūr-]²³⁰⁵, Sp. ay. “görmek”; krş. Gomb. (Tat. [kūr-])

kura [kūra]²³⁰⁶ “göre, nazaran, bakarak, bakımından, gereğince, -den dolayı, nedeniyle”; *šūpsīne k. hupīlçi* [šūpsēne k. χūbêl.ǫ́zi] “(atasözü) teknesine göre kapağı” (Tat. [kürä])

kurīnīs- [kūrênêš-]²³⁰⁷ Uçebn. 137 “görüşmek”

kurak [kūrak]²³⁰⁸, Sp. ay. “ekin kargası (*Corvus frugilegus*)”; *ula k.* [ula k.] “karga”; *hura k.* [χura k.] = *kurak* [kūrak] (krş. Tat. vd. R [karyā²³⁰⁹] “karga”)

kurak-šivar [kūrak-šêvar] “kısaç, küçük pense, kargaburnu”

kurīk [kūrêk]²³¹⁰, Sp. ay. “ot, çim” (krş. LebR [korak²³¹¹] “içi boş gövdeli büyük yapraklı bir bitki; kamış flüt”, TatR [kura] “üvez çalılığı; sap, saman çöpü; yabancı ot (yaz tahılınıda)”, [k. çiläk²³¹²] “ahududu”, TatB [kura²³¹³] “içi boş sap”, BaşkK [kuraj²³¹⁴] “kamış flüt”)

²²⁹⁴ Yegorov; sözcüğü, aynı anlamdaki Mar. *kovarçe* sözcüğüne yaklaştırmıştır (1964, s.118). Fedotov ise Marice biçiminin Çuvaşçadan kopyalanmış olduğunu belirtmekte ve sözcüğü, TT *kabar-* “kabarmak”, *ķabarcık* “kabarcık” ve bunlara denk başka Türkçe biçimlerle ilişkilendirmektedir (1996a, s. 309).

²²⁹⁵ Tat. Krm. Osm. ÇağR *kaḅar* 1899: 440

²²⁹⁶ OsmZenk. *كأبر* *kabar* 1876: 689b

²²⁹⁷ OsmR *кабарык* 1899: 442

²²⁹⁸ OsmR *кабарчык* 1899: 444

²²⁹⁹ YakB *хабыры, хабыры ыстан* 1851: 78b

²³⁰⁰ < Tat. *ķubiz* “keman” (Poppe, 1927, s. 158; EWb., s. 281b).

²³⁰¹ TatR *күбыз* 1899: 1036, TatO *күбыз* 1892: 130a

²³⁰² TatB *koboz* 1876: 60

²³⁰³ < *kupīs* “keman” + *kala-* “söylemek, demek, konuşmak; (enstrüman) çalmak” + *-kan* (şimdiki zaman ortacı) + *-ni* (e.a.y.e.), bk. *kupīs* ve *kala-*.

²³⁰⁴ < *kupīsta* “lahana” + *yīva* “tuva” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *kupīsta* ve *yīva*.

²³⁰⁵ < **kōr-* “görmek” (Ramstedt, 1922, s. 15; ÇSB; CHF, s. 172) = TT *gōr-* ay.

²³⁰⁶ < *kur-* “görmek” + *-a* (e.a.y.e.), bk. *kur-*.

²³⁰⁷ < *kur-* “görmek” + *-in-* (e.e.y.e.; dönüşlülük) + *-is-* (e.e.y.e.; işteşlik), bk. *kur-*.

²³⁰⁸ Araştırmacılar sözcüğü, TT *ķarğa* “karga” ve onun diğer Türk dillerindeki denklikleriyle birleştirmişlerdir (Yeg., s. 119; EWb., s. 237b; Fed. I, s. 311).

²³⁰⁹ Tat. vd. R *карга* 1899: 191

²³¹⁰ Yegorov; *kurīk* sözcüğü, Leb. *korak* “büyük yapraklı, uzun saplı ot”; Osm. *ķuru ut* “kuru ot, saman”; Başk. *ķırlık* “tohumları karabuğday gibi olan ot”; Osm. *ķuruk* “yeşil, olgunlaşmamış meyve”; Kzk. *ķurak* “saz, kamış”. Yegorov, bu verilerden yola çıkarak *kurīk* sözcüğünün Çuvaşlar arasında eski zamanlarda “kuru ot” anlamında kullanılırken daha sonra “çim, ot” anlamını almış olabileceğinin mümkün olduğunu belirtir (1964, s. 119).

²³¹¹ LebR *kopak* 1899: 551

kurīm [kʷr̥ēm] “yem” (Ru. *кормъ*)

kurīmlīh [kʷr̥ēml̥ɣ̥]²³¹⁵ “yem yapılan her türlü bitki”

kurīs [kʷr̥ēs]²³¹⁶, Sp. ay. “(büyük, yaşlı) ihlamur ağacının (dallı) üst kısmının kabuğu, onun dış katmanı (kabuğu soyulduktan sonraki iç tabaka *munçala* [mʷn̥.ðʒala]’dır)”, Zol. 37 “ihlamur ağacı lifi” (TatR [kʷr̥ēs²³¹⁷] “ihlamur ağacı iç kabuğu”)

kurite [kʷr̥iðe] “uzun (yıkama) teknesi” (Ru. *корыто*)

kurka [kʷr̥ga]²³¹⁸, Sp. ay. “saplı (ölçme) kabı, içme kabı, (kepçe gibi) küçük kap” (krş. Zol. 213); krş. Gomb. (ÇağR [kürgä²³¹⁹] “şarap almak için kullanılan bir tür kap”, ÇağKún. [kürkü²³²⁰] “su tulumu, kırba”, TelR [kürgü²³²¹] “arpa tutmak için kullanılan huş ağacı kabuğundan yapılmış büyük kap”, Sag. KoybR [kürkü²³²²] “kabaktan yapılmış kap, tulum”; TatR [korya²³²³] “kepçe” < Çuv.)

kurlankī [kʷr̥laŋg̥ē] “findık, ceviz kabuğu”

kurna [kʷrna] “fırın (demirci için), eritme fırını, demirci ocağı” (Ru. *горнь*)

kurpun [kʷrv̥p̥uŋ] “kambur” (Ru. *горбунъ*)

kurşankī [kʷr̥ʒaŋg̥ē]²³²⁴ Sp. [kʷr̥ʒanak] “dulavrat otu” (krş. AşmMater. 104)

kurt [kurt] “sığır sürüsü, boynuzlu hayvan sürüsü” (Ru. *зуртъ*)

kus- [kʷs-]²³²⁵ Sp. ay. “dönmek, yuvarlanmak; cilveleşmek, cilve yapmak”; *urapa kusat* [ʷraba kuzat] “araba hareket ediyor”; *vīl arīm śinpa kusat* [v̥əl arēm śinpa kuzat] “o kadın kuzat”

²³¹² TatR *кypa, кypa чилäk* 1899: 920

²³¹³ TatB ay. 1876: 66

²³¹⁴ BaşK *кyраi* 1899: 158b

²³¹⁵ < *kurīm* “yem” + *+līh* (a.a.y.e.), bk. *kurīm*.

²³¹⁶ < Mar. *kargış* “ağaç kabuğu” (EWb., s. 269b, 303b).

²³¹⁷ TatR *кyрыс* 1899: 925

²³¹⁸ Zolotnitskiy, sözcüğün Çuvaşçaya Mariceden (Dağlık Mar. *karka*, Ova Mar. *korka*) geçtiğini düşünmüştür (1875, s. 213). Ancak kopyalamanın tersi yönde olduğu, yani Çuvaşçadan Mariceye geçtiği daha sonra Räsänen ve Fedotov tarafından ortaya koyulmuştur (bk. 1920, s. 148, 149; 1990, s. 197, 198). Yegorov; sözcüğü, Trkm. *kurok* “değirmenden un almak için kullanılan kepçe”, Kırg. *kürök* “kürek”, Sag. *kürkü* “saplı içme kabı”; Özb. *kurakça* “kepçe” gibi Türkçe biçimlere yaklaştırmış ve bu sözcüklerin Tü. *küre-* “küremek” eylemine götürülebileceğini belirtmiştir (1964, s. 119). Räsänen; Çağ. *kürge*, Tel. *kürgü* “büyük, huş ağacı kabuğundan kap” sözcükleriyle birlikte Çuvaşça *kurka* için varsayımsal *kürke ana biçimi tasarlamıştır (1969, s. 311a).

²³¹⁹ ÇağR *кyрgä* 1899: 1459

²³²⁰ ÇağKún. ay. 1902: 141, LÇ *کوركو* 1881: 258a

²³²¹ TelR *кyрgы* 1899: 1460

²³²² Sag. KoybR *кyркы* 1899: 1458

²³²³ TatR *көрpө* 1899: 677

²³²⁴ Yegorov; sözcüğü, aynı anlamdaki Mar. *kurşange* sözcüğüyle karşılaştırmakla yetinmiştir (1964, s. 119). Ancak Fedotov’a göre Marice biçim, Çuvaşçadan kopyalanmıştır (1990, s. 198). Fedotov; Kzk. *kaşagan*, Tat. ağ. *kurmanık*, *kırmalau* sözcüklerinin de “dulavrat otu” manasına geldiğini belirterek Çuv. *kurşankī* sözcüğünü bunlara yaklaştırmak istemiştir (1996a, s. 313).

²³²⁵ << **koş-* (Ceylan, 1996, s. 135) = TT *koş-* “koşmak”.

yabancılarla cilveleşiyor”; krş. Zol. [kos-²³²⁶] “koşmak”; (krş. ? Tat. [kuzyal-] “kımıldamak”, [kuzyat-] “kımıldatmak”; krş. AşmMater. 102)²³²⁷

kustar- [kūstar-]²³²⁸ “yuvarlamak, yuvarlatmak, döndürmek”; *laşapa* [lažaba] veya *lašana k.* [lažana k.] “atı hızlı, süratli sürmek”

kusar [kūzar] “çıra, kıymık yarmak için kullanılan büyük bıçak, tahtadan çıra çöpünü parçalamak için kullanılan büyük bıçak” (Ru. *кочаръ*)

kusar-pulî [kūzar-pulî] “sazangillerden bir balık, kılıç balığı, kılıç sazan”

kusla [kūsla] “at arabası veya kızakta sürücünün oturduğu yer, arabacı oturağı” (Ru. *козлы*)

kuş [kūš]²³²⁹ Sp. [kūš] “göz”; *pit-kuş* [pit-kūš] “yüz, çehre, sima”; krş. Gomb. (Tat. [küz])

kuşihitar- [kūšihitar-]²³³⁰ “göz değdirmek, nazar değdirmek, kem gözle etkilemek (bir hastalık veya başka bir uğursuzluk çekmek)”

kuş-hüri [kūš-hüri]²³³¹ “gözün dış köşesi”

kuş-kurla-vilyani [kūš-kurla-vil'anij]²³³² “körebe oyunu”

kuşkski [kūškski] Uçebn. 36 *kuş-kışki* [kūš-kəski²³³³] (*kuş+kışki* [kūš+kəškə]) “ayna” (Tat. [közgö])

kuşlî [kūšlî]²³³⁴ krş. *kutan* [kūdan]

kuşlîh [kūšlîh]²³³⁵ “gözlük”

kuş-sîmsi [kūš-sîmzi]²³³⁶ “gözün iç köşesi”

kuş-şurri [kūš-şurri]²³³⁷ “gözün akı, beyazı”

kuş- [kūš-]²³³⁸, Sp. [kūš-] “taşınmak, göçmek, göç etmek” (Tat. [küç-])

kuşar- [kūzar-]²³³⁹ “yerini değiştirmek, başka yere koymak, taşımak, nakletmek, aktarmak, çevirmek”

kuş- [kūš-]²³⁴⁰ “kurumak”

²³²⁶ Zol. *коч-* (s. 37a).

²³²⁷ Paasonen, etimolojik eklemeler yaptığı yerde burada () içerisinde bulunan kısmın silinmesi gerektiğini belirtmiştir (1908, s. 241).

²³²⁸ < *kos-* “dönmek, yuvarlanmak; cilveleşmek, cilve yapmak” + *-tar-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *kus-*.

²³²⁹ << *körç ? (ÇSB) = TT *göz* ay. Róna-Tas, GT *köz* sözcüğüne karşılık Çuvaşçada sözcüğün *r*'li olmasının beklenildiğini, bu sözcüğün kopya bir sözcük de olamayacağını, ancak kullanım sıklığından dolayı bu sözcüğün *z > r* değişimini tamamlayamamış olduğundan belirtir (1970, s. 216).

²³³⁰ < *kuş* “göz” + *+ih-* (a.e.y.e.) + *-tar-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *kuş*.

²³³¹ < *kuş* “göz” + *hüre* “kuyruk” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *kuş* ve *hüre*.

²³³² < *kuş* “göz” + *kur-* “görmek” + *-la* (e.e.y.e.; sıklık) + *vilya-* “oynamak” + *-ni* (e.a.y.e.), bk. *kuş*, *kur-* ve *vilya-*.

²³³³ Uçebn. *кыч кёкку*

²³³⁴ < *kuş* “göz” + *+lî* (a.a.y.e.), bk. *kuş*.

²³³⁵ < *kuş* “göz” + *+lîh* (a.a.y.e.), bk. *kuş*.

²³³⁶ < *kuş* “göz” + *sîmsa* “burun, çıkıntı” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *kuş* ve *sîmsa*.

²³³⁷ < *kuş* “göz” + *şurî* “beyaz” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *kuş* ve *şurî*.

²³³⁸ << **kōç-* (CHF, s. 207) = TT *göç-* “göçmek”.

²³³⁹ < *kuş-* “taşınmak, göçmek, göç etmek” + *-ar-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *kuş-*.

²³⁴⁰ Räsänen; sözcüğü, OT *kağ* “kurumuş”, Çağ., Osm., Kzk., DT vd. *kağ* “kuru, katı, çorak, kurak”; Kzk., Kırg. *kağ-ay-* “sert olmak, katı olmak, (deri hak.) tabaklanmamış olmak; dik, düz durmak; (Kırg.) kırmak”; DT, Tat., Alt. *kağ-şar-* “kurumak; (Tat.) güçsüzleşmek, gevşemek; (DT) üzülme”, Çağ. *kağşi, kağşa* “kurumak; çatırdamak; parlamak;

kuşırka- [kūžârca-]²³⁴¹ “kurumak”

kuştar- [kūšťar-]²³⁴² “kurutmak”

kuşak [kūžak], Sp. ay. “kedi”; krş. Gomb. (krş. Ru. *кошка*)

kuşak-kayıkı [kūžak-kajôca]²³⁴³ “fare”

kuşil [kūžil] “ıhlamur iç kabuğundan, lifinden yapılan heybe, çanta” (Ru. *кошель*)

kuşma [kūşma] “büyük keçe parçası” (Ru. *кошма*)

kuştan [kūšťan]²³⁴⁴ “büyük otorite sahibi, nüfuzlu kişi, köyünde birinci rol oynamak isteyen saygın, iktidar düşkününü köylü, lider, elebaşı” (TatR [køšťan²³⁴⁵], MişBüg. [kuştan])

kut [kūt]²³⁴⁶ “arka, kıç”; *yǐvîš kuçî* [jǐvîš kũ.Đžə] “ağaç kökü, kökün ucu”; *huran kuçî* [χũran kũ.Đžə] “kazanın dibi (dış taraftan)”; *pus kutĩnçe* [pũs kũdǎn.Đžə] “kuyu yanında, dibinde” (Tat. [küt])

kutĩn [kũdǎn]²³⁴⁷ “geri, geriye, arkaya, tersine”; *k. utat* [k. udat] “geriye doğru adım atıyor”; *š k. piçî* [əš k. pi.Đžə] “iş ters gitti”; krş. Magn. 160 [kodǎnlǎ²³⁴⁸] “önemsiz”)

kutlĩh [kũtlǎχ]²³⁴⁹ “koşum takımında arka tarafa düşen kayış, koşum arka kayışı, paldım”

kutsĩr [kũtsǎr]²³⁵⁰ “arkası açık, arkalıksız at arabası” (= *aytur* [ajduş])

kuta [kuda] “atları ve sığırları sürmek için kullanılan bir nida”

kutan: kuşlĩkutan [kũdan: kuşlǎçũdan] “(bot.) kedibaşı otu (tahıl arasında yetişir; birçok mavi çiçeği vardır; sapı koftur)”

kutana [kũdana]²³⁵¹ “göden bağırsağı, rektum”; krş. *kut* [kūt] (TatR [kütǎn²³⁵²] “karın altı, kalın bağırsak”)

kutĩn [kũdǎn]²³⁵³ “inatçı, dikbaşı, bildiğini okuyan”; krş. Magn. 252 (krş. ? *kut, kutĩn* [kūt, kũdǎn])

kutĩnlan- [kũdǎnlan-]²³⁵⁴ “dikbaşlılık etmek, inat etmek, direktmek, bildiğini okumak”

kaynamak” sözcüklerine yaklaştırarak Çuvaşça biçimin kopya olabileceğini düşünmüştür (1969, s. 223b). Fedotov da sözcüğü, Çağ. *kaşka-* “kurumak”; Osm. *kaşka-val* “kuru peynir”; Alt., Tat. *kaşka-* “kurumak” (Alt.), “gevşemek; ısınmak; erimek”; *kaç* “kuru, kurumuş; kurak” sözcükleriyle karşılaştırmıştır (1996a, s. 318).

²³⁴¹ < *kuş-* “kurumak” + *-ırka-* (e.e.y.e.), bk. *kuş-*.

²³⁴² < *kuş-* “kurumak” + *-tar-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *kuş-*.

²³⁴³ < *kuşak* “kedi” + *kayık* “yabani hayvan, av hayvanı, avlanabilir hayvan; yabani kuş” + *î* (3. tekil iyelik eki), bk. *kuşak* ve *kayık*.

²³⁴⁴ < Tat. *qošťan* “bir konun savunucu, avukat” (Poppe, 1927, s. 158).

²³⁴⁵ TatR *кøштан* 1899: 685

²³⁴⁶ << *kōt (Yılmaz, 2002, s. 70); << *kōt (CHF, s. 181) = TT *göt* “arka, kıç”.

²³⁴⁷ < *kut* “arka, kıç” + *+ĩn* (a.a.y.e.), bk. *kut*. Paasonen’de iki ayrı madde olarak yer alan *kutĩn* sözcüklerini aynı

maddede ele alan Yegorov, sözcüğü Zemahşeri’nin verdiği *kedēn* “kibirli, kaba” ve Kzk. *kotan* “korkak” biçimlerine yaklaştırmıştır (1964, s. 121). Fedotov ise *kutĩn* “geri, geriye” sözcüğünü ET *kedīn/keđīn/keyīn* “arka (Batı’ya doğru); sonra” sözcüğüne yaklaştırmış, ayrıca Yegorov’un verdiği sözcükleri ilgisiz bulmuştur (1996a, s. 317).

²³⁴⁸ Magn. *кодынла*.

²³⁴⁹ < *kut* “arka, kıç” + *+lĩh* (a.a.y.e.), bk. *kut*.

²³⁵⁰ < *kut* “arka, kıç” + *+sĩr* (a.a.y.e.), bk. *kut*.

²³⁵¹ < *kut* “arka, kıç” + *ana* “delik” (Yeg., s. 121).

²³⁵² TatR *күтән* 1899: 1481

²³⁵³ bk. *kutĩn*.

kut'nik [kut'nik] “ocağın karşısındaki duvarda kapı yanında bulunan (duvara sabitlenmiş) sedir, peyke” (Ru. *кутникъ*)

kuçan [ku.ðʒan]²³⁵⁵ “lahana koçanı, lahananın sapı” (Ru. *кочанъ*; krş. TatR [kočän²³⁵⁶], MişBüg. [kužan])

kuççeneş [kut'tʃeneş] “yoldan getirilen hediye, fuardan alınan hediye, geliş hediyesi” (Ru. *зостинець*)

küken [küɣɛn]²³⁵⁷ “çakal eriği adı verilen bir çalının yenilebilir meyvesi” (? OsmZenk. [köken²³⁵⁸] “çilek çalısı”, Kzk. [küken²³⁵⁹] “vişne”, Bud. 2: 159)

küken-yivîşsi [küɣɛn-jîvâşsi]²³⁶⁰ “(bot.) çakal eriği”

kükirt, kîkirt [küɣɛrt, kɛɣɛrt]²³⁶¹; Sp., Uçebn. 97 *kükirt* [küɣɛrt²³⁶²] “kükürt” (Tat. [kükert], MişBüg. [küɣert])

kül- [kül-]²³⁶³ Sp. ay. “(atları) arabaya koşmak” (Sag. KoybR [köl-²³⁶⁴], YakB [kölüi-²³⁶⁵] (krş. Gomb. NyK 35: 259))

külençik [külɛn.ðʒək]²³⁶⁶ “su birikintisi, gölcük”; (krş. ? *külî, kül* [külə, kül])

külî [külə]²³⁶⁷ Sp. [kül] “göl”; krş. Gomb. (Tat. [kül])

külîm: irhi k. [küləm: irçi k.]²³⁶⁸ “gün doğumuyla öğle arasındaki zamanın ortası”; *kaşhi-k.* [kaşçi-k.] “öğle ve gün batımı arasındaki zamanın ortası”; krş. AşmMater. 197 [kaş küləm²³⁶⁹] “akşam, akşamleyin”

²³⁵⁴ < *kutîn* “inatçı, dikbaşı, direngen, ayak direyen, bildiğini okuyan” + *+lan-* (a.e.y.e.), bk. *kutîn*.

²³⁵⁵ < Tat. *koçan* “lahana koçanı” (1927, s. 158).

²³⁵⁶ TatR *кочан* 1899: 684. Paasonen *koçan* biçiminde düzeltilmesi gerektiğini belirtmiştir (1908, s. 243).

²³⁵⁷ Fedotov, sözcüğü, Osm. *güyem, güğem* “kızılıcak ağacı”, Tat., Başk. *kügen* “çakal eriği” sözcüklerine yaklaştırmıştır (1996a, s. 319, 320).

²³⁵⁸ OsmZenk. *کوکن köken* 1876: 776c

²³⁵⁹ KzkBud. *کوکن*

²³⁶⁰ < *küken* “çakal eriği adı verilen bir çalının yenilebilir meyvesi” + *yivîş* “ağaç” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *küken* ve *yivîş*.

²³⁶¹ < Tat. *kükirt* ay. < Far. *گُگِرْد گُگِرْد* “kükürt” (ANLT, s. 61).

²³⁶² Uçebn. *күкерт*

²³⁶³ Yegorov; sözcüğü, açıklamak için ET, Alt., Hak. *köl-*, YUyg., Tü. *koş-*, Özb. *kuş-*, KKalp. *kos-*, Azb., Trkm. *goş-*, Yak. *kölü-* “(at veya öküzü) koşulamak” eylemlerini vermiş ve Kırg. *kölük* “yük hayvanı; hayvan sürüsü”, *külük* “koşu atı” sözcükleriyle karşılaştırmıştır. Yegorov, bu sözcüklerin muhtemelen Kırg. *koş* “çift; koşum takımıyla birlikte saban”, Özb. *koş*, KKalp. *kos* “çift”, YUyg. *koş* “çift; boyunduruk altında bir çift öküz” sözcüklerinden geldiğini belirtmiştir. Ayrıca, YUyg., Kırg., Alt. *koş-*, KKalp. *kos-* “birleştirmek” ve Mo. *höllöh-* “koşulamak” eylemlerini vererek bu sözcüklerin *l-ş* denkliği örneği olduğunu düşünmüştür (1964, s. 122). Räsänen de sözcüğü, Hak., Sag., Koyb. *köl-* “atı arabaya koşmak”, Yak. *köl-üy-* “koşulamak”; Soy. *höl* “koşumlu (binek) hayvanı”, Yak. *kölö* “koşumlu hayvan, at arabası; düğüm atma”; Uyg. *köl-ük, köl-ök* “yük hayvanı”, OT *kölük*, Kzk., Kırg. *kölük*, Osm. *gölük* ay.; Tel. *köl-kö* “yük hayvanı”; Uyg. *kölünü* “taşıt” biçimleriyle birlikte Çuv. *kül-* eyleminin, Mo. *köl-*, *köl-le-* “koşulamak”; *köl-gen* “yük veya binek hayvanı” biçimlerinden kopya olduğunu belirtmiştir (1969, s. 288).

²³⁶⁴ Sag. KoybR *көл-* 1899: 1268

²³⁶⁵ YakB *көлүй-* 1851: 60a

²³⁶⁶ < *külî* “göl” + *+len-* (a.e.y.e.) + *-çik* (e.a.y.e.), bk. *külî*.

²³⁶⁷ << *köl (ÇSB; EDAL, s. 834; CHF, s. 181) = TT *göl* “göl”. Räsänen’e göre Çuv. *külî* < Tat. *kül* “gök” (1969, s. 288b).

²³⁶⁸ < *kül-* “arabaya koşmak (atları) + *-im* (e.a.y.e.), bk. *kül-*. Sözcüğün anlamı, Yegorov’da ve ÇRS’de “at koşum takımı” ve “vardiya, süre (koşumlu bir atın dinlenmeden veya beslenmeden çalışabileceği süre)” anlamlarında kaydedilmiştir (1964, s. 123; 1985, s. 200).

küme [küme]²³⁷⁰ Sp. ay. “üstü kapalı at arabası veya kızaklarda dam, koruyucu üst kılıf, örtü” (Tat. [køjmä], MişBüg. [kümä] “üstü örtülü araba veya kızak”)

kün- [kün-] “(ör. kızak, tekne) devrilmek, baş aşağı olmak, düşmek, yıkılmak”

künter- [künder-]²³⁷¹ “devirmek, yıkmak, düşürmek”

küpîn- [kübän-]²³⁷² “(insan veya hayvan) şişmek”; *küpnî* [küpnə] “şişmiş” (TatR [kübän-²³⁷³])

küpşek [küpşek]²³⁷⁴ “şişkin, yuvarlakça (ör. iyi beslenmiş küçük çocuk), şişmiş, (tombul ve) toplu” (TatR [küpşäk] “yumuşak, gevşek, gevşemiş, kolay ufalanır (toprak hak.)”; krş. [küp-²³⁷⁵] “şişmek, kabarmak”)

küptirme [küptärme]²³⁷⁶ “bir tür yassı hamur işi, pide”; (MişN [küptärmä] “pide”; krş. OsmR [küptürmä²³⁷⁷] “kabarık, kabartılı, çıkıntılı”; krş. Tat. [küp-] “şişmek, kabarmak”)

küpçe- [küpt'şε-]²³⁷⁸ Sp. ay. “(nemlilikten dolayı) şişmek, kabarmak”; *pīrsa küpçerī* [pērza küp.t'şerə] “bezelye şişti (suda)” (TatR [küp-²³⁷⁹] “şişmek, kabarmak”)

küpçik [küpt'şäk]²³⁸⁰²³⁸¹ “plasenta” (TatO [küpçäk²³⁸²] “küçük yastık, minder”; krş. MMord. [*id'əñ-todu*] “plasenta, esasen çocuk yastığı”)

kür- [kür-]²³⁸³ Sp. ay. “getirmek, taşımak, iletmek, vermek”; *turra parne k.* [tūrpa pərne k.] “tanrıya kurban vermek”; krş. Gomb. (Tar. UygR [kigür-²³⁸⁴] “içeri götürmek, içeri sokmak”, ÇağKün. [kivür-²³⁸⁵] “içeri taşımak, içeri almak”, OsmR [givir-²³⁸⁶] “girmesini sağlamak, içeri sokmak, içeri girmek”)

kürt- [kürt-]²³⁸⁷ “götürmek, içeri bırakmak, salmak, içeri taşımak, içeri almak, içeri sokmak, girmesini sağlamak”; *tīne k.* [təne k.] “vaftiz etmek”; krş. Gomb.

²³⁶⁹ AşmMater. *каç қыләм.*

²³⁷⁰ < Tat. *küyme*, MişBüg. *küme* “üstü örtülü araba veya kızak”. Yegorov, sözcüğün Türk dillerine Ar. *كُوبَة* *kubbe* “kubbe, çadır, tonoz” veya Far. *گنبد* *gunbed* “kubbe, kümbet, kemer” sözcüklerinden geçtiğini düşünmüştür (1964, s. 123).

²³⁷¹ < *kün-* “devrilmek, baş aşağı olmak, düşmek, yıkılmak (ör. kızak, tekne)” + *-ter-* (e.e.y.e.).

²³⁷² < Tat *kübîn-* “şişmek”. Şöyle de açıklanabilir: Çuv. *küp-* “kabarmak, şişmek” + *-în-* (e.e.y.e.; dönüşlülük). Ancak Çuv. *küp-* eylemi de Tat. *küp-* “kabarmak, şişmek” sözcüğünden kopyadır (EWb., s. 291a).

²³⁷³ TatR *күбін-* 1899: 1519

²³⁷⁴ < Tat *küpşek* “yumuşak, gevşek, gevrek, kabarık” (EWb., s. 291b).

²³⁷⁵ TatR *күн-*, *күнүк* 1899: 1514, 1517

²³⁷⁶ < MişN *küptirme* “pide”.

²³⁷⁷ OsmR *күпүрмә* 1899: 1516

²³⁷⁸ < *küp-* “şişmek, kabarmak” + *-çe-* (e.e.y.e.).

²³⁷⁹ TatR *күн-* 1899: 1514

²³⁸⁰ Paasonen, *küp.t'şäk* biçiminde düzeltilmesi gerektiğini belirtmiştir (1908, s. 243).

²³⁸¹ < Tat. *küpçik* “küçük yastık; plasenta” (Poppe, 1927, s. 165; EWb., s. 291b).

²³⁸² TatO *кюпчек* 1892: 141b

²³⁸³ < **kir-gür-* < **kir-* (ÇSB); << **kigür-* (CHF, s. 65) = TT *girdir-*.

²³⁸⁴ Tar. UygR *күзүр-* 1899: 1341

²³⁸⁵ ÇağKün'ta *kivürmek* 1902: 132, LÇ *كويوماك* 1881: 268a.

²³⁸⁶ OsmR *گويپ-* 1899: 1628

²³⁸⁷ < *kür-* “getirmek, taşımak, iletmek, vermek” + *-t-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *kür-*.

küren- [kürən-]²³⁸⁸ “ilenmek, lanet etmek, kargılamak (?)” = *ilhan; śîr śine puşîpa an śap, śîr sana kürenî* [= ilhan; śer śine puşêBa an śap, śer sana kürenə] “= beddua; yere kamçıyla vurma, yer sana lanet eder!”

kürenter- [kürəndər-]²³⁸⁹ “gücendirmek, incitmek, üzme, kızdırmak, sinirlendirmek”; *aşîna annene an kürenter* [ažêna ańnene an kürendər] “babanı anneni gücendirme, üzme!”, *şınna an kürenter* [şınna an kürendər], Mark. X, 19 “incitme”; krş. Razsk. I, 42

kürneklî [kürneklə]²³⁹⁰ “heybetli, heybetli bir yapıya veya görünümüne sahip, iyi biçimli” (krş. ? Tat. [kür-] “görmek”, [kürən-] “görünmek”)

kürneksîr [kürneksər]²³⁹¹ “basit, iddiasız, gösterişsiz biçim veya görünüm”

kürşî [kürşə]²³⁹² Sp. ay. “komşu” (Tat. [kürşə, kürəşə] ay., Alt. Tel. LebR [körüş²³⁹³]) “sık sık görüşülen kişi, tanıdık, arkadaş”; Tat. [kür-], Alt. [kör-] “görmek”)

küsek [küzək]²³⁹⁴ Uçebn. 92 “kaldıraç, manivela” (TatR [küsäk²³⁹⁵] “değnek, sopa, sırık”)

I [I]

layîh [lajêχ]²³⁹⁶ “iyi, güzel”; krş. Gomb. (Osm. Krm. TatR [lajêk] “yaraşır, layık” < Ar. [lâik²³⁹⁷] “layık, münasip, uygun” Zenk. 790)

lahan [laχan] “yıkama kovanı, teknesi, leğeni” (Ru. *лохань, лахань*; krş. TatR [laχan²³⁹⁸] ay.)

lakî [lacê], bk. *lîkî* [lêcê]

lakîm I [lacêm¹] Sp. ay. “küçük fıç, varil” (Ru. *лагунь*; krş. Tat. [laχun] ay.)

lakîm II [lacêm²]²³⁹⁹ “(bir yol üzerinde) çukurcuk, çöküntü, açık delik, yarık, oyuk, boşluk”

lankaşka [laŋgaška] = *lakîm II* [lacêm²] “çukur”

lap-lap [lap-lap] “yer yer, kimi yerlerde, orada burada”; *ku śîşî lap-lap tutîhnî* [ku śəzə lap-lap tuđêχnê] “bu bıçağın bazı yerleri paslanmış”

²³⁸⁸ Yegorov; sözcüğü, Alt. *küd'ür* “üzme, baskı, şiddet”; Azb., Tü. *küs-* “küsmek, gücenmek, üzülme” sözcüklerine yaklaştırmıştır (1964, s. 124). Fedotov bunlara ek olarak sözcüğü, Tel. *küre-* “özmek, bitmek, üzülme, ağlamak” eylemiyle karşılaştırmıştır (1996a, s. 325).

²³⁸⁹ < *küren-* “ilenmek, lanet etmek, kargılamak” + *-ter-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *küren-*.

²³⁹⁰ < Tat. *kür'în'iklî* “göze çarpıcı”. Muhtemelen *kürneksîr* sözcüğü de buna örneksime yoluyla oluşturulmuştur çünkü bilindiği gibi Çuv. +*sîr*/*+sîr* eki, Genel Türkçede +*sXz* biçimindedir. Dolayısıyla sözcüğün Tatarcadaki denkliği *kür'în'iksîz* “tanınmayan, önemsiz” biçimindedir (Öner, 2015, s. 244a). Ancak Çuv. *kürnek* “güzellik, iyi görünüm” (Aşm. VII, s. 84) sözcüğüne, addan ad yapan +*î* ve +*sîr* eklerinin eklenmesiyle de türetilmiş olabilir. Tabii *kürnek* sözcüğü de Tat. *kür'în'ik* “iyi görünüm, iyi görünüş” (ESTY I, s. 498b) sözcüğünden kopya olmalıdır.

²³⁹¹ bk. *kürneklî*.

²³⁹² bk. *arşî*.

²³⁹³ Alt. Tel. LebR *көпүу* 1899: 1257

²³⁹⁴ < Tat. *küsek* “değnek, sopa, çubuk” (EWb., s. 293b).

²³⁹⁵ TatR *күсәк* 1899: 1500

²³⁹⁶ < Tat. *layık* “uygun, makul; yaraşır; lâyık” < Far. *lā'ik* ~ *lāyik* ay. < Ar. *لایق* “yaraşır; yararlı; layık” (ANLT, s. 47).

²³⁹⁷ ArZenk. *لایق* *lâik* 1876: 790c

²³⁹⁸ TatR *лахан* 1905: 731

²³⁹⁹ Fedotov; sözcüğün, Osm., Krm. *lağım* (< EYun.) “yeraltı kanalı; izbe” sözcüğüyle ilişkilendirilebileceğini düşünmüştür (1990, s. 199).

lap [lap]²⁴⁰⁰ Sp. ay. “düz, düz satırlı, pürüzsüz yer, düzlük”; *lap-şır* [lap-şer] ay.; *lap-lap-ura* [lap-lap-ura] “düztaban” (krş. BaşkR [lapak²⁴⁰¹] “alçak”)

laptak [laptak]²⁴⁰² “yassı, düz; düz kısım, bir şeyin yassı yanı, düz tarafı (ör. bir kılıcım)”; Uçebn. 97 l. *çul* [l. t'şul²⁴⁰³] “yassı taş, döşeme taşı”

lapçin- [lap.t'şin-²⁴⁰⁴]²⁴⁰⁵ Sp. ay. “yassılaştırmak, düzleşmek”

lapçit- [lap.t'şit-]²⁴⁰⁶ “yassılaştırmak, yassıltmak, düzlemek”

lapatka [lavatka] “bileme tahtası, her tarafına katran sürülmüş, saplı bir tahta parçasıdır, üzerinde tırpan bilenir; çamaşır tokmağı, tokaç” (Ru. *лонатка*)

lapırkka [lavırkka]²⁴⁰⁷ “(yolda) çamur, balçık, kir, pislik; haylaz, yaramaz” (krş. TatR [lavırka] “kirli kıyafetli”, [lavırka] ay., [lavırda-²⁴⁰⁸] “suda çırpınmak”)

lapırkkalan- [lavırkkalan-]²⁴⁰⁹ “kirlenmek, pislenmek, çamura bulaşmak”

lapırkkalantar- [lavırkkalantar-²⁴¹⁰]²⁴¹¹ “kirlenmek, pisletmek, çamura bulaştırmak”

lapırtat- [lavırtat-²⁴¹²]²⁴¹³ “kirlenmek, pisletmek, çamur sıçratmak, su sıçratmak, suda çırpınmak; gevezelik etmek, çene çalmak, lafazanlık etmek, çan çan etmek” (TatB [lavırda-²⁴¹⁴] “su sıçratmak”, MişBüg. [lavırda-] “su sıçratmak; gevezelik etmek”)

²⁴⁰⁰ Räsänen; sözcüğün, Mariceden kopya olduğunu düşünmekte ve bunu kanıtlamak için zengin bir malzeme sunmaktadır: Dağlık Mar. *lap*: l. *lies-* “eğilmek”, *lop* “çukurluk”, *lapka* “alçak, yassı, düz”, *lapçık* “paçavra”, *lapçık*, *lap* “alçak yer, vadi”, *laptsık* “ince ve yassı”; Udm. *lap*, Komi. *lapküd* vb. (1920, s. 249, 250). Fedotov da Dağlık ve Ova Mar. *lap* “çukurluk; alçak yer; düşük” biçiminden kopya olduğunu belirterek Udm. *lap* “düz; alçak, yere yakın” vb. verilerini sıralamıştır. Fedotov ayrıca Çuvaşçada bu kökten türemiş çok sayıda sözcüğü de Mariceyle ilişkilendirerek açıklamaya çalışmıştır (1990, s. 306, 307).

²⁴⁰¹ BaşkR *лапак* 1905: 738

²⁴⁰² < Dağlık Mar. *лацака, лантака* “yassı, basık” (Fedotov, 1990, s. 306).

²⁴⁰³ Uçebn. l. *çul*.

²⁴⁰⁴ Paasonen, *lap.t'şin-* biçiminde düzeltilmesi gerektiğini belirtmiştir (1908, s. 243).

²⁴⁰⁵ Fedotov; sözcüğü, Marice bir kopya olduğunun kesin olduğunu belirttiği *lap* “düz, pürüzsüz yer, düzlük” sözcüğünün türevleri arasında verir (1990, s. 307), bk. *lap*.

²⁴⁰⁶ Fedotov; sözcüğü, Marice bir kopya olduğunun kesin olduğunu belirttiği *lap* “düz, pürüzsüz yer, düzlük” sözcüğünün türevleri arasında verir (1990, s. 307), bk. *lap*.

²⁴⁰⁷ < *lapır* “çamur, kir” + *+ka* (a.a.y.e.). Fedotov; *lapırkalan-*, *lapırkalantar-*, *lapırtat-*, *lapra* biçimleriyle birlikte sözcüğü, Marice bir kopya olduğunu belirttiği *lap* “düz, pürüzsüz yer, düzlük” sözcüğünün türevleri arasında verir (1990, s. 307). Bize göre, Paasonen’in verdiği denlikler daha uygundur. Çünkü Fedotov, *lapırkka* sözcüğünün kökü olan *lapır* sözcüğünü, Marice bir kopya olan *lap*'tan türeyen sözcükler arasında vermez (1990, s. 306, 307). Esasen *lapır*'in kökü yansıma bir söze dayanır. Paasonen'den yola çıkarak Tatarca verilere göz atalım. Ahmet'yanov, Tat. *labır* sözcüğünü, “derin çamur veya yüksek sesle konuşma hak. yansıma söz” olarak kaydeder ve bunun Çuvaşçadaki denliğini *lapır* olarak verir (2015, s. 529b). Çuv. *lapır* sözcüğü ise ÇRS'de iki madde hâlinde “kir, çamur”; “sıvı bir kütleyle bir şey düştüğünde veya basıldığında çıkan ses hak. yansıma söz” anlamında kaydedilmiştir (1985, s. 204b). Tabii bu *lapır* biçimi de daha geriye götürebilir: *lap* “bir şeyin düşmesi, vurma, darbe, adım atma vb. hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 204b) ~ Tat. *lap* “yumuşak bir nesnenin sert ve düz bir yüzeye çarpması hak. yansıma söz”. Tat. *labıra*, *labırda-* sözcükleri de işte bu *labır* kökünden türemiştir. Ahmet'yanov da Tat. *lapır-lopır*, *lapır-lıpır* “çamur, su vb. atlama, basma sesi” altında Çuv. *lapra*, *labıra*, *lapırkka*, *lapırka* sözcüklerine de yer verir (ESTY I, s. 529b, 531, 532b). Tatarca bir kopya da olabilir ancak yansıma sözcükler her dilde benzer fonetik şekillerde olduğundan bu şüphelidir.

²⁴⁰⁸ TatR *лабыра, лабырак лабырда-* 1905: 740

²⁴⁰⁹ < *lapırkka* “(yolda) çamur, balçık, kir, pislik; haylaz, yaramaz” + *+lan-* (a.e.y.e.), bk. *lapırkka*.

²⁴¹⁰ *lavırkkalantar-* olmalı.

²⁴¹¹ < *lapırkkalan-* “kirlenmek, pislenmek, çamura bulaşmak” + *-tar-* (e.e.y.e.), bk. *lapırkkalan-*.

²⁴¹² *lavırtat-* olmalı.

²⁴¹³ < *lapır* “çamur, kir” + *+tat-* (a.e.y.e.), bk. *lapır*.

lapīstat- [labêstat-]²⁴¹⁵ “vurulan, çarpılan bir şey çok ses çıkarmak, gürültülü vurmak, çat etmek, şaklamak”; *hur šunattipe lapīstatat*’ [χur šunattipe labêstatat] “kaz kanatlarını çırpıyor” (krş. TatB [lap: l. itmäk²⁴¹⁶] “vurulan bir şey çok ses çıkarmak, şaklamak”, [lapêlda-²⁴¹⁷] ay.)

lapka: **l.-yur** [lapka: l.-jūr]²⁴¹⁸ “sulu kar, sulu sepken”; *l.-y. šīvat*’ [l.-j. šōvat] “sulu kar yağıyor”

lapka [lapka] “hamamda terleme sediri” (Ru. *лавка*; krş. TatO TatR [läükä²⁴¹⁹] “(buhar banyosunda) tahta raflar”)

lapra: **l.-pılçık** [lapra: l.-pıl'đžâk]²⁴²⁰ “çamur, balçık, kir, pasak, çepel”; Uçebn. 94 *lapra* [lapra²⁴²¹] ay. (“pislik, çamur”)

lapraka [lapraga]²⁴²² = *lapra* (-pılçık) [lapra (-pıl'đžâk)]

lapsır [lapsâr], bk. *līpsīr lapsīr* [lêpsêr lapsêr]

lar- [lar-]²⁴²³, Sp. ay. “oturmak (bir yerde, bir yere)”; krş. Gomb. (Soy. UygR [olur-²⁴²⁴], YakB [olor-²⁴²⁵] “oturmak”, Kum. Krm. Kumd. UygR [oltur-²⁴²⁶] “oturmak”, Tat. [utâr-] ay.)

larkīs-larçık [larkêš-lar'đžâk]²⁴²⁷ Uçebn. 44 “arabacı yeri (fayton, kızak veya arabada arabacı oturağı, arabacı yeri)”

lart- [lart-]²⁴²⁸ “oturtmak”

lartlat- [lartlat-]²⁴²⁹ “(yans.) (ördek) vak vak etmek, gak gak etmek”

laś [laś]²⁴³⁰, Sp. ay. “avlunun ortasında bulunan ve bira yapmak için kullanılan yapı, yazın yemek hazırlamak için mutfak ve uyumak için yatak odası işlevi de görür”; *tim-īr-laśši* [timêr-

²⁴¹⁴ TatB *labirda-* 1876: 174

²⁴¹⁵ < *lap* “bir şeyin düşmesi, vurma, darbe, adım atma vb. hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 204b) + *+īs* (a.a.y.e.) + *+tat-* (a.e.y.e.)

²⁴¹⁶ TatB ay. 1876: 173

²⁴¹⁷ TatB *lapilda-* 1876: 173

²⁴¹⁸ < *lap* “bir şeyin düşmesi, vurma, darbe, adım atma vb. hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 204b) + *+ik* (a.a.y.e.) + *+a* (a.a.y.e.)

²⁴¹⁹ TatO *ляукя* 1892: 146b, TatR *läykä* 1905: 742

²⁴²⁰ < *lap* “bir şeyin düşmesi, vurma, darbe, adım atma vb. hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 204b) + *+īr* (a.a.y.e.) + *+a* (a.a.y.e.)

²⁴²¹ Uçebn. *лапра*

²⁴²² < *lap* “bir şeyin düşmesi, vurma, darbe, adım atma vb. hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 204b) + *+īr* (a.a.y.e.) + *+a* (a.a.y.e.) + *+ka* (a.a.y.e.)

²⁴²³ << **olur-* “oturmak” (Ramstedt, 1922, s. 15; ÇSB) = TT *otur-* ay.

²⁴²⁴ Soy. UygR *олур-* 1893: 1087

²⁴²⁵ YakB *olor-* 1851: 25a

²⁴²⁶ Kum. Krm. Kumd. UygR *олтур-* 1893: 1090

²⁴²⁷ < *lar-* “oturmak” + *-kīs* (e.a.y.e.) + *lar-* “oturmak” + *-çik* (e.a.y.e.), bk. *lar-*.

²⁴²⁸ < *lar-* “oturmak” + *-t-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *lar-*.

²⁴²⁹ < *lart* “ördek vaklaması hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 208b) + *+lat-* (a.e.y.e.)

²⁴³⁰ Yegorov; sözcüğü, Alt. *alaçık* “direklerden yapılmış, ağaç kabuğu veya keçeyle kaplı çadır; derme çatma kulübe”, Hak. *alaçık* “konik yapıda derme çatma kulübe”, Kırg., Tat. *alaçık* “küçük çadır, derme çatma kulübe”, Kzk. *laşık* “derme çatma kulübe”, Azb. *alaçığ* “çadır”, KKalp. *ılaşık*, Başk. *alasıç* “ağaç kabuğundan yapılan kulübe” sözcüklerine yaklaştırmıştır (1964, s. 126). Bunlara ek olarak Räsänen de sözcüğü, Kum., Çağ. *alaçuk*, Osm. vd. *alaçık* “dallardan yapılmış kulübe, köylerde yaz içi kullanılan mutfak”, Trkm. *alaca* “renkli kumaştan yapılan Türkmen çadırı” (*ala-ça* sözcüğüyle kontaminasyon), Yak. *alasa* “alan” sözcüklerine yaklaştırır (1969, s. 15b).

laśsi], Uçebn. 101 *timǎrsǐ laśsi* [timǎrzǎ laśsi²⁴³¹] “demirci atölyesi, demirci dükkânı” (krş. Ru. *лачыга*; krş. Tat. Krm. Kaç. Kırg. [alačǎk²⁴³²] “ağaç kabuğundan çadır (Kaç.)”, “dallardan kulübe, köylerde yazlık mutfak (Tat. Krm. Kzk.)”)

laş: I. şur [laş: I. şur] “bir vuruş veya darbeyle ikiye bölmek”

laşa [laşa]²⁴³³, Sp. ay. “at”; *kastarnǐ laşa* [kastarnǐ l.] “kısırlaştırılmış at”; Uçebn. 45 *husah l.* [χyzaχ l.²⁴³⁴] ay.; krş. Gomb. (Tat. [alaşa])

laşa-kurikǐ [laşa-kurǐkǎ]²⁴³⁵²⁴³⁶ “yonca, tırfıl”

laçaka [la.ǰaça]²⁴³⁷ “bataklık, bataklık, bataklıkli yer, turbalık, çamurlu, balçıklı yer, sulu çamur” (yans. krş. TatR [lačǎlda-²⁴³⁸] “(çamur içinde) üstünü başını batırmak”)

laçirkka [la.ǰǎrkka]²⁴³⁹ = *lapraka* [lapraga]; krş. önceki md.

lav [lav], Sp. bk. *ilav* [ǎlav]

lavǐşǐ [lavǎşe]²⁴⁴⁰²⁴⁴¹, bk. *ilavǐşǐ* [ǎlavǎşe]

lavkka [lavkka] “dükkân, mağaza” (Ru. *лавка*; krş. TatR [lapka²⁴⁴²])

lek- [lek-]²⁴⁴³ “takılmak, takılı veya asılı kalmak, bir şeye isabet etmek, yakalanmak” (Tat. [ǎlǎk-, lǎk-])

lekter- [lekter-]²⁴⁴⁴ “isabet ettirmek”; *lektertǐm kartana* [lektǎrdǎm kardana] “hedefi vurdum”

lentte [lentte] “kurdele, şerit, bant” (Ru. *лента*)

lenkes [lǎŋǧǧes]²⁴⁴⁵ “küçük kova” (TatO, TatV [lǎŋǧǧ²⁴⁴⁶], TatSp. [lǎŋǧǧǐ] ay. (“küçük kova”), TatR [lǎŋǧǧ²⁴⁴⁷], MişBüg. [ǎlǎŋǧǧǎč] ay.)

²⁴³¹ Uçebn. *timǎrsǐ laççı*

²⁴³² Tat. Krm. Kaç. Kırg. *alachyk* 1893: 362

²⁴³³ < *ilaşa < *ulaşa < Tat. *alaşa* “at” (ANLT, s. 70).

²⁴³⁴ Uçebn. *хусах л.*

²⁴³⁵ Paasonen *kurǐkǎ* biçiminde düzeltilmesi gerektiğini belirtmiştir (1908, s. 243).

²⁴³⁶ < *laşa* “at” + *kurik* “ot, çim, çimen” + *ǐ* (3. tekil iyelik eki), bk. *laşa* ve *kurik*.

²⁴³⁷ Paasonen’in verdiği Tat. *laçkılda-* sözcüğü, kendisinin de belirttiği gibi bir yansıma köke gider. Ahmet’yanov; *laçkılda-* eylemini, *laç* “katı bir nesnenin bir sıvıya vuruşu hak., sıvıyla katı bir nesnenin çarpışması yansıma söz (yere tükürme, sulu çamur basma, düşme)” biçiminde kaydeder. Ayrıca Çuvaşça denlik olarak *laç* sözcüğünü verir (2015, s. 532b). Çuv. *laç*, Aşmarin’de *lapraşne laç! perse antım; pılçık şine laç! tusa ükrǐ* (sert bir nesne çamurun içine düştüğünde çıkan ses) gibi örneklerle kaydedildiğini ve temel anlamının “fırlatılan, düşen bir nesnenin çarpması sesi” (Aşm. VIII, s. 59) görüyoruz. Bu cümleler sırasıyla “çamurun içine laps! diye düştüm”, “çamura laps diye düştü” şeklinde Türkçeye çevrilebilir. İşte bu verilere dayanarak bizce *laçaka* sözcüğü, bu *laç* kökünden türemiştir. Morfolojik olarak *laç* “yansıma söz” + +a (a.a.y.e.) + +ka (a.a.y.e.) olarak açıklayabileceğimizi düşünmekteyiz.

²⁴³⁸ TatR *лачылда-* 1905: 735

²⁴³⁹ < *laç* “yansıma söz” + +*ǐr* (a.a.y.e.) + +*ka* (a.a.y.e.), bk. *laçaka*.

²⁴⁴⁰ Paasonen, *lavǎşe* biçiminde düzeltilmesi gerektiğini belirtmiştir (1908, s. 243).

²⁴⁴¹ < *lav* “önüne atlar koşulmuş arabayla ulaşım sağlama, kiralık atlarla götürme veya taşıma, at arabasıyla taşıma” + +*ǐşǐ* (a.a.y.e.).

²⁴⁴² TatR *lanka* 1905: 739

²⁴⁴³ < **ilek-*, < **élek-* “takılmak” (Poppe, 1960, s. 142); < Tat. *ǐl-ek-*, *lek-* < Tat. *ǐl-* “asmak, takmak” (EWb., s. 170b).

²⁴⁴⁴ < *lek-* “takılmak, takılı veya asılı kalmak, bir şeye isabet etmek, yakalanmak” + -*ter-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *lek-*.

²⁴⁴⁵ < Ova Mar. *ленеж*, Dağlık Mar. *лǎŋǧǧиш* “tekne (ahşaptan); kova”, Udm. *лянес* “huş ağacı kabuğundan kap” (Fedotov, 1990, s. 308).

lere [lɛrɛ]²⁴⁴⁸, Sp. ay. “orada” (krş. *leşî* [lɛʒə])

leren [lɛrɛn]²⁴⁴⁹, Sp. ay. “oradan” (krş. *leşî* [lɛʒə])

leş- [lɛʒ-]²⁴⁵⁰, Sp. ay. “götürmek, taşımak, nakletmek; geçirmek, uğurlamak, refakat etmek” (krş. TatB [ilt-, it-²⁴⁵¹] “iletmek, bir yere götürmek”, Tat. Tob. BarR [ilt-²⁴⁵²] “götürmek”, Kum. UygR [ält-²⁴⁵³] ay., YakB [ilt-²⁴⁵⁴] “taşımak, iletmek”; krş. Grönb. 89)

leşter- [lɛʒtɛr-]²⁴⁵⁵ ettirgen.; krş. Razsk. I, 26

leşî [lɛʒə]²⁴⁵⁶, Sp. [lɛʒ] (çoğ. *leşşem* [lɛʒʃɛm]) “o; diğeri, öteki, başka, öbür, diğeri”; *leş tînce* [lɛʒ tən.Ǿʒɛ] “öbür dünya, öteki dünya, ahiret”; *sanîñ upîşku purnati?*, *manîñ upîşka leş tînceñe karî* [sanêñ ɯbəʒsku purnadi?, manêñ ɯbəʒska lɛʒ tən.Ǿʒɛnɛ karɛ] “senin kocan yaşıyor mu?, benim kocam (çoktan) öldü”; krş. *lere*, *leren* [lɛrɛ, lɛrɛn]

lîkî [lɔgɔ]²⁴⁵⁷, Sp. ay. “(kafada) kepek, kafa derisindeki ince pullar; tortu, çökelti”

lîp [lɔp]²⁴⁵⁸ “ılık, sıcak soğuk arası”

lîplen- [lɔplɛn-]²⁴⁵⁹ “ılımak, ılıklaşmak”

lîpîş [lɔbɔʃ]²⁴⁶⁰, Sp. ay., Uçebn. 88 *lîpîş*, *lîpî* [lɔbɔʃ, lɔbɔ²⁴⁶¹] “kelebek”

lîpke [lɔpkɛ]²⁴⁶², Sp. ay. “başın tepesi” (TatR [lûpkä²⁴⁶³] ay.)

lîrîltet- [lɔrɔldɛt-]²⁴⁶⁴²⁴⁶⁵ “inlemek, inildemek, sızlanmak”

²⁴⁴⁶ TatO *лЯнгыз* 1892: 146b, TatV *лЯнгыз* 1894: 18b

²⁴⁴⁷ TatR *лӓңгӓз* 1905: 745

²⁴⁴⁸ Budenz, Çuv. *leş* gösterme zamirinden söz ederken bu sözcüğün üçüncü kişi iyelik eki almış bir biçim olduğunu öne sürmüştü, böylece *leş* sözcüğündeki -ş parçasının bir şahsı işaret ettiğini, bu şekilde bir morfolojik çözümlemeye kanıt olarak da *le-re* “orada”, *le-ren* “oradan” gibi bazı yapılarda da *le* kökünün bulunmasının olabileceğini ifade eder (1862, s. 255-256). Aşmarin de *leş(i)* sözcüğünün, *le* köküne 3. kişi eki olan -ş’in gelmesiyle oluştuğu görüşündedir (1898, s. 195). Ramstedt, *leş* ve *leşî* sözcüklerini, *ele-si biçiminden getirmiş ve bu biçimi de Mo. *ele* (enklitik) (> Mo. -l (bir güçlendirme partikeli), Tü. *ol*, *şo-l* “o, şu” gibi) ile birleştirmiştir (1922, s. 16). Ramstedt, başka bir çalışmasında ise Çuv. *le* kökünü şu biçimden getirmiştir: < *ile < *il-a < *ol-a. Bu kökteki verilen *ol*, “o” anlamındaki *ol* zamiridir. *ol-a biçimindeki -a parçasını ise Ramstedt, bunun sınırlayıcı veya vurgulayıcı bir ünlem (seslenmeyle ilgili) olduğunu ve Türkçe *muna* “işte, bu”, *ana* “işte, şurada” gibi yapılarda da bulunduğunu belirtir (1952, s. 75). Levitskaya da sözcüğü, *le* + *şî* (< -si 3. tekil kişi iyelik eki) şeklinde açıklamıştır (1976, s. 33). Dolayısıyla bir *le* köküne indirgeyebileceğimiz *lere* ve *leren* sözcüklerindeki, -re ve -ren kısımlarının da bulunma ve ayrılma durum ekleri olduğu açıktır.

²⁴⁴⁹ bk. *lere*.

²⁴⁵⁰ << **äl-ç-*, *äl-t-* (EWb., s. 41a) = TT *ilet-* ay.

²⁴⁵¹ TatB ay. 1876: 26

²⁴⁵² Tat. Tob. BarR *ilm-* 1893: 1493

²⁴⁵³ Kum. UygR *älm-* 1893: 824

²⁴⁵⁴ YakB *ilm-* 1851: 38a

²⁴⁵⁵ < *leş-* “götürmek, taşımak, nakletmek; geçirmek, uğurlamak, refakat etmek” + -*ter-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *leş-*.

²⁴⁵⁶ bk. *lere*.

²⁴⁵⁷ < Dağlık Mar. *лӓгы*, Ova Mar. *лыге* “kepek” (Fedotov, 1990, s. 308).

²⁴⁵⁸ Fedotov, sözcüğü Kzk. *lep* “esinti; sıcak (ateş, hava); Tat. *lepîş* “erime” sözcüklerine yaklaştırmış ve Çuv. *lîk* sözcüğünün şu şekilde geliştiğini öne sürmüştür: Çuv. *lîp* < Çuv. *lîv < ET *ılığ* “ılık” (1996a, s. 337).

²⁴⁵⁹ < *lîp* “ılık, sıcak soğuk arası” + +*len-* (a.e.y.e.), bk. *lîp*.

²⁴⁶⁰ < Ova Mar. *лыве*, Dağlık Mar. *лӓны* “kelebek” (Fedotov, 1990, s. 308).

²⁴⁶¹ Uçebn. *лӓнӓш, лӓнӓ*

²⁴⁶² < Mar. *lepke* “alın” < *lep* “tepe” (Räsänen, 1920, s. 252). Fedotov ise bu kopyalamanın tersi yönde olduğunu yani Çuvaşçadan Mariceye geçtiğini düşünmektedir: Çuv. *lîpke* > Dağlık Mar. *lepka* “alın”, *lîpke* “tepe” (1990, s. 201).

²⁴⁶³ TatR *лӓнкӓ* 1905: 764

²⁴⁶⁴ *lɔrɔldɛt-* olmalı.

²⁴⁶⁵ < *lîr* “çocuk ağlaması, mırıldanma hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 218b) + +*il* (a.a.y.e.) + +*tet-* (a.e.y.e.).

līymaka [lājmaca]²⁴⁶⁶ “sümük, mukus, balgam”; krş. AşmMater. 86 [lujlaga²⁴⁶⁷] ay. “sümük” (krş. Tat. [lajla] ay.) (krş. ? DT [laj²⁴⁶⁸] “çamur”, Zenk. 790)

līymakalan- [lājmacalan-]²⁴⁶⁹ “sümüksüleşmek, sümüksü duruma gelmek”

līymakalī [lājmacalā]²⁴⁷⁰ “sümüklü, sümüksü”

līka- I [lāga-]²⁴⁷¹ “(yemek yapma sırasında tencerede hamuru, lapayı) sallamak, sarsmak, silkelemek, çalkalamak; karıştırmak, çırpma”

līka- II [lāga-] “sallamak, tıkırdatmak, takırtı yapmak = önceki md.”

līkan- [lāgan-]²⁴⁷² = *līkī-lakī tu* [lāgā-lagā tu-]; bk. *līkī* [lāgā]

līkī: I.-lakī tu- [lāgā: I.-lagā tu-]²⁴⁷³ “takırdamak, tıkırdamak, sallamak”

līpah: śantalīk I. çarīnçī [lābaḡ: śandalāḡ I. t'šarān.Ďžā] “hava oldukça sakinleşti, durgunlaştı”; *śil çarīnnī ta, śantalīk I. pulnī* [śil t'šarānnāda, śandalāḡ I. pulnā] Mark. IV, 39 “rüzgâr dindi ve hava oldukça sakinleşti, durgunlaştı”; krş. *līpkī* [lāpkā]

līpam [lābam]²⁴⁷⁴ “çevresine göre daha derin düz alan, alçak arazi, çukurluk, ova”

līpī [lābā]²⁴⁷⁵ “pirinç bitkisi veya ıhlamur ağacı kabuğundan seyrekçe örülmüş, kuzuların beslenmesi için samanla doldurulmuş, delikli bir sepet türü (bu sepet bir ipe asılır, kuzular samanı bu açıklıkların içinden dışarı çeker)” (TatO [lābā²⁴⁷⁶] “ıhlamur lifinden yapılmış sepet”, TatV [ələbā²⁴⁷⁷] “küfe (kuru ot için sepet)”)

līpkī [lāpkā]²⁴⁷⁸ “sakin, sessiz, dingin, durgun, rahat, huzurlu; uysal, munis, yumuşak huylu, halim selim”; *payan I. kun* [pajan I. kün] “bugün sakin bir gün”, *I. śin* [I.-şin] “yumuşak huylu adam”, krş. Máté XI, 29 “yumuşak, halim”; krş. *līpah* [lābaḡ]

²⁴⁶⁶ Yegorov, sözcüğü, Alt., Kzk., Kırg., KKalp., Nog. *ılay*, Özb. *loy, loyka*, YUyg., Başk. Tat. *lay* “mil, dip çamuru, çamur, yosun”, Çağ., Trkm. *lay* “kil, çökelti, çamur”, Başk., Tat., Nog. *layla* “balçık”, Azb. *lil* “mil, dip çamuru”, *lehme* “yosun” sözcüklerine yaklaştırmıştır ve bu sözcüklerin Far. *lay* لا “mil, yosun, nehir suyundaki çökelti, su dibindeki balçık” sözcüğünden kopya olduğunu belirtmiştir (1964, s. 126).

²⁴⁶⁷ AşmMater. *lylaka*

²⁴⁶⁸ DT Zenk. لا *laj*

²⁴⁶⁹ < *līymaka* “sümük, mukus, balgam” + *-lan-* (a.e.y.e.), bk. *līymaka*.

²⁴⁷⁰ < *līymaka* “sümük, mukus, balgam” + *-lī* (a.a.y.e.), bk. *līymaka*.

²⁴⁷¹ Räsänen sözcüğün Mar. *luyem-* “karıştırmak, mayalamak”, *lā-yaš-* “yoğurmak, ezmek, karıştırmak” eyleminden kopya olduğunu düşünmüştür (1920, s. 250, 251). Yegorov, sözcüğü, Özb. *likillab tur-* “sallanmak, sendelemek”, *likillat-* “sallamak” sözcüklerine yaklaştırmıştır (1964, s. 126). Fedotov bu kopyalamanın karşılıklı olduğunu belirtmektedir: Çuv. *līka-* > < Mar. *lugaš-*, Dağlık Mar. *lugaš-* “karıştırmak, sallamak” (1990, s. 200). Bizce bu eylem basitçe yansıma bir sözcük olan Çuv. *līk* “sallanma, sarsılma hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 211a) sözcüğüne addan eylem yapan *+a-* ekinin eklenmesiyle oluşmuştur.

²⁴⁷² < *līka-* “sallamak, tıkırdatmak, takırtı yapmak” + *-n-* (e.e.y.e.; dönüşlülük), bk. *līka-* I.

²⁴⁷³ < *līk* “gürültü, takırtı, çıtırtı hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 211a) + *-ī* (a.a.y.e.).

²⁴⁷⁴ < Ova Mar. *ланем* “ova” (Fedotov, 1990, s. 306).

²⁴⁷⁵ Yegorov, sözcüğün, Tat. *libi* “saktan dokunmuş çanta” sözcüğüyle birlikte Mariceden kopya olduğunu düşünmüştür (1964, s. 127). Fedotov ise sözcüğün Çuvaşçadan Mariceye aynı anlamda ve *lyno* biçiminde geçtiğini düşünmekte (1990, s. 200), daha sonraki yıllara ait bir eserinde ise bu sözcüğün Çuvaşça, Tatarca ve Marice ortak bir sözcük olduğunu, Ru. *луна* sözcüğüne geri götürülebileceğini belirtir (1996a, s. 335).

²⁴⁷⁶ TatO *лыбы* 1892: 146a

²⁴⁷⁷ TatV *олобо* 1894: 43b

²⁴⁷⁸ < *līp* “sakin, sessiz” (ÇRS, s. 212b) + *+kī* (a.a.y.e.).

līplan- [lāplan-]²⁴⁷⁹ “dinmek, sakinleşmek, yatışmak, hafiflemek, (rüzgâr hak.) etkisi azalmak”; krş. *līpkī* [lāpkā]

līplantīr- [lāplanḍār-²⁴⁸⁰]²⁴⁸¹ “dindirmek, sakinleştirmek, yatıştırmak”

līpsīr-lapsīr [lāpsār-lapsār]²⁴⁸² “karışık, dağınık, kaba tüylü; eski püskü, paçavra gibi, yırtık pırtık, kılıksız”: *kīmak(a) um inçe l.-l. upa taşlat’*. –*melke* [kāmāc(a) umən.ḌĖ l.-l. uba taşlat’ – mēlge²⁴⁸³] “(bilmece) sobanın önünde tüylü bir ayı dans ediyor –soba süpürgesi”

līpçīn- [lāp.t̤ān-]²⁴⁸⁴ “yere çömelmek, aşağı çömmek”

līrka: l. sīn [lārga: l. šīn] “homurdanıp duran kimse”

līrka- [lārga-]²⁴⁸⁵, Sp. ay. “homurdanmak”

līrkamīş [lārgamāš]²⁴⁸⁶ = *līrka: l. sīn* [lārga: l. šīn]

līrlat- [lārlat-]²⁴⁸⁷ “(yans.) (kurbağa) vıraklamak”

līs [lās]²⁴⁸⁸ “püsküllü, kesif, yoğun, sık, sık yapraklı, gür yapraklı”

līstīrtat- [lāstārdat-]²⁴⁸⁹ “titremek, sallanmak, kımıldanmak”; *yīvīš-sūlsisem līstīrtatsa tīraššī* [jāvāš-sūlzizem lāstārdat̤sa tīraššā] “ağacın yaprakları (rüzgârdan) titreyip duruyor”; *laşa līstīrtatsa šillençī* [laşa lāstārdat̤sa šillen.ḌĖ] “at silkindi”

līçī: l. hup- [lā.ḌĖ²⁴⁹⁰: l. çup-] “göz kırpmak, gözünü kırıştırmak”

lum [lūm] “küşkü, el manivelası” (Ru. лoмь)

lupas [lūbas] “hangar, sundurma, ambar, baraka” (Ru. лoбaзь; TatR [lapas²⁴⁹¹])

lupaşka [lūbaşka]²⁴⁹², Sp. ay. “yarık, dere, dağ geçidi, dar vadi; su birikintisi, çamurlu çukur”

lutra [lūtra]²⁴⁹³ “alçak, kısa”

lūtīrka- [lūḍārga-] “sıkıştırmak, sıkıp ezmek, ezmek, kıstırmak, zedelemek, yaralamak, buruşturmak, kırıştırmak” (krş. Zol. [lōḍārga-²⁴⁹⁴] “mahvetmek, rahatsız etmek”)

²⁴⁷⁹ < *līp* “sakin, sessiz” (ÇRS, s. 212b) + *+lan-* (a.e.y.e.).

²⁴⁸⁰ *lāplanḍār-* olmalı.

²⁴⁸¹ < *līplan-* “dinmek, sakinleşmek, yatışmak, hafiflemek, (rüzgâr hak.) etkisi azalmak” + *-tīr-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *līplan-*.

²⁴⁸² < *līp* “yansımaya” söz” + *+īs* (a.a.y.e.) + *+īr* (a.a.y.e.) (bk. Aşmarin, 1928, s. 123).

²⁴⁸³ *mēlge* olmalı.

²⁴⁸⁴ bk. *lapçīn-*.

²⁴⁸⁵ < *līr* + *ka-* (Fedotov, 1990, s. 200).

²⁴⁸⁶ < *līrka-* “homurdanmak”+ *-mīş* (e.a.y.e.), bk. *līrka-*.

²⁴⁸⁷ < *līr*” kurbağa vıraklaması hak. yansımaya söz” (ÇRS, s. 213c) + *+lat-* (a.e.y.e.).

²⁴⁸⁸ < Mar. *лѣсь* “iğne yaprak”/Udm. *лыс* “iğne yaprak”/Komî. *лыс* “iğne yaprak” (Fedotov, 1990, s. 308).

²⁴⁸⁹ < *līs* “sallamak, titretmek hak. yansımaya söz” (ÇRS, s. 214a) + *+t* (a.a.y.e.) + *+īr* (a.a.y.e.) + *+tat-* (a.e.y.e.).

²⁴⁹⁰ *lā.ḌĖ* olmalı.

²⁴⁹¹ TatR *лaпaс* 1905: 738

²⁴⁹² Fedotov; sözcüğü, Marice bir kopya olduğunun kesin olduğunu belirttiği *lap* “düz, düz satırlı, pürüzsüz yer, düzlük” sözcüğünün türevleri arasında verir (1990, s. 306). bk. *lap*.

²⁴⁹³ Räsänen; sözcüğün Çuvaşçaya Dağlık Mar. *ладра, ладрa* “alçak” sözcüğünden kopyalandığını ifade etmekte, ayrıca bu sözcüğün Çuvaşçaya /a/ > /o/, /u/ ses geçişinden önce kopyalanan Mar. *lap* köküne, yine Mar. *-tra* ekinin eklenmesiyle oluştuğunu düşünmektedir (1920, s. 253). Fedotov da sözcüğün Ova Mar. *ладра*, Dağlık Mar. “çömelme; alçak ve yassı” sözcüğünden geçtiğini düşünmektedir (1990, s. 309).

²⁴⁹⁴ Zol *лодырга-* 1875: 41b

lüpper [lüpper]²⁴⁹⁵, Uçebn. 120 *lüper* [lüber²⁴⁹⁶] “hantal, ağırkanlı, mıymıntı”, Uçebn. “uyuşuk, tembel”

lüçirke- [lü.ðžərgε-] “buruşturmak, kırıştırmak”

lüçirken- [lü.ðžərgεn-] “buruşmak, kırışmak”

m [m]

may [maj]²⁴⁹⁷ “taraf, yan, yön, doğrultu, yol, yöntem, metot”, (Uçebn. 107) “istikamet”; krş. Máté XXVII, 24; *hīvele may* [χəvələ maj] “güneş yönünde, doğudan batıya”; *şıva may* [şıva maj] “aşağıya doğru, akıntı yönünde, akış aşağı” (KzkR²⁴⁹⁸ [ənyai] ay.)

maypa [majbā²⁴⁹⁹]²⁵⁰⁰ “türden, cinsten, nevi”; *şavīn m.* [şavēn m.] “buna benzer, bunun gibi”

mayak [majak]²⁵⁰¹, Sp. ay. “yol yönünü gösteren (tahta), yol tabelası, işaret kazığı” (Tat. *mayak* [majak])

mayra [majra], Sp. ay. “Rus kadın”; *mīkşī-mayri* [mēkšē-majri] “Mordvin kadın”; *tutar-mayri* [tuɖar-majri] “Tatar kadın”; krş. Gomb. (TatO [marža²⁵⁰²], BaşkK [marja²⁵⁰³] “Rus kadını” < Ru. *марія*)

mayra-kīpsī [majra-kəpsī]²⁵⁰⁴ (bot.) “yabani turp, çır şalgamı” (krş. Uçebn. 29)

makīr [macêr], bk. *kukīr-makīr* [kucêr-macêr]

makīr-, makīra-, makra- [macêr-, macêra-, makra-]²⁵⁰⁵, Sp. [macêr-] “ağlamak; (koyun) melemek” (yans. krş. TatB, TatO [mākēldä-²⁵⁰⁶] “melemek”, TatV [mākērdä-²⁵⁰⁷] ay. (“melemek”), AltV [maara-²⁵⁰⁸] ay.)

makīş [macêş], bk. *akīş-makīş* [acêş-macêş]

mal [mal]²⁵⁰⁹, Sp. ay. “ön, önde bulunan” (< *um-al [um-al], bk. *um* [um] krş. *ay* [aj] “alt” ~ *ay-al* : *ayal-yen* [aj-al: ajal-jen] “alt kısım”; *kay* [kaj] “arkada bulunan” ~ *kay-al-la* [kaj-al-la] “arkaya”)

²⁴⁹⁵ Fedotov, sözcüğü Yak. *lipper* “(bir kişi hak.) ağır, hantal görünme” sözcüğüyle karşılaştırmıştır (1996a, s. 338).

²⁴⁹⁶ Uçebn. *лүпер*

²⁴⁹⁷ << *oŋay (ANLT, s. 21; ÇSB; CHF, s. 168) = DLT *oŋay* “kolay” (s. 776) veya << *īmay “el yatkınlığı, maharet” < *uiŋay, *īŋay*; Tat. *uñay* “rahat, kullanışlı” (Yılmaz, 2002, s. 69).

²⁴⁹⁸ CsSz.’te *kazR* kısaltmasıyla verilmiştir (s. 84), ancak *ыңбай-* sözcüğü, Radloff’ta Kazakça olarak *Kir.* kısaltmasıyla (1893: 1359) biçiminde işaretlenmiştir.

²⁴⁹⁹ *mayva* olmalı.

²⁵⁰⁰ < *may* “taraf, yan, yön, doğrultu, yol, yöntem, metot” + *pa* (birliktelik durum eki), bk. *may*.

²⁵⁰¹ < *may* “taraf, yan, yön, doğrultu, yol, yöntem, metot” + *ak* (a.a.y.e.), bk. *may*.

²⁵⁰² TatO *маржа* 1892: 148a

²⁵⁰³ BaşkK *марья* 1899: 172b

²⁵⁰⁴ < *mayra* “Rus kadın” + *kīpše* “bazı bitkilerin yenilebilir sapı (Heracleum türleri vb.)” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *mayra* ve *kīpše*.

²⁵⁰⁵ < *mak* “ağlama, böğürme vb. hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 224c) + *kīr-* (a.e.y.e.).

²⁵⁰⁶ TatB *mākēldä-* 1876: 169, TatO *mākēldä-* 1892: 151a

²⁵⁰⁷ TatV *mēkerdä-* 1894: 9b

²⁵⁰⁸ AltV *maara-* 1884: 199a

malaş [malaş]²⁵¹⁰ “gelecek”

malta [malban]²⁵¹¹ “önden, önce, ilk olarak”

malahay [malaşaj] “sivri uçlu ve siperlikli kış başlığı” (TatB, TatO [malaşaj]²⁵¹²] ay.; Ru. *малахай* ay.)

Malim-huša [Maləm-χuza] “cennetteki tüm azizlerin başı” (*švetoya tuhnī šinsene pihakan huša* [švetoja tuχnê šinzene pēχagan χuza] “aziz olmuş kimseleri gözetken kimse”); krş. Magn. 68, AşmBÇuv. 20, 21

mamık [mamək]²⁵¹³, Sp. ay. “yumuşak tüy; ince kıl, tüy; pamuk” (Tat. [mamək])

man [man], bk. *epi* [εBƏ]

man- [man-]²⁵¹⁴, Sp. ay. “unutmak”; krş. Gomb.

manakan [managan]²⁵¹⁵ “unutkan”

manah [manaχ] “keşiş, rahip; rahibe” (Ru. *монахъ*)

manka [maŋca]²⁵¹⁶, Sp. ay. “sümük” (Tat. [maŋka])

mankalī [maŋcalō]²⁵¹⁷ “sümüklü”

²⁵⁰⁹ Paasonen, sözlüğün düzeltmeler bölümünde sözcüğün *um-al [*um-al*] biçiminden geldiğini belirtmiştir ve *um* maddesine gönderme yapmıştır (1908, s. 242). Ramstedt; Çuv. +*Alla* ekinden söz ederken *mal* sözcüğüne de değinmiştir. Ramstedt’e göre bu eki, yönelme durum eki +*A* ve yön gösterme bildiren +*lla* ekinin bir birleşimi olarak değil, yönelme durum eki ve Çuv. *al(i)* “el” ~ Tü. *el* (< *elig*) sözcüğünün bir birleşimi olarak açıklamak gerekmektedir. Buna göre örneğin Çuv. *killele* “eve doğru” sözcüğünün yapısında bir yönelme eki ve Çuv. *al* “el” sözcüğü bulunmaktadır ve *mal* “ön, ilk” (< *öŋ-äl) sözcüğünün yapısındaki *-al* da işte bu Çuv. *al* ~ Tü. *el* “el” sözcüğüdür. Ramstedt, bu varsayımını desteklemek amacıyla Finceden şu örnekleri vermiştir: Fin. *kesin* (< *kesi* “el”); *sinne kesin* “oraya”, *sielta kesin* “oradan”, *alta kesin* “aşağıdan” (1952, s. 52). Yegorov, sözcüğün *um* “ön” ve +*al* ekinden oluştuğunu, önce *lu/* sesinin *li/* sesine değiştiğini ardından tamamen düştüğünü belirtir: *um+al>umal>imal>mal*. Yegorov’a göre bu +*al* eki daha önceden bağımsız bir sözcüktü: ET, Başk., Tat. *al* “ön, önde bulunan”; Başk. *al yak* “ön kısım”, Kırg., Kzk., Alt. *alda* “önde” gibi (1964, s. 128). Fedotov da sözcüğün *um* “ön” + *al* biçiminde oluştuğunu ve bu *um* sözcüğünün genel Türkçe “ön” anlamındaki *öŋ* sözcüğüne karşılık geldiğini belirtir. Fedotov, ikinci parça konumundaki *al* kısmını da ayrı bir sözcük olarak düşünmüş ve Tat., Uyg. *al* “ön kısım”; *iş alğa vara* “işler ilerliyor”; Tat. *alda* (*al* + *da*) = Çuv. *malta/valta* (*mal/val* + *ta*) “önde” (1996a, s. 341). Bununla birlikte birçok araştırmacı Çuvaşça morfoloji çalışmalarının söz yapım kısımlarında *mal* sözcüğünün yapısında bir addan ad yapım eki olan ve nesnelere çeşitli noktalarına işaret etme, yön gösterme, yer bildirme gibi işlevlere sahip +*Al* ekiyle türetildiğini ifade etmişlerdir (Aşmarin, 1898, s. 108; Rezyukov, 1959, s. 96; Yılmaz, 2002, s. 117; Pavlov, 2014, s. 139; Ersoy, 2017, s. 69). Levitskaya, durum eklerini incelediği bölüm sonunda *Kalan Durum Ekleri* başlığı altında *-l* biçiminde verdiği ekin *mal*, *val* “ön” < *oŋ*, *öŋ* “ön” + *al* gibi bazı sözcüklerde korunduğunu belirtmiştir. Levitskaya bu yapıdaki +*Al* ekinin *-a* (yönelme durumu eki) + *-l* (konum bildiren bir durum eki) birleşmesiyle oluştuğunu belirtmektedir. Ayrıca Maricede de biçim ve anlam bakımından benzer yapıların bulunduğuna işaret eder: *üləl* “alt, aşağı”, ama *ül-nö* “altta”, *ulan* “altta”, *ülək(ö)* “alta” vb. Bunun dışında Mansi. *ela-l* “ileri”, Hant. *tal-ta* “oradan” (ama *ta-ta* “burada”) örneklerinin de konum bildiren bir durum eki olduğunu belirttiği *l*’ye atfedilebileceğini ifade eder (1976, s. 28). Fedotov da +*Al* ekiyle türetilen sözcüklerin bulunma ve ayrılma durum eki olarak yer zarfları hâline geldiklerini belirtmiş ve *mal* sözcüğünü de örnek olarak vermiştir (1986, s. 9). Ancak Fedotov, yukarıda da belirtildiği gibi daha sonraki yıllara ait olan etimolojik sözlüğünde farklı bir köken bilgisi açıklamaması yapmıştır.

²⁵¹⁰ < *mal* “ön, önde bulunan, ön kısım” + *aş* (a.a.y.e.), bk. *mal*. Levitskaya’ya göre: < *mala* “öne” + *aş* (a.a.y.e.) (1976, s. 131). Levitskaya, *mala* yapısında bir belirtme-yönelme durumu eki olduğunu düşünmüş olmalı.

²⁵¹¹ < *mal* “ön, önde bulunan, ön kısım” + *dan* (ayrılma durumu eki), bk. *mal*.

²⁵¹² TatO *malaxai* 1892, 147b, TatB *malaxaj* 1876: 169

²⁵¹³ < Tat. *mamık* “pamuk” (EWb., s. 324b) < Far. *پنبه* (*penbe*) “pamuk” (Yeg., s. 128; EWb., s. 324b; Fed. I, s. 341).

²⁵¹⁴ << **um-un-*, *um-ün-*, *um-ğan* (Ramstedt, 1922, s. 15; ÇSB) = TT *unut-* ay.

²⁵¹⁵ < *man-* “unutmak” + *-akan* (şimdiki zaman ortacı), bk. *man-*.

²⁵¹⁶ < Tat. *maŋka* “sümük” (EWb., s. 327a).

²⁵¹⁷ < *manka* “sümük” + *lī* (a.a.y.e.), bk. *manka*.

manî [manê]²⁵¹⁸ Uçebn. 88 “solucan, yer solucanı, yağmur solucanı”

mar [mar]²⁵¹⁹, Sp. ay. “olumsuzluk ilgeci, -maz, değil” (= Tat. [tögöl]; krş. AşmMater. 238 (Tel. Alt. Tar. Küer. ÇağR [ämäs²⁵²⁰] “e- fiilinin olumsuz gelecek zaman sıfat fiili; esasen değil anlamında (=o değil)”)

marata [marada] “küçük balık yakalama tuzağı” (Ru. *мереда* vb.)

markîmiş [margêmêš] Uçebn. 87, bk. *narkîmiş* [nargêmêš]

masar [mazar]²⁵²¹, Sp. ay. “mezarlık” (KzkK [mazar] ay. < Ar. [mezâr²⁵²²] (“dua edenler tarafından ziyaret edilen yer”) “kabir, mezar”, Zenk. 839)

masar-puşî [mazar-puzâ]²⁵²³ “mezarlığın başı (yani oraya ilk gömülen ölü kişi)”

masar-şîtkî [mazar-šêbêgê]²⁵²⁴ “mezar”

matur [madûr]²⁵²⁵ (folk.) *mattur* [mattûr] “güzel, iyi”; krş. Gomb. (TatB [matur, matêr²⁵²⁶])

matruške: m. kurîkî [mat'ruške: m. kûrêgê]²⁵²⁷ bot. “mercanköşk, keklik otu” (Ru.; krş. Ru. *материнка* [материнка] “mercanköşk, keklik otu, Origanum vulgare” (Dal))

mattik [mattîk] “çapa, kazma” (Ru. *мотыка*)

maçça I [mat't'ša²⁵²⁸] “(çocuk sözü) yumurta”

maçça II [mat't'ša²⁵²⁹], Sp. ay. “(odayı evin çatısından ayıran) üst zemin, iç çatı, bir odanın tavanı” (Ru. *матица* “çatıdaki büyük kiriş”; krş. TatO, TatV [matča²⁵³⁰] “kiriş, çatıyı destekleyen tahta”)

maçça-kaşti [mat't'ša²⁵³¹-kaštî]²⁵³² “üst zemine uzatılmış üst kiriş, ana kiriş, iç çatının dayandığı kiriş (bir veya iki), çatıdaki büyük kiriş”

²⁵¹⁸ bk. *îman*.

²⁵¹⁹ Araştırmacılar, sözcüğün *er-* “i-mek eylemi” ve olumsuzluk eki *-mAz* ekinin birleşimi olan ET *ermez* biçimine karşılık geldiği konusunda fikir birliğindedir: Çuv. *mar* < *t-mar < *er-mer (Räsänen, 1957, s. 171). < *mer < *êmer < *ermer (Levitskaya, 1976, s. 64). Çuv. *mar* < Çuv. *mer* < *er-me-r (Fedotov, 1986, s. 95). Sinan Güzel; Fedotov ve Levitskaya'nın *mar*'ın kökenine dair yaklaşımlarının günümüzde Çuvaşçanın ağızlarında bulunan *mer* biçim biriminin birincilliğini akla getirdiğini, ayrıca *mar*'ın oluşumunun açık bir dilbilgiselleşmeyi yansıttığını belirtmektedir (2014, s. 144-145).

²⁵²⁰ Alt. Tar. Küer. ÇağR *ämâc* 1893: 952

²⁵²¹ < Tat. *mazar* “mezar” < Far. *mazâr* “mezar” < Ar. *mazâr* مزار “ziyarete değer yer; kutsal yer” (ANLT, s. 66).

²⁵²² ArZenk. مزار *mezâr*

²⁵²³ < *masar* “mezarlık” + *puš* “baş” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *masar* ve *puš*.

²⁵²⁴ < *masar* “mezarlık” + *şîtkî* “delik, boşluk; çukur, oyuk” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *masar* ve *şîtkî*.

²⁵²⁵ < *mâtur: Tat. *matur*, *matyr* “iyi”, Soy. *mâdır* “kahraman” (EWb., s. 331a).

²⁵²⁶ TatB *matîr*, *matur* 1876: 168

²⁵²⁷ Yegorov'a göre Ru. *маткина душка* “kokulu menekşe” sözcüğünün yanlış bir biçimde yeniden üretilmesiyle oluşmuştur. Bu yapıdaki *-kina* kısmı düşmüş, *duška* kısmındaki /d/ sesi ise /r/ sesine değişmiştir: *matreške/matrüške/matruška* < *matrüške* < *matruška* < *mat(kina) duška* (1964, s. 129).

²⁵²⁸ *mat't'ša* olmalı.

²⁵²⁹ *mat't'ša* olmalı.

²⁵³⁰ TatO *матча* 1892: 148a, TatV ay. 1894: 126a

²⁵³¹ *mat't'ša* olmalı.

²⁵³² < *maçça* “(odayı evin çatısından ayıran) üst zemin, iç çatı, bir odanın tavanı” + *kašta* “enine kiriş” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *maçça* ve *kašta*.

mavīklat- [mavêklat-]²⁵³³ “miyavlamak” (yans. krş. BaşkK [maula-²⁵³⁴] ay. (“miyavlamak”), Osm. [mawla-²⁵³⁵] ay., Zenk. 803; TatO [mêjaula-²⁵³⁶] ay.)

me [mɛ], Sp. ay. “al!, işte!, yakala!, al burada!” *me il-!* [mɛ il-!] ay. (Kzk. [mä], AltV [ma²⁵³⁷])

mehel: turrīn meheli šitsessīn hīyeh šīmīrne parīha [mɛχɛl: turrēn mɛχɛlō šitsessōn χêjɛχ šêmrne parəχa] “tanrının lütfu olursa kendisi yağmur verir” (Ar. [maħall²⁵³⁸] “mahal, yer, (bir şeye veya kişiye) bağlı yer, doğru yer; doğru zaman” Zenk. 825)

mel [mɛl]²⁵³⁹ “beceriklilik, maharetlilik, ustalık”; *melī purta vīyī sahal; šamīrīkan puštarnī īs šitmesen sarī šu pek irīlme m. kirlī* [mɛlō purda vêjê saχal; šamīrēgan puštarnê âs šitmezēn sarê šu pek irêlme m. kirlê]²⁵⁴⁰ “becerisi var ama gücü az; gençlerden toplanan akıl yetmezse sade yağ gibi erime becerikliliği gerek”; krş. *emel* [ɛmɛl] (Tat. BarR [ämäl²⁵⁴¹] “kurnazlık, akıl, zekâ, düşünce tarzı” Tat.; “beceriklilik” Bar. < Ar.)

melsīr [mɛlzər]²⁵⁴² “yersiz, yakışsız, uygunsuz, beceriksiz, yeteneksiz (zarf), yanlış”

melke [mɛlɛ] “soba fırçası, soba süpürgesi”

memme [mɛmmɛ] “(çocuk sözü) yemek, mama”; *m. ıytat’* [m. ijdat] “yemek istiyor!”; *m. par* [m. par] “yemek ver!”

merçen [mɛr.Ďžen]²⁵⁴³, Sp. ay. “büyük, yuvarlak, kırmızı, lastik gibi yumuşak mercan”; *kīrkka-m.* [kêrkka-m.] “hindinin çenesinin altındaki ibik, boynuna doğru sarkan et parçası” (Tat. MişBüg. [măržän] “inci” < Ar.-Far. [meržän²⁵⁴⁴] “küçük inci; mercan”, Zenk. 835)

meserle [mɛzɛrlɛ] “geriye, arkaya, sırtüstü, arkası üstü, arka üstü”; krş. AşmMater. 237

meslet: vīl hīyeh kilīha hīy mesleçipe [mɛslɛt: vêl χêjɛχ kiləχa χêj mɛslɛ.Ďžəbɛ]²⁵⁴⁵ “kendiliğinden, kendi vaktinde, kendi isteğiyle (iyi olduğunu düşünüyorsa, uygun gördüğünde) gelecektir”; *turī hīyeh šīmīr parīha mesleçī šitsessīn* [turrê χêjɛχ šêmr parəχa mɛslɛ.Ďžə šitsessōn] “tanrı yağmuru kendi isteğine göre, uygun görürse kendi ihsan eder”; Magn. 262 “güç,

²⁵³³ < *mav* “miyavlamak hak. yansıma söz” (Aşm. VIII, s. 169) + *+ik* (a.a.y.e.) + *+lat-* (a.e.y.e.).

²⁵³⁴ BaşkK *маула*- 1899: 173

²⁵³⁵ OsmZenk. *ماولمق mawlamak*

²⁵³⁶ TatO *мыяула*- 1892: 151a

²⁵³⁷ AltV *ма* 1884: 199

²⁵³⁸ ArZenk. *محل maħall*

²⁵³⁹ < Çuv. *emél < Tat. *ämäl* < Ar. *عمل ‘amal* “amel; iş; davranış” (ANLT, s. 131).

²⁵⁴⁰ Çevirisi, CsSz.’te (s. 85) ve ÇS’nde (s. 87) bulunmamaktadır.

²⁵⁴¹ Tat. Bar. R *ämäl* 1893: 950

²⁵⁴² < *mel* “beceriklilik, maharetlilik, ustalık” + *+şir* (a.a.y.e.), bk. *mel*.

²⁵⁴³ < Tat. *mercen* “mercan; inci” < (Far. *marcān* “mercan”) < Ar. *marcān* *مرجان* “küçük inci; mercan” (ANLT, s. 54).

²⁵⁴⁴ Ar-FarZenk. *مرجان mergān*

²⁵⁴⁵ < Tat. ağ. *meslet < Tat. *meslihet* “tavsiye, iyi olan, yararlı iş” < Far. *maşlahat* ay. < Ar. *maşlahā* *مصلحة* “maslahat; kazanç; iş” (ANLT, s. 57). Yegorov ve Fedotov sözcüğü, Arapça-Farsça *meslek* *مسلك* “yol, rota; hareket tarzı, yöntem, metot, kural” sözcüğünden geldiğini düşünmüşlerdir (1964, s. 132, 133; 1996a, s. 355).

irade”, krş. Magn. 28, 107 (Ar. [müsellat²⁵⁴⁶] “gücün verildiği kimse, iktidar sahibi; hâkim, üst”; Osm. [m. kylmak] “birine güç vermek”, [m. olmak²⁵⁴⁷] “güce sahip olmak”, Zenk. 847)

mîkir- [mægər-]²⁵⁴⁸, Sp. [mögör-] “(sığırlar, büyükbaş hayvanlar) böğürmek”; krş. Gomb. (Tat. [mögör-])

mîlke [mælɛ] bk. *milke* [milɛ]

mîlkî [mælɛ]²⁵⁴⁹, Sp. [mölgö], Mark. VI, 49 [mælɛ] “gölge; silüet, hayalet”; krş. Gomb.

mîñ I [mən¹]²⁵⁵⁰, Sp. ay. “ne?” krş. Gomb.; *ep ham laşana suni-mîñipeh sutrîm* [εp çam lašana şunî-mənəβεç sutrêm] “ben atı kızıağı her şeyiyle, ne varsa sattım”; krş. AşmMater. 204

mîñle [mənle]²⁵⁵¹ “nasıl, ne gibi, hangi, ne biçim, ne kadar”; *kirek*²⁵⁵² *m.* [kirək m.] “her, herhangi bir”, Máté XII, 25 “her, herkes, herhangi bir”

mîñ-pur [mən-pur] “toplam, hepsi birlikte”; *mîñ-pur halîhpa* [mən-pur çalêçpa] “bütün insanlarla (birlikte), tüm insanlarla, olanca halk”

mîñ-cuhlî [mən-t'şuçlə]²⁵⁵³ “ne kadar, kaç”

mîñ II [mən²] “-den beri-, -den itibaren; -e dek, -e kadar”; *vîl m. pîçîkren çirlî* [vêl m. pə.ðžəkren t'şirlə] “o küçüklükten beri hasta”; *mîñ açaranpah* [mən a.ðžaranpaç] “çocukluktan beri” (Mark. IX 21); *m. tupaççeneh* [m. tuβit'şeneç] “buluncaya kadar”; krş. AşmMater. 162

mîsker [mæsker]²⁵⁵⁴ “ne?, ne biçim?, nedir?” krş. *mîñ I* [mən¹]

mîşîñ [mæžən]²⁵⁵⁵ “neden?, niçin?” krş. *mîñ I* [mən¹] (-şîñ [-šên] = Tat. [öçön] “için”)

²⁵⁴⁶ ArZenk. مُسَلَّل *müsellat*

²⁵⁴⁷ Zenk. *m. kylmak, m. olmak*

²⁵⁴⁸ < *mî “mö sesi, yansıma söz” + *kîr-* (a.e.y.e.).

²⁵⁴⁹ < Ova Mar. *ÿмылка, ÿмыл*, Dağlık Mar. *бмылка, бмыл* “gölge; silüet” (Fedotov, 1990, s. 309).

²⁵⁵⁰ Räsänen, sözcüğü Fin. *mi-ke* “ne?” ile ilişkili görmüştür (1957, s. 41). Yegorov; Çuv. *mîñ* sözcüğünü, Tü. *ne* “ne” ve ağızlardaki *neme* “şey” gibi biçimlere yaklaştırmış, ayrıca Far. *men* مَن “kim” ile karşılaştırmıştır (1964, s. 133). Räsänen, sözcüğün sadece Çuvaşçada *mîñ* olarak diğer Türk dillerinde ise soru eki olarak *-mX* biçiminde bulunduğunu ve Fin. *mi-ke* “ne?” soru zamirine götürülebileceğini düşünmüştür (1957, s. 41). Benzing, Çuv. *mîñ* sözcüğünün Tü. *mi?* soru ekiyle karşılaştırılabileceğini belirtmiştir (1959, s. 736). Poppe’ye göre; Çuvaşça soru zamiri *mîñ*, diğer Türk dillerinde tek başına bulunmazken *-mX* soru ekinde ortaya çıkmaktadır. Zamirlerin bir ek veya partikele dönüşebilmesine kanıt olarak ise Mo. *i “o” sözcüğünün ilgi durumundaki biçimi olan *inu* sözcüğünü sunar. Bu biçim modern dilde yalnızca isimlerden sonra görülür, Buryatça ve Halha Moğolcası vb.’de 3. kişi eki *-n/-ñ* verir. *i aynı zamanda Çuvaşça ve Türk dillerinde 3. kişi iyelik ekine dönüşmüştür. Poppe’ye göre Türkçe soru zamiri *ne* “ne?” ve buna ek olarak *neme* “herhangi bir şey” Çuv. *mîñ*’e karşılık gelmemektedir (1974, s. 144). Levitskaya’ya göre; Çuv. *mîñ*, Genel Türkçe ve Fin-Ugor zamir köklerinin (*n* + ünlü ve *m* + ünlü) karışması sonucu oluşmuş olabilir. Bu yapıdaki *-n* ise Ural-Altay dillerinde yaygın olarak kullanılan bir zamir ekidir (1976, s. 35). Fedotov sözcüğün diğer Türk dillerinde bulunan *ne* ve buna denk biçimlerini vererek Çuv. *mîñ* sözcüğüne doğrudan denk bir biçim olmadığını belirtir. Bu doğrultuda Çuvaşçanın bazı ağızlarında *min*: *min-çe* (> *mişe*)~ Tü. *ni-ce*, Hak. *nin-çe* vb. “nice; ne kadar” sözcüğünün *mîñ* ile denk olduğunu belirten Fedotov, bu biçimlerin kökünün *ni/ne* ~ Çuv. *mi (< *ni) morfemine götürülebileceğini ve bağlayıcı olarak ilgi eki *-n*’yi aldıklarını, *-çe* ekinin ise eşitlik eki olduğunu belirtir. ET *ne-n* “birine ait bir şey; mal, mülk” sözcüğü de ona göre işte bu şekilde oluşmuştur ve yapısında ilgi durumu eki içermektedir. Dolayısıyla Çuv. *mîñ*, ET *nen* ile ilişkilidir (1996a, s. 356).

²⁵⁵¹ < *mîñ* “ne” + *le* (a.a.y.e.), bk. *mîñ*.

²⁵⁵² *kirek* olmalı.

²⁵⁵³ < *mîñ* “ne” + *çuh* “zaman” + *li* (a.a.y.e.), bk. *mîñ* ve *çuh*.

²⁵⁵⁴ < *mîñ* “ne” + *sker* (a.a.y.e.), bk. *mîñ*.

²⁵⁵⁵ < *mîñ* “ne” + *şîñ* (neden durumu eki), bk. *mîñ*.

mīskīn [mæskən]²⁵⁵⁶, Sp. ay. “(acıma olarak) zavallı(cık), sefil, fakir, yoksul” (Tat. [mæskən] < Ar. [miskīn, meskīn]²⁵⁵⁷) “zavallı, sefil, yoksul”, Zenk. 847)

mīşilkke, mīşilti [mæʒəlkkə, mæʒəlɔi]²⁵⁵⁸ “yavaş, ağır, aheste, uyuşuk, mıymıntı, üşengeç”

mīy [mêj]²⁵⁵⁹, Sp. ay. “boğaz, boyun”; krş. Gomb. (YakB [moi], krş. YakB [mojun²⁵⁶⁰], Tat. [mujêñ])

mīykīçī [mêjgê.ǔʒê]²⁵⁶¹ “kuşları ve tarla sincaplarını yakalamak için at kılından yapılmış kement”

mīyli: m. çülmek [mêjlê: m. tʃülmək]²⁵⁶² “testiden çömlük, bir tür toprak şişe, su testisi”

mīyan [mêjan]²⁵⁶³ “karapazı, sirken, yabani ıspanak, unluca”

mīyih I [mêjêχ]²⁵⁶⁴ “bıyık” (Tat. [mêjêk])

mīyih II [mêjêχ], Sp. [mirɛ], Uçebn. 52 *mihî* [miχə²⁵⁶⁵] “çuval, torba, tulum” (Ru. *mexu, mex*)

mīyir [mêjêr]²⁵⁶⁶, Sp. ay. “fındık”; krş. Gomb.

mīyraka [mêjraca]²⁵⁶⁷, Sp. [mijraca] “boynuz” (krş. Tat. [mögöz], YakB [muos²⁵⁶⁸])

mīyrakalī [mêjracaɫê]²⁵⁶⁹ “boynuzlu”

mīk [mêk], Sp. [møk] “yosun” (Ru. *мохъ*; krş. Tat. [mük])

mīkla- [mêkla-]²⁵⁷⁰ “yosunla doldurmak, tıkamak, kapamak”

mīklan- [mêklan-]²⁵⁷¹ “yosunlanmak, yosunla kapanmak”

²⁵⁵⁶ < Tat. *mīskīn* “sefil; bahtsız, zavallı” < Ar. *miskīn* مسكين “sefil; zavallı; köle gibi” (ANLT, s. 37).

²⁵⁵⁷ ArZenk. مسكين *miskīn, meskīn*

²⁵⁵⁸ < *mīş* “yavaş, zar zor fark edilen bir hareket hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 236b) + *+il* (a.a.y.e.) + *+ka* (a.a.y.e.); < *mīş* “yavaş, zar zor fark edilen bir hareket hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 236b) + *+il* (a.a.y.e.) + *+ti* (a.a.y.e.) (= *mīşilti*).

²⁵⁵⁹ < *bōn (ÇSB) = TT *boyun* ay.

²⁵⁶⁰ YakB *moi, мойн* 1851: 148b

²⁵⁶¹ < *mīy* “boyun” + *+kīçī* (a.a.y.e.), bk. *mīy*.

²⁵⁶² < *mīy* “boyun” + *+lī* (a.a.y.e.), bk. *mīy*.

²⁵⁶³ Yegorov, sözcüğü, Çağ. *buyan* “şifalı ot”, Kırg. *miya* “sarı çiçekleri olan acı bir ot”, Kzk. *miya* “meyan, meyan kökü”, Azb. *biyan*, Tü. *meyan* “meyan”, Trkm. *buyan* “meyan”, YUyg. *buya* “yabani ot” sözcüklerine yaklaştırmıştır (1964, s. 131). Fedotov, Yegorov’un bulduğu Türkçe denklilikler için bunların Çuv. *mīyan* sözcüğüne fonetik olarak benzediğini ancak anlam bakımından ikisinin farklı olduğunu belirtir. Bunlardan yalnızca YUyg. *buya* “yabani ot” ve Tar. *buya* “tarladaki yabani” otlar sözcüklerinin Çuv. *mīyan*’a anlam ve yapı bakımından yaklaştılabileceğini ifade eder (1996a, s. 353).

²⁵⁶⁴ < Tat. *mīyik* “bıyık” (EWb., s. 73b). EDAL’da kopya kabul edilmez ve AT *bıdık (*bıdık) ana biçimi altında verilir (s. 356-357). Klára Agyagási, sözcüğü *muñik biçiminden getirir (2019, s. 85)

²⁵⁶⁵ Uçebn. *muxê*

²⁵⁶⁶ Gombocz; sözcüğün Macarcadan eski bir kopya olduğunu belirtmiştir. Çuv. *mīyir* sözcüğü, daha sonra Macarcaya tekrar *mogyoró* “fındık” olarak kopyalanmıştır (1912, s. 221). Ramstedt, Çuv. *mīyir* sözcüğünün şu şekilde geliştiğini düşünmüştür: << *moyur. *moyuruğ (Mo. *moyil, moyilsun, *moyisun* > Bur. *moyhoj* “barut ağacı meyvesi”, Yak. *moynoğon* “siyah frenk üzümü”, Kırg. *moyul* “barut ağacı meyvesi”) (1922, s. 19).

²⁵⁶⁷ << **müñür*² (ÇSB) = TT *boynuz* ay.

²⁵⁶⁸ YakB *myoc* 1851: 150a

²⁵⁶⁹ < *mīyraka* “boynuz” + *+lī* (a.a.y.e.), bk. *mīyraka*.

²⁵⁷⁰ < *mīk* “yosun” + *+la-* (a.a.y.e.), bk. *mīk*.

²⁵⁷¹ < *mīk* “yosun” + *+lan-* (a.a.y.e.), bk. *mīk*.

mīka [mêca]²⁵⁷², Sp. [mıca], Uçebn. 116 *muka* [muga²⁵⁷³] “körelmiş, kör, kesmeyen”; krş. Gomb. [muga] (TobBud. [mug²⁵⁷⁴] “körelmiş”; krş. AltV [moko-²⁵⁷⁵] “kөрlenmek, көрleşmek”, KzkK [moka-] ay., [mokalıyan] “kör, kesmeyen”, [moku] “kör balta, bıçak”)

mīkan- [mêcan-]²⁵⁷⁶ “kөрleşmek”

mīkat- [mêgat-]²⁵⁷⁷ “kөрleştirmek”

mīkīl' [mêgâl']²⁵⁷⁸ “(ör. parmakta) yumru, şiş, ur; eklem, boğum; (ör. ağaçta) yumru, çıkıntı”; *çırkuşsi mīkli* [t'şerguşsi mēkli] “diz kapağı”; *karlankī mīkli* [karlangê mēkli] “âdemelması”

mīkīn' [mêgân] “gelincik, haşhaş”; krş. Gomb.

mīkīrtat- [mêgârdat-]²⁵⁷⁹ “homurdanmak, söylenmek”, (Uçebn. 138) “mırıldanmak, söylenmek” (yans. krş. TatB [mögör-²⁵⁸⁰] “(büyükbaş hayvan) böğürmek”)

mīkla [mêkla]²⁵⁸¹ “boynuzsuz” (krş. KzkK [moku] ay. (“boynuzsuz”); krş. Çuv. *mīka* [mêca])

mīkşī [mêkšê], Sp. [mekšê] “Mokşa, Mordvin” (Tat. [mukšê])

mīl't-mīl't: **unīn tuti m.-m. siket** [mêl't-mêl't: unân tuği m.-m. siget] “onun dudakları titriyor”

mīn [mêñ] bk. *mun* [mün]

mīntīr [mêñdêr]²⁵⁸² “besili, şişman, dolgun, semiz, yağlı, verimli, bereketli”; krş. Gomb.

mīntīr-kīmpa [mêñdêr-kêmba] “bir tür mantar, kaypak mantar”

mīntīrlan- [mêñdêrlan-]²⁵⁸³ “şişmanlamak, kilo almak, semirmek”

mīrīltat- [mêrêlbat-]²⁵⁸⁴, Sp. ay. “mırıldamak, mırıldanmak, gevelemek, söylenmek; mırlamak, mır mır etmek, mırıldanmak (kedi hak.)” (yans. krş. TatO [mêrêlda-] “(kedi hak.) mırıldamak”, [mêrkêlda-²⁵⁸⁵] “mırıldamak, mırıldanmak”)

mīrye [mêrje]²⁵⁸⁶ Uçebn. 33 “baca, ocak bacası”; krş. Gomb. (TatB [mørža²⁵⁸⁷], BaşkK [mərjä])

²⁵⁷² Yegorov, sözcüğü, Kırg. *moçok*, Alt. *moğu* “kör”; Kırg. *moçot-*, Kzk. *muçalt-* “köreltmek”, Kzk. *muçal-*, Kırg. *moço-* “kөрleşmek” (1964, s. 130); Fedotov, Tar., Kzk., Şor. *moça-* “körelmek”; Kum. *moçak* “kör”; Tar., Kzk., Şor. *moçat-* “köreltmek”; Alt., Tel. *moço-* “körelmek; gücünü kaybetmek”; Tel. *moçu* “kör”; Tel. *moçur* “kör”; Bar. *moçat-* “köreltmek” gibi Türkçe denklilere yaklaştırmışlardır (1996a, s. 347)

²⁵⁷³ Uçebn. *myka*.

²⁵⁷⁴ TobBud. *موغ* *myz* 1871: 264b

²⁵⁷⁵ AltV *моко-* 1884: 205b

²⁵⁷⁶ < *mīka* “körelmiş, kör, kesmeyen” + +n- (a.e.y.e.), bk. *mīka*.

²⁵⁷⁷ < *mīka* “körelmiş, kör, kesmeyen” + +t- (a.e.y.e.), bk. *mīka*.

²⁵⁷⁸ Yegorov sözcüğü, Yak. *mögölçök* “top”, Mo. *mağolçok* “yuvarlak” sözcüklerine yaklaştırmış (1964, s. 130); Fedotov ise Mo. *mökülig* ~ *mökürig*, *möhlög*, Bur. *müheröön* “yuvarlak, top gibi”; Yak. (< Mo.) *mökünük*, *mökürük* “yuvarlak, topsu” sözcükleriyle karşılaştırmıştır (1996a, s. 348).

²⁵⁷⁹ < *mīk* “belli belirsiz konuşma veya mırıldanma hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 232b) + +r (a.a.y.e.) + +tat- (a.e.y.e.).

²⁵⁸⁰ TatB *mögör-* 1876: 171

²⁵⁸¹ Yegorov ve Fedotov sözcüğün “kör, körelmiş” anlamındaki Çuv. *mīka* sözcüğünden türediğini düşünmektedirler. Ayrıca Mo. *muçar*, *muşur*, *moğotor*, Bur. *muşar* “boynuzsuz”; Kzk. *moçul* “boynuzsuz”, Tat., Başk. *müklek* “boynuzsuz”, Tat. ağ. *muçla*, *muçlak* “boynuzsuz” sözcüklerine yaklaşırlar (1964, s. 130; 1996a, s. 348).

²⁵⁸² < Dağlık Mar. *мындыр* “destek; bolluk” (Fedotov, 1990, s. 309).

²⁵⁸³ < *mīntīr* “besili, şişman, dolgun, semiz, yağlı, cüsseli, verimli, bereketli” + +lan- (a.e.y.e.), bk. *mīntīr*.

²⁵⁸⁴ < *mīr* “kedi mırıltısı hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 235b) + +il (a.a.y.e.) + +tat- (a.e.y.e.).

²⁵⁸⁵ TatO *мырылда-* 1892: 151a, *мыркылда-* 1892: 150b

mīskal [mâskal]²⁵⁸⁸ “miskal (Rus libresinin $1/96$ 'sıdır)” (Tat. [mâskal] < Ar. [miskâl]²⁵⁸⁹) Zenk. 817)

mîşir [mâžâr]²⁵⁹⁰, Sp. [møžâr] “çift, eş, karı koca”

mîşkil [mâškâl]²⁵⁹¹, Sp. ay. “alay, dalga, eğlenme” (Tat. [mâškâl] < Ar.)

mîşkilla- [mâškâlla-]²⁵⁹² “alay etmek, eğlenmek, dalga geçmek”

mîşkiltik: m.-şiv [mâškêlbâk: m.-şiv]²⁵⁹³ “bulaşık suyu”

mîçî: m. hup- [mâ.ôžâ: m. хуп-]²⁵⁹⁴ “göz kırpmak”

milkî, mîlke [milçə, mîlçə]²⁵⁹⁵, Uçebn. *milik* [milək²⁵⁹⁶] “banyo süpürgesi (hamamda vücuda vurularak kullanılan bir ince dallı bitki demeti); soba fırçası, soba süpürgesi” (krş. MişBüg. *minnik* [minnək] ay.)

milkîlih [milçələç]²⁵⁹⁷ “süpürge için çalı, süpürge filizi, süpürge çubuğu, süpürgelik veya banyo süpürgesi için malzeme”

milluy [milluj]²⁵⁹⁸ “sevilen, sevgili, aziz”

mime [mime]²⁵⁹⁹, Sp. [mimmə] “imece (hasat zamanı komşular ve tanıdıklar bir araya gelerek çiftçiye yardım eder, çiftçi de sonradan onları ödüllendirmek için bir ziyafet verip ağırlar)”; krş. Gomb. (TatR [ömä²⁶⁰⁰])

²⁵⁸⁶ < Ru. *mur*’ya “derme çatma kulübe; Volga gemilerindeki sintine; baca, ocak” (ANLT, s. 90). Yegorov, sözcüğün Far. *muri* موری “kilden yapılmış su borusu” biçiminden geçtiğini düşünmektedir (1964, s. 131). Ancak Fedotov, sözcüğün Doğu dillerinden bir kopya olarak açıklanma denemelerinin henüz başarılı olmadığını, sözcüğün Tatarca, Başkurtça, Çuvaşça biçimlerinin Rusçadan geçtiğini belirtmektedir (1996a, s. 351).

²⁵⁸⁷ TatB *morža* 1876: 171

²⁵⁸⁸ < Tat. *miskal* “zolotnik, bir ölçü birimi” < Ar. *miškāl* ميثقال “bir ağırlık birimi” (EWb., s. 339b; ANLT, s. 81).

²⁵⁸⁹ ArZenk. *miskāl* ميثقال

²⁵⁹⁰ Çuv. *mîşir* > < Ova Mar. *мыжыр*, Dağlık Mar. *мыжыр* “çift”. Çuv. *mîşir* < (?) Far. *moşaver* مشاور “müşavir, danışman”; Ar. *مشاور* “akıl hocası, danışman” (Fedotov, 1990, s. 200).

²⁵⁹¹ Yegorov, sözcüğün Ar. *mashara* مسخرة “alay, dalga” sözcüğünden geçtiğini düşünmektedir (1964, s. 131). Räsänen ve Fedotov sözcüğün Arapçadan geçmiş olabileceğini düşünmüşler ancak bir ana biçim vermemişlerdir. Yalnız Fedotov; sözcüğü, Ar. *mizāh* مزاح “şaka, alay” sözcüğüyle karşılaştırmıştır (1969, s. 337b; 1996a, s. 352)

²⁵⁹² < *mîşkil* “alay, dalga, eğlenme” + *+la-* (a.e.y.e.), bk. *mîşkil*.

²⁵⁹³ Fedotov, sözcüğü, addan ad yapan *+tik* ekinin altında vermiş aynı yerde sözcüğün Mar. *мышкаш-/мушкаш-* “yıkamak” eylemlerinden kopya olduğunu belirtmiştir (1986, s. 21). Yine başka bir eserinde Çuv. *mîşkiltik şiv* yapısının, Dağlık Mar. *мышкылтыш вёд*, Ova Mar. *мүшкылташ вёд* (Dağlık Mar. *мышкылтыш*, Ova Mar. *мушкылдыш* “bulaşık suyu” + *вёд/вёд* “su” vb.) (1990, s. 309). Etimolojik sözlüğünde ise bu yapıyı, *mîşkil* “alay, eğlenme” sözcüğünün altında türemiş bir biçim olarak göstermiştir (1996a, s. 352).

²⁵⁹⁴ *mîç* “göz kırpmak, kırıştırma hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 236a) sözcüğünden geliyor olmalı.

²⁵⁹⁵ < Ru. *веник* “süpürge, oda süpürgesi” (Yeg., s. 133; Fed. I, s. 358).

²⁵⁹⁶ Uçebn. *milëk* 1898: 39

²⁵⁹⁷ < *milki* “banyo süpürgesi (hamamda vücuda vurularak kullanılan bir ince dallı bitki demeti); soba fırçası, soba süpürgesi” + *+lîh* (a.a.y.e.), bk. *milki*.

²⁵⁹⁸ < Ru. *милый* “şirin, sevimli, cana yakın; sevgili, aziz; canım, cicim, sevgilim”

²⁵⁹⁹ Yegorov’da sözcük *nime* ve ağızlarda *vime* olarak geçmektedir. Yegorov; sözcüğü, ET, Trkm. *üme*, Başk., Tat. *öme* “ücretsiz toplu iş yardımı, ikram için beraber çalışma”, TT *nimet* “iyilik, lütuf”, Azb. *imeçilik* “imece; Subbotnik” sözcüklerine yaklaştırmıştır. Ayrıca sözcüğü, Ar.-Far. *nîmet* نعمة “lütuf, hediye, ihsan” sözcükleriyle ve Sanskritçe *uma* “yardım eden, koruyan” ve *oma* “iyilik” sözcükleriyle karşılaştırmıştır (1964, s. 140). Räsänen, varsayımsa *üme biçimi altında, Çuv. *vime*, *nime*, *mime*, *mimme* sözcükleriyle birlikte Tat., Başk. *öme* “tanışılan kişilerin çağrıldığı iş yardımı” ve Hak. *öme* “birlikte, beraber, müşterek” sözcükleriyle birlikte ele almış, bu biçimlerin Mo. *ümü-ji-* “toplanmak”, **ömi-ge-re-* “korumak”, *öme-çerig* “yardımcı güç”, Kalm. *ömê-l-* “yardım etmek, destek olmak, yardıma gelmek” biçimlerin kopya olabileceğini düşünmüştür (1969, s. 521a).

²⁶⁰⁰ TatR *ömö* 1893: 1352

mimî [mimə]²⁶⁰¹, Sp. ay., Uçebn. 6 *mime* [mimə²⁶⁰²] “öz, ilik, iç; beyin”; *puś-mimmi* [puś-mimmi] “beyin”; *śir mimîne kayaşşî!* [śir miməne kajaşşə!²⁶⁰³] (beddua) “yerin dibine gitsin!”
krş. AşmMater. 313

mimîr [mimər]²⁶⁰⁴ “un ve tereyağından yapılan bir lapa”

mimmim [mimmim] “(yans.) sipsi”

minter [mindər]²⁶⁰⁵, Sp. ay. “yastık” (TatB, TatO [mindər²⁶⁰⁶], TatV [məndär²⁶⁰⁷] ay. (“yastık”))

minter-piçi [mindər-pi.ǫǰə]²⁶⁰⁸ “yastık kılıfı, yastık yüzü”

mişe [mişe]²⁶⁰⁹ “kaç, ne kadar”; krş. *mîn* [mən]

mişihi [mişihi] (mîy+śihə [mâj+śiχə]) “cam boncuk ve gümüş madeni paralardan yapılmış kadın kolyesi” = TatO [muñžaka < mujən+žaka²⁶¹⁰]

mişihi-huralśi [mişihi-χural'zi] “*mişihi* [mişihi] adlı kolyenin arkası, arkadan sarkan kısmı”

mıskara [mıskara]²⁶¹¹ “komiklik, alay, şaka, maskaralık, muziplik, gırgır”; *m. kurtim* [m. kurdēm] “bir maskaralık gördüm”; *şüt-mıskara tu-* [şüt-mıskara tu-] “dalga geçmek, matrak geçmek” (TatB, TatO [mäskärə²⁶¹²] “tahkir edilmiş”, [*m. itmäk*] “tahkir etmek”, MişBüg. [mäşχar] ay. < Ar. [maşhara²⁶¹³] “eğlence, alay, gülme”, Zenk. 846)

muhmîr [muχmêr]²⁶¹⁴, Sp. ay. “mahmurluk, sarhoşluğun ardından hasta hissetme, sarhoşluğu takip eden baş ağrısı; aşırı yedikten sonra kendini kötü, hasta hissetme”; krş. Gomb. (MişBüg. [maχmêr] ay., TatV [makmêr²⁶¹⁵], “mahmur” < Ar. [maħmūr²⁶¹⁶] “sarhoş”, Zenk. 829)

²⁶⁰¹ Räsänen sözcüğü, varsayımsal *beji biçimi altında TT *beyin* ve ona denk diğer Türkçe biçimlerle birlikte vermiştir (1969, s. 70a). Yegorov ve Fedotov da sözcüğü TT *beyin* ve ona denk biçimlere yaklaştırmışlardır (1964, s. 134; 1996a, s. 358). Fedotov, başka bir eserindeyse Çuvaşça ve Ugor dillerinin bu sözcükle ilgili etkileşimini şu şekilde vermiştir: Çuv. *mime*, *nime*, *vime* < > Dağlık Mar. *вум*, *вуме*, Ova Mar., Komi. *вем*/ Udm. *вум* ve Mac. *velő* (1990, s. 203). Emine Yılmaz, Çuv. *mime* sözcüğünün GT *beyin* sözcüğüyle ilgisiz olduğunu ve Adamoviç’in bu sözcüğü, Mar. *wime* “öz, ilik” sözcüğünden kopya olduğunu gösterdiğini aktarmakta ve Çuv. ağ. *vime* biçiminin de olduğunu, *w->m-* değişiminin ise gerileyici benzeşmeyle açıklanabileceğini aktarmaktadır (baskıda).

²⁶⁰² Uçebn. *mime*

²⁶⁰³ *kajaşşə* olmalı.

²⁶⁰⁴ < Mar. *nemir* “un lapası”/Udm. *nemri* “püre (patatesten)” (Fedotov, 1990, s. 310). Wichmann’a göre kopyalama tersi yönde olmuş, Udmurtçaya Çuvaşçadan geçmiştir (1903, s. 89).

²⁶⁰⁵ < Tat. *mînder* ay. (ÇSB; ESTY II, s. 38a).

²⁶⁰⁶ TatB *minder* 1876: 171, TatO *mindep* 1892: 149a

²⁶⁰⁷ TatV *мендяр* 1894: 216a

²⁶⁰⁸ < *minter* “yastık” + *pit* “yüz, surat, çehre, yanak; kılıf, kaplama” + *î* (3. tekil iyelik eki), bk. *minter* ve *pit*.

²⁶⁰⁹ < *min* “ne” + +çe (eşitlik eki ~ TT *nece*) (Levitskaya, 1975, s. 35), bk. *mîn*.

²⁶¹⁰ TatO *мунжака* (*му́йын+жака*) 1892: 150a

²⁶¹¹ < (Far. *maşhara* “maskara; muziplik; alay; alay konusu”) < Ar. *maşhara* مسخرة “alay konusu; gülünç; maskara” (ANLT, s. 59).

²⁶¹² TatB *mäskäre*, *m. itmäk* 1876: 169, TatO *мяскяре*, *мяскяре um-* 1892: 151b

²⁶¹³ ArZenk. مسخرة *maşhara*

²⁶¹⁴ < (Far. *maħmūr* “mahmur; yorgun”) < Ar. *maħmūr* “mahmur” (ANLT, s. 58); < Tat. *maχmur* < Ar. *maħmūr* مخمور (EWb., s. 322).

²⁶¹⁵ TatV *макмыр* 1894: 232b

²⁶¹⁶ ArZenk. مخمور *maħmūr*

muhta- [muyhta-]²⁶¹⁷, Sp. ay. “övmek, methetmek, pohpohlamak, yüceltmek”; krş. Gomb. (Tat. [makta-])

muhtançik [muyhtań.ǰǰǰk]²⁶¹⁸ “övüngen, kibirli, böbürlenlen”

muhtav [muyhtav]²⁶¹⁹ “övgü, takdir, ün, şan, şöhret”

muka [muga] Sp., bk. *mika* [mêga]

muklaşka [muklaşka] “tahta-küre, tahta-top”; *tıpaçı-muklaşki* [têba.ǰǰǰ-muklaşki] “harman döveninin ön kısmı”; krş. ? *mikil* [mêgəl]; krş. AşmMater. 112

mul [mül]²⁶²⁰, Sp. ay. “mal, mülk, varlık, zenginlik” (Tat. [mal] < Ar. [māl]²⁶²¹) ay., Zenk. 801)

mullî [müllî]²⁶²² “mal mülk sahibi, varlıklı, zengin”

mulatuk [mıladıuk] “çekiç” (Ru. *молотокъ*)

mulkaçı [mulga.ǰǰǰ]²⁶²³ Uçebn. 59 “tavşan”; krş. Gomb.

mulla [mulla]²⁶²⁴ “molla, Tatar (Müslüman) din bilgini, hoca” (Tat. *mulla* [mulla] < Ar.)

mun, mın [mın, mên]²⁶²⁵; krş. Gomb. [mun] (? YakB [mähä²⁶²⁶] “büyük, geniş”)

mın-akka [mên-akka] “hala, teyze, babamın veya annemin ablası”

mın-asatte [mên-azat'te] “büyük dede”

mın-kırü [mên-kärü], Sp. ay. “sağdıçların başı, gelinin refakatçilerinden biri”

mın-kimilli [mên-kêmlîlî]²⁶²⁷ “gururlu, mağrur, kibirli”

mın-kimillih [mên-kêmlîlîh]²⁶²⁸ Uçebn. 113 “katılık, sertlik, merhametsizlik, gurur, mağrurluk, kibirlilik”

mun-kun [mın-kun], Sp. ay., *mın-kum* [mên-kum²⁶²⁹] “Paskalya yortusuna yakın bir zamanda kutlanan bayram (Novoye Yakuşkino köyündeki pagan Çuvaşlar için Paskalya’dan önceki çarşamba günü başlar ve bir hafta sürer); Paskalya”

munça [mıń.ǰǰǰa]²⁶³⁰, Sp. ay. “banyo, buhar banyosu, hamam”; krş. Gomb. (TatB [munça²⁶³¹], TatSp. [muńsa], MişBüg. [muńça])

²⁶¹⁷ < Tat. *mahta-* ay. (Ceylan, 1996, s. 138; ESTY II, s. 13b).

²⁶¹⁸ < *muhta-* “övmek, methetmek, pohpohlamak, yüceltmek” + *-n-* (e.e.y.e.; dönüşlülük) + *-çik* (a.e.y.e.), bk. *muhta-*.

²⁶¹⁹ < *muhta-* “övmek, methetmek, pohpohlamak, yüceltmek” + *-v* (e.a.y.e.), bk. *muhta-*.

²⁶²⁰ < Tat. *mal*. ay. < Ar. *māl* مال “mal mülk; varlık ve zenginlik” veya Çuv. < Ar. (ANLT, s. 11).

²⁶²¹ ArZenk. مال *māl*

²⁶²² < *mul* “mal, mülk, varlık, zenginlik” + *+lî* (a.a.y.e.), bk. *mul*.

²⁶²³ Yegorov; sözcüğün, Türk dillerinde denkliği bulunmadığını belirttiği bu sözcüğü, Udm. üç parçadan meydana gelen birleşik bir yapı olarak açıklamıştır: *mu* + *lud* + *keç* (*mu* “toprak”, *lud* “tarla”, *keç* “keçi”). Yegorov, bu biçimde oluşan sözcüğün Udmurtların önceleri tavşanı “tarla keçisi” olarak anlamlandırdıklarını, sonradan “toprak keçisi” anlamını vermesi için *mu* sözcüğünü de eklediklerini belirtmektedir. Çuvaşlar da bu kelimeyi aynı anlamda kullanmaya başlamış ve sözcükte fonetik değişiklikler meydana gelmiştir: *mu-lud-keç* > *mulitkeç* > *mulkeç* > *mulkaç* (1964, s. 134, 135).

²⁶²⁴ < Tat. *mulla* < Ar. *mawlā* مولى “veli, hoca, üstat”.

²⁶²⁵ András Róna-Tas, sözcüğün Çin. *mon sözcüğünden kopya olduğunu düşünmüştür (1994, s. 179).

²⁶²⁶ YakB *mähä* 1851: 148a

²⁶²⁷ < *mın/mun* “büyük” + *kimil* “gönül” + *+lî* (a.a.y.e.), bk. *mın* ve *kimil*.

²⁶²⁸ < *mın/mun* “büyük” + *kimil* “gönül” + *+lîh* (a.a.y.e.), bk. *mın* ve *kimil*.

²⁶²⁹ Paasonen, *mên-kun* biçiminde düzeltilmesi gerektiğini belirtmiştir (1908, s. 243).

munça-çulı [mʉ́n.ǰʒa-t'şʉlǎ]²⁶³² “hamamdaki taştan ateş ocağı”

munçala [mʉ́n.ǰʒala] “ıslatılmış, yumuşatılmış ıhlamur lifi, iç kabuğu” (Ru. *мочало*)

mur: ĩne-murı [mʉ́r: ǎne-mʉ́rǎ] “sığır vebası, hayvan hastalığı salgını, taun”; *mur pışse kayaşşıl* [mʉ́r pǎdǎrʒe kajaşşǎ!²⁶³³]²⁶³⁴ “(beddua) salgın kırıp geçirsin!” (Ru. *морь*; krş. TatO [mur²⁶³⁵])

murtak [mʉ́rdǎk]²⁶³⁶, Sp. ay. “kırılğan, çabuk parçalanın, kolay kopın, gevrek,(ör. ağaç, iplik, kayış)” (krş. Zol. 44 [morǰǎk²⁶³⁷] “yumuşak, porsumuş, kurumuş, solmuş”) (krş. TatO, MişBüg. [murtaj-²⁶³⁸] “porsumak, gevşemek, solmak”, BaşkK [murtaj-] ay., [murt²⁶³⁹] “kırılğan, gevşek, yumuşak”)

mutalan-, mutalaş- [mʉ́dalan-, mʉ́dalaş-] “gayret etmek, etrafında fırdönmek, bir şeyle veya biriyle meşgul olmak veya ilgilenmek, uğraşmak” (TatB, TatO [mätälǎn-²⁶⁴⁰], MişBüg. [matalan-] “bir şeyle meşgul olmak”)

mutavkka [mʉ́dvǎkka] “küçük kötü öğüten su değirmeni”

muçey, muççu [mʉ́ǰej, mʉ́t't'şu] ve *muçeyü, muççışi* [mʉ́ǰejü, mʉ́t't'şǎ] “büyük amcam, büyük amcan, büyük amcası”; krş. Gomb. (*mun+? piççe* [mʉ́n+?²⁶⁴¹ pit't'şǎ]); krş. Aşm. 138 [ǎm-pi.ǰǰe²⁶⁴²] ay., Zol. 135)

n [n]

nayan [najan]²⁶⁴³ “tembel, üşengeç, uyuşuk” (TatR [najan²⁶⁴⁴] “numaracı, kurnaz, kaba, tembel”)

nakas [nacas]²⁶⁴⁵ “(azarlayıcı, aşağılayıcı söz) tembel, uyuşuk, üşengeç” (TatR [näkäs²⁶⁴⁶] “hantal”)

namıs [namǎs]²⁶⁴⁷, Sp. ay. “utanç, ayıp, rezalet” (Tat. Kzk. BarR [namǎs²⁶⁴⁸] ay. < Far.)

²⁶³⁰ < Tat. *munça* ay. (Poppe, 1927, s. 165) < Ru. *banya* “sauna, banyo” (Benzing, 1959, s. 710; ANLT, s. 90).

²⁶³¹ TatB ay. 1876: 171

²⁶³² < *munça* “banyo, buhar banyosu, hamam” + *çul* “taş” + *ı* (3. tekil iyelik eki), bk. *munça* ve *çul*.

²⁶³³ *pǎdǎrʒe kajaşşǎ* olmalı.

²⁶³⁴ Çevirisi CsSz.’te (s. 89) ve ÇS’te (s. 92) bulunmamaktadır.

²⁶³⁵ TatO *мур* 1892: 150a

²⁶³⁶ Yegorov; sözcüğü, Özb., Başk., Tat. *murt*, Kırg., Kzk., KKalp., Nog. *tort*, Alt. *portuq*, Trkm. *port*, Tü. *porsuk* “kırılğan, kolay kırılan, porsumuş” sözcüklerine (1964, s. 136); Fedotov da ayrıca Tat., Tob. *murtay-* “gevşemek; solmak; çürümek” eylemine yaklaştırmıştır (1996a, s. 363).

²⁶³⁷ Zol. *мордык*

²⁶³⁸ TatO *муртай-* 1892: 150a

²⁶³⁹ BaşkK *мурт, муртай* 1899: s. 175b

²⁶⁴⁰ TatB ay. 1876: 169), TatO *мятялян-* 1892: 151b

²⁶⁴¹ Paasonen, etimolojik eklemeler bölümünde buradaki soru işaretinin silinmesi gerektiğini belirtmiştir (1908, s. 242).

²⁶⁴² *ǎm-pi.ǰǰe* olmalı. AşmMater. *ǎm-nuǰe*

²⁶⁴³ < Tat. *nayan* “numaracı, kurnaz, kaba, tembel”.

²⁶⁴⁴ TatR *najan* 1905: 643

²⁶⁴⁵ < ETat. *nakes < Far. *nā-kas* ناكس “serseri; alçak; kötü; hatalı” ancak Çuv. *nekkes* “miskin” < Tat. *nekes* “bayağı, alçak; onursuz; hantal” < Far. *nā-kas* ناكس “serseri; alçak” (ANLT, s. 82).

²⁶⁴⁶ TatR *näkäs* 1905: 671

²⁶⁴⁷ < Tat. *namus* “namus, vicdan; kıymet; şan” < Far. *nāmūs* ناموس “namus; şeref duygusu; dürüstlük” (ANLT, s. 69).

namışlan- [namâşlan-]²⁶⁴⁹ “utanmak, rezil olmak”

namışlantır- [namâşlandâr-]²⁶⁵⁰ “utandırmak, rezil etmek”

namışlı [namâşlâ]²⁶⁵¹ “utangaç, sıkılgan, çekingen”

namışlıh [namâşlâχ]²⁶⁵² “utanç, utanma, edep yeri, ut yeri”

namışsır [namâşsâr]²⁶⁵³ “utanmaz, arsız, küstah”

nar: **nar pek hırlı çireli** [nar: nar pek χərlə tʃərələ]²⁶⁵⁴ “yanakları çok al kimseler hak söylenir”

narat [narat]²⁶⁵⁵ “(sadece bilmecede) Pinus sylvestris, çam, sarı çam” (TatR [narat²⁶⁵⁶])

narkimış [narcâmâş]²⁶⁵⁷ “arsenik”; krş. Uçebn. 87 *markimış pek* [margâmâş pek²⁶⁵⁸] “zehirli”; krş. Gomb. [margâmâş] (TatR [nar kümüş²⁶⁵⁹] “süblime”)

naşilkke [naşilkke] “sedye, taşıma sedyesi” (Ru. носилки)

nastruk [nastruk] “planya, marangoz rendesi” (Ru. настружь)

naçar [na.ǰzar]²⁶⁶⁰, Sp. ay. “kötü, fena, zayıf, çelimsiz, sıska, ince” (TatR [naçar²⁶⁶¹] < Far.)

naçarlan- [na.ǰzarlan-]²⁶⁶² “zayıflamak, güçsüzleşmek, zayıf düşmek, kilo vermek”

naçarlat- [na.ǰzarlat-]²⁶⁶³ “zayıflatmak, güçsüzleştirmek, zayıf düşürmek, kilo verdirmek”

nenne [nennə] (çocuk sözü): *n. tu-* [n. tu-] “uyumak” (krş. Osm. [nini] “ninni, ninniyle uyutma”, [n. çal-] “ninni söyleyerek uyutmak”)

nesîp: **n. kuş** [nezəp: n. kuş]²⁶⁶⁴ “açgözlü, tamahkâr, her şeyi isteyen, doymaz, hırslı” (? TatB [nâpəs²⁶⁶⁵] “kötü istek, ihtiras” < Ar. [nefs] “ruh, can; içsel tutku ve arzular, beden (İncil’deki anlamda); kötü huy”)

nevît [nevət] “gırgır ağı, büyük balık yakalama ağı” (Ru. неводь)

²⁶⁴⁸ Tat. Kzk. BarR *намыс* 1905: 665

²⁶⁴⁹ < *namış* “utanç, ayıp, rezalet” + *lan-* (a.e.y.e.), bk. *namış*.

²⁶⁵⁰ < *namışlan-* “utanmak, rezil olmak” + *-tîr-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *namışlan-*.

²⁶⁵¹ < *namış* “utanç, ayıp, rezalet” + *+lî* (a.a.y.e.), bk. *namış*.

²⁶⁵² < *namış* “utanç, ayıp, rezalet” + *+lîh* (a.a.y.e.), bk. *namış*.

²⁶⁵³ < *namış* “utanç, ayıp, rezalet” + *+sîr* (a.a.y.e.), bk. *namış*.

²⁶⁵⁴ Yegorov; sözcüğü, Mo. *nar(an)* “güneş” sözcüğünden kopya olarak kabul etmiş, ayrıca Far. *enâr* انار “nar” ile karşılaştırmıştır (1964, s. 137). Räsänen sözcüğün Far. *nâr* “nar” sözcüğünden geçtiğini göstermiştir (1969, s. 350b).

²⁶⁵⁵ < Tat. *narat* “çam” < Mo. *narad* ay. (EWb., s. 350b).

²⁶⁵⁶ TatR *нарат* 1905: 648

²⁶⁵⁷ < Tat. *nar-kümüş* “süblime” (EWb., s. 327b) < Far. *marg-i müş* مرگموش “arsenik; fare zehri” (ANLT, s. 84). Räsänen sözcüğün ikinci kısmının Tat. *kîmîş* “gümüş” (< *kümüş) sözcüğüyle kontaminasyon oluşturduğunu belirtmiştir.

²⁶⁵⁸ Uçebn. *маркăмайш нек*

²⁶⁵⁹ TatR *нар кымыш* 1905: 648

²⁶⁶⁰ < Tat. *naçar* “kötü; güçsüz” < Far. *nâçâr* ناچار “mecbur; çaresiz” (ANLT, s. 55; EWb., s. 348a).

²⁶⁶¹ TatR *начар* 1905: 655

²⁶⁶² < *naçar* “kötü, fena, zayıf, çelimsiz, sıska, ince” + *lan-* (a.e.y.e.), bk. *naçar*.

²⁶⁶³ < *naçar* “kötü, fena, zayıf, çelimsiz, sıska, ince” + *lat-* (a.e.y.e.), bk. *naçar*.

²⁶⁶⁴ < Tat. *nâpîs* “kötü arzu, tutku” < Tat. kd. *nâfîs* “tutku, arzu; nefes” << Ar. *nâfs* نَفْس “nefes; ruh; arzu, istek” (ANLT, s. 79).

²⁶⁶⁵ TatB *nâpes* 1876: 146

nīkīt [nəçət]: **unīn şīla nīkīt sīnī** [ʊnân šâla nəçət sīnə] “birinin dişleri sararırsa böyle söylerler”

nīyka- [nêjca-]²⁶⁶⁶ “vızıldamak, vız vız etmek”

nīkī: n. tīrat’ [nêçô: n. târat’]²⁶⁶⁷ “sağlam, dayanıklı, dirençli, kararlı duruyor” (TatR [nêk²⁶⁶⁸] “sert, katı, sağlam”)

nīhta [nêçta], Sp. [nəçta] “(urgandan) dizgin” (Tat. [nukta] “at başlığı”)

nīrī [nêrê]²⁶⁶⁹, Sp. [nərə] “böcek, bok böceği”; *pīsīk nīrī* [pīzêk nêrê] “bir tür büyük sarı, gübre içinde yaşayan böcek”; *şiv-nīrri* [şiv-nêrri] “siyah su böceği”, Uçebn. 88 “su böceği” (= BaşkK [nor²⁶⁷⁰] “arı üzerindeki kurtlar”)

nīkīs [nīçəs]²⁶⁷¹, Sp. ay. “temel, taban, esas” (Tat. [nigəz])

nīş [nīş] “çocukta fiziksel gelişimin durduğu bir hastalık, bir çocukluk hastalığı, (?) sıracı”; krş. Magn. 262 [nīş²⁶⁷²] “sokma, batma, böcek iğnesi, arı iğnesi; halsizlik, çocuklarda zayıflık (hastalık)”; Magn. 140 [ача нишэ] “çocukta fiziksel gelişimin durduğu bir hastalık veya çocukta zayıflık” (Far. [nīş²⁶⁷³] “sivri uçlu nesne; (böceklerde vb.) sivri uç, iğne”, Zenk. 924)

nīşle- [nīşle-]²⁶⁷⁴ “sıracadan kurtulmak hak.”

nīşlī [nīşlê]²⁶⁷⁵ “sıracı hastalığına sahip olan”

nuhay [nuçaj] “Çuvaşların gelişinden önce Samara guberniyasının Buguruslan kazasında yaşayan bir halk”; *nuhay vilîne hivni* [nuçaj viləne çivni] “Novoye Yakuşkino köyünde bir zamanlar burada oturmuş olan *nuhay* [nuçaj] adlı halka hürmeten bir sığır vebası, hayvan hastalığı salgını veya başka büyük felaketler durumunda yakın zamanlara kadar düzenlenmekte olan anma veya defin töreni” (KrmR [noçai²⁶⁷⁶] “(Kırım ve Kafkasya’da) Nogay”)

nuhaykka [nuçajkka] “kısa kamçı, kırbaç, at kamçısı”; krş. önceki md. (Ru. *нагайка*)

nuhīt [nuçêț]²⁶⁷⁷ “fındığa benzer meyve veren bir çalılık, sarısalkım” (MişBüg. [nuçêț] ay., TatR, TatO [nuçêț²⁶⁷⁸] “fala bakma” (R Arapçadan), Far.-Osm. [noçūd²⁶⁷⁹] “nohut, leblebi”, Zenk. 908)

nuhīt-mīyri [nuçêț-mêjri]²⁶⁸⁰ “bu çalının mahsulü, yemişi”

²⁶⁶⁶ < *nīy*” böcek vızıldaması hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 253c) + *ka-* (a.e.y.e.).

²⁶⁶⁷ Räsänen, sözcüğün Türk dillerine Mo. *nig* “katı, sert, sağlam” sözcüğünden geçtiğini düşünmektedir (1969, s. 353a).

²⁶⁶⁸ TatR *нык* 1905: 696

²⁶⁶⁹ < Mar. *нор*? Udm. *нумыр*/ Komi. *номыр* “solucan” (Fedotov, 1990, s. 310).

²⁶⁷⁰ BaşkK *нор* 1899: 178

²⁶⁷¹ < Tat. *nig iz* “temel, esas” (EWb., s. 352a).

²⁶⁷² Magn. *ниш*.

²⁶⁷³ FarZenk. *نيش* *nīš*

²⁶⁷⁴ < *nīš* “bir çocukluk hastalığı, (?) sıracı” + *le-* (a.e.y.e.), bk. *nīš*.

²⁶⁷⁵ < *nīš* “bir çocukluk hastalığı, (?) sıracı” + *li-* (a.a.y.e.), bk. *nīš*.

²⁶⁷⁶ KrmR *ногаи* 1905: 693

²⁶⁷⁷ < Tat. *нуğит* “fala bakma”, Miş. *nuğit* < Far. *nuhūd* *نخود* “nohut” (EWb., s. 354a).

²⁶⁷⁸ TatR *нуғыт* 1905: 704, TatO *нугыт* 1892: 154a

²⁶⁷⁹ Far-OsmZenk. *نخود* *nohūd*

nuhrat [nuχrat] “kadınların ve kız çocuklarının başlık ve bileziklerindeki madenî para benzeri ama uzunca, gümüş kaplamalı veya gümüş içeren küçük süsler”; krş. Magn. 69 (krş. Far. [nukra²⁶⁸¹] “beyaz ve parlak olan her şey hak.”, Zenk. 917)

nummay [nuɣmaj]²⁶⁸², Sp. ay., Uçebn. *numay* [nuɣmaj²⁶⁸³] “çok, epey”

nummaylan- [nuɣmajlan-]²⁶⁸⁴ “artmak, çoğalmak, fazlalaşmak”; krş. Gomb.

nurîs [nurîs]²⁶⁸⁵ “ikinci ay” (Tat. Çağ. KzkR [naurus²⁶⁸⁶] “yeni yılın ilk günü (mart ayında)”, TatO [nawrîs²⁶⁸⁷] “mart” < Far. [newrûz²⁶⁸⁸] “gece gündüz denkliği ve baharın ilk günü”, Zenk. 921)

nührep [nüχrep]²⁶⁸⁹, Uçebn. 41 ay., Sp. [núχrep] “yeraltı kileri, (gıda için, mahzen yerine) çukur, depo kuyusu” (= Tat. [baz]) (MişBüg. [nâwrâp]; krş. Karatay-Mord. [nügârâp²⁶⁹⁰] (*JSFOu*, 211, 45) < Ar. [mihrâb²⁶⁹¹] “Caminin Mekke’ye bakan duvarında, imamın namaz kılmak için önünde durduğu niş” (Zenker); “oda; tapınak; hükümdarın halktan ayrıldığı ve evin en önemli kısmı olan yer” (Freitag))

nünü [nünü] “mukoza, sümük, sümüksü madde” (= *lÿmaka* [lêjmaca])

nünülen- [nünülen-]²⁶⁹² “sümüksüleşmek”

nünülî [nünülî]²⁶⁹³ “sümüklü, sümüksü”

nürî [nürî]²⁶⁹⁴ “nemli, yaş, ıslak”

nürel- [nürel-]²⁶⁹⁵ “nemlenmek, ıslanmak”

nüret- [nüret-]²⁶⁹⁶ “nemlendirmek, ıslatmak”

p [p]

payırka [pajêrga]²⁶⁹⁷, Sp. [parga] “demet, deste, tutam, lüle, zülûf, parça”; *unîñ súsî payırkan payırkan tîrat*’ [unêñ súzə pajêrgan pajêrgan têrat]²⁶⁹⁸ “onun saçı tutam tutam duruyor”

²⁶⁸⁰ < *nuhît* “fındığa benzer meyve veren bir çalılık, sarısalkım” + *mÿyra* “kuru yemiş” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *nuhît*.

²⁶⁸¹ FarZenk. نقره *nukra*

²⁶⁸² Araştırmacılar sözcüğü Trkm. *nomay* “toptan”, Özb. *numay* “bolluk” sözcüklerine yaklaştırmışlardır (Yegorov, 1964, s. 140; Fedotov, 1996a, s. 375).

²⁶⁸³ Uçebn. *нумай* 1898, s.53

²⁶⁸⁴ < *nummay* “çok, epey” + *lan-* (a.e.y.e.), bk. *nummay*.

²⁶⁸⁵ < Tat. *nawruz* ay. < Far. *nawrōz* نوروز “yeni yıl” (ANLT, s. 66).

²⁶⁸⁶ Tat. Çağ KzkR *наурӯс* 1905: 636

²⁶⁸⁷ TatO *наурӯс* 1892: 152b

²⁶⁸⁸ FarZenk. نوروز *newrûz*

²⁶⁸⁹ Yegorov; sözcüğün, Rusça bir kopya olduğunu düşünmektedir: Çuv. *nührep* < *mührep* < *muhrep* < Ru. *нозреб*. Yegorov, ayrıca sözcüğü Ar. محراب *mihrâb* “camideki niş” sözcüğüyle karşılaştırmıştır (1964, s. 141). Räsänen ve Fedotov da sözcüğün Rusçadan geçtiğini düşünmektedir (1969, s. 386a; 1996a, s. 376).

²⁶⁹⁰ *JSFOu* ay. ancak s. 44’te.

²⁶⁹¹ ArZenk. محراب *mihrâb* 1876: 823a

²⁶⁹² < *nünü* “nemli, yaş, ıslak” + *len-* (a.e.y.e.).

²⁶⁹³ < *nünü* “nemli, yaş, ıslak” + *lî* (a.e.y.e.).

²⁶⁹⁴ < Ova Mar. *nörpö* “çiğ; nemli”/Dağlık Mar. *nöpy* “esnek; genç”/Udm. *нюр* “ıslak, nemli”/Komi. *nar-si* /Vog. *nar* “yeşil”/Mac. *nyers* “çiğ, pişmemiş; ham, kaba” (Fedotov, 1990, s. 310, 311).

²⁶⁹⁵ < *nürî* “nemli, yaş, ıslak” + *el-* (a.e.y.e.), bk. *nürî*.

²⁶⁹⁶ < *nürî* “nemli, yaş, ıslak” + *et-* (a.e.y.e.), bk. *nürî*.

payran [pajran] “bayram, bayram günü; yalnızca Paskalya’dan önceki Çarşamba günü (*mîn-kun* [mân-kun]) için kullanılır; bu günde birbirlerini şöyle selamlarlar: *payran hitli pultir!* [pajran χêtlê puldêr!] “bayram kutlu olsun!” buna karşı şöyle cevap vermek gerekir: *es kalanî pek pultir!* [es kalanê pek puldêr!] “senin dediğin gibi olsun!” (TatB [bâjrâm²⁶⁹⁹] < Ar.)

payşîr [pajzêr]²⁷⁰⁰; Sp., Uçebn. 17 *paşîr* [pažêr²⁷⁰¹] “biraz önce, yakınlarda, geçenlerde, kısa zaman önce, bir süre önce” (krş. TatB [baja²⁷⁰²], AltV [paja, pâja²⁷⁰³] ay.).

payta [pajda]²⁷⁰⁴ “fayda, yarar, avantaj, kâr, kazanç” (TatB [pajda²⁷⁰⁵] < Ar.)

paytalî [pajdalê]²⁷⁰⁶ “faydalı, yararlı, kârlı, kazançlı, elverişli”

paytah [pajdaç]²⁷⁰⁷, Sp. ay. “kâfi, yeter, yeterli”; *vîl paytahrana kilmen* [vêl pajdaçranba kilmên] “o uzun zaman gelmedi”; krş. Razsk. I, 10; krş. Gomb. (TatB [bajtak²⁷⁰⁸])

pahasîr: p. sîn [paçazêr: p. şîn]²⁷⁰⁹ “herkesin kötü davrandığı, ancak kaderine karşı koymadan, sabırla katlanan bedbaht insan”; krş. *paha* [paça] Máté XII, 12: *sîn surîhran mîn çuhli paha* [şîn surêçran mên tşuçlê paça], “insan koyundan ne kadar iyi” (krş. Tat. [bâjâ] “paha, değer, fiyat, ücret”, AltV [paa²⁷¹⁰] ay. < Far. [beçâ²⁷¹¹] ay. Zenk. 229; krş. Horn 242. söz.)

pahça [paçt’şâ]²⁷¹², Sp. ay. “bahçe, bostan, sebze bahçesi” (Tat. [bakča] < Far.)

paka [paga] “zar, zarımsı doku (*pırşîl* [pıržêl] denen boğaz hastalığına sebep olan)”; *p. pırşîl pulnî pulin te, pulî-hîmpi pırşîl pulin te, urlî pırşîl pulnî pulin te, tatiltîr, türlentîr!* [p. pıržêl pulnê pulindê, pulê-çêmbi pıržêl pulindê, urlê pıržêl pulnê pulindê, tadêldêr, türlendêr!]²⁷¹³

²⁶⁹⁷ Araştırmacılar sözcüğü; Mar. *payarka* “bir tutam, biraz”, *pıyarka* “çok az”, *parya* “ağaç kabuğu soyma” (Räsänen, 1969, s. 378b); Dağlık Mar. *payarka*, *payarka* “parça, bir şeyin kırıntısı” gibi Marice biçimlerle karşılaştırmakla yetinmişlerdir (Fedotov, 1990, s. 205).

²⁶⁹⁸ Çevirisi Paasonen’de bulunmaz (1908, s. 92).

²⁶⁹⁹ TatB ay. 1876: 155

²⁷⁰⁰ Räsänen varsayımsal **baja* biçiminin altında, sözcüğü, *pay-sîr*, *paşîr* olarak Uyg. *baya* “evvelce, daha önceden”, DT, Tat. *baya* “geçenlerde, bir süre önce”, Hak., Tel. *paya*, SUyg. *peya*, Kmd. *pıya*, Tel. *pîyâ*, Sag. *piye*, Yak. *mâ*; DT **baya-ki*, Kzk., Tat. *baya-gi*, Trkm. *baya-k*, Blk. *biya-ı*, Yak. *mâyı*, *mâji*, *mârı*, *maydı*; Çağ. *bay-ri*, *bay-ru* “uzun süredir bulunma”, Kırg. *bayr-gı* sözcükleriyle birlikte ele almış ancak Çuvaşça biçiminin bu sayılanlarla köken birliği içinde olabileceğine şüpheyle yaklaşmıştır (1969, s. 62a). Bilindiği gibi Räsänen’in verdiği biçimlere denk olarak Türkçede de *bayağı* sözcüğü bulunmaktadır ve sözcüğün bir anlamı da “oldukça çok” şeklindedir. Çuvaşça biçimde Räsänen’in çözümlediği gibi GT +sXz yoksunluk ekinin Çuv. şekli olan +sîr bulunmaktadır. Muhtemelen sözcüğün anlamı tam olarak “çok uzun zaman önce olmayan” biçimindeydi.

²⁷⁰¹ Uçebn. *naçırp*

²⁷⁰² TatB ay. 1876: 151

²⁷⁰³ AltV *naia*, *nyüa* 1884: 241a, 278b

²⁷⁰⁴ Tat. kd. *payda* ay. veya < Tat. *fayda* ay. (< Far. *fâ’ida* ~ *fâyida* ay. < Ar. *fâ’ida* فائدة “fayda, yarar”) (ANLT, s. 47, 79).

²⁷⁰⁵ TatB ay. 1876: 148

²⁷⁰⁶ < *payda* “fayda, yarar, avantaj, kâr, kazanç” + +lî (a.a.y.e.), bk. *payda*.

²⁷⁰⁷ < Tat. *baytak* “yeterli” (EWb., s. 57b).

²⁷⁰⁸ TatB ay. 1876: 152

²⁷⁰⁹ < Tat. *bâha* “paha; değer biçme” < Far. *bahâ* باہا “paha, değer” veya Çuv. *paha* < Far. *bahâ* (ANLT, s. 88) + +sîr (a.a.y.e.).

²⁷¹⁰ AltV *naa* 1884: 239a

²⁷¹¹ FarkZenk. باہ behâ

²⁷¹² < Tat. *bakça* “bahçe” < Far. *bâğça* باغچه “bahçe, ön bahçe” (ANLT, s. 78)

²⁷¹³ Çevirisi, CsSz.’te (s. 92) ve ÇS’nde (s. 94) bulunmamaktadır.

“(büyü metninden) zar hastalığa dönüşmüş olsa da, balık-kesesi hastalığa dönüşmüş olsa da, eğri hastalık olmuş olsa da, dursun, düzelsin!”

pakarta [paɣarɗa]²⁷¹⁴, Sp. [paɣarɗə] “taşlık, kuşların midesi” (krş. Zol. [paɣar²⁷¹⁵] “karaciğer”; krş. *p̄ver* [p̄vɛr] (krş. TatB [baɣ̄r, baūr²⁷¹⁶] “karaciğer”, OsmBud. [baɣ̄r] ay., [baɣ̄rsak²⁷¹⁷] “bağırsak, mide”, KzkBud. [bau²⁷¹⁸] “karaciğer, karın”, Osm. [bagyr²⁷¹⁹] “yürek, üst bağırsaklar, ayrıca genel olarak bağırsaklar” Zenk. 202)

pakılçak [paɣâl.đžak]²⁷²⁰, Sp. ay. “ayak bileğindeki küçük kemik, kemikçik”; *p. şimmi* [p. šəmmi] “ayak bileği kemiği, aşık kemiği”; *p.-sippi* [p.-sippi] “ayak bileği eklemi, mafsalı” (KzkK [bakalşak] “toynaktaki küçük eklem kemiği, parmaktaki son mafsal”)

pakır [paɣ̄r] “ateş kancası, itfaiye kancası” (Ru. *базорь*; krş. TatB [bayur²⁷²¹])

pakkus [pakkus] “sıra, dizi (biçme sırasında)” (Ru. *покосъ*)

pakşa [pakşa], Uçebn. 59 *vakşa* [vakşa²⁷²²] “sincap” (Ru. *векша*)

pala, pele [pala, pɛlɛ]²⁷²³ “ile, ve”; *hir urlı kaşırım urpa pala tulı pihmaşkın* [χir ʊrl̩ kaʃr̩m ʊrpa pala tul̩ p̄hmaʃk̄n] [χir ʊrl̩ kaʃr̩m ʊrpa pala tul̩ p̄hmaʃk̄n] “arpa ve buğdaya bakmak için tarlayı enine geçtim”; *atte pele*

²⁷¹⁴ Räsänen Mar. *paɣar* “kursak; kuşların midesi” sözcüklerinin Çuv. *pakar*’dan bir kopya olduğunu ifade eder. Räsänen ayrıca, Tsivilsk ağzında bulunan *p̄ver* “karaciğer” sözcüğünün de *pakar*’dan geldiğini belirtir ve *pakar* için şu denklilikleri verir: ~ Tat., Kzk. *baur*, Kar. *bawr*, Bar. *paur*, Osm. *bağır*, Leb. *pār*, Alt. *pūr*, Yak. *bıar* vb. Burada verilen *pakarta* ve Sp. *pakartı* biçimleri ise Räsänen’e göre Mariceden bir geriye kopyalamadır; Mar. *koβ̄r, kaβ̄r* (> Çuv. *kapır-kka*) < Çuv. gibi. Ayrıca ona göre söz konusu kelime, Paasonen’de kaydedilen *pırşı* “bağırsak” (~ Osm. *bağırsak, barsak* ay.) sözcüğünde *pır* olarak da geçmektedir. Ayrıca Çuv. *p̄ver* sözcüğünün Osm. *bögrek* “böbrek” ile birleştirilen ve fonetik olarak Çuv. *püre*’ye karşılık gelen eş anlamlısı *bağır* sözcüğünden ayrı değerlendirilemeyeceğini belirtir (1920, s. 173). Ancak daha sonraki yıllara ait bir eserinde, *pakar* sözcüğünü Mar. *paɣar, p̄ȳr* “kursak” (~ Fin. *perä-*) *pakara* “kaba et, kış” sözcüğünden bir kopya olarak değerlendirmiştir (1969, s. 378a). Fedotov ise sözcüğün esasen Çuvaşçadan Mariceye geçtiğini düşünmüştür. Ona göre; Çuv. *pakarta* sözcüğünün ikincil bir biçimi olan aynı anlamdaki *kaparta* sözcüğünün Moğol ve Türk dilleriyle genetik bir bağı vardır; Kalm. *kevrdæg* “gövde; döş”, Yazılı Mo. *keberdeg*, Kzk. *keüde* “gövdenin ön kısmı” (1990, s. 206).

²⁷¹⁵ Zol. *nazap* 1875: 46a

²⁷¹⁶ TatB *bayır, bauır* 1876: 151

²⁷¹⁷ OsmBud. *باغیر, بایر, باغیر* ve *باغیرصاق* 1869: 233a

²⁷¹⁸ KzkBud. *باور* 1869: 233a

²⁷¹⁹ OsmZenk. *باغر* *bagyr*

²⁷²⁰ Yegorov ve Fedotov; sözcüğü, Paasonen’le benzer Türkçe denkliliklerle karşılaştırmakla yetinmişlerdir (1964, s. 141, 142; 1996a, s. 379, 380). WOT yazarlarına göre; Çuv. *pakılçak*, **baka* biçimine geri döner ve küçültme eki (+*n̄*>+*n*/+*y*~+*n̄Ak*>+*nAk*/+*yAk*~+*n̄čAk*>+*nčAk*/+*lčAk* vb.) eklenmesiyle oluşur. **baka* ise “ayak bilek kemiği” anlamındadır ve *ba-* “bağlamak, birleştirmek” eyleminin bir türevidir ve -(*O*)*k* ekiyle birlikte eski küçültme eki -*ka*’yı alarak *ba-(O)k+ka*’dan gelişmiştir (s. 146).

²⁷²¹ TatB ay. 1876: 151

²⁷²² Uçebn. *вакуца*

²⁷²³ *-pala/-pele*, Çuv. *-pa/pe* ve *-pala/pelen* biçimleriyle birlikte değerlendirilmektedir. Matveyev; Çuv. *pala, pelen* biçimlerini, Tü. *bilen* edatıyla birleştirmekte; *pala, pele, pa* ve *pe* biçimlerini ise kısalmış birer biçim olarak görmektedir (1919, s. 26). Ramstedt; Çuv. *-pAlA* ekini, ET *birle* “birlikte” (< *bir* “1, bir kere” + *re*) sözcüğüyle birlikte ele alır (1952, s. 50-51). Räsänen, birliktelik durumunda *birlä(n)* “birlikte” son takısından söz ederken Çuv. *-pA* ve *-pAlA* yapısını da burada ele almıştır (1957, s. 67-69). Levitskaya, Çuv. *-pala*’nın gelişimini şu şekilde göstermiştir: *-pAlA* < *bile* < *birle*. Aynı zamanda *p̄rle* edatı da ona göre *birle*’den gelişmiştir (1976, s. 23). Emine Yılmaz, Çuv. *-pa/pe* ve *-pala/-pele* araç eklerinin bugün GT *bile* (Tuv.), *bilen* (Trkm., Tat.), *-lan/-len*, *-nan/-nen* (Gag.), *minen*, *m̄inen*, *menen*, *benen*>*penen* (Bar., Başk., Kklp.), *-men*, *-ben*, *-pen* (Nog., Kzk.) gibi çok sayıda varyantı olan ET *birle* ve *birlen* ilgeçlerinden geldiğini belirtir. Yılmaz, ayrıca *-pala/-pele* biçimlerinin *-pa/-pe*’den gelişmiş gibi görünse de aslında *-pa/-pe* ekinin, *-pala/-pele*’nin kısalmasıyla ortaya çıktığını belirtir (2002, s. 15, 16). Oğuzhan Durmuş, Kotwicz ve Pavlov’un bu eki, +*PA* ve +*lA* eklerinin bir birleşimi olarak açıkladıklarını aktarmaktadır. Durmuş’a göre; bu eki, GT *birlä* edatıyla birleştiren açıklamalardaki en zayıf nokta modern

annenñ pillihî [at'ε pele ańnenən pilləxə] “babayla annenin hayır duası”; *karti pele kartipe kīvakarçin* [kardj pele kardjbe kəvagar.ǰžəñ] “kafilesiyle sürüsüyle güvercin” (TatB [bələ(n)] “ile, beraber”; [minəm b. ul²⁷²⁴] “ben ve o”)

palan [palan]²⁷²⁵, Sp. ay. “Viburnum opulus meyvesi, gilaburu meyvesi” (TatB [balan²⁷²⁶])

palan-yivîşsi [palan-jəvəşsi]²⁷²⁷ “Viburnum opulus, gilaburu”

palir- [palâr-]²⁷²⁸ “belirmek, görünmek, gözükmek”; *aran aran palîrat* [aran aran palêrat] “zar zor görünüyor, yanıp sönyüyor”; *şurîm-puş palîrat* [şurêṁ-puş palêrat] “şafak söküyor” (Osm. [belür-²⁷²⁹] “görünmek, gözükmek, belli olmak” Zenk. 209, OsmBM [bâilir-²⁷³⁰] “tanınmak, kendini göstermek; açık olmak, netleşmek”; [bilir-] “belirmek, görünmek”; krş. Çuv. *pîl-* [pəl-])

palla- [palla-]²⁷³¹, Sp. ay. “bilmek, tanımak, anlamak, idrak etmek”; krş. *pîl-* [pəl-] (Tat. [bəl-])

pallaş- [pallaş-]²⁷³² “tanıdık olmak, tanışmak, bilinmek”; *vîl nummay şınpa pallaşat* [vêl nımmaj şınpa pallaşat] “o birçok insanla tanışıyor” (Tat. [bələş-])

pallî [pallî]²⁷³³, Sp. ay. “işaret, belirti, alamet, gösterge, nişan, iz” (TatB [bilge²⁷³⁴])

pallîli [pallîli]²⁷³⁵, Uçebn. 118 *pallî* [pallî²⁷³⁶] “işaretli, nişanlı, belli, belirli”

pan: p.-ulmi [pan: p.-ulmi]²⁷³⁷²⁷³⁸, Sp. ay. “elma” (AltV [man²⁷³⁹] “yaban keçilerinin yürüdüğü yol boyunca yapılan çit”)

pan-ulmi-yivîşsi [pan-ulmi-jəvəşsi]²⁷⁴⁰ “elma ağacı”

papka [papka]²⁷⁴¹ “otlarda sapın geliştiği tomurcuk” (Uçebn. 57 “tomurcuk”) (Tat. [bäbäk])

Çuvaşçada bu ekle birlikte aynı kökten geliştiği açık olan *pîrle* “ile” son çekim edatının kullanılıyor olmasıdır. Ona göre ancak bu ikilik, gramerleşme teorisi çerçevesinde açıklanırsa ekin kökeninin GT *birlä* olduğu açıkça ortaya koyulabilir (2009a, s. 118-119). Buna karşın Sinan Güzel, edatların ekleşmesi konusunda başka örneklerden hareketle bir dilde hem ek şeklinin hem de eke kaynak olan edat biçiminin yan yana bulunmasının mümkün olduğunu belirtmektedir. Bu doğrultuda Çuv. *pîrle* edatının da mevcut vasıta eklerinin geliştiği *birle* edatının saklanmış arkaik biçimi olabileceği belirtirek Levityskaya’nın görüşüne katılır. Güzel, ayrıca Çuv. *pîrle* edatının Tat. *bêlen* (ağızlarında *birle*, *pîrle* ve *pîrlen*) edatından yapısal bir kopya da olabileceğini belirtir (2012, s. 195-196). Feyzi Ersoy, Hîveterî’nin bu eki, **perlen* biçiminden getirdiğini ve **perlen* biçiminin bir yandan ekleşme sürecine girerek *-pA* şeklini aldığı bir yandan da *pîrle* şekline dönüştüğünü belirttiğini aktarmaktadır (2017, s. 133).

²⁷²⁴ TatB *belän* 1876: 158

²⁷²⁵ < Tat. *balan* “viburnum opulus” (EWb., s. 59b).

²⁷²⁶ TatB ay. 1876: 155

²⁷²⁷ < *palan* “Viburnum opulus meyvesi, gilaburu meyvesi” + *yivîş* “ağaç” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *palan* ve *yivîş*.

²⁷²⁸ << **belgür-* (Ceylan, 1996, s. 139; CHF, s. 60) = TT *belir-* ay.

²⁷²⁹ OsmZenk. بلورمك *belürmek*

²⁷³⁰ OsmBM بليرمك *bêlirmek* 1881a: 312a

²⁷³¹ < **belle-* < **bel* “iz, işaret” (Ceylan, 1996, s. 139) = TT *belle-* ay.

²⁷³² < *palla-* “bilmek, tanımak, anlamak, idrak etmek” + *-ş-* (e.e.y.e.; işteşlik), bk. *palla-*.

²⁷³³ << **beliğ* (ÇSB) = TT *belli* ay.

²⁷³⁴ TatB *bilge* 1876: 161

²⁷³⁵ < *pallî* “işaret, belirti, alamet, gösterge, nişan, iz” + *lî* (a.a.y.e.), bk. *pallî*.

²⁷³⁶ Uçebn. *nalıă*

²⁷³⁷ Paasonen, *ulmî* biçiminde düzeltilmesi gerektiğini belirtmiştir (1908, s. 243).

²⁷³⁸ Räsänen, sözcüğün *pah-ulmi* biçimine dayanarak yapıdaki ilk kısmın Far. *bağ* “sebze bahçesi” sözcüğünden geldiğini düşünmüştür (1969, s. 55a). Yapının ikinci parçasında 3. tekil iyelik eki olduğu ünlü uyumu olmadığı için açıktır: *ulmi* < *ulma* “patates; elma” + *i* (3. tekil iyelik eki).

²⁷³⁹ AltV *man* 1884: 201a

²⁷⁴⁰ < *pan-ulmi* “elma” + *yivîş* “ağaç” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *pan-ulmi* ve *yivîş*.

²⁷⁴¹ << **bêbek* (ÇSB) = TT *bebek* “bebek”.

par- [par-]²⁷⁴², Sp. ay. “vermek, sunmak, armağan etmek”; *sīmah p.* [sîmaḥ p.] “söz vermek, vadetmek”; krş. Gomb. (Tat. [bir-])

parīm [parēm]²⁷⁴³, Sp. ay. “borç, verecek, ödev”

parīn- [parēn-]²⁷⁴⁴ “teslim olmak, boyun eğmek, itaat etmek, itirazsız kabullenmek”

paru [paru]²⁷⁴⁵ “vergi, harç, haraç” (Zol. “sadaka”)

paramat [paramat]²⁷⁴⁶ “büyük olta iğnesi, büyük olta kancası” (krş. *vīlta* [vêlɔa])

parankī [paraŋgê]²⁷⁴⁷, Sp. ay. “kökleri çocuklar tarafından yenilen bir tür yabani bitki; küçük havuç” (Uçebn. 54 “patates”) (Tat. [bārāŋgə] “patates”)

parappan [parappan] “davul, trampet” (Ru. *барабанъ*)

parhatar [parḫadar]²⁷⁴⁸ “iyi, hayır, iyilik, yarar, fayda”: *śintan vītamasssīn, turīran hīramasssīn p. kuraymīn, teśśī vattisem* [şından vêdamasssēn²⁷⁴⁹, tūrêran ḫêramasssēn p. kūrājman, teśśə vattizem] “(atasözü) insanlardan utanmazsan, Allah’tan korkmazsan hayır görmezsin, derler ihtiyarlar (kaderin iyi olmayacak)”

parhatarsīr (sīn) [parḫatarsēr (sīn)]²⁷⁵⁰ “işe yaramaz, yararsız, faydasız”

parhhat [parḫḫat] “kadife” (Ru. *бархатъ*)

parka [parga], bk. *payırka* [pajêrga]

parka [parga]²⁷⁵¹ “kalın, şişman, güçlü, kuvvetli, (ör. insan, halat) sağlam, gür” (OsmBM [berk²⁷⁵²] “dayanıklı, sağlam, güçlü; sert, katı; güç, çetin”, OsmZenk. [berk, perk²⁷⁵³] “kuvvetli, güçlü, sağlam, sert, katı, pek, çok”, ÇağKún. [birk²⁷⁵⁴] “katı, sert, sağlam”)

parne [parnē]²⁷⁵⁵ Sp. ay. “armağan, hediye; çeyiz”; krş. Gomb. (krş. *par-* [par-])

parne-küreken [parnē-kürēgēn] “kurban eden, kurban veren”

²⁷⁴² << *bēr- (EWb., s. 70b; ÇSB; EDAL, s. 353) = TT *ver-* “vermek”.

²⁷⁴³ < *par-* “vermek, sunmak, armağan etmek” + +*īm* (e.a.y.e.), bk. *par-*.

²⁷⁴⁴ < *par-* “vermek, sunmak, armağan etmek” + +*īn-* (e.e.y.e.), bk. *par-*.

²⁷⁴⁵ < *par-* “vermek, sunmak, armağan etmek” + +*u* (e.a.y.e.), bk. *par-*.

²⁷⁴⁶ < Ru. *перемѣт* (Yeg., s. 143; Fed. I, s. 385) “çaparı”.

²⁷⁴⁷ Räsänen; sözcüğün Ru. *паренка* “haşlanmış sebze yemeği” veya Tü.-Ar. *frank-ī* “Avrupai” biçimlerinden geçmiş olabileceğini düşünmüştür (1969, s. 71a). Yegorov, Rusların başlangıçta patatese *американка, мериканка* adını verdiklerini, Tatarların bu adlandırmalardaki /m/ sesini /b/ sesine değiştirerek *ka* hecelerinden birini çıkardıklarını ve bu sözcüğü *bīrinki* > *berenge* biçiminde kullanmaya başladıklarını ve oradan da Çuvaşçaya *parankī* biçiminde geçtiğini, Tatarlardan uzakta bulunan Çuvaşların ise “patates” için *śīr ulmi* sözcüğünü kullandıklarını belirtmiştir (1964, s. 143).

²⁷⁴⁸ < Far. *ber-ḥordār* بر خوردار “mutlu, nasipli, müreffeh” (Yeg., s. 144; Fed. I, s. 387).

²⁷⁴⁹ *vêdamasssēn* olmalı.

²⁷⁵⁰ < *parhatar* “iyi, hayır, iyilik, yarar, fayda” + +*sīr* (a.a.y.e.), bk. *parhatar*.

²⁷⁵¹ << *berk (ÇSB; EDAL, s. 1079) = TT *berk* “sert, sağlam”. Róna-Tas, sözcüğün Mo. *berke* “güçlü” sözcüğünden kopya olduğunu düşünmektedir. -rk- ses grubunun Çuvaşçada kısa bir ünlü eklenmesiyle görüldüğünü (TT *ürk-* ~ Çuv. *ir-ih-* gibi), Modern Çuv. *parka* biçiminin *berke* biçimine götürülebileceğini ve Çuvaşçaya *e>a* gelişiminden önce geçtiğini belirten Róna-Tas; Tatarca ve Başkurtça *berket-* “güçlendirmek” eyleminin -i- yerine -e- bulundurmalarıyla birbir olarak Orta Mo. *berket-* “güçlü hâle getirmek” eylemine karşılık geldiğini ve bu nedenle bir kopya sözcük olduğunu ifade eder (1982a, s. 77, 78).

²⁷⁵² OsmBM berk 1881: 295b

²⁷⁵³ OsmZenk. berk, perk 1866: 190c

²⁷⁵⁴ ÇağKún. birk 1902: 28, LÇ berk 1881: 90

²⁷⁵⁵ < *par* “vermek, sunmak, armağan etmek” + -*ne* (e.a.y.e.), bk. *par-*.

parttas [parttas], Uçebn. 65 *partas* [pardas²⁷⁵⁶] “bir tür balık, tatlısı kefali” (Zol. “orfe balığı”) (TatB [bärtäs²⁷⁵⁷] “tatlısı gelinciği”, TatO “kızıl göz balığı”, MişBüg. [bärtäč] “tatlısı kefali”)

pas [pas]²⁷⁵⁸, Sp. ay. “kırağı, kırç” (MişBüg. [bäs] ay., “kırç”, Zol.’a göre Tat. [bäs²⁷⁵⁹])

pasar [pazar]²⁷⁶⁰, Sp. ay. “pazar, çarşı, panayır”; krş. Gomb. (Tat. [bazar], Ru. *базарь* < Far.)

pasarlih [pazarlôx]²⁷⁶¹ “pazar yeri, pazar alanı”

pasmana [pasmana] “(tahıl veya un) ölçü birimi, zahire ölçüsü” = 4 *pştavkka* [pşdavkka] (“bir pound, libre”); krş. Zol., Sp. [patman]

paşalu [paşalu], Sp. ay. “pide, bazlama”; krş. Gomb.

pat [pat]²⁷⁶², Sp. ay.: *patne* [pat'ne] “-a, -a doğru, yanına”; *vşrman patne* [vşrman pat'ne] “ormana doğru”; *man patma* [man patma] “bana doğru, bana”; *un patne* [un pat'ne] “ona doğru, ona”; *man patımra* [man padımra] “bende, benim yanımda”; *man patımran* [man padımran] “benden, benim yanımdan”; bk. AşmMater. 215; krş. Gomb.; krş. *pit* [pit] (Tat. [bit] “yanak, yüz”)

patak [papak], Sp. ay. “sopa, baston, değnek” (Ru. *надóзъ* ay.; Dal’a göre Kuzey ve Doğu Rusya’da)

patiyer: p. puşmak [padijer: p. puşmak]²⁷⁶³ (folk.) “alçak, açık terlik”

pat'yen [pat'jen]²⁷⁶⁴ “kova” (TatB [badjan²⁷⁶⁵] “büyük ağaç çanak, tahta kâse” < Far.)

²⁷⁵⁶ Uçebn. *napmac*

²⁷⁵⁷ TatB ay. 1876: 156

²⁷⁵⁸ Yegorov, Räsänen ve Fedotov, sözcüğü, Tat. *bes*, Başk. *beš* “kırağı” sözcüklerine yaklaştırmışlardır (1964, s. 144; 1969, s. 71a; 1996a, s. 388).

²⁷⁵⁹ Zol. *bác* 1875: 47a

²⁷⁶⁰ Yegorov; sözcüğün Çuvaşçaya Rusça üzerinden geçmiş olduğunu, eğer böyle olmasaydı sözcüğün ilk hecesinde /u/ ünlüsünün ve /z/ yerine de /s/ sesinin olması gerektiğini belirtmiştir (1964, s. 144). Emine Ceylan sözcüğün, Çuvaşçaya Tatarcadan (< Far. *bāzār* بازار “pazar, çarşı; alışveriş”) geçtiğini düşünmektedir (1996, s. 138).

²⁷⁶¹ < *pasar* “pazar, çarşı, panayır” + *lih* (a.a.y.e.), bk. *pasar*.

²⁷⁶² Yegorov; sözcüğü, TT *kat* “kat, katman; huzur; misil” ve onun diğer Türk dillerindeki denklikleriyle karşılaştırmış ve *p ~ k* alternasyonuna dikkat çekmiştir (1964, s. 144). Räsänen ve Fedotov ise sözcüğü, TT *bet* “yüz” ve onun diğer Türk dillerindeki denkliklerine yaklaştırmışlardır. Räsänen, Çuv. *pit* “yüz, sima” sözcüğünü ise Tat. *bit* “yanak, yan kısım” sözcüğünden bir kopyadır (1969, s. 71a; 1996a, s. 389). Sergejev; TT *kat*’ın Çuvaşçada *hut* biçiminde olacağına dikkat çekerek bu *kat* ve *hut* biçimlerinin eskiden “yer, yan, taraf” anlamında da kullanıldığını ve *-e, -de, -den* anlamlarında bir edat görevi (Çuv. *hutımra* “katımda” = TT *katımda* ay. gibi) gördüğünü belirtir. Çuvaşçada yine Tü. *kat* sözcüğüne karşılık gelen *kut* sözcüğü de yardımcı bir birim olarak *-e, -de, -den* işlevinde karşımıza çıkmaktadır: *külî kutne an pır ~ külî patne an pır* “göle gitme, gölün yakınana gitme”. Bu da söz konusu sözcüklerin *k-* ve *h-* ilk sesli olarak karışık kullanımından söz edilmesine yol açar. Yani bu üç biçim, aynı anlam ve işleve sahiptir. Ancak Tü. *kat* ve Çuv. *pat* biçimlerindeki /a/ sesinin aynı olması şüphe uyandırıcıdır. Bu durumda buradaki /k/ ~ /p/ durumunda bir dış etkiyle yani ilk sesin bir kopyalamayla açıklanmasına olanak verir. Buradaki *k ~ p* durumunda Far. *pātuğ* پاتوغ “yer, toplantı yeri, randevu yeri” sözcüğünün bir etkisi olabilir. Dahası Eski Türkçede, Çuv. *pat* yerine *tapa* (*taba*) biçimi vardı: *meniñ taba keldi* “benim yanıma geldi” ~ Çuv. *man pata kilçî* ay. gibi. Belki de burada bir metatez düşünülebilir: ET *tapa* (*taba*) ve Çuv. *pat(a)* (1982, s. 48, 49). EDAL’da Çuv. *pat* biçimi, TT *bet* ve onun diğer Türk dillerindeki denklikleriyle AT *bēt “yüz; yan, yakın” ana biçimi altında verilmiş, *pit* ise yine Tatarca bir kopya olarak verilmiştir (s. 924).

²⁷⁶³ Fedotov; sözcüğü, “bir erkek adı” olarak vermiş, *pati* + *yer* biçiminde çözümlenmiş ve *pati* sözcüğü için Aşmarin’in sözlüğüne atıfta bulunmuştur (1998, s. 83). Aşmarin’in sözlüğünde *pati* “(çocuk dilinde) hasır ayakkabı” olarak kaydedilmiştir (Aşm. IX, s. 130). Sözcüğün yapısındaki ikinci sözcük olan *yer* için ise Fedotov, aynı yerde bunun Far. *yar* sözcüğünden geldiğini belirtir. Ancak Farsça biçimin anlamını vermemiştir.

²⁷⁶⁴ < Tat. *badyan* “büyük ahşap kâse” < Far. *bādya* باطية “şarap kasesi” (EWb., s. 54b).

²⁷⁶⁵ TatB ay. 1876: 153

patman [patman]²⁷⁶⁶ Sp. = *pasmana* [pasmana] (Tat. [batman], OsmBM [batman²⁷⁶⁷] “yaklaşık olarak 6 okka olan ağırlık ölçüsü”)

patrak I [patrak]²⁷⁶⁸, Sp. ay. “kırılğan, gevrek, dayanıksız (=murtak [murdak])”

patrak II [patrak] “sapı kof, boş olan bir bitki, küçük kendir”; önceki sözcükle krş.

patşa [patşa]²⁷⁶⁹, Sp. ay. “padişah, hükümdar, kral, imparator” (Tat. [patşa] < Far.)

pattir [pattîr]²⁷⁷⁰, Sp. ay. “güçlü, kuvvetli, kudretli, sağlam, dayanıklı” (TatB [batîr²⁷⁷¹] “kahraman, yiğit”)

pattirila- [pattîrila-]²⁷⁷² “(Paskalya’da) bir oyuncunun elindeki yumurtayı diğer oyuncunun tuttuğu yumurtaya vurması usulüyle yumurtalarla oynamak, yumurta tokuşturmak; yumurtası kırılan kaybeder”

pattirlih [pattîrlîh]²⁷⁷³ “güç, kuvvet” (Uçebn. 112 “cesaret, yüreklilik”)

patuşsa [pađušsa] “taban, pençe, ayakkabı tabanı”; *ura-patuşi* [ura-pađuži] “ayak tabanı” (Ru. *подошва*)

pavuska [pavuşka] “araç, at arabası veya kızak” (Ru. *повозка*)

pehil, pil: p. tu [pexil, pil: p. tu] “takdis et! kutsa! hayır dua et!” (TatB [bağel²⁷⁷⁴] “bahtiyar, mesut” < Ar. [behil²⁷⁷⁵] Zenk. 178)

pille- [pillε-]²⁷⁷⁶ “kutsamak, hayırdua etmek”

pillih [pilləh]²⁷⁷⁷ “hayır dua, takdis”

pek [pɛk]²⁷⁷⁸ “gibi, benzeyen, andıran, kadar, yaklaşık”; krş. AşmMater. 209 (Tel. vd. R [kâp²⁷⁷⁹] “ölçü, model, kalıp, numune” < Mo. [kâb])

pekî [pɛgə]²⁷⁸⁰ “çakı, cep bıçağı” (Tat. [pākə])

pele [pɛlɛ] bk. *pala* [pala]

per- [pɛr-]²⁷⁸¹ “atmak, fırlatmak, savurmak; vurmak, ateş etmek”; Uçebn. 139 “vurmak, atmak, fırlatmak”; *vîl çulpa yitta pertî* [vəl tʃulba jîtta pɛrdə] “o köpeğe taş attı” (TatB [bâr²⁷⁸²] “vurmak”)

²⁷⁶⁶ < Tat. *batman* “bir ağırlık ölçüsü” (ESTY I, s. 164a).

²⁷⁶⁷ OsmBM *باطمن, باتمن batman* 1881: 252a

²⁷⁶⁸ Fedotov; sözcüğü, Tel., Leb. *portık* “kırılğan, kolay kırılan” sözcüklerine yaklaştırmıştır (1996a, s. 390).

²⁷⁶⁹ < Tat. *patşa* “çar, kral” < Far. *pādişāh ~ pādšāh* پادشاه “padişah, hükümdar” (ANLT, s. 48; EWb., s. 377b).

²⁷⁷⁰ < Tat. *batır* ay. (ANLT, s. 168).

²⁷⁷¹ TatB *batîr* 1876: 153

²⁷⁷² < *pattir* “güçlü, kuvvetli, kudretli, sağlam, dayanıklı” + *la-* (a.e.y.e.), bk. *pattir*.

²⁷⁷³ < *pattir* “güçlü, kuvvetli, kudretli, sağlam, dayanıklı” + *lih* (a.a.y.e.), bk. *pattir*.

²⁷⁷⁴ TatB *bağel* 1876: 151

²⁷⁷⁵ ArZenk. *بحل behil*

²⁷⁷⁶ < *pehil* “hayır dua” + *le-* (a.e.y.e.), bk. *pehil*.

²⁷⁷⁷ < *pehil* “hayır dua” + *lih* (a.a.y.e.), bk. *pehil*.

²⁷⁷⁸ < GT *kep*; Yak. *kiep* “şekil, biçim” vb. (ÇSB).

²⁷⁷⁹ Tel. vd. R *kân* 1899: 1184

²⁷⁸⁰ < Tat. *pāki* “çakı” < Far. *pākī* پاکي “ustura” (EWb., s. 382b).

²⁷⁸¹ < Tat. *ber-* “itmek, vurmak” (EWb., s. 70b).

pereket [pɛrɛgɛt]²⁷⁸³ “bereket, bolluk, çokluk” (Tat. [bäräkät] < Ar. [bereket]²⁷⁸⁴), Zenk. 190)

peşne [pɛşnɛ] “buz kıracağı” (Ru. *пешня*)

pik-: laşa p. [pɛk-: laşa p.]²⁷⁸⁵ “ayakları bağlı bir atın başlığının kayışını atın döşü ve karın altından geçirip arka ayaklarına sabitlemek, böylece atın boynu bükülür” (Tat. [bök-] “eğmek, bükmek”)

pikirlük [pɛgɛrlɛk]²⁷⁸⁶ “eğik (sırtlı), bükük sırtlı”: *piçikkeş p., pītīm hire pīteret. –şurla* [pi.ǫ́žikkéş p., pəðəm χire pəðeret. -şurla] “(bilmece) küçük, eğri sırtlı, bütün tarlayı halleder. -orak”

pikrıl- [pɛkrɛl-]²⁷⁸⁷ “eğilmek, bükülmek, eğik olmak, eğrilmek, kamburlaşmak”; *pikrılse şüret* [pɛkrɛlze şüret] “kambur yürüyor”

pikrılçık [pɛkrɛl.ǫ́žɛk]²⁷⁸⁸ = *pikirlük* [pɛgɛrlɛk]

pikrıs [pɛkrɛs]²⁷⁸⁹ “eğik sırtlı, bükük sırtlı”: *p. sısna pītīm hire şavırat’. –aka-kus* [p. sısna pəðəm χire şavêrat’. -aga-kus] “(bilmece) kambur bir domuz bütün tarlayı alt üst eder. -saban”

pıke: **p.-şihran, p.-şihranı** [pɛgɛ: p.-şəχran, p.-şəχranə] “çulluk, bekas” (= Zol. [tübɛ-şəχran²⁷⁹⁰])

pıkeçe [pɛgɛ.ǫ́žɛ]²⁷⁹¹ “beşiğin asılı olduğu kavisli, yay şeklinde tutamak, kol”; *şipka-pıkeçi* [şəpka- pɛgɛ.ǫ́žɛ] ay.; *pik-* [pɛk-] (TatB [böğälžä²⁷⁹²] “sürgüdeki halka”)

pıkı [pɛgɛ]²⁷⁹³ “koşum-boyunduruğu, at-boyunduruğu, eğri tahta (boyundurukta, hamutta)”; krş. Gomb. [pʰǫ́ǫ] (krş. Tat. [bök-] “bükmek”)

Pikılme [Pɛgɛlmɛ] “Bügülme şehri”

pıl- I [pəl-]²⁷⁹⁴, Sp. ay. “bilmek, anlamak, farkına varmak, öğrenmek, yapabilmek; bulmak, keşfetmek, sezmek”; krş. *palla-, palır-* [palla-, palêr-] (Tat. [bəl-])

pıltermış [pəlbɛrməş]²⁷⁹⁵ “meraklı, mütecessis”

pılterçi [pəlbɛr.ǫ́žə]²⁷⁹⁶ = *pıltermış* [pəlbɛrməş]

²⁷⁸² TatB ay. 1876: 155

²⁷⁸³ < Tat. *bereket* “bolluk” << Ar. *baraka(t)* بَرَكَاتٌ “bereket” (ANLT, s. 23).

²⁷⁸⁴ ArZenk. بَرَكَاتٌ *bereket*

²⁷⁸⁵ << **bük-* (CHF, s. 61) = TT *bük-* “bükmek”.

²⁷⁸⁶ < *pik-* “bükmek” + *-iril-* (e.e.y.e.) + *-ik* (e.a.y.e.), bk. *pik-*.

²⁷⁸⁷ < *pik-* “bükmek” + *-iril-* (e.e.y.e.), bk. *pik-*.

²⁷⁸⁸ < *pikiril-* “eğilmek, bükülmek, eğik olmak, eğrilmek, kamburlaşmak” + *-çik* (e.a.y.e.), bk. *pikiril-*.

²⁷⁸⁹ < *pik-* “bükmek” + *-ir-* (e.e.y.e.) + *-ıs* (e.a.y.e.), bk. *pik-*.

²⁷⁹⁰ Zol. *түбе-шыхран* 1875: 88b

²⁷⁹¹ < *piki* “yay” + *+eçe* (a.a.y.e.), bk. *pik-* ve *piki*.

²⁷⁹² TatB *böğälžä* 1876: 164

²⁷⁹³ < *pik-* “bükmek” + *-i* (e.a.y.e.), bk. *pik-*.

²⁷⁹⁴ << **bil-* (ÇSB; EDAL, s. 338; CHF, s. 61) = TT *bil-* ay.

²⁷⁹⁵ < *pil-* “bilmek, anlamak, farkına varmak, öğrenmek, yapabilmek; bulmak, keşfetmek, sezmek” + *-ter-* (e.e.y.e.; ettirgenlik) + *-miş* (e.a.y.e.), bk. *pil-*.

pİL- II [pəl-]²⁷⁹⁷ “başını belaya sokmak, sıkıntı çekmek veya sıkıntılı bir duruma düşmek”

pİlter- [pəlbər-]²⁷⁹⁸ “belaya bulaştırmak, sıkıntılı bir duruma düşürmek”; *epi hulana tiri sutma kaysa hama ham pİltertım, unta tiri pit yün pulçi.* [eβə ɣulana tırê sūtma kajza ɣama ɣam pəlbərtəm, ɣnda tırê jün pʉl.Ǿžə]²⁷⁹⁹ “ben şehre ekmek satmaya giderek kendi kendimi sıkıntıya düşürdüm, orada ekmek çok ucuzdu”

pİlöt [pələt]²⁸⁰⁰, Sp. ay. [pələt] “bulut”; *kİvək p.* [kəvək p.] “mavi gök” (Tat. [bələt])

pİlmen [pəlmən] “haşlanmış bir tür mantı, küçük hamur işi” (Ru. *пельмень*)

pİltir [pəlbər]²⁸⁰¹, Sp. ay. “geçen yıl, geçen yıl içinde”; krş. Gomb. (Tat. [bältır], Osm. [büldür²⁸⁰²] Zenk. 225)

pİltirhi [pəlbərçi]²⁸⁰³ “geçen yılki”

pİr, pİri, pİrre [pər, peri, pərre²⁸⁰⁴]²⁸⁰⁵ “bir”; krş. Gomb. (Tat. *bİR* [bər])

pİrrehşeh [pərrəɣşəɣ]²⁸⁰⁶ “yalnız bir, sadece bir”

pİrremiş [pərrəməş]²⁸⁰⁷ “birinci”

pİrreşeh [pərrəşşəɣ]²⁸⁰⁸ “bir kere, bir defa”

pİrkun [pərgun] (*pİR+kun* [pər+kun]) “geçenlerde, son günlerde, birkaç gün önce”

pİrle [pərlə]²⁸⁰⁹ “beraber, birlikte”; *unpa p.* [ɣnba p.] “onunla, onunla birlikte” (Tat. [bələ] ay., OsmBM [birlä²⁸¹⁰] “-diği anda, birlikte, beraber”)

pİr- [pər-]²⁸¹¹, Sp. [pər-] “bükme, kıvrım, katlamak, buruşturmak, kırıştırmak”; krş. Gomb. (TatO [bər-²⁸¹²])

pİrİN- [pəran-]²⁸¹³ “bükülmek, kıvrılmak, katlanmak, buruşmak, kırışmak”

pİrkelen- [pərgəlen-]²⁸¹⁴ = *pİRİN-* [pəran-], iter.

²⁷⁹⁶ < *pil-* “bilmek, anlamak, farkına varmak, öğrenmek, yapabilmek; bulmak, keşfetmek, sezme” + *-ter-* (e.e.y.e.; ettirgenlik) + *-çi* (e.a.y.e.), bk. *pil-*.

²⁷⁹⁷ Fedotov; sözcüğü, Tat., Başk. *böl-* “iflas etmek, batmak, malını mülkünü kaybetmek” eylemlerine yaklaştırmıştır (1996a, s. 419).

²⁷⁹⁸ < *pil-* “başını belaya sokmak, sıkıntı çekmek veya sıkıntılı bir duruma düşmek” + *-ter-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *pil- II*.

²⁷⁹⁹ Çevirisi, CsSz.’te (s. 96) ve ÇS’nde (s. 103) bulunmamaktadır.

²⁸⁰⁰ << **bulut* (ÇSB; EDAL, s. 382) = TT *bulut* ay.

²⁸⁰¹ Araştırmacılar sözcüğü, TT *bıldır* “geçen yıl, bir yıl önce” (< *bir yıldır*) sözcüğü ve onun diğer Türk dillerindeki denklikleriyle birleştirmişlerdir (EWb., s. 74; Yeg., s. 156; Fed. I, s. 420, 421).

²⁸⁰² OsmZenk. بولدر *büldür*

²⁸⁰³ < *pİltir* “geçen yıl, geçen yıl içinde” + *hi* (a.a.y.e.), bk. *pİltir*.

²⁸⁰⁴ Paasonen, *pər, pəri, pərre* biçiminde düzeltilmesi gerektiğini belirtmiştir (1908, s. 243).

²⁸⁰⁵ << **bir, bİR* (EWb., s. 76b; EDAL, s. 364) = TT *bir* ay.

²⁸⁰⁶ < *pİrre* “1” + *-eh* (pekiştirme ilgeci) + *şeh* “ancak yalnız anlamındaki bir belirteç”, bk. *pİR, pİri, pİrre*.

²⁸⁰⁷ < *pİrre* “1” + *+mİş* (a.a.y.e.; sıra sayı eki), bk. *pİR, pİri, pİrre*.

²⁸⁰⁸ < *pİrre* “1” + *şeh* “ancak yalnız anlamındaki bir belirteç”, bk. *pİR, pİri, pİrre*.

²⁸⁰⁹ < *pİrre* “1” + *+le* /a.a.y.e.), bk. *pİR, pİri, pİrre*.

²⁸¹⁰ OsmBM بولدر *birlè* 1881: 296b

²⁸¹¹ << **büür- / *bür-* (EDAL, s. 1112) = TT *büz-* “büzmek”, ağ. *bür-* “katlamak”. WOT’ta TT *bürü-*, *bur-* aynı yerde ele alınır. Ünlülerdeki art ve ön damaksıl farklılık, semantik farklılaşmayla açıklanır. Ayrıca TT *büz-* “büzmek” gibi denkliklerle aynı yere dâhil edilmiştir (s. 149-150).

²⁸¹² TatO *öp-* 1892: 46a

²⁸¹³ < *pİR-* “bükme, kıvrım, katlamak, buruşturmak, kırıştırmak” + *-İN-* (e.e.y.e.; dönüşlülük), bk. *pİR-*.

pırkelenter- [pərgələndər-]²⁸¹⁵ = *pİR-* [pər-], iter.

pırme [pərmε]²⁸¹⁶, Sp. [pərmε] “paltonun, elbisenin kalçadan aşağı doğru (kıvrımlı olarak katlanmış) arka kısmı” (Tat. [börmä] “kıvrım, bürüm, buruşuk”)

pıremik [pəremək] “(Rus) zencefilli kurabiye” (Ru. *пряникъ*)

pırene [pərenε] “yontulmamış kalas, giriş, uzun odun, direk”; krş. Gomb. (Ru. *бревно*; krş. TatB [büränä²⁸¹⁷])

pırİh- [pərx-], Sp. [pərx-] “fişkırtmak, serpmek, sıçratmak”; *İna şıvpa pırİh!* [İna şıvpa pərx!]²⁸¹⁸ “ona su püskürt!” (TatO [börök-²⁸¹⁹])

pırke- [pərgε-]²⁸²⁰, Sp. [pərgε-] “örtmek, kapamak, kaplamak, bürümek” (Tat. [börkä-])

pırken- [pərgεn-]²⁸²¹ “örtünmek, kapanmak, kaplanmak, sarınmak, bürünmek” (TatB [börkän-²⁸²²])

pırkençik [pərgεn.Ďžək]²⁸²³ “gelinin başındaki örtü, duvak” (Tat. [börkänçək])

pırlİhen [pərləχen]²⁸²⁴, Sp. [pərləχen] “taş böğürtlen”; *p. kurİki* [p. kurĎkə] “bu meyvenin sapı” (TatB [börlögän²⁸²⁵])

pırme [pərmε]²⁸²⁶ (Novoye Yakuşkino köyünden) “değirmen çekmecesi, değirmen haznesi, değirmen hunisi”; *kaşık-pırmi* [kaşĎk-pərmε] “kaşık saklamak için ince dallar veya ihlamur ağacı kabuğundan dokunmuş küçük bir sepet (duvarda)”; krş. *pırne* [pərnε]

pırne [pərnε]²⁸²⁷ (Dva Klyuçä köyünden), Uçebn. 52 ay. “küçük sepet”: *hurama pırni hıy yenelleh pırİnet* [χurama pərni χĎj jenelleχ pərnεt]²⁸²⁸ “(atasözü) kara ağaç sepeti kendi yönüne kıvrılır”; Uçebn. 52 “kutu, sepet”; Máté XV, 37 “sepet, sele”; krş. *pırme* [pərmε]; krş. Gomb.

pırsetke [pərzətke] “parksız yün eldiven”; *purnelİ p.* [purnelə p.] “parksız eldiven, eldiven” (Ru. *перчатка* “eldiven”)

²⁸¹⁴ < *pİR-* “bükmek, kıvrırmak, katlamak, buruşturmak, kırıştırmak” + *-kele-* (e.e.y.e.; sıklık) + *-n-* (e.e.y.e.; dönüşlülük), bk. *pİR-*.

²⁸¹⁵ < *pırkele-* “bükmek, kıvrılmak, katlanmak, buruşmak, kırışmak” + *-n-* (e.e.y.e.; dönüşlülük) + *-ter-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *pırkele-*.

²⁸¹⁶ < *pİR-* “bükmek, kıvrırmak, katlamak, buruşturmak, kırıştırmak” + *-me* (e.a.y.e.), bk. *pİR-*.

²⁸¹⁷ TatB ay. 1876: 167

²⁸¹⁸ Çevirisi, CsSz.’te (s. 96) ve ÇS’nde (s. 104) bulunmamaktadır.

²⁸¹⁹ TatO *бөрөк*- 1892: 47a

²⁸²⁰ EDAL’da TT *bürü-*, Kzk. *bürke-* “bürümek” gibi Türkçe denkliliklerle birlikte AT **bürü-*, **bürke-* ana biçimleri altında alınır (s. 386). WOT yazarlarına göre, Çuv. *pırke-*, Çuv. *pİR-* ile aynı köktendir. WOT’ta TT *bürü-*, *bur-* aynı yerde ele alınır. Ünlülerdeki art ve ön damaksıl farklılık, semantik farklılaşmayla açıklanır. Ayrıca TT *büz-* “büzmek” gibi denkliliklerle aynı yere dâhil edilmiştir (s. 149-150).

²⁸²¹ < *pırke-* “örtmek, kapamak, kaplamak, bürümek” + *-n-* (e.e.y.e.; dönüşlülük), bk. *pırke-*.

²⁸²² TatB *börkän*- 1876: 164

²⁸²³ < *pırken-* “örtünmek, kapanmak, kaplanmak, sarınmak, bürünmek” + *-çik* (e.a.y.e.), bk. *pırken-*. Doğrudan Tat. *börkençik* “tavan; duvak” biçiminden kopya da olabilir (ANLT, s. 15).

²⁸²⁴ << **bürlikēn* (EWb., s. 93a); << **bürülgen* (EDAL, s. 915).

²⁸²⁵ TatB *börlögän* 1876: 165

²⁸²⁶ < Mar. *пурня* “kutu, sepet”/Udm. *бөрнө* “kerpe (değirmen taşı üzerindeki kutu)”?/ Fin. *parnu* “tahıl kutusu” (Fedotov, 1990, s. 312).

²⁸²⁷ bk. *pırme*.

²⁸²⁸ Çevirisi, CsSz.’te (s. 97) ve ÇS’nde (s. 105) bulunmamaktadır.

pĩrçi [pər.Đžə]²⁸²⁹, Sp. [pər.Đžə] (krş. AşmBÇuv. 40 [pər.Đžək, pər.Đžək²⁸³⁰]) “tahıl tanesi, habbe, tohum, çekirdek, tanecik”; *ulım pĩrçi* [uləm pər.Đži] “saman çöpü” (ÇağKún. [bürçek²⁸³¹] “küre, rulo; saç, pürçek, lüle”, AltV [pürçük, pürüçik²⁸³²] “tomurcuk (ağaçta)”; krş. TatB [börtök²⁸³³] “kırıntı, tahıl tanesi, tanecik”)

pĩrçiş [pər.Đžəş]²⁸³⁴ “tahıl taneleri, hububat tanecikleri, tahıl, hububat”; *ey, turı, kĩrpe pĩrçişpe huranlı pĩtĩpa asĩnatĩp* [ej, tırê, kərɐɐ pər.Đžəşpɐ ɣıranlê pêðəɐa azênadêp] “ey, tanrım, bulgurla hububatla ve kazandaki lapayla seni anıyorum”

pĩshe [pəzɛɣɛ]²⁸³⁵ “kuş kursağı (dış taraftan)”; krş. Gomb. [pʰzɛɣɛ] (TatO [bütäkä²⁸³⁶] “kuş midesi”, krş. AşmMater. 101; YakB [bötöyö²⁸³⁷] “kuş midesi”, ÇağKún. [petike²⁸³⁸] “mide, bağırsak”)

pĩsmil: ye, pĩsmil, turı! [pəsməl: jɛ, pəsməl, tırê]²⁸³⁹ “dua başlarındaki ünlem; = kutsa, koru!” (TatO [bismillā²⁸⁴⁰] < Ar. [bismillāh²⁸⁴¹] “Tanrının adıyla”, Zenk. 198)

pĩste [pəstɛ] “kadın üreme organı, vulva (bakirelik hâlinde)”; krş. *kapśa* [kapśa]

pĩser- [pəzɛr-]²⁸⁴², bk. *piś-* [piś-]

pĩşi [pəzə]²⁸⁴³, Sp. [pözö] “uyluk, but; pantolon paçası”; krş. Gomb. [pʰzʰ] (Osm. [bažak²⁸⁴⁴] “uyluk, bacak, uyluğun iç kısmı”, Zenk. 158, OsmBM [bažak²⁸⁴⁵] “bacak, uyluk, iç uyluk; hayvanlarda arka ayak”; başkaca AşmMater. 101, Grönb. 67, 73: = Tat. [bət] “but, uyluk”)

²⁸²⁹ << *bürtig < *bürtik; TT *börtü böcek*, TT ağ. *bürtek* “tane”. WOT yazarlarına göre; *bürtik varsayımsal gövdesi, *bür* “tomurcuk, (küçük) yaprak” + +*tik* (a.a.y.e.) şeklinde oluşmuş olabilir (WOT, s. 119, 120).

²⁸³⁰ AşmBÇuv. *něpřék* (нэпрэ́к, нэпрэ́к)

²⁸³¹ ÇağKún. ay. 1902: 36, LÇ 1881: 78a

²⁸³² AltV *něpřuk, něpřuk* 1884: 276a

²⁸³³ *börtök* olmalı. TatB ay. 1876: 165

²⁸³⁴ < *pĩrçi* “tahıl tanesi, habbe, tohum, çekirdek, tanecik” + +*ş* (a.a.y.e.), bk. *pĩrçi*.

²⁸³⁵ Benzing; sözcüğü, Tat. *büteke* sözcüğüyle bir kabul etmiş ve bu örnekte *t ~ s* denkliliği olduğunu belirtmiştir (1959, s. 712). Yegorov ve Fedotov; *pĩshe* sözcüğünü, ağızlarda bulunan *puteke* biçimiyle birlikte, Trkm. *peteke*, Yak. *bötögö*, Başk. *bütege*, Tat. *büteke* “kursak” gibi Türkçe biçimlere yaklaştırmışlardır. Yegorov ayrıca Mo. *beteg* “kuş kursağı” sözcüğüyle karşılaştırmıştır (1964, s. 157; 1990a, s. 424). Räsänen, Çuv. *pĩshe* ve Soy. *böşkek* “(kuşlarda) göğüs” sözcüğüyle aynı maddede ele almış bu iki biçimi de farklı bir madde olarak verdiği Çağ. *bötege*, *petike*, *pötöge* “mide, kuş kursağı”, Nog. *bötege* “kursak”, Kzk. *böteke* “hayvan böbreği”, Tım. *bütege*, Yak. *bötögö* “kuş midesi” gibi Türkçe biçimlerle karşılaştırmıştır. Räsänen bu sözcüğün Türk dillerine Mo. *beteg* “kuş kursağı” sözcüğünden geçtiği düşüncesindedir. Ayrıca Räsänen, sözcüğün yine Çuvaşçada bulunan *puteke* varyantını Tat. *büteke* “kursak” sözcüğünden kopya kabul etmiştir (1969, s. 84b). Levitskaya’ya göre Yegorov’un sözcüğü, Tü. *bötöke* sözcüğüyle karşılaştırmasının sebebi sözcüğün Çuvaşçanın ağızlarında bulunan aynı anlamdaki *puteke* biçimidir. Ancak bu ikisi farklı kökenlere dayanmaktadır. *Pĩshe* biçiminin muhtemelen daha eski bir *büsege (Başk. ağ. *büdege*) biçimine dayanmakta ve bu da *büse (Başk. ağ. *büde*, *bühe*; Tat. ağ. *büse*) < *bükse (Başk. ağ. *büdke* “kuş kursağı”, *bükse* ay., Tat. *bükse* “kuş kursağı”) biçiminden gelmektedir. *bükse biçimi ise *bökse’ye kadar uzanmaktadır (ET *böksek* “üst göğüs”, *böksik* “karın”, Tuv. *böksek* “kuş göğüsü”). Buradaki “göbek-göğüs” > “kursak” biçimindeki anlamsal değişim ise ET *ķuruşak* “mide, göbek; kuş kursağı”, Trkm. *ķurdaķ* “göğüs”, TT *ķurşak* “kursak” sözcüklerinden izlenebilir. Çuvaşçanın ağızlarında bulunan *puteke* biçimini ise Levitskaya, yaygın olarak Tü. *böteke* ve Mo. *beteg* < *beteg* biçimleriyle karşılaştırdığını ifade eder (1974, s. 83)

²⁸³⁶ TatO *бютякя* 1892: 53b

²⁸³⁷ YakB *бөтөжө* 1851: 135b

²⁸³⁸ ÇağKún. ay. 1902: 162, LÇ 1881: 95a

²⁸³⁹ < [Tat. *bismilla*] < Far. *bismillāh* < Ar. *bismillāh* بِسْمِ اللّٰهِ “Allah’ın adıyla” (ANLT, s. 32, 33).

²⁸⁴⁰ TatO *бисмилля* 1902: 43b

²⁸⁴¹ ArZenk. بِسْمِ اللّٰهِ *bismillāh*

²⁸⁴² < *piś-* “ermek, olgunlaşmak, erginleşmek; pişmek, kaynamak, kızarmak” + -*er-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *piś-*.

pışkîn- [pəškän-]²⁸⁴⁶ (AşmMater. 12 [pəškön-²⁸⁴⁷] “eğilmek, bükülmek”; krş. Mark. I, 7; krş. Gomb.

pît- [pət-]²⁸⁴⁸, Sp. [pöt-] “bitmek, sonuçlanmak, tamamlanmak, tükenmek, kaybolmak, mahvolmak, ölmek, yıpranmak”; krş. Gomb. (Tat. [bət-])

pîter- [pəðer-]²⁸⁴⁹ “bitirmek, sonlandırmak, tamamlamak, tüketmek, yok etmek, mahvetmek, kullanmak, harcamak, eskitmek, yıpratmak”

pîterni [pəðerni]²⁸⁵⁰ Uçebn. 105 “harcama, harç, masraf, çıktı, ödeme, gider”

pîtî [pəðə]²⁸⁵¹, Sp. [pödö] “gebe, hamile, yüklü”; krş. Gomb. [pʰdʰ] (krş. Grönb. 73)

pîtîlen- [pəðələ-]²⁸⁵² “gebe kalmak”

pîtîm [pəðəm]²⁸⁵³, Sp. [pödöm] “tüm, bütün”; krş. Gomb. (Tat. [bötön])

pîtîmpe, pîtîmpeh [pəðəpə, pəðəmpəh]²⁸⁵⁴ hepsi, tümü, topu; tamamıyla, bütünüyle, tümüyle, büsbütün”

pîtîr- [pəðər-]²⁸⁵⁵, Sp. [pödər-] “burmak, bükmek, eğirmek, çevirmek, döndürmek”; krş. Gomb. (Tat. [bötör-])

pîtîrke [pəðərgə]²⁸⁵⁶ “ucu sivri, oka benzer tahta parçası, arka ucu kuş tüyleriyle donatılmıştır; çentikli bir sopayla (*pîrke-avri, p.-yarakanni* [pəðərgə-avri, p.-jarakanni]) yukarıya fırlatılır, düştükten sonra kalkar (oyuncak)”

pîtrîl- [pətrəl-]²⁸⁵⁷ “bükülmek, dönmek, kıvrılmak, kıvramak, sarılmak, dolanmak”

pîtnîk [pətnək]²⁸⁵⁸ Uçebn. 29, Máté XXIII, 23; Sp. [pötnək] “nane (bitki)”; krş. Gomb. (Tat. [bötnək²⁸⁵⁹])

²⁸⁴³ Yegorov; sözcüğü hem TT *bacağ* hem de *but* sözcüklerine ve bu sözcüklerin diğer Türk dillerindeki denklilere yaklaştırmıştır. Ancak Çuv. *pışi* sözcüğünün Far. *pāçe* باچه “bacak, but” biçiminden geldiğini, bu sözcüklerin Far. -çe, Tü. -cak ve Çuvaşça için ise -sî küçültme ekinin Far. *pa, pay* پا, پای “ayak” sözcüğüne eklenmesiyle oluştuğunu düşünmüştür (1969, s. 158). Räsänen, sözcüğü Tü., Krm. *bacağ* ile birleştirmiş ve bunları da *paça* “paça” (< Far. *pāy-ça*) sözcüğüyle karşılaştırmıştır (1969, s. 54a, 377a). Fedotov; sözcüğü yalnızca TT *but* ve onun diğer Türk dillerindeki denklilerine yaklaştırmıştır (1996a, s. 425).

²⁸⁴⁴ OsmZenk. باجاق, باجاق, باجاق *bağak*

²⁸⁴⁵ OsmBM باجاق *badjaq* 1881: 252b

²⁸⁴⁶ < *pîk-* “bükmek” + -şî- (e.e.y.e.), bk. *pîk-*.

²⁸⁴⁷ AşmMater. нѣукѡн-

²⁸⁴⁸ << **büt-* (ÇSB; EDAL, s. 957; CHF, s. 62) = TT *bit-* ay.

²⁸⁴⁹ < *pî-* “bitmek, sonuçlanmak, tamamlanmak, tükenmek, kaybolmak, mahvolmak, ölmek, yıpranmak” + -er- (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *pî-*.

²⁸⁵⁰ < *pîer-* “bitirmek, sonlandırmak, tamamlamak, tüketmek, yok etmek, mahvetmek, kullanmak, harcamak, eskitmek, yıpratmak” + -nî (geçmiş zaman ortacı) + i (3. tekil iyelik eki), bk. *pîer-*.

²⁸⁵¹ Yegorov; sözcüğü, Mo. *boos*, Bur. *bot* “gebe, hamile”; Hak. *poos*, Tü. *boos* “hamile” sözcükleriyle karşılaştırmış ve sözcüğün Moğolcadan geçtiğini belirtmiştir (1969, s. 158). Fedotov; sözcüğü Kırg. *boos*, Tar. *bogaz*, Tat., Kzk. *buaz* “hamile” sözcüklerine yaklaştırmış ve Mo. *boos* “(kısırak, eşek, deve hak.) gebe”; Alt., Tel., Leb., Şor., Sag., Koyb., Kaç. *poos* = *buaz* “hamile” sözcükleriyle karşılaştırmıştır (1996, s. 426, 427).

²⁸⁵² < *pîî-* “gebe, hamile, yüklü” + +len- (a.e.y.e.), bk. *pîî-*.

²⁸⁵³ << *bütün (ÇSB; CHF, s. 80) = TT *bütün* ay.

²⁸⁵⁴ < *pîîm* “tüm, bütün” + *pe* (araç durumu eki); < *pîîm* “tüm, bütün” + *pe* (araç durumu eki) + *eh* (pekiştirme ilgeci), bk. *pîîm*.

²⁸⁵⁵ Bize göre; < *pîr-* “bükmek, kıvrımak, katlamak, buruşturmak, kırıştırmak” + -î- (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *pîr-*.

²⁸⁵⁶ < *pîîr-* “burmak, bükmek, eğirmek, çevirmek, döndürmek” + -ke (e.a.y.e.), bk. *pîîr-*.

²⁸⁵⁷ < *pîîr-* “burmak, bükmek, eğirmek, çevirmek, döndürmek” + -îl- (e.e.y.e.; edilgenlik), bk. *pîîr-*.

pıçeh [pə.ðʒɛχ]²⁸⁶⁰ Uçebn. 100 “bucak, kenar, köşe”; krş. Gomb. *pışak* [pəzak] (OsmZenk. *bucaq* [buçak²⁸⁶¹]; krş. TatB *pıçmaq* [pəçmaq²⁸⁶²] ay.)

pıçikkı, pıçikkı [pə.ðʒəkkə, pə.ðʒikkə]²⁸⁶³; küç. *pıçikkeş, pıçikkeş* [pə.ðʒəkkəş, pə.ðʒikkəş], Sp. *pıçikkı* [pə.ðʒəkkə] “küçük, ufak, az”; *pıçikkın* [pə.ðʒəkkən] “azar azar, yavaş yavaş, ağır ağır”; krş. Gomb. (ÇağKún. [bitçaka²⁸⁶⁴] “ufak, küçük çocuk”; krş. UrKat. [pəçə] “küçük, minik; ufak tefek, önemsiz”; [piçä²⁸⁶⁵] ay. Hlh. [biçiyan], BuryC. [besegen, bişikan, bişihan²⁸⁶⁶])

pıçiklet- [pə.ðʒəkkət-]²⁸⁶⁷ “küçültmek, azaltmak”

pıççen [pət'tʃɛn], Sp. [pət'tʃɛn] “tek, yalnız”; *epi p. purnatıp* [evə p. purnabəp] “ben yalnız yaşıyorum”; *milluy hamir savni asa kilet pıççente ay vırtı çuh* [milluj çamər savni aza kilet pət'tʃɛnde aj vırtı tʃuχ]²⁸⁶⁸ “(şarkıdan) sevdiğim akla gelir tek başına belki yatınca”; krş. Gomb. [pət'tʃɛnɛχ]²⁸⁶⁹; krş. AşmMater. 183; krş. *pırre* [pərrə] (krş. TatO [bərçən-nä²⁸⁷⁰] “her kelimesini düşünmek”)

pıve [pəvɛ], Sp. [pəvɛ] “değirmen bendi, değirmen seddi, değirmen barajı; değirmen havuzu, değirmen göleti” (TatB, TatO [böje²⁸⁷¹], MişBüg. [bu])

pıve- I [pəvɛ-], Sp. [pəvɛ-] “baraj inşa etmek, suya set çekmek, bent yapmak” (TatB [böje-²⁸⁷²], MişBüg. [buwə-])

pıve- II [pəvɛ-]²⁸⁷³ “(ör. ipliği) boyamak, renklendirmek” (Tat. [buja-])

²⁸⁵⁸ Yegorov; sözcüğün Ru. *мятник* sözcüğünden kopyalandığını düşünmüştür (1964, s. 159). Räsänen de şüphleyle yaklaşmış olsa da sözcüğün Türk dillerine Ru. *мята* “nane” (< Lat. *mentha*) sözcüğünden geçtiğini düşünmüştür (1969, s. 93b). Fedotov; Çuv. *pınık*, Tat. *bünik*, Başk. *bünük*, Kzk. *bünük* “nane” ve Mar. *pünük*, Udm. *butnik* “nane” biçimlerinin Rusça *мята* sözcüğüyle kontaminasyon oluşturmuş olabileceğini düşünmüştür (1996a, s. 428).

²⁸⁵⁹ *bötnik* olmalı.

²⁸⁶⁰ < Tü.; Osm. *bucak* ay., Tat. *boçmak* ay. (Poppe, 1927, s. 166).

²⁸⁶¹ OsmZenk. بوجاق 1866: 214b

²⁸⁶² TatB *poçmak* 1876: 149

²⁸⁶³ Yegorov; sözcüğü, Tuv. *biçe, biçii*, Yak. *bıçık*, Hak. *kiçig*, Azb., YUyg. *kiçik*, Trkm. *kiçi*, Tü. *küçük*, Nog. *kişkey*, Alt. *kiçik, kiçig, kiçü, kiçnek*, Kırg. *kiçi, kiçinekey*, Başk. *kışkey*, Tat. *kiçkine*, Kzk. *kişkene* “küçük” sözcüklerine yaklaştırmış, Bur. *bişihan, biçihan*, Mo. *biçihan* “küçük” sözcükleriyle karşılaştırmış ve bu sözcüklerdeki /p/ ~ /k/ alternasyonuna dikkat çekmiştir (1964, s. 159). Räsänen, varsayımsal *biçe biçiminin altında, SUyg. *miçe* “küçük, az”, Tuv. *piçe, biçe, biçii*, Yak. *biçiken, buçikan* “küçük”, Çağ. *bitçaka* “küçük, küçük şey” sözcükleriyle birlikte Çuv. *pıçekkı* sözcüğüne de yer vermiştir ve bunların Mo. *biçiken, biçikan* “küçük” sözcüklerine denk olduğunu belirtmiştir (1969, s. 75a). Sergeyev de bu sözcüklerdeki söz başı /k/ ~ /p/ değişikliğinin ne eş zamanlı ne de art zamanlı olarak kanıtlanmasının mümkün olmadığını (örneğin eski Türk yazıtlarında hem /p/ hem de /k/ sesleriyle başlayan biçimler ayrı sözlük birimler olarak bulunur: *biçe* “küçük”, *kıçig, kıçüg, kiçig, kiçüg* “küçük, ufak”) ancak varsayımsal olarak bu biçimlerin ortak bir ana biçime geri götürülebileceklerini belirtir (1982, s. 50, 51).

²⁸⁶⁴ ÇağKún. *bitçaka* 1902: 28, LÇ بنتچاكا 1881: 88a

²⁸⁶⁵ UrKat. *niçij, niçä* 1903: 1226a

²⁸⁶⁶ BuryC *besegen, bişikan, bişihan* 1857: 168b

²⁸⁶⁷ < *pıçikkı* “küçük” + *+let-* (a.e.y.e.), bk. *pıçikkı, pıçikkı*.

²⁸⁶⁸ Çevirisi, CsSz.’te (s. 98) ve ÇS’nde (s. 105) bulunmamaktadır.

²⁸⁶⁹ Gomb. *pət'tʃɛnɛχ* 1906: 142

²⁸⁷⁰ BuryC *берчення-* 1857: 41a

²⁸⁷¹ TatB *böjä* 1876: 164, TatO *böyя* 1892: 45a

²⁸⁷² TatB *böjä-* 1876: 164

²⁸⁷³ < ETat. **boya-* ay. [> MTat. *buya-* “boyamak”] (ANLT, s. 22). Räsänen de sözcüğü Tatarca bir kopya kabul eder ancak o sözcüğün Tat. *buya-* eyleminden geçtiğini belirtir (1969, s. 77b). EDAL’da Çuv. *pıve-* varsayımsal **bodo-* biçiminin altında verilmiştir. Ancak Çuv. *pıve-* eyleminde neden *-r- yerine -v- bulunduğu açık olmadığı, bunun belki de arkaik bir *-gd- ses grubunun kalıntısı olduğu belirtilmiştir (s. 367).

pīver [pəvɛr]²⁸⁷⁴, Sp. [püvɛr] “karaciğer”; krş. Gomb.; krş. *pakarta* [paçarda] (TatB [bauêr²⁸⁷⁵], MişBüg. [bawêr])

pīvet [pəvɛt]²⁸⁷⁶, Uçebn. 43 *pīven* [pəvɛn²⁸⁷⁷] “koşumda boyunduruğunun altlığı, hamut altlığı, hamutun yastığı” (TatB [bējät²⁸⁷⁸], MişBüg. [büwät])

pīyaha [pējajaxa]²⁸⁷⁹ (iye. ekleriyle *-aham, -ahu, -ahısı* [-açam, -açu, -açəsə]) “kocamın ağabeyi, ayrıca kocamın ondan daha büyük olan herhangi bir erkek akrabası”; krş. Gomb. (TatO [bəj-aya²⁸⁸⁰] “büyük kayınbirader”)

pīyav [pējjav]²⁸⁸¹, Sp. [pəjav] “halat, sicim, urgan, ip”; *hımıt-pīyarı* [çəmât-pējara] “hamutun bağı, kayışı, ipi”; krş. Gomb. (krş. ? Tat. [bāj] “bağ, bir şeyin bağlandığı nesne (halat, kemer)”; ? [bau] “ip, urgan”; [kamât bauê] “hamut bağı”²⁸⁸²; AşmMater.’e (84) göre = Tat. [bəyau²⁸⁸³] “bukağı”)

pīh [pəç]²⁸⁸⁴, Sp. [pəç] “bok, dışkı, pislik, kir”; *hılha-pīhi* [çêlçax-pəçə] “kulak kiri” (TatO [buk²⁸⁸⁵])

pīh- [pəç-]²⁸⁸⁶, Sp. ay. “bakmak; dikkat etmek, göz kulak olmak, ilgilenmek, bakımını sağlamak, korumak, gözetmek”; krş. Gomb. (Tat. Osm. [bak-])

pīhın- [pəçân-]²⁸⁸⁷ “boyun eğmek, itaat etmek, bağımlı olmak, bağılı kalmak”; krş. Máté XI, 30 (BaşkK [baçân-²⁸⁸⁸] “boyun eğmek, itaat etmek”)

²⁸⁷⁴ Räsänen, *pīver* “karaciğer” sözcüğünün *pakar*’dan geldiğini belirtir ve *pakar* için şu denklileri verir: ~ Tat., Kzk. *baur*, Kar. *bawr*, Bar. *paur*, Osm. *bağır*, Leb. *pār*, Alt. *pūr*, Yak. *biar* vb. Ayrıca ona göre söz konusu kelime, Paaasonen’de kaydedilen *pırışi* “bağırsak” (~ Osm. *bağırsak*, *barsak* ay.) sözcüğünde *pır* olarak da geçmektedir. Ayrıca Çuv. *pīver* sözcüğünün Osm. *bögrek* “böbrek” ile birleştirilen ve fonetik olarak Çuvaşçada *püre*’ye karşılık gelen eş anlamlısı *bağır* sözcüğünden ayrı değerlendirilmeyeceğini belirtir (1920, s. 173). Bu doğrultuda Räsänen, etimolojik sözlüğünde Çuv. *pīver* sözcüğünü, Uyg. *bağır*, *bağar* “karaciğer, mide; dost, akraba”, OT, Osm. vd. *bağır*, Kzk., Tat. *baur* “ciğer; öfke, düşmanlık; hısım, akraba”, Bar. *paur*, Çağ. *bağır*, Osm. *bār*, Kmk. *baur*, Hak., Leb. vd. *pār*, Tel. *pūr*, Yak. *biar* sözcükleriyle birlikte; Çuv. *pırışi* sözcüğünü ise Uyg. *bağır-sak* “merhametli”, Kum. *bavur-sak* “sevilen”, Osm. *bağır-sak* “bağır, bağırsak”, *barsak* “bağırsak”, OT *bağır-sak* “bağır” sözcükleriyle birlikte ele alır (1969, s. 55). Yegorov ve Fedotov da Paaasonen’den farklı bir bilgi yer almaz. Onlar da sözcüğü, TT *bağır* “bağır” gibi Türkçe biçimlere yaklaşırlar (1964, s. 155; 1996a, s. 417, 418). ÇSB’de sözcük *bağır (s. 82); EDAL’da *biğır* (s. 1092); CHF’de ise *biğar* (s. 60) ana biçimlerinden getirilir.

²⁸⁷⁵ TatB *bauır* 1876: 150

²⁸⁷⁶ Räsänen Çuv. *pīven* ve *pīvet* sözcüklerini, Tat. *būyet* “hamut altlığı”, Tob. *mūyet*, Miş. *būwet* sözcükleriyle birlikte varsayımsal *būyet biçiminin altında verir (1969, s. 91b).

²⁸⁷⁷ Uçebn. *něeen*

²⁸⁷⁸ TatB *bējät* 1876: 164

²⁸⁷⁹ < Tat. *bīj-ağa* (EWb., s. 91b).

²⁸⁸⁰ TatO *beü aza* 1892: 39a

²⁸⁸¹ Araştırmacılar, Çuv. *pīyav* sözcüğünü, hem TT *bukağı* hem de *bağ* sözcükleriyle ve bunların diğer Türk dillerindeki denklileriyle ilişkilendirmişlerdir (Yeg., s. 152; Fed. II, s. 411). Ancak *pīyav* biçiminin, *pīhav* ve dolayısıyla TT *bukağı* gibi sözcüklerle birleştirilmesi şüphelidir (EWb., s. 87a; Fed. I, s. 411). WOT yazarlarına göre; Çuv. *pīyav* Tatarca kökenlidir (s. 84-85).

²⁸⁸² Paaasonen, etimolojik eklemeler bölümünde parantezin buraya kadarki kısmının silinmesi gerektiğini belirtmiştir (1908, s. 242).

²⁸⁸³ AşmMater. *бызай*

²⁸⁸⁴ << *boğ (EDAL, s. 941; CHF, s. 61) = TT *boğ* ay.

²⁸⁸⁵ TatO *бук-* 1892:49b

²⁸⁸⁶ << **bağ-* (ÇSB; EDAL, s. 323; CHF, s. 231) = TT *bağ-* ay.

²⁸⁸⁷ < *pīh-* “bakmak; dikkat etmek, göz kulak olmak, özen göstermek, ilgilenmek, bakımını sağlamak, korumak, kollamak, gözetmek” + *-ın-* (e.e.y.e.; dönüşlülük), bk. *pīh-*.

pīhīntar- [pə̌xə̌ndar-]²⁸⁸⁹ “boyun eğdirmek, tabi kılmak, hamiyeti altına almak”

pīhīr [pə̌xər]²⁸⁹⁰, Sp. [pə̌xər] “bakır”; krş. Gomb. [pə̌xər] (Tat. [bakər] < Far. [bahyr²⁸⁹¹] “bakır, bakır sikke”, Zenk. 179)

pīkī [pə̌gə̌]²⁸⁹² “tıpa, tıkaç, tapa”; *piç ike-pīkki* [pi.ð̌zə̌gě-pə̌kki] “fıçı tıpası”; krş. Magn. 210 (TatB [bökö²⁸⁹³] “tıpa, tıkaç”, AltV [pök²⁸⁹⁴] “sürgü; tıpa”)

pīlan [pə̌lan]²⁸⁹⁵, Sp. [pə̌lan] “geyik, sığın”; Uçebn. 59 “ren geyiği” (TatO [bəlan²⁸⁹⁶] “ren geyiği”, TatB “geyik”)

pīlhan- [pə̌lhan-]²⁸⁹⁷ “bulanmak, bulanıklaşmak, çalkanmak, dalgalanmak, hareketlenmek, heyecanlanmak, endişelenmek, telaşlanmak, galeyana gelmek, ayaklanmak”; *şiv pīlhansa tīrat* [şiv pə̌lhanza tīrat²⁸⁹⁸]²⁸⁹⁹ (ilkbaharda) “su bulanıklaşıp durur”; *manīn iş pīlhanat* [manēn ə̌ş pə̌lhanat]²⁹⁰⁰ “benim içim bulanıyor”; *halīh pīlhannī* [χalə̌χ pə̌lhanə̌]²⁹⁰¹ “halk galeyana geldi”; krş. Máté IX, 23 (TatB [bəlyan-²⁹⁰²])

pīlhançik [pə̌lhan.ð̌zək]²⁹⁰³ “bulanık, karışık, karmaşık, dağınık”

pīlhat- [pə̌lhat-]²⁹⁰⁴ ettirgen. (TatB [bəlyat-²⁹⁰⁵])

pīltir [pə̌lbər]²⁹⁰⁶ Razsk. I, 23 “hol, sofa, giriş”

pīltirka [pə̌lbə̌rca]²⁹⁰⁷ “kırbacım, kamçının ucunda bulunan, elin sokulduğu kayış halkası, kordon ilmeği” (ÇağKún. [bildurğa²⁹⁰⁸] “kamçının üstündeki köstek”, KzkK [büldürge] “kamçının ucundaki elin sokulduğu ilmek”; krş. Tat. [möldörmä] ay. (Ufa guberniyası, Birski bölgesinden olan Mari tercümanının verdiği bilgiye göre); oradaki Marilerde [mêldêrya, pə̌ldêrma] ay.)

²⁸⁸⁸ BaşkK *багын-* 1899: 23a

²⁸⁸⁹ < *pīhīn-* “boyun eğmek, itaat etmek, bağımlı olmak, bağlı kalmak” + *-tar-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *pīhīn-*.

²⁸⁹⁰ << *baqır (EDAL, s. 348) = TT *baqır* ay.

²⁸⁹¹ FarZenk. *بخور* *bahyr*

²⁸⁹² << *böküg (CHF, s. 61).

²⁸⁹³ TatB *bökö* 1876: 163

²⁸⁹⁴ AltV *nök* 1884: 269a

²⁸⁹⁵ << *bulan (EDAL, s. 952; CHF, s. 61); << *bülen (WOT, s. 172-173) = DLT *bulan* “çok iri cüsseli, tek boynuzlu, oyuk boynuzunda su ve kar biriken yabani bir hayvan” (s. 600).

²⁸⁹⁶ TatO *bolan* 1892: 45b

²⁸⁹⁷ < **bulkan-* (ÇSB); << **bulğa-* (EDAL, s. 382) = TT *bula-* “bulamak”, *bulan-* “bulanmak”.

²⁸⁹⁸ Paasonen, *tīrat* biçiminde düzeltilmesi gerektiğini belirtmiştir (1908, s. 243).

²⁸⁹⁹ Çevirisi, CsSz.’te (s. 99) ve ÇS’nde (s. 99) bulunmamaktadır.

²⁹⁰⁰ Çevirisi, CsSz.’te (1908, s. 99) bulunmamaktadır. ÇS’nde “benim içim bulanıyor” (s. 99) biçimindedir.

²⁹⁰¹ Çevirisi, CsSz.’te (1908, s. 99) bulunmamaktadır. ÇS’nde “halk heyecana geldi” (s. 99) biçimindedir.

²⁹⁰² TatB *bolyan-* 1876: 163

²⁹⁰³ < *pīlhan-* “bulanmak, bulanıklaşmak, çalkanmak, dalgalanmak, hareketlenmek, heyecanlanmak, endişelenmek, telaşlanmak, galeyana gelmek, ayaklanmak” + *-çik* (e.a.y.e.), bk. *pīlhan-*.

²⁹⁰⁴ < **pīlha-* + *-t-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *pīlhan-*.

²⁹⁰⁵ TatB *bolyat-* 1876: 163

²⁹⁰⁶ Aşmarin, sözcüğü *pīl* “ahşap bir kulübede tavandaki delikten çatıya veya kapı yanındaki duvarda bulunan bir delikten ya da kapı üstünden uzanan tahta baca” + *īrri* “tepesi” (< *īrī* “tepe, üst” + *ī* (3. tekil iyelik eki) biçiminde açıklamaktadır (Aşm. X, s. 108).

²⁹⁰⁷ < OMo. *büldürge* “kamçı sapı üstündeki deriden halka” veya < Tat. < OMo. *büldürge* “kamçı sapı üstündeki deriden halka” (Róna-Tas, 1982a, s. 86–87).

²⁹⁰⁸ ÇağKún. ay. 1902: 27, LÇ *بيلدوركا* 1881: 94b

pılçav [pəl'.džav]²⁹⁰⁹ “gelin tarafından damada yapılan veya satın alınan, düğünden önce damadın babası ve küçük erkek kardeşi (veya küçük kız kardeşi) tarafından alınıp götürülen hediyeler, aynı zamanda düğün günü de nihai olarak kararlaştırılır; bu hediyeler bir kemer, bir yüzük, bir çift eldiven ve (*kîrû-tutri* [kərü-tutri] denilen) bir mendilden oluşur”; krş. Gomb. *pılçav*, *pınçal* [pəl'.džav, pəndžal] “düğün günü tarihini belirleme” (AltV [molčak²⁹¹⁰] “süre”, KoybK [molžak²⁹¹¹] ay., ÇağBud. [bolčau²⁹¹²] ay., UrKat. [polžā, polžay²⁹¹³] “zaman”; krş. Hlh. [bolzu-] “bir gün belirlemek”, TobGig. [bulcau (булцавъ)] “süre, belirlenmiş zaman”)

pīntih- [pəndəχ-] “küflenmek, küf tutmak”

pīntihtar- [pəndəhtar-]²⁹¹⁴ ettirgen.

pīnçi [pəń.džā]²⁹¹⁵ “nokta, leke, benek”

pīr [pār]²⁹¹⁶ “buz; dolu”; *p. sivat* [p. səvat] “dolu yağıyor”; *pīr pīrçi pīr* [pər pər.džə pər] “bir parça buz”; Sp. [pur] “buz”; *pūr* [pər] “dolu”; krş. Gomb. (Tat. [böz] “buz; dolu”)

pīr- [pār-]²⁹¹⁷ “döndürmek, çevirmek; burmak, bükmek, sıkmak; burgulamak, delmek”; *lašina pīr* [lažəna pər] “atını döndür!” (Tat. [bər-])

pīrīn- [pārən²⁹¹⁸]²⁹¹⁹ “dönmek, yön değişmek”; Máté V, 42

pīrkala- [pārgala-]²⁹²⁰ iter. “döndürüp durmak, evirip çevirmek”

pīrkalan- [pārgalan-]²⁹²¹ “dönmek, dönüp durmak”

pīrkalantar- [pārgalanɔar-]²⁹²² ettirgen.

pīrkīçi [pārgā.džā]²⁹²³ “bir yük arabası veya kızakta bulunan yükü germek için kullanılan kalın değnek veya sopa, tahta parçası”; *vuttisem hīysemeh tiyense vīren ī šekīren šaklansa śihīnsa pīrkīçīpa pīrīnsa tīnī* [vuttīzəm χəjzəmɛχ tijenze vərənə šegəlren šaklanza śīχənzə

²⁹⁰⁹ < Tü., Çağ. *bolcav* “vade”, Tat. *bulcal* ay. < Mo. *bolcaga* “vade”, *bolcar* ay. (Poppe, 1927, s. 166). Róna-Tas da sözcüğün Çuvaşçaya bir Volga-Kıpçak dilinden ve /u/ > /i/ gelişiminden önce geçtiğini, bu durumun -ç- sesinin korunmasına ek olarak /ağ/ > /au/ > /av/ ses değişiminden de açıkça görüldüğünü ifade eder (1982a, s. 79-81).

²⁹¹⁰ AltV *molčak* 1884: 205b

²⁹¹¹ KoybK *molčak* 1886: 157

²⁹¹² ÇağBud. *بولچار* 1869: 289a.

²⁹¹³ UrKat. *полча, полчаъ* 1903: 1232b

²⁹¹⁴ < *pīntih-* “küflenmek” + *-tar-* (e.e.y.e.; ettirgenlik).

²⁹¹⁵ Bize göre; < Ru. *пятно* “leke, kir”.

²⁹¹⁶ << **bur*² (ÇSB); << **bū(n)ʳ* (EDAL, s. 933) = TT *buz* ay.

²⁹¹⁷ << **bur-* (ÇSB); << **bur(a)-* (EDAL, s. 955-956) = TT *bur-* ay. WOT'ta TT *bürü-*, *bur-* aynı yerde ele alınır. Ünlülerdeki art ve ön damaksız farklılık, semantik farklılaşmayla açıklanır. Ayrıca TT *büz-* “büzmek” gibi denkliklerle aynı yere dâhil edilmiştir (s. 149-150).

²⁹¹⁸ *pārən-* olmalı.

²⁹¹⁹ < *pīr-* “döndürmek, çevirmek; burmak, bükmek, sıkmak; burgulamak, delmek” + *-īn-* (e.e.y.e.; dönüşlülük), bk. *pīr-*.

²⁹²⁰ < *pīr-* “döndürmek, çevirmek; burmak, bükmek, sıkmak; burgulamak, delmek” + *-kala-* (e.e.y.e.; sıklık), bk. *pīr-*.

²⁹²¹ < *pīrkala-* “döndürüp durmak, evirip çevirmek” + *-n-* (e.e.y.e.; dönüşlülük), bk. *pīrkala-*.

²⁹²² < *pīrkalan-* “dönmek, dönüp durmak” + *-tar-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *pīrkalan-*.

²⁹²³ < *pīr-* “döndürmek, çevirmek; burmak, bükmek, sıkmak; burgulamak, delmek” + *-kīçi* (e.a.y.e), bk. *pīr-*.

pêrgê.đžêba pêrênza tânê]²⁹²⁴ “odunları kendileri yükleyip ipi çengelden asıp birleştirse tahta parçasıyla döner durur”

pîra [pâra]²⁹²⁵ “burgu”; *at pîri* [at pêri], Sp. [apri], Uçebn. 38 *aptîri* (*atî+p.*) [aptâri]²⁹²⁶ (adê+p.) “kunduracı bizi”; *viš-višlî pîra* [viš-vəšlə pâra] “el burgusu, el matkabi”; Uçebn. 100 *šavra pîra* [šavra pâra]²⁹²⁷ ay.; krş. Gomb. (krş. KzkK [buryu] “burgu”; - krş. TatB [børau]²⁹²⁸ “burgu” < Ru. *буряк*)

pîrah- [pêraç-]²⁹²⁹, Sp. [praç-] “bırakmak, koymak, terk etmek, ayrılmak, vazgeçmek”; *hurîm p.* [çirêm p.] “erken doğum yapmak, çocuk düşürmek” (Osm. [brak-, byrak-²⁹³⁰] Zenk. 185.; krş. AltV [pêrka-²⁹³¹] “atmak, fırlatmak”)

pîrahtar- [pêraçtar-]²⁹³² ettirgen. (Uçebn. 139 “bıraktırmak, vazgeçirmek”)

pîraka [pêraça]²⁹³³ “posa, çökelti” (= *salat-pîtti* [salat-pêtti])

pîris [pêrêš] “soba ve kapının karşısındaki duvar arasındaki kalın tahta veya kiriş” (Ru. *брысь*)

Pîrislan [Pêrêslan] “Buguruslan şehri”

pîriš [pêrêš]²⁹³⁴, Sp. [pêrêš] “biber”; krş. Gomb. (Tat. [børeč])

²⁹²⁴ Çevirisi, CsSz. 'te s. 100) ve ÇS'nde (s. 100) bulunmamaktadır.

²⁹²⁵ < *pîr-* “döndürmek, çevirmek; burmak, bükme, sıkma; burgulamak, delmek” + *-a* (e.a.y.e.), bk. *pîr-*. Paasonen'in belirttiğinin aksine sözcük Rusçadan Türk dillerine değil, Türk dillerinden Rusçaya geçmiş olmalıdır. Räsänen, Rusça biçimi Çuvaşçadan kopyalanmış olarak gösterirken (1969, s. 89a), Ahmet'yanov, sözcüğün Çuvaşça ve Rusçaya, Tatarcadan kopyalandığını belirtmektedir (2015a, s. 198b). Biz buna katılmıyoruz çünkü sözcük Tatarca bir kopya olsaydı, Tatarca biçimin sonunda bulunan /av/ ses grubu Çuvaşçada da korunurdu. Basitçe *pîr-* eylemine eylemden ad yapım eki *-a*'nın eklenmesiyle oluşmuş olmalı.

²⁹²⁶ Uçebn. *anmâpu*

²⁹²⁷ Uçebn. *çaəpa nəpa*

²⁹²⁸ TatB *borau* 1876: 162

²⁹²⁹ << **bıraç-* (EDAL, s. 363) = TT *bıraç-* ay.

²⁹³⁰ OsmZenk. *بر اقمق* *brakmak, byrakmak*

²⁹³¹ AltV *нырка-* 1884: 281a

²⁹³² < *pîrah-* “bırakmak, koymak, terk etmek, ayrılmak, vazgeçmek” + *-tar-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *pîrah-*.

²⁹³³ Räsänen; sözcük için bir *pîra ana biçimi tasarlamış ve bu biçimi, Çağ., Osm. *boza* “deve sütünden yapılan içki”, Osm. *posa* “fermente danıdan yapılan bir içecek”, Çağ., Tat. *buza*, Bar. *poza*, Tel. *pozo* ay. sözcükleriyle ilişkili görmüştür. Räsänen'e göre Çuvaşça için tasarlanan bu *pîra biçimi, bir kopya olarak Mar. *puyr, puyro, pürö* “balıdan yapılan içki, bira” sözcüklerinde yaşamaktadır. Çuvaşçada ise *pîra-ka* biçiminde başka bir sözcüğün içinde bulunmaktadır ki bu da Rusçaya *öpaza* biçiminde kopyalanmıştır (1969, s. 82ab). Scherner, sözcüğün gelişimini şu şekilde düşünmüştür: MÇuv. *pîraka* < OÇuv. *buraga < OÇuv. *bura + *+ka* eki < GT *buza “darı birası”. OÇuv. *bura aynı zamanda Mariceye *pura* “bira” biçiminde, *+ka* eki almış ve ünlüler arası bu ek başı /k/ sesinin ötümlüleşmiş biçimi *buraga* ise Rusçaya *brága* “az alkollü içki” biçiminde geçmiştir (1977, s. 17). WOT yazarlarına göre, Räsänen'in yeniden yapılandığı biçim, Mar. *pürö* “bira”, EMord. *pure* “ballı içki” biçimlerinden yola çıkılarak yapılan bu inşa, ciddi fonetik sorunlar barındırmaktadır. Onlara göre Çuv. *pîraka* ya aslen ön sesli bir sözcükten gelir (**büräk/gä* gibi) ya da büyük ihtimalle Rusça bir kopyadır. Sözcük, hem Maricede hem de Mordvincede ön ünlü içerir ve Räsänen bunu Çuvaşçada temeli olmayan damaksallaştırılmış bir *í* olduğunu varsayarak açıklamaya çalışmıştır. Çuvaşça sözcüğün aslının ön ünlülü olması düşüncelerini ise yazarlar, Alm. *bier*'in de Hunca aracılığıyla kopyalanmış olabileceği düşüncesine bağlarlar. Yazarlara göre, K. Agyagási'nin Mar. *pura* “bira, kvas” sözcüğünü, erken bir (yaklaşık 14. yy.) Orta Bulgarca kopya *bura < *bora olarak değerlendirmesi, ET *boza* sözcüğüyle mükemmel bir eşleşme gösterir. Orta Bulgarca *bura küçültme eki +(A)k ekini almış ve şu değişimleri göstermiştir: *burak > *buray. Bu biçim, Eski Rusçaya geçmiş ve sonuna /a/ sesi eklenmiştir: *buray > Eski Ru. *bürága > *brága*. Ru. *brága* Çuvaşçaya *pîraka* olarak kopyalanmıştır. Yani Çuv. *pîraka*, bir Rusça kopyadır ama Rusça sözcük de daha önceden var olan ve sonradan kaybolmuş bir Volga Bulgarca sözcükten kopyadır (s. 164-165).

²⁹³⁴ WOT'a göre; sözcük Hintçe kökenlidir ve Türk dillerine İran'dan gelmiştir. Ancak ET *mirç, murç* “biber”, Tat. *boriç* ay. gibi birçok Türkçe veri, bu sözcüğün yeniden inşasına izin verecek ölçüdedir. Onlara göre orijinal biçim

pīri [pârî] ²⁹³⁵, Sp. [pəri] “kavuzlu buğday, karabuğday (*Triticum spelta*)” (TatB [bərāj ²⁹³⁶])

pīrkīt [pârçât] (muhtemelen *pīr* [pâr] “buz”+ *kut* [kūt] “göt, kıç”) “bir çeşit buz kızağı; kullanılmış elek veya ıhlamur ağacı kabuğundan yapılmış sepet, tabanı gübreye sıvanır ve ardından su dökülür, bu da donda üzerinde buz kabuğu oluşmasına neden olur”

pīrkkīn [pârkkân] “orada burada, her yerde, bir oraya bir buraya, bir yandan öte yana”; *pīr hura açā kuritene p. šavīrnat’*. -*pīrsa śini* [pər χura a.Ǿža kūrīðene p. šavērnat’. -pârza śini] “(bilmece) kara (esmer) bir çocuk tekneyi bir o yana bir bu yana çeviriyor. -pire ısırması”; *şışi p. çupsa süret* [šēži p. tšupsa süret] “fare sağa sola koşuyor”; *epī śilīke p. şırarīm, tuymarīm* [eβə śələge p. şırarēm, tuymarēm] “şapkamı her yerde aradım, (ama) bulamadım” (krş. ? *pīr-* [pâr-])

pīrsa [pârza] ²⁹³⁷, Sp. [pørza] “bezelye”; *śiyeken p.* [śijegen p.] ay.; *mimīçī-pīrsi* [mimətšə-pârzi], Uçebn 55 *nimīš-pīrsi* [niməs-pârzi] ²⁹³⁸ “bakla, fasulye”; krş. Gomb. (TatB [bərçak, burçak ²⁹³⁹])

pīrsa [pârza] ²⁹⁴⁰, Sp. [pørza] “pire”; *śirtakan p.* [śırdagan p.] ay. (Tat. [bөрçä])

pīrtak [pârðak] ²⁹⁴¹ “biraz, azcık”; *par mana p. ukša* [par mana p. uksa] “bana biraz para ver!” *kışt p. parha* [kışt p. parça] “birazcık ver!” *epī kışt p. ĩnlarīm* [eβə kışt p. ĩnlarēm] “ben birazcık anladım”

pīrçikan [pâr.Ǿžāgan] “kuyruksallayan kuşu (*Motacilla*)” (krş. ? *pīr-* [pâr-])

pīru [pârū] ²⁹⁴², Sp. [pəru] “buzağı, dana”; krş. Gomb. (TatB [bözau ²⁹⁴³], Osm. [buzagy ²⁹⁴⁴] Zenk. 218)

pīrula- [pârula-] ²⁹⁴⁵ “buzağulamak, yavrulamak”

pīs [pâs] ²⁹⁴⁶ “(ör. banyo, hamam, kaynayan su, terleyen at hak.) buğu, buhar” (BaşkK [büs ²⁹⁴⁷] ay. (“buhar”), ÇağVamb. [bus ²⁹⁴⁸] “pus”, OsmZenk. [pus ²⁹⁴⁹] “pus, bulanık hava”)

murç şeklindedir. Çoğu Türk dilinde sadece /ɣ/’den önce söz başı /m/ mümkün olduğundan ve diğer tüm durumlarda Türk dillerine yabancı olan ilk ses /m/’nin /b/ sesine değiştiğini, bu nedenle *murç* biçiminin de *burç* şeklini aldığı belirtilir. Son ses grubu /rç/ ise Türk dillerinde nadir olsa da yine de bulunur ancak yine de alışılmadık olduğundan ünlü eklenmesiyle *buruç* şeklini alır. **buruç* biçimi de Çuvaşçada /u/>/i/ ve düzenli /ç/>/s/ değişimiyle *pīriš* şeklini almıştır. Ancak bu Çuvaşça biçim, ikincildir ve o, **burç* biçiminden gelişmiştir. Osetçe veriler de buna kanıt sunar (s. 152-154). Klára Agyagási de sözcüğü, **burç* biçiminden getirir (2019, s. 53).

²⁹³⁵ Araştırmacılar; sözcüğü, genellikle **buğday* (= TT *buğday*) ana biçiminden getirirler (ÇSB; CHF, s. 86). WOT yazarları farklı bir görüş sunar. Onlara göre, Çuv. *pīri*, Slavca *pyro*, Grekçe *pyros*, Eski İng. *fyr*s vb. ile ilişkilidir (s. 187).

²⁹³⁶ TatB *boraj* 1876: 162

²⁹³⁷ << *burçak* (ÇSB; EDAL, s. 380; CHF, s. 53) = TT *burçak* ay.

²⁹³⁸ Uçebn. *нимёч пәрчу*

²⁹³⁹ TatB *borçak, burçak* 1876: 163

²⁹⁴⁰ << **bürçe* (EDAL, s. 363; CHF, s. 53; WOT, s. 173) = TT *pire* ay.

²⁹⁴¹ < *pīr* “1” + *tatık* “parça”. *Tatık* sözcüğündeki iki benzer heceden güçsüz olanı düşmüş ve *pīrtak* biçimi ortaya çıkmış buradan da ileri benzeşmeyle *pīrtak* biçimi ortaya çıkmıştır (Yeg., s. 149; Fed. I, s. 402).

²⁹⁴² << **burağı* (ÇSB; EDAL, s. 354; WOT, s. 151; CHF, s. 38) = TT *buzağı* ay.

²⁹⁴³ TatB’de *bozau* olması gerekiyor ancak orada *bızau* biçimi yer almaktadır (1876, s. 159).

²⁹⁴⁴ OsmZenk. بوزاغي *buzagy* 1866: 218a

²⁹⁴⁵ < *pīru* “buzağı, dana” + *+la-* (a.e.y.e.), bk. *pīru*.

pīs- [pâs-]²⁹⁵⁰, Sp. [pus-] “bozmak, zarar vermek, büyüyle bozmak”; krş. *pus-* [pus-]; krş. Gomb. [pus-] (Tat. [böz-])

pīšik [pâžâk]²⁹⁵¹ “bozuk, kusurlu, hasarlı, hasta”; *p. kuś, ura, alī* [p. kuś, ūra, alâ]²⁹⁵² “bozuk, hasta göz, ayak, el” (TatB [bözâk, bözök²⁹⁵³] “bozuk, kötü”)

pīšil- [pâžâl-]²⁹⁵⁴ “bozulmak, zarar görmek”

pīštaš [pâštaš] “bozulma, büyüyle bozulma, zarara uğrama, yıkım”

pīsar- [pâzar-]²⁹⁵⁵, Sp. [pəzar-] “yellenmek”

pīsara: p.-kut [pâzara: p.-kuṭ]²⁹⁵⁶ “sık sık yellenen, çok yellenen kimse”

pīsara [pâzara]²⁹⁵⁷, Sp. [p̂zara] (í [̂] sessiz) “kokulu sansar, kokarca (Mustela putorius)”; krş. *psara* [psara] “marmot, dağ sıçanı”

pīsarliḥ [pâzarlîḥ]²⁹⁵⁸ “yellenme”

pīš: aš-pīš [pâš: aš-pâš] “et, et yemeği”

pīšal [pâžal], Sp. [pšal] “tüfek, silah” (Ru. *пуцаль*)

pīšatan [pâžadan]²⁹⁵⁹, Sp. [pužadan] “yakarak delik açmaya yarayan delgi, burgu”

pīšiltat- [pâžâlbat-]²⁹⁶⁰ “fısıldamak, hışırdamak” (yans. krş. TatB [pâškâlda-²⁹⁶¹] ay., BaşkK [mâšâlda-²⁹⁶²] “sesli sesli burnundan solumak, hareket etmek)

pīširhan- [pâžârḥan-]²⁹⁶³ “üzülmek, eziyet çekmek, endişelenmek, telaşlanmak, meraklanmak”; *truk manran parīma iyta puślarīš, ništan tuṣpa paraymarīm, pīširhana yultīm* [truk manran parēma ijda puślarés, ništan tuṣpa parajmarēm, pâžârḥana juḷbēm]²⁹⁶⁴ “ansızın benden ödevi istemeye başladılar, hiçbir yerden bulup veremedim, telaşlandım”; krş. Máté XX, 13 *epī sana pīširhanmalla tumastīp* [ebə sana pâžârḥanmalla tumastēp] “ben seni üzmem”; krş. Márk XIV,

²⁹⁴⁶ << *bus (EDAL, s. 957; CHF, s. 61); << *būs (WOT, s. 185-186) = TT *pus* ay.

²⁹⁴⁷ BaşkK *ōyc* 1899: 39b

²⁹⁴⁸ ÇağVamb. *بوس bus* 1867: 247b

²⁹⁴⁹ OsmZenk. *پوس pus* 1866: 221a

²⁹⁵⁰ < Tat. *boz-* “bozmak” (EDAL, s. 936; WOT, s. 189). EDAL’da ayrıca Çuv. *pīs-*’da bulunan /s/ sesinin, bir Kıpçak dilinden kopya olma olasılığının yanı sıra eski bir *-r/s-* ses grubunun kalıntısı da olabileceği ifade edilir.

²⁹⁵¹ < *pīs-* “bozmak, zarar vermek, büyüyle bozmak” + *-ik* (e.a.y.e.), bk. *pīs-*.

²⁹⁵² Çevirisi, CsSz.’te (s. 101) ve ÇS’nde (s. 101) bulunmamaktadır.

²⁹⁵³ TatB *božik, bozok* 1876: 162

²⁹⁵⁴ < *pīs-* “bozmak, zarar vermek, büyüyle bozmak” + *-il* (e.e.y.e.; edilgenlik), bk. *pīs-*.

²⁹⁵⁵ < *pīs* “buğu, buhar (ör. banyo, hamam, kaynayan su, terleyen at hak.)” + *ar-* (a.e.y.e.), bk. *pīs*. Ancak *pīs gibi bir yansıma kökten de türemiş olabilir.

²⁹⁵⁶ < *pīsar-* “yellenmek” + *-a* (e.a.y.e.) + *kut* “arka, kıç”, bk. *pīsar-* ve *kut*.

²⁹⁵⁷ < *pīsar-* “yellenmek” + *-a* (e.a.y.e.), bk. *pīsar-*.

²⁹⁵⁸ < *pīs* “buğu, buhar (ör. banyo, hamam, kaynayan su, terleyen at hak.)” + *ar-* (a.e.y.e.) + *-i* (e.a.y.e.) + *+liḥ* (a.a.y.e.), bk. *pīs*. Ancak *pīs gibi bir yansıma kökten de türemiş olabilir.

²⁹⁵⁹ Yegorov; sözcüğün yansıma kökenli olduğunu düşünmüştür (1964, s. 152). Ahmet’yanov, sözcüğü Tat. *buşagan* “büyük biz; kavisli ayakkabı bizi”, *pişatan* “ısıtılarak kullanılan biz” sözcüklerinin denkliği olarak kabul etmiş ve bu sözcüklerin Fin-Ugor kökenli olabileceğine işaret etmiştir (2015a, s. 218b).

²⁹⁶⁰ < *pīšil* “fısıltı, hışırtı hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 283c) + *+tat-* (a.e.y.e.).

²⁹⁶¹ TatB *pīškilda-* 1876: 149

²⁹⁶² BaşkK *мышылда-* 1899: 176b

²⁹⁶³ < Tat. *poşırğan-*; Tat. *poşırğalan-* = *pošin-* “endişelenmek” (WOT, s. 160).

²⁹⁶⁴ Çevirisi, CsSz.’te (s. 101) ve ÇS’nde (s. 102) bulunmamaktadır.

33 (ÇağKún. [boşuryan-] “birine ızdırıp vermek”; krş. ÇağKún. [boşar] “iç sıkıntısı, ızdırıp, telaş”, [boşuk-²⁹⁶⁵] “ızdırıp vermek, üzölmek”, TatB [bøš-²⁹⁶⁶] “endişelenmek”)

pît [pât] “pud (Rus ağırlık ölçüsü)” (Ru. *пуд*)

pîta [pâda]²⁹⁶⁷, Sp. [pøda] “çivi, mih, kazık”; Uçebn. 41 “kazık”; krş. Gomb. [pødâ] (? TatB [bøtak²⁹⁶⁸] “budak”; ? AltV [pozuy, posøγ] “çivi”, [poju²⁹⁶⁹] ay.)

pîtala- [pâdala-]²⁹⁷⁰ “üzerine mihlamak, üstüne çivilemek, çivi çakmak”

pîtavkka [pâdavkka] “un ölçüsü, yaklaşık 26 litrelik zahire ölçüsü”; krş. Gomb. (Ru. *пудовка*)

²⁹⁶⁵ ÇağKún. ay. 1902: 31, LÇ پوشورغانمق پوشار, پوشورغانمق 1881: 81a, 81b

²⁹⁶⁶ TatB’de *boš-* olması gerek ancak orada yalnızca *poš-* biçimi bulunur (1876: s. 149).

²⁹⁶⁷ Yegorov; sözcüğü, bir ağız varyantı olan *hutav* sözcüğüyle birlikte ele almış ve bu sözcükleri, Alt. *kadu*, Tuv. *kadağ*, Tat. *kadağ*, Başk. *kazak* “çivi”, Kzk. *kada* “kazık; bağlantı için kullanılan ucu sivri sopa; çivi”, Hak. *pozığ* “çivi” biçimlerine yaklaştırmış, bunların “çakmak” anlamındaki Kırg., Alt. *kada-* “çakmak, sokmak” türü eylemlerden türediğini belirtmiştir (1964, s. 150). Räsänen, sözcüğü varsayımsal **bod* kökü altında vermiş olduğu Uyg. *bodı*, *bodu-* “tutturmak”, OT *bodu-* “tutturmak”, Şor., Kaç., Koyb. *pos-* “çivilemek, mihlamak”; Şor., Hak. *pozığ*, Küer. *poıyığ*, Kumd. *poıy* ay. gibi biçimlere yaklaştırmış ancak Çuv. *pîta*’nın bunlarla ilişkilendirilebileceğine yine de şüpheyle yaklaştırmıştır (1969, s. 77b). Sergeev de Çuv. *pîta* sözcüğünü açıklamak için öncelikle aynı anlamdaki Çuv. *hutav* sözcüğünü ele almıştır. Yegorov’un Çuv. *pîta* ve *hutav* biçimlerinin her ikisini de Tü. *kadağ* (*kada*, *kadağ*) sözcüklerine dayandırdığını ifade eden Sergeev, araştırmacıların *kadağ* sözcüğünü *kada-* “tutturmak” + *-k* eki biçiminde açıklama konusunda fikir birliğinde olduklarını ve bu yapıdaki *kada-* eyleminin hemen hemen tüm Türk dillerinde kullanıldığını belirtir: Tuv. *kada-* “sokmak, çakmak”, Tat. *kada-* “batırmak, sokmak, çakmak” vb. Çuv. *hutav* biçiminde GT *-k(g)* eki yerine *-v* biçimi bulunduğunu belirten Sergeev, bu *-v* biçiminin bazen Mançu-Tunguz dillerinde de görüldüğünü belirtir: Evenk. *kadavça* “sıkılmış”; Even. *kadav-* “mengenede sıkmak”. Böylece GT *kada-* ve Çuv. *huta-* eylemleri ve bunlardan türemiş *kadağ* ve *hutav* sözcükleri ortaya çıkmaktadır. Yegorov’un sözcüğü açıkladığı yerde Hak. *pozığ* “çivi” sözcüğüne de atıfta bulunduğunu belirten Sergeev, böyle Türkçe *kadağ*, Hak. *pozığ* ve Çuv. *pîta* sözcüklerinin ortak bir arketipe giden sözcükler olduklarını ortaya çıktığını belirtir. Räsänen, Çuvaşça biçimin de verdiği diğer denklikler gibi bir **bod* biçimine geri götürülebileceğine şüpheyle karşılaşmasına ise şu yorumda bulunur: Çuvaşça için /b/ ~ /p/ ve /o/ ~ /a/ denklikleri şüphe götürmez biçimde açıktır ancak /ð/ ~ /t/ denkliği fonetik olarak doğrulanmamıştır. Çuv. *pîta* biçimindeki ünlüler arası *-t-* şüphe uyandırıcıdır çünkü Türkçe /ð/ Çuvaşçada /r/ sesine denk gelmektedir. Bu durumda Çuvaşçada *pîta* değil, *pîra* beklenirdi. Sergeev, bu durumun bir istisna olup olmayacağını sorgular. Çuv. *atı* “kap, kâse” (< GT *ayağ* (~ *adak*?), Yak. *adak* “kâse”) sözcüğünün bu istisnai durumu açıkladığını belirten Sergeev, Tü. *ayağ* “ayak” sözcüğünün kurallı biçiminin ise Çuv. *ura* olduğunu ve eş adlılık sebebiyle *atı* sözcüğünde /r/ yerine /t/ bulunduğunu belirtir. Aynı durum Çuv. *pîta* için de geçerlidir. Ancak, Tü. *ayağ* (*adak*) ~ Çuv. *atı* “kâse” etimolojik olarak belirsiz olduğundan Çuv. *pîta* sözcüğünü açıklamak için yeterli bir kanıt değildir. Bu nedenle Çuv. *pîta* sözcüğü en iyi /k/ ~ /p/ alternasyonu ile açıklanabilir. Bu durumda elbette Tü. *kadağ* ve *pozığ* sözcükleriyle kontaminasyon ihtimali de göz ardı edilmemelidir. Bu yollarla *pîta* biçimi ortaya çıkmış olabilir (1982, s. 49, 50). Fedotov, Mariceye de (Ova *puda*, Dağ. *pida* “çivi”) kopyalanmış bu sözcüğü, Tat. *botak*, TT *budağ* “budak, sürgün” sözcüklerine yaklaştırmıştır (1990, s. 209). Bir başka eserinde sözcüğü, ağızlardaki *hutav*’la birlikte ele alır. Ancak bunları ayrı ayrı Türkçe denkliklerle verir. *Pîta* sözcüğünü; Alt., Tel., Leb., Küer. *pudağ* (*puda-* + *-k*) “dal, budak”, Kum., Kzk., Krm. *butağ* “budak”, Tat., Başk. *botak* “budak; sürgün, körpe dal”, ET *butağ/budağ/butık* “dal, budak” sözcüklerine yaklaştırmış ve Çuvaşçada son ses /k/’nın düştüğünü belirtmiştir. *Hutav* biçimini Bar., Kum., Çağ. *kadau* (*kada-* + *-u*) “çivi”, Tat., Kum., Tob., Çağ. *kadağ* (*kada-* + *-k*) “çivi; (Tat.) funt (funtlar eski tahta el tartılarında çiviyle belirtilirdi)” gibi biçimlere yaklaştırmıştır. Fedotov; sözcüğün Moğol ve Mançu-Tunguz dillerinde de yaygın bir biçimde bulunduğunu belirtir: Yazılı Mo. *hada-* “çakmak, çivilemek”; *hadağäsun* “çivi; Mo. *hada-* “çivilemek, mihlamak; çakmak, sokmak”; *hadäs(an)* “çivi”; Bur. *hada-* “çivilemek, mihlamak”; Kalm. *hadh-* “çivilemek, mihlamak, çakmak”; Even. *kada-* (<Mo.) “çakmak (çivi, kazık)”; *kadahun* “çivi; kazık”; Manç. *hadahan* “(büyük) çivi” vb. (1996a, s. 405). EDAL’da sözcük, AT **būta-* “budamak” eyleminin altında TT *buda-* “budamak”, *budağ* “budak” gibi denkliklerle birlikte ele alınmıştır (s. 1114, 1115). WOT yazarları; sözcüğü, TT *budağ* “budak”, Tat. *bot* “but”, *bota-* “budamak”, *botak* “budak” gibi birçok Türkçe biçimle birlikte ele almıştır. Yazarlar, Erdal’ın *buta-* “budamak” etlemini **but* + *+a-* (a.e.y.e.) şeklinde açıklamasına yönelik *but* kökünün birincil anlamının “but” olduğunu, “destek, direk, sütun vb.” gibi ikincil anlamlarının bulunmasını ilgi çekici bulmuş ve ya *būt¹* “but” ve *būt²* “dal” olmak üzere iki ayrı kök varsayılması gerektiğini ya da bunların erken bir anlamsal farklılaşmaya sahip tek ve aynı sözcük olarak varsayılması gerektiğini, ikincinin daha olası olduğunu belirtirler. Onlar; Eski Batı Türkçesi biçimi **butğ* olarak tasarlamışlardır ve **butğ*, **but* + *+Ik* eki ya da *buti-* + *-Ok* biçimlerinde oluşmuş olabilir (s. 161-163).

²⁹⁶⁸ TatB *botak* 1876: 162

²⁹⁶⁹ İkincisi *pozäγ* olmalı. AltV *нозыг, нозыг, ноıy* 1884: 261a, 262b

²⁹⁷⁰ < *pîta* “çivi, mih, kazık” + *+la-* (a.e.y.e.), bk. *pîta*.

pīti [pāḍā]²⁹⁷¹, Sp. [pəḍā] “lapa, bulamaç”; krş. Gomb. [pḥḍḥ] (Tat. *butka* [butka], AltV [potka, potko, potkâ²⁹⁷²])

pīt’-pīltiklet- [pāt’pālḍəklet-]²⁹⁷³ “(bildircin) ses çıkarmak” (yans. krş. TatB [bāḥḥālda²⁹⁷⁴], MişBüg. [pāḥḥālda-])

pītran- [pāḥḥātra-]²⁹⁷⁵, Sp. [putran-] “bulanmak, karışmak, dolanmak, dolaşmak” (krş. ? DT Zenk. [butra²⁹⁷⁶] “saçılmak, dağılmak, açılmak, yayılmak”, ÇağKún. [botra-] “perişan olmak, dağınık olmak”, [botrak²⁹⁷⁷] “perişan, dağınık”)

pītrançik [pāḥḥātra.ḥāḥk]²⁹⁷⁸ “bulanık, karışık, belirsiz”

pītrat- [pāḥḥātra-]²⁹⁷⁹, Sp. [putrat] “bulandırmak, bulanıklaştırmak, karmak, karıştırmak; rahatsız etmek, huzur bozmak, engellemek; bozmak, bulandırmak, içini kaldırmak; gevezelik etmek, dedikodu etmek, çene çalmak”; Uçebn. 139 “bulandırmak, engellemek, karıştırmak”; *laşa p.* [laşa p.] “atlar için karışık yem hazırlamak”

pītratma [pāḥḥātra-]²⁹⁸⁰ “(atlar için) hayvan yemi, karışık yem, yal, manca, vıcık yem”

pīça: aça-pīça, aça-pça [pā.ḥā: a.ḥā-pā.ḥā, a.ḥā-pt’ša]²⁹⁸¹, Sp. ay. “çocuklar, çoluk çocuk” (krş. Far. [beç, beçce²⁹⁸²] “yavru (insan veya hayvan)”; krş. Horn, 184. sz.)

pīçī I [pā.ḥā] “leke, nokta, puan, benek” (Tat. [börçök] ay.)

pīçī II [pā.ḥā]²⁹⁸³ “kasvetli, bunaltıcı, kavurucu, boğucu, basık, havasız, rutubetli, küflü”; *payan p. kun* [pajan p. kün] “bugün hava bunaltıcı”; *pürt p.* [pürt p.] “odada basık bir hava var”; *p. tītīm* [p. tētēm] “kapkaranlık, zifiri karanlık” (AltV [mānçāḥk] “küflenmiş”, [māḥḥāḥk²⁹⁸⁴] ay.)

²⁹⁷¹ Ramstedt; sözcüğü, *butka ana biçiminden getirmiş ve Alt. *potka*, Mo. *budağa*, Kalm. *budā* “dövülmüş yulaf, darı” biçimleriyle ilişkili görmüştür (1922, s. 19, 20). Róna-Tas ise sözcüğü, *botk biçiminden getirmektedir (2015, s. 160). Emine Yılmaz’a göre; Róna-Tas’ın tasarlamış olduğu biçimi, Yak. *butuğas* ve Mo. *budağan* “un çorbası” verileri de desteklemelidir. Bu nedenle kendisi de sözcüğü, *botka ana biçiminden getirir de *botk ara biçimi tasarlamıştır (baskıda). EDAL’da sözcük, OT *butğa*, Tat. *botka*, Başk. *butka*, Kırg. *botko*, Kzk., KKalp., Nog., Tuv. *botka* gibi Türkçe denkliliklerle birlikte *botka “bulamaç, lapa” ana biçimin altında verilmiştir (s. 356).

²⁹⁷² AltV *nomka, nomko, nomky* 1884: 268a

²⁹⁷³ < *pīt’-pīltik* “bildircin sesi hak. yansıma söz” (Aşm. X, s. 161) + +*let-* (a.e.y.e.).

²⁹⁷⁴ TatB *bitbilda-* 1876: 159

²⁹⁷⁵ < **pītra-* + -*n-* (e.e.y.e.; dönüşlülük). Räsänen, Çuv. *pītran-* ve *pītrat-* eylemlerini, **butra-* ana biçimi altında, Çağ. *botra-* “yayılmak, dağılmak”, Kzk. *pītra-* “etrafa dağılmak” eylemleriyle birlikte vermiş, ayrıca *botka* “bulamaç” sözcüğüyle karşılaştırmıştır (1969, s. 90b, 91a). EDAL’a göre, Räsänen’de kaydedilen bu eylemler Moğolcadan (Orta Mo. *butāra-*, Yazılı Mo. *buta-ra-* “kırılmak”) kopyalanmıştır (s. 388).

²⁹⁷⁶ DT Zenk. *butramak* 1866: 214a

²⁹⁷⁷ ÇağKún. ay. 1902: 31, 32, LÇ *butramak* 1881:76a

²⁹⁷⁸ < **pītra-* + -*n-* (e.e.y.e.; dönüşlülük) + -*çik* (e.a.y.e.), bk. *pītran-*.

²⁹⁷⁹ < **pītra-* + -*t-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *pītran-*.

²⁹⁸⁰ < *pītrat-* “bulandırmak, bulanıklaştırmak, karmak, karıştırmak; rahatsız etmek, huzur bozmak, engellemek; bozmak, bulandırmak, içini kaldırmak; gevezelik etmek, dedikodu etmek, çene çalmak” + -*ma* (e.a.y.e.), bk. *pītrat-*.

²⁹⁸¹ Araştırmacılar, sözcüğün Far. *beççe* “çocuk, yavru” sözcüğünden geldiği konusunda fikir birliğindedir (Yeg., s. 37; EWb., s. 53b; Fed. I, s. 408).

²⁹⁸² Horn *beçe, beçce* 1893: 43

²⁹⁸³ Fedotov; sözcüğü, Mariceden kopya olarak düşünmüştür: < Dağ Mar. *nūy*, Ova Mar. *nuy* “havasız, bunaltıcı” (1990, s. 312). Klára Agyagási’ye göre; Çuv. *pīçī* “havasız, bunaltıcı” ve Marice *piç* “yoğun, karanlık; havasız, sıkıcı, bunaltıcı” sözcükleri, pek çok farklı varyantla hem Çuvaş hem de Mari dil bölgelerinde yaygın olarak kullanılsa da bunlar farklı öncüllere dayanmaktadır. Çuv. *pīçī* sözcüğü, Mar. *piç*’ten değil fakat Aşağı Marice bir biçimden gelmektedir: Çuv. *pīçī*, ağ. *pōçō* ay. < **pūçū(γ)* “havasızlık, bunaltıcı” < Erken OÇuv. *puçu + *γ* (e.a.y.e.) < Aşağı

pîçih- [pâ.ðžâç-]²⁹⁸⁵ “boğulmak, nefesi tıkanmak, bunalmak”; *an hupla açına, pîçihat’*
[an çupla a.ðžâna, pâ.ðžâçat] “çocuğu örtme, bunalır!”

pîçih-tar- [pâ.ðžâçtar-]²⁹⁸⁶ “boğmak, nefesini kesmek, bunaltmak”

pîçikî [pâ.ðžâçâ]²⁹⁸⁷ “testere, bıçkı” (TatB [pâçkâ²⁹⁸⁸])

pîçir [pâ.ðžâr]²⁹⁸⁹, Sp. [pø.ðžâr] “çil keklik, keklik; çil, dağ tavuğu” (TatB [božor²⁹⁹⁰] “Tetrao bonasia”)

pîçira [pâ.ðžâra] “küçük zincir (ör. haç takılan kolye)”; krş. Gomb. [pâl'ðžâra, pâðžra] (krş. ? TatB [çâlbâr, çâlbâr²⁹⁹¹] ay.)

pîçanlık [pât t'şânlık] “kovanlık bahçesi, arı kovanlığı” (Ru. *пчельникъ*)

pîvan [pâvan]²⁹⁹², Sp. [pøvan] “sığır sineği (*kukîr-kut* [kuçâr-küt]’tan daha büyük)” (AltV (ekler bölümü) [pökön²⁹⁹³] “sivrisinek”)

pîvîn- [pâvân-] bk. *pu-* [pu-]

piyele- [pijêle-]²⁹⁹⁴ “kundakla sarmak, kundaklamak” (krş. Lúk. II, 7 “kundaklamak”) (Tat. *bile-* [bilä-] “(bir çocuğu) kundaklamak, sarmalamak”)

Mar. **puçio-* veya **puçu-* ay. < Batı Baltık ağ. **púçio-* “*şişmek, kabarmak (bir şey)”, “patlatmak, şişirmek” (2019, s. 280, 281).

²⁹⁸⁴ AltV *мынчык, мызык* 1884: 208b, 209b

²⁹⁸⁵ < *pîçî* “kasvetli, bunaltıcı, kavurucu, boğucu, basık, havasız, rutubetli, küflü” + *-h-* (a.e.y.e.), bk. *pîçî*.

²⁹⁸⁶ < *pîçih-* “boğulmak, nefesi tıkanmak, bunalmak” + *-tar-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *pîçih*.

²⁹⁸⁷ < Tat. *pîçki* “bıçkı, testere” (Poppe, 1927, s. 166; ANLT, s. 53).

²⁹⁸⁸ TatB *pîçki* 1876: 149

²⁹⁸⁹ < Tat. *büçir* “findık tavuğu” (Poppe, 1927, s. 166; EWb., s. 85b); < Tat. *bocır* “findık tavuğu” (ANLT, s. 41)

²⁹⁹⁰ TatB *božor* 1876: 161

²⁹⁹¹ TatB *çelber, çilbir* 1876: 93

²⁹⁹² Gombocz; Mac. *bögöly* “at sineği, sığır sineği” sözcüğünün EÇuv. **bügel* biçiminden geçtiğini belirtmiş ve bu biçimi, Osm. *bükelik, büyelik, büvelik* “mavi veya yeşil, diğer hayvanları rahatsız eden bir sinek”, Başk. *bügelek* “at sineği”, Tat. *bügelçen* “hayvanları ısırın türlü böcekler”, Başk. *bögölsen, bügölsen* “at sineği” gibi sözcüklerle karşılaştırmıştır. Ona göre bu yapılarıdaki, *-ik, -ek, -çen, -sen* parçaları küçültme ekleri olduğu için bir **bügel* biçimi varsayılabilir. Gombocz, Çuv. *pîvan* sözcüğünü ise Tel. *pökön, pökönök* “sivrisinek”, Mo. *büküne* “sarı renkli sinek” biçimleriyle ilişkilendirmiştir (1912, s. 53, 54). Yegorov; sözcüğü, Kırg. *kögöön*, Alt. *kögüün* “at sineği”, Alt. *kögön*, Azb. *köyün*, Başk. *kügevîn*, Tat. *kıgevîn* “at sineği” sözcükleriyle ilgili görmüştür (1964, s. 146). Räsänen; sözcüğü **bügel* ana biçiminin altında Osm. *bükelik, büyelik, büvelik* “mavi veya yeşil sinek”, Kzk. *bügölük, büjölük, bügöşök* “at sineği”, Tat. *bügölçen*, Başk. *bügelek*, Yak. *bügüleh* “yaban arısı”, *bügüyeh* “at sineği” sözcükleriyle aynı maddede ele almış ancak Çuv. *pîvan*’ın bunlarla ilişkilendirilebileceğine yine de şüpheyle yaklaşmıştır. Räsänen ayrıca Moğolca denklik olarak *büküne, bökügüne* “sivrisinek” biçimlerini vermiş ve bunları, **böğ* “bir tür böcek” biçimiyle karşılaştırmıştır (1969, s. 82b, 83a, 91b). Fedotov; sözcüğü Tat. *bügelçen* “at sineği”, Yak. *bügüyeh* “at sineği”, *bügüleh* “at sineği; yaban arısı”, Yazılı Mo. *bökügüne*, Kalm. *bökün (böküüne)* “sivrisinek” gibi biçimlerle karşılaştırmış ve Yegorov’un Çuv. *pîvan* sözcüğünü yaklaştırdığı biçimlerin açıkça kabul edilemez olduğunu belirtmiştir (1996a, s. 394). EDAL’da Çuv. *pîvan*, AT **böğ, *böğ-en, *böğ-çek* “böcek; örümcek; at sineği; kurt” ana biçimlerinin altında TT ağ. *böy* “örümcek”, *büy, büyelek* “at sineği”, böcek “böcek” gibi oldukça farklı biçimlerle birlikte ele alınmıştır. Diğer çalışmaların aksine Çuv. *pîvan* sözcüğüyle ilişkilendirilen Azb. *böyelek*, Trkm. *bökelek*, Yak. *bügeleh, bügüye* “at sineği” ise **bökölek* ana biçimi altında ve Moğolca denkliği *böküne* “at sineği” ile ayrıca ele alınır (s. 358, 1099, 1100). WOT’a göre; Çuv. *pîvan* sözcüğünün de dâhil olduğu, Türkiye Türkçesinde de *böce, böcek* “böcek”, *bügelek* “at sineği” vb. gibi geniş bir sözcük envanteri sunan biçimler, temelde yansıma bir kök olan **bö-* ~ **bü-* eylemlerine gider ve buradan da **böğ* ve **bök* isim tabanları varsayılabilir. Bu kökten gelen sözcüklerin, yansıma kökenli sözcükler olmaları sebebiyle fonetik olarak kurallara uymamaları doğaldır ki EDAL’da bu durum göz ardı edilmiştir ve genel olarak hepsi farklı küçültme ekleri almış biçimlerdir. Doğal olarak Çuv. *pîvan*’ın da *bögen* biçiminden geldiğini söyleyebiliriz (s. 167, 168, 173).

²⁹⁹³ AltV *pökön* 1884: 496b

piyeleken: aç a piyelekenni [pijələgən: a.ǫ́za pijələgənni]²⁹⁹⁵ “çocuk kundağı”

pihampar [piɣam̩bar]²⁹⁹⁶ “vahşi hayvanların, kurtların (ve ayıların) hâkimi”; krş. Zol. 202, Sbojev 104, Magn. 29, 48, 53, 62, 84, 88; *p. yǫtti* [p. jǫtti] “kurt” (TatB [payambär, pägämbär²⁹⁹⁷], MişBüg. [piyambär] “peygamber” < Far. [pejgāmbēr²⁹⁹⁸], Zenk. 237)

pike [piçɛ]²⁹⁹⁹ “hanım, hanımefendi”; *ırǫ ulput pek ıvǫl pur, ırǫ pike pek hǫrǫ pur* [ǫrǫ ılvut pek ıvǫlǫ pur, ǫrǫ piçɛ pek ɣǫrǫ pur] “iyi bey gibi oğlu var, iyi hanım gibi kızı var”; krş. Gomb. (TobGig. [bikǫ³⁰⁰⁰] “ev hanımı”, ÇağKún. [bike (bika)³⁰⁰¹] “onurlu kız, asil kadın, bekar kız”, ÇağVámb. [bike, bige, bje³⁰⁰²] “kadın, hanım”; Tat. (Yenisey guberniyası, Minusinsk bölgesi) [bikǫ abǫstaj!] “hanımlar!” bk. AşmMater. 131)

piken- [piçɛn-]³⁰⁰³ “çalışmak, çabalamak, gayret etmek, çaba sarf etmek, uğraşmak”; *pikense ıǫlerǫm, puɣaymarǫm* [piçɛnzɛ əslǫrǫm, puɣajmarǫm] “çok çabalayıp çalıştım, ama zengin olamadım”; *pikenerǫh ıǫlesǫn hǫǫsanta kulaçǫ siyǫn* [piçɛnɛrǫɣ əslɛzɛn ɣǫǫsǫnda kula.ǫǫzǫ sijǫn]³⁰⁰⁴ “(atasözü) çok çabalayıp çalışınca ”; krş. Razsk. I, 50: *Kiyevri halǫh tata tepǫr hut pikense hǫvalasa yarasǫn pulnǫ vǫšene* [Kijevri ɣalǫɣ tada tǫbǫr ɣut piçɛnzɛ ɣǫvalaza jarasǫn pulnǫ vǫzɛnɛ] “Kiev halkı bir kere daha uğraşır onları zorla kovmak istedi”

pil, pille-, pillǫh [pil, pille-, pillǫɣ]³⁰⁰⁵, bk. *pehil* [pɛɣil]

pile- [pile-] “(yans.) (ör. arılar, sinekler) vızlamak, vızıldamak, vız vız etmek”

pileş [pileş]³⁰⁰⁶, Sp. ay. “kuş üvezi”; krş. Gomb. (TatO [milǫş³⁰⁰⁷], MişBüg., BaşkK [mǫlǫş³⁰⁰⁸] ay. (TatB [milǫş³⁰⁰⁹] “üvez ağacı”; krş. AltV [pele³⁰¹⁰] “kuş üvezi”)

pileş-yǫvǫşǫ [pileş-jǫvǫşǫ]³⁰¹¹ “kuş üvezi ağacı, Sorbus aucuparia”

²⁹⁹⁴ < *piye* “kundak bezi” (ÇRS, s. 294c) + *+le-* (a.e.y.e.). Räsänen *piye* “kundak bezi” sözcüğünün TT *bel* “bel” ~ Çuv. *pilǫk* “vücudun ortası, bel” sözcükleriyle ilgili görmüştür (1969, s. 69a).

²⁹⁹⁵ < *piyele-* “kundakla sarmak, kundaklamak” + *-eken* (şimdiki zaman ortacı), bk. *piyele-*.

²⁹⁹⁶ << Far. *paygāmbār* پیغامبر “peygamber; haberci” (ANLT, s. 164).

²⁹⁹⁷ TatB ay. 1876: 148

²⁹⁹⁸ FarZenk. پیغامبر *pejgāmbēr*

²⁹⁹⁹ < Tat. *bike* “hanımefendi” (WOT, s. 166; ESTY I, s. 185b). Ersoy’a göre *pi* + *ke* (a.a.y.e.) (< *beg+ke*) biçiminde oluşmuştur (2017, s. 71).

³⁰⁰⁰ TobGig. *бикя* بيكه 1804: 643

³⁰⁰¹ ÇağKún. ay. 1902: 26, LÇ *بيكه و بيكا* 1881: 93b

³⁰⁰² ÇağVámb. *بيكا* 1867: 252a

³⁰⁰³ << *bǫken-* “beğenmek; çabalamak” = TT *beğen-* “beğenmek” (EDAL, s. 1084).

³⁰⁰⁴ Çevirisi, CsSz. ’te (s. 103) ve ÇS’nde (s. 107) bulunmamaktadır.

³⁰⁰⁵ Çuv. *pil*, araştırmacılar tarafından *pehil* (<Ar.-Far.) sözcüğünün fonetik bir varyantı olarak kabul edilmiştir (Yeg., s. 160; EWb., s. 56a; Fed. I, s. 432). Bunun içi bk. *pehil*. Farklı bir görüş EDAL’da sunulmuştur. Burada Çuv. *pil*, AT *bǫlek “hediyeye” biçiminin altında TT ağ. *belek* “hediyeye” ve diğer Türkçe denkliliklerle birlikte alınmış ve *pir* biçimini, Çuv. *pehil*’den getiren açıklamaların fonetik olarak güvensiz kaldığı belirtilmiştir (s. 926).

³⁰⁰⁶ << Ana Permce *peliž “kuş üvezi” (Rédei ve Róna-Tas, 1982, s.168).

³⁰⁰⁷ TatO *миляи* 1906: 149a

³⁰⁰⁸ BaşkK *миләи* 1899: 174b, BaşkK, TatO’dan sonra verilmeli.

³⁰⁰⁹ TatB ay. 1876: 171

³⁰¹⁰ AltV *неле* 1884: 252b

³⁰¹¹ < *pileş* “kuş üvezi” + *yǫvǫş* “ağaç” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *pileş* ve *yǫvǫş*.

pilîk [pilæk]³⁰¹², Sp. ay. “bel, kuşak bölgesi, vücudun orta bölümü”; krş. Gomb. (krş. Tat. [bil], AltV [pel³⁰¹³])

pillîk [pillæk]³⁰¹⁴, Sp. ay. “beş”; krş. Gomb. (krş. Tat [biş])

pin [pin]³⁰¹⁵, Sp. ay. “bin”; krş. Gomb. (Tat. [mən])

pir [pir-]³⁰¹⁶, bk. *epîr* [εβῶρ]

pir I [pir]³⁰¹⁷, Sp. ay. “kendir, keten bezi”; krş. Gomb. (TatB [büz³⁰¹⁸]) “bir tür pamuklu dokuma”, AltV [pös³⁰¹⁹] “Çin kâğıt bezi (kumaş); keten bezi; Çin ipek, pamuklu kumaş”,

³⁰¹² << *bēl¹ (ÇSB); < *bēl(k) (EDAL, s. 337); << *belik (CHF, s. 60) = TT *bel* ay.

³⁰¹³ AltV *nel* 1884: 252b

³⁰¹⁴ << *bēl² (ÇSB) veya << *belik (CHF, s. 60) = TT *beş* ay.

³⁰¹⁵ << *biŋ (ÇSB; EDAL, s. 917) = TT *bin* ay.

³⁰¹⁶ << *bir² (ÇSB) = TT *biz* ay.

³⁰¹⁷ Ramstedt'e göre; Çuv. *pir* (~ Tü. *böz*, Mo. *bös* “pamuklu kumaş”) Ar. *bezz*'den kopyadır (1922, s. 25). Benzing'e göre “keten bezi” anlamında kullanılan Uyg. vd. *böz* < Yun. *βύσσος* (> Ar. *bazz*) sözcüğü, /z/ ~ /r/ denkliklerinde /z/ sesinin eskiciliğini kesin olarak kanıtlamaktadır. Bu *böz* sözcüğü, Mo. *büs* ve Çuv. *pir* biçimindedir ve Çuv., Uyg. vd. *böz* sözcüğünden geçmiştir (1940, s. 397). Yegorov da sözcüğü Ar. *bez* بے “bez; pamuklu kumaş; keten bezi” sözcüğünden bir kopya kabul eder (1964, s. 161). Räsänen, Çuv. *pir*, TT *bez* “bez” ve diğer Türkçe denklikleri, Ar. *bezz* ve Yun. *βύσσος* ile karşılaştırmış, bu biçimlerin Çince'den de geçmiş olabileceğini düşülmüştür (1969, s. 72b). Scherner; sözcüğü, GT /z/ > Çuv. /r/ değişimi için kanıt olarak kullanmıştır. Ona göre; Çuv. *pir*, ister Ar. *baz biçiminden gelmiş (Yun. > Ar. *bazz* “keten bezi; bez” >> VB *baz > Çuv. *pir > *pir* “keten bezi”) ister Türkçe yoluyla geçmiş olmuş (Yun. >> GT *böz, Uyg. *böz* “bez; keten bezi”; VB *böz > Çuv. *pir*) olsun Yunanca *βύσσος* “ince keten bezi” sözcüğünden ayrı düşünülemez. Çuv. *pes* “kumaş” (< Tat. *bez* “kumaş” < ? Ru. *byaz* ay. < Ar. veya Çuv. < Tat. < Osm. *bez* “keten bezi” < Ar.) ve Çuv. *püs* “kaba pamuklu kumaş; bez” (< Tat. *büz* “bez”; Tat. *aķbüz* “kaba pamuklu kumaş” < GT *böz) sözcükleri ise Rusça veya Tatarcadan daha genç kopya sözcüklerdir (1977, s. 67). Róna-Tas'a göre; eğer bu gibi durumlarda -z aslı ses ve -r ikincil ise *böz* sözcüğünün Çuvaşçaya /z/ > /r/ gelişiminden önce girdiği ileri sürülebilir. Róna-Tas, iki olasılıktan söz eder ya *böz* sözcüğü, Türk dillerine Ana Türkçe döneminde, en azından Çuvaşçada /z/ > /r/ gelişiminden önce girdi ya da Çuvaşçaya çok daha sonraki bir zamanda aslı /d/ sesinin sızıcı /ð/ veya /z/ olduğu dönemlerde ama /r/ olmadan önce kopyalandı. Sözcüğün ünlüsü sebebiyle ilk olasılık dışlanamaz çünkü Çuvaşçada -i- sesi, -e- sesine geri götürülebilir ancak aslı -ö- (kısa veya uzun) Çuvaşçada asla -i- olmaz. Bu nedenle Çuv. *pir*, aslı *bez biçimini yansıtır. Sözcüğün -e- ünlülü biçimi çoğu Türk dilinde yaygındır ve bu -e- sesli biçim kesinlikle Arapça bir kökene işaret etmektedir ki Arapçada *bazz* biçimindedir. Ancak sözcüğün Arapçadan Ana Türkçe döneminde kopyalandığını düşünmek için hiçbir neden yoktur. Öte yandan Çuvaşların akrabaları olan 9. yy.'da Volga Bulgarları döneminde Arapçanın etkisi olduğunu biliyoruz ki bu dönemde Ana Türkçe *d fonemi sızıcı *ð olmuş ama henüz *r olmamıştı. Aynı durum Far. *adine* “cuma” sözcüğünde de görülür ki bu sözcük, Modern Çuvaşçada *erne* biçimindedir. Dahası Çuv. *pir*, *böz* sözcüğüyle ilgili tek sözcük değildir. Araştırmacıların gözünden kaçsa da Paasonen'de de kaydedilen ve Miş. *kilambit* sözcüğünden birer kopya olan *kítampit*, *kilampit* yapılarındaki *pit* sözcüğü de *böz* sözcüğüyle ilişkilidir. Zaten ağızlarda bu yapıların *kalîmpi*, *katak pir*, *katan pir*, *kítan pir* gibi biçimleri de bulunur. Bu yapılarındaki ilk sözcük, Ar. كَتَان *kattān* “keten” (~ TT *keten*) sözcüğüdür. İkinci sözcük *pit*'te bulunan /t/ sesi ise kopyalandığı zaman Çuvaşçanın fonetik sistemine ait olmayan bir sesin yerine gelişmiştir. Bu da bizi, Çuvaşçada daha sonra /r/ sesine değişen aslı sesin Çuvaşçanın fonetik sistemine en yakın iki sese değiştiği varsayımına götürmektedir. Sözcük, Çuvaşçaya daha sonra Tat. *büz*'den *püs* “pamuklu kumaş; patiska” biçiminde tekrar kopyalanmıştır. Ayrıca Çuvaşçada dördüncü bir biçim de ağızlarda bulunmaktadır: *pişi*, *pişiki*, *pişikki*, *pişihî* vb. Bunlar “kuşak” anlamına gelir ve birleşik yapıdadır. İkinci kısım büyük ihtimalle *şihî* “bağ” sözcüğüdür. Böylece bu yapıları *puşa*+*şihî*+*i* son /i/ iyelik ekidir ve bu yapı vurgusuz hece düşmesine uğramıştır. Ağızlarda bulunan oldukça çeşitli biçimler asimilasyon sebebiyledir. Bu yapıdaki *puşa, aslı bir *büze biçimini yansıtmaktadır. Bu iki heceli biçim, Türk dillerinde bulunmaz, ancak diğer Altay dillerinde buna kanıtlar vardır. En erken Mo. *böz* biçimi, 14. yüzyıla ait çeşitli kaynaklarda Tü. *böz* ve *biz* biçimlerine denk olarak bulunur. Aynı zamanda Mo. *bös* biçimi de bulunmaktadır ki bu Tü. -z'nin Moğolcanın fonetik sisteminde bulunmamasından kaynaklı bir -s'li biçimdir. Bunların anlamı “dokuma, keten, pamuk, kıyafet yapmak için malzeme” olarak geçer. Moğolcada aynı zamanda *büse* “(dokuma kumaştan yapılmış kıyafet etrafına sarılan) kuşak” de bulunur. Moğolcadaki bu tek ve iki heceli biçimlerdeki anlamsal değişme ikincildir ve nispeten geç bir dönemde meydana gelmiştir. Sözcüğün en eski biçimi daha sonra tek heceli biçimle kontaminasyon oluşturan iki heceli biçimdir ve Mançu-Tunguz dillerinde de buna ait kanıtlar bulunur. Bu veriler şunu göstermektedir: Altay dillerinde bu sözcük iki farklı biçimde bulunur. Bunlardan ilki Türk dillerindeki tek heceli *bez*, *böz* biçimi ve Çuvaşça (*puşa*), Moğolca ve Mançu-Tunguzcadaki (*büse*, *büsü*, *bösö*) iki heceli biçimleri ve son olarak Çuvaşça (*pir*, *pit*, *püs*) ve Moğolcaya (*bös*, *büs*) daha sonradan kopyalanmış tek heceli biçimler. Róna-Tas, Türk dillerinde bu sözcüklerin üç farklı orijinal

UrKat. [pös³⁰²⁰] “dokuma pamuklu kumaş”; krş. ? Ar. [bezz³⁰²¹] “(genel olarak) dokuma kumaş; keten bezi”; Zenk. 195)

pir-stan [pir-stań] “(Rus) dokuma tezgâhı”

pir-vırîni [pir-vırîñə]³⁰²² “orijinal Çuvaş dokuma tezgâhı, eski usul dokuma tezgâhı”

pir II [pir] “beyin kanaması, inme”; *ina pir şapnĭ* [ĕna pir şapnĕ] “ona inme indi” (? BaşkK [bire³⁰²³] “şeytan”)

pirişti [pirişti]³⁰²⁴ “melek, ferişte, koruyucu ruh; her insanın bir *pirişti*’si vardır; ölülerinki anma törenlerine gider, ölüler bizzat gelmez (yani *pirişti* aslında = ruh, hayalet); başka bir açıklamaya göre her insanın iki *pirişti*’si vardır, sağ omzundaki, insanı hayra götüren Tanrının elçisi; sol omzundaki, onu yoldan çıkararak şeytanın (*şuyttan* [şujttan]) elçisidir”

pirki [pirgi]³⁰²⁵ “nedeniyle, yüzünden, -diğı için, -den dolayı, -den ötürü”; *İvan p. manata hñerĭř* [Ivan p. manada ĥenerĕř] “İvan yüzünden beni de dövdüler”; *mñ pirki?* [mĕn pirgi?] “neden?” krş. AşmMater. 216: “hakkında, nedeniyle”

pirli: urlĭ-pirli [pirle: urlĕ-pirle], bk. *urlĭ* [urlĕ] (TatB [birlĕ³⁰²⁶])

pirvay [pirvaj] (yumuşak olmayan *r*-ile) “ilk, önce, başta, başlangıçta” (Ru. *сначала, первый*)

piser [pizer], *asar-piser* [azar-pizer]

pisev [pizev]³⁰²⁷ “kadınların yanaklarını kırmızıya veya kaşlarını siyaha boyamak için kullandıkları bir boya, makyaj malzemesi, allık (mağazadan hazır olarak alırlar)” (ÇağKún. [bezek³⁰²⁸] “ziynet, bezek”; krş. TatB [bizĕ-³⁰²⁹] “süslemek, beyazlatmak (badanayla)”, TatO “sürmek, boyamak, süslemek”)

pismen [pismĕn] “el kantarı, el terazisi” (Ru. *безменъ*)

piş- [piş-]³⁰³⁰, Sp. ay. “ermek, olgunlaşmak, erginleşmek; pişmek, kaynamak, kızarmak”; *pişni* [piřnĕ] “olgun, ergin” (Tat. [pĕř-])

biçimin karışması sonucu meydana geldiğı sonucuna ulaşır: Süryanice **büse*, Yun. **büs* ve Ar. *bazz* (1986b, s. 84-88). Emine Yılmaz, Çuv. *pir* için şöyle bir gelişim düşünmüştür: < Eski Başk. **biç* < Ar. *bezz* (baskıda). EDAL’da Çuv. *pir* sözcüğü, *Dıvānu Lugāti’t-Türk*’te geçen *bertü* “üste giyilen elbise, tunik” sözcüğüyle birlikte AT **ber* “üste giyilen giysi; bez, keten bezi” ana biçimi altında verilmiştir (s. 329). Klára Agyagási, Çuv. *pir* sözcüğünü **ber* ana biçiminden getirmiştir (2019, s. 39).

³⁰¹⁸ TatB ay. 1876: 163

³⁰¹⁹ AltV *nöc* 1884: 270b

³⁰²⁰ UrKat. *nöc* 1903: 1235b

³⁰²¹ ArZenk. بيز *bezz*

³⁰²² < *pir* “kendir, keten bezi” + *vırĭn* “yer, alan, bölge, makam, iş; yatak” + *ĭ* (3. tekil iyelik eki), bk. *pir* ve *vırĭn*.

³⁰²³ BaşkK *öupe* 1899: 32b

³⁰²⁴ << Tat. *perişte* < Far. *firişta* فرشته “melek” (ANLT, s. 5).

³⁰²⁵ Gordeyev’e göre; Dağ Mar. *bir* “neden, sebep” sözcüğünden Çuvaşçaya geçmiş ve Çuvaşça biçime ayrıca *+ka* küçültme eki eklenmiştir (1983, s. 110). Yılmaz, sözcüğün *pirke* “neden” sözcüğüne, 3. Tekil iyelik ekinin eklenmesiyle oluştuğunu belirtmektedir (2002, s. 68).

³⁰²⁶ TatB *birle* 1876: 161

³⁰²⁷ < Tat. *bizev* “süsleme”.

³⁰²⁸ ÇağKún. ay. 1902: 25, LÇ بيزك 1881: 92b

³⁰²⁹ TatB ay. 1876: 160

³⁰³⁰ << **biç-* (ÇSB); << **biłç-* (EDAL, s. 1089) = TT *piř-* ay.

pīşer- [pəʒer-]³⁰³¹ “pişirmek; kızartmak, kızarmasını sağlamak”

pişen [piʒen]³⁰³², Sp. ay. “dikenli bir bitki, deve dikenini, kangal” (Zol. “gül”); *tanlı p.* [tanlê p.] “farklı bir tür” (TatO [bilčän³⁰³³] “uyuşturan, sersemleten, delirten bitki”; Ufa Marilerinde *pelčan* [pelčan] “eşek marulu” (= “deve dikenini”; Dal’a göre “çeşitli bitki türlerinin adı: Carduus, Cirsium, Sonchus, tüm yabancı otlar, dikenli bitkiler”))

pişi [piʒə]³⁰³⁴ “sert, esnek, elastik ve güçlü, dayanıklı, sağlam (ör. ağaç, iplik)” Uçebn. 116, Magn. 138 “kolay bükülen” (TatB [pəşə³⁰³⁵] “elastik”; krş. AltV [pəʒəγ³⁰³⁶] “kolay bükülen”)

pişihî [piʒiχi]³⁰³⁷, Sp. ay., Uçebn. 21 *pişihhi* [piʒiχi³⁰³⁸] (? *pü+şihî*) [(? *pü+şijə*)] “kemer, kayış, kuşak”

pişki [piʒki]³⁰³⁹ “ekşi mayadan yapılan bir hamur işi, ekşi mayalı yassı ekmek”

pit I [pit¹]³⁰⁴⁰ “yüz, surat, çehre, yanak; kılıf, kaplama”; *minder-piçî* [minder-pi.ðʒə] “yastık yüzü, kılıfı”; *ura-piçî* [ura-pi.ðʒə] “ayağın üst kısmı, ayak üstü”; krş. *pat* [pat] (TatB [bit³⁰⁴¹] “yanak, yan taraf”, ÇağKún. [bet³⁰⁴²] “yüz, dış görünüş”, AltV [pet³⁰⁴³] “görünüş, çehre, yüz”)

pit-kuş [pit-kuş] “yüz, çehre, sima”

pitliḥ [pitləχ]³⁰⁴⁴ “kılıf, örtü yapılan dokuma kumaş, kılıf kumaşı, kaplama kumaşı”; krş. *hurt-pitliḥî* [χurt-pitləχə]

pit-şimarta [pit-şəmarða] “yanağın en belirgin, en çıkık kısmı”

pit-şimarta-şimmi [pit-şəmarða-şəmmi]³⁰⁴⁵ “elmacık kemiği”

piççin: p.-yeni [pit t'şən³⁰⁴⁶: p.-jenə]³⁰⁴⁷ “(bir kumaşın, dokumanın) sağ yanı”

pit II, pitî [pit², piðə]³⁰⁴⁸, Sp. [pit] “pek, çok, gayet”; *p. pişik* [p. piʒək] “çok büyük”; *p. ratlannî* [p. ratlannê] “çok sevindi”; krş. Gomb. (Tat. [bik])

³⁰³¹ < *piş-* “ermek, olgunlaşmak, erginleşmek; pişmek, kaynamak, kızarmak” + *-er-* (e.e.y.e; ettirgenlik), bk. *piş-*.

³⁰³² << *bilçen =Tat. *bilçen* “insanı delirten bir bitki”, Başk. *bilsen* (ÇSB).

³⁰³³ TatO *билчян* 1892: 42b

³⁰³⁴ Räsänen sözcüğün *piş-* “pişmek, olgunlaşmak” eyleminden gelme ihtimalini düşünmüş ancak şüphyle yaklaşmıştır (1969, s. 74b).

³⁰³⁵ Paasonen, *pəşə* biçiminde düzeltilmesi gerektiğini belirtmiştir (1908, s. 243). TatB *peşe* 1876: 149

³⁰³⁶ AltV *пыжыг* 1884: 278b

³⁰³⁷ Yegorov, sözcüğü, Türk dillerindeki *bel bağı* biçimlerinden yola çıkarak *pilik* “bel” + *şihhi* “bağ” (*şih-* “bağlamak”) biçiminde açıklamıştır (1964, s. 162). Róna-Tas’ın görüşü için bk. *pir*.

³⁰³⁸ Uçebn. *niçuxxu*

³⁰³⁹ Bir Türk dilinden kopya olmalı. Türkçe denkliği olarak *pişi* sözcüğü gösterilebilir ki bilindiği gibi bu da *piş-* “pişmek” (~ Çuv. *piş-*) eyleminden gelmektedir.

³⁰⁴⁰ Yegorov ve Fedotov; sözcüğü, TT *bet* ve onun Türkçe denkliklerine yaklaştırmışlardır (1964, s. 162; 1996a, s. 436, 437). Räsänen; sözcüğü Tat. *bit* “yan taraf, yanak” sözcüğünden bir kopya kabul ederek TT *bet* sözcüğünün Çuvaşçadaki denkliğinin *pat* olduğunu öne sürmüştür (1969, s. 72a). Bu görüş EDAL’da da tekrar edilmiştir (s. 924). Bk. *pat*. Klára Agyagási, sözcüğü *bet ana biçiminden getirir (s. 61).

³⁰⁴¹ TatB ay. 1876: 160

³⁰⁴² ÇağKún. ay. 1902: 25, LÇ بے 1881: 73a

³⁰⁴³ AltV *nem* 1884: 256a

³⁰⁴⁴ < *pit* “yüz, surat, çehre, sima, yanak; kılıf, kaplama” + *liḥ* (a.a.y.e.), bk. *pit*.

³⁰⁴⁵ < *pit-şimarta* “yanağın en belirgin, en çıkık kısmı” + *şimî* “kemik” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *şimî*.

³⁰⁴⁶ Paasonen, *pit t'şən* biçiminde düzeltilmesi gerektiğini belirtmiştir (1908, s. 243).

³⁰⁴⁷ < *pit* “yüz, surat, çehre, yanak; kılıf, kaplama” + *i* (3. tekil iyelik eki) + *n* (ilgi durumu eki) + *yen* “yan, taraf” + *i* (3. tekil iyelik eki).

pitī [piðə]³⁰⁴⁹ “sık, sıkı, sağlam, dayanıklı (ör. bir kumaş, dokuma)” (Tat. [bik])

pitir- [piðər-]³⁰⁵⁰, Sp. “kapamak, kapatmak, kilitlemek, tıkamak, engel olmak”

pitirkıçı: alık-pitirkıçı [piðərgə.ðʒə: alık-piðərgət tʃə]³⁰⁵¹ “kapı kolu, kapı tutamağı; kapı kilidi”

pitlih [pitləχ]³⁰⁵² “soba kapağı; soba kapısı”

piçev: p.-pīyavī [pi.ðʒev: p.-pəjavə]³⁰⁵³ “yandan koşulan atı bağlayan ip, atı yan koşma ipi (pīyav [pəjav] “ip, urgan, halat”)) (Mari tercümanıma göre Ufa Tatarlarında [miçau-at] “yandan koşulmuş at”)

piçevle- [pi.ðʒevle-]³⁰⁵⁴ “atı yandan koşulamak”

piçevri, p. laşa [pi.ðʒevri, p. laʒa]³⁰⁵⁵ “yandan koşulmuş at”

piçet [pi.ðʒet] “mühür, damga, kaşe” (Ru. *печатъ*)

piçike, piçke [pi.ðʒəgə, pitʃkə], Sp. [pitʃkə] “fıçı, varil”; krş. Gomb. (TatB [miçkä, piçkä³⁰⁵⁶] < Ru. *бочка*)

piççe [pit tʃe]³⁰⁵⁷, Sp. ay. “abi; babamın küçük erkek kardeşi”; *manın piççe* [manēn pittʃe] “abim”, *sanın piççü* [sanēn pittʃü] “abin”, *unın piççışi* [unēn pittʃəʒə] “abisi”; *pis-p.*, *pisik-p.* [pis-p., piçək p.] “iki erkek kardeşim varsa büyüğü; amcam, babamın abisi”; *piçik-p.*, *kışın-p.* [pə.ðʒək-p., kəʒən-p.] “iki erkek kardeşim varsa küçüğü”; krş. Gomb. (AltV [piçe³⁰⁵⁸] “abla; üvey anne vb.”, KzkK [baj-biše] “zevcelerin en büyüğü”; krş. Zol. 132., AşmMater. 138)

piççesi [pit tʃeʒə]³⁰⁵⁹ küç.

piççin [pit tʃən], bk. *pit* I [pit¹]

piçü [pi.ðʒü]³⁰⁶⁰ “gelengi, sincap, tarla sincabı (muhtemelen fonetik bir sözcük)”

piytī [pijðə]³⁰⁶¹, Sp. [pijðə]

pıl [pıl]³⁰⁶², Sp. ay. “bal” (Tat. [bal])

³⁰⁴⁸ Klára Agyagási, sözcüğü, *berk ~ *bert ana biçimlerinden getirmektedir (2019, s. 60). krş. *parka*.

³⁰⁴⁹ bk. *pit* II, *pitī*.

³⁰⁵⁰ < *pitī* “sık, sıkı, sağlam, dayanıklı” + +- (a.e.y.e.), bk. *pitī*.

³⁰⁵¹ < *pitir-* “kapamak, kapatmak, kilitlemek, tıkamak, engel olmak” + -*kıçı* (e.a.y.e.), bk. *pitir-*.

³⁰⁵² < *pitī* “sık, sıkı, sağlam, dayanıklı” + +*lih* (a.a.y.e.), bk. *pitī*.

³⁰⁵³ < Ru. *бучева* “halat, sicim” (Aşm. IX, s. 246; Fed. II, s. 438).

³⁰⁵⁴ < *piçev* “yandan koşulan atı bağlayan ip, atı yan koşma ipi” + +*le-* (a.e.y.e.), bk. *piçev*.

³⁰⁵⁵ < *piçev* “yandan koşulan atı bağlayan ip, atı yan koşma ipi” + +*ri* (a.a.y.e.), bk. *piçev*.

³⁰⁵⁶ TatB ay. 1876: 171

³⁰⁵⁷ Aşmarin, *piççe* sözcüğü için oldukça farklı bir görüş öne sürer. Ona göre sözcük, Çuv. *piçikkī, piçik, piçikkī* “küçük” sıfatıyla bir *çe kökünün (= Mac. *öcse* “küçük erkek kardeş”) birleşmesiyle oluşmuştur (1898, s. 138). Yegorov, sözcüğü Azb., Tü. *bacı*, Hak. *piçe* “kız kardeş, baci” sözcükleriyle ilişkilendirmiş ve *bey, peg, pi* “prens; başkan; bey” + (Eski) Türkçe *eçi* (Alt. aça) “yaşça büyük akraba; abi; amca” biçiminde açıklamıştır (1964, s. 163). Ancak bilindiği üzere GT ç ~ Çuv. *ś* olduğu için bu açıklama kabul edilemez.

³⁰⁵⁸ AltV *nuçe* 1884: 260

³⁰⁵⁹ < *piççe* “abi; babamın küçük erkek kardeşi” + +*şī* (a.a.y.e.), bk. *piççe*.

³⁰⁶⁰ Aşmarin’de kaydedilen *piçuk* “gelengi” (Aşm. IX, s. 248) ile bir ve aynıdır. Paasonen’de belirttiği gibi yansıma kökenli bir sözcük veya kopya olabilir.

³⁰⁶¹ << *bā (ÇSB) = TT *bit* ay.

³⁰⁶² << *bal (ÇSB; CHF, s. 60) = TT *bal* ay.

pıllak [pɪllak]³⁰⁶³ “iç kaldıracak kadar tatlı, yavan (ör. donmuş patates, tam pişmemiş ekme)”; krş. Magn. 64 [pɪllak paracan³⁰⁶⁴] “bal gibi tatlılar dağıtan”

pıl-hurçı [pɪl-χurɔʒɔ³⁰⁶⁵]³⁰⁶⁶ “arı, bal arısı” (Tat. [bal-kört])

pıl-kurıkı [pɪl-kurɪkɔ³⁰⁶⁷] “at yoncası, yonca”

pıllı: p.-sıra [pɪllɔ: p.-sɛra] “balıdan yapılan bir içki”

pılçık [pɪl'.ɔʒɔk]³⁰⁶⁸, Sp. ay. “balçık, (koyu) çamur, kir” (Tat. [balčɔk] “balçık, kil, çamur”)

pılçıklan- [pɪl'.ɔʒɔkɫan-]³⁰⁶⁹ “kirlenmek, pislenmek, çamura bulaşmak”

pılçıklat- [pɪl'.ɔʒɔkɫat-]³⁰⁷⁰ “kirlenmek, pisletmek, çamur atmak”

pılçıklı [pɪl'.ɔʒɔkɫɔ]³⁰⁷¹ “çamurlu, pis, kirli”

pır- [pɪr-]³⁰⁷², Sp. ay. “gitmek, gelmek, varmak, ulaşmak, ilerlemek, devam etmek, sürmek, uzanmak” (Tat. [bar-])

pır [pɪr]³⁰⁷³, Sp. ay. “boğaz, yutak, gırtlak” (Tat. [buyaz], Osm. [boyaz] ay.)

pıram [pɪram]³⁰⁷⁴ “obur, açgözlü, pisboğaz”; *p. etem, laşa* [p. ɛɛɛm, laʒa]³⁰⁷⁵ “açgözlü adam, obur at”

pırşıl [pɪʒɔl] (*pir+şıl* [pɪr+ʃɔl]) “(yutmayı engelleyen) boğaz ağrısı, boğaz rahatsızlığı”; krş. *paka* [paga]

pırşı [pɪrʒɔ]³⁰⁷⁶, Sp. ay. “bağırsak”

pısık [pɪzɔk]³⁰⁷⁷, Sp. ay. “büyük” (Tat. [bɛjɔk] “yüksek”, AltV [pözük³⁰⁷⁸] “yüksek”, Osm. [büyük³⁰⁷⁹] “büyük, geniş, önemli, seçkin”, Zenk. 241, UrKat. [pədək³⁰⁸⁰] “yüksek, büyük”; ? AltV [puйда³⁰⁸¹] “büyük”; krş. Grönb. 67 (66, 68))

³⁰⁶³ < *pil* “bal” + *ak* (a.a.y.e.), bk. *pil*.

³⁰⁶⁴ Magn. *пылак паракан*

³⁰⁶⁵ Paasonen, *χur.Đžə* biçiminde düzeltilmesi gerektiğini belirtmiştir.

³⁰⁶⁶ < *pil* “bal” + *hurt* “kurt, kurtçuk, solucan, sürfe, börtü böcek; arı” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *pil* ve *hurt*.

³⁰⁶⁷ < *pil* “bal” + *kurik* “o, çim, çimen” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *pil* ve *kurik*.

³⁰⁶⁸ < Tat. *balçık* “balçık, çamur” (Poppe, 1927, s. 166; ANLT, s. 166).

³⁰⁶⁹ < *pılçık* “balçık, (koyu) çamur, kir, pislik” + *lan-* (a.e.y.e.), bk. *pılçık*.

³⁰⁷⁰ < *pılçık* “balçık, (koyu) çamur, kir, pislik” + *lat-* (a.e.y.e.), bk. *pılçık*.

³⁰⁷¹ < *pılçık* “balçık, (koyu) çamur, kir, pislik” + *li* (a.a.y.e.), bk. *pılçık*.

³⁰⁷² << **bar-* (ÇSB; EDAL, s. 930; CHF, s. 60) = TT *var-* ay.

³⁰⁷³ << **boğar*² (ÇSB) = TT *boğaz* ay.

³⁰⁷⁴ < *pir* “boğaz, yutak, gırtlak” + *am* (a.a.y.e.), bk. *pir*.

³⁰⁷⁵ Çevirisi, CsSz.’te (s. 105) ve ÇS’nde (s. 106) bulunmamaktadır.

³⁰⁷⁶ << *bağırsağ (ÇSB) = TT *bağırsağ* ay.

³⁰⁷⁷ Budenz, Çuvaşça /r/ sesine karşılık /z/ sesinin birincilliğine inanmış ve Çuvaşça r sesinin bir *t foneminden geldiğini bunun ise doğrudan değil bir *z aşamasından geçerek gerçekleştiğini düşünmüştür. Buradaki *z ara aşaması için ise Çuv. *pısık* (ünlüler arası *pızık*) sözcüğünü ve Tü. *böyük* ve Koyb. *büzük*, *bözük*, *bözek* biçimlerini örnek vermiş, bu örneklerdeki Tü. /y/ ve Koyb. /z/ sesine dikkat çekmiştir (1864a, s. 242, 243); Çuv. *pısık* sözcüğü, Aşmarin, /y/ ve /z/ (/s/) seslerinin benzerliği sebebiyle Türkçe /y/ sesinin Çuvaşçada bazen ıslıklı /s/ sesiyle karıştığını belirterek Çuv. *pısık* sözcüğünü, Osm. *böyük* ve Tat. *bîyik* biçimlerine yaklaştırmıştır (1898, s. 96). Ramstedt’e göre sözcük, Tat. *buysağ* (<< *bodsak) < Tat. *buy* ~ ET *bod*, Mo. *boda*) biçiminden bir kopyadır (1922, s. 11). Yegorov, sözcüğü ET *bedük* “büyük”; Kmk. *bazık* “kalın”; Hak. *pözük*, YUyg. *büyük* “büyük”, Özb. *buyuk* “yüksek, büyük”; SUyg. *pezik* “büyük, yüksek; önemli” biçimlerine yaklaştırmıştır (1964, s. 173). Levitskaya, Yegorov’un sözcüğü Kmk. *bazık* “kalın, şişman” biçimlerine yaklaştırmamasının fonetik sebeplerden dolayı (Eski Türkçe /d/, Çuvaşçada /r/ olduğundan) ET *bedük/bedük* biçimlerine yaklaştırmamasından daha olası olduğunu düşünmüştür. Levitskaya, sözcüğün

pısıklan- [pizəklan-]³⁰⁸² “büyüme”

pıtan- [pıdan-]³⁰⁸³ “saklanmak, gizlenmek”; *pıtanmalla vilyani* [pıdanmalla vj'anı] “(Çuvaşlara özgü) bir saklambaç oyunu”

pıtar- [pıdar-]³⁰⁸⁴, Sp. ay. “saklamak, gizlemek, örtmek; gömmek”

pıtı [pıdê]³⁰⁸⁵, Sp. [pıjdê] “bit”; krş. Gomb. [pıjdê] (Tat. [bət], KzkK [bit])

platnik [plat'nik] “doğramacı, dülger, marangoz” (Ru. *плотникъ*)

plis [plis] “pelüş, kadife” (Ru. *плись*)

praluk [praluk] “tel” (Ru. *провода*)

priçak [pri.ðzak] “ant, yemin” (Ru. *присяга*)

pu, sır-pıvı [pu, sər-pəvə]³⁰⁸⁶ “buhar, buğu (ilkbaharda kar eridikten sonra yerden yükselir)”; krş. Magn. 84 (Tat. [bu] “buğu”)

pu- [pu-]³⁰⁸⁷, Sp. ay. (geç. *pıvrım* [pəvrəm], Sp. [pəvrəm]) “boğmak” (Tat. [bu-])

Çuvaşçanın ağızlarında bulunan varyantları göz önünde bulundurulduğunda bunların temelde *bazık* biçimine geri götürülebileceğini ve buna benzer biçimlerin de Ermeni-Kıpçakçasında, Trakay Karaycasında, Tatarcada ve Başkurtçada da bulunduğunu belirtir. Bunların hepsinde sözcüğün anlamı, “kalın, şişman” > “güçlü, iri” biçimindedir. Bu anlamlar, Çuvaşçada da bulunur. Bu sözcüğün Kıpçak bölgesine ait olduğu açıktır. Oradan Çuvaşçaya kopyalanmış ancak anlamı değişmiştir: “kalın” > “hacimce büyük” > “büyük” > “yüksek” > “büyük, olağanüstü”. Levitskaya, Ramstedt’in sözcüğü Tat. *buysak* biçiminden getirmesini, böyle bir biçimi Tatarca sözlüklerde tanımlamadığı için reddeder. Ayrıca sözcük eğer Tat. *buysak* gibi bir biçimden geliyor olsaydı, Tat. *buy* ~ Çuv. *pü* gibi Çuvaşçada **püsek* [püzek] olması beklenirdi. *Bazık* biçiminin muhtemelen bir **baz-* eyleminden geldiğini belirten Levitskaya, aynı eylemin büyük ihtimalle Türkiye Türkçesinin ağızlarında bulunan *bazdırma* “kalın saç ekmeği” sözcüğünde de karşımıza çıktığını belirtir (1974, s. 80, 81). Fedotov, sözcüğü, Uyg. *pedük* “büyük, yüksek, görkemli”; Şor., Sag., Koyb., Kaç. *pözük* “yüksek”; Tü., Kur. *büyük* “büyük, görkemli, güçlü”; Tat. *böyük*, Başk. *böyök* “büyük” sözcüklerine yaklaştırmıştır (1996a, s. 466). Emine Yılmaz, Budenz’in görüşüne karşılık onun *pısıık* sözcüğünü gerçek Çuvaşça sayarak yanıltığını, İlk Türkçe **bedük* biçiminin Çuvaşçadaki kurallı biçiminin 3. Tekil iyelik ekiyle birlikte *purşşı* “büyük” olduğunu, *pısıık*’ın ise Tat. *bazık* “iri; güçlü” sözcüğünden kopya olduğunu belirtir. Yılmaz, ayrıca Ramstedt’in de sözcüğü Tat. *buysak* (<*bodsak*) sözcüğünden ödünçleme olduğunu sanmakla yanlış olduğunu ifade etmiştir (baskıda).

³⁰⁷⁸ AltV *nözjık* 1884: 269a

³⁰⁷⁹ OsmZenk. *بيوك* *büyük*

³⁰⁸⁰ UrKat. *nädiık* 1903: 1219b

³⁰⁸¹ AltV *nyçda* 1884: 272a

³⁰⁸² < *pısıık* “büyük” + *-lan-* (a.e.y.e.), bk. *pısıık*.

³⁰⁸³ Yegorov, sözcüğü, *pıtar-* eylemiyle birlikte Blk. *boktur-* “saklamak”, Özb. *bikit-*, Uyg. *batır-* “saklamak; batırmak”; Kum. *batır-* “gizlemek” eylemlerine; Räsänen; ET vd. *bat-* “batmak”, Tar. vd. *pat-* ay.; Fedotov ise ET *batır-* “bat- batmak eyleminin ettirgen biçimi, batırmak, saklamak” eylemine yaklaştırmışlardır (1964, s. 173; 1969, s. 65b; 1996a, s. 466, 467). Fedotov, ayrıca bu sözcük için bir **pit-* kökü tasarlamış ve Çuv. *put-* “batmak” eylemiyle karşılaştırmıştır. EDAL’da Çuv. *pıtan-* ve *pıtar-* eylemleri, **bat-* “saklamak, gizlemek; saklanmak; kaybolmak” ana biçiminin altında verilmiş ve bunların *bat-* “batmak” eyleminden ayrı değerlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir (s. 355). Ancak bilindiği gibi Çuvaşçada TT *bat-* “batmak” eylemi, *put-* biçimindedir. Dahası *pıtan-* ve *pıtar-* eylemlerinin birer eylem köküne götürülmesi morfolojik olarak mümkün değildir. Araştırmacıların verdiği ilişkili sözcüklerden ilk bakışta bu iki eylemin yapısında dönüşlülük ve ettirgenlik eki var gibi gözükebilir, bu anlamca da mümkündür. Ancak Çuvaşçada eylemden eylem türeten bir *-an-* eki yoktur ve dönüşlülük ekinin de geniş ünlülü bir biçimi yoktur. Ancak addan eylem türeten hem *+(A)n-* ve hem de bir *+(A)r-* eki vardır. Bu addan eylem türeten iki ek zaten birleşik yapıdaki eklerdir ve bunların yapısında bir *+A-* ve sırasıyla dönüşlülük (*-n-*) ve ettirgenlik eki (*-t-*) bulunur. Ayrıca bu iki eylemin zaten dönüşlülük ve ettirgenlik ekli biçimleri bulunmaktadır: *pıtarın-*, *pıtarıtın-* (ÇRS, s. 325c). Bu nedenle bu *pıtan-* ve *pıtar-* eylemlerini bir eylem değil, bir isim köküne götürmeliyiz. En azından bir eylem köküne, eylemden ad yapım eki *+A-* almış olmalı.

³⁰⁸⁴ bk. *pıtan-*.

³⁰⁸⁵ bk. *pıytı*.

³⁰⁸⁶ << **büg* (EDAL, s. 378) = TT *buğu* ay.

³⁰⁸⁷ << **bog-* (EDAL, s. 1101; CHF, s. 61; WOT, s. 138-139) = TT *boğ-* ay.

pivîn- [pêvân-]³⁰⁸⁸, Sp. [pêvân] “boğulmak”

puy- [puj-]³⁰⁸⁹, Sp. ay. “zenginleşmek, zengin olmak” (Tat. [bajê-])

puyan [pujan]³⁰⁹⁰, Sp. ay. “zengin, varlıklı, bereketli, bol” (krş. Tat. [baj] ay.)

puyanlan- [pujanlan-]³⁰⁹¹ “zenginleşmek”

puyanlantar- [pujanlantar-]³⁰⁹² “zenginleştirmek”

puyanlîh [pujanlêh]³⁰⁹³ “zenginlik, varlık”

puh- [puç-]³⁰⁹⁴ “toplamak, toparlamak, bir araya getirmek, biriktirmek”

puhu [puçu]³⁰⁹⁵ “köy toplantısı, kasaba toplantısı, küçük bir yerleşim toplantısı”; krş.

Maté XXVI, 4

pukan [puçan]³⁰⁹⁶, Sp. ay. “ağaç kütüğü (üzerine oturlan)”; Uçebn. 36 “sandalye”; krş. Gomb. (TatB [bükân³⁰⁹⁷] “kütük, odun bloğu”)

pukane [puçane]³⁰⁹⁸, Sp. ay. “kukla”; krş. Gomb. (Tat. [baçana] “destek, sütun, direk”)

³⁰⁸⁸ < *pu-* “boğmak” + *-în-* (e.e.y.e.; dönüşlülük), bk. *pu-*.

³⁰⁸⁹ Yegorov sözcüğü, Kırg., Başk., Tuv. *bayı-*, Hak. *payı-*, Özb. *boyı-*, SUyg. *pay-*, Yak. *bay-* “zengin olmak” vb. eylemlere ve ET, YUyg., Trkm., Kırg., Kzk., Başk., Tat. *bay*, Özb. *boy*, Alt. *pay*, SUyg. *payar* “zengin” sözcüklerine yaklaştırmıştır. Çuv. *puyan* “zengin” sözcüğü ise ya Mo. *bayan* “zengin, varlıklı; zenginlik” sözcüğünden bir kopya veya Çuv. *puy-* “zengin olmak” eyleminden *-an* şimdiki zaman ortacının birleşmesinden oluşmuştur (1964, s. 163). Räsänen Çuv. *puy-* eylemini ele almamış ancak *puyan* “zengin” sözcüğünü, varsayımsal **bây* biçimi altında OT, Trkm., Yak. *bây* “zengin”, Uyg., Çağ. vd. *bay*, Alt. vd. *pay*. ay. sözcükleriyle OT *bay-u-* “zengin olmak”; SUyg. *pay-ar* “zengin” sözcükleriyle ilişkili görmüştür (1969, s. 56a). Fedotov da *puy-* eylemini benzer denklilere yaklaştırmıştır (1996a, s. 440). Emine Yılmaz, sözcüğü **bâyan* ana biçiminden getirmektedir (baskıda). EDAL’da da *puy-* eylemi yer almaz onun yerine *puyan* “zengin” sözcüğü AT **bây* zengin” ana biçimi altında TT *bay* “zengin” ve onun denklikleriyle birlikte verilir. Ayrıca Yegorov’un aksine Mo. *bayan* burada Türkçeden kopyalanmış bir biçim olarak verilmiştir (s. 340, 341). Klára Agyagási, *puy-* eylemini, **bay-* ana biçiminden getirmektedir (2019, s. 60). Peki hangi biçim birincildir? Çünkü bu verilerden görülüyor ki Türk dillerinde sözcüğün eylem biçimi, genellikle iki heceli ve *bay* adından türemiş bir biçim olarak karşımıza çıkmaktadır. Ama Çuvaşçada öyle değildir. WOT yazarları, Türk dillerinde *bay-* “zengin olmak” ve *bay* “zengin” biçimlerinin eylem ve ad köklerinin farklı olmadığı bir söz grubuna ait olduğu belirtilir. Ancak Çuv. *puyan* (< *bayan*) sözcüğünde uzun isim biçimi korunmuştur. SUyg. *peyan* biçimi ise Moğolca bir kopya olabilir ancak aynı zamanda korunmuş en Eski Türkçe formudur. Bu Türkçe kelime, Çin kaynaklarında ikinci Uygur kağanının adı olarak telaffuz edilişiyle *Bayan çur*, *Bayen çür* biçimlerinde geçmektedir. Sözcük, aynı zamanda Türk kabile adlarında da geçer. Kaşgarlı’nın kaydettiği Oğuz kollarından olan *Bayat* adı *bayan* sözcüğünün çoğuludur. Yine Kaşgarlı’da kaydedilen *+dUr* ekiyle türetilmiş *Bayundur* sözcüğünün de bu sözcükle ilişkili olması muhtemeldir. Moğolcada da *bayan* “zengin, zenginlik” sözcüğü vardır. Bizans kaynaklarında da *Baiavos* “bir Avar hükümdarı yaklaşık 568-582”, *Βαβαβαν*, *Baiavos* “Onogur-Bulgarlarının hükümdarı Kuvrat’ın oğlu”, *Baiavos* “Tuna Bulgar hükümdarı Toktos’un kardeşi”. Tuna Bulgar hükümdarı Simeon’un oğlu da *Boian* olarak adlandırılıyordu. Bu isim, bir Tuna Bulgarca yazıtta geçer, burada *Boyan* olarak okunan *Baia[voç]* biçimindedir ve açıkça Bulgar Türkçesine ait bir sözcüktür. Sadece Çuvaşçada *puyan* (< **bayan*) “zengin” biçiminde görülür. Diğer tüm Türk dillerinde ise buna karşılık *bay* “zengin” biçimi vardır. Çuv. *puyan* “zengin”, *puy-* “zengin olmak” eyleminin bir türevidir. Mo. *bayan* Türkçe bir kopyadır. Çünkü Moğolcada bir ad veya eylem kökü olarak **baya(-)* biçimi bulunmamaktadır (s. 94).

³⁰⁹⁰ bk. *puy-*.

³⁰⁹¹ < *puyan* “zengin, varlıklı, bereketli, bol” + *-lan-* (a.e.y.e.), bk. *puy*.

³⁰⁹² < *puyanlan-* “zenginleşmek” + *-tar-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *puyanlan-*.

³⁰⁹³ < *puyan* “zengin, varlıklı, bereketli, bol” + *-lîh* (a.a.y.e.), bk. *puy*.

³⁰⁹⁴ Yegorov, sözcüğü, Mar. *pogaş-* “toplamak, biriktirmek, bir araya getirmek” eylemiyle karşılaştırmıştır (1964, s. 169). Ancak Fedotov, Marice biçimin Çuv. *puh-* eyleminden bir kopya olduğunu belirtmiş ve bunları, Çuv. *puštar-* ile karşılaştırmıştır (1990, s. 216).

³⁰⁹⁵ < *puh-* “toplamak, toparlamak, bir araya getirmek, biriktirmek” + *-u* (e.a.y.e.), bk. *puh-*.

³⁰⁹⁶ < Udm. *pukon* “sandalye, koltuk” (EWb., s. 92a; Yeg., s. 163; Fed. I, s. 441; Rédei ve Róna-Tas, 1982, s. 171).

³⁰⁹⁷ TatB ay. 1876: 167

³⁰⁹⁸ Yegorov’a göre sözcük, *pike* “kral kızı; hanımefendi; güzel kız” + *+ne* (a.a.y.e.; küçültme eki) biçiminde oluşmuştur. Yegorov, bu etimolojisini sözcüğün ağızlarında bulunan *pikene* biçiminin desteklediğini belirtir (1964, s.

pukku [pʊkku]³⁰⁹⁹ “bir alabaş türü, bir tür turp”

puklak [pʊklak] “ucu sivri olmayan, ucu küt”; krş. Zol. [poklak³¹⁰⁰] “parmakları donmuş el”; krş. Magn. 13

puklaklan- [pʊklaklan-]³¹⁰¹ “kütleşmek, küt olmak”

puklak-vîšlî [pʊklak-vəšlə]³¹⁰² = *puklak* [pʊklak]

pukra [pʊkra] “karamuk, buğday çiçeği”; krş. Gomb. (TatB [bakêra, bakra³¹⁰³])

pukreške [pʊkreške] “hamutun, boyundurduğun deri kılıfı” (Ru. *покрышка*)

pul- [pʊl-]³¹⁰⁴, Sp. ay. “olmak”; krş. Gomb. (Tat. [bul-])

pul' [pʊl']³¹⁰⁵ “belki, muhtemelen, görünüşe göre, herhâlde, büyük ihtimalle, olmalı, muhakkak, kuşkusuz”; *kilet p.* [kilet p.] “muhtemelen gelir”; *pire kayma vîhît sîtrî p.* [pire kajma vêḫât sîtrə p.]³¹⁰⁶ “bize gitme vakti gelmiş olmalı”

pulîş- [pʊlîš-]³¹⁰⁷, Sp. ay. “yardım etmek”

pulîşu [pʊlîşu]³¹⁰⁸ “yardım”

pultar- [pʊltar-]³¹⁰⁹ Uçebn. 61 “yapabilmek, becerebilmek, gücü yetmek, muktedir olmak”; Zol. “yapabilmek, başa çıkmak”

pul: **tırî-pulî:** **kîşalhi şul t.-p. pulî** [pʊl: tîrê-pulə: kîşalḫi şul³¹¹⁰ t.-p. pulə] “bu yılki hasat bol olacak, bu yıl iyi bir hasat olacak”; krş. Zol. [pol] “bol, bereketli”; [tîr-bol³¹¹¹] “tahıl bolluğu, tahıl açısından zengin” (Osm. [bol³¹¹²] “bol, geniş, enli, ferah, bereketli, çok”, Zenk. 224)

pul' [pʊl'] “tüfek mermisi, tüfek kurşunu” (Ru. *пуля*)

163, 164). Räsänen, sözcüğü, Çağ. vd. *baĥan* “çadırı yerden kaldırmak ve desteklemek için kullanılan direk”, Çağ., Tob. *baĥan*, Tar. *paĥana*, Tel. *paĥĥan*, Kar. vd. *baĥana* “payanda, destek; ahmak; (Kmk.) neden, gerekçe”, Yak. *baĥana*, *maĥana* “kalın sütun” sözcüklerine yaklaştırmış ve Mo. *baĥana* “payanda” sözcüğünü de denklik olarak vermiştir (1969, s. 58a). EDAL’da Räsänen’in vermiş olduğu biçimlerin Türk dillerine Moğolcadan geçtiği belirtilmiştir (s. 324).

³⁰⁹⁹ Paasonen’de “bir alabaş türü, bir tür turp” olarak verilen *pukku* sözcüğünü başka bir sözlükte tespit edemedik. Bu sözcük, muhtemelen Paasonen’in sözcüğü tanımlamak üzere verdiği Rusça *букла*’dan bir ödünçlemedir. *Букла, словарь русских народных говоров*’da *буква* ile aynı olarak kaydedilmiştir. *Буква* ise anlamı “Брюква” olarak verilmiştir (Kuznetsova vd., 1968, s. 264b, 265a). *Брюква*, “tarla şalgamı” anlamına gelmektedir (Mustafayev ve Şçerbinin, 1972, s. 60a). Çuvaşçada *-kl-* ünsüz grubunun *-kk-* ünsüz grubuna değişmiş olmasıdır.

³¹⁰⁰ Zol. *ноклак* 1875: 49b

³¹⁰¹ < *puklak* “ucu sivri olmayan, ucu küt” + *+lan-* (a.e.y.e.).

³¹⁰² < *puklak* “ucu sivri olmayan, ucu küt” + *vš* “uç” + *+lî* (a.a.y.e.), bk. *vš*.

³¹⁰³ TatB *bakîra-*, *bakra-* 1876: 151

³¹⁰⁴ << **bōl-* (ÇSB; EDAL, s. 372; CHF, s. 61) = TT *ol-* ay.

³¹⁰⁵ < *pul-* “olmak” + *-î* (3. tekil kişi gelecek zaman eki) (Aşmarin, 1898, s. 238; Räsänen, 1940, s. 1957).

³¹⁰⁶ Çevirisi, CsSz.’te (s. 107) ve ÇS’nde (s. 111) bulunmamaktadır.

³¹⁰⁷ < *pul-* “olmak” + *-îš-* (e.e.y.e.; işteşlik), bk. *pul-*.

³¹⁰⁸ < *pulîš-* “yardım etmek” + *-u* (e.a.y.e.), bk. *pulîš-*.

³¹⁰⁹ < *pul-* “olmak” + *-tar-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *pul-*.

³¹¹⁰ Paasonen, *şul* biçiminde düzeltilmesi gerektiğini belirtmiştir (1908, s. 243).

³¹¹¹ Zol. *пол, тыр’бол* 1875: 49b

³¹¹² OsmZenk. *بول bol*

pula [pula]³¹¹³ “-den dolayı, yüzünden, nedeniyle, için, sebebiyle”; *avrına p. purttine şıva janê* “(atasözü) sapından dolayı baltayı suya attı”; *imma kiltin?*; *hallapa p. kiltim* [êmma kilbən?; çallaba p. kilbəm] “neden geldiniz?; hikâye için (hikâye dinlemek için) geldim”; krş. AşmMater. 216

pulek [pulek]³¹¹⁴ “düğünde teşrifatçıların (*tuy-pus* [tuj-puś] ve *mîn-kîrû* [mən-kərü]) çantalarının içine konan ve düğünün ertesi gününde genç kocanın evinde, yeni evde avlunun ortasına yayılan bir deri üzerine serilen ve sonra yenilen yemek artıkları” (TatB [büläk³¹¹⁵] “hediyeye”)

pulenki, **vutî-pulenki** [puleŋçə, vudê-puleŋçə] “odun parçası” (Ru. *полно*)

pulî [pula]³¹¹⁶, Sp. ay. “balık”; krş. Gomb. (Tat. [balök])

pulîşi [pulaş]³¹¹⁷ “balıkçı”

pul’ki [pul’gê] “saçma, av saçması” (Ru. *пулька* “küçük kurşun”)

pultîr [puldêr]³¹¹⁸, Sp. ay. “zevceenin küçük kız veya erkek kardeşi” (Tat. [baldêz])

pultîran [puldêran]³¹¹⁹, Sp. ay. *pultran* [puldran] “ayıpençesi, Acanthus”; krş. Gomb. (Tat. [baltêryan])

pup [pup] “papaz” (Ru. *попъ*; krş. Tat. [pup])

pup-tavraş [pup-tavraş] “ruhban sınıfı”

puple- [puple-]³¹²⁰ “konuşmak, sohbet etmek, görüşmek” (? Osm. [pepele-] “pepelemek, pepe gibi konuşmak”, [pepe³¹²¹] “pepe”, Zenk. 229)

pur, **purî** [pur, purê]³¹²², Sp. [pur] “tebeşir taşı” (Tat. [bur: ak bur] ay.)

³¹¹³ < *pul-* “olmak” + *-a* (ulaç eki), bk. *pul-*.

³¹¹⁴ < Tat. *bül-ek* “hediyeye” (< Tat. *bül-* “bölmek”) (EWb., s. 84a).

³¹¹⁵ TatB ay. 1876: 168

³¹¹⁶ << *bālîk (ÇSB; EDAL, s. 1076) = TT *balîk* ay.

³¹¹⁷ < *pulî* “balık” + +*şî* (a.a.y.e.), bk. *pulî*.

³¹¹⁸ << **baldır*² (ÇSB) = TT *baldız* ay.

³¹¹⁹ Araştırmacılar sözcüğü, TT *baldıran* “baldıran otu” ve onun diğer Türkçe denklıklarına yaklaşırlar (Yeg., s. 165; EWb., s. 61a; Fed. I, s. 444). WOT yazarları, Türk dillerinde bulunan bu bitki adının, muhtemelen *bal “yeşil, yaş” değil, *bal “bataklık” sözcüğüyle ilgili olduğunu belirtir. Bu etimolojiyi Kırg. *balır* “bir su yosunu adı”, Tuv. *balar* “su yosunu”, Hak. *palar* “su yosunu”, Kzk. *baldır* “balçık, tortu, su yosunu” vb. biçimler de bunu doğrular. Türkçe +*gAn* (~Mo. +*gAnA*) ise bitki adları yapan bir ektir. Ancak Türk dillerindeki tüm veriler ve Mo. *balçirgana* (*baldargana* biçimi de vardır) ikinci hecede *-i-*, *-i-* sesleri içermesine karşın Çuv. *pultîran*, *pultran* biçiminde böyle bir durum söz konusu değildir. Bu nedenle Çuvaşça biçim, *balturan < *balturgan* olarak yeniden yapılandırılabilir. Bu nedenle *baltur, *baltar, *baltur gibi ikincil tabanları da yeniden yapılandırmak gerekir. Bu yapılarıdaki +*tXr* eki, muhtemelen Türkçe +*dUrXk* ekinin ilk birleşeniyle aynıdır (s. 144).

³¹²⁰ Klára Agyagási, Çuvaşça ve Maricede bulunan bu eylem için şöyle bir geçiş düşünmüştür: Çuv. *puple-* < OÇuv. *popl’a-* ay.<Aşağı Mar. **popl’a-* ay.<**poplia(u)-* <Batı Baltık ağ. **popliaŭ-* “konuşmak, dedikodu etmek”. Daha sonra Marice Çuvaşçadan tekrar kopyalamıştır: Çuv. *puple-*>Dağ Mar. ağ. **pop(l’e)-*, *popa-* “muhabbet etmek” (2019, s. 283).

³¹²¹ OsmZenk. *پوپلیمک، پوپلیمک، pepelemek, pepe*

³¹²² << *bōr (ÇSB; EDAL, s. 905) = TT *bor* “toprak”.

pur: *m̄n-pur* [p̄ur: m̄n-p̄ur]³¹²³ “tümüyle, bütünüyle, birlikte”; *m̄n-pur halihpa* [m̄n-p̄ur ɣaləɣpa] “insanların tümüyle (birlikte), tüm halkla, bütün halkla birlikte”; krş. Gomb. [porə³¹²⁴] (TatB [barə³¹²⁵])

purte, pur'te [p̄urɔɛ, p̄ur'ɔɛ] (*pur+te* [p̄ur+ɛ]) “hepsi, herkes, tümü, her şey”; *çirleken p. vilmešt* [t̄šir-leɣen³¹²⁶ p. vilmešt] “her hasta olan ölmez”; krş. Gomb. [porə da³¹²⁷] (Tat. [barda])

pur [pur] Sp. bk. *p̄ir* [p̄ər]

pur- [p̄ur-]³¹²⁸, Sp. ay. “olmak, bulunmak, var olmak, mevcut olmak” (Tat. [bar-])

purin- [p̄urən-]³¹²⁹ “yaşamak”

purinīs [p̄urənīs]³¹³⁰ “yaşam, hayat”

pura [pura]³¹³¹, Sp. ay. “yapı iskeleti, yapı kafesi, kesme kirişlerden birleştirilmiş dört duvar” (Tat. [bura])

pura- [pura-]³¹³², Sp. ay. “yapı iskeleti, kafes iskeleti yapmak, kirişten duvar yapmak, dört duvar için kiriş kesmek ve bir araya getirmek, kirişten yapmak”; *pura p., kilet p.* [pura p., kəlet p.]³¹³³ “yapı iskeleti yapmak, kilerin yapı iskeletini yapmak” (Tat. [pura-])

³¹²³ << *bār (ÇSB; EDAL, s. 328) = TT *var* ay. krş. *pur-*.

³¹²⁴ Gomb. *porə* 1906: 144

³¹²⁵ TatB *bari* 1876: 154

³¹²⁶ Paasonen, *t̄širleken* biçiminde düzeltilmesi gerektiğini belirtmiştir (1908, s. 244).

³¹²⁷ Gomb. *porə da* 1906: 144

³¹²⁸ Çuvaşçada *pur* “var” ve ondan bağımsız bir *pur-* “var olmak” eylemi bulunmaktadır. Biz, bu eyleme başka sözlüklerde rastlayamadık. Räsänen, etimolojik sözlüğünde Çuv. *pur-* eylemine yer vermiş ama Türk dillerinde isim olan *bar*, *var* vb. biçimleriyle aynı maddede ele almıştır (1969, s. 62a). Türkiye Türkçesinde *var* “var” ve *var-* “varmak, ulaşmak” eylemi vardır ki bu ikincisi ağız biçimi olan *pur-* sayılmazsa Çuvaşçada *pır-* olarak bulunur. WOT’ta Mac. *barom* “sığır, besi hayvanı” sözcüğünün etimolojisinden söz edilirken bu sözcüğün Türkçe kökenli olduğu ancak bunun *bar* “var”, *barım* “mal, besi hayvanı” biçimlerinden mi yoksa *bar-* “gitmek” eyleminden mi geldiğinin tartışılabileceği belirtilmiştir. Burada Çuv. *pur-* eylemi, *pur* “var”, *purlih* “varlık, mal”, *purin-* “yaşamak” sözcükleri, Türk dillerinde *bar*, *var* “var” vb. ile birlikte ele alınmıştır. WOT yazarları, Marcel Erdal’ın *barım* “varlık, mülk” sözcüğünün şimdiye kadar iddia edildiği gibi *bār* “var, var olma” sözcüğünden değil, hareket edebilen, yürüyebilen mal mülk yani hayvancılık kastedilerek *bar-* “varmak, gitmek” eyleminden getirdiğini aktarmakta ve onun bu görüşünü desteklemek için Osetçe *qom*, *ğom* “sığır, büyükbaş hayvan sürüsü” < *gama “gitme, yürüme” < **gam-* “gitmek” örneği sunmaktadırlar. Bir eylemden türemiş gibi görünen *barım*, *barı*, *bark* “taşınır mal” sözcüklerinin yanında Eski Türkçede addan türemiş ad olarak *barlıg* “zengin” ve *barlık* “mülk, varlık” sözcükleri de bulunur. Çuvaşçada da *purlih* “varlık, mülk” < *pur* “var” dışında *purlih* (? < *barıklık*) “kıstak, geçiş” (*pır-* “gitmek, varmak”) bulunur. Eski Türkçe kadar erken bir zamanda çoğu durumda çekimsiz olarak kullanılan ve birçok açıdan bir ad tabanı gibi görülen *bar* sözcüğünün kesinlikle bir eylem olduğu belirtilir. Bazı kaynaklarda *bardi, *barır/*barar* biçimleri bulunmaktadır. Aslında Çuv. *purlih* “varlık, mülk”, *purin-* “yaşamak, bulunmak” ve *pır-* “varmak”, *purlih* “kıstak, geçiş” verileri de *barım* sözcüğünü, *bar* “var” ile ilişkilendiren görüşü destekler. *Barım* sözcüğü, **bar-* “var olmak eylemi” adlaşmasını tamamlamadan önce ortaya çıkmıştır. *Barlık* vb. sözcükler ise sonradan gelişmiştir. Ayrıca onlara göre Mac. *van-* “var olmak” eyleminden *vagyon* “mülk” sözcüğü de Türkçenin etkisi altında gelişmiş olabilir. Bu durum, *bar-* eyleminin Macarcada da bulunup bilindiğini ve Mac. *barom*’un bu ikinciden türediğini varsaymaktadır (s. 102). O hâlde Çuv. *pur(i)* “var”, *pur-* “var olmak” eyleminden *-i* eylemden ad yapım ekiyle türetilmiş bir biçim mi yoksa *bar-* eylemi adlaşmasını tamamladıktan sonra mı ortaya çıktı?

³¹²⁹ Yegorov ve Fedotov, sözcüğü, *pur* “var” adından getirirler (1964, s. 165; 1996a, s. 446) ancak onlar zaten *pur-* eylemine yer vermezler.

³¹³⁰ < *purin-* “yaşamak” + *-iš* (e.a.y.e.), bk. *pur-* ve *purin-*.

³¹³¹ Fedotov; sözcüğü *bogra biçiminden getirmiş ancak ET *boğra*/*buğra-* “bölmek, kesmek” eylemine yaklaştırmıştır. Diğer Türk dillerinden ise Tat., Başk. *bura* “ahşap kulübe, ambarda tahıl bölmesi” sözcükleriyle ilgili görmüştür (1996a, s. 445).

purak [purak] “huş, kayın ağacı kabuğundan yapılmış tahta tabanlı ve tahta kapaklı boyuna uzun yuvarlak kap” (Ru. *буракъ*)

puran: putek-puran [puran: pudək-puran]³¹³⁴ “kuzular” (Tat. [bärän] “kuzu, oğlak”)

puranla- [puranla-]³¹³⁵ “kuzulamak, yavrulamak”

purış [pürəş]³¹³⁶ “porsuk” (krş. TatB, TatO, MişBüg. [bursək³¹³⁷] ay., Osm. [porsuk³¹³⁸] ay., Zenk. 215, ÇağKún. [bursuk³¹³⁹] “köpeğe benzer, siyah beyaz kürklü, kürkün yapıldığı bir hayvan”, BaşkK [burhək³¹⁴⁰] “porsuk”, AltV [porsuk³¹⁴¹] ay.)

purkî [purgê] “tohum koymak için, ekicinin içinden tohum saçtığı ıhlamur ağacı kabuğundan yapılmış sepet”, Uçebn. 52 “sepet” (? BaşkK [märke³¹⁴²] “yiyecek için kutu”)

purli [purliê]³¹⁴³, Sp. ay. “grili, sarımsı gri, kıvrımsı, boz, demir kır donlu” (Tat. [burliê])

purne [pürne]³¹⁴⁴, Sp. [pürne], Uçebn. *purne*, *pürne* [purne, pürne³¹⁴⁵] “parmak” (Tat. [barmak])

purneške [pürneške]³¹⁴⁶ “yüksük, dikiş yüksüğü”

purte [pürde], bk. *pur* [pür]

purti [pürdê]³¹⁴⁷, Sp. ay. “balta”

³¹³² Fedotov, sözcüğü Tat., Başk. *bura-* “kütük kesmek” eylemiyle ilişkili görmüştür (1996a, s. 445).

³¹³³ Çevirisi, CsSz. 'te (s. 108) ve ÇS'nde (s. 114) bulunmamaktadır.

³¹³⁴ < Ru. *baran* (WOT, s. 102).

³¹³⁵ < *puran* “kuzu” + *la-* (a.e.y.e.), bk. *puran*.

³¹³⁶ << *borsuk (ÇSB); << *borsuk (EDAL, s. 374) = TT *porsuk* ay.

³¹³⁷ TatB *bursik* 1876: 166, TatO *бурсык* 1892: 51a

³¹³⁸ OsmZenk. *پورسوق* *porsuk*

³¹³⁹ ÇağKún. ay. 1902: 36, LÇ *پورسوق* 1851: 79b

³¹⁴⁰ BaşkK *буръык* 1899: 38b

³¹⁴¹ AltV *порсук* 1881: 267a

³¹⁴² BaşkK *мәрке* 1899: 172b

³¹⁴³ Räsänen; sözcüğü, *būr(lġ) ana biçimi altında Osm. *bur* “kızıl”, Tar. *būrul* “gri (tüyler hakkında)”, Kzk. *būrul* “karişik tüylü (at rengi)”, Soy. *būrul* “gri tüylü”, Oyr. vd. *pūrul*, Başk. *buril*, Yak. *burul* “demir kır”, *bulūr* “gri”; Tat. *burli* “fare rengi” biçimleriyle birlikte ele almıştır (1969, s. 89a). EDAL’da TT *boz* ve onun diğer Türk dillerindeki denklileri için Ana Türkçe *boř ~ *bōř biçimleri tasarlanmış, ancak Çuvaşça biçim verilmemiştir (s. 376). Çuv. *purli* sözcüğünde anlamının da işaret ettiği gibi bir addan ad yapım eki +*li* var gibi görünüyor. Bu durumda kalan kök, *pur* olmaktadır ve belki de TT *boz*’un denklidir.

³¹⁴⁴ < *barmaq (Ceylan, 1996, s. 144); < *biarraq (EDAL, s. 1093) = TT *parmaq* ay.

³¹⁴⁵ Uçebn. *пурне*, *пүрне* 1898: 5

³¹⁴⁶ < *purne* “parmak” + *ške* (a.a.y.e.), bk. *purne*.

³¹⁴⁷ Paasonen, önceki yıllara ait bir çalışmasında sözcüğün Aryan kökenli olduğunu anlaşıldığını belirtmiş ve Osetçe *farat*, *feret*, *ferét* “balta, keser”, Sanskritçe *paraçu* ay. sözcükleriyle karşılaştırmıştır. Bu biçimlerdeki seslinin daralması ise ona göre muhtemelen Çuvaşçada meydana gelmiştir (1902, s. 186). Poppe, Türk dillerindeki *balta* ve Çuv. *purli* arasında kuralsız bir ses denkliliği olarak /r/=// bulunduğunu, ancak bu sözcüklerin açıkça bir ve aynı sözcükler olduğunu, Çuvaşça biçimin *barta veya *barata kopya bir sözcükse *parta ve *parata biçimlerine geri götürülebileceğini belirtir. Türkçe ve Moğolca biçimler ise ona göre *balta ve *balata biçimlerine gider. Çuv. *purli* < *parata sözcüğünün *balta biçimine götürülemeyeceğini belirten Poppe, bu varsayımsal *parata biçiminin Eski Farsçada *parağu-* olduğunu ifade eder. Eski Far. *parağu-*, Alancaya da girmiştir ve Osetçede *feret* “balta” biçiminde yaşar. Toharca *porat*, Sakaca *padā* “balta” sözcükleri de yine EFar’dan kopyadır. Mo.-Tü. *balta* ise Eski Far. biçime götürülemez. Hint-Avrupa dillerinde -*t-* sesli biçimler olmadığı için Kentum dillerine de götürülemez. Bu biçim belki de Akadcadan doğrudan bir kopyadır. Akadcada daha eski bir *paštu* biçimine giden *paltu* bulunur. Yani Çuv. *purli*, Alanca ve Eski Far. aracılığıyla Semitik dillerden kopyalanmışken Mo.-Tü. *balta* sözcüğü Semitik dillerden doğrudan bir kopyadır (1953, s. 23, 24). Yegorov, sözcüğün Türk dillerine, Ar. بَلْطَة (baltat) “balta” sözcüğünden girmiş olabileceğini, Çuvaşçada // sesinin /p/ sesine değiştiğini veya Udm. ve Komice *pur* “bıçak” sözcükleriyle ilgili

purti kili [pʊrɔ̃ kəli] “baltanın keskin tarafının ön köşesi”

purti-sımsi [pʊrɔ̃-sə̃mzi] “baltanın keskin tarafının alt köşesi”

purşin [pʊrʒən]³¹⁴⁸, Sp. ay. “ipek, ipekli”

purttinkka [pʊrttiŋkka] “çorap yerine kullanılan dolak bezi, ayak bandı veya dolak” (Ru. *портника*)

purum [pʊrʊm] “feribot, arabalı vapur” (Ru. *паромь*)

pus [pus]³¹⁴⁹, Sp. ay. “kapık”

pus- I [pʊs-]³¹⁵⁰, Sp. ay. “basmak, bastırmak; ezmek, çiğnemek”; *şimarta p.* [şêmarða p.] “yumurta üzerine oturmak, kuluçkaya yatmak”; krş. Gomb. (Tat. [bas-])

pusar- [pʊzar-]³¹⁵¹ “bastırmak, baskılamak, ezmek, sıkıştırmak”; *unin huyhine pusar* [ʊnən ɣujχəne pʊzar] “onun kaygısını yatıştır!”

pusin- [pʊzən-]³¹⁵² “basılmak, sıkıştırılmak (dokuma, kumaş hak.)”

puskiç [puskətʃ]³¹⁵³ Uçebn. 44 “üzengi” (Tat. [baskêç] “basamak, merdiven”)

puslih [pʊslɨç]³¹⁵⁴, Sp. ay. “istiflenmiş yüksek saman yükünün taşınırken gevşememesi için arabanın üzerine uzunlamasına yerleştirilip öne ve arkaya bastırıldığı, sıkıştırıldığı direk”

pusma [pʊsma]³¹⁵⁵ “basamak, merdiven, kademe”; krş. Gomb. (TatB [basma³¹⁵⁶] “köprü (yayalara özel)”)

olabileceğini düşünmüştür (1964, s. 166). WOT yazarları da Çuv. *purti* sözcüğünün Udm. ve Komi. *pur* sözcükleriyle birlikte İran kökenli olduğunu belirtirler: < *barto < *partu < *paraðu (ayrıca Sanskrit. *paraśu*; Toharca *porat, peret* < Eski Far. *parðu veya *paraþa, Sakaca *paða* < *partu < *paraþu < *paraķu ve Osetçe *feræet* < Eski Far.). Yazarlar, burada Tü. *balto*’nun İran tipi *partu biçimiyle ilgili olup olmadığını, bu sözcüğün Mezopotamya kökenli mi yoksa gerçek bir Türkçe sözcük mü olduğunu sorgulayarak bir İran kökeni ve *palto < *partu ana biçimini varsaymışlardır. *r>*l değişiminin bazı İran dillerinde sınırlı da olsa bazı sözcük gruplarında meydana geldiği belirtilir. Bu sporadik değişme, Part dilinde, Sakacada, Orta İran dilinde ve diğer İran dillerinde de görülmektedir. WOT yazarları, balta biçimindeki -t- sesini, Poppe’nin yaptığı gibi Semitik dillere veya Sümerceye kadar götürmenin olası olmadığını düşünmektedirler. Bunun Eski Farsça aracılığıyla olma ihtimalini ise mümkün görmekteyler (s. 88, 89).

³¹⁴⁸ Yegorov, Räsänen ve Fedotov, sözcüğün Far. *ebrîşum* ابريشم “ipek” sözcüğünden geldiği konusunda fikir birliğindedir (1964, s. 166; 1969, s. 63a; 1996a, s. 447). Scherner ise sözcüğün Çuvaşçaya geçiş yolunu şu şekilde tasarlar: < GT *barçin “ipek” (veya AT *barşem) < İnanca (Far. *abrêşum* “ipek”) (1977, s. 48, 69).

³¹⁴⁹ Zolotnitskiy, sözcüğün *pus-* “kırmak, parçalamak” eyleminden geldiğini düşünmüştür. Böylece *pus-*’un anlamı “bir şeyin parçası, bir şeyden parça” olmaktadır. Çağataycada da “küçük para” anlamına gelen *buzk* sözcüğünün olduğunu ifade eden Zolotnitskiy, bu sözcüğün *buz-* fiilinden türediğini belirtmiş ve Tatarca *aķça buzmaq* “para bozmak” eylemini de yine kendi etimolojisini desteklemek için vermiştir. İşte bu *buzk* biçimi, ona göre ses yasalarıncı Çuvaşçada *pus* olmuştur (1875, s. 243, 244). Yegorov, antik çağlarda tabaklanmış hayvan derilerinin (sincap, samur vb.) para olarak kullanıldığını ifade ederek sözcüğün Farsça پوست *pust* “deri, post” sözcüğünden kopyalandığını düşünmüştür (1964, s. 166). Räsänen, sözcüğü Çuv. *pus-* “basmak, sıkmak” eylemiyle ilgili görmüş ve bu eylemle aynı maddede ele almıştır. Ancak aynı eserde sözcüğü, Marice *puş* “vergi, harç” (< *pu-* “vermek”) sözcüğünden bir kopya olarak vermiştir (1969, s. 64a, 387a). Fedotov da Yegorov’la aynı görüşü paylaşmaktadır (1996a, s. 450).

³¹⁵⁰ << *bas- (ÇSB; EDAL, s. 1079; CHF, s. 60) = TT *bas-* ay.

³¹⁵¹ < *pus-* “basmak, bastırmak; ezmek, çiğnemek” + -ar- (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *pus-* I.

³¹⁵² < *pus-* “basmak, bastırmak; ezmek, çiğnemek” + -in- (e.e.y.e.; dönüşlülük), bk. *pus-* I.

³¹⁵³ < *pus-* “basmak, bastırmak; ezmek, çiğnemek” + -kiç (e.a.y.e.), bk. *pus-* I. Poppe, Tatarcadan kopya kabul eder: < Tat. *baskiç* “basamak” (1927, s. 166). -kiç eki Tatarca bir kopyadır. Bu nedenle Çuvaşça bir türetim de olabilir.

³¹⁵⁴ < *pus-* “basmak, bastırmak; ezmek, çiğnemek” + -li (e.a.y.e.) + +lih (a.a.y.e.), bk. *pus-* I.

pus- II [pus-]³¹⁵⁷, Sp. ay. “(hayvanı) kesmek, boğazlamak, öldürmek”; krş. *pūs-* [pâs-]; krş. Gomb. (TatB [boz-³¹⁵⁸] “bozmak, dağıtmak”, AltV [pus-] ay. “kesmek, doğramak, parçalara ayırmak”; [pažēn p.³¹⁵⁹] “öldürmek, canını çıkarmak, kafasını kesmek”)

pusa [pūza]³¹⁶⁰ “erkek kendir, erkek kenevir” (Tat. [basa])

pusa-kaççı [pūza-kat't'šī³¹⁶¹] “düğünde damada eşlik eden delikanlılar (4); geline eşlik eden delikanlılar (2 veya 3)”; krş. *hīr-yītakanni* [χər-jêdağanni]

pusi [pūzâ]³¹⁶² “kuyu” (TatB [baz³¹⁶³] “çukur, oyuk”)

pusih- [pūzâχ-] “bozulmak, çürümek, (yumurta) kokmak, (tereyağı hak.) acılamak, acılaştırmak” (krş. ÇağKún. [pas³¹⁶⁴] “pas, paslı”, Osm. “pas, bakır asetat, bir şeye yerleşmiş kir”, [pas-³¹⁶⁵] “paslanmak, pas tutmak”, Zenk. 163)

pusma [pūsmâ]³¹⁶⁶ “gömlek ve don yapımında kullanılan pamuklu bez, basma ve bunun gibi başka hazır kumaş” (TatO [basma³¹⁶⁷] “desenli keten bezi, çok renkli pamuklu kumaş”)

pusmîrla- [pūsmâr-la-]³¹⁶⁸ “birine kaba kuvvet uygulamak, birine zor kullanmak; ırzına geçmek”, krş. Razsk. I, 8 (krş. *pus-* [pūs-])

pustav [pūstav], Sp. ay. “(kıyafet için) ince çuha, ince kumaş”; krş. Gomb. (krş. TatB *pūstau*, [pøstau, pustau³¹⁶⁹], TatO [pustau³¹⁷⁰] < Ru. *ностава*)

pusu [pūzu]³¹⁷¹ “tarla, kır, tarım alanı” (Tat. *basu* [basu])

puś [puś]³¹⁷², Sp. ay. “baş, kafa; başkan, müdür, amir; başlangıç”; *puś śap-* [puś śap-] “(saygı göstergesi olarak) baş eğmek, diz çökmek”, Uçebn. 140 “tapmak, tapınmak”; krş. Gomb. (Tat. [baš])

³¹⁵⁵ < *pus-* “basmak, bastırmak; ezmek, çiğnemek” + *-ma* (e.e.y.e.), bk. *pus-* I.

³¹⁵⁶ TatB ay. 1876: 154

³¹⁵⁷ Yegorov, “Çuvaşlar kesmeden önce sığırın bacaklarını bağlarlar, sonra onu yere atıp bastırırlar” diyerek sözcüğü *pus-* “basmak” eylemiyle bir ve aynı görmüştür (1964, s. 167). Räsänen sözcüğü, *pus-* “basmak” eyleminden ayrı bir maddede ele almış ve varsayımsal **bus-* biçiminin altında OT *pus-*, *pūs-* “pusmak, gizlenmek”, Tat. *pūs-* ay.; Çağ., Osm., Azb. *bus-ü* “pusu”; Tat. *bus-an* “yaban arısı”; Kzk. *bus-ur* “kanser” biçimleriyle birlikte vermiştir. Räsänen ayrıca, Çuvaşçada üçüncü bir biçim olarak Tat. *būz-* “bozmak, mahvetmek” eyleminden kopyalanmış bir *pus-* eyleminden söz eder (1969, s. 90a, 91a).

³¹⁵⁸ TatB *boz-* 1876: 162

³¹⁵⁹ AltV *nyc-*, *пажын п.* 1884: 274b

³¹⁶⁰ Yegorov, Räsänen ve Fedotov, sözcüğü Tat. *basa*, Başk. *baśa*, Tüm. *masa*, Özb. *buz* “keten” biçimlerine yaklaştırmışlardır (1964, s. 167; 1969, s. 64a; 1996a, s. 451). Räsänen bu biçimleri ayrıca aynı anlamdaki Mord. *pažey* ve Mar. *paşaş* biçimleriyle karşılaştırmıştır.

³¹⁶¹ *kat'šī* olmalı.

³¹⁶² Yegorov, sözcüğü, Kzk. *baz* “kiler”, Tat. *baz* “kiler; çukur” sözcükleriyle ilişkili görmüş ve sözcüğün Çuv. *pus-* “kazmak” eyleminden geldiğini belirtmiştir (1964, s. 167). Fedotov da sözcüğü, Yegorov'dakilere ek olarak Başk. *baś* “kiler; yeraltı; çukur”, TKar. *baz* “çukur; kiler” sözcüklerine yaklaştırmıştır (1996a, s. 451).

³¹⁶³ TatB ay. 1876: 154

³¹⁶⁴ ÇağKún. ay. 1902: 161, LÇ پاس 1881: 95a

³¹⁶⁵ OsmZenk. پاس *pas*

³¹⁶⁶ < *pus-* “basmak, bastırmak; ezmek, çiğnemek” + *-ma* (e.a.y.e.), bk. *pus-* I.

³¹⁶⁷ TatO *басма* 1892: 35b

³¹⁶⁸ < *pus-* “basmak, bastırmak; ezmek, çiğnemek” + *-mîr* (e.a.y.e.) + *+la-* (a.e.y.e.), bk. *pus-* I.

³¹⁶⁹ TatB *postau*, *pustau* 1876: 150

³¹⁷⁰ TatO *nycmay* 1892: 164a

³¹⁷¹ < *pus-* “basmak, bastırmak; ezmek, çiğnemek” + *-u* (e.a.y.e.), bk. *pus-* I.

puşelĭk [pʊʒɛlɛk]³¹⁷³ “baş ucu, baş altı, yatağın baş ucu”

puşla- [puşla-]³¹⁷⁴ “başlamak, girişmek, harekete geçmek” (Tat. [başla-])

puşlamışĭ [puşlamışĭ]³¹⁷⁵ Uçebn. 107 “başlangıcı, başı, kaynağı”

puş-purne [puş-purne] “başparmak”

puş-şimmi [puş-şimmi]³¹⁷⁶ “kafatası”

puş-turi [puş-turi]³¹⁷⁷ “tarak”

puş-tutri [puş-tutri]³¹⁷⁸ “başörtüsü”

puş- [pʊʒ-] “banmak, batırmak, bandırmak, içine gömmek, daldırmak”; *şĭkĭrna tĭvar šine puş* [šĕĕrna tĕvar šine puş] “ekmeği tuza batır!”; krş. Márk XIV, 20

puştar- [pʊʒtar-]³¹⁷⁹ “toplamak, toparlamak, bir araya getirmek, biriktirmek”

puştarĭn- [pʊʒtarĕn-]³¹⁸⁰ “toplanmak, toparlanmak, bir araya gelmek, birikmek”

puştarulĭ [pʊʒtarulĭ]³¹⁸¹, Uçebn. 125 *puştarullĭ* [puştarullĕ]³¹⁸² “tutumlu, idareli, tasarruflu”

puşne [puşne]³¹⁸³ “hariç, -den başka, -in dışında, ... -madan, ... -sız”; *unsĭr p. ittĭsem purte şĭva kaynĭ* [unzĕr p. ĭttĭzem pʊrdĕ šĭva³¹⁸⁴ kajnĕ] “ondan başka hepsi suda boğuldular”; *manran* veya *mansĭr p. esĭ nĭstata an kay* [manran veya manzĕr p. ezĕ nĭstada an kaj] “bensiz hiçbir yere gitme!” (krş. Tat. [başka] ay.)

puşah [pʊʒax], bk. *puçah* [pu.đʒax]

puşana [pʊʒana]³¹⁸⁵, Sp. ay. “bacanak (karımın kız kardeşinin kocası)” (Osm. [bažanak] “kaynıbirader (kocanın erkek kardeşi)”; krş. Tat. [baža], AltV [paja³¹⁸⁶] ay.)

puşan [pʊʒan]³¹⁸⁷ “zayıf, güçsüz, kuvvetsiz, dermansız”

puşĭ I [pʊʒĕ]³¹⁸⁸, Sp. ay. “kamçı, kırbaç”

³¹⁷² << *balç (ÇSB; CHF, s. 60); << *balç (EWb., s. 64a; EDAL, s. 910) = TT baş ay.

³¹⁷³ < *puş* “baş” + *ay* “alt, alt kısım” + *+lĭk* (a.a.y.e.) (Fed. I, s. 454).

³¹⁷⁴ < *puş* “baş” + *+la-* (a.e.y.e.), bk. *puş*.

³¹⁷⁵ < *puşla-* “başlamak, girişmek, harekete geçmek” + *-mĭş* (e.a.y.e.) + *ĭ* (3. tekil iyelik eki), bk. *puşla-*.

³¹⁷⁶ < *puş* “baş” + *şimĭ* “kemik” + *ĭ* (3. tekil iyelik eki), bk. *puş* ve *şimĭ*.

³¹⁷⁷ < *puş* “baş” + *tura* “tarak” + *ĭ* (3. tekil iyelik eki), bk. *puş* ve *tura*.

³¹⁷⁸ < *puş* “baş” + *tutĭr* “başörtüsü, atkı, şal, bez” + *ĭ* (3. tekil iyelik eki), bk. *puş* ve *tutĭr*.

³¹⁷⁹ < *puş* “baş” + *+tar-* (a.e.y.e.), bk. *puş*.

³¹⁸⁰ < *puştar-* “toplamak, toparlamak, bir araya getirmek, biriktirmek” + *-ĭn-* (e.e.y.e.; dönüşlülük), bk. *puştar-*.

³¹⁸¹ < *puştar-* “toplamak, toparlamak, bir araya getirmek, biriktirmek” + *-u* (e.a.y.e.) + *+lĭ* (a.a.y.e.), bk. *puştar-*.

³¹⁸² Uçebn. *nyçmaruullĭ* 1898: 125

³¹⁸³ < *puş* “baş” + *ĭ* (3. tekil iyelik eki) + *ne* (belirtme-yönelme durumu eki), bk. *puş*.

³¹⁸⁴ Paasonen, *şĭva* biçiminde düzeltilmesi gerektiğini belirtmiştir (1908, s. 244).

³¹⁸⁵ Araştırmacılar sözcüğü, genellikle Paasonen’de olduğu gibi Tü. *bacanağ* ve onun Türk dillerindeki denklikleriyle birlikte ele alınmıştır (Yeg., s. 168; EWb., s. 54a; Fed. I, s. 453; Leks., s. 310-311; WOT, s. 122).

³¹⁸⁶ AltV *naja* 1884: 241b

³¹⁸⁷ < Tat. *buşan* “güçsüz” (ANLT, s. 42).

³¹⁸⁸ Yegorov, sözcüğü, Hak. *poza* “dizgin” sözcüğüne yaklaştırmıştır (1964, s. 170). Räsänen, sadece Çuvaşça biçimi tek örnek olarak vermiş ve Marice *pikş*, *piks*, *piyâş* “ok” (~ Udm. *pukış*) biçiminden bir kopya olarak görmüştür (1969, s. 385a). Fedotov, sözcüğün Türk dillerinde bir denkliğinin bulunmadığını belirterek sözcüğün Ru. *буч* “kırbaç” (Eski Slav. *бучь*, Bulg. *буч* vb. < *бумь* “vurmak”) biçimine götürülebileceğini düşünür (1996a, s. 456).

puşi II [pʊʒ̥â]³¹⁸⁹, Sp. ay. “boş, dolu olmayan; serbest, özgür, iş olmayan, meşguliyet olmayan, boşta; gevşek”; *pişihi p. śhrīm* [piziçi p. śjχēm] “kemerini gevşek bağladım” (Tat. [buş])

puşat- [pʊʒ̥at-]³¹⁹⁰ “boşaltmak”

puş(î)-uyiḥ [pʊʒ̥(î)-ujêχ] “üçüncü ay (karın yumuşayıp erimeye başladığı zaman)”

puşit [pʊʒ̥ât]³¹⁹¹, Sp. ay. “körpe ıhlamur ağacının kabuğu, esasen hasır ayakkabı yapmak için kullanılan iç katmanı, iç kabuğu”; krş. *sūs-puşiçî* [süs-pʊʒ̥â.đž̥â]

puşyiśsi, puşsiśsi [pʊʒ̥jiśsi, pʊʒ̥siśsi] (*puşit+yivîś* [pʊʒ̥ât+jjvêś]) “kabuğu soyulmuş körpe ıhlamur ağacı”

puççuşi [pʊt̪ t̪ʃ̥uʃ̥si] (*puşit+şiçî* [pʊʒ̥ât+ş̥â.đž̥â] = *puşyiśsi* [pʊʒ̥jiśsi]; krş. AşmMater. 114

puşit-huppi [pʊʒ̥ât-χuppi] “körpe ıhlamur ağacı kabuğunun sepetlerin yapımında kullanılan dış tabakası”

puşit-kışkarî [pʊʒ̥ât-kâşkarê]³¹⁹² “ıhlamur ağacı kabuğu tomarı, rulosu”

puşkirt [pʊʃ̥kîrt]³¹⁹³ “Başkurt” (MişBüg. [başkîrt] ay., ÇağKún. [başkêr³¹⁹⁴] “bir Türk boyunun adı”)

puşmak [pʊʃ̥mak]³¹⁹⁵ “ayakkabı, başmak, pabuç, terlik” (Tat. [başmak])

put- [pʊt-]³¹⁹⁶, Sp. ay. “batmak, saplanmak, gömülmek, çökmek” (Tat. [bat-])

putar- [pʊdar-]³¹⁹⁷ ettirgen.

putavśi [pʊdavz̥â]³¹⁹⁸ “(balığı ağ içine sürüklemek için) gizlenen balıkları hareket ettirmek için balıkçı sırtığı, değneği, çubuğu”

putah [pʊt̪χax̪]³¹⁹⁹ “batak, batılan yer (bataklıkta)”; *manîñ laşam puthaha putrî* [manêñ laşam pʊt̪χax̪a pʊtrê]³²⁰⁰ “benim atım bataklığa battı”

putek [pʊd̪ɛk]³²⁰¹, Sp. ay. *putek* [pʊd̪ɛk] “kuzu (dişi)” (KzkK [bojdak] “genç koç”)

putene [pʊd̪ɛnɛ]³²⁰², Sp. ay. *putene* [pʊd̪ɛnɛ] “bildircin”; krş. Gomb. (TatO [büdänä³²⁰³], AltV [pödine, pödüne, pödünö³²⁰⁴])

³¹⁸⁹ < Tat. *buş* “boş, serbest” (ÇSB; WOT, s. 180; ESTY I, s. 218b).

³¹⁹⁰ < *puşi* “boş, dolu olmayan; serbest, özgür, iş olmayan, meşguliyet olmayan, boşta; gevşek” + *+at-* (a.e.y.e.), bk. *puşi*. Tat. *puşat-* “boşaltmak” eyleminden kopya da olabilir.

³¹⁹¹ < Mar. *pişte, piste* “ıhlamur ağacı” (EWb., s. 387a).

³¹⁹² < *puşit* “körpe ıhlamur ağacının kabuğu, iç kabuğu” + *kışkar* “iplik sarıcı, ıhlamur ağacı kabuklarının birbirine dikilmesiyle yapılmış silindir” + *î* (3. tekil iyelik eki), bk. *puşit* ve *kışkar*.

³¹⁹³ < Tat. *başkurt* “Başkurt” (EWb., s. 65a).

³¹⁹⁴ ÇağKún. *başkîr* 1902: 18, LÇ باجقير 1881: 66a

³¹⁹⁵ < Tat. *başmak* “iskarpin”.

³¹⁹⁶ << **bat-* (ÇSB; EDAL, s. 1080; CHF, s. 60) = TT *bat-ay*.

³¹⁹⁷ < *put-* “batmak” + *-ar-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *put-*.

³¹⁹⁸ < *put-* “batmak” + *-av* (e.a.y.e.) + *+śi* (a.a.y.e.), bk. *put-*.

³¹⁹⁹ *Puthah* sözcüğü, esasen aynı anlamdaki *putlih* (< *put-* “batmak” + *-î* (e.a.y.e.) + *+lih* (a.a.y.e.)) sözcüğünün bir ağız varyantıdır (bk. ÇRS, s. 320b). Muhtemelen *puthah* biçiminde *putlih* sözcüğünden Tat., Başk. *batkak* “batak” biçimine örnekseme yoluyla oluşturulmuştur. Çünkü Çuvaşçada aktif olarak söz türetiminde kullanılan bir eylemden ad yapım eki *-hAh* bulunmaz. Tatarca veya Başkurtça bir kopya da olabilir.

³²⁰⁰ Çevirisi, CsSz.’te (s. 110) bulunmamaktadır.

³²⁰¹ Araştırmacılar, sözcüğü; KKalp. *boydak*, Başk. *buyzak*, Tat. *buydak* “bekâr, yaşnız”, Tar. *boytak*, Çağ. *boydağ* “genç koç; bekâr” biçimlerine yaklaştırmışlardır (Yeg., s. 169; Fed. I, s. 455).

putene-kuriki [puɔene-kurêca]³²⁰⁵ “bir tür bitki”

puçah, puşah [pu.ɔʒax, puʒax]³²⁰⁶, Sp. [puʒax] “başak”; *hımla-puçahhi* [χɔmla-pu.ɔʒaxxi] “şerbetçiotu kozalağı, şerbetçi otu başı”; krş. Gomb.; krş. *puś* [puś] (Tat. [başak])

puçuşşi [puʧtʰşuşşi], bk. *puşit* [puʒət]

pü [pü]³²⁰⁷, Sp. ay. (*p.ñi* [pəvə]) “boy, boy pos, endam”; krş. *pişihi* [piʒiçi] (Tat. [buj])

pü-si [pü-si] “vücut, gövde, beden”

pük- [pük-]³²⁰⁸ “kenarını bastırmak, kenarını kıvrırmak, bükmek” (Tat. [bök-])

pükim [püçəm]³²⁰⁹ “kenar, bordür, büküm, kenar kıvrımı, dikiş yeri”

pükle- [pükle-]³²¹⁰ = *pük-* [pük-]

pükle [pükle] (bir atasözünde) “doğru, dosdoğru, düz, direkt”

pül- [pül-]³²¹¹, Sp. ay. “bölmek, ayırmak, çit çekmek, yolu kesmek”; *laşana pül* [laʒana pül] “atın yolunu kes!” *an pül man şmaha* [an pül man şəmaça] “sözümü kesme!” (TatB [bül-, bül-³²¹²] “bölmek, ayırmak”)

pülîh I: kîpe pülîhi [püləχ¹: kəvɛ püləχə]³²¹³ “gömleğin ön ve arkasını yapmak için kullanılan keten parçası” (TatB [bülək³²¹⁴] “bölük, bölüm, parça”)

pülîh II [püləχ²]³²¹⁵ “Tanrı (*turî* [tʊrê]) tarafından verilen lütfu, ihsanı engelleyebilecek kötü bir ruh”; *turî şırza, p. pürse şak mışır vitre pürte kaysa kîir* [tʊrê şırza, p. pürze şak məʒêr vitre pürde kajza kəðər]³²¹⁶; krş. Zol. 55 Magn. 29, 47, 62, 84, 87, 113, Sbojev 103

pülîh-amîşî [püləχ-aməʒə]³²¹⁷ “*pülîh* [püləχ] adlı ruhun annesi”

pülîhşî [püləχşə]³²¹⁸ = *pülîh II* [püləχ²]

³²⁰² Araştırmacılar, sözcüğü; YUyg. *bödüne*, Özb. *bedana*, Trkm. *bedene*, Tar. *bödünö*, Çağ. *bödene*, Kzk. *bödönö*, Tat. *büdene*, Bar. *pödene*, Başk. *bütene* “bildircin” vb. biçimlere yaklaştırmışlardır (EWb., s. 82b; Yeg., s. 169; Fed. I, s. 455). Róna-Tas, Çuv. *putene* sözcüğünün Çuvaşçada ikincil *ü sesinin geliştiği dönemden önce doğrudan Volga-Kırçak (Tat., Başk.) dillerinden veya doğrudan Moğolcadan kopyalanmış olabileceğini belirtir (1982a, s. 85). EDAL’da da sözcüğün Moğolca bir kopya olduğu belirtilir (s. 320).

³²⁰³ TatO *бүдяня* 1892: 53a

³²⁰⁴ AltV *пөдине, пөдүне, пөдүнө* 1884: 269a

³²⁰⁵ < *putene* “bildircin” + *kurik* “ot, çim, çimen” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *putene* ve *kurik*.

³²⁰⁶ Çuv. *puçah* < GT *başak* “başak”; Çuv. *puşah* ise GT *başak* sözcüğünün fonetik olarak kurallı biçimidir (ANLT, s. 53).

³²⁰⁷ < Tat. *buy* “boy” (< *bōd) (EWb., s. 77a).

³²⁰⁸ bk. *pük-*.

³²⁰⁹ < *pük-* “kenarlarını bastırmak, kenar kıvrırmak, bükmek” + *-im* (e.a.y.e.), bk. *bük-*.

³²¹⁰ < *pük-* “kenarlarını bastırmak, kenar kıvrırmak, bükmek” + *-le-* (e.e.y.e.; sıklık), bk. *bük-*.

³²¹¹ << **böl-* (ÇSB; EDAL, s. 942) = TT *böl-* ay.

³²¹² TatB *bül-*, *böl-* 1876: 168

³²¹³ < *pül-* “bölmek, ayırmak, çit çekmek, yolu kesmek” + *-ih* (e.a.y.e.), bk. *pül-*.

³²¹⁴ TatB *büle* 1876: 168

³²¹⁵ < *pül-* “bölmek, ayırmak, çit çekmek, yolu kesmek” + *-ih* (e.a.y.e.), bk. *pül-*.

³²¹⁶ Çevirisi, CsSz.’te (s. 111) ve ÇS’nde (s. 115) bulunmamaktadır.

³²¹⁷ < *pül-* “bölmek, ayırmak, çit çekmek, yolu kesmek” + *-ih* (e.a.y.e.) + *ama* “anne” + *+işî* (kalıplaşmış 3. tekil iyelik eki), bk. *pül-* ve *ama*.

³²¹⁸ < *pül-* “bölmek, ayırmak, çit çekmek, yolu kesmek” + *-ih* (e.a.y.e.) + *+şî* (a.a.y.e.), bk. *pül-*.

pülüm [püləm]³²¹⁹, Sp. ay. “odanın ayrılmış bölümü (sobanın olduğu yer)”; Uçebn. 35 “oda” (TatB [büləm³²²⁰] “bölüm”)

pülme [pülme]³²²¹ “un veya tahıl muhafaza etme yeri, depolama odası, ambar (tavan arasında)” (TatB [bülmä³²²²] “bölme duvarı, bölme, oda”)

pür [pür]³²²³, Sp. ay., AşmMater. 49 [pövör³²²⁴] “irin, cerahat”; *kuş-pür* [kuş-pür] “çapak, göz çapağı”; krş. Gomb.

pürle- [pürle-]³²²⁵ “irinlenmek, cerahatlenmek”

pürli [pürli]³²²⁶ “irinli, cerahatli”

pür- [pür-]³²²⁷ “tayin etmek, atamak, kararlaştırmak, belirlemek; vermek, bahşetmek”; *çun pürten turī* [tʃʊn pürden turē] “can veren tanrı”; *turī sūrza, pülīh pürse śak mīşīr vitre pürte kaysa kūr* [turē śūrza, p. pürse śak mēzēr vitre pürde kajza kəder]³²²⁸ (Tat. [bøjör³²²⁹] “buyurmak”; [alla bøjörza] “eğer tanrı dilerse”, [pujur-³²³⁰] “belirlemek, sorunu çözmek; (efendi hak.) buyurmak; atamak”)

püre [püre]³²³¹ “böbrek” (= *al-val’li* [al-val’li]) (TatB [böjöräk³²³²], Osm. [bübrek] “böbrek”, Zenk. 175, [bögrek] ay. Zenk. 223, UrKat. [püräk³²³³] ay. “böbrek”)

püremeç [püreme.öž]³²³⁴ “yumurta, süt ve yağ karışımı sürülen mayalı çörek” (TatB [pirämäç³²³⁵])

pürne [pürne] Sp. bk. *purne* [purne]

pürt [pürt]³²³⁶, Sp. ay. “ev, hane, konut, oturma odası”; krş. Gomb.

pürt-tüpi [pürt-tüpi]³²³⁷ “tavan arası”

³²¹⁹ < *pül-* “bölme, ayırmak, çit çekmek, yolu kesmek” + *-m* (e.a.y.e.), bk. *pül-*.

³²²⁰ TatB *bülem* 1876: 168

³²²¹ < *pül-* “bölme, ayırmak, çit çekmek, yolu kesmek” + *-me* (e.a.y.e.), bk. *pül-*.

³²²² TatB *bülme* 1876: 168

³²²³ Yegorov, sözcüğün Türk dillerinde bir denkliğin bulunmadığını belirterek Çuv. *pür*’ü Mo. *beer* “irin” sözcüğüyle karşılaştırmıştır (1964, s. 171). Fedotov; Kalm. *öör* “irin; apse”; Yazılı Mo. *öge-ri*; Mo. *öörs* “apse” biçimleri vermiş ancak bunların Çuv. *pür* sözcüğüne çok uzak olduğunu belirtmiştir (1996a, s. 460). EDAL’da Çuv. *pür*, Karahanlıca, TT, Kırg., Kzk., KKalp., Kum., Nog., Özb. *bez*, YUyg. *bez*, Azb. *bez*, vez, Trkm. *mēz*, OT *bez*, *mez*, Tat. *biz*, Başkç *biç*, Tuv. *bes*, Tof. *bes* “beze, şişlik” gibi birçok Türkçe denkliklerle birlikte **beñır* “şişlik, beze, irinli yara” ana biçiminin altında verilmiş, Yazılı Mo. *begere*; Hlh. *bēr* “irin” biçimleri denklik olarak verilmiştir (s. 1089).

³²²⁴ AşmMater. *nöör*

³²²⁵ < *pür* “irin, cerahat” + *+len-* (a.e.y.e.), bk. *pür*.

³²²⁶ < *pür* “irin, cerahat” + *+li* (a.a.y.e.), bk. *pür*.

³²²⁷ << **buyur-* (EDAL, s. 369) = TT *buyur-* ay.

³²²⁸ Çevirisi, CsSz.’te (1908, s. 111) ve ÇS’nde (1950, s. 116) bulunmamaktadır.

³²²⁹ *bøjör-* olmalı.

³²³⁰ AltV *nyūyp-*, *nyjyp-* 1884: 272b

³²³¹ << **böğür-ek*, **büğür-ek* (EWb., s. 83a); << **bögrek* (EDAL, s. 1102) = TT *böbrek* ay.

³²³² TatB *böjöräk* 1876: 164

³²³³ UrKat. *nyřpäk* 1903: 1239a

³²³⁴ < Tat. *peremeç* “bir pasta türü” (? < Ru. *пряничек*, *пряник*) (EWb., s. 383a); < Tat. *piremeç* “peynirli pasta” (Poppe, 1927, s. 166).

³²³⁵ TatB ay. 1876: 149

³²³⁶ < Mar. *pört* “kulübe” (Yeg., s. 172).

pürt-umî [pürt-umə]³²³⁸ “evin ön kısmı”

püsîr [püzər]³²³⁹, Sp. ay. “fitık”; Uçebn. 103 “fitık”; *p. makrat* [p. makrat] “mide gurulduyor” (Tat. [büzər])

püske [püskə]³²⁴⁰ “(didilmiş kendir lifi dolu, keten beziyle kaplı) oyun topu”; *püskelle vilyani* [püskelle vjʼan] “top oyunu”

püşken: yiltîr-püşkenî [püşken: jêlbêr-püşkenə] “kar ayakkabısındaki ayağı saran kayış”; *şîpata-püşkenî* [şêbada-püşkenə] “hasır ayakkabının, çarığın iki yanına uygulanmış yarım daire biçimindeki kulpuçuklar, delikler, ayakkabının bağı bu deliklerden geçirilir”

püştir [püştər]³²⁴¹ “kadın gömleğinde göğüsten omuza, omzun üzerinden sırtta kadar uzanan geniş kırmızı pamuklu bez bandı”

r [r]

rak [rak] “yengeç” (Ru. *ракъ*)

raštav: R-uyihî, R-uyih [raštav: R-ujêχə, R-ujêχ] “on ikinci ay” (Ru. *рождество* “Noel”)

raşça [rašʃa] “koru, koruluk, küçük orman” (Ru. *поица*)

riçak [ri.đžak] “manivela ağacı, kaldıraç sırtığı” (Ru. *рычагъ*)

rusak [ruzak] “tavşan, boz tavşan, *Lepus europæus*” (Ru. *русакъ*)

s [s]

saya [saja]³²⁴², Sp. ay. “ziyan, kayıp”; *mana s. pulçî, laşa vilçî* [mana s. puʼl.đžə, laza vil.đžə] “bana zarar oldu, at öldü”; *s. yar-* [s. jar-] “kaybetmek, ziyan etmek”; *s. kay-* [s. kaj-] “kaybolmak”; krş. Máté IX, 17 (KzkK [zaja] ay., MişBüg. [zaja] “boşuna” < Ar. [zai], zaiet) “yok olma, kaybolma, mahvolma”, [zajā] “kaybolmak, mahvolmak”, [zāi], zaji, çoğ. zija³²⁴³ “kayıp”, Zenk. 587, 583)

sayra [sajra]³²⁴⁴, Sp. ay. “seyrek, nadir, ender; nadir, seyrek (zarf)”; *s. vîrman* [s. vîrman] “seyrek orman”; *vîl pirîn pata s. kilet* [vêl pirən paða s. kilet] “o bize nadiren gelir”; krş. Gomb. (TatB [səjərək, sejrək³²⁴⁵])

sahal [saχal]³²⁴⁶, Sp. ay. “az, biraz, nadiren, seyrek”; krş. Gomb. [saral]

³²³⁷ < *pürt* “ev, hane, konut, oturma odası” + *tüpe* “dağ sırtı; mahya, çatı sırtı” + *î* (3. tekil iyelik eki), bk. *pürt* ve *tüpe*.

³²³⁸ < *pürt* “ev, hane, konut, oturma odası” + *um* “ön” + *î* (3. tekil iyelik eki), bk. *pürt* ve *um*.

³²³⁹ < Tat. *büsîr* “fitık” (EWb., s. 84b).

³²⁴⁰ Räsänen, sözcüğün Tat. *büse, büske* “bir top (yuvarlanarak oynanır)” (< ? *böse) biçiminden bir kopya olduğunu düşünmüş ve bunları, EMord. *oska* ay. sözcüğüyle karşılaştırmıştır (1969, s. 84b).

³²⁴¹ Fedotov; sözcüğü, *püş* + *tîr/îr* biçiminde açıklamış ve ikinci ögeyi Tat. *tür* “nakış; model” sözcüğüne yaklaştırmıştır. Ona göre; Mar. *pöştür* (*pöş* + *tür*) biçimi de Çuvaşça veya Tatarca bir kopyadır. Fedotov, ayrıca şüphelye de olsa Udm. *puşı* “nakış; model”, Mac. *festeni* “boyamak, rengini değiştirmek” biçimlerini de bunlara yaklaştırmıştır (1990, s. 313, 314). Ancak sözcüğün en azından ilk ögesi Çuvaşça için de kopya gibi görünmektedir.

³²⁴² < Tat. *zaya* “nafile, boşuna” < Far. *zayā* ’ ضياع ay. < Ar. *ḍayā* ’ ضياع “ziyan; mahvolma” (ANLT, s. 32).

³²⁴³ ArZenk. ضيع, ضيعت, ضياع, ضائع, ضائع çoğ. ضياع *zai*, *zaiet*, *zajā*, *zāi*, *zāji*, çoğ. *zija*

³²⁴⁴ << *sedrek (CHF, s. 78) < **sedre-* (EDAL, s. 1225) = TT *seyrek* ay.

³²⁴⁵ Paasonen *səjrək* biçiminde düzeltilmesi gerektiğini belirtmiştir (1908, s. 244). TatB *sejərək, sejrək* 1876: 135

sahallan- [saɣallan-]³²⁴⁷ “yetersiz kalmak, azalmak”

sahallat- [saɣallat-]³²⁴⁸ “azaltmak, eksiltmek”

sakī [saġê]³²⁴⁹, Sp. [sak] “duvara sabitlenmiş seki, peyke” (TatB [säkä, sikê³²⁵⁰], Osm. [seki³²⁵¹]
“oturmak için yükseltilmiş yer; kerevet”, Zenk. 514)

sak-ayī [saġ-ajê]³²⁵² “bankın altı, bankın alt kısmındaki yer”

sakīl [saġêl]³²⁵³ “(bir atın bacağı, ayağı hak.) beyaz”; *vīl laşa uri s.* [vêl laşa urī s.] “o atın ayağı beyaz” (Zol’a göre Tat. *секле*³²⁵⁴)

sakīl-uralī [saġêl-uralê] “(at hak.) beyaz ayaklı, beyaz bacaklı”

sakīlta [saġêlta] “basamak, merdiven basamağı; suyun yükselmesinden, su taşkımindan sonra nehir kıyısındaki oyuk, çıkıntı, basamak; uçurum” (krş. TatB [sikêltä-lê³²⁵⁵] “inişli çıkışlı”, TatO [sikêltä-lê³²⁵⁶] “pürüzlü, çukurlu”, MişBüg. [sigêlčä-lê] ay.)

sakīr, sakkīr [saġêr, sakkêr]³²⁵⁷, Sp. ay. “sekiz”; *sakīr-vunnī* [saġêr-vunnê] “seksen”; krş. Gomb. (Tat. [sigêz])

saklat [saklat] “ipotek, rehin, garanti” (Ru. *закладъ*)

sala: s. kayīkī [sala: s. kajêġê] Uçebn. 50, AşmMater. 128 “serçe”; krş. Zol. [sala³²⁵⁸] “köy” (TatR [sala³²⁵⁹] “köy” < Ru. *село*)

salam [salam]³²⁶⁰, Sp. ay. “selam”; *vīl s. yaġī sirīn pata* [vêl s. ja.ġē sirēn pata] “o size selam gönderdi”; *s. par-* [s. par-] “selamlamak” (TatB [sälām³²⁶¹], TatO [salām³²⁶²], TatR [salam, salām³²⁶³] < Ar. [selām³²⁶⁴] “sağlık, barış; selamlama”, Zenk. 515)

salamalik: s. tav sire! [salamalik: s. tav sire!]³²⁶⁵ “selam olsun!, selamlar! (selamlama sözü)”; *alikkīm s.* [alikkēm s.] (masaldan) ay.

sayhah [sajɣaɣ]³²⁶⁶ “düz, uzun ağaç”

³²⁴⁶ Räsänen sözcüğün Mar. *şagal* “az” biçiminden bir kopya olduğunu düşünmüştür (1920, s. 259). Fedotov ise sözcüğün Ar. كولاى “kolay” sözcüğünden geçtiğini düşünmüştür (1996b, s. 19).

³²⁴⁷ < *sahal* “az, biraz, nadiren, seyrek” + *lan-* (a.e.y.e.), bk. *sahal*.

³²⁴⁸ < *sahal* “az, biraz, nadiren, seyrek” + *lat-* (a.e.y.e.), bk. *sahal*.

³²⁴⁹ << *sekū (EDAL, s. 1246); << *seki (CHF, s. 138) = TT *seki* ay.

³²⁵⁰ TatB *säke, sike* 1876: 134

³²⁵¹ OsmZenk. سكي *seki*

³²⁵² < *sakī* “duvara sabitlenmiş seki, peyke” + *ay* “alt, alt kısım” + *ī* (3. tekil iyelik eki), bk. *alīk* ve *ay*.

³²⁵³ Araştırmacılar sözcüğü, Azb., Osm. *sekil* “(bir atın ayaklarındaki) beyazlık”, TT *seki, sekil* ay. sözcüklerine yaklaştırmışlardır (Yeg., s. 175; EWb., s. 408b; Fed. II, s. 6).

³²⁵⁴ Zol. *секле* 1875: 58a

³²⁵⁵ TatB *sikeltäle* 1876: 138

³²⁵⁶ TatO *сикелтяле* 1892: 174b

³²⁵⁷ << **seki*² (ÇSB) = TT *sekiz* ay.

³²⁵⁸ Zol. *сала* 1875: 58a

³²⁵⁹ TatR *сала* 1911: 349

³²⁶⁰ < Tat. *selam* “selam” < Ar. *salām* سلام “barış; selam” (ANLT, s. 85).

³²⁶¹ TatB ay. 1876: 135

³²⁶² TatO *салям* 1892: 170a

³²⁶³ TatR *салам* 1911: 353

³²⁶⁴ ArZenk. سلام *selām*

³²⁶⁵ < Çuv. *salamalikkīm < Tat. *selam aleykum < Ar. *salāmun ‘alaykum* (ANLT, s. 113).

sayhahlîh [sajɣaɣlêɣ]³²⁶⁷ “düz, uzun ağaçlardan oluşan orman”; *śül(î) tu sinçe sayhahlîh*, *sayhah layîh kiletîh* [śül(ə) tu śin.ǾǾe sajɣaɣlêɣ, sajɣaɣ lajêɣ kəletlêɣ]³²⁶⁸ “(halk şarkısından) yüksek dağ üstünde orman, orman uygun ambar malzemesi için”

salan- [salan-]³²⁶⁹, Sp. ay. “dağılmak, çözülmek, saçılmak, yayılmak, ayrılmak, parçalanmak, kırılmak”

salançık [salan.ǾǾk]³²⁷⁰ “kırık, bölük, parça, dağınık, düzensiz”, (Uçebn. 125) “pasaklı, özensiz”

salat- [salat-], Sp. ay. “sökmek, ayırıştırmak, parçalamak, dağıtmak, yaymak, saçmak”

salat [salat], Sp. ay. “malt” (Ru. *колодь*)

salhu [salɣu]³²⁷¹ “sömürkan, asık suratlı, aksi, huysuz”

salhulan- [salɣulan-]³²⁷² “suratı asılmak”

salhulat- [salɣulat-]³²⁷³ “suratını asmasına neden olmak”

salma [salma]³²⁷⁴ “erişte veya kesilmiş hamur” (Tat. [salma])

salma-yaşki [salma-jaški]³²⁷⁵ “erişte çorbası”

salma-şürpi [salma-şürbi]³²⁷⁶ ay.

salma-çirî [salma-t'şirə]³²⁷⁷ “bir tür hastalık (baldırlarda şişlik meydana gelir)”

salt- [salt-]³²⁷⁸, Sp. ay. “çözmek, açmak, ayırmak, çıkarmak, salmak” (krş. ? TatB [çiş-³²⁷⁹] ay.)

³²⁶⁶ Yegorov, sözcüğü, Başk. *haygav* “tavan tahtası”, Tat. *saygak* “döşeme tahtası”, Kzk. *saygak* “uzun direk; mezar taşı”, KKalp. *saygak* “ölünün mezarına dikilen uzun direk”, Şor. *soygu* “çubuk, direk”, Hak. *sırğay* “çubuk”, Azb. *saygak*, Alt. *sayga* “yaba” biçimleriyle ilişkili görmüş ve bu sözcüklerin *say-* “saplamak, dikmek, batırmak” eyleminden geldiğini belirtmiştir (1964, s. 175). Çuvaşçaya Türk dillerinden geçmiş olmalı.

³²⁶⁷ < *sayhah* “düz, uzun ağaç” + *lîh* (a.a.y.e.), bk. *sayhah*.

³²⁶⁸ Çevirisi, CsSz.’te (s. 113) ve ÇS’nde (s. 120) bulunmamaktadır.

³²⁶⁹ Yegorov, *salan-* eyleminin Türk dillerinde denkliliğinin bulunmadığını belirtmiş, buna karşın *salat-* eyleminin Azb. *sal-* “atmak, fırlatmak, salmak” eylemine yaklaştırılabileceğini düşünmüştür (1964, s. 177). Fedotov; *salan-* ve *salat-* eylemleri için bir **sal-* kökü tasarlamış ve bu kökün Sag., Koyb. *sel-* “atmak, fırlatmak” ve ET *sal-* “koymak; atmak, salmak; vurmak; hareket etmek; sallamak” eylemleriyle karşılaştırılabileceğini düşünmüştür (1996b, s. 9). Bizce; *salan-*, **sal-* “çözmek, açmak” + *-la-* (e.e.y.e.; sıklık) + *-n-* (e.e.y.e.; dönüşlülük) ve *salat-*, **sal-* “çözmek, açmak” + *-la-* (e.e.y.e.; sıklık) + *-t-* (e.e.y.e.; ettirgenlik) biçimlerinde oluşmuştur. **sal-* için *salt-* maddesiyle karşılaştırınız.

³²⁷⁰ *salan-* “dağılmak, çözülmek, saçılmak, yayılmak, ayrılmak, parçalanmak, kırılmak” + *-çik* (e.a.y.e.), bk. *salan-*.

³²⁷¹ Yegorov, sözcüğü, Azb. *sihul-* “sıklık”; *sihuntı* “sıklık”; Tat. *sağış*, Başk. *hağış* “özlem, hasret, keder”; Kirg., Kzk., KKalp., Nog., Hak., Tat. *sağın-*, Başk. *hağın-* “özlemek, hasret çekmek”; *sağısha* “özlem” sözcükleriyle ilgili görmüş ancak Çuv. *salhu* sözcüğünün bu verilerle etimolojik ilişkisini ayırt etmenin zor olduğunu belirtmiştir (1964, s. 177). Fedotov da sözcüğü, Uyg., Şor., Tat., Kzk. vd. *sağın-* “düşünmek, fikirleşmek; özlemek”; Kzk. *sağınç*, Kum. *sağınç*, Uyg. *sağınç* “üzüntü, özlem”; Tat. *sağınçak* “özleyen”; ET, TT, Krm. *sağın-* “düşünmek; üzülme; sakınmak; korumak; kaçınmak”, Başk. *hağın-* “özlemek, hasret çekmek, özlem duymak”; *hağış* “özlem, hasret” biçimleriyle karşılaştırmıştır (1996b, s. 11). Ancak Yegorov ve Fedotov’un sözcükle ilgili gördükleri biçimler esasen Çuv. *şuhış* “düşünce, fikir, niyet; dert, kaygı, tasa” sözcüğüyle ilgilidir. Çuv. *salhu* muhtemelen kopya bir sözcüktür.

³²⁷² < *salhu* “sömürkan, asık suratlı, aksi, huysuz” + *-lan-* (a.e.y.e.), bk. *salhu*.

³²⁷³ < *salhu* “sömürkan, asık suratlı, aksi, huysuz” + *-lat-* (a.e.y.e.), bk. *salhu*.

³²⁷⁴ < Tat. *salma* “salma, erişte yerine çorbaya konan ince kesilmiş hamur” (ESTY II, s. 137a).

³²⁷⁵ < *salma* “erişte veya kesilmiş hamur” + *yaşka* “çorba” + *î* (3. tekil iyelik eki), bk. *salma* ve *yaşka*.

³²⁷⁶ < *salma* “erişte veya kesilmiş hamur” + *şürpe* “çorba” + *î* (3. tekil iyelik eki), bk. *salma* ve *şürpe*.

³²⁷⁷ < *salma* “erişte veya kesilmiş hamur” + *çir* “hastalık” + *î* (3. tekil iyelik eki), bk. *salma* ve *çir*.

³²⁷⁸ Yegorov, sözcüğü ET *şeş-* “çözmek”, Kzk., KKalp., Nog. *şeş-*, Başk., Hak. *sis-*, Tat. *çiş-*, Tuv. *çeş-*, Trkm. *çöş-* “çözmek”; Tat. *saldır-* “çıkartmak, soymak”, *sal-* “çıkarmak, soyunmak”; Yak. *sölin-* “çözülmek”; Başk. *sisin-* “soyunmak” biçimlerine yaklaştırmış ve Çuv. *salt-* eyleminin *sal-* “koymak; çıkarmak” (ona göre; ET ve Tat. *sal-*)

saltın- [salbân-]³²⁸⁰ “çözülme, açılmak, çıkarılmak, soyunmak”

saltak [saldak³²⁸¹], Sp. ay. “asker” (Ru. *солдатъ*)

samana, saman [samana, saman]³²⁸², Sp. [saman] “zaman, vakit, çağ, dönem”; *kıçunehi samanra purınma yivir* [kâ.đžunexi samanra purânma jêvêr] “bu zamanlarda yaşamak zor” (Tat. < Ar. [zemân, zemâne³²⁸³] “zaman, çağ”, Zenk. 481)

Samar [Samar] “Samara vilayeti, Samara şehri”

samir [samêr]³²⁸⁴, Sp. ay. “(orta derecede) şişman, semiz, yağlı”; krş. Gomb. (Tat. [siməz])

samiril- [samêrîl-]³²⁸⁵ Uçebn. 141 “semirmek” = *samirlan-* [samêrlan-]

samirlan- [samêrlan-]³²⁸⁶ “semirmek, şişmanlamak”

samirlat- [samêrlat-]³²⁸⁷ “semirtmek, şişmanlatmak”

san [san]³²⁸⁸ “rüzgârla oluşan kar yığını (ör. yolda, *kîrt*’ten küçük, krş. *kîrt*)”; *yur-sanî* [jür-sanə] ay.

san- [san-] bk. *esî* [ezə]

santal: sîhman santalî [sandal: sêhman sandalə] “bir tür vitriol (ceket, gömlek kumaşı onunla boyanır), ayakkabı vitriolü” (Tat. OsmR [sandal³²⁸⁹] “sandal ağacı”; [sandalya bujadə³²⁹⁰] “sandalla boyadı” < Far. [sendel³²⁹¹] “sandal ağacı”, Zenk. 521, Ar. [sandal, sandel³²⁹²] ay. Zenk. 574)

santal [sandal] Sp. bk. *suntal* [sũndal]

---

eylemine *-t-* ekiyle oluştuğunu iddia etmiştir (1964, s. 177). Räsänen, sözcüğü, Uyg. *seş-* “çözmek”, OT, Kum. *seş-* “çözmek, açmak”, Sag., Koyb. *ses-*, Kırg. *çeç-* “çözmek”, Kzk. *şes-*, Çağ., Tar. vd. *çeç-*, Kmk. *çeç-* “çözmek”, Tat. *çiş-* *tiş-*, Çağ., Leb. *teş-*, Çağ. *yeş-*, Yak. *es-* vb. eylemlerine yaklaştırmıştır (1969, s. 413a). Fedotov, sözcüğü yukarıdaki Türkçe denklere ek olarak **sal-* köküyle karşılaştırmıştır, bk. *salan-*. (1996b, s. 10). EDAL’da AT **sel-* “çözmek” biçiminin altında Çuv. *sal-t-* eylemi, ET *seş-*, OT *yeş-*, *seş-*, Tat. *çiş-*, Başk. *sis-*, Kırg. *çeç-*, Kzk. *şes-*, Hak. *sis-*, Tuv. *çeş-*, Yak. *es-* vb. eylemleriyle birlikte verilmiştir (s. 1206, 1207). Verilen eylemler, Türkiye Türkçesinin ağızlarında da *şes-*, *çeş-*, *cez-* ve Türkiye Türkçesinde *çöz-* biçiminde bulunur.

³²⁷⁹ TatB ay. 1876: 96

³²⁸⁰ < *salt-* “çözmek, açmak, ayırmak, çıkarmak, salmak” + *-în-* (e.e.y.e; dönüşlülük), bk. *salt-*.

³²⁸¹ *salpak* olmalı.

³²⁸² < Tat. *zamana* ay. < Far. *zamāna* زمانه “zaman; devir” (ANLT, s. 85).

³²⁸³ ArZenk. زمانه *zamān*, *zemāne*

³²⁸⁴ << *semir*² (ÇSB) = TT *semiz* ay.

³²⁸⁵ < *samir* “(orta derecede) şişman, semiz, yağlı” + *+il-* (a.e.y.e.), bk. *samir*.

³²⁸⁶ < *samir* “(orta derecede) şişman, semiz, yağlı” + *+lan-* (a.e.y.e.), bk. *samir*.

³²⁸⁷ < *samir* “(orta derecede) şişman, semiz, yağlı” + *+lat-* (a.e.y.e.), bk. *samir*.

³²⁸⁸ Yegorov, sözcüğü, Çağ. *sañ* “su yüzeyinde oluşan buz”, KKalp. *señ* “su üstünde buz; sulu kar” ve Nog. *sel* “su üzerinde ince buz” sözcüklerine yaklaştırmıştır (1964, s. 178). EDAL’da AT *señ “yüzer buz tabakası” ana biçimi altında Trkm., OT, Özb., Kzk., KKalp., Nog. *señ* gibi biçimlerle birlikte verilmiş, ancak Çuv. *san* sözcüğü hariç Kıpçakça biçimlerin Moğolcadan (Ana Moğolca *sōñ “yüzer buz tabakası”: Yazılı Mo. *sōñ*, Hlh. *sōn*, Bur. *hūñ*, Kalm. *sōñ* vb.) kopyalanmış olabileceği belirtilmiştir (s. 1294).

³²⁸⁹ Tat. OsmR *sandal* 1911: 305

³²⁹⁰ Tat. OsmR *сандалъа бујады* 1911: 305

³²⁹¹ FarZenk. سندل *sendel*

³²⁹² ArZenk. صندل *sandal*, *sandel*

sap [sap] bk. *sarī* [sarē] (krş. OsmR [sip] “sıfatların anlamını kuvvetlendiren bir hece”; [sip sivri³²⁹³] “sipsivri”)

sap- [sap-]³²⁹⁴, Sp. ay. “serpmek, dökmek, dağıtmak, etrafa saçmak, sulamak” (TatB [sib-³²⁹⁵])

sapın- [savân-]³²⁹⁶ “dağılmak, saçılmak, ufalanmak, parçalanmak”

sapınçık [savân.đžâk]³²⁹⁷ “gevrek, kırılabilir”

sapa: **savīt-sapa** [sava: savēt-sava]³²⁹⁸ “kap kacak, her türlü kap veya çömlek” (TatB [sauît-saba³²⁹⁹] ay., TatR [saut-saba³³⁰⁰] “mutfak eşyası”, AltV [saba³³⁰¹] “baharda kurbanlık at için kullanılan büyük kap”)

sapak [sabak]³³⁰², Sp. ay., Uçebn. 31 *sapaka* [sabaga³³⁰³] “(bitki, meyve tanesi hak.) salkım, tutam, püskül” (Zol. “sap, dal, kol”) (TatB [sabak³³⁰⁴] “tutam, salkım”, KzkK [sabak] “bitki, tahıl sapı; meyvelerin asılı olduğu dal, kol”, AltV [sabak³³⁰⁵] ay.)

sapan: **s. sik-** [savan: s. sik-] “(belirli bir oyunda, kim kaybederse) tek ayak üzerinde zıplamak, sekmek”

sapla- [sapla-]³³⁰⁶, Sp. ay. “yamamak, onarmak” (krş. ? Çuv. *sip, siple-* [sip, siple-])

saplattar- [saplattar-]³³⁰⁷ “yamamak, onarmak”

³²⁹³ OsmR *cin, cin ciepi* 1911: 726

³²⁹⁴ < *sep- (EDAL, s. 1212) = TT ağ. *sep-* ay.

³²⁹⁵ TatB ay. 1876: 139

³²⁹⁶ < *sap-* “serpmek, dökmek, dağıtmak, etrafa saçmak, sulamak” + *-in-* (e.e.y.e.; dönüşlülük), bk. *sap-*.

³²⁹⁷ < *sapın-* “dağılmak, saçılmak, ufalanmak, parçalanmak” + *-çik* (e.a.y.e.), bk. *sapın-*.

³²⁹⁸ *Savīt-sapa* biçiminde kullanılan bu yapının ikinci ögesi olan Çuv. *sapa* sözcüğüne ilgili maddede yer vermese de Räsänen, Kzk. *saba* “kıymaz hazırlamak için deri kap”, Tat. *saba* “deri tulum”, Şor. *saba* “büyük kayın ağacı kabuğundan kap”, Tuv. *sava* “kap” sözcüklerinin Mo. *saba* “kap” sözcüğünden kopya olduğunu belirtmiştir (1969, s. 391a). EDAL’da da sözcüğün Moğolcadan Tatarca vd. Türk dillerine geçtiği belirtilmiştir (s. 1233). Yani sözcük Moğolcadan Türk dillerine, Tatarcadan da Çuvaşçaya geçmiştir. Ayrıca bk. *savīt*.

³²⁹⁹ TatB *sauît-saba* 1876: 131

³³⁰⁰ TatR *caym caĉa* 1911: 237

³³⁰¹ AltV *caĉa* 1884: 283a

³³⁰² < Tat. *sabak* “koçan, salkım” (EWb., s. 391).

³³⁰³ Uçebn. *canaka*

³³⁰⁴ TatB ay. 1876: 133

³³⁰⁵ AltV *caĉak* 1884: 283b

³³⁰⁶ Räsänen, sözcüğü, OT *sep* “çeyiz”, Alt., Tel., Leb. *sep* “ek”, Kzk. *sep* “çeyizi artırma”, Kırg. *sep* “ek”, Tat. *sip* (> Çuv. *sip* “yarar”); Kzk. *sep-*, Yak. *ep-* “eklemek” biçimlerine yaklaştırmıştır (1969, s. 410b). Fedotov da sözcüğü, Alt., Tel., Leb. *sep*, Kzk. *sep* “ek, ilave, katkı”, ET *sep* “gelinin çeyizi” ve Kalm. *seb* “gelinin anne ve babasının evinden yanına aldığı çeyiz ve her türlü eşya”, Yazılı Mo. *seb* biçimlerine yaklaştırmış, Tat. *siple-*, Başk. *hiple-* “tamir etmek, onarmak, düzeltmek”, Yak. *ep-* “eklemek” (< *sep-) sözcükleriyle karşılaştırmıştır. Çuv. *sapla-* sözcüğünün *sep + *-le* biçiminden geldiğini belirtmiştir (1996b, s. 14). Ancak verdiği morfolojik çözümlemede *sep biçimini, isim olarak verdiği biçimlere mi yoksa eylem olarak verdiği biçimlere mi yaklaştırdığı açık değildir. Bir alt maddede bulunan *saplık* “yama” sözcüğünü de ilgili aynı yere aldığından muhtemelen *sapla-* eyleminde bulunduğunu belirttiği *sap* (< *sep) parçasını bir ad olarak kabul ediyor olduğu düşünülebilir. EDAL’da da *sapla-* eylemi, AT *sep- “düzenlemek, yenilemek, eklemek; ek, çeyiz” ana biçiminde hem bir eylem hem bir ad kökü olarak tasarlanmış ve ET *sep-* “düzenlemek, yenilemek, eklemek”; Krh. *sep* “çeyiz”, TT *sep* “ek”, Trkm. *sep-li* “çeyizli”, Özb. *sep*, YUyg. *sep* “çeyiz”, Tat. *sip* “ek; çeyiz”, Kırg., Kzk. *sep* “çeyiz”; Yak. *ep-* “eklemek”, *ebii* “fazla, ek olarak” gibi biçimlerle birlikte verilmiştir (s. 1268). Bu durumda *sapla-* eylemi için iki varsayımda bulunabiliriz ya *sap- (< *sep-) “düzenlemek, eklemek” anlamlarındaki bir eyleme sıklık eki *-la-* eklenerek oluşturulmuştur ya da *sap (< *sep) “ek; çeyiz” anlamındaki isim köküne *+la-* eki eklenmiştir. İkinci ihtimal daha kuvvetlidir. Çünkü *saplık* “yama” sözcüğü, *sap “ek, yama” biçimindeki bir sözcükten *+lik* ekiyle türetilmiş olmalıdır.

³³⁰⁷ < *sapla-* “yamamak, onarmak” + *-t-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *sapla-*.

saplık [saplâk]³³⁰⁸ “yama (yamamak için)” (krş. *sapla-*; *siplîh* [sapla-, sipləχ])

sar, sarî: sar-hurt [sar, sarê: sar-χurt] Uçebn. 88 “erkek arı”; *sarî-hurt* [sarê-χurt] (Novoye Yakuşkino) “yaban arısı” (= ? Çuv. *sarî* [sarê] “sarı”; krş. ? OsmR [sarê-ža³³⁰⁹] “yaban arısı”)

sar- [sar-]³³¹⁰, Sp. ay. “sermek, yaymak, açmak, genişletmek”; *vırîn s.* [vırêñ s.] “yatak yapmak, yatak sermek” (Osm. KrmR [sâr-] “sermek, yaymak”; [šamašâr s.³³¹¹] “çamaşır sermek”)

sarîl- [sarêl-]³³¹² “serilmek, yayılmak, açılmak, genişlemek”; *şiv sarîlçî* [şiv sarêl'đžə] “su taşı, su yayıldı”

sarîm [sarêm]³³¹³ “harman yerinde harman dövmek için serilmiş bir dizi ekin demeti”

sarlaka [sarlacâ]³³¹⁴ “geniş, enli” (krş. *sar-* [sar-])

sarlakîş [sarlacâş]³³¹⁵ “genişlik, en”

sarlıh: hırîm-sarlıhî [sarlêχ: χîrêñ-sarlêχê]³³¹⁶ “kolan, atların bel kayışı” (krş. *sar-* [sar-])

saramat: s.-kîperri [saramat: s.-kêberri] “gökkuşağı” (= *asamat-kîperri* [azamat-kêberri]) (TatB [salauat küpərə³³¹⁷], krş. Tat. KumR [salamat³³¹⁸] “sağ, sağlık” < Ar. [selâmet] “bütün ve sağlam olma; dürüstlük, fenalıktan arınmışlık, güvenlik”)

sarana [sarana]³³¹⁹ “açık kırmızı renkli güzel çiçekleri olan, çam kozalağına benzeyen sarı kökü yenilebilir bir tür bitki, soğan” (TatO [sarana³³²⁰] “zambak”)

sarî I [sarê]³³²¹, Sp. ay. “sarı, kumral, sarışın”; *sap-sarî* [sap-sarê] “sapsarı”; krş. Gomb. (Tat. [sarê])

saral- [saral-]³³²² = *sarîh-* [sarêχ-]

sarîh- [sarêχ-]³³²³ “sarmak”

sarî-hîrlî [sarê-χêrlê] “sarı kırmızı”

sarî-şu [sarê-şu] “eritilmiş tereyağı”

sarî-çir [sarê-t'şir] “sarılık”

sarî II [sarê]³³²⁴ “kemerin arkasında sarkan işlemeli ve saçaklı kadın ziyneti”

³³⁰⁸ < *sap “ek, yama” + +*lık* (a.a.y.e.), bk. *sapla-*. Yegorov sözcüğün Ru. *заплата* “yama” sözcüğünden kopyalandığı görüşündedir (1964, s. 178).

³³⁰⁹ OsmR *сарыца* 1911: 325

³³¹⁰ < **ser-* (EDAL, s. 1200) = TT *ser-* ay.

³³¹¹ Osm. KrmR *сәр-, шамашыр сәрмәк* 1911: 457

³³¹² < *sar-* “sermek, yaymak, açmak, genişletmek” + -*il-* (e.e.y.e.; edilgenlik), bk. *sar-*.

³³¹³ < *sar-* “sermek, yaymak, açmak, genişletmek” + -*im* (e.a.y.e.), bk. *sar-*.

³³¹⁴ < *sar-* “sermek, yaymak, açmak, genişletmek” + -*il-* (e.e.y.e.; edilgenlik) + -*aka* (e.a.y.e.), bk. *sar-*.

³³¹⁵ < *sar-* “sermek, yaymak, açmak, genişletmek” + -*il-* (e.e.y.e.; edilgenlik) + -*aka* (e.a.y.e.) + +*iş* (a.a.y.e.), bk. *sar-*.

³³¹⁶ < *sarî* (<< GT *sarîk* < *sar-* “sarmak”) + +*lık* (a.a.y.e.)

³³¹⁷ TatB *salauat küpere* 1876: 134

³³¹⁸ Tat. KumR *саламат* 1911: 153

³³¹⁹ < Tat. *sarana* “zambak” (EWb., s. 403a).

³³²⁰ TatO *сарана* 1892: 171b

³³²¹ < Tat. *sarî* “sarı” (ESTY II, s. 145a).

³³²² < *sarî* “sarı, kumral, sarışın” + +*al-* (a.e.y.e.), bk. *sarî*.

³³²³ < *sarî* “sarı, kumral, sarışın” + +*h-* (a.e.y.e.), bk. *sarî*.

³³²⁴ << GT *sarîk* < *sar-* “sarmak”.

- sarî-hürî** [sarê-çürî]³³²⁵ “bu ziynetin saçakları”
- sarsippi** [sarziippi]³³²⁶ (sarî+sıpi [sarê+sıjê]) “bu ziynetin kemeri”
- sarıplî** [sarêplê]³³²⁷ Uçebn. 73 “zararlı, zarar veren”
- sas** [sas] bk. *sasî* [sasê]
- sazan** [sazan]³³²⁸ “bir tür sazan” (Osm. KzkR [sazan³³²⁹] ay.; Ru. *сазань*)
- sasartık** [sazardêk], Sp. ay. “ansızın, birden”
- sasî, sas** [sasê, sas]³³³⁰, Sp. ay. “ses”; *sas kîlar-* [sas kêlar-] “(bir ölünün) yasını tutmak” (Osm. Krm. AzbR [sâs³³³¹] “ses, gürültü, patırtı”)
- sas-palli** [sas-palli]³³³² “harf”
- sat** [sat] “çitle çevrili olmayan bahçe”; krş. Gomb. (Ru. *садъ*)
- sat-pahçi** [sat-pahtî]³³³³ “çitle çevrili bahçe”
- sav-** [sav-]³³³⁵, Sp. ay. “sevmek”; krş. Gomb. (TatB [sěj-³³³⁶], MişBüg. [sü-])
- savîn-** [savên-]³³³⁷ “sevinmek, neşelenmek” (TatB [sējön-, sējən-³³³⁸], MişBüg. [süwän-])
- savînîş** [savênêş]³³³⁹ “sevinç, neşe” (TatB [sējönöş, sējönöç³³⁴⁰], MişBüg. [süwänöç])
- sava** [sava], Sp. ay. “kazıma-aleti, bir tür rende, iki saplı kazıyıcı”; Uçebn. 100 “iki saplı kazıyıcı” (krş. ? OsmZenk. [syga-³³⁴¹] “sıvamak”)
- savala-** [savala-]³³⁴² “kazımak, rendelemek”
- savîk** [savêk] Uçebn. 37 “tahıl veya unu doldurup boşaltmak için küçük kürek” (Ru. *совокъ*)
- savîl** [savêl]³³⁴³, Sp. ay. “takoz, kama, saplama”; krş. Gomb. (? Kumd. LebR [sêvêş³³⁴⁴] ay., AltV [sêvêş] ay. (“kama”), [çüis³³⁴⁵] “kazık, tahta çivi”; krş. Grönb. 49)

³³²⁵ < *sarî* “kemerin arkasında sarkan işlemeli ve saçaklı kadın ziyneti” + *hüre* “kuyruk” + *î* (3. tekil iyelik eki), bk. *sarî* ve *hüre*.

³³²⁶ < *sarî* “kemerin arkasında sarkan işlemeli ve saçaklı kadın ziyneti” + *sıpi* “bağlantı yeri” + *î* (3. tekil iyelik eki), bk. *sarî* ve *sıpi*.

³³²⁷ < *sarîp* “zarar, ziyan, hasar” + *lî* (a.a.y.e.). Yegorov; Çuv. *sarîp* sözcüğünü, Kırg. *sarîp*, Özb. *sarf* “harcama, sarf” gibi biçimlere yaklaştırmış ve bunların Ar. صرف *sarf* “sarf, harcama” sözcüğünden geçtiğini belirtmiştir (1964, s. 179). Fedotov ise sözcüğü, Uyg., Kum. *sarp* “zor; sarp”; Kzk. *sarp* “hayvan hastalığı; toynaklılarda şap” sözcükleriyle ilişkili görmüştür (1996b, s. 17).

³³²⁸ < Tat. *sazan* “sazan” (Eren, 1972, s. 252).

³³²⁹ Osm. KzkR *сазан* 1911: 397

³³³⁰ < *ses (EDAL, s. 1270) = TT *ses* ay.

³³³¹ Osm. Krm AzbR *câc* 1911: 487

³³³² < *sas* “ses” + *palli* “işaret, belirti, alamet, gösterge, nişan, iz” + *î* (3. tekil iyelik eki), bk. *sas* ve *palli*.

³³³³ Paasonen, *pahtîşî* biçiminde düzeltilmesi gerektiğini belirtmiştir (1908, s. 243).

³³³⁴ < *sat* “çitle çevrili olmayan bahçe” + *pahça* “bahçe, bostan, sebze bahçesi” + *î* (3. tekil iyelik eki), bk. *sat* ve *pahça*.

³³³⁵ << **seb-* (ÇRS, s. 163; EDAL, s. 1221; CHF, s. 58) = TT *sev-* ay.

³³³⁶ TatB *sěj-* 1876: 140

³³³⁷ < *sav-* “sevmek” + *-în-* (e.e.y.e.; dönüşlülük), bk. *sav-*.

³³³⁸ TatB *sējön-, sējən-* 1876: 140

³³³⁹ < *savîn-* “sevinmek, neşelenmek” + *-îş* (e.a.y.e.), bk. *savîn*.

³³⁴⁰ TatB *sējönöş, sējönöç* 1876: 141

³³⁴¹ OsmZenk *صغامق* *sygamak* 1876: 569b

³³⁴² < *sava* “kazıma-aleti, bir tür rende, iki saplı kazıyıcı” + *la-* (a.e.y.e.).

savît [savât]³³⁴⁶ “kap, kap kakak” (TatB [sauât³³⁴⁷], Tat. Çağ. TobR [saut³³⁴⁸])

sehet [sehet]³³⁴⁹ “saat”; krş. Gomb. [sehet] (TatB [sayat, sägät³³⁵⁰], TatR [sāyāt³³⁵¹] < Ar.)

sehmet: hayar-sehmeçi, şil-sehmeçi, inkek-sehmeçi [sehet: xajar-sehmet.đžə, şil-sehmet.đžə, iŋgek-sehmet.đžə]³³⁵² “birtakım ruhlar”; krş. Magn. 91 [зехметъ] “emek, iş; ağrı, zarar” (< Ar. [zahmet³³⁵³] “yoğun bir kalabalığın sıkışıklığı; dert, acı, ağrı, sancı, hastalık vb.” Zenk. 478, krş. Ar. [sakāmet³³⁵⁴] Zenk. 512 MişBüg. [zaxmät])

sehre: manîn sehre hîprî (= manîn çire hîprî) [sehre: manên sehre xâprə (= manên tšəre xâprə)]³³⁵⁵ “çok korktum, korkudan ödüm koptu”; vîl manîn sehrene hîpartnî [vəl manên sehrene xâbartnə] “o beni çok korkuttu” (Far. [zehre³³⁵⁶] “öd, safra, öfke, cesaret”, Zenk. 485)

sehîrlen- [sehârlen-]³³⁵⁷ “korkmak, ürkmek”; krş. Márk X, 32

sehîlenter- [sehârlender-]³³⁵⁸ “korkutmak, ürktmek”

selîp [seləp]³³⁵⁹ “herhangi bir sesi yanlış telaffuz eden kişi”; AşmMater. 66 “peltek, konuştuğu anlaşılmayan”

semîn [semən] “göre, -e nazaran, gereğince”; krş. AşmMater. 218 [semən, sem] “uyarınca” (semî den [semə³³⁶⁰] “tarz, motif, melodi”); krş. Gomb. [sem]

³³⁴³ Yegorov sözcüğü, Kumd., Leb. *sıgıs* “kama, takoz” sözcüğüne yaklaştırmış ve bu biçimle Çuv. *savil* arasında *ğ ~ v* ve *ş ~ l* denkliği olduğuna dikkat çekmiştir (1964, s. 174). Hasan Eren, Yegorov’un bu açıklamasıyla *sıgıs* sözcüğünü *sıgıs ana biçiminden geldiğini düşündüğünü, ancak kendisinin Çuv. *savil* sözcüğünün Anadolu ağızlarında kullanılan “büyük, yarılması zor kütükleri parçalamak için baltanın açtığı yarık arasına konan demir veya ağaçtan kama” anlamındaki siğil sözcüğüyle birleştirilmelidir. Anadolu ağızlarında *siğil* sözcüğünün yanında *siyil* “odun yararken kullanılan demir veya ağaç kama” ve *singil* biçimlerinin bulunduğunu belirten Eren, bu sözcüklerin etimolojisinin bilinmediğini, ancak daha eski bir biçime götürülebileceklerinin açık olduğunu ve bu nedenle Çuv. *savil* sözcüğüyle birleştirilebileceklerini düşünmüştür (1972, s. 252). Emine Yılmaz, sözcüğün *segil (?) ana biçiminden geliyor olabileceğini düşünmüştür (baskıda).

³³⁴⁴ Kumd. LebR *сыбыс* 1911: 620

³³⁴⁵ AltV *сыбыс, чүүш* 1884: 319b, 437a

³³⁴⁶ Yegorov sözcüğü, Azb., Trkm. *sebet*, TT *sepet* “sepet” sözcüklerinin yanında Tat. *savit*, Başk. *havıt*, Kum., Krm., Kar. *sağıt* “kap kakak”, Özb. *sovut* “kap, kap kakak; zincir zırh”, Kzk. *savit* “kap, kap kakak; zırh, zincir zırh”, Kmk. *savit* “silah; kap kakak”, YUyg. *savit* “zırh” vb. biçimlerine yaklaştırmış ve bu sözcüğün muhtemelen Farsça *سبد* (*sebed*) “sepet, kova” sözcüğünden geldiğini belirtmiştir (1964, s. 174). Hasan Eren’e göre; Yegorov’un Türk dillerindeki *savit*, *savut* gibi biçimleri, Farsça bir kopya olan *sepet* sözcüğüyle birleştirmesi yanlıştır (1972, s. 253).

³³⁴⁷ TatB *sauît* 1876: 130

³³⁴⁸ TobR *caym* 1911: 237

³³⁴⁹ < Tat. *seyet* ay. < Far. *sā’at* ay. < Ar. *sā’a* ساعة “süre; saat” (ANLT, s. 31).

³³⁵⁰ TatB *sayat, sagät* 1876: 131

³³⁵¹ TatR *cāšām* 1911: 445

³³⁵² < Tat. *zehmet* “sıkıntı, zahmet; hastalık” < Far. *zahmat* “emek, zahmet; arıza; rahatsızlık” < Ar. *zahma* زحمة “darlık; sıkışma” (ANLT, s. 66).

³³⁵³ ArZenk. زحمة *zahmet*

³³⁵⁴ ArZenk. سقامة *sakāmet*

³³⁵⁵ < Tat. *zehre* ay. < Far. *zahra* زهره “öd; korkusuzluk; cesaret” (ANLT, s. 32). Buna ek olarak *sehîr*, *seher*, *sehîre* vb. biçimleri de bulunan bu sözcüğü Yegorov ve Fedotov, TT *zehir* “zehir, ağrı” ve onun diğer Türk dillerindeki denkliklerine de yaklaştırmak istemişlerdir (1964, s. 187; 1996b, s. 38). Fonetik olarak mümkün gözükse de bu semantik açıdan zor bir ihtimaldir.

³³⁵⁶ FarZenk. زهرة *zehre*

³³⁵⁷ < *sehîr* “safra; korku” + *-len-* (a.e.y.e.), bk. *sehre*.

³³⁵⁸ < *sehîrlen-* “korkmak, ürkmek” + *-ter-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *sehîrlen-*.

³³⁵⁹ Aşmarin sözcüğü Mac. *selyp* “bazı ünsüzleri yanlış söyleyen, peltek konuşan” sözcüğüyle birletirmiştir (1898, s. 66). Fedotov, sözcüğün yansıma kökenli olduğunu düşünmüştür (1996b, s. 36).

- senik** [sɛnək]³³⁶¹, Sp. ay. “büyük çatal, saman savurmak için çatal, yaba, diren”; krş. Gomb. (TatB [sänäk³³⁶²])
- sentire** [sɛndərə]³³⁶³, Sp. [sɛndrɛ³³⁶⁴] “asılı yatak, uyumak için tavanda asılı platform, tavanın altına inşa edilmiş ahşap döşeme” (TatB [sündärä³³⁶⁵], MişBüg. [sänderä])
- senker: yeşil-s. [sɛŋgɛr: jɛşəl-s.]**³³⁶⁶ “vitriol” (TatB [zänär³³⁶⁷], TatO [zänğär³³⁶⁸] “açık mavi, gök mavi”, KumR [zaŋar³³⁶⁹] “bakır yeşili” < Far.)
- seren** [sɛrɛn]³³⁷⁰ “eklendiği sözcüğe her anlamı katan sontakı, dağılım bildirme biçimbirimi”; krş. AşmMater. 217 [särän, sajran, säjrän³³⁷¹] (krş. TatB [sajän³³⁷²] ay.)
- serepe** [sɛrɛpɛ] “yalnızca güvercinleri ve ipekkuyrukluğilleri yakalamak için kullanılan alet (üzerinde bir veya çok sayıda at kılından yapılmış, sağlam ilmekler olan küçük bir tahta parçası veya değnek)”
- serte** [sɛrdɛ]³³⁷³, Sp. ay. bot. “keçiayağı (Aegopodium)” (TatB [särdä³³⁷⁴], MişBüg. [zärdä])
- sik-** [sək-]³³⁷⁵ “(boynuzlarla) tos vurmak, boynuzlamak, dürtmek” (MişBüg. [sək-] “bir kadınla beraber olmak”)

³³⁶⁰ AşmMater. çemñ, çem, çemě

³³⁶¹ < Tat. *senek* “büyük çatal, yaban” (ÇSB).

³³⁶² TatB ay. 1876: 135

³³⁶³ Yegorov, Räsänen ve Fedotov, sözcüğü, Tat. *sündere, sünderi, sündire*, Miş. *sendire*, Başk. *hendire* “sobayla duvar arası ranza” sözcüklerine yaklaştırmıştır (1964, s. 186; 1969, s. 411b; 1996b, s. 37, 38). Ayrıca Räsänen, bu sözcüklerin Ru. *cepeda* “odanın soba önündeki ayrılmış köşesi, çiftçi kulübesindeki zemin” sözcüğünden kopya olarak kabul etmiştir.

³³⁶⁴ Paasonen, *sendre* biçiminde düzeltilmesi gerektiğini belirtmiştir (1908, s. 243).

³³⁶⁵ TatB ay. 1876: 144

³³⁶⁶ < Tat. *zenger* “mavi” < Far. *zangār* زنگار “bakır oksit; pas” (ANLT, s. 32).

³³⁶⁷ TatB *zänär* 1876: 145

³³⁶⁸ TatO *зянгар* 1892: 92a

³³⁶⁹ KumR *заңар* 1911: 864

³³⁷⁰ Ramstedt, *seren* sontakısını *sayudan* “her” biçiminden getirir (1922, s. 22). Yegorov da Çuv. *seren* sontakısını, Alt. *say, sayın: kün-sayın* “her gün”; Hak. *künnan say*, Trkm. *gün sayın*, Başk. *kön hayın* “günlük, her gün”; Nog. *yıl sayın*, Kzk., KKalp. *jil sayın*, Özb. *yil sayın*, Tat. *yıl sayın* “yıllık, her yıl” biçimlerine yaklaştırmıştır (1964, s. 186). Levitskaya da Çuv. *seren* yapısını, Kzk., KKalp., Kırg., Kum., Tat. *sayın*, Şor. *saya*, Hak. *say* “her” gibi Türkçe denkliliklerle birleştirmekte ve şu biçimden getirmektedir: < *sayran* < *sayıran*, yani *sayran>sar'an>ser'en*. Bu yapılarıdaki *say, sayı* sözcükleri, *say-* “saymak” eyleminden türetilmiş isimlerdir ve *-ran* da ayrılma durumu ekidir (1976, s. 119). Oğuzhan Durmuş’a göre Levitskaya’nın bu sözcük için yapmış olduğu etimoloji denemesi, açıklayıcılıktan uzaktır. Durmuş, Levitskaya’nın açıklamasının ekin neden ön ünlülü yani *+seren* biçiminde olduğunu açıklayamadığını; ayrıca ekin kökü sayılan *say-* eyleminin Çuvaşçada *su-* olarak yer almasının Levitskaya’nın etimolojisini yanlışladığını; eğer Levitskaya’nın etimolojisi doğru olsaydı ekin *+suran/+süren* biçiminde olması gerektiğini belirtir (2009a, s. 139).

³³⁷¹ AşmMater. *серен, сеірен, саіран*

³³⁷² TatB *sajän* 1876: 131

³³⁷³ Yegorov, sözcüğü, Tat. *serde* “keçiayağı bitkisi” sözcüğüne yaklaştırmış ve Far. زرد (*zerde*) “safranlı bir pilav türü” sözcüğüyle karşılaştırmıştır (1964, s. 186). Räsänen de sözcüğü, Miş. *zerde*, Tat. *serde* “keçiayağı bitkisi”, ? Trkm. *selme* “tuzlu çalı” sözcüklerine yaklaştırmış ve şüpheyle de olsa Mo. *siralcin* “çeşitli büyük bozkır bitkilerinin adı” sözcüğünü bunlarla ilişkili olarak görmüştür (1969, s. 412a).

³³⁷⁴ TatB ay. 1876: 135

³³⁷⁵ Yegorov, sözcüğü, YUyg. *üskek* “tos vuran”; YUyg., Alt., Trkm. *sök-*, Başk. *hük-* “azarlamak, sövmek”; KKalp. *soğ-*, Tat. *suk-* “çarpmak; vurmak” biçimlerine yaklaştırmış ve “tos vurmak” anlamında diğer Türk dillerinde başka sözcüklerin kullanıldığını belirtir: Özb., KKalp. *suz-*, Kırg., Kzk. *süz-*, Trkm., Alt. *süs-*, Tat. *söz-*, Başk. *höz-* “tos vurmak”; Kzk. *süziş-*, Tat. *söz iş-* “toslaşmak” (1964, s. 187). Fedotov, sözcüğü, Alt., Kzk., Kırg., TT, Çağ., Azb. vd. *sik-* “ilişkiye girmek” eylemine yaklaştırmıştır (1996b, s. 40). Klára Agyagási, sözcüğü, **sök-* (~EDT *sök-*

sīkeken [səɣɛɣɛn]³³⁷⁶ “toslayıcı, toslayan, saldırgan”

sīkme-sava [səkmɛ-sava] Uçebn. 100 “planya, bir tür rende, marangoz rendesi”

sīke [səɣɛ]³³⁷⁷ “(sögütten) küçük balık tutma sepeti” (TatO [sökä³³⁷⁸] “bir çeşit balık ağı, balık tutma sepeti, kirtil”, TatR [sökö³³⁷⁹] ay.; krş. AltV [sügen³³⁸⁰] “uzun çubuklardan yapılmış balık tutma sepeti”)

sīleke [sələɣɛ]³³⁸¹ “köpük, cıvık tükürük, salya” (TatB [sələgäj³³⁸²])

sīli [sələ]³³⁸³, Sp. [sələ] “yulaf”; krş. Gomb. [s’l’³³⁸⁴] (Tat. [sələ])

sīlih [sələx]³³⁸⁵, Sp. [sələk] “sülük” (TatB [səjlök, sələk³³⁸⁶])

sīlkış [sələş]³³⁸⁷ “ıslak, sulu kar, eriyen, çamurlu kar” (Zol.’a göre (bk. 76) Tat. [söltös³³⁸⁸])

sīlti [səldə]³³⁸⁹ “küllü su, sodalı su” (TatB [səltə³³⁹⁰])

sīltile- [səldələ-]³³⁹¹ “küllü, sodalı suyla yıkamak”

sīltili [səldələ]³³⁹² “küllü, sodalı”

sīltte- [səltte-]³³⁹³ “ani el hareketi yapmak, elini hızlı hareket ettirmek, elini savurmak, elini sallamak” (TatB, TatO [səltä-³³⁹⁴])

“parçalamak, yıkmak, sökmek”) ana biçiminden getirmiştir (2019, s. 144). EDAL’da ise TT *sök-* “sökmek” ve onun diğer Türk dillerindeki denklikleri için tasarlanan AT **sök-* biçiminin altında Çuv. *sīk-* eylemine yer verilmez (s. 1305).

³³⁷⁶ Paasonen’de girintili değil (1908, s. 117), hata olmalı, girintilenmelidir. < *sīk-* “(boynuzlarla) tos vurmak, boynuzlamak, dürtmek” + *-eken* (şimdiki zaman ortaç eki), bk. *sīk-*.

³³⁷⁷ < Tat. *sūke* “çöten, kirtil, balık yakalamak için ağı” (ESTY II, s. 171b).

³³⁷⁸ TatO *cökä* 1892: 176b

³³⁷⁹ TatR *cökö* 1911: 594

³³⁸⁰ AltV *çügen* 1884: 314a

³³⁸¹ Yegorov ve Fedotov sözcüğü, Tat. *sīlekey*, Trkm., Kzk., KKalp., Nog. *sīlekey*, Alt. *sīlekey*, *çilekey*, *şilekey*, Kırg. *şilekey*, Özb. *sulak*, *sulakay*, Başk. *hīlekey*, Yak. *sīl* “salya” ve Mo. *şilüsün*, *şüls(en)*, Yazılı Mo. *sīlüsün*, Bur.-Mo. *şülhe(n)*, *şülüsü*, Kalm. *şülšen* “salya” vb. sözcüklerine yaklaştırmışlardır (1964, s. 187; 1996b, s. 41).

³³⁸² TatB *selägäj* 1876: 135

³³⁸³ Yegorov ve Fedotov; sözcüğü, YUyg., Kırg., Kmk., Kum. *sulu*, Özb. *sulı*, Kzk., KKalp. *sulı*, Alt., Tel., Şor., Hak. *sula*, Başk. *holo* “yulaf” vb. sözcüklerine yaklaştırmışlardır (1964, s. 187; 1996b, s. 41). Räsänen, Çuv. *sīli* sözcüğünü, Tat. *sīlū* sözcüğünden bir kopya olarak kabul eder (1969, s. 432b). EDAL’da sözcük, AT **sulı*/**sūli* “yulaf” ana biçiminin altında Trkm. *süle*, Özb. *sulı*, YUyg. *sulu*, Krm. *sülü*, Başk. *holo*, Kırg. *sulu*, Kzk. *sulı*, *sūli*, KKalp. *sulı*, Kum. *sulu*, Nog. *sulı*, Hak. *sula*, *sulu*, Alt. *sula*, Tuv. *sula* “yulaf” vb. ile birlikte verilmiştir (s. 1315).

³³⁸⁴ Gomb. *š’l’³³⁸⁴* 1906: 147

³³⁸⁵ << **sülük* = TT *sülük* ay.

³³⁸⁶ TatB *söjlök*, *sölök* 1876: 141, 142

³³⁸⁷ Yegorov, *sīltış* sözcüğünü, *sīlkış*, *sīlti* “sulu kar, sudaki buz tabakası; kül, alkali” olarak *sīlti* sözcüğüyle aynı maddede ele almış ve bunları, Tat. *sīlti*, Başk. *hīlte*, Kzk., KKalp., Nog. *silti* ve Mo. *şült* “alkali” sözcüklerine yaklaştırmış, Ar. ve Far. *سَلْت* (*selc*) “kar; buz” sözcüğüyle karşılaştırmıştır (1964, s. 188). Fedotov da sözcük, *sīlk*, *sīlkış*, *sīlti*, *sīltış* “sulu kar; suda ince buz tabakası” olarak verilmiştir. Fedotov, Yegorov’un sözcüğü Ar. ve Far. *سَلْت* (*selc*) “kar; buz” biçimine yaklaştırmamasını şüpheli bulmaktadır. Kendisi, sözcüğü, Tat. *sīl* “ince buz tabakası” sözcüğüne yaklaştırmıştır (1996b, s. 42). Yegorov’un sözcüğü, Çuv. *sīlti* “kül, alkali” sözcüğüyle birleştirerek açıklaması bizce yanlıştır. Fedotov’da kaydedilen ve *sīltış kay-* “zayıflamak”, *sīltışlen-* “yumuşamak, suya batmak” yapılarında geçen *sīltış*, Zolotniskiy’de kaydedilen Tat. *sīltüş* sözcüğünden kopya olmalı.

³³⁸⁸ Zol. *cölmöü*.

³³⁸⁹ Yegorov’un görüşü için önceki maddeye bakınız. Fedotov, sözcüğü, Tat. *sīlti*, Başk. *hīlte* “alkali; kül suyu”, Kzk., KKalp. *silti* ve Mo. *şült* “alkali” sözcüklerine yaklaştırmıştır (1996b, s. 42).

³³⁹⁰ TatB *selte* 1876: 136

³³⁹¹ < *sīlti* “küllü su, sodalı su” + *+le-* (a.e.y.e.), bk. *sīlti*.

³³⁹² < *sīlti* “küllü su, sodalı su” + *+li* (a.a.y.e.), bk. *sīlti*.

sım [səm]³³⁹⁵ “koyu, karanlık”; *kışıl sım tıttım* [kəşəl səm təttəm] “bu gece oldukça karanlık, zifiri karanlık”; *sım-sukkır* [səm-sukkər] “tamamen kör”; *sım vırman* [səm vərman] “karanlık orman”; krş. Razsk. I, 39; Máté XXVII, 45; krş. Gomb. [söm]

sır- I [sər-¹]³³⁹⁶ “sürmek, yağlamak, ovmak, ovalamak”; krş. Gomb. [sər-, sör-] (TatB [sör-³³⁹⁷] “sürmek, kovmak”, KzkK [sür-] “(sürüyü) sürmek; işlerken derisini sıyırmak”; krş. TatB [sört-³³⁹⁸] “yağlamak, sürtmek”, KzkK [sürt-] “silme, ovmak”; krş. Çuv. *sirtin-* [sərdən-]; krş. Grönb. 34)

sırkıcı [sərgə.dʒə]³³⁹⁹ “keman yayı”

sır- II [sər-²]³⁴⁰⁰, Sp. [sör-] “süzme, filtrelemek”; *pulı s.* [pulə s.] “ağla balık tutmak”; krş. Gomb. [sör-] (TatB [süz-, söz-³⁴⁰¹])

sıreken [səreɡen]³⁴⁰² “süzgeç, filtre, elek”; *sıt-sırekenni* [sət-sərəɡenni] “süt süzgeci”

sıreke [səreɡe]³⁴⁰³ “yakalama ağı, çekme ağı, balık ağı (iki kişi tarafından suda ilerlerken sürüklenir)” (TatO [süräkə³⁴⁰⁴] “balık yakalamak için fileli kepçe, balık ağı”, MişBüg. [söräkä] ay.; krş. Çuv. *sır- II* [sər-²])

sıren [səreŋ]³⁴⁰⁵ “Paskalyadan önce kutlanan bir bayram” (= TatO [sörän³⁴⁰⁶], TatR [sörä_on³⁴⁰⁷])

sırım [səreŋ], Sp. [söröm] “kömür dumanı” (TatO [söröm³⁴⁰⁸])

sırle- [sərlə-]³⁴⁰⁹, Sp. [sörlə-] “(yans.) (ör. sinek, arı) vızlamak, vızıldamak, vınlamak”

³³⁹³ Yegorov ve Fedotov, *silt-* “sallamak, el sallamak, baş sallamak” eylemini, Tat. *silk-*, *silte-*, Kzk. *silte-*, Kırg. *şilte-* “sallamak”, Başk. *hılte-* “el sallamak”, KKalp. *silte-* “yol göstermek; el kol sallamak” eylemlerine yaklaştırmıştır (1964, s. 188; 1996b, s. 42). Muhtemelen Tatarca bir kopyadır.

³³⁹⁴ TatB *seltä-* 1876: 136, TatO *селтя-* 1892: 173b

³³⁹⁵ Ramstedt, *sım* “koyu” biçiminde vermiş olduğu sözcüğü, Mo. *söni*, Kalm. *sō* “gece” sözcükleriyle karşılaştırmıştır (1922, s. 22). Benzing, sözcüğü GT *t* ~ Çuv. *s* denkliği örneği olarak vermiş ve GT *tün* “gece” ~ Çuv. *sım* birleştirmesini yapmıştır (1959, s. 712). EDAL’da AT *süm “karanlık, gölge” ana biçimi altında verilen tek örnek Çuv. *sım* sözcüğüdür. Sözcüğün Moğol dillerindeki kökteşi olarak Yazılı Mo. *sümeg*, *sümege*, *sümevi-*; Hlh. *sümeg*, *sümger*, *sümiy-* (Ana Mo. **süme-* “karanlık, belirsiz, sönük, mat”) vb. ve Tunguz dillerindeki kökteşleri olarak Evk., Neg. *simjun*, Man. *silmen*, Ork. *simgu(n)*, Nan. *siymū* (Ana Tung. **sim-* “gölge, karanlık yer” biçimleri verilmiştir (s. 1290). Ahmet’yanov, Tat. *sım* “sessiz, sakin; sessizlik (üzüntüde) sözcüğünün etimolojisini ele aldığı yerde Çuv. *sım* “sakin”, *sım vırman* “kara orman”, Tat. ağ. *sem*, Hak. ağ. *sim* “sakin” ve Kalm., Mo. *sem* “sakin; sessiz sakin”, Tung. *sim-sim* “sessiz sakin” sözcükleriyle ilişkili görmüştür. Ahmet’yanov ayrıca Tat. *sım* sözcüğünü, Tat. *şım* “sessiz, sessizlik” (~ Alt. *şım*, *çım*, *şım*, Hak. *şım* ay.) ile, Tat. *şım* sözcüğünü ise *çım-çırık*, ağ. *tım-çırık* “sessiz, çok sakin” (~ Alt. *şımşırık* ay., Başk., Hak. *şımsırık* “sakin”) biçimleriyle karşılaştırır (2015b, s. 159b, 160a, 468b, 469a, 498a).

³³⁹⁶ < **sür-* (EDAL, s. 1341) = TT *sür-* ay.

³³⁹⁷ TatB *sör-* 1876: 141

³³⁹⁸ TatB *sört-* 1876: 141

³³⁹⁹ < *sır-* “sürmek, yağlamak, ovmak, ovalamak” + *-kıcı* (e.a.y.e.), bk. *sır- I*.

³⁴⁰⁰ < **sür*²- (ÇSB) = TT *süz-* ay.

³⁴⁰¹ TatB *söz-*, *süz-* 1876: 141

³⁴⁰² < *sır-* “süzme, filtrelemek” + *-eken* (şimdiki zaman ortaç eki), bk. *sır- II*.

³⁴⁰³ < *sır-* “süzme, filtrelemek” + *-eke* (e.a.y.e.), bk. *sır-*.

³⁴⁰⁴ TatO *сорякя* 1892: 183b

³⁴⁰⁵ < *sır-* “sürmek” + *-en* (şimdiki zaman ortaç eki.), bk. *sır- I*.

³⁴⁰⁶ TatO *сорян* 1892: 177b

³⁴⁰⁷ TatR *сөрөн* 1911: 597

³⁴⁰⁸ TatO *сөрөм* 1892: 177b

³⁴⁰⁹ < *sır* “vızlıltı, vızlama hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 361b) + *+le-* (a.e.y.e.).

sīrtīn- [sərdən-]³⁴¹⁰ “bir şeye yüzeysel olarak dokunmak, sıyırmak, değip geçmek” (AşmMater. VII [sərdən] < Tat. = [sərdən³⁴¹¹] “sürçmek”); *urapa kēsse sīrtīnçī* [urapa kəðesse sərdən.ǰǰə] “araba köşeye hafifçe dokundu”; *īna kīšt sīrtīnmete yuramašt, makrat*’ [ēna kōšt sərdənmede jūramašt, makrat] “ona azıcık dokunamıyorsun bile, (hemen) ağlıyor”, krş. Máté VIII, 3; krş. *sīr-* I [sər-¹] (TatO [sörtön-³⁴¹²] “sürçmek”; MişBüg. [sörtön-] = Çuv. *sīrtīn-* [sərdən-])

sīt [sət]³⁴¹³, Sp. [söt] “süt”; krş. Gomb. (Tat. [söt])

sitel [səðel] “masa”; krş. Gomb. (Ru. *стол*; krş. TatB [östäl³⁴¹⁴])

sitel-sitti [səðel-sitti]³⁴¹⁵ “masa örtüsü”

sītir- [səðər-]³⁴¹⁶ “sürüklemek, sürümek, güçlükle taşımak” (krş. ? TatB [östörä-³⁴¹⁷] ay.)

sītrīn- [sətrən-]³⁴¹⁸ “sürüklenmek”

sītken [sətkən]³⁴¹⁹, Sp. [södökkən] “ağaç öz suyu”; *pulī-sīkene* [pūlā-sətkən] “balık sütü” (krş. *sīt* [sət])

sīvek [səvek]³⁴²⁰ “biraz eğimli, hafif meyilli, eğilimli”

sīviril- [səvərl-] “(içki hak.) tazeliğini kaybetmek, bozulmak”; krş. Zol. “ekşimek, kesilmek, çökelmek, nemlenmek”

sīvirilter- [səvərləðer-]³⁴²¹ ettirgen.

sīy [səj]³⁴²² “ziyafet, ağırlama, şölen” (= *çis* [tʃis]); *s. kur-* [s. kūr-] “ağırlamak, yedirip içirmek”; *epī hīnana kaysan sīy kurtīm* [ebə χēnana kajzan sēj kūrđēm]³⁴²³ “ben misafiri yedirip içirdim” (TatB [səj])

sīyla- [səjla-]³⁴²⁴ “ağırlamak, yedirip içirmek, ikram etmek”

sīh: sīh sīh- [səχ: səχ səχ-] “haç çıkarmak, istavroz çıkarmak”; krş. Gomb.

sīh- [səχ-]³⁴²⁵ “ısırmak, sokmak (ör. yılan, yaban arısı); gagalamak, (kuş, gagasıyla) kesmek” (DT [sok-³⁴²⁶] “sokmak, saplama, içine itmek”, Zenk. 527 (krş. OsmR [sok-³⁴²⁷] “içine

³⁴¹⁰ < *sīr-* “sürmek” + *-t-* (e.e.y.e.; ettirgenlik) + *-ñ-* (e.e.y.e.; dönüşlülük), bk. *sīr-* I.

³⁴¹¹ AşmMater. *cēpmēn, cēpēn*

³⁴¹² TatO *cōpmōn-* 1892: 177b

³⁴¹³ < *sūt (ÇSB; EDAL, s. 1300) = TT *sūt* ay.

³⁴¹⁴ TatB *östäl* 1876: 30

³⁴¹⁵ < *sitel* “masa” + *siti* “örtü” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *sitel*.

³⁴¹⁶ << **südür-* (ÇSB); < **südre-*; < **sidüre-* (EDAL, s. 1240) = TT *sürü-* ay.

³⁴¹⁷ TatB *östörä-* 1876: 30

³⁴¹⁸ < *sīñir-* “sürüklemek, sürümek, çekmek, güçlükle taşımak” + *-ñ-* (e.e.y.e.; dönüşlülük), bk. *sīñir-*.

³⁴¹⁹ < *sīt* “süt” + *+ken* (a.a.y.e.) (Pavlov, 2014, s. 142), bk. *sīt*.

³⁴²⁰ Yegorov ve Fedotov, sözcüğü, Tat. *sūzek*, Başk. *hūzek* “meyilli, eğik” sözcüklerine yaklaştırmışlardır (1964, s. 187; 1996b, s. 39).

³⁴²¹ < *sīviril-* “tazeliğini kaybetmek, bayatlamak, bozulmak (içki hak.)” + *-ter-* (e.e.y.e.).

³⁴²² < Tat. *sīy* “ikram, ağırlama” (EWb., s. 415b; EDAL, s. 1244; ESTY II, s. 188a).

³⁴²³ Çevirisi, CsSz. ’te (s. 118) ve ÇS’nde (s. 124) bulunmamaktadır

³⁴²⁴ < *sīy* “ziyafet, ağırlama, şölen” + *+la-* (a.e.y.e.), bk. *sīy*.

³⁴²⁵ << **sok-* (ÇSB; EDAL, s. 1306; CHF, s. 74) = TT *sok-* ay.

³⁴²⁶ DT Zenk. سوقماق *sokmak*

³⁴²⁷ OsmR *cok-* 1911: 518

yerleştirmek, içine koymak, sokmak, delmek”), UrKat. [suk³⁴²⁸] “sokmak, tıkmak, koymak” (krş. YakB [uk-³⁴²⁹] “koymak, sokmak, çıkınlamak”)

sihī I [səḫā] ³⁴³⁰ “sıkıcı, soğuk, sert”; *s. sul* [s. şul] “çetin kızak yolu (çok soğuk, donlu havalarda, kar kuru, katı duruma geldiğinde sürülürken kızığın tabanı gıcırda)” = Finn. *kiteä keli* (Osm. KrmR [səkhā³⁴³¹] “sıkıcı; sıkışık, dar; katı, ciddi, sertlik; (rüzgâr hak.) sert” (krş. Osm. KrmR [səkhā³⁴³²] “sıkışık, sık konmuş, sıkı, sık sık”, OsmZenk. “sıkışık, basık, sert, sık sık, bol”, OsmZenk. [syky³⁴³³] “sıkı, sağlam vb.; sert, güçlü, şiddetli, keskin”)

sihī II [səḫā] ³⁴³⁴ Uçebn. 60 “açgözlü, doymaz” (Uyg. DT R [sok³⁴³⁵] “açgözlü”; DT “kıskanç”, ÇağKún. [sok³⁴³⁶] “cimri, açgözlü; kem göz”)

sihīn- [səḫān-] ³⁴³⁷ Sp. [sīrān] “akmak, sızmak, damlamak, dökülmek; emilmek, içine çekilmek”; *ku vitre sihanat’*; *ku vitreren şiv sihanat’* [ku vitre səḫanat’; ku vitreren şiv səḫanat’] ³⁴³⁸ “bu kova akıyor; bu kovadan su akıyor” (TatB [səḫān-³⁴³⁹])

sihman, sīkman [səḫman, səkman] ³⁴⁴⁰, Sp. [səḫman] “vücuda bitişik duran uzun palto, ceket” (TatB [çikmān³⁴⁴¹] “çuhadan kaftan”, TobGig. [sükman] “kaftan”, [cikmān³⁴⁴²] “çuha, kaftan”; krş. ? ÇağKún. [sokman³⁴⁴³] “büyük yol çizmesi”, Osm. [sokman³⁴⁴⁴] “bir tür pabuç”, Zenk. 578)

sīlan [səlan] “fil” (Ru. слонъ)

³⁴²⁸ UrKat. *cyk* 1903: 1256a

³⁴²⁹ YakB *yk-* 1851: 41a

³⁴³⁰ Bize göre; < **sih-* “sıkmak” (< Tat. *sık-* “sıkmak”) + *-i* (e.a.y.e.) veya < Tat. *sıki* “kırç; soğuk veya sakın havalarda ortaya çıkan toz; kuru soğuk”. GT *sık-* “sıkmak” eyleminin fonetik olarak kurallı biçimi, Çuvaşçada bulunmaz. Eğer bulunsaydı ilk ses, /i/, /il/ önünde /s/ > /ş/ değişimi sebebiyle ş-’li olmalıydı. Nitekim Moğol dillerinde sözcük, /ş/ ile: Yazılı Mo. *şika-*, Hlh., Bur. *şaha-* “sıkmak” gibi (bk. EDAL, s. 1247). Bu nedenle bizce bu sözcüğün kökünde, Tat. *sık-* “sıkmak” eyleminden kopyalanmış **sih-* kökü bulunmaktadır. Bilindiği gibi Çuvaşçada /i/, /il/ sesleri önünde /s/ > /ş/ değişimi oldukça eskidir. Dolayısıyla bu eylemin Çuvaşçaya bu değişim bittikten sonra kopyalandığı düşünülmelidir. Çuvaşçada tek başına “sıkmak” anlamında *sih-* eylemini tespit edemedik. Ancak bu eylemin bazı Çuvaşça sözcüklerin kökünde bulunduğu aşikârdır. Neredeyse tüm Türk ve Moğol dillerinde yaygın olarak kullanılan bu eylemin (bk. EDAL, s. 1247) kurallı biçiminin Çuvaşçada bulunmaması ilginçtir. Bu sözcüğün kökeniyle ilgili bir başka varsayımımız ise şu şekildedir: < *sih-* “sokmak, ısırmak” + *-i* (e.a.y.e.). Soğğun ısırcı özelliğinden dolayı bu açıklama da düşünülebilir.

³⁴³¹ Osm. KrmR *cyky* 1911: 607

³⁴³² Osm. KrmR *cyky* 1911: 606

³⁴³³ OsmZenk. *صیقی syky* 1876: 582c

³⁴³⁴ Bizce bu sözcük, *soğ gibi bir ana biçimden gelme ihtimalinin yanında bir üst maddede söz edilen ve Çuvaşçada Tatarca bir kopya olarak varsaydığımız **sık-* “sıkmak” köküyle eylemden isim yapan *-i* ekinin eklenmesiyle türetilmiş olabilir.

³⁴³⁵ Uyg. DT R *cok* 1911: 517

³⁴³⁶ ÇağKún. ay. 1902: 172, LÇ سوق 1881: 191b

³⁴³⁷ < Tat. *siğın-* “siğınmak; içine kapanmak”. Biz, *sihīn-* eyleminin “akmak, sızmak, damlamak, dökülmek” anlamıyla *sihīn-* eyleminin bir fonetik varyantı olabileceğini veya < **sih-* “sıkmak” (< Tat. *sık-* “sıkmak”) + *-in-* (e.e.y.e.; dönüşlülük) biçiminde gelişmiş olabileceğini düşünüyoruz. krş. *sihīn-*.

³⁴³⁸ Çevirisi, CsSz.’te (s. 119) bulunmamaktadır.

³⁴³⁹ TatB *siğın-* 1876: 136

³⁴⁴⁰ < *sih-* “sokmak” + *-man* (e.a.y.e.) (Yeg., s. 185), bk. *sih-*.

³⁴⁴¹ TatB ay. 1876: 95

³⁴⁴² TobGig. *сукмянь, чикмянь* سوکمن چکمن 1804: 536, 587

³⁴⁴³ ÇağKún. ay. 1902: 173, LÇ سوقمان 1881: 191a

³⁴⁴⁴ OsmZenk. *صوقمان sokman*

sīmah [sēmāχ]³⁴⁴⁵, Sp. ay. “söz, sözcük; söylenti, dedikodu”; *halīh huşş-ınçe s. sûret* [χalêχ χuşşən.Ǿžē s. sûret] “halk arasında söylenti yayılıyor”; *vattisem kalanī s.* [vattizem kalanē s.] “yaşlıların söylediği söz, atasözü”; *s. par-* [s. par-] “söz vermek”; krş. Gomb.

sīmahla- [sēmahla-]³⁴⁴⁶ “konuşmak, söylemek”

sīmala [sēmala] Uçebn. bk. *smala* [smala]

sīmsa [sēmza]³⁴⁴⁷, Sp. [sēmza] “burun; hayvan burnu (ör. köpek, kedi, domuz); kuş burnu, gaga”; *sīmsapa kalas-* [sēmzaba kalas-] “burundan konuşmak, genizden konuşmak”; krş. Gomb. [s~mza] (AşmMater. 101)

sīmsa-şiyī [sēmza-şijē]³⁴⁴⁸ “burun kemiği, burnun üstü”

sīmsa-şitīksem [sēmza-şēḏāksēm]³⁴⁴⁹ “burun delikleri”

sīn [sēn]³⁴⁵⁰, Sp. ay. “yüz, görünüş, surat”; *sīn-sīpat* [sēn-sēbat] ay.; *unīn sīn-sīpaçī hitrī* [unēn sēn-sēba.Ǿžē χitrē] “onun yüzü güzeldir” (Tat. vd. R [sēn³⁴⁵¹])

sīnsīr [sēnzēr]³⁴⁵² “çirkin, biçimsiz, yakışsız”

sīna- [sēna-]³⁴⁵³ “incelemek, araştırmak, denemek, sınamak, kontrol etmek” (Tat. [sēna-])

sīnī [sēnē]³⁴⁵⁴, Sp. [sēnē] “mızrak, kargı; iğne (böceğin, ör. arının)” (TatB [sēñē³⁴⁵⁵], YakB [ünjü³⁴⁵⁶])

³⁴⁴⁵ Ramstedt; sözcüğü, ET *sab* “söz”, Uyg. *sav* ay., Mac. *szó* (~ *szava-*) “söz” sözcükleriyle karşılaştırmış ve *savmak ana biçiminden getirmiştir (1922, s. 18). Benzing, *-mak* ekinin çoğu Türk dilinde ünlü uyumuna girmediğini belirterek *sīmah* sözcüğünü, *sō-mak biçiminden getirmiştir (1959, s. 705). Yegorov, Çuv. *sīmah*’ı, ET *sab* “söz” ve onun belirtme durum ekli biçimi olan *sabıg*’a “sözü” yaklaştırmış, Çuv. *sīmah* “söz” sözcüğünün de *sabıg*’ın eski bir biçimi olduğunu ifade ederek ET *sabıg* ~ Çuv. *sīmah* denkleğini vermiştir (1964, s. 181). Räsänen, Bar. *yomak* “masal”, Tob. *yumak* ay., Blk. *zomak* “öykü”, Kzk. *jumbak* “bilmece”, Sag. *umak*, Hak. *nımah*, *numah*, Sag., Kaç. *numak*, SUyg. *lomak* “bilmece”, Küer. *yuak*, Kaç., Koyb. *yök*, Hak., Sag., Şor. *çök* “söz, sözcük”, Hak. *umah* “bilmece”, Yak. *nomoh* “alegori” vd. ve Mo. *dom-ag* “efsane, öykü” (< *dom* “büyü sözü”) yaklaştırmış ancak yine de Çuv. *sīmah*’ın durumunu şüpheli görmüştür (1969, s. 206ab).

³⁴⁴⁶ < *sīmah* “söz, sözcük; söylenti, rivayet, dedikodu” + *la-* (a.e.y.e.), bk. *sīmah*.

³⁴⁴⁷ Ramstedt, *sīmsa* sözcüğünü, Mo. *samsa*, *samsaga*, Hlh., Kalm. *samsā* “burun delikleri, iki burun deliği çevresindeki kısım” sözcükleriyle karşılaştırmıştır (1922, s. 24). Ligeti, *sīmsa* sözcüğünü, şu verileri sunarak Moğolca bir kopya kabul eder: Yazılı Mo. *samsa* “her iki burun deliğinin kıkırdağı”; Kalm. *samsē*, *samsa* “burun kanadı” vb. (1935, s. 262). Benzing, sözcüğü, GT *t* ~ Çuv. *s* denkleği örneklerinden biri olarak göstermiştir: Çuv. *sīmsa* “burun” ~ Uyg. *tumşık* “gaga” (1959, s. 712). Yegorov da Kırg. *tumşuk*, SUyg. *tamsıg*, Yak. *tumus* “gaga” sözcüklerine yaklaştırmış ve Mo. *samsa* “burun deliği; burun kıkırdağı” sözcüğüyle karşılaştırmıştır (1964, s. 181). Räsänen, varsayımsal *samsa biçiminin altında sadece Çuv. *sīmsa* sözcüğüne yer vermiş ve bu sözcüğün Mo. *samsa*, *samsay* “burun kanadı” sözcüğünden kopyalandığını belirtmiştir (1969, s. 399b). Fedotov sözcüğü hem Alt., Tel. *tumçuk* “burun”, Kzk. *tumşuk* “gaga; burun”, Uyg., Çağ. *tumşuk* “gaga; burun ucu; burun” gibi Türkçe biçimlerle hem de Kalm. *samsē*, *sams*, Yazılı Mo. *samsa*, *samsay* “burun kanadı; burun deliği”, Mo. *sams* “burun kıkırdağı” gibi Moğolca biçimlerle karşılaştırmıştır (1996b, s. 24). EDAL’da AT **sum-* “burun” varsayımsal tabanının altında yalnızca Çuv. *sīmsa* sözcüğüne (~ Ana Mo. *samsaya “burun kanadı”: Yazılı Mo. *samsaya*; Hlh. *samsā* vb.) yer verilmiştir (s. 1317).

³⁴⁴⁸ < *sīmsa* “burun” + *şī* “üst, üst kısım” + *ī* (3. tekil iyelik eki), bk. *sīmsa* ve *şī*.

³⁴⁴⁹ < *sīmsa* “burun” + *şitīk* “delik, boşluk; oyuk, çukur” + *sem* (çoğul eki), bk. *sīmsa* ve *şitīk*.

³⁴⁵⁰ < Tat. *sīn* “boy, endam; görünüş” (WOT, s. 799).

³⁴⁵¹ Tat. vd. R *снн* 1911: 628

³⁴⁵² < *sīn* “yüz, görünüş, surat” + *sīr* (a.a.y.e.), bk. *sīn*.

³⁴⁵³ < Tat. *sīna-* “sınamak, denemek” (ÇSB; ESTY II, s. 190b).

³⁴⁵⁴ << *sūñü (ÇSB); << *sūñgü (EDAL, s. 1293) = TT *sūñgü* ay. Ayrıca Emine Yılmaz, sözcüğün Tat. *sūñü*’den erken bir ödünçleme sayılabileceğini belirtir (1997, s. 111).

³⁴⁵⁵ TatB *sōñö* 1876: 141

³⁴⁵⁶ YakB *ýñý* 1851: 48b

sınçır [sân.đžâr]³⁴⁵⁷, Sp. ay. “zincir”; krş. Gomb. (Far. [zenžir, zinžir³⁴⁵⁸] “zincir”, Zenk. 482)

sınçır-la- [sân.đžârla-]³⁴⁵⁹ “kelepçe takmak, pranga vurmak, zincirlemek”

sîpat [sêbat]³⁴⁶⁰ bk. *sîn* [sân] (TatO [sêpat³⁴⁶¹] “sima, duruş, görünüş”, MişBüg. [sifat] ay. < Ar. [sifet, syfat³⁴⁶²] “dış biçim”, Zenk. 570)

sîpîrçiklan- [sêbâr.đžâkklan-]³⁴⁶³ “(yumurta hak.) kuluçkadan dolayı bozulmak, çürümek” (krş. TatO [šâbêrçêk] “bozuk, çürük yumurta”, [čâbêršêk] “çürük, bozuk”, [č. žemërka³⁴⁶⁴] “kof, çürük yumurta”)

sîpîrçikli: s. **šimarta** [sêbâr.đžâklê: s. šêmarða]³⁴⁶⁵ “kuluçkadan dolayı bozulmuş, çürümüş yumurta” (krş. önceki md.)

sîpka [sêpka] “(ıhlamur ağacı kabuğundan) beşik, salıncak” (Ru. зыбка)

sîpsa [sêpsa], Sp. [sêpsa] “yaban arısı” (TatV [šêpša³⁴⁶⁶] ay. “yaban arısı”, TatO “eşek arısı, yaban arısı”, TatB “erkek arı”; MişBüg. [šêpša])

sîr [sêr]³⁴⁶⁷, Sp. ay. “boya (boya yapılacak malzeme)” (KzkK [sêr] “sülüğen, zincifre, boya”, AltV [sêr³⁴⁶⁸] “boya”, MişBüg. [sêr] ay.)

sîr-îsti [sêr-êstî]³⁴⁶⁹ “boyacı”

sîr-la- [sêrla-]³⁴⁷⁰ “boyamak”

sîra [sêra]³⁴⁷¹, Sp. ay. “bira” (Tat. [sêra])

sîra-çimî [sêra-t'šêmə]³⁴⁷² = *çim* [t'šêm]

sîran [sêran]³⁴⁷³, Sp. [sêran] “ham deri, işlenmemiş deri” (TatO [sêran³⁴⁷⁴] ay., TatV (кожа md.) [sêrəm³⁴⁷⁵] “işlenmemiş deri”)

³⁴⁵⁷ < Tat. *zincir* “zincir; bağ” << Far. *zincîr* < Ar. *zincîr* ay. < Far. زنجير *zancîr* “zincir; bağ” (ANLT, s. 36).

³⁴⁵⁸ FarZenk. زنجير *zengîr, zingîr*

³⁴⁵⁹ < *sınçır* “zincir, pranga, kelepçe” + *la-* (a.e.y.e.), bk. *sınçır*.

³⁴⁶⁰ < Tat. *sıfat* “sıfat” < Far. *şifat* “sıfat, nitelik” < Ar. صفة *şifa* ay. (ANLT, s. 36).

³⁴⁶¹ TatO *çınam* 1892: 182a

³⁴⁶² ArZenk. صفة *sifet, syfat*

³⁴⁶³ < *sîpîr* “sümüksü, kaygan” + *çik* (a.a.y.e.) + *lan-* (a.e.y.e.). Taban durumundaki *sîpîr* sözcüğünün etimolojisi belirsizdir.

³⁴⁶⁴ TatO *ябберчек, чябершек, чябершек жоморка* 1892: 233b, 239a

³⁴⁶⁵ < *sîpîr* “sümüksü, kaygan” + *çik* (a.a.y.e.) + *lî* (a.a.y.e.). Taban durumundaki *sîpîr* sözcüğünün etimolojisi belirsizdir.

³⁴⁶⁶ TatV *uenuä* 1894: 177a

³⁴⁶⁷ < Tat. *sîr* “boya; mürekkep” (WOT, s. 721).

³⁴⁶⁸ AltV *çып* 1884: 323a

³⁴⁶⁹ < *sîr* “boya” + *îsta* “usta” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *sîr* ve *îsta*.

³⁴⁷⁰ < *sîr* “boya” + *la-* (a.e.y.e.), bk. *sîr*.

³⁴⁷¹ < Tat. *sîra* “bira” (WOT, s. 738; ESTY II, s. 191b).

³⁴⁷² < *sîra* “bira” + *çim* “kulplu bardak” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *sîra* ve *çim*.

³⁴⁷³ Gombocz, sözcüğün Eski Çuvaşça biçimini *sırım olarak tasarlamış ve Osm. *sırım* “deri kayış”, Çağ. *sirim* “üzengi demirlerinin asıldığı kayış” (< *sır-*, *sıyr-* “sıyırmak, derisini yüzmek”) sözcüklerini denklik olarak vermiştir (1912, s. 123, 124). Yegorov, sözcüğü, Mo. *sur(an)* “kemer” sözcüğüyle karşılaştırmıştır (1964, s. 183). Räsänen, varsayımsal *suran ana biçiminin altında Çuv. *sîran* sözcüğüyle birlikte Tat. *sêran*, *sêrəm* “işlenmemiş deri” sözcüğünü vermiştir (1969, s. 433b). Fedotov, sözcüğü, Tat. dışında TT *sırım* “bir çeşit kaba deri; deri kemer” (ayrıca Far. سيرم “kayış, kemer” sözcüğüyle karşılaştırmıştır) ve Kalm. *sur* “kayış, kemer; deri, kösele”, Mo. *sur* “kemer, kayış; okçulukta hedef” sözcüklerine yaklaştırmıştır (1996b, s. 30). EDAL’da sözcük, AT *sagrî ana biçimi altında

sīran çilha [sêran t'šêlɣa] “bir tür bot, çizme”

sīrī [sêrê]³⁴⁷⁶ “soluk gri, soluk kahverengi (deve rengi gibi, ancak ondan biraz daha koyu, kır ve sarıya yakın kahve arasında; at veya kedi rengi hak. kullanılır)”; Zol. 63 “gri, boz, kır, mavi” (TatB [sêrê³⁴⁷⁷] “(kurtlar hak.) boz, gri, kır”, TatO [sêrê³⁴⁷⁸] “gri, boz, kır”, MişBüg. [sêrê] “sarıya çalan kahverengi”)

sīrī-hurt [sêrê-ɣurt], Sp. [sêr-ɣurt] “erkek arı”

sīrhīn- [sêrɣê³⁴⁷⁹] “sızmak, damlamak, süzülme, akmak”; *kurka šinçen šiv sīrhīnat* [kırğa šən.ǰēn šiv sêrɣênat]³⁴⁸⁰ “kovadan su sızıyor” (krş. Tat. KzkR [sark-³⁴⁸¹] Tat. “damla damla akmak, sızmak”; Kzk. “son damlasına kadar dökülmek”; KzkR [soruk-³⁴⁸²] “(su, ıslak bir cisim hak.) sızmak”)

sīrhīvat [sêrɣêvat] “bir çocukluk hastalığı (vücutta sulu kabarcıklar)” (krş. ? TatB [sêrkau³⁴⁸³] “hasta; hastalık”, TatO, MişBüg. [sêrɣaw] “hastalık”)

sīrhīvat-kurīkī [sêrɣêvat-kurêgê] “tarlada yetişen bir bitki, bu bitki tencerede kaynatılır ve çıkan özümüyle hasta çocuğun vücuduna pansuman yapılarak *sīrhīvat* adı verilen hastalığın tedavisinde kullanılır”

sīrka [sêrga]³⁴⁸⁴ “bir tür süs, ziynet” = *alka* [alga] (TatB [sêrɣa] “küpe”, [sêrɣa-bau³⁴⁸⁵] “gümüş sikkeden kolye”)

sīrla- [sêrla-]³⁴⁸⁶ = *sīrle-* [sêrlɛ-]

sīrnay [sêrnaj]³⁴⁸⁷, Sp. [sêrnaj] “gayda, zurna, tulum”, bk. Magn. 200 (KzkK [sêrnaj] “armonika” (Kazaklar bunu Tatarlardan görmüştür); Mişer tercümanıma göre Orenburg

TT *sağrı* “sağrı derisi; atın arkası”, Tat. *sawrı* “atın arkası” gibi biçimlerle birlikte verilmiştir (s. 1272). WOT yazarları, sözcüğün *siyran < *sıdıran (< *sıdır* ~ TT *siyır*-) biçiminden geliyor olabileceğini, -r- sesinden önceki -d- sesi yerine düzenli olarak -y- ortaya çıktığını, ancak ağır biçimi olan *sōran* ve beklenen *ş-* yerine *s-* bulunmasının *suran biçimini işaret ettiğini, bu nedenle sözcüğün Tat. aracılığıyla Moğolcadan (*sur(an)* “kemer”) Çuvaşçaya kopyalandığı belirtirler (s. 804, 805).

³⁴⁷⁴ TatO *copan* 1892: 177a

³⁴⁷⁵ TatV *copom* 1894: 105a

³⁴⁷⁶ < Miş. *sêrê* “sarıya çalan kahverengi, kula”, Tat. *sêrê* “gri” (EWb., s. 433a).

³⁴⁷⁷ TatB *soro* 1876: 140

³⁴⁷⁸ TatO *copo* 1892: 177b

³⁴⁷⁹ Yegorov, sözcüğü, Tat. *sark-*, Başk. *hark-* “damlamak, sızmak, akıp gitmek”, Kırg. *sarıq-* “damlamak, akıp çıkmak” gibi eylemlere yaklaştırmış ve Çuv. *sīhīn-* eyleminin *sīh-* “emmek, (nem) çekmek” (bunu da Azb. ve TT *sız-* “sızmak” eylemine yaklaştırdığı kökünden geldiğini belirtmiştir (1964, s. 183). Räsänen eylemi, *sīrh-īn-* biçiminde çözümlenerek TT *sark-* “sarkmak” ve ona denk biçimlere yaklaştırdığı (1969, s. 404a). Fedotov da TT *sark-* “sarkmak” ve ona denk biçimlere yaklaştırdığı *sīrhīn-* eyleminde kökün Çuvaşça için *sīr-*, diğer Türk dilleri için *sar-* olduğunu ve bunun Tü. *sıs-/sız-*; ET *sız-* “sızmak, damlamak” eylemine karşılık geleceğini belirtmiştir. Yegorov’un sözcük hakkındaki açıklamasını ise kabul edilemez olarak görmüştür (1996b, s. 31).

³⁴⁸⁰ Çevirisi, CsSz.’te (s. 120) ve ÇS’nde (s. 123) bulunmamaktadır.

³⁴⁸¹ Tat. KzkR *capk-* 1911: 329

³⁴⁸² Tat. KzkR *copyk* 1911: 544

³⁴⁸³ TatB *sīrkau* 1876: 138; TatO *сыркау* 1892: 182b

³⁴⁸⁴ < Tat. *sırğa* “küpe” (EWb., s. 419a).

³⁴⁸⁵ TatB *sırğa, sırğa-bau* 1876: 138

³⁴⁸⁶ < *sīr* “böcek vızıltısı hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 353a) + *+la-* (a.e.y.e.).

³⁴⁸⁷ < Miş. *sīrnay* “armonika” < Far. سورناى *sūrñā, sūrñāy* “zurna, düdük, kaval, klarnet, kona, obua”.

Tatarlarında [sərnaj] “armonika” (?); Osm. [zürna, zorna³⁴⁸⁸] “zurna, obua”, Zenk. 479 < Far. [sürnā, sürnāj³⁴⁸⁹] “zurna, düdük, kaval, klarnet, kona, obua”, Zenk. 507)

sīrnay-hurt [sērnaj-χurt] “hususî bir kovanda tutulan büyük arı”

sīrt [sērt]³⁴⁹⁰, Sp. ay. “sirt, tepe, dağ” = *tu* [tu]; Zol. 65 “sıradağ” (TatB [sērt³⁴⁹¹] “arka, sirt, omurga, belkemiği, dağ sırtı”, TatO [sērt³⁴⁹²] “belkemiği, sirt, arka, tepe”)

sīsar [sēzar]³⁴⁹³, Sp. ay. “sansar” (TatB [səsar³⁴⁹⁴], KumR [sausar³⁴⁹⁵]; ÇağKún. [sūsar³⁴⁹⁶] “samur, sincap”, Osm. [sansar³⁴⁹⁷] “sansar” BM 102, Osm. [saŋsar], vlg. [samsar] “kaya sansarı”, Zenk. 513, [sansar³⁴⁹⁸] “sansar”, Zenk. 521)

sīsīl [sēzəl]³⁴⁹⁹ “kepek”

sīskī [sēskē] Uçebn. 65 “balık ağı, çekme ağı” (AltV [suska³⁵⁰⁰] “ufak balık avlanan ağaç çatalı için ağ şeklindeki torba”, TobGig. [cyzy³⁵⁰¹] “büyük ağ”)

sītīr: s. tu- [sēdēr: s. tu-] “soymak, çalmak, yağmalamak”; krş. Razsk. I, 50

sītīrlan- [sēdērlan-] ay.

sītīr- [sēdēr-]³⁵⁰² “ovmak, ovalamak, ovuşturmak, sürtmek, kazımak, silmek, okşamak” (AltV [sēdēr-³⁵⁰³] ay. “kazımak, tırmalamak”)

sītīrl- [sētrēl-]³⁵⁰⁴ = *sītīr-; manīn urapa kīesse sītīrl-çī* [sērdēn-; manēn uraba kēdesse sētrēl.ǰzə]³⁵⁰⁵ “benim arabam köşeye sürdü”

sīvaj [sēvaj] “(çakmak için) kazık” (TatO [subaj³⁵⁰⁶] < Ru. *свая*)

sīvap [sēvap] “ruhsal kurtuluş, sevap”; *sīlīha sīvapa pīlmešt* [šīlēħa sēvava pēlmešt] “onun hiç utanması yok”; krş. Gomb. [sēvan] (TatB [sauab³⁵⁰⁷], MişBüg. [säwap] < Ar. [sewāb (sewap)³⁵⁰⁸] “iyi işlerin karşılığı”, Zenk. 337)

³⁴⁸⁸ OsmZenk. زورنا, زورنا *zürna, zorna*

³⁴⁸⁹ FarZenk. سرنای, سرنای *sürnā, sürnāj*

³⁴⁹⁰ < Tat. *sirt* “sirt; dağ sırtı” (WOT, s. 1145).

³⁴⁹¹ TatB *sirt* 1876: 138

³⁴⁹² TatO *сырп* 1892: 182a

³⁴⁹³ < Tat. *sūsar* “sansar”.

³⁴⁹⁴ TatB *sosar* 1876: 140

³⁴⁹⁵ KumR *саясап* 1911: 239

³⁴⁹⁶ ÇağKún. ay. 1902: 175, LÇ سوسار 1881: 190a

³⁴⁹⁷ OsmBM سنسار *sansar* 1886: 102

³⁴⁹⁸ OsmZenk. سنسار, سنسار *sañsar*, vulg. *samsar, sansar*

³⁴⁹⁹ < Dağlık Mar. *шайшай*, Ova Mar. *шуйшыл* “kepek”/Udm. *сэсло* “kepek”/Komi. *śu*/Mord. *śova*/Fin. *siikanen* “kılçık; saman” (Fedotov, 1990, s. 314).

³⁵⁰⁰ AltV *суска* 1884: 313a

³⁵⁰¹ TobGig. *сызы* صوزغو 1804: 524

³⁵⁰² < Tat. *sıdır-* “soymak, sıyırmak, derisini yüzmek, kırbaçla deriyi yüzdürmek” < **sıdtur-* (WOT, s. 803, 804). Çuv. *şiyir-* ~ Tat. TT *sıyır-* “sıyırmak” eylemiyle karıştırılmamalıdır. Bilindiği gibi bunlar **sıdır-* (ÇSB; EDAL, s. 1241; WOT, s. 802) ana biçiminden gelir ve hepsi kurallı biçimlerdir.

³⁵⁰³ AltV *сыдыр* 1884: 320a

³⁵⁰⁴ < *sūtīr-* “ovmak, ovalamak, sürtmek, kazımak, silmek, okşamak” + *-il-* (e.e.y.e.; edilgenlik), bk. *sūtīr-*.

³⁵⁰⁵ Çevirisi, CsSz.’te (s. 121) ve ÇS’nde (s. 121) bulunmamaktadır.

³⁵⁰⁶ TatO *сыбай* 1892: 178b

³⁵⁰⁷ TatB ay. 1876: 130

sivî [sêvê]³⁵⁰⁹ “1. ¹/₁₂ çile (= 10 iplik, kulaç); 2. dörtlük, kıta” (? Tel. Alt. KrmR [saba³⁵¹⁰] “pay”, KumdR [sabê³⁵¹¹] ay.)

sivîr I [sêvêr]³⁵¹² “dağ sıçanı, marmot”; krş. Zol. 64 “tarla sincabı, gelengi” (KzkK [suur] “dağ sıçanı”)

sivîr- II [sêvêr-]³⁵¹³, Sp. ay. “(tahılı) savurmak” (TatB [sêuêr-, sauêr-³⁵¹⁴], TatR [saur-³⁵¹⁵])

sivîs [sêvêş]³⁵¹⁶ “kene, sakırğa, fidan biti”; krş. Gomb.

sivîslan [sêvêşlan] “bir tür yaban arısı, yaban arısına benzeyen bir böcek, arı gibi iri, meşe ağaçlarının kovuğuna yuva yapar, bal toplar”; krş. Zol. 28 [vuslan³⁵¹⁷] “eşek arısı”

si I [si¹]: *pü-si* [pü-si] “beden, vücut, gövde”; *pivîncen siyîncen, ütlî tirlî huşşîncen çîri varîncen tuhtîr tulalla!* [pêvên.đžen sijên.đžen, ütlê tirlê huşşên.đžen tšêri varîên.đžen tuhtêr tulalla!]³⁵¹⁸ “(büyü metninden) vücudundan, gövdesinden, şişmanlar arasından yüreği içinden çıksın dışarıya!”; krş. Magn. 151 “gövde”

si II [si²]³⁵¹⁹, Sp. [si] “(ağaçta) yaş halkası, yıl halkası”, (Uçebn. 107) “kat, tabaka, katman”

sik- [sik-]³⁵²⁰, Sp. ay. “atlamak, zıplamak, hoplamak, sıçramak, fırlamak; (hastalık) geçmek, bulaşmak”; *çîre siket* [tšêre siket] “kalp atıyor”; *sikkipe çup-* [sikkipe tšup-] “dörtmala gitmek (at)”; *sikkipe çuptart-* [sikkipe tšuptar-] “dörtmala sürmek, dörtmala koşturmak”; krş. Gomb. (Osm. ÇağR [sâk-³⁵²¹] “sekmek, zıplamak”; krş. Tat. [sikêr-] ay.)

sikkelen- [sikkêlen-]³⁵²² “sallanmak, silkinmek, ileri geri hareket etmek, sarsılmak”

sikter- [sikter-]³⁵²³ “hareket ettirmek, savurmak, fırlatmak, sıçratmak, atlatmak, sallamak”, (Uçebn. 142) “(çocuğu) sallamak”

³⁵⁰⁸ ArZenk. *سَوَاب* *sewâb* (*sewap*)

³⁵⁰⁹ Burada esasen sözcüğün *sivî I* ve *sivî II* biçiminde bölümlenmesi daha uygun olurdu. “¹/₁₂ çile (= 10 iplik, kulaç)” anlamındaki *sivî* biçimi, Paasonen’in de belirttiği gibi Tel. Alt. Krm. *saba* “pay”, Kumd. *sabî* ay. sözcüklerine yaklaştırılabilir. “şiir, dörtlük” anlamında *sivî* ise *sâb (EWb., s. 391a; ÇSB; EDAL, s. 1194) (~ ET *sab* ~ *sav* “söz” (Wilkens, 2021, s. 571a, 591a)) ana biçiminden getirilmektedir.

³⁵¹⁰ Tel. Alt. KrmR *саба* 1911: 411

³⁵¹¹ KumdR *сабы* 1911: 417

³⁵¹² << *sogur (~ -a-) “küçük bir kürk hayvanı (marmot)” = Tat. *suwir* (EDAL, s. 1223).

³⁵¹³ << **sabur-* (ÇSB; EDAL, s. 1231) = TT *savur-* ay.

³⁵¹⁴ TatB *sauîr-, sîuîr-* 1876: 131

³⁵¹⁵ TatR *cayp-* 1911: 235

³⁵¹⁶ < Dağlık Mar. *ууку* “solucan, kurt”, Mar. *šuyâš* “kurt”, Mord. *suks* ay., Lap. *suoksa* (EWb., s. 420a; Fedotov, 1990, s. 314).

³⁵¹⁷ Zol. *вуслан*

³⁵¹⁸ Çevirisi CsSz.’te (s. 121) ve ÇS’nde (s. 127) bulunmamaktadır.

³⁵¹⁹ < Udm. *si* “ağaçta yıl halkası” (Rédei ve Róna-Tas, 1982, s. 173). Räsänen’e göre; <Mar. *šîy* “ağaçta yıl halkası”, *šî* “ağaç katmanı” ~ Udm., Komi. *ši* (EWb., s. 410ab). Rédei ve Róna-Tas, sözcüğün Mariceden geçme ihtimalinin göz ardı edilemeyeceğini ancak bunun Maricede /s/ > /š/ gelişiminden önce gerçekleşmiş olması gerektiğini düşünmüştür (1982, s. 173, 174).

³⁵²⁰ < **sêk-* (EDAL, s. 1201); < **sek-* (CHF, s. 141) = TT *sek-* ay.

³⁵²¹ Osm. ÇağR *сâк-* 1911: 441

³⁵²² < *sik-* “atlamak, zıplamak, hoplamak, sıçramak, fırlamak; (hastalık) geçmek, bulaşmak” + *-kele-* (e.e.y.e.; sıklık) + *-n-* (e.e.y.e.; dönüşlülük), bk. *sik-*.

³⁵²³ < *sik-* “atlamak, zıplamak, hoplamak, sıçramak, fırlamak; (hastalık) geçmek, bulaşmak” + *-ter-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *sik-*.

- siktirme [siktərme]**³⁵²⁴ “beşiğin sığı” = TatO [sirtmä³⁵²⁵] “beşiğin asılı olduğu sırk”
- sille- [sillə-]**, Sp. ay. “sallamak, silkelemek, sarsmak, titremek”, (Uçebn. 142) “silkmek, (ağacı) sallamak, (giysi) silkelemek” (krş. TatB [səlkə-, sələk-³⁵²⁶]; krş. Grönb. 33)
- sim [sim]**³⁵²⁷ “bira veya bal şarabının (en iyi) üst, kalın kısmı”; AşmBÇuv. 66, 67
- simıs [siməs]** “yeşil” (?? Far. [zebz³⁵²⁸] “yeşil, taze, güzel, canlı”, Zenk. 496)
- sinker: inkek-sinker [siŋgər: iŋgək-siŋgər]**³⁵²⁹ “her türlü zarar, ziyan, talihsizlik, uğursuzluk”; krş. AşmMater. 115 [iŋgək siŋgək³⁵³⁰] “tүrlü belalar”; krş. Magn. 63
- sip: im pultır, sip pultır [sip: im pʊlbər, sip pʊlbər]**³⁵³¹ “(büyü metninden) şifa olsun, sağlık versin!” (Alt. Tel. LebR [səp³⁵³²] “ek, ilave, katkı”, KzkR [sep³⁵³³] “ek, artma”)
- siple- [siplə-]**³⁵³⁴ “düzeltmek, onarmak, tamir etmek, yenilemek”; krş. *sapla-* [sapla-]
- sipletter- [sipləttər-]**³⁵³⁵ ettirgen.
- siplih [sipləx]**³⁵³⁶ “şifa, iyileşme, düzelme”; *ye, p̄ism̄l turī! turīran ırlīh, etemren siplih!* [jə, pəsməl tʊrē! tʊrēran ırləx, ɛtəmren sipləx!]³⁵³⁷ “(büyü metninden) ya, bismillah Tanrım! Tanrıdan lütuf, insandan şifa!”
- sir- [sir-]**, bk. *esir* [ɛzir]
- sir- [sir-]**³⁵³⁸ “atmak, uzaklaştırmak, çıkarmak, gidermek, dağıtmak, kaldırmak, önlemek, engellemek”; *vus sinçen s̄nalik sir* [vʊs sin.ðʒen s̄nalək sir] “araba üstünden örtüyü kaldır!” *ep̄i*

³⁵²⁴ < *sik-* “atlamak, zıplamak, hoplamak, sıçramak, fırlamak; (hastalık) geçmek, bulaşmak” + *-tir-* (e.e.y.e.; ettirgenlik) + *-me* (e.a.y.e.), bk. *sik-*.

³⁵²⁵ TatO *сиртмя* 1892, 175

³⁵²⁶ TatB *selek-*, *selke-* 1876: 136

³⁵²⁷ Yegorov, sözcüğü, Trkm. *zem-zem* “Mekke’de bulunan Zemzem kuyusundan gelen kutsal su”; Kzk. *şim bal* “saf bal” biçimleriyle karşılaştırmış ve sözcüğün muhtemelen Fin dillerinden (Fin. *sima* “taze, sıvı bal; ballı içecek”) bir kopya olduğunu veya eski zamanlarda Çuvaşların etnik yapısının bir parçası hâline gelen Fin kökenli halkların bir kısmında korunmuş olduğunu belirtir (1964, s. 191). Räsänen, sözcüğü Kum. *sim-* “yutmak”, Osm. *süm-* “meme emmek ve memeye kafayla vurmak (hayvanlarda); darılmak, homurdanmak”; OT *simür-*, *sümür-* “höpürdeterek içmek”, Çağ., Osm., Tar., Osm. *sümür-* “höpürdetmek, emmek, bir yudumda içmek” ve Mo. *sime-* “emmek” biçimleriyle ilişkili görmüş ve Yegorov’un aksine Fin. *sima* sözcüğünün Çuvaşçadan Fin dillerine geçtiğini belirtmiştir (1969, s. 422a). Fedotov, sözcüğün Yazılı Mo. *sime* “meyve suyu; besin değeri; doğurganlık; canlılık; öz”; Mo. *şim*, Bur. *şeme*, Kalm. *şim (şime)* “meyve suyu; besin değeri; şışmanlık; verimlilik” verilerine de yaklaşılabileceğini belirtmiştir (1996b, s. 50). EDAL’da sözcük AT **simü-/sümü-* “emmek, yutmak” ana biçimi altında TT *süm-*, *sümür-*, Azb., Trkm., OT, YUyg. *sümür-*, Özb., Kzk., KKalp., Nog. *simir-* vb. biçimleriyle birlikte verilmiştir. Yine aynı eserde verilen Moğol dillerinden denklik olarak da Orta Mo. *şimi-* “emmek; ıslamak”; Yazılı Mo. *sime* “meyve suyu”; *sime-*, *simi-* “emmek”, *simed-* “ıslamak”; Hlh. *şim* “meyve suyu”, *şime-* “emmek”, *şimde-* “ıslamak”; Bur. *şeme* “meyve suyu”, *şeme-* “emmek”; Kalm. *şim* “meyve suyu” vb. örnek verilebilir (s. 1328).

³⁵²⁸ FarZenk. *sebz*

³⁵²⁹ < Tat. (ağ.) *zinager* “lütfen yap!” < Far. زنهار *zinhār*, *zinhār* “aman!, dikkat; sığınma; iyilik” (ANLT, s. 89).

³⁵³⁰ AşmMater. *инкек-синкек*

³⁵³¹ < Tat. *sip* “ekleme, ilave; çeyiz, damadın hediyesi” (EWb., s. 410b; ESTY II, s. 164a), krş. *sapla-*.

³⁵³² Alt. Tel. LebR *cän* 1911: 493

³⁵³³ KzkR *cen* 1911: 493

³⁵³⁴ < Tat. *siple-* “yenilemek, onarmak; yamamak” veya < *sip* “fayda, iyileştirme” (< Tat. *sip* “ekleme, ilave; çeyiz, damadın hediyesi”) + *+le-* (a.e.y.e.)

³⁵³⁵ < *siple-* “düzeltmek, onarmak, tamir etmek, yenilemek” + *-ter-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *siple-*.

³⁵³⁶ < *sip* “iyileştirme, fayda, yarar” + *+lih* (a.a.y.e.), bk. *sip*.

³⁵³⁷ Çevirisi, CsSz.’te (s. 122) ve ÇS’nde (s. 128) bulunmamaktadır.

³⁵³⁸ Paasonen, sözcüğü, Osm. *siyır-* “sıyırmak” vd. ile karşılaştırmıştır ancak daha önce de belirttiğimiz üzere TT *siyır-* eyleminin Çuvaşçadaki kurallı biçimi, *şiyır-* şeklindedir. Yegorov, sözcüğü, Trkm., YUyg. *sür-* “sürmek,

unin kīrīkne sirtīm [εβə ʏnən kəɾəkne sirdəm] “ben onun kürkünü çıkardım”; *epi ūna sirtīm* [εβə əna sirdəm] “ben onu çıkardım”; *ey, turī, sıhla, manran usala tisele sir* [ej, tʏɾə, sıɣla, manran ʏzala təzələ sir] “Ey Tanrım, beni koru, tüm kötülükleri benden uzaklaştır!” *tīlese pıran inkeke sinkere sirse yar* [təllezə pıran iŋgeɾe sıŋɾe jar] “beni tehdit eden talihsizliğe engel ol!” – krş. Lúk. I, 25; Magn. 58 (Tel. OsmR [səjəɾ-³⁵³⁹] “(kabuğu, deriyi, giysiyi) sıyırmak, soymak, çıkarmak”; Osm. “sıyırıp çıkarmak, soymak”; Osm. [pəçayə s.] “bıçağı çıkarmak”, [pərdəji s.] “perdeyi çekmek”, [jər jüzündən topraɣə s.³⁵⁴⁰] “toprağı (rüzgârla) yerden uzaklaştırmak”; krş. ÇağVámb. [səjir-³⁵⁴¹] “sıyırmak, kazımak, yüzmek, kaldırmak”)

sirpîn- [**sirbən-**]³⁵⁴² “sıçramak, sesli bir şekilde püskürmek, saçılmak” (Uçebn. 142) “fişkırmak, püskürmek, çarpmak”; *mana pılçık sirpînçī* [mana pıl.ɟəzək sirbən.ɟəzək]³⁵⁴³ “bana çamur sıçradı” (DT R [sərpın-³⁵⁴⁴] “dalga içinde hareket etmek”; krş. Osm. ÇağR [sərp-³⁵⁴⁵] “serpmek, sulamak”)

sirpīt- [**sirbət-**]³⁵⁴⁶ “sıçratmak, fişkırtmak, sesli bir şekilde püskürtmek, saçmak, patlatmak”; krş. önceki md. (MişBüg. [sirpət-])

sis- [**sis-**]³⁵⁴⁷, Sp. ay. “sezmek, hissetmek, duymak” (TatB [siz-³⁵⁴⁸])

sisımlıh [**sisəmləx**]³⁵⁴⁹ Uçebn. 111 “hassasiyet, his, duyarlılık”

sisü [**sizü**]³⁵⁵⁰ “duyum, duyu, his, sezgi”

sivī [**sivə**]³⁵⁵¹, Sp. ay. “soğuk; üşütme, sıtma, ateş”; *s. tutat' ūna* [s. tıdat' əna] “onu sıtma tutuyor”; krş. Gomb. (TatB [səuək³⁵⁵²], MişBüg. [suwək])

sivī-yenī [**sivə-jənə**]³⁵⁵³ “kuzey”; *kay sivī-yenelle* [kaj sivə-jənelle] “kuzeye git!”

sivile [**sivələ**]³⁵⁵⁴ “soğuk algınlığı, sıtma”

sivİN- [**sivən-**]³⁵⁵⁵ “soğumak, serinlemek”

uzaklaşmak” eylemine yaklaştırmıştır (1964, s. 191). Fedotov, sözcüğü daha güvenilir olduğunu düşündüğü, TT, Çağ. *serp-* “serpmek; dağıtmak”, Tat. *sirp-*, Başk. *hirp-* “serpmek” eylemlerine yaklaştırmış, Yegorov’un Çuv. *sir-* eylemini, *sür-* “sürmek” tipi bir biçime yaklaştırmasının ise etimolojik olarak pek doğru bulmadığını dile getirmiştir (1996b, s. 52). EDAL’da Çuv. *sir-*, AT **sūr-* “sürmek” biçimi altında verilmiştir (s. 1320).

³⁵³⁹ Tel. OsmR *сыжыр-* 1911: 626

³⁵⁴⁰ OsmR *пычагы сыжырмак, пərdəji сыжырмак, jər jüzündən топрагы сыжырмак* 1905: 626

³⁵⁴¹ ÇağVámb. سبيرماك 1867: 302b

³⁵⁴² < *sir-* “atmak, uzaklaştırmak, çıkarmak, gidermek, dağıtmak, kaldırmak, önlemek, engellemek” + *-pīn-* (e.e.y.e.), bk. *sir-*.

³⁵⁴³ Çevirisi, CsSz.’te (s. 122) bulunmamaktadır. ÇS’nde “bana çamur sıçradı” şeklindedir (s. 128).

³⁵⁴⁴ DT R *cəpnin-* 1911: 472

³⁵⁴⁵ Osm. ÇağR *cəpn-* 1911: 472

³⁵⁴⁶ < *sir-* “atmak, uzaklaştırmak, çıkarmak, gidermek, dağıtmak, kaldırmak, önlemek, engellemek” + *-pī-* (e.e.y.e.), bk. *sir-*.

³⁵⁴⁷ < Tat. *siz-* “sezmek” (EWb., s. 413b).

³⁵⁴⁸ TatB ay. 1876: 139

³⁵⁴⁹ < *sis-* “sezmek, hissetmek, duymak” + *-īm* (e.a.y.e.) + *+līh* (a.a.y.e.), bk. *sis-*.

³⁵⁵⁰ < *sis-* “sezmek, hissetmek, duymak” + *-ü* (e.a.y.e.), bk. *sis-*.

³⁵⁵¹ << *soğuk (ÇSB; EDAL, s. 1336; CHF, s. 78) = TT *soğuk* ay.

³⁵⁵² TatB *süük* 1876: 136

³⁵⁵³ < *sivī* “soğuk; üşütme, sıtma, ateş” + *yen* “yan, taraf” + *ī* (3. tekil iyelik eki), bk. *sivī* ve *yen*.

³⁵⁵⁴ < *sivī* “soğuk; üşütme, sıtma, ateş” + *+le* (a.a.y.e.), bk. *sivī*.

sivî-pîh [sivə-pêχ] “kar tanesi”

sivît- [sivət-]³⁵⁵⁶ “soğutmak, serinletmek”

sivî-çir [sivə-tʃîr] Uçebn. 102 “ateş, üşütme, sıtma”

sı I [sj¹] Sp. bk. *si* II [si²]

sı II: sı pul [sj²: sj pұл] “sağlıcakla kal!, hoşça kal!, sağ ol!” *sı pul te-* [sj pұл te-] “vedalaşmak, veda etmek, sağ ol demek”; krş. *sivî* [siyê] (TatB [sau] “sağ, sağlıklı”, [sau bul³⁵⁵⁷] “sağ ol, sağlıcakla kal”)

sıyan [sjjan,³⁵⁵⁸]³⁵⁵⁹, Sp. ay. “zarar, ziyan, hasar, kayıp” (TatB [zəjan³⁵⁶⁰] < Far. [zijān, zijāne³⁵⁶¹] ay. Zenk. 485)

sıyanlî [sjjanlê]³⁵⁶² Uçebn. 89 *siyenlî* [sijenlê³⁵⁶³] “zararlı, muzır”

sihî [siχê]³⁵⁶⁴ “dikkatle, özenle, itinayla” (zarf) (TatB [sak³⁵⁶⁵] “dikkat; dikkatli”)

sihla- [siχla-]³⁵⁶⁶ “korumak, sakınmak, esirgemek, savunmak, kollamak, gözetlemek, beklemek, gütmek, otlatmak”

sihlî [siχlê]³⁵⁶⁷ “dikkatli, ihtiyatlı, temkinli”

sırîn- [sîrên-] Sp. bk. *sîhîn-* [sêχên-]

sılım [silôm] Sp. bk. *sıvlîm* [siylôm]

sılıtım [silbôm], Sp. ay. “sağ”; *s. alî* [s. alê] “sağ el”

sıp- I [sjp-]³⁵⁶⁸, Sp. ay. “(ör. kopmuş ipi) bağlamak, birleştirmek, raptetmek, ilişirmek, eklemek, dikmek” (Tat. vd. R [sap-] “eklemek”; [baş sapkan itək] “üstü eklemeli çizme”; [sênêyuk sabar ol³⁵⁶⁹] Uyg. “o kırıkları bir araya getiriyor”)

sıpi [sjbê]³⁵⁷⁰, Sp. ay. “oynak, mafsal, boğum, eklem”; *vut-sıppi* [vut-sjppi³⁵⁷¹] Uçebn. 57 “odun, kütük”; krş. *sar-sıppi* [sar-zippi]; krş. *sıp-* [sjp-] (krş. ? ÇağR [sapak³⁵⁷²] “sap, tutamaç”, Tat. Kzk. TobR [sabah³⁵⁷³] “dügme deliği, küpe deliği”)

³⁵⁵⁵ < *sivî* “soğuk; üşütme, sıtma, ateş” + *+n-* (a.e.y.e.), bk. *sivî*.

³⁵⁵⁶ < *sivî* “soğuk; üşütme, sıtma, ateş” + *+t-* (a.e.y.e.), bk. *sivî*.

³⁵⁵⁷ TatB ay. 1876: 131

³⁵⁵⁸ Paasonen, *sjjan* biçiminde düzeltilmesi gerektiğini belirtmiştir (1908, s. 244).

³⁵⁵⁹ < Tat. *ziyan* “ziyan; zorluk; zarar” < Far. *ziyān* “zarar; ziyan” (ANLT, s. 66).

³⁵⁶⁰ TatB *zîjan* 1876: 145

³⁵⁶¹ FarZenk. زيانه, زيان *zijān, zijāne*

³⁵⁶² Paasonen’de girintili olarak değil madde başı olarak verilmiş (1908, s. 123). Girintili olmalı. < *sıyan* “zarar, ziyan, hasar, kayıp, zaiyat” + *+lî* (a.a.y.e.), bk. *sıyan*.

³⁵⁶³ Uçebn. *cuïenlê*

³⁵⁶⁴ << *sak (Ceylan, 1996, s. 145) = ET *sak* “uyanık, dikkatli, tetikte, aydın” (Wilkens, 2021, s. 574a).

³⁵⁶⁵ TatB ay. 1876: 131

³⁵⁶⁶ << **sağla-* (Ceylan, 1996, s. 145) = TT *sağla-* ay. veya < *sihî* “dikkatle, özenle” + *+la-* (a.e.y.e.), bk. *sihî*.

³⁵⁶⁷ < *sihî* “dikkatle, özenle, itinayla” + *+lî* (a.a.y.e.), bk. *sihî*.

³⁵⁶⁸ << **sap-* (CHF, s. 121) = ET *sap-* “onarmak; iletmek; sıralamak, dizmek; birleştirmek, kurmak, inşa etmek” (Wilkens, 2021, s. 585a).

³⁵⁶⁹ Tat. vd. R *sap-*, *баи сапкан итк, сыныџук сабар ол* 1911: 401

sıp- II [sɪp-], Sp. ay. “höpürdetmek, höpürdeterek içmek, kaşıkla yemek, içmek” (OsmR [söp-³⁵⁷⁴] “höpürdeterek içmek, emmek, içmek, süzerek içmek”; krş. ÇağKún. [sipkar-³⁵⁷⁵] “süzerek içmek”)

sıptar- [sɪptar-]³⁵⁷⁶ “kaşıkla yedirmek, içirmek”

sır: **sır-kĩmpi [sɪr: sɪr-kẽmɸi]**³⁵⁷⁷ “bir tür mantar, puf mantarı” (Fin. *maan-muna*)

sır- [sɪr-]³⁵⁷⁸, Sp. ay. “ayakkabı, çorap gibi ayak giysisi (ihlamur ağacı kabuğundan yapılmış, hasır ayakkabı ve dolak) giymek” (Osm. Krm. TatR [sar-³⁵⁷⁹] Osm. Krm. “sarmak, bürümek, kaplamak, çevrelemek”; Tat. “(ağ) yaymak”; [ajayê sardê³⁵⁸⁰] “ayağı sardı”, UrKat. [sarê³⁵⁸¹] “sarmak, çevrelemek, kaplamak”)

sırış [sɪrêš] “yemlik”

sıs- [sɪs-]³⁵⁸², Sp. ay. “dışkılamak, sıçmak”

sısna [sɪsna]³⁵⁸³, Sp. ay. “domuz”; *sısna-asi* [sɪsna-azi] “erkek domuz”; *sısna-şuri* [sɪsna-şuri] “domuz yavrusu”

sıvı [sɪvê]³⁵⁸⁴, Sp. ay. “sağlıklı, sağlam, sağ”; krş. *sı* II [sɪ²] (TatB [sau³⁵⁸⁵]; krş. Grönb. 94)

sıval- [sɪval-]³⁵⁸⁶ “iyileşmek”

sıvlıh [sɪvlêχ]³⁵⁸⁷ “sağlık, sıhhat”

sıvlıhlı [sɪvlêχlê]³⁵⁸⁸ “sağlıklı, sıhhatli”

sıvıl- [sɪvêl-]³⁵⁸⁹ “(bayat yumurtalar hak.) kurumak, küçülmek, çekilmek” (Alt. Tel. Leb. Sag. Koyb. ŞorR [söl-³⁵⁹⁰] “kurumak, buharlaşmak, küçülmek, kaybolmak”, Osm. Krm. Kzk. Kırg.

³⁵⁷⁰ Paasonen’de girintili olarak değil madde başı olarak verilmiş (1908, s. 123). Girintili olmalı. Paasonen’deki biçim dizgi hatasından kaynaklanmış olmalı. Aksi takdirde bu sözcük, *sıp-* I [sɪp-] madde başından önce verilirdi. < *sıp* “bağlamak, birleştirmek, raptetmek (ör. kopmuş ipi), iliştiirmek, eklemek, dikmek” + *-i* (e.a.y.e.), bk. *sıp-*.

³⁵⁷¹ Uçebn. *çym cınnu*

³⁵⁷² ÇağR *canak* 1911: 403

³⁵⁷³ Tat. Kzk. TobR *caḇak* 1911: 412

³⁵⁷⁴ OsmR *cân-* 1911: 493

³⁵⁷⁵ ÇağKún. *sipkarmak* 1902: 171, LÇ سېپقارماق 1881: 195a

³⁵⁷⁶ < *sıp-* “höpürdetmek, höpürdeterek içmek, kaşıkla yemek, içmek” + *-tar-* (e.e.y.e.; ettirgenlik).

³⁵⁷⁷ Yegorov, etimolojik olarak Çuv. *sır* sözcüğüne yaklaştırılabilecek bir biçim bulamadığımı, ancak belki de sözcüğün Kırg., Kzk. *sız* “nem” biçiminden geliyor olabileceğini düşünmüştür (1964, s. 200).

³⁵⁷⁸ << **sar-* (CHF, s. 121) = TT *sar-* ay.

³⁵⁷⁹ Osm. Krm. TatR *cap-* 1911: 314

³⁵⁸⁰ TatR *ajaşy capḇy* 1911: 314

³⁵⁸¹ UrKat. *capy* 1903: 1244a

³⁵⁸² Yegorov, *sıs-* eylemini, Kzk. *sas-* “kokuşmak, çürümek”, YUyg. *sesi-*, Özb. *sasi-* “pis kokmak”, Tat. *sası-* “kokuşmak”, YUyg. *sesik*, Özb. *sassik*, TT, Tat. *sası*, Başk. *hasık* “pis koku, kötü koku” biçimlerine yaklaştırmıştır (1964, s. 201). Räsänen ve Fedotov ise TT *sıç-* “dışkılamak” eylemiyle birleştirmişlerdir (1969, s. 414a; 1996b, s. 77). EDAL’da AT **sıç-* “dışkılamak” ana biçimi altında TT *sıç-* ve onun diğer Türk dillerindeki denklikleriyle Çuv. *sıs-* eylemine de yer verilir (s. 1287). Ancak böyle bir durumda Çuv. *sıs-* eyleminde söz başında *ş-* beklenirdi. Bu nedenle kopya bir sözcük olabilir.

³⁵⁸³ << *cısnağ (Tekin, 1987, s. 15); << *jasnaγ (WOT, s. 296).

³⁵⁸⁴ << *sāğ (ÇSB) = TT *sağ* ay.

³⁵⁸⁵ TatB ay. 1876: 131

³⁵⁸⁶ < *sıvı* “sağlıklı, sağlam, sağ” + *+al-* (a.e.y.e.), bk. *sıvı*.

³⁵⁸⁷ < *sıvı* “sağlıklı, sağlam, sağ” + *+lıh* (a.a.y.e.), bk. *sıvı*.

³⁵⁸⁸ < *sıvlıh* “sağlık, sıhhat” + *+lı* (a.a.y.e.), bk. *sıvlıh*.

- Uyg. ŞorR [sol-³⁵⁹¹] “kurumak, küçülmek”, Osm. [suyla-] “toprağa sinmek”, YakB [uol³⁵⁹²] “(sıvılar hak.) azalmak”; krş. Grönb. 43)
- sıvla-** [sɣvɫa-]³⁵⁹³, Sp. ay. “solumak”; krş. Grönb. (TatB [sulâ-³⁵⁹⁴], MişBüg. [sula-])
- sıvlıs** [sɣvlɫıs]³⁵⁹⁵ “soluk”; Uçebn. 71 “hava”; krş. Gomb.
- sıvlım** [sɣvlɫım]³⁵⁹⁶ “çiy”; *sıvlım-şıv* [sɣvlɫım-şıv] Sp. ay.; krş. Gomb.
- skup** [skup] “kenet” (Ru. *скоба*)
- smala** [smala]³⁵⁹⁷ Uçebn. 44 *sımala* [sɛmala³⁵⁹⁸] “katran” (Ru. *смола*)
- stan** [stan] “öreke, çikrik, eğirme değneği” (Ru. *станъ*; Tat. [stan])
- stapan: s.-puş** [stapan: s.-puş] bot. “dikenli bir bitki, kangal”
- starasta** [starasta] “köyün ihtiyarı, en yaşlısı veya muhtarı, reisi” (Ru. *староста*; TatO [starasta³⁵⁹⁹])
- stina** [stina] “duvar” (Ru. *стѣна*; TatB *stine* [stinä³⁶⁰⁰])
- strapil** [strapil] “çatı kirişi” (Ru. *стропило, стропила*)
- su- I** [su-¹]³⁶⁰¹ (mastar *sıvas* [sɛvas]), Sp. ay. “sağmak” (TatB [sau-³⁶⁰²])
- su- II** [su-²]³⁶⁰³ (mastar *sıvas* [sɛvas]), Sp. ay. “saymak, hesaplamak; saygı duymak, değer vermek”; *vıl mana suma sıvat* [vɛl mana suma sɛvat] “o bana saygı duyuyor”; *pire suma sunışın sirete turı suma sutır* [pire suma sunışın sirede turê suma sudêr] “bize saygı gösterdiğiniz için, sizi de Tanrı saysın!” (UygR [sa-³⁶⁰⁴] “söylemek, saymak”, Osm. Çağ. Azb. KrmR [sai-³⁶⁰⁵] “saymak, olarak görmek, benzetmek”; Osm. “anlatmak”)

³⁵⁸⁹ << *soğul- (EDAL, s. 1311) = TT *soğul-* “suyu çekilmek; kurumak”.

³⁵⁹⁰ Alt. Tel. Leb. Sag. Koyb. ŞorR *cöl-* 1911: 549

³⁵⁹¹ Osm. Krm. Kzk. Kırg. Uyg. ŞorR *col-* 1911: 549

³⁵⁹² *uol-* olmalı. YakB *uol-* 1851: 40b

³⁵⁹³ << *soğlı- (EDAL, s. 1302) = TT *solu-* ay.

³⁵⁹⁴ TatB *sulı-* 1876: 143

³⁵⁹⁵ < *sıvla-* “solumak” + *-ıs* (e.a.y.e.), bk. *sıvla-*.

³⁵⁹⁶ < *sıvla* “solumak” + *-ım* (e.a.y.e.) (Yeg., s. 200; Pavlov, 2014, s. 125).

³⁵⁹⁷ EDAL’da AT *samala “katran” (? işaretiyle birlikte) varsayımsal biçiminin altında OT *samla*, *samala* ve Çuv. *sımala* verilmiş ve ayrıca diğer Altay dillerinden dış denklikler sıralanmıştır. Başk. *humalak* “kil parçası” ve Tat. *sumala* “katran” sözcüklerinin muhtemelen Çuv. kopya olduğu belirtilmiştir. Bu sözcüklerin genellikle Ru. *смола* “reçine” sözcüğünden kopya olarak değerlendirildiği ifade edilen eserde bunun doğru olabileceği ancak Çağataycada şimdiye kadar başka bir Rusça kökenli sözcüğe tesadüf edilmediği belirtilmiştir (s. 1208).

³⁵⁹⁸ Uçebn. *смала*

³⁵⁹⁹ TatO *староста* 1892: 178b

³⁶⁰⁰ TatB ay. 1876: 144

³⁶⁰¹ << *sağ- (ÇSB; CHF, s. 69) = TT *sağ-* ay.

³⁶⁰² TatB ay. 1876: 130

³⁶⁰³ << *sā-, sāy- (EWb., s. 390a) = TT *say-* ay. Hovdhaugen, Çuv. *sum* “sayı” sözcüğünü ele aldığı yerde bu sözcüğün doğrudan İlk Türkçe *sān biçiminden gelececeğini, çünkü bu biçimdeki uzun ünlünün Çuvaşçada söz başı *ş-* ile sonuçlanacağını (*şu-* < *şa-* < *sia-* < **sā-*) belirtmiştir (1972, s. 211). Doerfer, Hovdhaugen’in görüşüne karşı Çuvaşçada **sā-*’nın her zaman *şu-* biçimiyle sonuçlanmayacağını *su-* biçimini de verebileceğini belirtmiştir (1973, s. 199). Emine Yılmaz, sözcüğün *şu-* biçiminin *şuhış* sözcüğünde yaşadığını belirtmiştir (baskıda).

³⁶⁰⁴ UygR *ca-* 1911: 215

³⁶⁰⁵ Osm. Çağ. Azb. KrmR *cai-* 1911: 220

suy- [suj-]³⁶⁰⁶ “yalan söylemek” (krş. *suya* [suja])

suyeşsi [sujəşsə]³⁶⁰⁷ “yalancı”

suyeşter- [sujəşter-]³⁶⁰⁸ “yalan söylemek”

suya [suja]³⁶⁰⁹, Sp. ay. “yalan, uydurma” (Tel. KumdR [sajak³⁶¹⁰] “tahribat, iftira”; krş. Alt. Tel. vd. R [saja-³⁶¹¹] “parçalamak, tahrip etmek”; ÇağR [sajiy³⁶¹²] “sayıklama, hezeyan”, ÇağKún. [sajəy³⁶¹³] “boş konuşma”)

suyhi: **huyhi-suyhi** [sujχə: χujχə-sujχə] “her türlü dert, keder, hüznün ve elem”; krş. AşmMater. 115

suyla- [sujla-] “seçmek, tercih etmek” (TatB [sajla-³⁶¹⁴])

suha [suxa], Sp. [şura]; krş. Gomb. (Ru. *coxa*; Tat. [suka])

suha-kaleki [suxa-kaləgə]³⁶¹⁵ “pulluk demiri, pulluk tutağı”

suhala- [suxala-]³⁶¹⁶ “çift sürmek, pullukla işlemek”

suha-puşi [suxa-pužə]³⁶¹⁷ “saban”

suha-timiri [suxa-timəri]³⁶¹⁸ “saban demiri”

suha, puli-suhi [suxa, pulə-suxi]³⁶¹⁹ “solungaç” (KzkR [sayak³⁶²⁰] “boyunla çene arasındaki köşe, kulağın başladığı sapın üst ucu”, KzkR [saça³⁶²¹] “dağın eteği; bir nehrin ağzı; bıçağın veya mızrak ucunun kabzaya takıldığı yer”, ÇağKún. [sakay³⁶²²] “gıdı”, Kum. (CC.) [sayak] “çenenin çıkıntılı kısmı”)

suhal [suxal³⁶²³], Sp. [şural] “sakal”; krş. Gomb. (Tat. [sakal])

suhan [suxan]³⁶²⁴, Sp. [şuran] “soğan” (TatB [soyan, suyan³⁶²⁵])

³⁶⁰⁶ Yegorov ve Fedotov, *suy-* eylemine *suya* “yalan” maddesi altında değinmişlerdir. Yegorov, *suy-* eyleminden geldiğini belirttiği *suya* sözcüğünü, Alt. *sayak*, *saygak* “iftira”, Hak. *çoy* “yalan”, Kzk. *suwat* “yalancı” sözcüklerine yaklaştırmış, *suy-* eylemini, Alt. *say-* “delmek, saplamak” eylemiyle karşılaştırmıştır (1964, s. 198). Räsänen, *suya* sözcüğünü, Çağ. *saya-* “pamuğu çubuklarla parçalamak”, Alt., Tel., Leb. *saya-* “parçalamak, yıkmak”, (Tel.) “açmak, çözmek, gevşetmek”, Şor. *saya* “ip bükme”, Sag., Kaç., Koyb. *saya-* “yırtmak, koparmak”; Kmk. *saya-k* “kopuk, serseri”, Tel., Kumd. *sayak* “seyrek, gevşek, sıkı olmayan; yıkım; iftira”, Kzk. *saya-k*, Başk. *hayak* “binilmeyen, koşulmayan erkek at” sözcüklerine yaklaştırmıştır (1969, s. 395a). Fedotov, *suya* “yalan” sözcüğünü ele aldığı maddede *suy-* eyleminin anlamını vermekle yetinmiş, *suya* sözcüğünü ise Tel., Kumd. *sayak* “iftira”, Çağ. *sayag* “iftira; hoppa; yararsız” sözcüklerine yaklaştırmıştır (1996b, s. 54).

³⁶⁰⁷ < *suy-* “yalan söylemek” + *-e* (e.a.y.e.) + *+s* (a.a.y.e.) + *+s* (a.a.y.e.), bk. *suy-*.

³⁶⁰⁸ < *suy-* “yalan söylemek” + *-e* (e.a.y.e.) + *+s* (a.a.y.e.) + *+ter-* (a.e.y.e.), bk. *suy-*.

³⁶⁰⁹ < *suy-* “yalan söylemek” + *-a* (e.a.y.e.), bk. *suy-*.

³⁶¹⁰ Tel. KumdR *cajak* 1911: 289

³⁶¹¹ Tel. vd. R *caja-* 1911: 288

³⁶¹² ÇağR *cajiş*, سايغ 1911: 294

³⁶¹³ ÇağKún. *sajiy* 1902: 164, LÇ سايغ 1881: 185b

³⁶¹⁴ TatB ay. 1876: 132

³⁶¹⁵ < *suha* “bir tür saban” + *kalek* “spatula, kaşık” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *suha* ve *kalek*.

³⁶¹⁶ < *suha* “bir tür saban” + *+la-* (a.e.y.e.), bk. *suha*.

³⁶¹⁷ < *suha* “bir tür saban” + *puş* “baş” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *suha* ve *puş*.

³⁶¹⁸ < *suha* “bir tür saban” + *timir* “demir” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *suha* ve *timir*.

³⁶¹⁹ << *saḳak (EDAL, s. 1326) = TT *saḳak* “çene altı”.

³⁶²⁰ KzkR *caşak* 1911: 261

³⁶²¹ KzkR *caşa* 1911: 261

³⁶²² ÇağKún. ay. 1902: 165, LÇ سقاغ 1881: 186b

³⁶²³ << *saḳal (WOT, s. 758; CHF, s. 74) = TT *saḳal* ay. veya < Tat.

suhîr [suxâr]³⁶²⁶, Sp. [suxâr] “katran, çam katranı, reçine, çam sakızı” (Tat. [sayêz], Tel. AltR [saŋês³⁶²⁷])

sukkîr [sukkkâr]³⁶²⁸, Sp. [sökkâr] “kör” (Tat. [sukâr])

sukmak [sukmak]³⁶²⁹ “patika”; *kuyan-sukmakî* [kujan-sukmaçə] “kar üzerinde tavşanın ayak izleri” (Tat. [sukmak])

sul- [sul-]³⁶³⁰ “büyü yapmak, büyüyle bozmak”; *tuhatmîş ina sulnî* [tuxatmêš êna sulnê]³⁶³¹ “büyücü ona büyü yaptı”

sulu [sulû]³⁶³² “büyüleme, büyüyle bozma”; *turî-sulu* [tuxê-sulê] “Tanrı gazabı (temsilen)”; *turî-sul-amîşî* [tuxê-sul-amêžê] “onun annesi”

sula I [sulâ]³⁶³³ “kapıda, masada vb. (alt tarafta) bunları bir arada tutan, destekleyen tahta parçaları, çapraz tahta”; *alîk-suli* [alêk- sulî], *sîel-sulî* [sêdel-sulî]³⁶³⁴ “kapı destek tahtası, masa destek tahtası”

sula II [sulâ]³⁶³⁵, Sp. ay. “dalak; bir at hastalığı” (Ru. *селезень*)

³⁶²⁴ << *sogan (EDAL, s. 1303) = TT *soğan* ay. veya < Tat. *sugan* “soğan” (ESTY II, s. 177a).

³⁶²⁵ *səyan* olmalı. TatB ay. 1876: 139

³⁶²⁶ << **sakır*² (ÇSB) = TT *sakız* ay.

³⁶²⁷ Tel. AltR *сағыс* 1911: 287

³⁶²⁸ < Tat. *sukır* “kör” (ANLT, s. 42; ESTY II, s. 179b).

³⁶²⁹ < Tat. *sukmak* “yol, patika” (ESTY II, s. 178b).

³⁶³⁰ < **sal-* (EDAL, s. 1205). EDAL’da Çuv. *sul-* “büyü yapmak, büyüyle bozmak, kötü etkilemek” eylemi için tasarlanan AT **sal-* “dalaşmak, hoşlanmamak, sövmek; kötü etki, kötü sonuç” ana biçimi altında, Kırg. *saldar* “kötü etki, kötü sonuç”; Kzk. *sal* “kavgacı kişi”, *salıs-* “dalaşmak, hoşlanmamak, sövmek”, *saldar* “kötü etki, kötü sonuç”; KKalp. *saldar* “kötü etki”; Hak. *salçı-* “dalaşmak, hoşlanmamak, sövmek” vb. sözcükleriyle birlikte vermiştir (s. 1205). EDAL’da bundan başka bir de “atmak, fırlatmak, sallamak, savurmak” anlamında bir Çuv. *sul-* eylemi ve “ağırlık” anlamında *sulîm* sözcükleri kaydedilmiş, AT **sal-* “koymak, atmak, salmak; düşürmek; vergi; ağır” ana biçimi altında ET *sal-* “koymak, atmak, salmak”, Krh. *sal-* “koymak, atmak, salmak; düşürmek”, TT *sal-* “koymak, atmak, salmak”, *salğın* “vergi”, Gag. *sal-* “koymak, atmak, salmak”, Azb. *sal-* “düşürmek”, Trkm., Hıç., OT, Krm., Kırg., Kzk., Nog., Şor., Alt., Tuv. *sal-* “koymak, atmak, salmak”, Tat. *sal-* “koymak, atmak, salmak”, *sa-lım* “vergi”, Başk. *hal-* “koymak, atmak, salmak” vb. sözcüklere yaklaştırmıştır (s. 1277). Bizce EDAL’da semantik olarak farklı ancak fonetik olarak aynı AT biçimlere götürülen bu eylemler hem semantik hem de fonetik olarak **sal-* biçimine gider. TT *sal-* eyleminin “üzerine salmak, yollamak, göndermek” anlamıyla Çuv. *sul-* eyleminin “büyü yapmak, büyüyle bozmak” anlamı örtüşmektedir. Çuvaşçadaki anlamın temelde “üzerine kötü ruhlar salmak, musallat etmek” gibi bir anlamdan ortaya çıktığını kolayca düşünebiliriz. Çünkü bu eylem, Paasonen’de de kaydedildiği gibi “büyüyle kötüliğe uğratmak, büyüyle refahını bozmak” anlamında kullanılır. Bunun dışında Çuv. *sul-* eyleminin Paasonen’de kaydedilmeyen “sallamak, vergilendirmek” (ÇRS, s. 380c) gibi anlamları da vardır ve bunlar da TT *sal-* eyleminin “bırakmak; vergi yüklemek” gibi anlamlarıyla birebir örtüşür. Bu nedenle semantik olarak farklı ana biçimler tasarlamaya gerek yoktur.

³⁶³¹ Çevirisi, CsSz.’te (s. 125) bulunmamaktadır. ÇS’nde “büyücü onu büyüledi” şeklindedir (s. 130).

³⁶³² < *sul-* “büyü yapmak, büyüyle bozmak” + *-u* (e.a.y.e.), bk. *sul-*.

³⁶³³ Räsänen sözcüğün Çuvaşçaya Mar. *şol* “kızığın çapraz tahtaları” sözcüğünden kopyalandığını düşünmüştür (EWb., s. 426b). Ancak Fedotov, bu kopyalamanın tam tersi yönde olduğunu belirtir (1990, s. 226).

³⁶³⁴ Çevirisi, CsSz.’te (s. 125) ve ÇS’nde (s. 130) bulunmamaktadır.

³⁶³⁵ Yegorov, Räsänen ve Fedotov, Çuv. *sula* “dalak” sözcüğünü *Dîvânu Lugâti’t-Türk*’te geçen *solak* “dalak” sözcüğüne yaklaştırmış ve *talak* maddesine göndermede bulunmuşlardır (1964, s. 193; 1969, s. 427a; 1996b, s. 57). DLT’te *solak* sözcüğü “Kıpçak lehçesinde dalak” (s. 827) olarak kaydedilmiştir. Talat Tekin, Çuv. *sula* sözcüğünü, İlk Türkçe söz başı *t-* sesinin bazı durumlarda *s-* sesiyle nöbetleştiğinin bir kanıtlarından biri olarak ele almıştır. Ona göre; Kâşgarlı’nın *Dîvânu Lugâti’t-Türk*’te *sulak* “dalak” sözcüğünü, GT *talak* (< *talak; Trkm. *dâlak* “dalak”, Yak. *tâl* ay.) sözcüğüne karşılık gelen Kıpçakça bir biçim olarak vermesi kabul edilemez. Çünkü *sulak* biçimi, Kıpçakçadan çok Bulgarcaya benzemektedir ve söz başı *s-*’li bu biçim, Çuv. *sula* “dalak” (< *sulak) olarak yaşamaktadır (2023, s. 203-204). Emine Yılmaz, Çuv. *sula* sözcüğünün *sulak* biçimiyle ilişkili görülmesini, her ne kadar Kâşgarlı’daki açıklama bu ilişkiyi destekler nitelikte de olsa seslik açıdan bazı sorunlar taşıdığını belirterek eleştirir. Eğer

sulahay [sɯlaxaj]³⁶³⁶, Sp. [sularaj] “sol; solak” (KzkR [solakai³⁶³⁷] “solak”, KumR [solayai³⁶³⁸] ay.; krş. Tat. [sul] “sol”)

sulança: tıvar-sulançı [sɯlań.ǫ́za: tǫvar-sɯlań.ǫ́zi] “(büyük, dört köşeli veya kuş biçiminde) tuzluk” (Ru. *солонича* “tuzluk”)

sulı I [sɯlǫ]³⁶³⁹, (folk.) *sul* [sɯl] “sal” (Tat. [sal])

sulı II [sɯlǫ] “keten veya kenevir demeti” (= Fin. *roivas*)

sulı III [sɯlǫ], Sp. ay. “bilezik”

sulım: s. tu- [sɯlǫm: s. tu-]³⁶⁴⁰ (= *su-* II [su-²]) “saymak, hesaplamak”; *s. tusan vişşer manit tivni yata* [s. tuzan vişşer manit tivnə yada] “sayınca üzer ruble düştü”

sulın- [sɯlǫn-]³⁶⁴¹ “dengesiz adımlarla yürümek, sallanmak, sendelemek”; *şuna sulınat*’ [şuna sɯlǫnat] “kızak kayıyor, bir tarafa meylediyor”; krş. Razsk. I, 36 *vıyran s.* [vǫjran s.] “güçten düşmek” (TatB [salǫn-³⁶⁴²] “eğilmek, sarkmak”, TatO “(nesnelere hak.) eğilmek, yatmak”

sulıńki [sɯlǫŋgǫ]³⁶⁴³ “yol kenarındaki eğim, (kızak yolunda) eğimli yer” (= Tat. [salǫu]) (TatO [salǫŋkǫ³⁶⁴⁴] “elbisenin sarkan kısmı”)

sulhın [sɯlǫhın]³⁶⁴⁵ “serin, soğuk” (Tat. [salkǫn])

sulhınlan- [sɯlǫhınlan-]³⁶⁴⁶ “serinleşmek, soğumak”

sulla- [sɯlla-]³⁶⁴⁷ Sp. ay. “sallamak” (OsmR [salla-³⁶⁴⁸] “yatay olarak sallantıda tutmak; sallamak”; krş. ÇağKún. [salǫnmak] “her yana temayül etmek”, ÇağKún. [salǫnżak³⁶⁴⁹] “salıncak, beşik”, Osm. [salynżak³⁶⁵⁰] “salıncak”, Zenk. 563)

Kâşgarlı’daki biçim Kıpçakça değil, Eski Bulgarca idiyse, II. yy.’da söz sonu *-k* fonemi çoktan düşmüş olmalıydı. Çünkü Macarcadaki Eski Çuvaşça kopya sözcüklerde bile birkaç aykırı örnek dışında *-k* fonemi bulunmaz. İkincisi, Trkm. *dǫlak* “dalak”, Yak. *tǫl* gibi verilerden de anlaşılacağı üzere sözcüğün ana biçimi uzun ünlüdü: **tǫlak*. Çuvaşçada uzun ünlüden önce *s-*, *ş-* sesine değişmeliydi (baskıda). EDAL’da Çuv. *sula*, Karahanlıca *solak* ve Hak. *pahı sulası* “balık sütü” ile birlikte AT **solak* “dalak; solungaç” ana biçimi altında verilmiştir (s. 1278).

³⁶³⁶ Ramstedt, Mo. *-gay*, *-kay*, Tü. *-ğa*, *-ka*, Tung. *-ga*, *-ka* eklerini ele aldığı yerde sözcüğün Türk dilleri ve Çuvaşçaya, Mo. *solugay* “solak; sol” sözcüğünden geçtiğini belirtir (1952, s. 208). Yegorov, sözcüğü Azb. *solahay*, Trkm., Kzk., KKalp., Nog., Kırg. *solakay*, Kırg., Alt. *sologoy*, YUyg. *solhay*, Hak. *solagay*, Tat. *sulagay*, Başk. *hulakay*, TT *solak* “solak”, Tuv., Kmk. *solagay* “sol; solak” sözcüklerine yaklaştırmış ve Mo. *solgoy* “sol; solak”, Bur.-Mo. *salagay* “solak” ile karşılaştırmış, Çuv. *sulahay* sözcüğünün de muhtemelen Moğolcadan kopyalanmış bir biçim olduğunu belirtmiştir (1964, s. 193). Räsänen’e göre de sözcük, Mo. *sola-gay* “solak; beceriksiz” sözcüğünden kopyadır (1969, s. 427a). Fedotov ise sözcüğün Türk dillerinden Çuvaşçaya geçmiş olduğunu belirtmiştir (1996b, s. 58).

³⁶³⁷ KzkR *solakai* 1911: 551

³⁶³⁸ KumR *solajai* 1911: 551

³⁶³⁹ << **sǫl* (ÇSB; EDAL, s. 1206) = TT *sal* ay.

³⁶⁴⁰ < *sul-* “vergilendirmek” + *-im* (e.a.y.e.) (Yeg., s. 194; Fed. II, s. 59), bk. *sul-*.

³⁶⁴¹ < *sul-* “sallamak” + *-in* (e.e.y.e.; dönüşlülük), bk. *sul-*.

³⁶⁴² TatB *salın-* 1876: 134

³⁶⁴³ < *sul-* “sallamak” + *-in* (e.e.y.e.; dönüşlülük) + *-ki* (e.a.y.e.), bk. *sul-*.

³⁶⁴⁴ TatO *саынкы* 1892: 169b

³⁶⁴⁵ Araştırmacılar, sözcüğü, Osm. *salkın* “nemli, serin gün”, Alt., Tel., Kum. *salkın* “kuvvetli rüzgâr”, Kırg. *salkın* “serinlik, serin, sıcak hafif esinti”, Kzk., KKalp., Nog., Trkm., Tat. *salkın*, Başk. *halkın* “serin, soğuk, serinlik; duygusuz”, Yak., Tuv. *salgın* “rüzgâr” gibi Türk denklilere yaklaştırarak Mo. *salhi(n)* “rüzgâr” sözcüğüyle karşılaştırmış, sözcüğün Türk dillerine muhtemelen Moğolcadan geçtiğini belirtmişlerdir (Yegorov, 1964, s. 194, 195; Räsänen, 1969, s. 398b; Fedotov, 1996b, s. 60).

³⁶⁴⁶ < *sulhın* “serin, soğuk” + *-lan-* (a.e.y.e.), bk. *sulhın*.

sullan- [sullan-]³⁶⁵¹ “(ileri geri) sallanmak, bir oraya bir buraya sallanmak, sarkaç gibi hareket etmek, sallanmak”, (Uçebn. 142) “yalpalamak”

sullantar- [sullanar-]³⁶⁵² ettiren.

sum [şum]³⁶⁵³ “(kâğıt) ruble”; krş. AşmMater. 187 (TatB [sum³⁶⁵⁴] ay., KzkK [som] “(demir) parça, çubuk, metal levha; ruble”, Alt. Tel. vd. R [som³⁶⁵⁵] “parça, külçe”)

sun- [şun-]³⁶⁵⁶ “istemek, dilemek”; *vîl mana usal sunat* [vêl mana uzal sunat] “o benim kötülüğümü istiyor”; Zol. 62 [son-³⁶⁵⁷] “istemek, düşünmek, eğilimi olmak”; *hayar-sunassi*

³⁶⁴⁷ < *sul-* “salmak, sallamak” + *-la-* (e.e.y.e.; sıklık), bk. *sul-*.

³⁶⁴⁸ OsmR *calla-* 1911: 366

³⁶⁴⁹ ÇağKün. *salînmak, salînzak* 1902: 165, LÇ سالىنماق سالىنچاق 1881: 183b

³⁶⁵⁰ OsmZenk. سالىنچاق *salynğak*

³⁶⁵¹ < *sulla-* “sallamak” + *-n-* (e.e.y.e.; dönüşlülük), bk. *sullan-*.

³⁶⁵² < *sullan-* “sallandırmak” + *-tar-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *sullan-*.

³⁶⁵³ Çuvaşçada *sum* sözcüğünün Paasonen’de kaydedilmeyen “sayı, hesap” anlamları da bulunmaktadır. Yegorov ve Fedotov, “sayı, hesap” anlamındaki *sum* sözcüğüyle “ruble” anlamındaki *sum* sözcüğünü, ayrı maddeler hâlinde ele almış, birincisini GT *san* “sayı, hesap” gibi sözcüklere yaklaştırmış, ikincisini ise YUyg., KKalp., Blk. *som* “ruble”, Kırg., Kzk. *som* “ruble; işlenmemiş; büyük; kaba metal parçası”, Tat. *sum*, Başk. *hum* “ruble” sözcüklerine yaklaştırmışlardır. Ayrıca Yegorov, “sayı, hesap” anlamındaki *sum* sözcüğü için *su-* “saymak” maddesine atıfta bulunmuştur (1964, s. 195; 1996b, s. 61, 62). Räsänen, Çuv. *sum* sözcüğünü “sayı; ruble” olarak vermiş ve *sân ana biçimi altında ET, Uyg. *sa-n* “sayı, hesap”, OT *sân* “sayı”, Trkm. *sân*, Çağ., Osm. vd. *san* ay. sözcüklere yaklaştırmıştır. Räsänen bu sözcüklerin **sā-*, **sāy-* söylemek”; *san-a-* “hesaplamak” biçimlerinden gelmektedir. Ayrıca ona göre “ruble” anlamına da gelen Çuv. *sum* sözcüğü, bu anlamıyla Tatarcaya *sum*, Türkmenceye *söm*, Başkurtçaya *hum* ay., Kırgızca ve Kazakçaya vd. *som* “külçe” olarak geçmiştir (1969, s. 400a, 427b). Hovdhaugen, Çuv. *sum* “sayı” sözcüğünün doğrudan İlk Türkçe *sân biçiminden geleceğini, çünkü bu biçimdeki uzun ünlünün Çuvaşçada söz başı *ş-* ile sonuçlanacağını (*şu-* < *şa-* < *sia-* < **sā-*) bu nedenle Çuv. *sum* biçiminin Tat. *sum* “ruble” ile ilgili olduğu veya oradan kopyalandığını düşünmüştür (1972, s. 211). Doerfer, Mac. *szám* “sayı” biçimine dayanarak Türk dillerinde bulunan *-n*’li biçim yerine EÇuv. *sām biçimindeki *-m*’yi birincil saymıştır. Ayrıca Hovdhaugen’in görüşüne karşı da Çuv. **sā-*’nin her zaman *şu-* biçimiyle sonuçlanmayacağını *su-* biçimini de verebileceğini belirtmiştir (1973, s.199). Emine Yılmaz; Z Kakun’un İlk Türkçe **sā-* “saymak” eyleminin, hem *-n-* ekiyle eylem yapılmış biçimi olan *sân-* hem de *-n* ekiyle yapılmış ad olan *sân* gibi iki türevinin bulunduğunu, bunlardan *sân-* eyleminin Eski Çuvaşçadan Macarcaya *szán-* [*sân-*] “düşünmek, planlamak” biçiminde geçtiğini, diğerinin de yine Eski Çuvaşçadaki *-n>-m* değişimiyle Macarcaya *szám* [*sām*] olarak geçtiğini belirttiğini aktarmaktadır (baskıda). Emine Yılmaz, bu açıklamayı her iki türevde de (*sân* ve *sân*) *-n>-m* değişimi olmamasına dayanarak eleştirmiştir. Bu türevlerin Modern Çuvaşça biçimlerinde de ikilik vardır: *sun-* “arzu etmek” ve *sum* “ruble”. Bu doğrultuda ona göre Çuvaşçada **sā-* eyleminden türemiş olması gereken sözcükle “ruble” anlamındaki sözcüğün karıştığı düşünülebilir, yani sözcüğün orijinal biçimi *sun* iken GT *sum* “ruble” ile karışmış olabilir. Mac. *szám* [*sām*] biçimi ise İlk Türkçe **sā-* eyleminin Ana Çuvaşçada *-m* ekiyle adlaştırılmış biçiminden kopyalanmıştır. Ayrıca Yılmaz, Hovdhaugen’in sözcüğün doğrudan *sân’dan getirilemeyeceğini eğer öyle olsaydı Çuvaşçada *şu-* sesli biçim olması gerektiği görüşüne karşılık bu biçimin *şuhış* “düşünce, fikir, kaygı” sözcüğünde korunduğunu, bu sözcüğün genellikle Tatarca bir kopya düşünüldüğünü ancak Çuvaşçada *-ş* foneminin yalnız kopya sözcüklerde değil, **-nç* öbeğinden gelebileceğini ifade etmiştir (baskıda). WOT yazarları; söz konusu sözcüğün kökenini ayrıntılı bir biçimde ele aldıkları yerde, Çuv. *sum* “sayı, hesap” anlamıyla sözcüğü, Çuv. *su-* “saymak” eylemiyle birleştirmiş ve “ruble” anlamındaki *sum* sözcüğünü de soru işaretiyle birlikte yine aynı yerde vermişlerdir. Sözcüğün Eski Batı Türkçesi ve Eski Doğu Türkçesi biçimini ise *sân olarak vermişler ve bu sözcüğün de **sā-* “saymak” eyleminde türetilmiş bir biçim olduğunu belirtmişlerdir. Her zaman gerçekleşme de eylemden isim yapan *-n* ekinin Çuvaşçada *-m* olmasının iyi bilinen bir özellik olduğunu belirten yazarlar, sözcüğün aynı zamanda eylemden ad yapan *-m* ekiyle de oluşmuş olabileceğini, çünkü *-m*’li Bulgarca veya Çuvaşça verilerin *-m* veya *-n*’li biçimlerden geliyor olabileceğini ifade ederler. Ancak böyle bir durumda Eski Batı Türkçesi ve Eski Doğu Türkçesi biçimler arasında morfolojik bir farklılık ortaya çıkmaktadır. Onlara göre orijinal EBT biçimi *-m*’li tasarlamak için şu üç geçerli sebep vardır: Macarcadaki Eski Türkçe alıntı sözcükler içinde Çuv. *-n>-m* ses değişimini açıkça gösteren başka bir veri yoktur; **sā-* “saymak” eylemine *-(X)m* eki eklenerek “sayma birimi olarak sayı” anlamına gelen **sā-(X)m* biçimi oluşturulabilir (ör. ET *yem*’in ilk anlamı “yemek” değil, “yiyeceğin bir kısmı” biçimindedir veya Eski Türkçe *ičim* temelde “içecek” değil, “ağız dolusu sıvı” anlamındadır); TB *samç “ekonomiden sorumlu kişi” erken bir dönemde ortaya çıkmış ve Slavlar tarafından kopyalanmıştır. (s. 762-765). Ayrıca bk. *su-* II.

³⁶⁵⁴ TatB ay. 1876: 143

³⁶⁵⁵ Alt. Tel. vd. R *com* 1911: 562

[*çajar-sunassi*] Márk VII, 22 “kin” (TatB [sana-³⁶⁵⁸] “saymak, bir şey olarak saymak, addetmek”, Osm. Krm. KzkR [san-³⁶⁵⁹] ay.)

sunarsī [sʊnɑrʒɑ] ³⁶⁶⁰ “avcı” (KzkR [sonaršə] “yeni yağan kardan sonra tavşan ve tilki avına çıkan avcı”; krş. KzkR [sonar³⁶⁶¹] “taze yağmış kar”, TobGig. [sunar³⁶⁶²] “avcılık”)

sunas [sʊnas], Sp. ay. “nezle”; *unīn s. pur* [ʊnēn s. pʊr] “onun nezlesi var”

sunasla- [sʊnasla-] ³⁶⁶³ “hapşirmek, aksırmak”

suntal [sʊndal] ³⁶⁶⁴, Sp. [sandal] “örs” (Tat. KzkR [sandal³⁶⁶⁵] < Far.)

suntih [sʊndɔh] ³⁶⁶⁶ “sandık; kutu, mahfaza, çekmece”; krş. Gomb. (Tat. [sandək] < Ar.: Ar.-Osm. [sunduk], genellikle [sanduk³⁶⁶⁷] “sandık, kutu”, Zenk. 574)

sunçika [sʊn.ɔʒka] ³⁶⁶⁸ “(tek kancalı) zıpkın, balık avlamada kullanılan demir”; krş. *çençike* [tʃɛn.ɔʒkɛ] (ÇağR [sançiy³⁶⁶⁹] “küçük mızrak”, ÇağKún. [sançəy] “küçük balta”, [sanʒəy³⁶⁷⁰] “demir kanca, nöbetçi askerlerin oku”; krş. Orh. ÇağR [sanç-³⁶⁷¹] “sokmak” (TatB [čänəčkə] “iğne; (yemek için) çatal”, krş. TatB [čänəč-³⁶⁷²] “sokmak”)

supin [sʊbɔn] ³⁶⁷³, Sp. [sʊbən] “sabun” (Tat. [sabən])

supne [sʊpnɛ] “atların yem torbası (yalak biçimindedir; sığığın iki ucuna iplerle sabitlenir, böylece koşumlanmış at onun içinden yulaf yiyebilir)” (Ru. зобня)

sur- [sʊr-] ³⁶⁷⁴, Sp. ay. “tükürmek”

surçik [sʊr.ɔʒk] ³⁶⁷⁵ “tükürük, salya”

sura- [sʊra-] ³⁶⁷⁶, Sp. ay. “(kişisiz fiiller hak.) zonklamak, ağrımak, sancımak, sızlamak, sert bir ağrı hissetmek”; *unīn alli surat* [ʊnēn allī sʊrat] “onun eli ağrıyor” (krş. TatR [səzla-³⁶⁷⁷] ay., AltV [səs] “sızı, kemik ağrısı”, [səsta-³⁶⁷⁸] “(kemikler hak.) sızlamak”)

³⁶⁵⁶ << *sān- (WOT, s. 771) = TT san- “sanmak” veya < su- “saymak” + -n- (dönüşlülük), bk. su- II.

³⁶⁵⁷ Zol. сои- 1875: 62a

³⁶⁵⁸ TatB ay. 1876: 132

³⁶⁵⁹ Osm. Krm. KzkR сан- 1911: 296

³⁶⁶⁰ < Tat. *sumar* “av” (EWb., s. 428a; Fed. II, s. 63; EDAL, s. 1309; ESTY II, s. 182a) + Çuv. +šī (a.a.y.e.).

³⁶⁶¹ KzkR сонаришы, сонар 1911: 538

³⁶⁶² TobGig. сунаръ, صونار 1804: 191

³⁶⁶³ < *sunas* “nezle” + +la- (a.e.y.e.), bk. *sunas*.

³⁶⁶⁴ < Tat. *sandal* ay. < Ar. *sandān* ay. < Far. *sindān* سندان “örs” (ANLT, s. 61).

³⁶⁶⁵ Tat. KzkR *sandal* 1911: 305

³⁶⁶⁶ < Ru. сундук < Tü. *sandık* “sandık; kasa” < Ar. *şandūk* صندوق “sandık, kutu” (Fed. II, s. 63).

³⁶⁶⁷ Ar.-OsmZenk. صندوق, صندوق *sunduk*, *sanduk*

³⁶⁶⁸ < Tat. *sançki* “çatal” (Orh. *sanç-* “batırmak” ile ilişkili) (Poppe, 1927, s. 166).

³⁶⁶⁹ ÇağR *sançiy*, سانچيغ 1911: 309

³⁶⁷⁰ ÇağKún. *sançiy*, *sançiyi* 1902: 166, LÇ سانچيغ, سانچيغ 1881: 182a, 183b

³⁶⁷¹ Orh. ÇağR *санч-* 1911: 309

³⁶⁷² TatB *čänečke*, *čaneč-* 1876: 92

³⁶⁷³ < Ar. *šābūn* صابون “sabun” (Yeg., s. 196; EWb., s. 402a; Fed. II, s. 65).

³⁶⁷⁴ << *sud- (EDAL, s. 1313); << *sōd- (CHF, s. 87) = ET *sod-* ~ *sud-* “tükürmek” (Wilkens, 2021, s. 618a; 626b).

³⁶⁷⁵ < *sur-* “tükürmek” + -çik (e.a.y.e.), bk. *sur-*.

³⁶⁷⁶ Araştırmacılar sözcüğün yeniden yapılandırmasını *sura-* biçiminden değil yine “acımak, ağrımak, sızlamak” anlamındaki Çuv. *sur-* biçimi üzerinden yapmışlardır: Çuv. *sur-* “ağrımak, sızlamak” << *sır- (WOT, s. 715; CHF, s. 38); TT *sızla-* “sızlamak”, *sızı* “sızı”. Yegorov, her ne kadar bu eylemi, TT *yar-* “yarmak” ve ona denk biçimlere

suran [sʉran]³⁶⁷⁹, Sp. ay. “yara, bere”; krş. Zol. 62 [soran³⁶⁸⁰] “yara, uyuz, zarar”; Magn. 149

suranlat- [suranlat-³⁶⁸¹]³⁶⁸² Uçebn. 142 “yaralamak, incitmek”

suran-çir [sʉran-tʃir] “uzuvlarda, kemiklerde, eklemlerde ağrı, romatizma”

suran-vırinî [sʉran-vırinæ]³⁶⁸³ “yara yeri, yara izi”

surni [surni]³⁶⁸⁴ “uzuvlarda, kemik, eklem ve kaslarda ağrı”; *vîl asaplanať surnipe* [vêl azaplanať surnipe] “o romatizma ağrısı çekiyor”

surat [sʉrat] “büyük, uzunca ekin demeti yığını (100-200 demetten oluşur)” (TatB [zurat³⁶⁸⁵]; Ru. *зародъ, зородъ, зародъ, озородъ* (Dal’a göre Kuzey ve Doğu Rusya’da))

surih [sʉrîh]³⁶⁸⁶, Sp. ay. “koyun” (Tat. [sarêk])

surih-uri-titni [sʉrîh-urî-titni]³⁶⁸⁷ “koyunu ayağından yakalama; yılbaşı gecesi erkekler ve kızlar ağıla giderler, karanlıkta koyunları ayaklarından yakalarlar; sonra bir şamdanda mum yakılır; birinin yakaladığı koyun türü nasılsa müstakbel eşi de öyle olur (yakalanan koyun siyahsa o kişi esmer bir kadın veya erkekle evlenir, eğer yakalanan koyun beyazsa, sarışın bir kadın veya erkekle evlenir vb.); ama yakalanan bir keçi ise, onun karısı veya kocası aylak olur”; krş. Zol. 20

yaklaştırmış olsa da TT *yar-* eyleminin kurallı biçimi Çuvaşçada *sur-* biçiminde bulunduğundan bu pek de mümkün gözükmemektedir. Ancak Yegorov, *sur-* “yarmak” ve *sur-* “ağrımak” eylemleri arasındaki anlam farklılığının sağlanması için *sur-* biçiminde söz başı ünsüz sertleşmiş olabilir mi diyerek bu durumu sorgulamıştır (1964, s. 196, 197). Çuv. *sura-* biçimi ise tespit ettiğimiz kadarıyla sadece Paasonen’de ve Paasonen’in sözlüğüyle madde başları, anlamlar ve örnekler bakımından büyük benzerlik taşıyan Nikolskiy’in sözlüğünde kaydedilmiştir (bk. 1919, s. 178). Bizim Paasonen’de kaydedilen *sura-* biçimi için birkaç farklı düşüncemiz var. İlki ve en güçlü olanı, Paasonen bu sözcüğü yanlış olarak *sur-* yerine *sura-* biçiminde kaydetmiş olduğudur. Bunda sözcüğün açıklamasında örnek olarak verdiği ve *sur-* “ağrımak, sızlamak” eyleminin şimdiki zaman 3. tekil kişi çekimini ifade eden *surat*’ “ağrıyor” biçimini yanlış çözümlemesi etkili olmuş olabilir. Ayrıca bu eylemden türeyen bir biçim olarak kaydettiği, *surni* “uzuvlarda, kemik, eklem ve kaslarda ağrı” sözcüğü de bu ihtimali güçlendirmektedir. Daha sonra düzeltmeler bölümünde bu sözcükle ilgili bir düzelti vermese de bu ihtimal oldukça kuvvetlidir. Nikolskiy’deki biçim zaten büyük ihtimalle Paasonen’den özümsemiştir. Çünkü bahsettiğimiz gibi onun sözlüğü, Paasonen’in sözlüğünün adeta Rusça bir çevirisi niteliğindedir. İkinci olarak *sura-* biçimi, *sur-* “ağrımak, sızlamak” eylemine *-ra-* ekinin eklenmesi ve daha sonra ünsüz teklesmesiyle oluşmuş bir biçim olabilir. Son olarak bu biçimin oluşmasında *suran* “yara” sözcüğünün etkisi olabilir. *sura-* biçimi, *sur-* “ağrımak, sızlamak” eyleminin *-ra-* ekiyle genişletilmiş ve daha sonra ünsüzün teklesmesiyle oluşmuş bir biçimi olabilir. Oluşumunda *suran* “yara” sözcüğünün etkisi olabilir. Bunun yanında yanlış kaydedilmiş de olabilir.

³⁶⁷⁷ TatR *сызла-* 1911: 666

³⁶⁷⁸ AltV *сыс, сыста-* 1884: 324b

³⁶⁷⁹ < *sur-* “(kişisiz fiiller hak.) zonklamak, ağrımak, sancımak, sızlamak, sert bir ağrı hissetmek” + *-an* (e.a.y.e.), bk. *sura-*.

³⁶⁸⁰ Zol. *соран*

³⁶⁸¹ *suranlat-* olmalı.

³⁶⁸² < *suran* “yara” (< *sur-* “(kişisiz fiiller hak.) zonklamak, ağrımak, sancımak, sızlamak, sert bir ağrı hissetmek” + *-an* (e.a.y.e.)) + *+lat-* (a.e.y.e.), bk. *suran*.

³⁶⁸³ < *sur-* “(kişisiz fiiller hak.) zonklamak, ağrımak, sancımak, sızlamak, sert bir ağrı hissetmek” + *-an* (e.a.y.e.) + *vırin* “yer, alan, bölge, makam, iş, yatak” + *î* (3. tekil iyelik eki), bk. *sura-* ve *vırin*.

³⁶⁸⁴ < *sur-* “(kişisiz fiiller hak.) zonklamak, ağrımak, sancımak, sızlamak, sert bir ağrı hissetmek” + *-nî* (geçmiş zaman ortacı) + *î* (3. tekil iyelik eki), bk. *sura-*.

³⁶⁸⁵ TatB ay. 1876: 146

³⁶⁸⁶ << *sarık (EDAL, s. 1283) veya < Tat. *sarık* “koyun” (Ceylan, 1996, s. 147; ESTY II, s. 145a).

³⁶⁸⁷ < *surih* “koyun” + *ura* “ayak” + *î* (3. tekil iyelik eki) + *tit-* “tutmak” + *-nî* (geçmiş zaman ortacı) + *î* (3. tekil iyelik eki), bk. *surih*, *ura* ve *tit-*.

surpan [**sʉrban**]³⁶⁸⁸, Sp. ay. “uzun, dar, beyaz, iki ucu işlemeli başörtüsü, çenenin altından yukarıya doğru başın üstünde tutturulur, böylece iki ucu enseden sarkar; daha sonra bunu sabitlemek için alın çevresine sıradan, beyaz başka bir kumaş (*puś-tutri* [puś-tʉtri]) bağlanır”

surpan-şakki, **surpan** [**sʉrban-şakki**]³⁶⁸⁹, “*surpan* [sʉrban] adlı baş örtüsünden göğse sarkan, üstünde cam boncuklar, madeni paralar ve (üst kısmında) *śeś-tenkī* [śeś-teŋgə] adlı (bakırdan veya sahte gümüşten, Polonya gümüşünden) üçgen bir metal parçasıyla donatılmış bir deri parçasıdır”

surpan-hīmi [**sʉrban-χēmi**]³⁶⁹⁰ “pulluk demiri”

surt [**sʉrt**] bk. *hīrt* [χərt]

sut [**sut**] “mahkeme” (Ru. *судъ*)

sut- [**sʉt-**]³⁶⁹¹, Sp. ay. “satmak”; *sutīn il-* [sʉdēn il-] “almak, satın almak” (Tat. [sat-])

sutī [**sʉdē**]³⁶⁹² “satılacak mallar, malzemeler”; *sutas sutīma haklīlatsa par!* [sʉdas sutīma χaklīlatsa³⁶⁹³ par!]³⁶⁹⁴ “satılacak malımın değerini yükselt!”

sutana: **s.şimmi** [**sʉdana**]: **s. şēmmi**] “kuyruk sokumu kemiği”

sutīn [**sʉdēn**] “pelte, etli jöle” (Ru. *сmyдeнь*)

sutski [**sʉtski**] “köy polisi” (Ru. *comckii*)

sutuk [**sʉduk**] “bir tatlı su levreği türü, sudak (*Perca lucioperca*)” (Ru. *сyдaкъ*)

sü- [**sü-**]³⁶⁹⁵ (mastar *sñves* [səves]), Sp. ay. “yüzmek, soymak, çıkarmak (deriyi)”; krş. Márk XIV, 52 (Tat. [suj-])

sün- [**sün-**]³⁶⁹⁶, Sp. ay. “sönmek”; krş. Gomb. (Tat. [sün-])

sünter- [**sündēr-**]³⁶⁹⁷ “söndürmek”

süre [**sürē**]³⁶⁹⁸, Sp. ay. “tapan, tırmık, tarla sürgüsü”; krş. Gomb. (Osm. [sürgü³⁶⁹⁹] ay., Zenk. 524)

³⁶⁸⁸ < OÇuv. *şorban < *şarban < Far. *sar-band* سر بند “baş sargısı” (ANLT, s. 7).

³⁶⁸⁹ < *surpan* “başörtüsü” + *şak-* “asmak, sarkıtmak, takmak” + *-ī* (e.a.y.e.) + *ī* (3. tekil iyelik eki), bk. *surpan* ve *şak-*.

³⁶⁹⁰ < *surpan* “başörtüsü” + *hīma* “tahta, kalas; raf, levha, tabla, tahta levha” + *ī* (3. tekil iyelik eki), bk. *surpan* ve *hīma*.

³⁶⁹¹ << **sat-* (ÇSB; EDAL, s. 1193; CHF, s. 119) = TT *sat-* ay.

³⁶⁹² Paasonen’de girintili verilmemiş (1908, s. 128). Girintili olmalı. Aksi hâlde *sutana* maddesinden sonra yer alırdı. Çuv. *sutī* < *sut-* “satmak” + *-ī* (e.a.y.e.), bk. *sut-*.

³⁶⁹³ *χaklīlatsa* olmalı.

³⁶⁹⁴ Çevirisi, CsSz.’te (s. 128) ve ÇS’nde (s. 132) bulunmamaktadır.

³⁶⁹⁵ << **şoy-* (EDAL, s. 1337) = TT *şoy-* ay.

³⁶⁹⁶ << **şōñ-* (EWb., s. 430b); << **şōñ-* (ÇSB; EDAL, s. 1292) = TT *şōñ-* ay. Bunun yanında sözcüğün iki heceli bir biçime gidebileceğine dair görüşler de bulunmaktadır. Räsänen’de Osm. *şōñ-* yanında ay. anlamda *şöyün-* eylemi de kaydedilmiş, EDAL’da da Çağ. ve Osm. *şöyün-* ay. biçiminin açık olmadığı ve AT biçimin belki de **şōyn-* olarak önerilebileceği belirtilmiştir. WOT yazarları, Macarcaya *szűnik* [sűnik] “dinmek, durmak” biçiminde kopyalanmış bu sözcüğün, EBT biçimini **şōñ-* olarak yeniden yapılandırmış, Çuv. *sün-* biçiminin ya Tatarca bir kopya olduğunu ya da Tatarcanın etkisiyle yeniden canlandırıldığını aksi hâlde Çuvaşça biçimin *sün-* değil, **şīm-* veya **şīñ-* biçiminde olması gerektiğini belirtirler. Gag. *şīñ-* biçiminde bulunan uzun ünlü ya ikincildir veya eski iki heceli bir biçime işaret ediyor olabilir. Trkm. *şōñ-* biçimi ise ağız biçimi olarak verilir. Bu biçimler, erken bir uzun ünlülü biçimi gösteriyor olabileceği gibi sözcüğün orijinalinde iki heceli olabileceğine de işaret edebilir (s. 829, 830).

³⁶⁹⁷ < *sün-* “sönmek” + *-ter-* (e.e.y.e; ettirgenlik), bk. *sün-*.

süre- [süre-]³⁷⁰⁰ “tapanlamak, sürgü çekmek, tırmıklamak” (Osm. [sür-³⁷⁰¹] ay., Zenk. 524)

süretke [süretke] “çözgü ipliği çekmek için kullanılan alet, çözgü çerçevesi” (Fin. *loinpuut*)

süretke-pīti [süretke-pāḍi]³⁷⁰² “dokuma sırasında çözgü ipliklerini şeritlerin üzerinde çapraz olarak tutan basamaklar” (= Fin. *tiuhta*)

süs [süs]³⁷⁰³ “eğirmeye hazır, çile hâlinde keten veya kenevir, didilmiş kendir elyafı”; *liskinçik-süs* [liskân.ḏžâk-süs] “firçalama sırasında yere düşen veya fırça üzerinde kalan, fırçaya yapışmış keten veya kenevir artığı, sonrasında bundan yumak yaparlar” (TatB [süs³⁷⁰⁴] “ince keten, kenevir artığı”, TatO [süs] “eğirmeye hazır keten, kenevir” (181 bk. [sâla-³⁷⁰⁵] md.), TatV (116 bk.) [süs³⁷⁰⁶] “eğirmeye hazır keten (iplik için taranmış örekeye sarılı keten)”) ”

süs-puşıçī [süs-pužā.ḏžā]³⁷⁰⁷ (krş. *puşit* [pužēt]) “didilmiş kendir, kenevir lifi kalıntıları, kıtık, üstüğü”

süsmen [süsmeḅ]³⁷⁰⁸ Uçebn. 43 “hamut”

süsmeḅ-pīyavī [süsmeḅ-pājavā]³⁷⁰⁹ a.g.e. “hamutun deri kayışı”

süt- [süt-]³⁷¹⁰ “(ör. yumağı, ipi, örgüyü) sökmek, açmak, çözmek” (Tat. [süt-])

sütīl- [sūdāl-]³⁷¹¹ = *sütrel-* [sütrel-]

sütrel- [sütrel-]³⁷¹² “açılmak, sökülme, çözülmek”

sütret- [sütret-]³⁷¹³ = *süt-* [süt-]

ś [ś]

śak- [śak-]³⁷¹⁴, Sp. ay. “asmak, sarkıtmak, takmak” (krş. *śekīl* [śegāl])

³⁶⁹⁸ Araştırmacılar sözcüğü TT *sür-* “sürmek”, *sürgü* “sürgü” ve bunların diğer Türk dillerindeki denklilerine yaklaştırmışlardır (Yeg., s. 198; EWb., s. 437b; Fed. II, s. 71). Ancak TT *sür-* eylemi, Çuvaşçada *sür-* biçimindedir. Bu sözcüğün kökünde bulunan *sür-* eylemi muhtemelen “tarla sürmek” anlamıyla Tatarca *sür-* sözcüğünden kopyalanmış ardından Çuv. -e ekiyle isimleştirilmiştir. Çünkü *sür-* biçimi “tırmıklamak” ve “tırmık” anlamlarıyla Aşmarin’de kaydedilmiş (bk. Aşm. XI, s. 224), ancak TT *sür-* eyleminin Çuvaşçadaki kuralı biçimi olan *sür-* eyleminin böyle bir anlamı tarafımızca tespit edilememiştir. WOT yazarları, sözcüğü EBT *süreg biçiminden getirmiş ve sözcüğün *sür-* “tırmıklamak” eylemine -(A)g ekinin eklenmesiyle oluştuğunu belirtmişlerdir (s. 316). Bunun yanında Paasonen’de *süre* aynı zamanda bir eylem olarak “tapanlamak, sürgü çekmek, tırmıklamak” anlamında da kaydedilmiştir.

³⁶⁹⁹ OsmZenk. سوركو *sürgü*

³⁷⁰⁰ bk. *süre*.

³⁷⁰¹ OsmZenk. سورمك *sürmek*

³⁷⁰² Paasonen’de girintili verilmemiş (1908, s. 128). Girintili olmalı.

³⁷⁰³ < Tat. *süs* “kıtık, üstüğü” (Ceylan, 1996, s. 147).

³⁷⁰⁴ TatB ay. 1876: 144

³⁷⁰⁵ TatO *çyc, сыла-*

³⁷⁰⁶ TatV *сyoc*

³⁷⁰⁷ < *süs* “eğirmeye hazır, çile hâlinde keten veya kenevir, didilmiş kendir elyafı” + *puşit* “körpe ihlamur ağacının kabuğu, esasen hasır ayakkabı yapmak için kullanılan iç katmanı, iç kabuğu” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *süs* ve *puşit*.

³⁷⁰⁸ < Mar. *ç’çnan* “hamut” (< Mar. *ç’ç* + *nan* < Udm., Komi. *сиес* “hamut” + Udm. *пунны/Кomi. пань*, Mar. *пань* “kaşık”, Fin. *piena* ay.) (Fedotov, 1990, s. 315).

³⁷⁰⁹ < *süs* “hamut” + *pīyav* “halat, sicim, urgan, ip” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *süs* ve *pīyav*.

³⁷¹⁰ < Tat. *süt-* “çözmek, açmak” (~ ? TT vd. *sök-* “sökmek”) (EWb., s. 430a).

³⁷¹¹ < *süt-* “sökmek, açmak, çözmek (ör. yumağı, ipi, örgüyü)” + *-il-* (e.e.y.e.; edilgenlik), bk. *süt-*.

³⁷¹² < *süt-* “sökmek, açmak, çözmek (ör. yumağı, ipi, örgüyü)” + *-irel-* (e.e.y.e.) (< *-ir-* ettirgenlik + *-el-* edilgenlik eki) veya < *süt-* “sökmek, açmak, çözmek (ör. yumağı, ipi, örgüyü)” + *-re-* (e.e.y.e.) + *-l-* (e.e.y.e.; edilgenlik), bk. *süt-*.

³⁷¹³ < *süt-* “sökmek, açmak, çözmek (ör. yumağı, ipi, örgüyü)” + *-re-* (e.e.y.e.) + *-t-* (e.e.y.e.; edilgenlik), bk. *süt-*.

şakîn- [şacân-]³⁷¹⁵ “asılı olmak, asılmak, sarkmak, takılmak”

şaklan- [şaklan-]³⁷¹⁶ “asılı kalmak, takılmak, takılıp kalmak”

şaklat- [şaklat-]³⁷¹⁷ “takmak, kancalamak, iliştiirmek”

şaklatma [şaklatma]³⁷¹⁸ “kanca, çengel”

şaktar- [şaktar-]³⁷¹⁹ ettirgen. “astırmak, asılı bırakmak”

şakî, şak [şacâ, şak]³⁷²⁰ “bu, şu”; krş. Gomb. (krş. Pedersen, ZDMG 57, 548 bk.)

şam: im-şam [şam: im-şam]³⁷²¹ “ilaçlar, emler”; krş. AşmMater. 115

şamka [şamga]³⁷²², Sp. ay. “alın”; krş. Gomb.

³⁷¹⁴ << *çek- (CHF, s. 54) = TT çek- ay.

³⁷¹⁵ < şak- “asmak, sarkıtmak, takmak” + -în- (e.e.y.e.; dönüşlülük), bk. şak-.

³⁷¹⁶ < şak- “asmak, sarkıtmak, takmak” + -la- (e.e.y.e.; sıklık) + -n- (e.e.y.e.; dönüşlülük), bk. şak-.

³⁷¹⁷ < şak- “asmak, sarkıtmak, takmak” + -la- (e.e.y.e.; sıklık) + -t- (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. şak-.

³⁷¹⁸ < şaklat- “takmak, kancalamak, iliştiirmek” + -ma (e.a.y.e.), bk. şaklat-.

³⁷¹⁹ < şak- “asmak, sarkıtmak, takmak” + -tar- (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. şak-.

³⁷²⁰ Sözcüğü, Altay dilleriyle, Fin-Ugor dilleriyle ve Ru. olarak açıklayan görüşler bulunmaktadır. Ramstedt, işaret zamirlerinin sayıca farklı unsurların yan yana gelmesiyle türetilebileceğini belirterek Çuv. şakî ve şavî sözcüklerini, ş-akî ve ş-avî biçimde çözümlenmiş ve *iç + egü biçiminden geldiğini düşündüğü bu sözcüklerin, Çağ. oşbu (>oşu>şu) “tam olarak bu, işte bu”, DT şubu, şu, Yak. subu ay., Çağ. oşol, şol “işte tam olarak o”, Kzk. sol, so, Yak. sool ay. biçimleriyle aynı tip üretim olduklarını ifade etmiştir. ş-akî ve ş-avî olarak çözümlendiği bu yapıların başında ş- (< *iç, Tung. içe- “bakmak”, Tü. iş “işte!”) ise ona göre ol zamirinin başlangıçta sadece bir ağız varyantı olduğunu düşündüğü şo’nun Çuvaşça biçimidir (1952, s. 76). Benzing, şakî’yı *şe-kü biçiminden getirir. Bu yapıdaki kü, Çuv. ku olarak yaşayan zamirdir ve Mo. ene kü “işte bu”, mön kü “aynısı” yapılarında da bulunur. Dolayısıyla şakî, şavî ve akî biçimlerinde de ikinci bileşen olarak bulunması muhtemeldir. Benzing, şavî’yı da *şe-bu biçiminden getirerek (?) Osm. işbu biçimiyle karşılaştırır (1959, s. 736). Aşmarin, sözcüğü şav + ku biçiminde açıklamıştır (Aşm. XII, s. 32), bk. şav ve ku. Yegorov, sözcüğü, şa “o” + akî “burada” biçiminde açıklamıştır (1964, s. 202). Poppe, Çuv. akî sözcüğünün *ekü biçimine geri götürülebileceğini, bu yapıdaki kü’nün ise bir işaret zamiri olduğunu belirtir. Poppe, ayrıca Çuv. şak ve şakî “bu” sözcüklerini akî ile karşılaştırmış, şakî sözcüğünün *çekü biçimine geri götürülebileceğini ve buradaki *çe- ile *ekü’deki *e- arasındaki ilişkinin Mo. inagsi “burada” ve Mo. çinagsi “orada” sözcükleri arasında da bulunduğunu belirtmiştir (1974, s. 142, 143). Levitskaya, şakî ve şavî işaret zamirleri, iş (iş) ve a (< î) işaret ilgeçlerinin ve ku ve bu (vu) işaret zamirlerinden bağımsız olarak var olduğu bir dönemde oluşmuş olabileceğini düşünmüştür: şakî < iş (iş) + a + ku; şavî < iş (iş) + a + bu (1976, s. 34). Adamović, Çuv. şapla “öyle, böyle”, şakî “bu, şu”, şavî “o” sözcüklerinin birleşik yapıda olduklarını ve bu yapıların ilk bileşeninin bir ön ek konumunda bulunan işaret edici *şa ögesi olduğunu belirtir. Bu doğrultuda da şakî sözcüğünü işaret edici *şa ve -kî ekiyle (bk. akî, ak) oluştuğunu söyler. *şa ögesinin kökeninin Türk dillerinde böyle bir sözcük bilinmediğinden Türkçe olarak açıklanamadığını belirten Adamović, Fin-Ugor dillerinde *şa’yı açıklayabilecek güçlü kanıtlar olduğunu belirtir. Aynı işaret edici öge, bir dizi Fin-Ugor dilinde bağımsız bir sözcük olarak veya işaret edici olarak kullanılan bileşiklerin ilk ögesi olarak karşımıza çıkmaktadır: EMord. se “orada!”, se “o”, e-se (ağ.) “bu, o”, se-ke “işte o”, se-ste “oradan”, se-se “orada”, se-ks “onun için”, se-y “buraya”; MMord. se “orada!”, se “o”, se-ka “işte o”, se-s “onun için”, se-l’de “bundan sonra”, se-şka “aynı büyüklükte”, se-şkava “böyle”, se-sta “oradan”, se-y “buraya”; Mar. sa-de “o”, se-de “bu”; Fin. se “bu, o”, Komi. se-ni “orada”, so, so “orada!”, Udm. so “o”. Adamović, Çuv. /a/ sesinin, genellikle /e/ sesine geri döndüğü için Çuv. *şa işaret edicisinin de Fin-Ugor dillerindeki ön ünlülü se “orada!” biçimine geri dönmesi gerektiğini belirtir. Volga-Fin dillerinde se “burada!” sözcüğünden bağımsız olarak bir de sehe “işte bu” işaret zamiri kullanılmaktadır ve bu komşu Volga-Fin dillerinden Çuvaşçaya başlangıçta *şekî olarak kopyalanmış, ardından şakî biçimine dönüşmüştür (1984, s. 1-4). Fedotov, Çuv. şakî, şavî biçimlerini Rusça olarak açıklamaya çalışmıştır. Ona göre; bu yapıların kökündeki morfem, Ru. işaret zamiri ce “işte” ile bir ve aynıdır ve bunun türevi olan cego (cego дня>сегодня, cego года “bugün, bu yıl” vb.) biçiminden de Çuv. şakî ortaya çıkmıştır: Ru. cego дня, Çuv. şak(î) kun “bugün”; Ru. cego года, Çuv. şak(î) sul “bu yıl”. Son olarak Fedotov, Ru. se’nin de Hint-Avrupa kökenli olduğunu belirtir (1996b, s. 83). Adamović’in bu yapıda bulunduğunu belirttiği -kî ögesi ve diğer görüşler için bk. akî.

³⁷²¹ bk. im-yum. Räsänen, im-şam birleşiminde bulunan şam parçasının Ar. samm “ecza” sözcüğünden geldiğini düşünmektedir. Şam’ın denkliği olarak da Uyg. sam “ilaç, cıva”, OT sam: am-sam “em” sözcüklerini verir (1969, s. 399a). Talat Tekin, sözcüğün gelişimini şu şekilde düşünmüştür: < yām < am; Uyg. ot am, ot yām “şifalı otlar”, SUyg. yem “ilaç” < *ām (2023, s. 259).

³⁷²² Räsänen Çuv. şamka sözcüğünün şu iki sözcüğün kontaminasyonu ile ortaya çıktığını belirtmiştir: *şaka < Tü. çeke (Tat. çige, Başk. sike “şakak”, Kzk. şeke “şakağın üstündeki yer”, Tar. çeke “şakak”, Kırg., Çağ. “yüzün yanı”;

şamlamas [şamlamas] “kıllı, tüylü”

şamrîk [şamrâk]³⁷²³, Sp. ay. “genç, taze, yeni”; krş. *şap* [şap] (? OsmR [çämbrâk³⁷²⁴] “(giysi hak.) çevik hareketlerde bulunmak üzere kıvrılmış, kısa; çevik, hızlı”)

şan [şan]³⁷²⁵, Sp. ay. “vücut, gövde, beden”; *şaramas şansem şine an kise kîr* [şaramas şanzem şine an kize kâr] “çıplak insanların arasına girme!” *şan şuratsa şaramas şüretes tumîşinççi* [şan şuratsa şaramas şüredes tumêžânt't'sə] “bedeni yarattıktan sonra çıplak dolaşmasına izin vermeyin!”

şan-şurîm [şan-şurêm] “vücut, beden”; *man şan-şurîma şîpan tuhrî* [man şan-şurêma şêban] “vücudumda çiban çıktı”

şantalîk [şandalâk]³⁷²⁶, Sp. ay. “hava”; Uçebn. 67 “dünya, evren”; *payan tîrelî, uyar ş.* [pajan tötrelə, ujar ş.] “bugün hava sisli, açık”

Tü. *çeke* ~ Mo. *çiken* “kulak”) + Tat. *maŋgay* “alın”, Çağ. vd. *maŋlay*, Tel. vd. *maŋday*, Bar. *maŋgay* ~ Bur. *mahay*, *magnay* (1920, s. 188). Yegorov, *şamka* sözcüğünün Türk dillerindeki denkliliğini tespit edemediğini, Mar. *şaŋga* “alın”; *kamaka semga* “taş fırının önu” biçimlerinin Çuv. *şamka*'ya karşılık geldiğini, ancak araştırmacıların genellikle bu Marice sözcüğü Çuvaşçadan kopya kabul ettiklerini belirtir (1964, s. 202). Räsänen, başka bir eserinde sözcüğü, Azb. *emkek* “tepe”, Kırg. *emgek* “tepe, bingıldak”, Tel. *emgek* “tepe, başın üstü”, Alt. *emgek*, Hak. *emek* vb. ay. sözcüklerine yaklaştırmış ve Çuv. *şamka* sözcüğünün *yemkek biçiminden geldiğini düşünmüştür (1969, s. 42b).

³⁷²³ Räsänen sözcüğün, *yemrik veya *yermik ana biçimlerinden geliyor olabileceğini düşünmüştür (1920, s. 187). WOT yazarları; Macarcaya *gyermek* “çocuk” olarak EBT *järmäk, ? *järmük* biçimlerinden geçen ve Çuvaşçada *sarmik* olarak yaşayan sözcüğün kökeninin tartışmalı olduğunu belirtmişler ve köken olarak ilişkili Türkçe verileri sıraladıkları yerde Eski ve Orta Türkçe *yavri* “yavru”, *yavru*, *yavru* “küçük hayvan”, *yavri* “kuş yavrusu”, Modern Türk dillerinden de Çuv. *şarmik*, *şamrîk* “genç”, Tat. *yavru* “yavru”, TT, Gag. *yavru* ay. ve Mo. *jermegey* verilerini vermişlerdir. Onlara göre; Çuv. *şarmik*/*şarmik*, *järmek, *järmik veya *järmik biçimlerine geri götürülebilir, ancak bu sözcük ne Türk dillerinde bulunabilmiş ne de varsayımsal bir etimoloji önerilmiştir. Eğer böyle bir sözcük varsa Çuvaşça biçim, Mo. *jermegey ile ilgili olabilir. Yazarlar, öncelikle Çuv. *şamrîk* ve *şarmik* biçimlerinden hangisinin birincil olduğunun belirlenmesi gerektiğine değinirler. Eğer *şarmik* birincil olarak varsayılırsa kök *şar olur. Aldığı ekler ise *-m* ve *-(X)k* veya *-mik* olabilir. *+(A)mik* eki, Çuvaşçada nadir bir addan ad yapım ekidir. Eğer birincil biçim *şarmik* sayılırsa ve bu sözcük parçalanırsa geriye *-(X)r* ve *+(X)k* kalır. Bu durumda bir **şam-* kökü varsaymak gerekir. *şarmik* ve *şarmik* sözcüklerinin morfolojik yapısı ne olursa olsun ne *şar ne de **şam-* köklerin bu sözcüğün açıklanmasına yardımcı olabilecek bir anlamı Çuvaşçada yoktur. Sözcükle ilgili diğer bir olasılık ise Çuv. *şura*, *şurî*, *şivîr*, *şüre*, *şürî* “yavru” (Onlara göre; <*yavru, *yavru<*yavru “yavru”<*yavru*- “zayıflamak”<*yavru “zayıf”) sözcüklerden yola çıkmaktır. Bu durumda *yavru*>*yavri* olduğunu varsaymamız gerekir, bu da EÇuv. *jävri>Çuv. *şürî* biçimini verir. Buradan metatezli bir biçim olarak *järvi ortaya çıkmış, *järvi'nin küçültme ekli türevinden de *järvi-k>*şarvâk>*şarmäk* gelişimi olmuştur. *-mik* ekinin etkisiyle bir /v/ > /m/ değişimi olmuş olabilir. Ancak yine de bu açıklamalar çok fazla hipotez içermekte ve Mac. *gyermek* sözcüğüyle karşılaştırılması da ciddi kronolojik zorluklar barındırmaktadır (s. 385, 386).

³⁷²⁴ OsmR *çämpäk* 1905: 2002

³⁷²⁵ < Far. *ten* تن “beden, gövde” (Yeg., s. 202; Fed. II, s. 84).

³⁷²⁶ Sözcüğün Aşmarin'de *şavîntavlik* ve *şavîntalik* biçimleri de kaydedilmiştir (Aşm. XII, s. 39-41). Budenz, *şantalîk*'in bu biçimlerinden yola çıkarak kökünde işaret edici *şavî* “o” sözcüğünün olduğunu düşünmüş olmalı ki anlamca bu sözcüğün büyük bir mesafeye işaret ettiğini belirtmiştir (1864b, s. 413). Aşmarin'e göre sözcük, eskiden “göksel küre” anlamına gelmekteydi. Bu yapıdaki *talik* sözcüğü açıkça *şultalik* “tüm yıl boyunca” (Tat. *yl tevlîgî*) sözcüğüdür ve Çuv. *tavlik*, *talik* ve Tat. *tevlîk*'in asıl anlamı muhtemelen “dairesel, yuvarlak” ve “tüm, bütün” idi. Bu sözcükleri, “yuvarlaklık, dönüş” anlamına gelen bir *tek köküne götürebiliriz ve Alt. *tegere* (~Çuv. *turî*) “gök”, Alt. *tenke*, Tat. *teŋke* (Çuv. *tenki*) “madeni para; ruble” gibi sözcükler de bu köke dâhil edilebilir. Sözcüğün ilk kısmı olarak kalan *şan* ise Perm dillerindeki *yen* “gök” (*yen yugde* “hava kararıyor”; *yen zore* “yağmur yağacak”) sözcüğüne yaklaştırılabilir (1898, s. 308). Räsänen, sözcüğün yapısında muhtemelen *+ta* eki ve artından *+lik* eklerinin bulunduğunu belirtir. Ancak *şavîntavlik* veya *şavîntalik* biçimlerindeki ikinci bileşenin *tavlik* “gece ve gündüz” (~ Çağ. *tew-lük* “gece gündüz”, Tat. *tevlîk* ay. vb; Şor. *teb* “zaman”) olması ihtimali de dışarı da bırakılmamalıdır (1920, s. 187; 1969, s. 468a). Yegorov sözcüğün, ağızlardaki biçimleri olan *şavîntavlik* ve *şavîntalik*'tan yola çıkarak bu yapılarıdaki *şavîn* kısmının Far. *cihân* دُنيا “dünya” sözcüğüne (*c~ş*, *h~v*) yaklaştırılabileceğini belirtir. Bu yapılarıdaki *tavlik* ve *talik* “tüm, yuvarlak şey” ise *şultalik* “tüm yıl” yapısında da geçen sözcüklerdir. Yegorov, Mar. *sandalik* “atmosfer, dünya, yeryüzü” sözcüğünün de bu görüşünü desteklediğini, ancak araştırmacıların bunu Çuvaşça bir

şanî [şanê]³⁷²⁷, Sp. ay. “(kıyafet) kolu, yen” (TatB [jin³⁷²⁸])

şap: **ş.- şutî** [şap: ş.-şudê] “pasparlak, apaydınlık”; *ş. şavraka* [ş. şavraga] “yusuvarlak, çok yuvarlak”; *ş. şamrîk* [ş. şamrêk] “gepegenç, çok genç”; krş. Gomb. [şap-şara] (OsmR [çäp] “sıfatların anlamını pekiştiren ön ek”; [çäp çävrä³⁷²⁹] “çepeçevre”)

şap- [şap-]³⁷³⁰, Sp. ay. “vurmak, çarpmak, dövmek; kesmek, bıçakla öldürmek (domuzu)”; *avîñ ş.* [avên ş.] “harman dövmek”; *timîr ş.* [timêr ş.] “demir dövmek”; *ása şapasşî* [aşa şabaşşê³⁷³¹] “yıldırım çarpsın!” krş. AşmMater. 313; krş. Gomb.; krş. *şup-* [şup-] (TatB [çab-³⁷³²])

şapîn- [şabên-]³⁷³³ “bir şeye çarpmak, bir şeye vurmak, toslamak, çarparak bir yerini yaralamak”

şapîs- [şabêş-]³⁷³⁴ “vuruşmak, çarpışmak, dövüşmek”

şap-yişi [şap-jîşî]³⁷³⁵ Uçebn. 52 *şap-yivîşî* [şap-jîvêşî³⁷³⁶] “harman döveni”; krş. TatB [çubayaç³⁷³⁷] ay.)

şapkîçi [şapkê.đžê]³⁷³⁸ “dövmek, vurmak için alet”

şapah, şapah-ta [şabağ, şabağ-ta] “yine de, bununla beraber, ama”; Uçebn. 69 “ama, fakat”; *ak şîmlîh, şapah ta paras pulat’ pîrîñ!* [ak şêmlêğ, şabağ-ta paras pulat’ pîrêñ!]³⁷³⁹ “işte mucize, yine de vermeli bize!”

şapî [şabê], Sp. ay. “küçük dal, çalı çırpı, sap” (krş. TelR [çabâ] “genç çalılıklar”, [çabaya³⁷⁴⁰] ay.).

şapla [şapla]³⁷⁴¹ “öyle, böyle, bu şekilde” (krş. *şakî* [şagê])

şaplasker [şaplasker]³⁷⁴² “böyle bir, buna benzer, böylesi”

şappa [şappa], bk. *şaramas* [şaramas]

kopya olarak gördüğünü belirtir (1964, s. 202, 203). Yegorov’un bu görüşünde Zolotnitskiy’in sözcüğün, Far. *cihân*’a karşılık geldiğini belirtmesinin etkili olduğu (bk. 1875, s. 66b, 154) anlaşılıyor. Fedotov, Yegorov’un görüşünü ünlüler açısından şüphe uyandırıcı bulmuştur. Çünkü *-i- ~ Çuv. -a-* için bilinen bir örnek yoktur (1996b, s. 84, 85).

³⁷²⁷ << *yey (ÇSB); << *yěj (ÇSB) = TT *yen* ay.

³⁷²⁸ TatB *jin* 1876: 82

³⁷²⁹ OsmR *çân, çân çäwpä* 1905: 1994

³⁷³⁰ < Tat. *çap-* “kesmek, kazmak, vurmak” (ÇSB).

³⁷³¹ *şapasşî* olmalı.

³⁷³² TatB ay. 1876: 91

³⁷³³ < *şap-* “vurmak, çarpmak, darbe indirmek, dövmek; (domuzu) kesmek, bıçakla öldürmek” + *-în-* (e.e.y.e.; dönüşlülük), bk. *şap-*.

³⁷³⁴ < *şap-* “vurmak, çarpmak, darbe indirmek, dövmek; (domuzu) kesmek, bıçakla öldürmek” + *-îş-* (e.e.y.e.; işteşlik), bk. *şap-*.

³⁷³⁵ Yegorov ve Fedotov da sözcüğü *şap-* eylemine dayandırmışlardır (1964, s. 202; 1996b, s. 86). Räsänen, farklı bir görüş sunmuştur. Ona göre, *şap-yişi* bileşiğindeki ilk öge Ru. *уен* “harman döver” sözcüğünden gelmektedir (1969, s. 104b)

³⁷³⁶ Uçebn. *çan-üwêççu*

³⁷³⁷ TatB ay. 1876: 97

³⁷³⁸ < *şap-* “vurmak, çarpmak, darbe indirmek, dövmek; (domuzu) kesmek, bıçakla öldürmek” + *-kîçi* (e.a.y.e.), bk. *şap-*.

³⁷³⁹ Çevirisi, CsSz.’te (s. 130) ve ÇS’nde (s. 133) bulunmamaktadır.

³⁷⁴⁰ TelR *çāāa, çāāaşa* 1905: 1928, 1929

³⁷⁴¹ bk. *şakî* ve *apla*.

³⁷⁴² < *şapla* “öyle, böyle, bu şekilde” + *+sker* (a.a.y.e.), bk. *şapla*.

şar [şar]³⁷⁴³ “ordu”; *utlī* ś. [utlô ś.] “süvari” (OsmR [čäri³⁷⁴⁴] “ordu, birlik”; Çağ. TarR [čärik³⁷⁴⁵], Alt. TelR [čärü³⁷⁴⁶] ay., TatR [čirü³⁷⁴⁷] “ordu; kalabalık”)

şar-halîh [şar-çalôχ] = *şar* [şar]

şara [şara]³⁷⁴⁸, Sp. ay. “çıplak, yalın, tüysüz”; ś. *yīlī* [ś. jôDô] “çıplak, tüysüz köpek”; ś. surîh [ś. şurôχ] “kırkılmış koyun”; krş. Gomb. [şap-şara] (TatO, MişBüg. [şärä³⁷⁴⁹] “çıplak, tüysüz”)

şaramas [şaramas]³⁷⁵⁰ “çıplak”; *şappa* ś. [şappa ś.] “çırılçıplak”; krş. Gomb.

şaramaslan- [şaramaslan-]³⁷⁵¹ “çıplak olmak, soyunmak”

şarat- [şarat-]³⁷⁵² “soymak”, Uçebn. 143 “yağmalamak, soymak”

şara-uralı [şara-uralô]³⁷⁵³ “çıplak ayaklı, yalın ayak (sıfat)”

şara-uran [şara-uran]³⁷⁵⁴ “çıplak ayakla, yalın ayak (zarf)”

şaran [şaran]³⁷⁵⁵, Sp. “çimenli çayır, otlarla kaplı çayır”; krş. *şerem* [şerem]; krş. Gomb. (TatB [čiräm³⁷⁵⁶] “çimenlik, çayır”)

şaranlîh [şaranlôχ]³⁷⁵⁷ “çimensiz çayır (henüz çimlenmemiş veya yeni biçilmiş olan)”

şarîk [şarêk]³⁷⁵⁸, Sp. ay. “şalgam” (krş. ? TobGig. [zartak (зрятакъ)] “havuç”, TobR [zartak³⁷⁵⁹], SartR [zardak³⁷⁶⁰] ay.)

³⁷⁴³ << *çerig (ÇSB; WOT, s. 716; CHF, s. 54) = TT çeri “asker”.

³⁷⁴⁴ OsmR *uâpi* 1905: 1967

³⁷⁴⁵ Çağ. TarR *çäpik* 1905: 1967

³⁷⁴⁶ Alt. TelR *çäpy* 1905: 1968

³⁷⁴⁷ TatR *çip* 1899: 2126

³⁷⁴⁸ Yegorov, sözcüğü, YUyg. *yalan, yalañgaç*, Kırg. *cılañaç* “çıplak” sözcükleriyle karşılaştırmış, Çuv. *şaramas* sözcüğünün de muhtemelen *şarapas* (< *şara pus*) yerine kullanıldığını belirterek bunu da Hak. *çalanmas* “kel”, *çalamas* “çıplak” sözcükleriyle karşılaştırmıştır (1964, s. 204). Räsänen, sözcüğü Kzk. *jara-* “incelmek, zayıflamak”, *jara-t-* “atı yeteri kadar beslememek, şişmanlamamasını sağlamak”; Tuv. *çar-ıgda-* “harcamak”; Yak. *caaray-* “zayıflamak” sözcüklerine yaklaştırmıştır (1969, s. 189b). Fedotov, soru işaretiyle birlikte sözcüğü, Alt., Şor., Leb., Sag. Koyb., Küer. *tas* “pürüzsüz, çıplak, tüysüz, kel” vb. sözcüklere yaklaştırmıştır. Ayrıca Tat., Başk. *şere* “çıplak; yapraksız; kel” sözcüklerinin de Çuv. *şara* sözcüğüyle ilişkisinin çok açık olduğunu belirtir (1996b, s. 87). Talat Tekin, sözcüğün şu şekilde geliştiğini düşünmüştür: < *sere (< Mar. *tsere*) < *yere < *yara < *āra, *āri. Sözcüğün etimolojisi için Türkçe olarak OT *yarı* “deri, tabaklanmamış ham deri”, Tü. *yarı* “deri, meşin”, *yarasa* “yarasa” vb.; Moğolcadan ise *arasun, arisun* “cilt, deri, post” < *ara+sun, ari+sun* < *āra, *āri verilerini sunmuştur (2023, s. 270). WOT yazarları; sözcüğü, EBT *çere biçiminden getirirler, onlara göre sözcük, aynı zamanda Tatarca ve Başkurtçaya *şere* biçiminde Çuvaşçadan kopyalanmıştır (s. 1089)

³⁷⁴⁹ TatO *шаря* 1892: 239b

³⁷⁵⁰ < *şarapas* < *şarapas* < *şara* “çıplak, kel” + *puś* “baş” (Yeg., s. 204) veya < *şara* “çıplak, yalın, tüysüz” + *mas* (a.a.y.e.), bk. *şara*.

³⁷⁵¹ < *şaramas* “çıplak” + *lan-* (a.e.y.e.), bk. *şara* ve *şaramas*.

³⁷⁵² < *şara* “çıplak, yalın, tüysüz” + *t-* (a.e.y.e.), bk. *şara*.

³⁷⁵³ < *şara* “çıplak, yalın, tüysüz” + *ura* “ayak” + *li* (a.a.y.e.), bk. *şara*.

³⁷⁵⁴ < *şara* “çıplak, yalın, tüysüz” + *ura* “ayak” + *n* (araç durumu eki), bk. *şara*.

³⁷⁵⁵ Yegorov ve Fedotov, sözcüğü, Çuv. *şerem* “yeşillik, çimen, çayır” biçimine atıfta bulunarak Tat. *çirem* “çimenlik, mera; işlenmemiş toprak”, Başk. *sižem* “işlenmemiş toprak”, Yak. *sirem* “çayır”, Azb. *çeren* “ovada yetişen bir tür yemlik ot” sözcüklerine yaklaştırmış ve Bur.-Mo. *şerem* “çim, çimenlik, mera” sözcüğüyle karşılaştırmışlardır (Yeg., s. 204, 209; Fed. II, s. 87, 102). Räsänen, sözcüğü varsayımsal *çerem biçimi altında Tat. *çirem* “alçak çimen, çim”, Yak. *sirem, sireem, sirien* “boru şeklindeki çim” sözcüklerine yaklaştırmıştır. Ayrıca ona göre, Çuv. *şerem* Tat. *çirem*’den kopyadır (1969, s. 105a).

³⁷⁵⁶ TatB ay. 1876: 96

³⁷⁵⁷ < *şaran* “çimenli çayır, otlarla kaplı çayır” + *li* (a.a.y.e.), bk. *şaran*.

³⁷⁵⁸ < Udm. *şarîk, *şarik; Udm. *şartci, şarci* “şalgam” ~ Komi. *şorkni, şortni* ay. (Rédei ve Róna-Tas, 1982, s. 174, 175).

şartlat- [şartlat-]³⁷⁶¹ “(yans.) (bildircin kılavuzu hak.) bağırmaq”

şatan [şadan]³⁷⁶², Sp. ay. “hasır çit, dallardan yapılmış çit” (Tat. [çitän], Alt. TelR [çedän³⁷⁶³])

şatırtat- [şadêrdat-]³⁷⁶⁴ “(ör. kötü sandalye, ince buz) gıcırdamak, çatır çutur etmek, (ör. yanan odun) çatırdamak” (yans. krş. TatB [şatêrda-³⁷⁶⁵] “gürültü etmek, takırdamak”; Osm. [çatêrda-] “kırılmak, çatırdamak”)

şatırtattar- [şadêrdattar-]³⁷⁶⁶ ettirgen.

şatma [şatma]³⁷⁶⁷, Sp. ay. “tava”

şatma-avri [şatma-avri]³⁷⁶⁸ “tava sapı”

şatma-timîri [şatma-timîri]³⁷⁶⁹ ay.

şava [şava]³⁷⁷⁰, Sp. “tırpan”; krş. Gomb.

şavî, şav [şavê, şav]³⁷⁷¹ “o” (krş. *şakî* [şagê])

şavîr- [şavêr-]³⁷⁷², Sp. ay. “çevirmek, döndürmek; sarmak, dolamak, bükmek, kıvrırmak; tornalamak, torna çevirmek”; krş. Gomb. (OsmR [çävîr-³⁷⁷³] “çevirmek, döndürmek, sarmak vd.”, UygR [çäbir-³⁷⁷⁴] ay.)

şavîrîn- [şavêrên-]³⁷⁷⁵ “dönmek, dolaşmak; sarılmak, dolanmak, bükülmek, kıvrılmak”

³⁷⁵⁹ TobR *zapmak* 1911: 872

³⁷⁶⁰ SartR *zapdök* 1911: 872

³⁷⁶¹ < *şart “yansıma söz” + *+lat-* (a.e.y.e.).

³⁷⁶² Araştırmacılar sözcüğü, Başk. *siten*, Tat. *çiten*, Alt., Tel. *çeden*, Tar., Şor. *şeden*, TT *çit*, Hak. *siden*, Kzk. *şeten*, Sag., Koyb. *seden*, YUyg., Tob. *çiten* “çit”; Kmk. *çeten*, Gag. *çiten* “sepet” gibi biçimlere yaklaştırmışlardır. Räsänen bu sözcükler için bir *çeten ana biçimi tasarlamıştır (Yeg., s. 204; EWb., s. 106a; Fed. II, s. 88).

³⁷⁶³ Alt. TelR *çedän* 1905: 1986

³⁷⁶⁴ < *şat* “çat!”, yansıma söz” (ÇRS, s. 399bc) + *+îr* (a.a.y.e.) + *+tat-* (a.e.y.e.).

³⁷⁶⁵ TatB *şatêrda-* 1876: 100

³⁷⁶⁶ < *şatırtat-* “(ör. kötü sandalye, ince buz) gıcırdamak, çatır çutur etmek, (ör. yanan odun) çatırdamak” + *-tar-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *şatırtat-*.

³⁷⁶⁷ Räsänen, Mar. *şalma* “tava”, *şalma* ay. biçimlerine dayanarak bazı fonetik zorluklar olsa da bunların Çuv. *şatma*’dan ayrı düşünülmemeyeceğini belirtmiştir. Ayrıca sözcüğün Maricedeki *s*’li biçimine karşılık *s*’li biçim yabancı bir kökene (Çuvaşçaya) işaret eder. Mar. *-lm-*, Çuv. *-tm-* şu şekilde açıklanabilir: Mariceye kopyalanan Çuvaşça biçim, ya *-lm-* ya da *-t-*’li biçimlere geri döner (*şaltma). Räsänen bunları göz önünde bulundurarak Çuvaşça sözcüğü, Osm. *çömlək*, *çölmək* “çömlək” vb. ile birleştirir. Ancak bu sözcüklerin ilk ünlüsü *ö sesine geri götürülürken Çuvaşça için *e sesine geri götürülebilir (1920, s. 186, 187). Ancak Räsänen, etimolojik sözlüğünde bu görüşünü yinelememiş ve hatalı olarak not düşerek başka bir birleştirme önermiştir (bk. aşağıda). Yegorov ve Fedotov, sözcüğün Türk dillerinde bir denkliğinin bulunmadığını belirtmişlerdir (1964, s. 204; 1996b, s. 88). Räsänen, sözcüğü, OT *çert-* “kenarını kırmak”, Alt., Tel., Leb. *çert-* “parmaklarını çitlatmak; kertik açmak”, Şor. *şert-* “çitlatmak”, Sag. *sert-*, Trkm. *çirt-* “tıklamak”, Hak. *sirt-e* “tıklamak”; Çuv. *şart*, *şarta* “kesme”; Blk. *çertleük* “fındık”; OT **çertme-* “kıvrırmak” sözcüklerine yaklaştırmıştır (1969, s. 105b).

³⁷⁶⁸ < *şatma* “tava” + *avîr(î)* “sap, kulp” + *î* (3. tekil iyelik eki), bk. *şatma* ve *avîr*.

³⁷⁶⁹ < *şatma* “tava” *timîr* “demir” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *şatma* ve *timîr*.

³⁷⁷⁰ Räsänen, sözcüğün Tü. *çebek’ten geldiğini düşünmektedir (1920, s. 185). Yegorov sözcüğü, Kzk., KKalp., Nog. *şalgı*, YUyg. *çalğa*, Hak. *saphı*, Alt. *çapkı*, *çalğı*, Başk. *salğı*, Tat. *çalğı* “tırpan” (< ET *yol-* “yolmak, koparmak”, YUyg. *çap-*, Tat. *çab-* “biçmek” eylemlerinden gelir) sözcüklerine yaklaştırmışlardır (1964, s. 201). Fedotov da sözcüğü, Sag., Koyb., *sapku-çapku* “orak, tırpan”; Uyg., Alt., Tel., Leb., Çağ., Tar., Tat. *çap-* “sallamak, vurmak” sözcükleriyle karşılaştırmıştır (1996b, s. 80).

³⁷⁷¹ bk. *şakî* ve *avî*.

³⁷⁷² << **çebir-* (ÇSB; EDAL, s. 424) = TT *çevir-* ay.

³⁷⁷³ OsmR *uäşip-* 1905: 1999

³⁷⁷⁴ UygR *uäöip-* 1905: 1998

şavîrîniş: ş. kay- [şavêrêniş: ş. kaj-]³⁷⁷⁶ “dolaşık, dolambaçlı gitmek”

şavît- [şavêt-]³⁷⁷⁷ “götürmek, sürmek, idare etmek, yönetmek, yönlendirmek”; krş. Máté XV, 14 (KrmR [jätä-³⁷⁷⁸] “elle yönlendirmek”, OsmR [jäd-³⁷⁷⁹] “dizginden, urgandan vb. tutarak götürmek”, Osm. ÇağR [jädä-³⁷⁸⁰] “dizginle götürmek”; krş. TatB [jitäklä-³⁷⁸¹] “götürmek, yönlendirmek”)

şavıraka [şavıraka]³⁷⁸² “yuvarlak, dairesel”; krş. *şavîr-* [şavêr-]; krş. *şap* [şap] (krş. Osm. ÇağR [čävra³⁷⁸³] “çevre, etraf”; OsmR [čävirik³⁷⁸⁴] “kasırğa; çevrilmiş, bükülmüş vb.”)

şavra-hıyra [şavra-ħêjra]³⁷⁸⁵ “büyük yuvarlak manivelalı bileği taşı, bileme taşı” (krş. *şavıraka* [şavıraka])

şavra-şil [şavra-şil]³⁷⁸⁶, Sp. ay. “kasırğa, hortum” (krş. *şavıraka* [şavıraka])

şavırınke [şavırınke]³⁷⁸⁷³⁷⁸⁸ = *şavıraka* [şavıraka]

şekîl [şegâl]³⁷⁸⁹, Sp. [şaklê], Uçebn. 33 *şekli* [şeklê³⁷⁹⁰] “kanca, çengel”; krş. *şak-* [şak-] (KrmR [čägâl³⁷⁹¹] “elbise kancası, kopça”, ÇağR [čängâl³⁷⁹²] “çengel”, OsmR [čängâl³⁷⁹³] ay.)

şekille: ş vilyani [şegalle: ş. vî'anî]³⁷⁹⁴ “bir oyun”

şelnîh [şelnəχ]³⁷⁹⁵ (Seperkino köyü), bk. *şinlik* [şinlik]

şemye [şemjε] “aile” (Ru. *семья*)

³⁷⁷⁵ < *şavîr-* “çevirmek, döndürmek; sarmak, dolamak, bükmek, kıvrırmak; tormalamak, torna çevirmek” + *-în-* (e.e.y.e.; dönüşlülük), bk. *şavîr-*.

³⁷⁷⁶ < *şavîrîn-* dönmek, dolaşmak; sarılmak, dolanmak, bükülmek, kıvrılmak” + *-îş* (e.a.y.e.), bk. *şavîrîn-*.

³⁷⁷⁷ << **yât-* (Ligeti, 1938, s. 195; EWb., s. 199a); << **yêt-* (ÇSB).

³⁷⁷⁸ KrmR *jämä-* 1905: 360

³⁷⁷⁹ OsmR *jäd-* 1905: 368

³⁷⁸⁰ Osm. ÇağR *jädä-* 1905: 369

³⁷⁸¹ TatB ay. 1876: 83

³⁷⁸² < *şavîr-* “çevirmek, döndürmek; sarmak, dolamak, bükmek, kıvrırmak; tormalamak, torna çevirmek” + *-aka* (e.a.y.e.), bk. *şavîr-*. Ersoy’a göre; *şavra* “yuvarlak, tombul” + *+ka* (a.a.y.e.) (2017, s. 71).

³⁷⁸³ Osm. ÇağR *čäpâ* 1905: 2000

³⁷⁸⁴ OsmR *čävipik* 1905: 2000

³⁷⁸⁵ < *şavra* “yuvarlak, dairesel” (< *şavîr-* “çevirmek, döndürmek; sarmak, dolamak, bükmek, kıvrırmak; tormalamak, torna çevirmek” + *-a* (e.a.y.e.)) + *hıyra* “bileği taşı”, bk. *şavîr-* ve *hıyra*.

³⁷⁸⁶ < *şavra* “yuvarlak, dairesel” (< *şavîr-* “çevirmek, döndürmek; sarmak, dolamak, bükmek, kıvrırmak; tormalamak, torna çevirmek” + *-a* (e.a.y.e.)) + *şil* “yel”, bk. *şavîr-* ve *şil*.

³⁷⁸⁷ Paasonen, *şavırınke* biçiminde düzeltilmesi gerektiğini belirtmiştir (1908, s. 244).

³⁷⁸⁸ ? < *şavra* “yuvarlak, dairesel” (< *şavîr-* “çevirmek, döndürmek; sarmak, dolamak, bükmek, kıvrırmak; tormalamak, torna çevirmek” + *-a* (e.a.y.e.)) + *i* (3. tekil iyelik eki) + *+nke* (a.a.y.e.), bk. *şavîr-*.

³⁷⁸⁹ Yegorov; sözcüğü, Azb. *çenkel* “çengel, kanca” sözcüğüne yaklaştırmış ve Azerbaycan Türkçesinde sözcüğün *çek-* “asmak” eyleminde Çuvaşçada *şak-* “asmak, takmak” eyleminden geldiğini düşünmüştür (1964, s. 209). Räsänen, TT *çengel* ve onun diğer Türk dillerindeki denklilikleriyle birlikte Çuv. *şekil* sözcüğünün Far. *çangâl* چنگال sözcüğünden kopya olduğunu düşünmüştür (1969, s. 99a). Fedotov da Yegorov gibi sözcüğün *şak-* “asmak, takmak” eyleminden geldiğini belirtir ve sözcüğü TT *çengel*, Krm. *çegel* “kanca, çengel” biçimlerine yaklaştırmış (1990, s. 233).

³⁷⁹⁰ Uçebn. *çeklê*

³⁷⁹¹ KrmR *čägâl* 1905: 1957

³⁷⁹² ÇağR *čäçgäl* 1905: 1959

³⁷⁹³ OsmR *čängäl* 1905: 1963

³⁷⁹⁴ < *şekil* “kanca, çengel” + *+le* (a.a.y.e.), bk. *şekil*.

³⁷⁹⁵ < Ru. *сени* “hol, giriş” (Yeg., s. 209; EWb., s. 409, 410); < Ru. *сенник* “ot şilte; köylerde soğuk oda” (Fed. II, s. 101, 102).

şemşe [şemʒe]³⁷⁹⁶, Sp. ay. “yumuşak, gevşek”; krş. Gomb. (TatB [jəmošak³⁷⁹⁷], SagR [jimžäk³⁷⁹⁸], Krm., OrhR [jəmšak³⁷⁹⁹] ay.)

şemşel- [şemʒel-]³⁸⁰⁰ “yumuşamak, gevşemek”

şemšet- [şemʒet-]³⁸⁰¹ “yumuşatmak, gevşetmek”

şerem [şerem]³⁸⁰² “çimenlik, ekilmemiş arazi, otluk, yeşil alan, çayır”; krş. Máté XIV, 19; krş. *şaran* [şaran] (TatR [çiräm³⁸⁰³] “küçük ot, çimen”)

şerem-kĩmpi [şerem-kãm̃bi] “beyaz çayır mantarı, ak mantar, keçi-koyun mantarı”

şerşi [şerzi]³⁸⁰⁴, Sp. ay. “serçe”; *şara-ş.* [şara-ş.] “yarasa”; krş. Gomb. (Osm. [serçe³⁸⁰⁵] “serçe”, Zenk. 504)

şerteşke [şerdēškē] Uçebn. 44 “at arabasında özek çivisi” (Ru. *сердечникъ*)

şertlaşka [şertlaşka] Uçebn. 44 *şerteşke* [şerdēškē³⁸⁰⁶]

şes: ş.-tenki [şes: ş.-teŋgə] “evli kadınların baş örtülerine (*surpan* [şurpan]) takılan ve buradan göğüslerine sarkan *surpan-şakki* [şurpan-şakki] adlı deri şerit üzerindeki bir tür gümüş benzeri metal karışımından (Polonya gümüşünden) yapılmış üç köşeli madenden nesne, süs *tenki* [teŋgə]” (bk. Paasonen, *s-laute* I, 93; ?? OsmR [saž³⁸⁰⁷] “(pişirmek için) demir sac”, OsmZenk. (558 bk.) [saž³⁸⁰⁸] “dövme demir, çubuk demir; dövme demirden veya sert demir sacdan tava veya sahan”)

şesen [şezēn]³⁸⁰⁹, Sp. ay. “(toprak hak.) ekilmemiş, nadasa bırakılmış, sürülmemiş”; *ş. hir, ş. var* [ş. xir, ş. var]³⁸¹⁰ “bozkır, sürülmemiş vadi”; krş. Zol. 102 [чечень] “temiz, düz”

³⁷⁹⁶ << *yımçaq (ÇSB) = TT *yumuşaq* ay.

³⁷⁹⁷ TatB *jomošak* 1876: 86

³⁷⁹⁸ SagR *jimžäk* 1905: 533

³⁷⁹⁹ OrhR *jymuak* 1905: 501

³⁸⁰⁰ < *şemşe* “yumuşak, gevşek” + +*l-* (a.e.y.e.), bk. *şemşe*.

³⁸⁰¹ < *şemşe* “yumuşak, gevşek” + +*t-* (a.e.y.e.), bk. *şemşe*.

³⁸⁰² < Tat. *çirem* “alçak çimen, çim” (EWb., s. 105a).

³⁸⁰³ TatR *çipäm* 1905: 2124

³⁸⁰⁴ << *serçe (ÇSB; EDAL, s. 1326) = TT *serçe* ay.

³⁸⁰⁵ OsmZenk. سرچه *serçe*

³⁸⁰⁶ Uçebn. *çepmeuke*

³⁸⁰⁷ OsmR *cau* 1911: 393

³⁸⁰⁸ OsmZenk. صاج *sağ*

³⁸⁰⁹ Yegorov, sözcüğün *şes-* “çiçek açmak, çiçeklenmek” kökünden geldiğini düşünmüştür (1964, s. 209). Hasan Eren, onun bu görüşünü, *şesen* sözcüğünün Çuv. dışında birçok Türk dilinde *çeçen* “güzel konuşan, belâgatlı” olarak kullanıldığını, ancak bu sözcüğün Moğolca olduğunu bu nedenle *şes-* köküne götürülemeyeceğini belirterek eleştirmiştir (1972, s. 254). Ancak Eren, Türk dillerinden sözcüğe daire bir veri sunmamıştır. Fedotov, Eren’in kastettiği *çeçen* tipi sözcüklere, Çağ., Alt., Tel., Kırg. *çeçen* “güzel konuşan” sözcüklerinin örnek verilebileceğini belirtmiş ve Yazılı Mo. *çeçen, seçen* “bilge, akıllı”, Bur. *sese(n)* “bilge, bilgelik” gibi verilerle karşılaştırmıştır (1996a, s. 103, 104). WOT yazarları; Mac. *csécs* [çēç] “kızamık, çiçek hastalığı, kabarcık; deri soyulması” sözcüğünün etimolojisini ele aldığı yerde Çuv. *şesen, şeške* gibi sözcüklere de değinmişlerdir. Yazarlara göre; Mac. *csécs* [çēç], Eski Batı Türkçesi üzerinden şu şekilde geçmiştir: çēç < çēç < *çēç veya çēç < çēç < *çēçek < EBT *çēçäk. Onlara göre, *çäçäk*’e ilişkin tarihsel veriler, bu sözcüğün söz başındaki ünsüzün ç- olduğuna tutarlı bir biçimde işaret eder, bu nedenle diğer ünsüzlerle başlayan biçimler ikincil bir disimilasyondan kaynaklanmaktadır. Sözcüğün ilk hecesindeki ünlü ise aslında bir kapalı *e* idi. Bu Türkçe sözcük, birçok yabancı dilde de yaygın olarak bulunan ve Moğolcada da (*çeçeg, çiçig, seçeg* “çiçek, çiçek hastalığı”) Türkçe bir kopyadır. Yazarlar ayrıca Çuvaşçada bu sözcükle ilgili biçimlerden yalnızca söz başı ç- bulunduranların değil, aynı zamanda ilk hecelerindeki

şeşke [şéşke]³⁸¹¹ “çiçek”; krş. *çeçek* [tʃé.đžék] (Tat. Alt. vd. R [čăčăk³⁸¹²] ay.; “çiçek hastalığı”
şikle- [şökle-]³⁸¹³, Sp. [şökle-] “kaldırmak, taşımak, yükseltmek, yüceltmek”; *şiklese pıras*
 [şökleze pıras] “taşımak” (TatB [jökla-³⁸¹⁴] “yüklemek, yük koymak”, Kum. Osm. ÇağR [jüklä-
 3815] “yüklemek, yük bindirmek”; krş. Orh., Uyg. Alt. vd. R [jük³⁸¹⁶] “yük”)

şiklem [şökləm]³⁸¹⁷, Sp. [şökləm] “yük”; krş. Máté XXIII, 4

şile- [şöle-]³⁸¹⁸, Sp. [şölä-³⁸¹⁹] “dikmek” (TatB [jöjlä-³⁸²⁰], TatO [žöjlä-³⁸²¹], MişBüg. [jülä-])

şilen [şölen]³⁸²², Sp. [şölän³⁸²³] “yılan”; *hura s.* [χyura s.] “engerek, kara yılan”; *hurin-puşlı s.*
 [χyurän-puşlı s.] “yarı suçul yılan”; *tuy-s.* [tuj-s.] “babaköş, yılana benzer kertenkele”; *çipar s.*
 [tʃîşbar s.] “gri yılan” (TatB [jılan³⁸²⁴])

şilik [şölök]³⁸²⁵, Sp. ay. “şapka, başlık”; krş. Gomb. (ÇağR [jäläk³⁸²⁶] “prenslerin giydiği bir tür şapka”; krş. AşmMater. 107)

sesli sebebiyle *şeşke*, *şeşen* gibi söz başında *ş-* bulunduran veriler Tatarcadan kopyalanmış sözcüklerdir. Tatarca ve Başkurtçada /ä/ sesi, ilk hecede ikincildir. Bu dillerde kapalı /e/ sesinin /i/’ye değişmesinden sonra ikinci hecedeki /ä/ sesinin etkisiyle ilk hecedeki /i/ sesi de /ä/ sesine değişmiştir. Tatarcadaki metatezli *çäçkä* biçimi de Çuvaşçaya *şeşke* biçimde geçmiştir. *Çeçek* biçimi, bir *çeç kökünden küçültme eki +(A)k ekiyle türetilmiş bir biçim olabilir ancak bu doğrulanamaz. Fakat Mac. *csécs* [çéç] bu kökü koruyan tek kaynak olarak karşımıza çıkar (s. 231-233). Bu veriler ışığında bizce sözcüğü, Eren ve Fedotov’un yaptığı gibi Tü. *çeçen* tipi sözcüklere yaklaştırmak yerine bugün yalnızca en eski biçimiyle Mac. *csécs* [çéç] olarak korunan eski bir *çeç köküne dayandırmak mümkündür. Gombocz da Eski Çuvaşça biçimi, *çeç olarak tasarlamıştır (1912, s. 59). Ardından *şeşen* biçimi için bir addan ad yapım eki +(A)n ve *şeşke* biçiminde de bir +(A)k küçültme eki varsayılabilir. Dolayısıyla sözcüğün *çeçen biçiminden geldiği düşünülebilir.

³⁸¹⁰ Çevirisi, CsSz.’te (s. 132) ve ÇS’nde (s. 137) bulunmamaktadır.

³⁸¹¹ EDAL’a göre; AT *çeçek (= TT *çiçek*) biçiminden gelişmiştir (s. 420). WOT’a göre; Tatarca bir kopyadır (s. 233).

³⁸¹² Tat. Alt. vd. R *çäçäk* 1905: 1988

³⁸¹³ < *şik* “yük” + *+le-* (a.e.y.e.). Çuv. *şik* “yük” << *yük (EDAL, s. 1553) = TT *yük* ay.

³⁸¹⁴ TatB *jöklä-* 1876: 86

³⁸¹⁵ Kum. Osm. ÇağR *jýklä-* 1905: 589

³⁸¹⁶ Orh. Uyg. Alt. vd. R *jýk* 1905: 586

³⁸¹⁷ < *şikle-* “kaldırmak, taşımak, yükseltmek, yüceltmek” + *-m* (e.a.y.e.), bk. *şikle-*.

³⁸¹⁸ < *şivî* “dikiş” + *+le-* (a.e.y.e.) (Yeg., s. 210), bk. *şivî*.

³⁸¹⁹ Paasonen, *şöle-* biçiminde düzeltilmesi gerektiğini belirtmiştir (1908, s. 244).

³⁸²⁰ TatB *jöjlä-* 1876: 87

³⁸²¹ TatO *жөүля-* 1892: 79a

³⁸²² << *yılan (ÇSB; CHF, s. 49) = TT *yılan* ay.

³⁸²³ Paasonen, *şölen* biçiminde düzeltilmesi gerektiğini belirtmiştir (1908, s. 244).

³⁸²⁴ TatB *jılan* 1876: 82

³⁸²⁵ Zolotnitskiy’e göre sözcük, Tat. *başlık* “başlık” sözcüğüne paralel bir morfolojiyle *şi* “üst” ve *+lik* ekiyle türetilmiştir. Ancak ona göre, aynı zamanda Çuv. *şilek* sözcüğünün Far. ve Çağ. *yelek* “hükümdarların giydiği bir tür şapka” sözcüğüyle birleştirilebilir olduğu da inkâr edilemez. *Yelek* belki de özel süslemeleri olan bir şapkaydı. Tü. *yelek* “ok üzerindeki tüy” sözcüğü de bunu kanıtlamaktadır ki Kazaklarda kızlar da başlıklarına bir tüy takarlar (1875, s. 240). Aşmarin de sözcüğün *şi* “üst” sözcüğünden *+lik* ekiyle türediğini düşünmüş ve bir *şilik biçimi tasarlamıştır (1898, s. 107). Yegorov, sözcüğü, Far. ve Çağ. *yelek* *بلك* “hükümdarların giydiği bir tür şapka” sözcüğüne yaklaştırmıştır. Ayrıca ona göre Zolotnitskiy ve Aşmarin’in sözcüğü *şi* “üst” kelimesine yaklaştırmaları hatalıdır (1964, s. 210). Räsänen, sözcüğü ET, Osm. *yeg* “iyi, yeğ”, OT *yig* “yeğ”, Çuv. *şi*, *şiy-el* “üst”, *şü-l*, *şül-i* “yüksek”; Uyg. *yeg-e-* “daha iyi olmak”; Uyg. *yeg-ed-*, *yig-ed-* ay.; Çuv. *şi-vitti* “çatı”, *şivî* “tırpan”, *şit* “tırpan; bir tür ipten merdiven”, *şit-i*, *şivî-i* “örgü” biçimleriyle birlikte ele almış ve sözcüğü, *ş-i-lik* biçiminde çözümlenmiştir (1969, s. 194a). WOT yazarları, bugün Çuv. *şilik* biçiminde bulunan sözcüğün, Macarcaya *süveh* [şüveg] “uzun kürk şapka” biçiminde EBT *şileg (~EDT *yilek* “bir tür şapka, taç vb.”) üzerinden geçtiğini belirtmişlerdir. Ayrıca onlara göre sözcük Farsça bir kopyadır (s. 1234, 1235).

³⁸²⁶ ÇağR *jäläk* 1905: 348

šimel [šəməl], Sp. ay. “tarlada bir insandan biraz daha yüksek çavdar dokurcunu, bir buçuk yük arabasına sığacak kadar ekin demeti içerir”; krş. Gomb. (TatR [čümälä³⁸²⁷] “tınaz, ot yığını”)

šimīr- [šəmə-r-]³⁸²⁸, Sp. ay. “kırmak, parçalamak”; krş. Gomb. [šōmōr-] (TatB [jimer-³⁸²⁹] “yıkmak, bozmak”, Alt. TelR [jämir-³⁸³⁰] “alt etmek, harap etmek, bozmak”)

šimrel [šəmrəl]³⁸³¹ Uçebn. 92 *šimren* [šəmrən³⁸³²] “ok”; krş. AşmMater. 106

šimrīk [šəmrək]³⁸³³ “kırık, kırılmış, iki parça”

šimrīl- [šəmrəl-]³⁸³⁴ “kırılmak, parçalanmak”

šimrīt [šəmrət]³⁸³⁵, Sp. [šömört], Uçebn. 31 *šimirt* [šəmərt³⁸³⁶] “Prunus padus meyvesi, kuş kirazı”; krş. Gomb. (TatB [šömört, šömer³⁸³⁷], TelR [d’əmârât³⁸³⁸], ŞorR [nâbêrt³⁸³⁹])

šimrīt-yīvīšsi [šəmrət-jōvōšsi]³⁸⁴⁰ “Prunus padus ağacı”

šin- [šən-]³⁸⁴¹, Sp. ay. “yenmek, alt etmek” (TatB [jiñ-³⁸⁴²])

šintīr- [šəndər-]³⁸⁴³ = *šin-* [šən-]

šini [šəni]³⁸⁴⁴, Sp. ay. “taze, yeni”; *vār š.* [vər s.³⁸⁴⁵] “yepyeni”; *š. šul* [š. šul] “yeni yıl”; *šiniren* [šənərən] “yeniden, tekrar”; krş. Gomb. (TatB, Tat. BarR [jaña³⁸⁴⁶], MişBüg., Alt. vd. R [jañō³⁸⁴⁷])

šinel- [šənel-]³⁸⁴⁸ “yenilenmek, yenileşmek”; *š. š. šimelse yeşerç. i* [šər šənelzə ježer.đžə]³⁸⁴⁹ “yeryüzü yenilenip yeşerdi”

šinet- [šənet-]³⁸⁵⁰ “yenilemek, yenileştirmek”

Šipīr [šəbər], Sp. ay. “Sibirya” (TatV [Səbər³⁸⁵¹]; Ru. *Сибирь*)

³⁸²⁷ TatR *čümälä* 1905: 2204

³⁸²⁸ << **yem-ür-* (EDAL, s. 1011); << **yemir-* (CHF, s. 48) = ET *yemir-* “kırmak, ezmek, mahvetmek, yıkmak, parçalamak” (Wilkens, 2021, s. 888a).

³⁸²⁹ TatB *jimer-* 1876: 84

³⁸³⁰ Alt. TelR *jämip-* 1905: 391

³⁸³¹ < *šimīr-* “kırmak, parçalamak” + *-el* (e.a.y.e.), bk. *šimīr-*.

³⁸³² Uçebn. *čěmpren*

³⁸³³ < *šimīr-* “kırmak, parçalamak” + *-ik* (e.a.y.e.), bk. *šimīr-*.

³⁸³⁴ < *šimīr-* “kırmak, parçalamak” + *-il-* (e.e.y.e.; edilgenlik), bk. *šimīr-*.

³⁸³⁵ Araştırmacılar sözcüğü, Özb. *šumurt*, Hak. *nimurt* “kuş kirazı” gibi biçimlere yaklaştırmışlardır (1964, s. 211; 1996b, s. 109).

³⁸³⁶ Uçebn. *čěmēpt*

³⁸³⁷ TatB *šomort, šomor* 1876: 103

³⁸³⁸ TelR *jymyryt* 1905: 500

³⁸³⁹ ŞorR *ныбырт* 1905: 697

³⁸⁴⁰ < *šimrīt* “kuş kirazı” + *yīvīš* “ağaç” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *šimrīt* ve *yīvīš*.

³⁸⁴¹ << **yeñ-* (ÇSB) = TT *yen-* ay.

³⁸⁴² TatB *jiñ-* 1876: 82

³⁸⁴³ < *šin-* “yenmek, galip gelmek, alt etmek” + *-tir-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *šin-*.

³⁸⁴⁴ << *yañi (ÇSB) = TT *yeni* ay.

³⁸⁴⁵ *vār š.* olmalı.

³⁸⁴⁶ TatB *jaña* 1876: 74, Tat. BarR *jaña* 1905: 58

³⁸⁴⁷ Alt. vd. R *jañy* 1905: 60

³⁸⁴⁸ < *šini* “taze, yeni” + *+el-* (a.e.y.e.), bk. *šini*.

³⁸⁴⁹ Çevirisi, CsSz.’te (s. 132) ve ÇS’nde (s. 140) bulunmamaktadır.

³⁸⁵⁰ < *šini* “taze, yeni” + *+et-* (a.e.y.e.), bk. *šini*.

³⁸⁵¹ TatV *Cebep* 1894: 296

şĩpre [şǝprɛ]³⁸⁵², Sp. ay. “maya, tortu, çöküntü, artık, kalıntı” (TatB [çüprǝ³⁸⁵³])

şĩr I [şǝr¹]³⁸⁵⁴, Sp. [şǝr] “yüz, 100”; krş. Gomb. (TatB [jǝz³⁸⁵⁵])

şĩr-hut [şǝr-χut] “kırkbayır (mide), kırkkat veya omasum, geniş getiren hayvanlarda üçüncü mide”; krş. Magn. 246

şĩr-ura [şǝr-ura] “odun biti”

şĩr II [şǝr²]³⁸⁵⁶, Sp. [şǝr] “gece, gece vakti”; *şĩrle* [şǝrlɛ] “geceleyin, gece vaktinde”; *şĩrkĩ* [şǝrgǝ³⁸⁵⁷] “geçen gece”; *şĩrĩpe(h)* [şǝrǝpɛ(χ)] “gece boyunca, tüm gece”; krş. Gomb.

şĩr III [şǝr³]³⁸⁵⁸, Sp. ay. “yer, yerküre, dünya, toprak”; krş. Gomb. (TatB [jĩr³⁸⁵⁹])

şĩr-yışı [şǝr-jjǝ] “yeryüzünün hâkimi veya sahibi, onun ebeveynleri ve ailesi vardır: *şĩr-sinkerĩ*, *şĩr-sehmeçĩ* [şǝr-siŋçǝrǝ, şǝr-seχmɛ.ǰǝ] vb.”; (*şĩre pĩhsa tĩrakan şĩr huşĩ*; *unĩn aşşĩ amĩşĩ pur* [şǝrɛ pǝχsa tǝrǝcan şǝr huşĩ; ʉnǝn aşşǝ amǝǰǝ pur]³⁸⁶⁰ “yeryüzünü gözeten yeryüzünün sahibi; onun babası, annesi vardır”)

şĩr-kuyan [şǝr-kujan] “yer tavşanı, Arap tavşanı”

şĩr-pĩvĩ [şǝr-pǝvǝ] “dünyadaki tüm topraklar, dünyada var olan her yer” (*tĩnçeri pĩĩm şĩr* [tǝn.ǰǝrĩ pǝǰǝm şǝr]³⁸⁶¹ “dünyadaki bütün yer”); temsili olarak tapınılır

şĩr-şiv [şǝr-şiv] “ülke, memleket, bölge, toprak, yer, arazi”; krş. Razsk. I, 18

şĩr- [şǝr-]³⁸⁶², Sp. [şǝr-] “çürümek, bozulmak, kokuşmak”; krş. Gomb. [şǝr-] (TatB [çǝr-³⁸⁶³], Tar. ÇağR [çüri-³⁸⁶⁴])

şĩrik [şǝrǝk]³⁸⁶⁵ “çürük, bozuk, kokmuş” (TatB [çǝrǝk³⁸⁶⁶])

şĩrt- [şǝrt-]³⁸⁶⁷ “çürütmek, bozmak, kokutmak”

şĩrtme [şǝrtmɛ]³⁸⁶⁸ “nadasa bırakılmış tarla, nadaslık, dinlendirilen toprak” (MişBüg. [çirtmä])

³⁸⁵² Gombocz, Macarcaya *sǝprǝ*, *sǝprǝ* “tortu, çökelti” biçiminde geçmiş sözcüğün Eski Çuvaşça biçimini *çǝpreg olarak tasarlamış, Türkçe denklik olarak da Tat. *çĩpre* “tortu, maya maddesi”, Başk. *sĩpre* “tortu, çökelti”, Kzk. *çǝpre* “maya, tortu, çökelti”, *şǝbrǝ* ay. Ona göre bu sözcükler muhtemelen *çǝp* “balçık, çöp, atık” kelimesinden gelmektedir (1912, s. 116). WOT yazarları, Macarcaya Eski Batı Türkçesi üzerinden geçen biçimi *çǝpreg, *çǝprǝk olarak tasarlamışlardır. EBT *çǝpreg, +(A)r- (*çǝp+er- “tortulaşmak”) (~EDT *çǝp* “tortu, çöp”) ve -(O)k (*çǝper-(O)k>*çǝprǝk) ekiyle türetilmiş karmaşık bir formdur (s. 712, 714).

³⁸⁵³ TatB ay. 1876: 98

³⁸⁵⁴ << *jũr (EDAL, s. 1545) = TT *yüz* ay.

³⁸⁵⁵ TatB *jǝz* 1876: 87

³⁸⁵⁶ << Eski Mar. *yũǰ = Mar. *yũt* “gece” (Akt. Ceylan, 1994, s. 146; ÇSB).

³⁸⁵⁷ *şǝrgǝ* olmalı.

³⁸⁵⁸ << *yǝr (ÇSB) = TT *yer* ay.

³⁸⁵⁹ TatB ay. 1876: 84

³⁸⁶⁰ Çevirisi, CsSz.’te (s. 133) ve ÇS’nde (s. 140) bulunmamaktadır.

³⁸⁶¹ Çevirisi, CsSz.’te (s. 133) ve ÇS’nde (s. 140) bulunmamaktadır.

³⁸⁶² << *çũri- (ÇSB) = TT *çürü-* ay.

³⁸⁶³ TatB *çer-* 1876: 93

³⁸⁶⁴ Tar. ÇağR *uĩpi-* 1905: 2194

³⁸⁶⁵ < *şĩr-* + *-ik* (e.a.y.e.), bk. *şĩr-*.

³⁸⁶⁶ TatB *çerek* 1876: 93

³⁸⁶⁷ < *şĩr-* + *-t* (e.e.y.e.), bk. *şĩr-*.

³⁸⁶⁸ < *şĩr-* + *-t* (e.a.y.e.) + *-me* (e.a.y.e.), bk. *şĩr-*.

şirtmelle-vilyani [şərtməllə-vil'anı] “bir oyun”

şirtm-uyih [şərtm-ujəχ] “altıncı ay”

şiri I [şərə], Uçebn. 38 *şurî, şîrî* [şurə, şərə³⁸⁶⁹] “bobin, makara, dokuma makarası” (= TatB [şürə³⁸⁷⁰])

şiri II [şərə]³⁸⁷¹, Sp. [şörə] “yüzük, halka”; *kuşlı ş.* [kuslə³⁸⁷² ş.] “taşlı yüzük”; krş. Gomb. (TatB [jözök, jözək³⁸⁷³])

şirki, şirle [şərgə, şərlə] bk. *şir* II [şər²]

şiši [şəzə]³⁸⁷⁴, Sp. ay. “bıçak”; krş. Gomb.

şit- [şət-]³⁸⁷⁵ “eskitmek, eskiyinceye kadar giymek, aşındırmak, (elbiseyi, ayakkabıyı vb.) yıpratmak” (TatB [jört-³⁸⁷⁶] “yırtmak; parçalamak, sürerek toprağı açmak”, Alt. Kum. Osm. vd. R [jört-³⁸⁷⁷] “yırtmak; giysi, örtü yırtmak, sökmek”; ?? krş. *şirt-* [şirt-])

şitik: ş. kırık [şəðək: ş. kərək]³⁸⁷⁸ “yıpranmış kürk”; *ş. şipata* [ş. şəpəda] “dökülmüş, yıpranmış ıhlamur ağacı kabuğundan ayakkabı, hasır ayakkabı”; *ş. şirik* [ş. şırək] “paçavra, bez parçası” (OsmR [jərtək³⁸⁷⁹] “yırtık, yırtılmış, açılmış”)

şitil- [şəðəl-]³⁸⁸⁰, Sp. ay. “aşınmak, yıpranmak, eskimek”; *manîn atî şitilçî* [manên adê şəðəl.ðzə] “benim çizmelerim eskidi”

şites [şəðəs]³⁸⁸¹ (matar) Uçebn. 50 “yitmek, kaybolmak” (= *şuhalas* [şuxalas³⁸⁸²]); krş. AşmMater. VII *şit-* [şət³⁸⁸³] “yolunu şaşırarak” (= *ataş-* [adaş], Tat. [adaş³⁸⁸⁴]) (? YakB [süt³⁸⁸⁵] “yitmek, sona ermek, sönmek”)

şivetittil [şəvəðittəl] “tanık, şahit” (Ru. *свидетель*)

şivî [şəvə]³⁸⁸⁶ “dikiş, dikiş yeri, yara izi”; krş. Gomb. (TatB [jəj³⁸⁸⁷], MişBüg. [jü], Bar. Alt. Leb. TelR [jik³⁸⁸⁸] ay., OsmR [jiv³⁸⁸⁹] ay.)

³⁸⁶⁹ Uçebn. *шырĕ, çĕpĕ*

³⁸⁷⁰ TatB *şüre* 1876: 103

³⁸⁷¹ << *yürük (CHF, s. 79) = TT *yüzük* ay.

³⁸⁷² Paasonen, *kuşlı* olarak düzeltilmesi gerektiğini belirtmiştir (1908, s. 244). Ancak *kuşlı* yani *kuşlı* olmalı.

³⁸⁷³ TatB *jözek, jözök* 1876: 87

³⁸⁷⁴ << *yülgüç = Azb. *ülgüc* “tırak makinesi” (ÇSB).

³⁸⁷⁵ << **yirt-* (ÇSB) = TT *yirt-* ay.

³⁸⁷⁶ TatB *jirt-* 1876: 82

³⁸⁷⁷ Alt. Kum. Osm. vd. R *jıpm-* 1905: 477

³⁸⁷⁸ < *şit-* “eskitmek, eskiyinceye kadar giymek, aşındırmak, (elbiseyi, ayakkabıyı vb.) yıpratmak” + *-ik* (e.a.y.e.).

³⁸⁷⁹ OsmR *jıpmık* 1905: 478

³⁸⁸⁰ < *şit-* “eskitmek, eskiyinceye kadar giymek, aşındırmak, (elbiseyi, ayakkabıyı vb.) yıpratmak” + *-il-* (e.e.y.e.; edilgenlik).

³⁸⁸¹ << **yit-* (EDAL, s. 980; CHF, s. 49) = TT *yit-* ay.

³⁸⁸² Uçebn. *çухалас*

³⁸⁸³ AşmMater. *çĕm-*

³⁸⁸⁴ *şət-, adaş-, adaş*, olmalı. AşmMater. *çĕm, amau, adau*

³⁸⁸⁵ *süt-* olmalı. YakB *çym-* 1851: 172b

³⁸⁸⁶ << *yig (ÇSB; WOT, s. 828) = TT *yiv* “eklerin birleşme yeri”.

³⁸⁸⁷ TatB *jöj* 1876: 87

³⁸⁸⁸ Bar. Alt. Leb. TelR *jik* 1905: 507a

³⁸⁸⁹ OsmR *jiv* 1905: 532

šivīšī [šəvəzə]³⁸⁹⁰, Sp. ay. “terzi”; krş. Gomb.

šika [šəga]³⁸⁹¹, Sp. ay. “ihlamur”; krş. Gomb. (TatB [jüka³⁸⁹²])

šikīn- [šəgān-]³⁸⁹³ “diz çökmek (genç evli çift, düğünden sonra kadının anne babasını ilk kez ziyaret ettiklerinde ev perilerinin (*hārt-surt* [χərt-surt]) şerefine diz çökerler; genç kadın da düğünden sonraki gün sabah ilk kez odaya su getirdiğinde ocak önünde diz çöker)” (Orh. ÇağR [jükün-³⁸⁹⁴] “önünde eğilmek, bir büyüğün önünde çömelmiş olarak durmak, saygı göstermek”, krş. YakB [sügüi³⁸⁹⁵] “dizlerinin üzerinde durmak”, Uyg. Çağ. Osm. Kum. Alt. TelR [çök-³⁸⁹⁶] “diz çökmek; (saygı göstergesi olarak) dizlerini bükmek”)

šikīr [šəgār]³⁸⁹⁷, Sp. ay. “ekmek”; krş. Gomb. (? OsmR [çökāri³⁸⁹⁸] “Buhara darısının taneleri”, DT [çugari³⁸⁹⁹] “bir tahıl adı”, Zenk. 374, SartR [zağara³⁹⁰⁰] “mısır ve darı unu ve ondan pişmiş ekmek”)

šikīr-sīmsi [šəgār-sāmzi]³⁹⁰¹ “ekmek kenarı”

šil [šəl]³⁹⁰² “kaynak, pınar, memba, kuyu”; Uçebn. 41 “kuyu”; Uçebn. 94 *šil-kus* [šəl-kus³⁹⁰³] “kaynak” (Koyb. KaçR [jul³⁹⁰⁴] “dere, küçük dağ akarsuyu”, SagR [čul³⁹⁰⁵] “ırmak”)

šil- I [šəl-]³⁹⁰⁶ Uçebn. 143 “kurtarmak” (TatR [jəl-³⁹⁰⁷] “kurtarmak”)

šil- II [šəl-]³⁹⁰⁸ “(ör. çimeni, keteni) yolmak, çekip çıkarmak, koparmak”; krş. Gomb. [šöl] (Alt. Kum. vd. R [jul-³⁹⁰⁹] “yolmak, koparmak, elinden almak”; krş. TatR [jolk-³⁹¹⁰] ay.; Kırg. Krm. Kum. [julk-³⁹¹¹] ay.).

šiltūr [šəlbār]³⁹¹², Sp. ay. “yıldız (her insanın bir yıldızı vardır; en parlakları zenginlere aittir; bir kişi öldüğünde yıldızı gökten düşer; birisi düşen bir yıldız görürse, yaşamak isterse şöyle der: *šit*

³⁸⁹⁰ < *šivī* “dikiş, dikiş yeri, yara izi” + *šī* (a.a.y.e.), bk. *šivī*.

³⁸⁹¹ << *yōke (EWb., s. 207b; EDAL, s. 862).

³⁸⁹² TatB ay. 1876: 88

³⁸⁹³ < *šik-* “düşmek” + *-in-* (e.e.y.e.; dönüşlülük). Çuv. *šik-* << **çök-* (EDAL, s. 450) = TT *çök-* ay. WOT’a göre Çuv. *šik-*, **çök-* biçimine ek olarak **yük-* biçimine de geri dönebilir (s. 264).

³⁸⁹⁴ Orh. ÇağR *j’kyh-* 1905: 588

³⁸⁹⁵ *sügüi-* olmalı. YakB *ç’ęyi-* 1851: 172a

³⁸⁹⁶ Uyg. Çağ. Osm. Kum. Alt. TelR *çök-* 1905: 2034

³⁸⁹⁷ << *çörek (Agyagási, 1983, s. 279, 280) = TT *çörek* ay.

³⁸⁹⁸ OsmR *çökāpi* 1905: 2035

³⁸⁹⁹ DTZenk. *چوگاری çugari*

³⁹⁰⁰ SartR *зағара* 1911: 860

³⁹⁰¹ < *šikīr* “ekmek” + *sīmsa* “burun” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *šikīr* ve *sīmsa*.

³⁹⁰² << *yul (EDAL, s. 1543; CHF, s. 50) = ET *yul* “çay, kaynak, pınar, nehir, göl” (Wilkens, 2021, s. 918b).

³⁹⁰³ Uçebn. *çāl kyç*

³⁹⁰⁴ Koyb. KaçR *jyl* 1905: 552

³⁹⁰⁵ SagR *çyl* 1905: 2175

³⁹⁰⁶ << **yul-* (Ceylan, 1996, s. 149; CHF, s. 50) = ET *yul-* “almak, satın almak, geri satın almak, kurtarmak, rehinden kurtarmak” (Wilkens, 2021, s. 918b).

³⁹⁰⁷ TatR *jəl-* 1905: 459

³⁹⁰⁸ << **yol-* (EDAL, s. 1019) = TT *yol-* ay. Tekin’e göre Çuv. *šil-* << **ül-* ~ Orh. *yuli-* “akın edip yağmalamak” (2023, s. 270).

³⁹⁰⁹ Alt. Kum. vd. R *jyl-* 1905: 552

³⁹¹⁰ TatR *jolk-* 1905: 460

³⁹¹¹ Kırg. Krm. KumR *jylk-* 1905: 557

şiltür, şit şiltür, manın şiltür tüpene! [şit şêlbêr, şit şêlbêr, manên şêlbêr tübene³⁹¹³!] ³⁹¹⁴ “eriş yıldız, eriş yıldız, benim yıldızım gökyüzüne!””; krş. Gomb. (TatR, MişBüg. [jêldêz³⁹¹⁵])

şiltür-ükni [şêlbêr-ükni]³⁹¹⁶ “düşen yıldız, kayan yıldız”

şim [şêm]³⁹¹⁷, Sp. [şöm] “yün, tüy, kıl”; krş. Gomb. (TatR [jön³⁹¹⁸] “kıllar, yün, koyun postu, tüy”)

şimlî [şêmlê]³⁹¹⁹ “kıllı, tüylü, gür kıllarla kaplı”

şimah [şêmaç]³⁹²⁰, Sp. ay. “büyük parçalar hâlinde doğranmış veya kesilmiş hamur, erişte”; Zol. 74 “kıyılmış salma”; Zol. 369 “çorbaya konulan arpa unundan yuvarlak hamur parçaları”; krş. Magn. 76 (krş. TatR [çumar³⁹²¹] “içinde hamur topları bulunan çorba”; biçimle ilgili krş. OsmR [çokmak ~ çokmar³⁹²²] “çomak”

şimah-yaşki [şêmaç-jaşki]³⁹²³ “ş.-çorbası”

şimarta [şêmarða]³⁹²⁴, Sp. ay. “yumurta; testis, er bezi”; krş. Gomb. (OsmR [jumurta³⁹²⁵]; krş. TatR [jömörkâ³⁹²⁶], Bar. Kum. ÇağR [jumurtka³⁹²⁷])

şimil I [şêmêl]³⁹²⁸, Sp. ay. “gereksinim, ihtiyaç, husus, iş, mesele, olay”; *mîn şimilpa kiltîn?* [mên şêmêlba kildên?] ³⁹²⁹ “ne diye geldin?” krş. Gomb. (TatB [jömöş³⁹³⁰])

şimil II [şêmêl]³⁹³¹, Sp. ay. “hafif, kolay, rahat, önemsiz” (TatB [jinêl³⁹³²], MişBüg. [žinğêl])

şimîr I [şêmêr]³⁹³³, Sp. [şömör], Uçebn. 71 *şumîr* [şumêr³⁹³⁴] “yağmur”; *ş. şivat* [ş. şêvat] “yağmur yağıyor” (TatB [janêr³⁹³⁵], MişBüg. [janğêr])

³⁹¹² << *yuldur² (ÇSB) = TT yıldız ay.

³⁹¹³ tübene olmalı.

³⁹¹⁴ Çevirisi, CsSz.’te (s. 134) ve ÇS’nde (s. 138) bulunmamaktadır.

³⁹¹⁵ TatR *jêldêz* 1905:460

³⁹¹⁶ < *şiltür* “yıldız” + *ük-* “düşmek” + *-nî* (geçmiş zaman ortacı) + *î* (3. tekil iyelik eki), bk. *şiltür* ve *ük-*.

³⁹¹⁷ << *yüh (ÇSB) << *üh (Tekin, 2023, s. 270) = TT yün ay.

³⁹¹⁸ TatR *jön* 1905: 85

³⁹¹⁹ < *şim* “yün, tüy, kıl” + *+lî* (a.a.y.e.), bk. *şim*.

³⁹²⁰ Yegorov ve Fedotov sözcüğü TT *yumaç* “yumak” ve onun diğer Türk dillerindeki denkliklerine yaklaştırmışlardır (1964, s. 207; 1996b, s. 94, 95).

³⁹²¹ TatR *çumar* 1905: 2188

³⁹²² OsmR *çokmak, çokmar* 1905: 2011

³⁹²³ < *şimah* “büyük parçalar hâlinde doğranmış veya kesilmiş hamur, erişte” + *yaşka* “çorba” + *î* (3. tekil iyelik eki), bk. *şimah* ve *yaşka*.

³⁹²⁴ << *yumurtka (EDAL, s. 1499) = TT yumurta ay.

³⁹²⁵ OsmR *жумурта* 1905: 577

³⁹²⁶ TatR *жөмөркө* 1905: 463

³⁹²⁷ Bar. Kum. ÇağR *жумуртка* 1905: 577

³⁹²⁸ << *yumul’ (EWb., s. 211a) = ET yumuş “hizmet” (Wilkens, 2021, s. 920b).

³⁹²⁹ Çevirisi, CsSz.’te (s. 134) bulunmamaktadır. ÇS’nde “ne vazife ile geldin?” biçimindedir (s. 138).

³⁹³⁰ TatB *jomoš* 1876: 86

³⁹³¹ Yegorov, Räsänen ve Fedotov sözcüğü, Çuv. *şim* “yün” sözcüğüyle ilişkilendirmişler, Uyg. *yiñil*, Çağ. *yüñül*, *yeñil*, TT. ağ. *yenil* “hafif” vb. biçimlere yaklaştırmışlardır (1964, s. 207; 1969, s. 198a; 1996b, s. 954, 95). Hovdhaugen ise sözcüğü, *yeñil biçiminden getirir (1972, s. 208). Emine Yılmaz, Çuv. *şimil* sözcüğünün ET biçimlerinde (Uyg. *yiñil* gibi) dudak ünlüsü olmadığını, bu durumda Çuvaşçada *şinil* bekleneceğini belirtir. Ancak OT’de dudak ünlülü veri yoktur: NF *yüñül* gibi. Yılmaz, Çuv. *şimil* için hem Yegorov ve Räsänen’in görüşlerinin hem de Hovdhaugen’in görüşünün mümkün olduğunu belirtir (Ceylan, 1994, s. 146-147; baskıda).

³⁹³² TatB *jinêl* 1876: 82

šimîr-hulli [šâmêr-çullî]³⁹³⁶ (bot.) “šimîr-üçük [šâmêr-ü.ǰžük] adı verilen kurbanda kullanılan bazı bitkiler”

šimîr II [šâmêr]³⁹³⁷, Sp. [šömər] “yumruk”; krş. çimîr [tšâmêr] (TatR [jəmərə, jəmərə] “yuvurlak, top gibi”; krş. TatR [jəmrok³⁹³⁸] “yumruk”)

šimha [šâmça]³⁹³⁹, Sp. [šəmra] “yumak” (TatB [jəmçak, jumçak³⁹⁴⁰])

šimhala- [šâmçala-]³⁹⁴¹ “yumak yapmak, yumak sarmak”

šinîh [šânêç]³⁹⁴², Sp. [šənəh] “un”; krş. Gomb. (krş. TatB [ən³⁹⁴³])

šipala [šêbala]³⁹⁴⁴, Sp. ay. “ölçüm kabı, (sıvı almaya) kepçe, içme kabı, küçük kepçe” (AltV [čabala, šabala³⁹⁴⁵] “kaşık”)

šipan [šêban]³⁹⁴⁶ “çıban” (MişBüg. [čêban] ay., OsmR [čêban³⁹⁴⁷] “sivilce, çıban”)

šipata [šêbada]³⁹⁴⁸, Sp. ay. “ıhlamur ağacı kabuğundan ayakkabı, hasır ayakkabı”; krş. Gomb. (TatB [čabata³⁹⁴⁹] ? < Far.)

šipata-kantri [šêbada-kandri]³⁹⁵⁰ “hasır ayakkabının bağı”

šipata-türtiş [šêbada-türdêş] “hasır ayakkabının tabanı”

šir- [šêr-]³⁹⁵¹, Sp. [šer-] “(hamur, kil) yoğurmak, karmak” (KumR [jür-³⁹⁵²], Tar. Tuba. LebR [juçur-³⁹⁵³] “yoğurmak”)

šira I [šêra]³⁹⁵⁴ “kilit (kilitlemek için)” (TatR [jözâk³⁹⁵⁵])

širašši [šêrašši]³⁹⁵⁶, Sp. ay. “kilit”

³⁹³³ << *yağmur (Ceylan, 1996, s. 153; CHF, s. 64) = TT yağmur ay. veya Çuv. šimîr/šumîr “yağmur” < šu- “yağmak” + +mîr (a.a.y.e.), bk. šu- II.

³⁹³⁴ Uçebn. çymâp

³⁹³⁵ TatB jañîr 1876: 74

³⁹³⁶ < šimîr “yağmur” + hulî “uzun filiz, dal, sürgün, çubuk” + î (3. tekil iyelik eki), bk. šimîr I ve hulî.

³⁹³⁷ << *yumûr-uk (EWb., s. 210b); << *yumur (Róna-Tas, 1988, s. 762).

³⁹³⁸ TatR jəmərə, jəmpə, jəmpək 1905: 463, 465

³⁹³⁹ << *yumğak (Ceylan, 1996, s. 149) = TT yumak ay.

³⁹⁴⁰ TatB jomçak, jumçak 1876: 86

³⁹⁴¹ < šimha “yumak” + +la- (a.e.y.e.), bk. šimha.

³⁹⁴² << *ün (EWb., s. 514a) (+uk ekiyle birlikte) = TT un ay.

³⁹⁴³ TatB on 1876: 28

³⁹⁴⁴ Yegorov, Räsänen ve Fedotov, sözcüğü, Kzk. šabala “kevgir”, Osm. sapılak “uzun saplı kap”, Alt., Tob. šapala, çabala “yiyecek haşlarken kullanılan kaşık”, Tel., Tob. šabala, Bar. šebele, Şor. šabila, Hak. samnaç, Tuv. šopulaç “kaşık” sözcüklerine yaklaştırmışlardır. Yegorov ayrıca bu sözcüklerin yansıma kökenli olduklarını belirtmiştir (1964, s. 207; 1969, s. 94a; 1996b, s. 96).

³⁹⁴⁵ AltV çабала, шабала 1884: 422b, 443a

³⁹⁴⁶ << *çirğān (ÇSB; EDAL, s. 424) = TT çıban ay.

³⁹⁴⁷ OsmR чыбан 1905: 2098

³⁹⁴⁸ << Far. çābātān ~ çāpātān چاباتان “hasır ayakkabı; kalın çizme üstüne geçirilen ayakkabı” (ANLT, s. 32, 49); < Tat. çapata “huş kabuğundan, ipten örülmüş ayakkabı” < Far. çāpārī, çapātī “ince bazlama” (ÇSB).

³⁹⁴⁹ TatB ay. 1894: 91

³⁹⁵⁰ < šipata “ıhlamur ağacı kabuğundan ayakkabı, hasır ayakkabı” + kantra “sicim, kordon, kalın ip; ıhlamur ağacı kabuğundan, hasır ayakkabının bağı” + î (3. tekil iyelik eki), bk. šipata ve kantra.

³⁹⁵¹ << *yugur-/yugır- (EDAL, s. 889); << *yogur- (WOT, s. 411) = TT yoğur- ay.

³⁹⁵² KumR jÿp- 1905: 546

³⁹⁵³ Tar. Tuba. LebR jÿÿp- 1905: 542. Paasonen yanlış vermiş olmalı, juçur olmalıydı.

³⁹⁵⁴ << *yurá(k) (EWb., 212a).

³⁹⁵⁵ TatR jözök 1905: 462

šīr(a)-uśši [šâr(a)-uśši]³⁹⁵⁷ “anahtar”

šīrala- [šârala-]³⁹⁵⁸ “kapamak, kilitlemek; (atı) bukağıyla ayağından bağlamak”

šīra II [šâra]³⁹⁵⁹, Sp. ay. “(ör. orman hak.) sık, gür, (ör. çorba hak.) koyu, yoğun” (Tel. AltR [čīrak³⁹⁶⁰] “kalın, sağlam”; Aşmarin’e göre (AşmMater. 84) = Tat. [kujã³⁹⁶¹] “kalın, koyu, yoğun”)

šīral- [šâral-]³⁹⁶² “sıklaşmak, gürleşmek, koyulaşmak veya kalınlaşmak”

šīrat- [šârat-]³⁹⁶³ “sıklaştırmak, gürleştirmek, koyulaştırmak, kalınlaştırmak”

šīrha [šârḫa]³⁹⁶⁴, Sp. [šârrav] “yorga, rahvan giden at”; *ku ut šīrha* [ku ut šârḫa]³⁹⁶⁵ “bu at rahvan” (Tat. TobR [jurya³⁹⁶⁶] “rahvan”)

šīrhala- [šârḫala-]³⁹⁶⁷ “rahvan gitmek, eşkin gitmek veya yürümek”

šīrta [šârdā]³⁹⁶⁸ “(bir düğmede, çanda) kulp, tutamak, delik”; *yîp-šīrti* [jêp-šârdi] “iğne deliği”; krş. Máté XIX, 24

šīrttan [šârttan]³⁹⁶⁹, Uçebn. 64 *šīrtan* [šârdan³⁹⁷⁰] “turna balığı”; krş. Gomb. (TatB [čurtan³⁹⁷¹] ay., OsmR [čortan³⁹⁷²] “yılan balığı”, Alt. vd. R [čorton³⁹⁷³] “turna balığı”)

³⁹⁵⁶ < *šīra uśši*, bk. *šīr(a)-uśši*.

³⁹⁵⁷ < *šīra* “kilit” + *uś-* “açmak” + *-ī* (e.a.y.e.) + *+sī* (a.a.y.e.) + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *šīra* ve *uś-*.

³⁹⁵⁸ < *šīra* “kilit” + *+la-* (a.e.y.e.), bk. *šīra*.

³⁹⁵⁹ Aşmarin, sözcüğü Tü. *k-* sesine karşılık Çuv. *ś-* örneklerinden biri olarak (Tat. *kanat*, Çuv. *śunat* “kanat” gibi) Tat. *kuyı* “koyu” sözcüğüne yaklaştırmıştır (1898, s. 84). Gombocz, Mac. *sürü* “kati” sözcüğünü şüpheli bir biçimde Çuv. *šīra*’ya ve onu da yine şüpheyle yaklaşılarak Alt., Tel. *čīrak* “kalın, sağlam” sözcüklerine yaklaştırmıştır (1912, s. 118). Macarca sözcüğü ele aldığı yazısında Ligeti, Tü. *koyu* “koyu” sözcüğünün Çuvaşcadaki kurallı biçiminin *yīvī* olarak bulunduğunu belirterek Aşmarin’in görüşünü sesbilgisel açıdan kabul edilemez olduğunu savunmuştur. Gombocz’un ihtiyatlı bir biçimde ilgili gördüğü Alt., Tel. *čīrak* “kalın, sağlam” sözcüğüne gelince, Ligeti’ye göre bu sözcük, Türk dillerinde bilinmediğinden, Altayca ve Teleütçede izole bir biçimde bulunan sözcüklerin çoğunda olduğu gibi Mo. kopyadır (Yazılı Mo. *çigirağ* “sert, katı, güçlü, sağlam”). Yazılı Mo. *çigirağ* ise Tat. tığız “kati, bastırılmış” ve Çuv. tīvīr “dar, sıkı” olarak bulunur. Ligeti, son olarak Mansice *sūrā*, *sūrā*, *şurā* “koyu” gibi veriler de göz önünde bulundurulduğunda Çuv. *šīra* sözcüğünün Fin-Ugorca bir kopya sözcük de olabileceğini savunmuştur (1935, s. 219-221). WOT yazarları, sözcüğü, Mac. *sürü* [šūrū] “yoğun, katı (odun veya çorba hak.)” (<<EBT *çirey (-Tü. *çīrag, *çīreg) sözcüğünün etimolojisini ele aldıkları yerde, Tat. *cıyraq* “sıkıca bükülmüş iplik; kirmen”, *tyraq* “güçlü, sağlam, kalın, katı”, Kırg. *çyraq* “sağlam, dayanıklı, cesur, çevik (özellikle ata binip cesurca ve ustalıklı koşturan çocuklar hak.), Alt. *çyraq* “güçlü, dayanıklı, cesur, hünerli, sıkıca bükülmüş (iplik)”, Alt., Tel. *čīrak* “kalın, sağlam”, Alt. *çyırak* “güçlü, sağlam, yoğun (maddeler hak.)”, Hak. *šīrah* “güçlü, dayanıklı, sağlam yapılı biri”, *tīrah* “güçlü, sağlam”, Tuv. *šīrah* “güçlü” ve Mo. *çigirağ* “güçlü, sağlam, masif, kuvvetli”, Hlh. *çiyreg* vb. ay. biçimlerine yaklaştırmışlardır. Onlara göre; Çuv. *šīra* sözcüğünün bir önceki biçimi, *çireg olarak yeniden yapılandırılmalıdır. Ancak burada bir takım kronolojik problemler vardır. Çuvaşçada *ti->ç-* değişimi, 12.-13. yy.’dan daha önce gerçekleşmiştir. Uzun bir /ī/ sesi söz konusu olduğundaysa durum daha farklı olabilir. Yani *tī->ç-* değişiminden daha önce gerçekleşmiş olabilir. Bu durumda EBT *çirey’in *tīreg<*tīrag gibi bir biçime döndüğünü varsayabiliriz. Eğer bu kanıtlanabilirse, o zaman *tīrag’ın da *tıgra-* eyleminden türemiş bir isim olan *tıgrak*’tan geldiğini varsayabiliriz (s. 749-751).

³⁹⁶⁰ Tel. AltR *čīpak* 1905: 2123

³⁹⁶¹ AşmMater. *kyjı*

³⁹⁶² < *šīra* “(ör. orman hak.) sık, gür, (ör. çorba hak.) koyu, yoğun” + *+al-* (a.e.y.e.), bk. *šīra*.

³⁹⁶³ < *šīra* “(ör. orman hak.) sık, gür, (ör. çorba hak.) koyu, yoğun” + *+at-* (a.e.y.e.), bk. *šīra*.

³⁹⁶⁴ << *yorka (ÇSB) = TT *yorga* “binicisini sarsmayan at yürüyüşü”.

³⁹⁶⁵ Çevirisi, CsSz.’te (1905, s. 135) bulunmamaktadır. ÇS’nde “bu at eşkindir” biçimindedir (s. 139).

³⁹⁶⁶ Tat. TobR *jyp̄a* 1905: 548

³⁹⁶⁷ < *šīrha* “yorga, rahvan giden at” + *+la-* (a.e.y.e.), bk. *šīrha*.

³⁹⁶⁸ << **īrt+ak̄* (Tekin, 2023, s. 259); << *yūrtu (EDAL, s. 1523) = TT *yurdu* “iğne deliği” (< *yurt*, 3. tekil iyelik ekiyle birlikte).

³⁹⁶⁹ << *çortan (ÇSB; EDAL, s. 453).

şit- [šât-]³⁹⁷⁴, Sp. [šet-] “yutmak, içine almak, içine çekmek, emmek, harcamak, tüketmek” (TatB [jot-³⁹⁷⁵])

şitar, şitar [šâdar, šidar]³⁹⁷⁶, Uçebn. 22 *şitar* [šidar³⁹⁷⁷]: *minter-şitar, tüşek-şitar* [mindêr-šâdar, tüşek-šâdar] “yastık ve minderler, yatak takımı, yatak için gerekli olan yastık, yorgan, çarşaf vb.’nin tümü”; *unñ minter-şitar numay* [unñ mindêr-šâdar numaj] “onun yatak takımı çok”, Uçebn. 22 “yastık” (krş. YakB [sytyk³⁹⁷⁸] ay.; krş. Grönb. 95)

şiti [šâdê]³⁹⁷⁹, Sp. [šet] “obur” (TatR [jot³⁹⁸⁰] “açgözlülükle yutan”)

şiv-arni [šâv-ární], bk. *şu* III [şu³]

şiv-uyih [šâv-ujêh], bk. *şu* I [şu¹]

şivar [šâvar]³⁹⁸¹, Sp. ay. “ağız”; krş. Gomb. (TatR [auz³⁹⁸²], MişBüg. [awôs])

şivarlıh [šâvarlêh]³⁹⁸³ “gem, at başlığı üzerindeki ağızlık”

şivarhla- [šâvarhla-]³⁹⁸⁴ “gemlemek, gem takmak”

şivar-maççi [šâvar-mat’t’ši]³⁹⁸⁵ “damak”

şi [ši]³⁹⁸⁶ “bir şeyin üstü, yüzeyi, üst kısım”; *tu sine* [tu sine] “dağa, dağın üstüne”; *tu sinçe* [tu sin.ǰʒe] “dağda, dağın üstünde”; *tu sinçen* [tu sin.ǰʒen] “dağdan, dağdan aşağı”, vb. krş. AşmMater. 218; *ut-şi* [ut-ši] “ot biçme zamanı”

şiyelti [šijeldi]³⁹⁸⁷ “üst, üstte bulunan”; *ş. kîpe* [ş. kəpe] “üst gömlek”

şiyinçe: manñ arımñ ş. pur [šijən.ǰʒe: manên arêmên ş. pur]³⁹⁸⁸ “benim karım hamile”

şi-puş [şi-puş] “(ör. bir kişinin) üst baş, görünüm, dış görünüş”; krş. Razsk. I. 40

şi-vitti [şi-vitti]³⁹⁸⁹ “çocuk yorganı”

şi- [ši-]³⁹⁹⁰, Sp. ay. “yemek”; krş. Gomb. (Alt. TelR [ji-³⁹⁹¹], OsmR [jä-³⁹⁹²])

³⁹⁷⁰ Uçebn. *çârtan*

³⁹⁷¹ TatB ay. 1876: 98

³⁹⁷² OsmR *çortan* 1905: 2020

³⁹⁷³ Alt. vd. R *çортон* 1905: 2021

³⁹⁷⁴ << *yüt- (ÇSB) << *üt- (Tekin, 2023, s. 270); << *yubut- (EDAL, s. 1556) = TT *yut-* ay.

³⁹⁷⁵ TatB *jot-* 1876: 85).

³⁹⁷⁶ << *yatur (ÇSB).

³⁹⁷⁷ Uçebn. *çытар*

³⁹⁷⁸ YakB *сыттык* 1851: 162b

³⁹⁷⁹ < *şit-* “yutmak” + *-i* (e.a.y.e.), bk. *şit-*.

³⁹⁸⁰ TatR *jəm* 1905: 460

³⁹⁸¹ << *ăğır (EWb., s. 8b) = TT *ağız* ay.

³⁹⁸² TatR *ayз* 1893: 82

³⁹⁸³ < *şivar* “ağız” + *+la-* (a.e.y.e.), bk. *şivar*.

³⁹⁸⁴ < *şivar* “ağız” + *+lih* (a.a.y.e.) + *+la-* (a.e.y.e.), bk. *şivar*.

³⁹⁸⁵ < *şivar* “ağız” + *maçça* “tavan” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *şivar* ve *maçça* II.

³⁹⁸⁶ << *yeg = TT *yeğ* “iyi” (Yılmaz, 2002, s. 70; EDAL, s. 479) veya << *üg = TT *ağ. yüğ* “hüyük” (Tekin, 2023, s. 270).

³⁹⁸⁷ *şijelti* olmalı. < *şi/şiy* “bir şeyin üstü, yüzü, yüzeyi, üst kısım” + *+el* (a.a.y.e.) + *+ti* (a.a.y.e.), bk. *şi*.

³⁹⁸⁸ < *şi/şiy* “bir şeyin üstü, yüzü, yüzeyi, üst kısım” + *+i* (3. tekil iyelik eki) + *+nçe* (bulunma durumu eki, zamir *n*’siyle birlikte), bk. *şi*.

³⁹⁸⁹ < *şi* “bir şeyin üstü, yüzü, yüzeyi, üst kısım” + *vitî* “örtü” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *şi*.

šime [šimɛ]³⁹⁹³ “yemek, yiyecek, gıda”

šimíš [šimíš]³⁹⁹⁴ “yemek, gıda”; *yǐvīs-šimíš* [jǐvɛs-šimíš] “bir ağacın meyvesi, yemiş” (TatB [jiməš³⁹⁹⁵] “yemiş, meyve”, SagR [čiməs³⁹⁹⁶] “gıda, yemek; yemiş”)

šinčĭk [šin.ǫžək]³⁹⁹⁷ “artık kuru ot, yemden artanlar, hayvan yeminin artıkları (kuru ot, saman vb.)”

šil [šil]³⁹⁹⁸, Sp. ay. “yel, rüzgâr” (TatB [jil³⁹⁹⁹])

šilĭ I [šilə]⁴⁰⁰⁰ “öfke”

šilen- [šilen-]⁴⁰⁰¹ “öfkelenmek, kızmak”

šilĭ II [šilə]⁴⁰⁰², Sp. ay. “hayvan memesi” (krş. TatB [jilən⁴⁰⁰³] ay., Tar. Kum. ÇağR [jälĭn⁴⁰⁰⁴] ay.)

šilĭ III [šilə] “1. yumak (iplik çilesinde), Fin. *kaarto*; 2. özgü ipliklerinin çaprazlanması, Fin. *tiuhtaus*”; *hutĭr-šilli* = *šilĭ* [χudĕr-šilli = šilə] 1.; *hutĭr-šilli šippi* [χudĕr-šilli šippi] “yumak ipi”, Fin. *kaartorihma*; *kunčak-šilli* = *šilĭ* [kuŋ.ǫžək-šilli = šilə] 2.; *šilĭ-šippi* [šilə-šippi] Fin. *tiuhtarihma* (Alt. TelR [jälä⁴⁰⁰⁵] “ip, ilmik vb.”)

šilĭm I [šiləm]⁴⁰⁰⁶ “balık ağı, çekme ağı, gırgır ağı”; krş. Máté XIII, 47 (MişBüg. [jäləm] ay., Bar. Tob. TümR [jäləm⁴⁰⁰⁷] “ağ”)

šilĭm II [šiləm]⁴⁰⁰⁸, Sp. ay. “tutkal, yapıştırıcı” (TatB [jiləm⁴⁰⁰⁹], Tar. Alt. vd. R [jälĭm⁴⁰¹⁰])

šilĭmle- [šiləmle-]⁴⁰¹¹ “tutkallamak, yapıştırmak”

šilhe [šilχɛ]⁴⁰¹², Sp. [šilχɛ] “yele”; krş. Gomb. (krş. TatB [jalə⁴⁰¹³], KüerR [jäläk⁴⁰¹⁴])

³⁹⁹⁰ << *yē- (ÇSB) = TT *ye-* ay.

³⁹⁹¹ Alt. TelR *ji-* 1905: 501

³⁹⁹² OsmR *jä-* 1905: 312

³⁹⁹³ < *ši-* “yemek” + *-me* (e.a.y.e.), bk. *ši-*.

³⁹⁹⁴ < *ši-* “yemek” + *-míš* (e.a.y.e.), bk. *ši*. *yēmĭlč (ÇSB) = TT *yemiş* ay. biçiminden de geliyor olabilir.

³⁹⁹⁵ TatB *jimeš* 1876: 83

³⁹⁹⁶ SagR *čimic* 1905: 2159

³⁹⁹⁷ < *ši-* “yemek” + *-n-* (e.e.y.e.; dönüşlülük) + *-çĭk* (e.a.y.e.), bk. *ši-*.

³⁹⁹⁸ << *yel (EWb., s. 195b); << *yēl (Ceylan, 1996, s. 150) = TT *yel* ay.

³⁹⁹⁹ TatB ay. 1876: 84

⁴⁰⁰⁰ << *yūl- “delirmek, çıldırmak; öfke, hiddet; kudurmak, azmak” = Yak. *sūl-* “kudurmak, azmak” (EWb., s. 213a; EDAL, s. 485). Levitskaya, farklı bir etimoloji önermiştir. Ona göre; Çuv. *šilĭ*, **šil-* (< **žel-*) eylemine geri gider ve Tat. ağızlarında bulunan *žil-* “sallanarak birine öfkeyle bağlamak”, *yilkĭn-* “delirmek” vb. verileriyle karşılaştırılabilir. Ayrıca muhtemelen Başk. *yilkĭn-* “can atmak, çok istemek” sözcüğünün de bunlara dâhil edilebileceğini belirterek Trkm. *yel* mecazen “kızgınlık, öfke, tahrik”, *yel al-* “sinirlenmek, öfkelenmek” yapılarıyla karşılaştırmıştır (1974, s. 81, 82).

⁴⁰⁰¹ < *šilĭ* “öfke, hiddet” + *+len-* (a.e.y.e.), bk. *šilĭ*.

⁴⁰⁰² << *yēlin (ÇSB) = TT *yelin* ay.

⁴⁰⁰³ TatB *jile* 1876: 84

⁴⁰⁰⁴ Tar. Kum. ÇağR *jälĭn* 1905: 350

⁴⁰⁰⁵ Alt. TelR *jälä* 1905: 347

⁴⁰⁰⁶ << *yalum (ÇSB; EDAL, s. 959); << *yalum (WOT, s. 364; CHF, s. 44).

⁴⁰⁰⁷ Bar. Tob. TümR *жылым* 1905: 485

⁴⁰⁰⁸ << *yeli-m (EDAL, s. 460) = TT *yelim* ay.

⁴⁰⁰⁹ TatB *jilem* 1876: 84

⁴⁰¹⁰ Tar. Alt. vd. R *jälĭm* 1905: 350

⁴⁰¹¹ < *šilĭm* “tutkal, yapıştırıcı” + *+le-* (a.e.y.e.), bk. *šilĭm*.

şilnik [şilnik], Razsk. I, 23 [şilnək], bk. *şinlik* [şinlik]

şimik [şimək] “Pagan Çuvaşların bir bayramıdır ki eskiden Hamsin Yortusundan önceki çarşamba günü başlar ve bir hafta sürerdi, şimdiyse onlarda bu kutlama Hamsin Yortusuna denk gelen pazar gününde başlar; Hristiyanlaşmış Çuvaşlardaysa Hamsin Yortusunun adıdır” (TatO [şimək, simik⁴⁰¹⁵] “Semik, Hamsin Yortusundan önceki perşembe günü” < Ru. *семикъ*)

şinlik, şilnik [şinlik, şilnik] (Seperkino köyü) [şelnəχ], Razsk. I, 23 [şilnək] “hol, koridor, giriş” (Ru. *сенник* “kulübenin karşısında, giriş holü boyunca uzanan soğuk oda” vb. Dal)

şinşe I [şinžε]⁴⁰¹⁶, Sp. ay. “ince (ör. çivi, iplik)” (krş. TobR [jiñičkă⁴⁰¹⁷] “ince”, Alt. Tel. LebR [čičkă⁴⁰¹⁸] “ince, dal gibi = [jănčkä]”)

şinšet- [şinžet-]⁴⁰¹⁹ “daraltmak, inceltmek”

şinşe II [şinžε]⁴⁰²⁰ “Hamsin yortusuna yakın bir zamanda başlayıp çeşitli oyunlarla ve *üçük* [ü.đžük] adlı kurbanla 1-3 hafta boyunca kutlanan bir bayram; bu süreçte tüm tarım işleri durur”

şinçik [şin.đžək], bk. *şi-* [şi-]

şip [şip]⁴⁰²¹, Sp. ay. “ip, iplik; ince sicim” (TatB [jəb⁴⁰²²], Alt. Tel. vd. R [jip⁴⁰²³])

şip-şilen [şip-şəlen] “atkılı solucanı veya kılımsı su solucanı”

şirik [şirək]⁴⁰²⁴, Sp. ay. “kızılağaç” (TatB [jirək⁴⁰²⁵])

şirim [şirəm]⁴⁰²⁶, Sp. ay. “yirmi”; krş. Gomb. (TatB [jigərmə⁴⁰²⁷])

şirip [şirəp]⁴⁰²⁸ “güçlü, sağlam, dayanıklı, sert”, (Uçebn. 98) “katı” (Uçebn. 116) “sert”; *ş. yivš, ş. laşa, ş. starik* [ş. jəvəš, ş. laža, ş. starik]⁴⁰²⁹ “sağlam ağaç, güçlü at, güçlü ihtiyar” (TatO [şirəb⁴⁰³⁰] ay. “sağlam, katı”)

şiriplen- [şirəplen-]⁴⁰³¹ “güçlenmek, sağlamlaşmak, sertleşmek”

⁴⁰¹² Çuv. *şil-he* << *yāl, yāl (< ? *yayl) = Osm. *yälä* ay. (EWb., s. 181a). Emine Yılmaz, sözcüğü şu şekilde açıklamıştır: < *şil* + *he* (a.a.y.e.) < *yel (2002, s. 118).

⁴⁰¹³ TatB *jali* 1876: 78

⁴⁰¹⁴ KüerR *jäläk* 1905: 348

⁴⁰¹⁵ TatO *симек, симиқ* 1892: 175a

⁴⁰¹⁶ << *yihçe (EWb., s. 203b); << *yinçge (ÇSB); << *yihçge (EDAL, s. 1010) = TT *ince* ay.

⁴⁰¹⁷ TobR *jiñičkă* 1905: 512

⁴⁰¹⁸ Alt. Tel. LebR *чиçкă* 1905: 2146

⁴⁰¹⁹ < *şinşe* “ince” + +t- (a.e.y.e.), bk. *şinşe*.

⁴⁰²⁰ Zolotnitskiy’e göre sözcük, Çuv. *şinî* “yeni” ve Tat. *yay* “yaz” sözcüğünden oluşmaktadır ve “yeni yaz, yeni yazın gelişi” anlamı taşımaktadır (1875, s. 195). Räsänen’e göre sözcük, bir kopyadır: < Tat. Ufa *şinle*, Tat. *çilli* “temmuz ve ağustos ayları” < Far. *çihil* “kırık”, *çilla* 𐭪𐭥 “kırk günlük süre, kırıklık, çile” (1969, s. 111a).

⁴⁰²¹ << *yip (ÇSB) = TT *ip* ay.

⁴⁰²² TatB *jeb* 1876: 80

⁴⁰²³ Alt. Tel. vd. R *jin* 1905: 529

⁴⁰²⁴ << *yerük (EDAL, s. 1542).

⁴⁰²⁵ TatB *jirek* 1876: 84

⁴⁰²⁶ << *yēgirmi (ÇSB) = TT *yirmi* ay.

⁴⁰²⁷ TatB *jigirme* 1876: 82

⁴⁰²⁸ << *yarp = ET *yarp* “sert, sıkı” (WOT, s. 369).

⁴⁰²⁹ Çevirisi, CsSz.’te (s. 137) ve ÇS’nde (s. 144) bulunmamaktadır.

⁴⁰³⁰ TatO *ширёб* 1892: 237a

⁴⁰³¹ < *şirip* “güçlü, sağlam, dayanıklı, sert” + +len- (a.e.y.e.), bk. *şirip*.

şis- [şis-]⁴⁰³², Sp. ay. “(yıldırım, şimşek hak.) ışımak, ışıldamak, parlamak”

şişim [şişəm]⁴⁰³³, Sp. ay. “yıldırım, şimşek”; *tipî ş.* [tibə ş.⁴⁰³⁴] “parlama, yağışsız şimşek, kuru şimşek, şimşeğin yansıması”; krş. *şuşim* [şužəm] (TatB [jäšən⁴⁰³⁵], TobR [jašən⁴⁰³⁶])

şit- [şit-]⁴⁰³⁷, Sp. ay. “yetmek, varmak, ulaşmak, erişmek, yetişmek, yaklaşmak, uzanmak; yetmek”; *şitet*, *şitî* [şidət, şidə] “yeter! yeterli!” – krş. Gomb. (TatB [jit-⁴⁰³⁸])

şitelik [şidələk]⁴⁰³⁹ “bir şeye yeterince sahip olma, bolluk”

şitelikli [şidələklə]⁴⁰⁴⁰ “yeterli, yeterince, yetecek kadar, yeteri kadar”; *ş. paçî* [ş. pa.ðžə] “yetecek kadar, yeteri kadar verdi”

şiter- [şidər-]⁴⁰⁴¹ = *şit-* [şit-]

şitîn- [şidən-]⁴⁰⁴² “büyümek, yetişmek, ergenlik çağına gelmek, olgunlaşmak”; *vîl şitînnî şin*, *avlantarma şitînnî* [vəl şidənnə şin, avlandarma şidənnə]⁴⁰⁴³ “o bir yetişkin, evlenme çağına geldi”

şitînter- [şidəndər-]⁴⁰⁴⁴ ettirgen. “büyütmek, yetiştirmek”; *vîl açisene üsterse şitînteret* [vəl a.ðžizene üstərze şidənderet]⁴⁰⁴⁵ “o çocuğunu büyütüp yetiştirdi”

şitle- [şitle-], bk. *şivtîle-* [şivdəle-]

şit-tunî [şit-tunî], bk. *şivtî* [şivdə]

şiççi, şiçi, şiç [şit'tşə, şidžə, şit'ş]⁴⁰⁴⁶ “yedi” (Tat. [jidə])

şiçi-şiltür, şiç-şiltür, şit-şiltür [şidžə-şəldər, şit'ş-şəldər, şit-şəldər] “Büyük Ayı, Yedigir (takım yıldızı); - bir zamanlar iki adam iki at üzerinde üç köpekle avlanmaya çıktığında, yolda donmuşlar ve atlarla, köpeklerle Büyük Ayı takımı yıldızı hâline gelmişler”

şitmîl [şitməl]⁴⁰⁴⁷ “yetmiş” (Tat. [jitməş])

şivtî [şivdə]⁴⁰⁴⁸, Sp. ay. “saç örgüsü (kızlarda ve kadınlarda aynı biçimde)”; krş. Gomb. [şivət]

⁴⁰³² << *yaş- (EWb., s. 192a); << *yılç- (ÇSB); << *yal(ç)- (EDAL, s. 1519) = ET *yaşı-*, *yaşu-* “parlamak, pırıldamak, ışık yaymak” (Wilkens, 2021, s. 874b, 876a).

⁴⁰³³ < *şis-* “ışımak, ışıldamak, parlamak (yıldırım, şimşek hak.)” + *-im* (e.ay.e.), bk. *şis-*. veya << *yılçın (ÇSB) = ET *yaşın* “şimşek, yıldırım” (Wilkens, 2021, s. 875a).

⁴⁰³⁴ *tieə* olmalı.

⁴⁰³⁵ TatB *jäšen* 1876: 79

⁴⁰³⁶ TobR *jauyin* 1905: 246

⁴⁰³⁷ << *yêt- (ÇSB) = TT *yet-* ay.

⁴⁰³⁸ TatB ay. 1876: 82

⁴⁰³⁹ < *şit-* “yetmek, varmak, ulaşmak, erişmek, yetişmek, yaklaşmak, uzanmak; yetmek” + *+elîk* (e.a.y.e.), bk. *şit-*.

⁴⁰⁴⁰ < *şitelîk* “bir şeye yeterince sahip olma durumu, bolluk” + *+lî* (a.a.y.e.), bk. *şitelîk*.

⁴⁰⁴¹ < *şit-* “yetmek, varmak, ulaşmak, erişmek, yetişmek, yaklaşmak, uzanmak; yetmek” + *-er-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *şit-*.

⁴⁰⁴² < *şit-* “yetmek, varmak, ulaşmak, erişmek, yetişmek, yaklaşmak, uzanmak; yetmek” + *-in* (e.e.y.e.; dönüşlülük), bk. *şit-*.

⁴⁰⁴³ Çevirisi, CsSz.'te (s. 137) ve ÇS'nde (s. 144) bulunmamaktadır.

⁴⁰⁴⁴ < *şit-* “yetmek, varmak, ulaşmak, erişmek, yetişmek, yaklaşmak, uzanmak; yetmek, yeterli olmak” + *-in* (e.e.y.e.; dönüşlülük) + *-ter-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *şit-*.

⁴⁰⁴⁵ Çevirisi, CsSz.'te (s. 137) ve ÇS'nde (s. 145) bulunmamaktadır.

⁴⁰⁴⁶ << *yēti (ÇSB) = TT *yedi* ay.

⁴⁰⁴⁷ << *yētmil² (ÇSB) = TT *yetmiş* ay.

šivtīle-, šitle- [šivdäle-, šitle-]⁴⁰⁴⁹, Uçebn. 114 *šivtīle-* [šivətle-] “(saç) örmek”

šit-tuni [šit-tuñi] “üzerine saç örülen şerit, ip”; *šit-tuni tümi* [šit-tuñi tümi] “kızların saç örgülerindeki süs metal düğmeler”

šivçī [šiv.ǰžā]⁴⁰⁵⁰, Sp. ay. “keskin; ağız, keskin taraf”; krş. Gomb. [šitšə] (UygR [jidik, jidi⁴⁰⁵¹], KumR [jiti⁴⁰⁵²] “keskin”, BarR [jidäü⁴⁰⁵³] ay., YakB [syty⁴⁰⁵⁴] ay.)

šivçīlen- [šiv.ǰžālen-]⁴⁰⁵⁵ “keskinleşmek”

šivçīlet- [šiv.ǰžālet-]⁴⁰⁵⁶ “keskinleştirmek”

šivçīli: iki š. [šiv.ǰžāle: igə š.]⁴⁰⁵⁷ “her iki tarafı keskin”

šivçīš [šivt't'šəš⁴⁰⁵⁸] “ağız, keskin taraf”

ših- [šjχ-]⁴⁰⁵⁹, Sp. ay., Uçebn. 145 *šihās* [šjχās⁴⁰⁶⁰] (matar) “bağlamak” (DT, TarR [čig-⁴⁰⁶¹] “dügüm atmak, bağlamak, ilmek yapmak”; krş. ÇağR [čikin⁴⁰⁶²], ÇağKún. [čikin⁴⁰⁶³] “dügüm”, Osm [čygyn⁴⁰⁶⁴] “içine bir şey sarılarak uçlarını birbirine düğümlenen bez”, Zenk. 378, OsmR [čäkân⁴⁰⁶⁵] “küçük kese, torba, sırt çantası”, ÇağKún. [čəyân⁴⁰⁶⁶] “dört köşesinden birbirine bağlanmış kumaş”, Osm. [čygawul⁴⁰⁶⁷] “şahin ve atmacanın boynuna takılan ipek kurdele”, Zenk. 378, ÇağKún. [čəyavul] “gerdanlık, kuş gerdanlığı”, [čəyâldək] “bir kuş bağı”, [čəyâldan⁴⁰⁶⁸] “kuşların boynundaki eklenti”, Osm. [čyglan⁴⁰⁶⁹] “şahinin boynuna takılan gerdanlık”, Zenk. 378 –Çuv. *ı* [j] = DT *â*, krş. Çuv. *hur* [χjɪr] = DT [kâr-]; DT *â* Orta-Asya ağızlarında > *i*, krş. RPhon. § 112)

⁴⁰⁴⁸ << *čügde = ET *čügte* “kulağın arkasındaki çıkıntılı kısım” (EDAL, s. 449). Räsänen’e göre Çuv. *ši* “üst, üst kısım” ile ilişkilidir (1969, s. 194a).

⁴⁰⁴⁹ < *šivti* “saç örgüsü” + *le-* (a.e.y.e.), bk. *šivti*.

⁴⁰⁵⁰ << *yiti(g), *yiti(g) (EWb., s. 204b) = DLT *yiti* “keskin (bıçak, kılıç vb.); zor işlerde keskin -becerikli- (insan)” (s. 978).

⁴⁰⁵¹ UygR *jidik, jidi* 1905: 526

⁴⁰⁵² KumR *jimi* 1905: 524

⁴⁰⁵³ BarR *jidäy* 1905: 526

⁴⁰⁵⁴ YakB *сытби* 1851: 162a

⁴⁰⁵⁵ < *šivçī* “keskin; ağız, keskin taraf” + *len-* (a.e.y.e.), bk. *šivçī*.

⁴⁰⁵⁶ < *šivçī* “keskin; ağız, keskin taraf” + *let-* (a.e.y.e.), bk. *šivçī*.

⁴⁰⁵⁷ < *šivçī* “keskin; ağız, keskin taraf” + *li* (a.a.y.e.), bk. *šivçī*.

⁴⁰⁵⁸ Paasonen, *šivt'šāš* biçiminde düzeltilmesi gerektiğini belirtmiştir (1908, s. 244).

⁴⁰⁵⁹ Räsänen’e göre Tat., Bar. *yalğa-* “uzunlamasına bir şey eklemek, iliştiirmek”, Osm. *yalğa-* “bağlamak”; OT, Çağ. vd. *yal-ğan* “yalan”, Osm., Azb. *yalan* ay. gibi biçimlere yaklaşılabılır (1969, s. 183a). WOT yazarlarına göre bu birleştirme mümkün değildir. Onlar; sözcüğü ET *çig-* “(paket, deste) sıkı bağlamak veya tutturmak”, TT *çika, çikin* “küçük bohça” gibi Türkçe denklüklerle birlikte ele almışlardır. WOT’a göre; Türkçe verilerde bulunan *çig-, *çig-, *çik-, *çik- eylemlerinden art ünlülü olanları birincildir ve Çuvaşçada *-k>-h* değişimi olmuştur ancak vokalizmi ilginçtir (s. 235-236).

⁴⁰⁶⁰ Uçebn. *чыхас*

⁴⁰⁶¹ DT, Tar. R *çiz-* 1905: 2113

⁴⁰⁶² ÇağR *çikin*, چيکين, چيکين 1905: 2112

⁴⁰⁶³ ÇağKún. ay. 1902: 44, LÇ چيکين 1881: 163a

⁴⁰⁶⁴ OsmZenk. چيغين *čygyn*

⁴⁰⁶⁵ OsmR *чыкын* 1905: 2058

⁴⁰⁶⁶ ÇağKún. *čiyin* 1902: 43, LÇ چيغين 1881: 162a

⁴⁰⁶⁷ OsmZenk. چيغاول *čygawul*

⁴⁰⁶⁸ ÇağKún. *čiyavul, čiyildek, čiyıldan* 1902: 43, LÇ چيغاول, چيغلداك, چيغلدان 1881: 162a, 162b

⁴⁰⁶⁹ OsmZenk. چيغلان *čyglan*

śihlan- [śiχlan-]⁴⁰⁷⁰ “biriyle ilişki kurmak, ilgilenmek veya iletişim kurmak, temasa girmek”; *hivintan puyan śinpa an śihlan!* [χêvêndan pujan śinba an śiχlan!]⁴⁰⁷¹ “kendinden zengin biriyle ilişki kurma!”

śihlantar- [śiχlandar-]⁴⁰⁷² “(ör. ipliği) dolaştırmak, karıştırmak”

śihî [śiχê]⁴⁰⁷³ “bağlam, deste, demet”; krş. Gomb. [śjîrê] (DT, TarR [çigä⁴⁰⁷⁴] “sicim, organ”; krş. *śih-* [śiχ-])

śilîh [śilêχ]⁴⁰⁷⁵ “günah” (krş. Tat. Kum. Alt. TelR [jala⁴⁰⁷⁶] “ceza, para cezası” Alt.; suç, suçlama, ayıp, talihsizlik”; Tat. “iftira”; KzkR [žala⁴⁰⁷⁷] “hata, yanlış, haksız şüphle, iftira”)

śilîhli [śilêχlê]⁴⁰⁷⁸ “günahkâr”

śin [śin]⁴⁰⁷⁹, Sp. ay. “insan, birey”; krş. Gomb. (Kum. Alt. Bar. UygR [jaŋ⁴⁰⁸⁰] “can, ruh”)

śipîś- [śibêś-]⁴⁰⁸¹ “yapışmak, bulaşmak, tutunmak, takılmak, sataşmak”; krş. Máté XIX, 5; krş. *yaviś-* [javêś-] (TatB [jabêś-⁴⁰⁸²])

śipîśtar- [śibêśtar-]⁴⁰⁸³ “yapıştırmak, iliştırmek, tutturmak vb.”

śir: **hîrlî śir** [śjîr: χêrlê śjîr]⁴⁰⁸⁴ “tapılan bir ruh, tanrının (*turî* [tūrê]) önünde bulunur, onunla akrabadır” (krş. Magn. 88 [хирлэ съыр⁴⁰⁸⁵] “Aziz Nikolay”; krş. Zol. 67 [śjîr] “dik kıyı”; [хирлэ съыр⁴⁰⁸⁶] “Kızıl Yar”; krş. Gomb. (TatB [jar⁴⁰⁸⁷] “kıyı”, Tat. Çağ. OsmR [jar⁴⁰⁸⁸] “dik yamaç, derin yer, uçurum, yar”)

⁴⁰⁷⁰ < *śih-* “bağlamak” + *-la-* (e.e.y.e.; sıklık) + *-n-* (e.e.y.e.; dönüşlülük), bk. *śih-*.

⁴⁰⁷¹ Çevirisi, CsSz.’te (s. 138) ve ÇS’te (s. 141) bulunmamaktadır.

⁴⁰⁷² < *śihlan-* “biriyle ilişki kurmak, ilgilenmek veya iletişim kurmak, temasa girmek” + *-tar-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *śihlan-*.

⁴⁰⁷³ < *śih-* “bağlamak” + *-î* (e.a.y.e.), bk. *śih-*.

⁴⁰⁷⁴ DT, TarR *uizä* 1905: 2114

⁴⁰⁷⁵ Araştırmacılar, sözcüğü şüpheli bir biçimde ET *yazoğ* “kusur, suç, günah, hata” ve onun Türk dillerindeki denkliklerine yaklaştırmışlardır (bk. Yeg, s. 225; EWb., s. 193b). Bu birleştirmeye şüphleyle yaklaşımlarının sebebi ise eğer sözcük ET *yazoğ* ve bunun diğer Türkçe biçimleriyle denk olsaydı Çuv. *śilîh* yerine **śirîh* olması gerektiğindedir. T. Halasi Kun; sözcüğü, *Et-Tuhfetü’z-Zekiyye*’de bulunan *ilikledi* “kınadı, ayıpladı” eyleminin kökü olduğunu düşündüğü *ilik* sözcüğüyle birleştirmiştir (1947, s. 25). Hasan Eren de Çuv. *śilîh*’in Kıpçakça *ilik* “suç” ile birleştirilebileceğini belirtmektedir (**ilik* > **yilik* > **śilîh*) (1972, s. 258). Fedotov ise sözcüğün kökeninin ET *yañluk/yañuluk* “hata, yanlış” (< *yañul-* “yanılmak; hataya düşmek, suç işlemek, günaha girmek”) sözcüklerine kadar götürülebileceğini düşünmüş ve Eski Türkçedeki *-ñl-* ses grubunun Çuvaşçada *-l-* sesine değiştiğini belirtmiştir (1996b, s. 153).

⁴⁰⁷⁶ Tat. Kum. Alt. TelR *jala* 1905: 154

⁴⁰⁷⁷ KzkR *μala* 1911: 36

⁴⁰⁷⁸ < *śilîh* “günah” + *+lî* (a.a.y.e.), bk. *śilîh*.

⁴⁰⁷⁹ << Far. *cān* جان “ruh; can; yaşam” (ANLT, s. 52).

⁴⁰⁸⁰ Kum. Alt. Bar. UygR *jaŋ* 1905: 57

⁴⁰⁸¹ Talat Tekin’e göre, sözcük şu şekilde gelişmiştir: << **yapıç-* (= GT *yapış-* ay.) < **yap-* “örtmek” + *-(i)ç-* (e.e.y.e.; işteşlik) (2023, s. 202). EDAL’da sözcük, AT **yap-ılç-* ana biçiminden getirilir ve oraya göre; bu gövdenin tabanı sayılan **yap-* *Divānu Lugāti’t-Türk*’te *yap-* “yapıştırmak” eylemine denk geldiği için **yap-ılç-* kesinlikle **yap-*’ın işteşlik biçimi olamaz (s. 861).

⁴⁰⁸² TatB *jabiś-* 1876: 76

⁴⁰⁸³ < *śipîś-* “yapışmak, bulaşmak, tutunmak, takılmak, sataşmak” + *-tar-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *śipîś-*.

⁴⁰⁸⁴ << **yār* (EDAL, s. 1535) = TT *yar* “uçurum”.

⁴⁰⁸⁵ Magn. ay.

⁴⁰⁸⁶ Zol. *съыр, хирлэ съыр*

⁴⁰⁸⁷ TatB ay. 1876: 76

şır- [şır-]⁴⁰⁸⁹, Sp. ay. “çizmek, yazmak”; krş. Gomb. (TatB [jaz-⁴⁰⁹⁰])

şıru [şıru]⁴⁰⁹¹ “yazı, mektup”

şıran [şıran]⁴⁰⁹² “kıyı, sahil”; krş. AşmMater. 106 (? Tar. Azb. Alt. vd. R [jar-⁴⁰⁹³] “yarmak, parçalara ayırmak, ikiye ayırmak”)

şırla [şırla]⁴⁰⁹⁴, Sp. ay. “meyve tanesi; çilek, bahçe çileği” (TatB [jiläk⁴⁰⁹⁵] “meyve tanesi”, Alt. Tel. KumdR [jiläk⁴⁰⁹⁶] “çileğe benzeyen meyveler”)

şırlu [şırlu] “ezilerek suyu çıkarılmış ve ardından kurutulmuş meyve tanelerinin ezmelerinden yapılan kâğıt inceliğinde tatlı bir yiyecek, atıştırma”

şırlah- [şırlah-] “acımak, merhamet etmek, bağışlamak, affetmek” (TatB [jarlêka-⁴⁰⁹⁷])

şırma [şırma-]⁴⁰⁹⁸, Sp. ay. “küçük akarsu, küçük ırmak, dere”, Uçebn. 93, Zol. 67 “çukur, dere”; krş. AşmMater. 106 (bk. *şıran* [şıran])

şırma-hırri [şırma-ğərri]⁴⁰⁹⁹ “su kenarı, su kıyısı”

şırma-pırı [şırma-pırə]⁴¹⁰⁰ “nehir ağzı”

şırma-puşı, ş.-puş, ş. puşlamışi [şırma-pužə, ş.-puş, ş.puşlaməžə]⁴¹⁰¹ “nehirin üst kısımları, nehrin kaynağı”

şırma-şampi [şırma-şambi]⁴¹⁰² Uçebn. 65 “taşısiran balığı”

şirt- [şirt-]⁴¹⁰³, Sp. ay. “ısırmak, dişlemek” (TatB [jêrt-⁴¹⁰⁴] “yırtmak; parçalamak, sürerek toprağı açmak”, TatO [žêrt-⁴¹⁰⁵] “yırtmak, dişlerle tutup çekmek, parçalamak”, Alt. Leb. Küer. Kum. UygR [jêrt-⁴¹⁰⁶] “yırtmak, parçalamak”)

⁴⁰⁸⁸ Tat. Çağ. OsmR *jap* 1905: 99

⁴⁰⁸⁹ << *yar²- (ÇSB) = TT *yaz-* ay.

⁴⁰⁹⁰ TatB ay. 1876: 75

⁴⁰⁹¹ < *şır-* “yazmak” + *-u* (e.a.y.e.), bk. *şır-*.

⁴⁰⁹² Yegorov ve Räsänen, sözcüğü Çuv. *şır* “uçurum, yar” sözcüğüyle birlikte ele almışlardır. İkisi de *şır* ve *şıran* sözcüklerinin TT *yar-* eylemine denklik olarak düşündüğü *şır-* eyleminden geldiğini düşünmüşlerdir (1964, s. 225; 1969, s. 188b). Yegorov’a göre; *şıran* sözcüğünün bu anlamı, Çuv. *şır-* eyleminin “karık çizmek, tarla sürmek” anlamından gelmektedir. Ancak bu açıkça *şır-* “yazmak, çizmek” eyleminin mecazi bir anlamı gibi gözükse de bu etimolojiler doğru da olabilir. Çuvaşçada “yarmak” anlamıyla bulunmasa da TT *yar-* “yarmak” eyleminin kurallı biçimi olarak *şıran* “yar”, *şırma* “ırmak” sözcüklerinin yapısında bu eylem bulunuyor olabilir. Paasonen’in de aynı olasılığı düşündüğü *şırma* maddesinde *şıran*’a gönderme yapmasından anlaşılmaktadır. krş. *şırma*.

⁴⁰⁹³ Tar. Azb. Alt. vd. R *jap-* 1905: 103

⁴⁰⁹⁴ << *yidlek, *yiglek (EWb., s. 202b); << *yidge, *yidge-lek (EDAL, s. 1549); << ? *yedülek (WOT, s. 821).

⁴⁰⁹⁵ TatB ay. 1876: 84).

⁴⁰⁹⁶ Alt. Te. KumdR *jiläk* 1905: 518

⁴⁰⁹⁷ TatB *jarlêka-* 1876: 77

⁴⁰⁹⁸ << *ırmağ (< *ır- ~ ar- = TT *yar-* “yarmak”) (Tekin, 2023, s. 259) = TT *ırmağ* ay.

⁴⁰⁹⁹ < *şırma* “küçük akarsu, küçük ırmak, dere” + *hırı* “kıyı” + *ı* (3. tekil iyelik eki), bk. *şırma* ve *hırı*.

⁴¹⁰⁰ < *şırma* “küçük akarsu, küçük ırmak, dere” + *pır* “boğaz, yutak, gırtlak” + *ı* (3. tekil iyelik eki), bk. *şırma* ve *pır*.

⁴¹⁰¹ < *şırma* “küçük akarsu, küçük ırmak, dere” + *puş* “baş” (veya *puşlamışi* < *puş* “baş” + *-la-* (a.e.y.e.) + *-miş* (e.a.y.e.) + *ı* (3. tekil iyelik eki)) + *ı* (3. tekil iyelik eki), bk. *şırma* ve *puş*.

⁴¹⁰² < *şırma* “küçük akarsu, küçük ırmak, dere” + *şampa* “tatlısu gelinciği, lota balığı” + *ı* (3. tekil iyelik eki), bk. *şırma* ve *şampa*.

⁴¹⁰³ Araştırmacılar sözcüğü TT *yirt-* “yırtmak” ve onun diğer Türk dillerindeki denklikleriyle birleştirme konusunda fikir birliğindedir (Yeg., s. 226; EWb., s. 202a; Fed. II, s. 157, 158).

⁴¹⁰⁴ TatB *jirt-* 1876: 82

⁴¹⁰⁵ TatO *жырт-* 1892: 86a

şırtma: **ś. yīm [şırtma: ś. jəm]**⁴¹⁰⁷ “yırtmaçlı çocuk pantolonu”

şıtar [şıdar], bk. *şıtar* [śêdar]

śivīh [śivēχ]⁴¹⁰⁸, Sp. ay. “yakın”; *śivīhra* [śivēχra] ay.; *śivhara(h) kil* [śivēχra(χ) kil] “yaklaş!”
śivīhri [śivēχri] “yakındaki, yakında bulunan” (Orh. UygR [jajuk⁴¹⁰⁹] “yakın”, Uyg. ÇağR [javuk⁴¹¹⁰] ay., Bar. Kum. ÇağR [jauk⁴¹¹¹] ay.)

śivhar- **[śivχar-]**⁴¹¹² “yaklaşmak, yakınlaşmak, sokulmak”

śivīr- **[śivēr-]**⁴¹¹³, Sp. ay. “uyumak; (uzuvlar hak.) uyuşmak, karıncalanmak; pıhtılaşmak, katılaşmak”; krş. Gomb. (? TatR [čaira-⁴¹¹⁴] “yorgunluktan bitkin düşmek”, MişBüg. [žājər-] ay.; başkaca Grönb. 77)

śu I [śu¹]⁴¹¹⁵ Uçebn. 77 “yaz” (TatB [jäj, jaj⁴¹¹⁶] ay.)

śula [śula]⁴¹¹⁷, Sp. ay. “yazın; yaz”

śiv-uyīh [śēv-ujēχ] “beşinci ay”

śu II [śu²]⁴¹¹⁸, bk. *ukśu* [ukśu] (TatB [jäjä⁴¹¹⁹] “yay”, Krm. Çağ. Osm. [jai⁴¹²⁰] ay., Alt. Kum. Uyg. vd. R [ja⁴¹²¹] ay.)

śu III [śu³]⁴¹²², Sp. ay. “yağ, sadeyağ, kendir yağı”; krş. Gomb. (OsmR [jay⁴¹²³], UygR [jak⁴¹²⁴], Alt. Tel. [jū⁴¹²⁵] “yağ”)

śiv-arni [śēv-ārni]⁴¹²⁶ “Karnaval (haftası), Maslenitsa”; krş. Magn. 101

śukan’ [śucañ]⁴¹²⁷ “yağ tabakası (hayvanlarda)”

śu-kīpikī [śu-kēbēgē]⁴¹²⁸ “tereyağının erime sırasında yüzeye çıkan kısmı”

śula- **[śula-]**⁴¹²⁹ “yağlamak, yağ sürmek”

⁴¹⁰⁶ Alt. Leb. KüeR Kum. UygR *jıypm-* 1905: 477

⁴¹⁰⁷ < *şırt-* “ısırmak, dişlemek” + *-ma* (e.a.y.e.), bk. *şırt-*.

⁴¹⁰⁸ << *yağuk (ÇSB; CHF, s. 68) = ET *yağuk* (Wilkens, 2021, s. 854b) ay.

⁴¹⁰⁹ Orh. UygR *jaşyk* 1905: 49

⁴¹¹⁰ Uyg. ÇağR *jaşyk* 1905: 293

⁴¹¹¹ Bar. Kum. ÇağR *jayk* 1905: 17

⁴¹¹² < *śivīh* “yakın” + *+ar-* (a.e.y.e.), bk. *śivīh*.

⁴¹¹³ << **ūdi-* (Tekin, 2023, s. 259) = TT *uyu-* ay.

⁴¹¹⁴ TatR *uaipa-* 1905: 1828

⁴¹¹⁵ << *yāy (EDAL, s. 963) = DLT *yāy* “ilkbahar” (s. 961).

⁴¹¹⁶ TatB ay. 1876:74

⁴¹¹⁷ < *śu* “yaz, yaz mevsimi” + *+la* (a.a.y.e.), bk. *śu*.

⁴¹¹⁸ << *yāy (EWb., s. 186a; EDAL, s. 1532) = TT *yay* ay.

⁴¹¹⁹ TatB ay. 1876: 79

⁴¹²⁰ Krm. Çağ. OsmR *jai* 1905: 3

⁴¹²¹ Alt. Kum. Uyg. vd. R *ja* 1905: 1

⁴¹²² << *yāğ (EDAL, s. 597) = TT *yağ* ay.

⁴¹²³ OsmR *jaş* 1905: 38

⁴¹²⁴ UygR *jak* 1905: 22

⁴¹²⁵ Alt. TelR *jū* 1905: 534

⁴¹²⁶ < *śu* “yağ, sadeyağ, kendir yağı” + *erne* “hafta” + *ī* (3. tekil iyelik eki), bk. *śu* ve *erne*.

⁴¹²⁷ < *śu* “yağ, sadeyağ, kendir yağı” + **kan/ken* “tabaka”? + *ī* (3. tekil iyelik eki), bk. *śu*.

⁴¹²⁸ < *śu* “yağ, sadeyağ, kendir yağı” + *kīpik* “köpük, kabarcık” + *ī* (3. tekil iyelik eki), bk. *śu* ve *kīpik*.

⁴¹²⁹ < *śu* “yağ, sadeyağ, kendir yağı” + *+la-* (a.e.y.e.), bk. *śu*.

śu-śapakanni (kantīr-vīrri-śapakanni) [śu-śabacanni (kandōr-vārri-śabacanni)]⁴¹³⁰

“kendir tohumlarından yağ çıkarmak için kullanılan bir alet”

śu-tīpī [śu-təbā]⁴¹³¹ “tereyağının erime sırasında dibe çöken kısmı”

śu-tupan’ [śu-tuḅaṅ]⁴¹³² “atın toynağının alt yumuşak kısmı”

śu- I [su-]⁴¹³³ mastar *śīvas* [śēvas], Sp. ay. “yıkamak” (TatB [jēu-⁴¹³⁴] (o: [jū-]), MişBüg. [ju-], Tar. Kum. vd. R [ju-⁴¹³⁵])

śu- II [śu-]⁴¹³⁶ mastar *śīvas* [śēvas], Sp. ay. “yağmak, düşmek”; *śīmīr śīvat’ [śāmār śāvat’]* “yağmur yağıyor” (TatB [jau-⁴¹³⁷])

śuyīn [sujēn]⁴¹³⁸ “yayın balığı” (MişBüg. [jājēn] ay., OsmR [jajēn balēyē⁴¹³⁹] “bir somon türü”, KzkK [žajēn] “yayın”, ÇağR [čajin⁴¹⁴⁰] “turna balığı”; krş. TatR [jajēk⁴¹⁴¹] “kadife balığı”)

śuha [śuḡa]⁴¹⁴², Sp. [şuḡa] “yaka” (TatB [jaka⁴¹⁴³])

śuhalla- [śuḡalla-]⁴¹⁴⁴ “yaka takmak”

śuhal- [śuḡal-]⁴¹⁴⁵, Sp. [şural-] “kaybolmak, yok olmak, yitmek” (TatB [juḡal-⁴¹⁴⁶])

śuhat- [śuḡat-]⁴¹⁴⁷ Sp. [şurat-] “kaybetmek, yok etmek, yitirmek” (TatB [juḡalt-⁴¹⁴⁸])

śuhīr- [śuḡār-]⁴¹⁴⁹ Sp. [şūrār-] “bağırarak, ciyaklamak, ağlamak” (TatB [čakār-⁴¹⁵⁰])

śuhrīm [śuḡrēm]⁴¹⁵¹, Sp. ay. “verst, yaklaşık bir kilometrelik Rus uzunluk ölçü birimi”;

krş. Gomb. (TatB [čakārēm⁴¹⁵²])

śuk [śuḡ]⁴¹⁵³, Sp. ay. “yok; hayır” (TatB [juk⁴¹⁵⁴])

śuk-śin [śuḡ-śin] “fakir kişi, yoksul biri”

⁴¹³⁰ < *śu* “yağ, sadeyağ, kendir yağı” + *śap-* “vurmak, çarpmak, darbe indirmek, dövmek; kesmek, öldürmek, bıçakla öldürmek (domuzu)” + *-akan* (şimdiki zaman ortacı) + *-nī* (geçmiş zaman ortacı) + *ī* (3. tekil iyelik eki), bk. *śu* ve *śap-*.

⁴¹³¹ < *śu* “yağ, sadeyağ, kendir yağı” + *tīp* “dip” + *ī* (3. tekil iyelik eki), bk. *śu* ve *tīp*.

⁴¹³² < *śu* “yağ, sadeyağ, kendir yağı” + *tupan* “avuç içi, aya” + *ī* (3. tekil iyelik eki), bk. *śu* ve *tupan*.

⁴¹³³ << **yū-* ~ *yuw-* (EWb., s. 209a); << **yu(b)-* (EDAL, s. 1031) = TT *yu-* ay.

⁴¹³⁴ TatB *jīu-* 1876: 80

⁴¹³⁵ Tar. Kum. vd. R *jy* 1905: 534

⁴¹³⁶ << **yaḡ-* (ÇSB; EDAL, s. 1146; CHF, s. 69) = TT *yaḡ-* ay.

⁴¹³⁷ TatB ay. 1876: 73

⁴¹³⁸ << *yāyīn (ÇSB) = TT *yayīn* ay.

⁴¹³⁹ OsmR *jajyīn balıyı* 1905: 76

⁴¹⁴⁰ ÇağR *čajin* 1905: 1855

⁴¹⁴¹ TatR *jajyık* 1905: 76

⁴¹⁴² << *yaḡa (EDAL, s. 984) = TT *yaḡa* ay.

⁴¹⁴³ TatB ay. 1876: 73

⁴¹⁴⁴ < *śuha* “yaka” + *+la-* (a.e.y.e.), bk. *śuha*.

⁴¹⁴⁵ < *śuk* “yok” + *+al-* (a.e.y.e.), bk. *śuk*.

⁴¹⁴⁶ TatB *juḡal-* 1876: 87

⁴¹⁴⁷ < *śuk* “yok” + *+at-* (a.e.y.e.), bk. *śuk*.

⁴¹⁴⁸ TatB *juḡalt-* 1876: 87

⁴¹⁴⁹ << **čākīr-* (EWb., s. 96b) = TT *čaḡīr-* ay. veya < **śu/śuy* “yansıma söz” + *+hīr-* (a.e.y.e.).

⁴¹⁵⁰ TatB *čakīr-* 1876: 89

⁴¹⁵¹ < *śuhīr-* “bağırarak, ciyaklamak, ağlamak, mızırdanmak” + *-īm* (a.e.y.e.), bk. *śuhīr-*.

⁴¹⁵² TatB *čakīrim* 1876: 89

⁴¹⁵³ << *yōk (ÇSB; EDAL, s. 1550; CHF, s. 49) = TT *yok* ay.

⁴¹⁵⁴ TatB ay. 1876: 87

şul I [şul¹]⁴¹⁵⁵, Sp. ay. “yol”; krş. *şüs-şul* [şüs-şul] (TatB [jul⁴¹⁵⁶])

şul-şi [şul-şi] ay.

şul II [şul²]⁴¹⁵⁷, Sp. ay. “yıl, yaş”; *pîr şultan kilîp* [pær şulđan kilæp] “bir yıl sonra geleceğim”; krş. Gomb. (? Tat. Alt. vd. R [jaš⁴¹⁵⁸] “yaş, yaşam yılı”, Tat. OsmR [jäš⁴¹⁵⁹] ay.; OT [jâl] “yıl”)

şullen [şullæn]⁴¹⁶⁰ “yıllık, her yıl”

şullî-hîr [şullî-ğær]⁴¹⁶¹ “yaşlı kız, kız kurusu”

şultalîk (şul+tavlîk) [şulđalâk (şul+tavlâk)] “bütün bir yıl, bir yıllık süre, bir tam yıl”

şul: kuş-şulî, kuş-şul [şul: kuş-şulâ, kuş-şul] “yaş, damla, gözyaşı” (TatB [jäš⁴¹⁶²] ay., Orh. Uyg. Alt. vd. [jaš⁴¹⁶³])

şul- [şul-]⁴¹⁶⁴, Sp. ay. “biçmek” (Tat. Krm. OsmR [çal-⁴¹⁶⁵] “kapmak, almak, atmak, kesmek, biçmek, yolmak”)

şula [şula], bk. *şu I* [şu¹]

şula- [şula-]⁴¹⁶⁶, Sp. [şula-] “yalamak” (TatB [jala-⁴¹⁶⁷])

şulîh- [şulîğ-]⁴¹⁶⁸ “sataşmak, bulaşmak, takılmak, yapışmak”; *şavîñ çuh alpastî kilse şulîhtîr İlemen'e!* [şavên tşuğ albastê kilze şulîğtêr İlemenê!]⁴¹⁶⁹ “(büyü metninden) o zaman albastı gelip bulaşsın İlemen'e” (Tat. Bar. UygR [jalğa-⁴¹⁷⁰] “iliştirmek, eklemek”, OsmR (Zen.) [jalka-⁴¹⁷¹] “bağlamak, birleştirmek”)

şulîk [şulâk]⁴¹⁷² “dört köşeli, işlemelerle süslenmiş keten parçası, eski zamanlarda üçgen şekilde katlanarak damadın gömleğinin (*halat* [çalat]) sırtına (boyun arkasından) dikilirdi” (TatB [jaulâk⁴¹⁷³])

şulîm [şulôm]⁴¹⁷⁴, Sp. ay. “alev, yalım” (Alt. Küer. Kum. vd. R [jalân⁴¹⁷⁵]; krş. TatB [jalkân⁴¹⁷⁶])

⁴¹⁵⁵ << *yöl (EDAL, s. 1155; CHF, s. 49) = TT yol ay.

⁴¹⁵⁶ TatB ay. 1876: 88

⁴¹⁵⁷ << *yâl (EDAL, s. 961) (< *ñâl) (EWb., s. 192a) = TT yaş ay.

⁴¹⁵⁸ Tat. Alt. vd. R *jau* 1905: 240

⁴¹⁵⁹ Tat. OsmR *jäu* 1905: 379

⁴¹⁶⁰ < *şul* “yıl, yaş” + *le* (a.a.y.e.) + *nn* (a.a.y.e.), bk. *şul II*.

⁴¹⁶¹ < *şul* “yıl, yaş” + *li* (a.a.y.e.), bk. *şul II*.

⁴¹⁶² TatB ay. 1876: 79

⁴¹⁶³ Orh. Uyg. Alt. vd. R *jau* 1905: 240

⁴¹⁶⁴ << *yol- (Ceylan, 1996, s. 152) = TT yol- “yolmak” veya << *çal- (EDAL, s. 413) = TT çal- “vurmak, çalmak”, krş. *şil- II*.

⁴¹⁶⁵ Tat. Krm. OsmR *çal-* 1905: 1875

⁴¹⁶⁶ << *yälğa- (EWb., s. 182b; EDAL, s. 1527); << *yalğa- (ÇSB) = TT yala- ay.

⁴¹⁶⁷ TatB ay. 1876: 78

⁴¹⁶⁸ < *şul* “yıl” + *ih-* (a.e.y.e.), bk. *şul I*.

⁴¹⁶⁹ Çevirisi, CsSz.'te (s. 140) ve ÇS'nde (s. 146) bulunmamaktadır.

⁴¹⁷⁰ *jalya-* olmalı Tat. Bar. UygR *jalya-* 1905: 174

⁴¹⁷¹ OsmR *jalka-* 1905: 171

⁴¹⁷² << *yablğ (EWb., s. 176b); << *yağlık (EDAL, s. 870) = TT yağlık ay.

⁴¹⁷³ TatB *jaulik* 1876: 73

⁴¹⁷⁴ << *yalım (CHF, s. 80) < *yal- “yakmak, ateşe vermek” (EDAL, s. 1541) < *ya- (WOT, s. 409) = TT yalım ay.

⁴¹⁷⁵ Alt. Küer. Kum. vd. R *jalын* 1905: 166

şulķī [şulġĕ]⁴¹⁷⁷ (Adeläkovo köyünde) [şulĕk], Sp. [şulġĕ] “seyrek süpürge (ör. harman savurmada kullanılır), başak vb. süpürmek için süpürge” (krş. OsmR [çal-] “karmak, karıştırmak, hareket ettirmek”; [tozu çalmak⁴¹⁷⁸] “süpürmek, temizlemek”; TatB [çalġ⁴¹⁷⁹] “tırpan”)

şulşī [şul'zĕ]⁴¹⁸⁰, Sp. ay. “(ağaç yaprağı vb.) yaprak”; krş. Gomb.

şulu [şulu]⁴¹⁸¹, Sp. ay. “kıvılcım çıkarmak için çelik, çelik ateş başlatıcı, çakmak = *çakma* [t'şakma]” (krş. Uyg. OsmR [çal-⁴¹⁸²] “hızlı bir hareketle vurmak, fırlatmak”, Osm. “sallamak”, OsmR [çalĕn⁴¹⁸³] “çelik ateş başlatıcı; çakın, kıvılcım”, Osm. Krm. TatR [çalĕn-⁴¹⁸⁴] “dövülmek”; krş. Çuv. *şul-* [şul-])

şum I [şum]⁴¹⁸⁵, Sp. ay. “yabani ot” (Tel. KumdR [joġ⁴¹⁸⁶] “çimen, çimen parçası”, Alt. Tel. BarR [jġ⁴¹⁸⁷] “evlek, çift sürme sırasında oluşan saban izi”)

şumla- [şumla-]⁴¹⁸⁸ “yabani ot temizlemek, yolmak”

şum II [şum]⁴¹⁸⁹, Sp. ay. *şumne* [şumnĕ] “yanına, +A doğru, +A, (+nXn) tarafına”; *şumra* [şumra] “yanında, +DA, (+nXn) tarafında”; *şumran* [şumran] “yanından, +DAn, tarafından”; *ştina şumınçe pġr şin tġrat'* [ştina şumĕn.ġze pġr şin tġrat'] “duvarın yanında bir kişi duruyor”; krş. AşmMater. 219; krş. Gomb. (Tat. Alt. vd. R [jan⁴¹⁹⁰] “yan”)

şumġr [şumġr] Uçebn. 71 bk. *şimġr* [şĕmġr]

şun- I [şun-]⁴¹⁹¹, Sp. ay. “yanmak” (TatB [jan-⁴¹⁹²])

şuntar- [şunġar-]⁴¹⁹³ “yakmak”

şun- II [şun-]⁴¹⁹⁴ “budamak, yontmak, kesmek (baltayla, bıçakla)” (TatB [jen-⁴¹⁹⁵], MişBüg. [jun-])

⁴¹⁷⁶ TatB *jalkġn* 1876: 78

⁴¹⁷⁷ < *şul-* “biçmek” + *-ķī* (e.a.y.e.), bk. *şul-*.

⁴¹⁷⁸ OsmR *чал-, тозу чалмак* 1905: 1875, 1876

⁴¹⁷⁹ TatB *çalġī* 1876: 91

⁴¹⁸⁰ Yegorov ve Fedotov, sözcüğü TT *yapraq* ve onun Türk dillerindeki denklikleriyle karşılaştırmıştır (1964, s. 217; 1996b, s. 134). Ancak bu fonetik olarak zor gözükmetedir. EDAL'da sözcük, AT **yāl-il* “yeşil; sarı” (= TT *yeşil*) ana biçimi altında verilmiştir (s. 1015).

⁴¹⁸¹ << ? **yal-* “yakmak, ateşe vermek” + *-ī* (e.a.y.e.), bk. *şulġm*.

⁴¹⁸² Uyg. OsmR *чал-* 1905: 1875

⁴¹⁸³ OsmR *чалын* 1905: 1881

⁴¹⁸⁴ Osm. Krm. TatR *чалын-* 1905: 1881

⁴¹⁸⁵ << **yom* (EWb., s. 206a); << **yom* (?/*yoġ) (EDAL, s. 1005); << **yoġ* (WOT, s. 398).

⁴¹⁸⁶ Tel. KumdR *joġ* 1905: 414

⁴¹⁸⁷ Alt. Tel. BarR *jġġ* 1905: 447

⁴¹⁸⁸ < *şum* “yabani ot” + *+la-* (a.e.y.e.), bk. *şum*.

⁴¹⁸⁹ << **yān* (EWb., s. 184b; EDAL, s. 477); << **yan* (Yılmaz, 2002, s. 71) = TT *yan* ay.

⁴¹⁹⁰ Tat. Alt. vd. R *jan* 1905: 78

⁴¹⁹¹ << **yan-* (EWb., s. 184b; EDAL, s. 1539; CHF, s. 47) (< **ya-* (WOT, s. 410)) = TT *yan-* ay.

⁴¹⁹² TatB ay. 1876: 75

⁴¹⁹³ < *şun-* “yanmak” + *-tar-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *şun- I*.

⁴¹⁹⁴ << **yōn-* (ÇSB; EDAL, s. 1017; CHF, s. 81) = TT *yon-* ay.

⁴¹⁹⁵ TatB ay. 1876: 85

şuna [şuna]⁴¹⁹⁶, Sp. ay. “kızak”; *pîçîk* (*pîçîkkî*) *şuna* [pə.ðžək (pə.ðžəkə) şuna] “küçük kızak” (TatB [çana⁴¹⁹⁷])

şunaşka [şunaška]⁴¹⁹⁸ Uçebn. 67 “küçük kızak”

şunat [şunat]⁴¹⁹⁹, Sp. ay. “kanat; yüzgeç” (TatB [*kanat*⁴²⁰⁰])

şunatli [şunatlî]⁴²⁰¹ “kanatlı”

şup- [şup-]⁴²⁰², Sp. ay. “tokat atmak”; *alî ş.* [alî ş.] “ellerini çırpma, ellerini birbirine vurma, alkışlamak”; krş. Márk XIV, 65; krş. *şap-* [şap-] (Tat. vd. R [çap-⁴²⁰³] “sallamak, hızlı bir hareketle vurma”)

şupah [şuvaş]⁴²⁰⁴ Uçebn. 64 “çapak balığı (Cyprinus brama)” (Tat. Alt. Tel. LebR [çabak⁴²⁰⁵] “küçük bir balık”; Tat. “küçük balık, çamça balığı”, TatO [çabak⁴²⁰⁶] “küçük balık, çamça balığı”)

şupîrila- [şubêrila-] “okşamak, nazikçe dokunmak” (krş. ? TelR [jabêr-⁴²⁰⁷] “incitmek, kırmak”)

şupkîm [şupkêm]⁴²⁰⁸ “(düzenli) salkım, demet, tutam” krş. *yarapa* [jaraba]

şupkîmlan-: pileş şupkîmlansa tîrat' (larat') [şupkêmlan-: pileş şupkêmlanza tîrat' (larat')]⁴²⁰⁹ “üvez ağacının meyveleri salkım hâlinde olur”

şur: ş.-kunne [şur: ş. kunnε]⁴²¹⁰ “ilkbahar; ilkbaharda”; Uçebn. 77 *şur* [şur⁴²¹¹] “ilkbahar” (TatB [jaz⁴²¹²])

şur-tırri [şur-tîrri]⁴²¹³ “ilkbahar ekimi”

şur- [şur-]⁴²¹⁴, Sp. ay. “bölmek, yırtmak, yarmak, kesmek, ikiye ayırmak, parçalamak” (TatB [jar-⁴²¹⁵])

şurîk [şurêk]⁴²¹⁶ “yarık, yırtık, aralık, boşluk, çatlak” (TatB [jarêk⁴²¹⁷])

⁴¹⁹⁶ << *çana (Doerfer, 1967, s. 105) = TT ağ. çana ay.

⁴¹⁹⁷ TatB ay. 1876: 90

⁴¹⁹⁸ < *şuna* “kızak” + +şka (a.a.y.e.), bk. *şuna*.

⁴¹⁹⁹ << *kânat, *kânât (EWb., s. 230b), << *kâynat (EDAL, s. 665) = TT *kanat* ay.

⁴²⁰⁰ TatB ay. 1876: 43

⁴²⁰¹ < *şunat* “kanat; yüzgeç” + +lî (a.a.y.e.), bk. *şunat*.

⁴²⁰² << *çap- (ÇSB; EDAL, s. 417; CHF, s. 54) = DLT *çap-* “(ata) hafifçe vurma” (s. 615).

⁴²⁰³ Tat. vd. R *çan-* 1905: 1916

⁴²⁰⁴ << *çapak (? < *çapgak) (WOT, s. 206, 207) = TT *çapak* ay.

⁴²⁰⁵ Tat. Alt. Tel. LebR *çabak* 1905: 1928

⁴²⁰⁶ TatO *çabak* 1892: 222b

⁴²⁰⁷ TelR *jabıyp-* 1905: 280

⁴²⁰⁸ < *şup-* “tokat atmak; büküp sarmak” + -kîm (e.a.y.e.), bk. *şup-*.

⁴²⁰⁹ < *şupkîm* “(düzenli) salkım, demet, tutam” + +lan- (a.e.y.e.), bk. *şupkîm*.

⁴²¹⁰ < *şur* + *kun* “gün” + *î* (3. tekil iyelik eki) + *ne* (belirtme-yönelme durumu eki); *şur* << *yâr (EDAL, s. 989) (< *hâr) (EWb., s. 193a) = TT *yaz* ay.

⁴²¹¹ Uçebn. çyp

⁴²¹² Balint'te tespit edilemedi.

⁴²¹³ < *şur* “ilkbahar” + *turî* “tahıl, hububat” + *î* (3. tekil iyelik eki), bk. *şur* ve *turî*.

⁴²¹⁴ << *yâr- (EWb., s. 189a; EDAL, s. 1152) = TT *yar-* ay.

⁴²¹⁵ TatB ay. 1876: 76

⁴²¹⁶ < *şur-* “bölmek, yırtmak, yarmak, kesmek, ikiye ayırmak, parçalamak” + -îk (e.a.y.e.), bk. *şur-*.

⁴²¹⁷ TatB *jarîk* 1876: 77

şüril- [şürêl-]⁴²¹⁸ “bölünmek, yırtılmak, yarılmak, ayrılmak, kırılmak, çatlama, patlamak”

şurma: **şurmaran** [şurma: şurmaran]⁴²¹⁹ “ortadan ikiye ayrılmış”

şuran [şüran]⁴²²⁰, Sp. ay. “yayan, yaya olarak” (Osm. ÇağR [jajan⁴²²¹] “yayan; yaya”; krş. TatR [jajau, jājāü⁴²²²] ay.; OrhR [jagaγ⁴²²³] ay., UygR [jadak⁴²²⁴] “yayan”)

şuran-şın [şüran-şın] “yaya”

şuraş- [şuraş-]⁴²²⁵, Sp. ay. “barışmak, uzlaşmak; sözlenmek, nişanlanmak”; *şuraşnî hîr* [şuraşnê çær] “nişanlı kız” (TatB [jārāš-⁴²²⁶], AltR [jaraš-⁴²²⁷])

şurat- [şurat-]⁴²²⁸, Sp. ay. “doğurmak; yaratmak, oluşturmak” (TatB [jarat-⁴²²⁹])

şurî, **şur** [şürê, şur]⁴²³⁰, Sp. [şur] “yarı, yarım”; *ş. şikîr* [ş. šôgêr] “yarım ekmek, ekmeğin yarısı”; *ş. şul* [ş. şul] “yarım yıl”; *şurî pît* [şürê pêt], Uçebn. *şur pît* [şur pêt] “yarım pud”; *pît şurî* [pêt şürê⁴²³¹] “bir buçuk pud”; *ama-şurri* [ama-şurri] “üvey anne, analık”; *aşa-şurri* [aşa-şurri] “üvey baba, babalık”; *ivîl-şurri* [ivîl-şurri] “üvey oğul”; *hîr-şurri* [çær-şurri] “üvey kız”; krş. Gomb. [şor] (Kum. OsmR [jarê⁴²³²] “yarı, yarım”; krş. Tat. Alt. vd. R [jarê⁴²³³] ay.)

şur-sîr-yenî [şur-şær-jænê] Uçebn. 68 “kuzey yönü, gece yarısı tarafı”

şuri [şuri]⁴²³⁴ (3. kişi ekiyle), Sp. ay. “yavrusu, (hayvanın) çocuğu, genç hayvanlar”; *yîî-*, *kaşkîr-*, *upa-*, *kuşak-*, *sısna-*, *hurt-şuri* [jêdê-, kaşkêr-, uba-, kuşak-, sısna-, çurt-şuri]⁴²³⁵ vb.

⁴²¹⁸ < *şur-* “yarmak” + *-îl-* (e.e.y.e.; edilgenlik), bk. *şur-*.

⁴²¹⁹ *şur-* “yarmak” + *-ma* (e.a.y.e.); < *şur-* “yarmak” + *-ma* (e.a.y.e.) + *ran* (ayrılma durumu eki), bk. *şur-*.

⁴²²⁰ << *yadağın (ÇSB; CHF, s. 65) = TT *yayan* “yaya olarak” (+*n* araç ekiyle birlikte).

⁴²²¹ Osm. ÇağR *jajan* 1905: 74

⁴²²² TatR *jajay, jājāy* 1905: 73, 326

⁴²²³ OrhR *jadaş* 1905: 209

⁴²²⁴ UygR *jadak* 1905: 208

⁴²²⁵ < (**şura-* “yaramak” + *-ş-* (e.e.y.e.; işteşlik) << **yara-* “yaramak, başarılı olmak” + *-ç-* (e.e.y.e.; işteşlik) = TT *yara-* “yaramak”, *yaraş-* “yaraşmak” (bk. EWb., s. 189b; EDAL, s. 1529).

⁴²²⁶ TatB ay. 1876: 80

⁴²²⁷ AltR *japau-* 1905: 116

⁴²²⁸ < (**şura-* “yaramak” + *-t-* (e.e.y.e.; ettirgenlik) << **yara-* “yaramak, başarılı olmak” + *-t-* (e.e.y.e.; ettirgenlik) = TT *yara-* “yaramak”, *yarat-* “yaratmak” (bk. EWb., s. 189b; EDAL, s. 1529). Başka bir etimoloji de mümkündür. WOT yazarlarına göre; Tü. *yarat-* “yaratmak” eyleminin *yara-* “yaramak, uygun gelmek” eylemi yerine *yar-* “yarmak, bölmek, ayırmak” eyleminden geliyor olması daha olasıdır. Ancak bu durumda *yarat-* yerine ettirgenlik eki almış biçimin *yarıt-* olması beklenirdi. Yazarlar, bu ikiliği kaldıracak tek çözümün *yar-* eyleminin **yarî-* biçiminden geldiğinin varsayılması olduğunu belirtirler. Bunlardan yola çıkarak Çuv. *şural-* “doğmak” ve *şurat-* “doğurmak, yaratmak” eylemlerinin **şura-*’ya ve bunun da **yarî-* biçimine götürülebileceğini, *yara-* “yaramak, uygun olmak” eyleminin ise Çuv. *şuraş-* “barışmak, anlaşmak” eyleminin tabanında bulunduğunu belirtirler. Yani onlara göre; Türk dillerinde *yarat-* “yaratmak, yapmak” (< *yar-* < **yarî-*) ve *yarat-* “uygun kılmak, anlaşmak, sevmek” (< *yara-*) olmak üzere iki eş sesli biçim vardır (WOT, s. 375, 376).

⁴²²⁹ TatB ay. 1876: 77

⁴²³⁰ < *şur-* “bölmek, yırtmak, yarmak, kesmek, ikiye ayırmak, parçalamak” + *-î* (e.a.y.e.), bk. *şur-*.

⁴²³¹ Uçebn. *çyp nām, nām çypā* 1898: 80

⁴²³² Kum. OsmR *jarı* 1905: 120

⁴²³³ Tat. Alt. vd. R *jarım* 1905: 128

⁴²³⁴ < *şurî* “yavru” + *î* (3. tekil iyelik eki). Çuv. *şurî* << *yabrı* (EDAL, s. 467); << *yavruğ (< *yavrı-* “güçsüzleşmek” < *yavar “zayıf”) (WOT, s. 386) = TT *yavru* ay.

⁴²³⁵ Çevirisi, CsSz.’te (s. 142) ve ÇS’nde (s. 149) bulunmamaktadır.

“köpek-, kurt-, ayı-, kedi-, domuz-, yer kurdu yavrusu” krş. AşmMater. 117 (OsmR [jauru⁴²³⁶] “hayvanların yavruları (özellikle de kuşların)”, ÇağR [jauri⁴²³⁷] “hayvanların yavruları”)

şurla- [şurla-]⁴²³⁸ “hayvan yavrolamak”

şurım I [şurēm]⁴²³⁹, Sp. ay. “sırt, arka” (Tat. Tob. TaraR [jaurēn⁴²⁴⁰] “kürek kemiği”, MişBüg. [jawērñē] “omuz”, ÇağR [jayrin⁴²⁴¹] “kürek kemiği”, Alt. Leb. Tel. Kumd. R [jarēn⁴²⁴²] “kürek kemiği, omuz”)

şurım-şimmi [şurēm-šēmmi]⁴²⁴³ “omurga, bel kemiği”

şurım II [şurēm] “hasırla birbirine bağlanmış iki kenevir veya keten demeti (*ivš* [ivšs])”

şurım-karti [şurēm-karñi] = Fin. *kilikka* (bk. Heikel, Kalevalan sanasto 33)

şurhah [şurçax]⁴²⁴⁴ “(ör. bir yumurtada) zar” (krş. Tat. [jarē⁴²⁴⁵] “zar, perde”, Bud., II, 327; krş. Tat. [jar-kanat] “yarasa”, Tel. Alt. KumR [jarū⁴²⁴⁶] “tabaklanmış deri”)

şurla [şurla]⁴²⁴⁷, Sp. ay. “orak”; krş. Gomb. (krş. Wandl. 150)

şurl-uyih, ś.-uyih [şurl-ujēçə, ś.-ujēç]⁴²⁴⁸ “sekizinci ay”

şurt [şurt]⁴²⁴⁹, Sp. ay. “avluya ilintili tüm yapılarla birlikte ev ve avlu”; *kil-şurt* [kil-şurt] ay. (TatR [jört⁴²⁵⁰])

şurt-sıyı [şurt-šijə]⁴²⁵¹ “evin çatısı”

şurta [şurda]⁴²⁵², Sp. ay. “mum” (AltV [jarta] “balık avlamada kullanılan ışık”; krş. AltV [jartma, jartaš] ay., [jart-⁴²⁵³] “ışıkla balık avlamak”, Alt. Tel. KumdR [jartma⁴²⁵⁴] “balık

⁴²³⁶ OsmR *jaypy* 1905: 18

⁴²³⁷ ÇağR *jaypi* 1905: 18

⁴²³⁸ < *şuri* “yavru” + *+la-* (a.e.y.e.), bk. *şuri*.

⁴²³⁹ << **yay(u)r(-un)* (EWb., s. 178a); << *yarin (EDAL, s. 465) = ET *yarin* “kürek kemiği” (Wilkens, 2021, s. 869a).

⁴²⁴⁰ Tat. Tob. TaraR *jayryn* 1905: 17

⁴²⁴¹ ÇağR *jayrin* 1905: 51

⁴²⁴² Alt. Leb. Tel. Kumd. R *jayryn* 1905: 122

⁴²⁴³ < *şurim* “sırt, arka” + *şimi* “kemik” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *şurim* ve *şimi*.

⁴²⁴⁴ << *yarçak (EDAL, s. 1012) = Başk. *yarçak* “kurumuş deri, yara kabuğu” (Özşahin, 2017, s. 697b).

⁴²⁴⁵ TatBud. *یاری یاری*

⁴²⁴⁶ Tel. Alt. KumR *jayr* 1905: 131

⁴²⁴⁷ << *çar-la-γ (Kmk. *çar-la-* “bilemek”; Tel. *car* “bileme taşı”) (EWb., s. 99b, 100a) (EDAL, s. 418-419; WOT, s. 697-698 ay).

⁴²⁴⁸ < *şurla* “orak” + *uyih* “ay” + *i* (3. tekil iyelik eki), bl. *şurla* ve *uyih*.

⁴²⁴⁹ << *yürt (EWb., s. 211b; EDAL, s. 1000) = TT *yurt* “yurt, vatan; çadır”.

⁴²⁵⁰ TatR *jort* 1905: 86).

⁴²⁵¹ < *şurt* “avluya ilintili tüm yapılarla birlikte ev ve avlu” + *sıy* “üst, üst kısım” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *şurt*.

⁴²⁵² < *şur + *-ta* << **yar-* “parlamak, başak sökmek” (Kmk. *yar-* “parıldamak”, ET, OT *yar-u-* “ışımak”) (bk. Yeg., s. 221, 222; Fedotov, 1990, s. 238; EDAL, s. 1512). WOT yazarlarına göre Mac. *gyertya* [d'ert'á] “mum” biçiminde EBT *jarta (~Çuv. *şurta*) biçiminde geçen sözcüğün EDT karşılığı *yartu* “uzun tahta şeritler” olup **yār-* “yarmak” + *-du* biçiminde oluşmuştur. Onlara göre; ET *yartu/yartu* “kıymık, geceleri balık tutmak için kullanılan meşale vb.” kelimesinin iki farklı etimolojisi olabilir. Birinci varsayım şöyledir: *yartu, yartu* < *yarut < *yarut-* “aydınlamak” < *yaru-* “ışımak ya da parlamak”. İkinci ve daha muhtemel ihtimal ise bu sözcüklerin *yar-* “yarmak” ile bağlantılı olmasıdır. Bununla ilgili de iki ihtimal vardır: *yartu, yartu* < *yarut < **yarut-* “yardırmak”. (2) *-du* ekiyle türetilmiştir. Çuv *şurta*, daha önceki bir *jarta’nın kurallı bir gelişimidir. “Kıymık” > “mum” anlamsal gelişiminin Çuvaşça ve Macarcada bağımsız olarak mı gerçekleştiği, yoksa kelimenin her iki anlamda mı kullanıldığı ise belirsizdir (s. 387-389).

⁴²⁵³ AltV *jartm-, jartma, jartma, jartmau* 1884: 83b

avlamada kullanılan ışık”, Alt. Tel. Leb. Küer. KumR [jarêt-⁴²⁵⁵] “aydınlatmak, ışık vermek”, AltV [jarêt-, jart-⁴²⁵⁶] ay. “aydınlatmak”, YakB [syrdyk⁴²⁵⁷] “aydınlık, parlak; ışık”)

şurta-lartakanni [şurda-lardagañni]⁴²⁵⁸ Uçebn. 36 *şurta-lartmalli* [şurda-lartmalli⁴²⁵⁹] “şamdan”

şut- [şut-]⁴²⁶⁰ “ışık vermek, aydınlatmak, yakmak”, Uçebn. 144 “ışık vermek, tutuşturmak, yakmak”; AşmMater. 6, 16 “tutuşturmak” (krş. *şuti* [şudâ])

şuti [şudâ]⁴²⁶¹, Sp. ay. “ışıklı, ışıltılı, parlak; ışık, aydınlık, parlaklık”; *hñvel şuti* [çəvəl şudî], Uçebn. 69 *hñvel şutti* [çəvəl şutti⁴²⁶²] “güneş ışığı”; krş. *şap* [şap]; krş. Gomb. (TatB [jaktâ⁴²⁶³] “ışıltılı, aydın; ışık, aydınlık”, ÇağR [jaktu, jaydu⁴²⁶⁴] “aydınlık, ışıklı”)

şuti-hurt [şudâ-çurt] “ateş böceği”

şutıla-: tul şutilat’ [şudâla-: tül şudâlat’]⁴²⁶⁵ “gün doğuyor, şafak söküyor”

şutılan- [şudâlan-]⁴²⁶⁶ “parlamak, parıldamak (ör. semaver)”

şutiltar- [şudâltar-]⁴²⁶⁷ “aydınlatmak, birine ışık tutmak”

şut-şamka [şut-şamga] “başının ön tarafı, alını açılmış, kel olan”

şut-tñnce [şut-tən, ðžē] “parlak, aydınlık dünya, kişileştirilmiş olarak ibadet edilir”

şühe [şüçē]⁴²⁶⁸ “ince (ör. tahta, kâğıt)”; krş. *şinše* [şinžē]; krş. Gomb. [şüre⁴²⁶⁹] (TatB [juka⁴²⁷⁰] “ince”, Alt. [juka] ay.)

şühel- [şüçel-]⁴²⁷¹ “incelmek”

şühet- [şüçet-]⁴²⁷² “inceltmek”

şühe-şir [şüçē-şər] “bacakların iç tarafı”

şühe-timır [şüçē-timər] “demir sac, ince demir”

şühe puli [şüçē pulâ] Uçebn. 65 “bir balık türü, kızılöz balığı”; krş. Zol. 75 “çığa balığı” (?) (TatV [çögä balâk, çökä balâk⁴²⁷³] “çığa balığı”, TaraR [çükä balâk⁴²⁷⁴] ay. “çığa balığı”)

⁴²⁵⁴ Alt. Tel. KumR *jarmma* 1905: 146

⁴²⁵⁵ Alt. Tel. Leb. Küer. KumR *jarým-* 1905: 126

⁴²⁵⁶ AltV *jarým-, jart-* 1884: 83a

⁴²⁵⁷ YakB *сырдык* 1851: 164a

⁴²⁵⁸ < *şurta* “mum” + *lar-* “oturmak” + *-t-* (e.e.y.e.; ettirgenlik) + *-akan* (şimdiki zaman ortacı) + *-ni* (geçmiş zaman ortacı) + *î* (3. tekil iyelik eki), bk. *şurta* ve *lar-*.

⁴²⁵⁹ Uçebn. *çурта лартмалли*

⁴²⁶⁰ << **ya-* (WOT, s. 410) *-t-* (e.e.y.e.; ettirgenlik); krş. *şun-*.

⁴²⁶¹ < *şut-* “ışık vermek, aydınlatmak, yakmak” + *-î* (e.a.y.e.), bk. *şut-*.

⁴²⁶² Uçebn. *хөлвөл çymtu*

⁴²⁶³ TatB *jaktî* 1876: 73

⁴²⁶⁴ ÇağR *jakmy, jaşdy* 1905: 35, 54

⁴²⁶⁵ < *şuti* “ışıklı, ışıltılı, parlak; ışık, aydınlık, parlaklık” + *+la-* (a.e.y.e.), bk. *şuti*.

⁴²⁶⁶ < *şuti* “ışıklı, ışıltılı, parlak; ışık, aydınlık, parlaklık” + *+lan-* (a.e.y.e.), bk. *şuti*.

⁴²⁶⁷ < *şuti* “ışıklı, ışıltılı, parlak; ışık, aydınlık, parlaklık” + *+l-* (a.e.y.e.) + *-tar-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *şuti*.

⁴²⁶⁸ << *yubka (EWb., s. 209b; ÇSB; EDAL, s. 1554) = TT *yufka* ay.

⁴²⁶⁹ Gomb. *şüre, şüzä* 1906: 151

⁴²⁷⁰ TatB ay. 1876: 87

⁴²⁷¹ < *şühe* “ince” + *+l-* (a.e.y.e.), bk. *şühe*.

⁴²⁷² < *şühe* “ince” + *+t-* (a.e.y.e.), bk. *şühe*.

şül [şül]⁴²⁷⁵, Sp. ay.: *şülte* [şüldε] “yüksekte”; *şülten* [şülben⁴²⁷⁶] “yüksekten”; *şüllele* [şülelle] “yukarıya, yukarı doğru” vb.

şülü [şülə]⁴²⁷⁷, Sp. ay. “uzun, yüksek”

şülliş [şüllöş]⁴²⁷⁸ “boy, uzunluk, yükseklik”

şülük [şülök]⁴²⁷⁹ “ambarın duvarından dışarıya doğru uzanan sundurma = Mord. [nupal]”; krş. JSFOu 4, 97 bk.

şüpü [şübə]⁴²⁸⁰, Sp. ay. “çöp, süprüntü” (TatB [çüb⁴²⁸¹])

şüpse [şüpsə]⁴²⁸² “içinde çamaşır (eskiden tereyağı da) muhafaza edilen büyük oyuk, kapaklı kap veya tekne”, Uçebn. 37 “fiçi”; Magn. 222 “kapaklı ve sürgülü varil”; *uyran-şüpsi* [ujran-şüpsi] “yayık (tereyağı yapmak için)”; krş. Gomb. (Tel. Alt. Krm. TatR [çapçak⁴²⁸³] “kova” Tel.; “fiçi” Alt.; “kapaklı fiçi” Krm., Tat.)

şüre- [şürε-]⁴²⁸⁴, Sp. ay. “yürümek, gitmek, hareket etmek, dolaşmak”; krş. Gomb. (TatB [jörö-, jör-⁴²⁸⁵])

şüren [şüren]⁴²⁸⁶, Sp. ay. “(at hak.) kızıl kestane, tilki renginde, al donlu”, Zol. 77 “kula donlu”; krş. Gomb. (TatO [jirän⁴²⁸⁷], MişBüg. [jirän] “al donlu”, AltR [järän⁴²⁸⁸] “tilki renginde, kızıl (yelesi, kuyruğu ve kendisi kızıl olan at)”)

şürlışen [şürlözen]⁴²⁸⁹ “şeritler, bağırsak kurdu”; krş. AşmMater. 94 [şörəl, dźan⁴²⁹⁰] ay. (“bağırsak kurdu”) (krş. Mo. [şirgolžin]; krş. NyK 20: 471; 21: 129; 21: 41)

⁴²⁷³ TatV *çөгя балык, чөгя балык* 1894: 316b

⁴²⁷⁴ TaraR *чүкә балык* 1905: 2191).

⁴²⁷⁵ Räsänen, sözcüğü Çuv. *şi* “üst, üst kısım” ile aynı maddede ele alarak *şü-l* biçiminde çözümlemiştir (1969, s. 194a). Buradaki *-l, şiyel, ayal* vb. yapılar da bulunan addan ad yapım eki olabilir. Ancak eğer *şi* = *şü olarak kabul edilecekse bu tabanlardaki ünlü değişikliğini açıklamamız gerekir. Bu muhtemelen anlam ayırımını yansıtmak amacıyla sonradan oluşmuş bir ses değişikliğidir. bk. *şi*.

⁴²⁷⁶ Paasonen, *şülden* biçiminde düzeltilmesi gerektiğini belirtmiştir (1908, s. 244). Ancak *şülden* olmalı.

⁴²⁷⁷ < *şül* “yüksek” + *+lī* (a.a.y.e.), bk. *şül*.

⁴²⁷⁸ < *şül* “yüksek” + *+lī* (a.a.y.e.) + *+ş* (a.a.y.e.), bk. *şül*.

⁴²⁷⁹ Yegorov ve Fedotov; sözcüğü, Tat., Başk. *şürlük* “raf, asma dolap” sözcüğüne yaklaştırmışlardır (1964, s. 223; 1996b, s. 148). Fedotov, başka bir eserinde Mariceye de Çuvaşçadan kopyalanan bu sözcüğü, *şü-lük* biçiminde çözümlemiştir (1990, s. 238). Buradan onun sözcüğü, *şi* “üst” sözcüğüne dayandırdığı anlaşılmaktadır. Ancak böyle bir çözümleme verdikleri Tat., Başk. örnekle uyumamaktadır. Bize göre sözcük, *şi* “üst” sözcüğüyle ilişkili olabilir. Ancak Tat., Başk. *şürlük* “raf, asma dolap” sözcüğüne yaklaştıramaz. Çünkü bunlar, Çuvaşçada *şürlük* ve *şürlüh* “raf, asma dolap” (Aşm. XVII, s. 263) biçimlerinde bulunur.

⁴²⁸⁰ << *çöp (ÇSB; EDAL, s. 452) = TT *çöp* ay.

⁴²⁸¹ TatB ay. 1876: 98

⁴²⁸² << *çapçak (Ceylan, 1996, s. 154).

⁴²⁸³ Tel. Alt. Krm. TatR *çapçak* 1905: 1927

⁴²⁸⁴ << **yöri-* (ÇSB); << **yori-/yüri-* (EDAL, s. 482) == TT *yürü-* ay.

⁴²⁸⁵ TatB *jörö-, jör-* 1876: 87

⁴²⁸⁶ << **yägir-än, yägrän* (EWb., s. 194b); << *yegre-n (EDAL, s. 966); << *yegren (CHF, s. 69).

⁴²⁸⁷ TatO *жүрия* 1892: 76b

⁴²⁸⁸ AltR *järän* 1905: 338

⁴²⁸⁹ Çuvaşçada “şerit, tenya, bağırsak kurdu” anlamında kullanılan birçok varyanttan biridir. Diğer varyantları arasında Paasonen’in yukarıda verdiği dışında “bağırsak kurdu” anlamında sadece Aşmarin’de kaydedilen onlarca biçim bulunmaktadır: (1) *şülkışen* (Aşm. XII, s. 296), (2) *şürlışen* (Aşm. XII, s. 305), (3) *şörülen* (Aşm. XII, s. 305), (4) *şürlçen* (Aşm. XII, s. 305), (5) *şürlçan* (Aşm. XIII, s. 41), (6) *şüvürilçen* (Aşm. XIII, s. 54), (7) *şükürilçen* (Aşm. XIII, s. 55), (8) *şurkilçen* (Aşm. XVII, s. 242), (9) *şürlçen* (Aşm. XVII, s. 263), (10) *şürlçen* (Aşm. XVII, s. 263),

şüs [şüs]⁴²⁹¹, Sp. ay. “saç, saç teli”; *şüśsem* [şüśsem] “saç”; *unñ hura şüśsem* [unñ çura şüśsem]⁴²⁹² “onun siyah saçları”; krş. Gomb. (TatR [čäč⁴²⁹³], Orh. Uyg. OsmR [sač⁴²⁹⁴])

şüs-şul [şüs-şul]¹ “saç ayırma çizgisi”; = Tat. [čäč julê]; *şul* I [şul¹]

şüśe I [şüśe]⁴²⁹⁵ “saçak, püskül”; *şurıyahta tutırta pürşin şüśe* [şurâjajta tıdêrda pürzên şüśe]⁴²⁹⁶ “(bir halk şarkısından) beyaz başörtüsünde ipek saçak” (Osm. ÇağR [saçak⁴²⁹⁷] “saçak; salkım”)

şüśe II [şüśe]⁴²⁹⁸⁴²⁹⁹, Sp. ay. “söğüt ağacı (ormanda yetişir, nehir kıyısında yetişen *hıva* [çêva] adlı söğütten daha büyüktür)” (? OsmR [söjüt⁴³⁰⁰], Uyg. KzkR [söğüt⁴³⁰¹], ÇağR [sögât⁴³⁰²], YakB [üöt⁴³⁰³] “söğüt”, krş. Munkácsi NyK 21: 127, Grönb. 67)

ş [š]

(11) *şikilčan* (Aşm. XVII, s. 273), (12) *şipilčan* (Aşm. XVII, s. 321), (13) *şivilčan* (Aşm. XVII, s. 368), (14) *şikirilčan* (Aşm. XVII, s. 372), (15) *şilčan* (Aşm. XVII, s. 376), (16, 17) *şivirilčan*, *şivirilčan* (Aşm. XVII, s. 370), (18) *şirilčan* (Aşm. XVII, s. 379), (19) *şirilčan* (Aşm. XVII, s. 380). Bunlardan hangisinin birincil olduğunu belirlemek zordur. Yegorov’da *şivirilčan* varyantı ele alınmıştır. Kendisi, sözcüğü, Tat. *suvalčan*, Trkm. *soğulcan*, TT *solucan* “bağırsak kurdu, tenya, solucan”, Kirg. *söölcan* “toprak solucanı” sözcüklerine yaklaştırmış ve Çuvaşça biçimin *şivir* “sivri, sivri uçlu” sözcüğünden geldiğini belirtmiştir. Diğer Türkçe biçimler ise ona göre *su+alčan* “su alan (emen)” vb. biçimlerden gelmiştir (1964, s. 337). Fedotov da *şivirilčan* varyantını *şivir* “sivri” maddesinin altında türemiş bir biçim olarak vermiştir (1996b, s. 456). EDAL’da AT **sıbulğan* “yer kurdu, toprak solucanı” ana biçimi altında Çuvaşça için sunulan veriler, *şivirilčan*, *sölsen*, *şivilsen*’dir ve TT *solucan* ve onun diğer Türk dillerindeki denklilikleriyle birlikte verilmiştir (s. s. 1256). Çuvaşça için yukarıda verdiğimiz verilerin tamamında bir *-sen*, *-çen*, *-çan* eki var gibi görünmektedir. Pavlov’da *ışçen* “çalışkan, işkolik” (< *ış* “iş”) gibi örneklerden bulunan bir addan ad yapım eki *+çAn* kaydedilmiştir. Pavlov, ayrıca *virşçan* “hırçın” (< *virş-* “vuruşmak”) sözcüğünde bulunan bir eylemden ad yapım eki *-çan* ekinden de söz eder (2014, s. 149, 156). Dolayısıyla geriye kalan tabanlar hem isim hem fiil olabilir. Biz, Yegorov ve Fedotov’un görüşüne katılmıyoruz. Yukarıda belirttiğimiz gibi onlar, sözcüğün *şivirilčan* varyantını *şivir* “sivri” sözcüğüne dayandırmışlardır. Tenyaların uç kısımları sivri olabilir ancak bu bizce onun adlandırılmasında rol oynayacak kadar öne çıkan bir özelliği değildir. Kaldı ki sözcüğün birincil biçiminin de yukarıda sıralanan varyantlardan hangisi olduğunu bilmiyoruz. Belki de (5) *şirilčan* varyantı birincil biçimdi ki bizce bu *şiril-* “çamurda kıpırdanmak, hareket etmek” eylemine götürülebilir ki bu da *şir-* “yoğurmak” eyleminin edilgen biçimidir. Solucan çamurlu, ıslak yerlerde bulunduğundan bu semantik olarak uygundur. “Bağırsak kurdu, tenya” anlamı ise sonradan gelişmiş olabilir. (11) *şikilčan*, (12) *şipilčan* (15) *şilčan* varyantları, TT *solucan* tipi bir varyanttan kopya olabilir. (15) *şilčan* ayrıca diğer ön damaksıl biçiminin kısaltılmış bir hâli de olabilir. Ancak diğerleri, Türk dillerindeki biçimlere hiç de benzemez. Bu nedenle bize göre; Yegorov, Fedotov veya EDAL’da yapıldığı gibi onlara yaklaştırılmaz.

⁴²⁹⁰ AşmMater. *çäpänçan*

⁴²⁹¹ << **saç* (ÇSB); << **s(i)aç* (EDAL, s. 1335) = TT *saç* ay. Agyagási’ye göre; << **yolç* (EDT *yolç* “yumuşak yün, keçi tüyü”) (2019, s. 49).

⁴²⁹² *şüśsem* olmalı.

⁴²⁹³ TatR *uäç* 1905: 1986

⁴²⁹⁴ Orh. Uyg. OsmR *caç* 1911: 389

⁴²⁹⁵ Räsänen’e göre *saç* “saç” ~ Çuv. *şüs* veya *saç-* “saçmak” eylemleriyle ilişkilendirilebilir (1969, s. 392a).

⁴²⁹⁶ Çevirisi, CsSz.’te (s. 144) ve ÇS’nde (s. 150) bulunmamaktadır.

⁴²⁹⁷ Osm. ÇağR *caçak* 1911: 390

⁴²⁹⁸ Paasonen, *şüśe* biçiminde düzeltilmesi gerektiğini belirtmiştir (1908, s. 244)

⁴²⁹⁹ WOT’ta; bu sözcük, ET *çığ* “bir tür bitki”, *çığ* “kamuştan daha ince ve kırılğan bir bitkiden yapılan çadırda kalanların perde olarak kullandığı bir örtü”; TT ağ. *çığ* “süt kazanlarının üzerini kapatmak için kamuştan yapılan örtü, çadırlarda kamuştan yapılmış bölme, keçi ve koyun yavrularını koymak için kamış tan veya tahta parçalarından yapılmış ağıl, çit, ucu dikenli bir çeşit kamış” gibi Türkçe denkliliklerle birlikte ele alınır. *Çığ* temel sözcüğü, başlangıçta bir bitki türünün adı, daha sonra perde veya paravan yapılabilen bir bitkinin özel adı olmuştur. Çuv. *şüśe* sözcüğü de EBT **çığçağ* (> **çığçey* > *şivşe* > *şüśe*) biçiminden gelişmiştir (s. 198-199).

⁴³⁰⁰ OsmR *cöjým* 1911: 580

⁴³⁰¹ Uyg. KzkR *cözým* 1911: 576

⁴³⁰² ÇağR *cözäm* سوكات 1911: 575

⁴³⁰³ YakB *ýöm* 1851: 47a

şak: **şim-şak** [**şak:** **şəm-şak**]⁴³⁰⁴ “kemikler”; (*hayar*) *tuhtır şimm-ınçen şakk-ınçen!* [(*çajar*) tuçtêr şəm-mən, dźžen şakkêñ, dźžen!]⁴³⁰⁵ “(büyü metninden) (kötü ruh) çıksın kemiklerinden!”

şakî [**şagê**] “balık tuzağı, balık tutma sepeti” (Ru. *шакъ*; krş. MişBüg. [**şak**])

şakılça [**şagêl, dźza**] “lata, tiriz, çıta”

şakîr [**şagêr**] “(sadece dualarda *hupîr* [*çubêr*] sözcüğünün yanında onunla birlikte kullanılır) zorluk, darlık, sıkıntı”; *hîn hupîr an par, hupîr şakîr an par! şurlah!* [*çen çubêr an par, çubêr şagêr an par! şırılay!*]⁴³⁰⁶ “hastalık, darlık verme, zorluk verme! merhamet et!”

şakka- [**şakka-**]⁴³⁰⁷, Sp. ay. “vurmak, çalmak, takırdamak; burnuna fiske vurmak” (yans. krş. TatO [**şak**]⁴³⁰⁸ “takırtı”, TatB [**şakêlda**-⁴³⁰⁹] “vurmak, çalmak, takırdamak”)

şakla [**şakla**] “saçı dökük, kel veya dazlak”

şaklalan- [**şaklalan-**]⁴³¹⁰ “kelleşmek, saçını kaybetmek”

şakla-puş [**şakla puş**] “saçı dökük, kel veya dazlak”

şaklat- [**şaklat-**]⁴³¹¹ “(yans.) çarpmak, vurmak, çalmak, gürültü etmek” (krş. *şakka-* [**şakka-**])

şaklattar- [**şaklattar-**]⁴³¹² ettirgen.

şal I [**şal**]⁴³¹³ “kürkteki deri kenar, kürkteki süsleme, bordür” = *şurka* [*şurca*] (MişBüg. [**şal**] ay., AltV [**şal**]⁴³¹⁴) “ayakkabıları, eyerleri, çantaları süslemek için kullanılan sert yeşil deri”, Alt. vd. R [**şal**]⁴³¹⁵] ay.)

şal II [**şal**]⁴³¹⁶, Sp. ay. “iç, içeri”, krş. *ış* [*êş*]; krş. Gomb. (krş. Tat. [*əç*]; krş. AşmMater. 355, 108)

⁴³⁰⁴ *şak/şakî*, Aşmarin’de *aşık* “aşık oynarken kullanılan kemik” ile aynı olarak kaydedilmiştir (Aşm. XVII, s. 91). Yani *aşık*’tan göçüşük bir biçim olduğunu söyleyebiliriz. Çuv. *aşık* ise Tatarca aşık “aşık kemiği; aşık oyunu; ayak bileği kemiği” sözcüğünden kopyadır (ESTY I, s. 118b). Fedotov ise sözcüğü, *şankî* “çalı çırpı” maddesinde ele almıştır. Ona göre Çuv. *şankî* şunlarla eşitlenebilir: Ova Mar. *уеңге: ну-уеңге* (ny “ağaç”), Dağ Mar. *иангы* “kuru çalı, odun”/? Fin. *sänki* “koçan, anız”/? Sam. *sagge* “kazık, sopa; tığ”/? Hant. *mänk* “kazık”. Fedotov ayrıca V. İ. Lıtkina’nın Marice biçimleri, Permiyen dillerindeki Udm. *ueç* “bir ağaçta büyüyen; ağacın çekirdek etrafındaki iç kısmı”/Komi. *ueç* “aşık kemiği, bilek kemiği (koyunun kol kemiklerinden av için kullanılanlarından en küçüğü)” biçimlere daha yakın gördüğünü ve Udm. biçimin Permiyen dillerindeki bu sözcüklerin orijinal anlamını koruduğunu ve Komice biçimin anlamının da bundan kaynaklandığını belirttiğini aktarır. Ancak kendisi, Komi. *ueç*, Sam. *sagge* ve Hant. *mänk* sözcüklerinin Çuv. *şakî*’ya daha yakın olduğunu belirtmiş ve Çuv. *şankî*’nin da Dağ Mar. *иангы* “kuru çalı, odun” sözcüğünden kopya olduğunu belirtmiştir (1996b, s. 434). Räsänen de Çuv. *şankî*’yi, Marice bir kopya kabul etmiştir (bk. 1969, s. 442b). bk. *şimî*.

⁴³⁰⁵ Çevirisi, CsSz.’te (s. 144) ve ÇS’nde (s. 151) bulunmamaktadır.

⁴³⁰⁶ Çevirisi, CsSz.’te (s. 144) ve ÇS’nde (s. 151) bulunmamaktadır.

⁴³⁰⁷ < *şak* “tekrarlanan vuruş hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 601) + *+ka-* (a.e.y.e.).

⁴³⁰⁸ TatO *uak* 1892: 235a

⁴³⁰⁹ TatB *şakîlda*- 1876: 100

⁴³¹⁰ < *şakla* “saçı dökük, kel veya dazlak” + *+lan-* (a.e.y.e.).

⁴³¹¹ < *şak* “tekrarlanan vuruş hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 601a) + *+lat-* (a.e.y.e.).

⁴³¹² < *şaklat-* “çarpmak, vurmak, çalmak, gürültü etmek” + *-tar-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *şaklat-*.

⁴³¹³ << GT *şal* (Alt. vd. *şal* “ayakkabı, eyer ve torbaları sağlamlaştırmak için kullanılan sert, ince deri”) (EWb., s. 441a).

⁴³¹⁴ AltV *şal* 1884: 287b

⁴³¹⁵ Alt. vd. R *şal* 1911: 959

⁴³¹⁶ < *ış “iç” (<< *iç “iç” = TT *iç* ay.) + *+al* (a.a.y.e.) (Yılmaz, 2002, s. 117).

şalankî [şalaŋcê]⁴³¹⁷ “bir şahin, doğan, atmaca türü, (?) delice doğan (kuvvetli bir sesle (*biy biy* [bij bij]) diyerek yağmur ister)”; *şalankî çavsa şil kılarnî, ula-kurak ırî-yatlî pulnî* [şalaŋcê tʃavza šêl kêlarnê, ɯla-kurak ırê-jatlê pulnê]⁴³¹⁸ “(atasözü) şahin eşip kuyu çıkardı, kuzgun iyi-adlı oldu” (krş. LebR [čilāŋ: kara č.⁴³¹⁹] “balıkçıl kuşu”, ÇağR [çalaj⁴³²⁰] “çaylak kuşu”, (Vámb.) [čalagaj⁴³²¹] ay.)

şalavar [şalavar]⁴³²² “pantolon, şalvar” (Ru. *шаравары*; krş. TatB [çalbar⁴³²³] “geniş pantolon”)

şalpar [şalpar]⁴³²⁴ “(giysiler hak.) bol, geniş” (TatB [çalbar⁴³²⁵] “geniş pantolon”)

şalparlan- [şalparlan-]⁴³²⁶ “bollaşmak, genişlemek, açılmak”

şalparlat- [şalparlat-]⁴³²⁷ “genişletmek, bollaştırmak, açmak”

şalśa [şal'za]⁴³²⁸, Sp. ay. “sırık, değnek, çubuk”; krş. Gomb.

şalt [şalt]⁴³²⁹ “çok, oldukça”; *mana kursan şalt tîlñse karış* [mana kúrzan šalt tələnse karés] “beni görünce çok şaşırıldılar”; krş. Zol. [şalt, šat⁴³³⁰] “birden, hep, her şey, tamamen”; krş. *çilt* [tʃêlt] (krş. TatR [čalt⁴³³¹] “çok”)

şaltirtat- [şalbêrdat-]⁴³³² “takırdamak, tıngırdamak, takır tukur etmek, hışırdamak” (yans. krş. TatB [şaltîra-⁴³³³] “takırdamak, çınlamak”)

şaltirtattar- [şalbêrdattar-]⁴³³⁴ ettirgen.

şampa [şamba]⁴³³⁵ Uçebn. 65 “tatlısu gelinciği, lota balığı” (TatR [žumba⁴³³⁶] “lota balığı”, TatO [žumba⁴³³⁷] ay., MişBüg. [şamba] ay.)

⁴³¹⁷ < Ova Mar. *шаленге* “bozkır (çayır) şahini; kızıl çaylak kuşu”, Dağ. Mar. *шалангы* “şahin”/Udm. *шаланги* “çaylak kuşu” (Fedotov, 1990, s. 318).

⁴³¹⁸ Çevirisi, CsSz. 'te (s. 145) ve ÇS'nde (s. 151) bulunmamaktadır.

⁴³¹⁹ LebR *čilāŋ, kara čilāŋ* 1905: 2136

⁴³²⁰ ÇağR *çalai* 1905: 1878

⁴³²¹ Vámb. *čalagaj*, چالاغای 1867: 276a

⁴³²² << [Kırç. *şalvar* ay.] < Far. *şalwār* شلوار “şalvar, pantolon” (ANLT, s. 70).

⁴³²³ TatB ay 1876: 92

⁴³²⁴ Yegorov, *şalpar*'ı, *şalavar*'a da atıfta bulunarak Hak. *çalbah* “geniş, yayık”, Kzk. *şalbar* “pantolon” sözcüklerine yaklaştırmıştır (1964, s. 330). Fedotov, onun bu görüşünü şüpheli bulmuş ve sözcüğü, Tuv. *selbeŋer/selber* “tüylü, uzun kılları olan; saç başı birbirine girmiş, dağınık” (< Mo.; Yazılı Mo. *selbe-ji-*, *selbü-ji-* < *seli-* ~ ET *şeş-/şeş-* “çözmek, açmak”) sözcüğüne yaklaştırmıştır (1996b, s. 432). Ahmet'yanov sözcüğü, Tat. *salpır*, *salbur* “düzensiz; salaş giyinmiş; uyuşuk, yavaş”, Başk. *halbur* ay. (ona göre; < GT *salpır*, *salbur* “salaş giyinmiş”) sözcüklerinin denkliği olarak vermiş ve bunların *salp* yansıma kökünden türediğini belirtmiştir (2015b, s. 137b). Muhtemelen iki kez aynı kaynaktan (<< Far.), farklı zamanlarda kopyalanmış bir sözcüktür. Krş. *şalavar*.

⁴³²⁵ TatB ay 1876: 92

⁴³²⁶ < *şalpar* “(giysiler hak.) bol, geniş” + *+lan-* (a.e.y.e.), bk. *şalpar*.

⁴³²⁷ < *şalpar* “(giysiler hak.) bol, geniş” + *+lat-* (a.e.y.e.), bk. *şalpar*.

⁴³²⁸ < Mar. *шалча, Lap. *çuoldda* vb.; Lap. *чуолче* “çubuk; sırik; sopa”; Sam./Lap. *сал* “sütun; direk; sopa” (Fedotov, 1990, s. 318).

⁴³²⁹ < Tat. *çalt* “pek, gayet” (ÇSB).

⁴³³⁰ Zol. *шалт, шат* 1875: 106b

⁴³³¹ TatR *чалт* 1905: 1888

⁴³³² < *şalt* “vurma hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 602b) + *+îr* (a.a.y.e.) + *+tat-* (a.e.y.e.).

⁴³³³ TatB *şaltîra-* 1876: 100

⁴³³⁴ < *şaltirtat-* “takırdamak, tıngırdamak, takır tukur etmek, hışırdamak” + *-tar-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *şaltirtat-*.

⁴³³⁵ < MişBüg. *şamba* ay.

şampiltat- [şambêlbat-]⁴³³⁸ “(yans.) sıçramak, çalkalanmak, suda çırpınmak”; krş. *şampirtat-* [tʃambêrdat-]

şan- I [şan-]⁴³³⁹ “solmak, soluklaşmak; (ekşi bir şey yenirken dişler hak.) kamaşmak”; *hurlihan nummay an şî, şîlî şanî!* [çurlihan nummaj an şî, şîlî şanî!]⁴³⁴⁰ “frenk üzümünü çok yeme, dişlerin kamaşacak!” (TatB [siŋ-⁴³⁴¹] “solmak”)

şan- II [şan-]⁴³⁴², Sp. ay. “inanmak, birine güvenmek”; krş. Gomb. (TatB [əšan-⁴³⁴³])

şançık [şan.ǰǰək]⁴³⁴⁴ “umut, ümit”

şançıklı [şan.ǰǰəklî]⁴³⁴⁵ “güvenilir, emin, sağlam”

şantal [şandal]⁴³⁴⁶ “şamdan” (TatB [şändəl⁴³⁴⁷], TatV [əşämďäl⁴³⁴⁸] ay. (“şamdan”) < Far.)

şankî: tip şankî [şançê: tip şançê]⁴³⁴⁹ “çalı çırpı”; krş. AşmMater. XII [şançê⁴³⁵⁰] “çalı çırpı”

şankırma [şançêrma]⁴³⁵¹ “(yans.) boyun ziynetinin, kolyenin arkasındaki kısımdan aşağı sarkan (*mişihî-huralşî* [mizîxi-çural'zi]) bakırdan yapılmış figürlerin olduğu süs, takı” (krş. *şankirtat-* [şançêrdat-]; krş. Zol. 101 [tʃançêr-tʃançêr⁴³⁵²] “yansıma, ses taklidi: bakır sesi”)

⁴³³⁶ TatR *шумба* 1911: 179

⁴³³⁷ TatO *шумба* 1892: 83b

⁴³³⁸ < *şampil* “bir şeyin suya düştüğünde çıkan ses hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 601c) + *tat-* (a.e.y.e.).

⁴³³⁹ Yegorov, sözcüğü, Tat., Başk. *şiy-*, Kzk. *sey-*, Kklp. *sem-*, Kmk. *sen-* “solmak”, TT ağ. *son-* “sönmek, solmak, bulanıklaşmak” eylemlerine yaklaştırmıştır (1964, s. 330). Räsänen, sözcüğü yalnızca Tat. *şiy-* “solmak” sözcüğüne yaklaştırmış ve Çuv. *şan-* ile birlikte **sây-* ana biçimi altında vermiştir (1969, s. 410a). Fedotov, yalnızca Yegorov ve Räsänen’in görüşlerini yinelemekle yetinmiştir (1996b, s. 433). İlk olarak Çuv. *şan-*’ın içerdiği *ş* fonemi sebebiyle bir kopya olduğu akla gelmektedir. Ancak yukarıdaki biçimlerden hiçbiri Çuvaşçada *şan-* biçimini verecek bir fonetik yapıda değildir. Burada verilmeyen ancak bizim karşılaştığımız bir biçim daha var. Ahmet’yanov Tat. üzerine olan etimolojik sözlüğünde Çuv. *şan-* eyleminden geldiğini belirttiği Tat. *şeykey-* “sarmak, sölpümek” eylemine yer verir. Burada Çuv. *şan-*, Tat., Başk. *şiy-* eylemlerinin kurallı bir biçimi olarak gösterilmektedir (2015b, s. 485a). Fiilden fiil yapan *-key-* ekini ayırdığımızda elimizde *şey-* kökü kalır. İşte Çuv. *şan-* bu biçimden kopya olabilir. Yani Ahmet’yanov’un belirttiğinin tersine, Çuvaşçadan Tatarcaya değil, Tatarcadan Çuvaşçaya geçmiştir. Eğer Çuv. açıklamak gerekirse **sieŋ-* gibi bir ana biçimden getirmek daha doğru olacaktır. Çünkü *i* önünde *s->ş-*, *-e->-a-* ve *-ŋ->-n* değişimiyle Çuv. *şan-* biçimini verir. Bilindiği gibi TT ağızlarında *sen-* “tazelikliğini yitirmek, pörsümek, büzülmek (meyve vb. hak.); meyve çok olgunlaşmak; şişkin bir şey sönmek” vb. anlamlarında kullanılır. Belki bu biçim, Çuv. *şan-*’ın fonetik karşılığı olabilir. Ancak TT *sön-* “sönmek”, *sin-* “sinmek” ve ağ. *sen-* “senmek” fonetik olduğu kadar semantik olarak da birbirlerine çok yakın olduklarından köken açısından Çuv. olarak açıklamamız yine de şüphelidir.

⁴³⁴⁰ Çevirisi, CsSz.’te (s. 145) ve ÇS’nde (s. 152) bulunmamaktadır.

⁴³⁴¹ TatB *şin-* 1876: 139

⁴³⁴² < Tat. *ışan-* “inanmak” (ANLT, s. 11; ESTY II, s. 508a). Räsänen’de Çuvaşçadaki Tatarca kopyaların genellikle güvenilir bir biçimde gösterilmesini karşın bu sözcük kopya olarak verilmemiş ve OT *işen-* “güvenmek”, Tat. *ışan-* “inanmak, güvenmek” vb. eylemlere yaklaştırmıştır (1969, s. 174b). Durum; Yegorov ve Fedotov’da da benzerdir. Yegorov, bu eylemin **ışan->*ışan->şan-* biçiminde geliştiğini düşünmüştür (1964, s. 330; 1996b, s. 433). Ancak onların eserlerinde zaten Tatarca veya Genel Türkçe kopyalar genellikle atlanmıştır. Sadece Fedotov, bunların çok az bir kısmını göstermiştir. EDAL’da AT **ılan-/*ilen-* “inanmak, güvenmek” ana biçimi altında TT ağ. *ışan-* “güvenmek” vb. *-ş-* sesli biçimlerle birlikte verilmiştir (s. 585, 586). Ancak bu durumda Çuvaşça biçimin de *-l-* sesi içermesi gerekirdi. Oysa öyle değildir. Bu nedenle kopya kabul edilmelidir.

⁴³⁴³ TatB *ışan-* 1876: 21

⁴³⁴⁴ < *şan-* “inanmak, birine güvenmek” + *-çik* (e.a.y.e.), bk. *şan-*.

⁴³⁴⁵ < *şan-* “inanmak, birine güvenmek” + *-çik* (e.a.y.e.) + *lî* (a.a.y.e.), bk. *şan-*.

⁴³⁴⁶ < Çuv. **şentel* << Tat. *şemdel* ay. < Far. *şam’dān* شمعان (*şam* “mum” + Far. *+dān* دان “taşıyan”) (ANLT, s. 29).

⁴³⁴⁷ TatB *şändel* 1876: 101

⁴³⁴⁸ TatV *эшымял* 1894: 215a

⁴³⁴⁹ bk. *şak*.

⁴³⁵⁰ AşmMater. *шанкă*

şankirtat- [şaŋġêrdat-]⁴³⁵³, Uçebn. 111 *şinkirtat-* [šêŋġêrdat-⁴³⁵⁴] “çınılamak, çalmak, tınlamak, çingirdamak, şangırdamak”; krş. *şankırma* [şaŋġêrma] (yans. krş. TatB [šêŋġêrda-⁴³⁵⁵] “çınılamak (toprak kap)”, TatO [šêŋġêr-šêŋġêr] “çingirak sesi”, [šêŋġêrda-⁴³⁵⁶] “(küçük bir çingirak hak.) çingirdamak”)

şankkuh [şaŋkkux] “bir tür zencefilli kurabiye, çörek”; = *premik* [prēmæk] (krş. Ru. ağız. *маньга* “bir çeşit mayalı ekme, kurutulmuş pide” vb. Dal)

şankra [şaŋkra]⁴³⁵⁷ Uçebn. 66 (yans.) = *şinkırav* [šêŋġêrav]

şap: şap-şurî [şap: şap: şurê] “bembeyaz, kar beyazı”; *şap-şar* [şap-şar] ay. (krş. *sap* [sap])

şapa [şaba], Sp. ay. “kurbağa”; krş. Gomb. (Ru. *жаба* “kara kurbağası”)

şapa-purşînî [şaba-purşênê] “su üzerindeki yeşillik, su yeşilliği”

şapiltat- [şabêldat-]⁴³⁵⁸ “(yans.) gevezelik etmek, çene çalmak, lafazanlık etmek” (TatO [şapêlda-⁴³⁵⁹] “çene çalmak, boş yere konuşmak”)

şar [şar] “köz, yanan kömür”; *şır* [šêr] (Ru. *жаръ*)

şar: şap şar [şar: şap şar] “bembeyaz”; *şap-şar kîpe* [şap-şar kəbε] “bembeyaz gömlek”

şarak [şarak] “(tat hak.; ör. bazı kaynaklardaki su) acı” (? Osm-Far. [şorak⁴³⁶⁰] tuzlu toprak; tuzlu”, Zenk. 552)

şaraş [şaraş] “kadın gömleğindeki *hultırmaçî* [χulḡêrma.Đžê] isimli işlemenin yanındaki ince nakış”, Uçebn. 21 “şerit”

şarî [şarê] “tahta top” (Ru. *шаръ*)

şarikle- [şarikle-] “kızartmak, kavurmak” (Ru. *жарить*)

şarla- [şarla-]⁴³⁶¹ “konuşmak, söylemek, demek = *kala-* [kala-]”; *nikamata an şarla tıpnî sinçen* [nikamada an şarla tıpnî sin.Đžên] “buluşumuzdan kimseye söz etme!” – krş. Zol. 107 [şarla-⁴³⁶²] “gürültü yapmak, yüksek sesle konuşmak, bağırarak” (AltV [şarla-⁴³⁶³] “şarıldamak; (tavadaki yağ) cızırdamak”; krş. Alt. [şar] “gürültü (nehirde)”; OsmR [çarla-⁴³⁶⁴] “(yans.) carlamak, gevezelik etmek”, ÇağKún. [çarla-⁴³⁶⁵] “carlamak, bağırarak”)

⁴³⁵¹ < *şan* “çan sesi hak. yansıma söz” (Aşm. XVII, s. 113) + *+*k (a.a.y.e.) + *+*ır (a.a.y.e.) + *+*ma (a.a.y.e.).

⁴³⁵² Zol. *чангыр-чангыр*

⁴³⁵³ < *şan* “çan sesi hak. yansıma söz” (Aşm. XVII, s. 113) + *+*k (a.a.y.e.) + *+*ır (a.a.y.e.) + *+*tat- (a.e.y.e.).

⁴³⁵⁴ Uçebn. *шăнкăртатни*

⁴³⁵⁵ TatB *šîŋġêrda-* 1876: 101

⁴³⁵⁶ TatO *шынгыр-шынгыр, шынгырда-* 1892: 238b

⁴³⁵⁷ < *şan* “çan sesi hak. yansıma söz” (Aşm. XVII, s. 113) + *+*k (a.a.y.e.) + *+*ır (a.a.y.e.) + *+*a (a.a.y.e.).

⁴³⁵⁸ < *şap* “anlık eylemler hak. yansıma söz” (Aşm. XVII, s. 121) + *+*il (a.a.y.e.) + *+*tat- (a.e.y.e.).

⁴³⁵⁹ TatO *шатылда-* 1892: 235b

⁴³⁶⁰ Osm-FarZenk. *شوراق, şorak*

⁴³⁶¹ < *şar* “bağırma, çığlık vb. hak. yansıma söz” (Aşm. XVII, s. 130) + *+*la- (a.e.y.e.).

⁴³⁶² Zol. *шарла-*

⁴³⁶³ AltV *шарла-* 1884: 446b

⁴³⁶⁴ OsmR *чарла-* 1905: 1867

⁴³⁶⁵ ÇağKún. ay. 1902: 40, LÇ *چارلاماق* 1881: 146a

şarşan [şaržan]⁴³⁶⁶ “ağaç, odun yığını”

şartlat- [şartlat-]⁴³⁶⁷ “(yans.) (ör. kırbaç) şaklamak, patlamak, çatırdamak” (TatB [şartla-⁴³⁶⁸])

şartlattar- [şarlattar-]⁴³⁶⁹ ettirgen.

şaşkı I [šaškâ]⁴³⁷⁰, Sp. ay. “vizon (Mustela lutreola)”; *hurayahta şaşkıta ay yap-yaka, kîrîk hîrrîne tîmata ay ilemlî* [çurajaçda şaşkêda aj jap-jaga, kərək çərrəne tîtmada aj ilemlə]⁴³⁷¹ (bir halk şarkısından) “hem kapkara vizon hem dümdüz, kürk kenarını tutmak çok güzel” (TatO [čäškə⁴³⁷²] “suda yaşayan bir hayvan”, TatR [čäškä⁴³⁷³] “küçük bir su hayvanı”, MişBüg. [šäškə] “vizon”)

şaşkı II [šaškâ] “iki parçaya yarılmış sivri uçlu küçük çubuk, bir tür oyun zarı tipi oyuncak; yuvarlak bir çubuk parçalanır, sonra parçaları yarılr; iki oyunda (*şaşkıla-vilyani* [šaškôla-vîl'anî] ve *şekille-vilyani* [šekôlle-vîl'anî]) kullanılır” (Ru. *шаука*)

şatırmak [şadêrmak]⁴³⁷⁴ “kaynana zırlıtısı, çingirak” (yans. krş. *şatîrtat-* [şadêrdat-])

şatırtat- [şadêrdat-]⁴³⁷⁵, Uçebn. 154 *şitirtat-* [şêdêrdat-⁴³⁷⁶] “(yans.) gıcırdatmak, çatırdamak”, Uçebn. “çatırdamak” (TatB [şatêrda-] “gürültü çıkarmak, takırdamak”, [şêtêrda-⁴³⁷⁷] ay.)

şatirtattar- [şadêrdattar-]⁴³⁷⁸ ettirgen. “gıcırdatmak, çatırdatmak”

şatra [şatra]⁴³⁷⁹, Sp. ay. “bir tür cilt hastalığı, (?) çiçek hastalığı; çiçek bozuğu, çopur”, Uçebn. 102 “çiçek hastalığı; çopur” (TatB [şadra⁴³⁸⁰])

şatun [şadun]⁴³⁸¹ “kötü bir ruh”; krş. Magn. 264 [шадын⁴³⁸²] “karanlık güç, kötü ruh, iblis”, krş. Magn. 146 (Ru. *шатунь* “kötü ruh” (Dal: “ifrit, kötü ruh, cin, şeytan”))

⁴³⁶⁶ < Ru. *сажень* “kulaç, bir Rus ölçü birimi” (Yeg., s. 331; EWb., s. 406b; Fed. II, s. 436).

⁴³⁶⁷ < *şar* “patlama, güçle bir eylem uygulama vb. hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 604b) + *lat-* (a.e.y.e.).

⁴³⁶⁸ TatB ay. 1876: 100

⁴³⁶⁹ < *şar* “patlama, güçle bir eylem uygulama vb. hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 604b) + *lat-* (a.e.y.e.) + *tar-* (a.e.y.e.)

⁴³⁷⁰ < Dağ Mar. *şaşkê* “küçük bir hayvan”, Ova Mar. *şaşke* “kokarca” (Räsänen, 1920, s. 264). Fedotov, kopyalamanın tersi yönde olduğunu düşünmüştür (1990, s. 277).

⁴³⁷¹ Çevirisi, CsSz.’te (s. 146) ve ÇS’nde (s. 153) bulunmamaktadır.

⁴³⁷² TatO *чышке* 1892: 234

⁴³⁷³ TatR *чәшкә* 1905: 193

⁴³⁷⁴ < *şat* “çat, pat, güm vb. anlamında yansıma söz” (ÇRS, s. 605c) + *îr* (a.a.y.e.) + *mak* (a.a.y.e.).

⁴³⁷⁵ < *şat* “çat, pat, güm vb. anlamında yansıma söz” (ÇRS, s. 605c) + *îr* (a.a.y.e.) + *tat-* (a.e.y.e.).

⁴³⁷⁶ Uçebn. *şatmârtamac*

⁴³⁷⁷ TatB *şatîrda-*, *şitîrda-* 1876: 100, 101

⁴³⁷⁸ < *şat* “çat, pat, güm vb. anlamında yansıma söz” (ÇRS, s. 605c) + *îr* (a.a.y.e.) + *tat-* (a.e.y.e.) + *tar-* (e.e.y.e.)

⁴³⁷⁹ < Tat. *şadra* “çiçek bozuğu” (EWb., s. 440a). Räsänen ayrıca sözcüğün Türk dillerine de Far. *satranç*, *şatranç* sözcüğünden geçtiğini belirtmiş ve çiçek bozuklu bir yüzün satranç tahtasına benzediğini aktarmıştır. Ahmet’yanov ise sözcüğün Tatarcaya, Far. *çâdir*, *çâdire* “çadır bezi” sözcüğünden geçtiğini belirtmiştir (2015b, s. 475a).

⁴³⁸⁰ TatB ay. 1876: 100

⁴³⁸¹ Paasonen’in burada verdiği Ru. *шатунь*, Dal’ın sözlüğünde Ru. *шатамъ* “sallandırmak, sallamak, yalpalamak, sendelemek; boş boş gezmek, aylıklık etmek, dolanmak; dinî otoritelere karşı çıkmak, isyan etmek, memnuniyetsizlik göstermek” sözcüğünün altında türemiş bir biçim olarak kaydedilmiştir (1882, s. 643a). Biz, sözcüğü Rusçanın başka etimolojik sözlüklerinde tespit edemedik. Bu yüzden Ar. *şaytân* شيطان “şeytan” (< İbr. *şatân* שָׂטָן “düşman, iftiracı, şeytan”) sözcüğüyle ilişkili mi yoksa ondan bağımsız ve Ru. *шатамъ* eyleminden türemiş bir biçim mi kesin olarak belirtemiyoruz. Ancak Ar. (< İbr.) kökenli *şaytân* شيطان “şeytan”, Rusçada *camana* olarak bulunur. Burada belki de iki sözcük arasında bir kontaminasyon söz konusudur. Çuvaşça biçim Rusçadan bir kopya olabilir. Ancak Arapça kökenli de olabilir. Çünkü Çuvaşçada bir de *şuyttan* “şeytan, kötü ruh” bulunur. Magnitskiy, Çuv. *şadın* [шадынъ] olarak kaydettiği sözcüğünün açıkça İbranice *şud* שׁוּד [שוּד] (buradan İbr. *şed* שֵׁד [שֵׁד])

şavla- [šavla-]⁴³⁸³, Sp. ay. “(ör. orman, şelale) çağlamak, çağıldamak, uğuldamak; gürültü yapmak, şamata etmek” (TatB [šaula-⁴³⁸⁴])

şehar: **şehar te vırtan** [šēžer: šēxer de vırdan]⁴³⁸⁵ “bir ruh; kendi evinde ölen bir kişi cennete gider ve aziz olur (*kilte vilse raya kajnī švetoy* [kılde vilse raja kajnē švetoj] “evde ölüp cennete gitmiş aziz”); krş. Zol. 107 [шерець⁴³⁸⁶] “valilik şehri” (TatB, TatO [šägär⁴³⁸⁷] “şehir”, MişBüg. [šäxär] < Far.)

şel [šel] “acıma, üzülmeye, merhamet” (Ru. жалъ; krş. TatO [žäl⁴³⁸⁸])

şelle- [šelle-]⁴³⁸⁹ “acımak, üzülmeye, merhamet etmek”; krş. Gomb.

şenker: **şivikim şenkerim şiva yatım, putmarı. - şu** [šēņer: šōvikəm]⁴³⁹⁰ **şēņerəm, şıva jadôm, pırtmarô. - şu**⁴³⁹¹ “(bilmece) suya attım, batmadı. -yağ”; *yeşil şenker* bk. *senker* [jeşel šēņer bk. seņer] “bakır sülfat” (krş. *senker* [seņer])

şerepe [šerεbe]⁴³⁹² “1. = *yarapa* [jaraba]; 2. püskül, saçak”

şerepelen- [šerεbelen-]⁴³⁹³ = *yarapalan-* [jarabalan-]

şerpet [šerbet]⁴³⁹⁴ “balla karıştırılmış su, ballı su” (Ar. [şerbet⁴³⁹⁵] “bir içki; bir defada içilen miktar; şarap; Türklerdeki kullanımında: içki, doz, ilaç, şurup, şerbet, başka bir deyişle ilkel kahvehanelerde sıcak şekerli su, daha iyi olanlarında keskin bir baharatla tatlandırılmış bir içki”, Zenk. 541, TatV [şirbät⁴³⁹⁶] “bal katılmış su”)

şetnik [šetnik] “fiçi, tekne (örneğin salatalık ve lahanayı tuzlamak için)”, Uçebn. 37 “fiçi”

şevle [ševle]⁴³⁹⁷ “parlama, yağışsız şimşek, kuru şimşek, şimşeğin yansıması” = *tipi şisim* [tibə šizəm] (TatB [šäülä⁴³⁹⁸] “silüet; hale”; TatO “gökyüzündeki ışık yansıması”, MişBüg. [šäwlä] “yansıma: silüet”)

“karanlık güç, kötü ruh, iblis” ve çoğul biçimi *şedim* שדִּים [šedim] “iblis olarak kabul edilen pagan tanrılar” kökünden geldiğini belirtir (1881, s. 146). krş. *şuyttan*.

⁴³⁸² Magn. шадынъ

⁴³⁸³ < *şav* “su, orman, yağmur seslerinin taklidi hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 599c) + *la-* (a.e.y.e.).

⁴³⁸⁴ TatB ay. 1876: 100

⁴³⁸⁵ < Tat. *şehar* ay. < Far. *şahr* شهر “il, memleket, kent” (ANLT, s. 88).

⁴³⁸⁶ Zol. ay.

⁴³⁸⁷ TatB ay. 1876: 101, TatO шягяр 1892: 239a

⁴³⁸⁸ TatO жыл 1892: 88a

⁴³⁸⁹ < *şel* “acıma, üzülmeye, merhamet” + *le-* (a.e.y.e.), bk. *şel*.

⁴³⁹⁰ *šōvikəm* olmalı.

⁴³⁹¹ Çevirisi, CsSz.’te (s. 147) ve ÇS’nde (s. 154) bulunmamaktadır.

⁴³⁹² < Ar. شَرَابَة *şerrābe* “püskül, saçak” (Yeg., s. 337; Fed. II, s. 454).

⁴³⁹³ < *şerepe* + *len-* (a.e.y.e.), bk. *şerepe*.

⁴³⁹⁴ < Ar. شَرِبَة *şarba(t)* “şerbet, tatlı içecek; içim, bir içiştteki miktar” (Yeg., s. 337; EWb., s. 444-445; ANLT, s. 7; Fed. II, s. 455).

⁴³⁹⁵ ArZenk. شربة *şerbet*

⁴³⁹⁶ TatV шурбят 1894: 324a

⁴³⁹⁷ < Tat. *şevle* “yansıma (su yüzeyinde vb.); yansıma, parıltı; şekil, (alacakaranlıkta) gölge” < Ar. شَعْلَة *şu’le* “meşale; şafak” (ESTY II, s. 486b, 487a).

⁴³⁹⁸ TatB ay. 1876: 101

şikī [šəgə]⁴³⁹⁹, Sp. [šəgə] “tahta kurdu, tahta böceği”; Uçebn. 88 “ağaç kurdu”, Zol. 110 “ekmek kurdu”

şikilçe- [šəgəl, dʒe-]⁴⁴⁰⁰ “(findık ve ayçiçeği yemişleri) kabuğunu çıkarmak, ayıklamak”

şikilçen- [šəgəl, dʒen-]⁴⁴⁰¹ “(kabuklu yiyeceklerin kabuğu hak.) soymak”

şil: tura-şil (turaşil) [şəl: tura-şəl (turaşəl)] “soyulmuş kıtık”; *şuna-şil* [şuna-şəl] “kızak desteği”; krş. *pırşil* [pırşəl]

şilepke [şələpkə] “şapka” (Ru. *шляпка*)

şilkeme [şələkəmə] “göğüs tokası (kadın süsü)”; krş. Gomb.

şilper: ş.-ine, ş.-hın, ş.-surih [şəlbər: ş.-əne, ş.-χən, ş.-şurəχ] “genç gelinin kayınpederinden hediye olarak aldığı inek, tay, koyun”

şin [şən] bk. *şin* [şən]

şinçe, şinçen: epī ik kun şinçe tin şikīr şirīm [şən, dʒe, şən, dʒen: əbə ik kün şin, dʒe tin šəgər şirəm]⁴⁴⁰² “ben iki gün geçtikten sonra ekme yedim”; *vis şul şinçen kilip* [vis şul şən, dʒen kiləp] “üç yıl geçmeden gelirim”; krş. AşmMater. 226 [şən, dʒe, şən, dʒen] ağız. = [əşən, dʒe, əşən, dʒen] (ış [əş] “bir şeyin içerisi, iç” (krş. Tat. [əç⁴⁴⁰³])

şipin [şəbən]⁴⁴⁰⁴ “siğil”

şışki [şəşkə], Sp. ay. “findık, findık ağacı”; krş. Gomb.

şışli [şəşlə]⁴⁴⁰⁵, Sp. [šöšlə] “hasır ayakkabı örmek için kullanılan bir tür biz” (TatB [šöšlə, çöšlə⁴⁴⁰⁶])

şivī [şəvə]⁴⁴⁰⁷ “sıvı, sulu” (TatB [səjək⁴⁴⁰⁸], Alt. vd. R [sujuk⁴⁴⁰⁹], ÇağR [süjük⁴⁴¹⁰])

şivel- [şəvel-]⁴⁴¹¹ “sulanmak, sıvı hâle gelmek, yoğunluğu azalmak, seyrelemek”

⁴³⁹⁹ Yegorov, sözcüğü Mar. *уҗо* “kabuk böceği; oduncu” sözcüğüyle karşılaştırmış Fedotov da aynı biçimi Marice ve Çuvaşça ortak sözcük kabul etmiştir (1964, s. 337; 1996b, s. 457).

⁴⁴⁰⁰ < *şikil “kabuk” (< ? GT; YUyg. *şakal* “deri, kabuk” (Necip, 1995, s. 373) + +çə- (a.e.y.e). Belki bu eylem, Çuv. *şikil* “siğil” sözcüğüne de götürülebilir. EDAL’da, Çuv. *şikil* “siğil” (= TT *siğil*), AT *s[e]göl/(*sögil*) biçiminden getirilmiştir (s. 1273). WOT yazarları, sözcüğün AT biçiminin *siyül veya *siyül olabileceğini belirtmişlerdir. Onlara göre; sözcüğün Çuvaşçada bulunan *şikli*, *şikli*, *şikli*, *şikil* gibi biçimleri, EBT *sigil’den gelir. Paasonen’de de kaydedilen *şipin*, *şivn*, *şipin* gibi varyantları ise düzensiz varyantlardır. Bunlardan *şivn, EBT *sigün’den gelir ve bu biçim Yak. *üön* “böcek” (< *sön* < *sögün) ile de paralellik gösterir. “böcek” ve “siğil” anlamları kökteki benzerlikten kaynaklanmıştır ve bu iki yapıda topluluk eki +n bulunuyor olabilir. Bu da sözcüklerin daha eski bir *sön köküne gidebileceğine işaret eder (s. 747, 748).

⁴⁴⁰¹ < *şikilçe*- “(findık ve ayçiçeği yemişleri) kabuğunu çıkarmak, ayıklamak” + -n- (e.e.y.e.; dönüşlülük), bk. *şikilçe*.

⁴⁴⁰² < *ış* “iç” + *i* (3. tekil iyelik eki) + *nçe* (bulunma durumu eki, zamir n’siyle birlikte); < *ış* “iç” + *i* (3. tekil iyelik eki) + *nçen* (ayrılma durumu eki, zamir n’siyle birlikte), bk. *ış*.

⁴⁴⁰³ AşmMater. *ışençe, ışençen, ışıençe, ışıençen, ışı*, Tat. *əч, јч*

⁴⁴⁰⁴ bk. *şikilçe*-.

⁴⁴⁰⁵ < Tat. *şışli, çışli* “kunduracı bizi” (EWb., s. 424a).

⁴⁴⁰⁶ TatB *šöšlə, çöšlə* 1876: 103

⁴⁴⁰⁷ << *sübük (< *süb “su”) (ÇSB) veya < *şü*- “ıslaklıktan şişmek, kabarmak” + -i (e.a.y.e.), bk. *şü*-. Ayrıca bk. *şiv* ve *şü*-.

⁴⁴⁰⁸ TatB *şijik* 1876: 137

⁴⁴⁰⁹ Alt. vd. R *сјујк* 1911: 761

⁴⁴¹⁰ ÇağR *сјјјк, سوويك* 1911: 803

⁴⁴¹¹ < *şiv* “sıvı, sulu” + +eş- (a.e.y.e.), bk. *şiv*.

şivet- [šəvət-]⁴⁴¹² “sulandırmak, su katmak, seyreltmek”

şivir [šəvər⁴⁴¹³]⁴⁴¹⁴ “sivri, keskin”; krş. *šivçī* [šiv.ǰžə]; krş. Gomb. (AltV [sūr, sūri⁴⁴¹⁵] ay. (“koni, konik, sivri”), Osm. [sivri⁴⁴¹⁶] “sivri, sivriltilmiş”, Zenk. 525)

şivir-purne [šəvər-purnə] “işaret parmağı”

şivir-vışli [šəvər-vəšlə]⁴⁴¹⁷ “sivri, sivri uçlu, sivriltilmiş”

şivirt- [šəvərt-]⁴⁴¹⁸ “sivriltmek, sivrileştirmek, ucunu açmak”

şiyırlan [šəyərɫan]⁴⁴¹⁹, Uçebn. 94 *şırlan* [šırlan⁴⁴²⁰] “baharda su taşkınlardan sonra dik nehir kıyısında oluşan oyuk, yarık, uçurum, yar”

şihir- [šəχər-]⁴⁴²¹ “ıslık çalmak, düdük öttürmek” (AltV [səyər-⁴⁴²²] ay., krş. TatB [səzγər-⁴⁴²³] ay.)

şihirtmalli [šəχərtmalli]⁴⁴²⁴ Uçebn. 66 “ıslık, düdük”

şihliçi [šəχli.ǰžə] “(boş bir bitki gövdesinden yapılmış) düdük” (krş. *šihir-* [šəχər-])

şihran [šəχran] “1. boynuzdan yapılmış enfiye veya barut saklamaya yarar kap, enfiye tutulan boynuz, barutluk”; 2. = *şihça* [šəχtʃa]” krş. *pāke-şihran* [pəçə-šəχran]

şihça [šəχtʃa] “erkek bir hayvanın (ör. aygır, boğa, köpek) üreme organının testisi”

şik [šək]⁴⁴²⁵ “idrar, sidik” (krş. TatB [səjdək, sidək⁴⁴²⁶] ay.; YakB [ik⁴⁴²⁷] ay.)

şiklan- [šəklan-]⁴⁴²⁸ “altına işemek, ıslatmak”

⁴⁴¹² < *šivī* “sıvı, sulu” + *et-* (a.e.y.e.), bk. *šivī*.

⁴⁴¹³ Muhtemelen hatalı bir biçimde alt madde başı olarak verilmiştir (Paasonen, 1908, s. 148). Tek başına ayrı bir madde olmalıdır.

⁴⁴¹⁴ << **sibūr* (Ceylan, 1996, s. 155); << **sibri* (EDAL, s. 1287) = TT *sivri* ay.

⁴⁴¹⁵ AltV *cjypp, cjyppu* 1884: 317b

⁴⁴¹⁶ OsmZenk. *سوری sivri*

⁴⁴¹⁷ < *šivir* “sivri, keskin” + *vš* “uç” + *lī* (a.a.y.e.), bk. *šivir*.

⁴⁴¹⁸ < *šivir* “sivri, keskin” + *t-* (a.e.y.e.), bk. *šivir*.

⁴⁴¹⁹ < *šiyir* “sıyırmak” + *-il-* (e.e.y.e.; edilgenlik) + *-an* (şimdiki zaman ortacı; e.a.y.e.). Çuv. *šiyir-* “sıyırmak” << **sidur-* (ÇSB; EDAL, s. 1241; CHF, s. 88) = TT *sıyır-* ay.

⁴⁴²⁰ Uçebn. *шырлан*

⁴⁴²¹ < *šiy* “ıslık hak. yansıma söz” (ÇRS 607b) + *hür-* (a.e.y.e.) veya << **sıkir-* (EWb., s. 416a) = DLT *sıkir-* “ıslık çalmak; tiz ses çıkarmak” (s. 819).

⁴⁴²² AltV *сыгыр-* 1884: 319b

⁴⁴²³ TatB *сізγір* 1876: 137

⁴⁴²⁴ < *šiy* “ıslık hak. yansıma söz” (ÇRS 607b) + *hür-* (a.e.y.e.) + *-malla* (gereklilik ortacı) + *ī* (3.tekil iyelik eki), bk. *šihir-*.

⁴⁴²⁵ Yegorov, Çuv. *şik* sözcüğünü, **şirik* biçiminden getirmiş ve diğer Türk dillerindeki TT *sidik* ve bunun diğer Türk dillerindeki denkliklerine yaklaştırmıştır (1964, s. 332). Räsänen, **sid-*, **sigō* ana biçimleri altında OT *sid-* “işemek”, SUyg. *siz-*, *sez-* “işemek”, Çağ., Trkm., Osm. vd. *sī-*, CC, Kmk. vd. *siy-*, Alt. vd. *si-*, Osm. *sig-*, Çuv. *šir-*; Uyg. *süd-ük*, OT *sid-ük*, *sid-ik*, *sīd-ik* “sidik”, Trkm. *sī-dik*, Çağ., Osm. vd. *si-dik*, Tat. *sīd-ik*, Yak. *ī-k* “çiş” vb. biçimlerine yer vermiş ancak burada Çuv. *şik*’ı ele almamıştır (1969, 421a). Fedotov, Çuv. *şik* “sidik” ve *šir-* “işemek” sözcüklerini aynı maddede ele almış, *şik*’ı ET *sidük/sidük/südük/sik* “sidik”, TT *sidik* vb. denkliklerle, *šir-* eylemini ise ET *sid-/sid-/sit-* “işemek”, TT *siy-* “işemek” ve bunların diğer Türk dillerindeki denkliklerine yaklaştırmıştır (1996b, s. 439). EDAL yazarlarına göre; sadece Çuv. *şik* ve Yak. *ik* “üre” orijinal AT **sīk* “üre; işemek” biçimi yansıtır. Diğer tüm Türk dillerinde ise **sīl-* < **sīg-t-/*sīg-d-* türevini yansıtmaktadır. Ayrıca ikincil bir türev olarak **sīl-dik* (> Trkm. *sīdik*) de geniş bir ölçüde Türk dillerinde bulunmaktadır. Ayrıca Çuv. *šir-* “işemek” eylemi de aynı ana biçim altında verilmiştir (s. 1328). Bu doğrultuda Çuv. *šir-* “işemek” eyleminin de **sīl-* < **sīg-t-/*sīg-d-* biçiminden geldiğini söyleyebiliriz. Poppe de *šir-* “işemek” eylemini, **sigd-* (~ Osm. *sig-* ay.) ana biçiminden getirmiştir (1960, s. 31).

⁴⁴²⁶ TatB *sejdek, sidek* 1876: 135

⁴⁴²⁷ YakB *ik* 1851: 34a

şil [šǝl]⁴⁴²⁹, Sp. ay. “diş; (ör. baltada) çentik, tırtık” (Tat. [təš])

şilla- [šǝlla-]⁴⁴³⁰ “(bir testereye) diş açmak, çentiklemek”

şillan- [šǝllan-]⁴⁴³¹ “diş diş olmak, çentiklenmek”

şillantar- [šǝllandar-]⁴⁴³² “diş diş yapmak, çentikli hâle getirmek”

şilli [šǝllǝ]⁴⁴³³ “dişli; diş diş, çentikli”

⁴⁴²⁸ < *şik* “idrar, sidik” + *+lan-* (a.e.y.e.), bk. *şik*.

⁴⁴²⁹ Zolotnitskiy de sözcüğü TT *diş* “diş” ve onun diğer Türk dillerindeki denkliklerine yaklaştırmıştır (1875, s. 109a). Buna karşın Ramstedt, sözcüğün şu şekilde geliştiğini düşünmüştür: < *şil, *şilan* < **şil(γ)an* “dikenli bir çalı”=Tü. *şiş* (< *sīs) “şiş” (Tü. *şişlig*>Çuv. *şışli* “bir tür kunduracı bizi”)=Mo. *sil-büsün* iğne yaprak (iğne yapraklı ağaçta)”. Ona göre Çuv. *şil* ve *şilan* sözcükleri, eski /s/ sesinin /ş/ olduğu örneklerdendir (1922, s. 23). Räsänen *sīs (< *sīl) ana biçimi altında Osm. *şiş* “şiş” gibi verilere yaklaştırmış, Çuv. *şil* sözcüğüyle birlikte Blk. *tış* biçiminin de “diş” anlamında kullanıldığını belirtmiştir. Aynı sözcüğü soru işaretiyle birlikte başka bir maddede *tış ana biçimi altında, Osm. *diş* “diş” ve onun diğer Türk dillerindeki denkliklerine yaklaştırmıştır (1969, s. 424a, 484b). Katona’ya göre Ramstedt’in Çuv. *şil* “diş” ve *şilan* “dikenli bir çalı” sözcüklerini, s’den gelen ş’li biçimler olarak değerlendirmesinin sebebi, Ramstedt’in dağınık /t/ > /ş/ değişimini bilmemesinden kaynaklanmaktadır. Kendisi, Çuv. *şil* ve *şilan* sözcüklerinin kökenlerinin farklı olduğunu ve *şilan* sözcüğünün şu sözcüklere yaklaştırılabileceğini belirtir: Çağ. *çalağan* “ısrırgan”, Tel., Kumd. *çalkan*, *çalkançak* ay., HiveT *çalğan* “dikenli çalı” vb. Katona Çuv. söz başı /ş/ sesinin birincil /ç/ sesine de götürülebileceğini, ayrıca, *şil* sözcüğünün türevlerinde “kunduracı bizi, kebab şişi, iğne” anlamının bulunmadığını, ama hepsinde “diş” ile ilgili anlamların bulunduğunu belirtir: *şilla-* “dişleri sivirtmek (biçki vb.)”, *şillan-* “dişlenmek”, *şilli* “dişli”, *şil usı* “dokumada tel eksigi”, *şila-pir* “kaba dokunmuş bez”. Ona göre; eğer Çuvaşça *şil* ve Tü. *şiş* köken açısından bağlantılı olsaydı, *şil*’in türevlerinde de anlamsal bir bağlantı olmalıydı. Katona, Mac. *şüllö*-Çuv. *şila* “dişli bir balık türü” denkliğinin bu duruma kesin bir kanıt sunduğunu belirtir. Mac. biçim, Mac. ses yasalarına göre EBulg. *şillig*<*şil+lig* “dişli” biçimine gider ve aynı balığın isminin Mac. *fogas* “dişli” (<*fog* “diş”+*as*) olması da bu açıklamayı doğrular. Macarcaya Bulgar Türkçesi sözcüklerin kopyalandığı zamanlarda AT *tış* (ona göre) Çuvaşçada *şil* olarak söylenmiş, Çuv. *şil* sözcüğü de bu *şil* biçiminden gelişerek *şilli puli* (< *tışlig balık*) sıfat tamlamasından ayrılan *şilli*, kısaltmış olarak *şila* hâlinde dişleriyle tanınan bir balığın adı için kullanılmaya başlanmıştır. Ona göre; Tü. *tış*-Çuv. *şil* denkliğinde -ş>-l ve -i->-i- değişimleri kurallı, /t/ > /ş/ değişimi ise dağınık bir değişimdir (2015, s. 67, 68). András Róna-Tas, Tü. *şişek* “iki yaşında kuzu”, Mo. *şilegü* ay., *şidüleng* “üç yaşında hayvan” (<*şidüle*- “diş çıkarmak”<*şidün* “diş”) örneklerinin *tış* “diş” sözcüğüyle ilgili olduğunu, *şidüleng* adlı hayvanın üç yaşında tüm dişlerinin çıktığı için bu şekilde adlandırıldığını ve daha erken bir *tışek* biçiminin *Divânu Lugâti t-Türk*’te “iki yaşında koyun” olarak kaydedildiğini belirterek Çuv. *şil* sözcüğünün de daha eski bir *şil biçiminden geldiğini, Katona’nın görüşüne karşılık kendisinin t->ş- değişiminden ziyade, Çuv. *şil*’in başındaki /ş/ sesinin sondaki -ş’nin etkisiyle benzeşme yoluyla ortaya çıktığını düşündüğünü ifade eder. Ancak yine de *şişek* “dişleri tam hayvan” örneğinden hareketle Katona’nın görüşünü de kabul edilebilir bulduğunu belirtir. Róna-Tas, ayrıca Çuv. *şila* “dişli balık” sözcüğünün de Tü. *şişek* ve Mo. *şilegü* biçimleriyle denklik olarak kabul edilebileceğini belirtir (2015, s. 166, 167). EDAL’da sözcük, AT *dīl “diş” maddesi altında TT *diş* ve onun diğer Türk dillerindeki denklikleriyle birlikte verilmiştir (s. 1375). WOT yazarları da Çuv. *şil*’ı GT *tış* “diş” ile birleştirir ve onlar Tü. /ş/: Çuv. // durumunda, /ş/ sesinin birincilliğine inandıkları için GT *tış*’e karşılık Çuv. *şil*’de bulunan ş- sesinin söz sonunda -ş’nin etkisiyle bir asimilasyon sonucu ortaya çıktığını belirtirler. Bu nedenle onlar, Çuv. *şil* için de AT *tış veya *tış biçimini varsaymışlardır. Çuv. *şila* ise onlara göre *şile üzerinden *şileg<*şilek’e (<*şile*+*ek*<*şil* “diş”+*e-*) geri döner (s. 743-746). Talat Tekin’e göre Çuv. *şil* “diş” Çuv.-Tü. l:ş denkliklerinin kusursuz bir örneğidir. Ancak Çuvaşçada söz başında bulunan /ş/ sesinin, daha eski bir /s/ sesine gitmesi gerektiği için Tü. *tış* ve Çuv. *şil* birleştirmesinde güçlük yarattığını belirten Tekin, Çuv. *şil* sözcüğünün gidebileceği Ana Bulgarca biçimin *sīl olacağını, bunun da GT *tış* (<*tış) biçiminden çok farklı olduğunu ifade ederek sözcüğün, İlk Türkçede söz başı /t/ sesinin bazı durumlarda /s/ sesiyle nöbetleştiğini örneklerden olduğunu kaydeder. Tekin ayrıca, Genel Mo. *şidü(n)* “diş”, Mo. *şidü(n)* sözcüklerindeki -*dü(n)*’ün bir ek olduğunu, -*d*’den önce Mo. da -*l* sesinin kurallı olarak düştüğünü, böylece Ana Mo. biçimin *sīl olacağını ve bunun da Ana Çuv. veya Ana Bulg. *sīl biçimiyle benzeştiğini belirtir. Tekin ayrıca, GMo. *şidün*, Mo. *şidün*’de düşen -*l* sesinin, Mo. *şilegü* “üç yaşındaki koyun” sözcüğünde korunduğunu, çünkü bu sözcüğün kesinlikle Mo. *şidün* “diş” ile ilgili olduğunu, Mo. *şidüle*- “diş çıkarmak” eyleminden türeyen *şidüleng* “üç yaşında at veya öküz” sözcüğünün de bu görüşü kanıtladığını belirtir. Varsayımını güçlendirmek amacıyla da bu sözcüklerin birincil anlamının “dişli hayvan” olduğunu ve göçebe toplulukların hayvanın yaşını anlamak için dişlerine bakarak ad koyduklarını belirtir. Tekin, son olarak Mo. *şilüge*, *şilegü* ve Tü. *şişek* “iki yaşında koyun” sözcüklerine değinmiş, Tü. *şişek*’in *Divânu Lugâti t-Türk*’te *tışek* olarak görüldüğünü ve bu t’li biçimin birincil olduğunu, bunların Çuvaşcadaki kurallı biçiminin de *şila* (<*sīleg) olduğunu belirtir (2023, s. 203-206).

⁴⁴³⁰ < *şil* “diş” + *+la-* (a.e.y.e.), bk. *şil*.

⁴⁴³¹ < *şil* “diş” + *+lan-* (a.e.y.e.), bk. *şil*.

⁴⁴³² < *şillan-* “diş diş olmak, çentiklenmek” + *+tar-* (a.e.y.e.), bk. *şillan-*.

⁴⁴³³ < *şil* “diş” + *+lī* (a.a.y.e.), bk. *şil*.

şilli-pırşa [şəllə-pərzə] (bot.) “köşeli bezelye”

şil-surani [şəl-suranə]⁴⁴³⁴ “diş ağrısı, diş sancısı”

şil-tuni [şəl-tuni]⁴⁴³⁵ “diş eti”

şil-uşsi [şəl-uşsi]⁴⁴³⁶ “dokuyucuda bir ipliğin eksik olduğu yerde kumaştaki hata, dokumadaki kusur”, Fin. *piitämä*

şil- [şəl-]⁴⁴³⁷, Sp. ay. “silmek, süpürmek”; krş. Gomb. (TatB [şöl-⁴⁴³⁸] “silmek, ovmak”), (Osm. vd. R [sil-⁴⁴³⁹] ay.)

şila [şəla]⁴⁴⁴⁰ Uçebn. 64 “sudak balığı”

şila: ş.-pir [şəla: ş.-pir]⁴⁴⁴¹ “bir tür ince, seyrek keten bezi”

şilan [şəlan]⁴⁴⁴² “dikenli bir bitki”; AşmMater. XII “yaban gülü”, Zol. 109 “çakaleriği çalısı, atkuyruğu” (? Hive Tat. [çalyan⁴⁴⁴³] “dikenli çalı” Bud. 1: 462)

şillim, şillu, şilli [şəlləm, şəllu, şəl'lə]⁴⁴⁴⁴ “benim küçük erkek kardeşim, senin küçük erkek kardeşin, onun küçük erkek kardeşi”; krş. Gomb. (TatO, MişBüg. [səñəl⁴⁴⁴⁵] “küçük kız kardeş”

şilli [şəlli] (3. kişi iyelik ekiyle birlikte) bk. *alışilli* [aləžəlli]

şiltırma [şəlbəрма]⁴⁴⁴⁶ (yans.) = Fin. *kangaslokki*

şiltırma-ikerççi [şəlbəрма-igert'ışi] = Fin. *kangaslokin kehrä* (pyörä)

şiltırma-kantri [şəlbəрма-kanrı] = Fin. *niisinuora*

şiltti [şəltti] (3. tekil iyelik ekiyle birlikte) “kadınlar ve damatlar tarafından takılan; cam boncuklar ve gümüş sikkelerden oluşan boyun ziynetinin, kolyenin (*ukşalî mişihi, manitlî mişihi* [ukşalê miziği, manitlê miziği]) arka ucu, enseye sarkan kısmı”

şimat: ş.-kun [şəmat: ş.-kūn]⁴⁴⁴⁷, Sp. ay. “cumartesi”

⁴⁴³⁴ < *şil* “diş” + *suran* “yara, bere” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *şil* ve *suran*.

⁴⁴³⁵ < *şil* “diş” + *tuna* “sap” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *şil* ve *tuna*.

⁴⁴³⁶ < *şil* “diş” + *uşi* “açık, açıklık” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *şil* ve *uşi*.

⁴⁴³⁷ << **sil-* (ÇSB; CHF, s. 57); << **sıl-*, **sıla-* (EDAL, s. 1249) = TT *sil-* ay.

⁴⁴³⁸ TatB *söl-* 1876: 141

⁴⁴³⁹ Osm. vd. R *cil-* 1911: 709

⁴⁴⁴⁰ bk. *şil*.

⁴⁴⁴¹ Katona’ya göre *şil* “diş” sözcüğüyle ilişkilidir (bk. *şil*). Ancak András Róna-Tas’a göre sözcük, Çuv. *şil-* “silmek” eylemiyle ilişkilidir ve *şil* “diş” ile bir ilgisi yoktur (2015, s. 162).

⁴⁴⁴² bk. *şil*. Oradaki bilgilere ek olarak; Scherner sözcüğü Farsça bir kopya saymıştır: << Far. شیلان *şilān* “hünnap (Zizyphus vulgaris)” (1977, s. 70).

⁴⁴⁴³ Hive Tat. Bud. چالغان

⁴⁴⁴⁴ Çuv. *şil* “erkek kardeş” << *şijil (ÇSB) = ET *şijil* “küçük kız kardeş” (Wilkens, 2021, s. 615). Madde başındaki *şillim, şillu, şilli* biçimlerinde sırasıyla birinci, ikinci ve üçüncü tekil kişi iyelik ekleri bulunmaktadır.

⁴⁴⁴⁵ TatO *senel* 1892: 173b

⁴⁴⁴⁶ Çuv. *şiltırma* “makara, blok” < *şiltır* “dönen, yuvarlak nesnelerin sesi hak. yansıma söz” (Aşm. XVII, s. 292) + *ma* (a.a.y.e.).

⁴⁴⁴⁷ Yegorov, sözcüğün Far. شنبه (*şanba*) “cumartesi” sözcüğünden geldiğini belirtmiş ayrıca Çuv. *şimat*’ın, Ar. سبْت، Eski İbr. *şabbat* “cumartesi” ve Far. şembe sözcüklerinin kontaminasyonu sonucu ortaya çıktığını belirtmiştir (1964, s. 333). Räsänen, sözcüğün, İbr. *şabbāl* biçiminden Çuvaşçaya geçtiğini belirtmiştir ancak sözcüğün anlamını vermemiştir (1969, s. 439a).

şimî [šômâ]⁴⁴⁴⁸, Sp. [šomə], Uçebn. 7 *şimî*, *şinî* [šômâ, šânâ⁴⁴⁴⁹] “kemik; kuş tüyü kalem, mürekkep kalemi” (OrhR [sönük (sünük?)⁴⁴⁵⁰] “kemik”, Osm. [sümük] ay., TatB [söjâk⁴⁴⁵¹], MişBüg. [süwâk])

şimlîh [šômlôç] “mucize (?)”; *ak ş. şapahta paras pulat’ pir-în!* [ak ş. şabaçta paras pulat’ pir-în!]⁴⁴⁵² “işte mucize yine de vermeli!” (krş. Ar. [şum] “kötü alamet, uğursuz etki, musibet”; [şumluk⁴⁴⁵³] “uğursuzluk alameti, musibet, şanssızlık”, Zenk. 553)

şin [šân]⁴⁴⁵⁴, Sp. ay. “donmuş, donuk”; Zol. 109 “don” (TatR [tuñ⁴⁴⁵⁵] “don, donmuş”, Alt. vd. R [toñ⁴⁴⁵⁶] “donmuş”)

şin- [šân-]⁴⁴⁵⁷, Sp. ay. “donmak, üşümek”; krş. Gomb. (TatB [tuñ-, toñ-⁴⁴⁵⁸] ay.)

şinta- [šônda-]⁴⁴⁵⁹ “dondurmak”: *mana sivi şintat’* [mana sivə šôndat] “donuyorum, üşüyorum”; *şintakan çir* [šôndagan t’şir] Uçebn. 102 “soğuk alginlığı, ateş”)

şin, şin [šân, šân]⁴⁴⁶⁰ “-den dolayı, için sontakısı”; krş. AşmMater. 226 (Tat. [öçön])

⁴⁴⁴⁸ << *sühük (EWb., s. 437a); << *sihük (ÇSB); << *sihök (EDAL, s. 1255) = ET *sühök* “kemik” (Wilkens, 2021, s. 637a).

⁴⁴⁴⁹ Uçebn. *uā mā, uā nā*

⁴⁴⁵⁰ OrhR *cōhŷk (cŷhŷk ?)* 1911: 577

⁴⁴⁵¹ TatB *söjâk* 1876: 140

⁴⁴⁵² Çevirisi, CsSz.’te (s. 149) ve ÇS’nde (s. 156) bulunmamaktadır.

⁴⁴⁵³ ArZenk. شوملق *şum, şumluk*

⁴⁴⁵⁴ Çuvaşçada da TT *don* “don” ve *don-* “donmak” gibi eş sesli olarak hem *şin* “donuk” adı için hem de *şin-* “donmak” eylemi için kullanılan bir sözcüktür. Zolotnitskiy, *şin* “donuk” sözcüğünü ve *şin-* “donmak” eylemini tek maddede ele alarak de sözcüğü Paasonen gibi Tat. *tuñ* [moñ] “don” sözcüğüne yaklaştırmıştır (1875, s. 109b). Ramstedt, sözcüğün kökeni hakkında farklı bir görüş öne sürmüştür. Ona göre Çuv. *şin-* “donmak”, *şin* “donmuş” şu biçimden gelişmiştir: < *şih* < *siñ*. Ramstedt, ayrıca sözcüğü, Sag. *siñra-* “zil çalmak”; anlamı için Kalm. *çiy* “çin, çin!, şingirtti” ve “şiddetli soğuk” sözcükleriyle karşılaştırmıştır (1922, s. 24). Katona, Tü. *tiş* ~ Çuv. *şil* “diş” örneğinde olduğu gibi bu sözcükte de bir Tü. *t* ~ Çuv. *ş* denkliği varsaymak gerektiğini, bu değişimin düzensiz de olsa görüldüğünü belirterek Ramstedt’e karşı çıkmıştır. Ona göre *şin* “donmuş” Tü. *toñ* “don” ile aynıdır. Ramstedt’in karşılaştırma amacıyla verdiği Sag. *siñra-* ise yansıma kökenlidir ve Çuvaşça için *şinkirtat-* “çınlamak” eylemiyle kusursuz bir biçimde eşleşir (2015, s. 68). Yegorov *şin* “donuk, don” biçimini değil ancak eylem olan *şin-* “donmak” formunu ele almış ve onu da TT *don-* “donmak” ve onun diğer Türk dillerindeki denkliklerine ve bunlardan farklı olarak KKalp. *uşın-* “titremek, üşümek; ateşi çıkmak, üşütmek” eylemine yaklaştırmıştır (1964, s. 334). Talat Tekin de Çuv. *şil* “diş” sözcüğü gibi Çuv. *şin* “don, donuk” sözcüğünün ve *şin-* “donmak” eyleminin *t* ~ *s* (Çuv. söz başı *ş*’nin kaynağı olarak) nöbetleşmesi örneklerinden olduğunu düşünmüştür: GT *toñ* “buz”, *toñ-* “donmak”, Trkm. *doñ-*, Yak. *toñ-* ~ Çuv. *şin-* ay. < *şion- < *sōñ-; *şin* “don” ~ Mo. *sōng* “bir nehirdeki yüzer hâlde bulunan buz parçaları; yüzer buz kütleleri”. Yine aynı anlamdaki Çuv. *tīm* “don, buz” sözcüğü ise kurallı içim olmadığı için Tekin’e göre Türkçe bir kopyadır (1986, s. 294). Fedotov, Çuv. *şin* sözcüğünün KKalp. *uşın-* (*u+şın-*) “üşümek; üşütmek, ateşi yükselmek” gibi bir başlangıç ünlüsüne sahip Türkçe biçimlere geri dönebileceğini, ancak TT *don-* “donmak” ve onun diğer Türk dillerindeki denkliklerine yaklaştırılmayacağını düşünmüştür (1996b, s. 444). Fedotov’un kastettiği biçimler muhtemelen TT *üşü-* “üşümek” ve onun denkliği olan eylemlerdir. EWb.’de ve EDAL’da TT *don* “don”, *don-* “donmak” ve onun diğer Türk dillerindeki denklikleri, AT *doñ “soğuk; don; buz; dondurmak” biçimi altında verilmiştir. Burada Çuvaşça için verilen biçim *tīm* sözcüğüdür (s. 488ab; s. 1386). Ancak Çuv. *tīm* “don” sözcüğünün Türkçe bir kopya olduğunu belirten görüşler de vardır (bk. Tekin, 1986, s. 294).

⁴⁴⁵⁵ TatR *myñ* 1905: 1434

⁴⁴⁵⁶ Alt. vd. R *moñ* 1905: 1170

⁴⁴⁵⁷ bk. *şin*.

⁴⁴⁵⁸ TatB *tuñ-, toñ-* 1876: 124

⁴⁴⁵⁹ < *şin-* “donmak, üşümek” + *-ta-* (e.e.y.e.), bk. *şin-*.

⁴⁴⁶⁰ Araştırmacılar bu morfemi, genellikle neden durumu kategorisinde değerlendirmiş ve ET *üçün*, GT *üçin*, için, TT *için* “için” ile birleştirmişlerdir (bk. Aşmarin, 1898, s. 226; Benzing, 1959, s. 733; Yegorov, 1964, s. 333; Levitskaya, 1976, s. 25, 26; Fedotov, 1996b, s. 444; Yılmaz, 2002, s. 17; Durmuş, 2009a, s. 123; Güzel, 2012, s. 201; Ersoy, 2017, s. 141). Yılmaz, sözcüğün Çuvaşçada *ış* “iç” ile birlikte /ç/ sesine karşılık /ş/ sesi bulunduran iki örnekten biri

şına [šəna]⁴⁴⁶¹, Sp. ay. “sinek” (Osm. R [sinäk⁴⁴⁶²], ÇağR [siñäk⁴⁴⁶³])

şına-kĩmpi [šəna-kəmbi]⁴⁴⁶⁴ Uçebn. 86 “sinek mantarı (*Agaricus muscarius*)”

şinalik [šənalək]⁴⁴⁶⁵ “bir at arabası veya kızağın üzerine serilen ve üzerine tahıl dökülen kaba kumaş, branda bezi, keten bezi”

şınar- [šənar-] “kollamak, gözetmek, uygu anı beklemek, çalışmak, niyetlenmek”; *vîl sana hñneme şınarsa tîrat* [vəl sana çəneme šənarza tîrat] “o seni dövmek için bekliyor”; krş. Zol. 109 “zapt etmek, benimsemek” (TatB [səñər⁴⁴⁶⁶] “gizlemek”, (TatO) “gizlemek, saklamak”)

şınır [šəñâr]⁴⁴⁶⁷, Sp. ay. “sinir, kiriş, tendon” (TatB [səñər⁴⁴⁶⁸])

şınır-turtni [šəñâr-turtni]⁴⁴⁶⁹ “kramp”; *vîl asaplanat’ şınır-turtnipe* [vəl azaplanat’ šəñâr-turtni]BE⁴⁴⁷⁰ “o kramp ağrısı çekiyor”

şınıs- [šəñəs-]⁴⁴⁷¹ “yeri olmak, yeri bulunmak, içine sığmak, içine girebilmek”; krş. Gomb. (TatB [səjəš⁴⁴⁷²] ay.; krş. TatB [səj⁴⁴⁷³] ay. AltV [səñ⁴⁴⁷⁴] ay., Şor. Sag. Koyb. UygR [səñ⁴⁴⁷⁵] “sığmak, sızmak”)

şınkar- [šəñgar-]⁴⁴⁷⁶, Sp. ay.: *manka ş.* [mañga š.] “sümkürmek, hınkırmak” (? TatB [səñər⁴⁴⁷⁷] “içine çekmek, sümkürmek”; ? Tel. KzkR [čəñêr⁴⁴⁷⁸] “sümkürmek, sızlanmak, cıyıklamak”, SagR [səñêr⁴⁴⁷⁹] “sümkürmek, burnundan solumak, puflamak”; krş. KumR [siñ⁴⁴⁸⁰] “sümkürmek”; Tel. LebR [čəñêr⁴⁴⁸¹] “sümük”)

olarak kabul etmiştir. Räsänen TT için ve onun diğer Türk dillerindeki denkliklerini ele aldığı maddede Çuvaşça için *şan* biçimine yer vermiş ve bu sözcüklerin iç “iç” sözcüğünden türediğini belirtmiştir (1969, s. 509b).

⁴⁴⁶¹ << *siñek (ÇSB; EDAL, s. 1296; CHF, s. 57) = TT *sinek* ay.

⁴⁴⁶² OsmR *ciñäk* 1905: 694

⁴⁴⁶³ ÇağR *ciñäk*, سينكاك 1905: 686

⁴⁴⁶⁴ < *şına* “sinek” + *kĩmpa* “mantar” + *î* (3. tekil iyelik eki), bk. *şına* ve *kĩmpa*.

⁴⁴⁶⁵ < *şına* “sinek” + *+lîh* (a.a.y.e.), bk. *şına*.

⁴⁴⁶⁶ TatB *señer*- 1876: 135

⁴⁴⁶⁷ << *siñir (ÇSB, s. 36; EDAL, s. 1254; CHF, s. 57) = TT *sinir* ay.

⁴⁴⁶⁸ TatB *señer* 1876: 135

⁴⁴⁶⁹ < *şınır* “sinir” + *turt-* “çekmek” + *-nî* (geçmiş zaman ortacı) + *î* (3. tekil iyelik eki), bk. *şınır* ve *turt-*.

⁴⁴⁷⁰ Çevirisi, CsSz. 'te (s. 150) ve ÇS'nde (s. 156) bulunmamaktadır.

⁴⁴⁷¹ Räsänen, Çuv. *şınıs-* “yeri bulunmak, içine sığmak” eylemini, **siñ-* ana biçimi altında, Şor. vd. *siñ-* “uymak, içine geçmek”, Uyg., OT, SUyg., Osm. *siñ-* ay., Kırg., Kzk., Tat. *siñ-*, Kzk., Çağ. vd. *siñ-* “içine girmek” eylemleriyle birleştirmiştir (1969, s. 418a). Bu doğrultuda onun TT için hem *siğ-* “sığmak” hem de *sin-* “sinmek, pısmak” eylemlerini aynı kökten getirdiği anlaşılıyor. Nauta, Çuvaşçada işteşlik ekinin *-s-* biçimi alan eylemlere yer verdiği yerde Çuv. *şınıs-* eyleminin kökenini şu şekilde göstermiştir: Çuv. *şın-ıs-* “gizlenmek, saklanmak” < **şin-* < **şin-* < **şin-* (= TT *sin-* “sinmek, saklanmak”) (1985, s. 138). Talat Tekin, Nauta'nın listesine eklemeler yaptığı yazısında *şınıs-* eyleminin şu şekilde geliştiğini düşünmüştür: *şınıs-* “yeterli yeri olmak; yerleşmek; sığınmak, saklanmak” < **siğ(i)n-iç-* = GT **siğ(i)n-iç-* (Tekin, 2023, s. 253). EDAL'da Çuv. *şınıs-*, AT **siñ-* “batmak” eylemi altında, TT *sin-* ve onun diğer Türk dillerindeki biçimleriyle birlikte verilmiştir (s. 1295).

⁴⁴⁷² TatB *siñiș-* 1876: 137

⁴⁴⁷³ TatB *siñ-* 1876: 136

⁴⁴⁷⁴ AltV *сын-* 1884: 322b

⁴⁴⁷⁵ Şor. Sag. Koyb. UygR *сын-* 1911: 622

⁴⁴⁷⁶ < *şin* “yüksek ses, zil sesi, cınlama hak. yansımaya söz” (Aşm. XVII, s. 303) + *+kar-* (a.e.y.e.).

⁴⁴⁷⁷ TatB *señer*- 1876: 135

⁴⁴⁷⁸ Tel. KzkR *чыңыр-* 1905: 2068

⁴⁴⁷⁹ SagR *сыныр-* 1911: 623

⁴⁴⁸⁰ SagR *ciñ-* 1911: 686

⁴⁴⁸¹ Tel. LebR *чыңыр* 1905: 2068

şinkirav [šəŋgêrav]⁴⁴⁸², Sp. ay. “(yans.) at arabası veya kızak çekme koluna veya hamut kemerine takılan büyük çan, çingirak”, Fin. *aisakello*; *pîçîk* ş. [pə.ðžək š.] = Fin. *poorokello*, *tiuku*; *sukkîr* ş. [suk̄kêr š.] = Fin. *kulkunen* (= *hankirma* [çəŋgêrma]); krş. *şankra* [şəŋkra]; krş. Gomb. (krş. TatO [šəŋgêr-šəŋgêr]⁴⁴⁸³) “çan çınlaması”, TatO, TatB [šəŋgêrda-⁴⁴⁸⁴] “çınlamak”, OsmR [čəŋgêrak⁴⁴⁸⁵] “küçük çan”)

şinkirtat- [šəŋgêrdat-]⁴⁴⁸⁶ bk. *şankirtat-* [šəŋgêrdat-]

şinkirçi [šəŋgêr.ðžê]⁴⁴⁸⁷, Sp. ay. “sığırcık kuşu”; krş. Gomb. (TatB [šəžêrcêk, šəjêrcêk⁴⁴⁸⁸], AşmMater. 94 [čəjêršêk⁴⁴⁸⁹])

şipa [šəba]⁴⁴⁹⁰, Sp. ay. “(zarla) kura, kader, talih” (krş. TatB, TatO [šəbaya⁴⁴⁹¹], MişBüg. [šəbaya] ay.)

şipi [šəbê] (Seperkino köyü) “sırık, çubuk, sopa, direk” (Osm. KrmR [sopa⁴⁴⁹²] “büyük değnek, sopa”)

şipir I [šəbêr]⁴⁴⁹³, Sp. ay. “gayda” (krş. TatB [səbêzγê⁴⁴⁹⁴] “düdük”)

şipirsî [šəbêrzê]⁴⁴⁹⁵ “gaydacı, gayda çalan kimse”

şipir II [šəbêr]⁴⁴⁹⁶, Sp. ay. “süpürge” (krş. Tat. [səbêrkə] “hamam süpürgesi, süpürge”)

⁴⁴⁸² < *şin* “yüksek ses, zil sesi, çınlama hak. yansıma söz” (Aşm. XVII, s. 303) + *+kîr-* (a.e.y.e.) + *-av* (e.a.y.e.).

⁴⁴⁸³ TatO *шынгыр-шынгыр* 1892: 238b

⁴⁴⁸⁴ TatO *шынгырда-* 1892: 238b, TatB *šîñgîrda-* 1876: 101

⁴⁴⁸⁵ *čəŋgêrak* olmalı. OsmR *чынгырак*, چنغراق 1905: 2072

⁴⁴⁸⁶ < *şin* “yüksek ses, zil sesi, çınlama hak. yansıma söz” (Aşm. XVII, s. 303) + *+kîr-* (a.e.y.e.) + *-tat-* (e.e.y.e.; ettirgenlik).

⁴⁴⁸⁷ Yegorov, Räsänen ve Fedotov sözcüğü TT *şığırcık* “bir kuş türü” ve onun diğer Türk dillerindeki denklileriyle birleştirmişlerdir. Räsänen bu sözcüklerin ses taklidi ve halk etimolojisi temelli olduğunu belirtmiştir (1964, s. 334; 1969, s. 415a; 1996b, s. 446). EDAL’da Çuv. *şinkirçi*, AT **sım* “fındık tavuğu” biçimi altında, Hak. *sım*; Şor. *sınma*; Yak. *imî* “çaprazgaga”, *silgî imîta* “kuyruksallayan kuşu” vd. biçimleriyle birlikte verilmiştir (s. 1252). WOT yazarları, sözcüğün geldiği biçimi *şığırcı* olarak vermişlerdir (s. 1092). Bizce şöyle açıklanabilir: < *şin* “yüksek ses, zil sesi, çınlama hak. yansıma söz” (Aşm. XVII, s. 303) + *+k* (a.a.y.e.) + *+îr* (a.a.y.e.) + *+çî* (a.a.y.e.). Pavlov da sözcüğü yansıma bir kökten *+çî* ekiyle türetilmiş olarak kabul eder (2014, s. 145). Belki Räsänen’in işaret ettiği gibi, Türk dillerinde sözcük yansıma kökenli iken halk etimolojisiyle *şığır* biçimine benzetilerek bir ses değişmesi yaşamış olabilir. Çuvaşça biçim ise açıkça bir yansımaya işaret ediyor.

⁴⁴⁸⁸ TatB *šîgîrcîk*, *šîjîrcîk* 1876: 101

⁴⁴⁸⁹ AşmMater. *чыгыршык*

⁴⁴⁹⁰ Yegorov, Räsänen ve Fedotov, sözcüğü, Tat. *şubağa* “kura; pay”, Başk. *şubağa* “pay, parça”, KKalp., Kzk. *sıbağa* “pay, hisse”, Şor. *saba*, *sabı* “pay, hisse, kısım” sözcüklerine yaklaştırmışlardır. Räsänen, sözcüğün Türk dillerine Mo. *sibaga*, Kalm. *şawγv* “zar, kura” sözcüklerinden geçtiğini belirtmiş ve Türk dillerindeki biçimler için bir **şiba(γa)* biçimi tasarlamıştır (1964, s. 334; 1969, s. 445a; 1996b, s. 446, 447).

⁴⁴⁹¹ TatB *šibağa* 1876: 102, TatO *шыбага* 1892: 238a

⁴⁴⁹² Osm. KrmR *cona* 1911: 558

⁴⁴⁹³ Aşmarin’e göre sözcük, Eski İbr. *תְּפִיחַ* “trompet” ve buradan Arapçaya geçen *شُبُور* ile aynıdır (1898, s. 309). Yegorov, sözcüğü Far. *شيبور* (*şeypur*) “trompet; nefesli müzik aleti; flüt” sözcüğünden bir kopya olarak değerlendirmiş ve ayrıca Ar. *شوبر* “trompet, nefesli çalgı” ile karşılaştırmıştır (1964, s. 334). Räsänen, sözcüğü, OT *sıbizgi* “flüt”, Çağ. *sıpuzğa*, Tat., Blk. *sıbizgi*, Alt. vd. *sıbışkı*, Tob. *sımuşgi* “trompet, lavta” vb. sözcüklerle aynı maddede ele almış ve Çuv. *şipir*’in diğer Türkçe verilerdeki *-zg-*’ye karşılık *-r* bulundurmuş olabileceğini, soru işaretiyle birlikte belirtmiştir (1969, s. 414a). Yani onun sözcüğü, şüphıyla de olsa Çuv. *r:Tü. z* denkliği çerçevesinde ele aldığımızı söyleyebiliriz. Ayrıca bk. *şipir* II.

⁴⁴⁹⁴ TatB *sîbîzγî* 1876: 138

⁴⁴⁹⁵ < *şipir* “gayda” + *+sî* (a.a.y.e.), bk. *şipir*.

⁴⁴⁹⁶ Yegorov ve Fedotov, sözcüğü TT *süpür-* “süpürmek” eyleminden gelen *süpürge* ve onun diğer Türk dillerindeki biçimlerine yaklaştırmışlardır (1964, s. 334, 335; 1996b, s. 447). EDAL yazarları, Çuv. dışındaki Türk dillerinde

şipir-şipir [şêbêr-şêbêr] “yağmur yağışını, şakırtısını taklit eden sözcük”; *ş.-ş. şimîr şivat*’ [ş.-ş. şêmêr sêvat]⁴⁴⁹⁷ “şakır şakır yağmur yağıyor”

şipirtat- [şêbêrdat-]⁴⁴⁹⁸ “şakır şakır yağmak, (yağmur hak.) şakırdamak”; *şimîr şipirtatat*’ [şêmêr şêbêrdadat]⁴⁴⁹⁹ “şakır şakır yağmur yağıyor”

şipkan [şêpkan] “bir bitki türü, ketencik (*Camelina sativa*?)” (TatB [şêpkân⁴⁵⁰⁰] “altın tirit mantarı, *Agaricus deliciosus*”, TatV [şêpkân⁴⁵⁰¹] “ketencik (tohumlu bir bitki)”; krş. NyK 32: 268, 269 bk.)

şippîn [şêppân]⁴⁵⁰², Sp. ay.: *ş. tîr-* [ş. târ-] “susmak, konuşmamak”; *ş. kalaş-* [ş. kalaş-] “alçak sesle konuşmak”; *ş. sür-* [ş. sür-] “sessizce, yavaşça, duyulmadan yürümek”

şipçik [şêp.t’şêk]⁴⁵⁰³ “bülbul”; krş. Zol. 110 (TatB [çêpçêk⁴⁵⁰⁴] “serçe”)

şir [şêr]⁴⁵⁰⁵: “yalnızca *şar* [şar] (= köz, yanan kömür) sözcüğünün yanında geçer, onunla paralel bir sözcüktür”: *ırî hîrt-surtîm, vutran kîvartan, şartan şirtan esî sıhla!* [îrê çært-surdêm, vutran kêvardan, şardan şêrdan sıçla!]⁴⁵⁰⁶ “temiz *hîrt-surtîm*, ateşten yangından, kordan közden koru!”

şir- [şêr-]⁴⁵⁰⁷, Sp. ay. “işemek, çişini yapmak”; krş. Gomb. (TatO [sêj-⁴⁵⁰⁸], Osm. [sij-])

şiran- [şêran-]⁴⁵⁰⁹ “(ateşte) erimek”

şirat- [şêrat-]⁴⁵¹⁰ “eritmek”

---

eylem biçiminde bulunan TT *süpür-* “süpürmek” ve onun denklikleriyle biçimlerle birlikte Çuv. *şipîr* “süpürge” için AT **sibür-* “süpürmek” biçimini tasarlamışlardır (s. 1329). WOT yazarları da sözcüğe, EBT birer kopya olan Mac. *seper* [şêpêr] “süpürmek”, *seprô, seprû* [şêprô, şêprû] “süpürge” sözcüklerini ele aldıkları yerde değinmişlerdir. Çuv. *şipîr* “süpürge” sözcüğünün *-gl* veya *-(X)g* eklerinden biriyle *şipîr-* eyleminden türetilmiş olabileceğini belirtirler. Macarcaya geçmiş *seprô, seprû* biçimleri de *şipiriy olarak yeniden yapılandırılabilir ancak bu kanıtlanmış bir biçim değildir. Onlara göre *-(X)g* son ekiyle oluşturulan bu ad biçimi bir çalgı ismini de belirtiyor olabilir (bk. *şipîr* I). Ancak *şipirig şipirgi*’den metatetik bir biçim de olabilir (s. 707-711).

⁴⁴⁹⁷ Çevirisi, CsSz.’te (s. 150) ve ÇS’nde (s. 154) bulunmaktadır.

⁴⁴⁹⁸ < *şipîr* “yağmur yağışını, şakırtısını taklit eden sözcük” + *+tat-* (a.e.y.e.).

⁴⁴⁹⁹ Çevirisi, CsSz.’te (s. 150) ve ÇS’nde (s. 154) bulunmamaktadır.

⁴⁵⁰⁰ TatB *şepkân* 1876: 101

⁴⁵⁰¹ TatV *шенкан* 1894: 286a

⁴⁵⁰² < *şip* “sessizlik hak. yansıma söz” (Aşm. XVII, s. 317) + *+în* (a.a.y.e.; araç eki).

⁴⁵⁰³ < Tat. *çipçik* “serçe” (Poppe, 1927, s. 166; ESTY II, s. 471a).

⁴⁵⁰⁴ TatB *çipçik* 1876: 94

⁴⁵⁰⁵ *Şar* “köz, yanan kömür” sözcüğünün fonetik farklılıkla tekrarlanmasıyla oluşmuştur. bk. *şar*.

⁴⁵⁰⁶ Çevirisi, CsSz.’te (s. 150) bulunmamaktadır. ÇS’nde “ey arî hært sêrdêm, (bizi) ottan, kordan ateşten mateşten sakla!” biçimindedir (s. 157).

⁴⁵⁰⁷ bk. *şik*.

⁴⁵⁰⁸ TatO *ceü-* 1892: 173a

⁴⁵⁰⁹ Yegorov sadece *şirat-* eylemine yer vermiş ve bunu, 12-13. yy. Tefsir’de geçen *sızğur-* “eritmek” sözcüğüne yaklaştırmıştır (1964, s. 335). Räsänen, *şiran-* “erimek”, *şirat-* “eritmek” eylemlerini, Tuv. *sırğa-* “dibine kadar akıtmak, dökmek” eylemine yaklaştırmak ve soru işaretleriyle birlikte Mo. *sirge-* “(yaz sıcağında) buharlaşmak, kurumak, susuz kalmak” eylemini denklik olarak vermiş, ayrıca OT *sız-* “erimek” ve *süz-* “süzme” eylemleriyle karşılaştırmıştır (1969, s. 419a, 420a). Fedotov da sadece *şirat-* biçimini ele alarak bu eylemi, ET *sız-* “sızmak, erimek” ve OT *sızıt-* “eritmek” ile Mo. *şiri-* “eritmek” eylemlerine yaklaştırmıştır (1996b, s. 448). Eğer bu eylemler, birer Çuv. *r* : Tü. *z* örneğiye Tuv. *sırğa-*, Moğolca bir kopya olabilir veya belki de Çuv. *şiran-* ve *şirat-* ile birleştirilemez. Çuv. *şiran-* “erimek” ve *şirat-* “eritmek”, semantik ve morfolojik olarak açıkça gösterir ki birer *-n*-dönüşlülük eki ve *-t-* ettirgenlik eki içerirler. EDAL yazarları, Çuv. *şiran-* ve *şirat-* eylemlerini, AT **sır-* “akmak, dökülmek; erimek” biçimi altında TT *sız-* ve onun diğer Türk dillerindeki denklikleriyle birlikte verirler (s. 1342).

⁴⁵¹⁰ bk. *şiran-*.

şirih [šêrêχ]⁴⁵¹¹, Sp. ay. “(güneş hak.) sıcak; sıcaklık”; *payan ş. kun* [pajan š. kun]⁴⁵¹² “bugün sıcak bir gün”

şirka [šêrga]⁴⁵¹³, Sp. ay. “bit sirkesi”; krş. Gomb. (TatB [sêrkâ⁴⁵¹⁴] “bit sirkesi; çiçek tozu”)

şirkalan- [šêrgalan-]⁴⁵¹⁵ “(tahıl) çiçek açmak”

şirkalçi [šêrgal' dźê] “çakırkanat ördeği, *Anas crecca*”

şirpik [šêrbêk]⁴⁵¹⁶, Sp. ay. “kıymık, kırıntı, çöp; kılçık, balık kılçığı”; Uçebn. 35 “kibrit”; *kükirt-ş.* [küçert-ş.] “kibrit” (TatB [šêrpê⁴⁵¹⁷])

şirpikli: ş. puli [šêrbêklê: š. pulê]⁴⁵¹⁸ “kılçıklı balık”

şirsa [šêrza]⁴⁵¹⁹, Sp. ay. “yuvarlak cam boncuk”; *kuş-şirsi* [kuş-šêrzi] “göz bebeği”; krş. Gomb. (Osm. [syrča⁴⁵²⁰] “sırça, cam”, Zenk. 504, OsmR [sêrča⁴⁵²¹], ÇağR [sirčâ⁴⁵²²] ay.)

şirşi [šêrşê]⁴⁵²³, Sp. ay. “koku”; krş. Gomb. [šêrş] (krş. TatO [sêrsê-⁴⁵²⁴] “kokuşmak, çürük kokusu vermek”)

şirşla- [šêrşla-]⁴⁵²⁵ “koklamak, kokusunu almak”

şirşlan- [šêrşlan-]⁴⁵²⁶ “kokmak, koku vermek”

şirşli [šêrşlê]⁴⁵²⁷, Uçebn. 118 *şirşilli* [šêrşîllê⁴⁵²⁸] “kokulu, kokuşmuş, kötü kokulu”; *ırî ş.* [îrê š.] “güzel kokan, hoş kokulu”

şirşlilan- [šêrşlîlan-]⁴⁵²⁹ “kokmak”

şirşin- [šêrşên-]⁴⁵³⁰ “kabarmak, nemden şişmek, suyun içinde durmaktan sertleşmek (tahta bir kap)”, (Uçebn. 154) “ıslanmak”

⁴⁵¹¹ Fedotov'a göre sözcüğün Ru. жарко “sıcak” (< жар “sıcak, ısı”) sözcüğünden kopya olma olasılığı göz ardı edilemez (1996b, s. 448). Bize göre Çuv. olduğu açıktır ve Çuv. işi “ısı” sözcüğünün +rah üstünlük eki almış biçimidir. Daha sonra benzeşme ve söz başı ünlünün düşmesiyle buradaki şeklini almıştır: işirih < işirah “oldukça sıcak” < işi “ısı, sıcaklık” + +rah (a.a.y.e.). bk. işî.

⁴⁵¹² Çevirisi, CsSz.'te (s. 151) bulunmamaktadır. ÇS'nde “bugün sıcak (bir) gün(dür)” biçimindedir (s. 157).

⁴⁵¹³ << *sirke (Poppe, 1974, s. 137; EDAL, s. 1264; WOT, s. 720) = TT sirke ay.

⁴⁵¹⁴ TatB *serkâ* 1876: 135

⁴⁵¹⁵ < şirka “bit sirkesi” + +lan- (a.e.y.e.), bk. şirka.

⁴⁵¹⁶ < Tat. şirpi, şirpik “ince tahta parçası, kıymık” (EWb., s. 446a; ESTY II, s. 499a).

⁴⁵¹⁷ TatB *şirpi* 1876: 102

⁴⁵¹⁸ < şirpik “kıymık, kırıntı, çöp; kılçık, balık kılçığı” + +lî (a.a.y.e.), bk. şirpik.

⁴⁵¹⁹ << *sirça (ÇSB); << *sirçga (EDAL, s. 1342; CHF, s. 177) = TT sirça ay.

⁴⁵²⁰ OsmZenk. سرچه *syrča*

⁴⁵²¹ OsmR *сырча* 1911: 649

⁴⁵²² ÇağR *cırçâ*, سرچه 1911: 708

⁴⁵²³ Yegorov ve Fedorov, sözcüğü, TT *sası* “çürük kokan, kötü kokan” ve onun diğer Türk dillerindeki denklilerine yaklaştırmış ve Çuv. şirşî da bulunan -r- sesinin türeme olduğunu ve şirşli (< şirşli) gibi bazı türevlerde kaybolduğunu belirtmişlerdir (1964, s. 336; 1996b, s. 451). Ancak Paasonen verdiği Tat. sürsü- “kokuşmak, çürük kokusu vermek” eylemi de bir -r- sesi içerir. Belki de sadece Paasonen'deki Tatarca biçimle karşılaştırılmalıdır.

⁴⁵²⁴ TatO *cöpcö-* 1892: 177

⁴⁵²⁵ < şirşi “koku” + +la- (a.e.y.e.); bk. şirşî.

⁴⁵²⁶ < şirşi “koku” + +lan- (a.e.y.e.); bk. şirşî.

⁴⁵²⁷ < şirşi “koku” + +lî (a.a.y.e.); bk. şirşî.

⁴⁵²⁸ Uçebn. *uâpuâllâ*

⁴⁵²⁹ < şirşîli “kokulu, kokuşmuş, kötü kokulu” + +lan- (a.e.y.e.); bk. şirşîli.

⁴⁵³⁰ Belki < şir- “işemek” + -şin- (e.e.y.e.), krş. şir-.

şirt I [šârt]⁴⁵³¹ “saban bıçağı, (pullukta) uzun demir, pullukta kesici diş (*aka-puś* [aga-puś])”; krş. Zol. 222 (Tat. [šârt])

şirt-savilî [šârt-savêlâ]⁴⁵³²⁴⁵³³ “pulluktaki uzun, ince kama”

şirt II [šârt]⁴⁵³⁴ “domuz kılı, kıl; keten veya kendir fırçası” (Tat. [širt⁴⁵³⁵] “domuz kılı, kıl”, Bud. 1: 680)

şirtla- [šârtla-]⁴⁵³⁶ “(keteni veya kendiri) fırçalamak”

şirt-şart [šârt-şart] (yans.): ş.-ş. *tu-* [š.-ş. *tu-*] “(ör. yanan odun) çatırdamak, çıtır çıtır etmek”

şirtşartlattar- [šârtşartlattar-]⁴⁵³⁷ “(bir kırbaçla) şaklatmak vb.”

şirttan [šârttan]⁴⁵³⁸ “(büyük etli veya yağlı) sosis”

şirçik I [šâr.đžâk]⁴⁵³⁹, Sp. ay. “çekirge, cırcır böceği, cırlak”; *pürt-şirçikî, pürt-şirçikî* [pürt-šâr.đžâgâ, pürt-šâr.đžâgâ] “ev cırcırı”; *uyri şirçik* [ujri šâr.đžâk] Uçebn. 88 “kız böceği” (yans. krş. ÇağKún. [žeržerek⁴⁵⁴⁰] “ev cırcırı”)

şirçik II [šâr.đžâk] “baş parmakla avuç içinde yapılan küçük ip çilesi”

şirçah [šârt't'şax] “inatçı, ayak direyen, dik kafalı, söz dinlemez”

⁴⁵³¹ Fedotov, sözcüğü, *şirt* “domuz kılı; saban bıçağı” şeklinde tek maddede ele almıştır. Ahmet’yanov, Tat. *şirt* sözcüğünün anlamını “kalın, sert kıl; pullukta kesici” olarak vermiş ve Çuvaşça için de Paasonen’in iki ayrı madde olarak verdiği *şirt* biçimlerini denklik olarak kabul etmiştir. Ona göre; Tat. *şirt*, Eski Kıpç. ve ET *sirt*, *sirtu* “domuz kılı” sözcüklerinden gelir (2015b, s. 499ab). bk. *şirt* II.

⁴⁵³² Girintili olmalı.

⁴⁵³³ < *şirt* “saban bıçağı, uzun demir (pullukta), pullukta kesici diş” + *savil* “takoz, kama” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *şirt* I ve *savil*.

⁴⁵³⁴ Gombocz, Macarcaya *serte*, *sörte* “kalın kıl” biçiminde EÇuv. *şirte’den geçtiğini belirttiği sözcüğü, Tat. ve Tob. *şirt* “kalın kıl” sözcükleriyle birleştirmiştir (1912, s. 117). Yegorov, sözcüğü, Tob., Başk. *şirt* “kalın kıl” biçimine yaklaştırmıştır (1964, s. 335). Räsänen, sözcüğü OT *sirt* “kalın, sert kıl”, *sirt-la-* “kılıra ip sarmak” biçimlerine yaklaştırmış, ayrıca Çuv. *şirt*’ın Macarca dışında Tatarcaya da *şirt* biçiminde geçtiğini belirtmiştir (1969, s. 419b, 448b). Fedotov’da farklı bir veri yer almaz, ancak Paasonen’de iki ayrı madde olan *şirt* “domuz kılı; saban bıçağı” biçiminde tek madde de ele alınarak Yegorov ve Räsänen’deki verilerle birleştirilmiştir (1996b, s. 449, 450). EDAL’da Çuv. *şirt* “kalın kıl”, AT *sirt biçimi altında, Tat. ağ. *sirt*, Başk. *şirt* sözcükleriyle birlikte verilmiş, ayrıca Başkurtça biçiminin Çuvaşçadan kopya olabileceği soru işaretli bir biçimde verilmiştir (s. 1260). WOT yazarları, Mac. *serte*, *sörte* [*serte*, *sörte*] “kalın kıl” sözcüğünün etimolojisini ele aldıkları yerde Çuv. *şirt* sözcüğünün Paasonen’de verilen anlamlarının yanında “yün tarama tarağı; sırt, tepe” anlamlarıyla birlikte Eski Türkçe *sirt* “kalın kıl”, Tat. *şirt* “kıl; bir tür tarak; domuz kılından yapılmış fırça”, Sib. Tat. *şirt* “kalın kıl”, Başk. *şirt* “kalın kıl, kılı; yün tarama tarağı” sözcüklerine yaklaştırmışlardır. Yazarlar, Clauson’un Tü. *sirt* sözcüğünün çok çeşitli anlamları olduğunu ve “arka, sırt” anlamının da bunların temelini oluşturduğunu, tüm modern Türk dillerinde “dağ sırtı, (birinin, bıçağın, baltanın vb.) sırtı, bir şeyin dış kısmı” gibi anlamlarla varlığını sürdürdüğünü ifade ettiğini aktarmakta, ancak kendileri Türk dillerinde bu sözcüklerin birbirinden ayrı değerlendirilmesi gereken eş sesli sözcükler olmalarının muhtemel olduğunu düşünmektedirler. Bu düşüncelerine kanıt olarak da Kaşgarlı’nın “kalın kıl” anlamındaki *sirt* sözcüğünü, “sirt, arka, kürek kemiği, omuz; tepe” anlamındaki eş sesli sözcükle ilişkilendirmemesini sunarlar. Onlar, Clauson’un aktardıkları görüşüne karşılık, sözcüğün “kalın kıl” anlamında sadece sınırlı bir bölgede Volga Türk dillerinde ortaya çıktığını belirtirler. Bazı kaynaklarda geçen “saban demiri; omurga, sırt” anlamları ise bu sözcüklerin ikinci bir anlamı olabilir. Böylece kendileri, Çuv. *şirt* sözcüğünü *sirt biçiminden getirmişlerdir. Bu, Macarcaya *szirt* [*sirt*] “kaya, uçurum, arka kısım, (dağın) tepesi” olarak EBT *sirt’tan kopyalanan Çuvaşçada *şirt* (<Tat., bk. *sirt*) “sirt, tepe”, ağ. *şirt* “dağ sırtı” ile karıştırılmamalıdır (s. 723, 724, 806). Bu ayırım, EDAL’da yapılmıştır (bk. s. 1259).

⁴⁵³⁵ Tat. Bud. شيرت

⁴⁵³⁶ < *şirt* “domuz kılı, kıl; keten veya kendir fırçası” + *la-* (a.e.y.e.), bk. *şirt* II.

⁴⁵³⁷ < *şirt-şart* “çatırdama, çıtırdama vb. hak. yansıma söz” + *lat-* (a.e.y.e.) + *tar-* (e.e.y.e.; ettirgenlik).

⁴⁵³⁸ << Far. *şir-dân* شيردان “geviş getiren hayvanlarda mide; et ve pirinçle doldurulmuş geviş getiren hayvan midesi” (Yeg., s. 335; ANLT, s. 70).

⁴⁵³⁹ < *şihir-* “ıslık çalmak” + *-çik* (e.a.y.e.) (bk. Yeg., s. 335, 336), bk. *şihir-*.

⁴⁵⁴⁰ ÇağKún. *žeržerek* 1902: 52, LÇ جرجرك 1881: 140a

şirçcahlan- [šârt t'şaylan-]⁴⁵⁴¹ “inat etmek”

şîşi [šâžj]⁴⁵⁴², Sp. ay. “fare, sıçan”; krş. Gomb. (krş. Gomb. Tör. 35 bk.)

şit- [šât-]⁴⁵⁴³, Sp. ay. “patlamak, açılmak, çatlamak, çıkmak; filizlenmek”; *miyîh, şîpan şitrî; kusî şittîr!*; *yîvîš, iraş şitrî* [mâjêχ, šâban šâtrâ; kužâ šâttâr!; jâvâš, îraš šâtrâ]⁴⁵⁴⁴ “bıyık, çıban çıktı; gözü çıksın!; ağaç, çavdar çıktı”; krş. Gomb.

şitar- [šâdar-]⁴⁵⁴⁵ “delmek, delik açmak, delip geçmek; oymak”

şitik [šâdâk]⁴⁵⁴⁶, Sp. ay. “delik, boşluk; çukur, oyuk”

şitirtat- [šâdârdat-]⁴⁵⁴⁷ bk. *şatirtat-* [šâdârdat-]

şivar- [šâvar-]⁴⁵⁴⁸ bk. *şiv* [šjv]

şivîš [šâvâš]⁴⁵⁴⁹ “sac, teneke”; *şurî şuş* [şûrê şuş] Sp. ay.; krş. Zol. [šos⁴⁵⁵⁰] “beyaz bakır, teneke” (krş. Paasonen, *s-laute* I, 93)

şik [şik] “ıslığı taklit eden bir sözcük, ıslık!” – *ş. şihîr-* [š. šêχêr-] “ıslık çalmak”; *şešen hire tuhrîmta şik şihîrtîm* [šéžen χîre tuχrêmda şik šêχêrêdm]⁴⁵⁵¹ “(bir halk şarkısından) bozkıra çıktım ve ıslık çaldım” (krş. ÇağR [siklik⁴⁵⁵²] “ıslık”, [şayla⁴⁵⁵³] ay.)

şiklen- [şiklen-]⁴⁵⁵⁴ “korkmak, şüphelenmek, endişelenmek” (TatB [şiklân-] “şüphelenmek”; [şik⁴⁵⁵⁵] “şüphe” < Far.)

şit [şit]⁴⁵⁵⁶ “karış, çeyrek arşın”

şitle- [şitle-]⁴⁵⁵⁷ “karışla ölçmek”

şıra- [şıra-]⁴⁵⁵⁸, Sp. ay. “aramak” (TatR [serâ-⁴⁵⁵⁹] “sormak, istemek”)

şırlan [şırlan] bk. *şiyîrlan* [šêjêrlan]

⁴⁵⁴¹ < *şirçcah* “inatçı, ayak direyen, dik kafalı, söz dinlemez” + *-lan-* (a.e.y.e.).

⁴⁵⁴² << *sıçgan (EDAL, s. 1301) = TT *sıçan* ay.

⁴⁵⁴³ Yegorov, sözcüğü, Başk., Tat. *şit-* “filiz vermek, sürgün çıkmak”; Çağ. *aşat-* “patlamak, çatlamak”; Azb. *çat-la-* “çatlamak, patlamak”; *çat* “yarık, çatlak”; Kzk. *şatına-* “çatlamak, patlamak” biçimlerine yaklaştırmıştır (1964, s. 336). Fedotov, Çuv. *şit-* eylemini, yalnızca Yegorov’da da verilen Tat. ve Başk. *şit-* eylemiyle ilişkili görmüştür (1996b, s. 451). Ahmet’yanov; Tatarca, Başkurtça ve Çuvaşçaya özgü olan *şit-* eyleminin Bulg. Türkçesi kökenli olabileceğini düşünmüştür (2015b, s. 499b).

⁴⁵⁴⁴ Çevirisi, CsSz.’te (s. 152) bulunmamaktadır. ÇS’nde “bıyık, çıban çıktı; gözü çıksın!; ağaç, çavdar çıktı (bitti)” biçimindedir (s. 158).

⁴⁵⁴⁵ < *şit-* “patlamak, açılmak, çatlamak, çıkmak; filizlenmek” + *-ar-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *şit-*.

⁴⁵⁴⁶ < *şit-* “patlamak, açılmak, çatlamak, çıkmak; filizlenmek” + *-ik* (e.a.y.e.), bk. *şit-*.

⁴⁵⁴⁷ < *şit* “çatlama hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 614b) + *+ir* (a.a.y.e.) + *+tat-* (a.e.y.e.).

⁴⁵⁴⁸ < *şiv* “su” + *+ar-* (a.e.y.e.), bk. *şiv*.

⁴⁵⁴⁹ << *siāç (EDAL, s. 1334) = TT *sac* ay.

⁴⁵⁵⁰ Zol *uocb* 1875: 108a

⁴⁵⁵¹ Çevirisi, CsSz.’te (s. 152) ve ÇS’nde (s. 160) bulunmamaktadır.

⁴⁵⁵² ÇağR *ciklik*, سيقليق 1911: 679

⁴⁵⁵³ ÇağR *uaşla*, شغلا 1911: 939

⁴⁵⁵⁴ < *şik* “korku; şüphe, ikilem” + *-len-* (a.e.y.e.). Çuv. *şik* < MTat. *şik* ay. < ETat. *şek < Ar. *şakk* شك “ikilem” (ANLT, s. 71).

⁴⁵⁵⁵ TatB ay. 1876: 102

⁴⁵⁵⁶ < Mar. *şec, şic* “karış”, *şit* “çeyrek arşın” (Räsänen, 1920, s. 266).

⁴⁵⁵⁷ < *şit* “karış, çeyrek arşın” + *+le-* (a.e.y.e.), bk. *şit*.

⁴⁵⁵⁸ << **sōra-* (EWb., s. 433a) = TT *sor-* ay.

⁴⁵⁵⁹ TatR *cəpə-* 1911: 590

şıs- [şıs-]⁴⁵⁶⁰, Sp. ay. “şişmek” (TatB [čəš-, šəš-, šiš-⁴⁵⁶¹], YakB [is-⁴⁵⁶²])

şısni [şışni]⁴⁵⁶³ Uçebn. 102 “şişlik, şiş, ur, çıban”

şısın- [şışın-]⁴⁵⁶⁴ “şişmek”

şısı [şizə]⁴⁵⁶⁵ “şiş, şişlik, ur, tümör, çıban, apse” (TatB [šəš, šiš⁴⁵⁶⁶])

şısı-çirī [şışə-t'şirə]⁴⁵⁶⁷ “su toplaması, ödem” (= *şivli-çir* [şivlê-t'şir])

şiv [şiv]⁴⁵⁶⁸, Sp. ay. “su”; Uçebn. 94 “nehir”; krş. Gomb. (TatB [su⁴⁵⁶⁹] “su”)

şiv-amışi [şiv-aməšə]⁴⁵⁷⁰ “su anası”

şiv-aşşı [şiv-aššə]⁴⁵⁷¹ “su babası”

şiv-pırī [şiv-pirə]⁴⁵⁷² Uçebn. 94 “nehir ağzı”

şiv-suhan [şiv-suħań] “bir tür su bitkisi”

şiv-tum hayarī [şiv-tum ħajarə] “bir su ruhu, bazen nehirde oynar; eğer biri o oynarken nehirde yıkanır veya su çekerse hasta olur”

şiv-çir [şiv-t'şir] Uçebn. 103 “su toplaması, ödem”; *şısı-çirī* [şışə-t'şirə]

şivar- [şivar-]⁴⁵⁷³ “içirmek, su vermek; sulamak” (TatB [səuar-⁴⁵⁷⁴] “sulamak”)

şivsi (? şiv +) [şivzi (? şiv +)] “bir balık türü, inci balığı”

şkal [şkal] bk. *aşkal* [aşkal] (Ar. [şikāl⁴⁵⁷⁵] “benzerlik, uygunluk” Zenk. 547)

şkap [şkap] “dolap” (Ru. *шкаф, шкап*)

şu- [şu-]⁴⁵⁷⁶ (mastar *şivas* [šəvas]), Sp. ay. “sürünmek, kaymak, kayıp gitmek, süzülme”; *şilen şivat'* [şəlen šəvat'] “yılan sürünüyor” (TatO [šəu- ɔ şū-⁴⁵⁷⁷] “(buz üzerinde, tepede üzerinde) kaymak, kayıp gitmek, yuvarlanmak”, MişBüg. [şuwê-] ay.)

şutar- [şudar-]⁴⁵⁷⁸ “zorla, güçlkle taşımak, sürüklemek; itmek, kaydırmak; çalmak, aşırarak (daha kibar bir ifade)” (TatB [šəudər- (ɔ: šūdər-⁴⁵⁷⁹)] “kaydırmak”)

⁴⁵⁶⁰ << *sīl'- (Ewb., s. 424a); << *sılç- (Tekin, 2023, s. 44); << *sīlç- (EDAL, s. 429) = TT *şiş-* ay.

⁴⁵⁶¹ TatB *čəš-*, *šəš-*, *šiš-* 1876: 93, 101, 102

⁴⁵⁶² YakB *ic-* 1851: 38b

⁴⁵⁶³ < *şıs-* “şişmek” + *-ni* (geçmiş zaman ortacı) + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *şıs-*.

⁴⁵⁶⁴ < *şıs-* “şişmek” + *-in-* (e.e.y.e.; dönüşlülük), bk. *şıs-*.

⁴⁵⁶⁵ < *şıs-* “şişmek” + *-i* (e.a.y.e.), bk. *şıs-*.

⁴⁵⁶⁶ TatB *šəš*, *šiš* 1876: 101

⁴⁵⁶⁷ < *şısı* “şiş, şişlik, ur, tümör, çıban, apse” + *çir* “hastalık” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *şısı* ve *çir*.

⁴⁵⁶⁸ << *sīb (EDAL, s. 1286) = TT *su* ay.

⁴⁵⁶⁹ TatB ay. 1876: 142

⁴⁵⁷⁰ < *şiv* “su” + *ama* “anne” + *+işi* (kalıplaşmış 3. tekil iyelik eki), bk. *şiv* ve *ama*.

⁴⁵⁷¹ < *şiv* “su” + *aša* “baba” + *+işi* (kalıplaşmış 3. tekil iyelik eki), bk. *şiv* ve *aša*.

⁴⁵⁷² < *şiv* “su” + *pır* “boğaz” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *şiv* ve *pır*.

⁴⁵⁷³ < *şiv* “su” + *+ar-* (a.e.y.e.), bk. *şiv*.

⁴⁵⁷⁴ TatB *siuar-* 1876: 136

⁴⁵⁷⁵ ArZenk. *شكال* *şikāl*

⁴⁵⁷⁶ < Mar. *şyau-* “kürek çekmek” ~ Fin. *sou-tan-* ay. (Fed. II, s. 459).

⁴⁵⁷⁷ TatO *şiby-*, *şyy-* 1892: 238a, 239a

⁴⁵⁷⁸ < *şu-* “sürünmek, kaymak, kayıp gitmek, süzülme” + *-tar-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *şu-*.

⁴⁵⁷⁹ TatB *šūdūr-* 1876: 101

şuy: mana şuy hıvtarat' [şuj: mana şuj çivdarat'] "midem yanıyor, mide ekşimem var"; Uçebn. 90 [şuj⁴⁵⁸⁰] "salyangoz"

şuyttan [şujttan]⁴⁵⁸¹, Sp. ay. "kötü bir ruh, şeytan" (TatB [şajtan⁴⁵⁸²] < Ar. [šejtān⁴⁵⁸³] "iblis, şeytan, ifrit", Zenk. 556)

şuyttan-hupahhi [şujttan-çubaxçi⁴⁵⁸⁴] "eğrelti otu"

şuhî [şuχê]⁴⁵⁸⁵, Sp. [şuχ] "yaramaz, şuh, çapkın, oynak, şen" (TatO [şuk⁴⁵⁸⁶] "hırsız, hilekâr")

şuhlan- [şuχlan-]⁴⁵⁸⁷ "yaramazlık etmek, yaramazlaşmak"

şuhîş [şuχêş]⁴⁵⁸⁸, Sp. [şurêş] "düşünce, fikir, niyet; dert, kaygı" (TatB [saχêş⁴⁵⁸⁹] "dert, kaygı")

şuhîşla- [şuχêşla-]⁴⁵⁹⁰ "düşünmek, tasarlamak, niyetinde olmak"

şulap [şulap] "ana kapının üst kısmı, ana kapının üzerindeki üç köşeli çatı tahtası"; krş. Gomb. [şulap, şolop] "çatı oluğu" (Ru. желобъ)

şultıra [şulbōra]⁴⁵⁹¹, Sp. [şulbōra] "(ör. meyve tanesi, ağaç, orman, bezelye) büyük; (ör. yün, saç) kaba" (krş. ? TobR [siltir⁴⁵⁹²] "(kar hak.) seyrek, ince")

şultırka- [şulbōrca-]⁴⁵⁹³ "kuruyarak hacmi azalmak, kuruma nedeniyle ek yerlerinde hafifçe açılma olmak, (kuruluktan) sızdırmak, (kaplar hak.) su geçirir hâle gelmek"

şupîr [şubêr]⁴⁵⁹⁴ "eski zamanlarda yazın erkekler ve kadınlar tarafından giyilen beyaz, dize kadar ketenden uzun bir ceket"

şur [şur]⁴⁵⁹⁵, Sp. ay. "batak, bataklık" (TatB [saz⁴⁵⁹⁶])

⁴⁵⁸⁰ Uçebn. uyü

⁴⁵⁸¹ << *şaytan < Tat. şaytan ay. < Ar. şaytān شيطان "şeytan" (ANLT, s. 70).

⁴⁵⁸² TatB ay 1876: 100

⁴⁵⁸³ ArZenk. شيطان šejtān

⁴⁵⁸⁴ Girintili olmalı.

⁴⁵⁸⁵ < [MTat. şuk "yaramaz; muzip; atik" <] Tat. şuh "şakacı; hareketli; şen; muzip" < Far. šōh شوخ "şakacı; hareketli; neşeli; atılgan; sulu" (ANLT, s. 58).

⁴⁵⁸⁶ TatO ууқ 1892: 238a

⁴⁵⁸⁷ < şuh "yaramaz, şuh, çapkın, oynak, şen" + +lan- (a.e.y.e.), bk. şuh.

⁴⁵⁸⁸ < *sākınç < *sāk-i-nç (ÇSB) = ET sakınç ay. (Wilkens, 2021, s. 575a). Scherner, sözcüğü Tatarca bir kopya olarak göstermiştir (1977, s. 18). Ancak Çuv. açıklanamamaktadır: *sā->Çuv. şu- ve *-nç>Çuv. -ş (bk. Ceylan, 1996, s. 103). Ayrıca krş. su- ve sum.

⁴⁵⁸⁹ TatB sagîş 1876: 131

⁴⁵⁹⁰ < şuhîş "düşünce, fikir, niyet; dert, kaygı, tasa" + +la- (a.e.y.e.), bk. şuhîş.

⁴⁵⁹¹ Fedotov, sözcüğün Ova Mar. шолдыра, Dağ Mar. шалдыра "büyük" sözcüklerinden kopya olduğunu belirtmiştir (1990, s. 320). Ancak daha sonra bu görüşünü sürdürmemiş ve etimolojik sözlüğünde bunların, Çuvaşça ve Maricede ortak sözcükler olduğunu ifade etmiştir (1996b, s. 460). EDAL yazarları, sözcüğün mecaz anlamı olarak kullanılan "kaba, müstehcen" anlamına ithafen sözcüğü, AT *siâl- "yabani; şaşmak; iftira etmek" biçimi altında TT şaş-, Azb. çaş-, Trkm. çāş- "şaşmak"; Hal. şaşka- "iftira atmak" verilerine yaklaştırmışlardır (s. 1279).

⁴⁵⁹² TobR cilmip 1911: 717

⁴⁵⁹³ < Ova Mar. шолдырҗаш, Dağ Mar. шалдырҗаш- "kurutmak" (Fedotov, 1990, s. 320; Fed. II, s. 460).

⁴⁵⁹⁴ < Fin.-Ugor; Ova Mar. шовыр, Dağ Mar. шавыр "beyaz kumaştan uzun dış giysisi"/Udm. шабырмон "örtü, battaniye"/Komi. шабыр "dokuma kumaştan gömlek tarzında giysi"/Fin. sapa "gömlek, elbise" vb. (Fedotov, 1990, s. 320; Fed. II, s. 461).

⁴⁵⁹⁵ << *sar (Ramstedt, 1922, s. 15); << *sār (Ligeti, 1938, s. 195); << *sār² (Poppe, 1974, s. 138); << *sia¹ (EDAL, s. 1269) = Tat. saz ay. EDAL yazarlarına göre eğer Oğuz grubunda bulunan "kamuş" (TT saz ve buradan sazlık) anlamındaki eş sesli sözcük de buraya dâhil edilecekse AT biçim, *siār olarak yapılandırılmalıdır. Bu sözcük Macarcaya da sár [šār] "çamur, bataklık" olarak geçmiştir. WOT yazarları, sözcüğün Eski Batı Türkçesi üzerinden geçişini şu şekilde gösterirler: Mac. sár [šār] <EBT *şar < *şjar < *sār ~ OT saz "bataklık". Onlar, sözcüğün kökenini

şur-kurik [şur-kurâk] “(bot.) adaçayı”

şurlih [şurlêχ]⁴⁵⁹⁷ = *şur* [şur]

şurlihli [şurlêχlê]⁴⁵⁹⁸ “bataklı, bataklık”

şur-şirli [şur-şirli]⁴⁵⁹⁹ Uçebn. 31 “bataklık yaban mersini”

şurut, şurutı [şurut, şurudi]⁴⁶⁰⁰ “(bot.) ayrik otu (beyaz köklü bir bitki)” (MişBüg. [sarut])

şurutli [şurutlê]⁴⁶⁰¹ “ayrik otlı, ayrik otlarıyla kaplı”; *ş. ana* [ş. ana]⁴⁶⁰² “muhtemelen bir ruh adı”

şurat- [şurat-]⁴⁶⁰³ “kabuğunu soymak” (krş. Tat. Alt. vd. R [sür-⁴⁶⁰⁴], ÇağR [suyur-⁴⁶⁰⁵] “çekip çıkarmak”)

şurî [şurê] Uçebn. 38 “makara” = *şîrî* [şerê]

şur- [şur-]⁴⁶⁰⁶ “ağarmak, beyazlaşmak; sararmak, rengi atmak”; *pâim sîni şursa karî* [pəðəm sêneh şırza karê]⁴⁶⁰⁷ “bütün yüzü sarardı”

açıklarken TT *saz* “saz, kamış” sözcüğünü de Türkçe veriler arasında vermişler, ayrıca Macarca hakkındaki ilk kaynaklarda “sarı” anlamındaki ve yine Türkçe kökenli bir kopya olan eş sesli Mac. *sár* [şâr] sözcüğüyle karıştırılabileceğini belirterek bu görüşü kabul edilebilir bulmuşlardır (s. 689-691, 694).

⁴⁵⁹⁶ TatB ay. 1876: 132

⁴⁵⁹⁷ < *şur* “batak, bataklık” + *lih* (a.a.y.e.), bk. *şur*.

⁴⁵⁹⁸ < *şurlih* “batak, bataklık” + *li* (a.a.y.e.), bk. *şurlih*.

⁴⁵⁹⁹ < *şur* “batak, bataklık” + *şirli* “meyve tanesi; çilek, bahçe çileği” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *şur* ve *şirli*.

⁴⁶⁰⁰ < *şur* “batak, bataklık” + *uti* “kuru ot, saman” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *şur* ve *uti*.

⁴⁶⁰¹ < *şur* “batak, bataklık” + *uti* “kuru ot, saman” + *li* (a.a.y.e.), bk. *şur* ve *uti*.

⁴⁶⁰² Çevirisi, CsSz.’te (s. 154) ve ÇS’nde (s. 161) bulunmamaktadır.

⁴⁶⁰³ Räsänen, bu eylemi *şur-at-* biçiminde çözümleyerek ve soru işaretiyle birlikte Çağ. *suyur-* “sökmek, çekip çıkarmak”, Trkm. *soyur-*, Kar. *suwur-*, Tat. *suwir-*, Tat., Kzk, Hak., Alt. vd. *sür-* “çıkarmak” eylemlerine yaklaştırmış, Mo. *sugul-* “sökmek, çıkarmak” eylemini de denklik olarak vermiştir (1969, s. 432a).

⁴⁶⁰⁴ Tat. Alt. vd. R *cyp-* 1911: 764

⁴⁶⁰⁵ ÇağR *cyɣyp-*, سو غورمق 1911: 758

⁴⁶⁰⁶ Araştırmacılar, genellikle *şur-* eylemi üzerinde değil *şurî* adı üzerinde durmuşlardır. Ramstedt, Çuv. *şurî* “beyaz”, *şur-* “beyazlamak”, *şurim-puş* “gün doğumu” biçimlerini, Mo. *sara* “ay”, *saragul* “gün ışığı, aydınlık, ışık, açık, güneşli gün, ay ışığı”, *sara-bçi* “gölgelik, şapka siperliği”, **sarabkay* “pencere, ışık deliği” (Kalm. *sarwǰā, sarūǰē*) biçimleriyle karşılaştırmıştır (1922, s. 23, 24). Poppe, *şur-* “beyazlamak”, *şurî* “beyaz” sözcüklerinin Trkm. *sârî* “sarı”, OT *sârîg* ay. ay. ve Mo. *sira* “sarı”, Hlh. *şar* ay. ile birleştirmiştir. Ona göre *şur-* “beyazlamak”, önce **şâr* biçimine oradan da **şîâr* üzerinden **şîra*’ya gider. Çuvaşçada temsil edilen biçim, İlk Türkçe biçimden farklı bir yolla gelişmiştir çünkü Eski Türkçede bu **sârîg* biçimindedir (**sâr-* fiiline *-i-g* eylemden ad yapım ekinin eklenmesi ile) (1974, s. 138). Talat Tekin, Çuv. *şur-* “beyazlamak, ağarmak” eyleminin gelişimini şu şekilde düşünmüştür: < **sârî* < *sâr*² + *i-* (Mac. *sár* [şâr] “beyaz”) < Eski Bulg. **şar* ay. < **şjar* < **sâr*², Çuv. *şurîh-* “beyazlamak, soluklaşmak” < **şjarîk-* < **sârîk-* < **sâr*² + *i-k-*. Bu **sâr* adının GT yaşayan biçimlerine ise örnek olarak Osm. *saz* “beyaz, sarımsı beyaz, soluk”, *saz benizli* “soluk”, Kırg. *saz öñdū, öñü saz* ay., Trkm. *sad ber-* “ışmak, şafak sökmek” yapısındaki *sād, sādmiḵ* “grimsi” (ör. *sādmiḵ* bulutlar “grimsi bulutlar” < *sāz-muḵ*), Uyg. *sazğan* (Hsüan Tsang, X. bölüm) “soluk” < *saz* + *ğan* (küçültme eki) < *sāz* < **sâr*² verilerini verir. GT *sârîg* “sarı”, Trkm. *sârî*, Tob. *sêri* ay., Yak. *arı* “yağ” vb. de buradan gelir: < **sârîg* < *sâr*² + *i-g*; Çuv. *şur, şurî* “beyaz” < **şjarîg* < **sâr*² + *i-g*. Tekin, ayrıca Mo. *sira* “sarı” < **şjara* < **sâra, siraḵan* “sarımsı” < *sira-kan* (Uyg. *sazğan* “soluk” ile karşılaştırılabilir), *siralala-* “sararmak” < **sira* + *ra-* (disimilasyon), *ür siralaḵu* “gün doğuyor” (Trkm. *dañ sād ber-* ay. ile karşılaştırılabilir) verilerini sunmuştur. Tekin bu verilerden hareketle Mo. **sira* biçiminin Tü. **sârîg* ile değil, **sāz* biçimiyle kökteş olduğunun açık olduğunu, Çuv. *şur, şurî* “beyaz” sözcüğünün ise GT **sârîg*’a kadar uzandığını belirtir. Tü. **sârîg, *sârî-* “beyaz veya sarı olmak (> Çuv. *şur-* “beyaz olmak”) eyleminden türemiş bir sıfattır. Dolayısıyla Tü. **sāz* ve **sârîg* verileri, Tekin’in zetasismin sadece son konumda İlk Türkçe döneminde gerçekleştiğini belirten teorisini destekleyen bağlantılı kelime çiftlerinden biridir. İlk Türkçe **sâr*², Ana Türkçede **sāz* olmuş, ancak Ana Bulgarcada *sâr*² olarak kalmıştır. Öte yandan, İlk Türkçe **sâr*², zetasisim öncesi bir türev

şurî [şŭrê]⁴⁶⁰⁸, Sp. ay. “beyaz”; *çilt ş.* [tʃêlt š.] “bembeyaz, kar beyazı”; krş. ? *şar* [şar] (Tat. vd. R [sarê⁴⁶⁰⁹] “sarı, sararmış”; krş. Çuv. *sari* [sarê])

şurî-kîmpa [şŭrê-kêmba] “beyazca bir tür mantar, ak mantar”

şurkut (şurî+kŭt) [şŭrcŭt (şŭrê+kŭt)] “kum kırlangıcı (Hirundo riparia)”

şurîm-puś [şŭrê-m-puś]⁴⁶¹⁰, Sp. ay. “gün doğuşu, şafak, şafak vakti” (krş. KumdR [jarê⁴⁶¹¹] “aydınlanmak, parlamak”, UygR [jaru⁴⁶¹²] “parlamak, parıldamak, ışımak”, Alt. vd. R [jar⁴⁶¹³] “aydınlanmak, aydın olmak, parlamak”)

şurîm-puś şiltîrî [şŭrê-m-puś šêlbêrê]⁴⁶¹⁴ “sabah yıldızı, Venüs”

şurka [şŭrga] “bir kürkün kenar süsü, kenar şeridi veya süslemesi” = *şal* [şal] (krş. ŞorR [şaryan⁴⁶¹⁵] “sırma, kenar süsü”)

şuś [şŭś] bk. *şŭvś* [šêvêś]

şuśîm [şŭzê-m]⁴⁶¹⁶ “ufuktaki ışıklı çizgi, ışık şeridi; (ör. bir yangın, yüksek ateş hak.) yansıma” (krş. *şisîm* [şizê-m])

şut [şŭt]⁴⁶¹⁷ “sayma, sayım, hesap, hesaplama” (Ru. *счетъ*; krş. TatB, TatO [şet⁴⁶¹⁸] “çörkü”)

şutla- [şŭtla-]⁴⁶¹⁹ “saymak, hesaplamak”

şü- [şŭ-]⁴⁶²⁰ (mastar *şŭves* [šêves] “şişmek, kabarmak”)

şükke [şŭkke] “küçük turna balığı” (? Ru. *ушка* “turna balığı”)

şüreke [şŭreke]⁴⁶²¹ “sivri, keskin” (krş. ? *şŭrîr* [šêvêr])

şürpe [şŭrbe]⁴⁶²², Sp. ay. “çorba”; *pulî-şürpi* [pŭlê-şürbi] “balık çorbası” (Tat. [şurpa, şulba], Osm. KrmR [çorba⁴⁶²³] “çorba, yemek suyu”; Far. [şorba⁴⁶²⁴] “çorba”, Zenk. 552)

olarak **sârî-* “beyaz veya sarı olmak” (< *sâr²+t-*) eyleminde varlığını sürdürerek, GT **sârîg* biçimini vermiştir (1979, s. 129). Emine Yılmaz ise Çuv. *şur-* eylemini, **sâr-* biçiminden getirmiştir (baskıda).

⁴⁶⁰⁷ Çevirisi, CsSz.’te (s. 154) ve ÇS’nde (s. 161) bulunmamaktadır.

⁴⁶⁰⁸ << **sârîg* (Ligeti, 1938 s. 195) << **sârîg* (ÇSB); << **siarig* (EDAL, s. 1261) = TT *sari* “sarı”, bk. *şur-*.

⁴⁶⁰⁹ Tat. vd. R *сары* 1911: 319

⁴⁶¹⁰ Bize göre; < *şur-* “ağarmak, beyazlamak” + *-îm* (e.a.y.e.) + *puś* “baş”, bk. *şur-* ve *puś*. Eğer Paasonen’in ilişkilendirdiği gibi Uyg. *jaru-* “parlamak” vb. ile kökteş olsaydı söz başı *ş-* beklenirdi.

⁴⁶¹¹ KumdR *jarы-* 1905: 120

⁴⁶¹² UygR *jarу* 1905: 131

⁴⁶¹³ Alt. vd. R *jar-* 1905: 103

⁴⁶¹⁴ < *şur-* “ağarmak, beyazlamak” + *-îm* (e.a.y.e.) + *puś* “baş” + *şiltîr* “yıldız” + *î* (3. tekil iyelik eki), bk. *şur-*, *puś* ve *şiltîr*.

⁴⁶¹⁵ ŞorR *шарған* 1911: 955

⁴⁶¹⁶ Belki *şur-* “ağarmak” veya *şur*, *şurî* “beyaz” sözcükleriyle ilişkilidir.

⁴⁶¹⁷ Belki bu sözcük, *şuhîş* “düşünce, fikir, niyet; dert, kaygı, tasa” ile birlikte **sâr-* “saymak” eyleminin *şu-* olarak yaşadığı iki örnekten biri olabilir. Ancak Çuvaşça için eylemden ad yapan *-t* eki tespit edemedik. O nedenle Rusça bir kopya olması şu an için daha güçlü bir ihtimal gibidir. Ayrıca bk. *su-*, *sum* ve *şuhîş*.

⁴⁶¹⁸ TatB *şot* 1876: 103), TatO *uom* 1892: 237b

⁴⁶¹⁹ < *şut* “sayma, sayım, hesap, hesaplama” + *-la-* (a.e.y.e.), bk. *şut*.

⁴⁶²⁰ Räsänen, bu eylemi, *şŭ* “su” sözcüğüne yaklaştırmıştır (1969, s. 431a).

⁴⁶²¹ < *şür* “sivri” (Aşm. XVII, s. 262) + *+eke* (a.a.y.e.). Çuv. *şür* “sivri”, *şŭrîr* “sivri” sözcüğünün kaynaşmış biçimi olmalıdır. Aşmarin’de de ilgili maddede *şŭrîr*’e atıfta bulunulmuştur, bk. *şŭrîr*.

⁴⁶²² << Far. *şorbâ* شوربا “çorba, yemek suyu” (EWb., s. 116b; ANLT, s. 41).

⁴⁶²³ Osm. KrmR *чорба* 1905: 2021

⁴⁶²⁴ FarZenk. شوربا *şorba*

şüt [şüt] “şaka” (krş. ? Ru. *шутка* “şaka”, *шутливо* “şaka edercesine”)

şütlen- [şütlen-]⁴⁶²⁵ “şaka yapmak, şakalaşmak”

şüçî [şü.ǰǰ]⁴⁶²⁶ “üzerine demetlerin (özellikle darı demetlerinin) rüzgârda kuruması için konulduğu koni şeklindeki sırk iskelesi” (TatR [čäšǰ⁴⁶²⁷] “(saman, bezelye vb. kurutmak için) sırkılardan yapılmış salaş”, MişBüg. [šäčǰ] ay.)

t [t]

-ta I, -te [-ta¹, -tɛ] (-da, -dɛ) “ve, dA bağlacı, dahi, ama, fakat”; krş. AşmMater. 243, 245 (Tat. [-ta, -tä, -da, -dä])

ta II, te: ta – ta [ta², tɛ: ta – ta] “(bilinmeyen, belirsiz) ister ... veya ...”; *ta-kam (takam)* [ta-kam (taçam)] “belirsiz bir kimse, herhangi bir kimse, biri”; *ta-mǰn* [ta-mǰn] “herhangi bir şey, bir şey”; *tahşan* [taşşan] “bir zamanlar, bir defasında, belirsiz bir zamanda, herhangi bir zamanda”; *tahşanah* [taşşanaç] “epeydir, çoktandır, bir zamanlar, çok eskiden”, vb. krş. AşmMater. 207, 248 (Alt. vd. R [tä] “şüphe bildiren bir ünlem”; [tä – tā⁴⁶²⁸] “ya ... ya da”)

tayan- [tajan-]⁴⁶²⁹ “yaslanmak, dayanmak” (Tat. [tajan-], OsmR [dajan-⁴⁶³⁰] ay.)

tayançık [tajan.ǰǰk]⁴⁶³¹ “genç gelinin yeni evine geldiğinde kayınpederinden hediye olarak aldığı evcil hayvanlar (at, inek, bir çift koyun, kuzu)”; krş. Magn. 204, 263 (TatR [tajančǰk⁴⁶³²] “destek, güvence; genç gelin damadın evine getirilince, arabaya bir koyun veya inek götürülür; daha sonra gelinin dışarı çıkıp hayvanı bir bezle örtmesi gerekir, o zaman hayvan ona ait olur ve *tayançık* olarak adlandırılır”)

tayıl- [tajǰl-]⁴⁶³³, Sp. ay. “eğilmek, bir yana meyletmek” (TatR [tajǰl-⁴⁶³⁴])

tayiltar- [tajǰlbar-]⁴⁶³⁵ ettirgen.

taykalan- [tajçalan-]⁴⁶³⁶ “sallanmak, tekrar tekrar bir yana sallanmak, ileri geri sallanmak” (TatR [taiçala-⁴⁶³⁷] “bazen, sık sık ayağı kaymak”; krş. Tat. Alt. vd. R [tai-⁴⁶³⁸] “kaymak”)

taylık [tajlǰk]⁴⁶³⁹ “bir yana eğilmiş, meyletmiş, eğri, eğimli”; *t. kǰperǰnten sıhla!* [t. kǰBERǰNDǰN sıçla!]⁴⁶⁴⁰ “eğri, bozuk köprüden koru!” (krş. *tayıl-* [tajǰl-])

⁴⁶²⁵ < *şüt* “şaka” + *-len-* (a.e.y.e.), bk. *şüt*.

⁴⁶²⁶ < MişBüg. *şęçǰ* ay.

⁴⁶²⁷ TatR *čäwǰ* 1905: 1991

⁴⁶²⁸ Alt. vd. R *mā, mā - mā* 1905: 763

⁴⁶²⁹ < Tat. *tayan-* ay. < *taya-* “dayamak” (EDAL, s. 1349; ESTY II, s. 235a).

⁴⁶³⁰ OsmR *ǰajan-* 1905: 1618

⁴⁶³¹ < Tat. *tayançık* “destek, güvence; gelin damadın evine getirilince, arabadan indiğinde akrabaların ona verdiği sığır” < *tayan-* “dayanmak” < *taya-* “dayamak” (Poppe, 1927, s. 166; ESTY II, s. 235a).

⁴⁶³² TatR *maǰançık* 1905: 818

⁴⁶³³ < Tat. *tayıl-* ay. < Tat. *tay-* “sallanmak, kaymak; eğmek; vazgeçmek” + *-il-* (e.e.y.e.; edilgenlik).

⁴⁶³⁴ TatR *maǰıl-* 1905: 820

⁴⁶³⁵ < *tayıl-* “eğilmek, bir yana meyletmek” + *-tar-* (e.e.y.e.), bk. *tayıl-*.

⁴⁶³⁶ < *tay-* “meyletmek, eğim göstermek, kaymak” + *-kala-* (e.e.y.e.; sıklık) + *-n-* (e.e.y.e.; dönüşlülük). Çuv. *tay-* < Tat. *tay-* ay. (EWb., s. 455a) veya < Tat. *taykala-* ay.

⁴⁶³⁷ TatR *maiçala-* 1905: 768

⁴⁶³⁸ Tat. Alt. vd. R *mai-* 1905: 766

taylîklî [tajlîklî]⁴⁶⁴¹ Uçebn. 121 “eğik, meyilli”

taytar- [tajdar-]⁴⁶⁴² Uçebn. 145 “tartmak, ölçüp biçmek”

taka [taga-⁴⁶⁴³]⁴⁶⁴⁴, Sp. ay. “koç, teke”; krş. Gomb. (TatB, Osm. Alt. vd. R [tākā⁴⁶⁴⁵], Uyg. Kum. Şor. LebR [tägä⁴⁶⁴⁶])

takan I [tagan]⁴⁶⁴⁷, Sp. [taran] “nal”; krş. Gomb. (krş. Tat. [daya], Çağ. TelR [taka⁴⁶⁴⁸], Alt. Tel. Koyb. vd. R [takka⁴⁶⁴⁹], ÇağVámb. [takau⁴⁶⁵⁰] “nal”)

takanla- [taganla-]⁴⁶⁵¹ “(atı) nallamak”

takanlattar- [taganlattar-]⁴⁶⁵² ettirgen.

takan II [tagan]⁴⁶⁵³ “üzerine bir şey (ör. tarlada salıncak, kazan) asmak için ayaklı düzen, ayaklık, sehpa; darağacı”; Uçebn. 33 “kiriş”; *takana śak-* [tagana śak-] “asmak, adam asmak” (TatR [taγan⁴⁶⁵⁴] “bir şey asmak için ayaklık, ayaklı düzenek; salıncak”)

takanka [taganğa]⁴⁶⁵⁵ Uçebn. 67 = *takanççi* [tagant't'şî]

takanççi [tagant't'şî]⁴⁶⁵⁶ “(ayaklı) büyük salıncak”

takana [tagana]⁴⁶⁵⁷, Sp. ay. “(yuvarlak) tekne (un vb. depolamak için)” (TatR, MişBüg. [tigänä⁴⁶⁵⁸] “tekne”, KumR [tägänä⁴⁶⁵⁹] “büyük çanak”, KzkR [tegänä⁴⁶⁶⁰] “büyük tahta tas”)

takîn- [tagân-], Sp. ay. “takılmak, tökezlemek; kafası karışmak (ör. hesap yaparken)” (Zol.’a göre Tat. [tākän-⁴⁶⁶¹], UygR [tägin-⁴⁶⁶²] “temas kurmak, görüşmek”; krş. Orh. Çağ. vd. R [täg-⁴⁶⁶³] “isabet etmek, değmek”, UygR [tāk-⁴⁶⁶⁴] “değmek, erişmek”)

⁴⁶³⁹ < *tayîl-* “eğilmek, bir yana meyletmek” (< Tat. *tayîl-* ay.) + *-îk* (e.a.y.e.).

⁴⁶⁴⁰ Çevirisi CsSz.’te bulunmamaktadır (s. 155). ÇS’nde “eğri (bozuk) köprüden sakla” biçimindedir (s. 167).

⁴⁶⁴¹ < *taylîk* “bir yana eğilmiş, meyletmiş, eğri, eğimli” + *+î* (a.a.y.e.), bk. *taylîk*.

⁴⁶⁴² < *tay-* “meyletmek, eğim göstermek, kaymak; tartmak” (< Tat. *tay-* sallanmak, kaymak; eğmek; vazgeçmek”) + *-tar-* (e.e.y.e.; ettirgenlik).

⁴⁶⁴³ *taga* olmalı

⁴⁶⁴⁴ < **teke* (EDAL, s. 1430; CHF, s. 139) = TT *teke* ay.

⁴⁶⁴⁵ TatB ay. 1876: 109, Osm. Alt. vd. R *mākā* 1905: 1016

⁴⁶⁴⁶ Uyg. Kum. Şor. LebR *māzā* 1905: 1029

⁴⁶⁴⁷ Yegorov, Räsänen ve Fedotov sözcüğü, Çağ., YUyg., Özb., Tel. *taqa*, Kzk., KKalp. *taga*, Tat., Başk., Tuv. *dağa*, Alt., Tel., Şor. *taḳka* “nal” gibi iç ve Yazılı Mo. *taqa*, Kalm. *taḥ* “nal”, Manç. *taγan* ay. gibi dış denklilere yaklaştırmışlardır (1964, s. 228; 1969, s. 456b; 1996b, s. 164). Ancak Çuvaşça için Genel Türkçeden kopya gibi görünüyor.

⁴⁶⁴⁸ Çağ. TelR *maka* 1905: 779

⁴⁶⁴⁹ Alt. Tel. Koyb. vd. R *makka* 1905: 789

⁴⁶⁵⁰ ÇağVámb. تاقار 1867: 255b

⁴⁶⁵¹ < *takan* “nal” + *+la-* (a.e.y.e.), bk. *takan I*.

⁴⁶⁵² < *takan* “nal” + *+lat-* (a.e.y.e.) + *-tar-* (e.e.y.e; ettirgenlik), bk. *takan I*.

⁴⁶⁵³ < Tat. *tagan* “bir şey asmak için stant, sehpa; salıncak; sacayağı” (EWb., s. 456b; ESTY II, s. 198b).

⁴⁶⁵⁴ TatR *taγan* 1905: 795

⁴⁶⁵⁵ < *takan* “üzerine bir şey (ör. tarlada salıncak, kazan) asmak için ayaklı düzen, ayaklık, sehpa; darağacı” + *+ka* (a.a.y.e.), bk. *takan II*.

⁴⁶⁵⁶ < *takan* “üzerine bir şey (ör. tarlada salıncak, kazan) asmak için ayaklı düzen, ayaklık, sehpa; darağacı” + *+çî* (a.a.y.e.), bk. *takan II*.

⁴⁶⁵⁷ << **tekne* (EDAL, s. 1430); << **tekeney* (WOT, s. 883) = TT *tekne* ay.

⁴⁶⁵⁸ TatR *miğänä* 1905: 1352

⁴⁶⁵⁹ KumR *mägänä* 1905: 1031

⁴⁶⁶⁰ KzkR *teğänä* 1905: 1031

⁴⁶⁶¹ Zol. *тякен-* 1875: 79a

takir [taçêr]⁴⁶⁶⁵ “düz, düzgün, pürüzsüz, tümseksiz, engebesiz”; *t. şul* [t. şul⁴⁶⁶⁶] “engebesiz yol” (Tat. Kumd. Kzk. Kırg. TelR [takêr⁴⁶⁶⁷])

takmak [takmak]⁴⁶⁶⁸, Sp. ay. “deri çanta”; Máté IX, 17 “kürk” (Zol.’a göre Tat. [täkmäk⁴⁶⁶⁹])

talak [talak]⁴⁶⁷⁰ Uçebn. 17. “dalak” (Tat. [talak])

tamaşa [tamaşa]⁴⁶⁷¹ “harika, görülmemiş, şaşılacak şey; Allah kahretsin! lanet olsun!” *t., laşa şıva kayya paçî* [t., laşa şıva kajja pa.đžə] “Allah kahretsin, at nehre battı!” (Tat. Çağ. Kum. TKarR [tamaşa⁴⁶⁷²] “gösteri, kamu eğlencesi, halk kalabalığı, izdiham”; TKar. “hayret”, TatB [tamaşa⁴⁶⁷³] “eğlence”, MişBüg. “şaşılacak şey, inanılmaz şey, mucize”)

tamık [tamêk]⁴⁶⁷⁴, Sp. ay. “cehennem” (Tat. Kum. UygR [tamuk⁴⁶⁷⁵], UygR [tamu⁴⁶⁷⁶], KzkR [tamêk⁴⁶⁷⁷], Alt. vd. R [tamê⁴⁶⁷⁸])

tan [tan]⁴⁶⁷⁹, Sp. ay. “eşit, denk”; *tappa-tan* [tappa-tan] “tamamen denk”; krş. AşmMater. 163 (Tat. [tiŋ])

tanlaş- [tanlaş-]⁴⁶⁸⁰ “tutarlı, denk olmak, eşit olmak, simetrik hâle gelmek”; *ilîk puyan purnaççî halî pirîŋpe tanlaşrî* [ələk pujan purnatt'šə ɣalə pirənbə tanlaşrə]⁴⁶⁸¹ “eskiden bolluk içinde yaşıyordu şimdi bizimle denk oldu”; krş. Máté X, 25

⁴⁶⁶² UygR *mâzin-* 1905: 1034

⁴⁶⁶³ Orh. Çağ. vd. R *mâz-* 1905: 1028

⁴⁶⁶⁴ UygR *māk-* 1905: 1016

⁴⁶⁶⁵ Çuv. *takir* üzerinde kesin bir köken açıklaması yoktur. Yegorov ve Fedotov, Çuv. *takir*’ı Paasonen’de verilen Türkçe verilerle birleştirirler (1964, s. 228; 1996b, s. 165, 166). Räsänen, sözcüğü iki farklı maddede ele almıştır. İlk olarak Kzk., Kırg., Tat. *taķır* “düz, çorak, saçsız, kel” vb. verilerini, Çuv. *takir* sözcüğüyle birleştirmiş ve ayrıca Mo. *tag-tu-ra-* “sertleşmek, katılaşmak” ile karşılaştırmıştır. İkinci olarak Kzk. *teğiz*, Çağ. *teğis* “düz, pürüzsüz”, DT *tekis*, Tat. *tiğis ay*. (> Çuv. *tikis*), Kmk. *teğiş* “düz, düzgün” verileri arasında Çuv. *takir*’ı soru işaretli bir biçimde vermiştir. Räsänen, teorik olarak, eğer Çuv. *takir*’ın Tü. **tekiz* “düz, pürüzsüz” biçimine karşılık geliyorsa, Genel Türkçedeki *takir* tipi sözcüklerin Çuvaşçadan kopyalar olabileceğini belirtir (1969, s. 457a, 470b). EDAL’da *takir* sözcüğü, Trkm. *tekiz*, OT *tekiz*, Krm. *teğiz*, Tat. *tiğiz*, Başk. *tiğiz*, Kırg. *teğiz*, Kzk., KKalp., Nog. *teğis* “düz” sözcükleriyle birlikte AT **tekir* biçimi altında verilmiştir. Ancak, Çuv. *takir*’ı Tü. *taķır* tipi ve AT **taķır* “düz, pürüzsüz” biçimine götürülebilecek veriler göz önünde bulundurulduğunda Çuvaşça için sözcüğün Tatarca bir kopya da olabileceğini, böyle bir durumda da *takir*’ın AT **tekir* altında değerlendirilemeyeceğini de eklerler (s. 1412). Bu sözcük; Genel Türkçede oldukça yaygın bir biçimde bulunduğu için bazı araştırmacılar, Çuv. *takir*’ı Genel Türkçeden (Tatarcadan) kopya olarak değerlendirmişlerdir (ÇSB; ESTY II, s. 203a).

⁴⁶⁶⁶ *t. şul* olmalı. Çevirisi, CsSz.’te (s. 156) ve ÇS’nde (s. 163) bulunmamaktadır.

⁴⁶⁶⁷ Tat. Kumd. Kzk. Kırg. TelR *makyp* 1905: 783

⁴⁶⁶⁸ Räsänen sözcüğü TT *taķ-* “takmak” ve onun diğer Türk dillerindeki denkliklerine yaklaştırmıştır (1996b, s. 167). Bu durumda Çuv. olamaz, kopya bir sözcük olmalı. Bize göre Tat. *taķmak* sözcüğünden bir kopyadır. Tat. *taķmak*’ı, tarihi ve kültürel bir sözcük olarak “dügünde hediye dolu, deri veya bez çanta” anlamında tespit ettik. Bu sözcüğün aynı zamanda “dügünde söylenen söz, şiir” gibi anlamları da bulunur (TTAS V, s. 325b). Çuvaşçaya sözcüğün bu anlamı da kopyalanmıştır. *Takmak*, aynı zamanda Çuvaşçada da “şarkı, şiir” anlamında kullanılır (ÇRS, s. 438c).

⁴⁶⁶⁹ Zol. *тякмяк* 1875: 79a

⁴⁶⁷⁰ < Tat. *talak* “dalak” (Yeg, s. 229; EWb., s. 457b; Fed. II, s. 167; EDAL, s. 1373; ESTY II, s. 204a), krş. *sula* II.

⁴⁶⁷¹ < OÇuv. **tâmaşa* < Tat. *tamaşa* “manzara; eğlence” < Far. *tamāšā* تماشى “görölmeye değer şey; manzara” (< Ar. (*at-*)*tamāšî* “yürümek, gitmek”) (ANLT, s. 71).

⁴⁶⁷² Tat. Çağ. Kum. TKarR *ماماуа* 1905: 997

⁴⁶⁷³ TatB ay. 1876: 107

⁴⁶⁷⁴ < Tat. *tamuk* “cehennem; mahzen, zindan” (ANLT, s. 460a).

⁴⁶⁷⁵ Tat. Kum. UygR *مامык* 1905: 1002

⁴⁶⁷⁶ UygR *مامу* 1905: 1001

⁴⁶⁷⁷ KzkR *тaмык* 1905: 998

⁴⁶⁷⁸ Alt. vd. R *тaмы* 1905: 998

⁴⁶⁷⁹ << **teŋ* (ÇSB) = TT *denk* ay.

tanlaştar- [tanlaştar-]⁴⁶⁸² ettirgen. “denkleştirmek, aynı yapmak; karşılaştırmak, kıyaslamak”; krş. Márk IV, 30

tantış [tanɔđř]⁴⁶⁸³ “akran, aynı yaşta, yaşıt”

tanata [tanada], Sp. ay. “avcı ağı” (Ru. *менема*)

tanlantar- [tanlanɔar-] “sorun çıkarmak, mazeret veya bahane bulmak, bahane uydurmak veya dolambaçlı ifadeler kullanmak” (krş. ? *tan* [tan])

tanlı [tanlı] “sorun çıkaran”; *t. şin* [t. şjn]⁴⁶⁸⁴ “sorun çıkaran kimse”

tanlı: t. pişen [tanlı: t. pişen] “(bot.) bir tür dikenli bitki”; krş. *pişen* [pişen]; krş. Zol. 79 [тана пизень] “topuz dikenli bitkisi”

tap- I [tap-]⁴⁶⁸⁵, Sp. ay. “tekmelemek, ayağıyla itmek, vurmak, ayağını koymak, basmak; çarpmak, atmak, vurmak”; *şim t.* [çm t.] “yün atmak, dövme veya taraklamak (*ukşu* [uřku] adlı aletle)”; *şim-tapni* [çm-tapni] “yün ırpıcı, yün dövücü (alet)”; *ire tapat* [tşere tavat] “kalp çarpıyor” (TatB [tib-⁴⁶⁸⁶], Osm. Alt. vd. R [táp-⁴⁶⁸⁷])

tapalan- [tavalan-]⁴⁶⁸⁸ “elleri ve ayaklarıyla debelenmek, tepinmek, ırpınmak”

tapıltat- [tavıltat-]⁴⁶⁸⁹ “(ör. ölmek üzere olan biri) deprenmek, debelenmek, kıpırdanmak, ırpınmak, kıvranmak”

tapın- [tavın-]⁴⁶⁹⁰ “saldırmak, hücum etmek, üstüne atılmak”

tapkala- [tapkala-]⁴⁶⁹¹ iter. “ayakları altına almak, basmak, ayağıyla sıkça iteklemek, tekmelemek vb”

tap- II [tap-] “(kan hak.) akmak”; *yun-tapni* [jun-tapni] “kanama”

tapak [tavak] “(daha kibar bir ifadeyle) erkeklik uzvu, penis” (? Ru.)

tapı [tavı]⁴⁶⁹², Sp. ay. “kapan, tuzak” (TatO [täbä⁴⁶⁹³], TatR [täbi⁴⁶⁹⁴], MişBüg. [täpə])

⁴⁶⁸⁰ < *tan* “eşit, denk” + *laş-* (a.e.y.e.), bk. *tan*.

⁴⁶⁸¹ evirisi, CsSz.’te (s. 156) ve S’nde (s. 164) bulunmamaktadır.

⁴⁶⁸² < *tanlaş-* “tutarlı, denk olmak, eşit olmak, simetrik hâle gelmek” + *-tar-* (a.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *tanlaş-*.

⁴⁶⁸³ < *tan* “eşit, denk” + *+tış* (a.a.y.e.), bk. *tan*.

⁴⁶⁸⁴ evirisi, CsSz.’te (s. 156) bulunmamaktadır. S’nde “bahane ileri süren (adam)” biçimindedir (s. 164).

⁴⁶⁸⁵ < **tep-* (SB; CHF, s. 139) = TT *tep-* ay.

⁴⁶⁸⁶ TatB ay. 1876: 116

⁴⁶⁸⁷ Osm. Alt. vd. R *mān-* 1905: 1108

⁴⁶⁸⁸ < *tap-* “tekmelemek, ayağıyla itmek, vurmak, ayağını koymak, basmak; çarpmak, atmak, vurmak” + *-ala-* (e.e.y.e.; sıklık) + *-n-* (e.e.y.e.; sıklık), bk. *tap-*.

⁴⁶⁸⁹ < *tap-* “tekmelemek, ayağıyla itmek, vurmak, ayağını koymak, basmak; çarpmak, atmak, vurmak” + *-il-* (e.e.y.e.; edilgenlik) + *-tat-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *tap-*.

⁴⁶⁹⁰ < *tap-* “tekmelemek, ayağıyla itmek, vurmak, ayağını koymak, basmak; çarpmak, atmak, vurmak” + *-in-* (e.e.y.e.; dönüşlülük), bk. *tap-*.

⁴⁶⁹¹ < *tap-* “tekmelemek, ayağıyla itmek, vurmak, ayağını koymak, basmak; çarpmak, atmak, vurmak” + *-kala-* (e.e.y.e.; sıklık), bk. *tap-*.

⁴⁶⁹² < *tap-* “darbe uygulamak, ayakla sertçe basmak, çarpmak, birden kapanmak” + *-ı* (e.a.y.e.) (Yeg., s. 230), bk. *tap-*.

⁴⁶⁹³ TatO *тябе* 1892: 211a

⁴⁶⁹⁴ TatR *mābi* 1905: 1120

tapirtat- [tabêrdat-]⁴⁶⁹⁵ “hareket hâlindeyken ses çıkarmak, gürültü yapmak, vücudunu hareket ettirmek, ayaklarını vurmak, tepinmek (*tîpîrtet-* [təbêrdet-] eyleminin ifade ettiğiinden daha boğuk bir ses)”; *uripe tapirtatat*’ [urîbe tabêrdadat] “ayaklarıyla takırtı yapıyor” (krş. OsmR [tapêrda-⁴⁶⁹⁶] “zıplamak, ayaklarıyla yere vurmak, tepinmek”)

tapirtattar- [tabêrdattar-]⁴⁶⁹⁷ ettirgen. *an tapirtattar urîna!* [an tabêrdattar urêna!]⁴⁶⁹⁸ “ayağı yere vurdurma!”

taphîr [tapχêr]⁴⁶⁹⁹ “kere, defa, sefer”; *vis t., vis taphîrççen* [vis t., vis tapχêrttîşen] “üç kez, üç kerede”; krş. Gomb. [tapkên-tapkên] (TatR [tapkêr⁴⁷⁰⁰])

tyapka [t'apka] “lahana bıçağı” (Ru. *тыпка*)

tappa: t. tan [tappa: t. tan] “tamamen denk” (krş. ÇağR [tâp: t.-tâñ⁴⁷⁰¹] “dümdüz, pürüzsüz”

tapran- [tapran-]⁴⁷⁰², Sp. ay. “deprenmek, kımıldamak, kıpırdamak, hareket etmek”; *taprançî makîrma* [tapran.ðê magêrma] “ağlamaya başladı” (TatB [tibrân-⁴⁷⁰³])

taprat- [taprat-]⁴⁷⁰⁴ “harekete geçirmek, hareket ettirmek, kımıldatmak”; *şik şihîrtîm, yittîne tapratrîm* [şik şêχêrdêm, jêttêne tapratrêm] “ıslık çaldım, köpekleri harekete geçirdim” (Tat. [tibrât-])

tapta- [tapta-]⁴⁷⁰⁵, Sp. ay. “ezmek, çiğnemek, ayakları altına almak” (Tat. [tapta-])

tar I [tar]⁴⁷⁰⁶, Sp. ay. “barut” (Tat. KırgR [darê⁴⁷⁰⁷] < Far)

tar II [tar]⁴⁷⁰⁸, Sp. ay. “ter” (Tat. [tir])

tarla- [tarla-]⁴⁷⁰⁹ Uçebn. 146 “terlemek”

⁴⁶⁹⁵ < *tap* “ayağını ses çıkaracak şekilde yere vurma hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 443a) + *+îr* (a.a.y.e.) + *+tat-* (a.e.y.e.).

⁴⁶⁹⁶ OsmR *manırdâ-* 1905: 950

⁴⁶⁹⁷ < *tapirtat-* “hareket hâlindeyken ses çıkarmak, gürültü yapmak, vücudunu hareket ettirmek, ayaklarını vurmak, tepinmek (*tîpîrtet-* [təbêrdet-] eyleminin ifade ettiğiinden daha boğuk bir ses)” + *-tar-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *tapirtat-*.

⁴⁶⁹⁸ Çevirisi, CsSz.’te (s. 157) ve ÇS’nde (s. 163) bulunmamaktadır.

⁴⁶⁹⁹ < Tat. *tapkır* “(belirli bir) yer; yakındaki yer; kez, defa” (ESTY II, s. 213a).

⁴⁷⁰⁰ TatR *mankırp* 1905: 952

⁴⁷⁰¹ ÇağR *mân-mâñ* 1905: 1108

⁴⁷⁰² < **tapra-* “deprenmek, hareket etmek” + *-n-* (e.e.y.e.; dönüşlülük). Çuv. **tapra-* < **tepre-* (ÇSB). Bundan başka bu eylem için birkaç farklı gelişim yolu düşünülebilir: 1. < *tap* “ayağını ses çıkaracak şekilde yere vurma hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 443a) + *+ra-* (a.a.y.e.) + *-n-* (e.e.y.e.; dönüşlülük); 2. < *tap* “ayağını ses çıkaracak şekilde yere vurma hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 443a) + *+îr* (a.a.y.e.) + *+an-* (a.e.y.e.); 3. *tap-* “tekmelemek, ayağıyla itmek, vurmak, ayağını koymak, basmak; çarpmak, atmak, vurmak” + *-ra-* (e.e.y.e.) + *-n-* (e.e.y.e.; dönüşlülük), bk. *tap-*.

⁴⁷⁰³ TatB ay. 1876: 116

⁴⁷⁰⁴ < **tapra-* “deprenmek, hareket etmek” + *-t-* (e.e.y.e.; ettirgenlik). Çuv. **tapra-* < **tepre-* (ÇSB). Bundan başka bu eylem için birkaç farklı gelişim yolu düşünülebilir: 1. < *tap* “ayağını ses çıkaracak şekilde yere vurma hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 443a) + *+ra-* (a.a.y.e.) + *-t-* (e.e.y.e.; ettirgenlik); 2. < *tap* “ayağını ses çıkaracak şekilde yere vurma hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 443a) + *+îr* (a.a.y.e.) + *+at-* (a.e.y.e.); 3. *tap-* “tekmelemek, ayağıyla itmek, vurmak, ayağını koymak, basmak; çarpmak, atmak, vurmak” + *-ra-* (e.e.y.e.) + *-t-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *tap-*.

⁴⁷⁰⁵ < Tat. *tapra-* “ayağı altına almak; ezmek” (ESTY II, s. 213b) veya < *tap* “ayağını ses çıkaracak şekilde yere vurma hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 443a) + *+ta-* (a.e.y.e.).

⁴⁷⁰⁶ < Tat. *tarı/daru* “barut” < Far. *dârû* دارو “ilaç; barut” (EWb., s. 132b, 133a; ANLT, s. 19; ESTY I, s. 240b).

⁴⁷⁰⁷ Tat. KırgR *dapı* 1905: 1627

⁴⁷⁰⁸ < **ter* (Ceylan, 1996, s. 156) = TT *ter* ay.

⁴⁷⁰⁹ < *tar* “ter” + *+la-* (a.e.y.e.), bk. *tar*.

tar-çiri [tar-t'şirə]⁴⁷¹⁰ “ateş, ateşlenme, ateşli hastalık”

tar- [tar-]⁴⁷¹¹, Sp. ay. “kaçmak” (OrhR [tāz-⁴⁷¹²], ŞorR [tās-⁴⁷¹³], Sag. Koyb. KaçR [tes-⁴⁷¹⁴] ay.)

taray: **t. tutri [taraj: t. tūtrī]**⁴⁷¹⁵ (folk.) “iyi, ince bez, kumaş”; *yılme-pikeçe yış-sipka i taray-tutri şi-vitti* [jəlmε-pəge.ðže jəs-səpka i taraj-tūtrī şi-vitti]⁴⁷¹⁶ (bir halk şarkısından) “karaağaç-yay, pirinç-beşik mi iyi, ince-mendil örtü mü”; krş. Mar. [taraj] “kırmızı pamuklu kumaş” (Çağ. Tar. KırgR [daraj⁴⁷¹⁷] “kalın bir ipek kumaş”; Kırg. “kadın gömleği”)

tarakkan [tarakkan] “hamam böceği” (Ru. *тараканъ*)

taran [aran]⁴⁷¹⁸, Sp. ay. “-e kadar, -e değin”; *şurī çarşavra sarī hīr, çavsi t. yış-sulī* [şurē t'şaržavra sarē xər, jəs-sulē]⁴⁷¹⁹ “(bir halk şarkısından) beyaz perdede sarı kız, dirseğe kadar bakır-bilezik”; *ku taranççen* [ku tarañt'şen] Razsk. I, 23 “şimdiye kadar”; krş. AşmMater. 220 krş. [tāri⁴⁷²⁰] (krş. TatR [tāri⁴⁷²¹] “-e kadar, -e değin”, UygR [tegrü⁴⁷²²] “-e kadar, -e değin vb.”)

tarasa [taraza]⁴⁷²³ “çingiraklı, kuyudan su çekme kolu”; Uçebn. 80, Zol. 80 “terazi, tartı” (Kzkr [tarazē⁴⁷²⁴], KumR [tarazu⁴⁷²⁵], Tara. BarR [taras⁴⁷²⁶] “terazi”, TelR [tärāzi⁴⁷²⁷], OsmR [tärāzē⁴⁷²⁸] ay. < Far.)

tarasa-yupi [taraza-jūbi]⁴⁷²⁹ “kuyu sütunu”

tarasa-şerti [taraza-şerdi]⁴⁷³⁰ “kuyu direği”

tarasa-vitri [taraza-vitri]⁴⁷³¹ “kuyu kovası”

taravat [taravat] “cömert, eli açık” (Ru. *тороват(ый)*)

⁴⁷¹⁰ < *tar* “ter” + *çir* “hastalık” + *ī* (3. tekil iyelik eki), bk. *tar* ve *çir*.

⁴⁷¹¹ < **ter*²- (Poppe, 1960, s. 14; Ceylan, 1996, s. 156); << *tēr- (EDAL, s. 1429) = ET *tez*- ay. (Wilkens, 2021, s. 706b).

⁴⁷¹² OrhR *māz*- 1905: 1103

⁴⁷¹³ ŞorR *māc*- 1905: 1097

⁴⁷¹⁴ Sag. Koyb. KaçR *mec*- 1905: 1097

⁴⁷¹⁵ < GT *daray* (Çağ., Tar., Kmk., Kırg. “ağır ipekli kumaş”, Kırg. “kadın gömleği”) (EWb., s. 132b) < Far. *dārā* ‘i “bir tür ipek kumaş” (ANLT, s. 60).

⁴⁷¹⁶ Çevirisi, CsSz.’te (s. 157) ve ÇS’nde (s. 165) bulunmamaktadır.

⁴⁷¹⁷ Çağ. Tar. KırgR *oapai* 1905: 1626

⁴⁷¹⁸ < *teğire-n (Benzing, 1959, s. 734; Levitskaya, 1976, s. 118) < *teğir*-; ET *teğir*- “çevirmek, sarmak” (Yılmaz, 2002, s. 67). Ramstedt, *taran* içerisindeki *tar*- parçasını, ET *tegi* “dek, değin, kadar” (< *teg*- “değmek, dokunmak”, Çuv. *tiv*- ay.); ET, Uyg. *teğri* “dek, değin, kadar” (< *teg-ür*- “değdirmek, dokundurmak, vardırırmak”) ile ilişkilendirir (1952, s. 100).

⁴⁷¹⁹ Çevirisi, CsSz.’te (s. 157) ve ÇS’nde (s. 165) bulunmamaktadır.

⁴⁷²⁰ AşmMater. *mepu*

⁴⁷²¹ TatR *māpi* 1905: 1065

⁴⁷²² UygR *mezpy* 1905: 1039

⁴⁷²³ < Tat. *tarazu* ay. < Far. *tarāzū* ترازو “terazi” (ANLT, s. 49).

⁴⁷²⁴ Kzkr *mapazy* 1905: 843

⁴⁷²⁵ KumR *mapazy* 1905: 843

⁴⁷²⁶ Tara. BarR *mapac* 1905: 843

⁴⁷²⁷ TelR *māpāzi* 1905: 1064

⁴⁷²⁸ OsmR *māpazy* 1905: 1060

⁴⁷²⁹ < *tarasa* “terazi” + *yupa* “direk, sütun” + *ī* (3. tekil iyelik eki), bk. *tarasa* ve *yupa*.

⁴⁷³⁰ < *tarasa* “terazi” + *şerte* “sırık” + *ī* (3. tekil iyelik eki), bk. *tarasa*. Çuv. *şerte* “sırık” < Ru. *жертё* “sırık, direk”.

⁴⁷³¹ < *tarasa* “terazi” + *vitre* “kova” + *ī* (3. tekil iyelik eki), bk. *tarasa* ve *vitre*.

tarîh- [tarêχ-]⁴⁷³² “eziyet çekmek, yoğun çaba harcamak, bıkkınlık, sıkıntı veya kızgınlık duymak”; Uçebn. 146 “kızmak, gücenmek”; *vîl açisençen tarîhrî* [vêl a.đ.đ.izen.đ.đen tarêχrê] “o çocuklardan çok çekti” (MişBüg. [darêk-] ay.; krş. Osm. KrmR [dargên-⁴⁷³³] “hiddetli, kızgın; dargın, kırgın”, OsmR [dargênlan-⁴⁷³⁴] “hırs veya kızgınlık hissetmek”)

tarîhtar- [tarêχtar-]⁴⁷³⁵ “eziyet, zahmet çektirmek, rahatsız etmek”

tarîn [tarên]⁴⁷³⁶, Sp. “derin” (Tat. [tirân])

tarînnîş [tarênnîş]⁴⁷³⁷ “derinlik”

tarilkke [tarilkke] Uçebn. 37 *turilkke* [turilkke⁴⁷³⁸] “tabak” (Ru. *тарелка*)

tarhasla [tarχasla-]⁴⁷³⁹ “yalvarmak, yakarmak”; *tarhaslasa iytrîmta pamarî* [tarχaslaza ijtrêmda pamarê] “yalvararak istedim ama vermedi”

tarhaşşîn [tarχaşşên]⁴⁷⁴⁰ “rica ederim! lütfen!”; *t. par!* [t. par!]⁴⁷⁴¹ “lütfen ver!”

tarşî [tarzê]⁴⁷⁴², Sp. ay. “işçi, hizmetli, uşak”; *tarşâ tut-* [tarzâ tût-] “işçi tutmak, hizmete almak”

tarşî-tîrşî [tarzê-têrzê] “işçiler, hizmetçiler, hizmetçi takımı, uşaklar”; krş. AşmMater.

115

tasa [taza]⁴⁷⁴³, Sp. ay. “temiz, arı, açık, düzgün” (Tat. Kzk. vd. R [taza⁴⁷⁴⁴] < Far.)

tasat- [tazat-]⁴⁷⁴⁵ “temizlemek, arındırmak”

⁴⁷³² < MişBüg. *darık-* ay.

⁴⁷³³ *dargên* olmalı. Osm. KrmR *дарғын-* 1905: 1629

⁴⁷³⁴ OsmR *дарғынлан-* 1905: 1629

⁴⁷³⁵ < *tarîh-* “eziyet çekmek, yoğun çaba harcamak, bıkkınlık, sıkıntı veya kızgınlık duymak” + *-tar-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *tarîh-*.

⁴⁷³⁶ << *derîj (EDAL, s. 1371); << *terîj (CHF, s. 83) = TT *derin* ay.

⁴⁷³⁷ < *tarîn* “derin” + *+îş* (a.a.y.e.), bk. *tarîn*.

⁴⁷³⁸ Uçebn. *тырилке*

⁴⁷³⁹ < *tarhas* “rica etme” (Aşm. XIII, s. 224) + *+la-* (a.e.y.e.). Çuv. *tarhas* < Tat. *derħast* ay. < Far. *dar-ħvâst* درخواست “dileme, rica etme; dilekçe” (ANLT, s. 59).

⁴⁷⁴⁰ < *tarhas* “rica etme” (Aşm. XIII, s. 224) + *şîn* (neden durumu eki). Çuv. *tarhas* < Tat. *derħast* ay. < Far. *dar-ħvâst* درخواست “dileme, rica etme; dilekçe” (ANLT, s. 59).

⁴⁷⁴¹ Çevirisi, CsSz.’te (s. 158) ve ÇS’nde (s. 166) bulunmamaktadır.

⁴⁷⁴² Yegorov bu sözcüğün ağızlarda kullanılan *tar* “işe alma, kiralama” sözcüğünden geldiğini düşünmüş, denklik olarak da P. M. Melioranskiy’in (1900) *Arab-Filolog o Turetskom Yazıke* adlı eserinde geçen *terçi* “ücretle çalışan kişi” sözcüğünü vermiştir. *Tar* sözcüğünü ise N. Poppe’nin (1938) *Mongol’skiy slovar’ Mukaddimat al-adab* adlı çalışmasında geçen *ter* “kiralama; ödeme, ücret”; *terçe tut-* “işe almak”; *terçe bir-* “kiralamak”; P. M. Melioranskiy’in (1900) *Arab-Filolog o Turetskom Yazıke* adlı eserinde geçen *tar*, *tarçi* “ücretle çalışan kişi”; Tuv. *darla-* “darlamak, baskı yapmak”; Özb. *kira* “kira, ödeme” gibi biçimlere yaklaştırmıştır. Yegorov, her ne kadar Çuv. *tar*, Tü. *tar*, *dar*, *ter* sözcüklerinin Ar. *kira* sözcüğüne yakın olsa da buradan kopyalanmış olmasının zor olduğunu belirtmiştir (1964, s. 232). Belirtmek istiyoruz ki Yegorov’un açıklaması eleştirilebilecek pek çok noktaya sahiptir. Her ne kadar TT *dar* sıfatı, Tuv. *tar* biçiminde olsa da Yegorov’un verdiği, Tuv. *darla-* buraya dâhil edilmemelidir. Çok açık ki o, TT *darla-* eyleminin bir denklidir ve semantik olarak bu sözcüğün açıklanmasında kanıt sağlamaz. Verilen Türkçe biçimlerin *kira* (< Ar.) ile birleştirilmesi fonetik olarak neredeyse imkansızdır. Dolayısıyla Yegorov’un belirttiği gibi Türkçe biçimlerle Arapça kökenli *kira*’nın hiçbir ilgisi yoktur. Räsänen Çuv. *tarşî* sözcüğünü, Çuv *tar* “ter” ile birleştirmiştir (1969, s. 474b). Fedotov, sözcüğü, *tar* “iş, emek için ödeme yapma” sözcüğü altında türemiş bir biçim olarak vermiş eve *tar* sözcüğünü de ET *ter* “ücret, ödeme”; *ter ber-* “ödemek”; *terçi* “işçi, çalışan” biçimlerine yaklaştırmıştır (1996b, s. 176). Bunların içerisinde en mantıklı açıklama bizce Räsänen’in yaptığıdır. Böylece sözcüğü *tar* “ter” + *+şî* (a.a.y.e.) ve buradan “terci, ter döken” anlamı kazanmış olmalıdır.

⁴⁷⁴³ < Tat. *taza* “sağlıklı, güçlü; temiz” < Far. *tāza* تازة “taze; yeni” (EWB., s. 467b; ANLT, s. 30).

⁴⁷⁴⁴ Tat. Kzk. vd. R *maza* 1905: 925

⁴⁷⁴⁵ < *taza* “temiz, arı, açık, düzgün” + *+t-* (a.e.y.e.), bk. *taza*.

taşla- [taşla-]⁴⁷⁴⁶, Sp. ay. “dans etmek” (krş. SagR [taşla-] “gürültü yapmak, takırdamak”, [taşlak⁴⁷⁴⁷] “gürültü, takırdama, gümbürtü”)

tat- [tat-]⁴⁷⁴⁸, Sp. ay. “koparmak, çekip çıkarmak, yolmak, yırtmak, yarmak, kırmak, ikiye bölmek”; *kassa t.* [kassa t.] “kesmek, parçalara ayırmak, kesip koparmak, kesip ikiye ayırmak”; *şırtsa t.* [şırtsa t.] “dişiyle parçalamak, dişiyle kesmek, ısırarak parçalamak”; krş. Gomb. (TatB [tət-⁴⁷⁴⁹] “ditmek, didiklemek”, Tar. Çağ. BarR [tit-⁴⁷⁵⁰] “ditmek, didiklemek, parçalara ayırmak”)

tatık [tatık]⁴⁷⁵¹ “kopmuş parça, dilim, kesit”

tatıl- [tatıl-]⁴⁷⁵² “kopmak, koparılmak, yırtılmak, kesilmek, durmak”

tata [tata] (? *ta I + ta I* [ta¹+ta¹]) “ve, artı, bir de, daha, ek olarak”; krş. AşmMater. 246

tatatlat- [tatlat-]⁴⁷⁵³ “(yans.) (kaz) gaklamak, tıslamak”

taçka [ta.č̣ka]⁴⁷⁵⁴ “(nemden, ör. kar, toprak) ıslak ve yapışkan; (ekmek) hamurlu, yapış yapış, pişmemiş; (ör. tahta) kalın” (TatR [tačka] “pişmemiş ekmek veya diğer unlu mamullerde şerit benzeri nemli tabaka”; [tačka ikmāk⁴⁷⁵⁵] ay.; krş. LebR [tačka-⁴⁷⁵⁶] “yoğurmak”)

tav I [tav]⁴⁷⁵⁷ “teşekkür; selam”; *t. tu ina* [t. tu ina] “teşekkür et ona!”; *tav sire, hına-vırle* [tav sire, χ̣ına-vərle] “selamlar, hoş geldiniz, konuklarım!”; krş. Gomb. (TatR [tau⁴⁷⁵⁸] “teşekkür”, OsmR [dau⁴⁷⁵⁹] “birinin sağlığına içmek”)

tavssiye [tavssiye]⁴⁷⁶⁰ “(sadece düğünlerde ve diğer törenli günlerde kullanılır) selamlar! selam size!” *t., hirt surt* [t., χ̣ert surt] “selam sana, ev perisi!”

tav II [tar⁴⁷⁶¹]⁴⁷⁶² Razsk. I, 47 “atışma, dalaşma, çekişme, kavga” (Tat. Kzk. KumR [dau⁴⁷⁶³] “tartışma, dava” < Ar.)

⁴⁷⁴⁶ < *taş* “dans” + *+la-* (a.e.y.e.). Yegorov, Paasonen gibi (bk. yukarıda) Çuv. *taş(i)* “dans” sözcüğünün yansıma kökenli olabileceğini düşünmüştür (1964, s. 233, 234). Räsänen sözcüğü Tatarca bir kopya olarak değerlendirmiş, Tatarca için kaynak biçimi ise şunlarla ilişkili görmüştür: Uyg. *taş-* “taşmak”, OT vd. *taş-*, Tat. *taş-*, Osm. *daş-*, Çağ. vd. *taş-la-* “fırlatmak; bırakmak”, Yak. *tasıy-* “su taşmak”; Tel. vd. *tastay-* “şişmek, kabarmak” (1969, s. 465ab). Fedotov, sözcüğün etimolojisinin açık olmadığını belirtmiş ve Paasonen’deki verilerle karşılaştırmıştır (1996b, s. 182). Belki Ru. *танец* “dans” sözcüğünden gelmiştir, ancak bu da fonetik olarak güçlükler barındırdığı için açık değildir.

⁴⁷⁴⁷ SagR *ташла-, ташлак* 1905: 940

⁴⁷⁴⁸ << **tā-* (EWb., s. 482a) = TT *dīt-* “ditmek”.

⁴⁷⁴⁹ TatB *tēt-* 1876: 111

⁴⁷⁵⁰ Tar. Çağ. BarR *mim-* 1905: 1931

⁴⁷⁵¹ < *tat-* “koparmak, çekip çıkarmak, yolmak, yırtmak, yarmak, kırmak, ikiye bölmek” + *-ik* (e.a.y.e.), *tat-*.

⁴⁷⁵² < *tat-* “koparmak, çekip çıkarmak, yolmak, yırtmak, yarmak, kırmak, ikiye bölmek” + *-il-* (e.e.y.e.; edilgenlik), *tat-*.

⁴⁷⁵³ < *tatat “yansıma söz” + *+lat-* (a.e.y.e.).

⁴⁷⁵⁴ < Tat. *tačka* “ekmeğin içindeki su şeritleri” (Poppe, 1927, s. 166).

⁴⁷⁵⁵ TatR *тачка, тачка икмāk* 1905: 912

⁴⁷⁵⁶ LebR *тачка* 1905: 912

⁴⁷⁵⁷ < Tat. *tav* “teşekkür” < Ar. *tav* (EWb., s. 467a). Räsänen, Arapça sözcük için anlam vermemiştir ancak muhtemelen Ar. *tav* طَوَّع “boyun eğme, razı olma” sözcüğünü kasteder.

⁴⁷⁵⁸ TatR *may* 1905: 772

⁴⁷⁵⁹ OsmR *day* 1905: 1607

⁴⁷⁶⁰ < *tav* “teşekkürler; selam” + *sire* “size” (< *es-ir* “siz” + *e* belirtme-yönelme durumu eki), bk. *tav*.

tavlaş- [tavlaş-]⁴⁷⁶⁴, Sp. ay. “atışmak, münakaşa etmek, çekişmek, tartışmak, dalaşmak, birbiriyle davada olmak” (krş. TatR [daula-⁴⁷⁶⁵] ay.)

tavîr- [tavêr-]⁴⁷⁶⁶ “(ör. kolları, pantolon paçasını) sıvamak, yukarı kıvrırmak, yukarı katlamak, çekmek, yukarı doğru kaldırmak veya sıyırmak; çevirmek, ters yüz etmek, öbür yüzünü dışarı çevirmek; intikam almak, acısını çıkarmak”; krş. Gomb. (Kzk. OsmR [dävir-⁴⁷⁶⁷] “devirmek, döndürmek, ters yüz etmek, çevirmek, geri dönmek”)

tavîrîn- [tavêrêñ-]⁴⁷⁶⁸ “dönmek, (yolda) geri dönmek, geri gelmek veya gitmek”; *kun tavîrînat* [kʏn tavêrêñat] “(kış ekinoksundan sonra) günler artıyor, uzuyor”; *uyîh tavîrînat* [ujêχ tavêrêñat] “ay küçülüyor”

tavlık [tavlık]⁴⁷⁶⁹, Sp. ay. “tüm gün (gece-gündüz, 24 saat), 24 saatlik (zaman)” (Tat. KūrR [täülək⁴⁷⁷⁰], KzkR [täülük⁴⁷⁷¹])

tavra [tavra]⁴⁷⁷² “etrafta, civarda, etrafında, çevresinde”; krş. AşmMater. 220; krş. Gomb. (ÇağR [tägrä⁴⁷⁷³])

tavraş: laşa-tavraşı [tavraş: laşa-tavraş]⁴⁷⁷⁴ “at koşum takımı”, *pup-tavraş* [pʏp-tavraş] “papaz takımı, ruhban sınıfı”; *tur-tavraş* [tʏr-tavraş] “tüm tanrılar”

-te [-tɛ] bk. *ta* I [ta¹]

te [tɛ] bk. *ta* II [ta²]

te- [tɛ-]⁴⁷⁷⁵, Sp. ay. “demek, söylemek”; krş. Gomb. (TatR [di-⁴⁷⁷⁶], Osm. Krm. vd. R [dä-⁴⁷⁷⁷], Orh. Uyg. Alt. vd. R [tä-⁴⁷⁷⁸])

tek [tɛk], Sp. ay. “sadece, tek, yalnızca, artık”; *t. an ıyt* [t. an ıjt] “sadece artık sorma! daha fazla sorma!” *t. an kil* [t. an kil] “tek gelme!”; *vîl t. makrat* [vêl t. makrat] “durmadan sadece ağlıyor”; *şavîntan kayran vara untan tek ıytma ni-kamta hıyayman* [şavêñdan kajran vara ıñdan

⁴⁷⁶¹ *tav* olmalı.

⁴⁷⁶² < Tat. *daw* “kavga, tartışma; dava” << Ar. *daʿwāʾ* دعواء “iddia; talep; şikayet” (ANLT, s. 34; ESTY I, s. 240b).

⁴⁷⁶³ Tat. Kzk. KumR *day* 1905: 1607

⁴⁷⁶⁴ < *tav* “atışma, dalaşma, çekişme, kavga” + *laş-* (a.e.y.e.), bk. *tav* II.

⁴⁷⁶⁵ TatR *dayla-* 1905: 1607

⁴⁷⁶⁶ << **teğir-* (ÇSB) = TT *devir-* “devirmek”.

⁴⁷⁶⁷ Kzk. OsmR *däşip-* 1905: 1693

⁴⁷⁶⁸ < *tavîr-* “(ör. kolları, pantolon paçasını) sıvamak, yukarı kıvrırmak, yukarı katlamak, çekmek, yukarı doğru kaldırmak veya sıyırmak; çevirmek, ters yüz etmek, öbür yüzünü dışarı çevirmek; intikam almak, acısını çıkarmak” + *-în-* (e.e.y.e.; dönüşlülük), bk. *tavîr-*.

⁴⁷⁶⁹ << *teğlik (Räsänen, 1957, s. 72). bk. *şantalik*.

⁴⁷⁷⁰ Tat. KūrR *mäylik* 1905: 1013

⁴⁷⁷¹ KzkR *mäylik* 1905: 1014

⁴⁷⁷² < *teğre (Levitskaya, 1976, s. 118) < *teğir-* “çevirmek, sarmak” (Yılmaz, 2002, s. 67).

⁴⁷⁷³ ÇağR *mäzpä* 1905: 1038

⁴⁷⁷⁴ < *tavra* “etrafta, civarda, etrafında, çevresinde” + *+ş* (a.a.y.e.), bk. *tavra*.

⁴⁷⁷⁵ < **tē-* (Tekin, 1995, s. 182); < **dē-* (EDAL, s. 1358) = TT *de-* ay.

⁴⁷⁷⁶ TatR *di-* 1905: 1751

⁴⁷⁷⁷ Osm. Krm. vd. R *dä-* 1905: 1654

⁴⁷⁷⁸ Orh. Uyg. Alt. vd. R *mä-* 1905: 1008

tək ijtma ni-kamda xəjajman] “bundan sonra kimse ona sormaya cesaret edemedi”, Máté XII, 34 (TatR [tik⁴⁷⁷⁹], Osm. vd. R [tāk⁴⁷⁸⁰])

tekerlik [təgərlik]⁴⁷⁸¹, Sp. ay. “kız kuşu” (TatB [tākārlək⁴⁷⁸²], TobR [tāgārlək⁴⁷⁸³])

teley [tələj]⁴⁷⁸⁴ “talih, baht, mutluluk”; krş. Gomb. (TatB [taliya⁴⁷⁸⁵], MişBüg. [tälāj], TarR [talai⁴⁷⁸⁶] < Ar.)

teleyli [tələjlə]⁴⁷⁸⁷ “mutlu, talihli”; krş. Razsk. I, 17

ten [tɛn] “belki, olabilir ki, olması muhtemeldir, muhtemelen”; *payan kilmerış pasartan, ten iran kilış* [pajan kilmerəş pazardan, tɛn iran kiləş]⁴⁷⁸⁸ “bugün pazardan gelmediler, belki yarın gelirler”; krş. AşmMater. 242, 243

tenkel [tɛŋgɛl]⁴⁷⁸⁹, Sp. ay. “(duvara sabitlenmemiş) bank, serbest duran sıra”; krş. *sakī* [sacō]; krş. Gomb.

tenki [tɛŋgə]⁴⁷⁹⁰ “ruble; madeni para benzeri marka (süs olarak kullanılır)”; krş. Gomb. (Tat. ÇağR [təŋkə⁴⁷⁹¹], KzkR [tɛŋgə⁴⁷⁹²] “para, ruble”)

tepe [tɛbɛ] “köpeği kovalamak için haykırış, hoş! (köpeği kovmayı belirten ünlem)”

tepir, tepri [tɛbər, tɛpri]⁴⁷⁹³ (*te+pīr* [tɛ+pər]) “başka, farklı, diğer, öbür, diğeri, öteki, başkası”; krş. AşmMater. 209

⁴⁷⁷⁹ TatR *mik* 1905: 1347

⁴⁷⁸⁰ Osm. vd. R *māk* 1905: 1015

⁴⁷⁸¹ < Tat. *tekerlik* ay. (ESTY II, s. 240b).

⁴⁷⁸² TatB *tākārlək* 1876: 109

⁴⁷⁸³ TobR *māzāplīk* 1905: 1032

⁴⁷⁸⁴ < Tat. *teley* “talih” < Ar. *tālī* طالع “talih” (ANLT, s. 13).

⁴⁷⁸⁵ TatB ay. 1876: 109

⁴⁷⁸⁶ TarR *talai* 1905: 879

⁴⁷⁸⁷ < *teley* “talih, baht, mutluluk”; + *lī* (a.a.y.e.), bk. *teley*.

⁴⁷⁸⁸ Çevirisi, CsSz.’te (s. 159) ve ÇS’nde (s. 168) bulunmamaktadır.

⁴⁷⁸⁹ Räsänen ve Yegorov’a göre sözcük, Mar. *менгыл* “bank, iskemle” sözcüğünden kopya olduğunu düşünmüşlerdir (1920, s. 270; 1964, s. 243). Fedotov ise sözcüğün Mariceye de Çuvaşçadan geçtiğini düşünmektedir (1990, s. 247). Räsänen ve Fedotov; sözcüğün Türk dillerindeki denklikleri olarak Başk. *teŋgel* “karşı yer; düz, doğru” ve Tat. *tenkel* “tabure” biçimlerini vermişlerdir. Ahmet’yanov, Tatarcanın çoğu ağzında “tabure” anlamı olan ve bunun yanında “aynı, denk, eşit; düz vadi” anlamlarına da gelen sözcüğün, Marice ve Udmurtçayla Çuvaşçaya geçtiğini, Türk dillerinde Kzk., Kırg. ağ., Trkm. *deŋgel* “denk, eşit”, Tuv. *deŋkel* “uyum, eşitlik” gibi denkliklerin bulunduğunu ve bunların *teŋ* “denk” sözünden türediğini belirtir (2015b, s. 245ab).

⁴⁷⁹⁰ Yegorov’a göre, YUyg. *teŋge*, Tat., Başk. *teŋke*, Trkm., KKalp, Kzk. *teŋge*, Alt. *tenke* “(gümüş veya altın) madeni para; ruble”, Kırg. *teŋge* “ruble; bir ruble veya 50 kapık değerinde gümüş para; 20 kapık” gibi denklikleri de bulunan sözcük, Far. *تنخواه* (*ten-h’āh*) “fon; sermaye” (1964, s. 242, 243). Räsänen’e göre sözcük, Çuvaşçaya Genel Türkçeden (Çağ. vd. *teŋke* “küçük Orta Asya gümüş parası”, Tat. *teŋke* “akçe, gümüş para; ruble”, Kzk. *teŋge*, Tel. *tenke* “madeni para”) kopyadır. Genel Türkçeye ise Hant. *taŋge* vd. sözcüğünden kopyalanmıştır (1969, s. 474a). Fedotov, sözcüğü Kalm. *teŋgen* “gümüş para”, Yazılı Mo. *teŋge* ay. denkliklerini de vermiş ve sözcüğün Ural dilleriyle, Rusçaya Türkçeden geçtiğini belirtmiştir (1996b, s. 207).

⁴⁷⁹¹ Tat. ÇağR *māŋkə* 1905: 1046

⁴⁷⁹² KzkR *meŋkə* 1905: 1046

⁴⁷⁹³ Yegorov, sözcüğün şu şekilde geliştiğini düşünmüştür: *tata+pīr* “sadece bir” > *ta+pīr* > *tepir*. Ayrıca tepre biçimini de *te+pīrre* şeklinde açıklamıştır (1964, s. 243). Fedotov da sözcüğü, Yegorov’la aynı biçimde açıklar (1996b, s. 308). Emine Yılmaz, *te+bir* biçiminde açıklamıştır (2002, s. 42). EDAL’da sözcük, Çuv. *tepişev* sözcüğüyle birlikte Ana Altayca “iki” anlamındaki **işubu* biçiminin ele alındığı yerde AT **TVbVr-* “ikinci” biçimi altında Bulgarca *tvi-rem* (bu şekilde çözümlerler) ile birlikte verilmiştir (s. 223, 1374). Güzel’in konuyla ilgili itiraz ve önerilerini açıkladığı ve EDAL’da bu sözcük üzerine verilen bilgilerin ne derece kabul edilebilir olduğunu tartıştığı bir çalışması bulunmaktadır. Söz konusu çalışmada Güzel, öncelikle Bulgarca *tvirem* sözcüğü üzerindeki

teri [teri] “-e kadar, kadar”; *şav t. nummay parsa yaçi?* [şav t. nummaj parza ja.đzi?] “bu kadar verdi mi?” *mîn t. purîntîn esi unta?* [mæn t. pürêndên ezə ında?] “ne kadardır oturuyorsun sen orada?” krş. AşmMater. 220; krş. *taran* [taran] (TatR [tāri⁴⁷⁹⁴] “-e kadar, -e değin”, Koyb. (AşmMater. 220) [tārā⁴⁷⁹⁵])

tert [tert]⁴⁷⁹⁶ “ihtiyaç, sıkıntı, zorluk, muhtaçlık” (TatB [därt⁴⁷⁹⁷] “ağrı, dert” < Far.)

terrlen- [terrlen-]⁴⁷⁹⁸ “muhtaç olmak, sıkıntı çekmek, yokluk çekmek”; *vîšem vara şırma hîrîñçe yivîš-šimîšîšem šîr-şirlîšem sîse tertlense purînnî* [vəzem vara şırma çərrən.đže jəvəš-šiməzəzem šər-şirlîzem sîze tertlense purənnə]⁴⁷⁹⁹ “onlarsa ırmak kıyısında ağaç-yemişleri yer-çilekleri yiyip yokluk çekerek yaşadı”

tetel [tɛdɛl⁴⁸⁰⁰]⁴⁸⁰¹, Sp. [dɛl⁴⁸⁰²], Uçebn. 65 *tetelî* [tɛdɛlə⁴⁸⁰³] “ağ”; krş. Gomb.

tetel-kantri [tɛdɛl-kantri]⁴⁸⁰⁴ “ağ halatı, ağ ipi”

tetel-çul [tɛdɛl-t'şul] “balık ağında taş, ağ ağırlığı, batırma taşı”

tette [tɛttɛ] “oyuncak”; krş. Magn. 193 *tetti yultîr, kakki kaytîr* [tetti jolbêr, kakki kajdêr⁴⁸⁰⁵] “ciciler kalsın, kakalar gitsin!”, Magn. 264 “tatlı, tatlılık, ayin şarabı”

tevet [tɛvɛt]⁴⁸⁰⁶ “düğünlerde kullanılan kadın giyim eşyası”; krş. Zol. 241, 242

tevîş [tɛvəş], Uçebn. 44 *tevîş, tevîrş* [tɛvəš, tɛvəř⁴⁸⁰⁷] “(yük arabasında) çekme kayışı, halatı”

tîk [tɛk]⁴⁸⁰⁸, Sp. [tök] “kıl, insan vücudundaki tüyler; örtü; kuş tüyü”; krş. Gomb. (TatR [tök⁴⁸⁰⁹] “yün, vücuttaki kıllar, kuşların ayaklardaki tüyleri”, Uyg. Alt. vd. R [tük⁴⁸¹⁰])

tartışmalara değinmiştir. Daha sonra ise EDAL’daki bu etimoloji üzerine yapılan itirazlara değinmiştir. Güzel, EDAL’daki bu açıklamaya ilk olarak A. Vovin’in Çuv. *tepîr* sözcüğünün anlamının “ikinci” değil, “sonraki, diğer” olduğunu belirterek itiraz ettiğini aktarmaktadır. Güzel’in konu üzerine kendi itiraz ve önerisi ise şu şekildedir. Çuv. *tepîr* sözcüğünün, AT *TVbVr “ikinci” ve Ana Bulgarca *tvirem* biçimiyle ilgili olması mümkün değildir. Çünkü bu sözcük, ne bağımsız arkaik bir sözcüğün günümüzdeki kalıntısıdır ne de *tvî-rem* biçiminde iki parçadan oluşmuştur. Tıpkı Yegorov ve Fedotov’da gösterildiği üzere bu sözcük, Çuv. *tata* “daha” ve *pîr* “1” sözcüklerinden oluşan bir birleşiktir. Ayrıca EDAL’da iddia edildiği gibi Çuv. *tepîr* sözcüğünün “ikinci” anlamı bir temel anlam olarak değil, sözcüğün temel anlamı olan “diğer”den gelişmiş bir yan anlam olarak Çuvaşça sözlüklerde kaydedilmiştir (2017, 1-7).

⁴⁷⁹⁴ TatR *māpi* 1905: 1065

⁴⁷⁹⁵ Koyb. *māpā*

⁴⁷⁹⁶ < Tat. *dert* “istek, arzu; dert” < Far. *dard* درد “ağrı, hastalık; dert” (ANLT, s. 61; ESTY I, s. 243b).

⁴⁷⁹⁷ TatB *dāpm* 1876: 1674

⁴⁷⁹⁸ < *tert* “ihtiyaç, zaruret, sıkıntı, zorluk, muhtaçlık” + *len-* (a.e.y.e.), bk. *tert*.

⁴⁷⁹⁹ Çevirisi, CsSz.’te (s. 160) ve ÇS’nde (s. 168) bulunmamaktadır.

⁴⁸⁰⁰ Girintili olmamalı.

⁴⁸⁰¹ Fedotov, Çuv. *tetel*’in Mar. *memelē* “iki tekne üzerinde balık yakalamak için kullanılan ağ” sözcüğüyle ortak sözcük olduğunu belirtmiştir (1996b, s. 210).

⁴⁸⁰² *tel* olmalı.

⁴⁸⁰³ Uçebn. *memelē*

⁴⁸⁰⁴ < *tetel* “ağ” + *kantra* “sicim, kordon, kalın ip; ihlamur ağacı kabuğundan, hasır ayakkabının bağı”; + *î* (3. tekil iyelik eki), bk. *tetel* ve *kantra*.

⁴⁸⁰⁵ Magn. *təmtti üoldыр, какки кайдыр!*

⁴⁸⁰⁶ Ahmet’yanov, Çuv. *tevet*’in, Tatarcanın ağızlarında kullanılan *devet, tevet* “mürekkep hokkası; yanlamasına göğse takılan süs eşyası” sözcüğünden bir kopya olduğunu belirtir. Ahmet’yanov, sözcüğün “mürekkep hokkası; yanlamasına göğse takılan süs eşyası” gibi birbirinden oldukça farklı iki anlam içermesini eskiden katiplerin mürekkep hokkalarını boyunlarına bağlayarak taşımaları sebebiyle olduğunu belirtir. Yani bu, Türkiye Türkçesinde de *divit* olarak bulunan Ar. *diwāt* دوات “mürekkep şişesi” sözcüğüdür (2015a, s. 241a).

⁴⁸⁰⁷ Uçebn. *mesēu, mesēpu*

tiklî [təklə]⁴⁸¹¹ “tüylü, kıllı”

tikil-tura [təgəl-tura], Uçebn. 88 *tiklî-tura* [təklə-tura⁴⁸¹²] “tüylü arı, bombus arısı, yaban arısı” (TatR [təklə tura⁴⁸¹³] ay.)

tikil-tuta [təgəl-tuda] “bir balık türü, tatlısu gelinciği: lota balığı = *çimirkki* [tʃim̄rkk̄i]”

tikel [təgəl]⁴⁸¹⁴ “çift sayı, ikiye bölünebilir sayı”; krş. *itî* [jɔ̄ɔ̄] (TatR [təgäo⁴⁸¹⁵] “bütün, tüm, tam”, Uyg. ÇağR [tügäl⁴⁸¹⁶] “büsbütün, tamamen, tüm, eksiksiz, günahsız”, KzkR [tügöl⁴⁸¹⁷] “tamamen, eksiksiz, tamamen bozulmamış, iyi durumda, sayıca uygun”)

tiki [təgə]⁴⁸¹⁸, Sp. [təgə] “destek, dayak, payanda”

tikile- [təgələ-]⁴⁸¹⁹ “desteklemek, (destekler ekleyerek) dayamak”

tikîn- [təgən-]⁴⁸²⁰ “batmak, iflas etmek, mahvolmak, çökmek, fiziksel gücünü kaybetmek”, *vîl* (*unîn purnîşî*) *tikînse sîtrî* [vêl (unîn purnîşê) təgənse sîtrə] “o (onun hayatı) battı”; *tikînnî* *vîl'ih tikne sînî tet* [təgənnə vîl'êχ təkne sînə tət]⁴⁸²¹ “(atasözü) zayıflamış sığırlar kendi yünlerini yerler” (OsmR [tükän-⁴⁸²²] “tükenmek”)

tikîr [təgər]⁴⁸²³ “dürbün, teleskop (jeodezi uzmanlarının kullandıkları gibi)”; krş. Gomb. [tərər] “ayna” (krş. KırgR [tögürök⁴⁸²⁴] “yuvarlak; daire, tekerlek”, KrmR [tögäräk⁴⁸²⁵] “yuvarlak”)

tikme, tikmek [təkmə, təkmək]⁴⁸²⁶ “(dik kazıklardan veya sıriklardan yapılmış) çit”; krş. *çikmek* [tʃikmek] (TatR [təkmä⁴⁸²⁷] “kazıklarla yapılmış çit”, KumR [tikmä⁴⁸²⁸] “kazık”)

tiksîm [təksəm]⁴⁸²⁹ “koyu, koyu renkli, karanlık, bulanık, belirsiz, mat, donuk”; krş. Gomb.

tiksîm-hîrlî [təksəm-çərlə] “koyu kırmızı”

⁴⁸⁰⁸ << *tîl (Tekin, 1995, s. 185); << *tîk (EDAL, s. 1442) = TT *tüy* ay.

⁴⁸⁰⁹ TatR *mök* 1905: 1285

⁴⁸¹⁰ Uyg. Alt. vd. R *mýk* 1905: 1530

⁴⁸¹¹ < *tik* “kıl, insan vücudundaki tüyler; örtü; kuş tüyü” + *lî* (a.a.y.e.), bk. *tik*.

⁴⁸¹² Uçebn. *təklə-mypa*

⁴⁸¹³ TatR *möklə mypa* 1905: 1286

⁴⁸¹⁴ Fedotov, sözcüğü, ET *tükel* “mükemmel, eksiksiz, tam, bütün”; Uyg., Çağ., LKar. *tügellik* “mükemmellik; iyileştirme, olgunlaştırma” vb. sözcüklere yaklaştırmıştır (1996b, s. 213).

⁴⁸¹⁵ TatR *mözöl* 1905: 1286

⁴⁸¹⁶ Uyg. ÇağR *mýzöl* 1905: 1536

⁴⁸¹⁷ KzkR *mýröl* 1905: 1539

⁴⁸¹⁸ Fedotov, sözcüğün Çuv. *tik-* “değmek, dokunmak” eyleminden geldiğini düşünmekte ve bu eylemi de TT *değ-* “değmek” gibi biçimlere yaklaştırmaktadır (1996b, s. 211, 212, 213).

⁴⁸¹⁹ < *tikî* “destek, payanda” + *le-* (a.e.y.e.), bk. *tikî*.

⁴⁸²⁰ << **tüken-* = TT *tüken* “tükenmek”.

⁴⁸²¹ Çevirisi, CsSz.’te (s. 160) ve ÇS’nde (s. 173) bulunmamaktadır.

⁴⁸²² OsmR *mýkän-* 1905: 1531

⁴⁸²³ < **tiker, tüker* (WOT, s. 959) = TT *teker* “tekerlek”.

⁴⁸²⁴ KırgR *mözypök* 1905: 1245

⁴⁸²⁵ KrmR *mözäpäk* 1905: 1244

⁴⁸²⁶ < Tat. *tikme*, ağ. *tikmek* “çit” (< *tik-* “dikmek”) (ESTY II, s. 252).

⁴⁸²⁷ TatR *mikmä* 1905: 1410

⁴⁸²⁸ KumR *mikmä* 1905: 1351

⁴⁸²⁹ Bize göre; < *tis* “renk, şekil, biçim, görünüş” + *kî* (a.a.y.e.) + *m* (a.a.y.e.), bk. *tis*. Sözcüğün Aşmarin’de kaydedilmiş bir *tiskim* biçiminin olması da bunu doğrular (Aşm. XV, s. 99).

tīl [təl]⁴⁸³⁰, Sp. [töl] “yer, konum, bölge, mahal; anlam”; *kashiyeh tīlīkīn tīlī suk* [kaʃijjɛχ təlɔgən təlɔ ʃuk] “geceki rüyanın bir anlamı yok”; *epī īna tīl pultīm* [ɛbɔ̄ əna təl pʊlbɔ̄m] “ben onunla buluştum” (TatR [töš⁴⁸³¹] “yer, zaman, karşılaşma”)

tīlsīr [təlzər]⁴⁸³² “anlaşılmaz, mantıksız, anlamsız, saçma, yersiz”

tīleş [tələš]⁴⁸³³; AşmMater. 222, Máté XXVI, 31 *tīlīš* [tələš] “yüzünden, için, -den dolayı”; *unīn tīleşīpe manata hīnerīš* [ʊnɔ̄n tələšɔbɛ manada χənerəš] “onun yüzünden beni de dövdüler”; *esir pūrsīrta man tīlīšīmren ultalanīr* [ɛzīr pʊrɔ̄zɔ̄rda man tələžəmren ʊlbalanɔ̄r] “siz hepiniz benim yüzümden yoldan çıkacaksınız”, Máté XXVI, 31; *tīn tīlīšīnçen* [tən tələžən.Ǿžɛn] “din hakkında, dinle ilgili”; AşmMater. 222

tīlle- [təllɛ-]⁴⁸³⁴ “nişan almak”

tīlt [təlt] “karşısında, tam karşısında”; *pirīn tīltre purnat* [pīrən tɔ̄ltre pʊrnat] “bizim karşımızda oturuyor”; *vīšem tīlīnçe* [vɔ̄zɛm tələn.Ǿžɛ] “onların karşısında”

tīlīk [tələk]⁴⁸³⁵, Sp. [tölök] “düş, rüya”; krş. Gomb. [tʰlʰk⁴⁸³⁶] (Tat. [töš] ay.)

tīllen- [təllɛn-]⁴⁸³⁷ “düş, rüya görmek”

tīlīn- [tələn-]⁴⁸³⁸, Sp. [töllən-] “hayrete düşmek, şaşmak”

tīllīn, tīllīneh [təllən, təllənɛχ] “kendiliğinden, kendi isteğiyle”; *epīr īškī-sīkī tunī çuh vīl pirīn pata hīy tīllīneh kiltī* [ɛbɔ̄r əškə-sīgə tunɔ̄ tʃʊχ vɔ̄l pīrən pada χɔ̄j təllənɛχ]⁴⁸³⁹ “biz eğlence yaptığımızda o yanımıza kendiliğinden geldi”; krş. Magn. 148 [түллэнь] “kendi kendine”; krş. Razk. I, 51

tīm [təm]⁴⁸⁴⁰ 1. “çalı, çalılık”; *yīvīs-tīmī, kurīk-tīmī, hurlīhan-tīmī* [jəvɔ̄s-təmɔ̄; kʊrək-təmɔ̄; χʊrlɔ̄χan-təmɔ̄]⁴⁸⁴¹ “çalı-ağaç; ot-çalılık; frenk üzümü-çalılığı”; 2. “beş demetten oluşan tahlı yığını”

⁴⁸³⁰ << *tīl' (EWb., s. 501b); << *tīl (Yılmaz, 2002, s. 71) = Tat. *tīš* “yer, zaman, karşılaşma”. WOT'ta gelişimi şu şekilde gösterilmiştir: *tīlī << EBT *tīlçī < AT *tūšī (s. 294).

⁴⁸³¹ TatR *mōu* 1905: 1295

⁴⁸³² < *tīl* “yer, konum, bölge, mahal; anlam” + *sīr* (a.a.y.e.), bk. *tīl*.

⁴⁸³³ < *tīl* “yer, konum, bölge, mahal; anlam” + *eş* (a.a.y.e.), bk. *tīl*.

⁴⁸³⁴ < *tīl* “yer, konum, bölge, mahal; anlam, mana; hedef; karşı” + *le-* (a.e.y.e.), bk. *tīl*.

⁴⁸³⁵ *Tīl-īk* biçiminde çözümlenebilir. *-īk* bir a.a.y.e. olmalıdır (belki de *+līk* addan ad yapım eki). *tīl* kökü ise << *tūš (Tekin, 1995, s. 185); << *dūl' (/ *dūl) (EDAL, s. 1473) = TT *düş* ay.

⁴⁸³⁶ Gomb. *tʰlʰk* 1906: 157

⁴⁸³⁷ < *tīl(-īk)* “düş, rüya” + *len-* (a.e.y.e.), bk. *tīlīk*.

⁴⁸³⁸ < *tīl(-īk)* “düş, rüya” + *īn-* (a.e.y.e.), bk. *tīlīn*.

⁴⁸³⁹ Çevirisi, CsSz. 'te (s. 161) ve ÇS'nde (s. 174) bulunmamaktadır.

⁴⁸⁴⁰ Ramstedt, Paasonen'de iki ayrı madde olarak verilen *tīm* “çalı, çalılık” ve *tīm*: *t. hura* “kapkara” sözcüklerini birlikte ele almıştır ve *tūn* biçiminden getirdiği bu sözcükleri, Tü. *tūn* “gece”, Mo. *tūne* “karanlık, karar, çalılık, in” sözcükleriyle birleştirmiştir. Ramstedt'e göre *tītīm* sözcüğünde bulunan *-tīm* kısmı da buraya dâhil edilmelidir (1922, s. 22). Yegorov ve Fedotov, *tīm* sözcüğünü, Paasonen'de *tīme* “tepe” olarak verilen sözcükle aynı maddede ele almışlar ve YUyg., Kırg., Tuv. *dōŋ*, Kzk. *dōn* “tepe, tümsek, yüksek yer”, Alt., Tel., Şor. *tōŋ* “tepe”, Trkm. *tōmmek*, *tūmmek* “tümsek, tepe, yüksek yer”, Sag., Koyb. *tōneyek* “bataklıkta toprak tepelikler ve otlu tepelikler”, Bar. *tōŋök* “ağaç kütüğü”, Tat. *tūnek* “çimen topağı”, *tūmgek* “çimen topağı; ağaç kütüğü”, Başk. *tūngək* “çimen topağı” sözcüklerine yaklaştırmışlardır (1964, s. 245; 1996b, s. 215). Esasen onların verdiği bu biçimler, EDAL'da Çuv. *tīm*, *tīmeke* “kütük” biçiminde AT *Tōmgek “kütük” biçimi altında Trkm. *tōŋŋe*, Özb. *tōngak*, Krm. *tūngək*, Tat. *tūmgek*, Başk. *tūngək*, *dūngək*, *tūmkek*, Kzk. *dūngək*, KKalp *dūngək*, Kum. *tōngək*, Yak. *tōŋürges*, *tōgürges* vb. sözcüklerle

tīm: t. hura [təm: t. χura]⁴⁸⁴² “tamamen siyah veya karanlık, simsiyah” (TatR [dēm] “tam, tamamiyle”; [dēm karaŋγ⁴⁸⁴³] “büsbütün karanlık”; OsmR [düm: düm düz sija⁴⁸⁴⁴] “büsbütün siyah”)

tīme [təmə]⁴⁸⁴⁵ “tepe, tepecik, höyük, tümsek, yükselti”; krş. Magn. 150 *tūme vırın yaka pultır* [түмэ вырын яга болдыр] “şiş (hastalığın) bulunduğu yer dümdüz olsun!” (TatR [tünjak⁴⁸⁴⁶] “tepecik”; krş. Alt. vd. R [töŋ⁴⁸⁴⁷] “tepe”, Sag. KoybR [töŋajäk⁴⁸⁴⁸] “bataklıkta toprak tepecikler ve otlulu tepecikler”; Kzk. Kırg. TarR [döŋ⁴⁸⁴⁹] “tepe”)

tīmeli [təmələ]⁴⁸⁵⁰ “tepeli, tümsekli, engebeli”

tīmeske [təməske]⁴⁸⁵¹ “toprak yığını, toprak tepeceği, küçük otlulu, çimenli tepe”; krş. Gomb.

tīn [tən]⁴⁸⁵², Sp. ay. “din, inanç” (Tat. [dən], MişBüg. [din] < Ar.)

tīnī [tənə] “baca, duman deliği, tepede dumanın çıkması için açıklık” (TatR [tönlök, tönnök⁴⁸⁵³], MişBüg. [töndök], TarR [tünnik⁴⁸⁵⁴])

birlikte verilmiştir (s. 1474). Doerfer, Ramstedt’in görüşünü şüpheyle de olsa tekrar etmiş, ancak şu noktalar açısından eleştirmiştir: Ramstedt’in verdiği Mo. *tūne* biçiminde ünlüler arası bir *-n-* sesi vardır. Bu durumda Çuvaşçada *-m* değil *-n* beklenir. Esasen Mo. biçimin aslı *tūn*’dür ve anlamı da “orman, su kıyısındaki orman”dır. Ramstedt’in verdiği Mo. *tūne* biçimin sonundaki *-e* ise eski yönelme-bulunma durumu ekidir. Doerfer yine de Çuv. *tīm*’in Tü. ve Mo. *tūn* sözcüğüyle aynı olup olmadığını anlamının güç olduğunu, sözcüğün birincil anlamının ne olduğunu bilmediğini, Mo. *tūn* “su kıyısındaki orman” ve Tü. *tūn* “gece” sözcüklerinin arasındaki ilişkinin belirsiz olduğunu belirtmiştir (2015, s. 141, 152).

⁴⁸⁴¹ Çevirisi, CsSz.’te (s. 161) ve ÇS’nde (s. 174) bulunmamaktadır.

⁴⁸⁴² Ramstedt ve Doerfer’in görüşü için bk. *tīm*. Räsänen, sözcüğü, Osm. *tūm*, *dūm* “çok, yuvarlak, tümsek oluşturmak”, Tat. *dūm* “büsbütün, tamamen”, Yak. *tūm*, *tum* “tamamen, hepten”; Osm. *tūm-* “yuvarlamak”; Osm. *tūm-bül* “çok, yuvarlak” sözcükleriyle birleştirmiştir (1969, s. 504b). Fedotov, sözcüğü, Tat. *tūm*: *tūm-tügerek* “tamamen yuvarlak”, TT *dūm*: *dūm düz siya* “tamamen siyah” biçimlerine yaklaştırmıştır. Fedotov’un ayrıca *tītīm* sözcüğünü ele aldığı yerde *tīm*’e de göndermede bulunmasından ya *tītīm* yapısında da bu sözcüğün olduğunu düşünmüş olduğu ya da bunları birbirinin varyantı saydığı anlaşılmaktadır. Bu maddede de ise sözcüğü, TT *tūn* “gece” ve onun diğer Türk dillerindeki denkliklerine yaklaştırmıştır (1996b, s. 215). Emine Yılmaz, Ramstedt’in *tītīm* “karanlık” sözcüğündeki *-tīm* ögesini de *tīm* “çalı, çalılık” ve *tīm: t. hura* “kapkara” verileriyle birleştirmesine karşılık sözcüğün buradaki kullanımının diğerlerinden farklı olduğunu, diğerlerinde *tīm*’in pekiştirici konumunda olduğunu ve *sīm* sözcüğüyle birlikte sözcüğün bir de *yīm* varyantının olduğunu belirtir. Yılmaz, ayrıca sözcüğün, Tat. *dūm* “tam, bütünüyle” (*dūm karaŋγı* “büsbütün karanlık”) biçimiyle de karşılaştırılabileceğini belirtir (baskıda). Paasonen’de bunlara ek olarak bir de (bk.) *tīp* varyantı vardır: *tīp: t. tītīm* “kapkaranlık”. Bize göre, hem bu maddede bulunan *tīm* hem de aşağıda yer alan *tīp* sadece sıfatların önüne gelerek onların anlamını pekiştiren sözcüklendir. TT *sapsarı*, *kapkara* vb. örneklerindeki gibi. Çuv. *tītīm* “karanlık” ise belki de Çuv. *tīīm* “duman, is” sözcüğünün bir varyantıydı, ki bu varyant Aşmarin’de de kaydedilmiştir bk. Aşm. XV, s. 103, ve sonradan “karanlık” anlamını kazandı. Ayrıca Yegorov’da *tītīm* sözcüğünün, *tītīm* “duman” sözcüğünden geliyor olabileceğini düşünmüştür. Ona göre anlam ayrımının korunması amacıyla birinde tek *-t-* ünsüzü varken diğerinde *-tt-* ünsüzü tutulmuştur (1964, s. 249).

⁴⁸⁴³ TatR *дәм, дәм караңгы* 1905: 1744

⁴⁸⁴⁴ OsmR *дүм дүз сija* 1905: 1822

⁴⁸⁴⁵ < *töŋ (ÇSB). Türkçe denklikler için yukarıdaki maddeye bakınız. Yegorov ve Fedotov’un görüşleri için bk. *tīm*.

⁴⁸⁴⁶ TatR *түңяк* 1905: 1542

⁴⁸⁴⁷ Alt. vd. R *мөң* 1905: 1246

⁴⁸⁴⁸ Sag. KoybR *мөңajäk* 1905: 1246

⁴⁸⁴⁹ Kzk. Kırg. TarR *дөң* 1905: 1731

⁴⁸⁵⁰ < *tīme* “tepe, tepecik, höyük, tümsek, yükselti” + *+lī* (a.a.y.e.), bk. *tīme*.

⁴⁸⁵¹ < *tīme* “tepe, tepecik, höyük, tümsek, yükselti” + *+ske* (a.a.y.e.), bk. *tīme*.

⁴⁸⁵² < Ar. *dīn* دین “din, inanç” (Yeg., s. 245; EWb., s. 138a; Fed. II, s. 215, 216; ANLT, s. 60).

⁴⁸⁵³ TatR *төнлök, төннök* 1905: 1288

⁴⁸⁵⁴ TarR *түңник* 1905: 1545

tīnil [tənəl]⁴⁸⁵⁵ “eksen, dingil”; krş. Gomb. (OsmR [dīngil⁴⁸⁵⁶] “tekerlek dingili”)

tīnçe [tən.ðʒe]⁴⁸⁵⁷, Sp. [tən.ðʒe] “dünya”; *suttinçe* [sūt'tən.ðʒe] ay. (TatR [dönjə⁴⁸⁵⁸] < Ar.)

tīp [təp]⁴⁸⁵⁹, Sp. [təp] “dip, taban, alt, temel, asıl; kök”; *tīp-ī-yīrīpe* [təbə-jərəbε] “iyice, esaslı, temelli, ayrıntılı”, krş. Lúk. I, 4; *śurta tīpī* [śūrda təbə] “mum dibi, mum artığı”; *tīp pul-* [təp pʊl-] “batmak, dibe gitmek”; *īlīk puyan purnaççī, halī tīp pulçī* [ələk pujan purnat'šə, ɣalə təp pʊl.ðʒə]⁴⁸⁶⁰ “önceleri varlık içinde yaşıyordu, şimdi battı”; krş. Máté XII, 25; krş. Gomb. (TatB [təb⁴⁸⁶¹], TatR [təp⁴⁸⁶²], Uyg. Orh. vd. R [tüp⁴⁸⁶³])

tīpel [təbəl]⁴⁸⁶⁴, Sp. [tübəl] “oturma odasının arka kısmı”; krş. Zol. 88 “evin kadınlar tarafından kullanılan kısmı” (krş. Uyg., Orh. vd. R [tüp⁴⁸⁶⁵] “dip, yer, taban”, TatR [təp⁴⁸⁶⁶] ay.)

tīplī [təplə]⁴⁸⁶⁷ “dikkatli, tedbirli, özenli”; *t. tūr-* [t. tūr-] “korunmak”, Máté IX, 17 (TatR [təplə⁴⁸⁶⁸] “esaslı, sağlam temelli, bir tabana sahip”)

tīp-sekay [təp-sɛgaj], Uçebn. *tīp-sakay* [təp-sagaj⁴⁸⁶⁹] “zeminin, döşeme tahtasının altındaki boşluk”

tīp: t. tītīm [təp: t. tətəm] “kapkaranlık” (Çağ. Kzk. Tel. UygR [tüp⁴⁸⁷⁰] “tū- hecesiyle başlayan sıfatları pekiştirmek için kullanılan önek”)

tīpek [təbək]⁴⁸⁷¹ “(kuşlarda) sorguç, tuğ, tepelik” (KzkR [tüpök⁴⁸⁷²] “püskül, saçak”)

tīpirtet- [təbərɔt-] bk. *tapīrtat-* [tabərɔt-]

tīpren- [təpren-]⁴⁸⁷³ “ufalanmak, parçalanmak, parçalara ayrılmak”

⁴⁸⁵⁵ <<< *teŋgel (EWb., s. 474a); << *deŋgil (EDAL, s. 1365) = TT *dingil* ay. Scherner; sözcüğü, kopya olarak değerlendirmiştir: < Osm., Gag. *dingil* ay. (1977, s. 21). WOT yazarları, Macarcaya da kopyalanmış EBT *teŋäl sözcüğünü şu şekilde açıklamışlardır: < *teŋ* “denk, aynı” + +e- + -l. Bu doğrultuda “denk” anlamındaki sözcük, Çuvaşçada *tan* olduğu için ve bu da *tīnil*'i veremeyeceği için Çuv. *tīnil*'in bir kopya sözcük de olabileceğini düşünmüşlerdir. Çünkü *tan* sözcüğündeki /a/ sesi /e/ sesine dönerken, *tīnil* sözcüğündeki ünlüler /i/ veya /é/ sesine döner. Başkurtça ve Tatarcada bu sözcüğün fonetik denkliği bulunsa da “dingil” anlamında kullanılmamaktadır. Bu nedenle yazarlar, Çuv. *tīnil*'in, Çuvaşça ve Güney Batı Türk dilleri için izole bir sözcük olup olamayacağını da sorgularlar. Eğer bu gerçek Çuvaşça bir sözcükse, sözcüğün Eski Batı Türkçesi biçimi, *tāŋil > *teŋil* > *tīnil* şeklinde yeniden yapılandırılabilir (s. 889, 892, 893).

⁴⁸⁵⁶ OsmR *diŋgil* 1905: 1757

⁴⁸⁵⁷ < Tat. *dūnya* “dünya; çok” < Far. *dunyā* ay. < Ar. *dunyā* دُنْيَا “dünya” (ANLT, s. 44).

⁴⁸⁵⁸ TatR *ðəŋjə* 1905: 1743

⁴⁸⁵⁹ < *tīp (EWb., s. 505b; Tekin, 1995, s. 185); < *dūp (EDAL, s. 1386) = TT *dip* ay.

⁴⁸⁶⁰ Çevirisi, CsSz.'te (s. 162) ve ÇS'nde (s. 175) bulunmamaktadır.

⁴⁸⁶¹ TatB *töp* 1876: 123

⁴⁸⁶² TatR *mön* 1905: 1297

⁴⁸⁶³ Uyg. Orh. vd. R *mýn* 1905: 1595

⁴⁸⁶⁴ < *tīp* “dip, taban, alt, temel, asıl; kök” + +el (a.a.y.e.), bk. *tīp*.

⁴⁸⁶⁵ Uyg. Orh. vd. R *mýn* 1905: 1595

⁴⁸⁶⁶ TatR *mön* 1905: 1297

⁴⁸⁶⁷ < *tīp* “dip, taban, alt, temel, asıl; kök” + +lī (a.a.y.e.), bk. *tīp*.

⁴⁸⁶⁸ TatR *mönlə* 1905: 1298

⁴⁸⁶⁹ Uçebn. *mēn-cakau* 1898: 32

⁴⁸⁷⁰ Çap. Kzk. Tel. UygR *mýn* 1905: 1595

⁴⁸⁷¹ EDAL'da sözcük, AT *tepö (-ü) “tepe, üst; başın üst kısmı” (= Çuv. *tüpī*, TT *tepe* vd.) ana biçimi altında verilmiştir (s. 1419).

⁴⁸⁷² KzkR *mýnök* 1905: 1596

t̃iprençik [t̃əprɛn.ɔʒək]⁴⁸⁷⁴, Sp. [t̃əprɛn.ɔʒək] “kırıntı”; krş. Gomb.

t̃ipret- [t̃əprɛt-]⁴⁸⁷⁵ “ufalamak, parçalamak, parçalara ayırmak”

t̃ipçe- [t̃əp.tʃɛ-]⁴⁸⁷⁶ “iyice araştırmak, iyice sorgulamak, soruşturmak; krş. Razsk. I, 41 (krş. ? t̃ip [t̃əp])

t̃irek [t̃ərək]⁴⁸⁷⁷ “(dikey) destek” (TatB [t̃ərək⁴⁸⁷⁸], Çağ. KumR [t̃iräk⁴⁸⁷⁹])

t̃irekle-, t̃irele- [t̃ərəkle-, t̃ərəle-]⁴⁸⁸⁰ “desteklemek, destek yapmak, payandalamak”

t̃ireklī [t̃ərəklē]⁴⁸⁸¹ “sağlam, dayanıklı, güçlü, kalın”; ör. *t. yiṽiś, pir, t̃ila, ṽiren, śip* [t. j̃əṽəś, pir, t̃əla, ṽəren, śip]⁴⁸⁸² “kalın, sağlam ağaç, bez, çuha, halat, ip”

t̃iren [t̃ərən]⁴⁸⁸³ “pulluk demiri (*aka-puś* [aga-puś] adlı sabanda)”; = *suha-timri* [suɣa-timri] ay. “*suha-puś* [suɣa-puś] denilen sabanda” (Tat. [t̃ərən])

t̃irençe [t̃ərən.ɔʒɛ]⁴⁸⁸⁴ “çatı padavrası (ince, dar tahta)” (Ru. *ɔpanuɣa*; krş. TatR [dr̃änčä⁴⁸⁸⁴])

t̃iri [t̃ərə]⁴⁸⁸⁵, Sp. [t̃ərə] “işleme, nakış” (TatR [t̃ör⁴⁸⁸⁶], Alt. Tel. Kzk. ÇağR [t̃ür⁴⁸⁸⁷])

t̃irle- [t̃ərlɛ-]⁴⁸⁸⁸ “işlemek, nakış yapmak”

⁴⁸⁷³ < *t̃ip- + -re- (e.e.y.e.) + -n- (e.e.y.e., dönüşlülük) < *t̃ip- (?~*t̃öv-/t̃ög- “dövmek”) (Levitskaya, 1976, s. 170, 171).

⁴⁸⁷⁴ < t̃ipren- “ufalanmak, parçalanmak, parçalara ayırmak” + -çik (e.a.y.e.), bk. t̃ipren-.

⁴⁸⁷⁵ < *t̃ip- + -re- (e.e.y.e.) + -t- (e.e.y.e., ettirgenlik) < *t̃ip- (?~*t̃öv-/t̃ög- “dövmek”) (Levitskaya, 1976, s. 170, 171).

⁴⁸⁷⁶ < t̃ip “dip, taban, alt, temel, asıl; kök” + +çe- (a.e.y.e.), bk. t̃ip.

⁴⁸⁷⁷ < Tat. t̃irek ay. Yegorov ve Fedotov’da t̃ire- “diremek, dayamak” (= TT *dire-* ay.) eyleminden türemiş olarak gösterilmiştir (1964, s. 247; 1996b, s. 220). Ancak o da Tat. t̃ire- “diremek, dayamak” eyleminden kopyadır. Çünkü Çuvaşçada kurallı olarak bu eylemde /i/ önü /t/ sesinin /ç/ olması gerekir. Sözcüğün Çuvaşçadaki kurallı biçimi (bk.) *çarak*’tır.

⁴⁸⁷⁸ TatB *teräk* 1876: 112

⁴⁸⁷⁹ Çağ. KumR *mipäk* 1905: 1365

⁴⁸⁸⁰ < t̃irek “(dikey) destek” + +le- (a.e.y.e.), bk. t̃irek.

⁴⁸⁸¹ < t̃irek “(dikey) destek” + +lī (a.a.y.e.), bk. t̃irek.

⁴⁸⁸² Çevirisi, CsSz.’te (s. 162) ve ÇS’nde (s. 176) bulunmamaktadır.

⁴⁸⁸³ < Tat. t̃üren ay. (ESTY II, s. 295b).

⁴⁸⁸⁴ TatR *ɔpänčä* 1905: 1824

⁴⁸⁸⁵ Yegorov; sözcüğü, Kırg., Kzk. *tür* “görüntü; biçim; süs, bezek”, *tor* “tor, ağ”, *tür tor* “ince ağ; ince örülmüş, örme”; YUyg., Özb. *tor* “dantel; ağ”, TT, Çağ. *tor* “balık ağı; ağ; kuşlar için tuzak” sözcüklerine yaklaştırmıştır (1964, s. 247). Räsänen, Uyg. *tür* “tür”, Çağ. vd. *tür* “desen, kumaş üstü çizimi, örgü”, (Alt., Tel.) “dış görünüş, renk”, (Tar., Tel.) “tür, cins”, Tat. *tür* “nakış”; Uyg., OT *tür-lüg* “türlü”, Tat. *türlü*, Trkm. *dürli* ay. sözcüklerine yaklaştırmıştır (1969, s. 506a). Yani Räsänen’de, Çuv. *tür*, TT *tür* “tür, cins” ve onun diğer Türk dillerindeki denklilikleriyle birleştirilmiştir. Yegorov ve Fedotov’da ise Çuv. *türli* sözcüğünün de yapısında bulunan *tür* ayrı maddede ele alınmıştır. Esasen Yegorov, Çuv. *türli* (= TT *türli*) sözcüğünün Alt. *tür* “renk; tür”, Uyg., Kzk., KKalp., Kırg. *tür* “tür, cins, biçim”, Başk., Tat. *tör* “tür, çeşit, kısım” sözcükleriyle aynı kökten olduğunu da belirtmiştir. Fedotov ise bu ikisini birbirinden ayırmış ve *türli*’yi TT *tür*, *türli* ve bunların diğer Türk dillerindeki denkliliklerine yaklaştırmış *türli* sözcüğünü, Alt., Tel., Kzk., Çağ. *tür* “kumaş üzerindeki çizimler; işlemeli süs; keçe üstündeki renkli desenler”, Tat. *tür* “nakış; model” sözcüklerine yaklaştırmış ve Tat. *tirek* “nakış, desen, süsleme (dokuma ve işlemelerde)” sözcüğüyle karşılaştırmıştır. Fedotov, ayrıca Yegorov’un sözcüğü, yaklaştırdığı diğer Türkçe verileri fonetik ve semantik açıdan Çuvaşça biçime uzak bulur (1964, s. 247, 248; 1996b, s. 219, 220). Ahmet’yanov sözcüğün, Çuvaşçaya Tat. *tür* “süs, duvarın üst kenarlarının bordürü” sözcüğünden kopyalandığını belirtmiştir (2015b, s. 328b).

⁴⁸⁸⁶ TatR *möp* 1905: 1288

⁴⁸⁸⁷ Alt. Tel. Kzk. ÇağR *myp* 1905: 1555

⁴⁸⁸⁸ < t̃iri “işleme, nakış” + +le- (a.e.y.e.), bk. t̃iri.

tīrīs [tārəs]⁴⁸⁸⁹ “doğru, gerçek, hakiki, asıl, hakikat; adil, adaletli, dürüst, güvenilir”; *t. kala!*; *t. śin*; *ku hallap t.* [t. kala!; t. śin; ku ɣallap t.]⁴⁸⁹⁰ “doğru söyle!; dürüst kişi; bu hikâye gerçek”; krş. Máté XII, 25 (TatB [dörös⁴⁸⁹¹] < Far.)

tīrīslē- [tārəsle-]⁴⁸⁹² “düzeltmek, tahsis etmek, ayrıntılı olarak incelemek, tetkik etmek, doğrulamak, kontrol etmek, saymak, sayımın doğruluğunu teyit etmek”

tırke: puşit-tırki [tərgə: puʒət tərgi]⁴⁸⁹³ “bir çift ayakkabı yapmaya yetecek kadar bir araya getirilmiş bir demet ihlamur lifi” (TatR [törgäök⁴⁸⁹⁴] “tomar, sarılmış paket”, TelR [turyäk⁴⁸⁹⁵] “rulo şeklindeki şey, tomar, yumak”)

tīrya [tərja] “koyunları sürmek, kovalamak için kullanılan bir nida”

tīrle- [tərle-]⁴⁸⁹⁶ “gürültü, patırtı yapmak” (yans., krş. TatB [dörle-⁴⁸⁹⁷] “(ateş hak.) kükremek”)

tīrlī [tərlē]⁴⁸⁹⁸ “türlü, farklı, çeşitli, -tür, -çeşit”; *pīçikkī piçikenin ikī-t. śiri pur. – śimarta* [pə.đžikkə pi.đžəgenən igə-t. sərj pur. - sēmarða] “(bilmece) küçük fıçıda iki çeşit bira var - yumurta” (TatR [törlē⁴⁸⁹⁹])

tīrleh: śav-tīrleh (an hīra) [tərləɣ: śav-tərləɣ (an ɣəra)]⁴⁹⁰⁰ “(korkma) böyle, bu kadar!”; krş. Razsk. I, 51

tīrme [tərmə] “hapishane” (Ru. *тюрьма*)

tīrt- [tərt-]⁴⁹⁰¹, Sp. [tört-] “dürtmek, itmek, kakmak; dokumak, örmek” (TatB [tört-⁴⁹⁰²] “dürtmek”)

tīrtin- [tərdən-]⁴⁹⁰³ “dokunmak, değmek, ellemek”

tīrtik [tərdək]⁴⁹⁰⁴ “(küçük erkek çocukta) çuk, penis”; krş. *çikī* [tʃəcə] (krş. ? *tīrt-* [tərt-])

tīs [təs]⁴⁹⁰⁵, Sp. [tös] “renk, biçim, görünüş”; Uçebn. 72 “renk”, AşmMater. VII “görünüm, yüz”; krş. Gomb. (TatB [tös⁴⁹⁰⁶])

⁴⁸⁸⁹ < Tat. *dūrīs* ay. < Far. *durust* درست “dürüst, doğru” (ANLT, s. 44; ESTY I, s. 248b).

⁴⁸⁹⁰ Çevirisi, Paasonen’de (1908, s. 163) bulunmamaktadır.

⁴⁸⁹¹ TatB *dörös* 1876: 130

⁴⁸⁹² < *tīrīs* “doğru, gerçek, hakiki, asıl, hakikat; adil, adaletli, dürüst, güvenilir” + *+le-* (a.e.y.e.), bk. *tīrīs*.

⁴⁸⁹³ < *tīr-* “toplamak, buruşturmak; aç gözlülükle yemek” (ÇRS, s. 474a) + *-ke* (e.a.y.e.). Çuv. *tīr-* < **tūr-* (EWb., s. 506a; sözcüğü bu maddede türemiş olarak verir) = TT *dūr-* “dürmek, katlamak”.

⁴⁸⁹⁴ TatR *məpçök* 1905: 1289

⁴⁸⁹⁵ TelR *mýpşäk* 1905: 1562

⁴⁸⁹⁶ < *tīr-* “hızla gerçekleşen bir eylem hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 474a) + *+le-* (a.e.y.e.).

⁴⁸⁹⁷ TatB *dörlä-* 1876: 130

⁴⁸⁹⁸ Yegorov ve Fedotov, sözcüğü TT *türlü* “türlü, çeşitli” gibi Türkçe biçimlerle birleştirmektedir (1964, s. 247, 248; 1996b, s. 219, 220). Ceylan ve Ahmet’yanov sözcüğü, Tat. *tūrlī* ay. sözcüğünden kopya kabul etmiştir (1996, s. 160; 2015b, s. 295b). EDAL’da da AT **dūr* altında, TT *türlü* ve ona denk diğer Türkçe biçimlerle verilmiştir (s. 1387).

⁴⁸⁹⁹ TatR *möplö* 1905: 1289

⁴⁹⁰⁰ < *tīrlī* “türlü, farklı, çeşitli, -tür, -çeşit” + *+eh* (a.a.y.e.), bk. *tīrlī*.

⁴⁹⁰¹ < TatB *tīrt* “dürtmek” (EWb., s. 507a; Ceylan, 1996, s. 160).

⁴⁹⁰² TatB *tört-* 1876: 123

⁴⁹⁰³ < *tīrt-* “dürtmek, itmek, kakmak; dokumak, örmek” + *-in-* (e.e.y.e.; dönüşlülük), bk. *tīrt-*.

⁴⁹⁰⁴ ? < *tīrt-* “dürtmek, itmek, kakmak; dokumak, örmek” + *-ik* (e.a.y.e.), bk. *tīrt-*.

⁴⁹⁰⁵ < **tūs* = Tat. *tūs* “renk; görüntü, görünüş” (EWb., s. 507a). Ahmet’yanov’a göre; Tatarcadan kopya (20156b, s. 297b).

⁴⁹⁰⁶ TatB *tös* 1876: 122

tışlî [təslə]⁴⁹⁰⁷ “-renkli, -biçimli, -biçiminde”

tışsîrlen- [təssərlən-]⁴⁹⁰⁸ “solmak, rengini kaybetmek, rengi atmak”

tışel [təzəl] “sadece *usal* [uʒal] (“kötü, şer”) sözcüğüyle kullanılan ona paralel bir sözcüktür”;
usalıtan tışelten sıhla! [uʒaldan təzəldən sıxla!] “kötüden, şerden koru!”

tış [təş]⁴⁹⁰⁹, Sp. [təş] “çekirdek, tahıl tanesi, (meyve) çekirdeği, tohum”, krş. Gomb. (Tat. [təş])

tışîr- [təʒər-]⁴⁹¹⁰ “ezmek, çiğnemek”; *laşasem turra tışîrni* [laʒasem tırra təʒərnə] “atlar tahılı çiğnedi” (TatR [təşör-] “indirmek, aşağı bırakmak, düşürmek”; krş. [təş-⁴⁹¹¹] “düşmek, inmek”)

tışirtter- [təʒərttər-]⁴⁹¹² ettirgen. “ekini, otlağı ezdirmek”

tışim [təðəm]⁴⁹¹³, Sp. [təðəm] “duman, is”; krş. Gomb. (Tat. [tötən], Osm. vd. R [tütün⁴⁹¹⁴])

tışümle- [təðömlə-]⁴⁹¹⁵ Sp. = *tışîr-* [təðər-]

tışîr- [təðər-]⁴⁹¹⁶ “duman çıkarmak, tütsülemek, tüttürmek”; *pup latunpa tışîret* [pup ladunpa təðəret]⁴⁹¹⁷ “papaz tüttürüyor” (OsmR [tüttür-⁴⁹¹⁸] “duman çıkarmak”; krş. [tüt-⁴⁹¹⁹] “tütmek, duman yaymak”)

tıştre [tətrə]⁴⁹²⁰, Sp. ay. “sis, pus”

tıştreli [tətrələ]⁴⁹²¹ “sisli, puslu”

tıştım [təttəm]⁴⁹²², Sp. [təttəm] “karanlık”; krş. Gomb.

tıştımle- [təttəmlə-]⁴⁹²³ Uçebn. 147 “karartmak”

⁴⁹⁰⁷ < *tış* “renk, biçim, görünüş” + *lî* (a.a.y.e.), bk. *tış*.

⁴⁹⁰⁸ < *tış* “renk, biçim, görünüş” + *sîr* (a.a.y.e.) + *len-* (a.e.y.e.), bk. *tış*.

⁴⁹⁰⁹ < Tat. *tış* “çekirdek, tohum” (ESTY II, s. 299b).

⁴⁹¹⁰ < Tat. *tışîr-* “düşürmek, indirmek, atmak, fırlatmak, vurmak” (ESTY II, s. 300ab).

⁴⁹¹¹ TatR *möu-*, *möuöp-* 1905: 1295, 1296

⁴⁹¹² < *tışîr-* “ezmek, çiğnemek” + *-ttar-* (e.e.y.e., ettirgenlik), bk. *tışîr-*.

⁴⁹¹³ << *tütün (EDAL, s. 1479; CHF, s. 60) = TT *tütün* “tütün”. Çuvaşçada TT *tüt-* “tütmek” eyleminin fonetik denkliği bulunmamaktadır. Ancak Çuvaşçanın bu eylemi, kopya olarak alabileceği en yakın verici diller olan Tatarca ve Başkurtça da dâhil olmak üzere Türkiye Türkçesi ve Gagauzca dışındaki Türk dillerinde bu eylem iki hecelidir: Tat. *tüşte-* “tütmek, duman çıkarmak”, Başk. ay. vb. (bütün veri için bk. EDAL, s. 1479). Ayrıca bu iki dilde Çuv. *tışîr-* eyleminin denkliği de yoktur. Örneğin Başk. *tüştet-* “tüttürmek” (Özşahin, 2017, s. 635b) görüldüğü üzere *-t-* ekiyle ettirgen yapılmıştır. Yani Çuvaşça biçim hem kök hem türemiş biçimiyle morfolojik açıdan ilginç bir biçimde TT biçimlere yaklaşmaktadır. Bu eylemlerdeki ikinci hecelerinin ünlüsü, düşmeye meyilli, azaltılmış-kısa bir ünlü de değildir. Bu nedenle muhtemelen onlardan kopya değildir. Çuv. *tışîr-* eylemini de göz önünde bulundurursak Çuvaşça için **tış-* (< **tüt-*) “tütmek” kökü tasarlayabiliriz. Ancak bunda da morfolojik zorluklar karşımıza çıkar. *Tışîr-* eyleminden bir ettirgenlik anlamı vardır. Eğer kökü, **tış-* ise almış olduğu ek, *-îr-* veya *-tîr-* olmalıdır ki Çuvaşçada ettirgenlik ekleri geniş ünlülü olarak *-Ar-* ve *-tAr-* biçimlerinde. Yegorov, *-Ar-* ekinin altında *tışîr-* eylemine de yer vermiş (1957, s. 174), Pavlov, *-Ar-* biçiminin, *-îr-/-tîr-* yan biçimleri olduğunu belirtmiş ancak bununla ilgili örnek vermemiştir (2014: 183). Bu durumda belki bir **tış-* + *-ter-* veya **tış-* + *-er-* biçimlerinin benzeşme sebebiyle *tışîr-* biçimini aldığı düşünülebilir.

⁴⁹¹⁴ Osm. vd. R *mýmýn* 1905: 1572

⁴⁹¹⁵ < *tüşüm* “duman, is” + *le-* (a.e.y.e.), bk. *tışim*.

⁴⁹¹⁶ bk. *tışim*.

⁴⁹¹⁷ Çevirisi, CsSz.’te (1908, s. 163) bulunmamaktadır. ÇS’nde “papaz günlüğü tutturuyor” biçimindedir (s. 173).

⁴⁹¹⁸ OsmR *mýmýmýp-* 1905: 1574

⁴⁹¹⁹ OsmR *mým-* 1905: 1571

⁴⁹²⁰ < *tışîr-* “duman çıkarmak, tütsülemek, tüttürmek” + *-e* (e.a.y.e.), bk. *tışîr-*.

⁴⁹²¹ < *tıştre* “sis, pus” + *lî* (a.a.y.e.), bk. *tıştre*.

⁴⁹²² bk. *tışim* ve *tışim*: *t. hura*.

⁴⁹²³ < *tıştım* “karanlık” + *le-* (a.e.y.e.), bk. *tıştım*.

tıttımlen- [təttəmlən-⁴⁹²⁴]⁴⁹²⁵ “kararmak, ışığını kaybetmek”; *hıvel-*, *uyih-tıttımlınni* [χəvəl-, uʝəχ-təttəmlənni] “güneş tutulması, ay tutulması”

tıve [təvə]⁴⁹²⁶, Sp. ay. “deve” (TatB [döjä⁴⁹²⁷], MişBüg. [däwä])

tıvek: **vak-tıvek** [təvək: vak-təvək] “değersiz şeyler, ufak tefek eşya, ıvır zıvır”; *vak-tıvekpe suı tıvat'*; *vak-tıvek tavar sutakan* [vak-təvəkpe sʊdə təvat'; vak-təvək tavar sʊdagan] “ufak tefek mallar satan, bakkal, esnaf”; *vak-tıvek kneşsem* [vak-təvək knəşsem] “ufak tefek beyler, küçük prensler”, Razsk. I, 47 (KūrR [tūjāk: uak tūjāk⁴⁹²⁸] “küçük şeyler”, TatR [töjök⁴⁹²⁹] “ezilmiş, iyice bölünmüş; kırıntı”)

tıvı I [təvə]⁴⁹³⁰ “dügüm”; krş. Gomb. [t'öv'ö]; krş. *tüle-* [tülä-] (YakB [tümük⁴⁹³¹] “bağlama, birleşme”; krş. Tat. [töjön], MişBüg. [tütwən] “dügüm”)

tıvıle- [təvələ-]⁴⁹³² Uçebn. 147 “dügümlmek, dügüm atmak”; krş. *tüle-* [tülə-]

tıvı II [təvə] “sıcaklık sebebiyle oluşan kabarcıklar”; krş. önceki md.

tıh- [təχ-]⁴⁹³³ “(ör. değirmen taşı) bilemek, yontmak”

tıha [təχa]⁴⁹³⁴ “toka, kopça; tokalı kemer kayışı” (Osm. ÇağR [toka⁴⁹³⁵] “toka”, Krm. Kum. Bar. KzkR [toχa⁴⁹³⁶] ay.)

tıha-yıppi [təχa-jəppi]⁴⁹³⁷ “toka iğnesi, toka dili”

tıhım [təχəm]⁴⁹³⁸ “(uzaktan) akraba”; *vıl sana (sanın) t.* [vəl sana (sanən) t.] “o seninle akraba” (TatR [təkəm⁴⁹³⁹] “tohum, soy, torunlar”, KzkR [tukum⁴⁹⁴⁰] “tohum; tür, aile, soy”, BarR [tuχum⁴⁹⁴¹] “torunlar, tüm akrabalar, kabile”)

⁴⁹²⁴ *təttəmlən-* olmalı.

⁴⁹²⁵ < *tıttım* “karanlık” + *len-* (a.e.y.e.), bk. *tıttım*.

⁴⁹²⁶ << **tey'e* (Leks., s. 445); << **debe* (EDAL, s. 1424, 1425) = TT *deve* ay.

⁴⁹²⁷ *dējä* olmalı. TatB ay. 1876: 129

⁴⁹²⁸ KūrR *yak m'j'j'äk* 1905: 1546

⁴⁹²⁹ TatR *mējök* 1905: 1287

⁴⁹³⁰ < **tügün* < **tüg-* “dügümlmek, bağlamak” (Ceylan, 1996, s. 160) = TT *düg-* “dügüm yapmak, dügüm ay. *Tüle-* “dügümlmek, dügüm atmak, dügümle bağlamak” biçimini de düşündüğümüzde belki *tıvı* sözcüğünü, **tü-* “dügüm yapmak” gibi bir varsayımsal bir kökten *-i* ekiyle adlaşmış varsayabiliriz. Bilindiği gibi *-ü* sesi, çekimde ünlüyle başlayan bir ek aldığından *-ñ-* grubuna dönüşecektir. Ancak *tıvıle-* = *tüle-* biçiminde düşünülürse de o zaman *tüle-*'nin *tıvıle-*'den kaynaşık bir biçim olduğu düşünülebilir veya yine varsayımsal **tü-* “dügüm yapmak” eyleminden *-le-* sıklık ekiyle türemiş olabilir. Ancak TT *dügümle-* denklüğünden yola çıkarsak *tüle-*'nin *tıvıle-*'nin bir varyantı olması daha muhtemeldir. Räsänen de bu sözcükler, *tıvıle-*, *tüle-* ve *tıvı-i* biçimlerinde çözümlenmiştir ancak tabanlar ve eklerin türü hakkında bilgi verilmemiştir (1969, s. 503ab).

⁴⁹³¹ YakB *m'j'm'j'k* 1851: 113a

⁴⁹³² < *tıvı-i* “dügüm” + *le-* (a.e.y.e.), bk. *tıvı-i*.

⁴⁹³³ Bize göre; << **tokı-* (EDAL, s. 1453; onlar Çuvaşça biçime yer vermez) = ET *tokı-* “dövmek, vurmak, çakmak, kırmak vb.” (Wilkens, 2021, s. 726ab).

⁴⁹³⁴ << **toχu* (EDAL, s. 1453); << **toχa* (CHF, s. 74) = TT *toχa* ay.

⁴⁹³⁵ Osm. ÇağR *moka* 1905: 1146

⁴⁹³⁶ Krm. Kum. Bar. KzkR *moša* 1905: 1158

⁴⁹³⁷ < *tıha* “toka” + *yıp* “iğne” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *tıha* ve *yıp*.

⁴⁹³⁸ < Far. *tuħm* تُوْحْم “tohum” (EWb., s. 497a; ANLT, s. 58); < Tat. *tıħım* “cins; akraba; soy; tohum” < Far. *tuħm* تُوْحْم “tohum” (ESTY II, s. 278b).

⁴⁹³⁹ TatR *məkəm* 1905: 1274

⁴⁹⁴⁰ KzkR *mıχım* 1905: 1426

⁴⁹⁴¹ BarR *mıβım* 1905: 1432

tih̄n- [tâχân-]⁴⁹⁴², Sp. [târên-] “giymek, giyinmek, takınmak”; *vîl kîrîk tih̄nat*’ [vêl kærək tâχânat]⁴⁹⁴³ “o kürk giyiyor”

tih̄ntar- [tâχân̄dar-]⁴⁹⁴⁴ “giydirmek, takmak, geçirmek”

tih̄r, tih̄hîr [tâχâr, tâχhâr]⁴⁹⁴⁵ “dokuz”; *tih̄r-vunnî* [tâχâr-vunnê] “doksan” (Tat. *tuğız* [tuγâz])

tihlan [tâχlan]⁴⁹⁴⁶, Sp. [tøχlan] “kalay; kurşun”; *şurî t.* [şurê t.] “kalay”; *hurî t.* [χurê t.] “kurşun”; krş. Gomb.

tihlaçi [tâχla.ǰǰê]⁴⁹⁴⁷, Sp. [tøχla.ǰǰê] “birbirlerine karşı kadın ve erkeğin kız kardeşleri ve diğer kadın akrabaları”; krş. Gomb.

tihran [tâχran]⁴⁹⁴⁸ (Sungut köyü) = *çimîş* [t’šêmâš]; krş. Magn. 93 [tuχran⁴⁹⁴⁹] “ağaçkakan”

tih̄ta- [tâχta-]⁴⁹⁵⁰ “beklemek, durmak”; krş. Gomb. (TatB [tøkta-, tukta-⁴⁹⁵¹])

tih̄tat- [tâχtat-]⁴⁹⁵² ettirgen. “durdurmak”; *irtse pıran tivlete tih̄tatsa par!* [irtse pıran tivlede tâχtatsa par!]⁴⁹⁵³ “geçip giden mutluluğu durdur!”

⁴⁹⁴² << **takın-* (Ceylan, 1996, s. 158) = TT *takın-* “takınmak”.

⁴⁹⁴³ Çevirisi, CsSz.’te (1908, s. 164) bulunmamaktadır.

⁴⁹⁴⁴ < *tih̄n-* “giymek, giyinmek, takınmak”; + *-tar-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *tih̄n-*.

⁴⁹⁴⁵ << *toğur (Tekin, 1969, s. 65) = TT *dokuz* ay.

⁴⁹⁴⁶ Türk ve Fin-Ugor dillerinde denkliği bulunmadığı için Ligeti sözcüğün Moğolca kökenli olduğunu düşünmüştür: << Mo. (Yazılı Mo. *tobalya/toyulyan* “kalay, kurşun”/Bur. *tûlugun, tûlgun, tûlga* “kurşun” vd. Sözcüğün Mançu-Tunguz dillerinde de denkliği bulunur: Manç. *toχolon* “kalay, kurşun” vb. (1935, s. 261, 262).

⁴⁹⁴⁷ Räsänen, Maricenin ağzlarında *tuylar* “kızımın kocasının en büyük abisi, kızımın kocasının babası”, *tuyđalar* “birinin kızının veya oğlunun kayınpederi”, *tular, tuklâr* “çöpçatan, arabulucu”, *tâ·klar, tâ·lar* “talip, arabulucu”; *tuyłâ.tšê* “çöpçatan”, *tuyulatt’še* “birinin kızının veya oğlunun kayınpederi”, *tuklâče, tulârče* “çöpçatan, arabulucu” gibi biçimleri bulunan sözcüklerin Çuv. *tøχlar, *tøχlar, **tøχlar.ǰǰê* biçimlerinden kopya olduğunu belirtir. Ona göre her ne kadar *tuylar* biçimi sadece Maricede bulunsa da daha önceden Çuvaşçaya aitti. Räsänen bunun kanıtı olarak ise bu sözcüklerin bazılarının yapısında bulunan küçültme eki, -çî’nin Çuv. olduğunu belirterek bu sözcüğün kökeninin her ne kadar belirsiz olsa da Çuvaşçanın burada kopya veren dil olduğunu belirtir. Ayrıca ona göre buradaki küçültme ekinin görevi, sözcüğün bir kadına işaret ettiğini göstermek içindir ve diğer Türk dillerinde de buna kanıtlar vardır: Tat. *küda*, Kzk. *küda* “dünürcü”, Tat. *küdaça*, Kzk. *küdaşa* “kadın dünürcü”. Bu sözcüklerdeki -ç- sesinden önceki -r- sesi ise Çuvaşçada korunmamışken Maricede korunmuştur (1920, s. 225). Yegorov, sözcüğün Türk dillerinde denkliğinin bulunmadığını ancak Fin-Ugor dillerinde bulunduğunu belirtir: Udm. *тугласчи*, Mar. *тулаче* (ağ. *тугласче, таклачы*) “çöpçatan”, Mar. *тулар* (*туглар, туглар*) ay. Yegorov ayrıca Räsänen’in görüşlerini aktararak eğer sözcüğün Çuvaşça kökenli olarak değerlendirilecekse *tih̄m* “uzak akraba” sözcüğüne yaklaşılabileceğini düşünmüştür (1964, s. 241). Fedotov da sözcüğün Mariceye ve Udmurtçaya Çuvaşçadan geçtiğini düşünmüştür. Ayrıca Räsänen gibi bu sözcükte Türkçe dişil eki -çı bulunduğunu ifade etmiş ve şu örnekleri vermiştir: Tat. *küda* “dünür (gelinin ana babası ve akrabalarına karşı damadın babası ve akrabaları)” = Çuv. *hîta*, ama Tat. *küdaça* “gelinin kadın akrabaları; kadın dünürcü”; TKar. *dost* “dost, arkadaş”, ama TKar. *dostça* “kız arkadaş” (1990, s. 246)

⁴⁹⁴⁸ Yegorov, sözcüğün yansıma kökenli olduğunu düşünmüş ve YUyg., Tat. *tuğran*, Tım. tuğıran “ağaçkakan”; Tat. *tukı-* “gagalamak (ağaçkakan hak.)” sözcüklerine yaklaştırmış ayrıca Çuv. *tih-* “bilemek, yontmak” eylemiyle karşılaştırmıştır (1964, s. 241). Fedotov’a göre Çuvaşçaya Tat. *tukıran/tuğran* “ağaçkakan” sözcüğünden kopyalanmıştır. Ancak aynı zamanda Yegorov gibi sözcüğün yansıma kökenli olduğunu düşünerek Tatarca biçiminin *tukı-*, Çuvaşça biçiminin ise *tih-* “yontmak, bilemek” eylemlerinden geldiğini belirtmiştir (1996b, s. 204). Ancak yansıma kökenli sözcükler ad olurlar ve çeşitli eklerle eyleme dönüşürler. Örneğin Fedotov’un yine aynı yerde verdiği Tat. *tukıldat-* “takırdamak” eylemi de bir yansıma kökten +*ilda-* addan eylem yapım ekinin türetilmiştir. Bizce sözcüğün Çuv. *tih-* eylemiyle bir ilgisi yoktur. Tatarcadan kopya olabilir (ki o da yansıma bir addan türemiştir, bk. ESTY II, s. 308a).

⁴⁹⁴⁹ Magn. *тухпан*

⁴⁹⁵⁰ Yegorov, Räsänen ve Fedotov, sözcüğü, Çağ. vd. *tokta-* “durdurmak, tutmak, durmak”, Tat., Başk. *tukta-* “durdurmak, durmak, duraklamak”, Hak., Kmk. *tohta-*, Tuv. *dohta-*, Kırg. *tohto-*, Kzk., Nog., Kırg., Şor., Kum. *tokta-*, Yak. *tohtō-* “durmak, duraklamak, beklemek” gibi Türkçe biçimlere yaklaştırmışlardır (1964, s. 241; 1969, s. 485b; 1996b, s. 204).

⁴⁹⁵¹ TatB *tokta-, tukta-* 1876: 117, 124

⁴⁹⁵² < *tih̄ta-* “beklemek, durmak” + *-t-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *tih̄ta-*.

tik- [tâk-]⁴⁹⁵⁴, Sp. [tøk-] “dökmek”; krş. Gomb. [tʌk-] (Tat. [tük-], OsmR [dök-⁴⁹⁵⁵])

tikîn- [tâġân-]⁴⁹⁵⁶ “dökülmek, akmak; (saç hak.) düşmek, dökülmek, yerinden çıkmak”

tikak [tâġak]⁴⁹⁵⁷ “akan, dökülen bir şey”

tikîrlîk [tâġârlâk]⁴⁹⁵⁸ “dar ara sokak” = *hutlîh* [hutlêχ] (krş. TatR [tâkârâk⁴⁹⁵⁹])

tîla [tâla]⁴⁹⁶⁰, Sp. ay. “kumaş, çuha” (Tat. [tula])

tîla-çîlha [tâla-tʃâlġa] “çuhadan çorap”

tîla-varri [tâla-varri] “dolak, ayak dolaması veya ayak sargısı”

tîlî [tâlî]⁴⁹⁶¹, Sp. ay. “(atlar için) bukağı, ayak kelepçesi, köstek” (krş. TatR [tâşau⁴⁹⁶²])

tîlla- [tâlla-]⁴⁹⁶³ “(atı) bukağılamak, bağlama sicimi takmak”

tîlîh [tâlêχ]⁴⁹⁶⁴, Sp. [tələχ] “öksüz, yetim, kimsesiz”; Sp. “dul erkek”; krş. Gomb. (krş. TatR [təl⁴⁹⁶⁵] “dul kadın”, Orh. Osm. Alt. vd. R [tul⁴⁹⁶⁶] “dul kadın, dul”, YakB [tulaja⁴⁹⁶⁷] “öksüz, yetim”)

tîlîh-arîm [tâlêχ-arêṁ] “dul kadın”

tîlîh-aça [tâlêχ-a.ǰa] “öksüz, yetim, kimsesiz”

tîlîh-turat [tâlêχ-turat] “öksüzler, yetimler, kimsesizler”; krş. AşmMater. 115

tîlîm [tâlîṁ]⁴⁹⁶⁸ “(saç veya yün) demet, tutam, bağlam”; *unîn şûsî tîlîmîn tîrat*. [unên şüze tâlîmîn tîrat.⁴⁹⁶⁹] “onun saçı tutam tutam duruyor.” (TatR [tâlîṁ⁴⁹⁷⁰] “saç örgüsü”, Kzk. Bar. KumR [tulum⁴⁹⁷¹] ay.; Kzk. “şakakların üzerindeki saç tutamları”)

tîlîp [tâlîp]⁴⁹⁷² “koyun postu”; krş. Gomb. [tʌlp] (Ru. *тылпъ*; krş. TatR [tələp⁴⁹⁷³])

⁴⁹⁵³ Çevirisi, CsSz.’te (s. 164) ve ÇS’nde (s. 169) bulunmamaktadır.

⁴⁹⁵⁴ << *tök- (ÇSB; CHF, s. 144) = TT *dök-* ay.

⁴⁹⁵⁵ OsmR *دök-* 1905: 1729

⁴⁹⁵⁶ < *tik-* “dökmek” + *-în-* (e.e.y.e.; dönüşlülük), bk. *tîh-*.

⁴⁹⁵⁷ < *tik-* “dökmek” + *-ak* (e.a.y.e.), bk. *tik-*.

⁴⁹⁵⁸ < Tat. *tıkırlık* “ara sokak, patika” (ESTY II, s. 331b).

⁴⁹⁵⁹ TatR *тыкырлык* 1905: 1302

⁴⁹⁶⁰ Yegorov, sözcüğü, Tat., Başk. *tula* “çuha”, Özb. *tola* “elyaf”, TT, Trkm. *dolak* “dolak, ayağa sarılan kumaş” sözcüklerine yaklaştırmış ve bunların *dola-*, *tula-* “dolamak, sarmak” eylemlerinden geldiğini belirtmiştir (1964, s. 235). Räsänen, sözcüğü sadece Tat. *tula* “büyük çiftçi kumaşı, asker kumaşı” sözcüğüne yaklaştırmıştır (1969, s. 497b). Fedotov da sözcüğü, Yegorov’la aynı Türkçe biçimlerle açıklar (1996b, s. 187, 188). EDAL’da sözcük, AT **dolga-* “dolamak, sarmak” biçimi altında TT *dola-* ve onun diğer Türk dillerindeki denklikleriyle verilmiştir. Çuvaşça içinde herhangi bir karşılık verilmemiştir (EDAL, s. 1379, 1380). Agyagási, sözcüğün *tolgag biçiminden geldiğini düşünmektedir (2019, s. 64). Muhtemelen Çuvaşçaya Tatarcadan kopyalanmıştır. Çünkü Çuvaşçada TT *dola-* “dolamak” eyleminin denkliği bulunmuyor.

⁴⁹⁶¹ << *tul’a- (EWb., s. 501b, 502a); << *dula- (EDAL, s. 1353) + *-k* (e.a.y.e.) = TT *duşak* “köstek”.

⁴⁹⁶² TatR *тылау* 1905: 1338

⁴⁹⁶³ < *tîlî* “(atlar için) bukağı, ayak kelepçesi, köstek” + *+la-* (e.a.y.e.), bk. *tîlî*.

⁴⁹⁶⁴ << *tul(aġ) (Róna-Tas, 2015, s. 159); << *tul (Leks., s. 293); << *dul(k) (EDAL, s. 1383, 1384); << *tuluk (CHF, s. 75) = TT *dul* “dul”.

⁴⁹⁶⁵ TatR *мөл* 1905: 1278

⁴⁹⁶⁶ Orh. Osm. Alt. vd. R *мүл* 1905: 1465

⁴⁹⁶⁷ YakB *тылаж* 1851: 109

⁴⁹⁶⁸ << *tuluy (Leks., 203; CHF, s. 84); << *tul(ġ)uy (EDAL, s. 1455) = TT ağ. *tulun*, *dulun* “şakak”.

⁴⁹⁶⁹ Çevirisi, CsSz.’te (s. 165) bulunmamaktadır. ÇS’nde “onun saçı perçem perçemm (duruyor)” biçimindedir (s. 170).

⁴⁹⁷⁰ TatR *тылым* 1905: 1333

⁴⁹⁷¹ KumR *тылым* 1905: 1470

tîlhîr- [tâlχâr-] bk. *tulhîr-* [tulχâr-]

tîm I [tâm]⁴⁹⁷⁴, Sp. [tøm] “kil, balçık”

tîm II [tâm]⁴⁹⁷⁵, Sp. [tøm] “(geceki) don, soğuk” (TatR [tuŋ⁴⁹⁷⁶])

tîmalan- [tâmalan-]⁴⁹⁷⁷ “(saç) karışmak, düzensizleşmek, dağılmak, taranmamış, dolaşmış olmak”

tîmalantar- [tâmalanðar-]⁴⁹⁷⁸ ettirgen.

tîman [tâman]⁴⁹⁷⁹ “kar fırtınası, tipi” (TatR [tømân⁴⁹⁸⁰], OT [tuman] “sis”)

tîman-kayık [tâman-kajâk] “Emberiza nivalis, kar kiraz kuşu, kar kuşu”

tîmana [tâmana]⁴⁹⁸¹, Sp. [tømana] “baykuş; aptal, ahmak” (TatR [tømâna⁴⁹⁸²] “aptal”)

⁴⁹⁷² Fedotov da sözcüğün Çuvaşçaya Ru. *мылн* “koyun derisi palto” sözcüğünden geçtiğini belirtmiştir (1996b, s. 189). Ancak yine de kendisinin de belirttiği gibi bazı bilim adamları sözcüğün esasen Rusçaya Türkçeden geçtiğini düşünmüştür (bk. ESRV IV, s. 118, 119). Araştırmacılar sözcüğün, Türkçe denklileri arasında Kırg. *tulup* “tulum gibi yüzülen dana derisi”, KKalp. *tulip*, Nog. *tulup*, Tat. *tülip*, Başk. *tülip* “koyun derisi palto”, Tuv. *tulup* “tamamen tabaklanmış deriden yapılan çanta” vb. sözcüklerini göstermişlerdir. Ayrıca TT *tulum*, *tuluk* gibi sözcükleri de aynı yerde anarlar (Yegorov, 1964, s. 235; Fedotov, 1996b, s. 189). Ayrıca Yegorov, Fedotov’un aksine Rusçaya Türkçeden geçtiğini düşünenlerdendir.

⁴⁹⁷³ TatR *мәлән* 1905: 1278

⁴⁹⁷⁴ << *tōŋ (EWb., s. 488) = DLT *toy* “seramik çamuru” (s. 894).

⁴⁹⁷⁵ Çuv. *tîm* sözcüğünün kökeni hakkındaki genel kanı, onun TT *don* ve onun diğer Türk dillerindeki denklileriyle birleştirilmesi yönündedir ancak farklı görüşlerde mevcuttur. Zolotnitskiy, sözcüğü Yak. *tumñi*, *toŋū* “don”, *toŋ-* “donmak” üşümek” biçimlerine yaklaştırmıştır (1875, s. 85b, 86a). Ramstedt, sözcüğü, *toŋ “don” biçiminden getirmiştir (1922, s. 22). Yegorov, sözcüğü, MK. *tumlîg* “soğuk, don”, TT *don* ay. (1964, s. 236); Räsänen ET *toŋ* “don” ve onun diğer Türk dillerindeki denklilerine yaklaştırmışlardır (1969, s. 488ab). Fedotov’un verileri de onlarınkinden farklı değildir (1996b, s. 190). Talat Tekin, oldukça farklı bir görüş öne sürer. Ona göre Çuv. *tîm*, Genel Türkçe bir kopyadır. Çünkü GT *toŋ* “don” sözcüğünün kurallı biçimi Çuvaşçada *şîn*’dir: GT *toŋ* “buz”, *toŋ-* “donmak”, Trkm. *doŋ-*, Yak. *toŋ-*~Çuv. *şîn-* ay. < **şion-* < **sōŋ-*; *şîn* “don”~Mo. *sōng* “bir nehirdeki yüzer hâlde bulunan buz parçaları; yüzer buz kütleleri” (2023, s. 204). Emine Yılmaz; sözcüğün, *toŋ (= TT *don* ay.) biçiminden geldiğini belirtmiştir (baskıda). Leks.’da sözcük, *tum “soğuk, don” biçiminin altında Krh.-Uyg. *tom*, *tum* (*tumlu*, *tumluy*) “soğuk”), Kıpç. *tum* (*tumlu* “soğuk”), Osm. *tum* (*tumlu* “soğuk (hava hak.); soğuk havada yağış”), Yak. *tum* (*tumñi* “soğuk”) sözcükleriyle birlikte verilmiş, yani *toŋ ve **toŋ-* (TT *don* “don”, *don-* “donmak”) biçimlerinden ayrı olarak değerlendirilmiştir. Yazarlara göre, Yegorov’un sözcüğü hem *tumlîg* “soğuk, don” ve hem de *don*, *toŋ* “don” tipi sözcüklere karşılaştırması hatalıdır çünkü Çuv. *tîm*, daha çok bir *tum biçimini yansıtır ve eğer *toŋ’dan geliyor olsaydı Çuvaşçada *tun* veya *tum* biçimleri beklenirdi. Onlara göre belki de Çuvaşçada *tum’dan gelen *tîm* ve *toŋ’dan gelen *tum* birbirine karışmıştı (s. 14, 15). EDAL’da TT *don* “don”, *don-* “donmak” ve onun diğer Türk dillerindeki denklileri, AT *doŋ “soğuk; don; buz; dondurmak” biçimi altında verilmiştir. Burada Çuvaşça için verilen biçim *tîm* sözcüğüdür (s. 1386). Agyagâsi de sözcüğü, *toŋ biçiminden getirir (2019, s. 84).

⁴⁹⁷⁶ TatR *мылн* 1905: 1434

⁴⁹⁷⁷ Yegorov sözcüğü, *tîmala-* “karıştırmak, tutup çekmek; çekmek, çekip çıkarmak; karıştırmak, çekiştirmek; saçıp çekmek” maddesinin altında türemiş biçim olarak vermiş ve Alt. *tumala-* “boğmak, ezmek, bastırmak”, Tat. *tîmala-* “bastırmak; kapamak, kaplamak, tıkmak, doldurmak” (1964, s. 236). Fedotov ise soru işaretiyle birlikte Leb. *tubala-* “birini boğmak”, *tubalan-* “boğulmak” Tel., Alt., Bar., Kzk., Kum. *tumala-* “kaplamak, kapamak (Bar.); boğmak, bastırmak, ezmek (Tel., Şor., Kzk.); banyoyu buharla ısıtmak (Tob.)”; Tel., Şor. *tumalan-* “boğulmak”; Tat., Başk. *tîmala-* “karartmak; kapatmak, örtmek; kaplamak, sarmak (duman, sis vb. hak.) (1996b, s. 191) eylemlerine yaklaştırmışlardır. Ahmet’yanov, Fedotov’un *tîmalan-* sözcüğünü, *tîmala-* eylemine bağlamasına ithafen, *tîmala-* eyleminin *tîmala-*’dan geldiğini (-r- düşmesiyle) ve *tîmalan-* biçiminin de Tatarcadan alınma olduğunu belirtir (2015b, s. 281a). Aslında *tîmalan-* eyleminin de “tırmıklamak, tırnaklarıyla tutunmak, tırmanmak” anlamlarının yanında “karıştırmak, dağıtmak” (ÇRS, s. 460c) gibi anlamları vardır ve “tırmıklamak” anlamıyla da Tatarcadan kopyalanmıştır (ESTY II, s. 334b). Paralel bir şekilde ağızlarda *tîmalan-* eyleminin de “tırmıklamak, kaşımak” (ÇRS, s. 454c) anlamı vardır. Yegorov ve Fedotov’un bu sözcüğü açıklamakta kullandığı denklileri, Paasonen (bk.) *tîpala-* “pençe veya tırnaklarla tutmak, kapmak” sözcüğü için kullanmıştır.

⁴⁹⁷⁸ < *tîmalan-* “karışmak, düzensizleşmek, dağılmak, taranmamış, dolaşmış olmak (saç)” + *-tar-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *tîmalan-*.

⁴⁹⁷⁹ Araştırmacılar, sözcüğün TT *duman* “duman” ve onun diğer Türk dillerindeki denklileriyle birleştirme konusunda fikir birliğindedir (EWb., s. 498b; Fed. II, s. 191).

⁴⁹⁸⁰ TatR *мәмән* 1905: 1284

tımra [tāmra] bk. *tumra* [tımra]

tın-tın [tân-tân]⁴⁹⁸³ “güçlü, dayanıklı, sağlam, sıkı”; *t.-t. sip* [t.-t. sip] “sağlam ip”, *t.-t. sıh* [t.-t. sıx] “sıkı bağla!” (TobR [diş]⁴⁹⁸⁴ “sert, sağlam”)

tınla- [tânla-]⁴⁹⁸⁵ “dikkatlice dinlemek”; *ep kalamîne hutı tınla* [ep kalamâne χıdê tânla] “benim söylediklerimi iyice dinle!” (TatB [tânna-⁴⁹⁸⁶])

⁴⁹⁸¹ Fedotov, sözcüğü, Tat., Başk. *tūmana* “aptal, ahmak, dar kafalı” sözcüklerine yaklaştırmıştır (1996b, s. 191).

⁴⁹⁸² TatR *məməna* 1905: 1284

⁴⁹⁸³ Belki EDAL’da verilen AT *dıj “çok, güçlü; güçlü, kuvvetli; sağlıklı; güç; sıkı, yoğun (topak hak.); güçlenmek; uzun süre ekilmemiş toprak” (s. 396) biçimine götürülebilir. Burada ET *tij ürki* “son”, TT *din* “çok”, *dinç* “güçlü, kuvvetli; sağlıklı”, Gag. *dinç* ay., Trkm. *diş* “çok”, *dişe* “sadece”; Özb. *tin-ka* “güç”, *tij* “sıkı, yoğun”, YUyg. *tij* “sıkı, yoğun”, Kırg. *tıj* “güçlü, kuvvetli”, *tıj-* “güçlenmek”, Kzk. *tıj* “güçlü, kuvvetli; uzun süre ekilmemiş toprak”, *tıj-ay-* “güçlenmek”, KKalp. *tıj* “uzun süre ekilmemiş toprak”, Hak. *tıj* “güçlü”, Şor. *tıj* “çok, güçlü”, Alt. *tıj* “güçlü, kuvvetli”, Yak. *tıj* “güçlü” vb. Türkçe denklileri verilmiştir. Ancak orada yer alan Çuvaşça biçim *tink* “tıklı, tıka basa dolu” sözcüğüdür. *Tın-tın* o etimoloji için daha uygun görünüyor. Yegorov’da da bu ikileme, Alt., Hak., Kzk., Kırg. *tıj* “güçlü, dayanıklı, kuvvetli” sözcüklerine yaklaştırmıştır (1964, s. 237).

⁴⁹⁸⁴ TobR *diş* 1905: 1756

⁴⁹⁸⁵ Bize göre; < *tin* “dikkatle dinleme, bakma vb. hak. yansıma söz” (Aşm. XIV, s. 270) + *la-* (a.e.y.e.) veya Genel Türkçeden kopya. Poppe, Mo. *çingla-* “dikkatlice dinlemek” eyleminden yola çıkarak Çuv. *tınla-* eyleminin Türkçe bir kopya olduğunu düşünmüştür (1924, s. 305). Yegorov, *tınla-* eyleminin Çuv. *tın* “akıl, hafıza, bellek; anlayış, bilinç” sözcüğünden türediğini belirtmiş ve bu eylemi, ET, Tat., Başk. *tuyla-* “dinlemek, dikkatle dinlemek”, YUyg. *tınşı-*, Kzk., Alt. *tuşda-*, SUyg. *tuşna-*, Trkm. *dişle-*, Azb., TT *dinle-* ay. gibi Türkçe denklilere yaklaştırmıştır. Çuv. *tın* “akıl, hafıza, bellek; anlayış; bilinç; ruh” sözcüğünü ise ET, Tat. *tin* “soluk”, Alt., Hak. *tin* “ruh; hayat; soluk”, KKalp., TT *dem*, Kırg. *tin*, Yak. *tın* “soluk” gibi Türkçe biçimlere yaklaştırmıştır (1964, s. 237). Bize göre bu etimoloji baştan sona hatalıdır. Öncelikle Çuv. *tınla-* eyleminin *tın* “akıl, hafıza, bellek; anlayış; bilinç” köküne dayandırılması semantik açıdan pek anlamlı bir sonuç vermiyor. *+la-* eki aldığı kökle ilgili işi yapmak gibi bir anlam vermeliydi. Her ne kadar *tınla-* eylemi, “duymak” yerine daha fazla dikkat gerektiren bir biçimi ifade eden “dinlemek” anlamını verse ve bu da *tın* “akıl, hafıza, bellek; anlayış, bilinç” sözcüğüyle uyusur gibi görünse de ortaya çıkan morfolojik yapı bu anlamı karşılamaz. İkinci olarak verdiği Türkçe denklilerin de aynı kökten türetilmiş olması gerekirdi. Bunu başka bir kaynaktan onaylamamıza bile gerek yok, verdiği örneklerle bakalım: Tat. *tin* “soluk” ama Tat. *tuyla-* “dinlemek, dikkatlice dinlemek”. Kökle türev arasında ne semantik ne fonetik bir bağ var. Son olarak kendisinin de Far. *dem* biçimiyle karşılaştırdığı gibi TT *dem*’in *tın* altında ele alınması oldukça yanlış, çünkü bu sözcük, Farsçaya geri dönüyor. Fedotov da sözcüğü, Yegorov’la aynı köke götürmüştür (1996b, s. 192, 193). Çuv. *tın* Paasonen’in sözlüğünde yer almaz ve muhtemelen Genel Türkçe bir kopyadır. Çünkü sözcüğün, Çuvaşcadaki kurallı biçimi, (bk.) *çim*’dir. Räsänen, sözcüğü ET, OT *tuyla-* “dinlemek”, Blk. vd. *tuyla-* “dinlemek, öğrenmek”, Tat. vd. *tuşna-*, Tuv. *tuşna-*, Kzk. *tuşda-*, Kırg. *tuşsa-*, DT *tınşa-* “kulak misafiri olmak, dinlemek”, Krm. *dinle-* ay. gibi denklilere yaklaştırmış ve bu eylemlerin *tıj* “ses” sözcüğünden türediğini düşünmüştür (1969, s. 478). Räsänen’in bu açıklamadaki çıkış noktasını Menges’in DT örnek için verdiği etimoloji açıklaması oluşturur. Çünkü Menges, DT *tınşa-* “kulak misafiri olmak, dinlemek” eylemini şu şekilde açıklar: < *tıj* “ton, ses” + *+şa-* (a.e.y.e.) (1954, s. 804). EDAL’da AT **dıjla-/*dişle-* “dinlemek; duymak; dikkate almak, göz önünde bulundurma” eylemi altında verilen Çuvaşça biçim *çınla-* eylemidir ve orada ET *tuyla-*, TT *dinle-* gibi eylemlerle birlikte verilmiştir. Bunların Moğolca denkliği ise Yazılı Mo. *çınna-*, *çınla-*, Hlh. *çagna-* “dinlemek” vd. (< Ana Mo. **çınla-*) biçimindedir. Ayrıca **dıjla-* biçiminin eylemin *dıj (ET *tıj*, Trkm. *diş* “akıl, zihin, zekâ”) adından oluşturulduğu belirtilir (s. 396, 397). EDAL’daki denklilerde Çuvaşça için /t/, /i/ sesleri önünde /t/ > /ç/ değişimi göz önünde bulundurulmuş *çınla-* biçiminin verildiği açıktır. Ancak bizce bu etimoloji de kabul edilemez. Burada AT **dıjla-* biçimini dayandırdıkları varsayımsal *dıj kökünün anlamını belirtmedikleri için neyi kastettikleri tam olarak anlaşılmamaktadır. Yukarıda da gösterildiği üzere *dıj çok, güçlü; güçlü, kuvvetli; sağlıklı; güç; sıkı, yoğun (topak hak.); güçlenmek; uzun süre ekilmemiş toprak” (s. 396) ana biçiminde Eski Türkçe ve Türkmence için bu biçim ve anlamları vermezler. Muhtemelen sözlüklerine almadıkları başka bir AT biçimi kastediyorlar ki bu da Yegorov ve Fedotov’un da sözcüğün kökünü dayandırdıkları Çuv. *tın* “akıl, hafıza, bellek; anlayış, bilinç” ve onun diğer Türk dillerindeki denklileri olmalı. Bu doğrultu da onların etimolojisine göre Çuvaşça için verdikleri *çınla* biçiminin kökü de *çin* olmalıdır ancak Çuvaşçada (bk.) *çin* “gerçek, doğru” anlamındadır ve zaten bir kopya sözcüktür, gerçek Çuvaşça değildir. Sonuç olarak tüm Türk dilleri için bu sözcüğü sorunsuz ve tamamen paralel bir yapıda açıklamanın tek yolu var: kökün yansıma bir söz olduğu. Geriye kalan *+la-* ve onun Türk dillerindeki farklı yan biçimleridir ki bu ekin yansıma sözcüklerden çok üretken bir biçimde eylem türettiğini zaten biliyoruz: TT *şırılda-*, *gürle-* vb. Ahmet’yanov, *tınla-* eyleminin Tat. *tıj* “kulak misafiri olma, işitme” anlamındaki sözcükten türetilmiş Tat. *tuyla-* “dinlemek, kulak vermek” eyleminden kopya olduğunu söyler (2015b, s. 334a). Bu eylemin kopya olmasını bir kenara bırakırsak, çünkü bu her dilde çok temel bir eylem ve yansıma sözcükler her dilde birbirine tıpatıp benzer, bizce, tüm Türk dillerinde yansıma bir kökten türemiştir. İkinci bir ihtimal daha vardır ve bu da düşünülebilir. Menges, yukarıda da

t̄n̄lav [t̄n̄lav]⁴⁹⁸⁷ “şakak”

t̄nk̄irtat- [t̄n̄ḡêrd̄at-]⁴⁹⁸⁸ “(yans.) tıngırdamak, gümbürdemek, boğuk bir ses çıkarmak”; *urapa t̄nk̄irtatsa p̄irat*’ [uraba t̄n̄ḡêrd̄atsa p̄irat]⁴⁹⁸⁹ “araba tıngırdayarak gidiyor” (TatR [d̄n̄ḡêrd̄a-⁴⁹⁹⁰] ay.)

t̄nk̄irtattar- [t̄n̄ḡêrd̄attar-]⁴⁹⁹¹ ettirgen. “tıngırdatmak, gümbürdetmek, boğuk bir ses çıkartmak”

-t̄ipa [-t̄ba] bk. *ulat̄ipa* [ulad̄ba]

t̄ipa [t̄ba] (Seperkino köyünde) “büyük derinlik, derin yer, bir nehir veya gölün dibindeki çukur, girdap” = *av̄ir* [av̄êr] (MişBüg. [tuba] ay.; krş. ?? TatR [tuɣaj⁴⁹⁹²] ay., Çağ. TobR [toɣaj⁴⁹⁹³] “çayır, ormanla kaplı ova”, BarR [toɣai⁴⁹⁹⁴] “nehirin kıvrımları”)

t̄ipala- [t̄bala-]⁴⁹⁹⁵ “pençe veya tırnaklarla tutmak, kapmak”; *kaşk̄ir sur̄iha t̄ipalar̄i; h̄iren ç̄ihha t̄ipalasa ȳitsa kar̄i* [kaşk̄êr sur̄êɣa t̄balar̄e; ç̄êren t̄š̄êɣa t̄balaza j̄êrsa kar̄e]⁴⁹⁹⁶ “kurt

---

verilmiş olan DT *t̄iŋsa-* “dinlemek” eylemini, *t̄iŋ* “ton, ses” sözcüğünden getiriyor ancak DT *d̄iŋdiŋ* “kulak” sözcüğünü, soru işaretiyle birlikte Çince *t̄iŋ-* “duymak” eylemine döndürüyor (1954, s. 713, 804). Clauson; *t̄iŋ* sözcüğünün anlamının kesin olmadığını ve *t̄iŋla-/d̄iŋla-* eyleminde geçen bir hapax olduğunu, ama bunun da kesin olmadığını belirtir. *T̄iŋla-* maddesinde ise bu eylemin **t̄iŋ* kökünden geliyor olmasındansa Çin. *t̄iŋ-* “duymak, dinlemek” eylemine götürülmesinin daha olası olduğunu, ancak sözbaşı *d-*’li biçimlerle art damaksız ünlülerin bu olasılığı zayıflattığını ifade eder (1972, s. 512b, 522a). Bunlardan yola çıkarak belki de ET *t̄iŋla-*, Çuv. *t̄inla-* “dinlemek” ve bunların diğer Türkçe denklıklarının Çince’den geçen bu eylemden sıklık ekiyle türetildiği düşünülebilir. Eylemin anlamı da bir sıklık, süreklilik belirtir. Bu durumda Çuvaşça için Genel Türkçe bir kopya olur. Ancak önceden de belirttiğimiz üzere oldukça temel bir eylemin kopya olması ihtimali oldukça düşüktür. Bu eylem hakkındaki son varsayımımız ise yine Genel Türkçeden kopya olduğu üzere farklı bir önermedir. Bilindiği gibi Türkiye Türkçesinde *tin-* “ses çıkarmak; önemsemek, önem vermek, dikkate almak, takmak, aldırış etmek” eylemi vardır. Bu eylemin ikincil anlamı genellikle olumsuz olarak kullanılır ve “dinlememek, önemsememek” ifade eder. Bu anlam, Çuv. *t̄inla-* ile birebir örtüşen bir anlamdır. Clauson, *tin-* (*d-*) “konuşmak” biçiminde verdiği bu sözcüğün, özellikle Oğuzcada “solumak” anlamındaki *tin-* eyleminin deyimel bir kullanımı olduğunu belirtir. Ona göre bu sözcük Azerbaycan Türkçesinde *din-* “konuşmak, söylemek” olarak yaşamaktadır ve Osmanlıcada da olumsuz hâliyle *tinma-* olarak “dikkat vermemek, görmez, duymaz gibi yapmak” anlamında kullanılmaktadır (1972, s. 514b). Dolayısıyla Çuv. *t̄inla-* Türk dillerinde bu *tin-* eylemine götürülebilecek bir biçimden kopya olabilir. Bu eylemin Çuvaşça kurallı biçimi ise (bk.) *ç̄m̄-* “davet etmek, çağırmak, seslenmek, aramak” olmalıdır.

⁴⁹⁸⁶ TatB *t̄iŋna-* 1876: 113

⁴⁹⁸⁷ Räsänen, Çağ., Kar. *taŋlay* “damak”, Leb., Şor. *taŋnay*, Kzk. vd. *taŋday*, Tuv. *t̄alay*, Yak. *taŋalay*, *taŋalay* ay., Çağ. *talay* “alın” sözcüklerinin Mo. *taŋlai*, *taŋnai* “damak” sözcüğünden kopya olduğunu belirtmiş ve Çuv. *t̄inkav* sözcüğünü de soru işaretiyle birlikte bu Moğolca biçimlere denklik olarak vermiştir (1969, s. 461b, 462a). Fedotov, sözcüğün Paasonen’de verilmeyen “anlama, anlayış, bilinç” anlamlarına istinaden *t̄inla-* eylemi gibi Çuv. *t̄in* “akıl, hafıza, bellek; anlayış, bilinç; ruh” sözcüğü altında türemiş bir biçim olarak ele almıştır (1996b, s. 192, 193). Bunun için bk. *t̄inla-*.

⁴⁹⁸⁸ < *t̄ink* “sert bir nesne yumuşak bir nesneye vurunca çıkan ses hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 455b) (< *t̄in* “darbe, vurma. hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 455a) + *+ir* (a.a.y.e.) + *+tat-* (a.e.y.e.).

⁴⁹⁸⁹ Çevirisi, CsSz.’te (s. 165) ve ÇS’nde (s. 171) bulunmamaktadır.

⁴⁹⁹⁰ TatR *дыңгырда-* 1905: 1745

⁴⁹⁹¹ < *t̄ink* “sert bir nesne yumuşak bir nesneye vurunca çıkan ses hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 455b) (< *t̄in* “darbe, vurma. hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 455a) + *+ir* (a.a.y.e.) + *+tat-* (a.e.y.e.) + *-tar-* (e.e.y.e.; ettirgenlik).

⁴⁹⁹² TatR *мығай* 1905: 1430

⁴⁹⁹³ TobR *моғай* 1905: 1158

⁴⁹⁹⁴ BarR *моғай* 1905: 1158

⁴⁹⁹⁵ krş. *t̄imala-*.

⁴⁹⁹⁶ Çevirisi, CsSz.’te (s. 166) ve ÇS’nde (s. 169) bulunmamaktadır.

koyunu kaptı; çaylak kuşu tavuğu kapıp çekiştirerek gitti” (LebR [tubala-⁴⁹⁹⁷] “birini boğmak”, Tel. Şor. KzkR [tumala-⁴⁹⁹⁸] “sıkmak, bastırmak”)

tīpaçī [tā̄va.đ̄žā]⁴⁹⁹⁹ “harman döveni” (TatB [tā̄pāč⁵⁰⁰⁰] ay., TatR [tā̄pāč⁵⁰⁰¹] “harman döveni tokmağı”)

tīpaçī-muklaški [tā̄va.đ̄žā-mūklaški]⁵⁰⁰² “onun tokmağı”

tīpaçī-vulli [tā̄va.đ̄žā-vūlli]⁵⁰⁰³ “onun sapı”

tīpīlha: alik tīpīlhi [tā̄vā̄l̄ɣa: alāk tā̄vā̄l̄ɣi]⁵⁰⁰⁴ Uçebn. 33 “kapı menteşesi” (krş. *tupīlha* [tūvā̄l̄ɣa])

tīpīrçī [tā̄vā̄r.đ̄žā]⁵⁰⁰⁵, Sp. [tā̄vā̄r.t̄šā] “yağsız, pişmiş, kesik süt”; krş. Gomb. (krş. ? KzkR [topur] “halk yığını, kalabalık”, [topurla-⁵⁰⁰⁶] “(bir kalabalık hak.) toplanmak”

tīpīrçīlan- [tā̄vā̄r.đ̄žālan-]⁵⁰⁰⁷ “(süt hak.) kesilmek”

tīpra [tā̄pra]⁵⁰⁰⁸, Sp. [təpra] “yer, toprak”; krş. Gomb. [t̄pra] (Tat. [tuprak])

tīpras [tā̄pras]⁵⁰⁰⁹ “dolgu toprağı, üst katmandaki dolgu toprak”

tīpsa [tā̄psa]⁵⁰¹⁰ “kapı menteşesi” (Tat. [tupsa])

tīr- [tā̄r-]⁵⁰¹¹, Sp. [tər-] “durmak, dikelmek, beklemek, kalkmak, ayağa kalkmak; olmak, bulunmak, kalmak”; krş. Gomb. (Tat. [tər-])

tīrat- [tā̄rat-]⁵⁰¹² ettirgen.; *şirt t.* [šērt t.] “(ör. köpek, kedi vb. hak.) tüylerini dikmek, kabartmak”

tīratma [tā̄ratma]⁵⁰¹³ “dokuma tezgâhının bir bölümü (ayak, alt plaka)”

tīran- [tā̄ran-]⁵⁰¹⁴, Sp. [tran-] “doymak” (Tat. [tujān-] ay.; krş. Sag. Koyb. vd. R [tos-⁵⁰¹⁵] ay., UygR [tot-⁵⁰¹⁶], OrhR [tod-⁵⁰¹⁷] ay.)

⁴⁹⁹⁷ LebR *тубала*- 1905: 1515

⁴⁹⁹⁸ Tel. Şor. KzkR *тумала*- 1905: 1521

⁴⁹⁹⁹ < Tat. *тепеç* ay. Poppe’ye göre Tatarcaya da diğer Türk dillerinden kopyalanmış olabilir (1927, s. 166). Yegorov ise sözcüğün Ru. *дубец* veya *мянец* ay. sözcüklerinden geçtiğini düşünür (1964, s. 237).

⁵⁰⁰⁰ TatB ay. 1876: 109

⁵⁰⁰¹ TatR *mänāç* 1905: 1111

⁵⁰⁰² < *tīpaçī* “harman döveni” + *muklaška* “tahta-küre, tahta top” + *ī* (3. tekil iyelik eki), bk. *tīpaçī* ve *muklaška*.

⁵⁰⁰³ < *tīpaçī* “harman döveni” + *vulī* “ağaç gövdesi” + *ī* (3. tekil iyelik eki), bk. *tīpaçī* ve *vulī*.

⁵⁰⁰⁴ Räsänen’e göre; Çuv. *tupīlha* “çit hanımeli bitkisi” ile ilişkilidir (1969, s. 452b). bk. *tupīlha*.

⁵⁰⁰⁵ < Mar. *түвыртыш, тывёртыш* “bir çeşit lor peyniri” (Räsänen, 1920, s. 269).

⁵⁰⁰⁶ KzkR *монур, монурла*- 1905: 1224

⁵⁰⁰⁷ < *tīpīrçī* “yağsız, pişmiş, kesik süt” + *lan-* (a.e.y.e.), bk. *tīpīrçī*.

⁵⁰⁰⁸ << *toprak* (ÇSB; EDAL, s. 1405; CHF, s. 79) = TT *toprak* ay.

⁵⁰⁰⁹ < *tīpra* “toprak” + *+(A)s* (a.a.y.e.), bk. *tīpra*.

⁵⁰¹⁰ < Tat. *tupsa* “menteşe” (EWb., s. 489b).

⁵⁰¹¹ << **tur-* (Ceylan, 1996, s. 158; CHF, s. 129) = TT *dur-* ay.

⁵⁰¹² < *tīr-* “durmak, dikelmek, beklemek, kalkmak, ayağa kalkmak; olmak, bulunmak, kalmak” + *-at-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *tīr-*.

⁵⁰¹³ < *tīrat-* + *-ma* (e.a.y.e.), bk. *tīrat-*.

⁵⁰¹⁴ < **toğan-* < **todġan-* < **tod-* (ÇSB) = TT *doy-* ay.

⁵⁰¹⁵ Sag. Koyb. vd. R *мос*- 1905: 1208

⁵⁰¹⁶ UygR *мом*- 1905: 1205

⁵⁰¹⁷ OrhR *моd-* 1905: 1206

tīrap [târap] “saçma” (Ru. *дубов*)

tīri I [târê]⁵⁰¹⁸, Sp. ay.: *yivîs tīrri* [jêvêś târri] “ağacın tepesi”; *tu tīrri* [jêvêś târri] “dağın tepesi”; krş. AşmMater. 221 (OsmR [duruk⁵⁰¹⁹] “doruk, küme”)

tīrîli: şivîr-t. [târêlê: şəvər-t.] “sivri uçlu, kama biçimli”; *şivçî-t.* [şiv.Đžə-t.] “sivri, keskin uçlu”

tīri II [târê]⁵⁰²⁰ “oldukça duru, şeffaf, berrak, bulutsuz ve bu yüzden çok açık, aydınlık”; *t. şiv,* *şimarta* [t. şiv, şêmarđa]⁵⁰²¹ “berrak su, şeffaf yumurta” (OsmR [duru] “bulanık olmayan sıvı madde, durgun, berrak, duru”, OsmR [doru⁵⁰²²] “süzülmüş, berrak su”)

tīrîl- [târêl-]⁵⁰²³ “durulmak, açılmak, durgunlaşmak”

tīrih I [târêχ]⁵⁰²⁴, Sp. [təreχ] “boyuna, boyunca, uzunluğuna, uzunluğunca”; krş. AşmMater. 221; krş. Gomb.

tīrihla [târêχla]⁵⁰²⁵ “uzunlamasına, boyuna”; krş. *tīvatkîl* [têvatkêl]

tīrih-sak [târêχ-sak] “ocağın karşısındaki duvarda bulunan sedir, *kuťnik* [kut'nik] adlı sedire bağlı bulunur”

tīrih II [târêχ]⁵⁰²⁶ “bir çitin iki direği arasındaki aralık” (TatR [tərek⁵⁰²⁷] ay., ÇağR [turuk⁵⁰²⁸] “direk”)

tīrîlih [târêlêχ]⁵⁰²⁹ “dirlik, sağlık, sağlamlık”; *ışes-şivînçen t. par!* [əşes-şivên.Đžen t. par!]⁵⁰³⁰ “içme suyuna dirlik ver!” (TatB [tərelək⁵⁰³¹] “dirilik, hayat”)

tīrîn- [târêñ-] “çarpmak, saplanmak, saldırmak, üstüne gitmek, üzerine yürümek, koşarak yaklaşmak, bir şeye vurmak”; *laşa hümene pırsa tīrînçî; parahut işik şire tīrînnî; kaşķır manîñ*

⁵⁰¹⁸ Yegorov sözcüğü TT *doruk* “doruk” sözcüğüne yaklaştırmış ancak soru işaretiyle birlikte Far. *تار* *tār* “başın gerisi, tepesi” sözcüğünden ödünçleme olabileceğini veya *tir* “durmak” eyleminden gelebileceğini belirtmiştir (1964, s. 238). Fedotov da Paasonen gibi sözcüğü Osm. *duruk* “doruk” sözcüğüne yaklaştırmıştır (1996b, s. 196).

⁵⁰¹⁹ OsmR *дырк* 1905: 1788

⁵⁰²⁰ < **turuğ* (Ceylan, 1996, s. 158). Yegorov ve Fedotov da sözcüğü, Osm. *duru* “duru” ve onun diğer Türk dillerindeki denklıklarına yaklaştırmışlar, sözcüğün *tir-* “durmak” eyleminden geldiğini belirtmişlerdir (1964, s. 238; 1996b, s. 196).

⁵⁰²¹ Çevirisi, CsSz.’te (s. 166) bulunmamaktadır. ÇS’nde “duru su, yumurta” biçimindedir (s. 171).

⁵⁰²² OsmR *дыр, доры* 1905: 1713, 1788

⁵⁰²³ < *tīrî* “oldukça duru, şeffaf, berrak, bulutsuz ve bu yüzden çok açık, aydınlık” + +/l- (a.e.y.e.), bk. *tīrî*.

⁵⁰²⁴ << **turuk*, Uyg. *turkar-* “boyuna gitmek” (Yılmaz, 2002, s. 67); << **turķ* (CHF, s. 75) = ET *turķ* “uzunluk, genişlik, genişleme; uzaklık; uzak” (Wilkens, 2021, s. 759b).

⁵⁰²⁵ < *tīrih* “boyuna, boyunca, uzunluğuna, uzunluğunca” + +/la (a.a.y.e.), bk. *tīrih* I.

⁵⁰²⁶ Yegorov’da *tīrih* I sözcüğüyle tek maddede ele alınmış ve Paasonen’in verdiği Türkçe biçimlere yaklaştırmış ancak *tir-* eyleminden getirmektedir (1964, s. 238). Durum Fedotov’da da bu şekildedir, sadece o sözcüğü *tir-* eylemine götürmemiştir (1996b, s. 197). Emine Ceylan, sözcüğün Tat. *tūriķ*, Başk. *tūriķ* ay. sözcüklerinden kopya olduğunu belirtir (1996, s. 158).

⁵⁰²⁷ TatR *мөрөк* 1905: 1277

⁵⁰²⁸ ÇağR *мырк* 1905: 1452

⁵⁰²⁹ TT *diri* “diri, canlı” sözcüğü Çuvaşçada *çîrî* (bk.) olduğundan kopya bir sözcüktür.

⁵⁰³⁰ Çevirisi, CsSz.’te (s. 167) ve ÇS’nde (s. 172) bulunmamaktadır.

⁵⁰³¹ TatB *терелек* 1876: 112

siye tîrîncî [laža χümene pîrza têrêñ.ðžə; paraçut êžək síre têrêñnê; kaškêr manên síje têrêñ.ðžə]⁵⁰³² “at çite çarptı; vapur sığ yere saplandı; kurt benim üstüme saldırdı”

tîrîs [têrêñs]⁵⁰³³ “(süt ve diğ. sıvıları taşımak için) huş, kayın ağacı kabuğundan yapılmış kapaklı silindir biçimli kap” (TatB, TatR [têrêñs⁵⁰³⁴])

tîrîş- [têrêñš-]⁵⁰³⁵ “çalışmak, çabalamak, çaba sarf etmek, gayret etmek, uğraşmak” (Tat. [têrêñs-])

tîriklet- [têriklet-]⁵⁰³⁶ “(yans.) (turna hak.) bağırarak, ötmek”

tîrkîş [têrgêñš]⁵⁰³⁷ “çöp, döküntü, kırıntı, pislik, süprüntü, kir”; Uçebn. 94 “toz”

tîrna [têrna]⁵⁰³⁸, Sp. ay. “turna”; krş. Gomb. [t'ôrñe] (TatB [terna⁵⁰³⁹], OT R [turna⁵⁰⁴⁰])

tîrnaşka [têrnaşka]⁵⁰⁴¹ “kadın ve kız çocuklarının başlıklarının (*huşpu*, *tuhya* [χuşpu, tuɣja]) en üst tepesi”

tîrri [têrri]⁵⁰⁴², Uçebn. 63 *tîri* [têri⁵⁰⁴³], Sp. [têri] “toygar, tarla kuşu” (TatB [turɣaj⁵⁰⁴⁴])

tîrrilik [têrrilik]⁵⁰⁴⁵ (yans.): *t. te-* [t. tɛ-] = *tîriklet-* [têriklet-]

tîrşî [têrşî]⁵⁰⁴⁶ “bir baltanın veya bıçağın arkası”; krş. Sp. [purt-têrşî] “bıçağın arkası”

tîs- [têñs-] bk. *çîs-* [t'şîs-]

tîşman [têşman]⁵⁰⁴⁷ “düşman; kötü büyücü” (TatB [dêşman⁵⁰⁴⁸] “düşman” < Far.)

tîtiş, **tîtişah** [têñđəş, têñđəzax]⁵⁰⁴⁹ “sürekli, kesintisiz, aralıksız”; krş. Razsk. I, 23

tîvan [têvan]⁵⁰⁵⁰, Sp. ay. “kardeş; akraba”; *pîr t.* [pêr t.] “kardeş”; krş. Gomb. (TatB [tuyan⁵⁰⁵¹])

tîvar [têvar]⁵⁰⁵², Sp. ay. “tuz”; krş. Gomb. (Tat. [têz])

tîvar-kurki [têvar-kurki]⁵⁰⁵³ “küçük yuvarlak tuzluk”; krş. *sulança* [sulan.ðžə]

⁵⁰³² Çevirisi, CsSz.'te (s. 167) ve ÇS'nde (s. 172) bulunmamaktadır.

⁵⁰³³ < Tat. *tîris* “huş ağacından sepet”.

⁵⁰³⁴ TatB *tîris* 1876: 178, TatR *тырыс* 1905: 1323

⁵⁰³⁵ < Tat. *tîrîş-* “gayret etmek, çabalamak, çalışmak” << *tîr-* “durmak” (ESTY II, s. 335). Yegorov da *tîr-* “durmak” eyleminden getiriyor (1964, s. 238, 239). Bu da mümkün olabilir ancak *-îş-* eki de Tatarcadan kopyadır. Ayrıca semantik olarak pek mantıklı gelmiyor.

⁵⁰³⁶ < *tîrik* “turna sesi hak. yansıma söz” (Aşm. XIV, s.308) + *+let-* (a.e.y.e.).

⁵⁰³⁷ Yegorov ve Fedotov sözcüğü, Tat., Başk. *tarçav* “dağınık, düzensiz”; Başk. *tarçaş-* “dağınık olmak”; Tat. *tarçalış* “parçalanma, dağılma” sözcüklerine yaklaştırmış, bunların (Kırg., Kzk. vd. *tara-*) “dağılmak, yayılmak, parçalanmak” eyleminden türediğini belirtmişlerdir (1964, s. 239; 1996b, s. 128).

⁵⁰³⁸ << **turuja* (EWb., s. 501a); << **turna* (ÇSB); << **durunya* (EDAL, s. 1388); << **turña* (CHF, s. 85) = TT *turna* ay.

⁵⁰³⁹ TatB *torna* 1876: 120

⁵⁰⁴⁰ OT R *тырна* 1905 1459

⁵⁰⁴¹ < *tîrna* “turna” + *+şka* (a.a.y.e.), bk. *tîrna*.

⁵⁰⁴² << **torgay* (ÇSB; EDAL, s. 1463) = TT *turgay~toygar* ay.

⁵⁰⁴³ Uçebn. *măpu*

⁵⁰⁴⁴ TatB ay. 1876: 126

⁵⁰⁴⁵ < *tîrrik* “turna sesi hak. yansıma söz” (Aşm. XVI, s. 329) + *+lik* (a.a.y.e.).

⁵⁰⁴⁶ Fedotov sözcüğün ağ. biçimi olan *tîşşî* biçimine dayanarak sözcüğü şu şekilde açıklamıştır: < Fin-Ugor: Mar. *mou* “kör uç, arka kısım (balta, bıçak vb.'de kesmeyen taraf)"/Udm., Komi. *тыш* ay. Udmurtçada *-r-*'li biçimler de vardır: *тыртыж* ay. (1990, s. 316).

⁵⁰⁴⁷ < Tat. *düşman* ay. < Far. دشمن *duşman* “düşman” (ANLT, s. 43).

⁵⁰⁴⁸ TatB *doşman* 1876: 129

⁵⁰⁴⁹ < Tat. *tîtiş* “sürekli, devamlı; bitişik, aralıksız” < ? *tüt-* “tutmak” (ESTY II, s. 286a).

⁵⁰⁵⁰ < **toğan-* < **toğ-* (Ceylan, 1996, s. 158) = TT *doğ-* “doğmak”.

⁵⁰⁵¹ TatB ay. 1876: 124

⁵⁰⁵² << **tūr* (EWb., s. 502b) = TT *tuz* ay.

tívarla- [tâvarla-]⁵⁰⁵⁴ “tuzlamak, tuz koymak”

tívarlı [tâvarlı]⁵⁰⁵⁵ “tuzlu”

tívar- [tâvar-]⁵⁰⁵⁶, Sp. ay. “atın koşumunu çözmek, çıkarmak” (TatB [tuvar-, tuar-⁵⁰⁵⁷], MişBüg. [tuwar-])

tivatî, tivattî [tâvadê, tâvattê]⁵⁰⁵⁸ “dört, 4”; krş. Gomb. (Tat. [dürt])

tivatkül [tâvatkül]⁵⁰⁵⁹ “kare, dörtgen, dört köşe(li)”; *arîm-tîvatkül* [arêṃ-tâvatkül] “iki sokağın kesiştiği yer”; *tîrîhla-t., tîrhala-t.* [têrêḫla-t., târḫala-t.] “dikdörtgen (şeklinde)”

tivîl [tâvêl]⁵⁰⁶⁰, Sp. ay. “firtına, bora, kasırğa” (TatB [dauêl⁵⁰⁶¹], MişBüg. [dawêl])

tivîn- [tâvêṃn-]⁵⁰⁶² “nefesi kesilmek, nefessiz kalmak, ağır ağır nefes almak, tıkanmak” (TatR [tên-⁵⁰⁶³] “tıkanmak”, Alt. Kzk. vd. R [tun-⁵⁰⁶⁴] “kapanmak, tıkanmak”)

tivîr [tâvêr]⁵⁰⁶⁵, Sp. ay. “dar, ensiz, sıkışık”; krş. Gomb. (Tat. [têḡêz])

tivîrila- [tâvêrila-]⁵⁰⁶⁶ “sıkıştırmak, daraltmak”, Márk V, 24

tivîrlan- [tâvêrlan-]⁵⁰⁶⁷ “darlaşmak, daralmak”

tivîrlat- [tâvêrlat-]⁵⁰⁶⁸ “daraltmak, dar yapmak; sıkmak, sıkıntı vermek”

tiye- [tiye-]⁵⁰⁶⁹, Sp. ay. “(bir arabaya, yükü) yüklemek, doldurmak, koymak veya yerleştirmek”; *şuna şine vutî tiyeme hatîrlenî* [şuna şine vudê tiyeme ḫatêrlenê]⁵⁰⁷⁰ “kızağa odun yüklemeye hazırlandı” (TatR [têjê-⁵⁰⁷¹], KzkR [tîjê-⁵⁰⁷²])

tîha [tîḡa]⁵⁰⁷³, Sp. [tira], Uçebn. 45 *t'îha* [tîḡa⁵⁰⁷⁴] “tay”; krş. Gomb. [tîra] (TatB [taj⁵⁰⁷⁵])

tîkîs [tîḡês]⁵⁰⁷⁶ “düz, düzenli, düzgün, engebesiz, pürüzsüz, eşit, aynı”, Uçebn. 122 “düz, yassı”; *t. şîr, uray* [t. şêr, uraj]⁵⁰⁷⁷ “düz yer, zemin” (TatB [tigêz⁵⁰⁷⁸] “denk, aynı”)

⁵⁰⁵³ < *tívar* “tuz” + *kurka* “saplı (ölçme) kabı, içme kabı, (kepçe gibi) küçük kap” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *tívar* ve *kurka*.

⁵⁰⁵⁴ < *tívar* “tuz” + *la-* (a.e.y.e.), bk. *tívar*.

⁵⁰⁵⁵ < *tívar* “tuz” + *lî* (a.a.y.e.), bk. *tívar*.

⁵⁰⁵⁶ < Miş. *tuwar-*, Başk. *tuğar-*, Tat. *tuğar-, tuwar-, tuwar-* (EWb., s. 483b; ESTY II, s. 304a).

⁵⁰⁵⁷ TatB ay. 1876: 124

⁵⁰⁵⁸ << **tört* (EWb., s. 495a) = TT *dört* ay.

⁵⁰⁵⁹ < *tivatî* “dört” + *kîl* (a.a.y.e.), bk. *tivatî*.

⁵⁰⁶⁰ << **tavul* (EWb., s. 467); << **dabul* (EDAL, s. 1345) = TT ağ. *dağul* “toz kaldırarak esen rüzgâr”

⁵⁰⁶¹ TatB *dauîl* 1876: 128

⁵⁰⁶² << **tu-y-u-n-* (ulaç eki + edilgenlik eki) < **tu-* “kapamak” = Orh. *tu-* “kapamak” (ÇSB).

⁵⁰⁶³ TatR *mêṃ-* 1905: 1275

⁵⁰⁶⁴ Alt. Kzk. vd. R *myṃ* 1905: 1439

⁵⁰⁶⁵ << **tûḡur* (EWb., s. 477b; EDAL, s. 395) = Tat. *tûḡuz* ay. Fedotov, sözcüğü TT *dar* ve onun diğer Türk dillerindeki denklıklarına yaklaştırmıştır (1996b, s. 186).

⁵⁰⁶⁶ < *tivîr* “dar, ensiz, sıkışık” + *la-* (a.e.y.e.), bk. *tivîr*.

⁵⁰⁶⁷ < *tivîr* “dar, ensiz, sıkışık” + *lan-* (a.e.y.e.), bk. *tivîr*.

⁵⁰⁶⁸ < *tivîr* “dar, ensiz, sıkışık” + *lat-* (a.e.y.e.), bk. *tivîr*.

⁵⁰⁶⁹ < Tat. *tîye-* “doldurmak, koymak” (EWb., s. 504a).

⁵⁰⁷⁰ Çevirisi, CsSz.’te (s. 168) ve ÇS’nde (s. 180) bulunmamaktadır.

⁵⁰⁷¹ TatR *mijê* 1905: 1411

⁵⁰⁷² KzkR *mijê* 1905: 1359

⁵⁰⁷³ < *tay* “tay” + *ha* (a.a.y.e.) (Yeg., s. 254); < *tîy* + *ha* (a.a.y.e.) (Ersoy, 2017, s. 70).

⁵⁰⁷⁴ Uçebn. *mîxa*

⁵⁰⁷⁵ TatB ay. 1876: 104

tikisle- [tigəsle-]⁵⁰⁷⁹ “eşitlemek, denkleştirmek, düzlemek, düzleştirmek, düzeltmek”

tikit [tigət] “huş, kayın katranı” (Ru. *деготь*)

tiki: t.-t.-t.-t. [tigə: t.-t.-t.-t.] “kazları bu şekilde çağırırlar”

tili [tilə]⁵⁰⁸⁰, Sp. ay. “tilki”; krş. Gomb. (Tat. [tölkö])

tilhepe, tilkepe [tilɣεβε, tilGεβε]⁵⁰⁸¹, Sp. [tilGεβε] “atı yönlendirme kayışı, dümen kayışı, dizgin” (TatB [dilbögä, dilbügä, tilbügä]⁵⁰⁸²)

tilmîr- [tilmər-]⁵⁰⁸³ “yalvarmak, yakarmak”; *tilmîrse ıytrîm, pamarî* [tilmərε ijrêm, pamarə]⁵⁰⁸⁴ “yalvara yakara istedim, vermedi” (TatR [tilmər-⁵⁰⁸⁵])

tilpîren [tilb³rɛn] “(yans.) Hyoscyamus niger, ban otu (tohumları zehirlidir, onlardan yiyen delirir)” (krş. TatR *dilbe* [dilbä⁵⁰⁸⁶] “aptal, ahmak, kaçık”, Uyg. ÇağR [tälbä⁵⁰⁸⁷] ay., ÇağR [tälbär-⁵⁰⁸⁸] “aptalca şeyler yapmak”, Tel. ŞorR [tälbî-⁵⁰⁸⁹] ay. “teşvik etmek, isteklendirmek”)

timîr [timər]⁵⁰⁹⁰, Sp. ay. “demir”; krş. Gomb. (Tat. [timər])

timîr-kîvak [timər-kävak]⁵⁰⁹¹ “(at hak.) koyu gri, siyaha çalan gri” (Tat. [timər-kük])

timîr-pîh [timər-päh] “demir cürufu”

timîrşî [timəržə]⁵⁰⁹² “demirci”

timle- [timle-]⁵⁰⁹³, Sp. ay. “cezbetmek, teşvik etmek, özendirmek, harekete geçirmek, (bir şeye) cesaretlendirmek, imrendirmek” (TatR [dimnä-⁵⁰⁹⁴] “tavsiye etmek, önermek, ikna etmek”)

timre [timrɛ]⁵⁰⁹⁵ “yüz derisinin sert, ısıricı (bahar) havasından dolayı tahriş olması, hasar görmesi”; *manîñ pite timre tuhnî* [manêñ pıðε timre tuɣnê]⁵⁰⁹⁶ “benim yüzümde timre çıktı” (krş. TatR [timräu⁵⁰⁹⁷] “liken (hastalık)”, OsmR [tämräji⁵⁰⁹⁸] “liken (deri hastalığı); kızamık (çocuk hastalığı)”, TobR [tämräu⁵⁰⁹⁹] ay.)

⁵⁰⁷⁶ < Tat. *tig žc* ay. (EWb., s. 470b), krş. *takîr*.

⁵⁰⁷⁷ Çevirisi, CsSz.’te (s. 168) ve ÇS’nde (s. 178) bulunmamaktadır.

⁵⁰⁷⁸ TatB *tigez* 1876: 115

⁵⁰⁷⁹ < *tikîš* “düz, düzenli, düzgün, engebesiz, pürüzsüz, eşit, aynı” + *le-* (a.e.y.e.), bk. *tikîš*.

⁵⁰⁸⁰ << **tilki* (Ceylan, 1996, s. 159); << **tülki/tülkü* (EDAL, s. 1471); << **telki* (CHF, s. 77) = TT *tilki* ay.

⁵⁰⁸¹ < Tat. *tilbüge, tilbege, tilbigε, dilbege, dilbüge* ay. (EWb., s. 471b; ANLT, s. 23).

⁵⁰⁸² TatB *dilbegä, dilbügä, tilbügä* 1876: 129

⁵⁰⁸³ < Tat. *tilmîr-* ay.

⁵⁰⁸⁴ Çevirisi, CsSz.’te (s. 168) ve ÇS’nde (s. 178) bulunmamaktadır.

⁵⁰⁸⁵ TatR *tilmîr-* 1905: 1390

⁵⁰⁸⁶ TatR *ðilöä* 1905: 1770

⁵⁰⁸⁷ Uyg. ÇağR *mälöä* 1905: 1090

⁵⁰⁸⁸ ÇağR *mälöäp-* 1905: 1090

⁵⁰⁸⁹ Tel. ŞorR *malöi-* 1905: 1090

⁵⁰⁹⁰ < Tat. *timîr* ay. (EWb., s. 473a; ESTY II, s. 265b); << **temir* (CHF, s. 141) = TT *demir* ay.

⁵⁰⁹¹ Girintili olmalı.

⁵⁰⁹² < *timîr* “demir” + *šî* (a.a.y.e.), bk. *timîr*.

⁵⁰⁹³ < *tim* “teşvik, cezbetme, cesaretlendirme” + *le-* (a.e.y.e.). Çuv. *tim* < Tat. *dim* “ikna, inandırma”. Räsänen’e göre bu sözcük, Türk dillerine Mo. *dem* “yardım, destek” sözcüğünden kopyalanmıştır (1969, s. 135b).

⁵⁰⁹⁴ TatR *ðimnä-* 1905: 1781

⁵⁰⁹⁵ < Tat. *timreü* “deri hastalığı, liken” (ESTY II, s. 266a).

⁵⁰⁹⁶ Çevirisi, CsSz.’te (s. 169) ve ÇS’nde (s. 179) bulunmamaktadır.

⁵⁰⁹⁷ TatR *timpäy* 1905: 1409

tin [tin]⁵¹⁰⁰ “az önce, daha (şimdi), demin, çok kısa bir süre önce, yeni; ancak (o zaman)”; krş. AşmMater. 249 (AzBR [tän⁵¹⁰¹] “-e dek, -e kadar”, OsmR [däjin⁵¹⁰²], KzkR [däin⁵¹⁰³] ay., ÇağR [tägin⁵¹⁰⁴] ay.)

tinis [tinəs]⁵¹⁰⁵, Sp. ay. “deniz”; krş. Gomb. (TatB [diñəz, diñgəz⁵¹⁰⁶])

tinker- [tiŋgər-] “gözlerini kocaman açmak, gözlerini belirtmek”; *tinkerse pihat'* [tiŋgərze piχat']⁵¹⁰⁷ “gözlerini belirterek bakıyor”

tinkile [tiŋgələ]⁵¹⁰⁸, Sp. ay. “kurutulmuş yulaf unu”; krş. Gomb.

tip- [tip-]⁵¹⁰⁹, Sp. ay. “kurumak, kurulaşmak, solmak” (TatB [kib-⁵¹¹⁰])

tipit- [tibət-]⁵¹¹¹ “kurutmak”

tipi [tibə]⁵¹¹², Sp. ay. “kuru, kurak; oruç, perhiz”; krş. Gomb. (krş. Tat. TobR [kip-⁵¹¹³] “kurumak”)

tipi-kun [tibə-kun] “oruç, perhiz günü”

tir [tir]⁵¹¹⁴, Sp. ay. “deri, post, pösteki”; krş. Gomb. (Tat. [tirə])

tirüşi [tirüzə]⁵¹¹⁵ “derici, koyun derisi tabaklayan kişi, koyun postçusu”

tir- [tir-]⁵¹¹⁶, Sp. ay. “ipliğe dizmek, geçirmek; (ipliği) geçirmek; (yeni hasır ayakkabıya) küçük delikler açmak”; *yip-kuşne šip tir!*; *šip šine šırša tir-* [jəp-kušne šip tir!; šip šine šörza tir-]⁵¹¹⁷ “iğne deliğine ipi geçir!; ipe boncuk diz” (Tat. [təz-], OsmR [diz-⁵¹¹⁸])

⁵⁰⁹⁸ OsmR *mämpäji* 1905: 1137

⁵⁰⁹⁹ TobR *mämpäy* 1905: 1137

⁵¹⁰⁰ Räsänen; sözcüğü soru işaretiyle birlikte Tat. *tigün* “bedava” sözcüğünden kopya saymış; Tatarca biçimi de TT *tek* “tek” ve onun Türk dillerindeki denkliklerine yaklaştırmıştır (1969, s. 470a). Ancak Ahmet’yanov kopyalamanın tersi yönde olduğunu ve Çuvaşçadan Tatarcaya *tin* “şimdi” olarak geçtiğini düşünüyor (2015b, s. 266b).

⁵¹⁰¹ AzBR *män* 1905: 1051

⁵¹⁰² OsmR *däjin* 1905: 1663

⁵¹⁰³ KzkR *däin* 1905: 1655

⁵¹⁰⁴ ÇağR *mägin* 1905: 1035

⁵¹⁰⁵ < Tat. *diñž, diñgž* ay. (EWb., s. 474a)

⁵¹⁰⁶ TatB *diñez, diñgez* 1876: 129

⁵¹⁰⁷ Çevirisi, CsSz.’te (s. 169) bulunmamaktadır. ÇS’nde “gözlerini belirterek bakıyor” biçimindedir (s. 179).

⁵¹⁰⁸ Fedotov; sözcüğü, şu Türkçe denkliklere yaklaştırmıştır: ET *talğan* “yulaf unu; kavrulmuş un”, Tel., Alt., Kzk., Başk., Tat., Soy. *talğan* “yulaf unu; kavrulmuş arpa unu (Tel.); yulaf ezmesi ve tereyağından hazırlanan yiyecek”, Çağ., Şor., Leb., Sag., Koyb., Kaç. *talğan* “yulaf unu; ezilmiş arpa; yulaf ezmesinden yapılan yiyecek; un”. Ayrıca sözcüğü Moğolcadan da kanıtlar getirmiştir: Yazılı Mo. *talha(n)* “un; ekmek”, Mo. *talha(n)* “ekmek; pudra”, Bur. *talha(n)* “un; hamur” (1996b, s. 233).

⁵¹⁰⁹ Araştırmacılar, sözcüğü söz başı Çuv. *t~Tü. k-* alternasyonu örneklerinden saymışlardır (Yeg., s. 252; EWb., s. 253b; Fed. II, s. 233, 234).

⁵¹¹⁰ TatB ay. 1876: 57

⁵¹¹¹ < *tip-* “kurumak, kurulaşmak, solmak” + *-it-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *tip-*.

⁵¹¹² < *tip-* “kurumak, kurulaşmak, solmak” + *-i* (e.a.y.e.; ettirgenlik), bk. *tip-*.

⁵¹¹³ Tat. TobR *kin-* 1899: 1397

⁵¹¹⁴ < Tat. *tiri* ay. (EWb., s. 475b; ANLT, s. 12; Ceylan, 1996, s. 159) veya << *teri (ÇSB; Leks., s. 383; CHF, s. 141); << *dəri (EDAL, s. 1367) = TT *deri* ay.

⁵¹¹⁵ < *tir* “deri, post, pösteki” + *+sı* (a.a.y.e.), bk. *tir*.

⁵¹¹⁶ Ramstedt, sözcüğü, **tir-* ana biçiminden getirmiş ve Tü. *tiz-* “dizmek” ile birleştirmiştir (1922, s. 24). Yegorov, Räsänen ve Fedotov, sözcüğü Paasonen gibi TT *diz-* “dizmek” ve onun diğer Türk dillerindeki denkliklerine yaklaştırmışlardır (1964, s. 252; 1969, s. 482ab; 1996b, s. 235). Scherner, Çuv. *tir-* eyleminde /i/ sesi önünde /t/ sesinin /ç/’ye değişmemesinden dolayı GT *tiz-* “dizmek” eyleminden bir kopya saymıştır (1977, s. 67). EDAL’da sözcük, AT **dir-* altında TT *diz-* ve onun diğer Türk dillerindeki denklikleriyle birlikte verilmiştir (s. 403).

tirek [tirək]⁵¹¹⁹ “kavak” (TatR [tiräk⁵¹²⁰], Alt. vd. R [täräk⁵¹²¹])

tirik [tirək]⁵¹²², Uçebn. *tirkî* [tirgə⁵¹²³] “kap, çanak” (KrmR [tirki⁵¹²⁴] “masa”, Uyg. ÇağR [tärki⁵¹²⁵] “sunum tablası, yemekli masa”, TelR [tärği⁵¹²⁶] “huş, kayın ağacı kabuğundan yapılmış kap”)

tiris [tirəs]⁵¹²⁷ Uçebn. 42 “gübre” (Tat. [tirəs])

tislük [tislök]⁵¹²⁸ “gübre”: krş. Zol. 82 [tirsłök, tislök⁵¹²⁹] “gübrenin döküldüğü yer”

tislük-kĩmpi [tislök-kãm̃bi] “bir mantar türü, zehirli mantar”

tirke- I [tirgε-]⁵¹³⁰, Sp. ay. “bakmak, gözlem altında tutmak, tutmak, yerine getirmek”; *tipî tirkemest* [tibə tirgεmεst⁵¹³¹] “oruç tutmuyor”; *tirkisem, kurkasem, huransem, tenkelsem sunine sumannine pit tirkeśśi višem* [tirgəzεm, kurgazεm, χuranzεm, tεŋgελzεm sunine sumannine pit tirgεśśə vəzεm] “kapların, su kaplarının, kazanların, sıraların yıkanmasına bakmak” Márk VII, 4; krş. Gomb. [terru-kon] (TatB [tirgä-⁵¹³²] “yerine getirmek, yürütmek, tutmak”)

tirke- II [tirgε-]⁵¹³³ “reddetmek, kabul etmemek, geri çevirmek, hor görmek, küçümsemek, burun kıvrırmak”; krş. Máté XXI, 42: *śurt tivakansem tirkese pīrhñi çul kayran kītes nikīśi pulççi* [śurt tēvaganzεm tirgεzε pērēχñē tśul kajran kēdes nigəzə pul'ttśə] “inşaatçıların geri

---

Scherner'in görüşüne karşılık Róna-Tas, sözcüğün Türkçe bir kopya olmasının Çuvaşça biçimde de *-i-* sesi bulunması sebebiyle kabul etmez ve bu nedenle Çuv. *tir-* için Eski Bulgarca (EÇuv.) **ter-* biçiminin tasarlanması gerektiğini belirtir. Bu biçimin denkliği olarak da Lobnor ağzında bulunan *tez-* eylemini verir. Ayrıca Tat. *tez-*'in *tiz-* eyleminden gelen ikincil bir biçim olduğu için buraya dâhil edemeyeceğini belirtir (1982b, s. 161, 162). Aslında burada anılabilecek bir eylem daha var: Tat. *tirke-* “birbirine degecek şekilde dizmek; bağlamak; kaydetmek, not etmek”. Ahmet²yanov, bu eylemi, Genel Kıpç. *tirke-* eyleminden getiriyor ve YUyg. *tirki-* “takmak; bağlamak”, Kırg., Krm., Tat., Kzk. *tirke-* “birbiri ardına dizip bağlamak (ör. kervandaki develeri)”, TT ağ. *tirke-* “arka arkaya sıralamak” eylemlerini denklik olarak veriyor. Tatarca için bu eylemin şüphesiz *tire-* “dikmek, dayamak” eylemine gittiğini ancak nasıl oluşturulduğunun açık olmadığını belirtir (2015b, s. 256a).

⁵¹¹⁷ Çevirisi, CsSz.'te (s. 169) bulunmamaktadır. ÇS'nde “iğnenin gözüne ip geçir!; ipe boncuk geçirmek” biçimindedir (s. 179).

⁵¹¹⁸ OsmR *öz-* 1905: 1772

⁵¹¹⁹ < Tat. *tirek* ay. (EWb., s. 475a) < Far. درخت *deraht, direht* “ağaç” (ESTY II, s. 273ab).

⁵¹²⁰ TatR *mipäk* 1905: 1413

⁵¹²¹ Alt. vd. R *mäpäk* 1905: 1061

⁵¹²² < GT (*OT tergi, tergü* (Br. *tirki*) “masa”, Çağ. *terki* “sunum tablası, yemekli masa”, Krm. *tirki* “masa”, Tel. *tergi* “huş, kayın kabuğundan kap”) (EWb., s. 475b).

⁵¹²³ Uçebn. *mupkë* 1898: 37

⁵¹²⁴ KrmR *mipki* 1905: 1373

⁵¹²⁵ Uyg. ÇağR *mäpki* 1905: 1069

⁵¹²⁶ TelR *mäpği* 1905: 1071

⁵¹²⁷ < Tat. *tiris* ay. (EWb., s. 476a; ESTY II, s. 275a). Sözcüğün, Paasonen'de bulunmayan “ters, karşı taraf” anlamı da bulunur. Yegorov'da bu anlamıyla kaydedilerek TT *ters* ve onun diğer Türk dillerindeki denkliklerine yaklaştırılmıştır (1964, s. 253). Fedotov'da ise “gübre” anlamı ve “ters, karşı taraf” anlamıyla ayrı maddelerde değerlendirilmiştir. “ters, karşı taraf” anlamındaki *tiris*, Fedotov'da da Yegorov'daki gibi TT *ters* ve onun diğer Türk dillerindeki denkliklerine biçimlere yaklaştırılırken, “gübre” anlamındaki *tiris*, Tat. ay., Başk. *tirış* ay. sözcüklere yaklaştırılmış ve TT *tezek* ve onun diğer Türk dillerindeki denklikleriyle karşılaştırılmıştır (1996b, s. 236).

⁵¹²⁸ < *tiris* “gübre” + *+lik* (a.a.y.e.), bk. *tiris*.

⁵¹²⁹ Zol. *мурлек, тислек*

⁵¹³⁰ < Tat. *tirge-* “yerine getirmek, tutmak” (EWb., s. 475a).

⁵¹³¹ *mest* olmalı.

⁵¹³² TatB ay. 1876: 117

⁵¹³³ < Tat. *tirge-* “terk etmek, reddetmek” < Ar. *tark* ترك “terk” (EWb., s. 475b).

çevirdiği taş, köşe başı taşı oldu” (ÇağR [tirgä-⁵¹³⁴] “engellemek, yasaklamak, geri çevirmek”, TatR [tirgä-⁵¹³⁵] “azarlamak, sert sözlerle uyarmak, paylamak”)

tirpey [tirpej]⁵¹³⁶, Sp. ay. “düzen, düzenlilik, terbiyeli tutum” (OsmR [tärbijä⁵¹³⁷] “terbiye”, KzkR [terbijä⁵¹³⁸] “eğitme; örnek, model”; TarR [tärbijät⁵¹³⁹] “terbiye, gözetim, bakım” < Ar.)

tirpeyle- [tirpejle-]⁵¹⁴⁰ “toplamak, dizmek, düzene sokmak” (MişBüg. [tärbijlä-] “iyi bakmak, ilgilenmek”)

tirpeyli [tirpejlə]⁵¹⁴¹ “düzenli, tertipli, düzgün, derli toplu, dikkatli, itinalı, terbiyeli, edepli” (OsmR [tärbijälə⁵¹⁴²] “iyi eğitilmiş, terbiyeli”)

tirpeysir [tirpejzər]⁵¹⁴³ “dağınık, düzensiz, tertipsiz, özensiz, dikkatsiz, ihmalkâr”

tisker [tiskər]⁵¹⁴⁴, Sp. ay. “yırtıcı, avcı, etçil, etobur”; *t. kayık* [t. kajōk] “yırtıcı hayvan veya kuş”; krş. Zol. 82 “iğrenç, kötücül, soğuk” (TatR [tiskärə⁵¹⁴⁵] “ters, bıktırıcı, inatçı, dik kafalı”, Alt. vd. R [täskäri⁵¹⁴⁶] “ters, aksi”)

tislük [tislök] bk. *tirış* [tirəs]

tiv- [tiv-]⁵¹⁴⁷, Sp. ay. “dokunmak, değmek, vurmak, isabet etmek, düşmek; bir yere gelmek, varmak”; krş. Gomb. (TatB [təj-⁵¹⁴⁸], MişBüg. [tij-])

tivert- [tivert-]⁵¹⁴⁹ “isabet etmek, bulmak, vurmak”; *tivertirım kartana* [tivərdərəm kardana] “hedefi vurdum”

tivert- [tivert-] “yakmak, tutuşturmak”

tivlet [tivlet]⁵¹⁵⁰ “bolluk, bereket, varlık, zenginlik”; *irtse pıran tivlete tihatsa par* [irtse pıran tivlədə təxtatsa par] “gelip geçici bolluğu durdur ve (bize) ver!” (TatB [däülät⁵¹⁵¹] < Ar.)

t'ıha [t'ıxa] Uçebn. bk. *tıha* [t'ıxa]

tıla: t.-puşsi [tıla: t.-puşsi]⁵¹⁵² “yumuşak, ıslak küçük çimenli tümsek, tepe”

⁵¹³⁴ ÇağR *mipzä*- 1905: 1373

⁵¹³⁵ TatR *mipzä*- 1905: 1373

⁵¹³⁶ < Tat. *terbiye* “terbiye; özen” < Ar. *tarbiya* تربية “terbiye; eğitim” (ANLT, s. 49).

⁵¹³⁷ OsmR *mäpöjjä* 1905: 1079

⁵¹³⁸ KzkR *mepöjjä* 1905: 1079

⁵¹³⁹ TarR *mäpöjäm* 1905: 1079

⁵¹⁴⁰ < *tirpey* “düzen, düzenlilik, terbiyeli tutum” + *+le-* (a.e.y.e.), bk. *tirpey*.

⁵¹⁴¹ < *tirpey* “düzen, düzenlilik, terbiyeli tutum” + *+li-* (a.a.y.e.), bk. *tirpey*.

⁵¹⁴² OsmR *mäpöjälī* 1905: 1079

⁵¹⁴³ < *tirpey* “düzen, düzenlilik, terbiyeli tutum” + *+sır* (a.a.y.e.), bk. *tirpey*.

⁵¹⁴⁴ < Tat. *tiskeri* “aksine, geriye; kuzey; aksi, söz dinlemeyen” < *tirış* (EWb., s. 476a; ESTY II, s. 276a), krş. *tirış*.

⁵¹⁴⁵ TatR *mickäpi* 1905: 1396

⁵¹⁴⁶ Alt. vd. R *mäckäpi* 1905: 1099

⁵¹⁴⁷ << **teğ-* (Ramstedt, 1922, s. 24; ÇSB; CHF, s. 68) = TT *değ-* ay.

⁵¹⁴⁸ TatB *tej-* 1876: 110

⁵¹⁴⁹ < *tiv-* “dokunmak, değmek, vurmak, isabet etmek, düşmek; bir yere gelmek, varmak” + *-er-* (e.e.y.e.; ettirgenlik) + *-t-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *tiv-*.

⁵¹⁵⁰ < Tat. ağ. **dīwlet* < Tat. *dewlet* ay. < Far. *dawlat* “devlet; zenginlik; göç” < Ar. *dawla* دولة “değişim; hanedan; devlet” (ANLT, s. 34).

⁵¹⁵¹ TatB ay. 1876: 128

⁵¹⁵² < **tıla*, **tıla*; Koyb. *tlō*, *tlō* ay. (= Mo. *tolugay* “tümsek, tepe”) (Ramstedt, 1922, s. 24).

tlî [tîlâ]⁵¹⁵³, Sp. ay. “kendir kırıcı” (Tat. [talkâ])

tilla- [tîlla-]⁵¹⁵⁴ “kendir kırmak”

tumar [tîmar]⁵¹⁵⁵, Sp. ay. “kök” (Tat. [tamôr])

tumarlan- [tîmarlan-]⁵¹⁵⁶ “kök salmak, kök tutmak, köklenmek”

tın [tîn] “kavun” (Ru. дыня)

tına [tîna]⁵¹⁵⁷, Sp. ay. “iki yaşında inek, düve” (Tat. [tana], OsmR [dana⁵¹⁵⁸])

tınaşka [tînaşka]⁵¹⁵⁹ Uçebn. 45 = *tına* [tîna]

tınas [tînas]⁵¹⁶⁰, Sp. ay. “çorap bağı”; Zol. 87 “çorap bağı”

tırî: **t-pulî** [tîrê: t-pulâ]⁵¹⁶¹, Sp. [tîrê] “tahıl, hububat” (TatB [tarê⁵¹⁶²] “darı”, Osm. AzbR [darê⁵¹⁶³] ay.)

tırkas [tîrgas]⁵¹⁶⁴ (Adelekov köyünde) *tırî+* [tîrê+] “yediuyur, geleni, tarla sincabı” = *yîmran* [jêmran]

tut- [tît-]⁵¹⁶⁵, Sp. ay. “tutmak, yakalamak, kavramak, elinde tutmak, durdurmak, alıkoymak”; krş. Gomb. (Tat. [têt-], Osm. Alt. vd. R [tut-⁵¹⁶⁶])

tütinkilî [tîdân-kâlâ]⁵¹⁶⁷ “kekeme”; *tütin-kilî kalas-* [tîdân-kâlâ kalas-] “kekelemek”

⁵¹⁵³ Gombocz, Macarcaya da *tiló* “kendir kırıcı, kendir bıçağı” olarak geçen bu sözcüğün Eski Çuvaşça biçimini **tulğ* olarak tasarlamış ve Tat. *talı* “kendir kırıcı”, *talı-* “kendir kırmak”; *talkış* “kendir artığı”; Başk. *talkı* “kendir kırıcı”; *talkış* “kendir artığı”; Tel. *talku* “kendir kırıcı”; Şor. *talkı* “deri kesen tırtıklı sopa; deri kesici” gibi Türkçe denklilere yaklaştırmıştır (1912, s. 129, 130). Yegorov, sözcüğü, Tat., Başk. *talkı*, Alt. *talku* ay., Kırg. *talkuu*, Kzk., Yak. *talkı*, Hak. *talkı* “kendir kesici; deriyi işlemeye yarayan alet” sözcüklerine yaklaştırmış, Çuvaşça sözcükte /k/ sesinin düştüğünü ve bu sözcüklerin yansıma kökenli olduklarını düşünmüştür (1964, s. 267). Fedotov da sözcüğü, Yegorov’la benzer Türkçe denklilere yaklaştırmış (1996b, s. 266). WOT yazarları, Macarcaya geçen sözcüğün Eski Batı Türkçesi biçimini, **talkıg* (~EDT *talku* “deri tabaklamada işleme için kullanılan bir alet” < *talk-* “kendir kesmek”) olarak tasarlamışlardır. Gombocz’un da yaptığı gibi bazı yazarların Macarca sözcüğün kaynağı olarak EÇuv. **tulğ* biçimini tasarlamalarına karşın WOT’a göre bu *tulğ* biçimi, **tulğ* ve oradan da **talkıg*’a (< **talkı-(X)g*) kadar götürülebilir. Bu sözcüklerin tabanı olan *talk-* ve *talkı-*, *Divânu Lugâti’t-Türk*’te *talk-* “tutturmak, bükmek, çarpmak, zarar vermek, rezil etmek” ve bazı Kuzeybatı (Tat. *talkı-* “ezmek (kırıcıyla), kendir saçaklamak, kırmak, parçalamak, deriyi tabaklamak; aynı şeyi söyleyip durmak”; *talk-* “canını sıkmak, aynı şeyi söyleyip durmak” gibi) ve Güneybatı (Alt. *talkı-* “deriyi tabaklamak, kendir kırmak” vb.) Türk dillerinde *talkı-* “tabaklarken deriyi işlemek, kenendir saçaklamak” gibi anlamlarda kullanılır (tüm Türkçe veri için oraya bk.) (s. 906, 907).

⁵¹⁵⁴ < *tlî* “kendir kırıcı” + *+la-* (a.e.y.e.), bk. *tlî*.

⁵¹⁵⁵ << **tamur* (Leks., s. 108); << **damor* (EDAL, s. 1364); << **tamar* (CHF, s. 121) = TT *damar* “damar”.

⁵¹⁵⁶ < *tumar* “kök” + *+lan-* (a.e.y.e.), bk. *tumar*.

⁵¹⁵⁷ Türk dillerinde TT *dana* ay. ve buna paralel biçimlerde yaygın olarak bulunan bu sözcüğü, araştırmacıların çoğu, eski bir Hint-İran dilinden (Hin-İran **daēnu*, Eski Hintçe *dhenā* “sağmal inek, dişi hayvan, süt ineği”) kopya kabul ederler (bk. Munkácsi, 1901, s. 597; WOT, s. 910).

⁵¹⁵⁸ OsmR *dana* 1905: 1621

⁵¹⁵⁹ < *tına* “dana” + *+şka* (a.a.y.e.), bk. *tına*.

⁵¹⁶⁰ Yegorov; sözcüğün YUyg., Kırg., Kzk., Yak. *tağ-*, Trkm. *dan-* “bağlamak, tutturmak, birleştirmek, iple bağlamak” eylemlerine karşılık gelen bir eylemden türetildiğini düşünmüştür (1964, s. 268). Bu doğrultuda Fedotov da sözcüğü **tın-* + *-as* biçiminde açıklamış ve bu varsayımsal **tın-* eylemine örnek olarak da Alt., Tel., Bar., Kzk., Çağ., DT vd. *tağ-* “bağlamak, tutturmak, birleştirmek, iple bağlamak”, Çağ. *tağa-* ay., Alt., Tel. *tağı-* “bağlamak, iliştiirmek, örmek” eylemlerine yaklaştırmak (1996b, s. 267, 268).

⁵¹⁶¹ << **tarıg* (Ceylan, 1996, s. 157; Leks., s. 456; CHF, s. 66) = TT *darı* ay.

⁵¹⁶² TatB *tarî* 1876: 108

⁵¹⁶³ Osm. AzbR *darı* 1905: 1627

⁵¹⁶⁴ Yegorov ve Fedotov, *tırkas* adlı hayvanın mahsullere zarar vermesinden yola çıkarak sözcüğü, şu şekilde açıklamışlardır: < *tırî* “tahıl, hububat” + *kas-* “kesmek” (1964, s. 268; 1996b, s. 268).

⁵¹⁶⁵ < **tut-* (Ceylan, 1996, s. 1578; EDAL, s. 1478) = TT *tut-* ay.

⁵¹⁶⁶ Osm. Alt. vd. R *myt-* 1905: 1475

tıtka [tıtka]⁵¹⁶⁸ “sap, tutamak”

tıtkala- [tıtkala-]⁵¹⁶⁹ “kullanmak, ele almak, muamele etmek”

tıttar- [tıttar-]⁵¹⁷⁰ “tutmak, alıkoymak”

tsirkü [tsircü] Sp. bk. *çirkü* [t'şircü]

tu [tu]⁵¹⁷¹ (ilg. *tivñ* [têvên]) “dağ, tepe, yükseklik”; *tu yarñ-* [tu jarên-] “tepeden kızakla kaymak”; krş. Gomb. (TatB [tau⁵¹⁷²])

tu-aykki [tu-ajkki]⁵¹⁷³ “dağ eteği, dağ yamacı”

tu-puş [tu-puş] “bir dağın tepe kısmı, zirvesi”

tu-tırri [tu-târri]⁵¹⁷⁴ “dağ zirvesi, tepesi, doruk”

tu- [tu-]⁵¹⁷⁵, mastar *tivas* [têvas], Sp. ay. “yapmak, etmek, kılmak, hazırlamak, üretmek”; *tav t.* [tav t.] “teşekkür etmek”; *çup t.* [t'şup t.] “öpmek, öpüşmek”; krş. Gomb. (Tat. Alt. KoybR [tū-⁵¹⁷⁶], ÇağR [toy-⁵¹⁷⁷] “doğurmak, yumurtlamak”)

tuy: **tuy-şilen** [tuj: tuj-şêlen]⁵¹⁷⁸, Sp. [tu-şêlen] “yılanımsı kertenkele”; krş. Zol. 83 [toj] “bakır”, [toj-şülen⁵¹⁷⁹] “bakır yılan”

tuy [tuj]⁵¹⁸⁰, Sp. ay. “dügün”; krş. Gomb. (Tat. [tuj])

tuy-puş [tuj-puş] “dügünün lideri, idare edicisi”

tuy- [tuj-]⁵¹⁸¹ “duymak, hissetmek, fark etmek” (Tat. [tøj-])

tuya [tuja]⁵¹⁸² “baston, değnek”; krş. *tayan-* [tajan-] (Tat. [tajak] ay., OsmR [dajak] “değnek, dayak”; krş. OsmR [daja-⁵¹⁸³] “dayamak”)

⁵¹⁶⁷ Paasonen bu sözcüğün muhtemelen iki bileşenden oluşan bir birleşik ad olarak düşünmüştür ancak muhtemelen şu şekilde oluşturulmuştur: < *tut-* “tutmak, yakalamak, kavramak, elinde tutmak, durdurmak, alıkoymak” + *-ñ-* (e.e.y.e.; dönüşlülük) + *-ki* (e.a.y.e.) + *+li* (a.a.y.e), bk. *tut-*.

⁵¹⁶⁸ < *tut-* “tutmak, yakalamak, kavramak, elinde tutmak, durdurmak, alıkoymak” + *-ka* (e.a.y.e.), bk. *tut-*.

⁵¹⁶⁹ < *tut-* “tutmak, yakalamak, kavramak, elinde tutmak, durdurmak, alıkoymak” + *-kala-* (e.e.y.e.; sıklık), bk. *tut-*.

⁵¹⁷⁰ < *tut-* “tutmak, yakalamak, kavramak, elinde tutmak, durdurmak, alıkoymak” + *-tar-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *tut-*.

⁵¹⁷¹ << **tāğ* (EWb., s. 454a; Leks., s. 94); << **tağ* (ÇSB; CHF, s. 69); << **dāğ* (EDAL, s. 1359) = TT *dağ* ay.

⁵¹⁷² TatB ay. 1876: 104

⁵¹⁷³ < *tu* “dağ” + *ayik* “yan, taraf” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *tu*.

⁵¹⁷⁴ < *tu* “dağ” + *tiri* “tepe, zirve” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *tu* ve *tiri* I.

⁵¹⁷⁵ << **toğ-* (ÇSB; CHF, s. 69) = TT *doğ-* “doğmak”.

⁵¹⁷⁶ Tat. Alt. KoybR *m̄y-* 1905: 1422

⁵¹⁷⁷ ÇağR *moş-* 1905: 1158

⁵¹⁷⁸ Yegorov, sözcüğünün kökeninin bilinmediğini ve Türk dillerinde bir denkleğinin bulunmadığını, buna karşın Mar. (*moü*) ve Udm. (*myü*) dillerinde denkliklerin bulunduğunu ve Çuvaşçayla birlikte her üç dildeki biçiminde belki de kaynağı bilinmeyen başka bir dile götürülebileceğini düşünmüştür (1964, s. 255). Araştırmacılar, sözcüğün Marice ve Udmurtçaya Çuvaşçadan geçtiği belirtirler (Wichmann, 1903, s. 108; Fedotov, 1990, s. 250). Ahmet'yanov, Tat. *tüç*, *tuç* “bakır, tunç” sözcüğü, altında Çuvaşça ve Maricede bulunan *tuy*, *toy* “bakır” biçimlerine de atıfta bulunmuştur (2015b, s. 287b).

⁵¹⁷⁹ Zol. *моу, мой-съўлэнь*

⁵¹⁸⁰ < Tat. *tuy* ay. (EWb., s. 488b).

⁵¹⁸¹ < Tat. *tuy-* ay. (EWb., s. 497a). EDAL'a göre; **duy-* ana biçiminden geliyor olabileceği gibi Tatarcadan kopya da olabilir (s. 1383).

⁵¹⁸² < **taya-k* < *taya-* “dayamak, yaslamak” (ÇSB) = TT *dayak* “dayak, sopa”.

⁵¹⁸³ OsmR *dajak*, *daja-* 1905: 1618

tuyın- [tujân-]⁵¹⁸⁴ “görünmek, gözükmek, düşünmek” (krş. TatR [toi-] “hissetmek, sezmek, anlamak”, [tojəl-⁵¹⁸⁵] “hissedilmek, duyulmak, fark edilmek”, Osm. Krm. AzbR [dui-⁵¹⁸⁶] “duymak, hissetmek, anlamak, fark etmek, sezmek”; OsmR [dujun-⁵¹⁸⁷] “duymak”)

tuh- [tux-]⁵¹⁸⁸, Sp. ay. “çıkmaq; (güneş hak.) doğmaq, yükselmek”; krş. Gomb. (Tat. [čâk-]; krş. YakB [tayys⁵¹⁸⁹] “çıkmaq, ortaya çıkmaq; (güneş hak.) doğmaq”)

tuhîs: hîvel-tuhîsî, -tuhîs [tuxâs: xəvel-tuxâzə, -tuxâsî]⁵¹⁹⁰ “gün doğumu, güneşin doğuşu, doğu, şark”

tuhat- [tuxat-]⁵¹⁹¹ “büyü yapmak, büyülemek”

tuhatmiş [tuxatmêš]⁵¹⁹², Sp. [tuxatmêš] “kötü büyücü”

tuhîr- [tuxâr-] “(atlar hak.) burnundan gürültüyle solumak”; krş. *tuhîr-* [tuxâr-]

tuhya [tuxja]⁵¹⁹³, Sp. ay. “kızların cam boncuklar ve madeni paralarla süslenmiş başlığı” (TatR [takja⁵¹⁹⁴] “takke”, OsmR [takja⁵¹⁹⁵] “bir kadın başlığı (baş takısı)” < Far.)

tukmak [tuxmak]⁵¹⁹⁶ “aynı ağaçtan yapılmış, uzun saplı, kalın tokmak veya topuz (ör. çamaşır yıkamak için kullanılır)”; krş. Uçebn. 59 *tukmağ* [tukmak⁵¹⁹⁷] “kurt” (TatB [tukmak⁵¹⁹⁸])

tukmar [tukmar] Uçebn. 66 bk. *çukmar* [tşukmar]

tukun [tuxun]⁵¹⁹⁹ “ispit, jant” (TatB [tuxem⁵²⁰⁰], TatO [duyem⁵²⁰¹])

tul [tul]⁵²⁰², Sp. ay. “dış, bir şeyin dış yarısı, dıştaki, dışta bulunan”; *tul şutîlat* [tul şudêlat] “gün ağarıyor, şafak söküyor”; *tulta* [tulda] “dışta, dışarıda”; *tultan* [tuldan] “dıştan, dışarıdan”; *tula* [tula] “dışa, dışarıya”; krş. AşmMater. 220. (Tat. Tob. Alt. TelR [têš⁵²⁰³] “dış, dış taraf”, Orh. Uyg. Osm. Çağ. Tar. ŞorR [taš⁵²⁰⁴] ay.)

5184 < *tuy-* “duymak, hissetmek, fark etmek” + *-în-* (e.e.y.e.; dönüşlülük), bk. *tuy-*.

5185 TatR *məi-*, *məjəl-* 1905: 1275

5186 Osm. Krm. AzbR *dyi-* 1905 1783

5187 OsmR *dujun-* 1905: 1785

5188 << **talık-* (Tekin, 1969, s. 79) = TT *çık-* ay.

5189 YakB *taşyc-* 1851: 90a

5190 < *tuh-* “çıkmaq” + *-îš* (e.a.y.e.), bk. *tuh-*.

5191 Yegorov ve Fedotov, sözcüğü Ar. *du‘ā’* دعاء “çağrı, yardıma çağırma, tanrıya yakarma” sözcüğüne dayandırmıştır. Fedotov, bu eylemden türemiş *tuhatmiş*, *tuhatmiş* sözcüklerini Tü. *du‘ā’* + *et* + *miş* biçiminde açıklamıştır (1964, s. 263; 1996b, s. 258, 259).

5192 < *tuhat-* “büyü yapmak, büyülemek” + *-miş* (e.a.y.e.), bk. *tuhat-*.

5193 < (Far. *tākīya* “takke”) < Ar. *tākīya* تقيّة “beyaz pamuklu şapka” (EWb., s. 457b; ANLT, s. 73, 74).

5194 TatR *makja* 1905: 789

5195 OsmR *makja* 1905: 789

5196 < Tat. *tukmağ* ay. (EWb., s. 485a; ANLT, s. 42; ESTY II, s. 307b).

5197 Uçebn. *тукмак*

5198 TatB ay. 1876: 124

5199 < GT (Kzk. *toğın*, *duğım* “tekerlek iç çemberi” < *toğın) (EWb., s. 485a).

5200 TatB *tuyım* 1876: 124

5201 TatO *duğым* 1892: 62a

5202 << *tāl (EWb., s. 466a); << *dal (EDAL, s. 1352); << *tal (CHF, s. 119) = TT *dış* ay.

5203 Tat. Tob. Alt. TelR *myuu* 1905: 1337

5204 Orh. Uyg. Osm. Çağ. Tar. ŞorR *mau* 1905: 931

tulış [tulôş]⁵²⁰⁵ “bir şeyin görünüşü, dışı, görünüş”

tul- [tul-]⁵²⁰⁶, Sp. ay. “dolmak”; krş. Gomb. [tul-] (Tat. [tul-])

tulli [tulli]⁵²⁰⁷ “dol, dolgun, tam”

tultar- [tulbar-]⁵²⁰⁸ “doldurmak”

tultarmış [tulbarmâş]⁵²⁰⁹ “tahıl ve yağla doldurulmuş bir sosis türü”

tula- [tula-]⁵²¹⁰ “ısırmak, dişlemek, dalamak, paralamak, parçalamak” (Tat. Osm. Azb. Kzk. Krm. Alt. vd. R [tala-⁵²¹¹] “parçalamak, koparmak, kırmak, mahvetmek, ısırmak”, vb.)

tulaş- [tulaş-]⁵²¹² işteş fiil.

tulat- [tulat-]⁵²¹³ ettirgen.

tulî [tulî]⁵²¹⁴, Sp. ay. “buğday”; krş. Gomb.

tulîk [tulîk] “borç” (Ru. долгъ)

tulhîr- [tulhîr-]⁵²¹⁵, Uçebn. 148 *tîlhîr-* [tîlhîr-⁵²¹⁶] “(atlar hak.) burnundan gürültüyle solumak”; krş. *tuhîr-* [tuhîr-]

tum: **tum-hayarî** [tum: tum-hajarâ]⁵²¹⁷ “tetanos türünden bir hastalık, bir tür güçlü kasınc hastalığı” (? ŞorR [tuma⁵²¹⁸], Alt. [tumū⁵²¹⁹] “salgın, ateş”, AltV [tuma⁵²²⁰] “sıtma sayıklaması, ateş”)

⁵²⁰⁵ < *tul* “dış, bir şeyin dış yarısı, dıştaki, dışta bulunan” + *ış* (a.a.y.e.), bk. *tul*.

⁵²⁰⁶ << **tōl-* (EWb., s. 486a; ÇSB) = TT *dol-* ay. veya < Tat. *tul-* (Ceylan, 1996, s. 161).

⁵²⁰⁷ < *tul-* “dolmak” + *-î* (e.a.y.e.) + *î* (3. tekil iyelik eki), bk. *tul-*.

⁵²⁰⁸ < *tul-* “dolmak” + *-tar-* (e.e.y.e.), bk. *tul-*.

⁵²⁰⁹ < *tultar-* “doldurmak” + *-miş* (e.a.y.e.), bk. *tultar-*.

⁵²¹⁰ << **dāla-* (EDAL, s. 1352); << **tala-* (CHF, s. 119) = TT *dala-* ay.

⁵²¹¹ Tat. Osm. Azb. Kzk. Krm. Alt. vd. R *mala-* 1905: 878

⁵²¹² < *tula-* “ısırmak, dişlemek, dalamak, paralamak, parçalamak” + *-ş-* (e.e.y.e.; işteşlik), bk. *tula-*.

⁵²¹³ < *tula-* “ısırmak, dişlemek, dalamak, paralamak, parçalamak” + *-t-* (e.e.y.e.; işteşlik), bk. *tula-*.

⁵²¹⁴ Ramstedt’e göre şu şekilde gelişmiştir: << *talha* “dövülmüş ve kavrulmuş un” (Mo., Tung., Far. vd.) (1922, s. 19). Yegorov, bu sözcüğün diğer Türk dillerinde bulunmadığını, ancak Gürcüce *doli* “ayıklanmış buğday”, *dola* “temizlenmiş buğdaydan ekmek” sözcüklerinin, Çuv *tulî*’ya yaklaştırılabileceğini belirtmiştir. Bu doğrultuda ona göre, Çuvaşların ataları olan Bulgarlar Kuzey Kafkasya’da kaldıkları süreçte, bu sözcüğü oradaki halklardan dillerine kopyalamışlardı. Son olarak Yegorov, sözcüğü Mo. *talh(an)* “pişmiş ekmek”, Far. *تلخان* (*talhan*) “kavrulmuş ve öğütülmüş baklagil vb.”, YUyg. *ozuk-tülük*, Kırg. *azıg-tülük* “erzak, yiyecek” biçimleriyle karşılaştırır (1964, s. 256). Räsänen, sözcüğü soru işaretiyle birlikte Çağ. *talka* “ateşte kızartmak”, Uyg., OT vd. *talka-n* “arpa unu; (Kzk., Tat. vd.) kavrulmuş küçük kırık arpa”; *talka-n-* “(Kzk.) küçük parçalara ayrılmış, havanda dövmek”; Çağ. *talğan-* “geviş getirmek” biçimlerine yaklaştırmış ve Mo. *talkan* “ezilmiş, ufalanmış, dövülmüş buğday unu” denklğini vermiştir (1969, s. 458b). Emine Yılmaz; Uyg. *talkan* “kavrulmuş, dövülmüş arpa, kavut”, Çağ., Tel., Alt., Kırg., Kzk. *talkan* ay., Tuv. *dalğan* “un”; Mo. *talkan* “ezilmiş, dövülmüş buğday” denklıklarına yer vermiş ve sözcüğün Çuvaşça için *-l-* komşuluğunda tonlulaşma sebebiyle *talğa biçiminin tasarlanması gerektiğini belirtmiştir (baskıda).

⁵²¹⁵ < *tul “atın soluklanması hak. yansıma söz” + *+hîr-* (a.e.y.e.), bk. *tul-*.

⁵²¹⁶ Uçebn. *mālxāpac*

⁵²¹⁷ Belki “soğuk, don” anlamındaki Çuv. *tīm* sözcüğünün bir varyantıdır. Räsänen’de *tum* sözcüğü, “titreme, soğuk” anlamında, soru işaretiyle birlikte OT *tum* “soğuk, don”; *tum-lu-* “soğuk olmak”; *tum-luğ* “soğuk”; Yak. *tum-nī* “soğuk, buz gibi” sözcükleriyle birlikte verilmiş ve bunların *tu-* “dondurmak” eyleminden geldiği belirtilmiştir (1969, s. 498b). krş. *tīm*.

⁵²¹⁸ ŞorR *тума* 1905: 1517

⁵²¹⁹ AltR *туму* 1905: 1522

⁵²²⁰ TatV *тума* 1894: 375b

tum [tʊm]⁵²²¹ “elbise, giysi, giyim” *iles tesen muli şuk, kayas tesen tumım şuk* [iles tezen mʊla şuk, kajas tezen tuməm şuk]⁵²²² “alacağım desem malı yok, gideceğim desem kıyafetim yok” (TatB [tun⁵²²³] “kürk, gocuk”, Alt. Uyg. OrhR [ton⁵²²⁴] “(üst) giyim”, Alt. “kürk”)

tumlan- [tʊmlan-]⁵²²⁵ “giyinmek, kuşanmak”

tumlantar- [tʊmlandar-]⁵²²⁶ “giydirmek, kuşandırmak”

tumtir [tʊmtir], Sp. [tʊndir (tʊm+tir)] “elbise, giysi, giyecek”

tumha [tʊmɣa] “atın beline dağlayarak yapılan damga, özel marka işareti” (Tat. Uyg. vd. R [tamɣa⁵²²⁷])

tumkata [tʊmgada]⁵²²⁸ “ağaç kütüğü, -kütük”; Uçebn. 95 *tunkata* [tungada⁵²²⁹] “tümsek” (krş. TatR [tümğäk⁵²³⁰] “ağaç kütüğü, çürüyen ağaç kütüklerinden kaynaklı otlı tümsekler”, MişBüg. [tündäk] ay.)

tumkata-kĩmpi [tʊmgada-kəmbi], Uçebn. 86 *tunkata-kĩmpi* [tʊmgada-kəmbi⁵²³¹] “bal mantarı, kesilen ağaç gövdelerinde yetişen yenilebilir mantar türü”

tumla- [tʊmla-]⁵²³², Sp. ay. “damlamak, damla damla akmak” (ÇağR [tamla-⁵²³³] ay.; krş. Tat. Kum. Alt. vd. R [tam-⁵²³⁴] ay.)

tumlam [tʊmlam]⁵²³⁵ “damla”

tumlaş: pĩr-tumlaşĩ [tumlaş: pør-tumlaşə]⁵²³⁶ Uçebn. 72 “buz sarkıtı”

tumlat- [tʊmlat-]⁵²³⁷ “damlatmak”

tumra [tʊmra]⁵²³⁸, Uçebn. 66 *tĩmra* [təmra⁵²³⁹] “dört telli kanun” (TatB [dumbra⁵²⁴⁰] “üç telli kanun”, KzkR [dombra⁵²⁴¹] “bir balalayka türü”)

⁵²²¹ << *tōn (ÇSB; CHF, s. 80) = TT *don* ay.

⁵²²² Çevirisi, CsSz. 'te (s. 172) ve ÇS'nde (s. 182) bulunmamaktadır.

⁵²²³ TatB ay. 1876: 125

⁵²²⁴ Alt. Uyg. OrhR *тон* 1905: 1176

⁵²²⁵ < *tum* “elbise, giysi, giyim” + *-la-* (a.e.y.e.), bk. *tum*.

⁵²²⁶ < *tumlan-* “giyinmek, kuşanmak”, bk. *tumlan-*.

⁵²²⁷ Tat. Uyg. vd. R *тамҗа* 1905: 1003

⁵²²⁸ < *tumhah, tumhak, tumha*, *tumka (<*tōmgek (EWb., s. 493b)) + *ta* (belki bağımsız bir sözcük veya pekiştirici).

⁵²²⁹ Uçebn. *тунката*

⁵²³⁰ TatR *түмгәк* 1905: 1604

⁵²³¹ Uçebn. *тунката-кәмпи*

⁵²³² << **tamla-* (Ceylan, 1996, s. 161; CHF, s. 119) = TT *damla-* ay. EDAL'da AT *dam “damla; damlamak” biçimi altında verilir (s. 1364).

⁵²³³ ÇağR *tamla-* 1905: 1006

⁵²³⁴ Tat. Kum. Alt. vd. R *там-* 1905: 992

⁵²³⁵ < *tumla-* “damlamak, damla damla akmak” + *-m* (e.a.y.e.), bk. *tumla-*.

⁵²³⁶ < *tumla-* “damlamak, damla damla akmak” + *-ş* (e.a.y.e.), bk. *tumla-*.

⁵²³⁷ < *tumla-* “damlamak, damla damla akmak” + *-t-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *tumla-*.

⁵²³⁸ < Tat. *dumbıra, dumbra* “dombıra” < Ar. *tambūr* طنبور ay. < EFar. *dumi barra* “uzun boyunlu bir kabak türü”, harfiyen “küçük koyun kuyruğu” sözünden < *dum* “kuyruk” + *barra* “kuzu”(ESTY I, s. 250a).

⁵²³⁹ Uçebn. *тәмра*

⁵²⁴⁰ TatB ay. 1876: 130

⁵²⁴¹ KzkR *домбра* 1905: 1727

tun- [tʊn-]⁵²⁴², Sp. ay. “inkâr etmek, yalanlamak, reddetmek, gizlemek”; *vîrî tunçî, kalamarî* [vêrê tʊn.ðʒə, kalamarə] “hırsız inkâr etti, söylemedi” (Tat. [taŋ-])

tuna [tʊna]⁵²⁴³, Sp. ay. “bitki sapı, sap”; *kurîk-tuni* [kʊrêk-tʊnî] ay.; *al-tuni* [al-tʊnî] “ön kol”; *ura-tuni* [ʊra-tʊnî] “alt bacak”; *şîl-tuni* [şîl-tʊnî] “diş eti”; *vîrîm-tuna* [vêrîm-tʊna] “sivrisinek”

tunsîhla- [tʊnzêɣla-]⁵²⁴⁴ “bir şeyi veya birini özlemek, istemek, canı çekmek, (bir şeye) çok özlem duymak”; *epî tunsîhlarîm arîmran* [ɛbə tʊnzêɣlarêm arêmran] “ben karımı özledim”; *tunsîhlarîm aş-pîşran* [tʊnzêɣlarêm aş-pêşran] “canım et-yemeği çekiyor” (Tat. [tunsêkla-])

tunti-kun [tʊndî-kʊn]⁵²⁴⁵ “pazartesi”

tup- [tʊp-]⁵²⁴⁶, Sp. ay. “bulmak”; krş. Gomb. (TatB [tab-⁵²⁴⁷])

tupa [tʊba]⁵²⁴⁸ “ant, yemin”, Máté V, 33 “ant”; *tupa tu-* [tʊbatu-] “ant içmek, yemin etmek” (Tat. Osm. BarR [täübä⁵²⁴⁹] “tövbe” < Ar.)

tupata [tʊbada] “vallah! billahi!” – *tupata tu-* = *tupa tu-* [tʊbadatu- = tʊbatu-]

tupan [tʊban]⁵²⁵⁰, Sp. ay.: *al-tupani* [al-tʊbanə] “avuç içi, aya”; *ura-tupani* [ʊra-tʊbanə] “ayak tabanı” (Tat. [taban])

tupî [tʊbê]⁵²⁵¹, Sp. ay. “oyun topu; silah olarak top”; *tupîla vilyani* [tʊbêla vîl'yanî] “top oyunu, toplu oyun” (TatB [tub⁵²⁵²])

tupîk [tʊbêk-⁵²⁵³]⁵²⁵⁴, Sp. ay. “tabut” (TatO [tabut⁵²⁵⁵], OsmR [tabut⁵²⁵⁶], Kūr. TobR [tabêt⁵²⁵⁷] < Ar.)

tupîlha [tʊbêlɣa]⁵²⁵⁸, Sp. [tʊbêlra] “(bot.) *Lonicera xylosteum*”; krş. *tîpîlha* [têbêlɣa] (TatR [tubêlɣê⁵²⁵⁹] ay.; krş. Koyb. Tel. Alt. R [tabêlɣê⁵²⁶⁰], ŞorR [tabêlka⁵²⁶¹], KzkR [tabêlɣa⁵²⁶²] “*Spiræa altaica*”)

⁵²⁴² < **tan-* (CHF, s. 81) = ET *tan-* “inkâr etmek, tanımamak, yadsımak; reddetmek, kabul etmemek; şaşkın olmak, şaşkın şaşkın dolaşmak, kafası karışık olmak” (Wilkins, 2021, s. 669b). Ahmet'yanov'a göre Tat. *tan-* “kabul etmemek, şaşırarak” eyleminden kopyadır (2015b, s. 210b).

⁵²⁴³ Yegorov, sözcüğün, Far. تنه (*tene*) “gövde; beden; vücut; ağaç gövdesi” sözcüğünden (1964, s. 258); Fedotov ise تَن (*ten*) “beden; ten” sözcüğünden kopya sayar (1996b, s. 247). Räsänen, sözcüğü, Kzk. *taŋ* “uyluğun arka kısmı; koyunun yağlı kuyruğunun iç kısmındaki deri”, Tel. *taŋ* “hayvanın arkası” sözcüklerine yaklaştırmıştır (1969, s. 461a).

⁵²⁴⁴ < *tunsîh* “can sıkıntısı, üzüntü, özlem” + +*la-* (a.e.y.e.). Çuv. *tunsîh* < Tat. *tansîk* “istenen; sabırsızlıkla beklenen, ilginç” < *tan-* “kabul etmemek, şaşırarak” (ESTY II, s. 210b).

⁵²⁴⁵ Räsänen, sözcüğü, *taŋ-da-ki kün biçiminden getirmiş ve buradaki *taŋ sözcüğü için de TT *tan* “tan, şafak” ve onun diğer Türk dillerindeki denkliklerine yaklaştırmıştır (1969, s. 461a).

⁵²⁴⁶ < **tap-* (ÇSB; CHF, s. 119) = ET *tap-* ay. (Wilkins, 2021, s. 673b).

⁵²⁴⁷ TatB ay. 1876: 106

⁵²⁴⁸ < Ar. (Far.) ağ. *tōba (ANLT, s. 49); < Ar. *tawba* توبة “tövbe” (Yeg., 258; EWb., s. 467b; ANLT, s. 49; Fed. II, s. 248, 249).

⁵²⁴⁹ Tat. Osm. BarR *mä'ÿbä* 1905: 1014

⁵²⁵⁰ < *tāpan (EWb., s. 462b; Leks. 289) = TT *taban* ay.

⁵²⁵¹ < Tat. *tup* “top” (EWb., s. 489a) veya < *top (EDAL, s. 1460) = TT *top* ay.

⁵²⁵² TatB ay. 1876: 125

⁵²⁵³ *tʊbêk* olmalı.

⁵²⁵⁴ < Ar. *tābūt* تابوت “kutu, sandık; tabut” (Yeg., s. 258; EWb., s. 453b; ANLT, s. 43; Fed. II, s. 249, 250).

⁵²⁵⁵ TatO *maḳym* 1892: 185b

⁵²⁵⁶ OsmR *maḳym* 1905: 979

⁵²⁵⁷ Kūr. TobR *maḳym* 1905: 972

tufta- [tufta-]⁵²⁶³ “(ör. baltayı, orağı) keskinleştirmek için çekiçlemek, çekiçle döverek incelemek”; Uçebn. 148 “(tırpanı) dövmek”, 101 “dövmek” (Tat. Kzk. vd. R [tafta-⁵²⁶⁴])

tura [tura]⁵²⁶⁵, Sp. ay. “tarak”; Uçebn. 38 *puš-turi* [puš-turi⁵²⁶⁶] ay. (Tat. vd. [tarak])

tura-şil [tura-şil] “işlenmiş kıtık”

tura- I [tura-]⁵²⁶⁷, Sp. ay. “taramak” (Tat. *tara-* [tara-])

tura- II [tura-]⁵²⁶⁸ “küçük parçalara ayırmak, doğramak, kıymak, ufalamak” (Tat. [tura-], OsmR [doğra-⁵²⁶⁹])

turam [turam]⁵²⁷⁰ “parça, kırıntı”

turat [turat]⁵²⁷¹, Sp. ay. “dal, budak, kol” (krş. Tat. Alt. vd. R [tara-⁵²⁷²] “dağılmak, yayılmak”, Tat. Kzk. ÇağR [tarmak⁵²⁷³] “dal, filiz, dişler, (tırmıkta) dişler”)

turatlan- [turatlan-]⁵²⁷⁴ “dallanmak, dal vermek”

turatlı [turatlı]⁵²⁷⁵ “dallı”

turî I [turî]⁵²⁷⁶, Sp. ay. “Tanrı; aziz resmi, dinsel betimleme, ikona”; *ñe-turri* [əne-turri] “inekleri koruyan tanrı”; *uyarat-i pîr turî?* [ujaradi pər turê?] “(bir halk şarkısından) ortaya çıkacak mı bir tanrı? ”; krş. Gomb. (TatB, MişBüg. [täñərə⁵²⁷⁷], TatO [täñərə, täñrə] “Tanrı”, TatO [täre⁵²⁷⁸], TatR [tāri⁵²⁷⁹] “ikona”)

tur(i)-palli [tur(ə)-palli]⁵²⁸⁰ “ben, benek”

turî-şulî [turê-şulê⁵²⁸¹]⁵²⁸² “tanrının maiyetine ait bir ruh”

⁵²⁵⁸ << *tabilğa (Leks., s. 133, 134) = TT *tavulğa* “bir tür söğüt” veya << Mo. *tabilqa, tabilya* < Tü. (AT **d(i)abilku* “Spiraea; hünnar”) (EDAL, s. 1369) veya < Tat. *tabilgi* “keçisakalı (Filipendula ulmaria) (ANLT, s. 19).

⁵²⁵⁹ TatR *тубылыгы* 1905: 1515

⁵²⁶⁰ Koymb. Tel. Alt. R *табылыгы* 1905: 972

⁵²⁶¹ ŞorR *табылка* 1905: 972

⁵²⁶² KzkR *табылға* 1905: 972

⁵²⁶³ < Tat. *tarpa-* ay. (Ceylan, 1996, s. 161; ESTY II, s. 213b) veya < *tup* “sert bir nesnenin darbesi, düşmesi hak. yansıma söz” (Aşm. XIV, s. 140) + *ta-* (a.e.y.e.)

⁵²⁶⁴ Tat. Kzk. vd. R *manma-* 1905: 955

⁵²⁶⁵ << *tarğa-k (EWb., s. 464a) = TT *tarak* ay.

⁵²⁶⁶ Uçebn. *nyç myru*

⁵²⁶⁷ << **tarğa-* (EWb., s. 464a); << **tara-* (CHF, s. 119) = TT *tara-* ay.

⁵²⁶⁸ < Tat. *tura-* ay. (EWb., s. 484a) veya << **doğra-* (EDAL, s. 1348); << **toğra-* (CHF, s. 68) = TT *doğra-* ay.

⁵²⁶⁹ OsmR *добра-* 1905: 1707

⁵²⁷⁰ < *tura-* “küçük parçalara ayırmak, doğramak, kıymak, ufalamak” + *-m* (e.a.y.e.), bk. *tura-*.

⁵²⁷¹ Räsänen ve Fedotov da sözcüğü, Paasonen’le benzer denklilere yaklaşırlar (1969, s. 463a; 1996b, s. 251). Ahmet’yanov, Tat. *turakla-* “parçalamak; küçük parçalar hâlinde kesmek” eylemini ele aldığı yerde bu eylemin eski *turak “parçalanarak elde edilen odun” sözcüğünden geldiğini belirtmiş, Çuv. *turat* sözcüğünün de yine *tura-* “doğramak” eylemine götürmüş ve *budak* (< *buda-* “budamak”) sözcüğüyle paralel bir morfolojide olduğunu belirterek kendisinden önceki görüşlere karşı çıkmıştır (2015b, s. 317a).

⁵²⁷² Tat. Alt. vd. R *mapa-* 1905: 837

⁵²⁷³ Tat. Kzk. ÇağR *mapmak* 1905: 873

⁵²⁷⁴ < *turat* “dal, budak, kol” + *lan-* (a.e.y.e.), bk. *turat*.

⁵²⁷⁵ < *turat* “dal, budak, kol” + *lî* (a.a.y.e.), bk. *turat*.

⁵²⁷⁶ << **teğri~*tağri* (Ramstedt, 1922, s. 17); << **teğri/*tağri* (EDAL, s. 1402) = TT *tanrı* ay.

⁵²⁷⁷ TatB *täñere* 1876: 109

⁵²⁷⁸ TatO *тягэре, тягере тяре* 1892: 211b

⁵²⁷⁹ TatR *māpi* 1905: 1065

⁵²⁸⁰ < *turî* “Tanrı; aziz resmi, dinsel betimleme, ikona” + *palli* “işaret, belirti, alamet, gösterge, nişan, iz”+ *î* (3. tekil iyelik eki), bk. *turî* ve *palli*.

turiş [tʉrəş]⁵²⁸³ “azizlerin resimlerinin, ikonların bulunduğu dolap”; Uçebn. 36 “ikona”

turiş-vırını [tʉrəş-vırinə]⁵²⁸⁴⁵²⁸⁵ Uçebn. 36 “ikona dolabı”

turi-umınçe süren [tʉrə-umən.ǰže süren]⁵²⁸⁶ “tanrının maiyetine ait bir ruh”

turi II [tʉrə]⁵²⁸⁷, Sp. ay. “(at hak.) doru, yağız” (Tat. [tʉrə])

turih [tʉrəχ]⁵²⁸⁸, Sp. ay. “bir çeşit kaynamış, yağsız, ekşi süt” (ÇağR [torak⁵²⁸⁹] “peynir”)

turhan [tʉrχan]⁵²⁹⁰: “bir beldenin tarla veya çayırları kurayla dağıtılıyorsa, her ailenin mevcut temsilcisi, üzerinde kendi markası (isim-işareti) ve erkek aile üyelerinin sayısının yazılı olduğu kurayı bir şapka veya başlığın içine atar, bununla birlikte, temsilcisi bulunmayan aileler için, sadece erkek aile üyelerinin sayılarının yazıldığı kura kullanılır; bu kuraya *turhan-şipa* [tʉrχan-şōba] ve kurayla kişilerin payına düşen tarla veya çayıra *turhan-ana*, *turhan-şaran* [tʉrχan-ana, tʉrχan-şaran] denir” (OrhR [tarkan⁵²⁹¹] “Tarhan, bir unvan”, Osm. ÇağR [tarχan⁵²⁹²] “özel mülk; bir Çağatay boyu”; Osm. “özel bir ismin bir parçası”)

turpas [tʉrbas]⁵²⁹³, Sp. ay. “talaş, yonga, kıymık”

⁵²⁸¹ Girintili olmalı.

⁵²⁸² < *turi* “Tanrı; aziz resmi, dinsel betimleme, ikona” + *şul* “yol”+ *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *turi* ve *şul*.

⁵²⁸³ < *turi* “Tanrı; aziz resmi, dinsel betimleme, ikona” + +ş (a.a.y.e.), bk. *turi*.

⁵²⁸⁴ *vırinə* olmalı.

⁵²⁸⁵ < *turiş* “azizlerin resimlerinin, ikonların bulunduğu dolap; ikona” + *vırin* “yer, alan, bölge, makam, iş; yatak” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *turiş* ve *vırin*.

⁵²⁸⁶ < *turi* “Tanrı; aziz resmi, dinsel betimleme, ikona” + *um* “ön”+ *i* (3. tekil iyelik eki) + *nçe* (zamir *n*’siyle birlikte bulunma durum eki) + *şüre-* “yürümek” + *-n* (şimdiki zaman ortacı), bk. *turi*, *um* ve *şüre-*.

⁵²⁸⁷ < Tat. *turi* “doru (at hak.) (ESTY II, s. 320a).

⁵²⁸⁸ Macarcaya *turó* “süzme peynir, lor” biçiminde geçen sözcüğün etimolojisini açıklarken soru işaretiyle birlikte Çağ. *torak* “peynir” sözcüğünü vermiştir. Gombocz, bu sözcüğün başka herhangi bir kaynaktan doğrulanmadığını belirterek sözcüğün Eski Çuvaşça biçimini *tarih olarak tasarlamıştır. Ayrıca sözcüğü, Mo., Kalm. *torak* “ekşimiş süt” ile birleştirmiştir (1912, s. 133). Yegorov, Tuv. *torak* “bozuk süt; ekşi süt”, KKalp. *torak* “bir tür peynir” sözcüklerine yaklaştırmış ve ayrıca Mo. *tarag*, Kalm. *tarğ* “bir tür ekşi süt” ile karşılaştırmıştır (1964, s. 259, 260). Räsänen de sözcüğü, Çağ. *torak* “peynir” verisiyle birleştirir ve bu sözcüklerin *tuğarag ana biçiminden geldiğini belirtir. Ayrıca ona göre, bu ana biçim, Ru. *творог* olarak kopyalanmıştır ve eğer bir geriye kopyalama değilse Tat. *tuğaruk* “lor” da buradan gelir. Mo. *tarag* “peynir altı suyu” sözcüğünü de denklik olarak verir (1969, s. 490a). Fedotov’un verileri onlardan farklı değildir, yalnızca ET *tar* “yağlı süt”, Yak. *tar* “ekşi süt; dondurulmuş ekşi süt” verilerini eklemiştir (1969, s. 253). WOT yazarlarına göre; Mac. *turó* “süzme peynir, lor” sözcüğünün kaynağı EBT *torag*’dır. Ayrıca EDT *turi* veya *tori* “acı, ekşi”, OT *torak* “bir tür yoğurt”, EBT *torak gibi veriler bulunur ki Çuv. *turih* ya bu biçime dayanmakta ya da Rusçadan gelmektedir. Yazarlar, bu sözcükle ilişkili olarak şu Türkçe verileri sıralamışlardır: Çağ. *torak* “bir tür peynir”; Tat. *tura* “bir tür ev yapımı peynir, özel olarak hazırlanmış kırmızı süzme peynir; küçük süzme peynirli hamur işi; çilek pestili”, Başk. *tura* “köy sütüyle koyulaşana kadar kaynatılmış çilek ve kırmızı süzme peynirden yapılan tatlı bir yiyecek (kesilmiş sütün, peynir altı suyu tamamen buharlaşana kadar kaynatılmasıyla yapılır)”; KKalp. *torak* “ev yapımı beyaz peynir”; Azb. *tuğğay* “bir tür peynir”, TT *torak* “koyulaşmış yağsız süt, çökelek” (onlara göre; < Slav.), TT ağ. *dorak* “yoğurt ve kaymaktan yapılan bir çeşit yağlı peynir, yağı alınmış süttten yapılan peynir”; Yak. *tar* “yazdan ekşimiş süttten kış için hazırlanan reçel” vb. (tüm veri için oraya bk.). Mo. *tarag* “ekşi süt” sözcüğü de burada da denklik olarak verilmiştir. Yazarlara göre Çuv. *turih*, EBT *torak biçimine götürülebilir. Macarcaya da kopyalanan EBT *torag biçimi ise *tur(i)* + +*rAk* biçiminde oluşturulmuş olabilir ve buradaki ek başlangıçta bir pekiştirici görevindeyken daha sonra karşılaştırma işlevi görmüştür (s. 952-954).

⁵²⁸⁹ ÇağR *mopak* 1905: 1180

⁵²⁹⁰ << *tarkan (CHF, s. 74).

⁵²⁹¹ OrhR *маркан*, ترخان 1905: 851

⁵²⁹² Osm. ÇağR *marχan* 1905: 854

⁵²⁹³ Räsänen’e göre; Mar. *марваи* “kıymık, yonga” sözcüğünden kopyadır (1920, s. 271). Fedotov’a göre; Marice sözcük, Çuvaşçadan kopyalanmıştır. Kendisi, sözcüğü, Tof. *torbaş* “yakacak hazırlanan ay (şubat)-yakacak odun”,

turt- [tʏrt-]⁵²⁹⁴, Sp. ay. “çekmek”; *çilīm t.* [tʃʰələm t.] “pipo içmek”; *şññir turtar*’ [šññâr tʏrdatʰ] “krampım var” (OT [tart-])

turttar- [tʏrttar-]⁵²⁹⁵ “(yük arabası veya kızak üzerinde) taşımak, nakletmek, çekmek”

turta [tʏrda]⁵²⁹⁶, Sp. ay. “araba veya kızak oku, direği” (TatR [tärtä⁵²⁹⁷])

turta-piyavı [tʏrda-päjävə]⁵²⁹⁸ “kızak okunun kancasının kızığın tabanına tutturulduğu (halattan) çember, ek yeri”

turtım [tʏrdəm]⁵²⁹⁹ “uzak akraba”; *vıl mana (manñ) t.* [vəl mana (manên) t.] “o benim uzak akrabam”; krş. Zol. 84, 120 [torðu, torðəm⁵³⁰⁰] “kabile, soy, köken” (krş. YakB [törüt (tördüm, tördö)] “soy, köken”, [törüö⁵³⁰¹] “doğmak”, Alt. Tel. LebR [törö-⁵³⁰²] ay., Tel. Alt. vd. R [töröl⁵³⁰³] “nesil, akrabalık, soy”)

turçika [tʏr.čžga]⁵³⁰⁴, Sp. ay. “ateş demiri, ateş kancası, fırın kancası”; krş. Gomb. (TatR [tärtöskä⁵³⁰⁵] “tahılları sıyırıp toplamak için kullanılan saplı bir tahta”)

turuşka [tʏruška] “oluk açma, oyma rendesi” (Ru. *дорожка* “yol, oluk”; krş. *дорожник* “oluk açma rendesi”)

turuşka-yırri [tʏruška-jərri]⁵³⁰⁶ “oluk, oyuk”

tus [tʏs]⁵³⁰⁷, Sp. ay. “dost, arkadaş” (Tat. [dus] < Far.)

tuslaş- [tʏslaş-]⁵³⁰⁸ “arkadaş olmak, dostluk kurmak”

tusan [tʏzan]⁵³⁰⁹, Sp. ay. “toz” (Tat. [tuzan])

Yak. *tuorpas, tuopas* “küçük ağaç parçası”, Tel. *toormoş* “kütük; küçük ağaç parçası, yarılmış odun”, Krm. *toorok* “kütük; kalas; ağaç parçası” sözcüklerine yaklaşıtır (1996b, s. 253).

⁵²⁹⁴ << **tart-* (Ceylan, 1996, s. 161; CHF, s. 119) = TT *tart-* “tartmak”.

⁵²⁹⁵ < *tart-* “çekmek” + *-tar-* (e.e.y.e; ettirgenlik), bk. *tart-*.

⁵²⁹⁶ < *turt-* “çekmek” + *-a* (e.a.y.e), bk. *turt-*.

⁵²⁹⁷ TatR *mäpmä* 1905: 1072

⁵²⁹⁸ < *turta* “araba veya kızak oku, direği” + *piyav* “halat, sicim, urgan, ip” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *turta* ve *piyav*.

⁵²⁹⁹ < *turt-* “çekmek” + *-im* (e.a.y.e.), bk. *turt-*. Räsänen de sözcüğü, Paasonen’le benzer Türkçe verilere yaklaşıtır (1969, s. 495a).

⁵³⁰⁰ Zol. *торды, тордым*

⁵³⁰¹ *törüö-* olmalı. YakB *möpým (möpöým, möpdö), möpyö-* 1851: 100a

⁵³⁰² Alt. Tel. LebR *möpö-* 1905: 1253

⁵³⁰³ Tel. Alt. vd. R *möpöl-* 1905: 1253

⁵³⁰⁴ Yegorov, ağızlarda sözcüğün *turçkassi* biçiminin de bulunduğunu belirterek sözcüğü, *turt-* “çekmek” + *kassi* biçiminde açıklamıştır. İkinci öge olarak verdiği *kassi* biçimini, Tat. *kisev* “ateş demiri” ve bunun diğer Türk dillerindeki denkliklerine yaklaşıtır (1964, s. 261). Semantik açıdan mantıklı olsa da Yegorov’un açıklaması, sözcükteki /ç/ sesini açıklamıyor. Ayrıca ağız biçim olarak verdiği *turçkassi* sözcüğünü biz başka kaynaklarda tespit edemedik. Fedotov, *tart-* sözcüğünü ele aldığı yerde Tat. *tartkıç* “bir şeyi çekmek için tutamaç” sözcüğünü *tart-* “çekmek” + *-kıç* biçiminde açıklıyor (1996b, s. 254). Bu daha iyi bir çıkış noktası olabilir. Çuvaşça sözcükte yüksek bir olasılıkla *turt-* “çekmek” + *-kıç* (e.a.y.e.) ile oluşturulmuş sonradan bir metatez meydana gelmiş ve *turçika* biçimini almış olmalıdır. Söz sonu /a/ sesi, bir türeme olabileceği gibi başka bir ek de olabilir.

⁵³⁰⁵ TatR *mäpmöşkö* 1905: 1073

⁵³⁰⁶ < *turuşka* “oluk açma, oyma rendesi” + *yır* “iz; çizgi, çizik, şerit, kenar” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *turuşka* ve *yır*.

⁵³⁰⁷ << Far. *dōst* دوست “dost; sevgili” (Yeg., s. 262; EWb., s. 139b; Fed. II, s. 255; ANLT, s. 41).

⁵³⁰⁸ < *tus* “dost, arkadaş” + *+laş-* (e.a.y.e.), bk. *tus*.

⁵³⁰⁹ Yegorov ve Fedotov, sözcüğü, Çuv. *tus-* “saçmak, dağıtmak, tozmak” (=TT *toz-* “tozmak”) + *-an* (ortaç eki) (=TT *tozan* “ince toz; tozlu yer”) olarak açıklar (1964, s. 262; 1996b, s. 255). Tatarcadan kopya olarak değerlendiren açıklamalar da bulunur: < Tat. *tuzan* “toz” (EWb., s. 492; ANLT, s. 42; ESTY II, s. 306a).

tusanla- [tuzanla-]⁵³¹⁰ “tozutmak, tozunu almak”

tustar- [tuɣstar-]⁵³¹¹ “karmakarışık etmek, darmadağın etmek, altüst etmek, yıkmak, darmadağınık fırlatmak, bir kenara atmak, (tozu) çırpamak, tozutmak, savurmak”; *manñ aça yapalasene tustarsa pñerni* [manñn a.ðža jabalazene tuɣstarza pəðernə] “benim çocuğum eşyaları altüst etti”; *i aslı şulñ tusanne, i kil, tustarar par utpa* [i aslê şulñn tuzañne, i kil, tuɣstarar par utpa] “ve büyük yolun tozunu, gel, çift atlı arabayla kaldıralım (bir düğün şarkısından)”

tut: **hura-tut, sarı-tut** [tuɣ: çura-tuɣ, sarê-tuɣ]⁵³¹² “çil” (TatR [tuɣ⁵³¹³] “pas”, Alt. Kzk. vd. R [tat⁵³¹⁴] ay., TobR [tat⁵³¹⁵] “leke, işaret, nişan”)

tuta [tuɣa]⁵³¹⁶, Sp. ay. “dudak” (Osm. KrmR [dudak⁵³¹⁷], ÇağR [duday⁵³¹⁸], KumR [todak⁵³¹⁹])

tutar [tuɣar], Sp. ay. “Tatar” (TatR [tatar⁵³²⁰] “Doğu Rusya’daki yerleşik Tatarlar (Hristiyan Tatarlar Müslüman yurttaşlarına her zaman bu şekilde hitap ederler)”, OrhR [tatar⁵³²¹] “muhtemelen Onon’da yaşayan bir Moğol kabilesinin adı”)

tutar-mayrı [tuɣar-majrı] “Tatar kadını”

tutı I [tuɣê]⁵³²², Sp. ay. “tat” (Tat. [tat])

tutan- [tuɣan-]⁵³²³ “tutmak, tadına bakmak”

tutlı [tuɣlê]⁵³²⁴, Sp. ay. “tatlı, lezzetli, tadı güzel”; Uçebn. 117 “mayasız” (Tat. [tatlê])

tutı II [tuɣê]⁵³²⁵, Sp. ay. “tok, doymuş” (YakB [tot⁵³²⁶] “tok; tokluk”; krş. UygR [tot⁵³²⁷] “doymak”, Orh. vd. R [tod⁵³²⁸] ay.)

⁵³¹⁰ < *tusan* “toz” + *la-* (a.e.y.e.), bk. *tusan*.

⁵³¹¹ < *tus-* “saçmak, dağıtmak, tozmak” + *-tar-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *tusan*.

⁵³¹² < **tat, *tot* (EWb., s. 466b); < **tāt/*tōt* = Tat. *tut* “pas; yüzdeki leke”, *tat* “benek” (Leks., s. 411, 412; EDAL, s. 1407).

⁵³¹³ TatR *mym* 1905: 1475

⁵³¹⁴ Alt. Kzk. vd. R *mam* 1905: 898

⁵³¹⁵ TobR *mam* 1905: 898

⁵³¹⁶ << **tōtak* (EWb., s. 491b); << **dūdaç* (Leks., s. 216); << **dōtaç* (EDAL, s. 404) = TT *dudak* ay.

⁵³¹⁷ Osm. KrmR *dydaç* 1905: 1793

⁵³¹⁸ ÇağR *dydaç* 1905: 1794

⁵³¹⁹ KumR *modaç* 1905: 1206

⁵³²⁰ TatR *mamaç* 1905: 901

⁵³²¹ OrhR *mamaç* 1905: 901

⁵³²² < **tāt* (EWb., s. 466b); << **tātıç* = TT *tat*. ay.

⁵³²³ < *tutı* “tat” + *an-* (a.e.y.e.), bk. *tutı I*.

⁵³²⁴ < *tutı* “tat” + *lî* (a.a.y.e.), bk. *tutı I*.

⁵³²⁵ Yegorov da sözcüğü, Paasonen gibi TT *tok* “tok, doymuş” ve onun diğer Türk dillerindeki denkliklerine yaklaştırmış ve sözcüğün, *toy-*, *tot-*, *tod-* eylemlerinden gelmiş olabileceğini belirtmiştir. Yegorov, ayrıca aynı yerde, *tīran-* “doymak” eylemine atıfta bulunmuştur (1964, s. 263). *Tīran-* “doymak” maddesinde de ele aldığımız üzere esasen bu sözcükte *-d > -r* değişimi meydana gelmiştir: Çuv. *tīran-* < **toðan-* < **toðgan-* < **tod-* (ÇSB) = TT *doymak*. Bu nedenle TT *doymak* ve onun diğer Türk dillerindeki denkliklerine birleştirilerek açıklanamaz gibi görünüyor. Belki bu sözcükte **tod-* eylemiyle birlikte daha eski bir **to-* köküne götürülebilir. Ancak bu da iki biçim arasındaki ünlü farklılığını açıklamıyor. Sözcük, Yakutçada da *tot* biçimindedir ve Stachowski tarafından ET *tok* ay. birleştirilmiştir. Bu Yakutça için kurallı bir gelişmedir çünkü “doymak” eylemi de orada *tot-* biçimindedir (Stachowski, 1993, s. 227). Muhtemelen bu sözcük, bir *-k~t* alternasyonu örneğidir. *Tīran-* “doymak” ile karşılaştırıldığında ilk hecedeki ünlülerin tutarsızlığı, *tutı* “tok” sözcüğünün oluşumunda *tutı* “tat” sözcüğünün etkisi olabilir.

⁵³²⁶ YakB *mom* 1851: 96b

⁵³²⁷ UygR *mom-* 1905: 1205

tutlîh [tʉtl̩ħ] ⁵³²⁹ “tokluk”

tutîh- [tʉd̩ħ-] ⁵³³⁰, Sp. ay. “paslanmak” (TatB [tut̩ħ-⁵³³¹])

tutîhtar- [tʉd̩ħtar-] ⁵³³² ettirgen.

tutîr [tʉd̩r̩] ⁵³³³, Sp. ay., (Dva Klyuçâ köyünde) [tʉtt̩r̩] “başörtüsü, atkı, şal, bez”; krş. Gomb. [tʉd̩r̩⁵³³⁴]

tutîr-tatîkî [tʉd̩r̩-tad̩ġə] ⁵³³⁵ Uçebn. 19 “paçavra, çaput”

tutka [tutka] “düdük (ağaçtan)” (Ru. *дюдка*)

trupa [truba] “baca” (Ru. *труба*)

[tʉka] “inekleri sürmek için kullanılan bir nida”

tü- [tü-] ⁵³³⁶, mastar *t̩ves* [təvəs], Sp. ay. “havanda ezmek (kendiri, tahılı, tuzu), dövmek (havanda)”; *süs, p̩ri t̩vet* [süs, p̩r̩j̩ təvət] ⁵³³⁷ “kendir, karabuğday dövüyor”; krş. *kiv-* [kiv-]; krş. Gomb. [təv-] (TatR [t̩j̩-⁵³³⁸], MişBüg. [t̩w-])

tüle- I [t̩le-¹] ⁵³³⁹ “üremek, çoğalmak, artmak” = *ĩrçe-* [ər.d̩ġe-] (Sag. Koyb. Kaç. [t̩llä-⁵³⁴⁰]) “(insanlar hak.) doğurgan olmak” < [t̩l] “üreme, doğurganlık”)

tület- [t̩let-] ⁵³⁴¹ ettirgen. “üretmek, çoğaltmak, artırmak”

tüle- II [t̩le-²] ⁵³⁴² “dügümlemek, düğüm atmak”; krş. *t̩v̩le-* [t̩v̩lə-] (krş. Alt. vd. [tü-] ay.; krş. *t̩v̩i* [t̩v̩ə])

tület- [t̩let-] ⁵³⁴³ ettirgen.

tülem [t̩ləm] ⁵³⁴⁴ “dügüm”

tülen- [t̩lən-] ⁵³⁴⁵ “dügüm düğüm olmak, bir düğüm oluşturmak”

tüle- III [t̩le-³] ⁵³⁴⁶, Sp. ay. “ödemek” (Tat. [t̩lä-])

⁵³²⁸ Orh. vd. R *mod-* 1905: 1206

⁵³²⁹ < *tutî* “tok, doymuş” + *+lîh* (a.a.y.e.), bk. *tutî*.

⁵³³⁰ < Tat. *tutk-* ay. veya < *tut* “çil, kırmızı lekeler” + *+îh-* (a.e.y.e.), bk. *tut*.

⁵³³¹ TatB *tutîk-* 1876: 125

⁵³³² < *tutîh-* “paslanmak, pas tutmak” + *-tar-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *tutîh-*.

⁵³³³ < Mo. *taturġan* “Buryat kadınlarının mercandan yapılmış başlığı” (Yegorov, 1964, s. 263).

⁵³³⁴ Gomb. *tud̩r* 1906: 157

⁵³³⁵ < *tutîr* “başörtüsü, atkı, şal, bez” + *tatîk* “parça” + *î* (3. tekil iyelik eki), bk. *tutîr* ve *tatîk*.

⁵³³⁶ < **t̩b-*, **t̩ġ-* (EWb., s. 492a); < **d̩ġ-* (EDAL, s. 1382) = TT *d̩v-* ay.

⁵³³⁷ Çevirisi, CsSz.’te (s. 176) ve ÇS’nde (s. 186) bulunmamaktadır.

⁵³³⁸ TatR *t̩j-* 1905: 120

⁵³³⁹ < Tat. *t̩le-/t̩lle-* “döllemek; doğurmak” < Tat. *t̩l* “döl” (ESTY II, s. 325b).

⁵³⁴⁰ Sag. Koyb. Kaç. *m̩llä* 1905: 1263

⁵³⁴¹ < *t̩le-* “üremek, çoğalmak, artmak” + *-t-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *t̩le-* II.

⁵³⁴² < *t̩v̩i* “dügüm” + *+le-* (a.e.y.e.), bk. *t̩v̩i* I.

⁵³⁴³ < *t̩le-* “dügümlemek, düğüm atmak” + *-t-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *t̩le-* II.

⁵³⁴⁴ < *t̩le-* “dügümlemek, düğüm atmak” + *-m* (e.a.y.e.), bk. *t̩le-* II.

⁵³⁴⁵ < *t̩le-* “dügümlemek, düğüm atmak, düğümle bağlamak” + *-n-* (e.e.y.e.; dönüşlülük), bk. *t̩le-* II.

⁵³⁴⁶ < Tat. *t̩le-* ay. (EWb., s. 493a; ESTY II, s. 326a). Yegorov ve Fedotov, sözcüğü, ağız biçimi *t̩v̩le-* (*t̩v̩i* “dügüm” + *+le-*) “dügümlemek” eyleminden getirirler. Yegorov, bu etimolojisini desteklemek için eskiden okuma yazma bilmeyen Çuvaşların karşılıklı ödemelerde düğüm (kadın için) ve etiket (erkek için) kullandıklarını söyler (1964, s. 264; 1996b, s. 260). Ahmet’yanov, Yegorov ve Fedotov’un bu etimolojisini, Çuv. *t̩le-* için ikinci bir ihtimal olarak görür. Çuvaşçaya kopyalanmış olabilecek olan Tat. *t̩le-* eylemini, ET *t̩l* “ödeme” (sadece Şor ağızında korunmuştur)

tülek [tülək]⁵³⁴⁷, Sp. ay. “sessiz(ce), sakin(ce), durgun(ca)” (sıfat ve zarf); *t. sın* [t. şjn] “sakin, uysal kimse”; *payan kun t.* [pajan kün t.] “bugün sakin bir gün”; *t. iyih* [t. əjəχ] “sakin uyku”; *şyv t. yuhat* [şyv t. juχat] “su sessizce akıyor” (ÇağR [tülək⁵³⁴⁸] “alçak gönüllü, suskun”)

tüleme [tüləmε]⁵³⁴⁹ “bez, salgi bezi” (MişBüg. [tüləmε] ay.; krş. *tüle-* II [tülε-²])

tüme [tümε]⁵³⁵⁰, Sp. ay., Uçebn. 22 *tümme* [tümme⁵³⁵¹] “düğme” (TatB [təjmä⁵³⁵²], MişBüg. [tümä])

tümele- [tümεle-]⁵³⁵³, Uçebn. 148 *tümmele-* [tümmele-⁵³⁵⁴] “düğmelemek”

tümek [tümək]⁵³⁵⁵ Sp. “erkek üreme organı”

tümrah [tümraχ]⁵³⁵⁶ Sp. = *timeske* [təməske] (TatR [tümgäk⁵³⁵⁷])

tün- [tün-]⁵³⁵⁸, Sp. ay. “altı üstüne gelmek, taklak atmak, düşmek, devrilmek, yıkılmak” (TatR [tün-⁵³⁵⁹])

tünter- [tündεr-]⁵³⁶⁰ “altını üstüne getirmek, ters çevirmek, devirmek, yıkmak”; krş. Máté XXI, 12

tünter-yeni [tündεr-jənə]⁵³⁶¹ “(ör. bir kumaşın) bir şeyin ters tarafı, ters yüzü, arka tarafı, öbür tarafı”

tüpe [tübε]⁵³⁶², Sp. ay. “dağ sırtı; mahya, çatı sırtı”; Uçebn. 33 “tavan”; *puş-tüpi* [puş-tübi] “başın tepesi” (Tat. [tübä])

tüpemi [tübemi] “tepeleme, dolu ölçüyle”

tüpi, tüpiyeh [tübi, tübijεχ] = *tüpemi* [tübemi]

tüpele- [tübεle-]⁵³⁶³ “tepelemek, dayak atmak”

tüpeleş- [tübεleş-]⁵³⁶⁴ “vuruşmak, dövüşmek”

---

sözcüğünden oluşan *töl-e-* biçiminden getirmiş, bu *töl* kökünün büyük olasılıkla GT *tül* “döl” ile aynı olduğunu belirtmiştir: ET *töle-* “kuzu vermek, kuzulamak”~Tat. *tüle-* “döllemek; doğurmak” (ESTY II, s. 326a).

⁵³⁴⁷ << OT *tülek* “sakin”, Çağ. *tülek* ay. (EWb., s. 504b). EDAL’da bu veriler için AT **döle-* “sakin, sessiz” tabanı tasarlanmıştır (s. 1379).

⁵³⁴⁸ ÇağR *mýlak* 1905: 1568

⁵³⁴⁹ < *tüle-* “düğümlemek, düğüm atmak” + *-me* (e.a.y.e.), bk. *tüle-*. Ancak doğrudan Mişer Tatarcasından bir kopya da olabilir.

⁵³⁵⁰ < MişBüg. *tüme* ay. (ESTY II, s. 290a).

⁵³⁵¹ Uçebn. *mýmme*

⁵³⁵² TatB *təjmä* 1876: 120

⁵³⁵³ < *tüme* “düğme” + *+le-* (a.e.y.e.), bk. *tüme*.

⁵³⁵⁴ Uçebn. *mýmmele-*

⁵³⁵⁵ < *tüme* “düğme” + *+k* (a.a.y.e.), bk. *tüme*.

⁵³⁵⁶ krş. *tunkata*.

⁵³⁵⁷ TatR *mýmğäk* 1905: 1604

⁵³⁵⁸ < Tat. *tün-* “dönmek” (EWb., s.493b).

⁵³⁵⁹ TatR *mýn-* 1905: 1548

⁵³⁶⁰ < Tat. *tünter-* “döndürmek” veya < *tün-* “altı üstüne gelmek, taklak atmak, düşmek, devrilmek, yıkılmak” + *-ter-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *tün-*.

⁵³⁶¹ < *tünter-* “döndürmek” + *yen* “yan” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *tünter-* ve *yen*.

⁵³⁶² << **öpε* (Leks., s. 201); << **tepö/*tepi* (EDAL, s. 1419) = TT *tepe* ay. veya < Tat. *tübe* ay. (Ceylan, 1996, s. 162; ESTY II, s. 323a).

⁵³⁶³ < Tat. *tüpele-* ay. veya < *tüpe* “tepe” + *+le-* (a.e.y.e.), bk. *tüpe*.

türe [türe]⁵³⁶⁵ “yargıç, hâkim” (Tat. [türä-⁵³⁶⁶])

türem [türəm]⁵³⁶⁷ “düz, düzgün, engebesiz, pürüzsüz”; Uçebn. 94 *t. şîr* [t. şər⁵³⁶⁸] “ova, düz yer”; krş. Gomb. (TelR [tüzäm] “düz, pürüzsüz”; krş. TelR [tüzä-⁵³⁶⁹] “düzleştirmek, düzlemek” (= Tat. [tözä-])

türî [türä]⁵³⁷⁰ “kötü bir ruh”; krş. Magn. 78, 248; AşmBÇuv. 122 (Tel. vd. R [tös⁵³⁷¹] “kendi hizmetkârı olan şamanı kaybetmiş ve şaman soyundan yeni bir hizmetkârın ortaya çıkmasını bekleyen ruh; ölen şamanın ruhu; ölen şamanların ruhlarını temsil eden ve onlar tarafından kullanılan tılsımlar”)

türkîlli (türî+kîl) [türğəlli (türə+kəl)] = türî [türä]

türî [türä]⁵³⁷², Sp. ay. “doğru, düz, dolaysız; adaletli, adil, doğru, gerçek, hakiki; gerçeklik, hakikat, adalet, hak, doğruluk, türe”; *esî pire türripe sut tusa par* [ezə pire türribe sut tuza par] “sen bize doğrulukla karar ver!”; krş. Gomb. (Tat. [töz], Osm. [düz])

türîlîh [türələx]⁵³⁷³ Uçebn. 112 “doğruluk, dürüstlük”

türlet- [türlet-]⁵³⁷⁴ “düzeltmek, onarmak, iyileştirmek, tedavi etmek”

türlet- [türlet-] “söz verildiği gibi ödemek, verilmiş söze göre ödeme yapmak, borcu ödeyerek sözü yerine getirmek”; ? = önceki md.

türt [tür]⁵³⁷⁵ Uçebn. 5 “arka, sırt”; krş. Gomb. [tört, tür]

türtîn [türdän]⁵³⁷⁶ “arkasını dönmüş, sırtını dönmüş, ters”

türtîş: alî-t. [türdøş: alô-t.]⁵³⁷⁷ “elin dışı”; *şîpata t. [şêbada t.]* “hasır ayakkabının tabanı”

tüs- [tüs-]⁵³⁷⁸, Sp. ay. “dayanmak, katlanmak, sabretmek, çekmek” (Tat. [tüz-])

⁵³⁶⁴ < Tat. *tüpeleş-* ay. veya < *tüpe* “tepe” + *+leş-* (a.e.y.e.), bk. *tüpe*.

⁵³⁶⁵ < Tat. *türe* “yargıç, memur, patron, şef” (EWb., s. 495a; ESTY II, s. 328b).

⁵³⁶⁶ *türä* olmalı.

⁵³⁶⁷ < *türî* “doğru, düz” + *+m* (a.a.y.e.) (Ersoy, 2017, s. 69).

⁵³⁶⁸ Uçebn. *мүрөм чөп*

⁵³⁶⁹ TelR *мүзäm, мүзä-* 1905: 1581, 1583

⁵³⁷⁰ << **tör* (EWb., s. 495b; EDAL, s. 1464) = TT *töz* “varlıklarda değişmeden kalan şey; cevher”.

⁵³⁷¹ Tel. vd. R *möc* 1905: 1264

⁵³⁷² Yegorov, Räsänen ve Fedotov, sözcüğü TT *düz* ve onun diğer Türk dillerindeki denkliklerine yaklaştırmışlar (1964, s. 266; 1969, s. 508ab; 1996b, s. 263), EDAL’da da yine TT *düz* gibi biçimlerle Çuv. *türî* için AT **dür* ana biçimi tasarlanmıştır (s. 402). Emine Ceylan’a göre bu sözcük, Tat. *turî* “düz” sözcüğünden bir kopyadır (1996, s. 162). Ahmet’yanov, Tat. *turî*, sözcüğünü TT *doğru* ve onun diğer Türk dillerindeki denkliklerine yaklaştırmıştır. Çuv. *türî* sözcüğünü de burada ele alan Ahmet’yanov’a göre bu sözcük şu şekilde gelişmiştir: *türî* < *tuyrı* < *tuğrı*. Ahmet’yanov bu sözcüğün GT *tüz* sözcüğüyle birleştirilmesinin doğru olmadığını, çünkü Çuv. *türî* sözcüğünün Tat. *turî* sözcüğüyle benzer paradigmalarda görüldüğünü belirtir: Tat. *turî kilü*~Çuv. *türî kilü* gibi (2015b, s. 319b). Róna-Tas’a göre sözcük, TT *doğru* ve onun diğer Türk dillerindeki denklikleriyle birleştirilmelidir: *türî* < *töüri* < *toğrı* (2015, s. 161).

⁵³⁷³ < *türî* “doğru, düz, dolaysız; adaletli, adil, doğru, gerçek, hakiki; gerçeklik, hakikat, adalet, hak, doğruluk, türe” + *+lîh* (a.a.y.e.), bk. *türî*.

⁵³⁷⁴ < *türî* “doğru, düz, dolaysız; adaletli, adil, doğru, gerçek, hakiki; gerçeklik, hakikat, adalet, hak, doğruluk, türe” + *+let-* (a.e.y.e.), bk. *türî*.

⁵³⁷⁵ << **terkü*/*tirkü = TT *terki* “eyerin arkası” (EDAL, s. 1446).

⁵³⁷⁶ < *türt* “arka, sırt” + *+în* (a.a.y.e.), bk. *türt*.

⁵³⁷⁷ < *türt* “arka, sırt” + *+îş* (a.a.y.e.), bk. *türt*.

tüsım [tüzəm]⁵³⁷⁹ “sabır, tahammül”

tüsımlı [tüzəmlə]⁵³⁸⁰ “sabırlı, tahammüllü”

tüsımlıh [tüzəmləχ]⁵³⁸¹ = *tüs ım* [tüzəm]

tüş: **t.-şım** [tüş: t.-şım] ⁵³⁸² “köprücük kemiği” (Tat. [tüş] “göğüs, döş”)

tüşek [tüşək]⁵³⁸³, Sp. ay. “yatak, döşek” (TatR [tüşäk⁵³⁸⁴], OsmR [döşäk⁵³⁸⁵])

ç [tʃ]

çak- [tʃak-]⁵³⁸⁶, Sp. ay. “gerilemek, geri çekilmek, geri gitmek; azalmak, alçalmak, eksilmek, düşmek”; *şıv çakrı* [şıv tʃakrı] “su çekildi” (TatB [çik-⁵³⁸⁷] “geri gitmek”)

çakar- [tʃagar-]⁵³⁸⁸, Sp. ay. “geri çekmek, geriletmek; azaltmak, indirmek, küçültmek, eksiltmek”; *manın haka pilik manit çakarçı* [manên χaga pilək manit tʃakar.ǾǾə] “benim maaşımı beş ruble indirdi”

çakala- [tʃagala-]⁵³⁸⁹ bk. *çav* - [tʃav-]

çakak [tʃacak]⁵³⁹⁰, Sp. ay. “saksağan”; krş. Gomb. [tʃacak]

çakır [tʃacâr]⁵³⁹¹, Sp. ay. “sarımsı kahverengi (yalnızca gözler için söylenir: baykuşunkiler gibi)”; krş. Zol. 101 “şaşı”; Magn. 197 *çakır kus* [tʃacâr kos⁵³⁹²] “şaşı göz” (OsmR [çakâr⁵³⁹³] “mavi, mavi gri”, KzkK [şayâr] “gri gözlü (at)”; SagR [çegâr⁵³⁹⁴] “kızıl kahve (at rengi)”; AltV [şagâr: ş. arê] “at sineği”; AltV [şökur⁵³⁹⁵] “alacalı, benekli; alacalı sincap”)

çakirtat- [tʃacârdat-]⁵³⁹⁶ “(yans.) (ör. kar hak.) çatırdamak, çıtırdamak, gacırcı gucur etmek”

çaklattan- [tʃaklattan-]⁵³⁹⁷ “(yans.) (dille) şaklatmak”

çakma [tʃakma]⁵³⁹⁸ “ateş başlatan çelik, çelikten ateş başlatıcı” = *şulu* [şulu] (TatR [çakma⁵³⁹⁹] ay.)

⁵³⁷⁸ < Tat. *tüz-* “katlanmak, dayanmak” (EWb., s. 495b; Eren, 1972, s. 259; EDAL, s. 1448; WOT, s. 1212; ESTY II, s. 325a).

⁵³⁷⁹ < Tat. *tüz ım* ay. veya < *tüs-* “dayanmak, katlanmak, sabretmek, çekmek” + *-ım* (e.a.y.e.), bk. *tüs-*.

⁵³⁸⁰ < Tat. *tüz ımlı* ay. veya < *tüs ım* “sabır, tahammül” + *+lı* (a.a.y.e.), bk. *tüs ım*.

⁵³⁸¹ < Tat. *tüz ımlık* ay. veya < *tüs ım* “sabır, tahammül” + *+lıh* (a.a.y.e.), bk. *tüs ım*.

⁵³⁸² < Tat. *tüş* “göğüs, bağır” (EWb., s. 495b; Fed. II, s. 265; ESTY II, s. 330b).

⁵³⁸³ < Tat. *tüşek* “döşek” (EWb., s. 495; ANLT, s. 7; Fed. II, s. 266; ESTY II, s. 330b).

⁵³⁸⁴ TatR *mıuäk* 1905: 1589

⁵³⁸⁵ OsmR *ǾǾäk* 1905: 1740

⁵³⁸⁶ < Çuv. **çek-* ay. (asıl Çuvaşça biçim *sak-*) < ETat. **çik-* ay. (MTat. *çik-*) < GT **çek-* “çekmek” (ANLT, s. 12).

⁵³⁸⁷ TatB ay. 1876: 95

⁵³⁸⁸ < *çak-* “gerilemek, geri çekilmek, geri gitmek; azalmak, alçalmak, eksilmek, düşmek” + *-ar-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *çak-*.

⁵³⁸⁹ < *çav-* “eşmek, açmak, kazmak, kazımak, oymak; tiftiklemek, tiftik tiftik etmek (ör. yünü)” + *-kala-* (e.e.y.e.; sıklık), bk. *çav-*.

⁵³⁹⁰ < *çak* “saksağan küçük karga sesleri hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 577a) + *+ak* (a.a.y.e.).

⁵³⁹¹ < Tat. *çagır* “mavi, soluk mavi gözlü” (Poppe, 1927, s. 163; ANLT, s. 19; WOT, s. 243; ESTY II, s. 401ab).

⁵³⁹² Magn. *çagır кось*

⁵³⁹³ OsmR *çakır* 1905: 1834

⁵³⁹⁴ SagR *çegär* 1905: 1957

⁵³⁹⁵ AltV *шагыр-ары, шокур* 1884: 443b, 451b

⁵³⁹⁶ < *çak* “vurma, vuruş, hızlı hareket vb. hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 577a) + *+ır* (a.a.y.e.) + *+tat-* (a.e.y.e.).

⁵³⁹⁷ < *çak* “vurma, vuruş, hızlı hareket vb. hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 577a) + *+lat-* (a.e.y.e.) + *-tar-* (e.e.y.e.; ettirgenlik).

çalış I [t'şalâş]⁵⁴⁰⁰ Uçebn. 44 “bir tür pulluk”; Uçebn. 83, Razsk. I, 245 “sajen, kulaç”; Zol. 101 “mühürlü, devlet damgalı sajen”

çalış II [t'şalâş]⁵⁴⁰¹ “eğik, eğri, çarpık; biraz eğimli”, Zol. 101 “bükük, eğri; meyilli, çok eğimli”; ç. *larat* [t'ş. larat] “eğik duruyor”; ç. *şır* [t'ş. şör] “bayır” (Tat. Kumd. KırgR [çalâş⁵⁴⁰²] “düz değil, eğri, bükük”)

çalış-kuşlı [t'şalâş-kuşlâ]⁵⁴⁰³ “şaşı, şaşı gözlü”

çalış-şıpata [t'şalâş-şêbada] “(örtmece) Rus”

çalış- [t'şalâş-]⁵⁴⁰⁴ “çarpılmak, bükülmek, eğrilmek, çarpıklaşmak” (TelR [çolâş⁵⁴⁰⁵] “eğilmek, kıvrılmak”)

çallan- [t'şallan-]⁵⁴⁰⁶ “ağarmak, kırışmak, kır düşmek” (Osm. TobR [çallan⁵⁴⁰⁷] “kırışmak”; krş. TatO, Osm. Tel. vd. R [çal⁵⁴⁰⁸] “kır”)

çalpaş [t'şalbaş] (folk.) “gelinin yeni evine geldiğinde kayınpederinden hediye olarak aldığı kuzu, koyun”

çampirtat- [t'şambêrdat-]⁵⁴⁰⁹ = *şampiltat-* [şambêldat-]

çan [t'şan]⁵⁴¹⁰, Sp. ay. “kilise çanı”; krş. Gomb. (TatO [çaş⁵⁴¹¹] ay., OsmR [çan⁵⁴¹²] “çan”)

çana [t'şana] bk. *çavka* [t'şavga]

çanka [t'şançga]⁵⁴¹³ bk. *çavka* [t'şavga]

çankiltat- [t'şançêldat-]⁵⁴¹⁴ “ötmek (karga hak.)” = *çînkiltat-* [t'şêñçêldat-] (TatR [çâñgildâ⁵⁴¹⁵], TatO [çâñgêldâ⁵⁴¹⁶] ay.)

⁵³⁹⁸ < Tat. *çağma* “çelik ateş başlatıcı” < *çağ-* “çakmak” (Poppe, 1927, s. 163; Fed. II, s. 387; WOT, s. 214; ESTY II, s. 403b).

⁵³⁹⁹ TatR *çакма* 1905: 1841

⁵⁴⁰⁰ Yegorov, Räsänen ve Fedotov’a göre, Ru. *косая сажень* “çapraz kulaç, eski bir Rus ölçü birimi” biçimine geri döner. (1964, s. 317; 1969, s. 97b; 1996b, s. 388). Bu, Ru. *косая сажень* birleşiminin ilk ögesinin semantik olarak kopyalanması sonucu yani Çuv. *çalış* “eğik, eğri, çarpık; biraz eğimli” sözcüğüyle anlam kopyalanması sonucu ortaya çıkmıştır.

⁵⁴⁰¹ < Tat. *çalış* “eğri” (EWb., s. 97b; ANLT, s. 13); Osm. *çal-* “eğimli olmak” (Poppe, 1927, s. 163).

⁵⁴⁰² Tat. Kumd. KırgR *чалыш* 1905: 1882

⁵⁴⁰³ < *çalış* “eğik, eğri, çarpık; biraz eğimli” + *kuş* “göz” + *+lî* (a.a.y.e.), bk. *çalış* ve *kuş*.

⁵⁴⁰⁴ < Tat. *çalış* “eğri”; Osm. *çal-* “eğimli olmak” (Poppe, 1927, s. 163).

⁵⁴⁰⁵ TelR *чолыш-* 1905: 2023

⁵⁴⁰⁶ < *çal* “gri, ak, kır” + *+lan-* (a.e.y.e.). Çuv. *çal* < GT *çal* “gri, kır” (EWb., s. 96b; ESTY II, s. 405a) veya doğrudan < Tat. *çal-lan-* ay. < Tat. *çal* “kır, gri saçlı” (Poppe, 1927, s. 163).

⁵⁴⁰⁷ Osm. TobR *чаллан-* 1905: 1887

⁵⁴⁰⁸ TatO, Osm. Tel. vd. R *чал* 1892: 224a, 1905: 1874

⁵⁴⁰⁹ < *çamp* “suya vurunca çıkan ses hak. yansıma söz” (Aşm. XV, s. 140) + *+îr* (a.a.y.e.) + *+tat-* (a.e.y.e.).

⁵⁴¹⁰ < Tat. *çay* “çan, çan sesi” < Mo. *çang* “vurulan metal tabak” (Poppe, 1927, s. 163); < Tat. *çay* “çan, çan sesi” < Far. *çang* چنگ (EWb., s. 99a).

⁵⁴¹¹ TatO *чан* 1892: 224b

⁵⁴¹² OsmR *чан* 1905: 1855

⁵⁴¹³ < *çank* “karga sesi hak. yansıma söz” (Aşm. XV, s. 142) + *+a* (a.a.y.e.) veya *çank* “karga sesi hak. yansıma söz” (Aşm. XV, s. 142) + *+ka* (a.a.y.e.). Ancak *çana* sözcüğüyle birlikte doğrudan *çavka*’nın fonetik bir varyantı da olabilir.

⁵⁴¹⁴ < *çank* “karga sesi hak. yansıma söz” (Aşm. XV, s. 142) + *+îl* (a.a.y.e.) + *+tat-* (a.e.y.e.).

⁵⁴¹⁵ TatR *чәңгилдә-* 1905: 1960

⁵⁴¹⁶ TatO *чәңгелдә-* 1892: 233b

çankir: çankir-çankir [t'şanġâr: t'şanġâr-t'şanġâr]⁵⁴¹⁷ “(yans.) çan sesi, çin çin!” (OsmR [çanġâr] “çin sesi, çinlama”; [çanġâr-] “çinlamak, çingırdamak”, [çanġârda-⁵⁴¹⁸] ay.)

çankirtat- [t'şanġârdat-]⁵⁴¹⁹ “çinlamak, çingırdamak”; krş. *çinkirtat-* [t'şanġârdat-]

çankirtattar- [t'şanġârdat-]⁵⁴²⁰ ettirgen. “çinlatmak, çingırdatmak”

çap [t'şap]⁵⁴²¹ Uçebn. 110 *çapı* [t'şab⁵⁴²²] “ün, şan, nam, söylenti” (Uyg. Alt. Tel. LebR [çap⁵⁴²³] “şan, söylenti”)

çaplı [t'şaplı]⁵⁴²⁴ “ünlü, namlı, kötü şöhretli”

çaplılan- [t'şaplılan-]⁵⁴²⁵ “ünlenmek, kötü şöhret kazanmak”

çaplıntar- [t'şaplıntar-]⁵⁴²⁶ “ünlendirmek, kötü şöhret kazandırmak”

çapak [t'şabak]⁵⁴²⁷ “bir tür balık” (TatO [çabak⁵⁴²⁸] “küçük balık, çamça balığı”, MişBüg. [çabak] “kızılöz balığı”, Alt. Tel. Leb. TatR [çabak⁵⁴²⁹] “küçük bir balık” Tel.; “küçük balık, çamça balığı” Tat.; Osm. KrmR [çapak⁵⁴³⁰] “yassı bir balık”)

çapır [t'şabâr]⁵⁴³¹ “yabani kekik, yabani kekik otu, Thymus serpyllum”; krş. Magn. 96 (= MişBüg. [çambâr])

çaplattar- [t'şaplattar-]⁵⁴³² “(ör. köpek hak.) (yans.) yalamak, yalayarak içmek”

çappan [t'şappan]⁵⁴³³ “çapan, uzun ceket” (Çağ. Tar. KırgR [çapan⁵⁴³⁴], Ru. *чaпaнъ*)

çar- [t'şar-]⁵⁴³⁵, Sp. ay. “tutmak, alıkoymak, durdurmak, engellemek, önlemek”, Uçebn. 149 “yatıştırmak, durdurmak”, Zol. 102 “dizginlemek, gem vurmak, zapt etmek, engellemek, yasaklamak”; krş. Gomb. [t'şar-] (TatB [tâj-⁵⁴³⁶], UygR [tât-⁵⁴³⁷], SagR [tâs-⁵⁴³⁸])

⁵⁴¹⁷ < *çank* “metalden veya camdan bir nesnenin çinlaması hak. yansıma söz” (Aşm. XV, s. 142) + *ır* (a.a.y.e.).

⁵⁴¹⁸ OsmR *çanġыр, çанġыр-, çанġырда-* 1905: 1858

⁵⁴¹⁹ < *çankir* “çan sesi, çin çin!” + *tat-* (a.e.y.e.), bk. *çankir*.

⁵⁴²⁰ < *çankirtat-* “çinlamak, çingırdamak” + *tar-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *çankirtat-*.

⁵⁴²¹ < Tat. *çap* “ad, ün, şan” (Poppe, 1927, s. 163; EWb., s. 93a; Fed. II, s. 390; ESTY II, s. 410b).

⁵⁴²² Uçebn. *çanā*

⁵⁴²³ Uyg. Alt. Tel. LebR *çan* 1905: 1915

⁵⁴²⁴ < *çap* “ün, şan, nam, söylenti” + *lı* (a.a.y.e.), bk. *çap*. Doğrudan Tat. *çaplı* “adlı, ünlü” sözcüğünden kopya da olabilir.

⁵⁴²⁵ < *çaplı* “ünlü, namlı, kötü şöhretli” + *lan-* (a.e.y.e.), bk. *çaplı*.

⁵⁴²⁶ < *çaplılan-* “ünlenmek, kötü şöhret kazanmak” + *tar-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *çaplılan-*.

⁵⁴²⁷ < Tat. *çabak* “bir tür küçük balık” (Poppe, 1927, s. 163; WOT, s. 206). Ayrıca WOT yazarları sözcüğün, Rusça bir kopya da olabileceğini düşünmektedir (s. 207).

⁵⁴²⁸ TatO *çабак* 1892: 222b

⁵⁴²⁹ Alt. Tel. Leb. TatR *çабак* 1905: 1928

⁵⁴³⁰ Osm. KrmR *çanak* 1905: 1918

⁵⁴³¹ < MişBüg. *çambır* ay. (Poppe, 1927, s. 163) veya < Ru. *чабер, чабор* ay. (Fed. II, s. 390; ESTY II, s. 398b).

⁵⁴³² < *çap* “şapırdatarak, höpürdeterek yeme, içme hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 578c) + *lat-* (a.e.y.e.) + *tar-* (e.e.y.e.).

⁵⁴³³ < Tat. *çapan* ay. (Poppe, 1927, s. 163; ANLT, s. 16; Fed. II, s. 390) (> Ru. *чaпaн* ay.); < Tat. *çapan* “din adamlarının giydiği uzun dış giysisi” << Far. *çapān* چپان “eski, yırtık elbise”, Ar. ağ. *çippe* sözcüğüyle kökteş (ESTY II, s. 410b, 411a).

⁵⁴³⁴ Çağ. Tar. KırgR *çapan* 1905: 1918

⁵⁴³⁵ << **tīd-* (ÇSB) = ET *td-* ay. (Wilkens, 2021, s. 710b).

⁵⁴³⁶ TatB *tīj-* 1876: 113

⁵⁴³⁷ UygR *тыт-* 1905: 1334

⁵⁴³⁸ SagR *тыс-* 1905: 1336

çarın- [t'šarân-]⁵⁴³⁹ “durmak, kendini tutmak, kaçınmak”

çarulî [t'šarulâ]⁵⁴⁴⁰ “ölçülü, ılımlı, ılıman, mutedil, ihtiyatlı, kendini tutabilen”

çarusîr [t'šaruzâr]⁵⁴⁴¹ “ölçüsüz, ölçü bilmez, kendini tutamayan”

çara I [t'šara] “büyük tahta kâse, çanak” (AltR [çara⁵⁴⁴²] “büyük çanak”, Ru. *чара* “çanak”)

çara II [t'šara]⁵⁴⁴³ “hayvanların göbek, karın çevresinde tüysüz bölge”

çarak [t'šarak]⁵⁴⁴⁴, Sp. ay. “destek, dayanak, destek direği (ör. eğimli, kötü bir duvarı desteklemek için kullanılır)” (krş. *tîrek* [tærek]; krş. TelR [çirân-⁵⁴⁴⁵] “bir şeye karşı durmak”, AltV [çirē-, çirēn-] “dayanmak, yaslanmak (bir şeye, bir yere), direnmek, yürümek”, [şiren-, şirēn-⁵⁴⁴⁶] ay.).

çarakla- [t'šarakla-]⁵⁴⁴⁷ “(yandan, destekler takılarak) desteklemek, dayamak”

çarilçik [t'šarâl'ǰžâk]⁵⁴⁴⁸ “apaçık, ardına kadar açık”; *alîk ç. tîrat'* [alâk t'š. tîrat] “kapı ardına kadar açık”, *Silmet kuşî irîlçîk çarilçik*. – *çüreçe* [Silmet kuşə irəlǰžâk t'šarâl'ǰžâk. - t'šüreǰžê]⁵⁴⁴⁹ “(bilmece) Silmet'in gözü gevşek, ardına kadar açık. - pencere”

çari: *alika çari usnî* [t'šari: alôga t'šari usnâ]⁵⁴⁵⁰ “kapıyı ardına kadar açtı”

çarkaş- [t'šargaš-] bk. *çirkîş-* [t'šêrgâš-]

çarla- [t'šarla-]⁵⁴⁵¹ “(yans.) (mide hak.) guruldamak” (krş. OsmR [çarla-⁵⁴⁵²] “cırlamak, gevezelik etmek”, TatR [çurla-] “gürültü yapmak, dalaşmak; gurultu sesi çıkarmak”; [anêh açə çurlî⁵⁴⁵³] “onun karnı gurulduyor”)

⁵⁴³⁹ < çar- “tutmak, alıkoymak, durdurmak, engellemek, önlemek” + -în- (e.e.y.e.; dönüşlülük), bk. çar-.

⁵⁴⁴⁰ < çar- “tutmak, alıkoymak, durdurmak, engellemek, önlemek” + -u (e.a.y.e.) + +lî (a.a.y.e.), bk. çar-.

⁵⁴⁴¹ < çar- “tutmak, alıkoymak, durdurmak, engellemek, önlemek” + -u (e.a.y.e.) + +sîr (a.a.y.e.), bk. çar-.

⁵⁴⁴² AltR *чара* 1905: 1861

⁵⁴⁴³ Fedotov, sözcüğü Tat., Başk. *yarı* “zar; kabuk” sözcüğüne yaklaşıtır (1996b, s. 392). Emine Ceylan; İlk Türkçe *y- fonemi, Çuvaşçada kurallı olarak s- ve VB'de c- biçiminde bulunduğunu, Farsça ve Tatarcadan Çuvaşçaya girmiş sözcüklerde c-'nin ç- ile karıştırılması, *y-'ye karşılık Çuvaşçada ç- ile görülen bütün sözcüklerin ödünç sayılmasına neden olduğunu, çara sözcüğünün de bu nedenle gerçek Çuvaşça bir sözcük olarak sayılmadığını belirtir. Ancak Çuv. çîre “yürek” < EÇuv. *cîrek < *yürek gelişiminde olduğu gibi sözcüğün, Çuvaşçada birincil *y- > *ç- değişimi gösteren sözcüklerden biri olarak değerlendirildiğinde kolayca açıklanabileceğini düşünmüştür. Böylece Ceylan, çara sözcüğünün, Çuv. şara “daz, tüysüz, çıplak” (<*sere (>Çer. çere) <*yere <*yara <*yara <*āra, *āri) ile aynı olduğunu ve Eski Çuvaşçanın c- ağzından alındığını belirtir. Türk ve Moğol dillerindeki aynı kökten gelen veriler de bunu destekler: TT *yarasa* “yarasa”; Trkm. *yarğānat* ay.; Mo. *arasun, arisun* “cilt, deri” <*āra, *āri vb. (1993, s. 69-71).

⁵⁴⁴⁴ << *tîre-k (EWb., s. 481ab); << *tîrek (ANLT, s. 12); << *dîre-k (EDAL, s. 1428) = TT *direk* ay. Fedotov, sözcüğün TT *direk* ve onun diğer Türk dillerindeki denkliklerine yaklaşıtırılmasını yanlış bulur ve kendisi, sözcüğü Çuv. çar- “tutmak, zapt etmek, alıkoymak, durdurmak, gem vurmak, engel olmak, önlemek” eylemine götürür (1996b, s. 392).

⁵⁴⁴⁵ çirān- olmalı. TelR çirān- 1905: 2123

⁵⁴⁴⁶ AltV *чирее-, чиреен-, ширен-, ширеен-* 1884: 432a, 450b

⁵⁴⁴⁷ < çarak “destek, mesnet, dayanak, dayak, destek direği (ör. eğimli, kötü bir duvarı desteklemek için kullanılır)” + -la- (a.e.y.e.), bk. çarak.

⁵⁴⁴⁸ < çar- “açmak, genişletmek” (ÇRS, s. 578c) + -il- (e.e.y.e.; edilgenlik) + -çîk (e.a.y.e.).

⁵⁴⁴⁹ Çevirisi, CsSz.'te (s. 179) ve ÇS'nde (s. 12) bulunmamaktadır.

⁵⁴⁵⁰ < çar- “açmak, genişletmek” (ÇRS, s. 578c) + -a (e.a.y.e.) + -î (3. tekil iyelik eki).

⁵⁴⁵¹ < *çar “gürültü, ses hak. yansına söz” + -la- (a.e.y.e.).

⁵⁴⁵² OsmR *чарла-* 1905: 1867

⁵⁴⁵³ *anêh* olmalı. TatR *чурла-, аның іч чурлыи* 1905: 2173

çarlan [t'šarlan]⁵⁴⁵⁴, Sp. ay. ? “Sterna hirundo, sumru”; Uçebn. 63 “martı”; Zol. 102, AşmMater. XII. 369 “balıkçıl kuşu”; *Atıl-çarlanı* [Adəl-t'šarlanə] “balıkçıl kuşu”; krş. Gomb. [t'šarlan] (krş. TatB [čarlak: ak č. ⁵⁴⁵⁵] “martı”; AltR [ak-čarlāk⁵⁴⁵⁶] ay.)

çarşav [t'šaršav]⁵⁴⁵⁷, Sp. ay. “perde” (TatB [čaršau, šaršau⁵⁴⁵⁸] < Far.)

čartak [t'šardak]⁵⁴⁵⁹ “1. Pagan Çuvaşlar arasında (eskiden) mezar üzerindeki kiriş, kalas yapısı; 2. mezarın etrafını çeviren çit” (Far. [čartag⁵⁴⁶⁰] “tahta kafes yapı”, Zenk. 340)

čas [t'šas]⁵⁴⁶¹, Sp. ay. “çabuk, hızlı, tez” (zarf) (Tat. OsmR [tiz⁵⁴⁶²] “tez” < Far.)

čassanay [t'šassanaj] “küçük kilise, şapel” (Ru. часовня)

čassi [t'šassi] “saat” (Ru. часы)

çaşık [t'šazək] “fincan, küçük kâse” (Ru. чашка)

çaşlattar- [t'šašlattar-]⁵⁴⁶³ “(yans.) (ör. yumuşak karda kızağın tabanı) hışırdamak, hışır hışır etmek”; *šuni çaşlattarsa šusa pırat' tet* [šuni t'šašlattarza šuza pırat' tet]⁵⁴⁶⁴ “kızağı hışırdayarak kayıp gidiyor derler”

çat' [t'šat'] “pıss! hişşt! sus!” (krş. OsmR [čät⁵⁴⁶⁵] “hafif gürültü, homurtu”)

çatır [t'šadər]⁵⁴⁶⁶ “çadır” (Tat. OsmR [čatər⁵⁴⁶⁷] < Far.)

çav- [t'šav-]⁵⁴⁶⁸ “eşmek, açmak, kazmak, kazımak, oymak; (ör. yünü) tiftiklemek”; krş. Gomb. [t'šav-]

çakala- [t'šagala-]⁵⁴⁶⁹ sıklık.

çavka [t'šavga]⁵⁴⁷⁰, Sp. ay., (Seperkino, Dva Klyuça) [t'šanğa], Uçebn. 62 *çana* [t'šana⁵⁴⁷¹] “küçük karga”; krş. Gomb. [tšanğa] (TatB [čäükä⁵⁴⁷²], TatR [čäikä⁵⁴⁷³], MişBüg. [čawka], Tob. [čükä, čöngä])

⁵⁴⁵⁴ < *čar “gürültü, ses hak. yansıma söz” + +la- (a.e.y.e.) + -n (şimdiki zaman ortacı). Poppe’ye göre; < Tat. *čarlaq* “martı” (1927, s. 163).

⁵⁴⁵⁵ TatB ay. 1876: 91

⁵⁴⁵⁶ AltR *ak çarlāk* 1905: 90

⁵⁴⁵⁷ < Tat. *çarşaw* “çarşaf, perde” < Far. kd. *čāršaw < Far. *čādur-şab* چادرشب “örtü, çarşaf” (ANLT, s. 55). Poppe, 1927, s. 163; EWb., s. 1006b; Fed. II, s. 393; ESTY II, s. 414a ay.

⁵⁴⁵⁸ TatB ay. 1876: 91

⁵⁴⁵⁹ < TKar. *čarlaq* “çatı katı, tavan arası”, Osm., LKar. *čardak* ay. (Poppe, 1927, s. 163) veya < Ru. *чepдaк* < Tü. < Far. (Fed. II, s. 392, 393) veya < Tat. *čardak*, ağ. *čarlaq* “çardak” < Far. *čārṭāḳ* چار طاق < *čehār tāḳ* “dört kemer” (ESTY II, s. 413ab).

⁵⁴⁶⁰ FarZenk. چارطاق *čartag*

⁵⁴⁶¹ << Far. *tēz/tīz* تیز “keskin, çabuk” (Yeg., s. 318; Fed. II, s. 393; ANLT, s. 11) veya < Tat. *tiz* ay. < Far. (Poppe, 1927, s. 162).

⁵⁴⁶² Tat. OsmR *miz* 1905: 1397

⁵⁴⁶³ < *çaş* “cızırtı, fişkırtma, hışırtı vb. hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 581a) + +lat- (a.e.y.e.) + -tar- (e.e.y.e.; ettirgenlik).

⁵⁴⁶⁴ Çevirisi, CsSz.’te (s. 180) ve ÇS’nde (s. 13) bulunmamaktadır.

⁵⁴⁶⁵ OsmR *çäm* 1905: 1983

⁵⁴⁶⁶ < Tat. *çatır* ay. < Far. *čādar, çadır, çadr* چادر “çarşaf; çadır, gölgelik” (Poppe, 1927, s. 163; ESTY II, s. 416b).

⁵⁴⁶⁷ Tat. OsmR *чатыр* 1906b: 1898

⁵⁴⁶⁸ Ahmet’yanov, Tat. *чагыт (çağıт)* “hendek, çukur (kazılmış yer)” sözcüğünü ele aldığı yerde soru işaretiyle birlikte Çuv. *çav-* eyleminin Tat. *çaw-* “kazmak” eyleminden geldiğini düşünmüştür. Bu *çağıт* sözcüğü ise ona göre Tat. **çağ-*, *çaç-* “kazmak” eyleminden gelir (2015b, s. 402a). Biz, Tatarca için vermiş olduğu *çaw-* eylemini, Tatarcanın sözlüklerinde tespit edemedik.

⁵⁴⁶⁹ < *çav-* “eşmek, açmak, kazmak, kazımak, oymak; tiftiklemek (ör. yünü)” + -kala- (e.e.y.e.; sıklık), bk. *çav-*.

çavka-puś [t'şavga-puś] Uçebn. 29 “yonca”

çavsa [t'şavza], Sp. ay. “dirsek”; krş. Gomb. [t'şavza] (krş. AltR [çañçai⁵⁴⁷⁴] ay.)

çey [t'şej]⁵⁴⁷⁵ “çay” (Tat. Osm. Tel. Alt. vd. R [čaj⁵⁴⁷⁶], MişBüg. [čäj]; Ru. чай)

çeye [t'şejε]⁵⁴⁷⁷ “kurnaz, hin, sinsi”; krş. Márk XII, 15 “kurnaz”, Máté XI, 25. “akıllı”; *tili pek ç.* [tilə pek t'ş.] “tilki gibi kurnaz” (TatR [čaja⁵⁴⁷⁸] “maharetli, hünérli, kabiliyetli, becerikli”, Ru. *отчаянный*’dan (?), MişBüg. [čäjä] ay.)

çeyelih [t'şekeləχ]⁵⁴⁷⁹ “kurnazlık, hilekârlık”; krş. Máté XXVI, 4

çemçem: ç.-kurik [t'şem.đžem: t'ş.-kürək]⁵⁴⁸⁰ bot. “sinir otu”

çemçuk [t'şemt t'şuk] “küçük soğan”

çençike [t'şen.đžəçε]⁵⁴⁸¹ “zıpkin, balık yakalama çatalı, dirgeni”; krş. *sunçika* [suñ.đžəga] (TatR [čänəčkä⁵⁴⁸²] “yaba, çatal”, TatB “diken; çatal (yemek çatalı)”))

çeret [t'şeret] “(dönen, değışen) sıra” (Ru. *чередь, очередь*; krş. TatB [çirat⁵⁴⁸³], TatR [čêrat⁵⁴⁸⁴])

çerkke [t'şerkke] “küçük bardak, küçük içki bardağı” (Ru. *чарка*)

çernil [t'şernil] (yumuşatılmamış *l*-ile) “mürekkep” (Ru. *чернила*)

çeçek [t'şε.đžək]⁵⁴⁸⁵, Sp. ay., Uçebn. 102 *çeççe* [t'šet t'še⁵⁴⁸⁶], (Adelekov köyü) [t'šet t'şü] “çiçek; çiçek hastalığı”; *ina ç. tuhnı* [ôna t'ş. tuχnə⁵⁴⁸⁷] “onda çiçek hastalığı çıktı” (krş. *šeške* [šeške])

çeçek-kasakan, çeççi-kasakan [t'şε.đžək-kazagan, t'šet t'şi-kazagan] “çiçek aşısı yapan”

çeçeklen- [t'şε.đžəklən-]⁵⁴⁸⁸ “hamur işlerinin yüzeyinde siyah noktalar oluşacak şekilde yanık oluşmak (ör. krepler)”

⁵⁴⁷⁰ < çav “küçük karga sesleri hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 576b) + +ka (a.a.y.e.). Poppe’ye göre; < MişBüg. *çavka* ay. (1927, s. 163).

⁵⁴⁷¹ Uçebn. *çana*

⁵⁴⁷² TatB ay. 1876: 92

⁵⁴⁷³ TatR *çäikä* 1905: 1942

⁵⁴⁷⁴ AltR *çaңçai* 1905: 1852

⁵⁴⁷⁵ < MişBüg. *çey* ay.

⁵⁴⁷⁶ Tat. Osm. Tel. Alt. R *çai* 1905: 1825

⁵⁴⁷⁷ Yegorov da soru işaretiyle birlikte Rusçadan getiriyor (1964, s. 321). Scherner ise sözcüğün Tatarca bir kopya olduğunu düşünür: < Çuv. *çaya < Tat. çaya “atik, çevik” (1977, s. 164).

⁵⁴⁷⁸ TatR *çaja* 1905: 1852

⁵⁴⁷⁹ < çeye “kurnaz, hin, sinsi” + +lih (a.a.y.e.), bk. çeye.

⁵⁴⁸⁰ EDAL’da TT *çim* “çim” ve onun diğer Türk dillerindeki denklikleriyle birleştirilerek AT *çim biçimi altında verilmiştir (s. 447).

⁵⁴⁸¹ < Tat. *çençike* “diren, yaba, çatal” (Poppe, 1927, s. 163).

⁵⁴⁸² TatR *çäničkä* 1905:1962

⁵⁴⁸³ TatB ay. 1876: 96.

⁵⁴⁸⁴ TatR *чырат* 1905: 2078

⁵⁴⁸⁵ < Tat. *çeçek* ay. (Poppe, 1927, s. 163).

⁵⁴⁸⁶ Uçebn. *çечче*

⁵⁴⁸⁷ Çevirisi, CsSz.’te (s. 180) ve ÇS’nde (s. 13) bulunmamaktadır.

⁵⁴⁸⁸ < *çeçek* “çiçek” + +len- (a.e.y.e.), bk. *çeçek*.

çeçen [tʃe.ɟʒen] “güzel, sevimli, zarif, hoş”; ç. *süret, tumlanat*’ [tʃ. süret, tumlanat] “güzel kıyafetler giyer, güzel giyinir”; ç. *urapa* [tʃ. uraba] “(bey, efendi) arabası”; krş. Márk VI, 9 (? Çağ. Alt. vd. R [čäcän⁵⁴⁸⁹] “güzel konuşan, belâgatlı”; ÇağKún. [čeçen⁵⁴⁹⁰] “zeki, akıllı, tez”; ? Şor. Sag. [čaizaŋ⁵⁴⁹¹] “gösterişli, güzel”; ? TelR [čärčän⁵⁴⁹²] “özenli, dikkatli; atik, çevik, dinç; modaaya uygun, süslü, züppe, cakalı”)

çikes [tʃʒe.ɟʒes]⁵⁴⁹³, Sp. ay. “kırlangıç”

çikintir [tʃʒe.ɟʒendər]⁵⁴⁹⁴ “pancar, kırmızı pancar” (TatB [čögöndör⁵⁴⁹⁵] ay., OsmR [çoyundur] “pancar kökü, pancar”, OsmR [çükündür⁵⁴⁹⁶] “havuç, alabaş” < Far. [çükündür⁵⁴⁹⁷] “yem pancarı”, Zenk. 361)

çikir- [tʃʒe.ɟʒer-] “ishal olmak” (OsmR [čömkör-⁵⁴⁹⁸] “(kuşlar hak.) pisleme; ishal olmak”)

çikre [tʃʒe.ɟʒe]⁵⁴⁹⁹⁵⁵⁰⁰ “sulu, cıvık dışkı” (krş. *çikir-* [tʃʒe.ɟʒer-])

çil- [tʃʒel-]⁵⁵⁰¹, Sp. ay. “ayırarak, bölmek, (çirayı, kıymığı) kesmek, dilmek” (TatR [təl-⁵⁵⁰²], Alt. vd. R [til-⁵⁵⁰³])

çili [tʃʒələ]⁵⁵⁰⁴⁵⁵⁰⁵ “ekmek dilimi” (KzkR [tilək⁵⁵⁰⁶] “(sığırların kulaklarında) küçük bir kesi; delik, ayak izi, iz”; krş. TatR [tələm⁵⁵⁰⁷] “bir parça ekmek”)

çilim [tʃʒələm]⁵⁵⁰⁸, Sp. ay. “pipo” (TatB [čiləm, çələm⁵⁵⁰⁹], Çağ. Tar. DT R [çilim⁵⁵¹⁰] < Far.)

⁵⁴⁸⁹ Çağ. Alt. vd. R *čäcän* 1905: 1988

⁵⁴⁹⁰ ÇağKún. ay. 1902: 41, LÇ چچن 1881: 150

⁵⁴⁹¹ Şor. Sag. *čaizaŋ* 105b: 1830

⁵⁴⁹² *čärčän* olmalı TelR *čärčän* 1905: 1974

⁵⁴⁹³ Yegorov, Türk dillerinde bir denkliği bulunmayan bu sözcüğün, *çiv-çiv*, *çivil-çivil* gibi yansıma köklerden geliyor olabileceğini ifade eder. Bu yansıma köklerden *çivkes* biçimi ortaya çıkmış ardından /v/ sesinin düşmesiyle sözcük son biçimini almıştır (1964, s. 322). Räsänen, Çuv. *çikes*’in, DT *çuguz* “arıkuşu, merops apiaster” sözcüğüyle birlikte Far. *çuğd* “baykuş”, *çuğü* چو چو “baykuş; su kuşu” sözcüklerinden bir kopya varsayar. Räsänen, aynı zamanda Sag. *karacağay* “kırlangıç”, Hak. *haraçay*, Kız. *haraşgay*, Tuv. *haraçığay*, Yak. *haraçaççı*, *haraçaççı* ay. sözcüklerinin Mo. *karagaçay*, Kalm. *harätsē* ay. sözcüklerinden kopya olduğunu ve tüm bu sözcüklerin Tü.-Mo. *kara* “siyah” ve Çuv. *çikes* “kırlangıç” sözcüklerinin birleşiminden oluştuğunu ileri sürmüştür (1969, s. 119a, 235b). Fedotov, yeni bir fikir belirtmemiş, ancak Yegorov’un etimolojisini pek olası bulmadığını ifade etmiştir (1996b, s. 409). Bize göre; Yegorov’un etimolojisi oldukça yerindedir.

⁵⁴⁹⁴ < Tat. *çügündir*, *çügündür* ay. < Far. *çugundur* چغندر, چکندر “pancar” (EWb., s. 119a; Poppe, 1927, s. 163; ANLT, s. 55; ESTY II, s. 445b, 446a)

⁵⁴⁹⁵ TatB *čögöndör* 1876: 97

⁵⁴⁹⁶ OsmR *чогундур, чүкүндүр* 1905: 2015, 2191

⁵⁴⁹⁷ FarZenk. چکندر *çükündür*

⁵⁴⁹⁸ OsmR *чымкыр-* 1905: 2103

⁵⁴⁹⁹ Girintili olmalı.

⁵⁵⁰⁰ < *çikir-* “ishal olmak” + -e (e.a.y.e.), bk. *çikir-*.

⁵⁵⁰¹ << **til-* (Poppe, 1927, s. 162); << **dil-* (EDAL, s. 394) = TT *dil-* ay.

⁵⁵⁰² TatR *mil-* 1905: 1416

⁵⁵⁰³ Alt. vd. R *mil-* 1905: 1380

⁵⁵⁰⁴ Girintili olmalı.

⁵⁵⁰⁵ < *çil-* “ayırarak, bölmek, kesmek (çirayı, kıymığı), dilmek” + -i (e.a.y.e.), bk. *çil-*.

⁵⁵⁰⁶ KzkR *milik* 1905: 1384

⁵⁵⁰⁷ TatR *milim* 1905: 1417

⁵⁵⁰⁸ < Tat. *čilim/çilim* “pipo, nargile” < Far. *çelem* چلم “nargile; nargile hokkası” (Poppe, 1927, s. 163; ESTY II, s. 431a).

⁵⁵⁰⁹ TatB *çilem, çelem* 1876: 93, 96

⁵⁵¹⁰ Çağ. Tar. DT R *çilim* 1905: 2137

çilhe [t'šəlxɛ]⁵⁵¹¹, Sp. [t'šəlrɛ] “dil”; krş. Gomb. [t'šəlgɛ⁵⁵¹²] (krş. Tat. [təl], Alt. vd. R [til⁵⁵¹³])

çilhesir [t'šəlxɛzər]⁵⁵¹⁴ “dilsiz”

çilhesirlen- [t'šəlxɛzərlən-]⁵⁵¹⁵ “dilsizleşmek, dilsiz olmak”

çilkim [t'šəlgəm]⁵⁵¹⁶ “lif, iplik, tel” (krş. çil- [t'šəl-])

çilkimli [t'šəlgəmlə]⁵⁵¹⁷ “lifli”; ç. aş [t'š. aş]⁵⁵¹⁸ “lifli et”

çilpir [t'šəlbər]⁵⁵¹⁹, Sp. ay. “dizgin, yular kayışı, at başlığındaki kayış” (Alt. Tel. Leb. TatR [čəlbər⁵⁵²⁰] Doğu lehçelerinde “atın ön taraftaki ipi”; Tat. “zincir”)

çim: çun-çim [t'šəm: t'šun-t'šəm]⁵⁵²¹ “soluk, nefes, hayat, yaşam”; çuni çim şuk [t'šunə t'šəmə şuk] “canı, nefesi yok” (ÇağR [tin⁵⁵²²] “nefes”, Tat. Uyg. Alt. vd. R [tən⁵⁵²³] “nefes, soluk, yaşam, can, ruh”, YakB [tyn⁵⁵²⁴] “soluk, ruh”)

çimire [t'šəmərə]⁵⁵²⁵ “(hayvanlarda) bez, salgı bezi”; krş. *tileme* [tüləmə]

çimpir [t'šəmbər], Sp. ay. “Simbirska şehri”

çin [t'šən]⁵⁵²⁶, Sp. ay. “kayış” (Sag. Koyb. Kaç. KüerR [tin⁵⁵²⁷] “dizgin, yular sicimi”)

çin: çin merçen [t'šəŋ: t'šən mɛr.ɔʒɛn]⁵⁵²⁸ “hakiki merçen [mɛr.ɔʒɛn]-mercan”; krş. çin [t'šən] (TatB [čən⁵⁵²⁹] “hakiki, gerçek, doğru; kutsal”)

çin- [t'šən-]⁵⁵³⁰, Sp. ay. “davet etmek, çağırarak, seslenmek, aramak”

⁵⁵¹¹ << *ulḳay (ÇSB) = TT *dil* ay. veya < çil (<*til veya *ul “dil”) +he (a.a.y.e.) (bk. Yılmaz, 2002, s. 118; Ersoy, 2017, s. 70).

⁵⁵¹² Gomb. *t'šəl'tɛ* 1906: 158

⁵⁵¹³ Alt. vd. R *mil* 1905: 1379

⁵⁵¹⁴ < çilhe “dil” + +sır (a.a.y.e.), bk. çilhe.

⁵⁵¹⁵ < çilhesir “dilsiz” + +len- (a.e.y.e.), bk. çilhesir.

⁵⁵¹⁶ < çil- “ayırarak, bölmek, (çirayı, kıymığı) kesmek, dilmek” + -kim (e.a.y.e.), bk. çilkim.

⁵⁵¹⁷ < çilkim “lif, iplik, tel” + +li (a.a.y.e.), bk. çilkimli.

⁵⁵¹⁸ Çevirisi, CsSz.'te (s. 181) ve ÇS'nde (s. 17) bulunmamaktadır.

⁵⁵¹⁹ < Tat. *çilbir* “zincir, kadın boyunluğu” (Poppe, 1927, s. 162, 163).

⁵⁵²⁰ Alt. Tel. Leb. TatR *чылбыр* 1905: 2088

⁵⁵²¹ << *tīn (ÇSB) = ET *tin* “nefes, soluk, ruh, hayat, yaşam” (Wilkens, 2021, s. 713b). Fedotov, sözcüğün Türkçe denkliliği olarak Far. *م dem* “nefes, soluk; üfleme” sözcüğünden kopyalanmış Çağ., DT, Tar., Krm. *dem* “nefes” sözcüklerini vermiş ve GT *tin* sözcüğüyle birleştirmenin tartışmalı olduğunu belirtmiştir (1996b, s. 411, 412).

⁵⁵²² ÇağR *min* 1905: 1360

⁵⁵²³ Tat. Uyg. Alt. vd. R *тын* 1905: 1312

⁵⁵²⁴ YakB *тын* 1851: 101a

⁵⁵²⁵ Sözcüğü, bu biçimiyle Paasonen dışında bir yerde tespit edemedik. Ancak çimere sözcüğüyle aynı olmalıdır. Fedotov, çimere sözcüğünü, “ağrı (karında, lomber bölgesinde)” anlamıyla vermiş ve Maricede de *чемера* “kolik (sığırlarda)” olarak bulunan biçimle birlikte Ru. *чемер* “karın ağrısı, lomber ağrısı; at hastalığı” sözcüğünden kopya olduğunu belirtmiştir (1990, s. 317, 318).

⁵⁵²⁶ < *tīn (ÇSB); < *tīn (Ceylan, 1996, s. 121) = ET *tin~tin* “at başlığı, yular” (Wilkens, 2021, s. 714a, 720a). Yegorov ve Fedotov, sözcüğü, ET *kön* “deri”, TT *gön* ay. gibi denkliliklerle birleştirmişlerdir (1964, s. 323; 1996b, s. 412). Ancak Paasonen'in verdiği Türkçe biçimlerden de görüleceği üzere hem fonetik hem semantik açıdan Türkçede daha iyi bir kanıt var. Bu nedenle Yegorov ve Fedotov'un birleştirmeleri neredeyse imkânsız.

⁵⁵²⁷ Sag. Koyb. Kaç. KüerR *min* 1905: 1360

⁵⁵²⁸ < Tat. *çin* “gerçek, halis, hakiki” < Mo. *çing* “gerçek, büsbütün” (Poppe, 1927, s. 164); < Tat. *çin* “halis, gerçek” < Çince *tšən* (EWb., s. 108b); < Tat. *çin* “gerçek; dürüst; doğru; geçerli; hakiki” < Çince *çjen, çij* “dürüst, gerçek; doğru; adil” (ESTY II, s. 469a).

⁵⁵²⁹ TatB *çin* 1876: 94

⁵⁵³⁰ Yegorov, sözcüğü soru işaretiyle birlikte Azb. *din-* “konuşmak, söylemek” eylemine yaklaştırmış (1964, s. 323); Fedotov ise yalnızca TT *de-* “demek, söylemek” ile karşılaştırmıştır (1996b, s. 412). Çuv. *çin-*, EDAL'da *çim-sir* “sessiz” sözcüğüyle birlikte AT **Tij(mi)* “ses; konuşmak; homurdanmak” ana biçimi altında, Krh. *tinma-*

çınter- [t'šəndər-]⁵⁵³¹ ettirgen. “davet ettirmek, çağirtmak”

çıntır [t'šəndər]⁵⁵³² “ızgara, kafes, parmaklık veya dantel şeklindeki her şey” (TatB [čəltār⁵⁵³³] “saçak, dantel”, TatR “işleme için süsler, nakış”, TatR (Bud.) [čəltār⁵⁵³⁴] “kafes, ağ, saçak”)

çıntırlı [t'šəndərlə]⁵⁵³⁵ “kafes şeklinde”; ç. *kāper* [t'š. kəpər]⁵⁵³⁶ “kafes şeklinde köprü”

çip: ç. tulli [t'šəp: t'š. tulli] “dopdolu” (krş. OsmR [čəp] “sıfatların anlamını pekiştiren ön ek”; [čəp čävrä⁵⁵³⁷] “çepçevre”)

çipi [t'šəbə]⁵⁵³⁸, Sp. ay. “civciv, piliç”; krş. Gomb. [t'šəbə] (krş. TatR [čəbəs⁵⁵³⁹] ay., TKar. [čipčä⁵⁵⁴⁰] ay.)

çipit- [t'šəbət-]⁵⁵⁴¹, Sp. ay. “çimdiklemek, çimdik atmak, parmak uçlarıyla dokunmak”; ç *ip itse il-* [t'šəbətse il-] “parmak uçlarıyla almak, parmak arasında ovuşturmak, tutmak”; *manin alla viltiren çip itri* [manin alla vəlbəren t'šəbətə] “ısırgan otu elimi soktu”

çiptim [t'šəptəm]⁵⁵⁴², Sp. ay. “tutam, çimdik, fiske”

çir-, çir-: çirkuśsi, çirkuśsi [t'šər-, t'šər-: t'šərguśsi, t'šərguśsi]⁵⁵⁴³⁵⁵⁴⁴, Sp. [t'šərguśsi (t'šər + kus)] “diz” (Tat. [təz])

çirkuśsi-ikerçi [t'šərguśsi-igərt t'ši] “diz kapağı”

çirkuślan-, çirkuślan- [t'šərguślan-, t'šərguślan-] “diz çökmek”

“konuşmamak”; TT *tun-* “konuşmak”, Osm. *tun-*, *du-*, Azb. *din-*, OT *tun-* ay.; Tat. *tun-sız* “sessiz”; Hak. *tinel-* “homurdanmak”; Tuv. *diñmi* “gürültü, güreleme”; Yak. *tiñiy-* “yüksek ses çıkarmak” sözcükleriyle birlikte yer almaktadır (s. 1426). Bu görüşler şu açılardan eleştirilebilir. Fedotov’un sözcüğü TT *de-* eylemiyle karşılaştırması yanlıştır. Çünkü bu eylem, zaten Çuvaşçada (bk.) *te-* olarak bulunuyor. EDAL’da *çin-* eylemiyle birlikte *çin-sir* “sessiz” sözcüğünün verilmesi hatalıdır. Çünkü *çimsir* sözcüğü, “soluk, nefes, hayat, yaşam” anlamındaki (bk.) *çim* sözcüğünden yoksunluk bildiren *+sir* addan ad yapım ekiyle türetilmiş olmalı. Bize göre; TT *tun-* “ses vermek; önemsemek, önem vermek, dikkate almak, takmak, aldirmak” eyleminin Çuvaşçadaki kurallı biçimidir. krş. Çuv. *tinla-*.

⁵⁵³¹ < çin- “davet etmek, çağirtmak, seslenmek, aramak” + -ter- (e.e.y.e.); ettirgenlik, bk. çin-.

⁵⁵³² < Tat. *çiltar* “kafes, ağ, saçak, dantel” (Poppe, 1927, s. 164); < Tat. *çilter* “işleme örneği” < Far. *çiltār, çihiltār* چيلتار ay. “kırk delik, kırk yarık” (EWb., s. 108b; ESTY II, s. 431ab).

⁵⁵³³ TatB *çiltār* 1876: 96

⁵⁵³⁴ TatR *çınmap* 1905: 2087

⁵⁵³⁵ < çinir “ızgara, kafes, parmaklık veya dantel şeklindeki her şey” + *li* (a.a.y.e.), bk. çinir.

⁵⁵³⁶ Çevirisi, CsSz. 'te (s. 181) ve ÇS'nde (s. 18) bulunmamaktadır.

⁵⁵³⁷ OsmR *çän, çän çäpü* 1905: 1994

⁵⁵³⁸ Poppe, sözcüğü, Tat. *çibiş* ay. sözcüğünden bir kopya olarak düşünmüştür (1927, s. 164). Yegorov, yansıma kökenli olduğunu ve *çip-çip* “kuş sesleri hak. yansıma söz” ikilemesinden türediğini düşünmektedir (1964, s. 323). Ahmet'yanov; sözcüğü, Tat. *çibi* “piliç” sözcüğünün denkliği olarak vermiş ve Tatarca sözcüğü yansıma kökenli olarak açıklamıştır (2015b, s. 429b).

⁵⁵³⁹ TatR *çibü* 1905: 2163

⁵⁵⁴⁰ TKar. *çinçä* 1905: 2153

⁵⁵⁴¹ EDAL’da bu eylem, AT **çim-* “çimdiklemek; çimdik, tutam” ana biçimi altında TT *çimdik, çimdikle-* gibi Türkçe denkliliklerle birlikte verilmiştir. Burada verilen tüm Türkçe varyantlar *-m-* sesi içerirken Çuvaşça sözcük, *-p-* sesi içerir. EDAL yazarları, sözcüğün bu açıdan farklı olduğunu, ikincil bir burunsallık yitimi (denasalization) temsil edebileceğini veya Ana Altayca **ç'ip'u-* “parmaklarıyla sıkmak, çimdiklemek” veya **ç'abo-* “çimdiklemek” köklerinin bir izi de olabileceğini belirtirler. Bu doğrultuda Çuv. *çipit-*, AT **çim-* ile Ana Türkçede örneği bulunmayan Ana Altayca **ç'ip'u-* eyleminin bir kontaminasyonu olabileceğini ifade eder (s. 430, 431, 433). Ahmet'yanov, sözcüğün Tat. *çinir-* ay. eyleminden kopya olduğunu belirtir (2015b, s. 431b). Ancak Çuv. eylemdeki *-p-* sesi, kopya olması ihtimalini güçleştirmektedir.

⁵⁵⁴² < çipit- “çimdiklemek, çimdik atmak, parmak uçlarıyla dokunmak” + *-im* (e.a.y.e.), bk. çipit-.

⁵⁵⁴³ *t'šərguśsi* olmalı.

⁵⁵⁴⁴ < **tir* (EWb., s. 482a); < **dür* (**dür*) (EDAL, s. 1447) = TT *diz* ay.

çir-sitti [t'šær-sitti] “önlük”

çirsi [t'šærzi] (*çir* + *si* [t'šær + si]) “kucak”; *manñ çirsi sine hur* [manên t'šærzi sine tuɣ] “benim kucağıma koy!” *ırı tıvanım Malyuna, çiršim sinçi çikesçi* [ırê tıvanâm Mal'una, t'šærzəm sin.ɔzi t'šæçest'šə] “canım M. ablam kucağımda oturan bir kirlangıçtın sen!”

çir- [t'šær-]⁵⁵⁴⁵ “tırmıklamak, tırmalamak, çizmek; koparmak, yırtmak, ayırmak” (OsmR [çiz-⁵⁵⁴⁶] “çizgi çekmek; çizmek, karalamak”, DT R [çiz-⁵⁵⁴⁷] “çizgi çizmek”)

çiril- [t'šærəl-]⁵⁵⁴⁸ “koparılmak, yırtılmak, ayrılmak”

çire [t'šærə]⁵⁵⁴⁹, Sp. ay. “kalp, yürek”; krş. Gomb. [t'šærə] (TatB [jöräk⁵⁵⁵⁰])

çire-pülüm [t'šærə-pülümə]⁵⁵⁵¹ “diyafram”

çires [t'šærəs] “içi oyuk kap, kova”; Zol. 104 “kova, küvet”; *püt-çires* [pôt-t'šærəs] Uçebn. 52 “bir pud”

çireslet-: şimır çiresletterse şivat' [t'šærəslet-: šômâr t'šærəsletterze šovat']⁵⁵⁵² “yağmur bardaktan boşalırcasına yağıyor”; krş. Razsk. I, 36

çiri [t'šærə]⁵⁵⁵³, Sp. ay. “canlı, diri; dinç, hareketli, enerjik” (TatR [tərə⁵⁵⁵⁴] “diri”, Kzk. KumR [tiri⁵⁵⁵⁵] ay., Uyg. Tar. ÇağR [tirik⁵⁵⁵⁶] “diri, canlı”)

⁵⁵⁴⁵ Bu eylem, araştırmacılar tarafından birbirinden oldukça farklı biçimde açıklanmıştır. Paasonen'de tek maddede yer alan *çir-* eylemi, Yegorov'da iki ayrı maddede ele alınır. Yegorov, *çir-* “çizmek” anlamıyla sözcüğü, TT *çiz-* “çizmek” ve onun Türkçe denklıklarına, “yırtmak” anlamıyla ise Azb. *çir-*, Kırg. *cır-* “yırtmak, parçalamak”; Kırg. *cire-* “sökme, yırtmak, parçalamak”, TT, Trkm. *yirt-* “yırtmak” eylemlerine yaklaştırmıştır (1964, s. 323, 324). Fedotov, sözcüğü, TT *çiz-* “çizmek” ve onun diğer Türkçe denklıklarına yaklaştırmıştır (1996b, s. 413, 414). EDAL'da sözcük, AT **çir-* biçimi altında TT *çiz-* ve onun diğer Türk dillerindeki denklıklarıyla birlikte verilmiştir (s. 435). Ahmet'yanov, sözcüğü, Tat. *turnak* “tırnak” sözcüğü altında verilmiş ve Tat. *turnak* sözcüğünün de Çuv. *çir-* eyleminin de **tir-* eyleminden geldiği belirtilmiştir (2015b, s. 335). Klára Agyagási; sözcüğü, EBT **jür-* biçiminden getirmiş ve Eski Doğu Türkçesinde bunun karşılığının *yüz-* “yüzmek, derisini soymak” olduğunu belirtmiştir (2019, s. 176). Bu açıklamalardan bize en mantıklı geleni Ahmet'yanov ve Agyagási'ye ait olanlardır. Paasonen'in, Yegorov'un, Fedotov'un ve EDAL yazarlarının sözcüğü TT *çiz-* ve onun diğer Türk dillerindeki denklıklarına yaklaştırmaması bize kabul edilemez çünkü bu örneklerde Tü. *ç-* = Çuv. *ç-* durumu vardır ki bu kopyalama dışında mümkün değildir. Eğer kopya olsaydı Çuv. *-r~Tü. -z* olmazdı. Yegorov'un sözcüğün “yırtmak” anlamıyla ayrı bir madde olarak ele alması ve bu biçimi de TT *yirt-* eylemine yaklaştırmaması da kabul edilemez. Çünkü TT *yirt-* eyleminin Çuvaşcadaki kurallı biçimi *šir-* olarak Çuvaşçada bulunuyor. Ahmet'yanov'un gösterdiği **tir-* eylemi, TT *turmala-*, *turnak* vb. sözcüklerden de tanıdığımız biçim olmalı. /t/, /l/ önünde /t/ > /ç/ değişimi, Çuvaşçada kurallıdır. O hâlde bu eylem, Çuv. *-r~Tü. -z* denklığı için de kullanılamaz. Semantik açıdan baktığımızda Ahmet'yanov'un etimolojisi, Agyagási'ninkinden daha uygun olur. Özetle bu eylemin **tir-* gibi bir ana biçimden geldiğini belirtebiliriz. TT *turnak*~Çuv. *çirne* “tırnak” sözcüklerinin kökünde de bu eylem bulunuyor olmalı.

⁵⁵⁴⁶ OsmR *çiz-* 1905: 2148

⁵⁵⁴⁷ DT R *çiz-* 1905: 2148

⁵⁵⁴⁸ < *çir-* “tırmıklamak, tırmalamak, çizmek; koparmak, yırtmak, ayırmak” + *-il-* (e.e.y.e.; edilgenlik), bk. *çir-*.

⁵⁵⁴⁹ << **yürek* (Leks., s. 276; EDAL, s. 1555) = TT *yürek* ay. Poppe, Çuvaşçaya bir *c-* ağzından geçen sözcüklerin Çuvaşçada *ç-* olduğunu belirterek sözcüğü Tat. *cürek* sözcüğünden bir kopya kabul etmiştir (1927, s. 167). Räsänen, sözcüğü, TT *yürek* ve onun diğer Türk dillerindeki denklıklarıyla karşılaştırmakla birlikte, Çuv. *çire* “yürek” sözcüğünü, soru işaretiyle birlikte *tirig* “diri” + *yürek* biçiminden geliyor olabileceğini düşünmüştür (1969, s. 213b, 481a). EDAL'da da Çuvaşça sözcüğün başında bulunan *ç-* sesinin bir düzensizlik gösterdiğini ve bunda sözcüğün, *çiri* “diri” sözcüğüyle bir kontaminasyon oluşturmasının etkili olduğu belirtilir.

⁵⁵⁵⁰ TatB *jöräk* 1876: 87

⁵⁵⁵¹ < *çire* “yürek” + *pülüm* “bölüm, kısım” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *çire* ve *pülüm*.

⁵⁵⁵² < *çires* “içi oyuk kap, kova” + *+let-* (a.e.y.e.).

⁵⁵⁵³ < **tirig* (ÇSB) < **tir-* (EWb., s. 481a) = TT *diri* ay.

⁵⁵⁵⁴ TatR *mipi* 1905: 1413

⁵⁵⁵⁵ Kzk. KumR *mipi* 1905: 1367

çiril- [t'šəɾəl-]⁵⁵⁵⁷ “dirilmek, canlanmak”

çirilih [t'šəɾələχ]⁵⁵⁵⁸ “dirilik, canlılık, hayat”; krş. *çirliħ* [t'šəɾləχ]

çiri-šu [t'šəɾə-šu] “don yağı, iç yağı”

çirlih: **vıl'ih-çirlih** [t'šəɾləχ: vıl'əχ-t'šəɾləχ] “hayvan, sığır”; krş. *çirliħ* [t'šəɾləχ]

çirt- [t'šəɾt-]⁵⁵⁵⁹ “diriltmek, canlandırmak, iyileştirmek”

çirik [t'šəɾək]⁵⁵⁶⁰ “çeyrek funt” (TatR [çirək⁵⁵⁶¹] “çeyrek” < Far.)

çirip [t'šəɾəp]⁵⁵⁶², Sp. ay. “kirpi, oklu kirpi”; krş. Gomb. [t'šəɾəp] (TatB [kirpə⁵⁵⁶³], TatO, TatR [kərpə⁵⁵⁶⁴], Kum. Kzk. OsmR [kirpi⁵⁵⁶⁵])

çiriklet- [t'šəɾiklət-]⁵⁵⁶⁶ “(yans.) (ör. kapı) gıcırdamak”, Uçebn. 149 “ciyaklamak, cıvıdamak” (krş. DT R [çirilla-⁵⁵⁶⁷] “cıvıdamak, cır cır ötmek”, Osm. ÇağR [çirçir⁵⁵⁶⁸] “cır cır sesi”)

çirikletter- [t'šəɾikləttər-]⁵⁵⁶⁹ ettirgen.

çirke- [t'šəɾgɛ-]⁵⁵⁷⁰ “sarmak, sarmalamak, kundaklamak”; *açana kipkepe çirkerim* [a.ðžana kipkɛɐ t'šəɾgɛɾəm]⁵⁵⁷¹ “çocuğu kundakla sardım”; krş. Máté XXVII, 59; krş. *çirka-* [t'šəɾga-] (KrmR [çärgä-⁵⁵⁷²] “sarmalamak”, ÇağR [çörgä-⁵⁵⁷³] “sarmak, bürümek”)

çirken- [t'šəɾgɛn-]⁵⁵⁷⁴ “sarinmak veya sarmalanmak”; krş. Márk XIV, 51

çirne [t'šəɾnɛ]⁵⁵⁷⁵, Sp. ay. “tırnak, pençe; toynak; kıskaç”; krş. Gomb. [t'šəɾnɛ⁵⁵⁷⁶] (TatB [tərnək⁵⁵⁷⁷] “tırnak, pençeler”)

⁵⁵⁵⁶ Uyg. Tar. ÇağR *mipik* 1905: 1368

⁵⁵⁵⁷ < *çiri* “canlı, diri; dinç, hareketli, enerjik” + +l- (a.e.y.e.) veya **çir-* “yaşamak” + -il- (e.e.y.e.; edilgenlik), bk. *çiri*.

⁵⁵⁵⁸ < *çiri* “canlı, diri; dinç, hareketli, enerjik” + +lħ (a.a.y.e.), bk. *çiri*.

⁵⁵⁵⁹ < **çir-* “yaşamak” + -t- (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *çiril* ve *çiri*.

⁵⁵⁶⁰ < Tat. *çirik* “çeyrek” [< ETat. *çeyrek < Far. kd. *çayrak* < Far. kd. *çaryak* < *çār-yak* ay. (ANLT, s. 83)] < Far. *çahār-yak* چار یک “çeyrek, dörtte bir” (Poppe, 1927, s. 164; EWb., s. 102b; ESTY II, s. 439a).

⁵⁵⁶¹ TatR *uipik* 1905: 2124

⁵⁵⁶² Agyagási'ye göre /t/~/k/ alternasyonuna sahip bir sözcüktür. Bu nedenle o sözcüğü *tirip~*kirip biçimlerinden getirir (2019, s. 152).

⁵⁵⁶³ TatB *kirpe* 1876: 58

⁵⁵⁶⁴ TatO *kepne* 1892: 117a, TatR *kipni* 1905: 1411

⁵⁵⁶⁵ Kum. Kzk. OsmR *kipni* 1905: 1365

⁵⁵⁶⁶ < *çir* “gıcırdama hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 591a) + +ħ (a.a.y.e.) + +let- (a.e.y.e.).

⁵⁵⁶⁷ DT R *uipilla* چير پلا مق 1905: 2125

⁵⁵⁶⁸ Osm. ÇağR *uipup* 1905: 2130

⁵⁵⁶⁹ < *çiriklet-* “gıcırdamak” + -ter- (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *çiriklet-*.

⁵⁵⁷⁰ Poppe'ye göre; Tat. *çirge-* “sarmak” eyleminden kopyadır (1927, s. 164). Yegorov, bu eylemi, Tuv. *dür-*, Yak. *tür-* “dürmek, sarmak, yuvarlamak”, Tat., Başk. *tür-*, YUyg. *yürge-* “sarmak, bürmek, dürmek” vb. eylemlerine yaklaştırmıştır (1964, s. 325). Fedotov, sözcüğün, *türke-* biçiminde bir varyantının da bulunduğunu belirterek sözcüğü, Tar., Çağ., DT *yörge-* “sarmak, dürmek”, Krm. *çerge-* “sarmalamak”; Tat., Başk. *tür-* “sarmak, dürmek, bürmek”, Yak. *tür-* “dürmek, sarmak, yuvarlamak” eylemlerine yaklaştırmıştır (1996b, s. 416). Görünen o ki Poppe'nin de haklı olarak düşündüğü gibi Çuvaşçaya Genel Türkçeden kopyalanmıştır. Çünkü Tat., Başk. *tür-* = TT *dür-* eyleminin Çuvaşçadaki kurallı biçimi bize göre, *türke-* “bir çift ayakkabı yapmaya yetecek kadar bir araya getirilmiş bir demet ıhlamur lifi” (-ke eylemden ad yapım ekidir) sözcüğü içinde ve Fedotov'un sözcüğün yan biçimi olarak verdiği gibi *türke-* “sarmak, toparlamak” (-ke eylemden eylem yapım ekidir, sıklık belirtir) eyleminde bulunur. Paasonen'de verilmesi de *tür-* “buruşturmak” Çuvaşçada eksiz biçimde de bulunur (ÇRS, s. 474a). krş. *türke-*.

⁵⁵⁷¹ Çevirisi, CsSz.'te (s. 183) ve ÇS'nde (s. 19) bulunmamaktadır.

⁵⁵⁷² KrmR *üpeä-* 1905: 1971

⁵⁵⁷³ ÇağR *üpeä-* 1905: 2041

⁵⁵⁷⁴ < *çirke-* “sarmak, sarmalamak, kundaklamak” + -n- (e.e.y.e.; dönüşlülü), bk. *çirke-*.

çitre- [t'šətre-]⁵⁵⁷⁸ “titremek, zangırdamak, sallanmak” (Tat. Osm. vd. R [titrā-⁵⁵⁷⁹], MişBüg. *titre-* [tətrā-])

çitret- [t'šətrət-]⁵⁵⁸⁰ ettirgen. (Uçebn. 150 “(masayı) sallamak, titretmek”)

çiči [t'šə.ðžə]⁵⁵⁸¹ “meme, meme ucu”

çičili [t'šə.ðžələ]⁵⁵⁸² “memeli, meme uclu”; *Atıl urlı hırîh-çičili îne kasat'.* – *şüre* [Adəl urlê çərəç-t'šə.ðžələ əne kazat' - şüre]⁵⁵⁸³ “(bilm.) İdil boyunca kırk-memeli inek geçer. – havyar”

çivi: sasi-çivi [t'šəvə: sazə-t'šəvə]⁵⁵⁸⁴ “her türlü ses, seda”; krş. AşmMater. 115 (krş. ? OsmR [çav⁵⁵⁸⁵] “nara, bağırma, çağırma”, ÇağKún. [çau⁵⁵⁸⁶] “ses”)

çiviltet- [t'šəvələt-]⁵⁵⁸⁷ “(kırlangıç) cıvıldamak”; *çikeş çiviltetet* [t'šəges⁵⁵⁸⁸ t'šəvələdət]⁵⁵⁸⁹ “kırlangıç cıvıldıyor”

çihî I [t'šəχə]⁵⁵⁹⁰, Sp. [t'šəŕə] “tavuk”; krş. Gomb. [t'šəŕə] (TatB [tauək⁵⁵⁹¹], MişBüg. [tawək], Kzk. Tat. vd. R [tauk⁵⁵⁹²], ÇağR [takuk, tayuk⁵⁵⁹³])

çih-kuşli [t'šəχ-kuşlə] “tavukkarası, gece görmeyen, gece körlüğü olan”

çih-çippi [t'šəχ-t'šəppi]⁵⁵⁹⁴ “civciv”

çiki [t'šəgə]⁵⁵⁹⁵ “(yetişkin bir erkeğin, hayvanın) erkek cinsel organı”; krş. *tirtik* [tərdək] (OsmR [çük⁵⁵⁹⁶] “çük, penis”)

5575 << *tırnaç (ÇSB; CHF, s. 79); << *dırnaç (Leks., s. 258; EDAL, s. 402) = TT *turnak* ay., krş. *çir-*.

5576 Gomb. *t'šəŕiē* 1906: 159

5577 TatB *tırnak* 1876: 115

5578 << *titre- (Ramstedt, 1922, s. 24; ÇSB; CHF, s. 91) = TT *titre-* ay.

5579 Tat. Osm. vd. R *mimpä-* 1905: 1391

5580 < *çitre-* “titremek, zangırdamak, sallanmak” + *-t-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *çitre-*.

5581 Räsänen ve Fedotov, sözcüğü Marice bir kopya olarak değerlendirmişlerdir: < Ova Mar. *чызе*, Dağ Mar. *уёйзы* “kadın memesi; meme ucu”/Fin. *tissi* (1920, s. 271; 1990, s. 318). EDAL’da sözcük, AT *çičig/*çičig “kadın memesi; dişi koyun; koyun kuyruğu; kavrulmuş koyun kuyruğu; kavrulmuş kuyruk yağı” ana biçimi altında OT *çičig* “dişi koyun; koyun kuyruğu”, *çičig*, *çičik* “kavrulmuş koyun kuyruğu”, Tat. *çışık*, *çijik* “kavrulmuş kuyruk yağı” sözcükleriyle birlikte verilir. Yazarlara göre; yansıma bir köke sahip bu sözcük, dış kantlar nedeniyle (Yazılı Mo. *çegeci(n)* “göğüs” vb., tüm dış denklıklar için bk. EDAL) muhtemelen arkaiktir. Onlara göre; Çağatayca ve Tatarcada varsayılan anlamsal gelişme şu şekildedir: “meme” > “kavrulmuş meme” > “iç yağında kavrulmuş et parçası” (s. 409). EDAL’daki Türkçe veriler Räsänen’in sözlüğünde de bulunur: Çağ. *çičig* “anne koyun; kuyruk yağı”, *çičik* “kavrulmuş kuyruk yağı”, Tat. *çijik* vb. (1969, s. 110a). Ancak orada Çuv. *çiči* verilmemiştir. Yukarıda da belirtildiği üzere Räsänen sözcüğün Mar. kopya olduğunu düşünmüştür.

5582 < *çiči* “meme, meme ucu” + *lî* (a.a.y.e.), bk. *çiči*.

5583 Çevirisi, CsSz.’te (s. 183) ve ÇS’nde (s. 17) bulunmamaktadır.

5584 Kopya veya yansıma kökenli olmalı.

5585 OsmR *çav* 1905: 1934

5586 ÇağKún. ay. 1902: 40, LÇ *چو* 1881: 149

5587 < *çivî* “kuş sesi hak. yansıma söz” (Aşm. XVI, s. 279) + *tet-* (a.e.y.e.).

5588 *t'šəges* olmalı.

5589 Çevirisi, CsSz.’te (s. 183) bulunmamaktadır. ÇS’nde “kırlangıç cıvıldıyor” biçimindedir (s. 19).

5590 << *tığuk (Tekin, 1987, s. 19); << *tağuk~*tuğuk (Tekin, 1988, s. 31); << *tiakıgu/*tiakıju (EDAL, s. 1431); << [*tığuk < *tuğuk] << *takıga (WOT, s. 1073, 1154) = TT *tavuk* ay.

5591 TatB *tauik* 1876: 104

5592 Kzk. Tat. vd. R *mayk* 1905: 773

5593 ÇağR *макук*, *мажук* 1905: 789

5594 < *çihî* “tavuk” + *çipî* “civciv” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *çihî* ve *çipî*.

5595 < Tat.; Tat. ? *çöke* “sopa”, *çügey* “çük” (WOT, s. 258).

çikimla- [t'šġġm̄la-]⁵⁵⁹⁷, Sp. [t'šġrġm̄la-] “(atlar hak.) inatçı, ürkek, çekimsiz olmak” (krş. MişBüg. [çigən-] ay., TatR [çigən-⁵⁵⁹⁸] “geri adım atmak, geri çekilmek”, Osm. Azb. KumR [çäkin-⁵⁵⁹⁹] “kendine çekmek, geri çekilmek”)

çikimsi [t'šġġm̄zâ]⁵⁶⁰⁰, Sp. [t'šġrġm̄zâ] “(atlar hak.) inatçı, çekimsiz” (krş. *çikimla-* [t'šġġm̄la-])

çikit [t'šġġġt]⁵⁶⁰¹, Sp. ay. “bir peynir türü: yağı alınmış, kaynatılmış kesik sütün (*tîpîrçî* [tġvġr.ġzâ]) suyu çıkarılır, bu şekilde elde edilen çökeleğe çiğ yumurta karıştırılır, bu karışım avuç içinde yoğrulur, ıhlamur ağacı kabuğundan yapılmış bir kalıba yerleştirilir, fırında pişirilir ve son olarak pişirme kalıbından çıkarılır” (TKarR [çġġġt⁵⁶⁰²] “peynir”)

çikit-kurik [t'šġġġt-kurġk] bot.

çil: *vîl çil-çil ançah kurat* [t'šġl: vġl t'šġl-t'šġl an.ġzâġ kurat] “o ancak görüyor, görmekte güçlük çekiyor, zar zor görüyor (gözleri yarı açık olan görüşü zayıf bir kişi hak. söylenmiştir)”; *lamppa çil-çil ançah sunat* [lamppa t'šġl-t'šġl an.ġzâġ şunat] “lamba ancak yanıyor, lamba çok zayıf yanıyor (yani ışığı zar zor görüyor)” (krş. TatR [çġltġk⁵⁶⁰³] “hemen hemen kör”)

çilah [t'šġlġġ]⁵⁶⁰⁴, Sp. ay. “çolak, tek kollu, bir eli, kolu kurumuş olan” (TatR [çulak⁵⁶⁰⁵] “kurumuş (kollar hak.)”, TatO [çulak⁵⁶⁰⁶] “çolak”, Osm. Krm. AzbR [çolak⁵⁶⁰⁷] “tek kollu, kolsuz, kolu kurumuş olan”)

çilan [t'šġlġn] “oda içinde bölme, bölüm” (Ru. *чуланъ*; krş. TatO [çolan⁵⁶⁰⁸] “kiler”)

çilha- [t'šġlġġa-]⁵⁶⁰⁹ “dolaştırmak, karıştırmak” (TatR [çölġġa-⁵⁶¹⁰] “dolamak, sarmalamak, sarmak”, Tel. Kırg. ÇağR [çulġġa-⁵⁶¹¹] ay.)

çilhan- [t'šġlġġan-]⁵⁶¹², Sp. [t'šġlġran-] “dolanmak, karışmak; takılmak, içine girmek, dâhil olmak”; *şip çilhançî, vîşne tupmalla mar; kuyan tanatana çilhançî* [şip t'šġlġġan.ġzâ, vġşne

⁵⁵⁹⁶ OsmR *чѣк* 1905: 2190

⁵⁵⁹⁷ < Tat. *çikim* “inatçı” + *-la-* (a.e.y.e.) (Poppe, 1927, s. 164; WOT, s. 270).

⁵⁵⁹⁸ TatR *çigġn-* 1905: 2114

⁵⁵⁹⁹ Osm. Azb. KumR *çäkin-* 1905: 1950

⁵⁶⁰⁰ < Tat. *çikim* “inatçı” + *+šġ* (a.a.y.e.).

⁵⁶⁰¹ < Tat. *çigġt* “sıkıştırılmış bir tür tuzlu süzme peynir” (Poppe, 1927, s. 164; ESTY II, s. 429b).

⁵⁶⁰² TKarR *чыѣым* 1905: 2067

⁵⁶⁰³ TatR *çġltġk* 1905: 2163

⁵⁶⁰⁴ < Tat. *çulak* ay. (Poppe, 1927, s. 164; EWb., s. 115a; ANLT, s. 41; WOT, s. 250).

⁵⁶⁰⁵ TatR *чулак* 1905: 2175

⁵⁶⁰⁶ TatO *чулак* 1892: 229b

⁵⁶⁰⁷ Osm. Krm. AzbR *чолак* 1905: 2023

⁵⁶⁰⁸ TatO *чолан* 1892: 229a

⁵⁶⁰⁹ < Tat. *çilġa-*, ağ. *çilġa-* “dolamak, sarmak” (Poppe, 1927, s. 164; ESTY II, s. 444b). EDAL’a göre; eğer Tatarca bir kopya olsaydı, bu eylem Çuvaşçada *çilha-* yerine *çulha-* olmalıydı. Bu nedenle yazarlar Çuv. *çilha-*, AT **çial-* “türban; kement, ilmek; kıvrırmak, sarmak; ipi bükerek bağlamak; dolaşık hâle gelmek; dolaşmak, karışmak; bant, kayış; etrafını sarmak; örmek” (onlara göre TT ağ. *çalma* “tülbent”, Tat. *çal-* “ipi bükerek bağlamak”, *çalma* “tülbent” sözcüğünün kökünde de bulunur) biçimini yansıttığını belirtirler (s. 442).

⁵⁶¹⁰ TatR *чөлġġa-* 1905: 2052

⁵⁶¹¹ Tel. Kırg. ÇağR *чулġġa-* 1905: 2176

⁵⁶¹² Doğrudan Tat. *çilġan-* ay. eyleminden kopya olabileceği gibi *çilha-* “dolaştırmak, karıştırmak” + *-n-* (e.e.y.e.; dönüşlülük) biçiminde de oluşmuş olabilir, bk. *çilha-*.

tupmalla mar; kujan tanadana t'šêlɣan.ǰžə]⁵⁶¹³ “ip dolandı, ucunu bulmak gerekmez; tavşan ağa takıldı”

çilha [t'šêlɣa]⁵⁶¹⁴, Sp. [t'šêlra] “çorap”; krş. Gomb. [t'šêlra] (TatR [čölɣāu⁵⁶¹⁵] “dolak”, TatB [čölɣau⁵⁶¹⁶] “ayak bileğine dolamak için bez parçası”, ÇağR [čulyak⁵⁶¹⁷] “kundak, bez”, TelR [čulyū⁵⁶¹⁸] “kundak”, KırgR [čulyō⁵⁶¹⁹] “dolak”)

çilha-puşı [t'šêlɣa-pužə]⁵⁶²⁰ “soket çorap, yarım çorap”

çilpar [t'šêlɣar], Razsk. I, 18 [t'šêl-par] “düzensiz, dağınık, parça parça”; *kaşkır surihsem patne pırsan surihsem çilpar salansa karış* [kaškêr sūrêxsem pat'ne pırzan sūrêxsem t'šêlɣar salanza karış]⁵⁶²¹ “kurt koyunların yanına varınca koyunlar düzensiz dağılarak giderler”; Razsk. I, 18: *leşsem hula patinçen ayakkalla çil-par salansa pîmî* [leşsem ɣula padən.ǰžen ajakalla t'šêl-par salanza pətnə]⁵⁶²² “diğerleri şehir yakınından geriye düzensizce dağılarak öldü”

çilt [t'šêlt]⁵⁶²³ bk. *şuri* [şūrê]; *şalt* [şalt] (krş. Tat. [čalt] “pek, çok”; [bëgön ç. ajas⁵⁶²⁴] “bugün (hava) çok parlak, çok açık”)

çim [t'šêm]⁵⁶²⁵ “bayramlarda biranın masaya servis edildiği, çift kulplu, tahtadan, tenekeden veya ince demirden yapılmış bira bardağı” (UygR [çam⁵⁶²⁶] “çanak”, TatB [žam: ž.-ajak⁵⁶²⁷] “ahşap kâse” < Far.)

çim- [t'šêm-]⁵⁶²⁸, Sp. [čəm-] “suya dalmak, suya batmak”; krş. Gomb. [t'šêm-] (TatR [čum-⁵⁶²⁹], Alt. vd. R [çom-⁵⁶³⁰] “dalmak”)

çimîr [t'šêmêr]⁵⁶³¹ “yuvarlak, küre şeklinde, top şeklinde; yumruk”; Uçebn. 66 *savraka çimîr* [savraka t'šêmêr⁵⁶³²] “küre”; krş. *şimîr* [šêmêr]; krş. Gomb. [t'šêmêr] (TatB [jəmər, jəmərə] “yuvarlak”; [jəmruk⁵⁶³³] “yumruk”)

⁵⁶¹³ Çevirisi, CsSz.'te (s. 184) ve ÇS'nde (s. 15) bulunmamaktadır.

⁵⁶¹⁴ < Tat. *çülğau* “dolak” (Poppe, 1927, s. 164; EWb., s. 119a).

⁵⁶¹⁵ TatR *чөлгәу* 1905: 2052

⁵⁶¹⁶ TatB *čolgau* 1876: 97

⁵⁶¹⁷ ÇağR *чылгак* 1905: 2176

⁵⁶¹⁸ TelR *чылгәу* 1905: 2177

⁵⁶¹⁹ KırgR *чылгәу* 1905: 2177

⁵⁶²⁰ < *çilha* “çorap” + *puş* “baş” + *î* (3. tekil iyelik eki), bk. *çulha* ve *puş*.

⁵⁶²¹ Çevirisi, CsSz.'te (s. 183) ve ÇS'nde (s. 17) bulunmamaktadır.

⁵⁶²² Çevirisi, CsSz.'te (s. 183) ve ÇS'nde (s. 17) bulunmamaktadır.

⁵⁶²³ < Tat. *çalt* “çok” (Poppe, 1927, s. 164).

⁵⁶²⁴ TatR *чалт, бөгөн чалт ајас* 1905: 1888

⁵⁶²⁵ < Tat. *çam*: *çam ayak* < Far. *cām* كانه “kadeh” (Poppe, 1927, s. 167; ANLT, s. 174).

⁵⁶²⁶ UygR *çam* 1905: 1936

⁵⁶²⁷ TatB ay. 1876: 99

⁵⁶²⁸ < Tat. *çum-* “dalmak, batmak” (Poppe, 1927, s. 164; EWb., s. 115b; ESTY II, s. 455).

⁵⁶²⁹ TatR *çум-* 1905: 2187

⁵⁶³⁰ Alt. vd. R *çом-* 1905: 2131

⁵⁶³¹ Poppe, Çuv. ç- sesinin, kopya sözcüklerde sadece GT ç- sesine değil, c- sesine de karşılık gelebileceğini ve bu sesin bazı ağızlarda ve ayrıca Hristiyan Tatarların ağızlarında da /y/'den geliştiğini, Volga Bulgarlarının dilinin de aynı zamanda bir c- ağızı (VB *cür* “100” gibi), ancak bu /c/ sesinin sonradan Çuvaşçada *š-* olduğunu, buna karşın Çuvaşçada ikincil bir /j/ sesinin de bulunduğunu ve Çuvaşçadaki Türkçe kopya sözcüklerdeki /y/ sesinin bu /j/ ile yer değiştirdiğini, Çuvaşçaya bir c ağızından kopyalanmış sözcüklerdeki c- sesinin ise Çuvaşçada ç- sesine değiştiğini

çimirta- [t'šëmârda-]⁵⁶³⁴ “yuvarlamak, yuvarlak yapmak”

çimirtan- [t'šëmârđan-]⁵⁶³⁵ “yuvarlanmak, yuvarlaklaşmak, yuvarlak olmak”

çimirkka: kantir-virri-çimirkki [t'šëmârkka: kandâr-vârri-t'šëmârkki]⁵⁶³⁶ “kendir süpürge”

çimirkki [t'šëmârkki] “bir balık türü, tatlısu gelinciği”

çimirta- [t'šëmârda-]⁵⁶³⁷, Sp. [t'šëmârda-] “(iki avuç arasında) sıkamak, sıkıştırmak, bastırmak”

çimış [t'šëmâš] “gagasıyla arı kovanlarını delen siyah bir kuş = *tîhran* [tâḫran]”

çimla- [t'šëmla-], Sp. [t'šëmla-] “çiğnemek”

çin [t'šën], Sp. ay. “doğru, gerçek, asıl, hakiki, samimi, gerçekten, hakikaten; doğruluk, gerçeklik, hakikat; en”; *çin kala* [t'šën kala] “konuş, doğruyu söyle”; *ku hallap çin* [ku ḫallap t'šën] “bu hikâye doğru”; *çin layih* [t'šën lajêḫ] “en iyi”; krş. *çin* [t'šën] (Tat. [čën])

çinkî [t'šëŋgâ]⁵⁶³⁸, Sp. ay. “dik, sarp, diklik”; krş. Márk V, 13; krş. Zol. 102 [чиге⁵⁶³⁹] “dik” (Tat. [tøkä], KzkR [tik⁵⁶⁴⁰], OsmR [dik⁵⁶⁴¹])

çinkiltat- [t'šëŋgâldat-]⁵⁶⁴² = *çankiltat-*; *çavka çinkiltatat'* [t'šëŋgâldat-; t'šavga t'šëŋgâldat']

çinkirtat- [t'šëŋgârđat-]⁵⁶⁴³ “(yans.) tınlamak, şangırdamak, şingırdamak, çalmak, çınlamak”; krş. *çankirtat-* [t'šëŋgârđat-] (Tat. [čëŋyârda-])

çipar [t'šëvar]⁵⁶⁴⁴, Sp. ay. “çapar, benekli, alacalı”; *ulma-çipar* [ulma-t'šëvar] “elma şeklindeki yuvarlak benekli (at)” (TatB [čëuar⁵⁶⁴⁵], TatO [čuar⁵⁶⁴⁶], TatR [čuar, çuvar⁵⁶⁴⁷], MişBüg. [čëbar], ÇağR [çubar⁵⁶⁴⁸])

belirtir. Bu doğrultuda: Çuv. *çimîr* “yuvarlak” < Tat. *cümürü* ay.; Tat. *cümürük* “yumruk”. Poppe, buna kanıt olaraksa sözcüğün Çuvaşçadaki kurallı biçiminin *šimîr* “yuvarlak; yumruk” sözcüğü olmasını sunar (1927, s. 167). Yegorov ve Fedotov, sözcüğü TT *yumru*, *yumruk* gibi sözcüklere ve bunların Türkçe denklıklarına yaklaştırmışlardır. Yegorov, Türk dillerinde bu sözcüklerin *yum-* “yummak, sıkamak, kapamak” eylemine karşılık gelen fiillerden geldiğini belirtmiştir (1964, s. 319, 320; 1996b, s. 401, 402). Emine Ceylan, sözcüğün şu şekilde geliştiğini düşünmektedir: Çuv. *çimîr* < EÇuv. *cimur < *yumru; TT *yumru* “yuvarlak olan şey” vb. (1996, s. 49). EDAL’da sözcük, AT *çimur “tomurcuk; zambak; yumru, yumruk” biçimi altında, Oyr. *çomur* vb. biçimlerle birlikte verilir (s. 447). Klára Agyagási, sözcüğü EBT *jumur biçiminden getirmektedir (2019, s. 176).

⁵⁶³² Uçebn. *çavpâka çâmâp*

⁵⁶³³ TatB *jomor, jomoro, jomruk* 1876: 86

⁵⁶³⁴ < *çimîr* “yuvarlak, küre şeklinde, top şeklinde; yumruk” + *ta-* (a.e.y.e.), bk. *çimîr*.

⁵⁶³⁵ < *çimirta-* “yuvarlamak, yuvarlak yapmak” + *-n-* (e.e.y.e.; dönüşlülük), bk. *çimirta-*.

⁵⁶³⁶ < *çimîr* “yuvarlak, küre şeklinde, top şeklinde; yumruk” + *kka* (a.a.y.e.), bk. *çimîr*.

⁵⁶³⁷ < *çimîr* “yuvarlak, küre şeklinde, top şeklinde; yumruk” + *ta-* (a.e.y.e.), bk. *çimîr*.

⁵⁶³⁸ Yegorov, sözcüğü, soru işaretiyle birlikte Kırg. *çin* “dik dağ uçurumu, erişilemez dağ”, Kzk. *şın* “dağın dik yeri”; Kmk. *çunğur* “çukur”, KKalp. *şunğur*, Başk. *şünke* “derin, çukur (kaplar hak.)”; Tat., Başk. *tike* “dik, sarp (kıyı)” gibi birbirinden fonetik olarak oldukça farklı biçimlere yaklaştırmıştır (1964, s. 320). Fedotov da onu takip etmiştir (1996b, s. 403). WOT’ta Orta Türkçe *çunağ* “kulak ve boynuzu kesik”, *çonağ* “kulağı kesik”; TT *çomu* (*comu*, *çomah*, *çomak*, *çomman* vb.) “küçük kulaklı koyun veya keçi, boynuzsuz koyun, bodur, bacaksız, kısa boylu” ve daha birçok başka Türkçe sözcükle birlikte ilişkilendirilmiştir. Verilen diğer Türkçe biçimlerle birlikte morfolojik analizi, *čwn^o tabanına dayandırılarak yapılmış, bu tabanın ünlüsünün niteliğinin tam olarak belirli olmadığı bazı Türk dillerinin u ünlüsünü bazılarının ise o ünlüsünü doğruladığı belirtilmiştir. Bu tabanda bir fiil köküne götürülebilir ve *čw kökünden -*Xn* ekiyle türetilmiş olur (s. 274-275). Ancak Çuvaşça sözcük denklıklar içerisinde verilse de morfolojik çözümlerinde dışarıda bırakılmış, açıklanmamıştır.

⁵⁶³⁹ Zol. *çuzè*

⁵⁶⁴⁰ KzkR *mik* 1905: 1347

⁵⁶⁴¹ OsmR *dik* 1905: 1752

⁵⁶⁴² < *çink* “karga sesi hak. yansıma söz” (Aşm. XV, s. 142; ÇRS, s. 583a) + *il* (a.a.y.e.) + *tat-* (a.e.y.e.).

⁵⁶⁴³ < *çink* “şingirtı hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 583a, 578b) + *ir* (a.a.y.e.) + *tat-* (a.e.y.e.).

çipik [t'šəbək]⁵⁶⁴⁹ “pipo sapı, kamışı, çubuğu; Çuvaşlara göre arsenik yapımında kullanılan bir bitki (kara çöpleme, karacaot?)”; krş. Gomb. [t'šəbək] (Tat. Osm. Alt. vd. R [čəbək⁵⁶⁵⁰] “çubuk, ince değnek”; [tütün čəbəğə⁵⁶⁵¹] Osm. “pipo, pipo çubuğu”; krş. Ru. *чубук* ay.)

çipta [t'šəpta]⁵⁶⁵², Sp. ay. “hasır dokuma, kilim, paspas” (TatR [čəpta⁵⁶⁵³] ay., ÇağR (Vámb.) [çifta⁵⁶⁵⁴] “kamıştan hasır”, ÇağKún. [çifta⁵⁶⁵⁵] “hasır, minder”)

çir [t'šər] bk. *çir* [t'šər]

çirik [t'šərək] (yans.); *şilipe ç. tutarat'* [šələbe t'š. tudarat'] “dişlerini gıcırdatıyor”

çiriş [t'šərəš]⁵⁶⁵⁶, Sp. ay. “Abies excelsa, ladin, köknar”; krş. Gomb. [t'šəržə] (TatR [čərsə⁵⁶⁵⁷])

çirka- [t'šərga-], Sp. ay. “kaplamak, sarmak, dolamak; kundaklamak” (krş. *çirke-* [t'šərgə-])

çirkış- [t'šərgəš-], Razsk. I, 8 [t'šərgəš-] “kavga etmek, dövüşmek, savaşmak, mücadele etmek”; *pır-pırınpe ilikhī pek vırssa çarkaşsa purınman* [pər-pərinbe ələkçə pek vərssa t'šərgəssa purənmən]⁵⁶⁵⁸ “birbiriyle eskisi gibi vuruşup dövüşerek yaşamamış”, Razsk. I, 8 (krş. ? KırgR [čərka-⁵⁶⁵⁹] “hızlı hareket etmek”)

çirmala- [t'šərmala-], Sp. ay. “tırmalamak, cırmalamak, çizmek, kazımak” (Kzk. Osm. KrmR [tərmala-⁵⁶⁶⁰] “tırmıklamak, taraklamak”; Osm. “tırnaklarıyla çizmek”; krş. Tat. Alt. Tel. ŞorR [tərma-⁵⁶⁶¹] “pençeleriyle çizmek”)

çirman- [t'šərmən-]⁵⁶⁶² “kaygılanmak, endişelenmek, dertlenmek, tasalanmak”; *açasemşin çirmanni* [a.đzazemžən t'šərmanni] Uçebn. 114 “çocuklar hakkında endişelenme”

çirmantar- [t'šərməntər-]⁵⁶⁶³ ettirgen. “yük olmak, rahatsız etmek, engel olmak”; Márk V, 35 “zahmet vermek”

⁵⁶⁴⁴ < MişBüg. *çubar*, Tat. *çuar* “alacalı” (Poppe, 1927, s. 164; EWb., s. 119a; ESTY II, s. 449a).

⁵⁶⁴⁵ TatB *çuar* 1876: 93

⁵⁶⁴⁶ TatO *çyar* 1892: 229b

⁵⁶⁴⁷ TatR *çyar*, *çywar* 1905: 2164

⁵⁶⁴⁸ ÇağR *çubar* 1905: 2185

⁵⁶⁴⁹ < Tat. *çibik* “çubuk, ince değnek” (Poppe, 1927, s. 164).

⁵⁶⁵⁰ Tat. Osm. Alt. vd. R *чыбык* 1905: 2099

⁵⁶⁵¹ OsmR *түтүн чыбыгы* 1905: 2099

⁵⁶⁵² < Tat. *çipta* ay. (Poppe, 1927, s. 164; EWb., s. 109a; ESTY II, s. 471a).

⁵⁶⁵³ TatR *çyınma* 1905: 2098

⁵⁶⁵⁴ ÇağR *çifta* چيفتا 1905: 2155

⁵⁶⁵⁵ ÇağKún ay. 1902: 43, LÇ چيفتا 1881: 162a

⁵⁶⁵⁶ < Tat. *çırşı* ay. (Poppe, 1927, s. 164; EWb., s. 110a).

⁵⁶⁵⁷ TatR *чырышы* 1905: 2081

⁵⁶⁵⁸ Çevirisi, CsSz. 'te (s. 185) ve ÇS'nde (s. 16) bulunmamaktadır.

⁵⁶⁵⁹ KırgR *чырка-* 1905: 2079

⁵⁶⁶⁰ Kzk. Osm. KrmR *тырмала-* 1905: 1331

⁵⁶⁶¹ Tat. Alt. Tel. ŞorR *тырма-* 1905: 1331

⁵⁶⁶² Bize göre; < Tat. *çırma-*, *çırma-*, *çırğa-*, *çırma-*, *çırna-* “sarmak, dolamak; karışmak, dolaşmak” (ESTY II, s. 4445b), *çırma-* “sarmak, dolamak”, *çırma-* “sarmak, dolamak; yuvarlamak, dürmek, sarmak; etrafında toplanmak; etrafını sarmak, kaplamak; birini veya bir şeyi farklı bir ruh hâline veya duruma sokmak” (TTAS VI, s. 439bc, 440a). Ahmet'yanov da sözcüğün Çuvaşçaya *çırma-* biçiminde ve aynı anlamda kopyalandığını belirtiyor. Ancak biz Çuvaşçada *çırma-* olarak bulamadık. Bu nedenle * ile verilmelidir. Muhtemelen yalnızca “birini veya bir şeyi farklı bir durum veya ruh hâline sokmak” anlamıyla kopyalanmıştır. Üzerine *-n-* dönüşlülük eki almıştır.

⁵⁶⁶³ < *çirman-* “kaygılanmak, endişelenmek, dertlenmek, tasalanmak + *-tar-* (e.e.y.e; ettirgenlik), bk. *çirman-*.

çirmav [t'š̌̈rmav]⁵⁶⁶⁴ “endişe, kaygı, keder, rahatsızlık”; krş. Gomb.

çirmavsır [t'š̌̈rmavž̈r]⁵⁶⁶⁵ “kaygısız, tasasız, dertsiz”

çis- [t'š̌̈s-] “uzatmak, germek”, Zol. 105 “çekmek”, Uçebn. 149 “uzatmak”; krş. Máté VIII, 3, XII, 13 *ts-* [ťs-] ay.

çisik [t'š̌̈ž̈k]⁵⁶⁶⁶ “sırım gibi, ince uzun, uzun ve ince”; AşmMater. 153 “uzunca”

çist [t'š̌̈st] “bir saatin tik tak etmesini taklit eden bir kelime”; *çist tu-* [t'š̌̈st tu-] “(saat) tik tak etmek” (krş. KrmR [č̌̈t-č̌̈t]⁵⁶⁶⁷ “tik tak”)

çit- [t'š̌̈t-]⁵⁶⁶⁸, Sp. ay. “dayanmak, katlanmak, çekmek, tahammül etmek, sabretmek, direnmek, kaçınmak”; krş. Gomb. [t'š̌̈t-] (Tat. [č̌̈da-])

çitimli [t'š̌̈ď̈mľ̈]⁵⁶⁶⁹ “sabırlı, tahammüllü, dayanıklı, dirençli”

çitullı [t'š̌̈ď̈ulľ̈]⁵⁶⁷⁰ Uçebn. 125 = *çitimli* [t'š̌̈ď̈mľ̈] (“dayanıklı sabırlı”)

çitirtat- [t'š̌̈ď̈ř̈pat-]⁵⁶⁷¹ (yans.) Uçebn. 149 “çıtırdamak” (TatB [č̌̈ť̈ř̈da-]⁵⁶⁷² “(kırılma sırasında) çatırdamak”)

çitliħ [t'š̌̈tľ̈ħ]⁵⁶⁷³ “gür, sık çalılık, ormanın en sık yeri” (krş. TatR [č̌̈ť̈ř̈]⁵⁶⁷⁴ “çalı çırpı”, MişBüg. [č̌̈ť̈ř̈man] “sık çalılık”, Alt. TelR [č̌̈ť̈]⁵⁶⁷⁵ “genç köknar ağacı, genç kuru, çalılık, ağaçlık, fundalık”)

çivaş [t'š̌̈vaš], Sp. ay. “Çuvaş; Çuvaşça”; krş. Gomb. [t'š̌̈vaš]

çi [t'š̌̈i]⁵⁶⁷⁶ “en, en üstünlük oluşturmak için kullanılır”; *çi pışik* [t'š̌̈i p̌̈ž̌̈k] “en büyük”; *çi maltan* [t'š̌̈i malban] “en önce”, Márk XVI, 9

⁵⁶⁶⁴ < *çirma- + -v (e.a.y.e.), bk. çirman-. Yegorov da sözcüğü Kmk. çirmav sözcüğüne yaklaştırıyor: *iş çirmav bolğan* “işler karıştı” (1964, s. 321).

⁵⁶⁶⁵ < çirmav “endişe, kaygı, keder, rahatsızlık” + +sır (a.a.y.e.), bk. çirmav.

⁵⁶⁶⁶ < çis- “uzatmak, germek” + -ik (e.a.y.e.).

⁵⁶⁶⁷ KrmR чым-чым 1905: 2089

⁵⁶⁶⁸ < Tat. čida- ay. < Mo. čida- “dayanmak, katlanmak” (Poppe, 1927, s. 164; EWb., s. 107b, 108a).

⁵⁶⁶⁹ Doğrudan Tat. çidamlı ay. sözcüğünden kopya olabileceği gibi şu şekilde de oluşmuş olabilir: < çitüm “sabır, tahammül” + +lı (a.a.y.e.). Burada yer almayan Çuv. çitüm “metanet, sabır” sözcüğü de doğrudan Tat. çidam ay. kopya olabileceği gibi yine Tatarcadan kopyalanan çit- “dayanmak, katlanmak, çekmek, tahammül etmek, sabretmek, direnmek, kaçınmak” eyleminden -im ekiyle türetilmiş olabilir. bk. çit-.

⁵⁶⁷⁰ < çit- “dayanmak, katlanmak, çekmek, tahammül etmek, sabretmek, direnmek, kaçınmak” + -u (e.a.y.e.) + +lı (a.a.y.e.), bk. çit-.

⁵⁶⁷¹ < *çit “yansıma söz” + +ır (a.a.y.e.) + +tat- (a.e.y.e.). Tatarcadan kopyalanmış da olabilir.

⁵⁶⁷² TatB čiť̈ř̈da- 1876: 94

⁵⁶⁷³ Poppe ve Räsänen, sözcüğü, Tat. çitir “çalılık, çalı çırpı” sözcüğünden kopya varsayar (1927, s. 164; 1969, s. 110a). Oysa kaynak sözcük için Tat. da daha iyi bir kanıt var: Tat. çitlik “sık ormanlık” (Öner, 2015, s. 97a). Bu da muhtemelen Tat. çitir “çalılık, çalı çırpı” + lık, buradan çitirlik “sık ormanlık” (~çitirmanlık ay.) (TTAS VI, s. 491c) sözcüğünden bir kısaltma.

⁵⁶⁷⁴ TatR чытыр 1905: 2090

⁵⁶⁷⁵ Alt. TelR ч̌̈m 1905: 1982

⁵⁶⁷⁶ Bu sözcük hakkında birbirinden çok farklı görüşler bulunmaktadır. Sıfatlarda en üstünlük derecesini belirtmek için kullanılan bu zarf, Çuvaşçada çin “gerçek, gerçekten” zarfıyla birlikte kullanılabilir: *çi (çin) aslı śın* “en zeki kişi” gibi. Bundan yola çıkarak Andreyev, *çi* zarfının muhtemelen çin “gerçek, gerçekten” sözcüğünden kısaltma ve ardından sıfatın ad gibi çekimlenmesini sağlayan -i eki almasıyla ortaya çıkmıştır (1957a, s. 101). Fedotov, sözcüğü, Mar. *yu* ay. ile ortak sözcük olarak görmüştür (1990, s. 318). Ahmet'yanov, Sibirya Tatarcası için kaydedilmiş *yuü* “hep, sürekli; gerçek, gerçekte, doğru” biçiminden yola çıkarak Tatarca için *çiy “en; gerçekten” biçiminin tasarlar ve bu biçimi de Çuv. *çi* ve Mar. *yu* yapılarına denklik olarak verir. Ahmet'yanov ayrıca Ramstedt'in

çiye [t'ʃije]⁵⁶⁷⁷, Sp. ay. “vişne” (TatB [čəjə⁵⁶⁷⁸], ÇağKún. [čije⁵⁶⁷⁹])

çiye-yivîssi [t'ʃije-jəvəssi]⁵⁶⁸⁰ “vişne ağacı”

çik [t'ʃik] “(canlı bir varlığın) içi”; *tuhtır üt inçen tir inçen iş inçen çikk inçen!* [tuχtər üdən.ðʒən tirən.ðʒən əʒən.ðʒən çikkən.ðʒən!]⁵⁶⁸¹ “(büyü metninden) çiksın bedeninden derisinden içerisinden içinden!”; krş. Máté XXI, 15

çik- [t'ʃik-]⁵⁶⁸², Sp. ay. “batmak, saplamak, batırmak, kakmak, sokmak, koymak, tıkmak; gömmek, defnetmek”; *unın kıkırne işipe çikni* [unən kəkrəne işəpe t'ʃiknə] “onun göğsüne bıçakla vurdu”; *şitike purnene çik* [šəðəge purnene t'ʃik] “deliğe parmağını sok!” (TatR [tək-⁵⁶⁸³] “sokmak, dikmek”; krş. Tat. Tel. Alt. vd. R [tək-⁵⁶⁸⁴] “basmak, tıkmak, sokuşturmak”)

çikın [t'ʃigən]⁵⁶⁸⁵ “sancı, ağrı”

çikkele- [t'ʃikkələ-]⁵⁶⁸⁶ iter.

çikan [t'ʃigan] “çingene” (Ru. *цыгань*; TatO [чигань⁵⁶⁸⁷] ay.)

çike [t'ʃigə]⁵⁶⁸⁸ “arşın (dirsekten orta parmak ucuna kadar)”

çiki [t'ʃigə]⁵⁶⁸⁹, Sp. ay. “otlarla kaplı sınır çizgisi, iki köy topluluğunun tarlaları arasındaki tarla sınırı”; *şir-çikki* [şər-t'ʃikki] ay.: *pırre parip hilhu çikk inçen* [pərre parəp χəlχu t'ʃikkən.ðʒən]

bu sözcüğü ET *yeg* “daha iyi” sözcüğünden getirdiğini aktarmakta fakat Tatarca denkliğinin bu varsayıma aykırılık gösterdiğini belirtmektedir. Ek olarak Çağ. *çink*, Nog. *şuy* “en” denkliklerini de burada verir. Ahmet'yanov, Çuv. *çi*'yi ayrıca başka bir maddede Far. *çi* “ne?, neden?” sözcüğüyle birlikte Tat. *çi* “onaylama ve şaşırma ifade eden parçacık” sözcüğüne yaklaştırmış, ancak hiçbirinin etimolojik açıdan açık olmadığını ifade etmiştir (2015b, s. 429a, 433b).

⁵⁶⁷⁷ < Tat. *çiye* “vişne” (Poppe, 1927, s. 164; ESTY II, s. 442b).

⁵⁶⁷⁸ TatB *čejä* 1876: 92

⁵⁶⁷⁹ ÇağKún. ay. 1902: 44, LÇ ۴۳ 1881: 164a

⁵⁶⁸⁰ < *çiye* “vişne” + *yivîs* “ağaç” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *çiye* ve *yivîs*.

⁵⁶⁸¹ Çevirisi, CsSz.'te (s. 186) ve ÇS'nde (s. 20) bulunmamaktadır.

⁵⁶⁸² << **dik-* (EDAL, s. 1370); < **tik-* (CHF, s. 177) = TT *dik-* “dikmek”. Emine Ceylan, **tuk-* (= TT *tık-* “tıkmak”) biçiminden getirir (1996, s. 14). Paasonen ise her iki biçime birden yaklaşıyor.

⁵⁶⁸³ TatR *mık-* 1905: 1409

⁵⁶⁸⁴ Tat. Tel. Alt. vd. R *мык-* 1905: 1300

⁵⁶⁸⁵ < *çik-* “batmak, saplamak, batırmak, kakmak, sokmak, koymak, tıkmak; gömmek, defnetmek” + *-en* (e.a.y.e.), bk. *çik-*.

⁵⁶⁸⁶ < *çik-* “batmak, saplamak, batırmak, kakmak, sokmak, koymak, tıkmak; gömmek, defnetmek” + *-kele-* (e.e.y.e., sıklık), bk. *çik-*.

⁵⁶⁸⁷ TatO *чиган* 1894: 226b

⁵⁶⁸⁸ Yegorov ve Fedotov, sözcüğü Çağ., Özb., Alt. *çağanaq*, Hak. *çığanaq*, Kırg. *çıkanak*, Nog., KKalp. *şığanaq*, SUyg. *tikenek* “dirsek” sözcüklerine yaklaştırmıştır (1964, s. 325; 1996b, s. 418). Räsänen, OT *çig* “Türk arşını, 1/3 Arap *ib'i*”, Tar. *çî* “bir ölçü birimi (= 10 *suñ*)”, Uyg. *çık* “ayak (uzunluk birimi)” sözcükleriyle birlikte Çin. *ch'î* < **t'şiek* sözcüğünden bir kopya saymıştır (1969, s. 107a). Fedotov, ayrıca sözcüğün Mariceye de *чыки* biçiminde Çuvaşçadan geçtiğini ve orada “bodur kişi” anlamında kullanıldığını belirtir (1990, s. 275). Ahmet'yanov, sözcüğün Tatarcaya da *çige* ay. olarak kopyalandığını belirterek sözcüğün, Kırg. *çığanaq* “dirsek” ile birleştirilmesinin doğru olmadığını belirtir. Ayrıca Çuv. *çike*'yi, başka bir maddede Tat. *şike* “cüce” ve Mar. *чыки* “bodur”, *ишга* “orman perisi” birlikte denklik olarak verir. Mariceye sözcüğün Çuvaşçadan geçtiğini aktaran Ahmet'yanov'a göre burada Udm. *куд-мурт* “yarım arşın uzunluğunda kişi” (*куд* “kol, dirsek” ve *мурт* “kişi”) yapısından bir örnekseme söz konusudur (2015b, s. 434a). EDAL'da *çike* sözcüğü, AT **çıkın(aq)* “dirsek, kolun ön kısmı” biçimi altında, OT *çağanaq*, Özb. ağ. *çekenek*, Tat. ağ. *çığanaq*, Başk. ağ. *sığanaq*, Kırg. *çıkanak*, Kzk. *şığanaq* vb. biçimlerle birlikte verilmiştir (s. 412).

⁵⁶⁸⁹ < Tat. *çik* “sınır” (Poppe, 1927, s. 164; EWb., s. 102b; ESTY II, s. 435a).

“(sadece) bir kez yüzüne bir tokat atacağım” (TatB [çik⁵⁶⁹⁰] “kenar, sınır”, Krm. OsmR [čäki⁵⁶⁹¹] “iki bölgeyi ayıran bir tarla sınırı”)

çikilen-: çikilense kay- [t'šigälən-: t'šigälənɛ kaj-]⁵⁶⁹² “takla atmak, yuvarlanmak”; *çikilenmelle vilya-* [t'šigälənmelle vj'l'a-] “takla atarak oynamak”

çikîn-: çikînse ançî ükrî [t'šigən-: t'šigənɛ an.ǫžǫ ükrǫ]⁵⁶⁹³ “burnunun üstüne düştü”; *çikînse şırat'* [t'šigənɛ şırat'] “öne eğilerek arıyor”

çikki [t'šikki]⁵⁶⁹⁴ (3. tekil kişi iyelik ekiyle birlikte): *hıy-çikki* [χəj-t'šikki] bk. *hıyî* [χəjə] (TelR [tik⁵⁶⁹⁵] “yarık, dikiş yeri”; krş. Çuv. *çik-* [t'šik-])

çiklet- [t'šiklet-]⁵⁶⁹⁶ “(yans.) (ör. bir fare) vik vik etmek, ciyaklamak, (ör. küçük bir kuş)cıvıldamak, cır cır ötmek, cik cik etmek”

çikmek [t'šikmek]⁵⁶⁹⁷ “kazık, çit kazığı”; Uçebn. 33 “merdiven”; krş. *tikme, tikmek* [təkmɛ, təkmək] (krş. TatR [təkmɛ⁵⁶⁹⁸] “kazıklarla yapılmış çit”, KumR [tikmä⁵⁶⁹⁹] “kazık”)

çilîklet- [t'šiləklet-]⁵⁷⁰⁰ “(yans.) cıvıldamak (serçe)”

çilka [t'šilka] “kızlık zarı, himen” (Ru. *цилька*)

çillay [t'šillaj] (Márk II, 1 [t'šj'laj]) “uzun zaman, uzun süre”; *ç. tîrsan tin kiltîm* [t'šî tîrsan tin kilðəm] “uzun bir süre (yolda) geç kaldıktan sonra ancak yeni geldim”; *çillayrampa kilmînççîha vîl pirîñ pata* [t'šillajramba kilmənt't'šəxa vəl pirən pata] “o uzun zamandır bizim yanımıza gelmedi”; krş. Márk II, 1 *çilay kun irtsen* [t'šj'laj kun irtsen] “birkaç gün sonra”

çim [t'šim], Sp. ay. “dur!” *çimha* [t'šimχa], ay.; çoğ. *çimîr!*, *çimîr-ha!* [t'šimər!, t'šimər-χa!] “durun!” – krş. Márk XV, 36; krş. Gomb. [t'šəmaj] (krş. LebR [čəm⁵⁷⁰¹] “sakin, sessiz!”, Tel. KumR [təm] “sessizlik, sessiz”, [təm pol (təm)⁵⁷⁰²] “sus! sessiz ol!”)

çip: çip-çip-çip-çip [t'šip: t'šip-t'šip-t'šip-t'šip]⁵⁷⁰³ “tavuğa böyle seslenirler”

⁵⁶⁹⁰ TatB ay. 1876: 95

⁵⁶⁹¹ Krm. OsmR *čäki* 1905: 1949

⁵⁶⁹² Bize göre; < Tat. *çügele-* “çörmek” < *çük-* “çökmek” (ESTY II, s. 459b). Tat için böyle bir anlamı tespit edemedik ancak takla için önce çörmek gerekir. Bu semantik ilişki sonucu Çuvaşçadaki anlamı kazanmış olmalı. Çuvaşça biçimde ayrıca *-n-* dönüşlülük eki vardır.

⁵⁶⁹³ Bize göre; < Tat. *çügen-* “çörmek, eğilmek” < Tat. *çük-* “çökmek” (TTAS VI, s. 461c).

⁵⁶⁹⁴ İki farklı etimoloji yapılabilir: 1. < *çik-* “batmak, saplamak, batırmak, kakmak, sokmak, içine koymak, tıkmak; gömmek, defnetmek” + *-î* (e.a.y.e.) + *î* (3. tekil iyelik eki); 2. < *çiki* “sınır, çizgi” + *î* (3. tekil iyelik eki), krş. *çik-* ve *çiki*.

⁵⁶⁹⁵ TelR *mik* 1905: 1347

⁵⁶⁹⁶ < *çik* “kuş ve fare sesi hak. yansıma söz” (ÇRS, s. 593c) + *+let-* (a.e.y.e.).

⁵⁶⁹⁷ < *çik-* “batmak, saplamak, batırmak, kakmak, sokmak, koymak, tıkmak; gömmek, defnetmek” + *-mek* (e.a.y.e.), bk. *çik-*.

⁵⁶⁹⁸ TatR *mikmä* 1905: 1410

⁵⁶⁹⁹ KumR *mikmä* 1905: 1351

⁵⁷⁰⁰ < *çilîk* “serçe cıvıltısı hak. yansıma söz” (Aşm. XV, s. 202) + *+let-* (a.e.y.e.).

⁵⁷⁰¹ LebR *чым* 1905: 2102

⁵⁷⁰² Tel. KumR *тым, тыи пол! (тым!)* 1905: 1342

⁵⁷⁰³ *i* olmalı.

çip: ç. **çiper** [t'šip: t'š. t'šibær] “çok iyi, çok güzel, güpgüzel” (OsmR [çäp] “sıfatların anlamını pekiştiren ön ek”; [çäp çävrä⁵⁷⁰⁴] “çepeçevre”)

çiper [t'šibær]⁵⁷⁰⁵, Sp. ay. “iyi, güzel, edepli, terbiyeli”; Uçebn. 87 “güzel”, Zol. 102 “sevimli, güzel, iyi”; ç. *šile* [t'š. əslɛ] “iyi çalış”; ç. *pul* [t'š. pʊl] “iyi, terbiyeli ol!” *çip çiper* [t'šip t'šibær] “çok iyi, çok güzel” – krş. Gomb. [t'šibär] “güzel” (TatO [çibär⁵⁷⁰⁶] “güzel, zarif, sevimli”, TKarR [çibär⁵⁷⁰⁷] “güzel, değerli”, Alt. Tel. Leb. Tar. KumdR [çäbär⁵⁷⁰⁸] “temiz, derli toplu, tutumlu”; Tar. “düzenli”)

çir [t'šir]⁵⁷⁰⁹ “hastalık”; krş. Gomb. [t'šir] (Tat. [çir])

çirle- [t'širle-]⁵⁷¹⁰ “hastalanmak”

çirlä [t'širlə]⁵⁷¹¹ “hasta”

çirkü [t'širgü], Sp. [tsircü] “kilise, tapınak” (Ru. *церковь*; krş. TatB *çirkeü* [çirkäü⁵⁷¹²])

çis [t'šis]⁵⁷¹³, Razsk. I, 22 [t'šis] “ziyafet, şölen, ağırlama; yedirip içirme, besleme”; *šakī šivīn tūrššine ay šleni, šakī tivan umnete ay çis pultīr* [šacə šəvən tərššəne aj əsləni, šacə təvan umnədə aj t'šis puldər]⁵⁷¹⁴ “(bir halk şarkısından)”

çisla- [t'šisla-]⁵⁷¹⁵, Razsk. I, 22 [t'šisla-] “ağırlamak, ikram etmek, yedirip içirmek”

çiş- [t'šiš-] “itmek, dürtmek”

çihñ- [t'šijæn-]⁵⁷¹⁶ “nefes borusuna bir şey almak, kaçırmak, boğulmak, kusmak”; *šikīr-tīpreñçikpe çihñtīm* [šəgər-təpreñ.ðžəkpe t'šijændəm] “nefes boruma bir ekmek parçası takıldı”

çıs [t'šis] bk. *çis* [t'šis]

çuh I [t'šux]⁵⁷¹⁷ “fakirlik, yoksulluk”; *çuhrahranta çunīm hurlanat'* [t'šuxraçrandə t'šünəm çurlanat'] “daha da yoksulluktan korkuyorum” (TatR [çak⁵⁷¹⁸] “kötü, yaramaz”)

çuhñin [t'šuxæn]⁵⁷¹⁹, Uçebn. 126 *çuhñin* [t'šuxæn⁵⁷²⁰] “fakir, yoksul”

⁵⁷⁰⁴ OsmR *çän, çän çäpə* 1905: 1994

⁵⁷⁰⁵ < Tat. *çiber* “güzel, şirin” < Mo. *çeber* “temiz, düzgün” (Poppe, 1927, s. 164; ESTY II, s. 433b, 434a).

⁵⁷⁰⁶ TatO *çибяр* 1892: 226b

⁵⁷⁰⁷ TKarR *çибәр* 1905: 2154

⁵⁷⁰⁸ Alt. Tel. Leb. Tar. KumdR *çäbär* 1905: 1997

⁵⁷⁰⁹ < Tat. *çir* ay. (Poppe, 1927, s. 164; ANLT, s. 38; ESTY II, s. 438a). EDAL'da sözcük, AT *çer biçimi altında Çuv. *šir-* “çürümek; hasta olmak”, *šir-ik* “çürük” ve Tat. *çir* “hastalık” gibi Türkçe denkliliklerle birlikte verilir (s. 434). Bu açıkça hatalı bir birleştirmedir.

⁵⁷¹⁰ < *çir* “hasta” + *+le-* (a.e.y.e.), bk. *çir*. Doğrudan Tat. *çirle-* “hastalanmak” eyleminden bir kopya da olabilir.

⁵⁷¹¹ < *çir* “hasta” + *+le-* (a.e.y.e.), bk. *çir*. Doğrudan Tat. *çirlä* “hasta” sözcüğünden bir kopya da olabilir.

⁵⁷¹² TatB ay. 1876: 96

⁵⁷¹³ < Ru. *честь* “şeref, namus” (Yeg., s. 329; Fed. II, s. 428; Agyagási, 2005, s. 208–20).

⁵⁷¹⁴ Çevirisi, CsSz.'te (s. 187) ve ÇS'nde (s. 21) bulunmamaktadır.

⁵⁷¹⁵ < *çis* “ziyafet, şölen, ağırlama; yedirip içirme, besleme” + *+la-* (a.e.y.e.), bk. *çis*.

⁵⁷¹⁶ < *çih-* “tıkmak, doldurmak; ölçüsüz yemek” (ÇRS, s. 599b) + *-in-* (e.e.y.e.; dönüşlülük). Çuv. *çih-* < **tu-* (EDAL, s. 1425) = TT *uk-* ay.

⁵⁷¹⁷ < Tat. *çak* “kötü, yetersiz” (Poppe, 1927, s. 164;). Ahmet'yanov, Çuvaşça biçimin Bulg. yani EÇuv. *çoh biçiminden geldiğini düşünüyor (2015b, s. 403b).

⁵⁷¹⁸ TatR *çак* 1905: 1831

⁵⁷¹⁹ Kökeni tartışılmıştır. Bize göre; < *çuh* “fakirlik, yoksulluk” + *+in* (a.a.y.e.), bk. *çuh I*. Yegorov, sözcüğü, ET *çığay* “fakir, zavallı” sözcüğüne yaklaştırmıştır (1964, s. 328). EDAL yazarları, AT *çığan “fakir; yaramazlık; kaba”

çuhhınlan- [tʰʊχχânlan-]⁵⁷²¹, Uçebn. 150 *çuhınlan-* [tʰʊχânlan-⁵⁷²²] “fakirleşmek, fakir olmak, yoksullaşmak”, Uçebn. 150 “sefalete düşmek, zayıflamak”

çuhhınlîh [tʰʊχχâlâχ]⁵⁷²³, Uçebn. 104 *çuhınlîh* [tʰʊχânâlâχ⁵⁷²⁴] “fakirlik, yoksulluk”

çuh II [tʰʊχ]⁵⁷²⁵ “zar zor, güçlülük”; *çuh yıtsa kiltîm* [tʰʊχ jõtsa kildəm] “zar zor getirebildim”; *çuh çuh süret* [tʰʊχ tʰʊχ süret] “zorlukla yürüyor” (OsmR [çak⁵⁷²⁶] “ta, tam”)

çuh III [tʰʊχ]⁵⁷²⁷ “aha!, oh olsun!, hak ettin!, çok iyi olmuş! (sevinme ünlemi)”; *çuh kirlî sana, hu maltan vîrstartın* [tʰʊχ kirlə sana, χu malɔan vêrstardân] “oh olsun, hak ettin, kavgayı sen başlattın!” (AltV [çok⁵⁷²⁸] “başka birinin talihsizliğine kötü niyetli bir şekilde sevinmeyi ifade eden ünlem”)

çuh IV [tʰʊχ]⁵⁷²⁹, Sp. ay. “zaman, vakit, çağ”; krş. Gomb. [tʰʊχ] (Tat. Alt. vd. R [çak⁵⁷³⁰] “zaman; ölçü”)

çuhîm [tʰʊχâm]⁵⁷³¹ “göz kararı, olası, yaklaşık olarak tahmin etme (ölçme ve tartma olmadan), gözle”

(= ET *çığah*, *çığay* “fakir, zavallı”) sözcüğünü ele aldıkları yerde not olarak Çuv. *çuhîn* “fakir” sözcüğünün bunlardan farklı bir kökten geliyor olabileceğini belirtmişler ve soru işaretiyle birlikte Çuv. *çuh* “fakirlik” sözcüğünün *yok “yok” biçimine götürülebileceğini ifade etmişlerdir (s. 445). Ancak bu sözcüğün Çuvaşçada *şuk* olarak yaşadığını biliyoruz. Ahmet’yanov, Tatarca için ET *çığay* sözcüğünün denklğini, *çığan* biçiminde kaydetmiştir (2015b, s. 467b). Ancak Çuvaşçaya bu biçimden kopyalanmış olması da fonetik açıdan zor görünüyor. Ahmet’yanov, ayrıca Tat. *çigen* “çingene” sözcüğünün etimolojisini ele aldığı yerde Çuv. *çuhhîn* sözcüğünü de karşılaştırma amacıyla vermiştir (2015b, s. 429b). Bunun sebebi Räsänen (1969, s. 107b) gibi bazı yazarların ET *çığah* “zavallı, fakir” ve onun diğer Türk dillerindeki denklıklarını TT *çingene* sözcüğüyle karşılaştırmış olmasıdır.

⁵⁷²⁰ Uçebn. *ħyχân*

⁵⁷²¹ < *çuhhîn* “fakir, yoksul” + *-lan-* (a.e.y.e.), bk. *çuhhîn*.

⁵⁷²² Uçebn. *ħyχânланас*

⁵⁷²³ < *çuhhîn* “fakir, yoksul” + *-lîh* (a.a.y.e.), bk. *çuhhîn*.

⁵⁷²⁴ Uçebn. *ħyχânлăχ*

⁵⁷²⁵ < Tat. *çaķ* “zar zor, güçlülük” (Poppe, 1927, s. 164). Ahmet’yanov, Tatarca için bu sözcüğü, “zaman” anlamındaki *çaķ* sözcüğüne bağlı kabul eder (2015b, s. 403a).

⁵⁷²⁶ OsmR *çак* 1905: 1833

⁵⁷²⁷ Bu sözcük, Paasonen’de belirttiği gibi bir ünlem gibi görünüyor. Ancak sözcüğün yaklaştırılabileceği bazı başka biçimler var. Çünkü *çuh* için “tam olarak, uygun, cuk, tam ölçüde”, “vaktinde, zamanında” (bk. ÇRS, s. 597b; Aşm. XV, s. 252) anlamları da kaydedilmiştir. Hatta Paasonen dışında sözcüğü bu anlamlarıyla *çuh* “zaman” anlamından ayırmadan tek maddede verirler. Scherner’de Çuv. *çaķ* “uygun, elverişli, doğru zamanda” sözcüğü geçer ve Scherner bunun Tat. *çaķ* ay. sözcüğünden kopya olduğunu belirtir (1977, s. 80). Ahmet’yanov, Tatarca için bu sözcüğün, “zaman” anlamındaki *çaķ* sözcüğünden geldiğini belirtir (2015b, s. 403a). Tatarca için konuşma dilinde sıfat olarak kaydedilmiş *çaķ* “cuk, tam olarak uyan” biçimi de var (TTAS VI, s. 339c, 340). Türkiye Türkçesinin ağızlarında da *çaķ* “tam, tamam” anlamında kullanılır. Belki TT *cuķ oturmaķ* deyimindeki *cuķ* sözcüğüne de yaklaştırılabilir Ancak onun kökeni kesin olarak bilinmiyor.

⁵⁷²⁸ AltV *чок* 1884: 433a

⁵⁷²⁹ Poppe, Räsänen ve Scherner, Çuv. *çuh*’un Tat. *çaķ* “zaman” sözcüğünden bir kopya olduğunu düşünmüşlerdir (1927, s. 164; 1969, s. 95b; 1977, s. 11; WOT, s. 209). Ancak sözcüğü kopya olarak değerlendirmeyen görüşler de bulunur. Leks. yazarlarına göre, *çiāk “zaman” biçimi altında tartışılan Çuv. *çuh* sözcüğü, Çuvaşçada *i, *ı ve uzun *i biçimli ünlülerden önce meydana gelen tarihsel palatelleşmenin bir sonucu olarak *ç > *ç (*ş yerine) gelişiminin düzenli bir gelişimini sunar (s. 67). EDAL yazarları da sözcüğü AT *çiāk “zaman, ölçü” biçiminden kurallı bir biçim ve TT *çağ*, Tat. *çaķ* vb. Türkçe biçimlere yaklaştırırlar (s. 436). Ahmet’yanov, Çuvaşça biçimin EÇuv. *çah biçiminden geldiğini düşünür. Ona göre; Mar. *чоло* “-e yakın, -e doğru” sözcüğü de Bulg. *çahlı biçiminden kopyalanmıştır (2015b, s. 402b). Sözcüğün Çuvaşça için kopya olmadığı düşünülmesine sebep bu biçimlerin Moğolca denklıkların de *ç*-li olmasıdır: Orta Mo. *çah*, *çaķ*, Yazılı Mo. *çağ* “zaman” gibi. EDAL yazarlarına göre, Çagatayca ve bazı diğer Türk dillerindeki denklıklarının Moğolcadan kopya olarak düşünülebileceği ancak bunun tüm Türkçe denklıklar için söylenemeyeceğini belirtirler çünkü bu sözcük, Türk dillerinin hemen hepsinde çok yaygın bir biçimde bulunur (bk. EDAL, s. 436, 437).

⁵⁷³⁰ Tat. Alt. vd. R *çак* 1905: 1831

çuhlî [t'şuxlâ]⁵⁷³² “- gibi, - kadar, - kadar iyi, - ona eşit, benzer, - ile kıyaslanabilir”; *vîl man ç. pusan, yurîççi* [vâl man t'ş. puzan jürət't'şə] “o benim gibi olsa, iyi olurdu”; krş. Máté X, 25; krş. *çul* [t'şul] (Tat. [çaklâ])

çuhla- [t'şuxla-]⁵⁷³³, Sp. ay. “düşünmek, muhakeme etmek, incelemek, tahmin etmek, değerlendirmek”, Uçebn. 150 “anlamak, kavramak”; *hu çuhlasa hu par* [xu t'şuxlaza xu par] “kendi tahminine göre ver!” (TatR [çakla-⁵⁷³⁴] “karar vermek”)

çukmar [t'şukmar]⁵⁷³⁵, Uçebn. 66 *tukmar* [tukmar⁵⁷³⁶] “çomak, sopa” (TatB [çukmar, çumar]; krş. TatB [tukmak⁵⁷³⁷])

çukun: **ç.-çülmek** [t'şucun: t'ş.-t'şülmek]⁵⁷³⁸ “dökme demir çömlek”; Uçebn. 37 *çukun* [t'şucun⁵⁷³⁹] ay.; krş. Gomb. [t'şucun] (Ru. *чугунъ*; krş. TatB [çujân⁵⁷⁴⁰])

çul [t'şul]⁵⁷⁴¹, Sp. ay. “taş” (Tat. [taš])

çul' [t'şul']⁵⁷⁴² “- kadar”; *şakkîn, şavîn çul'* [şakkân, şavân t'şul] “bu kadar, o kadar”; *mîn çul'* [mân t'şul] “ne kadar” *mîn çul' patîn attîna?* [mân t'şul' pādân attîna?] “çizmelerine ne kadar ödedin?”; krş. *çuhli* [t'şuxlâ]

çuman [t'şuman]⁵⁷⁴³ “maltı çimlendirmek için ıhlamur ağacı kabuğundan birbirine dikilerek yapılmış uzun, alçak kap”; krş. Zol. 103 [чикмень⁵⁷⁴⁴] “sepet”

⁵⁷³¹ < *çuh* “zaman, vakit, çağ; ölçü” + *+im* (a.a.y.e.), bk. *çuh*.

⁵⁷³² Doğrudan Tat. *çaklı* “kadar; derecede, miktarda” sözcüğünden kopya olabilir. Ancak morfolojik yapısı sebebiyle daha çok Çuvaşça bir türetim gibi görünüyor. Şu şekilde de oluşmuş olabilir: *çuh* “zaman, devir, çağ; ölçü” + *+li* (a.a.y.e.) + *i* (a.a.y.e.); esasen sıfatların ad gibi çekimlenmesini sağlayan ek), bk. *çuh*.

⁵⁷³³ Doğrudan Tat. *çakla-* “karar vermek, hüküm vermek” eyleminden bir kopya olabileceği gibi şu şekilde de oluşmuş olabilir: *çuh* “zaman, devir, çağ; ölçü” + *+la-* (a.e.y.e.), bk. *çuh*.

⁵⁷³⁴ TatR *çakla-* 1905: 1838

⁵⁷³⁵ < Tat. *çukmar* “çomak” (Poppe, 1927, s. 164; WOT, s. 252; ESTY II, s. 452a).

⁵⁷³⁶ Uçebn. *тукмар*

⁵⁷³⁷ TatB ay. 1876: 97, 124

⁵⁷³⁸ Räsänen; sözcüğü, Alt., Tel. *çoygon* (Tel.) “demir kap”, (Alt.) “çaydanlık”, Tel. *çöygön* “çaydanlık”, Tar. *çöygin* “demir su tasi”, Krm., Kmk. *çoyun*, Bar. *çoyun*, Leb. *çoyun*, Kzk., Şor. *şoyun* “dökme demir”, Şor. *soyun, söyün*, Tar., Kumd. *çöyün*, Tat. *çuyun* ay. sözcükleriyle birlikte vermiş ve bu sözcüklerin Türk dillerine Çin. *t'şju'* + *kâng, kong, kang* “çelik; sert” biçiminden geçtiğini iddia etmiştir. Ayrıca ona göre Tat. *çuyun*, Mariceye *çoyân, çöyân* olarak daha sonra Çuvaşçadan Mariceye tekrar *çuğun, çuğân* olarak geçmiştir. Ek olarak Ru. *чугун* ve Tat. *çauun*, Bar. *çeygin* biçimleri de Çuvaşçadan kopyalanmıştır veya Tatarca ve Baraba Tatarcasına, Rusçadan geri kopyalanmıştır (1969, s. 113b).

⁵⁷³⁹ Uçebn. *ҳукун*

⁵⁷⁴⁰ TatB *çujîn* 1876: 97

⁵⁷⁴¹ << **tâl'* (EWb., s. 466a) = TT *taş* ay.

⁵⁷⁴² < *çuhli*, bk. *çuhli*.

⁵⁷⁴³ Aşmarin, bu sözcük hakkında şu bilgileri kaydeder: “söğüt dallarından örülmüş küçük bir kızak kutusu olan *çuman*, gübre taşıma, hayvanlar için kullanılmak üzere harmanı taşıma vb. için kullanılırdı. (Görünüşe göre; *çuman* sözcüğü, hayvancılıkla uğraşan Türk halklarının, ör. Karaçay, Türkmen, dilinde kuzulu koyun anlamına gelen *çulman, çalman* biçimlerine dayanıyor” (Aşm. XV, s. 227). Sözcük, Tatarcada da *çuman* “dört köşeli sepet (bir kızak üstüne yerleştirilir) veya hasır kızak” biçiminde bulunuyor. Ahmet'yanov, Çuv. *çuman* dışında Başk. *suman, şuman* “ağaçtan yapılan ve bir şeyler taşınan kap, sepet; dallardan yapılan kaz veya ördek yuvası”, Mar. *чоман, чöман* ay. “ağaç kabuğundan yapılan kızak”, Udm. *чумон* “türlü sepetler”, Ru. *чуман* “kızakla kaymak veya harman taşımak için kullanılan ağaç kabuğundan sepet” denkliklerini verir (2015b, s. 455a). Wichmann; Udmurtça, Komice ve Marice biçimlerinin Çuvaşça bir kopya olduğunu söyler (1903, s. 118). Fasmer, ise Rusça biçimin Çuvaşça bir kopya olduğunu belirtir (1987b, s. 382). Muhtemelen bölgesel bir sözcüktür.

⁵⁷⁴⁴ Zol. ay.

çuman [tʃʊman]⁵⁷⁴⁵ “yavaş, ağır, tembel, üşengeç, miskin, uyuşuk, ağırkanlı, hantal”; ç. *şın*, *laşa* [tʃ. şın, laža]⁵⁷⁴⁶ “uyuşuk kişi, at” (TatO [çaman⁵⁷⁴⁷] “(at hak.) tembel, dik başlı”, OsmR [çoman⁵⁷⁴⁸] “tembel, aylak, akılsız”, ÇağR [çuman⁵⁷⁴⁹] “tembel, düzensiz”)

çun [tʃʊn]⁵⁷⁵⁰, Sp. ay. “ruh, can, gönül”; krş. Gomb. [tʃon] (TatO, TatB [žan⁵⁷⁵¹], MişBüg. [jan] < Far.)

çun-pürten turî [tʃʊn-pürden tʃurê]⁵⁷⁵² “doğum esnasında çocuğun canını bulan ve onu *çun-şuratan turî* [tʃʊn-şuradan tʃurê] adlı diğer bir ruha teslim eden bir ruh, böylece bundan sonra o da canı çocuğa verir: *çun tupsa parakanni* [tʃʊn tʃpsa paraganni]⁵⁷⁵³ “can bulup veren”

çun-sihlan turî [tʃʊn siylan tʃurê]⁵⁷⁵⁴ “gündüz vakti insanın canını koruyan bir ruh (her insana özel böyle bir ruh vardır)”; krş. *upram* [upram]

çun-şuratan turî [tʃʊn-şuradan tʃurê]⁵⁷⁵⁵ “lohusalara yardım eden ve çocuğa can veren ruh (eğer vermezse çocuk ölü doğar)”; krş. *çun-pürten turî* [tʃʊn-pürden tʃurê]

çup [tʃʊp], Sp. ay.: *çup tu-* [tʃʊp tu-] “öpmek”; *epî çup turîm ana* [ebə tʃʊp turê m ana] “onu öptüm” (? (yans.) krş. ÇağKún. [çopuş⁵⁷⁵⁶] “öpüşmek”, OsmBM [chap⁵⁷⁵⁷] “dudakların çıkardığı ses, dudakların birbirine değerek çıkardığı ses”)

⁵⁷⁴⁵ < Tat. *çaman* “miskin, tembel (at hak.)” (Poppe, 1927, s. 164; EWb., s. 98a).

⁵⁷⁴⁶ Çevirisi, CsSz.’te (s. 188) ve ÇS’nde (s. 22) bulunmamaktadır.

⁵⁷⁴⁷ TatO *çaman* 1892: 224b

⁵⁷⁴⁸ OsmR *çoman* 1905: 2031

⁵⁷⁴⁹ ÇağR *çuman* 1905: 2188

⁵⁷⁵⁰ < Tat. *can* “can, ruh; insan” < Far. *cān* جان “can; yaşam” (Poppe, 1927, s. 167; ANLT, s. 29). Poppe’ye göre sözcük, Çuvaşçaya iki kez kopyalanmıştır ve Çuvaşçadaki daha eski biçimi *şın* sözcüğüdür. Poppe, Çuv. ç- sesinin, kopya sözcüklerde sadece GT ç- sesine değil, c- sesine de karşılık gelebileceğini ve bu sesin bazı ağızlarında ve ayrıca Hristiyan Tatarların ağızlarında da /y/’den geliştiğini, Volga Bulgarlarının dilinin de aynı zamanda bir c- ağızı (VB *cür* “100” gibi), ancak bu /c/ sesinin sonradan Çuvaşçada ś- olduğunu, buna karşın Çuvaşçada ikincil bir /j/ sesinin de bulunduğunu ve Çuvaşçadaki Türkçe kopya sözcüklerdeki /y/ sesinin bu /j/ ile yer değiştirdiğini, Çuvaşçaya bir c ağızından kopyalanmış sözcüklerdeki c- sesinin ise Çuvaşçada ç- sesine değiştiğini belirtir (1927, s. 167). Poppe, başka bir çalışmasında Çuv. *çun* sözcüğünü yaygın bir görüşle esasen Çuv. (bk.) *çim* sözcüğüyle birleştirilen GT *tun* “nefes, soluk” sözcüğüne yaklaştırmıştır (1956, s. 206). Scherner, Çuv. *şın* sözcüğünün de Far. *cān* sözcüğüne dayandığını düşünür. Böylece ona göre Çuvaşçada iki farklı sözcük aynı kaynak dil ve biçimden gelmektedir: Far. *cān*>EÇuv. *cān>OÇuv. *şın>Çuv. *şın* ve Far. *cān*>Tat. *can*>OÇuv. *çan>Çuv. *çun*. Bunun sebebi, bu sözcüklerin farklı zaman dilimlerinde kopyalanmış olmasının bir sonucudur. GT *y sesi VB’ds c- (tam olarak ses değeri bilinmesi de /cl/, l’l/ ve /çl/, l’ç/ arasında dalgalanmıştır) ve Çuv. ś- olmuştur. 13./14. yy. civarında veya daha öncesinde Volga Bulgarları, daha sonra Volga Bulgarcasında ve Çuvaşçada birlikte bulunacak olan /c/ ve /ç/ seslerinin bulunduğu Ar.-Far. kopya sözcükleri kullanmaya başlamışlardır. Miras sözcüklerde bu ses, Tatarcadan alınan ilk kopyaların nüfuzundan önce Çuvaşçada ś- sesine değişmiştir (1977, s. 52).

⁵⁷⁵¹ TatO *жан* 1892: 68b, TatB *žan* 1876: 98

⁵⁷⁵² < *çun* “ruh, can, gönül” + *pür-* “tayin etmek, atamak, kararlaştırmak, belirlemek; vermek, bahşetmek” + *-t-* (e.e.y.e.: ettirgenlik) + *-en* (şimdiki zaman ortacı) + *turî* “tanrı”, bk. *çun*, *pür-* ve *turî*.

⁵⁷⁵³ Çevirisi, CsSz.’te (s. 189) ve ÇS’nde (s. 22) bulunmamaktadır.

⁵⁷⁵⁴ < *çun* “ruh, can, gönül” + *sihla-* “korumak, sakınmak, esirgemek, savunmak, kollamak, gözetlemek, beklemek, gütmek, otlamak” + *-n* (şimdiki zaman ortacı) + *turî* “tanrı”, bk. *çun*, *sihla-* ve *turî*.

⁵⁷⁵⁵ < *çun* “ruh, can, gönül” + *şurat-* “doğurmak; yaratmak, oluşturmak” + *-an* (şimdiki zaman ortacı) + *turî* “tanrı”, bk. *çun*, *şurat-* ve *turî*.

⁵⁷⁵⁶ ÇağKún. ay. s. 48, LÇ *چوپوشماق* 1881:154b

⁵⁷⁵⁷ OsmBM *شاپ chap* 1886: 128b).

çup- [t^şup-]⁵⁷⁵⁸ “koşmak, koşuşturmak; kösnümek, çiftleşme isteği duymak, kızmak veya kızışmak olmak”; *ñe, kışre, yiti, kuşak* vb. *çupaşşın* [ənε, kəsre, yədə, kuşak t^şubaşşən]⁵⁷⁵⁹ “inek, kısrak, köpek, kedi vb. çiftleşmek için” (TatB [çab-⁵⁷⁶⁰] “koşmak”, Tat. Uyg. Alt. Tar. vd. R [çap-⁵⁷⁶¹] “hızlı sürmek, atla dörtнала gitmek”); Tar. “(aygırla kısrak hak.) çiftleşmek”)

çupkin [t^şupkân]⁵⁷⁶² “dolanan, aylak dolaşan, etrafta boş gezen, evde durmayan kadın veya erkek” (OsmR [çapkân⁵⁷⁶³] “hızlı yürüyen, koşan; haylaz, hilekâr”)

çuptar [t^şuptar]⁵⁷⁶⁴ “atın rengi hakkında söylenir: (?) kula” (AltR [çaptar⁵⁷⁶⁵] “at rengi: beyaz kuyruklu ve beyaz yeleli tilki renginde, kızılımsı”)

çuris [t^şürês]⁵⁷⁶⁶ “coşkulu, dizginsiz, haşarı, vahşi (at)” (TatR [çarês⁵⁷⁶⁷] “vahşi, haşarı”)

çus [t^şus] “tahtadan çatı” (Ru. *мечь*)

çuslih: ç.-hîma [t^şušlôç: t^ş.-çêma]⁵⁷⁶⁸ “çatı tahtası”

çusta [t^şusta] “yoğrulmuş hamur, hamur mayası” (Ru. *тесто*)

çusta-çiressi [t^şusta-t^şêressi]⁵⁷⁶⁹ “hamur teknesi”

çutla- [t^şutla-]⁵⁷⁷⁰ Uçebn. 150 “yontmak”

çuççu [t^şut't^şu] “(bir kişilik) küçük salıncak”; krş. *takanççi* [taçant't^şi]

çühe- [t^şüçê-]⁵⁷⁷¹, Sp. [t^şürê-] “çalkalamak, durulamak” (TatB [çajka-⁵⁷⁷²])

çük [t^şük]⁵⁷⁷³ “kurban, kurban etme, kurban bayramı; kurban ruhu” (krş. Magn. 8 “kurban ruhu”); ç. *tu-* [t^ş. tu-] “kurban etmek”; *çük şırlah, amin, şırlah!* [t^şük şırlaç, amin, şırlaç!]⁵⁷⁷⁴

⁵⁷⁵⁸ < Tat. *çap-* “dörtнала koşmak, elini savurmak, vurmak”, Çuvaşçadaki kurallı biçimi *şup-* “tokat atma, ellerini çırpmak” (Poppe, 1927, s. 164).

⁵⁷⁵⁹ Çevirisi, CsSz.'te (s. 189) ve ÇS'nde (s. 22) bulunmamaktadır.

⁵⁷⁶⁰ TatB ay. 1876: 91

⁵⁷⁶¹ Tat. Uyg. Alt. Tar. vd. R *çan-* 1905: 1916

⁵⁷⁶² Doğrudan < Tat. *çapkin* “sakin duramayan; kurye, dükkan çırağı” (Poppe, 1927, s. 164) sözcüğünden kopya olabileceği gibi Çuvaşça bir türetim de olabilir: < *çup-* “koşmak, koşuşturmak; kösnümek, çiftleşme isteği duymak, kızmak veya kızışmak olmak” + *-kin* (e.a.y.e.), bk. *çup-*.

⁵⁷⁶³ OsmR *çankın* 1905: 1922

⁵⁷⁶⁴ < Tat. *çaptar* “(at hak.) doru, tilki renginde” = Mo. *çabidar* “beyaz yeleli ve kuyruklu kızıl at” (Poppe, 1927, s. 165). Räsänen'e göre Türk dillerine Moğolcadan geçmiştir (1969, s. 94a).

⁵⁷⁶⁵ AltR *çanmap* 1905: 1926

⁵⁷⁶⁶ < Tat. *çarıs* “vahşi, zapt edilmez” (Poppe, 1927, s. 165; ESTY II, s. 414b).

⁵⁷⁶⁷ TatR *çарыс* 1905: 1864

⁵⁷⁶⁸ < *çus* “tahtadan çatı” + *+lih* (a.a.y.e.), bk. *çus*.

⁵⁷⁶⁹ < *çusta* “yoğrulmuş hamur, hamur mayası” + *çîres* “içi oyuk kap, kova” + *î* (3. tekil iyelik eki), bk. *çusta* ve *çîres*.

⁵⁷⁷⁰ < Tat. *çutla-* “yontmak” < Tat. **çut* “balta” < Kıpç., YUyg. *çot* ay. (ESTY II, s. 458b).

⁵⁷⁷¹ < Çuv. **çuyha* < Tat. *çayka-* “yıkamak” (Poppe, 1927, s. 165; ANLT, s. 35).

⁵⁷⁷² TatB ay. 1876: 90.

⁵⁷⁷³ < Tat. *çük* “bir halk bayramı günü” (EWb., s. 113b); “yağmur duası için eski ritüellerden biri” (WOT, s. 260). Clauson; Tatarca ve Çuvaşça biçimlere yer vermez ama *çök-* “çökmek” eyleminin emir kipli biçimi olduğunu ve bir ünlem olarak bazı deyimlerin (ör. Osm. *çök ur-* “diz çökmek”) yapısına katıldığını belirtir (1972, s. 413b). Marcel Erdal; Tatarca ve Çuvaşça gibi modern Türk dillerinde bulunan bu sözcüğün, Uygurcada *çök* sözcüğünün onaylanmadığını ancak *çökle-* “ateşle kurban etmek” biçiminde türemiş bir yapıda bulunduğunu belirtir (1991, s. 434). WOT yazarlarına göre, Clauson'un tespiti dikkate değerdir çünkü törenlerde bir beden dili göstergesi olarak kullanılan “diz çökme, oturma” adının sonradan “bayram” anlamını kazanmış olması muhtemeldir.

⁵⁷⁷⁴ Çevirisi, CsSz.'te (s. 189) ve ÇS'nde (s. 23) bulunmamaktadır.

“kurban bağışla, amin, bağışla!” (TatR [çük⁵⁷⁷⁵] “Hamsin yortusundan önceki perhizin arifesine denk gelen bir halk bayramı”; AltR [çok⁵⁷⁷⁶] “tanrılara içki sunarken çıkarılan nida; sunulan içki; yenecek yemeğin ilk üç kaşığıyla ikramda bulunmak”)

çükle- [t'šükle-]⁵⁷⁷⁷ “kurban etmek”

çükleme [t'šükləme]⁵⁷⁷⁸ “kurban bayramı”

çük-uyih, çükuyih (çük+uyih) [t'šüg-ujêxə, t'šügujêx (t'šük+ujêx)]⁵⁷⁷⁹ “on birinci ay”

çülük [t'šülük]⁵⁷⁸⁰, Sp. ay. “at omuzluğunu, göğüslüğünü, hamutu bağlayan kayış, hamut kayışı” (TatB [çöjöldörək⁵⁷⁸¹], MişBüg. [çüwəldərək])

çülmek [t'šülmək]⁵⁷⁸², Sp. ay. “(kilden yapılmış) çömlek, toprak kap”; *mîylî ç.* [mêjlê t'š.] “testi” (Tat. [çülmäk], Osm. KrmR [çölmäk⁵⁷⁸³])

çüpik [t'šübək]⁵⁷⁸⁴ “üstüpu, uçan elyaf, kıtık” (Tat. [çübək])

çüreçe [t'šürə.ðže]⁵⁷⁸⁵, Sp. ay. “pencere”; krş. Gomb. [t'šürəðže] (Tat. Bar. TobR [täräzä⁵⁷⁸⁶], KzkR [teräzä⁵⁷⁸⁷], KūrR [täräčä⁵⁷⁸⁸] < Far.)

çüreçe-huppi [t'šürə.ðže-χuppi]⁵⁷⁸⁹ “kepenk, panjur”

çüreçe-kuşî [t'šürə.ðže-kuşä]⁵⁷⁹⁰ “pencere gözü, pencere camı”

u [u]

u-, iv- [u-, êv-]⁵⁷⁹¹ “(tütünü) parçalamak, küçük havanda ezmek” (TatR [u-]⁵⁷⁹²)

uy [uj]⁵⁷⁹³ “(folk.) kır, tarla, saha, alan”; krş. *üçük* [ü.ðžük] (TatR [ui⁵⁷⁹⁴] “ova, vadi, çukurluk, yar”; Kırg. Sag. Koyb. [oi⁵⁷⁹⁵] “oyuk, çukur, ova, vadi, çukurluk”, YakB [oi⁵⁷⁹⁶] “açık bir alanda bulunan küçük orman”)

⁵⁷⁷⁵ TatR *çük* 1905: 2190

⁵⁷⁷⁶ AltR *çok* 1905: 2004

⁵⁷⁷⁷ < *çük* “kurban, kurban etme, kurban bayramı; kurban ruhu” + *le-* (a.e.y.e.), bk. *çük*.

⁵⁷⁷⁸ < *çükle-* “kurban etmek” + *-me* (e.a.y.e.), bk. *çükle*.

⁵⁷⁷⁹ < *çük* “kurban, kurban etme, kurban bayramı; kurban ruhu” + *uyih* “ay” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *çük* ve *uyih*.

⁵⁷⁸⁰ < Tat. *çüydülük* ay. (Poppe, 1927, s. 165); < Tat. *çüylük* “at başlığı kayışı; hamutu birbirine bağlayan kayış” (EWb., s. 121a); < Tat. ağ. *çülük*, *çüylük* (< *çüyllük*; bu sözcüğü, Tat. *çüyldirik*, ağ. *çüyldirik* “hamut kayışı” altında ele almış ancak *çüyldirik* sözcüğünden gelip gelmediğini belirtmemiştir. Muhtemelen ondan kısaltmadır. Ayrıca Tat. *çüyldirik* sözcüğünü, EMo. *següldürüg* “kuyruk bağı; kamçıyı tutamağı” sözcüğünden kopya saymıştır) (ESTY II, s. 446a).

⁵⁷⁸¹ *çöjöldörək* olmalı. TatB *çöjöldörək* 1876: 97

⁵⁷⁸² < Tat. *çülmek* ay. (Poppe, 1927, s. 165; EWb., s. 117b; ESTY II, s. 460b).

⁵⁷⁸³ Osm. KrmR *çölmäk* 1905: 2044

⁵⁷⁸⁴ < Tat. *çüpik* “kıtık, üstüpu” < *çüp* “çöp, süprüntü” (= Çuv. *šüp*, *šüpî* ay.) (EWb., s. 118a; WOT, s. 237).

⁵⁷⁸⁵ < Çuv. **türeçe* < Çuv. ağ. *töreçe* “pencere” < OÇuv. **toriça* << Far. *darîça* دريچه “küçük kapı; pencere” (ANLT, s. 41).

⁵⁷⁸⁶ Tat. Bar. TobR *mäpäsä* 1905: 1063

⁵⁷⁸⁷ KzkR *mepäsä* 1905: 1063

⁵⁷⁸⁸ KūrR *mäpävä* 1905: 1063

⁵⁷⁸⁹ < *çüreçe* “pencere” + *hupî* “kapak” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *çüreçe* ve *hupî*.

⁵⁷⁹⁰ < *çüreçe* “pencere” + *kuş* “göz” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *çüreçe* ve *kuş*.

⁵⁷⁹¹ << **uğ-*, *oğ-* ? (EWb., s. 510a; Çuvaşça biçim burada yer almaz); << **ob-* (EDAL, s. 1156); << **uv-* (CHF, s. 168) = TT *ov-* “ovmak”.

⁵⁷⁹² TatR *y-* 1893: 1591

⁵⁷⁹³ < **öy* = Trkm. *öy* ay. (Ceylan, 1996, s. 164).

uya- [uja-]⁵⁷⁹⁷ “(bayram) etmek, kutlamak”; krş. Gomb. [ujav] (TatB [uja-⁵⁷⁹⁸] “uyanmak, uyanık olmak”)

uyav [ujav]⁵⁷⁹⁹ “bayram, kutlama”; krş. Magn. 34

uyav-kun [ujav-kun] “bayram, kutlama günü”

uyar [ujar]⁵⁸⁰⁰, Sp. [ujar] “açık (gökyüzü, hava durumu), sakin”; *payan u.* [pajan u.] “bugün hava açık”; Uçebn. 88 “uğur böceği (Coccinella)” (Tat. [ajaz])

uyar-, uyart- [ujar-, ujar-]⁵⁸⁰¹ “(hava hak.) açık, bulutsuz olmak”; *payan kun uyarat*’ veya *uyartat*’ [pajan kun ujarat’ veya ujarat’] “bugün hava açık”; *uyarati pîr turî?* [ujaradi pær turê?] “(bir halk şarkısından) açılacak mı bir gökyüzü?” (TatR [ajaz-⁵⁸⁰²])

uyîh [ujêχ]⁵⁸⁰³, Sp. [ujêχ] “ay; ay”; *šîñî u.* [šəñə u.] “yeni ay”; *tulñî u., u. tullî* [tʉlnê u., u. tʉllî] “dolunay”; krş. Gomb. (krş. Tat. vd. R [aj⁵⁸⁰⁴])

uyîh-karti [ujêχ-kardî]⁵⁸⁰⁵ “ayın halesi”

uyîp [ujêp], Sp. [ujêp] “şakrak kuşu”

uyîr- [ujêr-]⁵⁸⁰⁶, Sp. ay. “ayırarak, ayrılmak, boşanmak, ayırt etmek, bölmek, paylaşmak, parçalamak, dağıtmak; (arı hak.) oğul vermek”; krş. Gomb. [urêχ] md. (Tat. [ajêr-])

uyîrim, uyrîm [ujêrêχm, ujrêχm]⁵⁸⁰⁷ “ayrı, ayrılmış” (Tat. [ajêrêχm])

uyran [ujran]⁵⁸⁰⁸, Sp. [ujran] “kesilmiş, ekşi süt suyu, peynir altı suyu; yayık altı, yayıklanmış süttan kalan sıvı, yayık ayranı” (Uçebn. 25 “yayıktan süt çalkama”); *uyran uşla-* [ujran uşla-]

⁵⁷⁹⁴ TatR yi 1893: 1594

⁵⁷⁹⁵ Kırg. Sag. Koyb. oi 1893: 969

⁵⁷⁹⁶ YakB oi 1851: 19a

⁵⁷⁹⁷ Yegorov, Räsänen ve Fedotov, sözcüğü, ET *aya-* “hürmetlerini sunmak, saygı göstermek, hürmet etmek, onurlandırmak”, OT (MK) *aya-* “korumak; (prense) unvan vermek”, Çağ. vd. *aya-* “bakmak, dikkat etmek”, Trkm. *aya-* “esirgemek, korumak”, Alt., Tel., Şor., Kzk., Tat., Başk., Krm., DT *aya-* “sakinmek; acımak, korumak, esirgemek” gibi Türkçe denklilere yaklaştırmışlardır (1964, s. 380; 1969, s. 11a; 1996b, s. 298). EDAL’da sözcük, AT **āja-* biçimi altında yukarıda sayılan denklilerle birlikte verilmiştir (s. 279). Ahmet’yanov, sözcüğün Çuv. Tat. *aya-* “acımak, esirgemek” sözcüğünden geçtiğini düşünmüştür (2015a, s. 120b). WOT yazarları, benzer Türkçe denklileri vermiş ve sözcüğün Eski Batı Türkçesi biçimini, dönüşlülük ekiyle birlikte **ayan-* olarak tasarlamıştır (s. 56, 57).

⁵⁷⁹⁸ TatB ay. 1876: 32

⁵⁷⁹⁹ < *uya-* “(bayram) etmek, kutlamak” + -v (e.a.y.e.), bk. *uya-*.

⁵⁸⁰⁰ < *ayař < ? *hayař (EWb., s. 11b); << *aňař (EDAL, s. 1025) = TT *ayaz* “ayaz, sakin havada kuru soğuk”.

⁵⁸⁰¹ < *uyar-* “açık (gökyüzü, hava durumu), sakin” + +-t- (a.e.y.e.), bk. *uyar*.

⁵⁸⁰² TatR *ajaz-* 1876: 216

⁵⁸⁰³ << **āy(aχ)* (-aχ eki) (Róna-Tas, 2015, s. 159); << *āy-uχ (Tekin, 1988, s. 31); << *ay (Leks., s. 55); << **āñ(k)* (EDAL, s. 303); << *ayıχ (CHF, s. 74; WOT, s. 470) = TT *ay ay*.

⁵⁸⁰⁴ Tat. vd. R ai 1893: 3).

⁵⁸⁰⁵ < *uyîh* “ay” + karta “halka, alan” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *uyîh*.

⁵⁸⁰⁶ << **adır-* (Ramstedt, 1922, s. 25; EDAL, s. 1117); << **adır-* (< **hadır-*) (EWb., s. 6b) = TT *ayır-* ay.

⁵⁸⁰⁷ < *uyîr-* “ayırarak, ayrılmak, boşanmak, ayırt etmek, bölmek, paylaşmak, parçalamak, dağıtmak; (arılar hak.) oğul vermek” + -im (e.a.y.e.), bk. *uyîr-*.

⁵⁸⁰⁸ Sözcüğü, Tü. *ayır-* “ayırarak” eylemine dayandıran çok sayıda görüş bulunmaktadır. Vámbéry, Macarcada *iró* “yayık ayranı” sözcüğünün de kaynağı olduğunu düşündüğü Tü. *ayran* sözcüğünü *ayır-* “ayırarak (sütü yağından)” eyleminden getirir (1870, s. 155) (Mac. *iró* “yayık ayranı” sözcüğünü için yapılan etimolojik açıklamaların değerlendirilmesi için bk. WOT, s. 464-470). Räsänen, soru işaretiyle birlikte Türk dillerinde yaygın olarak bulunan bu sözcüğün Tü. *ayır-* < **adır-* “ayırarak” eyleminden gelmiş olabileceğini düşünmüştür (1969, s. 12b). Larry Clark, Çuvaşçaya özgü bir ses değişimi göstererek kopya kabul edilemeyecek bu sözcüğün, Çuvaşçada *r*’den önceki

“yayık yaymak, tereyağı yapmak”; krş. Gomb. (TatR [äirän⁵⁸⁰⁹] “ekşi süttten yapılan bir içecek”, Kzk. AltR [airan⁵⁸¹⁰] “yoğurttan yapılmış bir içecek”)

uh- [uχ-]⁵⁸¹¹ “(giysiyi, çamaşırı veya kafayı, başı) yıkamak; (başını, kafasını) sallamak” (Tat. BarR [u-] “yoğurmak, ovmak, ezmek”; [katôn kir udê⁵⁸¹²] “kadın çamaşır yıkadı”; Sag. Koyb. KaçR [ū-⁵⁸¹³] “ezmek, ovmak”, ÇağR [uχ-⁵⁸¹⁴] ay.)

uhtar- [uχtar-]⁵⁸¹⁵ ettirgen. “yıkamak”

durumlar dışında *d sesinin /r/ sesine değiştiğini ancak r’den önce y olduğunu belirterek *uyran* sözcüğünü, Tü. *adran* biçiminden, *adran*’ı ise Tü. *adur-* “ayırarak” eyleminden getirir (1978, s. 373). Scherner, sözcüğü GT *ayran ay. biçimine götürür. Çuv. ağızlarında bulunan *or’an*, *ur’an* biçimleri ise ona göre Çuvaşça konuşma dilindeki *uyran*’dan gelişmiştir (1977, s. 35). Fedotov, *uyran* ve onun ağız varyantları olan *uryan*, *oryan*, *oren* biçimlerinin *uyır-* “ayırarak” eyleminden -an ekiyle türetildiğini düşünmüş ve TT *ayran* gibi Türkçe biçimlerle birleştirmiştir. Ancak sonraki yıllarda bu görüşünü tekrarlamamış ve etimolojik sözlüğünde bu açıklamaya yer vermemiştir. Fedotov, ayrıca Ova Mar. *öran*, ve Dağ Mar. *open* “yayık, peynir altı suyu; kaymağı alınmış süt” sözcüklerinin Çuvaşçadan kopya olduğunu belirtmiştir (1990, s. 225; 1996b, s. 272). Emine Yılmaz, sözcüğün en eski metinlerde ve bugünkü Türk dillerinde -y-’li olduğu için *adur-* eyleminden türemiş olamayacağını, birincil -y-’li olduğunu belirtir. Sözcüğün *Dîvânu Lugâti’t-Türk*’teki biçiminin *adran* değil *ayran*, Hakasça biçiminin *azran* değil *ayran* olması da buna kanıttır (baskıda). EDAL’da Çuv. *uyran*, TT *ayran* ve onun Türk dillerindeki biçimleriyle birlikte AT *ayran biçimi altında verilir (s. 280). WOT yazarları; Mac. *iró* “yayık ayranı” sözcüğünün etimolojisini ele aldıkları yerde bu sözcük hakkındaki olası tüm etimoloji açıklamalarının bir özetini vererek ayrıntılı bir değerlendirme yapmışlardır. Yazarlara göre, bu sözcük Macarcaya EBT *ıray biçiminden geçmiştir, *ıray ise şuradan gelir: < *ayray < **ayır-*. *Ayran* sözcüğünü, *ayır-* “ayırarak” eylemine dayandıran yaygın görüşe karşılık bu eylemin daha eski bir *adur-* ve onun da **ad-* biçimine gitmesinden dolayı bunun bir çelişki içerdiğini belirten yazarlar, eğer sözcük, *adur-* eyleminden geliyor olsaydı Kaşgarlı’daki biçimin de *adıran, *adıran* olması gerektiğini ifade ederler. Tüm bunlara rağmen *ayran* sözcüğünün “ayırarak” anlamına gelen eylemden türediğine dair güçlü bir kanıtları vardır. Çağataycada *ayran* sözcüğü, “ahırdaki atları birbirinden ayrı tutmak için kullanılan tahta parçası” anlamında ve CC’de “at tavlasi” anlamında kullanılmış yani ahırdaki atları birbirinden ayıran çubuk dolayısıyla ahırın kendisini ifade etmiştir. Yazarlar, bu verilerden yola çıkarak şunu iddia ederler: *adran* > *adran* > *ayran* değişimi, /dr/ ses grubu nedeniyle *ayran*’da *adur-* > *adıur-* > *ayır-* değişiminden daha önce gerçekleşmiştir. Kaşgarlı’da *adıruk* ve *ayruk* “ayrık otu”, *adıruk* ve *ayruk* “başka, ayrı”, *adıruş-* ve *ayruş-* “ayrılmak” çoğu durumda Oğuzca olarak işaretlenmiş olarak bulunur. Hakasçada da *azır-* ama aynı zamanda *ayran* da bulunur. Tüm bu veriler ışığında WOT yazarları, varsayımsal bir **ayır-* “yayıkaltı yapmak, yayık ayranı yapmak, kaymağı yayıkaltından ayırarak”. Bu biçim Yakutçada *ırt-* “çalkalamak, yayık yaymak, tereyağı yapmak” eyleminden hayatta kalmış olabilir ve bu biçim daha erken bir *ayır-* eyleminden geliyor olabilir. Bu, **ayır-* eyleminden iki tane adlaştırmış türev vardır: *ayıran* ve *ayırağ*. *Ayıran* bütün kaynaklarda mevcuttur. Çuv. *uyran*, *uryan*, *oryan*, *oren* biçimleri, erken bir Kıpçakça kopya olabilir ve bu yüzden sözcüğün orijinali Çuvaşçada kaybolmuş olabilir. Bu sözcükler, aynı zamanda Çuvaşçadan Mariceye geçmiştir: *öran* ve *oren* “yayık, peynir altı suyu”. *Ayırağ*’dan gelen *ayırağ* ise Mo. *ayırağ* “kıymız, kırsak veya ineğin fermente sütü” olarak bulunur ve esasen Çuvaşçada da bulunmuştur. Mariceye Çuvaşçadan kopyalanan başka bir biçim olan *yırđ* “yayık, peynir altı suyu, yayık yaymadan sonra kalan sıvı” sözcüğünden bir rekonstrüksiyon yapılabilir: *yıra < *ırağ. *ırağ biçimi de daha erken bir *ayırağ biçimini işaret eder (s. 464, 465, 469-470).

⁵⁸⁰⁹ TatR *äipän* 1893: 660

⁵⁸¹⁰ Kzk. AltR *airan* 1893: 25

⁵⁸¹¹ Yegorov ve Fedotov, sözcüğü TT *ov-*, *oğ-* “ovmak” ile birleştirmişlerdir (1964, s. 279; 1996b, s. 296). Ancak esasen TT *ov-* eylemine denklik olarak kabul edilen Çuvaşça biçim, (bk.) *u-*, *iv-* eylemidir. Çuv. *uh-* eyleminin kopya olma ihtimalini düşünelim. Bu varsayımda Çuvaşçanın kopya aldığı kaynak Türkçe sözcüğün -k ya da -g bitimli olması gerekir. Ancak Çuvaşçadaki kopyaların birçoğunun kaynağı olan Tatarca ve Başkurtçada da bu eylem, sırasıyla *u(w)*- ve *iw-* biçimindedir ve Çuvaşçaya kaynak olabilecek -g’li biçimler Sarı Uygurca ve Hakasçada bulunur (tüm Türkçe veri için bk. EDAL 1156). Eğer Tatarca ve Başkurtçada eylemin -g’li biçimleri varsa da biz bunu tespit edemedik. O hâlde kopya olması zordur. Bize göre; Çuv. *uh-* eylemi Çuv. *u-*, *iv-* “(tütünü) parçalamak, küçük havanda ezmek” eylemine eylemden eylem yapım eki -(i)h/-(i)h- ekinin eklenmesiyle oluşmuş, türemiş bir biçimdir. Türemiş biçimin, kökle anlamsal ilişkisinin uzak olması sebebiyle ayrı bir sözcük olarak değerlendirilmiş olmalı. Bahsedilen ek genellikle tek heceli sözcüklere eklenen bir ektir. Ancak genelde eylemin anlamından uzaklaşmadan onları pekiştirerek geçişsiz eylemler türetir (Çakmak, 2018, s. 159, 160). Çuv. *uh-* bu durumda bir istisna olmalı.

⁵⁸¹² Tat. BarR *y-, катын кір улы* 1893: 1591

⁵⁸¹³ Sag. Koyb. KaçR *y-* 1893: 1591

⁵⁸¹⁴ ÇağR *yğ-* 1893: 1617

- uhata** [uɣada] “av, avcılık, avlanma”; *uhatana süreken* [uɣadana süreɣen] “avcı” (Ru. *oxoma*)
- uhî** [uɣê]⁵⁸¹⁶ “okla birlikte yay”; *u. pîkki* [u. pəkki] “yay”; *u. sînni* [u. sênnî] “ok” (= *şîmrel* [şêmrel]); krş. *ukşu* [ukşu] (TatR [uk⁵⁸¹⁷] “ok”)
- uhmah** [uɣmax]⁵⁸¹⁸, Sp. ay. “ahmak, aptal, budala”; krş. Gomb. (TatR [aɣmak⁵⁸¹⁹] < Ar.)
- uhtar-** [uɣtar-] “aramak, araştırmak, incelemek, karıştırmak, kurcalamak” (Tat. [aktar-])
- uka** [uɣa]⁵⁸²⁰ “sırma, gümüş veya altın renkli süs, tel” (Tat. [uka])
- ukal’ça** [uɣal’ðža] “köyü çevreleyen çit” (Ru. *околица*)
- ukal’ça-haphi** [uɣal’ðža-ɣapɣi]⁵⁸²¹ “köy kapısı”
- uksah** [uɣsaɣ]⁵⁸²², Sp. ay. “aksak, topal” (Tat. [aksak])
- uksahla-** [uɣsaɣla-]⁵⁸²³ “aksamak, topallamak”
- uksîm** [uɣsâm]⁵⁸²⁴ bot. “bir çeşit yabancı sarımsak” (Alt. Şor. Leb. TelR [uksâm] “soğan”, [jâr uksâm⁵⁸²⁵] “sarımsak”, ŞorR [oksum⁵⁸²⁶] “soğan”)
- ukşa** [ukşa]⁵⁸²⁷, Sp. ay. “para, bozuk para” (Tat. vd. R [akça⁵⁸²⁸])
- ukşa-şunni** [ukşa-şunni] “yanıltıcı, aldatici ışık, alev”
- ukşalî:** **u. şuha** [ukşalê: u. şuɣa]⁵⁸²⁹ “kızlar için boyun süsü, kolye”
- ukşu** [ukşu] “yün çırpıma yarayan bir yay, yün yayı, hallaç yayı (alet)” (Uçebn. 92 “yay”); krş. *uhî* [uɣê] (*uk-* [uk-] = Tat. [uk] “ok”, *-şu* [-şu] = TatR [jâjâ⁵⁸³⁰] “yay, pamuğu (yünü) lif lif yapmak için yay”, KrmR [jaj⁵⁸³¹] “yay”, Alt. Tel. KumR [ja⁵⁸³²] ay.)
- ula** [ula]⁵⁸³³, Sp. ay. “renkli, alacalı, çizgili”; krş. Gomb. (Tat. [ala])
- u.-katka** [u.-katka] “alacalı ağaçkakan”
- ulalat-** [ulalat-]⁵⁸³⁴ “alacalandırmak”
- ula-** [ula-]⁵⁸³⁵ “ulumak, uğuldamak, yüksek sesle ağlamak”; krş. Gomb. (TatB [ula-⁵⁸³⁶])

⁵⁸¹⁵ < *uh-* “(giysiyi, çamaşırını veya kafayı, başı) yıkamak; (başını, kafasını) sallamak” + *-tar-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *uh-*.

⁵⁸¹⁶ << *oɣ (Róna-Tas; 2015, s. 159; Leks., s. 577; EDAL, s. 1046) = TT *oɣ* ay.

⁵⁸¹⁷ TatR *yɣ* 1893: 1606

⁵⁸¹⁸ < Ar. *aħmak* أَحْمَق “ahmak, aptal” (Yeg., s. 280; EWb., s. 9b; ANLT, s. 11; Fed. II, s. 297).

⁵⁸¹⁹ TatR *axmak* 1893: 140

⁵⁸²⁰ < Tat. *uɣa* “gümüş veya altın sırma” (EWb., s. 360a; ESTY II, s. 343b).

⁵⁸²¹ < *ukalça* “köyü çevreleyen çit” + *hapha* “kapı” + *î* (3. tekil iyelik eki), bk. *ukalça* ve *hapha*.

⁵⁸²² < Tat. *aɣsaɣ* ay. (Ceylan, 1996, s. 155).

⁵⁸²³ < *uksah* “aksak, topal” + *+la-* (a.e.y.e.), bk. *uksah*.

⁵⁸²⁴ < Tat. *uksîm* “yabancı sarımsak” (ESTY II, s. 344a; WOT, s. 701).

⁵⁸²⁵ Alt. Şor. Leb. TelR *yɣsɣm*, *jâr yɣsɣm* 1893: 1615

⁵⁸²⁶ ŞorR *okçum* 1893: 1002

⁵⁸²⁷ < *āk* “beyaz” (EWb., s. 13) + *+ça* (a.a.y.e.) = TT *akçe*. Scherner’e göre < GT *akça (1977, s. 101).

⁵⁸²⁸ Tat. vd. R *akça* 1893: 21

⁵⁸²⁹ < *ukşa* “para” + *+lî* (a.a.y.e.), bk. *ukşa*.

⁵⁸³⁰ TatR *jâjâ* 1905: 326).

⁵⁸³¹ KrmR *jai* 1905: 3

⁵⁸³² Alt. Tel. KumR *ja* 1905: 1

⁵⁸³³ < *ala (Leks., s. 607); < *āla (EDAL, s. 291) = TT *ala* ay.

⁵⁸³⁴ < *ula* “renkli, alacalı, çizgili” + *+lat-* (a.e.y.e.), bk. *ula*.

⁵⁸³⁵ < *u* “yansıma söz” + *+la-* (a.e.y.e.) (Yeg., s. 271; Fed. II, s. 275).

ulu [ulu] “uluma, uğultu, ağlama”

ulankî [uɫaŋçâ]⁵⁸³⁷ “tatlı su levreği” (krş. *ula* [uɫa]: krş. Tat. vd. R [ala-buɣa⁵⁸³⁸] ay.)

ulatıpa [uɫadâba]⁵⁸³⁹ “tahtalı güvercin” (krş. *ula* [uɫa])

ulaça [uɫa.ðʒa]⁵⁸⁴⁰ “alaca çizgili keten bezi” (TatR [alaça⁵⁸⁴¹])

ulih [uɫîç]⁵⁸⁴² “nehir kıyısında çalılarla örtülü çayır” (Uçebn. 94 “çayır”)

ulim [uɫîm]⁵⁸⁴³, Sp. ay. “saman, kuru ot” (? Tat. [salam])

ulim-pırçı [uɫîm-pər.ðʒi]⁵⁸⁴⁴ “saman sapı, saman çöpü”

ulip [uɫîp]⁵⁸⁴⁵ “dev” (TatB [alâb⁵⁸⁴⁶])

ulış- [uɫîş-]⁵⁸⁴⁷, Sp. ay. “değişmek, değiştirmek, takas etmek” (Tat. [alâş-])

ulışın- [uɫîşîn-]⁵⁸⁴⁸ “değişmek, değişime uğramak”

⁵⁸³⁶ TatB ay. 1876: 35

⁵⁸³⁷ Yegorov ve Fedotov; Paasonen’in etimolojisini tekrarlamışlardır. Yegorov, bu yapılarıdaki *ala* sözcüğünün “ala, renkli”, *buğa* sözcüğününse “boğa” anlamındaki sözcük olduğunu belirtmiş, Fedotov ek olarak Mo. *algana* ay. sözcüğüyle karşılaştırmış ve Mariceye Çuvaşçadan kopyalanan Ova Mar. *оланге*, Dağ Mar. *алангы* ay. biçimlerini vermiştir (1964, s. 271; 1996b, s. 275). Räsänen, Çuvaşça biçime yer vermese de Tat., Kzk., Kum. vd. Türk dillerindeki *alabuğa* “levrek” sözcüğününün *ala* “ala” ve *buğa* “boğa” sözcüklerinden oluştuğunu belirtmiştir (1969, s. 15a). Leks.’da Türk dillerindeki Tat. *ala-buğa* “levrek” vb. sözcüklerin genel kaniya göre *ala* “ala, renkli” + *buğa* “boğa” biçiminde açıklanması konusunda ilk bileşenle ilgili birleştirmenin doğru olduğunu belirtmiş ve aynı zamanda Yak. *ulahur* ve Çuv. *ulankî* “levrek” sözcükleriyle karşılaştırılır. Ancak bu yapılarıdaki ikinci bileşenin açıklamasının semantik açıdan şüpheli olduğu belirtilerek Tat. *ala-balık* “bir tür sazan”: *ala-boğa* “levrek” denklığının çeldirici olduğunu, her iki bileşenin de ikinci öğelerinin bir balık adı olması gerektiği ifade edilir (s. 178). Bu doğrultuda EDAL’da Tat. *ala-boğa*, Kzk, Hak. *ala-buğa* sözcüklerinde bulunan *boğa*, *buğa* sözcükleri için AT *buğa “levrek” biçimi tasarlanmıştır. Burada Çuv. *ulankî* alıntılanmaz (s. 1074). Ahmet’yanov, Tat. *alabuğa* ay. sözcüğünün etimolojisini ele aldığı yerde Çuv. *ulankî*, Bur. *algana*, *alagana* ay. sözcüklerine atıfta bulunmuş, bu sözcüklerin şüphesiz *ala* “alacalı, renkli” sözcüğünden geldiğini ancak “boğa” anlamındaki *buğa* sözcüğünün bu sözcükle bir ilişkisinin olmadığını düşündüğünü ifade etmiştir (2015a, s. 88a). Moğolca ve Buryatça biçimlerden “ala” anlamındaki kısmı ayırdığımızda *gana* veya *ana* yapısı kalıyor ancak bu da anlamlı bir veri sunmuyor. Çuv. *ulankî*; Tat. *ala-buğa* ve bunun Türk dillerindeki denklilikleriyle görünürde sadece semantik bir yakınlık ve eğer sözcük iki farklı yapının birleşmesiyle oluşuyorsa da ilk öge olan “ala” anlamındaki sözcük bakımından birbirine benziyor ve daha çok Marice ve Moğolca, Buryatça biçimlerle fonetik yakınlık sergiliyor. Marice sözcükler Çuvaşça bir kopya olduğundan sözcüğü Eski Çuvaşçada da *ulankî*’ya benzer bir fonetik yapıda olduğu düşünülebilir. Çuv. *ulankî*’nin ikinci ögesi belki Ru. *окунь* “levrek” sözcüğüne yaklaştırılabilir veya Çuvaşçada addan ad yapım eki olan +*ankî* olabilir.

⁵⁸³⁸ Tat. vd. R *alabuğa* 1893: 367

⁵⁸³⁹ Ahmet’yanov, sözcüğü Tat. *alatuba* “kumru; tahtalı güvercin” sözcüğüne denklik olarak vermiş ve *tuba* sözcüğünün Tatarcanın ağızlarında “gaga” anlamına geldiğini, bu sözcüğün Çağ., Başk. *tubar* “ilikli kemiğin şişkin ucu” ile birleştirilebileceğini ve dolayısıyla sözcüğün “ala gagalı” anlamında kullanıldığını belirtmiştir. Tat. *tuba* sözcüğünü ise ilgili maddede *tubar* biçimini ekleyerek vermiş ve “kemiğin kalınlaşmış ucu; kuş gagasının ucunda kalınlaşma” olarak anlamlandırmış, Çağ. *tubır* sözcüğüyle birleştirmiştir (2015a, s. 89a; 2015b, s. 301b). Ancak Çuvaşçada bu sözcüğün denklliğini tespit edemedik. *Ula* “ala” her ne kadar Çuvaşçada kurallı bir biçim olsa da *ulaça* (bk.) gibi bu da Tatarcadan kopya olmalı.

⁵⁸⁴⁰ < Tat. *alaça* “Orta Asya’dan gelen bir tür renkli, çizgili kumaş, kaba, çizgili keten” < *ala* “ala, renkli” (Poppe, 1927, s. 166; ANLT, s. 15).

⁵⁸⁴¹ TatR *alacha* 1893: 361

⁵⁸⁴² < *utî* “ot” + +*lih* (a.a.y.e.) = TT *otluç* (Yeg., s. 272; Fed. II, s. 277), bk. *utî*. EDAL yazarları, Çuv. *ulih* sözcüğünü, Trkm. *alañ*, *āla*, Tat. *alan*; Kzk., KKalp., Nog. *alay*, Tuv. *alāk*, *alandı*, Yak. *alās* vb. Türkçe biçimlerle birlikte AT **ala-n/*ala-ŋ* “alan, düz zemim” biçiminden getiriyor (s. 1120). Ancak bizce hem fonetik hem semantik açıdan Yegorov ve Fedotov’un açıklaması daha ikna edicidir.

⁵⁸⁴³ < Ru. *солома* ay. (Yeg., s. 272; Fed. II, s. 277). Yegorov, ayrıca sözcüğün Mo. *ölünj* “yumuşak çimen” biçiminden de geliyor olabileceğini öne sürmüştür (1964, s. 272).

⁵⁸⁴⁴ < *ulim* “saman, kuru ot” + *pırçı* “parça” + *î* (3. tekil iyelik eki), bk. *ulim* ve *pırçı*.

⁵⁸⁴⁵ << *alp (EDAL, s. 289); << *alp (CHF, s. 156) = TT *alp* “yiğit”.

⁵⁸⁴⁶ TatB *alib* 1876: 13

⁵⁸⁴⁷ < Tat. *alış-* ay. < Tat. *al-* “almak” (= Çuv. *il-* “almak”).

ulīšu [ʊlɔ̄ʒu]⁵⁸⁴⁹ “değiş tokuş, değişim, değişme, takas” (BarR [alôšū⁵⁸⁵⁰])

ullah [ʊllaχ]⁵⁸⁵¹ “1. ıssız, تنها, kuytu, yalnız; 2. genç kız ve erkeklerin akşam toplantısı”; Magn. 236 (TatR [aulak⁵⁸⁵²])

ulma [ʊlma]⁵⁸⁵³, Sp. ay. “patates”; *šir-ulmi* [šer-ulmi] Uçebn. 54 ay.; *pan-ulmi* [pan-ʊlmi] “elma”; krş. Gomb. (Tat. vd. R [alma⁵⁸⁵⁴])

ulma-şürpi [ʊlma-šürbi]⁵⁸⁵⁵ “patates çorbası”

ulput [ʊlβʊt]⁵⁸⁵⁶, Sp. ay. “bey, beyefendi, efendi, ağa”; krş. Gomb. (Tat. KumR [alpaut⁵⁸⁵⁷], TatO, MişBüg. [alput⁵⁸⁵⁸], TobR [alpaγət⁵⁸⁵⁹])

⁵⁸⁴⁸ < *ulış-* “değişmek, değiştirmek, takas etmek” + *-in-* (e.e.y.e; dönüşlülük), bk. *ulış-*.

⁵⁸⁴⁹ < *ulış-* “değişmek, değiştirmek, takas etmek” + *-u* (e.a.y.e), bk. *ulış-*.

⁵⁸⁵⁰ BarR *альуш* 1893: 383

⁵⁸⁵¹ < *ağlak* (EDAL, s. 276; CHF, s. 73) = ET *ağlak* “yalnız, uzak, sapa, sakin, sessiz; terkedilmiş, تنها; eşsiz; benzersizlik, eşi benzeri olmama; yalnızlık, ıssız yer” (Wilkins, 2021, s. 20a). Radloff, Çuv. *ullah*’a denklik kabul edilen Kzk., Bar., Tüm., Tat. *aulak* “bozkır, ıssız, boş yer” sözcüğünün *aul* “bir arada duran çadırlar; köy” (ayrıca fonetik olarak Osm. *ağıl* “ağıl” sözcüğüyle birleştirir) + *yoğ* “yok” biçiminden geliyor olabileceğini düşünmüştür, ancak soru işaretiyle işaretlemiştir (1893, s. 74, 76). Yani bu, şüpheli bir önermedir. Yegorov, Türk dillerinde bu sözcüğün “av” anlamındaki sözcüğün denkliklerinden türetildiğini düşünmüştür (1964, s. 271, 272). Clauson, *ağlak* “ıssız, تنها, boş yer” sözcüğünün tüm Türk dillerinde çeşitli fonetik varyantlarla yaşadığını belirtmiş ve bu sözcüğün, *ağlā-* eyleminden geldiğini ifade etmiştir. Ona göre *ağlā-* eylemin *ağlāk* ve *ağlat-* “terk etmek, uzaklaşmak” biçimlerinde geçen bir hapaxtır. Bu eylemin morfolojik olarak bir isimden geldiğini belirten Clauson, *oğ* “bir şeyle ilişkilendirilmemiş, boş duran” (Clauson’a göre 14. yy.’dan önce kaydedilmemiştir ve sadece Anadolu ağzlarında hayatta kalmıştır. Sanıyoruz ki TT ağ. *oğ* “kalabalık olmayan yer” buraya aittir) köküyle bu eylem arasında bir bağ olduğunu düşünmüştür. Başka hiçbir sözcükle eşleştirilemeyen Osm. *aylak* “yalnız, tek; boş, boş duran; bedavaya çalışın” sözcüğünün de *ağlak*’ın ikincil bir formu olduğunu belirtmiştir (1972, s. 75, 84, 85). ESTYA I’de, *av* “av” sözcüğünün altında Oğuz grubu ve Uygur dillerinde (Özb., Uyg.) *avla-* “avlamak” eyleminden *-ak* ekiyle “yer” bildiren adlar türetildiği belirtilmiştir. Ör. TT *avlak*, Azb. *ovlak* “avlanma yeri” gibi. Ayrıca kendi anlamına sahip başka bir türev olan *avlak*’ın da bu türeve ait olmasının mümkün olduğu ifade edilir. Çuv. *ullah* ve “ıssız, تنها yer” anlamında kullanılan diğer Türk dillerindeki denklikler buraya dâhildir. ESTYA I’e göre “ıssız, yerleşim yerlerinden uzak, تنها” anlamındaki bu ikinci *avlak* ve denkliklerinin anlam alanından bir kısmının *ağla-* “boş, ıssız olmak” (ki buradaki *ağ*, *ağ* kökü, TT ağzlarında bulunan *oğ* “tenha, boş” köküyle karşılaştırılabilir) eyleminden türeyen *avlak*~*ağlak*~*ağlak* sözcüklerine ait olduğuna şüphe yoktur (s. 64). ESTYA’daki açıklamalardan orada “avlanma yeri” anlamındaki sözcükle “ıssız, تنها” anlamındaki sözcük arasında bir kontaminasyon düşünüldüğü anlaşılmaktadır. EDAL’da bu sözcüklerin **āb-lağ* “avlanma alanı” biçiminden gelen denkliklerle kontaminasyon eğiliminde olduğu belirtilir. Yazarlara göre bu sözcükler belki Mançu Tunguz dillerinde **agī-* “yol dışında bir yerden yürümek; ıssız yer” olarak yansıyan bir kökten türemiş olabilir. Ancak eğer kökün anlamı, “göçebeleştirme” ise o zaman AT **āgūl* yerleşim” ile de karşılaştırılabilir (s. 276). Ahmet’yanov’a göre sözcük, Çuvaşçaya Tatarcadan geçmiştir (2015a, s. 114b).

⁵⁸⁵² TatR *aylak* 1893: 76

⁵⁸⁵³ Sözcüğün nihai kökenini, Hint-Avrupa dillerine dayandıran pek çok görüş mevcuttur. Munkácsi, sözcüğü, Sansk. *amlā* “ekşi” köküne götürmüştür (1905, s. 376). Clauson da *alma* sözcüğünün elmanın orijinal Türk yaşam alanına özgü olma ihtimalinin düşük olması sebebiyle bir Hint-Avrupa dilinden kopya olduğunun ihtimalini akla getirdiğini belirtir (1972, s. 146ab). WOT yazarlarına göre, bu sözcük, Hint-Avrupa kökenlidir ve orada bilinen en eski biçimi, Hititçede var olmuş **šam(a)lu*’dur. Söz başı *š-* diğer tüm Hint-Avrupa dillerinde kurallı olarak kaybolmuş ve bütün “Eski Avrupa” dillerinde (Kelt, İtalic, Cermen, Slav, Baltık) **ablu*, **aplu*, **amlu* gibi biçimlerde kullanılmıştır. Doğrudan ödünç alınan biçim ise **amla*~**alma* idi ve muhtemelen Toharca kökenliydi (s. 62, 63).

⁵⁸⁵⁴ Tat. vd. R *alma* 1893: 436

⁵⁸⁵⁵ < *ulma* “patates” + *şürpe* “çorba” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *ulma* ve *şürpe*.

⁵⁸⁵⁶ Araştırmacılar genellikle bu sözcüğü, Çuv. *ulip* “dev” sözcüğüyle birlikte ele almışlardır (bk. EWb., s. 18a; Fed. II, s. 276; EDAL, s. 289, 290). Aşmarin, farklı bir görüş sunmuştur. Ona göre; Orhon Türkçesi *oğıl*, *oğul* “oğul, evlat”~Çuv. *ıvıl* sözcüğü, **ağul* biçiminden gelmekte **ağul* ise *ağ-* “akmak” eyleminden gelmektedir. Yani bu sözcükler, kelimenin tam manasıyla “akan şey, meni” demektir. Bu doğrultuda ona göre Tü. *alpagut*, *alput* ve Çuv. *ulput* sözcükleri, şu şekilde oluşmuştur: < *alp* + *ağut*. Bu yeni oluşumun manası da “devlerin veya yiğitlerin tohumu (çocukları)” şeklindedir (1928, s. 71). Yegorov, Aşmarin’in etimolojisine atıfta bulunarak bu sözcüğün *ağ-* “akmak” eylemiyle hiçbir ilgisi olmadığını ve muhtemelen Mo. *-ğut* çokluk ekiyle türetildiğini ifade etmiştir (1964, s. 273). Clauson’a göre Türk dillerindeki *alpāgut* ve türevleri **alpa-* eyleminden türemiş bir isimdir ve bu fiil de **alp* “alp”

ulput-hîvi [ulbʊt-χêvi]⁵⁸⁶⁰ “akasya ağacı”

ultala- [ulbala-]⁵⁸⁶¹, Sp. [ɯdala-] “aldatmak, kandırmak” (Tat. [alda-], TatB [aldala-⁵⁸⁶²])

ultav [ulbav]⁵⁸⁶³ “aldatma, hile” (TatR [aldau⁵⁸⁶⁴])

ultî, ultîi [ulbê, ʊlttê]⁵⁸⁶⁵, Sp. ay. “altı”; krş. *utmîl* [ɯtmêl] (Tat. [altê])

um [ʊm]⁵⁸⁶⁶, Sp. ay. “önünde bulunan, ön, ön kısım, bir şeyden önce olan, öndeki”; *kuś umînce* [kuś ʊmən,ǎʒe] “göz önünde”; krş. AşmMater. 222 (Uyg. Çağ. vd. R [öj⁵⁸⁶⁷] “ön taraf, yüz”)

umlî: **u.-hîslî** [ʊmlê: ʊ.-χîslê]⁵⁸⁶⁸ “birbiri ardına, arka arkaya”

una- [ʊna-]⁵⁸⁶⁹ “yoğurmak, şekil vermek” (krş. ? TatB [aunat-⁵⁸⁷⁰] “yuvarlamak, döndürmek”)

un- [ʊn-]⁵⁸⁷¹ krş. *vîl* [vêl]

unta [ʊnda]⁵⁸⁷², Sp. ay. “orada; oraya, o tarafa doğru” (Tat. [anda])

untan [ʊndan]⁵⁸⁷³, Sp. ay. “oradan; sonra, ondan sonra”; *u. vara* [ʊ. vara] “ondan sonra” (Tat. [annan])

unsîrîn [ʊnzêrêñ]⁵⁸⁷⁴ “aksi takdirde, aksi hâlde, yoksa”; krş. Razsk. I, 27

unkî [ʊŋçê]⁵⁸⁷⁵, Sp. ay. “halka, çember, yüzük”; krş. Gomb.

sözcüğünden türetilmiştir. Moğolcadaki *albağut* sözcüğü kopya bir sözcüktür ve hatalı olarak *alban* “ayakbasta parasi” sözcüğüyle ilişkilendirilerek “vatandaş, vergi mükellefi” vb. için kullanılmıştır. Tob. *alpağut*, Kar. *alpawt*, Tat. *alpawt* “ev sahibi, mülk sahibi” ise Moğolcadan bir geri kopyalamadır (1972, s. 128b). EDAL’a göre bu hipotez gereksizdir çünkü “savaşçı” > “üst sınıf” > “toprak ağası” anlamsal değişimi oldukça doğaldır. Ayrıca onlara göre de esasen sözcük Moğolcaya Türkçeden geçmiştir (s. 290).

⁵⁸⁵⁷ Tat. KumR *almağm* 1893: 430

⁵⁸⁵⁸ TatO *almym* 1892: 14b

⁵⁸⁵⁹ TobR *almağm* 1893: 431

⁵⁸⁶⁰ < *ulput* “bey, beyefendi, efendi, ağa” + *hîva* “sögüt ağacı” + *î* (3. tekil iyelik eki), bk. *ulput* ve *hîva*.

⁵⁸⁶¹ < Tat. *aldala-* ay. < Tat. *alda-* “yalan söylemek, hile yapmak” (ESTY I, s. 91b). Ancak Ahmet’yanov, Çuv. *ulta-* “yalan söylemek, kandırmak” eylemini Tat. *alda-* ay. eyleminden kopya olarak değil buna denklik olarak veriyor ve bunları GT *alda-*’dan getiriyor.

⁵⁸⁶² TatB ay. 1876: 13

⁵⁸⁶³ < Tat. *aldau* ay. (WOT, s. 55, 1145).

⁵⁸⁶⁴ TatR *alday* 1893: 413

⁵⁸⁶⁵ < *altu* (EWb., s. 18a) = TT *altu* ay.

⁵⁸⁶⁶ << *öj (Ramstedt, 1922, s. 22) = TT *ön* ay.

⁵⁸⁶⁷ Uyg. Çağ. vd. R *öj* 1893: 1202

⁵⁸⁶⁸ < *um* “önünde bulunan, ön, ön kısım, bir şeyden önce olan, öndeki” + *+î* (a.a.y.e.), bk. *um*.

⁵⁸⁶⁹ Fedotov; Tat., Başk. *auna-* “yandan yana dönmek, ağnamak” eylemlerini denklik olarak vermiş ve bu sözcüklerin *un* “un” sözcüğünden türediğini belirtmiştir (1996b, s. 280, 281). Bu kesinlikle kabul edilemez çünkü TT *un* “un” anlamındaki sözcük Tatarca ve Başkurtçada *on* biçimindedir. Ahmet’yanov, Tat. *auna-* eylemini, ET *ağna-* “yuvarlanmak” eyleminden ve onu da *ağ-* “yıkılmak, yan yatmak” eyleminden getiriyor (2015a, s. 114b).

⁵⁸⁷⁰ TatB *auna-* 1876: 2

⁵⁸⁷¹ Çuv. *vîl* “o” zamirinin çekim gövdesidir. bk. *vîl*.

⁵⁸⁷² < *un-* + *ta* (bulunma durumu eki), bk. *un-*.

⁵⁸⁷³ < *un-* + *tan* (ayrılma durumu eki), bk. *un-*.

⁵⁸⁷⁴ < *un-* + *+sîr* (a.a.y.e.) + *+în* (a.a.y.e.), bk. *un-*.

⁵⁸⁷⁵ Zolotnitskiy, bu sözcüğün yanında Mar. *онго* “ilmek, delik” sözcüğünü de vermiş ancak kopyalama yönü belirtmemiştir (1875, 20a). Ancak Gomboc’un belirttiğine göre Marice biçimi, Çuvaşçadan kopya düşünülmüştür. Gomboc; Zolotnitskiy gibi bazı yazarların Mar. *oŋgo* “(kar ayakkabısında) kulp, bağ; tabak, çanak kulpu” sözcüğünü Çuvaşçadan kopya saydıklarını ancak bu sözcüğün Çuv. dışındaki Türk dillerinde bilinmediğinden esasen kopyalamanın tam tersi yönde yani Mariceden Çuvaşçaya yönünde olduğunu düşünülmüştür (1909, s. 252). Räsänen’e göre Çuvaşçaya Mariceden geçmiştir: < Mar. *oŋgo* “elbisede, örgüde delik; daire; kulp (kar ayakkabısında), kulp, sap (tabaklarda)”, *oŋgê* “ilmik”~Udm. *ugi* “(kulak için) halka” <Hint-Avrupa (1920, s. 272). Räsänen, ayrıca Munkácsı’nın Çuvaşça sözcüğü, Mariceden onu da Sanskritçeden getirdiğini belirtir ancak esasen Munkácsı’de

upa [uba]⁵⁸⁷⁶ “ayı” (Sag. Koyb. Kaç. R [aba] “ayı”; Tel. Şor. SagR [aba] “baba”; Osm. ÇağR [aba] “ata”; ÇağR [aba] “amca”; KaçR [aba]⁵⁸⁷⁷ “abi”; anlam değişikliği için krş. Alt. [apşêjak⁵⁸⁷⁸] “yaşlı adam”, Şor. “ayı”, Şor. [ulda⁵⁸⁷⁹] “babanın ağabeyi; ayı”)

upalen- [ubalen-]⁵⁸⁸⁰, Sp. [übelen-] “sürünmek, emeklemek” (krş. ? SagR [ümäk] “emekleme”, [ümäktä- (ümäk + lä)⁵⁸⁸¹] “karnı üzerinde, dört ayak üzerinde sürünmek”)

upiltik [ubəlbək]: “düğünde bardağını boşaltanın çıkardığı nida”; *u. tu-* [u. tu-] “bardağını içip boşaltmak”

upite [ubəde]⁵⁸⁸², Sp. [ubəde] “maymun”; krş. Gomb.

Çuvaşçaya dair bir bilgi bulunmamaktadır. Eğer olsaydı, Paasonen’de de bu eserden yararlanıldığı için atıfta bulunulurdu. Munkácsı, esasen Räsänen’in atıfta bulunduğu eser ve sayfalarda, Mac. *ág* “dal, çatal, dallanma” sözcüğünün etimolojisine değindiği yerde, Fin. *onki* “olta, balıkçı kancası”; Mar. *ongo* “ilmek, delik; kapı menteşesi; bir kabin kulpu”; Komi. *vuğ* “sap, kulp, tutamak, tutacak”; Udm. *vuğ* “bir kabin kulpu” vb. birçok sözcüğün bu dillere Sanskr. *āñka* “kanca, çengel; kap çanak kapağı; kolla kalça arasındaki kıvrımlı yer, yan, bağır, göğüs, koyun; yan, yakın” sözcüğünden kopya olduğunu belirtmiştir (1901, s. 118). Bu verilerle Çuvaşçayı bağdaştıran Gombocz olmuştur ki onun görüşüne yukarıda değinmiştik. Ayrıca Macarca sözcüğün farklı bir kökten geldiği WOT’ta gösterilmiştir (s. 1272, 1315). Wichmann ise tam tersine Udmurtçaya sözcüğün Çuvaşçadan geçtiğini düşünmüştür. Wichmann bu görüşüne karşı gelebilecek eleştirilere karşı şunları söyler: “Bildığım kadarıyla diğer Türk-Tatar dillerinde buna karşılık gelen bir kelime belgelenmediğinden, elbette Çuvaşça sözcüğün Permiyen dilindeki bir formdan tam tersi şekilde kopyalandığı şeklinde bir itiraz da bulunulabilir. Ancak bana göre bu sözcüklerin anlamlarının karşılıklı ilişkisi Udmurtça sözcüğün Çuvaşçadan kopyalandığını düşündürmektedir. Her ne olursa olsun, kopyalama (şu ya da bu yönde) Ana-Permiyen dilindeki *ng > g ses geçişinin henüz gerçekleşmediği bir zamanda meydana gelmiştir” (1903, s. 121). Scherner’e göre; Çuvaşçada bazı Ar.-Far. kopya sözcükler, başka sözlüklerle kontaminasyona girmiştir. Kontaminasyona uğrayan sözcükler (yani bir karışma içeren), fonetik olarak benzer ve gerçekte aynı anlama sahip kelimelerden oluşur. Bu kontaminasyonun sebebi yabancı kelimeleri yerli, tanıdık kelimelerle karıştırıp (halk etimolojisine benzer şekilde) daha anlaşılır ve akılda kalıcı hâle getirmeye çalışmak olabilir. Taklit içeren kelime yapılarından alınan zevk de bunda bir rol oynamış olabilir. Çuv. *anki* “küpe” < *alka* “küpe” (<<Ar. *halka* “halka; daire”) ve *unki* “halka; delik; daire” de kontaminasyon oluşturan sözcük çiftlerinden bir örnektir. İkincisi, yani Çuv. *unki* “halka” sözcüğü, Tat. *uñğı* “baltanın gözü” sözcüğünden bir kopyadır ve Başk. *uñğü*, Kzk. *uñğı*, Krg. *uñgu* “baltanın gözü; shaft için delik” gibi denklikleri bulunur (1977, s. 98). Fedotov da sözcüğün Marice ve Udmurtçaya Çuvaşçadan geçtiğini düşünür. Ayrıca onun Türkçe ve Moğolcadan sunduğu kanıtları da vardır: Mar. *онго* “ilmik, delik; daire”, Udm. *уғы-үго* “küpe, halka” <Çuv. *unki*; Kzk. *uñğı* “(balta) sapının yerleştirildiği delik; matkap”, Krg. *uñgu* “arka, ters kısım; mızrak, bıçak vb. ucunun takıldığı kısım”; Mo. *ongi* “(baltada) delik; (tırpanda) demirin geçtiği kısım” (1990, s. 256). Ahmet’yanov; Çuvaşça sözcüğü, Tat. *uñğı* “delik, balta, mızrak ucu, bıçak vb. yerleştirmek için sap” sözcüğüne denklik olarak Kzk. *uñğı*, Krg. *uñgu* ay. ile denklik olarak vermiştir. Ancak sözcüğü “halka” anlamıyla Tat. *uñkı* “bir bağlantı direğindeki halka (birkaç atın bağlanabileceği); birkaç mal sahibine ait birleşik bir tarla ve çayır arsası” maddesinde ele almıştır. Burada Mar. biçimleri Tatarcadan kopya olarak vermiş hemen ardından Çuv. *unki* ve Kzk. *uñkı* “halka; daire; etrafta oturan insanlardan çember” sözcüğünü vermiştir. Bu nedenle Çuvaşça ve Başkurtça biçimleri denklik mi kabul ediyor yoksa kopya olarak mı değerlendiriyor açık değildir. Başk. *uñğü* “bir aletteki sap için halka” sözcüğünün de Çuvaşça ve Kazakça biçimlerden sonra yine > işaretleriyle vermiştir (2015b, s. 79b).

⁵⁸⁷⁶ < *aba (Leks., s. 305; orada Çuv. *upa*’ya yer verilmez); <*apa (*appa) (EDAL, s. 310) = ET *apa* “ata, dede, büyük baba, cet” (Wilkens, 2021, s. 55b). Yegorov, bu sözcüğe denklik olarak Hak. *oba* “ayı; baba” sözcüğünü verir (1964, s. 274) ancak Hakaşçada böyle bir sözcük tespit edemedik. Bunlar dışında Yegorov, Çuv. *upa* sözcüğünü, TT *ayı* gibi biçimlere yaklaştırmıştır. Çuvaşça dışındaki Türk dillerinde bu sözcüğün fonetik denklikleri, “baba, dayı, dede, abi” vb. akrabalık terimi olarak kullanılır. Bu durum, Türk dillerine yabancı değildir çünkü aynı anlam alanı, tıpkı Paasonen’in de belirttiği gibi, başka Türk dillerinde de görülür: Yak. *ehe* “dede; ayı” (Sleptsov, 1972, 548a), Tuv. *irey* “dede; kocamış, koca (ay hak.)” (Tenişev, 1968, s. 210a), Şor. *ulda* “büyük amca, babanın abisi; ayı” (Tannagaşeva ve Akalın, 1995, 121b) gibi. Räsänen, bu sözcüğün çocuk diline ait bir söz olduğunu belirtir (1969, s. 1a).

⁵⁸⁷⁷ Sag. Koyb. Kaç. Tel. Şor. Osm. ÇağR *aba* 1893: 620

⁵⁸⁷⁸ AltR *атуыяк* 1893: 619

⁵⁸⁷⁹ ŞorR *ulda* 1893: 1700

⁵⁸⁸⁰ Yegorov ve Fedotov’a göre bu sözcük, *upa* “ayı” sözcüğünden türetilmiştir ve “ayı gibi yerde sürünmek” anlamına gelmektedir (1964, s. 274; 1996b, s. 281, 282). Esasen +*lan-* eki, Çuvaşçada oldukça kurallı bir biçimde önlük, artlık uyumuna göre eklenir. Ancak buradaki görünümü düşündürücüdür.

⁵⁸⁸¹ SagR *үмәк, үмәктә* (*үмәк + lä*) 1893: 1911, 1912

upışka [ʉwə̃ška]⁵⁸⁸³, Sp. ay. “erkek eş, koca”; krş. Gomb. (Tob. Çağ. UygR [abuška⁵⁸⁸⁴] “yaşlı, ihtiyar; koca, erkek eş”; Tob. “er, erkek, köylü”; ÇağKún. [abuška⁵⁸⁸⁵] “er, erkek, koca”)

upra- [ʉpra-]⁵⁸⁸⁶, Sp. ay. “korumak, kollamak, saklamak”; *usaltan tışelten sıhla!* [ʉzalban təzəlden sıxla!] “(bir duadan) kötüden, şerden kuru!” (KumR [abra-⁵⁸⁸⁷], YakB [abrā⁵⁸⁸⁸])

upram [ʉpram]⁵⁸⁸⁹ “geceleri insanları koruyan bir ruh”; *u. ir̃, es̃ı sıhla, es̃ı upra!* [ʉ. ir̃ə, ezə sıxla, ezə ʉpra!]⁵⁸⁹⁰ “(bir duadan) iyi ruh, sen sakla, sen kuru!”; krş. *çun-sıhlan tur̃* [t̃şun-sıxlan tur̃ə]

upruk [ʉpruk] “devlet toprağının veya ormanının kullanımı için ödenmesi gereken vergi” (Ru. *оброкъ*)

upşur [ʉpşur] “çok yiyen, obur kimse” (Ru. *обжора*)

upşurlan- [ʉpşurlan-]⁵⁸⁹¹ “iştahla, hırslı, ölçüsüzce yemek, yutmak”

ur- [ʉr-]⁵⁸⁹², Sp. ay. “azmak, kudurmak”; *urñ yit̃* [ʉrñə j̃əḏ̃ə] “kuduz köpek” (Tat. vd. R [az-⁵⁸⁹³] “yolunu şaşırarak; ayartılmak, bozulmak”; Alt. vd. R [as-] “yolunu şaşırarak”; [əzə askan⁵⁸⁹⁴] Tel. “aklını kaçıran”)

⁵⁸⁸² Çuv. *up̃ite* sözcüğünün kökeni hakkındaki görüşler, bu sözcüğün Mariceden Çuvaşçaya geçtiği veya Çuvaşçadan Mariceye geçtiği yönünde birbirine zıt iki çatı altında toplanmıştır. Wichmann, Udm. *obida* “orman cini, iblisi” sözcüğünü Çuv. *up̃ite*’den bir kopya kabul etmiştir (1903, s. 89). Räsänen, Çuv. *up̃ite* “atlara eziyet eden, uzun saçlı, maymuna benzer bir yaratık”, Mar. *oβ̃da* “genellikle ata binen, ormada ve tarlalarda dolaşan, büyük göğüslü, masalsı dişi yaratık”, *oβ̃da* “maymun”, *abda* “Yaga Baba, iblis” ve Udm. *obida* “orman cini, iblisi” sözcüklerinin, Ru. *обезьяна* “maymun” ile birleştirilebileceğini düşündüğünü ve bu sözcüğün Rusçaya da Far. *abuzine*, *buzine* biçimlerinden geçtiğini ifade eder. Öte yandan ona göre esasen Sanskr. *amitābha* biçiminden kopyalanmış ve Budist-Uygur metinlerinde geçen Uyg. *abita* “Budizm’e ait özel adlar, çeşitli cin veya hayvan adları” sözcüğü de düşündürücüdür (1920, s. 157). Paasonen, Doğu Mar. *oβ̃da* “insana benzeyen, insan gibi çığlık atan bir ruh; kışın kayakla koşar” sözcüğünü Çuvaşça olarak işaretlemiştir (1948, s. 80a). Yegorov, Çuv. *up̃ite* ve Mar. *ow̃yda* “gece vakitlerinde ata binmeyi seven efsanevi yaratık” olarak kullanıldığını belirttiği bu sözcüğü, Ar. *أبل* “şaşırtıcı, olağanüstü, sıra dışı bir şey; vahşi hayvan, canavar” sözcüğüyle karşılaştırmıştır (1964, s. 274). Fedotov, Maricedeki biçimlerin Çuvaşçadan bir kopya olduğunu düşünmektedir (1990, s. 257). Ahmet’yanov, Çuv. *up̃ite* sözcüğüne, Tat. ağ. *apata*, *ap̃ita*, *atapa* “şeytan, iblis” maddesi altında değinmiştir. Ona göre; Tat. ağ. *apata*, *ap̃ita*, *atapa* “şeytan, iblis”, *epete*, *ep̃te* “pepe”, Başk. ağ. *abada*, *apata* “yavaş, ağır”, *eb̃ite*, *ebede* “harabelerin iyesi; yüz iblis anası” sözcüklerinin tümü, ET *abita* < Sansk. *amitabha* “doğanın Budası” sözcüğünden gelmektedir. Ahmet’yanov, aynı maddede Çuv. *up̃ite*’ye de atıfta bulunarak onu *abide biçiminden getiriyor. Ancak bu varsayımsal biçimi açıklayıyor. Ayrıca Çuvaşça sözcüğü; Udmurtça ve Marice verileri dışında, Uyg. *amita*, Mo. *abuda*, Alt. *amit*, *amitan* “Buda Amitaba” sözcüklerine de yaklaşıyor. Ayrıca *up̃ite*’ye esasen Başkurtça olarak işaretlediği *ebede*, *eb̃ide* “doğanın ruhu; Budistlerde göksel tanrıların en görkemlisidir” maddesi altında da atıfta bulunur (2015a, s. 100ab, 121b).

⁵⁸⁸³ < Tat. *abişka* “koca; ikinci koca; dul” (ESTY I, s. 71b, 72a).

⁵⁸⁸⁴ Tob. Çağ. UygR *abyuka* 1893: 632

⁵⁸⁸⁵ ÇağKún. ay. 1902: 3, LÇ *ابوشقه* 1881: 4b

⁵⁸⁸⁶ < Mo. *abu-ra-* “kurtarmak, saklamak, korumak” (EWb., s. 2b); < OMo. *abra-* “kurtarmak, korumak, saklamak”. Bu sözcüğün Çuvaşça bir Volga-Kıpçak dili aracılığıyla girip girmediğine dair bir kanıt yoktur. Ancak Çuvaşçada *a* > *o* değişiminden önce asimilasyona uğradığı kesindir (Róna-Tas, 1982a, s. 75).

⁵⁸⁸⁷ KumR *abra-* 1893: 633

⁵⁸⁸⁸ *abrā-* olmalı. YakB *ap̃ā-* 1851: 6

⁵⁸⁸⁹ < *upra-* “korumak, kollamak, saklamak” + *-m* (e.a.y.e.), bk. *upra-*.

⁵⁸⁹⁰ Çevirisi, CsSz.’te (s. 193) bulunmamaktadır. ÇS’nde “kötülükten mütülükten kuru, sakla!” biçimindedir (s. 190).

⁵⁸⁹¹ < *upşur* “çok yiyen, obur kimse” + *-lan-* (a.e.y.e.), bk. *upşur*.

⁵⁸⁹² << **ār-* (EDAL, s. 520) = TT *az-* ay.

⁵⁸⁹³ Tat. vd. R *až-* 1893: 556

⁵⁸⁹⁴ Alt. vd. R *ac-*, *äzi askan* 1893: 534

ura I [ʊra]⁵⁸⁹⁵, Sp. ay. “ayak (bacakla birlikte)”; krş. Gomb. (Tat. [ajak], Soy. UygR [adak⁵⁸⁹⁶], Şor. Koyb. vd. R [azak⁵⁸⁹⁷], YakB [ataχ⁵⁸⁹⁸])

uray (ura + ay) [ʊraj (ʊra +aj)] “döşeme, taban”

ura-kīli [ʊra-kāli]⁵⁸⁹⁹ “(ayakta) topuk”

ura-piçi [ʊra-pi.ǰǰə]⁵⁹⁰⁰ “ayağın üst kısmı, ayak sırtı”

ura-pussi [ʊra-pʊssi] “üzengi”

ura II [ʊra]⁵⁹⁰¹ “küme, yığın, birikim”; *ut(ı̄)-uri* [ud(ə)-urı] “saman, kuru ot yığını”; *ulım-uri* [ulım-urı] “saman balyası yığını” (Tel. AltR [ūrā⁵⁹⁰²] “sürü, yığın, kalabalık”)

urala- [ʊrala-]⁵⁹⁰³ “istiflemek, yığmak, yığın yapmak”

urapa [ʊrapa]⁵⁹⁰⁴ “at arabası, çiftçi arabası” (Tat. [arba])

urapa-pīti [ʊrapa-pēdē]⁵⁹⁰⁵ “dingil çivisi”

urapa-şīli [ʊrapa-şēlē]⁵⁹⁰⁶ “tekerlek parmağı, ispit”

uram [ʊram]⁵⁹⁰⁷ bk. *īram* [ēram]

uraśsi [ʊraśsi]⁵⁹⁰⁸ “atkı, (dokumada) enine atılan iplik, argaç” (krş. Krm. Çağ. OsmR [aryaç⁵⁹⁰⁹] “dokumacı atkısı”, Tob. Çağ. DT R [arkak] ay., [arkak jip⁵⁹¹⁰] “kumaşın enine iplikleri”, Tat. vd. R [arkau⁵⁹¹¹] “dokumacı atkısı”)

⁵⁸⁹⁵ << *adağ (Ramstedt, 1922, s. 25); << *adağ (EWb., s. 5a; Leks., s. 288); << *adağ (Poppe, 1960, s. 52; EDAL, s. 1118, 1119); << *hadağ (Tekin, 2023, s. 294) = TT *ayağ*, Hal. *hadağ*, *hadāk* ay.

⁵⁸⁹⁶ Soy. UygR *adak* 1893: 477

⁵⁸⁹⁷ Şor. Koyb. vd. R *azak* 1893: 558

⁵⁸⁹⁸ YakB *amax* 1851: 4a

⁵⁸⁹⁹ < *ura* “ayak” + *kīle* “topuk” + *ī* (3. tekil iyelik eki), bk. *ura* ve *kīle*.

⁵⁹⁰⁰ < *ura* “ayak” + *pīti* “yüz, surat, çehre, sima, yanak; kılıf, kaplama” + *ī* (3. tekil iyelik eki), bk. *ura* ve *pīti*.

⁵⁹⁰¹ Yegorov, *ura* sözcüğünü, YUyg. *ora* “hendek; çukur; tahıl depolamak için çukur”, KKalp. *ura*, Nog. *ur* “bir şey depolamak için çukur”, Başk. *ur* “hendek”, Alt. *ora*, *oro*, Kzk., Kırg. *or* “hendek; çukur”, Trkm. *uri* “tahıl depolama çukuru” sözcüklerine yaklaştırmıştır (1964, s. 275). Fedotov’un denklik için kullandığı örnekler Yegorov’unkinden çok farklıdır: Şor., Sag., Koyb., Kzk., Tar., Çağ. *ora-* “sarmak, sarmalamak, örtmek”, Tat., Tob. *ura-* “sarmak, dolamak” (1996b, s. 284). Fedotov, bu örnekleri Radloff’tan tanımlamıştır ve Paasonen’de örneklerini Radloff’tan almış olmasına karşın farklı denkliklerle ilişki kurdukları anlaşılıyor. Ancak Fedotov’un birleştirmesi en azından morfolojik açıdan zordur. Çünkü kendisi bir isim olan Çuv. *ura* sözcüğünü, başka Türk dillerindeki eylem formlarıyla birleştirmeye çalışmıştır. Ahmet’yanov, Tat. *ura-* “sarmak, dolamak” eyleminden türemiş olan Tat. *urau* “dolambaçlı (yol hak.)” sözcüğünü ele aldığı maddede Çuv. *ura*’ya atıfta bulunur (2015b, s. 351b). Ancak bu da semantik anlamda güç gibi görünüyor. Bu nedenle şu an için en kabul edilebilir açıklama bize göre Paasonen’e ait olmalıdır (bk. yukarıda).

⁵⁹⁰² Tel. AltR *ypā* 1893: 1826

⁵⁹⁰³ < *ura* “küme, yığın, birikim” + *la-* (a.e.y.e.), bk. *ura* II.

⁵⁹⁰⁴ < *araba, *arba*, **h-* (EWb., s. 23a) = TT *araba*. ay. Scherner, sözcüğü Genel Türkçeden kopya saymıştır (1977, s. 17). *Araba*’nın Türkçedeki etimolojisi çokça tartışılmış; sözcüğü, Türkçe, Arapça ve Farsça açıklama denemeleri olmuştur. Bunların bir değerlendirmesi için (bk. Eren, 2020, 19ab).

⁵⁹⁰⁵ < *urapa* “att arabası, çiftçi arabası” + *pīta* “çivi, mih, kazık” + *ī* (3. tekil iyelik eki), bk. *urapa* ve *pīta*.

⁵⁹⁰⁶ < *urapa* “at arabası, çiftçi arabası” + *şil* “diş” + *ī* (3. tekil iyelik eki), bk. *urapa* ve *şil*.

⁵⁹⁰⁷ < Tat. *uram* “sokak” (ÇSB; ESTY II, s. 351a).

⁵⁹⁰⁸ Yegorov, sözcüğü, YUyg., Kırg. *arkak*, Özb. *orqoq*, Azb., TT, Gag., Trkm. *argaç*, Kzk., KKalp., Başk., Tat. *arkau*, Alt. *arku* “dokuma argacı” sözcüklerine yaklaştırmış ve soru işaretiyle birlikte sözcüğün kökeninin *urlı* “boyunca” (Tat. *arkılı*, Başk. *arkırı*) sözcüğüne götürülebileceğini, ancak daha çok *uriş gibi bir biçimde gelişmiş gibi gözüktüğünü ve bu *uriş biçiminin de *ur-* ve *ör-* eylemlerinden geldiğini düşündüğü Özb. *uriş*, Alt. *örüş* “dokumada boyuna iplik”, Tuv. *argı* “örgü” biçimlerine yaklaştırılabileceğini belirtmiştir (1964, s. 275). Räsänen, sözcüğü, *arka biçimi altında Osm. *arga-* “eyer kayışlarını bağlamak”, (Çağ.) “iplik katmak, geçirmek”; Çağ., Krm. vd. *arkan* “halat, urgan”, (Kzk.) “at kılından ip”, Çağ. *argan*, Osm. *organ* ay.; Uyg. *arka-ğ* “dokumada atkı”, OT vd.

uraśsi-şippi [uraśsi-şippi]⁵⁹¹² “atki ipliği”

urî [urê]⁵⁹¹³, Sp. ay. “ayık (sarhoş değil)” (Tat. [ajêk])

uril- [urêl-]⁵⁹¹⁴ “ayılmak, ayık olmak”; *vîl sîrîmren urîlnî; sîrîm urîlçi* [vêl sêrêmren urêlnê; sêrêm urêl'Đžə]⁵⁹¹⁵ “o dumandan ayıldı”

urîh [urêχ]⁵⁹¹⁶ “ayrı, farklı, başka, diğer”; krş. *uyar-* [ujar-]; krş. Gomb. (TatO [ajêrêk]⁵⁹¹⁷) “ayrılmış”, Alt. Leb. Kzk. Kırg. OsmR [airêk⁵⁹¹⁸] “ayrılmış, bölünmüş”; Osm. “başkaca”)

urhalîh [urχalêχ]⁵⁹¹⁹, Sp. ay. “at koşumunda sırt boyu uzanan kemer, kayış, sırt kolanı” (Tat. [arkalêk])

urhamah [urχamaχ]⁵⁹²⁰ “evcilleştirilmemiş, coşkulu, vahşi at”; krş. Magn. 253 (TatR [arçamak⁵⁹²¹] “Türkmenlerin yetiştirdiği safkan Arap atı; bütün iyi atlar hakkında söylenir”, ÇağKún. [erçmak⁵⁹²²] “dayanıklı, güçlü at”)

urli [urle]⁵⁹²³, Sp. ay. “yoluyla, vasıtasıyla, aracılığıyla, karşıya, bir yandan öbür yana, öbür tarafa, bir şeyden geçerek, boyunca”; *şıv u. kaşarsa yar!* [şıv u. kaşarsa jar!]⁵⁹²⁴ “sudan geçip git!” krş. AşmMater. 223 (TatO [ärlə⁵⁹²⁵] (TatB [birlə⁵⁹²⁶] md.), MişBüg. [arlê])

arkaç “dokumacı atkısı”, DT *arkaç*, Krm. vd. *arқан*; Tel. *arkū*; Çağ., Osm., Krm. *arğaç* sözcükleriyle birleştirmiş ve bu sözcüklerin *ar- “örmek” eyleminden geldiğini belirtmiştir (1969, s. 26ab). Fedotov da sözcüğü benzer Türkçe denklilere yaklaştırmıştır: Kzk., Bar., Tat., Krm. *arқau* = Tob., Çağ., DT *arқak* “dokumada enine iplikler”; Çağ. *arқaç* ay.; Krm., Çağ., Osm. *arğaç* ay. (1996b, s. 285). Yegorov, Räsänen ve Fedotov tarafından verilen bu Türkçe denkliler EDAL’da *ar- “argaç, dokumacı atkısı” biçimi altında yer alı ve orada Çuvaşça için *ura* sözcüğü verilir (s. 1151, 1152). Ancak biz, Çuvaşçada *ura*’yı, “iplik çilesi” (ÇRS, s. 514c) anlamıyla tespit ettik.

⁵⁹⁰⁹ Krm. Çağ. OsmR *arğач* 1893: 298

⁵⁹¹⁰ Tob. Çağ. DT R *apkak, apkak jin* 1893: 287

⁵⁹¹¹ Tat. vd. R *apкay* 1893: 287

⁵⁹¹² < *uraśsi* “atki, (dokumada) enine atılan iplik, argaç” + *şip* “ip, iplik, ince sicim” + *î* (3. tekil iyelik eki), bk. *uraśsi* ve *şip*.

⁵⁹¹³ << *adığ (Ramstedt, 1922, s. 25; ÇSB); << *adık (ÇSB); << *adık (CHF, s. 87) = TT *ayık* “sarhoş olmayan”, *ay-* “ayılmak”. Räsänen’e göre **ağ-* (1969, s. 4b), EDAL’da **ad-* (s. 1118) eyleminden gelmektedir.

⁵⁹¹⁴ << **adil-* (ÇSB) = TT *ayıl-* ay. bk. *urî*.

⁵⁹¹⁵ Çevirisi, CsSz.’te (s. 193) bulunmamaktadır. ÇS’nde “o kömürden ayıldı” biçimindedir (s. 192).

⁵⁹¹⁶ << *adruk (Yılmaz, 2002, s. 71) = TT *ayrık* “ayrık, ayrı duran”.

⁵⁹¹⁷ TatO *атырык* 1892: 8a

⁵⁹¹⁸ Alt. Leb. Kzk. Kırg. OsmR *айрык* 1893: 27

⁵⁹¹⁹ < Tat. *arқalıқ* ay. (ESTY I, s. 103b). Leks. (s. 267) ve EDAL’da (s. 311) bir kopya olarak değerlendirilmez ve *arқа ana biçimi altında TT *arқа* “arka, arka kısım” sözcüğünün bir denklisi olarak bu yapıdaki *urha* sözcüğü verilir.

⁵⁹²⁰ < Tat. *arғатақ* “Türkmenlerin yetiştirdiği safkan Arap atı” (EWb., s. 25a).

⁵⁹²¹ TatR *арғатақ* 1893: 299

⁵⁹²² ÇağKún. ay. s. 65, LÇ *ارغماق* 1881: 9b

⁵⁹²³ Yegorov, sözcüğü, Başk. *arқırı* “çaprazlamasına; üstünden, yoluyla”; Tat. *arқalı* “enlemesine; boyunca, içinden”; Tat. *arlı-birlî*, Kırg., Kzk., KKalp. *arlı-berli* “ileri geri, oraya buraya”, Başk. *arlı-birlî* “gelişigüzel” biçimlerine (1964, s. 276); Räsänen, Uyg. *arқur* “çaprazlama”, Kırg. *arқıra* “karşıya geçmek, çaprazlama gitmek”, Tat. *arқıl-* “bir şeyin üzerinden geçmek”; Uyg. *arқur-u* (*turқur-u*) “çapraz”, Osm., Krm. *arқırı* “yan; yandan; karşısında”, Tat. *artқalı, artқılı, arқılı* “enlemesine, çapraz; boyunca”, Bar. *arғuru* “çapraz bir şekilde boyunca” sözcüklerine (1969, s. 26b); Fedotov da Yegorov ve Räsänenle benzer Türkçe denklilere (1996b, s. 286) yaklaştırmıştır. Yılmaz, sözcüğü *arlı (< *arқılı; krş. Başk. *arқırî*, Tat. *arқılı* ay., ET *arқuru turқuru* “çapraz”) biçiminden getirir (2002, s. 67).

⁵⁹²⁴ Çevirisi, CsSz.’te (s. 194) ve ÇS’nde (s. 192) bulunmamaktadır.

⁵⁹²⁵ TatO *äpne* 1892: 20a

⁵⁹²⁶ TatB *birle* 1876: 161

urlî-pirlî [urlô-pirlê] “oraya buraya, öteye beriye, karış karış, birbiri üstüne ileri geri, oraya buraya, karmakarışık, düzensizce üst üste, enine boyuna, enine, çapraz, çaprazlama” (TatB [ärlê-birlê⁵⁹²⁷] “oraya buraya”)

urlî-sakî, urlî-sak [urlô-sagê, urlô-sak] “kapı karşısındaki duvar boyunca uzanan sedir”
urlîş [urlêş]⁵⁹²⁸ “en, genişlik”

urlî: urlî-şîl, vîrlî-şîl [urlê: urlô-şêl, vêrlê-şêl] “azı dişi”

urpa [urpa]⁵⁹²⁹ “arpa”; krş. Gomb. (Tat. [arpa])

urşa I [urza] “hayvanın iki kürek kemiği arasındaki çıkıntı, (at için) cıdağı”

urşa II [urza]⁵⁹³⁰, Sp. ay. “dul erkek”

urşa-şın [urza-şîn] = *urşa* [urza]

urtmah, urtmah-hutaşî [urtmaç, urtmaç-çupaşî]⁵⁹³¹ “içinde yiyecek taşınan (bir yarısı göğse, diğeri yarısı sırta sarkan) büyük sağdıç (*mân-kîrû* [mæn-kêrû]) için çift taraflı şekilde omza atılan deri çanta” (Tob. Çağ. KumR [artmak⁵⁹³²] “atın heybesi”)

urttiş [urttêş]⁵⁹³³, Sp. ay. *u.-yivîş, u.-yivîşî* [u.-jêvêş, u.-jêvêşê], Uçebn. 56 *urttiş-yivîşî* [urttêş-jjivêşê⁵⁹³⁴] “ardıç” (Tat. [artêş- (-ayaçê)])

urttiş-kayîkî [urttêş-kajêçê]⁵⁹³⁵ “orman, yaban tavuğu, orman horozu, yaban horozu”

us- [us-]⁵⁹³⁶ “asmak, sarkıtmak, takmak” (Tat. [as-])

usîk: u.-hîlhalî [uzêk: u.-çêlçalê]⁵⁹³⁷ “(köpek) kıvrık kulaklı, sarkık kulaklı”

usîn- [uzên-]⁵⁹³⁸ “sarmak, asılmak”; *unîn yanahi usînsa tîrat* [unên janaçi uzênza tîrat]⁵⁹³⁹ “onun çenesi düşük” (Şor. LebR [azên⁻⁵⁹⁴⁰], Kzkr [asên⁻⁵⁹⁴¹])

⁵⁹²⁷ TatB *ärle birle* 1876: 161

⁵⁹²⁸ < *urlî* “yoluyla, vasıtasıyla, aracılığıyla, karşıya, bir yandan öbür yana, öbür tarafa, bir şeyden geçerek, boyunca” + +ş (a.a.y.e.), bk. *urlî*.

⁵⁹²⁹ < *arpa (Leks., s. 460; EDAL, s. 313; WOT, s. 77-78) = TT *arpa* ay.

⁵⁹³⁰ Yegorov, sözcüğü, Başk. *arzan* “adam”; Oset. *arşa* “erkek, adam”; Yun. *apôrv* “erkek; cesur” gibi birbirinden farklı dillerinden sözcüklere yaklaştırmış, EMord. *ype* “yabancı; yetim”, *ypb* “gelin” sözcükleriyle karşılaştırmış ve Çuv. *urşa* sözcüğünün muhtemelen EMord. *ure* ve Çuv. *asa* “baba” sözcüklerinin bir birleşimi olduğunu belirtmiştir (1964, s. 276). Fedotov ise bu sözcükle ilgili olarak Türkçeden veya diğer dillerden güvenilir bir etimolojik bağlantının kurulamadığını belirtmiştir (1996b, s. 287).

⁵⁹³¹ < GT *artmaç* (Çağ.) “omza atılıp her iki yana sarkan çanta, kese” < *art-* (Doğu ağ.) “bir şeyi, uçları her iki taraftan sarkacak şekilde bir nesnenin üzerine yerleştirmek, ör. giysileri, çamaşırları bir direğe”, (DT, Osm. vd.) “doldurmak, yüklemek”, (DT, Osm. vd.) “bir şeyin üstüne çıkmak, daha büyük olmak”, (KB vd.) “eklenmek, artmak”, (Osm. vd.) “kalmak, geriye kalmak, fazla gelmek” (~Yak. *irt-*, *îrt-* “yüklemek”, Çuv. *urt-* “omzunun üstüne atmak, giymek”) (EWb., s. 27b). Yegorov ve Fedotov, sözcüğü Çuv. *urt-* eyleminden getirmişlerdir (1964, s. 276; 1996b, s. 287) ancak Çuv. GT *-maç* ekinin kurallı biçimi aynıdır. *-maç* ise kopyalarda görülür. Bu nedenle kopya olmalıdır. Räsänen’in verileri, EDAL’da AT **art-* “yüklemek, sırtında taşımak” biçimi altında yer alır ve Çuv. *urt-* eyleminin *ar-ka “arka” sözcüğünden sonra yeniden yapılandırılabilceği belirtilir (s. 519).

⁵⁹³² Tob. Çağ. KumR *apmmak* 1893: 317

⁵⁹³³ < Tat. *artış* “ardıç çalısı” (ANLT, s. 70).

⁵⁹³⁴ Uçebn. *yymmâu üvêşêçê*

⁵⁹³⁵ < *urttiş* “ardıç” + *kayîk* “yabani hayvan, av hayvanı, avlanabilir hayvan; yabani kuş” + *î* (3. tekil iyelik eki), bk. *urttiş* ve *kayîk*.

⁵⁹³⁶ < **as-* (EDAL, s. 1126) = TT *as-* ay.

⁵⁹³⁷ < *us-* “asmak, sarkıtmak, takmak” + *-îk* (e.a.y.e.), bk. *us-*.

⁵⁹³⁸ < *us-* “asmak, sarkıtmak, takmak” + *-în-* (e.e.y.e.; dönüşlülük), bk. *us-*.

usal [ʊzal]⁵⁹⁴², Sp. ay. “kötü, şer, kötülük, fenalık, iblis” (Uçebn. 87 “zehirli”); krş. Gomb. (Tat. [usal])

usal-kîmpa [uzâl-kâm̄ba] Uçebn. 86 “zehirli bir mantar türü”

usî [ʊzâ]⁵⁹⁴³ “fayda, yarar, kazanç kâr” (UygR [azâk⁵⁹⁴⁴], ÇağR [asik⁵⁹⁴⁵])

usîli [ʊzâlî]⁵⁹⁴⁶, Uçebn. 126 *usîlli* [uzâlîlî⁵⁹⁴⁷] “faydalı, yararlı, kârlı”

uslam [ʊslam]⁵⁹⁴⁸, Sp. *uslam* [ʊslam] “kâr, kazanç, faiz, yüzde”; *u. an il, sîlîh pulî!* [ʊ. an il, sîlîh pulî!]⁵⁹⁴⁹ “faiz alma, günah olur!” (Tat. [aslam])

uslamîs [uslamîs]⁵⁹⁵⁰ “gezici esnaf, işportacı, seyyar satıcı”; *arça-uslamîsî* [ar.dž̄a-uslamzî] “sandık satan”; *çaşîk-uslamîsî* [tš̄až̄ek-uslamzî] “bardak satan” (Tat. [aslamçê])

usra- [ʊsra-]⁵⁹⁵¹, Sp. ay. “beslemek, büyütme, yetiştirmek” (Tat. [asra-])

usrav: **u.-ivîl** [ʊsra:v. ʊ. ivîl]⁵⁹⁵² “besleme, evlatlık oğul”; *u.-hîr* [ʊ.-ç̄er] “besleme, evlatlık kız”; *usrav vîrman* [usrav vîrman] Uçebn. 95 “koru, korunmuş orman”; krş. Gomb. (TatR [asrau⁵⁹⁵³] “besleme”)

uś- [uś-]⁵⁹⁵⁴, Sp. [ʊś-] “açmak” (Tat. [aç-])

uśil- [uzâl-]⁵⁹⁵⁵ “açılmak” (Tat. [açâl-])

⁵⁹³⁹ Çevirisi, CsSz.’te (s. 194) bulunmamaktadır. ÇS’nde “onun çenesi düşük (sarkık)” biçimindedir (s. 192).

⁵⁹⁴⁰ Şor. LebR *азын*- 1893: 567

⁵⁹⁴¹ Kzkr *азын*- 1893: 538

⁵⁹⁴² < Tat. *usal* ay. (EWb., s. 366a). EDAL’da kopya olarak değil AT *osa- “umursamaz, dikkatsiz, tembel; kötü; dikkatsiz, ihmalcı olmak; ihmâl, zarar” biçimi altında TT *usa-n*- “usanmak, bıkmak”, TT ağ. *usal*- “ihmal edilebilir, önemsiz”, *osal* “kötü” gibi Türkçe denkliliklerle birlikte kurallı bir biçim olarak verilir (s. 1066).

⁵⁹⁴³ << *asîg (ÇSB); << *asîg (Leks, s. 344; EDAL, s. 1025) = ET *asîg* “fayda; faiz, getiri; kurtuluş” (Wilkins, 2021, s. 72a).

⁵⁹⁴⁴ UygR *азык* 1893: 565

⁵⁹⁴⁵ ÇağR *acik*, اسقىق 1893: 541

⁵⁹⁴⁶ < *usî* “fayda, yarar, kazanç, kâr” + +*lî* (a.a.y.e.), bk. *usî*.

⁵⁹⁴⁷ Uçebn. *ycâllâ*

⁵⁹⁴⁸ Yegorov, sözcüğü Tat. *aslamçî*, Başk. *aslamı* “seyyar satıcı, çerçi”; Alt. *astam* “kâr, gelir, kazanç, fayda, faiz” sözcüklerine yaklaştırmış ve Çuvaşça sözcüğün de KKalp. olarak işaretlediği *aslam* “büyük; üstünde, fazla” biçiminden geldiğini belirtmiştir (1964, s. 277). Räsänen, Çuv. *asî* “fayda, yarar, kazanç, kâr” sözcüğünü ele aldığı yerde, Çuv. *usî* ve onun diğer Türkçe denkliliklerini *as-* “asmak” eyleminden getirmiş ve ayrıca bu maddeyi Kum. *astlan*, Tat. *aslam* ve Çuv. *uslam* sözcükleriyle karşılaştırmıştır. Daha sonra Çuv. *uslam* sözcüğünü, Osm. *arслан*, *aslan* “aslan” gibi sözcüklerin denkliği olarak vermiştir (1969, s. 27a, 29a). Ancak bu açıkça hatalı bir birleştirme gibi görünüyor. Räsänen, daha önceki yıllara ait başka bir eserinde Çuvaşçadan Mariceye geçmiş bu sözcüğü, daha doğru bir şekilde Tat. vd. *aslam*, Kum. *astlam*, Alt. *astam* < Çağ. *asîg* “fayda, yarar” biçiminde açıklamıştır (1920, s. 171). Fedotov, sözcüğü, Tat., Tob., Bar., Kar., Krm. *aslam* = *asîk*, *astam*, *astlam* “fayda, kâr, kazanç, faiz”; Bar. *aslamnuu* “kârlı”; Tat. *aslamçî* “seyyar satıcı” gibi Türkçe denkliliklere yaklaştırmış ve diğer Türkçe denklilikler için Çuv. *usî* “fayda” sözcüğüne atıfta bulunmuştur (1996b, s. 291). Fedotov, verilerini Paasonen gibi Radloff’tan tanımlamış ve Radloff, Tat., Tob., Bar., Kar., Krm. *aslam* sözcüğünü *as + lam* biçiminde açıklamış ancak bu *as* sözcüğü hakkında hiçbir bilgi vermemiştir (1983a, s. 547). Bize göre bu sözcük şu şekilde açıklanabilir: Çuv. *uslam* < *usî* “fayda, yarar, kazanç, kâr” + +*la-* (a.e.y.e.) + *-m* (e.a.y.e.), bk. *usî*. Ahmet’yanov da Tat. *aslam* sözcüğünü, aynı kökten getiriyor (bk. 2015a, s. 109b).

⁵⁹⁴⁹ Çevirisi, CsSz.’te (s. 194) bulunmamaktadır. ÇS’nde “faiz alma, günahdır!” biçimindedir (s. 192).

⁵⁹⁵⁰ < *uslam* “kâr, kazanç, faiz, yüzde” + +*şî* (a.a.y.e.), bk. *uslam*.

⁵⁹⁵¹ < Tat. *asra-* ay. < OMo. *as(a)ra-* “dikkat etmek, ilgilenmek” (Róna-Tas, 1982a, s. 76, 77). Moğolca bir kopya olduğu Räsänen’den (1969, s. 29b) beri bilinmektedir. Róna-Tas, birçok Türk diline yayılmış bu Moğolca sözcüğün esasen Türkçe kökenli olduğunu, Tü. *aşa-* “beslemek” ve *-ra-* eylemden eylem yapım ekiyle türetildiğini belirtir.

⁵⁹⁵² < Tat. *asrau* ay. < OMo. *as(a)ra-* “dikkat etmek, ilgilenmek” (Róna-Tas, 1982a, s. 76, 77) + *-v* (e.a.y.e.).

⁵⁹⁵³ TatR *acpay* 1893: 545

⁵⁹⁵⁴ << **aç-* < **haç-* (EWb., s. 3b) = TT *aç-*, Hlç. *haç-* ay.

uşı [uʒâ]⁵⁹⁵⁶ “açık; cömert, eli açık”; *alık u.* [alâk u.] “kapı açık”; *u. şın* [u. şın] “eli açık kişi” (Tat. [ačâk])

uśla-: śu, uyran u. [uśla-, ujran u.]⁵⁹⁵⁷ “tereyağı yapmak, yayık dövmek”; *tîm u.* [tâm u.] “kil dövmek veya yoğurmak” (Çağ. DT R [aśla-⁵⁹⁵⁸] “deriyi tabaklamak”)

uślam: u.-śu [uślam: u.-śu]⁵⁹⁵⁹ “tereyağı”

uślankî [uślaŋcâ]⁵⁹⁶⁰ “(küçük) çimenlik, çimli alan, ormandaki açıklık”; krş. *ışne* [əşne] (krş. *uś-*, *uśil-* [uś-, uʒâl-])

uśim [uʒâm] “güz, kış ekimi”; krş. Gomb. (Ru. *озимь*)

uşay: u.-yupi [uʒaj: u.-jupı] “ocağın kolunu, sütunu”

uşkîn [uʒkân] “grup, küme, öbek, yığın, bölük, sürü”; krş. Máté IX, 36 (MişBüg. [uʒkân] ay.)

ut [ut]⁵⁹⁶¹, Sp. ay. “at”; krş. Gomb. (Tat. vd. R [at⁵⁹⁶²])

utlan- [utlan-]⁵⁹⁶³ “ata binmek, atlanmak” (Tat. [atlan-])

ut- [ut-]⁵⁹⁶⁴, Sp. ay. “adım atmak, yürümek” (krş. Tat. vd. R [atla-⁵⁹⁶⁵] ay.)

uţim [uʒâm]⁵⁹⁶⁶, Sp. ay. “adım” (TatR [adâm⁵⁹⁶⁷])

utala- [uʒala-], Sp. bk. *ultala-* [uʒbala-]

utaman [uʒaman]⁵⁹⁶⁸ “*şirtmelle-vilyani* [şörtmelle-vil'anı] adlı top oyununda iki liderin isimleri” (TatO [ataman⁵⁹⁶⁹] “atlıların başı, ataman”)

utikka [uʒækka] “çocukları uyutmak için söylenen bir söz”; *utikka-utikka, nenne tu!* [uʒækka-uʒækka, nenne tu!]⁵⁹⁷⁰ “pış-pış, uyu!” krş. AşmMater. XII [ut'ka⁵⁹⁷¹] Kurm. “salıncak”

⁵⁹⁵⁵ < *uś-* “açmak” + *-il-* (e.e.y.e; edilgenlik), bk. *uś-*.

⁵⁹⁵⁶ < *uś-* “açmak” + *-i* (e.a.y.e.), bk. *uś-* veya << *açuk (CHF, s. 78) = TT *açık* ay.

⁵⁹⁵⁷ Yegorov da sözcüğü, Paasonen gibi Özb. *oşla-*, Çağ. *aşla-*, YUyg. *aşli-*, Azb. *aşla-* “deri tabaklamak”, KKalp., Tat. *atla-* “yayık dövmek, tereyağı yapmak” sözcüklerine yaklaştırmıştır (1964, s. 278). Bize göre *śu* “yağ” + *+la-* (a.e.y.e.) biçiminde türetilmiş ancak *śula-* “yağlamak” eylemiyle anlamsal farklılığın korunması için metatezli bir biçim almış olabilir.

⁵⁹⁵⁸ Çağ. DT R *aula-* 1893: 602

⁵⁹⁵⁹ < *uśla-* “tereyağı yapmak, yayık dövmek” + *-m* (e.a.y.e.), bk. *uśla-*.

⁵⁹⁶⁰ < *uśil-* “açılmak” + *-ankî* (e.a.y.e.), bk. *uśil-*.

⁵⁹⁶¹ < *at (EWb., s. 30b; Leks., s. 441) = TT *at*, Hlç. *hat* ay.

⁵⁹⁶² Tat. vd. R *am* 1893: 441

⁵⁹⁶³ < *ut* “at” + *+lan-* (a.e.y.e.), bk. *ut*.

⁵⁹⁶⁴ < **āt-*, **ēt-* (EWb., s. 31) = Osm. *ad-* ay.

⁵⁹⁶⁵ Tat. vd. R *ama-* 1893: 467

⁵⁹⁶⁶ < *ut-* “adım atmak, yürümek” + *-im* (e.a.y.e.).

⁵⁹⁶⁷ TatR *adım* 1893: 493

⁵⁹⁶⁸ Yegorov, kaynağı bilinmeyen bir sözcük olan Çuv. *utaman*'ın eski Türk tarihinde bilinmediğini, birçok Türk dilinde *ataman* biçiminde bir lideri belirtmek için ve diğerlerinde (Başk. gibi) bir hırsız veya haydut liderini belirtmek için kullanıldığını ifade eder (1964, s. 278). Fedotov, sözcüğün başındaki *u-* sesinden dolayı bu Çuvaşça sözcüğün kökeni tartışmalı olan Ru. *amaman'a kadar uzandığını düşünmektedir (1996b, s. 294).

⁵⁹⁶⁹ TatO *ataman* 1892: 24b

⁵⁹⁷⁰ Çevirisi, CsSz.'te (s. 195) ve ÇS'nde (s. 188) bulunmamaktadır.

⁵⁹⁷¹ AşmMater. *ym'ka*

utī [uɔɔ̃] ⁵⁹⁷² (folk.), Sp. ay. “ada”; *śitm̄ ilte siç̄ i tin̄ is, utt̄inçen -karç̄ik kiln̄ i* [śitm̄elɔe si.ɔ̃z̄e tin̄es, utt̄ēn.ɔ̃zen -kar.ɔ̃z̄ək kiln̄ə] ⁵⁹⁷³ (bir büyü sözünden) “yetmiş ve yedi deniz, adasından -yaşlı kadın geldi” (TatR [atau ⁵⁹⁷⁴], OsmR [ada ⁵⁹⁷⁵], ÇağR [adək ⁵⁹⁷⁶])

utī [uɔɔ̃] ⁵⁹⁷⁷, Sp. ay., Uçebn. 29 *utī, vutī* [uɔɔ̃, vuɔɔ̃] ⁵⁹⁷⁸ “kuru ot, saman”; krş. Gomb. (Tat. TobR [ut ⁵⁹⁷⁹] “ot, bitki”)

ut-uyih̄i, ut-uyih̄’ [uɔɔ̃-uj̄əχ̄ə, uɔɔ̃-uj̄əχ̄] ⁵⁹⁸⁰ “yedinci ay”

ut-uri [uɔɔ̃-ur̄i] ⁵⁹⁸¹ “kuru ot, saman yığını”

utm̄il [ɔ̃tm̄əl] ⁵⁹⁸², Sp. ay. “altmış”; krş. *ultī* [ɔ̃lb̄ə] (Tat. [altm̄əš])

utu-utu [uɔ̃u-uɔ̃u] “ördeklere böyle seslenilir, ördekleri çağırarak için nida”

ü [ü]

üh̄i [üχ̄ə] bk. *ük̄i* [ügə]

ük- [ük-] ⁵⁹⁸³, Sp. ay. “düşmek, yağmak, inmek; alçalmak, inişe geçmek; indirmek, düşürmek (fiyatı)”; *hakl̄i ıytat̄in, ük p̄irtak!* [χakl̄ə ijd̄ad̄ēn, ük p̄êrd̄ak!] ⁵⁹⁸⁴ “pahalı istedin, düş biraz!”

üker- [üçer-] ⁵⁹⁸⁵ “düşürmek, indirmek, yıkmak; (fiyatı) indirmek, düşürmek”

ükertter- [üçertter-] ⁵⁹⁸⁶ (ettirgen.) “pazarlık etmek, kırdırmak, indirtmek”

ükem [üçem], Sp. ay. “demet, tutam (120 iplikten oluşur; her düğümde 8, 9 veya 12 tane demet bulunur), bir çiledeki demet (120 iplikten)”

ük̄i, üh̄i [üçə, üχ̄ə] ⁵⁹⁸⁷, Sp. [ügə], Uçebn. *üh̄i* [üχ̄ə] ⁵⁹⁸⁸ “kulaklı baykuş, puhu”; krş. Gomb. (Şor. Soy. Bar. vd. R [ügü ⁵⁹⁸⁹], Kzk. ÇağR [ükü ⁵⁹⁹⁰], UygR [ügi ⁵⁹⁹¹])

ük̄in- [üçən-] ⁵⁹⁹², Sp. ay. “pişman olmak, üzülme” (Tat. [ükən-])

⁵⁹⁷² << *ātağ (EWb., s. 31a) = TT *ada* ay.

⁵⁹⁷³ Çevirisi, CsSz.’te (s. 195) ve ÇS’nde (s. 188) bulunmamaktadır.

⁵⁹⁷⁴ TatR *amay* 1893: 452

⁵⁹⁷⁵ OsmR *ada* 1893: 476

⁵⁹⁷⁶ ÇağR *adək* 1893: 479

⁵⁹⁷⁷ << *ot (Leks., s. 119; EDAL, s. 1069); << *ōt (CHF, s. 176) = TT *ot* ay.

⁵⁹⁷⁸ Uçebn. *ym̄ā, eym̄ā*

⁵⁹⁷⁹ Tat. TobR *ym* 1893: 1704

⁵⁹⁸⁰ < *utī* “kuru ot, saman” + *uyih̄* “ay” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *utī* ve *uyih̄*.

⁵⁹⁸¹ < *utī* “kuru ot, saman” + *ura* “küme, yığın, birikim” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *utī* ve *ura* II.

⁵⁹⁸² < **altm̄il*² = TT *altmış* ay.

⁵⁹⁸³ Ramstedt, Kalm. *ök̄iχ̄ə* “öne eğilmek” = *ök̄eχ̄ə*, *ük̄iχ̄ə*, Mo. *ök̄ü-ji-* eylemlerini ele aldığı yerde bu eylemleri, Çuv. *ük-* ile birleştirmiştir (1935, s. 294a). EDAL’da onun verilerinden de hareketle AT **ök-* “düşmek, boyun eğmek” biçimi altında Yak. *ök̄öy-* “boyun eğmek”, Dolğ. *ök̄öy-* ay. eylemleriyle birlikte Çuv. *ük-* eylemine de yer verilmiş; diğer Altay dillerinden ise Yazılı Mo. *öke-ji-*, Kalm. *ök̄e-* (< Ana Mo. *(*h*)*öke* “öne eğmek”); Manç. *füxese-* “aşağı inmek” gibi biçimlerine yer verilmiştir. Ancak aynı zamanda yazarlar, Türkçe ve Moğolca verilerin azlığından dolayı bu birleştirmeleri şüpheli olarak değerlendirmişlerdir (s. 1168). Farklı bir görüş için bk. *ük̄in-*.

⁵⁹⁸⁴ Çevirisi, CsSz.’te (s. 195) ve ÇS’nde (s. 195) bulunmamaktadır.

⁵⁹⁸⁵ < *ük-* “düşmek, yağmak, inmek; alçalmak, inişe geçmek; (fiyatı) indirmek, düşürmek” + *-er-* (e.e.y.e.; ettirgenlik).

⁵⁹⁸⁶ < *üker-* “düşürmek, indirmek, yıkmak; indirmek, düşürmek (fiyatı)” + *-tter-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *üker-*.

⁵⁹⁸⁷ << *ükki (Leks., s. 170); << *ügi (EDAL, s. 1485) = DLT *ügi-ühi* “baykuş” (s. 930, 931).

⁵⁹⁸⁸ Uçebn. *ýx̄ě*

⁵⁹⁸⁹ Şor. Soy. Bar. vd. R *ýçȳ* 1893: 1810

⁵⁹⁹⁰ Kzk. ÇağR *ýçȳ* 1893: 1804

⁵⁹⁹¹ UygR *ýzi* 1893: 1808

ükitle- [ügätle-]⁵⁹⁹³ “öğretmek, öğütlemek” (Tat. [ügätlä-])

ülüm [üläm]⁵⁹⁹⁴ “bundan böyle, gelecekte, ileride”; *ülmren* [ülämren] ay.; *ülümİNÇEN* [ülämən.ǾǾen] ay.

⁵⁹⁹² Räsänen ve Ahmet’yanov, bu eylemin Çuvaşçaya Tat. *ükün-* “pişman olmak” eyleminden geçtiğini düşünmüşlerdir. Räsänen Tat. *ükün-* eylemini, **(h)ökü(-n-)* biçimi altında Çağ. *ökü-*, *ügü-* “yumuşatmak”; Trkm. *ökün-* tövbe etmek”, Uyg., OT, *ökü-n-* “pişman olmak, acımak”, Çağ. *ökün-*, Kmk. *hökün-*, Kür. *ügün-* ay. eylemleriyle birlikte vermiştir (1969, s. 370b). Fedotov da benzer Türkçe denklileri vererek bunların *ökü-/ögü-* “yumuşatmak” eyleminden geldiğini ifade etmiştir (1996b, s. 298, 299). Räsänen ve Fedotov’da atlanmış olsa da esasen bu eylem Eski Türkçede bulunmaktadır. Bang, Orhon Türkçesinde de bulunan *ökün-* “pişman olmak” eylemini, *ö-* “düşünmek” eyleminin pekiştirilmiş biçimi olarak açıklar ve *ö-kün-* biçiminde çözümler (1923, s. 118). Aynı eylem, Uygurcada *ökün-* “pişman olmak, günah çıkarmak, itiraf etmek” olarak geçer (Wilkins, 2021, s. 529b). Bu eylemlerin kökü, Fedotov’un belirttiğini aksine Çağ. *ökü-*, *ügü-* “yumuşatmak” ile tamamen ilgisizdir, Räsänen Çağatayca eylemin bu birleştirme kullanması da bizce yanlıştır ve ET *ökün-* ve onun çağdaş Türk dillerindeki denklileri muhtemelen Gabain’de verilen ET *ök-* “düşünmek” eylemine dayanmaktadır. Gabain bu eylemi, eylemden eylem yapan *-k-* eki altında vermiş ve bu eylemin *ö-* “düşünmek” eyleminden kuvvetlendirme bildiren *-k-* ile türetildiğini ifade etmiştir (1988, s. 59). Ahmet’yanov, Tatarca sözcüğü, Nog., Kzk., KKalp., *ökün-*, Kırg., Kum. *ökün-*, *ögün-*, Uyg. *ögün-*, *ökün-* “pişman olmak, tövbe etmek” eylemleriyle birlikte ET *ökün-* ay. eyleminden getirmiş, ET *ökün-* eyleminin gelişimini ise şu şekilde göstermiştir: ET *ökün-* < **öök-* ve onun da **ögük-* “düşünmek, çok düşünmek” < *ök-*. Ona göre burada kök durumundaki *ök-* Çuvaşçada *ük-* biçiminde bulunan “düşmek” eylemidir ve “düşmek” anlamından “düşünmek” anlamı da kazanmıştır (2015b, s. 367a). EDAL’da bu sayılan biçimler, AT **ökün-* “tövbe etmek, pişman olmak” biçimi altında verilmiştir (s. 1047). Şimdi Ahmet’yanov’un görüşüne döneelim. Kendisi belirtir ki Çuv. *ük-* “düşmek” eylemi, ET *ök-* “düşünmek” eyleminden gelmektedir (kendisi > işaretleyicisini kullanır ve bununla Çuvaşçaya geçtiğini mi belirtiyor, yoksa Çuvaşçada korunmuş mu demek istiyor bilemiyoruz. Çünkü normalde eserinde > işaretini geçişler için kullanıyor) ve “düşmek” anlamından “düşünmek” anlamına bir geçiş olmuştur. Her şeyden önce “düşmek” ve “düşünmek” birbiriyle bağlanamayacak kadar farklı eylemlerdir ve diğer Türk dillerinin hiçbirinde bu anlam temsil edilmemiştir. Eğer böyle bir anlamsal bağ kurulacaksa tam tersi yönde bir gelişme olabilir ve bu da ET *ök-* üzerinden değil onun türemişi *ökün-* üzerinden yapılabilir. Yukarıda belirtildiği gibi Eski Türkçede *ök-* eyleminin değil ama *ökün-* eyleminin “pişman olmak, tövbe etmek” gibi anlamları var. “pişman olmak, tövbe etmek” anlamından “düşmek” anlamına geçiş zor olsa da mümkün olabilir. Şöyle ki tövbe etmek, bu eylemi diz çökerek gerçekleştirmekten mecazi bir anlamla düşmek anlamı gelişmiş olabilir ancak bu çok zordur ve zaten *ök-* eyleminin değil ondan türeyen *ökün-* eyleminin anlamı “pişman olmak, tövbe etmek” biçimindedir. Bizce Çuv. *ük-* eyleminin kökeni hâlen belirsizdir ve burada değerlendirmek oldukça zordur.

⁵⁹⁹³ < *üküt* “öğüt” + *+le-* (a.e.y.e.). Çuv. *üküt* < Tat. *ügüt* “öğüt” (ESTY II, s. 364b). TT *ögüt* “öğüt” sözcüğü, araştırmacılar tarafından farklı şekillerde açıklanmıştır. Eski Türkçeden beri var olan bu sözcüğü, Räsänen, Eski Tü *ög-* “övmek, methetmek” eylemi altında ondan türemiş bir biçim olarak değerlendirmiştir (1969, s. 369a). Clauson, *ö-* “düşünmek” eyleminden türediğini düşünmüştür (1972, s. 102a). ESTYA I’de sözcük, *ög-/ök-* + *-t* (e.a.y.e.) olarak açıklanmıştır ancak orada *ög-/ök-* kökünün anlamı, “ikna etmek, inandırmak” şeklindedir (s. 500, 501).

⁵⁹⁹⁴ Räsänen; sözcüğü, şu denklilerle birlikte ele almıştır: Uyg. *il* “ön taraf, doğu”, OT *il* “çadır kapısı altındaki boşluk”; Uyg. *il-gerü* “doğuda, ileride”, Kum., Çağ., DT, Tel., Küer. *ilgeri* “önce, evvelce”, Osm. ileri “önce, öne, ileri”; Çağ. *il-ga-* “ileri gitmek, önde gitmek”; *il-gar-* “acelesi olmak”; Çağ., DT *il-gar* “öncü süvari”; Uyg. *il-k* “başlangıç”, Osm. *ilk* “ilk”; Tat. *ilki* “önceki”, Çuv. *ilki* ay. “önceleri”, Yak. *ilik* “henüz gerçekleşmemiş”; Sag. *il-ey* “ön kısım, ön taraf”; Ana Bulg. *alem* “ilk”, Çuv. *ül’im* “ileride, gelecekte”; Çuv. *il-mış kun* “ertesi gün; önceki gün”; Yak. *il-in*, *iliş*, *elin* “ön; doğu” vb. (1969, s. 170ab). Räsänen, bu birleştirmede vermiş olduğu Ana Bulg. *alem*’ sözcüğünü, Pritsak’ın Bulgar Hanları listesinden tanımlamıştır. Bulg. *alem*’ sözcüğü, Bulgar Hanları listesinde bulunan *vereni alem*’, *sigor elem* gibi çeşitli yapıların içinde geçer ve farklı araştırmacılar tarafından farklı biçimlerde açıklanmıştır. Biz, burada bu yapıların ilk öğeleri üzerinde durmayacağız, onun için atıfta bulunduğumuz eserlere bakılabilir. Mikkola’ya göre; ilk ay adı olarak Çatalar yazıtında *ελεμ* ve Bulgar hanları listesinde *alem* bulunur ve bunların anlamı “ilk” aydır. Bu iki sözcükteki *-em* ise bir ektir. *el-*, *al-* kökleri ise Çağ. *iley* “ön kısım”, ET *ilki* “ilk, birinci” sözcüklerinin köküyle aynıdır. Mikkola’nın burada gösterdiği *-em* eki, bir sıra sayı ekidir (1915, s. 15) ve bugün Çuvaşçada kullanılan *-miş* ekinin ilk ögesi olarak bulunmaktadır. Pritsak’a göre *alem*’ sözcüğü, hem Orta Yunancada hem de Eski Kilise Slavcasında **e* sesi sıklıkla **a* harfiyle çeviri yazı edildiği için bir **elim*’ biçimine işaret eder. Buradaki **el* kökü, GT *il*, *ilk*, *ilki* “ilk” sözcüklerindeki *il-el* köküyle aynıdır. Bu kök, aynı zamanda Çuv. *ül’im* “ileride, gelecekte” sözcüğünde de bulunur ve fonetik olarak **elim* biçiminden gelmektedir. Bu kök durumundaki sözcük aynı zamanda başka ay adlarında da geçer: ör. Osm. *ilk güz* “ağustos (yani “sonbaharın ilk ayı)”) (1955, s. 51, 52). Bazin’e göre, Pritsak’ın *alem*’ sözcüğünün işaret ettiği **elim*’ biçiminin Çuvaşçada *ül’im* olarak bulunuyor olması iddiasında bir güçlük vardır. O da Çuvaşçada **e* sesinin ön seste **ü* olarak temsil edilmemesi, a olarak bulunuyor olmasıdır. Bununla birlikte ona göre “ileride” ve “bundan böyle” arasında bulunan kusursuz semantik uyuma ve Çuv. *ül’im* sözcüğünün ET’de **ülüm* veya **ölim* gibi (bugünkü Çuvaşçada /ü/ sesinin kaynağı /ü/ veya /ö/ olabileceği için) birer denklisinin olmayışı Pritsak’ın önerisinin **elim* biçiminin denkliği olarak

üpele- [üβeɫe-], Sp. bk. *upalen-* [ʉbalen-]

üpn- [üβə-], Sp. ay. “(ör. araba) devrilmek, ters dönmek, yıkılmak”; krş. *üpnē* [üpnē]; krş. Gomb. [üppən]

üpn̄ter- [üβənd̄er-]⁵⁹⁹⁵ “devirmek, ters döndürmek, yıkmak”

üpkē [üpkē]⁵⁹⁹⁶, Sp. ay. “akciğer”; krş. Gomb. (Tat. [üpkä])

üpkēle- [üpkēɫe-]⁵⁹⁹⁷ “hiddetlenmek, öfkelenmek, kızmak” (Uçebn. 151 “sitem etmek, homurdanmak”) (Tat. [üpkälä-])

üple [üplē] Uçebn. 52 “başak kalıntısı depolanan yer”

üpnē [üpnē], Sp. ay. “karın üstünde, karın üstüne, yüzüstü” (Zol. “düz bir şekilde”, Magn. 233. “yüzükoyun”; krş. Máté XVII, 6); krş. *üpn̄-* [üβə-]; krş. *üpp̄n̄* [üpp̄ən]

üpnē-kuš [üpnē-kuš] “önüne bakan, yere bakan, üzgün, mahzun gözlerle”

üpnē-šīpan [üpnē-šōβan] “sıraca hastalığı”

üpre [üpre]⁵⁹⁹⁸, Sp. ay. “küçük bir sinek türü, tatarcık”

**ül̄m* biçiminin varsayılmasıyla kabul edilebilir. Bazin, esasen GT *et* “et, beden”~Çuv. *üt* sözcük çiftinde de Çuvaşçada *e (kısa) sesinin *ü olarak temsil edilmiştir. Ayrıca *elim sözcüğünün, Çuvaşçada beklenen fonetik eşdeğerinin *alim* olduğunu ancak bunun oldukça farklı bir biçimde “bir elekteki un veya tahıl miktarı” anlamına geldiğini ifade eder. Ancak bu *alim* sözcüğü, *ele-m biçimini temsil eder ve *ele-* “elemek” eyleminden gelir. Böylece Bazin’e göre; bugün Çuvaşçada *ül̄m* olarak bulunan sözcüğün Çuvaşçanın fonetik kurallarına göre beklenen biçimi *alim* olmasına karşın, anlamsal farklılığın korunması için bu fonetik gelişmenin dışında tutulmuş olmalıdır. Çuv. *üt* “et” sözcüğünde de aynı durum söz konusudur. Bu sözcüğün *at(i)* “çizme” sözcüğüyle anlamsal farklılığın korunması için beklenen *at* biçimi yerine *üt* biçimi kullanılmıştır. Dolayısıyla Pritsak’ın açıklamaları Bazin’e göre bu noktaya kadar takip edilebilir fakat Pritsak’ın görüşünde kabul edemeyeceği nokta, *ilki’nin “ilki, birincisi” anlamına dayanarak *elem* veya *alem* sözcüklerinde “1”in sıra sayısı olan Bulgarca kelimeyi görmek istemesidir. Yani Pritsak’tan sözcüğün anlamı noktasında ayrılır. Bazin’e göre *elim biçiminin “ilk, birinci” olarak yorumlanmasına karşı çıkan çok ciddi filolojik nedenler vardır. VB yazıtlarında bu anlamın doğrulandığı tek sıra sayısının *bir* “bir” sözcüğünden türeyen *birinç* olduğunu, bunun Çuvaşçada *p̄irrem̄iš* biçiminde olduğunu ve *p̄ir̄m̄*’in de *bir-im biçimine geri götürülebileceğini belirten Bazin, bu *bir-im biçiminin aynı zamanda en eski Bulg. biçimi de temsil ettiğini ifade eder. Ayrıca *elim’den gelen Çuv. *ül̄m* sözcüğü de “ilk, birinci” değil, “bundan böyle, o zaman, daha sonra” anlamlarına gelir. Yani neredeyse tamamen zıt bir anlama gelir. Sıfat olarak kullanımı da zıt bir görünümde: *ül̄m̄iš kun* “ertesesi, sonraki gün”. Bundan yola çıkarak Bazin şu çıkarıma varır. Bulgar ve Çuvaş grubunda *elim sözcüğünün etimolojik olarak “ileri” anlamı, “gelecekte, ileride, bundan böyle” yönünde gelişmiştir. Üstelik Tü. *il-ki* “ilki, birincisi” sözcüğünün bilinen Çuvaşçada karşılığı yoktur. “ilk, ilki” anlamına gelen hiçbir Çuvaşça sözcük, *el köküne de dönemez. Dolayısıyla Bazin’e göre *elim “ilki, birincisi” olarak açıklanmamalıdır. Bazin, 1’den 10’a kadar olan sayılarda Türk rakam sisteminin oldukça tutarlı olmasına karşın 11’den sonra oldukça farklılaştığını, genel sıra sayılarından çok değişken bir hâl aldığına dikkat çekerek Eski Bulgarların 1’den 10’a kadar olan aylar için *-m* sıra sayı eki almış biçimleri kullanmış olduklarının, 11. ve 12. aylar için ise 11 ve 12’ye karşılık gelen sıra sayı adlarından daha basit bir biçim kullandıklarının varsayımının yapılabileceğini düşünmüştür. Burada *elim “sonraki, sonradan” anlamıyla bir sonraki sayıyı ifade etmek amacıyla kullanılmıştır: *elim “10’dan sonraki, yani 11.” (1991, s. 456-458). Talat Tekin de yılları belirten hayvan adlarından sonra ayı belirtmek için kullanılan sıra sayı adlarından *alem*’ sözcüğünü, “sonra gelen, 11.” olarak anlamlandırır. Tekin, Bazin’in Bulgar takvimindeki *elem* sözcüğünü, “birinci (ay)” olarak değil de “11.” olarak anlamlandırmasının isabetli olduğunu belirterek eğer bu sözcük “ilki, birincisi” olarak anlamlandırılırsa Bulgar hanları listesinde yer alan tarihlendirmelerde kronolojik uyumsuzluk ortaya çıktığını belirtir. Bu nedenle ona göre de TB *elem/alem* “birinci” anlamında değildir. Bu yapıdaki *-em* kısmının sıra sayı eki olduğu konusunda Tekin de diğer araştırmacılarla görüş birliğindedir. Tekin, *alem*’ “sonra gelen, sonuncu, ertesesi” sözcüğünü, soru işaretiyle birlikte *el-im biçiminden getirmekte ve bunu da Çuv. *ül̄m* “sonra” ile birleştirmektedir (1987, s. 16-17, 20, 23).

⁵⁹⁹⁵ < *üpn̄-* “devrilmek, ters dönmek, yıkılmak (ör. araba)” + *-ter-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *üpn̄-*.

⁵⁹⁹⁶ < Tat. *üpkē* “akciğer” (EWb., s. 373b; ESTY II, s. 370b). Leks.’da ve EDAL’da kopya olarak gösterilmez. TT *öfke* “kızgınlık”, ağ. *öpke* “akciğer” gibi biçimlerle birlikte *öbke ve *öpke ana biçimleri altında verilir (s. 276, 277; s. 1058).

⁵⁹⁹⁷ < *üpkē* “akciğer” + *+le-* (a.e.y.e.), bk. *üpkē*.

üprem [üprəm] “inatçı, dik kafalı, dik başlı, ayak direyen” (Ru. *упрям(ый)*)

üreçe [ürε.ǔ́ε]⁵⁹⁹⁹ “kızak arabası veya at arabasının iki yanındaki tahtalar; kızıağın devrilmesini önleyen ‘kanatları’” (TatR [üräčä⁶⁰⁰⁰] ay.)

ürken- [ürçen-]⁶⁰⁰¹, Sp. ay. “tembellik etmek, erinmek, boş oturmak, yan gelip yapmak”; krş. Gomb. (Tat. [irən-], Osm. TarR [ärin-⁶⁰⁰²] “tembel olmak”, Alt. vd. R [ärik-⁶⁰⁰³] “canı sıkılmak; iğrenmek, bıkmak”; AzbR [irgän-⁶⁰⁰⁴] “sevmemek, nefret etmek”)

ürkev: İna ü. kilnı [ürçev: əna ü. kilnə]⁶⁰⁰⁵ “o tembelleşti” (krş. *ürken-* [ürçen-])

üs- [üs-]⁶⁰⁰⁶, Sp. ay. “büyüme, yetişme, gelişme, çoğalmak, artmak” (Tat. [üs-])

üster- [üstər-]⁶⁰⁰⁷ (ettirgen.) “büyütmek; yetiştirmek, eğitmek” (Tat. [üstər-])

üşimlet- [üzəmlət-]⁶⁰⁰⁸ “hızlandırmak, ilerletmek”; *ışles işe üs imletse pır!* [əşləs əže üzəmlətse pır!]⁶⁰⁰⁹ “yapılacak işi ilerlet!”

⁵⁹⁹⁸ < Ova Mar. *ýępa*, Dağ Mar. *өвһыра, өвһра* “küçük bir sinek türü, tatarcık” (Fedotov, 1990, s. 317).

⁵⁹⁹⁹ < Tat. *üreçe* “kızak kanadı” (Poppe, 1927, s. 166; EWb., s. 374a; ESTY II, s. 371a)

⁶⁰⁰⁰ TatR *ýpäčä* 1893: 1831

⁶⁰⁰¹ Yegorov ve Fedotov da sözcüğü, Paasonen gibi TT *erin-* “üşenmek” ve onun diğer Türk dillerindeki denkliklerine yaklaştırmışlardır (1964, s. 281; Fedotov, 1996b s. 301). Yegorov, Çuv. *ürken-* eyleminden /k/ sesini, türeme olarak değerlendirmiştir. Räsänen, temelde Çuv. *ürken-* eylemini TT *erin-* “üşenmek” ve bunların Türk dillerindeki denklikleriyle birleştirmekle birlikte bu sözcükleri dayandırdığı kök açısından Yegorov ve Fedotov’dan ayrılmaktadır. Räsänen’e göre; Çuv. *ürken-*, TT *erin-* ve onun diğer Türk dillerindeki denklikleri, *eri-* “erimek” eylemiyle köken bakımından birleştirilebilir ve bu doğrultuda Räsänen sözcüğü, *ür-k-en-* olarak çözümlemiştir (1969, s. 47b, 48a). Yegorov’un belirttiği gibi *-k-* bir türeme değil kuvvetlendirme bildiren bir ek olmalı. Şimdi Räsänen’in birleştirmesine gelelim, yukarıda belirttiğimiz gibi TT *erin-* “tembel olmak” ve onun diğer Türk dillerindeki denklikleri, *eri-* “erimek” eylemiyle köken bakımından birleştiriyor ve hatta Çuvaşçada “erimek” anlamındaki eylemi, Tat. *ir-i-*’den bir kopya sayıyor. Räsänen’in bu bağlamda verdiği diğer denkliklerden bazıları şu şekilde: OT *eri-* “erimek, çürümek”, Çağ. vd. *eri-* “çözülme, erimek”, DT, Kmk. vd. *iri-*, Tat. *ir-i-*, Yak. *ir-* “erimek”; Uyg. *er-güz-* “eritmek”; Uyg., Çağ. vd. *eri-k-* “canı sıkılmak; rahatsız olmak, iğrenmek”; Uyg., Çağ. vd. *eri-n-* “tembel olmak, ihmal etmek”, Tat. *ir-ın-* ay. vb. Räsänen, etimolojisinin dayanağı olarak bu sözcükler arasındaki anlamsal ilişki için şunları söyler: Aynı Almanca *faulen* “çürümüş; bitkin, tembel” sözcüğünde olduğu gibi. Onun bu birleştirmelerle Paasonen’in açıklamasına yaklaştığı görülüyor. ESTYa I’de, Radloff’un sözlüğünden doğruladığı *irü* “tembellik, üşengeçlik” sözcüğü üzerinden *erin-* eylemini açıklanmaya çalışılmıştır. Radloff’ta sözcük, Tatarca için kaydedilmiş, “tembellik, üşengeçlik” yanında “sessizce, yavaş yavaş” anlamları da verilmiş ve zaten Radloff tarafından da *ir-in-*, *erin-* “tembellik etmek, erinmek, üşenmek” eylemiyle karşılaştırılmıştır (1893, s. 1464). ESTYa I’e göre; Tatarca için kaydedilen *irü* “tembellik, üşengeçlik” sözcüğündeki uzunluk onun **iriv* < **irüg* gibi bir isim kökünden gelmesinden dolayıdır. **irüg* biçimi de **ir* “tembel olmak” köküne götürülebilir. İşte *erin-* eylemi de bu kökten gelmektedir ve üzerine bir de e.e.y.e.; dönüşlülük eki almıştır. ESTYa I’de, Çuvaşça verilerin de bu etimolojiyi desteklediği belirtiliyor: Çuv. ağ. *ürhi* (<*ür-hi*) “tembel, üşengeç”, *ürken-* (<*ür-ken-*) “tembellik etmek, erinmek” ve *ürik* ağ. “bitkin; yavaş, aheste”. ESTYa I’e göre; Çuv. *ürhi* ve *ürken-* sözcüklerinden “tembel, üşengeç” anlamında bir isim tabanı olarak **ür* ayrılabilir, *ürik*’ten ise **ür-* “tembel olmak” eylemi ayrılabilir ve bu sözcüğün yapısında bir de eylemden ad yapım eki *-ik* vardır. Böylece orada Çuvaşça için hem isim hem de eylem olarak eş sesli biçimler tasarlanmıştır. Bu biçimler de ses bilgisel kurallar çerçevesinde **er-* ve *er* biçimlerine götürülmüştür (s. 377).

⁶⁰⁰² Osm. TarR *äpın-* 1893: 767

⁶⁰⁰³ Alt. vd. R *äpik-* 1893: 763

⁶⁰⁰⁴ AzbR *irgän-* 1893: 1468

⁶⁰⁰⁵ bk. *ürken-*.

⁶⁰⁰⁶ < Tat. *üs-* “büyüme, yetişme” (ESTY II, s. 375a). Yegorov, ESTYa I ve Fedotov’da sözcük, Tat. *üs-* “büyüme, yetişme” ve onun diğer Türk dillerindeki denklikleriyle birleştirilmiştir (1964, s. 281; 1996b, s. 301, 302; s. 552, 553). Räsänen’de (1969, s. 376a) ve EDAL’da (s. 623, 624) Çuv. *üs-* eylemine yer verilmese de sözcüğün Türk dillerinde ve hatta Mo. dillerinde yaygın bir biçimde kullanıldığı görülecektir. EDAL’da bu eylemler için AT **ös-* “büyüme, yetişme” biçimi tasarlanmıştır ve Çuvaşçada bu varsayımsal **ös-* sözcüğünün *üs-* biçiminde bulunuyor olması mümkündür. Yani Çuv. *üs-* eylemi, Tatarcadan kopya değil de **ös-* biçiminden gelişmiş, ses bilgisel olarak kurallı bir biçim olabilir.

⁶⁰⁰⁷ < *üs-* “büyüme, yetişme, gelişme, çoğalmak, artmak” + *-ter-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), *üs-*.

üsümlü [üzümlü]⁶⁰¹⁰ “hızlı, çevik; hızlı, hızlıca”; *ü laşa* [ü. laşa] “hızlı at”; *ü. çup-, süre-* [ü. tşüp-, süre-] “hızlı koşmak, yürümek”

üsün-: payan iş üsünet [üzün-: pajan əs üzünət]⁶⁰¹¹ “iş bugün iyi, hızlı gidiyor”

üsür [üzür]⁶⁰¹², Sp. ay. “sarhoş” (krş. *üsür-ül-* [üsür-])

üsür- [üsür-]⁶⁰¹³⁶⁰¹⁴, Uçebn. 151 “sarhoş olmak” (krş. Tat. [isür-], AltR [äzir-⁶⁰¹⁵] ay.)

üsür- [üzür-]⁶⁰¹⁶, Sp. ay. “öksürmek”; Uçebn. 151 “aksırmak, hapşırma, öksürmek”; *pır-tippe*

ü. [pür- teppe ü.] “boğazını temizlemek, hafifçe öksürmek” (krş. AşmMater. 101)

üslük [üslök]⁶⁰¹⁷ “öksürük”

üt [üt]⁶⁰¹⁸, Sp. ay. “beden, vücut” (TatR [it⁶⁰¹⁹] “et”, KzkR [et⁶⁰²⁰] ay. “vücut”)

üte-kini [üde-kəni]⁶⁰²¹ “perhizden, oruçtan sonraki ilk et yeme günü”

ütli [ütli]⁶⁰²² “etli, besili, şişman”

üçük [ü.đük] (*uy + çük* [uj + tşük] “kır kurbanı, adağı”, krş. Magn. 25) “Hamsin yortusu sırasında *şinse* [şinze] adı verilen bayramda verilen bir kurban”; *şimür-üçük* [şêmür-ü.đük] “sözü geçen bayramdan bir veya iki gün sonra verilen başka bir kurban; yağmur yağması için dua etmek amacıyla”

v [v]

⁶⁰⁰⁸ < *üsüm* “büyüme, gelişme ilerleme” (< Çuv. *üs-* “büyüme, yetişme, gelişme, çoğalmak, artmak” + *-üm* (e.a.y.e.)) + *let-* (a.e.y.e.), bk. *üs-*.

⁶⁰⁰⁹ Çevirisi, CsSz.’te (s. 197) ve ÇS’nde (s. 196) bulunmamaktadır.

⁶⁰¹⁰ < *üsüm* “büyüme, gelişme ilerleme” (< Çuv. *üs-* “büyüme, yetişme, gelişme, çoğalmak, artmak” + *-üm* (e.a.y.e.)) + *li* (a.a.y.e.), bk. *üs-*.

⁶⁰¹¹ < Çuv. *üs-* “büyüme, yetişme, gelişme, çoğalmak, artmak” + *-üm* (e.e.y.e.; dönüşlülük), bk. *üs-*.

⁶⁰¹² ET’de *esür-* “sarhoş olmak, mest olmak, esirmek, hayran kalmak” eylemi ve ondan türemiş *esrök* “sarhoş, mest; sarhoşluk, mestlik, sersemlik” (s. 124b, 125a) adı hemen hemen tüm Türk dillerinde benzer eylem formu ve ondan türemiş isim formuyla (ör. TT *esür-*, *esri-* “sarhoş olmak”; *esrik* “sarhoş”) yaygın bir biçimde kullanılmaktadır. Bu Türkçe denklilikler için bk. Yeg., s. 281, EWb., s. 50b; ESTYA I, s. 309, 310; Fed. II, s. 302. EDAL’da, ET’de *esür-* olarak temsil edilen ve Türk dillerinde yaygın bir biçimde ufak ses farklılıklarıyla kullanılan bu eylemler için AT **esür-* “sarhoş olmak” biçimi tasarlanmıştır (s. 522). Ancak orada Çuvaşça için verilen biçim *üsür-* eylemidir. Fakat biz Çuvaşçada *üsür-* eylemini, başka bir kaynaktan doğrulayamadık. Bunun yerine Çuvaşçada “sarhoş olmak” anlamında *üsür-ül-* eylemi kullanılır. Bunun sebebi, Çuvaşçada eş sesli başka bir eylemin varlığı olabilir çünkü Çuvaşçada *üsür-* eylem olarak “öksürmek” anlamında kullanılır. Belki de eş sesli fakat anlamca ve kökence farklı iki sözcüğün anlamsal farklılığın korunması için beklenen *üsür-* “sarhoş olmak” eylemi yerine Çuvaşçada türemiş bir form olduğu açık olan *üsür-ül-* kullanılmıştır. Bu maddedeki *üsür* “sarhoş” adı ise muhtemelen türemiş bir biçimden Çuvaşçada bazı ses düşmeleriyle ortaya çıkmış bir biçim olmalıdır. ESTYA I’de Türkiye Türkçesinde *esri-* ve bazı Türk dillerinde *esre-* olarak temsil edilen biçimlerin, muhtemelen **esür-**esür tabanından addan eylem yapan *+i/+e-* ekleriyle türetildiği belirtilir. Ancak Çuv. *üsür* “sarhoş” adından yola çıkarak bu sözcüklerin **üs-* “sarhoş olmak” köküne kadar götürülebileceği, bu **üs-* kökünün bir de isim olarak *üs biçiminde eş seslisinin bulunduğu ve *esür-* (< *es + *-ür-*) tipi eylemlerin geri götürülebileceği **es-* kökünün bulunduğu ifade edilir.

⁶⁰¹³ Girintili olmalı.

⁶⁰¹⁴ < *üsür* “sarhoş” + *ül-* (a.e.y.e.), bk. *üsür*.

⁶⁰¹⁵ AltR *üsür-* 1893: 895

⁶⁰¹⁶ < **üskür-* (EDAL, s. 1163) = TT *öksür-* ay. Yansıma bir kökten *+kXr-* ekiyle oluşturulmuş olmalıdır.

⁶⁰¹⁷ < *üsür-* “öksürmek” + *-ik* (e.a.y.e.), bk. *üsür-*.

⁶⁰¹⁸ < *et (Leks., s. 455; EDAL, s. 1140) = TT *et* “et”.

⁶⁰¹⁹ TatR *im* 1893: 1500

⁶⁰²⁰ KzkR *em* 1893: 834

⁶⁰²¹ *üte kir-* “oruç bozmak” (ÇRS, s. 524) < *üt* “et, beden, vücut” + *e* (belirtme-yönelme durumu eki) + *kir-* “girmek” + *-ni* (geçmiş zaman ortacı) + *i* (3. tekil iyelik eki). Yani kelimesi kelimesine “ete girmek”. bk. *üt* ve *kir-*.

⁶⁰²² < *üt* “beden, vücut” + *li* (a.a.y.e.), bk. *üt*.

vak [vak]⁶⁰²³, Sp. ay. “küçük, ufak tefek”; *v.-vil'ih* [v.-vil'êħ] “küçükbaş hayvan”; *vak-ukśa* [vag-ukśa] “bozuk para, küçük para”; *vak-tîvek* [vak-təvək] “küçük şeyler, ıvır zıvır” (TatB [uak, ûuak⁶⁰²⁴], MişBüg. [wak], Bar. TobR [uak⁶⁰²⁵], Osm. KrmR [ufak⁶⁰²⁶])

vakî [vagî]⁶⁰²⁷, Sp. ay. “buzda açılan delik, buz tutmamış bölge”; krş. Gomb. [valak] (TatO, MişBüg. [bäkə⁶⁰²⁸] ay., (Tatarca konuşan) Karatay-Mordvinlerin’de [vâke])

vak-kuşî [vak-kuşî]⁶⁰²⁹ ay.

valak [valak]⁶⁰³⁰ “değirmen oluğu, değirmen ağzı, arkı, kanalı”; krş. Zol. 27 [volak⁶⁰³¹] “oyma kap, tekne”; krş. Gomb. [volak] “oluk, yalak” (TatB [ulak⁶⁰³²] “yalak; oluk”, ÇağR [oyluk⁶⁰³³] “oluk, kanal”)

⁶⁰²³ Räsänen, *vak* sözcüğünü TT *ufak* ay. gibi denklilere yaklaştırmış ve bunların kökünü *u-* olarak almış, ilerleyen ünsüzü bir bağlayıcı ünsüz saymıştır: Tob., Bar. *u-wak*, TT *u-fak*, Çuv. *vak* < *ı-vak (1949, s. 137). Yegorov, sözcüğü TT *ufak*, Tat. *vak* ay. gibi Türkçe denklilere yaklaştırmıştır (1964, s. 45). Räsänen de sözcüğü, TT *ufak* ve ona denk biçimlere yaklaştırmakla beraber köken bakımından daha geriye götürmüştür. Räsänen, etimolojik sözlüğünde de önceki görüşünü yinelemiş ve önceki açıklamasında verdiği *u-* eyleminin (~TT *ov-*, ona göre < *uğ-*, ? *oğ-*), *ufak* ile onun diğer Türk dillerindeki denklilerinin de bu eylemlerden türediğini düşünmüştür (1969, s. 510ab). Fedotov da TT *ufak* ve onun Türkçe denklilerini ET *uv-* “ezmek” köküne yaklaştırmış, *vağ* “ufak” sözcüğünün, Çuv. *van-* “ufalanmak, parçalanmak” ve *vat-* “ufalamak, parçalamak” eylemleri etimolojik olarak aynı kökten geldiğini, bu sözcüklerin ortak morfemi olan *va-*’nın da Tat. *va-* (< *ua*) ile ilişkili olduğunu belirtir (1996a, s. 96, 97). ESTYa I’de (s. 560), Scherner (1977, s. 22) ve Ahmet’yanov (2015a, s. 225b) sözcüğü, Tatarcadan kopya saymışlardır. Scherner, Tatarca sözcüğü *uwak biçiminden getirmiş, Ahmet’yanov da Tatarca sözcüğü, *uw-* “ovmak” eylemine kadar götürmüştür. Emine Yılmaz; Çuv. *vak* “ufak”, *van-* “ufalanmak”, *vat-* “ufaltmak” sözcüklerini **ub-* “ufalamak, parçalamak” (~Uyg. *uv-* “ezmek”) eyleminden getirmiştir (baskıda). *Van-* eyleminde e.e.y.e., dönüşlülük; *vat-* eyleminde ise e.e.y.e.; ettirgenlik bulunduğu açıktır.

⁶⁰²⁴ TatB *uak*, *ûuak* 1876: 32

⁶⁰²⁵ Bar. TobR *yak* 1893: 1598

⁶⁰²⁶ Osm. KrmR *yçak* 1893: 1783

⁶⁰²⁷ << *ökö (EWb., s. 370b; EDAL, s. 1048) = Osm. *öğü* ay. Yegorov da Osm. *öğü* biçimini vermekle birlikte Alt. *oyık* “delik, oyuk” gibi biçimlere de yaklaştırmış ve bunları *oy-* “oymak, delmek” eyleminden getirmiştir (1964, s. 45). ESTYa I’de Trkm. *öyü* “buzdaki delik”, Osm. *öğü* ay. sözcükleri, *öy-ü*, *ög-ü* biçimlerinden getirilir ve muhtemelen bu sözcüklerin kökünün, *öy-* eylemiyle homojen olup temel anlamlarının “oymak, kesmek, delmek” olduğu belirtilir. ESTYa I’e göre; Trkm *öyü* ve Osm. *öğü* sözcüklerindeki **öy-*, *öy-~*ög-* eylemine paralel eski bir ağız biçimi olarak düşünülebilir sondaki *-ü* ise eylemden ad yapım eki olarak değerlendirilebilir (s. 517).

⁶⁰²⁸ TatO *бәке* 1892: 54b

⁶⁰²⁹ < *vakî* “buzda açılan delik, buz tutmamış bölge” + *kuş* “göz” + *î* (3. tekil iyelik eki), bk. *vakî* ve *kuş*.

⁶⁰³⁰ Etimolojisi konusunda pek çok görüş vardır. Räsänen, Çuv. *valak* sözcüğünü, *valaška* “tekne, oyuk kap” sözcüğüyle birlikte Tat. *ulağ* “su gideri, atlar için oluk”, Başk. *ulağ*, Çağ. *oğluk*, Osm. *oluk* sözcükleriyle birleştirmiştir. Räsänen, ayrıca Çuv. *valak* ve *vilaška* sözcüklerindeki ünlü değişimini ve *valak*’ta /k/ sesinin korunmasını veya *vila(ška)*’da düşmesini muhtemelen *vila(ška)* tipinin Tatarcadan kopyalanan *volak/vulak* vb.’den daha eski olmasıyla açıklanabileceğini belirtir. Çuvaşçanın bazı ağızlarında ilk hecesinde /a/ sesi bulunduran biçimler, muhtemelen Dağ Maricesinin bir etkisinin sonucudur (1920, s. 122, 123). Yegorov, Çuv. *valak* sözcüğünü, *valaška* sözcüğüyle birlikte TT *oluk* “oluk”, TT, Çağ. *yalak* “yalak; tekne”, YUyg. *olak* “evcil hayvan beslemek için tekne, yalak”, Nog. *olık*, Başk., Tat., YUyg. *ulağ*, Yak. *uoluk* “oluk; yalak” gibi Türkçe denklilere yaklaştırmış ve bu sözcüklerin muhtemelen *oy-* “oymak, delmek” eyleminden türediğini, Çuvaşça biçimde bulunan ilk hecedeki *a*’nın ise ikinci hecedeki *a*’nın asimile edici etkisiyle ortaya çıktığını ifade etmiştir (1964, s. 46). Räsänen, etimolojik sözlüğünde Çuv. *valak* sözcüğünü, Çağ. *oğluk* “küçük kanal, oluk”, Osm. *avlağ*, *ulağ*, OT *oluk*, Tat., Başk. *ulağ* “oluk, kanal, su gideri” sözcükleriyle birlikte *oğluk varsayımsal biçimi altında vermiştir (1969, s. 357b). ESTYa I’de Çuv. *valak*, TT *oluk*, ağ. *olluk*, *holluk*, Tat. *ulağ* gibi denklilerle birlikte verilir. Bu sözcüklerin, ikinci kısımlarında bulunan *-ak/-uk* vb. yapılar birer morfemdir ve bu sözcüklerin ilk kısmını ise **ul/*ol*, Çuv. *val gibi biçimlerin oluşturduğu, bu köklerin ise hem bir eylem (TT *ol-uk*) hem de ad olarak (ama TT *oluk*) işlev gördüğü belirtilir. Ayrıca Çuv. *vulî* “ağaç gövdesi” de ESTYa I’e göre muhtemelen bu **ol-* kökünden türemiştir (s. 451). Emine Yılmaz, Çuv. *valak* sözcüğünün gerçek Çuvaşça bir sözcük olmadığını, Tat. *ulağ* “hayvanlara yem konan tekne; oluk; su kabı” sözcüğünden son döneme ait bir kopya olduğunu belirtmekte, TT *oluk* sözcüğünün gerçek Çuv. karşılığının *oluk biçiminden gelişen *vulî* “ağaç gövdesi” sözcüğü olduğunu belirtmektedir (1994, s. 148). Fedotov, *valak* ve *valaška*’yı, ET *oluğ* “oyuk ağaç, oluk, tekne”, Tat. *ulağ* “oluk, tekne (sulama için)”, Krm., TT *oluk* “oluk”,

valaška [valaška], Sp. ay. “tekne, oyuk kap”; krş. Zol. 27 [volaška⁶⁰³⁴] ay. (krş. *valak* [valak])

valem [valəm]⁶⁰³⁵ “küçük saman yığını, küçük tınaz”

vales- [vales-]⁶⁰³⁶ “üleştirmek, dağıtmak, paylaşmak, bölüştürmek” (TatR [öläš-⁶⁰³⁷])

valī, val’ [valə, val’]⁶⁰³⁸ “kısım, parça, bölüm, hisse, pay”; *al val’li* [al: al-val’li] “böbrek; sırasıyla tanrı veya ruhlar için kurban verilen hayvanın parçaları”; krş. Gomb. (Tel. BarR [ülü⁶⁰³⁹], UygR [ülük⁶⁰⁴⁰] “pay”; krş. Tat. [ölöš] ay.)

valli [val’li]⁶⁰⁴¹ (sontaki) “amacıyla, maksadıyla, için”; krş. AşmMater. 214

van- [van-]⁶⁰⁴², Sp. ay. “parçalanmak, parçalara ayrılmak, ufalanmak, kırılmak” (krş. *vak* [vak])

vançik [vañ.ǰžək]⁶⁰⁴³ “kırılmış, kopmuş, küçük parça, kırıntı”; krş. Zol. “kırılğan”; *kilençe-vançikī* [kələn.ǰžε-vañ.ǰžəçə] “cam parçası”

Çağ. *oğluk* “küçük kanal, oluk” sözcükleriyle birleştirmiştir (1996a, s. 99). EDAL’da AT **oluk* “oluk; oyuk ağaç gövdesi” altında TT *oluk*, Tat. *ulak* vb. ile verilen Çuvaşça biçim, *vulī*’dir. Çuv. *valak* sözcüğüyle ilgili durum ise şu şekilde belirtilir: Çağ. *oğluk*, TT ağ., Gag. *holluk*, Çuv. *valak*, Yak. *uoluk*, *uol-ba* olarak temsil edilen benzer ancak başlangıçta farklı bir **oğ(u)l-*, **oğluk* kökünden gelen bir biçim daha vardır ve bu örnekler, doğal bir kontaminasyon içerir (s. 616). Çuv. *valak*, EBT *valağ* üzerinden Macarcaya *vályú* [vályú] “oluk, yalak, kanal” olarak geçmiştir. WOT yazarları, bu bağlamda sözcüğü oldukça ayrıntılı bir biçimde ele almıştır. Çuv. *valak*, orada da TT *oluk*, Tat. *ulak* vb. denkliklere yaklaştırılır. Tüm Türkçe veri için oraya bk. WOT’a göre, bu sözcük bir Volga Kıpçak dilinden kopya olamaz. WOT yazarlarına göre; Çuvaşçada bu etimondaki ilk sözcük *vulī* iken *valak* ve *volak* gibi diğer tüm biçimler, *olak*’ın ön ünlülü bir türevi olan erken EBT **ōlek* biçimine geri götürülebilir. *Valaška*, *volaška* vb. biçimlerde ise bir Ru. etkisi altında gelişmiştir. Çuv. *valak*’ın, Gag. *holluk* ve Yak. *uoluk* sözcükleriyle birlikte **oğluk* ile ilişkilendirilmesi de mümkün değildir. Yegorov’un Çuv. *valak*’ı, TT *valak* ile birleştirmesi de hatalıdır, çünkü *valak* buraya ait değildir (s. 992, 993).

⁶⁰³¹ Zol. *волак*

⁶⁰³² TatB ay. 1876: 35.

⁶⁰³³ ÇağR *оғлык* 1893: 1024

⁶⁰³⁴ Zol. *волашка*

⁶⁰³⁵ Ramstedt, Çuv. *valem* sözcüğünü, Kalm. *ölj* “sulu ot, çimen, Mo. *ölüy*; Çağ., Tar. *ölej* “çim”, Alt., Tel. *ölöj* “ot, saman” sözcükleriyle birleştirmiştir (1935, s. 295a). Bazı araştırmacılar Moğolca biçimlerin Türkçeden kopya olduğunu (bk. EDAL, s. 1169) düşünmüştür. Yegorov, sözcüğün Çuvaşçada *vales-* “üleştirmek” ve bu sözcük dışında artık kullanılmayan **vale-* (ET *üle-*) “bölmek” eyleminden *-m* ekiyle adlaştırdığını düşünmüştür (1964, s. 46). Räsänen, *valem*’i, **(h)öl* varsayımsal biçimi altında şu bağlamda ele almıştır: Uyg., Çağ., Osm. *öl* “yaş, nemli”, Trkm. *öl*, *höl* “ıslak”, Azb. *höl*, Şor. vd. *öl* ay. “canlı, güçlü”, Şor. Koyb. *ül*, Yak. *üöl*; Şor. *öl-e-* “nemlendirmek”; Çağ., DT, Tar. *öl-ey* “sulu bitki”, Tara. *ülej* “bitki”, Osm. *öl-en*, Alt., Tel. *öl-öj*, Tat. *ülen*, Tat., Miş. *ül-em* ay., Çuv. *valem* “küçük tınaz” (1969, s. 371a). Fedotov, *valem* sözcüğünü, **val* biçimi altında ele alır. Ona göre; Çuv. *vali*, *valli* “için”, *valem* “bölüm, parça; küçük tınaz”, *vales-* “üleştirmek”, *valī*, *val’* “kısım, parça” gibi birçok sözcük bu **val* kökünden türemiştir. Fedotov, bu **val* kökünü ise Yegorov gibi ET *üle-* “bölmek” eylemine yaklaştırır: ET *üleş-* “üleştirmek, bölüşmek”~Çuv. *vales-* ay., ET *ülüg* “pay, kısım”~Çuv. *valī*, *val’* ay. (1996a, s. 98). EDAL’a göre; Çuv. *valem* ise Türk dillerinde de yaygın olarak bulunan türemiş bir sözcük durumundaki **ölej* “gür otlar” sözcüğünden gelişmiştir. **ölej* ise yazarlara göre AT **öl* “ıslak, nemli; bataklık” sözcüğünden türemiştir ve ET, TT ağ. *öl*, Trkm. *öl*, ağ. *höl*, Hıç. *həl*, Çuv. *vilī*, Yak. *üöl* gibi biçimlerle temsil edilir (s. 1169). Agyagási, Çuv. *valem* sözcüğünü, “kucak dolusu, yük” anlamıyla ele alarak **ülem* biçiminden getirmiş ve bu sözcüğü, EDT *üle-* “bölmek” eylemiyle ilişkili görmüştür (2019, s. 122).

⁶⁰³⁶ < **vale-* “bölmek, pay etmek” + *-š-* (e.e.y.e.; işteşlik) (<< **üle-* + *-ç-* (ÇSB) = TT *üleş-* ay. EDAL’a göre; Çuv. **vale-* << **üle-* (s. 1182)), krş. *valem*.

⁶⁰³⁷ TatR *өлөу-* 1893: 1341

⁶⁰³⁸ << **ülüg* (ÇSB; CHF, s. 109), krş. *valem*. Yegorov’a göre; **vale-* “bölmek” eylemine, *-i* ekinin eklenmesiyle oluşmuştur (1964, s. 46), krş. *valem* ve *vales-*.

⁶⁰³⁹ Tel. BarR *ýlýž* 1893: 1850

⁶⁰⁴⁰ UygR *ýlýк* 1893: 1851

⁶⁰⁴¹ < *valī* “kısım, parça, bölüm, hisse, pay” + *i* (3. tekil iyelik eki) (Yeg., s. 46; Levitskaya, 1976, s. 118; Yılmaz, 2002, s. 68), krş. *valem*, *vales-* ve *valī*, *val’*.

⁶⁰⁴² bk. *vak*.

⁶⁰⁴³ < *van-* “parçalanmak, parçalara ayrılmak, ufalanmak, kırılmak” + *-çik* (e.a.y.e.), bk. *van-*.

var I [var¹]⁶⁰⁴⁴, Sp. ay. “orta (Uçebn. 107 “merkez”); karın, göbek, mide; bir nesnenin içi, özü, bir şeyin çekirdeği”; *varım iratat* [varēm iratat] “karnım ağrıyor”; *şurta-varri* [şurda varri]

⁶⁰⁴⁴ << *ōr/*ōr (Ligeti, 1938, s. 196; EDAL, s. 1064) = TT *öz* “öz”. Çuvaşçada *var I-II*, *varak* (Paasonen’de yer almaz), *vasak*, *vasan* sözcüklerinden ilk ikisi, Çuvaşçadaki kurallı biçimlerken son ikisi, Tat. *üzek*, *üzen* veya GT *özek*, *özen* tipi bir sözcükten kopyalar olmalıdır. Ramstedt, Paasonen’de iki ayrı madde olarak verilen *var* sözcüklerini, birlikte almış ve Kalm. *ör^o*, *ör* “göğüs, iç; insaf”, Mo. *örü* ay. sözcüklerine yaklaştırmıştır (1935, s. 298ab). Durum, Räsänen’de de aynıdır. Onun görüşüne aşağıda değinilecektir. Öncelikle *var II* sözcüğünü, Paasonen gibi birleştirmeden açıklayan görüşleri değerlendirip buradan ayıralım. EDAL’da AT *or- “kazmak, eşmek; delik, çukur; çekmek, koparmak” biçiminde hem bir isim hem de eylem kökü olarak tasarlanmış biçim altında, Çuv. *var* “delik, çukur” anlamıyla birlikte Trkm. *or*- “kazmak, eşmek”, *or* “delik, çukur”, Yak. *orō*- “çekmek, koparmak”, Dolg. *orō*- ay. denklikleri verilmiş, ayrıca soru işaretiyle birlikte Çuv. *var* sözcüğünün bir *ōr biçimine işaret ettiği kaydedilmiştir (s. 1061). Esasen EDAL’da verilen etimolojiye daha uygun bir biçim var. Paasonen’de yer almayan Çuv. *var*- “gömmek; karmak” eylemi (ÇRS, s. 64b). Bizce, EDAL’daki denklikler için Çuv. *var II* değil, bu *var*-eylemi verilmelidir. Yine de Çuv. *var II* sözcüğünün de buraya dâhil edilebilir olduğu ihtimali bir köşede tutabilir. Yegorov, *var* maddesinde *vasan* maddesine atıfta bulunur ve *var* ve *vasan* sözcüklerini, Kırg. *özön* “nehir yatağı; havuz”, Kzk. *özen* “nehir”, Başk. *üzen* “nehir yatağı” sözcüklerine yaklaştırmıştır. Eş sesli eylem *var*- “gömmek” ise Yegorov’da Hak. *or*- “kazmak”, Kırg. *or* “çukur, delik”, Hak. *ora* “kiler, yeraltı, tahıl depolama ambarı”, Kzk., KKalp. *or* “delik, çukur”, Alt. *oro*, *ora* “delik” biçimlerine yaklaştırılmıştır (1964, s. 47). Räsänen, Çuv. *var* sözcüğünü, *varak* “dağ geçidi, vadi, ağaç oyuğu” sözcüğüyle birlikte, OT *oğruğ*, *ovruğ* “obruk; en üst boyun kemiğindeki eklem”, Osm. *ubruk* “derin vadi, çukurluk” sözcüklerine yaklaştırmıştır (1969, s. 358a). ESTYA I’de Çuv. *var II* ve *var*- aynı yerde ele alınmıştır. İlk olarak Çuv. *var*’ın yaklaştırıldığı denkliklerden bazıları şunlardır: TT ağ. *ür*, Kum., Kırg., Kzk., Nog., KKalp., *or*, Nog., Tat., Başk., Çuv. *ur* (< Tat.), Çuv. *ur* “hendek, çukur” vb. Görüldüğü gibi Çuvaşçanın ağızlarında “çukur, hendek” anlamında kullanılan *ur* biçimi, kopya kabul edilmiştir, çünkü bu Türkçe denkliklerin Çuvaşçadaki kurallı biçimi, *var* şeklindedir. Çuv. *var*- ise ESTYA I’de Tel. *or*- “(nehir hak.) aşındırmak”, Hak. *or*- “kazmak” gibi az sayıda Türkçe denklikle birlikte verilmiştir (s. 466). Yani özetle diyebiliriz ki Paasonen’de verilen *var II*, *var I* sözcükleriyle aynı olabilir. Ancak yukarıda verilen farklı köklere de götürülebilir. Bazı araştırmacılar, TT *öz* ve onun Türkçe denklikleri yanında Çuv. *var* sözcüğünü, YUyg., Azb. *özek*, Trkm. *özeg*, Tuv., Kzk., Nog. *özek*, Kırg. *özök*, Tat. *üzek* “merkez” gibi biçimlerle de birleştirmişlerdir (bk. Yegorov, 1964, s. 47; Fedotov, 1996a, s. 99, 100). *Özek* tipi sözcükler, Räsänen’de GT *öz* (Trkm. *öz*) sözcüğüyle etimon kabul edilip aynı maddede ele alınmıştır. Ayrıca Hak., Trkm. vd. *özen* “vadi, (Kmk., Blk.) dere, nehir, (Hak.) çekirdek”, Tat. *üzen* “alçak yer, ova”, Şor. *özün* “öz” gibi yine *öz*’den türemiş biçimlere de aynı maddede yer verilmiştir. Räsänen, Çuv. *var* sözcüğünü, soru işaretiyle birlikte GT *öz* sözcüğüyle birleştirirken Paasonen’de ayrı bir madde olarak verilen *var II* maddesinin anlamlarını da buraya dâhil etmiştir, daha sonra burada *var II* olarak verilen maddeyi başka Türkçe denkliklerle birleştirmiştir (1969, s. 358a, 376b, 378a). ESTYA I’de Türkçede çoğunlukla *öz* (Trkm. *öz*, Yak. *üös* vb.) ve diğer denkliklerle başka şekillerde temsil edilen sözcüğün birçok anlamı kaydedilmiş, bunlardan “beden, vücut” gibi somut olanların “öz, benlik, ruh” vb. soyut olanlardan daha eski olabileceği ifade edilmiştir. TT, Azb., Kum., Nog. Kzk., KKalp., Tuv. *özek*, Alt., Kırg. *özök*, Tat. *üzek*, Başk. *üzek* vb. sözcüğü için ESTYA I’de Çuvaşça biçim verilmemiş ve bu sözcüklerin anlamları şu şekillerde kaydedilmiştir: “merkez (Kırg., Kzk., Nog., KKalp., Tat., Alt., Tuv.); iç (Alt.); beyin (Osm.); öz, çekirdek (Kırg., Nog., KKalp., Alt., Tuv.); irinli öz (çubanda) (TT, Azb., Nog.); kök (Kırg., Alt.); merkez, orta (TT ağ., Nog., Tat., Tuv.); kalp (Kzk.); karın (Tat. ağ.); nefes (TT ağ.); tohum, çekirdek (TT, Alt., Kzk., Kırg., Tel., Tat.); artılmış keten lifi (Bask.); güç (TT ağ.)”. Görüldüğü gibi bunların hepsi GT *öz* sözcüğüyle paralel anlamlardır bu nedenle *özek* ve türevlerinin *öz*’den geldiği kolayca söylenebilir. ESTYA I’de *özek* ve türevleri için iki etimoloji önerilir: *öz* sözcüğüne +Ak küçültme eki eklenerek veya *öz* adıyla paralel anlamlara sahip olan ve onun eylem formu olarak tasarlanabilecek bir *öz-~*üz- vb. eylemden -Ak ekiyle adlaştırılmıştır. ESTYA I’de ikinci bir *özek* yer alır: TT ağ., Kzk., KKalp., Çağ. *özek*, Alt., Tel. *özök* ve Çuv. *varak*. Bu sözcüklerin anlamları şu şekilde verilmiştir: “nehir (KKalp., Alt., Tel., Kzk.); küçük nehir (Alt.); akıntı (Kum., Alt.); nehir yatağı (Kum., Alt., Çuv.); vadi (Kum., Alt., Tel.); oyuk (Kum., Başk.); yarık, çukur yer (TT ağ., Çuv.); küçük vadi, dağ geçidi (Çuv.); sulu tarla (TT ağ.)” vb. ESTYA I’e göre *özek II*, *öz* sözcüğüne +Ak küçültme ekinin eklenmesiyle türetilmiştir ve *özen* sözcüğüyle homojendir. Şimdi son olarak *özen* sözcüğüyle ilgili ESTYA I’de verilen bilgilere bakalım: TT ağ., Kum., Kzk., Nog., Hak., Tuv. *özen*, Tat. *üzen*, Başk. *üzen* vb. *Özen-üzen* vb. için kaydedilen anlamlar ise ESTYA I’de şu şekildedir: “nehir (TT ağ., Kum., Kzk.); kanal (Alt.); akıntı, akış (Kırg.); nehir yatağı (Kırg.); eğimli vadi (Hak., Tuv., Çuv.); eğimli vadi; dağ geçidi, obruk (Çuv.); nehir vadisi (TT ağ., Nog., Tat., Başk.); alçak yer (Tat. ağ.); düzlük, ova (Tat.); dağ arası yarık (TT ağ.); kark, sınır (Çuv. ağ.); bozkır (Blk.)”. ESTYA I’de yukarıda da belirtilen *öz* adının aynı anlamlara sahip fiil formu *öz-~*üz- için şu kanıtlar verilir: Azb. ağ. *üzmek* “akmak, sızmak”; Azb., Kzk. Kırg. “nehir”, TT ağ. *öz-mek* “koyak; bataklık; çukur, çöküntü”, *öz-bek* “dere, çay” vb. Bu doğrultuda ESTYA I’e göre *özen*, *öz*- eyleminden -(A)n ekiyle türetilmiştir (s. 506-511). Leks.’da anatomik bir terim olan GT *öz* “iç, çekirdek” sözcüğünün hidroloji alanına da dâhil edildiği belirtilir. Yak. *örüs*, *ürüs* “büyük nehir; Lena, Kolima, Çona gibi”, *urah* “küçük nehir” sözcükleri muhtemelen anlam kaymasıyla GT *öz* sözcüğüne karşılık gelen, türemiş bir biçimdir ve Moğolcadan eski bir kopyadır. Buradaki mecazi anlam bir vadinin merkezinden, ortasından nehir geçmesi sebebiyle oluşmuş olmalıdır. *özek I* “çekirdek, iç, öz, merkez, orta” ve *özek II*

“mum ipi, mum fitili”; krş. AşmMater. 214 (Kzk. Tar. Kum. vd. R [öz⁶⁰⁴⁵] “bir şeyin en güzel yeri, içi, merkezi, özü”; krş. Tat. Tob. TaraR [üzäk⁶⁰⁴⁶] “bir bitkinin, ağacın içi, özü, bir nesnenin çekirdeği”; Tob. “karın”)

var-hurîm [**var-χirôm**] “karın, göbek, mide”; *man var-hurîm iratat*’ [man var-hîrôm iratat] “benim karnım ağrıyor”

var-vasak [**var-vazak**] “bağırsaklar, iç organlar, iç kısımlar (vücutta)”

var-vitti [**var-vitti**] “ishal”

varla: vîşî-varla [**varla: vîzê-varla**]⁶⁰⁴⁷ “aç karnına, aç karınla”; *tutî-varla* [tūdê-varla] “tok karnına, tok karınla”

var II [**var²**]⁶⁰⁴⁸ “uzun açıklık, yerde yarık, vadi, yar, dere, uçurum”; Uçebn. 94, Zol. 25 “vadi”; krş. Gomb. (krş. TatR [üzân⁶⁰⁴⁹] “çukurluk, vadi”, BarR [üzön⁶⁰⁵⁰] “dere, çay”, TatO [üzân⁶⁰⁵¹] “alçak yer”, KzkR [özön⁶⁰⁵²] “akarsu”)

vara I [**vara**]⁶⁰⁵³, Sp. ay. “arkasından, -den sonra, sonra”; *untan* v. [ıııdan v.] “ondan sonra, bundan sonra” (TatR [arê⁶⁰⁵⁴])

vara II [**vara**] “evet, hı hı, evet gerçekten, tabii, peki, elbette, kesinlikle, öyle; demek öyle!, anlaşıldı!; (soruda) acaba, ki”

varala- [**varala-**], Sp. [varla-] “kirletmek, lekelemek, pisletmek”

“nehir, dere, kanal, oluk” tarihsel ve etimolojik olarak *öz biçiminden gelirler ve küçültme eki almışlardır. Nehir için kullanılan *öz*, *özek*, *özen* tipi sözcükler neredeyse tüm Türk dillerini kapsar (s. 99). *Özek* biçimi, Çuvaşçada *varak* “kovuklu ağaç; çöküntü, vadi, dere; nehir yatağı” olmalıdır. EDAL’da *ör biçiminin ve türevlerinin geniş bir anlam kapsadığı belirterek sözcüğün “orta, merkez” anlamından “odunun ortası, özü” gibi yan anlamların türediği belirtilerek bu anlamların türemiş bir biçim olan *ör’ek’e ait olduğu ifade edilir. Çuv. *varak* işte buraya ait olmalıdır. Ayrıca Çuvaşçada *vasan* “yarık, dere, dağ geçidi, dar vadi” vardır ancak bu açıklamalar ışığında o Genel Türkçe bir kopya olmalıdır. Nitekim Scherner de sözcüğü şu biçimlerden getiriyor: << GT *özen “iç; dere, vadi” veya < Tü. *üezen < *özen; GT *özen, Tat. *üzen* “vadi, çukurluk; nehir yatağı” (ANLT, s. 11, 86). Yine *var-vasak* “bağırsaklar, iç organlar, iç kısımlar (vücutta)” bileşiminde geçen *vasak* da GT *özek* tipi bir sözcükten kopya olmalıdır. Mustafa Levent Yener, Çuv. *varak* sözcüğünün *var* “dağ geçidi; dar ve derin vadi, ova, dağlarla çevrili ova; boşluk, oyuk, çukur” kökünden küçültme işlevindeki +(A)k ekiyle türediğini belirtir. Çuv. *var* sözcüğünün ise Hak. *üüs* “küçük nehir”, Yak. *üös* “yatak” yanında YUyg. *ura* “tahıl konan çukur”, *ora* “çukur, kuyu” gibi hem -z’li hem -r’li denklükleri bulunmaktadır. Bu durum, sözcüğün bazı Türk dillerinde Mo. *oru* “yatak, yol, iz, kalıntı, temel, rahim, döl yatağı” gibi bir sözcükten kopya olabileceğini akla getirir. Yener, *vasan* sözcüğünün ise bir Türk dilinden kopya olduğunu ifade eder (2014, s. 125-129). WOT’da *vasan* ve *varak* kopya olarak alınmaz ve orada Paasonen’de olduğu gibi eş sesli iki *var* sözcüğünün birbirinden ayrılması gerektiği belirtilir (s. 685, 686).

⁶⁰⁴⁵ Kzk. Tar. Kum. vd. R *öz* 1893: 1298

⁶⁰⁴⁶ Tat. Tob. TaraR *üzäk* 1893: 1889

⁶⁰⁴⁷ < *var* “orta, merkez; karın, göbek, mide; bir nesnenin içi, özü, bir şeyin çekirdeği” + *la* (a.a.y.e.; esasen zarf işlevli ad soylu sözcük türetir), bk. *var*.

⁶⁰⁴⁸ bk. *var I*.

⁶⁰⁴⁹ TatR *üzân* 1893: 1891

⁶⁰⁵⁰ BarR *üzön* 1893: 1893

⁶⁰⁵¹ TatO *üzян* 1892: 214a

⁶⁰⁵² KzkR *özön* 1893: 1302

⁶⁰⁵³ Etimolojisi açık değildir. Levitskaya’ya göre *öre biçiminden gelişmiştir. Levitskaya, bu kaynak biçimi, ET *öze~üze*, Nog. *özek* “daha sonra, sonrasında” sözcükleriyle karşılaştırmıştır (1976, s. 118). EDAL’da Çuv. *vara*, AT *öd “zaman” biçimi altında, ET *öd* vb. denklüklerle birlikte ele alınmıştır (s. 1042). Ahmet’yanov, Sibirya Tatarcasında kaydedilmiş *ürü* [øpy] “geç, daha” sonra sözcüğünü, Çuv. *vara*’nın denkliği olarak vermiş ve bu sözcüklerin etimolojilerinin açık olmadığını belirtmiştir (2015b, s. 95a).

⁶⁰⁵⁴ TatR *ары* 1893: 264

varinkke [varinkkε] “huni” (Ru. *воронка*)

varkıştar- [vargəřtar-] “yelpazelemek, yellemek, dalgalandırmak, sallamak” (KzkR [ərya-⁶⁰⁵⁵] “kimildatmak”)

varlı [varlĭ]⁶⁰⁵⁶ “anlaşma içinde, iyi bir ilişki içinde, uyum içinde, dost gibi, dostçasına”; v. *purnaśśi* [v. purnaśśə]⁶⁰⁵⁷ “uyum içinde yaşıyorlar” (krş. *var* I [var¹])

varta- [varda-] “yontmak (baltayla), baltayla yontup şekillendirmek”

vasak: **var-vasak** [vazak: var-vazak]⁶⁰⁵⁸ “bağırsaklar, iç organlar, iç kısımlar (vücutta)” (Tat. vd. R [üzäk⁶⁰⁵⁹] “iç, öz”; krş. Çuv. *var* I [var¹])

vasan [vazan]⁶⁰⁶⁰ = *lupaşka* [lubaşka] (krş. *var* II [var²])

vaska- [vaska-]⁶⁰⁶¹, Sp. ay. “acele etmek” (Tat. [aşk-])

vaskat- [vaskat-]⁶⁰⁶² (ettirgen.) “acele ettirmek”

vaşık [vařĭk] “biraz, hafif eğimli, eğilmiş eğik, meyilli”

vařmĭk [vařmĭk] Uçebn. 122 “eğimli” = *vaşık* [vařĭk]

vat [vat], Sp. ay. “öd, safra” (Tat. [üt])

vat- [vat-]⁶⁰⁶³ “parçalara ayırmak, parçalamak, ufalamak, kırmak, ezmek, yıkmak”; krş. *van-* [van-] (TatB [uat-⁶⁰⁶⁴], MişBüg. [wat-])

vatĭ [vadĭ]⁶⁰⁶⁵, Sp. ay. “(canlılar hak.) yaşlı, ihtiyar”, krş. *kivĭ* [kivĭ]; krş. Gomb.

vatĭl- [vadĭl-]⁶⁰⁶⁶ “yaşlanmak, ihtiyarlamak”

vaçak [va.čĭk] “(sadece ekmek hak.) çok ekşi” (krş. *yüśĭ* [yüzĭ])

vaçaklan- [va.čĭklan-]⁶⁰⁶⁷ “ekşimek”

vaçaklantar- [va.čĭklandar-]⁶⁰⁶⁸ “ekşitmek”

verşka [verşka] “¹/₁₆ Rus arşını” (Ru. *вершокъ*)

⁶⁰⁵⁵ KzkR *ырřa-* 1893: 1371

⁶⁰⁵⁶ < *var* “orta, merkez; karn, göbek, mide; bir nesnenin içi, özü, bir şeyin çekirdeği” + *li* (a.a.y.e.) (Fed. I, s. 101), bk. *var* I.

⁶⁰⁵⁷ Çevirisi, CsSz.’te (s. 198) ve ÇS’nde (s. 197) bulunmamaktadır.

⁶⁰⁵⁸ bk. *var* I.

⁶⁰⁵⁹ Tat. vd. R *yřäk* 1893: 1889

⁶⁰⁶⁰ EDAL’da AT *örs, *örsen “nehir, nehir yatağı; akmak” biçimi altında, Krh., Trkm. *özen*, Yak. *örüs* “nehir, nehir yatağı”; Azb. *öz-* “akmak” biçimleriyle birlikte verilmiştir (s. 1063). Bize göre GT *özek* tipi bir sözcükten kopyadır. bk. *var* I.

⁶⁰⁶¹ Räsänen, Çuv. *vaska-* eylemini, Uyg. *üsk* “ön” sözcüğüyle ilişkili görmüştür (1969, s. 170a). Fedotov, *vaska-* eylemini soru işaretiyle birlikte Tat., Krm., Kum. *aşık-* “acele etmek”, Tar., Çağ. *ořuk-* ay. denkliklerine yaklaştırmıştır (1996a, s. 101, 102). Ahmet’yanov’a göre, Çuv. *vaska-*’nın Eski Bulgarca **weske-* biçiminden gelir, Tat. *aşık-* eylemiyle ilişkisi yoktur ve ET *üske-* “acele etmek” eylemiyle birleştirilebilir (2015a, s. 119a). Ancak biz, bu eylemi ve Räsänen’in vermiş olduğu *üsk* biçimini başka kaynaktan doğrulayamadık.

⁶⁰⁶² < *vaska-* “acele etmek” + *-t-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *vaska-*.

⁶⁰⁶³ bk. *vak*.

⁶⁰⁶⁴ TatB ay. 1876: 31

⁶⁰⁶⁵ << **öt(ü)*- (Leks., s. 85; EDAL, s. 1068) + *-g* (e.a.y.e.); << *ötüg (Ceylan, 1996, s.165); TT ağ. *öt-* “geçmek, aşmak”.

⁶⁰⁶⁶ < *vatĭ* “(canlılar hak.) yaşlı, ihtiyar” + *+l-* (a.e.y.e.), bk. *vatĭ*.

⁶⁰⁶⁷ < *vaçak* “(sadece ekmek hak.) çok ekşi” + *+lan-* (a.e.y.e.), bk. *vaçak*.

⁶⁰⁶⁸ < *vaçaklan-* “ekşimek” + *-tar-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *vaçaklan-*.

vīl [vəl] “ani hareket veya kımıldamayı ifade eden bir söz”

vīltīrke [vəlbərgə]⁶⁰⁶⁹ “pirinç telden yapılmış bilezik üzerine süs olarak takılan küçük gümüş sikkeler veya oyun parası parçaları (*nuhrat* [nuχrat])”

vīltīrtet- [vəlbərdət-]⁶⁰⁷⁰ “sallanmak, dalgalanmak, titremek, uçuşmak”

vīler- [vələr-] bk. *vil-* [vil-]

vīlle [vəllə], Sp. ay. “arı kovanı”; krş. Gomb. [vəl'a] (Ru. *улей*)

vīltīren [vəlbəren]⁶⁰⁷¹, Sp. [vəlbren] “ısrırgan otu”; krş. Gomb.

vīlçī [vəl.ǰǰə] bk. *vīl'çī* [vəl'.ǰǰə]

vīr [vər] bk. *śīri* [śənə]

vīr- I [vər-]⁶⁰⁷², Sp. ay. “havlamak, ürümek” (Tat. [ər-])

vīr- II [vər-]⁶⁰⁷³, Sp. ay. “esmek, üfürmek, üfleme, şişirmek” (Tat. [ər-], ŞorR [ügür-⁶⁰⁷⁴])

vīrkīšī [vərgəzə]⁶⁰⁷⁵, Uçebn. 101 *vīrkīš* [vərgəs⁶⁰⁷⁶] “körük”

vīrūšī [vərüzə]⁶⁰⁷⁷ “üfürükçü, büyücü”

vīre- [vəre-]⁶⁰⁷⁸ “kaynamak, pişmek” (krş. AltR [üzü⁶⁰⁷⁹] “sıcak vb.”)

vīret- [vəret-]⁶⁰⁸⁰ (ettirgen.) “kaynatmak, veya pişirmek”

vīre-şīlen [vəre-şəlen]⁶⁰⁸¹ “bir tür meteor, bir tür hava olayı” (krş. *vīre-* [vərə-])

⁶⁰⁶⁹ < *vīl* “ani hareket veya kımıldamayı ifade eden söz” + *t* (a.a.y.e.) + *īr* (a.a.y.e.) + *ke* (a.a.y.e.), bk. *vīl*.

⁶⁰⁷⁰ < *vīl* “ani hareket veya kımıldamayı ifade eden söz” + *t* (a.a.y.e.) + *īr* (a.a.y.e.) + *tet-* (a.e.y.e.), bk. *vīl*.

⁶⁰⁷¹ Araştırmacılar sözcüğün, Çuv. *vīr-* “ütme, yakmak” sözcüğünden geldiği konusunda hemfikirdir (Yegorov, 1964, s. 51; Fedotov, 1996a, s. 116). Fedotov, *vīltīren*, *vīltren*, *vīren* gibi varyantları olan bu sözcüğün *vīren* biçiminin diğer ilk iki varyanttan farklı olarak *-l-* protezi bulundurmadığını, bununla birlikte hepsinin yapısının *-en* ortaç ekinin bulunduğunu ifade ederek sözcüğü şu şekilde açıklar: *vīr-* “yakmak” + *-īr* + *-en* (1996a, s. 116). EDAL’da farklı bir biçimde AT **ol-* “bir tür bitki” biçimi altında, Hak., Şor. (Kond.) *ozly* “mezeryon”, (Miras) *ızı* “define yapraklı söğüt” sözcükleriyle birlikte verilmiş, ancak şüpheli olarak not düşülmüştür (s. 1051).

⁶⁰⁷² << *(*h*)*ūr-* “havlamak” (EWb., s. 522a) = TT *ūrū-* ay.

⁶⁰⁷³ << *(*h*)*ūr-* “esmek, üfleme” (EWb., s. 522a); << *ūr-* “üfleme” (Tekin, 1995, s. 170); << **ūr-* (EDAL, s. 1188; CHF, s. 149).

⁶⁰⁷⁴ ŞorR *յշյթ-* 1893: 1810

⁶⁰⁷⁵ < *vīr-* “esmek, üfürmek, üfleme, şişirmek” + *-kī* (e.a.y.e.) + *+šī* (a.a.y.e.), bk. *vīr-*.

⁶⁰⁷⁶ Uçebn. *թրկեչ*

⁶⁰⁷⁷ < *vīr-* “esmek, üfürmek, üfleme, şişirmek” + *-ū* (e.a.y.e.) + *+šī* (a.a.y.e.), bk. *vīr-*.

⁶⁰⁷⁸ Yegorov, kaynak göstermeksizin N. Ya. Marr’ın bu sözcüğü, Ermenice *թաթա* “kaynamak” sözcüğüne yaklaştırdığını belirtmekte ayrıca sözcüğü, Eski Slavca *върѣму-* “fokurdamak, köpürmek, kaynamak” eylemiyle karşılaştırmaktadır (1964, s. 52). İlk ihtimal oldukça zor ikincisi düşünülebilir.

⁶⁰⁷⁹ AltR *յշյթ* 1893: 1894

⁶⁰⁸⁰ < *vīre-* “kaynamak, pişmek” + *-t-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *vīre-*.

⁶⁰⁸¹ EDAL’da *vīre-şīlen* “ejderha (ateşli yılan)” anlamında verilmiş ve AT *ebren “yılan” biçimi altında Bulg. (TB) *vereni*, Osm. *evren* “ejderha” vb. denklilere yaklaştırmıştır (s. 491). Bazin; TB *veren/vereni* “ejderha” sözcüğünü, Osm. *evren*’e paralel ve onun metatetik biçimi olarak görmeye beraber sözcüğün etimolojisini Paasonen’in belirttiği gibi *vīre-* “kaynamak, pişmek” eylemiyle değil farklı bir biçimde açıklar. Bazin, Anadolu’da yaygın bir biçimde kullanılan evren sözcüğünün, Osmanlı öncesi dönemde 13. yy.’ın sonlarından itibaren hem bir tür büyük yılan olarak tasavvur edilmiş “ejderha” (14. yy.’a ait *Zaman ile yılanlar evren olur* atasözünde olduğu gibi) olarak ve hem de “kozmetik ejderha” (13.-14. yy.’a ait Yunus’a ait bir şiirde geçen *Bu dünya bir evrendür, âdemleri yutar* dizelerindeki gibi) olarak kullanılmıştır. Bu son anlam, Karahanlıcada da geçer: *yarattı, kör, evren, tuçı evrilür* “Bak! evreni yarattı ve o durmadan dönüyor”. Bazin, bu dizelerden yola çıkaran Bulg. *veren* ve Osm. *evren* tipi sözcükleri, Tü. *evür-* “dönmek, daireler” çizmek eylemine dayandırır. Bu eylemin denkliği, Çuvaşçada *vīr-le-* ve *vīr-ke-* biçimlerinde bulunur. Bazin’e göre bunların kökü *vīr-*, Tü. *evür-* eyleminin denkliği olmalıdır ve Bulgarcada **ver-* biçiminde bulunmuş olmalıdır. İşte veren de buradan türemiştir (1991, s. 478).

viren, v̄ren [vəren, v̄ren]⁶⁰⁸² “ip, halat, urgan”, Uçebn. 43. “urgan” (krş. Tat. [ür-] “eğirmek, örmek”)

viren- [vəren-]⁶⁰⁸³, Sp. ay. “öğrenmek, öğrenim görmek, alışmak” (TatB [ějran-⁶⁰⁸⁴])

viret- [vəret-]⁶⁰⁸⁵, Sp. ay. “eğitmek, öğretmek, alıştırmak” (TatB [ějrat-⁶⁰⁸⁶])

virene [vərenε]⁶⁰⁸⁷, Sp. ay. “akçaağaç” (TatB [örāngə⁶⁰⁸⁸])

viril- [vəral-]⁶⁰⁸⁹ “üşütmek, soğuk almak”

viri [vəri]⁶⁰⁹⁰, Sp. ay. “sıcak, yakıcı, ateşli”; krş. *şirih* [šêrêχ] (krş. *vire-* [vəre-])

viri-çir [vəri-t̄šir] Uçebn. 102 “humma, yüksek ateş, ateşli hastalık, tifo”

virle: hīna-v. [vərlε: χ̄āna-v.]⁶⁰⁹¹ “misafirler, konuklar” (krş. ? Kum. vd. R [öz-gä⁶⁰⁹²] “başka, yabancı”)

virlük [vərlək]⁶⁰⁹³ “çit sırığı, çit çubuğu, çit tahtası, çitteki enine kiriş”; Uçebn. 41 “çitin direktten direğe uzanan kısmı” (TatR [örlök⁶⁰⁹⁴] “çit çevirirken çatal şeklindeki tahtaların üstüne yerleştirilen yatay sırtıklar”)

vısem [vəzem]⁶⁰⁹⁵ bk. *vıl* [vəl]

vış [vəš]⁶⁰⁹⁶, Sp. ay., Uçebn. 107 *vš̄i* [vəžə⁶⁰⁹⁷] “uç, son”; krş. Gomb. (Tat. [əč])

vış- [vəš-]⁶⁰⁹⁸, Sp. ay. “uçmak, uçuşmak”; krş. Gomb. (Tat. [əč-])

vışkīn [vəškən]⁶⁰⁹⁹ “atıp tutan, kendisiyle övünen, böbürlenlen”

vışkīnlen- [vəškənlen-]⁶¹⁰⁰ “övünmek, böbürlenmek, kurumlanmak”

⁶⁰⁸² << *urğan (Ceylan, 1996, s. 167) = TT *urgan* ay.; << *örgen (CHF, s. 64) = TT ağ. *örge* “keçi kılından ip”. Räsänen, sözcüğün kökenini *(h)ōr- “örmek” eylemine dayandırmaktadır (1969, s. 373b).

⁶⁰⁸³ << **ögren-* (ÇSB; CHF, s. 64) = TT *öğren-* ay.

⁶⁰⁸⁴ TatB *ějran-* 1876: 29

⁶⁰⁸⁵ << **öğret-* = TT *öğret-* ay. Räsänen, sözcüğü, *ō(y)- “düşünmek” köküne götürmektedir (1969, s. 369a).

⁶⁰⁸⁶ TatB *ějrat-* 1876: 29

⁶⁰⁸⁷ << **öd(r)en̄i* “akçaağaç” (EDAL, s. 1177).

⁶⁰⁸⁸ TatB *örānge* 1876: 31

⁶⁰⁸⁹ < *vir-* “esmek, üfürmek, üflemek, şişirmek” + -*il* (e.e.y.e.; edilgenlik), bk. *vir-*.

⁶⁰⁹⁰ < *vire-* “kaynamak, pişmek” + -*i* (e.a.y.e.), bk. *vire-*.

⁶⁰⁹¹ Paasonen sözcüğü Kum. *özge* sözcüğüyle karşılaştırmakta ancak karşılaştırma başında vermiş olduğu soru işaretinden dolayı buna şüpheyle yaklaştığı görülmektedir. Bilindiği gibi Kum. *özge* sözcüğünün ana biçimi *ör-ge’dir “başka” (EDAL, s. 1064). Çuvaşçada *hīna-virle* birleşimi içinde yer alan *virle* sözcüğü ise, *özge* sözcüğünün etimolojisini ele alan çalışmalarda denklik olarak verilmemektedir (bk. EWb., s. 377b; ESTYa I, s. 508; EDAL, s. 1064). Ses bilimsel açıdan bakıldığında da Çuv. *virle*’nin *ör-ge şeklinde açıklanması zor görünmektedir. Çünkü tasarlanan ana biçim, -*l*- sesini açıklamamaktadır.

⁶⁰⁹² Kum. vd. R *özgä* 1893: 1303

⁶⁰⁹³ Fedotov, Paasonen’e ek olarak sözcüğün etimolojisini açıklamak için Radloff’tan şu örnekleri verir (1996a, s. 119): Çağ. *örlek* “sütun, direk”, Kumd. *örlē* “sütun, sırık”, Tob. *ürlik* “çatı”, Çağ. *öre* “sütun, kolon”. Radloff, Tob. *ürlik* “çatı” sözcüğünü *ür* + *lik* biçiminde açıklamıştır (1893, s. 1842). Fedotov da bundan yola çıkarak sözcüğün kökenini, *ür* = *ör*, *örö* “üst kısım; kademeli yükseliş”; *öre* “yukarı, yukarıya doğru” biçimlerine dayandırmıştır. Agyagási, sözcüğü *örüglük biçiminden getirir ve EDT *örüglük* “örülü” sözcüğüne denklik kabul eder (2019, s. 64).

⁶⁰⁹⁴ TatR *əplök* 1893: 1340

⁶⁰⁹⁵ < *vıl* “o” + +*sem* (çokluk eki), bk. *vıl*.

⁶⁰⁹⁶ << *ūç “uç, son” (EWb., s. 508b; Fed., s. 120; EDAL, s. 1482) = TT *uç* ay.

⁶⁰⁹⁷ Uçebn. *ečē*

⁶⁰⁹⁸ << **uç-* “uçmak” (EDAL, s. 1483) = TT *uç-* ay.

⁶⁰⁹⁹ < *vš̄-* “uçmak, uçuşmak” + -*kīn* (e.a.y.e.), bk. *vš̄-*.

⁶¹⁰⁰ < *vš̄kīn* “atıp tutan, kendisiyle övünen, böbürlenlen” + +*len-* (a.e.y.e.), bk. *vš̄kīn*.

vīt- [væt-]⁶¹⁰¹ “ütmek, yakmak, alazlamak” (Tat. [öt-])

vīti [vəðə], Sp. ay. “küçük, ufak”; *vīlīn utat* [vətlən ʊdat] “küçük adımlarla, tıpış tıpış yürüyor, yürümeye başlıyor”

vītlīh [vətləχ]⁶¹⁰² “alçak ağaçlardan oluşan küçük orman”

vīçe [və.ðʒe]⁶¹⁰³ “kalça kemiği, beldeki çıkıntılı kısım” (TatR [əçā⁶¹⁰⁴] “bel, arka taraf”, Alt. vd. R [uča⁶¹⁰⁵] ay.)

vīy [vəj]⁶¹⁰⁶, Sp. ay. “güç, kuvvet, kudret”; krş. Gomb.

vīyli [vəjlə]⁶¹⁰⁷ “güçlü, kuvvetli, kudretli”

vīylīlan- [vəjləlān-]⁶¹⁰⁸ “güçlenmek, kuvvetlenmek, güçlü olmak”

vīysīr [vəjsār]⁶¹⁰⁹ “güçsüz, kuvvetsiz, zayıf, hafif”

vīyi [vəjə]⁶¹¹⁰ “oyun; baharda gençlerin açık havada danslı eğlencesi”; *pulī-vīyī* [pʊlā-vəjji] “havyar, balık yumurtası”; krş. *vīlya-* [vīl'a-] (krş. TatR [uin⁶¹¹¹], Uyg. vd. R [ojun⁶¹¹²] “oyun”)

vīyīsi [vəjəzə]⁶¹¹³ “vīyī [vəjə] adlı danslı eğlencedeki müzisyen”

vīhīt [vəχət]⁶¹¹⁴, Sp. [vêrət] “vakit, zaman, süre” (TatB [bayət⁶¹¹⁵], MişBüg. [wəχət] < Ar.)

vīkīr [vəçār]⁶¹¹⁶, Uçebn. 45 *mīkīr* [mêçār⁶¹¹⁷] “boğa, öküz”; krş. Gomb. (Tat. [ügəz])

vīl [vəl]⁶¹¹⁸, Sp. ay. “o; o, bu”; ilg. *unīn* [ʊnēn], vb.; çoğ. *vīsem* [vəzəm] “onlar”; krş. Gomb. (Tat. [ul], ilg. [anəŋ], vb.)

⁶¹⁰¹ << *ört-; DLT *örte* “yakmak”, *örten* “yanmak”, *örtel* “yakılmak” (ÇSB); << *üt- “alazlamak” (ÇSB; EDAL, s. 1174; CHF, s. 149) = TT *üt*- ay.

⁶¹⁰² < *vīi* “küçük, ufak” + *līh* (a.a.y.e.), bk. *vīi*.

⁶¹⁰³ < Tat. *çca* “arka, sırt” (Ceylan, 1994, s. 152). EDAL’da TT *uca* “kuyruk sokumu kemiği” gibi Türkçe denkliliklerle birlikte AT *ūca “kık; arka; kasık, kalça” biçiminden getirilir (s. 1481).

⁶¹⁰⁴ TatR *əçə* 1893: 1327

⁶¹⁰⁵ Alt. vd. R *uča* 1893: 1721

⁶¹⁰⁶ << *uyu (=u- yeterlilik eylemi + -u ulaç eki) veya << *uyuğ “yapabilme” (Ramstedt, 1922, s. 19). Räsänen de sözcüğü, *vīyī* “güç” biçiminde verir ve *vī-yī* biçiminde çözümleyerek < *uy-ug biçiminden getirir. Räsänen bunun için bir **uy-* kökü tasarlamış Eski ve Orta Türkçe *u-* “yapabilmek” eylemini buna kanıt sunmuştur (1969, s. 510b). Yegorov da sözcüğü ET *u-* “yapabilmek, gücü olmak, muktedir olmak” sözcüğüyle ilişkilendirmiş, Çuvaşça *u > vī + y > vīy* biçiminde gelişmiş olabileceğini ancak Fin-Ugor dillerinden kopyalanmış olma ihtimalinin de söz konusu olduğunu belirtmektedir: Fin. *voima* “güç, kudret, kuvvet, iktidar”; Mar., EMord. *əuü*, Mansi *əuü* gibi (1964, s. 48). Sözcüğün Çuvaşçaya Fin-Ugor dillerinden kopyalanmış olabileceğine Fedotov da değinmiştir. Yegorov’a ek olarak Fin-Ugor dillerinden şu örnekleri vermiştir: Udm. *əzəvə* “(güç, enerji) dolu; sağlam”; Komi. *üözəu* (*üöz* = Udm. *ez* “güç”) (1996a, s. 104).

⁶¹⁰⁷ < *vīy* “güç, kuvvet, kudret” + *lī* (a.a.y.e.), bk. *vīy*.

⁶¹⁰⁸ < *vīyli* “güçlü, kuvvetli, kudretli” + *lan-* (a.e.y.e.), bk. *vīyli*.

⁶¹⁰⁹ < *vīy* “güç, kuvvet, kudret” + *sīr* (a.a.y.e.), bk. *vīy*.

⁶¹¹⁰ << *oyu-ğ (ET *oy-* “oynamak”, Tü. *oyun* “oyun”) (Ramstedt, 1922, s. 19; EWb., s. 359a).

⁶¹¹¹ TatR *yīh* 1893: 1599

⁶¹¹² Uyg. vd. R *ojyh* 1893: 1039

⁶¹¹³ < *vīyī* “oyun” + *sī* (a.a.y.e.), bk. *vīyī*.

⁶¹¹⁴ < Tat. *wakit* ay. < Ar. *wakt* وقت “zaman; müddet” (ANLT, s. 86).

⁶¹¹⁵ TatB *bayit* 1876: 151

⁶¹¹⁶ << *(*h*)*ökür* (EWb., s. 370b); << *ökür (EDAL, s. 1169) = TT *öküz* ay. TT *öküz* ve onun Türk dillerindeki denkliliklerini başta Hint-Avrupa dilleri olmak üzere farklı kaynak dillere götüren açıklamalar da mevcuttur. Bu görüşler üzerine değerlendirmeler için bk. ESTYA I, s. 521-523; ETDES, s. 397-398; WOT, s. 663-667.

⁶¹¹⁷ Uçebn. *mākāp*

⁶¹¹⁸ << *ol (ÇSB) = DLT *ol* “o (3. teklik kişi zamiri)” (s. 773), TT *o* ay.

vil-vil: kaşma vil-vil avinat' [vêl-vêl: kaşma vêl-vêl avênat'] "yaya köprüsü zangır zangır sallanıyor"

vîlî: vîlîran tarnî şın [vêlê: vêlêran tarnê şjn]⁶¹¹⁹ "askerden kaçan kimse, asker kaçağı"; *vîlîra-virtan* [vêlêra-vjrdan] "bir ruh: savaşta şehit olan ve cennete giden bir aziz" (*vîrşîra vilse raya kaynî şvetoy* [vêrşêra vilze raja kajnê şvetoj] "savaşta ölürek cennete giden aziz")

vîlta [vêlta]⁶¹²⁰, Sp. ay. "(küçük) kanca, olta"; krş. Máté XVII, 27; krş. *paramat* [paramat] (OsmR [olta⁶¹²¹] "olta")

vîl'çi [vêl.đžê]⁶¹²², Sp. [vêl.đžê] "havyar, balık yumurtası"; *pulî-vîl'çi* [pûlê-vêl.đži] "havyar, balık yumurtası"; krş. Gomb. (TatR [ûldêk⁶¹²³], MişBüg. [wêldêk], TobR [ultêk⁶¹²⁴] "balık yumurtası")

vîpîr [vêbêr]⁶¹²⁵, Sp. [vøbø] "cadı (çok şişman, bakır bir sopayla dolaşır)"; *mana v. pusrî* [mana v. pusrê] "bana karabasan geldi, kâbus gördüm"; *vîpîr uyîha şiyet* [vêbêr ujêħa şijet] "ay tutulması var" (Tat. [ubêr])

vîr- [vêr-]⁶¹²⁶ "büyülemek, büyü yapmak, büyüyle zarar vermek, efsunlamak" = *sul-*; *an vîr şın şine, an sul şın şine!* [sûl-; an vêr şjn şine, an sùl şjn şine]⁶¹²⁷ "büyülemek; kimseye büyü yapma!"

⁶¹¹⁹ Fedotov, kaynak belirtmeksizin Ramstedt'in Çuv. *vîlî* "savaşta öldürülen bir kahramanın ruhu" sözcüğünü << *uluğ* "büyük, ulu" sözcüğünden getirdiğini aktarmakta, ayrıca Tat. *oli* "ihtiyar, koca, yetişkin; muhterem, itibarlı; büyük" sözcüğüyle karşılaştırmaktadır (1996a, s. 107).

⁶¹²⁰ Çuv. *vîlta* "olta" sözcüğünün kökeni üzerine açıklama yapan birçok araştırmacı, Paasonen gibi sözcüğün Türkçe denkliği olarak *olta* sözcüğünü vermişlerdir (Zol., s. 28; Yeg., s. 48; EWb., s. 361a; ESTYa I, s. 448; Fed., s. 107). Pavlov, sözcüğün *vîlt-* "aldatmak, kandırmak" ve ulaç eki *-a'*dan oluştuğunu düşünmüştür (1957, s. 253, 254). Oğuzhan Durmuş; Türkçede de *-A* ulaç ekiyle türetilmiş *çevre, komşu* vb. sözcükler olmasına karşın, bilinen örneklerde bu ulaç ekinin araç anlamındaki bir sözcüğün türetiminde görülmediğini belirtmekte ve Pavlov'un etimolojisindeki ek kısmının zarf fiil eki olarak değil Türkiye Türkçesinde de araç yapım eki olarak eylemden ad türeten *-(A)K* ekinin Çuvaşça biçimi olan *-A* olarak açıklanabileceğini belirtmektedir. Durmuş, ayrıca Modern Rusçada küçültmeli biçimde *udoçka* olarak kullanılan *uda* sözcüğünün, Eski Rusçada *ouda* biçiminde olduğunu ve bu sözcüğün erken dönem bir kopya kelime olarak Çuvaşçaya *vîlta* biçiminde geçmiş olabileceği ihtimalini akla getirdiğini, ancak bunun fonetik olarak oldukça zor olduğunu belirtmektedir (2013; s. 13, 14). Hasan Eren'e göre *vîlta*, Çuvaşçaya TT *olta* sözcüğünden geçmiş olabilir, ancak buna benzer başka örnek yoktur. *Olta* ise Türkçeye Rum. *βόλτα* "uzun bir ipin ucundaki tek bir çengelden oluşan balık tutma aleti" sözcüğünden kopyalanmıştır (2020, s. 385). Durmuş'a göre Hasan Eren'in *vîlta* sözcüğünü Türkçe bir kopya olarak düşünmesinin sebebi, sözcüğün Türkiye Türkçesine de Rumcadan kopyalanmış olmasıdır. Ancak Durmuş'un da belirttiği gibi Türkiye Türkçesinden Çuvaşçaya doğrudan bir kopyalama düşünülemez. Bu geçiş ancak Rusça veya Tatarca üzerinden mümkün olabilmektedir. Ancak Çuv. *vîlta*'nın Tatarcada karşılığı yoktur, bunun yerine orada *karmak* "olta" vardır. Bu nedenle Çuv. *vîlta* ve TT *olta* arasındaki fonetik ve semantik benzerlik raslantısaldır (2013, s. 3, 9, 15; ayrıca bk. Durmuş, 2016, s. 31-32). Pavlov, başka bir yayınında *vîlta* "olta" sözcüğünü, yine *vîlt-* "aldatmak" sözcüğünden getirmiş ancak bu kez sözcüğün aldığı *-A* ekini, eklendiği eylemin anlamıyla ilgili araç adları türeten bir e.a.y.e. olarak değerlendirmiştir (2014, s. 130).

⁶¹²¹ OsmR *olma* 1893: 1089

⁶¹²² Yegorov, sözcüğü Çuv. *vîl* "oğul" + *+ça* (küçültme eki) olarak açıklamaktadır. Bu durum, diğer Türk dillerinde de aynıdır: Nog. *uvıldık*, Tat. *uldık* (+*dık*, küçültme eki) gibi (1964, s. 48). Räsänen ve Fedotov da sözcüğün kökenini, Çuv. *vîl/ul* "oğul" ve GT *oğul* "oğul" sözcüğünden getirmektedir (1969, s. 358a; 1996a, s. 107).

⁶¹²³ TatR *ÿldyk* 1893: 1701

⁶¹²⁴ TobR *ÿlmyk* 1893: 1700

⁶¹²⁵ << *öpur (ÇSB) = TT *obur* "obur, çok yiyen". Araştırmacılar genellikle bu sözcüğü, "emmek, yutmak" anlamındaki *ub-~op-~up-~öp-* gibi köklere dayandırır (Yeg., s. 57; EWb., s. 363a; ÇSB).

⁶¹²⁶ Räsänen Çuv. *vîr-* eylemini, "vurmak" anlamındaki ET *ur-* eylemini değerlendirdiği maddede ele alarak sözcüğün anlamını "büyülemek, büyü yapmak" olarak vermiştir (1969, s. 515a). Fedotov'a göre bu birleştirme

vîr-var [vêr-var] “hızlı, acele, çabuk, çevik”; *vîr-var tumtirne hıvsı pîrahni* [vêr-var tumdirne çivza pêraçnê] Razsk. I, 17 “hızlıca giysilerini çıkardı”; *vîr-vartarah savîrînkala* [vêr-varbaraç savêrêngala] “daha çabuk dön”

vîrah [vêraç]⁶¹²⁸ “uzun zaman, uzun uzun, yavaş, yavaş yavaş (zarf)” (TatB [özak⁶¹²⁹])

vîran- [vêran-]⁶¹³⁰, Sp. ay. “uyanmak” (Tat. [ujan-], Kzk. vd. R [ojan-⁶¹³¹])

vîrat- [vêrat-]⁶¹³² “uyandırmak” (Tat. [ujat-])

vîrî I [vêrî]⁶¹³³, Sp. [vêrê] “hırsız”; krş. Gomb. (Tat. KzkR [uru⁶¹³⁴], UygR [oçrê⁶¹³⁵] ay.)

vîrîla- [vêrîla-]⁶¹³⁶ “çalma, hırsızlık yapmak”

vîrî II [vêrî]⁶¹³⁷ “(bitki) tohumu”: *kantîr-vîrri*, *yîten-vîrri*, *kupîsta-vîrri* [kandêr-vêrî, jədən⁶¹³⁸-vêrî, kɯbêsta vêrî]⁶¹³⁹ “kendir-tohumu, keten-tohumu, lahana-tohumu” (Tar. Kum. Çağ. UygR [uruk⁶¹⁴⁰] “tohum” Tar.; “zürriyet, akrabalık, soy”, ÇağR [uruç⁶¹⁴¹] “akrabalık”, KzkR [urū⁶¹⁴²] “soy”, TatR [erū, rū⁶¹⁴³] ay.)

---

hatalıdır çünkü “büyü sözleri söylemek, büyü yapmak” anlamı biçimce *vîr-* eyleminden farklı olan *vîr-* sözcüğüne aittir (1996a, s. 108). Fedotov’un belirttiği *vîr-* “esmek, üfürmek, üflemek” sözcüğünün ikincil anlamı “büyülü sözler söylemek, büyük yapmak” şeklindedir (ÇRS, s. 74b). Bu sözcüğe ilgili madde altında değinileceği için burada yer vermiyoruz. Bu sözcük, köken bakımından *vîr-* eyleminin bir varyantı olabileceği gibi bizce “büyüyle zarar vermek” anlamı sebebiyle “vurmak” anlamındaki *vîr-* eylemiyle bir ve aynı olabilir. ÇRS’de de *vîr-* “kuvvetlice itmek, atmak, fırlatmak, savurmak; vurmak, çarpmak” anlamlarının yanı sıra bir de “nazar değdirmek, büyüyle zarara uğratmak” anlamı kaydedilmiştir (s. 69a).

⁶¹²⁷ Çevirisi, CsSz.’te (s. 200) bulunmamaktadır. ÇS’nde “insanı büyüleme!” biçimindedir (s. 198).

⁶¹²⁸ << *urā-k (EDAL, s. 623) = TT *uzak* “uzak”. Yegorov, sözcüğün Çuv. **vara-* “uzatmak, devam etmek” kökünden geldiğini belirtmektedir (1964, s. 49). Räsänen, sözcüğü *vîra-h* biçiminde çözümlenmiş ve sözcüğün kökünü *ur (< *pur) biçiminde tasarlamıştır (1969, s. 518ab). EDAL’da ise AT **urā-* “uzamak” eyleminin bir türevi olarak verilir.

⁶¹²⁹ TatB *ozak* 1876: 28

⁶¹³⁰ << **od-ġun-*, *od-ġan-* “uyanmak” (Ramstedt, 1922, s. 32) = TT *uyan-* ay. Räsänen, Çuv. *vîran-* “uyanmak” sözcüğü için bir **od-*, **ud-* kökü tasarlamış ve bu sözcüğün yapısında *-ġan* dönüşlülük eki bulunduğunu ifade ederek sözcüğü, *vîr-an-* biçiminde çözümlenmiştir. Räsänen ayrıca **od-*, **ud-* eylemlerinin ettirgenlik eki almış biçimleri içerisinde Çuvaşça *vîrat-* “uyandırmak” eylemine de yer vermiştir (1969, s. 357a, 357b). EDAL’da da *vîrat-* “uyandırmak” eylemiyle birlikte *vîran-* için tasarlanan kök **od-* “uyanık; uyanmak; uyandırmak” sözcüğüdür (s. 1159).

⁶¹³¹ Kzk. vd. R *ojan-* 1893: 1034

⁶¹³² << **odġat-* (bk. bir üst madde); DLT *odġur-~oygur-* “uyandırmak” (s. 770, 781). Räsänen, Çuv. *vîrat-* “uyandırmak” sözcüğü için bir **od-*, **ud-* kökü tasarlamış ve bu sözcüğün yapısında *-yat* ettirgenlik eki bulunduğunu ifade ederek sözcüğü, *vîr-at-* biçiminde çözümlenmiştir. Räsänen ayrıca **od-*, **ud-* sözcüklerinin dönüşlülük eki almış biçimleri içerisinde Çuvaşça *vîran-* “uyanmak” eylemine de yer vermiştir (1969, s. 357a, 357b). EDAL’da da *vîran-* “uyanmak” eylemiyle birlikte *vîrat-* için tasarlanan kök **od-* “uyanık; uyanmak; uyandırmak” sözcüğüdür (s. 1159).

⁶¹³³ << *oġrı “hırsız” (EDAL, s. 1179; WOT, s. 655) = DLT *oġrı* “hırsız” (s. 771).

⁶¹³⁴ Tat. KzkR *ypy* 1893: 1658

⁶¹³⁵ UygR *oşpy* 1893: 1020

⁶¹³⁶ < *vîrî* “hırsız” + *-la-* (a.e.y.e.), bk. *vîrî I*.

⁶¹³⁷ << *uruġ (Leks., s. 115; EDAL, s. 1187) = TT *uruk* “soy”.

⁶¹³⁸ *jədən* olmalı.

⁶¹³⁹ Çevirisi, CsSz.’te (s. 201) ve ÇS’nde (s. 199) bulunmamaktadır.

⁶¹⁴⁰ Tar. Kum. Çağ. UygR *ypyk* 1893: 1658

⁶¹⁴¹ ÇağR *ypyş* 1893: 1659

⁶¹⁴² KzkR *ppy* 1893: 1658

⁶¹⁴³ TatR *əpy, p̄y* 1893: 1322

vīrīm [vârêṁ]⁶¹⁴⁴, Sp. [vørēm] “uzun” (Tat. [øzøn])

vīrīmlan- [vârêmlan-]⁶¹⁴⁵ “uzamak, uzun sürmek”

vīrīmlat- [vârêmlat-]⁶¹⁴⁶ “uzatmak”

vīrīm-tenkel [vârêṁ-tēŋcēl] Uçebn. 36 “sıra, peyke”

vīrīn- [vârêṁn-]⁶¹⁴⁷ “geçmek, bulaşmak, tutulmak, sirayet etmek, çarpılmak (bir hastalık hak.)”; *hir-š-vīrīnni* [χirəs-vârênni] “kötü rüzgârdan kaynaklanan, birkaç gün süren ateş” (TatB [øron-⁶¹⁴⁸] “çarpılmak, hastalığa yakalanmak”)

vīrka-: işim vīrkat’ (= işim sunat’) [vârca-: âžêṁ vârgat’ (= âžêṁ şunat’)]⁶¹⁴⁹ “acı çekiyorum, endişeleniyorum, kaygılanıyorum”; krş. Máté XXVI, 37: *iş vīrkanipe pit huyhīra puşlanī* [âš vârganibe pit χujχôra puşlanê] “kederlenmeye ve içi sıkılmaya başladı”; krş. Zol. 26 [varga-⁶¹⁵⁰] “ıstırap çekmek, kaygılanmak”

vīrlī: v.-şil [vârlê: v.-şêl] bk. *urlī-şil* [urlê-şêl]

vīrlīh [vârlêχ]⁶¹⁵¹ “tohum, tohum tanesi, çekirdek”; krş. *vīrī* [vârê] “tohum” (TatR [ørløk⁶¹⁵²], KumR [urluk⁶¹⁵³] “tohum”)

vīrman [vârman]⁶¹⁵⁴, Sp. [vørman] “orman”; krş. Gomb. (Tat. [urman])

vīrs- [vârś-]⁶¹⁵⁵, Sp. [vørś-] “atışmak, tartışmak, kavga etmek, dövüşmek, vuruşmak, savaşmak, çarpışmak, mücadele etmek” (TatR [øreš-⁶¹⁵⁶] “atışmak”)

vīrsī [vâržê]⁶¹⁵⁷, Sp. [vøršê] “atışma, çatışma, tartışma, kavga, dövüş, savaş” (TatR [øreš⁶¹⁵⁸] “ağız kavgası, dalaşma, kavga, dövüş”)

vīrttīn [vârttēn]⁶¹⁵⁹ “gizlice, gizli saklı” (krş. *urıntin* [urêntēn], MişBüg. [ørentøn] ay.)

⁶¹⁴⁴ << *urun (ÇSB; CHF, s. 40) = TT *uzun* ay. Räsänen, sözcüğü *vīr-īm* biçiminde çözümlenmiş ve sözcüğün kökünü *ur (< *pur) biçiminde tasarlamıştır (1969, s. 518a). EDAL’da ise AT *urā- “uzamak” eyleminin bir türevi olarak verilir.

⁶¹⁴⁵ < *vīrīm* “uzun” + *+lan-* (a.e.y.e.), bk. *vīrīm*.

⁶¹⁴⁶ < *vīrīm* “uzun” + *+lat-* (a.e.y.e.), bk. *vīrīm*.

⁶¹⁴⁷ < *vīr-* “vurmak” + *-īn-* (e.e.y.e.; dönüşlülük).

⁶¹⁴⁸ TatB *oron-* 1876: 28

⁶¹⁴⁹ < *vīr* “yansıma söz” + *+ka-* (a.e.y.e.). Çuv. *vīr*, AşmMater.’de *vīr* “kalbin acıdığı veya sızladığı, kalbin sakin olmadığı, endişe içinde olduğu zamanki ruh hâlini tanımlayan bir yansıma söz” (V, s. 309), ÇRS’de ise *vīr* II “yansıma söz, güçlü bir deneyim, iç acısı hakkında” şeklinde kaydedilmiş ve örnek cümle olarak da *āuuyuk vāp-vāp māvam* “canım acıyor” verilmiştir (s. 69a). Bu nedenle bizce bu eylem, Çuvaşçada genellikle yansıma sözcüklerden eylem türeten *+kA-* ekinin *vīr* yansıma sözüne eklenmesiyle oluşmuştur.

⁶¹⁵⁰ Zol. *varpa-*

⁶¹⁵¹ < *vīrī* “bitki tohumu” + *+līh* (a.a.y.e.), bk. *vīrī* II. *urluk (Leks., s. 116) biçiminden de geliyor olabilir.

⁶¹⁵² TatR *ørløk* 1893: 1322

⁶¹⁵³ KumR *yplyk* 1893: 1670

⁶¹⁵⁴ << *orman (EDAL, s. 1188) = TT *orman* ay.

⁶¹⁵⁵ << **urulç-* (Poppe, 1974, s. 140) = TT *vuruş-* ay. Şu şekilde de açıklanabilir: < Çuv. *vīr-* “vurmak” + *-ś-* (e.e.y.e.; işteşlik). Çuv. *vīr-* << **ur-* (EDAL, s. 1188) = TT *vur-* ay.

⁶¹⁵⁶ TatR *øpəu-* 1893: 1321

⁶¹⁵⁷ < *vīrs-* “atışmak, tartışmak, kavga etmek, dövüşmek, vuruşmak, savaşmak, çarpışmak, mücadele etmek” + *-ī* (e.a.y.e.), bk. *vīrs-*.

⁶¹⁵⁸ TatR *øpəu* 1893: 1321

vışt [vəşt] “hızlı hareket, vınlama, vızılama, vızıldama ifade eden yansıma söz”

vīta [vêda]⁶¹⁶⁰ “orta”; krş. Gomb. (Tat. TobR [urta⁶¹⁶¹] “orta, ortada bulunan”)

vītam [vêdam]⁶¹⁶² “orta boy, orta büyüklükte”

vīta-purne [vêda-purne]⁶¹⁶³ “orta parmak”

vītan- [vêdan-]⁶¹⁶⁴, Sp. [vədan-] “utanmak” (Krm. Osm. AzbR [utan-⁶¹⁶⁵] ay.)

vītantar- [vêdandar-]⁶¹⁶⁶ (ettirgen.) “utandırmak”

vītūr [vêdâr]⁶¹⁶⁷ “otuz” (Tat. [utêz])

vil- [vil-]⁶¹⁶⁸, Sp. ay. “ölmek”; krş. Gomb. (Tat. [ül-])

vīler- [vələr-]⁶¹⁶⁹ “öldürmek, yok etmek”

vīlīm [viləm]⁶¹⁷⁰ “ölüm, yok olma”

vil: **vil-tum-hayarī** [vil: vil-tum-ğajarə] “intihar eden, boğulan veya başka bir talihsizlik sonucu ölen birinin neden olduğu bir hastalık”; krş. *vile* [vile] (TatR [ülə⁶¹⁷¹] “cansız, ölmüş”)

vile [vile]⁶¹⁷² “leş, ceset”; krş. *vil* [vil] (TatR [ülək⁶¹⁷³] “ölü, naaş, rahmetli”)

vilkka [vilkka] “çatal” (Ru. *вилки*)

vir [vir]⁶¹⁷⁴, Sp. ay. “darı”

vir-vir [vir-vir] “ateşböceği (yüksekten uçarsa darı (*vir* [vir]) iyi büyür), altınböceği, yaprak böceği, uğur böceği”; *vir-vir*, *vir pulas pusan*, *şüle kay!* [vir-vir, vir pulas puzan, şüle kaj!]⁶¹⁷⁵ “uğurböceği, darı olacaksa, yükseğe git!”

⁶¹⁵⁹ Räsänen ve Fedotov sözcüğün, Çuv. *vīrī* “hırsız, soyguncu” sözcüğünden geldiğini ifade etmişlerdir (1969, s. 357b, 358a; 1996a, s. 112). Räsänen sözcüğü şu şekilde açıklamaktadır: < *ogri* “hırsız” + araç durumu eki + ayrılma durum eki (1969, s. 358a). Ayrıca bk. *vīrī* I.

⁶¹⁶⁰ << *orta (Ramstedt, 1922, s. 12) = TT *orta* ay. EDAL’da Çuv. *vīta* ve *vīrīn*, AT *or “yer; konak; sığınak; orta; kalacak yer (ordu, hükümdar vb. için); ordu” kökü altında TT *orun*, *ordu*, *orta* gibi biçimlerle birlikte verilir (s. 1062). Muhtemelen Çuv. *vīrt-* “yatmak, uzanmak” eylemi de buraya dâhil edilebilir.

⁶¹⁶¹ Tat. TobR *ypma* 1893: 1670

⁶¹⁶² < *vīta* “orta” + *+m* (a.a.y.e.), bk. *vīta*.

⁶¹⁶³ < *vīta* “orta” + *purne* “parmak”, bk. *vīta* ve *purne*.

⁶¹⁶⁴ << **ūtan-* (ÇSB) = TT *utan-* ay. Yegorov’a göre; bu sözcük eski bir *ut “utanç” biçiminden gelmektedir (1964, s. 51). Räsänen ise bu kökü, *uδ “utanç” olarak tasarlamıştır (1969, s. 517b). EDAL’da Çuv. *vītan-*’a yer verilmesi de TT *utan-* ve onun diğer Türk dillerindeki denklilikleri için AT *ubut “utanç; utanmak” biçimi tasarlanmıştır (s. 621).

⁶¹⁶⁵ Krm. Osm. AzbR *ymaH-* 1893: 1704

⁶¹⁶⁶ < *vītan-* “utanmak” + *-tar-* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *vītan-*.

⁶¹⁶⁷ << *otur (EDAL, s. 1033) = TT *otuz* ay.

⁶¹⁶⁸ << **öl-* (Ramstedt, 1922, s. 15; EDAL, s. 1049) = TT *öl-* ay.

⁶¹⁶⁹ < *vil-* “ölmek” + *-er* (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. *vil-*.

⁶¹⁷⁰ < *vil-* “ölmek” + *-īm* (e.a.y.e.) = TT *ölüm* ay., bk. *vil-*.

⁶¹⁷¹ TatR *ylī* 1893: 1849

⁶¹⁷² < *vil-* “ölmek” + *-e* (e.a.y.e.) = TT *ölü* ay. bk. *vil-*.

⁶¹⁷³ TatR *ylīk* 1893: 1849

⁶¹⁷⁴ << *ūr (*ör*) (Ramstedt, 1922, s. 14); << *yüğü “darı; Hint darısı; mısır” (EDAL, s. 1548); << *ögür~üğü* (Leks., s. 458). Leks.’ya göre; Çuv. *vir* sözcüğündeki *v-*, tasarlanan biçimdeki sözcüğündeki *-g-* sesini doğrulamaktadır. Leks.’da ayrıca Uygurcada bulunan *üyür* şeklindeki *-y-*’li biçimin günlük konuşma diline ait olduğu, *Dīvānu Lugātī t-Türk’te* geçen *ügür* sözcüğünse en azından Karahanlı dönemi için ilk sesin /ü/ olduğuna bir kanıt oluşturduğu belirtilmektedir. *Ügür*’ün bir varyantı olarak verilen *yüğü*’deki *y-* sesi ise hem bir protez hem de söz başı ünsüzün bir refleksi olabilir: **y-* < **h-* < **p-*. Leks.’da bu sözcüğün temelde *ügün* ve *ügük* “yığın”, *ükme* “yığın (toprak)”, *ükil* ve *üküş* “çok”, *ügür* “sürü” vb. sözcükleri gibi, **ög-*~**üg-* “yığın koymak/oluşturmak” eyleminden ortaya çıkmış olabileceğini ifade edilir. Darı ve yığın arasındaki ilişki tahılların bir salkım üzerinde küme ve yığın hâlindeki dizilimine dayanır (s. 458).

virtle- [virtlɛ-]⁶¹⁷⁶, Uçebn. 133 *vitle-* [vitlɛ-⁶¹⁷⁷] “(diliyle) kızdırmak, sinirlendirmek, öfkelen-dirmek” (krş. TatB [ürtä-⁶¹⁷⁸] “kışkırtmak, kızdırmak”)

vis [vis]⁶¹⁷⁹ Uçebn. 87 “tatarcık, ufak sinek türleri, çok küçük sinek türleri”

viş- [viş-]⁶¹⁸⁰, Sp. ay. “ölçmek, ölçüp biçmek, tartmak” (Tat. [ülčä-])

više [višɛ]⁶¹⁸¹, Sp. ay. “ölçü, tartı, terazi” (Tat. [ülčäü])

vişeli [vəʒɛlə]⁶¹⁸² “ölçüye göre, ölçülü olarak”; krş. Razsk. I, 40

vişi, vişsi [viʒə, višsə]⁶¹⁸³ “üç” (Tat. [öç])

vişsimiş [višsəmɔʃ]⁶¹⁸⁴ “üçüncü”

vişsimiş-kun [višsəmɔʃ-kun]⁶¹⁸⁵ “dünden önceki gün”; *višsımış-kunne* (-kuntan) [višsəmɔʃ-kunnɛ (-kundan)] “dünden önceki gün”

vit- I [vit-¹]⁶¹⁸⁶, Sp. ay. “örtmek, kapamak, kapatmak, saklamak”; krş. Gomb. (Osm. UygR [ört-⁶¹⁸⁷] “örtmek, kapamak, kapatmak”)

vitelik [vidɛlək]⁶¹⁸⁸ “çatı katı, çatı, evin üst tarafı”

vitelik-hırri [vidɛlək-ħərri]⁶¹⁸⁹ “çatı saçağı, sundurması”

vitinnelli [vidənməlli]⁶¹⁹⁰ “yorgan, battaniye”

vit- II [vit-²]⁶¹⁹¹, Sp. ay. “(ör. soğuk, su) bir şeye nüfuz etmek, işlemek, girmek, sızmak, geçmek”; *şiv vitri atı vitir* [šjv vitrə adə vidər] “botların içine su sızdı” (TatB [üt-⁶¹⁹²] “geçip gitmek, sızmak, geçmek, geçip bitmek”)

vitir- [vidər-]⁶¹⁹³ “(ör. inciye) dizmek, sıralamak; (ör. ipliği) geçirmek”; *yıp-kuşne şip v.;* *şip sine şırśa v.* [jəp-kuşnɛ şip v.; *şip sine šərza v.]⁶¹⁹⁴ “iğne deliğine ipi geçir; ipe boncuk*

⁶¹⁷⁵ Çevirisi, CsSz.’te (s. 202) ve ÇS’nde (s. 202) bulunmamaktadır.

⁶¹⁷⁶ < *virtle-* < *virt* “yangın, ateş” + *+le-* (a.e.y.e.) (Yeg., s. 56; Fed. I, s. 125) = Çağ. *örte-* (< *ört* + *+le-*) “yakmak, ateşe vermek; sataşmak, rahatsız etmek, dalga geçmek, kızdırmak” < *ört* “yangın, step yangını” (Radloff, 1893, s. 1233, 1235), krş. *vitle-*.

⁶¹⁷⁷ Uçebn. *bumne-*

⁶¹⁷⁸ TatB ay. 1876: 38

⁶¹⁷⁹ Çuv. *vis* sözcüğünün etimolojisi erişebildiğimiz kaynaklarda bulunmamaktadır. Bize göre bu sözcük TT *üvez* “sivrisineğe benzer bir böcek”, DLT *üyez* “Oğuzcada sokucu sivrisinek, üvez (Sorbus)” (s. 937) sözcüklerine yaklaşılabılır.

⁶¹⁸⁰ << **ölç-* (EDAL, s. 616) = TT *ölç-* ay.

⁶¹⁸¹ < *viş-* “ölçmek, ölçüp biçmek, tartmak” + *-e* (e.a.y.e.), bk. *viş-*.

⁶¹⁸² < *viş-* “ölçmek, ölçüp biçmek, tartmak” + *-e* (e.a.y.e.) + *li* (a.a.y.e.), bk. *više*.

⁶¹⁸³ << *üç “3” (Ligeti, 1938, s. 192) = TT *üç* ay.

⁶¹⁸⁴ < *vişsi* “3” + *+miş* (a.a.y.e.), bk. *vişi, vişsi*.

⁶¹⁸⁵ < *vişsimiş* “üçüncü” + *kun* “gün”, bk. *vişsimiş* ve *kun*.

⁶¹⁸⁶ << **ört-* “örtmek, kapamak” (EDAL, s. 1061) = TT *ört-* ay.

⁶¹⁸⁷ Osm. UygR *öpm-* 1893: 1234

⁶¹⁸⁸ < *vite* “çiftlik hayvanlarının barındığı kapalı yer” + *+lik* (a.a.y.e.) (Pavlov, 2014, s. 140). Pavlov, aynı sözcüğü -*alık/-elik* (-A ve *+lik/+lık* eklerinin birleşmesiyle oluştuğunu belirtir) eki altında da ele almıştır: < *vit-* “örtmek, kapamak, kapatmak, saklamak” + *-elik* (e.a.y.e.) (Pavlov, 2014, s. 133). Bilindiği gibi GT *+ilk* ekinin Çuvaşçadaki kurallı biçimi *+lih/+lih* ekidir. Bu sözcükte geçen *+lik* eki muhtemelen Tatarca bir kopyadır.

⁶¹⁸⁹ < *vitelik* “çatı katı, çatı, evin üst tarafı” + *hırri* “kıyı” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *vitelik* ve *hırri*.

⁶¹⁹⁰ < *vit-* “örtmek, kapamak, kapatmak, saklamak” + *-in-* (e.e.y.e.; dönüşlülük) + *-melle* (gereklilik ortacı) + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *vit-*.

⁶¹⁹¹ << **öt-* “geçmek, nüfuz etmek” (EDAL, s. 1066) = TT ağ. *öt-* “geçmek, aşmak”.

⁶¹⁹² TatB ay. 1876: 36

diz” (krş. Tat. vd. R [üt-⁶¹⁹⁵] “sızmak, geçmek” vd., TatR [ütkär-] “bir şeyden geçirmek”; [žəpnə ĩnä küzəndän ütkär⁶¹⁹⁶] “ipliği geçir!”)

vitir [vidər]⁶¹⁹⁷ “içinden, üzerinden, boyunca, aracılığıyla”; krş. AşmMater. 215. (krş. vit- II [vit-²])

vitir-kurınakan [vidər-kurənagan]⁶¹⁹⁸ “şeffaf, saydam”

viçikîn [vi.ðžəgən]⁶¹⁹⁹ Uçebn. 100 “keskin” (Tat. [ütkən])

vite [vidə]⁶²⁰⁰, Sp. ay. “çiftlik hayvanlarının barındığı kapalı yer”; çihl-viti [tʃêχə-vidi] “kümes, tavuk kümesi”

vitimli [vidəmlə]⁶²⁰¹ “çevik, atik, hızlı, kurnaz, zeki” (krş. vit- [vit-])

vitimlîh [vidəmləχ]⁶²⁰² “çeviklik, kıvraklık, kurnazlık”; *hulana pırsan huntîlî par, kalašnî sîmahîma vitîmlîhne par!* [χulana pırzan χundêlê par, kalašnê sêmaχêma vidəmləχne par!]⁶²⁰³ “(bir duadan) şehre varınca neşe ver, söylediğim sözlerime kurnazlık ver!”

vitin- [vidən-]⁶²⁰⁴ “istemek, dilemek, yalvarmak, yakarmak” (Tat. [ütən-])

vitle- [vitlɛ-]⁶²⁰⁵ Uçebn. bk. *virtle-* [virtlɛ-]

vitre [vitrɛ], Sp. ay. “kova”; krş. Gomb. (Ru. *ведро*)

⁶¹⁹³ < vit- + -ir- (e.e.y.e.; ettirgenlik), bk. vit-. Levitskaya, *öt(k)ir- (1976, s. 118); Agyagási, *ötür- biçiminden getirir (2019, s. 145).

⁶¹⁹⁴ Çevirisi, CsSz.’te (s. 202) bulunmamaktadır. ÇS’nde “iğnenin gözüne iplik geçirmek; iper boncuklar geçirmek” biçimindedir (s. 203).

⁶¹⁹⁵ Tat. vd. R *ým-* 1893: 1862

⁶¹⁹⁶ TatR *ýmkäp-*, *çinnî ĩnä küzändän ýmkäp!* 1893: 1865

⁶¹⁹⁷ Araştırmacılar, sözcüğün Genel Türkçe *öt-üt-* ~ Çuv. vit- “geçmek, nüfuz etmek” eyleminden geldiği konusunda hemfikiridir (EWb., s. 376; Yeg., s. 56; Fed. I, s. 129).

⁶¹⁹⁸ < vitir “içinden, üstünden, üzerinden, boyunca, aracılığıyla” + kur- “görmek”+ -in- (e.e.y.e; dönüşlülük) + -akan (şimdiki zaman ortaç eki); bk. vitir.

⁶¹⁹⁹ Araştırmacılar, sözcüğün GT *öt-üt-* ~ Çuv. vit- “geçmek, nüfuz etmek” eyleminden geldiği konusunda hemfikiridir (EWb., s. 376; Yeg., s. 56; Fed., s. 129). Emine Yılmaz, sözcüğü, *ötiken (baskıda); Levitskaya, *öt(k)ir- (1976, s. 118), Agyagási, *ötürü biçiminden getirir (2019, s. 145).

⁶²⁰⁰ Räsänen, sözcüğü, Çuv. vit- “örtmek, kaplamak” eylemiyle bağdaştırarak vite sözcüğünü, *ört-ek biçiminden getirmiştir (1969, s. 375a). Yegorov ve Fedotov vite sözcüğünü, Çuv. vit- “örtmek, kapamak, kapatmak” eylemine dayandırmışlardır (1964, s. 56; 1996a, s. 128), bk. vit-

⁶²⁰¹ < vitim “etki; etkili olma, verimlilik” + +li (a.a.y.e.). Paasonen, bu sözcüğün gövdesi olan vitim sözcüğüne sözlüğünde yer vermemiştir. Yegorov, vitimlî sözcüğünü, şu şekilde açıklar: vitimlî < vitim “talep” < vit- “örtmek” + +im (e.a.y.e.) (1964, s. 56). Fedotov’a göre; “örtmek” anlamına gelen diğer Türk dillerindeki biçimlerin ortasında bir -r- (ört- gibi) sesi bulunduğu için bu açıklamaya şüpheyle yaklaşılmalıdır. Bu nedenle Fedotov, sözcüğü “nüfuz etmek; girmek; ıslanmak; sızmak; içine işlemek” anlamındaki Çuv. vit- eylemine dayandırmaktadır. Çünkü bu, Türk dillerinde *öt-* veya *üt-* gibi biçimlere karşılık gelmektedir (1996a, s. 128). Bunun dışında ikisi de sözcüğü Tat., Başk. *ütimlî* “sürümlü, çabuk satılan” (Yeg., s. 129), Tat. *ütim* “(mal) sürüm” gibi aynı Türkçe varyantlarla karşılaştırmışlardır.

⁶²⁰² < vitim “etki; etkili olma, verimlilik” + +li (a.a.y.e.), bk. vitimlî.

⁶²⁰³ Çevirisi, CsSz.’te (s. 203) ve ÇS’nde (s. 202) bulunmamaktadır.

⁶²⁰⁴ Yegorov ve Fedotov, Çuv. vitin- sözcüğünü, ET *ötün-*, Tat., Başk. *ütin-* “sormak, yalvarmak, yakarmak” vb. eylemleriyle karşılaştırmışlardır (1964, s. 56; 1996a, s. 127). Fedotov, sözcüğü, vit- III “yaygın olmayan bir fiil” maddesinin altında türemiş biçim olarak ele almıştır. Yegorov da Başk. biçimin *üt-* eyleminden getirildiğini ve bunun Çuvaşçada vit- “nüfuz etmek, geçmek; ıslanmak; kolayca satılmak” eylemine denk geldiğini belirtir. Bu bilgiler ışığında Çuv. vitin- sözcüğünü şu şekillerde açıklayabiliriz: 1. Çuv. vitin- < vit- “yaygın olmayan bir fiil” + -in- (e.e.y.e.; dönüşlülük), 2. Çuv. vitin- < ötün- “rica etmek, arz etmek” < *öt- + -ün- (e.e.y.e.; dönüşlülük) < *öt-

⁶²⁰⁵ bk. *virtle-*.

vilya- [vɨl'a-]⁶²⁰⁶, Sp. ay. “oyunmak”; *vilyasa yar-* [vɨl'aza jar-] “(oyunda) kaybetmek, yenilmek”; krş. *vŷyŷ* [vəjə]; krş. Gomb. (krş. TatR [uin⁶²⁰⁷], Uyg. vd. R [ojun⁶²⁰⁸] “oyun”, TatB [ujna-⁶²⁰⁹] “oyunmak”; krş. Grönb. 64)

vilyamalli [vɨl'amallɨ]⁶²¹⁰ “oyuncak”

vil'ih [vɨl'ih]⁶²¹¹, Sp. ay. “hayvan, sığır, besi hayvanları, büyükbaş hayvan”; krş. Gomb.

vır- [vɨr-]⁶²¹², Sp. ay. “biçmek, hasat etmek”; krş. Gomb. (Tat. [ur-], Kzk. Bar. vd. R [or-⁶²¹³])

virin [vɨrɨn]⁶²¹⁴, Sp. ay. “yer, alan, bölge, makam, iş; yatak”; *virinne* [vɨrɨnne] “yerine”; *epi kayip unin virinne* [ɛwə kajəp unɨn vɨrɨnne] “onun yerine ben gideceğim” (Tat. [urɨn])

virinaş- [vɨrɨnaş-]⁶²¹⁵ “oturmak, yerleşmek, konumlanmak” (Tat. [urɨnaş-])

viris [vɨrɨs]⁶²¹⁶, Sp. ay. “Rus”; *an makır, viris kilet* [an maçər, vɨrɨs kilet] “ağlama, Rus geliyor! (bu sözler ağlayan bir çocuğu sakinleştirmek amacıyla kullanılır)” (Tat. [urɨz])

virisarni-kun [vɨrɨzarni-kun]⁶²¹⁷, Uçebn. 78 *viriserni-kuni* [vɨrɨzerni-kunə⁶²¹⁸] “pazar günü”

viris-huhi [vɨrɨs-χuχɨ]⁶²¹⁹ bot. Uçebn. 29 “çırşalgamı” (TatO [urɨs kukəşə⁶²²⁰])

virisla [vɨrɨsla]⁶²²¹ “Rusça”

virt- [vɨrt-]⁶²²², Sp. ay. “yatmak, uzanmak”

⁶²⁰⁶ < *vŷyla-* < *vŷyŷ* “oyun” + *+la-* (a.e.y.e.), bk. *vŷyŷ*.

⁶²⁰⁷ TatR *yih* 1893: 1599

⁶²⁰⁸ Uyg. vd. R *ojun* 1893: 1039

⁶²⁰⁹ TatB ay. 1876: 33

⁶²¹⁰ < *vilya-* “oyunmak” + *-malla* (gereklilik ortacı) + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *vilya-*.

⁶²¹¹ Aşmarin; *vil'ih* sözcüğünde bulunan */l'/* sesinin, */y/* sesinin */l/* sesine etkisiyle meydana geldiğini belirterek sözcüğü *vŷy* “güç” + *lih* (a.a.y.e.) olarak açıklar (1898, s. 52). Pritsak, Çuvaşçadan Mariceye geçen *bol'k* “besi hayvanı” sözcüğünden yola çıkarak, Çuv. *vil'ih*'i, **ulak* biçiminden getirir ve Tü. *ulak* “eşya taşımakta kullanılan herhangi bir evcil hayvan” sözcüğüne yaklaştırır (1955, s. 67). Yegorov'a göre sığır yetiştiriciliğinin ekonominin önde gelen kaynaklarından biri olduğu dönemlerde, insanların mülkiyetleri hayvanlar oluşturduğu için *vil'ih* sözcüğünü *vŷy* “güç, zenginlik” sözcüğünden getirmek oldukça mantıklıdır. Pritsak gibi bazı araştırmacıların, Çuv. *vil'ih* sözcüğünü Tü. *ulak* “herhangi bir yük hayvanı” sözcüğüyle açıklama eğilimlerine karşın Yegorov, bu etimolojiyle */l/* sesinin yumuşamasını açıklamanın zor olduğunu ve Tü. *ulak* sözcüğüyle karşılaştırılabilecek asıl sözcüğün Çuv. *lav* sözcüğü olduğunu belirtir (1964, s. 58). Fedotov da Tü. *ulak/ulağ/ulau/ulā* “ağır yükleri taşımada, araba veya kızak çekmede kullanılan herhangi bir hayvan” sözcüğüyle birebir örtüşen Çuvaşça sözcüğün *lav/ilav* “yük arabası” sözcüğü olduğu konusunda Yegorov'la hemfikirdir (1996a, s. 136).

⁶²¹² << **ōr-* (ÇSB; CHF, s. 106); << **or-* “biçmek” (EDAL, s. 1063; WOT, s. 70) = DLT *or-* “biçmek, kesmek” (s. 777).

⁶²¹³ Kzk. Bar. vd. R *op-* 1893: 1047

⁶²¹⁴ << **orin* (ÇSB); << **ōrun* (CHF, s. 80) = TT *orun* “özel yer; makam, mevki”. EDAL'da Çuv. *vita* ve *virin*, AT **or* “yer; konak; sığınak; orta; kalacak yer (ordu, hükümdar vb. için); ordu” kökü altında TT *orun*, *ordu*, *orta* gibi denkliliklerle birlikte verilir (s. 1062). Muhtemelen Çuv. *virt-* “yatmak, uzanmak” eylemi de buraya dâhil edilebilir.

⁶²¹⁵ << **orma-ç* (Tekin, 2023, s. 202). Modern Çuv. olarak şu şekilde de açıklanabilir: < *virin* “yer, alan, bölge, makam, iş; yatak” + *+a-* (a.e.y.e.) + *-ś-* (e.e.y.e.; işteşlik), bk. *virin*.

⁶²¹⁶ < Tat. *uris* ay. (ÇSB); < Ru. *русь* (Yeg., s. 59; EWb., s. 365b).

⁶²¹⁷ < *viris* “Rus” + *erne* “hafta” + *i* (3. tekil iyelik eki) + *kun* “gün”, bk. *viris*, *erne* ve *kun*. Bileşik yapılı bu sözcükte artdamaksillaşma söz konusudur.

⁶²¹⁸ Uçebn. *вырăсерни күнĕ*

⁶²¹⁹ < *viris* “Rus” + *huhĭ* “bir bitki” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *viris* ve *huhĭ*. Esasen ikinci öge olan *huhĭ* ünsüz+i yapısında olduğu için *viris-huhhi* olmalı.

⁶²²⁰ TatO *урис кукысы* 1892: 130b

⁶²²¹ < *viris* “Rus” + *+la-* (a.e.y.e.), bk. *viris*.

vırtkala- [vırtkala-]⁶²²³ iter.: *vırtkalasa süres* [vırtkalaza süres] “yuvarlanmak, yandan yana dönmek”, Uçebn. 133

vıs- [vıs-]⁶²²⁴, Sp. ay. “acıkmak, aç olmak” (Tat. vd. [aç-])

vısı [vız̄] ⁶²²⁵, Sp. ay. “aç” (TatR [ač⁶²²⁶])

vısı-kuş [vız̄-kuş] “açgözlü”

vıslıh [vıslıh] ⁶²²⁷ “açlık”; *vıslıhpa vilçi* [vıslıhpa vil.ǫ̇] “açlıktan öldü”

vula- [vula-]⁶²²⁸ “okumak”

vulı: *yıvıs vulli* [vulı: jǫvǫs vulli] ⁶²²⁹ “ağaç gövdesi”; *tıpaçı vulli* [tǫpa.ǫ̇ vulli] “harman döveninin sapı”

vun, vunnı [vun, vunnǫ] ⁶²³⁰ “on”; krş. Gomb. (Tat. [un])

vunı [vunǫ] “^{1/12} iplik demeti, tutamı (*sıvı* [sǫvǫ])”

vupkın [vupkǫn] ⁶²³¹ “rüzgârda hareket eden ve hastalığa neden olan doymak bilmez bir canavar, kötü bir ruh” (Tat. [upkǫn])

vupkınılı: *v.-anşirt* [vupkǫnlǫ: v.-anzǫrt] ⁶²³² “*vupkın*’dan [vupkǫn] bile daha kötü bir ruh”

vus I [vus] ⁶²³³ Uçebn. 88 “bal mumu”; krş. *ıvıs* [ǫvǫs]

vus II [vus] “at arabası veya kızak yükü” (Ru. *возв* ⁶²³⁴)

vuşar [vuşar] ⁶²³⁵, Sp. ay. “sert, yarması ve yontması zor (odun hak.)”; krş. Zol. 27 [voşar⁶²³⁶] “kıvrımlı”

⁶²²² Muhtemelen *virin* “yer, makam” sözcüğüyle aynı kökten (bk. EWb., s. 365a). EDAL’da Çuv. *vita* ve *virin*, AT *or “yer; konak; sığınak; orta; kalacak yer (ordu, hükümdar vb. için); ordu” kökü altında TT *orun, ordu, orta* gibi denkliliklerle birlikte verilir (s. 1062). Muhtemelen Çuv. *virt-* “yatmak, uzanmak” eylemi de buraya dâhil edilebilir.

⁶²²³ < *virt-* “yatmak, uzanmak” + *-kala-* (e.e.y.e.), bk. *virt-*.

⁶²²⁴ << **āç-*/**āç-* (Tekin, 1995, s. 29, 147) = DLT *āç-* (s. 538), TT *acıık-* ay.

⁶²²⁵ << *āçig (Tekin, 1995, s. 147) = TT *aç* ay. Modern Çuvaşça için şu şekilde de açıklanabilir: *vıs-* “acıkmak” + *-ı* (e.a.y.e.), bk. *vıs-*.

⁶²²⁶ TatR *ay* 1893: 501

⁶²²⁷ < *vısı* “aç” + *+lıh* (a.a.y.e.), bk. *vısı*.

⁶²²⁸ << **ūlu-* (Tekin, 1995, s. 147) = TT *ulu-* “ulumak”. Yegorov’a göre okuma-yazma bilmeyen Çuvaşlar, okuma eylemini ulumayla özdeşleştirmişlerdir. Bu nedenle *ula-* “ulumak, bağırma” sözcüğünü kullanmışlar, daha sonraları sözcüğü, “okumak” anlamında kullanmak için *ula-* sözcüğünü, *v-* proteziyle telaffuz etmeye başlamışlardır. Yegorov ayrıca Çuv. *vula-* sözcüğünün belki de yazının ortaya çıkışından çok daha önceleri “mırıldanmak” anlamında kullanılmış olabileceğinden söz eder (1964, s. 56-57). Fedotov ise sözcüğün ET *ula-* “bağlamak, eklemek” sözcüğüne geri dönebileceğini belirtir (1996a, s. 130).

⁶²²⁹ Yegorov, Çuv. *vulı* sözcüğünü, Kutadgu Bilig’deki *ul* “alt, taban” sözcüğüyle karşılaştırmıştır (1964, s. 57). Fedotov ise Kutadgu Bilig’de bulunan *ul* sözcüğünün Çuvaşça sözcüğün ana biçimi olabileceğine şüpheyle yaklaşarak Çuv. *vulı* sözcüğünün ET *olun* “ağaç gövdesi, bitki sapı” sözcüğüne yaklaştırılabileceğini belirtmiştir (1996a, s. 130). Emine Ceylan, *ölük = TT *oluk* “oluk” biçiminde açıklamıştır (1997, s. 176). EDAL’da ise AT *oluk biçimi altında TT *oluk* ve onun Türkçe denklilikleriyle birlikte verilir (s. 616). Diğer görüşler için bk. *valak*.

⁶²³⁰ << *ōn (Ligeti, 1938, s. 190) = TT *on* ay.

⁶²³¹ < Tat. *upkın* “kötü bir ruh” (ÇSB; WOT, s. 65).

⁶²³² < *vupkın* “kötü ruh” + *+lı* (a.a.y.e.) + *anşirt* “bir hastalık”, bk. *vupkın* “kötü bir ruh” ve *anşirt, inşirt* “bir hastalık”.

⁶²³³ bk. *ıvıs* II “balmumu”.

⁶²³⁴ Ru. *воз* “araba, yük arabası; bir arabalık, bir araba yükü” (RTS, s. 95a)

vut [vʊt]⁶²³⁷, Sp. ay. “ateş” (Tat. [ut])

vutama (vut-ama) [vʊdama (vʊt-ama)]⁶²³⁸ “ateş anası, ana ateş”

vut-puśsi [vʊt-puśsi]⁶²³⁹ “yaprak yanıklığı”

vut-çulı, -çul’ [vʊt-t’şulə, -t’şul’]⁶²⁴⁰ “çakmak taşı”

vutı [vʊd̪ə]⁶²⁴¹ “odun, yakacak odun” (krş. Tat. [ut̪n])

vutış [vʊd̪əʃ]⁶²⁴² “su perisi”

vuçah [vʊ.đ̪əçax]⁶²⁴³ “ocağın iki ucundaki çöküntü veya çukur; bunlardan birinde (*vut-vuçahhi* [vʊt-vʊ.đ̪əçaxi]) ateş yakar, diğerine (*kıl-vuçahhi* [kəl-vʊ.đ̪əçaxi]) külleri koyarlar; kırdan yangın yeri, ocak”; Uçebn. 101 *timırşî vuçahhi* [timərʒə vu.đ̪əçaxi]⁶²⁴⁴ “demirci ocağı”; krş. Gomb. (TatB, TatO [uçak⁶²⁴⁵])

⁶²³⁵ Räsänen, Çuv. *vuşar* sözcüğünün Mar. *βa·zār* “sert, damarlı” sözcüğünden kopyalandığını belirtir (1920, s. 273). Yegorov ise bu durumun kabul edilmesinin güç olduğunu ve tam tersine Maricenin bu sözcüğü Çuvaşçadan kopyaladığını belirterek Özb. *ocār*, KKalp. *ocet* “inatçı, dik kafalı”, Kırg. *öcör* “inatçı, arıza, intikamcı” sözcüklerini kanıt sunar (1964, s. 58). Fedotov daha eski bir yayınında Çuv. *vuşar* sözcüğünün Mariceye *важар* “damar, desen (ahşap üzerinde)” biçiminde kopyalandığını belirtse de Çuv. *vuşar* sözcüğünün kökünün, Mar. *вож/важ* “kök” (> *важар* “eğri büğrü, kıvrımlı lifli ahşap”) sözcüğü de olabileceğini ifade etmektedir. Eğer böyle bir durum söz konusuysa kopyalama Räsänen’in belirttiği yönde olacaktır: Çuv. *vuşar* < Mar. *важар* (1990, s. 179; 1996a, s. 135).

⁶²³⁶ Zol. *вожар*

⁶²³⁷ << *öt “ateş” (Poppe, 1960, s. 49; EDAL, s. 1067); << *höt (Leks., s. 356) = Hlç. *hūt*, TT *od* ay.

⁶²³⁸ < *vut* “ateş” + *ama* “ana”, bk. *vut* ve *ama*.

⁶²³⁹ < *vut* “ateş” + *puś* “baş” + *i* (3. tekil iyelik eki), bk. *vut* ve *puś*.

⁶²⁴⁰ < *vut* “ateş” + *çul* “taş” + *i* “3. tekil iyelik eki”, bk. *vut* ve *çul*.

⁶²⁴¹ << *ōtuŋ (ÇSB; CHF, s. 84) = TT *odum* ay. Yegorov, odunun bir ateş yakma malzemesi olarak yakıt görevinde olduğuna dikkat çekerek sözcüğün Çuv. *vut* “ateş” sözcüğüyle ilişkili olabileceğini belirtmiştir (1964, s. 57). Räsänen de sözcüğü, *öt* “ateş” maddesi altında değerlendirmiştir (1969, s. 366b).

⁶²⁴² < *vut* “ateş” + *yış* “iye” (Aşm. V, s. 286; Yeg., s. 58), bk. *vut* “ateş” ve *yış* “aile”. Yegorov, sözcüğün semantik denklikleri olarak Başk. *hıv inehi* “su anası”, Tat. *su anası*, Kzk. *su perisi*, Trkm. *su adamı*, Özb. *su albastisi* “su ruhu” örnekleri vermiş ve bunların hepsinin *su* sözcüğünü içerirken Çuvaşça *vutış*’ın bir istisna olarak *vut* “ateş” + *yış* “iye” sözcüklerinin birleşiminden meydana geldiğini belirtmiştir. Yegorov’a göre; bu sözcük muhtemelen başlangıçta “ateş ruhu” anlamına geliyordu ancak daha sonra Marice *өйд/өид*, *водьш* “su ruhu” (*өйд* “su”) sözcüğünün etkisiyle güncel anlamını kazandı (1964, s. 58). Fedotov ise sözcüğü *vut* “ateş” maddesi altında değerlendirmiş ve bu sözcüğün *pilış* (< *pil-* + *-ış*) “tanıdık”, *kulış* (< *kul-* + *-ış*) “gülüş” vb. örneklerdeki gibi *vut/vot* “ateş” ve *+ış* eklerinden oluştuğunu ifade etmiştir (1996a, s. 133, 134). Ancak Fedotov’un verdiği örneklerde kök bir eylem, aldıkları ek de eylemden ad yapım ekidir. Oysa *vutış* sözcüğünde kök bir isim olan *vut* “ateş” sözcüğüdür. Bu nedenle Fedotov’un verdiği açıklama en azından kanıt sunduğu örnek sözcükler noktasında hatalıdır. Ayrıca Fedotov’a göre Mar. *өйд/өид* “su” ve Çuv. *vutış* arasında etimolojik bir ilişki yoktur, çünkü Mar. *өйд/өид* sözcüğü kendi pagan terminolojisini oluşturmaktadır: Mar. *өйд ава* “sudaki ilahi varlık” (“su anası”), *өйд ия* “su cini”, *өйд юм* “su tanrısı”, *өйд водьж* “sudaki ilahi varlık” (1996a, s. 133, 134). Eğer Çuv. *vutış* “su ruhu”, Mar. *өйд* “su” sözcüğüne geri dönüyor olsaydı, sözcüğün Çuvaşçada *vütış biçiminde olması gerekirdi, ancak öyle değildir. Tam aksine Çuv. *vutış*, Mariceye *vodiş* biçiminde kopyalanmıştır (Fedotov, 1990, s. 178, 179). Bizce Yegorov tarafından önerilen etimoloji daha akla yatkındır. Çünkü sözcüğün Aşmarin’de kaydedilen *şiv vutışi* gibi biçimleri de bulunmaktadır (Aşm. V, s. 286). Muhtemelen kökeni, *vut* “ateş” köküne dayanan ve önceleri *şiv* “su” sözcüğüyle birlikte kullanılan bu sözcük, zamanla yalnızca *vutış* biçiminde “su ruhu” anlamını karşılar hâle gelmiştir.

⁶²⁴³ < Tat. *uçak* “ocak” (Poppe, 1927, s. 166; Ceylan, 1994, s. 152). Çuvaşçaya Tatarcadan kopyalandığı /u/ > /vu/ ses değişimi ve /ç/=/ç/ eşitliğine göre açık olan *vuçah* sözcüğünün kökenini Yegorov, *vut* “ateş” ve küçültme eki *-çah* ekinin birleşmesi şeklinde açıklamıştır (1964, s. 58). Ancak bilindiği üzere Çuvaşçada böyle bir küçültme eki bulunmamaktadır.

⁶²⁴⁴ Uçebn. *тимәрçә өйһахху*

⁶²⁴⁵ TatB *üçak* 1876: 33, TatO *уҷак* 1892: 221b

SONUÇ

Heikki Paasonen tarafından ilk olarak 1907 ve 1908 yıllarında parçalar hâlinde *Nyelvtudományi Közlemények* adlı dergide yayımlanan *Csuvas Szójegyzék* [Çuvaşça sözcük listesi], Paasonen'in Çuvaşlar arasındaki alan gezilerinin bir ürünü olan Çuvaşça bir sözlüktür. Madde başlarının çoğunlukla Macarca ve Almanca olarak karşılandığı bu sözlük; içerdiği folklorik malzemesinin yanı sıra Paasonen'in sunduğu etimolojik denkliliklerle de önem taşımakta ayrıca hem Çuvaşçanın hem de Tatarcanın ağız bilimine katkı sağlamaktadır. Sözlüğün 1950 yılında Türk Dil Kurumunca yapılan Türkçe çevirisi, 1974 yılında ise András Róna-Tas'ın ön sözünü içeren bir tıpkıbasımını yayımlanmıştır. Bununla birlikte hem sözlüğün kendisinde hem de 1950'de Türk Dil Kurumunca yapılan çevirisinde dönemin kaynak, basım vb. sıkıntılarından kaynaklanan bir takım eksiklik ve hatalar mevcuttur. Bu eksiklik ve hatalar şu şekilde özetlenebilir:

- CsSz.'te kullanılan kısaltmaların açılımlarından yalnızca çok azı, sözlüğün girişinde sunulmuştur. Bu kısaltmaların çoğu, belirli bir esere atıfta bulunduğu kaynaklar da aynı yerde listelenmiştir. Ancak esasen hem sözlükte kullanılan kısaltmalar hem de kaynaklar bundan daha fazladır. Ayrıca sözlükte bazen tek açılımı ifade etmek için birden fazla kısaltma kullanıldığı da görülmüştür. ÇS'nde de kısaltmalar konusunda hiçbir ekleme yapılmamış; dahası CsSz.'teki kısaltmalar bu çeviriye tutarsızca aktarılmıştır. Bazen bu kısaltmalar açık yazılmış, bazense hiç verilmemiştir.
- CsSz.'te ana madde başlarından türemiş veya ana maddedeki sözcükle oluşturulmuş birleşik sözcükler girintili olarak verilmiştir. Bu şekilde sözcüklerin etimolojilerine de ışık tutulmuştur. Ancak sözlükte bazen dizgi hatası kaynaklı olarak bu genel düzenin bozulduğu görülmektedir. Örneğin girintili olması gereken bir sözcüğün girintilenmeden ana madde başı gibi ya da bunun tam tersi olarak ana madde başının girintili olarak alt madde başı gibi verildiği durumlar vardır. Bu durum, sözlüğün alfabetik düzeni göz önünde bulundurulduğunda kolayca anlaşılabilir. Eş sesli maddeler ise bazen numaralandırılmış bazense numarasız verilmiştir. ÇS'nde sözlüğün aslındaki alfabetik sıralama değiştirilmiş, Türkçenin alfabetik sıralamasına göre düzenlenmiştir. Tıpkı CsSz.'te olduğu gibi ÇS'nde de bazen alt madde başı sözcük ana madde başı gibi bazense ana madde başı alt madde başı gibi verilmiştir. Ayrıca ÇS'ndeki tercih edilen çeviri yazıdan kaynaklı olarak numaralandırmayla birbirinden ayrılan eş sesli sözcüklerin sıralamasının bozulduğu ancak bu durumun sözlüğün geneline tutarlı bir biçimde yansıtılmadığı için maddeler arası gönderimlerde ciddi

hatalara yol açtığı, bunun da sözcüklerin etimoloji ve tanımları açısından problem yarattığı görülmüştür. Ayrıca ÇS'nde bazı maddeler, hiç verilmemiştir.

- CsSz.'te sözcüklerin tanımlarını genellikle Macarca ve Almanca olarak; daha az sıklıkta ise bunlara ek olarak Rusça veya bu dillerden yalnızca birinde verilmiştir. Bu tanımlar, bazen eşit derece ayrıntılıdır ancak bazen biri diğerlerinden daha ayrıntılı olabilmektedir. Az sayıda da olsa sözlükte tanımları verilmeyen sözcükler de bulunur. ÇS'nde sözcüklerin tanımları; Türkçeye çevrilirken genellikle önemli ayrıntılar atlanmış, yüzeysel çeviriler yapılmıştır. Ayrıca bazen tanımların yanlış verildiği veya hiç verilmediği, Türkçeye çevrilmeden verildiği, sözcüklerin tanımlarındaki anlam ayrımına dikkat edilmediği de görülmüştür.
- CsSz.'te Paasonen, sözcüklerin etimolojileri ile ilgili bilgiler de vermiştir. Eğer sözcük gerçek Çuvaşçaysa genellikle diğer Türk dillerindeki denklikleri verilmiş, kopya bir sözcükse de hangi dilden geçtiği gösterilmiştir. Bugün, Paasonen'in etimolojik çıkarımlarının çok büyük bir kısmı hâlâ geçerli ve doğru olsa da dönemin kaynak sınırlılığı sebebiyle etimolojisi hiç verilmeyen ya da daha sonra etimolojisi başka bir şekilde açıklanan sözcükler bulunmaktadır. ÇS'nde sözlüğün etimolojilerine hiçbir katkı yapılmamıştır.
- CsSz.'te sözcüklerin tanımlarını bağlam içerisinde göstermek için birçok örnek yapı veya cümle verilmiştir. Bunların çevirileri de çoğunlukla Macarca ve Almanca olarak verilmektedir. Bazı örneklerin çevirileri verilmemiştir. ÇS'nde, CsSz.'te de çevirisi olmayan örneklerin bir kısmının çevirisi eklenmiş olsa da çoğu orada da eksiktir. Bunun yanında CsSz.'te çevirisi verildiği hâlde ÇS'nde bazı örneklerin çevirisi hiç verilmemiş veya yanlış verilmiştir.
- CsSz.'te FUF çeviri yazı dizgesi kullanılmıştır. Bu çeviri yazı dizgesinin, Çuvaşça uzmanı olmayan kullanıcılar için birçok zorluğu vardır. Ayrıca sözlükte kullanılan çeviri yazıyla ilgili ön sözdeki kısa bilgiler dışında bilgi verilmez. Sözlükte; tonsuz ünsüzlerin iki ünlü arasında veya /r/, //, /n/ komşuluğunda tonlulaşması gösterilmiştir. Bunlar, bugün Çuvaşçanın standart yazımında gösterilmez. CsSz.'te <u>, <u> ve <u> işaretleri için ise Çuvaşçanın standart yazımında tek <u> bulunur. Paasonen; FUF çeviri yazı dizgesini yalnızca Çuvaşça sözcüklerin çeviri yazımında değil, etimolojik denklikler için kullandığı diğer Türk dillerinden yazımında da kullanır. Ancak bu durum da bazı tutarsız gösterimlere yol açar. Aynı sesi ifade etmek için birden fazla işaretin kullanıldığı veya bir işaretin birden fazla ses için kullanıldığı durumlar vardır. Ayrıca dizgi hatası kaynaklı olarak sözlükte normalde kullanılmayan çeviri yazı işaretlerinin geçtiği de

görülür. Paasonen, sözlüğüne yazılı kaynaklardan aldığı bazı sözcüklerin yazımında bunlarda gördüğü yanlışlığı düzeltmiş ancak bunu alıntılacağı sözcüklerin tümüne tutarlı bir şekilde yansıtmamış, bu da ilk bakışta farkedilmeyecek bir yanlışlığa yol açmıştır. Bu gibi durumlar, sözlüğün genel okuyucu tarafından tercih edilmemesine ve genel okuyucunun ÇS'ne yönelmelerine sebep olur. Ancak esasen durum orada daha karmaşıktır. ÇS'de, CsSz.'e karşılık kullanılan çeviri yazı işaretlerinde hiçbir tutarlılık yoktur. Kullanılan çeviri yazı işaretlerinin verildiği şemada bile büyük hatalar görülür. Örneğin burada CsSz.'te için verilen işaretlerin bazıları, aslında CsSz.'te bulunmamaktadır. Dizgi hatası sebebiyle bazen CsSz.'teki tek işarete karşılık ÇS'de sayısı yediye varan farklı kullanımlar görülür. Bu durum hem Çuvaşça sözcüklerde hem de Türk dillerinden verilen denkliklerde geçerlidir. Bu nedenle zaten genel kullanıcı için zor olan çeviri yazı ÇS'nde daha da zorlaştırılmıştır.

- CsSz.'te dizgi kaynaklı yapılan ve ÇS'nde de sürdürülen başka hatalar da bulunmaktadır. Bunlar genellikle sözcüklerin yazımında, maddeler arası göndermelerde, kısaltmalarda vb. görülen hatalardır.

Tüm bu eksiklik ve hatalardan yola çıkarak CsSz.'e sadık ve onu tamamlayıcı yeni bir Türkçe yayını yapmak bu çalışmanın amacı oluşturmuştur. Yukarıda maddeler hâlinde ele alınan sorunlara bu çalışmada şu şekilde çözüm getirilmiştir:

- CsSz.'te kullanılan tüm kısaltmalar tespit edilerek bunların açılımları verilmiştir ve bunlara uygun Türkçe karşılıklar belirlenmiştir. Tutarsızlık olmaması adına her kısaltma tek bir açılım için kullanılmıştır.
- Sözlüğün yeni Türkçe çevirisi hazırlanırken CsSz.'in madde başı sıralaması değiştirilmemiştir. Ayrıca ana veya alt madde başlarının dizilimleri ile ilgili bir dizgi hatası varsa bunlar dipnotlarla belirtilerek düzeltilmiştir.
- CsSz.'te bazen Macarca tanım veya Almanca tanım diğerinden daha ayrıntılı olabildiği için sözlüğün yeni Türkçe çevirisi hazırlanırken sözcüklerin tanımlarına bütüncül bir biçimde yaklaşmıştır. Böylece sözcüklerin tanımları hiçbir ayrıntı atlanmaksızın verilmiştir. Ayrıca CsSz.'te tanımlardaki anlam ayrılıkları da yeni çeviriye aktarılmış böylece hiçbir tanım atlanmamıştır. Nadir de olsa CsSz.'te hiç verilmeyen tanımlar, yeni çeviri de dipnotla eklenmiştir.
- CsSz.'te yer alan madde başlarının etimolojileri maddenin hemen yanına dipnotla eklenmiştir. Böylece yeni Türkçe çeviride etimolojisi hakkında hiçbir bilgi yer almayan çok az sözcük kalmıştır.

- CsSz.'teki örnek cümle ve yapıların çevirileri de yeni yayında ayrıntıları atlanmaksızın ve hatasız verilmiştir. Ayrıca CsSz.'te çevirisi hiç verilmeyen örnek cümle ve yapıların Türkçe çevirileri de tarafımızca eklenmiştir.
- Sözlüğün yeni Türkçe çevirisinde Çuvaşça madde başları ve örnek cümleyle yapıların çeviri yazımlarında bugün Çuvaşçanın standart yazımında kullanılan işaretlerin Türkiye'deki yayınlarda genellikle tercih edilen biçimleri kullanılmıştır. Böylece CsSz.'ten faydalanmak isteyenler Çuvaşça sözcükleri çalışmalarında doğru bir biçimde gösterebilecektir. Bununla birlikte Paasonen'in çeviri yazımı da [] içerisinde aynen verilmiş, kullanıcının orijinaldeki biçimi de görmesi amaçlanmıştır. Sözlükte Türk dillerinden verilen denkliklerin yazımıysa yeni çeviriye [] içerisinde aynen alınmış, ayrıca bunların orijinal kaynaklarındaki biçimleri de dipnotlarla verilmiştir.
- CsSz.'te dizgi hatasından kaynaklanan tüm eksiklik ve hatalar yeni çeviride giderilmiş; Paasonen'in sözlüğün sonunda verdiği etimolojik eklemeler ve düzeltmeler de yeni çeviri de dikkate alınmıştır.

KAYNAKÇA

- Adamović, M. (1984). Deiktika im tschuwaschischen. *Central Asiatic Journal*, 28, 1-10.
- Adamović, M. (1989). Fragen der tschuwaschischen Lautgeschichte. *Central Asiatic Journal*, 33, 161-192.
- Agyagási, K. (1983). A ‘kenyér’ jelentésű szó a csuvasban. *NyK*, 85 (2), 279–280.
- Agyagási, K. (2019). *Chuvash Historical Phonetics. An areal linguistics study. With an Appendix on the Role of Proto-Mari in the History of Chuvash Vocalism*. Turcologica 117. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag. **(CHF)**
- Ahmet’yanov, R. (2001). *Tatar telenej kıskaçta tarihi-etimologik süzlege*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Ahmet’yanov, R. G. (2015a, 2015b). *Etimologičeskiy slovar’ tatarskogo yazıka* (Cilt I-II). Kazan: İzdatel’stvo Magarif-Vakit. **(ESTY)**
- Anderson, N. (1893). *Wandlungen der anlautenden dentalen spirans im ostjakischen. Ein beitrage zur ugrofinnischen lautlehre*. St. Pétersbourg: Commissionnaires de l’académie Imperiale des Sciences. **(Wandl.)**
- Andreyev, N. A. (1957a). İmya Prilagatel’noye. *Materialı po grammatike sovremennogo çuvaşskogo yazıka* (C I, Morfologiya) (s. 62-106). Çeboksarı: Çuvaşskoe Gosudarstvennoe İzdatelstvo.
- Andreyev, N. A. (1957b). Mestoimeniye. *Materialı po grammatike sovremennogo çuvaşskogo yazıka* (C I, Morfologiya) (s. 124-150). Çeboksarı: Çuvaşskoe Gosudarstvennoe İzdatelstvo.
- Andreyev, İ. A. & Gorşkov A. E. vd. (1985). *Çuvaşsko-russkiy slovar’*. Moskva: İzdatel’stvo Russkiy Yazık. **(ÇRS)**
- Anıtkabir Derneği. (2001). *Atatürk’ün Okuduğu Kitaplar “Altını Çizdiği Satırları, Özel İşaretleri, Uyarıları, Düştüğü Notlar ve Kitap İçerisindeki Özel Yazıları ile”* (C 1-24). Anıtkabir Derneği Yayınları, I. Ankara: Pelin Matbaası.
- Aşmarin, N. İ. (1898). *Materialı dlya issledovaniya çuvaşskago yazıka*. Kazan: Tipolitografiya İmperatorskago Universiteta. **(AşmMater.)**
- Aşmarin, N. İ. (1902). *Bolgarı i çuvaşi*. Kazan: Tipo Litografiya İmperatorskago Universiteta. **(AşmBÇuv.)**

- Aşmarin, N. İ. (1928). *Morfologiçeskih kategoriyah podrayaniy v çuvaşskom yazıke (De Formis Vocum Imitativarum, Quae in Tschuvaschorum Sermonibus Inveniuntur)*. Kazan.
- Aşmarin, N. İ. (1994-2000). *Slovar' çuvaşskogo yazıka-çıvaş şmahışem kineki (C I-XVII)*. Çeboksarı: İzdatel'stvo Russika. **(Aşm.)**
- Atay, F. R. (2022). *Çankaya*. İstanbul: Pozitif Yayınevi.
- Bang, W. (1923). Das negative Verbum der Türksprachen. *Sitzungsberichte Der Preussischen Akademie Der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse, 17* (s. 114-131). Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.
- Barbier de Meynard, A. C. (1880-86). *Dictionnaire Turc-Français: supplément aux dictionnaires publiés jusqu'à ce jour (C I-II)*. Paris: Libraire de la Société Asiatique de l'École des langues orientales vivantes. **(OsmBM)**
- Bayazitova, F. S. vd. (2009). *Tatar tëlñeñ zur dialektologik süzlögë*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Bayram, B. (2019a). Çuvaş Türkçesinin Sözlükleri. *Türk Dünyası, 47*, 35-76.
- Bayram, B. (2019b). *Çuvaş Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Bazin, L. (1991). *Les systemes chronologiques dans le monde Turc ancien*. Bibliotheca Orientalis Hungarica, 34. Budepest: Akadémiai Kiadó.
- Belleten Sözü (1937). *Türk Dili Türkçe-Fransızca Belleten. Bulletin Publié par la Société Linguistique Turque, 21-22*, 3-9.
- Benzing, J. (1940). Tschuwaschische Forschungen (II). *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, 94* (19, 3/4), 391-398.
- Benzing, J. (1959). Das Tschuwaschische. *Philologiae Turcicae Fundamenta (C I)* (s. 695-751). Wiesbaden: Aquis Mattiacis Apud Franciscum Steiner A. D. Mcmlix.
- Böhtlingk, O. (1851). *Über die Sprache der Jakuten. Theil 2. Jakutisch-deutsches Wörterbuch*. St. Petersburg: Buchdruckerei der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. **(YakB)**
- Budagov, L. Z. (1869-1871). *Sravnitel'ny slovar' turetsko-tatarskih nareçiy, so vklyuçeniem upotrebitel'neyşih slov arabskih i persidskih i s nerevodom na russkiy yazık (C I-II)*. Sankt Peterburg: Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk. **(Bud.)**
- Budenz, J. (1862). Czuvas Közlések és tanulmányok I Czikk. *NyK, 1* (2), 200-268.

- Budenz, J. (1864a). Némely Látszólagos Képtelenségek a Csuvas-Török Hangviszonyokban. *NyK*, 3 (2), 234-254.
- Budenz J. (1864b): Cseremisiz tanulmányok. *NyK*, 3 (3), 397–470.
- Budenz, J. (1866). Mordvin közlések: I. Néhány erza mordvin eredeti mese. II. Regulynak nyelvtani jegyzetei a moksa-mordvin nyelvről. III. Moksa- és erza-mordvin szótár (elkezdve). *NyK*, 5 (1-2), 81-238.
- Castrén, M. A. (1857). *M. Alexander Castrén's Versuch einer Burjätischen Sprachlehre Nebst Wörterverzeichnissen aus den Tatarischen Mundarten des Minussinschen Kreises* (Herausgegeben von Anton Schiefner). St. Petersburg: Buchdruckerei Wissenschaften. **(BuryC)**
- Ceylan, E. (1993). Çuvaşça çara Sözcüğü ve Dağınık *y->ç- Değişimi (s. 69-72). *Türk Dilleri Araştırmaları*, 3, Talat Tekin Armağanı Özel Sayısı. Ankara: Simurg.
- Ceylan, E. (1994). Türkçe y~∅, Halaçça h-, Çuvaşça ∅-, y-, v- Üzerine. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 4, 145-158.
- Ceylan, E. (1996). *Çuvaş Atasözleri ve Deyimleri Çuvaşça-Türkçe/Türkçe-Çuvaşça Sözlük*. Ankara: Simurg Yayınları.
- Clark, L. V. (1978). On a Chuvash development of *-d-. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 32, 371–376.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- Çakmak, V. (2018). *Çuvaşçada Eylem Yapımı* [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çalışma Programı. (1933). *Birinci Türk Dili Kurultayı: Tezler, Müzakere Zabıtları* (s. 455-463). İstanbul: Devlet Matbaası.
- Dal, V. İ. (1882). *Tolkovyj slovar' jivogo velikorussskogo yazıka* (C III-IV). S.-Peterburg, Moskva: İzdanie Knigoprodavtsa-Tipografı M. O. Vol'fa. **(Dal.)**
- Doerfer, G. (1967). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen* (C III). Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- Doerfer, G. (1973). Tschuwaschisch -m < Urtürkisch *-m (> gemeintürkisch -n). *Ural-Altäische Jahrbücher*, 45, 174-212.

- Doerfer, G. (2015). Türkçe *-n* > Çuvaşça *-m*? (Çeviren: E. Yılmaz). *Altay Dilleri Araştırmaları Çeviriler* (s. 141-159). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları.
- Donner, K. (1926). Vorwort. *H. Paasonens Ostjakisches Wörterbuch nach den Dialekten an der Konda und am Jugan* (Zusammengestellt, Neu transskribiert und herausgegeben: Kai Donner). Lexica Societatis Fenno-agricae II. (s. III-XXIII). Helsingfors: Societé Finno-Ougrienne.
- Durmuş, O. (2009a). *Çuvaşçanın Şekil Bilgisi* [Basılmamış Doktora Tezi]. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Durmuş, O. (2009b). Strahlenberg ve İlk Çuvaşça Kelime Listesi. *Gazi Türkiyat*, 1 (5), 503-517.
- Durmuş, O. (2011). Çuvaş Türkçesinin Ağız Atlası Üzerine. *Türkbilig*, 21, 113-149.
- Durmuş, O. (2013). Türkiye Türkçesi “olta” ile Çuvaşça “vılta” Benzerliği Üzerine. *Türkbilig*, 25, 1-18.
- Durmuş, O. (2016). Köken Bilgisi Araştırmalarında Sözcüksel Benzerlikler Nasıl Değerlendirilmelidir? (Türkiye Türkçesi ve Çuvaşça Örneğinde). *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (11), 17-35.
- Durmuş, O. (2022). *18. Yüzyılda Çuvaşçanın Söz Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ercilasun, A. B. & Akkoyunlu Z. (2014). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânı Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu. (DLT)
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation II*. Turkologica, 7. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Eren, H. (1972). Çuvaş Dilinin Etymologique Sözlüğü. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 20, 241-268.
- Eren, H. (2020). *Eren Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü (ETDES)* (Hazırlayan: Şükrü Halûk Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ersoy, Feyzi (2017). *Çuvaş Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Fasmer, M. (1986). *Etimologičeskiy slovar' russkogo yazıka* (C. 1). Moskva: Progress.
- Fasmer, M. (1987a, 1987b). *Etimologičeskiy slovar' russkogo yazıka* (C. 3, 4). Moskva: Progres.

- Fedotov, M. R. (1986). *Çuvaşskiy yazık v sem'ye altayskih yazıkov* (C III). Çeboksarı: Çuvaşskoye Knijnoe İzdatel'stvo.
- Fedotov, M. R. (1990). *Çuvaşsko-mariyskiye yazıkoviye vzaimosvyazi*. Saranskiy: İzdatel'stvo Saratovskogo Universiteta.
- Fedotov, M. R. (1996a, 1996b). *Etimologičeskiy slovar' çuvaşskogo yazıka* (C I-II). Çeboksarı: Çuvaşskiy Gosudarstvenniy Institut Gumanitarnih Nauk. **(Fed.)**
- Fedotov, M. R. (1998). *Slovar' çuvaşskih nehristsianskih liçnih imen*. Çeboksarı: Çuvaşskiy Gosudarstvenniy Institut Gumanitarnih Nauk.
- Gabain, A. von (1988). *Eski Türkçenin Grameri* (Çeviren: Akalın, M.). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Gábor, B. (1876). *Kazáni tatár nyelvtanulmányok* (C II) *Kazáni tatár szótár*. Budapest: A. M. T. Akadémia Könyvkiadó Hivatalában. **(TatB)**
- Genel Sekreterlik Raporu. (1943). *Dördüncü Türk Dil Kurultayı 1942: Toplantı Tutulgaları Tezler* (s. 8-27). İstanbul-Ankara: Alâeddin Kırıl Basımevi.
- Genel Sekreterlik Raporu. (1946). *Beşinci Türk Dil Kurultayı 1945: Birleşimler, tutanaklar, tezler* (s. 5-23). İstanbul: Cumhuriyet Basımevi.
- Genel Yazmanın Raporu. (1950). *Altıncı Türk Dil Kurultayı 1949 Birleşimler, Tutanaklar* (s. 14-27). Ankara: Yeni Matbaa.
- Giganov, İ. (1804). *Slovar rossiysko-tatarskiy, sobrannyy Tobolskom glavnom narodnom uçilişçe uçitelem tatarskogo yazıka İ. Giganovim i mullami Yurtovskimi*. SanktPeterburg: Pri İmperatorskoy Akademii Nauk. **(TobGig.)**
- Golstunsky, K. F. (1895). *Mongol'sko-russkiy slovar', sostavlenniy professorom S.-Peterburgskago Universiteta K. F. Golstunskim* (C I). St. Peterburg. **(MoG)**
- Gombocz, Z. (1906). *Csuvas Szójegyzék*. *NyK*, 35 (1-2), 1-23; 141-164. **(Gomb.)**
- Gombocz, Z. (1908). *Honfoglalás előtti török jövevényiszavaink*. A Magyar Nyelvtudományi Tarsaság Kiadványai 7. szám. Budapest: Kiadja a Magyar Nyelvtudományi Tarsaság. **(Gomb. Tör.)**
- Gombocz, Z. (1909). *A magyar a-hangok történetéhez*. *NyK*, 39, 229–274.
- Gombocz, Z. (1912). *Die Bulgarisch-Türkischen Lehnwörtern in der Ungarischen Sprache*. MSFOu, 21. Helsinki: Société Finno-Ougrienne.

- Gordeyev, F. İ. (1983). *Etimologičeskiy slovar' mariyskogo yazıka* (C II). Yoşkar-Ola: Mariyskoe Knijnoe İzdatel'stvo.
- Grønbech, V. (1902). *Forstudier Til Tyrkisk Lydhistorie*. København: Lehmann Og Stages Boghandel. **(Grönb.)**
- Güzel, S. (2012). *İlpek Mikulayi'nin "Tıvatı Kun" Adlı Eseri Üzerinde Çuvaşça Dil İncelemesi (Giriş-Metin-Dizinler)* [Basılmamış Doktora Tezi]. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güzel, S. (2014). Çuvaş Türkçesi *mar* Edatı ve Kullanımları. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi-MTAD*, 11 (1), 143-164.
- Güzel, S. (2015a). Bir Batılı'nın Gözünden 18. Yüzyılda Çuvaşlar: Johann Gottlieb Georgi ve Çuvaşlara İlişkin Kayıtları. *Türkbilig*, 29, 101-120.
- Güzel, S. (2015b). Perevodčeskaya deyatel'nost' v protsesse formirovaniya sovremennogo çuvaşskogo pis'mennogo yazıka [Modern Çuvaş Yazı Dilinin Oluşum Sürecinde Çeviri Faaliyetleri]. *Nauçnoye Obozreniye Sayano-Altaya*, 2 (10), 11-20.
- Güzel, S. (2017). EDAL'ın Ana Bulgarca ТБИРЕМЬ Biçimine İlişkin Tespitlerine Çuvaşça Temelinde Bir Düzeltme. *Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu Hatıra Kitabı* (s. 196-202). İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları. (Çalışmanın yazı tipi hatasız formatı için <https://www.academia.edu> adresinde bulunan biçimi kullanılmıştır ve orada sayfa numaraları 1-9 şeklindedir).
- Güzel, S. (2021). *Heikki Paasonen ve Çuvaşça Masal Derlemeleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Heikkilä, K. (1965). Paasosen mordvalaiskeräelmät. *JSFO*, 66 (4), 1-14.
- Herrmann, V. (1878). *Etymologisches Wörterbuch der turko-tatarischen Sprachen*. Leipzig: F. A. Brockhaus.
- Horn, P. (1893). *Grundriss der neupersischen Etymologie*. Sammlung Indogermanischer Wörterbücher, 4. Strassburg: Verlag von Karl J. Trübner. **(Horn)**
- Hovdhaugen, E. (1972). Some Remarks on the Development of Nasal Phonemes in Chuvash. *Ural-Altische Jahrbücher*, 44, 208-212.
- Jülg, B. (1866). *Die märchen des Siddhi-Kür: Kalmükischer Text mit Deutscher Übersetzung und einem Kalmükisch-Deutschen Wörterbuch*. Leipzig: F. A. Brockhaus. **(KalmJ)**
- Kahla, M. (1965). Heikki Paasosen julkaisut. *JSFOu*, 66 (5), 1-10.

- Kahla, M. (1977a). Vorwort. *Mordwinische Volksdichtung V. Band* (Gesammelt: I. Zorin; Durchgesehen und Transkribiert: H. Paasonen; Übersetzt: K. Heikkilä und P. Ravila; Herausgegeben: M. Kahla). MSFOu, 161. (s. V-VI). Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Kahla, M. (1977b). Vorwort. *Mordwinische Volksdichtung VI. Band* (Gesammelt: I. Zorin; Durchgesehen und Transkribiert: H. Paasonen; Übersetzt: K. Heikkilä und P. Ravila; Herausgegeben: M. Kahla). MSFOu, 162. (s. V). Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Kahla, M. (1980). *Mordwinische Volksdichtung VII. Band* (Gesammelt: M. Evsev'ev, I. Şkolnikov, A. Şuvalov, M. Tarajkin; Durchgesehen und Transkribiert: H. Paasonen; Übersetzt: K. Heikkilä; Herausgegeben: M. Kahla). MSFOu, 176. (s. VII-VIII). Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Kannisto, A. (1942). Die Forschungsreisen Heikki Paasosens. *JSFOu*, 51 (3), 25–49.
- Karahka, E. (1949). Vorwort. *Gebräuche und Volksdichtung der Tschuwassen* (Gesammelt: H. Paasonen; Herausgegeben: E. Karahka ve M. Räsänen). MSFOu, 94. (s. III-V). Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Karahka, E. (1953). Vorwort. *Michärtatarische Volksdichtung* (Gesammelt: H. Paasonen; Übersetzt und herausgegeben: E. Karahka). MSFOu, 105. (s. 1-7). Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Katanov, N. F. (1886). Castrén's Koibalisch-deutsches wörterverzeichnis und sprachproben des koibalischen dialectes neu transscribiert. *Mélanges asiatiques tirés du Bulletin de l'Académie impériale des sciences de St.-Petersbourg*, 9 (2). 92-205. **(KoybK)**
- Katanov, N. F. (1903). *Opit izsledovaniya uryanhayskago yazıka, s ukazaniyem glavneyşih rodstvennih otnoşeniy ego k drugim yazıkam tyurkskago kornya* (C II). Kazan: Tipografıya İmperatorskago Universiteta. **(UrKat.)**
- Katarinsky, V. V. (1899). *Başkirsko-russkiy slovar'*. Orenburg: Tipo Litografiya B. Breslina. **(BaşK)**
- Katona, L. K. (2015). Çuvaşçada Bir Ses Değişimi Üzerine. (Çeviren: E. Yılmaz). *Altay Dilleri Araştırmaları Çeviriler* (s. 67-68). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları.
- Kecskeméti, I. (1965). Vorwort. *Tatarisches Dialektwörterverzeichnis* (Herausgegeben: I. Kecskeméti). JSFOu, 66₃. (s. 3). Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Kirgizsko-russkiy slovar'* (1897). Orenburg. veya *Russko-kirgizskiy slovar'*. (1899). **(KzkK)**

- Kowalewski, J. É. (1844). *Dictionnaire Mongol-Russe-Français* (C I-III). Kasan: Imprimerie de l'Université. **(Kow.)**
- Kun, T. H. (1947). *Philologica I. Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 5 (1), 1-37.
- Kúnos, I. (1902). *Šejx Sulejman Efendi's Čagataj-Osmanisches Wörterbuch*. A Magyar Néprajzi Társaság Keleti Szakosztályának Kiadványai I. Budapest. **(ÇağKún.)**
- Kurum Çalışmaları. (1938). *Türk Dili Türkçe-Fransızca Belleten Dergisi*, 27-28, 23-29.
- Kuznetsova, O. D. vd. (1968). *Slovar' russkih narodnih govorov* (C 3) (Ed. Sorokoletov, F. L. & Filin, F. P.). Leningrad: İzdatel'stvo Nauka Leningradskoe Otdelenie.
- Levitskaya, L. S. (1974). Çuvaşskie etimologii. *Sovetskaya Tyurkologiya*, 2, 80-85.
- Levitskaya, L. S. (1976). *Istoričeskaya morfologiya çuvaşskogo yazıka*. Moskva: Akademiya Nauk, Institut Yazıkoznaniya.
- Li, Y. S. (1999). *Türk Dillerinde Akrabalık Adları*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- Ligeti L. (1935). Mongolos jövevényiszavaink kérdése. *NyK*, 49, 190–271.
- Ligeti, L. (1938). Les voyelles longues en turc. *Journal Asiatique*, 230, 177-204.
- Magnitskiy, V. K. (1881). *Materialı k ob'yasneniyu staroy çuvaşskoy veri*. Kazan: Tipografiya İmperatorskago Universiteta. **(Magn.)**
- Matveyev, T. M. (1919). *Grammatika çuvaşskogo yazıka. Çıvaşla grammatika. Morfologiya*. Simbirsk: Tipo Litografiya Gubsovnaarhoza No: 2.
- Menges, K. H. (1954). *Glossar zu den volkskundlichen Texten aus Ost-Türkistan II*. Wiesbaden: Verlag der Akademie der Wissenschaften und der Literatur in Mainz in Kommission bei Franz Steiner Verlag GMBH.
- Mikkola, J. J. (1915). Die Chronologie der türkischen Donaubulgaren. *JSFOu*, 30₃₃.
- Munkácsi, B. (1901). *Árja és kaukázusi elemek a finn–magyar nyelvekben* (C I) *Magyar Szójegyzék s Bevezetésül: a Kérdés Története*. Budapest: Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. **(ÁKE)**
- Munkácsi, B. (1902). A samán csuvas neve. *NyK*, 32 (4), 483-484.
- Munkácsi, B. (1905). Beiträge zu den alten arischen Lehnwörtern im Türkischen. *Keleti Szemle*, 6, 376–379.

- Nauta, A. (1985). Lambdazismus im Tschuwassischen: Gtü. *š* = Tschuw. *l* und *ś*. *Altaistic Studies* (Ed. Jarring, G. & Rosén S.) (s. 123-144). Stockholm, Sweden: Almqvist & Wiksell International.
- Necip, E. N. (1995). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü* (Çeviren: Kurban, İ.). Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Németh, G. (1913-1914). Über den Ursprung des Wortes *äaraп* und einige Bemerkungen zur lürkisch-mongotischen Lautgeschichte. *KSz.*, 14, 240-249.
- Nikolskiy, N. V. (1919). *Kratkiy çuvaşsko-russkiy slovar'*. Kazan: Tipografıya İmperatorskago Universiteta.
- Onat, N. H. (1936). Türk dilinin sami dillerle münasebeti. *Türk Dili-Türk Dil Kurumu Bülteni*, 14 (Aralık 1935), 1-103.
- Ostroumov, N. (1892). *Tatarsko-russkiy slovar'*. Kazan: Tipografıya İmperatorskago Universiteta. **(TatO)**
- Özdem, R. H. (1933). Türkçenin Kendi Muhitî Şartları İçinde İnkışafı-Tasnifler-Öz Türkçenin Şekliyatı. *Birinci Türk Dili Kurultayı Tezler, Müzakere Zabıtları* (s. 153-185). İstanbul: Devlet Matbaası.
- Özer, O. (1995). Ana Altayca ve Çuvaşça ile Zazaca Arasındaki Dil Benzerlikleri Üzerine Bir Deneme. *Tuncer Gülensoy Armağanı* (s. 289-298). Kayseri: Bizim Gençlik Yayınları.
- Özşahin, M. (2017). *Başkurt Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Paasonen, H. (1890). Matkakertomus Mordvalaisten maalta, *JSFOu*, 8. 138-142.
- Paasonen, H. (1891). *Proben der mordwinischen Volkslitteratur. Erster Band. Erzjanischer Theil. Erstes Heft. Erzjanische Lieder*. JSFOu, 9. Helsingissä: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjapainossa.
- Paasonen, H. (1900a). Matkakertomus mordvalaisten maalta. *JSFOu*, 17₃.
- Paasonen, H. (1900b). Kertomus Suomalais-Ugrilaisen Seuran mordvalaisten stipendiaattien keräysmatkain tuloksista I-II. *JSFOu*, 18₄.
- Paasonen, H. (1901a). Kertomus Suomalais-Ugrilaisen Seuran mordvalaisten stipendiaattien keräysmatkain tuloksista. *JSFOu*, 19₃, 5-6.
- Paasonen, H. (1901b). Tatarische Lieder. *JSFOu*, 19₂.

- Paasonen, H. (1901c). Beiträge zur Kenntnis der Religion und des Cultus der Tscheremissen. *KSz.*, 2, 30-38, 122-133, 198-210.
- Paasonen, H. (1902). Etymologische streifzüge 1-5. *FUF*, 2 (3), 184-191.
- Paasonen, H. (1903a). *Mordvinische lautlehre*. MSFOu, 22. Helsingfors: Druckerei der Finnischen Litteraturgesellschaft.
- Paasonen, H. (1903b). Matkakertomuksia vuosilta 1900-1902. *JSFOu*, 21₅.
- Paasonen, H. (1908). *Csuvas Szójegyzék*. NyK, 37, 38 melléklete. Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Kiadása. **(CsSz.)**
- Paasonen, H. (1909). *Mordwinische Chrestomathie mit Glossar und grammatikalischem Abriss*. Apuneuvoja suomalais-ugrilaisten kielten opintoja varten, 4. Helsingfors: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Paasonen, H. (1918). *Die finnisch-ugrischen s-laute*. MSFOu, 41. Helsinki: Société Finno-Ougrienne. **(s-laute)**
- Paasonen, H. (1948). *H. Paasonens Ost-tscheremissisches Wörterbuch* (Bearbeitet und herausgegeben: P. Siro). Lexica Societatis Fenno-Ugricae, 11. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Paasonen, H. (1949). *Gebräuche und Volksdichtung der Tschuwassen* (Gesammelt: H. Paasonen; Herausgegeben: E. Karahka ve M. Räsänen). MSFOu, 94. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Paasonen, H. (1950). *Çuvaş Sözlüğü*. İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi. **(ÇS)**
- Paasonen, H. (1974). *Tschuwaschisches Wörterverzeichnis* (Eingeleitet: A. Róna-Tas). Studia Uralo-Altaica, 4. Szeged: Universitas Szegediensis de Attila József Nominata.
- Paasonen, H. (Tarihsiz). *Çuvaş Lûgatçesi* (Çeviren: Orkun, H. N.). **(Etüt/115)**
- Pavet de Courteille, M. (1870). *Dictionnaire turk-oriental: destiné principalement à faciliter la lecture des ouvrages de Bâber, d'Aboul Gâzi et de Mir-Ali-Chir-Nevâi*. Paris: Imprimé par Ordre de l'empereur a l'imprimerie Impériale. **(P. de C.)**
- Pavlov, İ. P. (1957). Deyepriçastie. *Materialı po grammatike sovremennogo çuvaşskogo yazıka* (C I, Morfologiya) (s. 240-272). Çeboksarı: Çuvaşskoe Gosudarstvennoe İzdatelstvo.
- Pavlov, İ. P. (2014). *Sovremenniy çuvaşskiy yazık* (C I). Çeboksarı: Çuvaşskiy Gosudarstvennıy İnstitut Gumanitarnıh Nauk.

- Pervonačal'nyj učebnik russkago yazıka dlya čuvaş* (1898). Kazan: Tipografiya İmperatorskago Universiteta. **(Učebn.)**
- Poppe, N. (1924). Die tschuwassischen Lautgesetze. *Asia Major I*, 775-783.
- Poppe, N. (1927). Die türkischen Lehnwörter im Tschuwassischen. *Ural-Altäische Jahrbücher*, 7, 151-167.
- Poppe, N. (1953). Ein altes Kulturwort in den altaischen Sprachen. *Studia Orientalia*, 19₅ (s. 23-25).
- Poppe, N. (1956). The Mongolian Affricates *č and *ǰ. *Central Asiatic Journal*, 2 (3), 204-215.
- Poppe, N. (1960). *Vergleichende Grammatik der altaischen Sprachen. Teil I. Vergleichende Lautlehre*. Porta Linguarum Orientalium. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Poppe, N. (1974). Zur Stellung des Tschuwaschischen. *Central Asiatic Journal*, 18 (2), 135-147.
- Pritsak, O. (1955). *Die Bulgarische Fürstenliste und die Sprache der Protobulgaren*. Ural-Altäische Bibliothek Fortsetzung der Ungarischen Bibliothek I. Wiesbaden: Otto Haarsowitz.
- Radloff, W. (1882). *Phonetik der Nördlichen Türk-Sprachen*. Leipzig: T. O. Weigel's Verlag. **(RFon.)**
- Radloff, W. (1893-1911). *Versuch eines Wörterbuches der Türk Dialekte, Opit slovarya tyurkskih narečiy* (C I). Sanktpeterburg: Produktsya u Komisionerov İmperatorskoy Akademii Nauk. **(R)**
- Ramstedt, G. J. (1922). Zur Frege nach der Stellung des Tschuwassischen. *JSFOu*, 38, 3-34.
- Ramstedt, G. J. (1935). *Kalmückisches Wörterbuch*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae, 3. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Ramstedt, G. J. (1952). *Einführung in die Altaische Sprachwissenschaft II, Formenlehre*. MSFOu, 104₂. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae, 17₁. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. **(EWb.)**
- Razskazı iz russkoy istorii na čuvaşskom yazıke* (C I) (1882). Kazan. **(Razsk.)**

- Ravila, P. (1938). Vorwort. *Mordwinische Volksdichtung I. Band* (Gesammelt: H. Paasonen; Herausgegeben und übersetzt: P. Ravila). MSFOu, 77. (s. VII-XXIV). Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Ravila, P. (1939). Vorwort. *Mordwinische Volksdichtung II. Band* (Gesammelt: H. Paasonen; Herausgegeben und übersetzt: P. Ravila). MSFOu, 81. (s. V). Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Ravila, P. (1941). Vorwort. *Mordwinische Volksdichtung III. Band* (Gesammelt: H. Paasonen; Herausgegeben und übersetzt: P. Ravila). MSFOu, 84. (s. VI-VII). Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Ravila, P. (1947). Vorwort. *Mordwinische Volksdichtung IV. Band* (Gesammelt: H. Paasonen; Herausgegeben und übersetzt: P. Ravila). MSFOu, 91. (s. VII). Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Ravila, P. (1965). Heikki Paasonen ja hänen tutkijantyönsä. *Virittäjä*, 69, 1–8.
- Räsänen, M. (1920). *Die tschuwassischen Lehnwörter im Tscheremissischen*. MSFOu, 48. Helsinki: Societe Finno-Ougrienne.
- Räsänen, M. (1957). *Materialien zur Morphologie der türkischen Sprachen*. Studia Orientalia Edidit Societas Orientalis Fennica, 21. Helsinki.
- Rédei, K. & Róna-Tas, A. (1982). Proto-Permian and Votyak loan-words in Chuvash. *Studies in Chuvash Etymology I*. Studia Uralo-Altaica 17. (s. 158-179). Szeged.
- Rezyukov, N. A. (1959). *Sopostavitel'naya grammatika russkogo i çuvaşskogo yazıkov*. Çeboksarı: Gosudarstvennoe İzdatel'stvo Çuvaşskoy ASSR.
- Rifat, S. (1933). Türkçenin Ârî ve Samî Lisanlarla Mukayesesi. *Birinci Türk Dili Kurultayı: Tezler, Müzakere Zabıtları* (s. 153-185). İstanbul: Devlet Matbaası.
- Róna-Tas, A. (1970). Some Problems of Ancient Turkic. *Acta Orientalia*, 32, 209-229.
- Róna-Tas, A. (1974). Einleitung. *Tschuwaschisches Wörterverzeichnis* (Hazırlayan: H. Paasonen; Eingeleitet: A. Róna-Tas). Studia Uralo-Altaica, 4. (s. 1^x-7^x). Szeged: Universitas Szegediensis de Attila József Nominata.
- Róna-Tas, A. (1982a). Loanwords of Ultimate Middle Mongolian Origin in Chuvash. *Studies in Chuvash Etymology I*. Studia Uralo-Altaica 17. (s. 66-134). Szeged.
- Róna-Tas, A. (1982b). The Periodization and Sources of Chuvash Linguistic History. *Chuvash Studies* (Ed. Róna-Tas A.) (s. 113-170). Wiesbaden: Otto Harrasowitz.

- Róna-Tas, A. (1986a). A Volga Bulgarian Inscription from 1307. *Language and History - Contributions to Comparative Altaistics* (s. 89-122). Szeged.
- Róna-Tas, A. (1986b). *Böz* in the Altaic World. *Language and History-Contributions to Comparative Altaistics* (s. 80-89). Szeged.
- Róna-Tas, A. (1988). Turkic influence on the Uralic languages. *The Uralic languages. Description, history and foreign influences*. Handbuch der Orientalistik Achte Abteilung Handbook of Uralic Studies, 1. (s. 742-780). Leiden., New York, København, Köln: E. J. Brill.
- Róna-Tas, A. (1994). An Old Turkic Name of Kiev. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 47, 175–180.
- Róna-Tas, A. & Berta, Á. (2011). *West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian I-II*. Turcologica 84. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag. **(WOT)**
- Róna-Tas, A. (2015). Çuvaşçada, Söz Sonunda Gırtlak Patlamaları (Çeviren: E. Yılmaz). *Altay Dilleri Araştırmaları Çeviriler* (s. 159-168). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları.
- Safina, E. İ. & Sabitova, İ. İ. vd. (2015-2021). *Tatar teleneñ aqlatmalı süzlege* (C I, V, VI). Kazan: Tehsi. **(TTAS)**
- Salminen, T. (2008). *Aatteen tiede. Suomalais-Ugrilainen Seura 1883-2008*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia, 1172, Tieto. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Salo, M. (2010). Heikki Paasonen -Mittavan Aineiston Kerääjä ja Keräyttäjä Sekä Jälkipolvien Työllistäjä. *Kenttäretkistä Tutkimustiedoksi*. Uralica Helsingiensia, 4. (s. 57-107). Helsinki.
- Sanjeyev, G. D. (1965). Sravnitel'no-istoričeskie i tipologičeskie issledovaniya v altaistike. *Lingvističeskaya tipologiya i vostočnyje yazıki materialı soveşşaniya* (s. 77-92). Moskva: İzdatel'stvo Nauka Glavnaya Redaktsiya Vostočnoy Literaturı.
- Sevortyan, E. V. (1974). *Etimologičeskiy slovar' tyurkskih yazıkov I*. Moskva: İzdatel'stvo Nauka. **(ESTYa.)**
- Sboyev, V. A. (1865). *Çuvaşi v bitovom, istoričeskom i repigioznom otnoşeniyah. İh proishojdeniye, yazık, obryadı, pover'ya, predaniya i pr*. Moskva: Tipografiya S. Orlova. **(Sboyev)**

- Schnerer, B. (1977). *Arabische Und Neupersische Lehnwörter im Tschuwaschischen Versuch einer Chronologie ihrer Lautveränderungen*. Akademie der Wissenschaften und der Literatur Veröffentlichungen der Orientalischen Kommission Band XXIX. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH. (ANLT)
- Sergeyev, V. Í. (1982). Çeredovaniye *k-p* (*p-k*) i yavleniye metatezi *pk* i *kp* v çuvaşskom i nekotorih drugih tyurskih yazıkah. *Sovetskaya Tyurkologiya*, 2, 43-55.
- Sertkaya, O. F. (2001). Atatürk ve Türk Dili. *Türk Dili*, 2001-2 (599, Kasım 2001), 549-563.
- Setele, E. N. (1901). Über die transskription der finnisch-ugrischen sprachen. Historik und vorschläge. *FUF*, 1 (1), 15-51.
- Sleptsov, P. A. (1972). *Yakutsko-russkiy slovar'*. Moskova: İzdatel'stvo Sovetskaya Entsiklopediya.
- Siro, P. (1939). Vorwort. *Tscheremissische Texte* (Gesammelt: H. Paasonen; Herausgegeben: P. Siro). MSFOu, 78. (s. VII-XVI). Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Siro, P. (1948). Vorwort. *H. Paasonens Ost-tscheremissisches Wörterbuch* (Bearbeitet und herausgegeben: P. Siro). Lexica Societatis Fenno-Ugricae, 11. (s. V-VIII). Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Skvortsov, M. Í. (1994). *Çıvaşla-tutarla slovar'/Çıvaşça-tatarça sözlük*. Şupaşkar: Çıvaş Respublikiñi Virenü İnstituçı.
- Skvortsov, M. Í. (2013). *Voprosı çuvaşskoy leksikologii, şeksikografii i pervedovedeniya/ çıvaş leksilogiyın, leksikografiyın tata kuşaru işin iytvışem*. Çeboksarı: Çuvaşkiy Gosudarstvenny Institut Gumanitarnih Nauk.
- Starostin, S. & Dybo A. & Mudrak O. (2003). *Etymological Dictionary of the Altaic Languages*. Leiden, Boston: Brill. (EDAL)
- Suomalain-ugrilaisen seuran vuosikertomus 1889. (1890). *JSFOu*, 8, 143-147.
- Suomalain-ugrilaisen seuran vuosikertomus v. 1890. (1892). *JSFOu*, 10, 247-253.
- Szalontai-Dimitriyeva, J. (1982). The Etymology of the Chuvash Word *yumşă* "sorcerer". *Chuvash Studies* (Ed. Róna-Tas A.) (s. 171-178). Wiesbaden: Otto Harrasowitz.
- Şenarslan, N. F. & Kasımoğlu-Dönmez, B. (2023). Art ve Eş Zamanlılık Bağlamında Oğul, Oğlan. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 13, 857-880.
- Şervaşidze, Í. N. (1989). Fragment obşşetyurskoy leksiki zaimstvovannıy fond. *Voprosı Yazıkoznaniya*, 2, 54-92.

- Şeyh Süleyman Efendi-i Buhârî (1882). *Lugat-i Çağatay ve Türkî-i Osmânî*. İstanbul: Mihrân Matbaası. **(LÇ)**
- Tannagaşeva, N. N. K. & Akalın, Ş. H. (1995). *Şor Sözlüğü*. Adana: Çukurova Üniversitesi Basımevi.
- T.C. Maarif Vekâleti. (1933). *Birinci Türk Dili Kurultayı Tezler Müzâreke Zabıtları*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- TDK'nun 1934-1936 Çalışmaları Üzerine Genel Sekreterliğin Raporu. (1937). *Üçüncü Türk Dil Kurultayı 1936 Tezler Müzakere Zabıtları* (s. 8-29). İstanbul: Devlet Basımevi.
- TDTC Nizamnamesi. (1933). *Birinci Türk Dili Kurultayı: Tezler, Müzakere Zabıtları* (s. 435-455). İstanbul: Devlet Matbaası.
- Tekin, T. (1987). *Tuna Bulgarları ve Dilleri*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 530: Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tekin, T. (1988). *Volga Bulgar Kitabeleri ve Volga Bulgarcası*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tekin, T. (1995). *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tekin, T. (2023). *Makaleler I Altayistik* (Yayımlayan: E. Yılmaz & N. Demir). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tenişev, E. R. (1968). *Tuvinsko-russkiy slovar'*. Moskva: İzdatel'stvo Sovetskaya Entsiklopediya.
- Tenişev, E. R. & Blagova G. F. vd. (2001). *Sravnitel'no-istoričeskaya grammatika tyurkskih yazıkov, Leksika*. Moskova: Nauka. **(Leks.)**
- Türk Dil Kurumunun Kuruluşundan Beri Çalışmaları Hakkında Rapor. (1938). *Türk Dili Türkçe-Fransızca Belleten Dergisi*, 31-32, 40-50.
- Ujiyediin, C. (1998). *Studies On Mongolian Verb Morphology* (PHD Dissertation). Canada: University of Toronto.
- Vámbéry, H. (1867). *Čagataische Sprachstudien Enthaltend Grammatikalischen Umriss, Chrestomathie und Wörterbuch der Čagataischen Sprache*. Leipzig: F. A. Brockhaus. **(ÇağVámb.)**
- Vámbéry, Á. (1870). Magyar és Török-Tatár Szóegyezések. *NyK*, 8, 109-189.
- Verbitskiy, V. İ. (1884). *Slovar' altayskago i aladagskago nareçiy tyurkskago yazıka*. Kazan: Tipografiya V. M. Klyuçnikova, Bol'shaya Prolomnaya Ulitsa, Sob. Dom'. **(AltV)**

- Voskresenskiy, A. A. (1894). *Russko-tatarskiy slovar', s predisloviem o proiznošenii i etimologičeskikh izmeneniyah tatarskih slov*. Kazan: Tipografya Universiteta. **(TatV)**
- Vuosikertomus 2 päivänä Joulukuuta. (1888). *JSFOu*, 6, 145-150.
- Wichmann, Y. (1903). *Die tschuwassischen Lehnwörter in den permischen Sprachen*. MSFOu, 21. Helsinki: Société Finno-Ougrienne.
- Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen (Altuigurisch Deutsch–Türkisch)/Eski Uygurcanın El Sözlüğü (Eski Uygurca Almanca–Türkçe)*. Göttingen: Akademie der Wissenschaften zu Göttingen.
- Yegorov, V. G. (1957). Glagol. *Materialı po grammatike sovremennogo çuvaşskogo yazıka* (C I, Morfolojiya) (s. 151-240). Çeboksarı: Çuvaşskoe Gosudarstvennoe İzdatelstvo.
- Yegorov, V. G. (1964). *Etimologičeskiy slovar' çuvaşskogo yazıka*. Çeboksarı: Çuvaşskoe Knijnoe İzdatel'stvo. **(Yeg.)**
- Yener, M. L. (2012). Çuvaşça “İOM/Yum”-Ortak Türkçe “Yum” Sözcüğü Üzerine. *Gazi Türkiyat*, 1(10), 189-210.
- Yener, M. L. (2014). Çuvaşça “Varak”/Ortak Türkçe “Özek” Sözcüğü Üzerine. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 3 (1), 124-131.
- Yılmaz, E. (1994). *Türkçe y~ø, Halaçça h-, Çuvaşça ś-, y-, v- Üzerine. Türk Dilleri Araştırmaları*, 4, 145-158.
- Yılmaz, E. (1999). Çuvaşça Sözlükler. *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, 4 (7-8), 131-134.
- Yılmaz, E. (2002). *Çuvaşça Çok Zamanlı Morfoloji, Bir Deneme*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Yılmaz, E. (2004). Türkiye Türkolojisinde Çuvaşça Araştırmalarının Sorunları. *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II (20-26 Eylül 2004)* (s. 3231-3248). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Yılmaz, E. (baskıda). *Çuvaşça Çok Zamanlı Ses Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu. **(ÇSB)**
- Zenker, J. T. (1866-76). *Dictionnaire Turc-Arabe-Persan* (C I-II). Leipzig: Wilhelm Engelmann, Libraire-Éditeur. **(Zenk.)**
- Zolotnitsky, N. İ. (1875). *Kornevoy çuvaşsko-russkiy slovar, sravnennyy s yazıkami, nareçiyami raznih narodov tyurksogo, finskago i drugih plemen*. Kazan: Tipografiya İmperatorkago Universiteta. **(Zol.)**

http://archive.nyud.hu/nyk/szerzoink_figyelmebe.pdf (Erişim tarihi: 08/05/2024, saat: 06:26).

<https://www.eva.mpg.de/lingua/pdf/Glossing-Rules.pdf> (Erişim tarihi: 08/05/2024, saat: 06:26).

<https://www.mv.helsinki.fi/home/rueter/PaasonenMW.shtml> (Erişim tarihi: 02.09.2024, saat: 00:05).

<https://www.sgr.fi/uudetsivut/collections/show/7/fuf56> (Erişim tarihi: 08/05/2024, saat: 06:26).

1936 Kış ı Sonlarında Kurumun alışmaları. (1936). *Türk Dili-Türk Dil Kurumu Bülteni*, 16, 1-9.

EK 1. ORJİNALLİK RAPORU

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-DR-21
		Yayın Tarihi Date of Pub.	04.01.2023
	FRM-DR-21 Doktora Tezi Orijinallik Raporu <i>PhD Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev. Date	25.01.2024

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA	
Tarih: 31/10/2024	
Tez Başlığı: Heikki Paasonen'in Csuvas Szójegyzék Adlı Sözlüğü Üzerine Sözlük Bilimsel ve Köken Bilimsel Bir İnceleme	
Tez Başlığı (Almanca/Fransızca)*:.....	
Yukarıda başlığı verilen tezin a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 607 sayfalık kısmına ilişkin, 31/10/2024 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış orijinallik raporuna göre, tezin benzerlik oranı % 3'tür.	
Uygulanan filtrelemeler**:	
1. ☒ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç	
2. ☒ Kaynakça hariç	
3. ☐ Alıntılar hariç	
4. ☒ Alıntılar dâhil	
5. ☒ 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç	
Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tezin herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.	
Gereğini saygılarımla arz ederim.	
Vildan Çakmak	

Öğrenci Bilgileri	Ad-Soyad	Vildan Çakmak	
	Öğrenci No	N18249799	
	Enstitü Anabilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı	
	Programı	Türk Dili	
	Statüsü	Doktora ☒	Lisans Derecesi ile (Bütünleşik) Dr ☐

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.
Prof. Dr. Emine Yılmaz

*Tez Almanca veya Fransızca yazılıyor ise bu kısımda tez başlığı Tez Yazım Dilinde yazılmalıdır.

**Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları İkinci bölüm madde (4)/3'te de belirtildiği üzere: Kaynakça hariç, Alıntılar hariç/dâhil, 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 5 words) filtreleme yapılmıştır.

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-DR-21
		Yayın Tarihi Date of Pub.	04.01.2023
	FRM-DR-21 Doktora Tezi Orijinallik Raporu <i>PhD Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

TO HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE

Date: 31/10/2024

Thesis Title (In English): A Lexicographical and Etymological Investigation on Heikki Paasonen's Dictionary Csuvas Szójegyzék

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 31/10/2024 for the total of 607 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled above, the similarity index of my thesis is 3 %.

Filtering options applied**:

1. Approval and Declaration sections excluded
2. References cited excluded
3. Quotes excluded
4. Quotes included
5. Match size up to 5 words excluded

I hereby declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

Vildan Çakmak

Student Information	Name-Surname	Vildan Çakmak	
	Student Number	N18249799	
	Department	Turkish Language and Literature	
	Programme	Turkish Language	
	Status	PhD ☒	Combined MA/MSc-PhD ☐

SUPERVISOR'S APPROVAL

APPROVED
Prof. Dr. Emine Yılmaz

**As mentioned in the second part [article (4)/3]of the Thesis Dissertation Originality Report's Codes of Practice of Hacettepe University Graduate School of Social Sciences, filtering should be done as following: excluding reference, quotation excluded/included, Match size up to 5 words excluded.

EK 2. ETİK KURUL MUAFİYET FORMU

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-DR-12
	FRM-DR-12 Doktora Tezi Etik Kurul Muafiyeti Formu <i>Ethics Board Form for PhD Thesis</i>	Yayın Tarihi Date of Pub.	22.11.2023
		Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ	
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA	
Tarih: 30/10/2024	
Tez Başlığı: Heikki Paasonen'in Csuvás Szójegyzék Adlı Sözlü Üzerine Sözlük Bilimsel ve Köken Bilimsel Bir İnceleme	
Tez Başlığı (Almanca/Fransızca)*:.....	
Yukarıda başlığı verilen tez çalışmam:	
<ol style="list-style-type: none"> 1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır. 2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir. 3. Beden bütünlüğüne veya ruh sağlığına müdahale içermemektedir. 4. Anket, ölçek (test), mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme gibi teknikler kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen araştırma niteliğinde değildir. 5. Diğer kişi ve kurumlardan temin edilen veri kullanımını (kitap, belge vs.) gerektirmektedir. Ancak bu kullanım, diğer kişi ve kurumların izin verdiği ölçüde Kişisel Bilgilerin Korunması Kanuna riayet edilerek gerçekleştirilecektir. 	
Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.	
Gereğini saygılarımla arz ederim.	
Vildan Çakmak	

Öğrenci Bilgileri	Ad-Soyad	Vildan Çakmak	
	Öğrenci No	N18249799	
	Enstitü Anabilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı	
	Programı	Türk Dili	
	Statüsü	Doktora ☒	Lisans Derecesi ile (Bütünleşik) Dr ☐

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.
Prof. Dr. Emine Yılmaz

* Tez Almanca veya Fransızca yazılıyor ise bu kısımda tez başlığı Tez Yazım Dilinde yazılmalıdır.

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-DR-12
		Yayın Tarihi Date of Pub.	22.11.2023
	FRM-DR-12 Doktora Tezi Etik Kurul Muafiyeti Formu <i>Ethics Board Form for PhD Thesis</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

HACETTEPE UNIVERSITY GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES DEPARTMENT OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE	
Date: 30/10/2024	
Thesis Title (In English): A Lexicographical and Etymological Investigation on Heikki Paasonen's Dictionary Csúvas Szójegyzék	
My thesis work with the title given above:	
<ol style="list-style-type: none"> Does not perform experimentation on people or animals. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.). Does not involve any interference of the body's integrity. Is not a research conducted with qualitative or quantitative approaches that require data collection from the participants by using techniques such as survey, scale (test), interview, focus group work, observation, experiment, interview. Requires the use of data (books, documents, etc.) obtained from other people and institutions. However, this use will be carried out in accordance with the Personal Information Protection Law to the extent permitted by other persons and institutions. 	
I hereby declare that I reviewed the Directives of Ethics Boards of Hacettepe University and in regard to these directives it is not necessary to obtain permission from any Ethics Board in order to carry out my thesis study; I accept all legal responsibilities that may arise in any infringement of the directives and that the information I have given above is correct.	
I respectfully submit this for approval.	
Vildan Çakmak	

Student Information	Name-Surname	Vildan Çakmak	
	Student Number	N18249799	
	Department	Turkish Language and Literature	
	Programme	Turkish Language	
	Status	PhD ☒	Combined MA/MSc-PhD ☐

SUPERVISOR'S APPROVAL

APPROVED
Prof. Dr. Emine Yılmaz